

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

YAKUP CEMİL

Hayatı ve Divan-ı Harp Sorgu Tutanağı

Nihayetiniz bir kurşun veya üç ayaklı bir sehpa

HASAN ALİ POLAT

YAYIN NU: 1939
KÜLTÜR SERİSİ: 1061

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-478-2

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Oğuzhan Murat Öztürk

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

**Baskı: VİZYON BASİMEVİ KAĞITÇILIK
MATBAACILIK VE YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
Beylikdüzü O.S.B Mah. Orkide Cad. No:1/Z
Beylikdüzü/İSTANBUL Tel: (0212) 671 61 51
Sertifika No: 52098**

İstanbul - 2022

Hasan Ali Polat: 1983'te Çetmi'de doğdu (Taşkent-Konya). İlkokulu Çetmi, ortaöğrenimini ise Taşkent'te tamamladı. 2004'te Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ordu Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden mezun oldu. 2008'de Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisansını, 2018'de de Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Salih Tunç'un danışmalığını yaptığı "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Siyasî Sürgünler (1908-1918)" adlı tezle doktorasını tamamladı. 2008'de Selçuk Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak vazifeye başladı. Hâlen Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi Tarih bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmakta, Yakın Çağ Tarihi özellikle de Meşrutiyet ve Millî Mücadele Dönemi üzerine çalışmalarını sürdürmektedir.

Yazarın Diğer Eserleri:

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Siyasî Sürgünler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Millî Mücadele Karşısı Politikaları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011. (Osman Akandere'yle birlikte).

Ahmet Selahattin Bey, *Makedonya Meselesi ve Balkan Harb-i Ahîri*, Yedisu Yayınları, İstanbul 2021.

Hurşit Paşa, *31 Mart 1325 İhtilâli'nin Tarihçesi*, Yarın Yarınları, İstanbul 2019.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	15
ÖN SÖZ	17
GİRİŞ.....	21
YAKUP CEMİL'İN HAYATI.....	25
Meşrutiyet'e kadar Yakup Cemil.....	25
İran'daki Meşrutiyet mücadelesine destek.....	34
Erzurum'dan İstanbul'a: 31 Mart Vakası.....	36
İttihâd ve Terakki Adana Müfettişliği.....	39
"Meşrutiyet" ve "Cemiyet" için cinayetler	43
Yakup Cemil'in Trablusgarp'ı.....	51
Tebdil-i hükûmet: Bâbîâli Baskını	63
Balkan Harbi'ne gayrinizami katkı.....	73
Talât Bey Dâhiliye Nâzırı, Enver Bey ise Paşa ve Harbiye Nâzırı oluyor.....	79
Cihan Harbi'nin iki yılı.....	86
MÜNFERİT SULH, HÜKÛMET TEDBİLİ MESELESİ VE NİHAYET	103
Mehtapta balkonda akla düşen manifesto: "Münferit Sulh"	103
Ok yaydan çıkıyor: Meserret toplantısı, İran hazırlığı ve tutuklamalar	110
Suçu diğerde aramak: Divan-ı Harpteki ifadeler	124
Müddeiumûmî'nin (Savcı) iddianamesi ve Divan-ı Harp Kararı	153
Kâğıthane'deki hazin hâtime: "Ben komiteci geldim ve öylece öleceğim"	160
Prens Sabahaddin'in Kâtibi Satvet Lütfi	172
Bir o yana bir bu yana: Sapançalı Hakkı	186
Yakup Cemil'in gözünden Enver Paşa ve Talât Bey	194
Eşref, Yakup Cemil'e karşı	199
Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı meselesi.....	206
Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği raporlarında Yakup Cemil meselesi.....	211
Yakup Cemil Meselesi hakkında farklı değerlendirmeler.....	215
SONUÇ.....	225
YAKUP CEMİL MESELESİ DİVAN-I HARP SORGU TUTANAĞI	233
Satvet Lütfi'nin ifadesi, 20/21 Ağustos	233
Fezleke	236
Yaver Murat'ın ifadesi, 21 Ağustos.....	238
Hasan Hoca Efendi'nin ifadesi, 21 Ağustos.....	242
Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 21 Ağustos.....	244
Üsküplü Selim'in ifadesi, 21 Ağustos	248
Tikveşli Hasan'ın ifadesi, 21/22 Ağustos	252
Üsküplü Mehmet'in ifadesi, 21/22 Ağustos.....	254
Meserret Otelcisi Mustafa Şevket'in ifadesi, 21 Ağustos	257
Satvet Lütfi'nin ifadesi, 21/22 Ağustos	258

Sapancalı Hakkı'nın ifadesi, 22 Ağustos	265
Ali Haydar'ın ifadesi, 22 Ağustos	271
Ali Ata'nın ifadesi, 22 Ağustos	272
Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 22 Ağustos.....	273
Kuşçubaşı Eşref Bey'in ifadesi, 22 Ağustos.....	275
Yenibahçeli Nail'in ifadesi, 22 Ağustos.....	277
Yahya Kapudan'ın ifadesi, 22 Ağustos.....	280
Yahya Kapudan'ın ifadesi, 22 Ağustos.....	282
Doktor Safvet Nezihi'nin ifadesi, 22 Ağustos	282
Doktor Safvet Nezihi'nin ifadesi, 22 Ağustos	284
Doktor Safvet Nezihi'nin Satvet Lütfi ile muvaceheleri, 22 Ağustos	284
Tramvaycı Tayyip'in ifadesi, 22 Ağustos.....	285
Tramvaycı Tayyip'in ifadesi, 22 Ağustos.....	286
Tramvaycı Tayyip'in Meserret Otelcisi Mustafa Şevket ile muvaceheleri, 22 Ağustos.....	286
Hasan bin Mehmet'in ifadesi, 22 Ağustos	287
Meserret Otelcisi Mustafa Şevket'in Satvet Lütfi ile muvaceheleri, 22 Ağustos.....	288
Tahniyeci Hakkı'nın ifadesi, 23 Ağustos.....	289
Tahniyeci Hakkı'nın ifadesi, 23 Ağustos.....	293
Yakup Cemil'in ifadesi, 23 Ağustos.....	299
Yakup Cemil'in ifadesi, 23/24 Ağustos	311
Serezli Kâmil'in ifadesi, 23/24 Ağustos.....	319
Serezli Kâmil'in Üsküplü Mehmet ile muvaceheleri, 23/24 Ağustos	321
Üsküplü Mehmet'in ifadesi, 23/24 Ağustos.....	322
Üsküplü Selim'in ifadesi, 23/24 Ağustos	323
Meserret Otelcisi Mustafa Şevket'in ifadesi, 23/24 Ağustos	325
Üsküplü Selim'in ifadesi, 23/24 Ağustos	326
Meserret Otelcisi Mustafa Şevket'in ifadesi, 23/24 Ağustos	328
Meserret Otelcisi Mustafa Şevket'in Üsküplü Selim ile muvaceheleri, 23/24 Ağustos ...	329
Yahya Kapudan'ın ifadesi, 23/24 Ağustos.....	330
Üsküplü Selim'in ifadesi, 23/24 Ağustos	330
Üsküplü Sıdkı'nın ifadesi, 24 Ağustos	331
Mesudiye Otelcisi Hacı Mustafa'nın ifadesi, 24 Ağustos	332
Meserret Otelcisi Mustafa Şevket'in ifadesi, 24 Ağustos	332
Üsküplü Selim'in ifadesi, 24 Ağustos.....	333
Yakup Cemil'in ifadesi, 24 Ağustos.....	335
Yakup Cemil'in ifadesi, 24 Ağustos.....	336
Sapancalı Hakkı'nın ifadesi, 24 Ağustos.....	350
Sapancalı Hakkı'nın ifadesi, 24/25 Ağustos.....	355
Safvet Nezihi'nin ifadesi, 24/25 Ağustos	360
Safvet Nezihi'nin ifadesi, 24 Ağustos.....	362
Hasan Hoca Efendi'nin ifadesi, 24 Ağustos	362
Hasan Hoca Efendi'nin ifadesi, 24 Ağustos	363
Enis Avni'nin ifadesi, 24 Ağustos	364
Tahniyeci Hakkı'nın ifadesi, 21 Ağustos.....	367
Üsküplü Selim'in ifadesi, 21 Ağustos	371
Enis Avni'nin ifadesi, 24/25 Ağustos.....	372
Yakup Cemil'in ifadesi, 25 Ağustos.....	375
Ali Haydar'ın ifadesi, 25 Ağustos	378
Mümtaz Bey'in ifadesi, 25 Ağustos.....	381
Sapancalı Hakkı'nın Yakup Cemil ile muvaceheleri, 25 Ağustos	385

Mümtaz Bey'in Yakup Cemil ile muvaceheleri, 25 Ağustos	389
Ali Haydar'ın Yakup Cemil ile muvaceheleri, 25 Ağustos.....	390
Mehmet Lütfi'nin ifadesi, 25/26 Ağustos.....	393
Mehmet Sabri'nin ifadesi, 25/26 Ağustos.....	394
Enis Avni'nin ifadesi, 26 Ağustos	394
Yaver Murat'ın Yakup Cemil ile muvaceheleri, 26 Ağustos	399
Enis Avni'nin ifadesi, 26 Ağustos	400
Hasan Hoca Efendi'nin Yakup Cemil ile muvaceheleri, 26 Ağustos.....	400
Tahniyeci Hakkı'nın Yakup Cemil ile muvaceheleri, 26 Ağustos	403
Yakup Cemil'in ifadesi, 26/27 Ağustos	414
Yüzbaşı Nevzat'ın Yakup Cemil ile muvaceheleri,26/27 Ağustos	415
Yakup Cemil, Tahniyeci Hakkı ve YüzbaşıNevzat'ın muvaceheleri, 26/27 Ağustos	420
Tahniyeci Hakkı, Yaver Murat ve Yakup Cemil'in muvaceheleri, 26/27 Ağustos	422
Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 26/27 Ağustos	423
Hasan Hoca Efendi'nin Yüzbaşı Nevzat ile muvaceheleri, 26/27 Ağustos	424
Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 26/27 Ağustos	425
Yüzbaşı Nevzat'ın Yaver Murat ile muvaceheleri, 26/27 Ağustos.....	426
Yaver Murat'ın Yakup Cemil ile muvaceheleri, 26/27 Ağustos	426
Yüzbaşı Nevzat'ın Yakup Cemil ile muvaceheleri, 26/27 Ağustos	427
Yakup Cemil'in ifadesi, 26/27 Ağustos	428
Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 26/27 Ağustos	428
Yakup Cemil, Yüzbaşı Nevzat, Üsküplü Selim ve	
Meserret Otelcisi Mustafa Şevket'in muvaceheleri, 26/27 Ağustos.....	429
Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 27 Ağustos.....	431
Hasan Hoca Efendi'nin Sapançalı Hakkı ile muvaceheleri, 27 Ağustos.....	432
Sapançalı Hakkı'nın ifadesi, 27 Ağustos.....	433
Tahniyeci Hakkı'nın ifadesi, 27 Ağustos.....	433
Sapançalı Hakkı'nın Tahniyeci Hakkı ile muvaceheleri, 27 Ağustos	434
Hapishane Müdürü İbrahim Bey'in ifadesi, 27 Ağustos	436
Yakup Cemil'in Eşref Bey ile muvaceheleri, 27 Ağustos.....	438
Seyyid Tahir Efendi'nin ifadesi, 28 Ağustos	439
Tahniyeci Hakkı'nın Yenibahçeli Nail ile muvaceheleri, 28 Ağustos	439
Yenibahçeli Nail'in ifadesi, 28 Ağustos.....	448
Enis Avni'nin ifadesi, 28 Ağustos	455
Kara Kemal'in ifadesi, 28 Ağustos.....	456
Midhat Şükrü'nün ifadesi, 28 Ağustos.....	460
Doktor Nazım'ın ifadesi, 28 Ağustos	462
Bahaeddin Şakir'in ifadesi, 28 Ağustos	465
Eczacı Vasıf'ın ifadesi, 28 Ağustos.....	472
Yakup Cemil'in ifadesi, 28 Ağustos.....	473
Tahniyeci Hakkı'nın ifadesi, 28/29 Ağustos	478
Telgrafçı Fehmi'nin ifadesi, 29 Ağustos.....	481
Müdafaa-i Milliye Reisi Mehmet Sâdık'ın ifadesi, 29 Ağustos	484
Meserret Otelcisi Mustafa Şevket'in ifadesi, 29 Ağustos.....	488
Ali Haydar'ın ifadesi, 29 Ağustos	489
Memduh Şevket'in ifadesi, 29 Ağustos.....	489
Emanuel Karasu'nun ifadesi, 29 Ağustos.....	494
Ali İhsan'ın ifadesi, 29 Ağustos.....	495
Telgrafçı Fehmi'nin ifadesi, 29 Ağustos.....	498
Rıza Bey'in ifadesi, 29 Ağustos.....	499

Nihat Bey'in ifadesi, 29 Ağustos	501
Yahya Kapudan'ın ifadesi, 4 Eylül.....	502
Yüzbaşı Halis'in ifadesi, 30 Ağustos	504
Yaver Murat'ın ifadesi, 30 Ağustos.....	509
Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 29 Ağustos.....	510
Tahsin Bey'in ifadesi, 30 Ağustos	517
Telgrafçı Fehmi'nin ifadesi, 30 Ağustos.....	518
Üsküplü Selim, Üsküplü Mehmet ve Telgrafçı Fehmi'nin muvaceheleri, 30 Ağustos.....	520
Seyyid Tahir Efendi'nin ifadesi, 30 Ağustos	520
Merkez-i Umumi âzâsı Talât Bey bin Tahir'in ifadesi, 30 Ağustos.....	521
Doktor Hilmi'nin ifadesi, 30 Ağustos	523
Hüseyin Kadri Bey'in ifadesi, 30 Ağustos	525
Sûdi Bey'in ifadesi, 30 Ağustos.....	527
Derviş Mehmet Hilmi'nin ifadesi, 30 Ağustos	529
Yakup Cemil'in ifadesi, 30 Ağustos.....	531
Satvet Lütfi'nin ifadesi, 30 Ağustos	532
Satvet Lütfi'nin ifadesi, 30 Ağustos	533
Yüzbaşı Ömer Abdülkadir'in ifadesi, 30 Ağustos.....	535
Yüzbaşı Arif'in ifadesi, 30 Ağustos.....	536
Mehmet Tevfik'in ifadesi, 30 Ağustos	538
Satvet Lütfi'nin ifadesi, 31 Ağustos	539
Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 31 Ağustos.....	542
Âsitaneli Şerafettin'in ifadesi, 31 Ağustos.....	543
Rizeli Ahmet'in ifadesi, 31 Ağustos	544
Mehmet Fuat'ın ifadesi, 31 Ağustos	545
Karslı Şerif'in ifadesi, 31 Ağustos	547
Eczacı Vasıf'ın ifadesi, 31 Ağustos.....	548
Gazneli Ubeydullah Efendi'nin ifadesi, 31 Ağustos	549
Âsitaneli Necati'nin ifadesi, 31 Ağustos	550
Âsitaneli Necati'nin Eczacı Vasıf ile muvaceheleri, 31 Ağustos	551
Satvet Lütfi'nin ifadesi, 31 Ağustos	552
Tahniyecî Hakkı'nın ifadesi, 31 Ağustos.....	554
Tahniyecî Hakkı, İnzibat Memuru Nail ve Ziya Bey'in muvaceheleri, 31 Ağustos	556
Tahniyecî Hakkı'nın ifadesi, 31 Ağustos.....	557
Doktor Safvet Nezihi'nin ifadesi, 31 Ağustos	557
Tahniyecî Hakkı'nın İnzibat Memuru Refet ile muvaceheleri, 1 Eylül	558
Doktor Yüzbaşı Hamdi'nin ifadesi, 1 Eylül	558
Yüzbaşı Halis'in ifadesi, 1 Eylül	561
Yüzbaşı Nevzat, Yüzbaşı Halis ve Doktor Yüzbaşı Hamdi'nin Muvaceheleri, 1 Eylül	562
Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 1 Eylül.....	563
Sapancalı Hakkı'nın ifadesi, 1 Eylül.....	564
Hasan Hoca Efendi'nin ifadesi, 1 Eylül	566
Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 1 Eylül	567
Mülazım Osman Nuri'nin ifadesi, 2 Eylül	573
Yenibahçeli Şükrü'nün ifadesi, 2 Eylül	574
Hasan Hoca Efendi'nin ifadesi, 2 Eylül.....	576
Yüzbaşı Ahmet'in ifadesi, 2 Eylül.....	578
Ali Haydar'ın ifadesi, 2 Eylül	582
Sapancalı Hakkı'nın ifadesi, 2 Eylül.....	584
Mehmet bin Yahya'nın ifadesi, 2 Eylül	595

Satvet Lütü'nin ifadesi, 2/3 Eylül	597
Üsküplü Mehmet'in ifadesi, 3 Eylül	601
Üsküplü Selim'in ifadesi, 3 Eylül	603
Tramvaycı Tayyip'in ifadesi, 3 Eylül	603
Tikveşli Hasan'ın ifadesi, 3 Eylül	604
Serezli Kâmil Bey'in ifadesi, 3 Eylül	604
Telgrafçı Fehmi'nin ifadesi, 3 Eylül	604
Tahniyeci Hakkı'nın Telgrafçı Fehmi ile muvaceheleri, 3 Eylül	607
Tahniyeci Hakkı'nın ifadesi, 3 Eylül	608
Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 3 Eylül	612
Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 3 Eylül	613
Hüsrev Sami'nin ifadesi, 4 Eylül	623
Ali Haydar'ın ifadesi, 4 Eylül	630
Yakup Cemil'in ifadesi, 4 Eylül	631
Yaver Murat'ın ifadesi, 4 Eylül	639
Hadice Baise Hanım'ın ifadesi, 29 Ağustos	640
Bağdatlı Şevket'in ifadesi, 30 Ağustos	643
Bağdatlı Şevket'in ifadesi, 30 Ağustos	645
Hadice Baise Hanım'ın ifadesi, 1 Eylül	645
Bağdatlı Şevket'in ifadesi, 1 Eylül	648
Hadice Baise Hanım'ın ifadesi, 1 Eylül	650
Hadice Baise Hanım'ın ifadesi, 2/3 Eylül	650
Enis Avni'nin ifadesi, 2/3 Eylül	651
Satvet Lütü'nin ifadesi, 2/3 Eylül	652
Gönenli Bekir Sıdkı'nın ifadesi, 27 Ağustos	652
Ali Faik Bey'in ifadesi, 27 Ağustos	659
Batumlu Haydar'ın ifadesi, 27 Ağustos	661
Mehmet Naci'nin ifadesi, 27 Ağustos	663
Kâzım Bey'in ifadesi, 28 Ağustos	665
Mehmet Sabri'nin ifadesi, 28 Ağustos	667
Mansur Bey'in ifadesi, 28 Ağustos	668
Gönenli Bekir Sıdkı'nın ifadesi, 4 Eylül	670
Müdde-i Umûmînin İddianâmesi	672
Karar	677

YAKUP CEMİL MESELESİ İLE İLGİLİ MÜTEFERRİK EVRAK	683
Heyet-i Tahkikiyeden Dâhiliye Nezâretine gönderilen yazı	683
Dâhiliye Nâzırı Talât Bey'in cevabı	685
Heyet-i Tahkikiyeden Dâhiliye Nezâretine gönderilen yazı	687
Dâhiliye Nezâreti Müsteşarı İsmail Canbolat'ın cevabı	688
Heyet-i Tahkikiyeden Harbiye Nezâretine gönderilen yazı	690
Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın cevabı	691
Heyet-i Tahkikiyenin Harbiye Nezâretine gönderilen yazı	693
Harbiye Nezâreti Müsteşarı Mahmut Kâmil Paşa'nın cevabı	694
Heyet-i Tahkikiyeden Sadarete gönderilen yazı	696
Sadrazam Said Halim Paşa'nın Cevabı	697
Hülasa ve Müzakerât Neticesi	698
Divan-ı Harb-i Örfinin Kararı	699
Yakup Cemil'in idamı irâde-i seniyyesi	705
Yakup Cemil'in idam fermanı	706

Harbiye Nezâretinin Merkez Kumandanlığından hükmün infazı talebi	707
Merkez Kumandanlığından Divan-ı Harb-i Örfi Riyâsetine yazı.....	708
Tahniyeci Hakkı'nın Dilekçesi	709
Merkez Kumandanlığından Divan-ı Harb-i Örfi Riyâsetine yazılar	716
Harbiye Nezâretinden Divan-ı Harb-i Örfi Riyasetine yazı.....	718
Fezleke	719
Bursa Valisinden Divan-ı Harb-i Örfi Riyasetine yazılar	722
İstanbul Polis Müdüriyetinden Divan-ı Harb-i Örfi Riyâsetine yazı.....	724
Kızıltoprak Polis Merkezinden Divan-ı Harb-i Örfi Riyasetine yazı.....	725
Gönenli Bekir Sıdkı'nın Harbiye Nezâretine dilekçesi	726
Seyyid Mehmet ve Kemal'in Dâhiliye Nezâretine dilekçeleri	727
Harbiye Nezâretinden Divan-ı Harb-i Örfi Müddeî-i Umûmiliğine yazı.....	728
Dâhiliye Nezâretinden Divan-ı Harb-i Örfi Müddeî-i Umûmiliğine yazı	729
Divan-ı Harb-i Örfi Müddeî-i Umûmiliğinden Heyet-i Tahkikiyeye yazı	730
KAYNAKLAR	731
YAKUP CEMİL (1884-1916)	743
DİZİN	747

KISALTMALAR

(y.y.)	Yayın yeri yok/yayınevi yok
age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
agt.	Adı geçen tez
BEO.	Bâbîâli Evrak Odası Evrakı
bk.	Bakınız
BOA.	TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DH. EUM. 1. ŞB.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Birinci Şube Belgeleri
DH. EUM. 2. ŞB.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti İkinci Şube Belgeleri
DH. EUM. EMN.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalemi Belgeleri
DH. EUM. KLH.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti Belgeleri
DH. İ. UM.	Dâhiliye Nezâreti, İdare-i Umumiye
DH. MKT.	Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi Belgeleri
DH. SYS.	Dâhiliye Nezâreti Siyasî Kısım Belgeleri
DH. ŞFR.	Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi Belgeleri
DİA.	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
HHP.	Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı

HR. SFR. (04)	Hariciye Nezâreti, Sofya Sefareti
HR. SYS.	Hariciye Nezâreti Siyasî Kısmı Belgeleri
HSDHADB.	Satın Alınan Evrak, Hacı Adil Bey Evrakı
İ. AS.	İradeler-Askerî
İ. DUİT.	İradeler-Dosya Usulü İradeler Tasnifi
İ. HB.	İradeler-Harbiye
İ. TAL.	İrade-Taltifat
İBB.	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İSAM.	İslâm Araştırmaları Merkezi
K.	Kısım
MSB. ATASE. BDH.	TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu
MSB. KHO. TA.	Millî Savunma Bakanlığı, Kara Harp Okulu Tarih Arşivi
MSB., AATB.	Millî Savunma Bakanlığı, Arşiv ve Askerî Tarih Başkanlığı
MÜ., TTA.	Marmara Üniversitesi Taha Toros Arşivi
MV.	Meclis-i Vükelâ Mazbataları
Nu:	Numara/sayı
PA-AA	Politisches Archiv des Auswärtiges Amts/Almanya Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi
s.	Sayfa numarası
S.	Sayı
ŞD.	Şûrâ-yı Devlet Evrakı
TİTE	Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi
Y.	Yıl
yay. haz.	Yayına hazırlayan

ÖN SÖZ

İttihâd ve Terakki Cemiyeti söz konusu olduğunda özellikle de fedailerden bahsedildiğinde akla ilk gelen isimlerden birisi Yakup Cemil'dir. 1908'de Cemiyete katılmasından 1916'da kurşuna dizilmesine kadarki dönemde İttihâd ve Terakki Cemiyetinin önemli hadiseleri içerisinde yer alan bir şahsiyet: "Pireyi gözünden vura-
cak derecede nişancı" olduğu herkesçe malum olan Yakup Cemil, II. Meşrutiyet'in ilanı sürecinde suikastlarla adından çokça söz ettirir. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Cemiyetin "kökleşmesi" ve "müdafaa"sı için İstanbul'a gönderilir. Ardından Halil Bey'le beraber İran'daki meşrutiyet mücadelesine desteğe gönderilir. 31 Mart Vakası çıkınca memlekete döner ve arkadaşlarıyla birlikte Erzurum hadisesine müdahale eder. İstanbul'a döndükten sonra Cemiyetin Adana müfettişi olur. 1911'in sonbaharında Trablusgarp Harbi çıkınca derhâl gönüllü olarak harbe iştirak eder; "casusluk şüphesiyle" Mülazım Şükrü Bey'i öldürür ve muhtemelen tepkiler neticesi olarak kısa bir süre sonra İstanbul'a döner. Balkan Harbi çıkınca orduya katılır. Edirne dâhil Rumeli'nin kaybı ve İttihâdçılara yönelik baskıların önüne geçilmesi gayesiyle gerçekleştirilen Bâbîâli Baskını'nda en ön safta yer alır: Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'yı öldürür. Bu sebeple askerlikle ilişkisi kesilir ancak "gönüllü" kuvvetlerle birlikte gayrinizami harp çerçevesinde yine cepheye koşar. Osmanlı'nın II. Balkan Harbi'ne katılması ve Edirne'nin geri alınması için hem Sadrazam Said Halim Paşa'ya hem de Cemiyetin Merkez-i Umumîsine baskı yapan fedai grubunun içerisinde en önlerde yer alır. Ardından Teşkilat-ı Mahsusaya katılır ve Kafkas Cephesi'nde gayrinizami harp yapar: 1914 Aralık'ının sonunda August Stange Bey Müfrezesi'yle beraber Ardahan'ı alırlar ancak elde tutamazlar. Sonra "kuvvet toplama" gayesiyle İstanbul'a döner ve bir müddet sonra mahkûmlarla birlikte Van'a gider fakat orada da tutunamaz. Israrlı talebi neticesinde Irak Cephesi'nde Halil Bey'in yanına gönderilir ve kısa bir süre sonra da tekrar İstanbul'a gelir. Sonrası malum: Münferit sulh [tek taraflı barış], suikast gibi iddialarla tutuklanır ve 11 Eylül 1916'da kurşuna dizilmek suretiyle öldürülür.

Yakup Cemil, İttihâd ve Terakki Cemiyetinin siyaseten tıkaandığı yerlerde devreye giren fedai zabitan grubu içerisinde çok önemli bir şahsiyettir. Ancak bu şahsiyet hakkında birkaç çalışma hariç dışı dokunur bir eser üretilmez; âdeta göz ardı edilir. Nitekim hakkında yazılanların çoğu da hakikatten ziyade efsanelerle sarıp sarmalanmış hikâyelerden oluşmaktadır. Elbette dört başı mamur bir hayat hikâyesi inşa edebilmek güçtür. Çünkü parçaları tamamlayıp bütünü oluşturabilecek nitelikte yeterli bilgi ve belgeye ihtiyaç vardır. Hikâyenin bütününe yönelik kaynak elde edebilmek de bazen mümkün olmayabilmektedir. Bu durum Yakup Cemil çalışmamız için de geçerlidir. Hayatının bazı dönemleriyle ilgili bilgi ve belge temininde güçlük çekildi. Ancak birkaç noktada orijinal bilgi ve belgelere ulaşılarak hayatının yazılmasına çalışıldı. Yakup Cemil'in Trablusgarp Harbi'yle ilgili *Tanin* gazetesine verdiği beyanat, kendisinin harp tasavvuru hakkında aydınlatıcı bilgiler sundu. Arşivlerden elde edilen bilgiler II. Meşrutiyet'in ilanından ölümüne kadarki hayatını yazabilmek bağlamında ciddi katkı sundu. En önemlisi 11 Eylül 1916'da kurşuna dizilmesine sebep olan "Münferit sulh" yani Yakup Cemil meselesinin künhüne vâkıf olmayı sağlayacak Divan-ı Harb-i Örfi kayıtlarına ulaşıldı ve bu kayıtlar hem hayat hikâyesi örülürken değerlendirildi hem de çalışmanın sonuna çeviri yazı hâliyle konuldu. Bu kayıtlar; başta Yakup Cemil olmak üzere Sapançalı Hakkı, Satvet Lütü, Hüsrev Sami, Mümtaz Bey, Yüzbaşı Nevzat, Enis Avni [Aka Gündüz] ve Kuşçubaşı Eşref Bey gibi isimlerin sorgularıyla Kara Kemal, Bahaeddin Şakir, Midhat Şükrü, Memduh Şevket gibi isimlerin bilgi amaçlı ifadelerinden oluşmaktadır. Ayrıca sorgulamalardan elde edilen bilgiler çerçevesinde sorular hazırlanmak suretiyle Said Halim Paşa, İsmail Canbolat, Talât Bey Enver Paşa ve Mahmut Kâmil Paşa'nın da bilgilerine başvurulduğu görülmektedir.

Yakup Cemil dosyası, Yakup Cemil'in kendi ağzından bir anlatı sunması yönüyle de oldukça önemlidir. Zira bu dosyadaki ifadeler sayesinde Sapançalı Hakkı, Hüsrev Sami, Mümtaz Bey, Satvet Lütü ve Enis Avni gibi isimlerle ilişkilerini; hakkındaki iddiaları nasıl karşıladığını ve ne cevaplar verdiğini; Enver Paşa ve Talât Bey gibi Cemiyetin büyük isimleri hakkında neler düşündüğünü öğrenebiliyoruz. Nitekim "Şimdilik ifadenizi imza ediniz." denildiğinde "İmza

edeyim,” diyerek imza atan Yakup Cemil, hadiseyle ilgili düşüncelerini açık yüreklilikle ortaya koymaktadır.

Yakup Cemil dosyası; sorgu tutanaklarının yanında müddei-umûmînin [savcı] iddianamesi, Divan-ı Harb-i Örfî kararı, dönemin devlet adamlarının Yakup Cemil meselesi hakkındaki sorulara verdikleri cevaplar ve Mondros Mütarekesi sonrası ailesinin başvurusu üzerine Yakup Cemil’in durumunun yeniden ele alınması gibi hususlara yönelik belgeler de içermektedir. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığından temin edilen bu dosya; sadece Yakup Cemil meselesini değil İttihâdçıların kendi aralarındaki ilişkileri de deşifre edecek düzeyde önemi haizdir.

Yakup Cemil üzerine yaptığım bu çalışma iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda bilgi ve belgeler ışığında Yakup Cemil’in hayatı ve *münferit sulh* davası ele alınmaktadır. İkinci kısım ise Devlet Arşivleri Başkanlığından temin edilen Yakup Cemil Dosyasının çeviri yazımıdır. Osmanlı Türkçesi el yazısı rik’a hattıyla kaleme alınmış olan tutanakların çeviri yazımı yapılırken tam transkript kurallarına uyulmadı; metne tamamen sadık kalmak suretiyle okuyucuyu yormaması adına olabildiğince sade bir kullanım tercih edildi. Ayrıca sorgu tutanaklarındaki bazı cümlelerde konuşma üslubundan kaynaklanan anlatım bozuklukları mevcuttur. Yine kâtip kaynakları olarak bazı cümlelerde aynı kelimenin mükerrer yazımı ya da harf eksikliği söz konusudur. Bu yüzden kelimenin peşi sıra mükerrer yazılması durumunda bu kelimelerden biri silindi. Tutanaklarda “Telgrafçı Fehmi” ismi bazı yerlerde “Fehim” olarak geçmektedir. Doğrusu “Fehmi” olduğu için “Fehim” yerine “Fehmi” yazılmak suretiyle metin boyunca düzeltildi. Yazımdaki eksikliklerin köşeli parantezle tamamlanmasına çalışıldı. Rûmî ve hicrî tarihlerin yanına köşeli parantez içerisinde miladî tarihleri de konuldu. Bazı durumlarda metnin daha iyi anlaşılması için köşeli parantez içerisinde küçük ilaveler yapıldı.

Her çalışmamda olduğu gibi Yakup Cemil’in hayatını kaleme aldığım ve Yakup Cemil/Münferit sulh meselesi hakkındaki Divan-ı Harp kayıtlarının çeviri yazımını yaptığım bu çalışmamda da eserin her aşamasına yönelik ciddi teşvik ve desteğini gördüğüm Sayın İsmail Küçükkılınç’a; bazı bilgi ve belgelere ulaşmamda katkılarını gördüğüm Prof. Dr. Osman Akandere, Nihat Erdem, Yunus Güler

ve Recep Yılmaz'a; Yakup Cemil hadisesiyle ilgili Alman Dışışleri Arşivindeki bazı belgeleri benimle paylaşma nezaketi gösteren Dr. Resul Alkan'a ve bu Almanca belgelerin çevirisi hususunda desteğini gördüğüm Dr. Fatih Çolak'a; Osmanlı Türkçesi el yazısı metnin çeviri yazımını yaparken bazı kelimelerin doğru okunuşlarının tespiti hususunda yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. Caner Arabacı, Prof. Dr. İlhan Ekinci, Ömer Hakan Özalp, Zafer Şık, Orhan Sakin ve Muhammet Gülen'e; eseri okuma zahmetine katlanarak tavsiyelerde bulunan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Abdulhamit Kırmızı ve Karabey Palavar ile değerli kardeşim İbrahim Yazıcı'ya da müteşekkirim.

Son olarak bu çalışmayı dikkate alıp yayımlayan Ötüken Neşriyata, kıymetli editörlerinden Oğuzhan Murat Öztürk'e ve eserdeki çeviri yazımın tashihini yapan Hüseyin Özdemir'e de teşekkür ederim.

Çalışmada kusur ve eksiklik elbet vardır ve bana aittir. Yakup Cemil üzerine çalışmalarım devam etmektedir ve bu hususta her türlü katkı için minnettar olacağımı peşinen ifade ederim. Okuyucuların istifade etmesi temennisiyle...

Hasan Ali POLAT
Konya, Eylül, 2022

GİRİŞ

*İttihâdçılar sigorta memuruna gitmişler. [Memur],
“Nesiniz,” diye sormuş; “İttihâd ve Terakki
Fırkasındanız” demişler. [Memur], “Siz sigortaya kabul
edilmezsiniz” demiş. “Çünkü sizin hayatınız tabii
ölümle değil tesadüfi ölümdür. Nihayetiniz bir kurşun
veya üç ayaklı bir sehpa.”¹
Yakup Cemil*

23/24 Ağustos 1916’da Divan-ı Harb-i Örfideki sorgusunda böyle der Yakup Cemil. Aslında bunu anlatırken kendi hayatını da bir yönüyle özetlemiş olur. Hakikaten “Nihayetiniz bir kurşun veya üç ayaklı bir sehpa” fehvasınca doludizgin bir hayat yaşayan Yakup Cemil, İttihâd ve Terakki Cemiyetinin kritik birçok olayının içerisinde yer alır. Siyaseten çözülemeyen meselelere silahıyla müdahale eder ve cebir yoluna başvurarak sorunların halli için gayret sarf eder. Çünkü o kendini İttihâd ve Terakki’ye âdeta “vakf”etmiş bir fedaidir. Bu sebeptendir ki devrinde ve sonrasında bazıları tarafından “eli tabancalı, her önüne geleni tehdit eden bir gangster” olarak görülür. Nitekim Vardar, bu hususu dikkate alarak onu “gangster taslağı” olarak değerlendirmenin yanlış olacağını vurgular.² Oysa o İttihâd ve Terakki fedaisi olarak Cemiyet menfaatleri doğrultusunda hareket eder. Onun hayatı İttihâd ve Terakki ile âdeta bütünleşir ve anlam kazanır; zira İttihâd ve Terakki Cemiyetinin içerisinde fedai olarak bulunmasaydı, Cemiyet içerisinde pek çok görev üstlenmeydi belki de onu kimse tanımayacaktı.

Yakup Cemil’in hayat hikâyesinde çok mühim yeri olan İttihâd ve Terakki Cemiyetinin asıl çekirdeği Selanik merkez olmak üzere teşekkül eden Osmanlı Hürriyet Cemiyetidir. 18 Eylül 1906’da Talât

¹ T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi, ATASE, Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu (MSB., ATASE., BDH.), 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916], s. 86.

² Galip Vardar, *İttihad ve Terakki İçinde Dönenler*, yazar: Samih Nafiz Tansu, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1960, s. 277-278.

Bey (Paşa, 1874-1921), İsmail Canbolat (1880-1926), Ömer Naci (1878-1916) ve Midhat Şükrü (Bleda, 1874-1956) gibi isimlerin öncülüğünde kurulan bu Cemiyet, Makedonya'yı korumayı ve Osmanlı'yı güçlü bir şekilde ayakta tutmayı amaçlar.³ Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Doktor Nazım'ın (1872-1926) gayretleriyle, 1907'de, Paris merkezli Terakki ve İttihâd Cemiyeti ile birleşir. Bu birleşmeyle Terakki ve İttihâd Cemiyeti ihtilalci bir hüviyet kazanır. Artık Cemiyetin dış merkezi Paris, iç merkezi ise Selanik'tir.⁴ Birleşmeden bir müddet sonra Aralık 1907'de II. Jön Türk Kongresi tertip edilir. Prens Sabahaddin'in (1878-1948) başkanlığını yaptığı bu kongrede Terakki ve İttihâd Cemiyetinin dış merkezi de yer alır. Kongre beyanamesiyle, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve *usûl-i meşveret* ve meşrutiyetin tesisi talep edilir. Bu talebin gerçekleştirilmesi için de hükûmete karşı silahlı mukavemet, vergi vermemek, genel bir kıyam gerçekleştirmek, ordu içerisinde etkili olunarak ordu mensuplarının hükûmet emrinden çıkarılmasını sağlamak gerektiği vurgulanır.⁵ Ancak alınan bu karara rağmen kongreye katılan grupların bundan sonraki süreçte ciddi bir birliktelik içerisinde hareket ettiklerini söyleyebilmek mümkün değildir⁶; nitekim II. Meşrutiyet'in

³ Gül Tokay, *Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa Yayınları, İstanbul 1996, s. 145-146; Vardar, *age.*, s. 48-49; Kâzım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1957, s. 13; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler -İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi-*, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 38; Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki -I-, Nasıl Doğdu?*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2014, s. 165-166.

⁴ Ernest Edmondson Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, çev. Hacasan Yüncü, Etkin Kitap., İstanbul 2009, s. 135-137; Duru, *age.*, s. 16-17; Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Terakki ve İttihâd Cemiyetinin birleşme vesikası için bk. Ahmed Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 455-457.

⁵ Ahmet Bedevî Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul 1945, s. 234-243; Ramsour, *age.*, s. 137-142; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2014, s. 112-118; 1907 Jön Türk Kongresi hakkında tafsilat için ayrıca bk. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, K. IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 124-142.

⁶ Ahmet Emin Bey, Jön Türklerin birlikte hareketlerinin önündeki engellerden biri olarak Ahmet Rıza Bey'in (1858/59-1930) merkeziyetçi tavrını ve başka düşüncede olanlara karşı tolerans ve anlayış göstermemesini öne sürmektedir. Yine Ahmet Rıza Bey'in Genç Türk hareketinin liderliğini kimseye bırakmak is-

ilanının kongreye katılan bu gruplar eliyle değil de *Makedonya'nın nev'i şahsına münhasır* durumunun ortaya çıkardığı Selanik merkezli Osmanlı Hürriyet Cemiyetinden gelenlerin gayretleriyle gerçekleştiği açıktır. O yüzdendir ki birleşme sonrasında Terakki ve İttihâd Cemiyetine yön veren grubun dâhilî merkez-i umumî (iç merkez) olduğu rahatlıkla söylenebilir. Talât Bey liderliğindeki dâhilî merkez, ülkenin nazik durumunu dikkate alarak hızla Makedonya vilayetlerinde [Vilâyât-ı Selâse (Selanik-Kosova-Manastır)] özellikle de ordu içerisinde -mektepli subaylar arasında- kök salmaya çalışır.⁷ Bu maksatla Cemiyet, başta Manastır⁸ olmak üzere Edirne, Draç, İşkodra, Üsküp, Tiran, Yanya, Ohri, Serez ve Tikveş gibi yerlerde teşkilatlar kurar. Cemiyet, teşkilatlanma sürecinde gizliliğe fevkalade önem verir ve bu çerçevede özellikle İtalyan obediyanına bağlı *Macedonia Risorta* adlı mason locasından ciddi destek görür.⁹ Mayıs

temeyişinin de etkisi olduğunu ifade etmekte ve şöyle demektedir: “Genç Türk hareketinin başkanlığını başkalarına bırakmaya razı olmaması da Abdülhamid’e karşı mücadeleye atılanların ana hedef bakımından takım hâlinde çalışmalarını, aralarında devamlı iş birliği kurulmasını güçleştirmiştir. Zıt gruplar vakit vakit anlaşma ihtiyacını duymuşlar, toplantılar yapmışlar, iş birliği protokolleri meydana getirmişler, fakat bunları kısa zaman sonra çönmüşlerdir.” Bk. Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim* (1882-1922), C. 1, yay. haz. Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayınları, İstanbul 1997, s. 83-84.

⁷ Tokay, *age.*, s. 147-151; Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ve cemiyetin ortaya çıkışında etken olan farklı bir bölge Makedonya hakkında tafsilat için bk. İsmail Küçükkılınc, *II. Meşrutiyetin İlanında Halk Unsuru*, Cedit Neşriyat, Ankara 2011, s. 245-341; Ahmed Refik, *İnkılâb-ı Azîm* (11 Nisan 1324), Asr Matbaası, Dersaadet 1324, s. 4-33.

⁸ Manastır’daki teşkilatlanma büyük oranda, Meşrutiyetin yeniden ilanı sürecinin önemli ismi Enver Bey’in gayretleriyle gerçekleşmiştir. Bk. *Enver Paşa’nın Anıları 1881-1908*, yay. haz. Halil Erdoğan Cengiz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 34-37.

⁹ M. Şükrü Hanioglu, “Notes on the Young Turks and the Freemasons, 1875-1908”, *Middle Eastern Studies*, vol. 25, Issue 2, (April 1989), s. 193; Angelo Iacovella, *Gön-ye ve Hilal, İttihad-Terakki ve Masonluk*, çev. Tülin Altunova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005, s. 7; Talât, İsmail Hakkı, Midhat Şükrü ve Rahmi Beyler gibi isimler *Macedonia Risorta* locasına kayıtlı idiler. Cemiyetin masonlukla ilişkileri hakkında tafsilat için bk. *aynı eser*, s. 32-56. Ayrıca Cemiyet mensuplarının mason localarına girmelerini, büyük hedefe ulaşma yolunda locayı araç olarak kullanmak istemelerine bağlamak da icap eder. Cemiyetin bütün üyelerinin masonluğu içselleştirdiklerini söyleyebilmek mümkün değildir. Konjonktürel bir tavır olarak bu yapının içerisinde yer almayan da dikkate alınmalıdır.

1908'e gelindiğinde Cemiyetin Makedonya'daki üye sayısı iki bini aşar. Konjonktürün fevkalade müsait olması neticesinde üye sayısında ciddi artış gerçekleşen ve özgüveni artan Cemiyet, artık harekete geçme kararı alır ve bölgesel meselelerdeki hassasiyetini ortaya koyarak birtakım girişimlerde bulunur.

İşte, Terakki ve İttihâd Cemiyeti Selanik merkezinin, II. Meşrutiyet'in ilanı için harekete geçme hazırlıkları yaptığı bir dönemde, 1908'in haziran ayı başında Yakup Cemil, Cemiyete dâhil olur ve böylelikle onun Cemiyetle öne çıkan ve Cemiyetin müdahalesiyle bitecek olan hikâyesi de başlar. Artık o Ömer Naci'nin ifadesiyle İttihâd ve Terakki Cemiyetinin kırk mecnunundan biri; mecnunlar mecnunudur.

İttihâd ve Terakki kırk mecnundan mürekkep bir heyettir; ...
Yakup Cemil de mecnunü'l-mecânin!¹⁰

Bu kitap, İttihâd ve Terakki Cemiyeti içerisinde özellikle de fedai grubunda mühim bir yeri olduğu aşikâr olan Yakup Cemil'in hayat hikâyesini arşiv belgeleri, telif eserler ve en önemlisi doğrudan kendi ifadelerine dayanarak inşa etmeye çalışıyor. Çünkü Yakup Cemil'in efsanelerle sarıp sarmalanmış olan hayat hikâyeleri mevcutsa da arşivlere dayalı bir biyografisi söz konusu değildir. İşte bu kitap -mükemmellik iddiasında olmasa da- bu eksiği doldurmayı amaçlayarak Yakup Cemil'in hayat hikâyesini elden geldiğince ortaya çıkarmıştır.

¹⁰ "Ömer Naci ve İttihâd ve Terakki", *Dergâh*, 5 Teşrinisani 1337 [5 Kasım 1921], Sene I, C. II, Nu: 14, s. 32; Ömer Naci hakkında biyografik bir eser kaleme alan Fethi Tevetoğlu, bu yazının imzasız olsa da Yahya Kemal Beyatlı'ya ait olduğunu ifade etmektedir. Bk. Fethi Tevetoğlu, *Ömer Naci*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 142-143.

YAKUP CEMİL'İN HAYATI

Meşrutiyet'e kadar Yakup Cemil

Kafkas göçmeni Çerkes bir aileden olan Gümrük Odacılarından Mehmet Cemal Efendi ve eşi Servet Hanım'ın 1884 yılında Yenibahçe'deki hanelerinde Yakup Cemil adını verdikleri bir oğulları dünyaya gelir.¹ Orta halli bir ailenin çocuğu² olan Yakup Cemil, ilk ve rüştiye tahsilinin akabinde Dersaadet İdadisine (Kuleli Askerî İdadisi) kaydolarak buradan mezun olur. Ardından 14 Şubat 1901 tarihi itibarıyla Mekteb-i Harbiyede eğitime başlar.³

Dersaadet İdadisinde eğitim görürken sınıf arkadaşları arasında Hasan Amca da (H. Vasfi Kıztaşı, 1884-1961) bulunmaktadır ve Hasan Amca, Yakup Cemil'in idadi senelerine dair bazı ipuçları verir. "Yakup Cemil, mektepte beş vakit namazında, çok sakın, karıncayı

¹ Millî Savunma Bakanlığı, Kara Harp Okulu Tarih Arşivi (MSB., KHO. TA.), *Künye Defteri*, Nu: 27, s. 168; Millî Savunma Bakanlığı, Arşiv ve Askerî Tarih Başkanlığı (MSB., AATB.), *Lodumlu Arşivi'ndeki Emeklilik İşlem Dosyası*, Sayı: 92375898-595.04-1471904, Tarih: 3 Ağustos 2022; Yakup Cemil'in doğum tarihi pek çok kaynakta 1883 olarak verilir. Ancak Harp Okulu künye defterinde 1 Şubat 1316 [14 Şubat 1901] tarihinde Dersaadet İdadisinden [Kuleli Askerî] nakledildiği bilgisine yer verilmekte ve künyesinde yaşı on yedi olarak verilmektedir. Buradan hareketle doğum yılının 1884 olduğu kanaatine varılmıştır. İlaveten Divan-ı Harp tutanaklarında Yakup Cemil tanıtılırken 1916 Ağustos ayı itibarıyla 36 yaşında olduğu bilgisi verilmektedir. Buradan hareketle de 1880 doğumlu olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmada Yakup Cemil'in doğumunda 1884 yılı esas alınmıştır. Bk. MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 71.

² Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Yazan: Samih Nafiz Tansu, Ararat Yayınları, İstanbul 1969, s. 136; Vardar ise "fakir bir ailenin çocuğu" olduğunu ifade eder. Bk. Vardar, *age.*, s. 278; Hiçyılmaz ise bir eserinde "fakir" diğer bir eserinde de orta halli" bir ailenin çocuğu olduğunu ifade eder. Bk. Ergun Hiçyılmaz, *Teşkilat-ı Mahsusa-Yemin Billah Önce Vatan-*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2021, s. 160; Ergun Hiçyılmaz, *Her Şafakta Ölürüm -Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İdamlar-*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009, s. 84.

³ MSB, KHO. TA., *Künye Defteri*, Nu: 27, s. 168.

incitmekten sakınan bir çocuktur. Daima sofularla düşüp kalkar, tertemiz bir çehresi, kısa kesilmiş saçlarıyla emniyet telkin eden bir hâli vardır. Derslerine çalışır, orta derecede zeki, munis biri”-dir, der.⁴ Mustafa Ragıp Esatlı ise farklı olarak “Çocuk yaşından beri haşarı, sinirli, hırçın mizaçta olarak kendini tanıtmıştı. Haksız gördüğü olaylara karşı gelmekte ve birden parlamakta ihtiyatlı” olmayan birisi olduğu vurgusunu yapar.⁵ Sınıf arkadaşı Hasan Amca, talebeler arasında yapılan askerî ve siyasi sohbetlerde fikrini izhar etmekten çekinmeyen bir yapısı olduğunu da söyler. Örneğin, bir defasında,

Yakup Cemil
Alemdar, 23 Şubat 1335/1919, s. 1.

büyük devletlerin ne kadar asker çıkarabilecekleri; Rusya’nın 3.5 milyon asker çıkarabileceği ve Osmanlı’nın ise 1.5 milyonda kalacağı üzerine yapılan bir talebe sohbetinde “Ama her vakit yedi kâfire bir Müslüman. Biz gene çoğuz ondan,” diyerek araya girer ve 93 Harbi’nde Ayastefanos’a kadar gelen Rus kuvvetlerinin daha da ileri gidemeyip geri çekilmesini “keramet” gibi takdim eder ve menkıbevi bir şekle büründürerek hikâyeyi tamamlar. Hasan Amca’nın aktardığı bu bilgilerden hareketle Yakup Cemil’in idadi dönemleri itibariyle dindar ve mektep arkadaşlarından bazılarına göre Sultan Abdülhamid’e daha hürmetkâr olduğu değerlendirilmesi yapılabilir. Nitekim hikâyenin devamında Almanya’yla Osmanlı münasebetine değinilir; Padişah’ın Alman imparatoruna tespih hediye etmesi, imparatorun da imzalı fotoğrafını vermesi üzerine yorumlar yapılır. Bazı talebelerin değerli tespih verilmesi ve yerine “değersiz” bir imzalı fotoğraf alınmasını eleştirmeleri üzerine Yakup Cemil bundan rahatsızlığını dile getirir.⁶

⁴ Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet-Yarıda Kalan İhtilal-Tehcirin İçyüzü, Nizamiye Kapısı, Prens Sabahattin ve Taklib-i Hükümet*, Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s. 266.

⁵ Mustafa Ragıp Esatlı, *İtihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi ve Yakup Cemil Niçin Öldürüldü?*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1975, s. 397.

⁶ Hasan Amca, *age.*, s. 135-138. Scanned by Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Çocukluğundan beri “haşarı, sinirli, hırçın bir mizaçta” olduğu söylenen ve “ele avuca sığmaz bir kişiliğe” sahip olan Yakup Cemil’in Mekteb-i Harbiye birinci sınıf notlarına göre Akaid-i Diniyye; Alman ve Rus Lisanı; Harita Tersîmi; Topoğrafya Ameliyatı; Talim Ameliyatı derslerinden tam not aldığı görülmektedir. Başarısız olduğu ders ise Lisan-ı Fransevî’dir. Mekteb-i Harbiyede birinci sınıftaki dersler ve bu derslerden aldığı notlar aşağıdaki gibidir:⁷

MEKTEB-İ FÜNÛN-I HARBİYE-İ ŞÂHÂNE															
Piyade Birinci Sene Şakirdanı															
Umûmda Sıra Numarası	ESAMİ	Akaid-i Diniyye	Topoğrafya Nazariyatı	Hendese-i Resmîye	Hikmet-i Tabiiye	Kimya	Kirabet	Talim Nazariyatı	Malumat ve Terbiye-i Askeriye	Lisan-ı Fransevî	Harita Tersîmi	Hendese-i Resmîye Eşkâli	Topoğrafya Ameliyatı	Talim Ameliyatı	Alman ve Rus Lisanı
Yekûn-ı Umumî															
Behër dersin tam numarası		45	45	45	45	45	45	45	45	45	20	20	20	20	45
Behër dersin üss-i mizanı		22,5	15	15	15	22,5	22,5	22,5	22,5	22,5	13,5	13,5	13,5	13,5	234
78	Yakup Cemil-Yenibahçe	45	27	26	37	32	33	31	41	12	20	17	20	20	45
79	---														

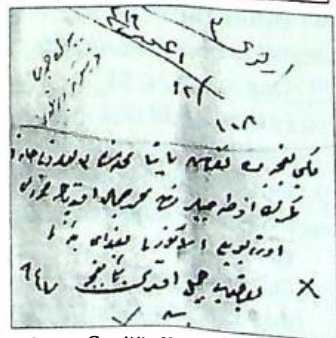
Yakup Cemil’in Mekteb-i Harbiye künye defterindeki kaydında ise şöyle yazar:⁸

Üçüncü Ordu

12 Ağustos 1319

(Büyük Harpte kurşuna dizildi)

Yenibahçe’de Nakkaş Paşa Mahallesi’nde 3 numaralı hanede Gümrük Odacılarından

Yakup Cemil’in Künye Defteri kaydı

⁷ MSB, KHO. TA., Numara Defteri, Nu: 22, s. 43.

⁸ MSB., KHO. TA., Künye Defteri, Nu: 27, s. 168. <https://rantey.org>

Mehmet Cemal Efendi'nin mahdumu orta boylu, ela gözlü, buğday benizli Yakup Cemil Efendi -Yenibahçe- Sinni [yaşı] 17.

Yakup Cemil (319-127 Piyade), Mekteb-i Harbiyeden mülazım-ı sani rütbesiyle [teğmen] mezuniyeti akabinde 25 Ağustos 1903'te Üçüncü Orduda görevlendirilir.⁹ Üçüncü Ordu, Makedonya'nın müdafaası için mücadele etmektedir ve Yakup Cemil de bu ordu bünyesinde Selanik'te Behiç Bey'in (Erkin, 1876-1961) taburunda mülazım olarak görev yapar.¹⁰ Üçüncü Ordunun muhtelif nizamiye ve redif kıtalarında görevler üstlenen Yakup Cemil, 4 Eylül 1907'de mülazım-ı evvel [üsteğmen] olur.¹¹ Üstlendiği görevler gereğince Makedonya dağlarında çete mücadelelerinde muvaffakiyetler elde eder. Makedonya'nın nevi şahsına münhasır durumu tüm İttihâdçıları olduğu gibi "Pireyi gözünden vuracak kadar nişancı" olan¹² Yakup Cemil'i de derinden etkiler. Onu "geleceğine damga vuracak şekilde" biçimlendirir. Yakup Cemil ve İttihâdçılar, Makedonya'yı âdeta "*Lâ râhate fi'd-dünyâ, hele fi'l-Makedonya!*"¹³ olarak görürler: Yani "Dünyada rahat ve huzur yoktur; hele Makedonya'da hiç..."

Yakup Cemil, 1908 Haziran'ının ilk günlerinde İttihâd ve Terakki Cemiyetine katılır ve "hürriyet" mücadelesinin "seçkin" bir neferi olur.¹⁴ Tam bu dönemde İngiltere ile Rusya, 9-12 Haziran 1908'de Reval'de bir mülakat gerçekleştirir ve bu mülakat, İttihâdçılar tarafından, Makedonya'nın taksimi olarak algılanır¹⁵ ve bir çare-i necat

⁹ Ali Şefik Öngün, 319 (1903)'de Harbiyeden Çıkan Subaylar için Kırk Yıllık Hatıra, Müdafaa-i Milliye Vekaleti Matbaası, Ankara 1943, s. 55; MSB., KHO. TA., Künye Defteri, Nu: 27, s. 168.

¹⁰ Behiç Erkin, *Hâtırat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 154.

¹¹ Öngün, *age.*, s. 55.

¹² Ertürk, *age.*, s. 136; Vardar, *age.*, s. 278; Hiçyılmaz, *Teşkilat-ı Mahsusa*, s. 160; Sadi Borak, *İktidar Koltuğundan İdam Sehvasına -Yakın Tarihimizde Siyasî Cinayetler ve İdamlar-*, İstanbul Kitabevi, İstanbul 1962, s. 5; Yakup Cemil'in çete harpleriyle ilgili detay elde edilemedi. Ancak ilgili dönemlerdeki gayrinizami harp kapsamında çete muharebeleri ve Avcı Taburlarının faaliyetleriyle ilgili bk. Hakan Özdemir, *Balkanları Şekillenme Sürecinde III. Ordu, Teşkilat, Toplum ve Siyaset (1878-1912)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2022, s. 202-218; Enver Bey de anılarında çete çarpışmalarından bahsetmektedir. Bk. *Enver Paşa'nın Anıları*, s. 20-29.

¹³ Ahmed Refik, *age.*, s. 31.

¹⁴ Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 107.

¹⁵ Reval Mülakatı hakkında değerlendirmeler ve tafsiller için bk., Tahsin Uzer, *Make-*

[kurtuluş çaresi] olarak Meşrutiyet'in ilanı için harekete geçilir. 3 Temmuz'da Resneli Niyazi (1873-1913), 5 Temmuz'da Enver Bey (1881-1922) ve 20 Temmuz'da Eyüp Sabri (1876-1950) meşrutî idare için dağa çıkar.¹⁶ Yakup Cemil de Üçüncü Orduda görev yapan bir asker olarak II. Meşrutiyet'in ilanı için var gücüyle gayret gösterir. Netice itibariyle Resneli Niyazi, Enver Bey ve Eyüp Sabri gibi isimlerin dağa çıkışları etkili olur ve “uğruna mücadele” edilen Meşrutiyet, 23 Temmuz 1908'de ilan edilir. Tabii ki bu Meşrutiyet, İttihâd ve Terakki Cemiyetinin Selanik-Manastır kolu için daha ziyade “Makedonya'nın kurtulması” olarak algılanır. Yani Cemiyetin Paris merkezindeki algıdan biraz farklıdır.

Yakup Cemil, İttihâd ve Terakki Cemiyetine iştirak ettikten sonra Cemiyetin fedai zabitan grubu içerisinde yer alır.¹⁷ Eşref Bey (Kuşçubaşı, 1883-1964), bu fedai zabitanın en önemlilerini *aşere-i mübeşşere* olarak vasıflandırır ve kendisini başa koymak suretiyle sırasıyla şu isimleri verir:¹⁸ Eşref Bey, Selim Sami (1887-1927), Süleyman Askerî (1884-1915), Yakup Cemil, Sapançalı Hakkı (1882-1937), Âtîf Bey (Kamçıl, 1880/81-1947), Antepli Abdülkadir Bey (1881-1926), Topçu İhsan (Eryavuz, 1877-1947), Filibeli Hilmi Bey (1885-1926) ve İzmitli Mümtaz Bey (1876-?).

II. Meşrutiyet'in ilanı akabinde İttihâd ve Terakki Cemiyetinin Merkez-i Umumîsi, İstanbul Heyet-i Merkeziyesi ve devlet ricaliyle temaslarda bulunmak üzere Binbaşı Cemal Bey (1872-1922) idaresinde birkaç Cemiyet mensubunu İstanbul'a gönderince beraberrinde Halil Bey'in (Kut, 1882-1957) liderliğinde bir Fedai Müfrezesini de takviye kuvvet ve icabında müdahalede bulunmak üzere İstanbul'a gönderir. Halil Bey ile İstanbul'a giden Fedai Müfrezesi

donya Eşkîyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979, s. 86-87; Ahmed Refik, *age.*, s. 32; Tokay, *age.*, s. 90-93; Abdulhamit Kırmızı, *Avlonyalı Ferid Paşa, Bir Ömür Devlet*, Klasik Yayınları, İstanbul 2014, s. 308-315; Küçükılınç, *Halk Unsuru*, s. 324-331; Necmettin Alkan, *Selanik'in Yükselişi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 164-174.

¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar”, *Belleten*, C. XX, S. 77, (Nisan 1956), s. 107-116.

¹⁷ Hiçyılmaz, *Her Şafakta Ölürüm*, s. 87.

¹⁸ Polat Safi, *Eşref Kuşçubaşı'nın Alternatif Biyografisi*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s. 315-316; Benjamin Fortna, *Kuşçubaşı Eşref, Efsane Teşkilat-ı Mahsusa Subayının Hayatı*, çev. Selçuk Uygur, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 45.

içerisinde “gözü karalığıyla nam salmış” Yakup Cemil de bulunur. Nitekim Halil Bey, hatıralarında, oluşturduğu Fedai Müfrezesi hakkında “Bunun üzerine, sevdiğim ve ölünceye kadar güvenebileceğim tek başına bir bölüğe karşı koyabilecek şu arkadaşları yanıma alarak İstanbul’a gittim: Mülazım Filibeli Hilmi, Yakup Cemil, Mustafa Necip (1879-1913) ve emir erim Arnavut Ali” demektedir. Halil Bey ve arkadaşları İstanbul’a geldikten sonra önce Meriç Otelinde ardından da 1916 yılındaki Yakup Cemil Hadisesi’ne damga vuracak olan Meserret Otelinde kalırlar. Halil Bey ve arkadaşları Cemal Bey’e takviye olarak İstanbul’a geldikten sonra Meşrutiyet’in “kökleşmesi”, “müdafaa”sı için silahlı güç olarak vazife yaparlar.¹⁹ Bu arada II. Meşrutiyet’in ilanı sonrasında Yakup Cemil askerlik mesleğinden istifa eder. Nitekim Trablusgarp Harbi münasebetiyle *Tanin* gazetesine verdiği bir beyanat öncesi kendisi hakkında “Osmanlı ordusunun kıymetli bir zabiti olan Yakup Cemil Bey istihsal-i hürriyetten [hürriyetin elde edilmesi] evvel sebk eden [önceden olan] hidemât-ı vatanperveranesine [vatanperverce hizmetleri] yine o tarzda devam edebilmek üzere askerlikten istifasını vererek Adana İttihâd ve Terakki murahhaslığını kabul etmişti,” denilir.²⁰ Ancak askerlik safahatı hakkında detaylı bilgi bulunamayan Yakup Cemil’in emeklilik dosyasında Mekteb-i Harbiye günleri de dâhil olmak üzere Bâbîâli Baskını sonrası askerlikle ilişkisinin kesildiği tarih olan 4 Şubat 1913’e kadarki sürenin emekliliğine sayıldığı görülür.²¹ Buradan bakıldığında da II. Meşrutiyet sonrası askerlikten istifa etmediği kanaati oluşur. Yine 1916’da Yakup Cemil meselesi dolayısıyla ifadesi alınan Yüzbaşı Hamdi (1883-?) de 1909 senesinde Kanun Mülazımı (İnzibat subayı) olarak Yakup Cemil’i gördüğünü ifade eder.²² Ancak hem *Tanin*’deki beyanatı hem de dönemi konu

¹⁹ Halil Paşa, *Kutü’l Amare Kahramanı Halil Paşa -Bitmeyen Savaş-*, yay. haz. Taylan Sorgun, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016, s. 52.

²⁰ “Trablusgarp’ta İtalyanların Aczi-İttihâd ve Terakki Cemiyeti Murahhası Yakup Cemil Bey’in Beyanatı”, *Tanin*, 13 Şubat 1327 [26 Şubat 1912], Nu: 1252, s. 1; Esatlı da II. Meşrutiyet’in ilanı sonrasında askerlikten istifa ettiğini belirtir. Bk. Esatlı, *age.*, s. 397.

²¹ MSB., AATB., Sayı: 92375898-595.04-1471904, Tarih: 3 Ağustos 2022.

²² Yüzbaşı Mustafa Hamdi, kendisine yöneltilen “Siz Yakup Cemil Bey’i evvelden tanır mısınız?” sorusuna “325 senesinde Yakup Cemil Bey Kanun mülâzımı idi. O vakit gördüm,” diyerek cevap verir. Bk. MSB, ATASE, BDH., 2318, 53/87A, Yüz-

alan hatırat türü bazı eserlerdeki bilgiler “istifa ettiğini” vurgularlar. Ayrı bir yorum olarak Yakup Cemil’den bir fedai olarak istifade etmek için Cemiyet tarafından istifa ettirilmiş olabileceği üzerinde de durulabilir. Emeklilik dosyasından hareketle de Yakup Cemil’in resmî olarak istifa etmemiş ama istifa etmiş gösterilmiş olabileceği akla gelmektedir.

Taylan Sorgun, İttihâdçılarının hatıralarına dayandığını belirttiği eserinde; Yakup Cemil’den bahsederken “Fakat Yakup Cemil’in bir tarafı vardı ki o da çok okumasıydı. Ama aklı daha çok silahşorluk-taydı,” der. Sapançalı Hakkı da Yakup Cemil’in muharebe sonrasında askerlikte “ikmal-i tahsil için Avrupa’ya gideceğini ve bu yolda terakki edeceğini” söylediğini belirtir.²³ Yakup Cemil’in 1916’da Diwan-ı Harpteki ifadesinde; Merkez-i Umumîde “münferit sulh”tan bahsettiği ve arkadaşlarıyla tartıştığı bir ortamda sözü tarihe getirerek *Başımıza Gelenler*²⁴ eserine vurgu yapması ve harbe müteallik değerlendirmeleri de okuyan bir kişilik olduğu hususunu destekler. Yakup Cemil arkadaşlarıyla tartışmasını şu şekilde sürdürür:

Arkadaşlar hiç harp tarihi okumadınız mı? Hiç olmazsa Rus Muharebesi’nden sonra yazılan *Başımıza Gelenler* namındaki kitabı da okumadınız mı? İnsanlar harbi sulh zamanında kazanırlarmış. Bu umumî tabir bize anlatmak istiyor ki ordunun geçeceği yollar, şimendiferler, erzak ambarları, menziller, yetiştirilmiş kıtaat, çok zabitan kadrosu, iyi bir erkân-ı harbiye ve onun düşündüğü, hazırladığı iyi bir harp planı hazırlanır yine etrafa bakılarak zamanımızda ittifaksız yürümek kabil olmadığından iyi bir müttefik aranır ve bu harbe başlamadan evvel de cemiyetimizin içinde az çok çalışmış arkadaşlar bir araya toplanır; ileri geri düşünür, ondan sonra işe başlar. Yoksa benim haberim yok, sen

başı Mustafa Hamdi, 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916] tarihli ifade, s. 361; Doktor Hilmi Bey de “Yakup Cemil Bey’i mukaddema Selanik’ten tanır idim ve bilâhare İstanbul’da Aksaray murahhası olduğunu öğrendim,” demektedir. Bu da Yakup Cemil’in İttihâd ve Terakki Cemiyetinin İstanbul-Aksaray murahhaslığı vazifesini de icra ettiğini göstermektedir. MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Doktor Hilmi, 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 321.

²³ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Sapançalı Hakkı, 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 30.

²⁴ *Başımıza Gelenler* adlı eser, Mehmet Arif Bey’e (1845-1897) aittir ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi’nin Anadolu’da safahatını ve askerin durumunu ele alan kıymetli bir eserdir. Bk. Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, haz. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 110-659.

bir şey bilmiyorsun, ötekine danışılmamış, mücerret iki şahsın hodbefhot karar vermeleriyle yukarıda bahsettiğimiz hiçbirisi hazır olmadığı hâlde ve birçok harplerden ve dâhili musibetlerden korunulmuş olduğumuz münasebetiyle belki başlanılmasa idi iyi olurdu. Mademki başladık, artık bunu yüklenmiş olduğumuzdan nihayetini getirmek lazım olduğunu ve bu nihayetini getirmek la-kırdısından yine tekrar ediyorum. Daima silahla değil; siyasetle çalışmaklığımız lazım olduğunu söyledim.²⁵

Taylan Sorgun, Yakup Cemil'in Padişah'a eleştirileri olduğunu belirterek "Benim bu padişahlık işine aklım takılıyor... Mektepte durmadan bağırдық... Padişahım çok yaşa... O çok yaşadı biz öldük..." dediğini rivayet eder²⁶ ve İttihâdçıların, Sultan'ı konu edinen hatıralarına yer verir. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Talât Bey, Ömer Naci, Yakup Cemil ve Midhat Şükrü gibi isimlerin hazır bulunduğu bir toplantıda Sultan Abdülhamid'in II. Meşrutiyet sonrası meclisi toplayıp toplamayacağı ve sair hususlar görüşülürken Ömer Naci, Padişah'ın eski düzene dönebilmesi ihtimalini değerlendirerek işin sıkı tutulmasını vurgular. Talât Bey, Naci'nin sözlerinden Padişah'ın tahttan indirilmesini istediğini anlar ancak sabırlı olmak gerektiğini ifade eder. Bu arada Yakup Cemil söze girer: "Ömer Naci geride durur hâlâ... Şairciliğindendir. Lakin şairciliğine keskin İttihatçılığı da katmıştır, amma yine de tam keskin değildir... Bu işin keskinliğe giden yolu başkadır. (Belindeki kocaman tabancasının kılıfına parmakları ile piyano çalar gibi vurmaya başladı. Sonra konuşmasını sürdürdü.) İşte halli mesele burada yatar... Gir Saray'ın kapısından, çık Saray'ın kapısından... İş olup biter..." Yakup Cemil'in bu ifadeleri Talât Bey ve Midhat Şükrü'yü tedirgin eder. Midhat Şükrü, Yakup Cemil'in eli tutulmazsa dediğini yapmaya kalkacağını ve teskin edilmesi gerektiğini belirtir.²⁷ Netice itibarıyla tavsiyelerle Yakup

²⁵ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 77-78.

²⁶ Taylan Sorgun, *Devlet Kavgası -İttihad ve Terakki-*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2003, s. 235-236.

²⁷ Sorgun, *age.*, s. 133-135. Meşrutiyet ilan edilse de Talât Bey ve arkadaşları Sultan Abdülhamid'e hep şüpheyle bakarlar. Abdülhamid'in boş duracağını düşünmezler. Ekim 1908 Selanik Kongresi'nden bir gün evvel bu durum görüşüldüğünde Midhat Şükrü Bey, Sultan Abdülhamid boş durmazsa "tahtından indiririz olur, biter..." der. Talât Bey bu ifadeler üzerine Midhat Şükrü Bey'e geçenki Yakup Ce-

Cemil'in böyle bir harekete girişmesinin önüne geçilir. Bu anlatının ne derece vuku bulduğu kat'î surette belli değildir. Ancak Yakup Cemil'in böylesi bir harekete girişebilecek bir şahsiyet olduğu ayandır.

Yakup Cemil'in kişiliği hakkında Divan-ı Harp tarafından ifade si alınan Enis Avni (Aka Gündüz, 1885-1958) şöyle der: "Siyaset-i dâhiliye ve hariciye hakkında bir şey söylemedi. Çünkü söylemek istemedi. Kendisini tanıyanlar bu vasfını takdir ve idrak ederlerdi. Çünkü Yakup siyasetten bahsetmeyi hiç sevmez. O yalnız iş görmeyi sever."²⁸ Kuşçubaşı Eşref Bey de Yakup Cemil'i, iyi tanıdığını belirterek "Biraz kendisi muhakemece zayıftır. İyi itimat ettiği bir arkadaşı bir şey söylese muhakeme etmeden kabul eder. Kurulursa her tarafa kullanılır," der.²⁹ Memduh Şevket (Esental, 1883-1952), "Yakup Cemil Bey'i teşkilat adamı ve disiplin adamı olarak tanıırım. Onun şimdiye kadar bütün ahvâl ve harekâtında bunu hep gördüm," der.³⁰ Yakup Cemil, 1916 Mayıs'ında Bursa'ya bir ziyaret gerçekleştirir ve burada Enis Avni'yle çokça vakit geçirir. Enis Avni, Yakup Cemil'in buradaki ilgisi hakkında şunları ifade eder: "Kendisine bir ziraat hastalığı arız olmuştu. Çiftliğinden, ekinlerinden, yoğurttan bahsederdi. Hatta bir gün kendisi[ni] Ziraat Numune Mektebine götürdüm. Gezdik birçok şey sordu ve nihayet Bursa'dan arı tedarik edilmek üzere para bıraktı."³¹

Yakup Cemil, 1916'da Divan-ı Harpteki ifadesinde hiss-i kable'l-vukû' [önsezi] nevinden rüyalar gördüğünü de ifade eder. Bu

mil hadisesini anlatır ve "Sen de Yakup Cemil gibi düşünmeye başladın. Hâlbuki biz sana Yakup Cemil'in elini tut dedik... Cemil senin bu sözünü duydu mu izin çıktı diye İstanbul'a hoplar da dediğini yapmaya kalkar." Neyse ki Yakup Cemil yanlarında değildir. Bk. *age.*, s. 142-143.

²⁸ *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Enis Avni, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 149.

²⁹ *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Eşref Bey, 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 41.

³⁰ *MSB., ATASE., BDH.*, 2318, 53/87A, Memduh Şevket, 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 289.

³¹ *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Enis Avni, 11/12 Ağustos 1332 [24/25 Ağustos 1916], s. 157; Yine Satvet Lütfi Bey de çiftçilik ve arıcılığa meraklı olduğunu hatta Keşiş Dağı'nda bir otel yapmak ve işletmek üzere sohbet edildiğini belirtir. Bk. *MSB., ATASE., BDH.*, 2331, 100/34, Satvet Lütfi, 7/8 Ağustos 1332 [20/21 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 12.

da rüyalara kıymet atfettiğini gösterir. Örneğin rüyasında babasını öldürmesinden yola çıkarak II. Meşrutiyet'in ilanı ve Bâbîâli Baskını gibi hadiselerin kanlı bir şekilde gerçekleşeceğini önceden bildiğini belirtir. İlâveten, 1916'da yine babasını rüyasında gördüğünü ve bu sefer babasını öldürmeyip kucakladığını, bunun da münferit sulh meselesinin kansız bir şekilde çözüleceğini gösterdiğini söyler. Yakup Cemil'in bu anlatımı şu şekildedir:

Ve ben memleket ve millet mesailinde [meselelerinde] birşeyde ileri gitmekliğim bir hiss-i kable'l-vukû'dan [önsezi] aynı zamanda 10 Kânunusani İnkılâbı'nda [Bâbîâli Baskını], ilan-ı Meşrutiyet'te [II. Meşrutiyet'in ilanı] gördüğüm rüyalar misillü bu meselede de yine rüyasını görmüş olduğumdan ve fakat evvelki rüyalanımda hülâsaten rahmetli pederimi hançerleyip, öldürüp ya merdivenden aşağıya veya pencereden aşağıya atmak suretiyle muvaffakiyete nail olacağımı anlamış ve bu sefer de pederimi yine şahıslarını hatırlayamadığım yalnız zabı-tandan mürekkep ve Enver Paşa Hazretlerinin sol tarafında durarak, askerlerin boru çalmaları anında ben kılıcı çekerek bu kalabalık arasında pederimin üzerine yürüyordum ve fakat vurmuyarak yalnız kucaklayıp kapıdan dışarıya attım. Şu da bu meselede muvaffak olacağıma ve yalnız ilan-ı Meşrutiyet ve 10 Kânunusani İnkılâbı gibi kanlı bir surette cereyan etmeyip kansız ve başta Enver Paşa olmak üzere esbâb [sebepler] hazırlanacak ve bu dönemlik yapılacaktır.³²

İran'daki Meşrutiyet mücadelesine destek...

İran'da 1906'da Meşrutiyet ilan edilir ancak 23 Haziran 1908'de Muhammet Ali Şah'ın (1872-1925) fermanıyla meclis topa tutulduğu gibi Meşrutiyet de iptal edilir.³³ O yüzden ki Osmanlı'da II. Meşrutiyet'in ilan edildiği dönemde İran'da da Muhammet Ali Şah rejimine karşı bir mücadele söz konusudur ve İran İnkılâp Cemiyeti, Şah'a karşı mücadelesinde İttihâdçılardan yardım ister. Bu istek Merkez-i Umumî tarafından kabul görür ve İttihâdçıların fedai grubundan bazı isimler Halil Bey'in liderliğinde İran'daki mücade-

³² MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 12 Ağustos 1332 [25 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 162-163.

³³ Bijan Cezani, *İran Meşrutiyet Devrimi, Güçler ve Amaçlar (1906-1911)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s. 94-100. Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

leye destek mahiyetinde bölgeye gönderilir.³⁴ Halil Bey, “Her biri bir bölüğe bedel” olarak değerlendirdiği Yakup Cemil, Mülazım Filibeli Hilmi, Mustafa Necip, Ömer Naci ve İranlı Sait Selmasi adlı fedaile-ri de yanına alarak Trabzon üzerinden Erzurum’a iner. Burada sayısı otuzu bulan bir kuvvet meydana getirir; kuvvetin bir kısmını Van’a sevk ederek kendisi de Bayezid-İran hududunda ilerleyerek Celali Kürt Aşiretleriyle görüşmeler yapar ve onları İran İnkılâp Cemiyeti-ne kazandırmak ve onlardan inkılâp mücadelesinde istifade etmek ister. Halil Bey, Hazeranlı, Yezidi, Takori ve Şemsiki gibi aşiretlerle görüşmeler yapıp “dostluk” bağlarını kuvvetlendirerek Van’a geri döner. İran hududunda Kotur’da Abdüvi Aşireti Reisi Simko Ağa’yla (1887-1930) görüşür ve Ağa’dan, İran’daki faaliyetleri boyunca ken-dilerine karşı herhangi bir harekette bulunmayacağına dair teminat alır. Halil Bey ve arkadaşları, Abdüvi Aşiretinden ayrıldıktan sonra İran inkılâpçılarının kontrolündeki Selas vilayeti merkezi Dilman’a gelirler. Mücahitlerin reisiyle görüşme yaparak Şah kuvvetlerini du-rumu hakkında bilgi toplarlar. Halil Bey liderliğindeki İttihâdçılar, Şah kuvvetlerinin kuşatması altındaki Hay kalesinin kurtarılması hususunda inkılâpçılara yardımcı olurlar ve gizlice kaleye girerek kalenin durumunu değerlendirirler. Halil Bey, Şah kuvvetlerine kar-şı arkadan bir baskın yapmanın doğru olacağını düşündüğü için giz-lice arkadaşlarıyla kaleden çıkarak Haşerut Çayı’nı geçer ve baskın noktasına ulaşır. Buradan Şah kuvvetlerine ateş açılır ve çatışmalar başlarsa da çatışma uzadıkça diğer ordugâhtaki kuvvetlerin de yar-dıma gelmeleri üzerine Şah kuvvetlerinin sayısı gittikçe artar. Böy-le olunca yanında 30-40 kadar mücahit kaldığını gören Halil Bey geri çekilme kararı alır. Yakup Cemil’le birlikte çarpışa çarpışa yavaş yavaş geri çekilmeye başlarlar. Dere kenarına geldiklerinde sahibi vurulmuş bir at görürler ve Yakup Cemil ata biner, Halil Bey de kuy-ruğuna yapışır ve böylece derenin karşısına geçerek kendilerini bir hendeğin içerisine atmayı başarırlar. Hendeğin içinde çarpışma sü-rerken Başkale Mutasarrıfı Tahirpaşazade Cevdet’in (Belbez, 1878-1955) yardımı gelir ve böylelikle ateş hattının dışarısına çıkılır. Bu

³⁴ Halil Paşa, *age.*, s. 53; Celâl Bayar, *Ben de Yazdım*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Ya-yınları, Ankara 2018, s. 205-206; İttihâd ve Terakki Cemiyetinin İran politikasını ele alan bir çalışma için bk. M. Volkan Atuk, “İttihâd ve Terakki Cemiyetinin İran Politikası”, *Belleten*, C. 83, S. 296, (Nisan 2019), s. 261-288.

mücadelelerin sonucunda Şah kuvvetleri Hay kalesi muhasarasını kaldırırılar. Mücadelenin sürdürüleceği bir dönemde -ki Halil Bey, Ömer Naci'yi cephane için Van'a göndermişti- Naci Bey'den cephane yanında bir de mektup gelir: "İstanbul'da henüz mahiyeti anlaşılamayan karışıklıklar baş göstermiştir. İran'ı muvakkaten bırakarak Van'a gelmeniz daha münasip olacaktır. Ömer Naci."³⁵

Trabzon'da çekilmiş bir fotoğraf
Oturanlar [Soldan]: Mehmet Emin Yurdakul, Ömer Naci
Ayaktakiler [Soldan]: Halil Bey, Filibeli Hilmi Bey, Mustafa Necip, Yakup Cemil
(Bilgin, *age.*, s. 515)

Erzurum'dan İstanbul'a: 31 Mart Vakası

Halil Bey ve Yakup Cemil gibi isimlerin İran inkılâbına destek verdikleri zaman diliminde; *Devr-i sâbık* olarak telakki edilen II. Abdül-

³⁵ Halil Paşa, *age.*, s. 54-58. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

hamid dönemi memurlarına yönelik muameleler, Sadrazam Kâmil Paşa'yla (1832-1913) İttihâd ve Terakki Cemiyeti arasındaki çekişmeler, II. Abdülhamid'e yönelik tahkir edici davranış ve ifadeler, sürgün yerlerinden dönen sürgün Jön Türklerin Meşrutiyet idaresi ve Cemiyetten umduklarını bulamamaları münasebetiyle cemiyet/fırkalar teşkil ederek muhalefet etmeleri, matbuat âlemindeki şiddetli tartışmalar, *talebe-i ulûmun* [ilim talebeleri] huzursuzlukları, alaylı-mektepli zabitan arasındaki rekabet, Meşrutiyet idaresinde gerçekleşen siyasi cinayetler, Edirne, Kör Ali ve Taşkılla Hadisesi gibi vakalar, İttihâd ve Terakki Cemiyetinin Meşrutiyet idaresindeki tavırları vb. hususların özellikle de Jön Türklerdeki, kısmî olarak İttihâd ve Terakki içerisinde de var olduğu görülen *seçkinci-pozitivist-seküler* ve dine mesafeli anlayışın etkisiyle 13 Nisan 1909'da *Nigebân-ı Meşrutiyet* olarak Üçüncü Ordudan İstanbul'a getirilen Avcı Taburları 31 Mart Vakası adı verilen isyanı ortaya çıkarır.³⁶ II. Meşrutiyet'i ve İttihâd ve Terakki'yi ciddi surette sarsan bu isyanın çıkışını Ömer Naci'nin mektubundan öğrenen Halil Bey, Yakup Cemil ve arkadaşlarıyla derhâl Van'a gelir. Burada İstanbul'daki isyanın ciddiyetini, Merkez-i Umumînin Selanik'e nakledildiğini, isyanın Şark vilayetlerine sirayeti riskini ve bu sebeple Merkez-i Umumî namına Şark vilayetlerindeki idareyi elinde tutmasını bildiren Talât Bey'in telgrafını alır. Bu emri aldıktan sonra çevre vilayetlerden aldığı haberler neticesinde Erzurum'da durumun kötü olduğunu, askerlerin mektepli subaylar aleyhine harekete geçerek bazı subayları öldürdüklerini öğrenir. Halil Bey, arkadaşlarıyla birlikte Hasankale üzerinden Erzurum'a ulaşır ve burada arkadaşlarını kalenin dışında bırakıp on kadar atlıyı yanına almak suretiyle Kale Kumandanı Yusuf Paşa'yla görüşmeye gider. Kale içinde meşhur inkılâpçılardan Akif Dadaş'ı görür ve Akif Bey'den Fırka Kumandanı Kara Yusuf Paşa'nın (?-1909) "fitne"nin başı olduğunu öğrenir. Geceyi Taşhan'da geçirdikten sonra sabah yalnız başına Kara Yusuf Paşa'yı ziyarete giderek mevcut durumu sorar. Görüşme hayli uzayınca Yakup Cemil, "Acaba Halil Bey'e bir şey mi yaptılar," endişesiyle "yıldırım gibi" içeriye dalar ve Yusuf Paşa'yı selamlamadan "Nerede kaldın

³⁶ İsmail Küçükkılınc, *Jön Türkçük ve Kemalizm Kısacasında İttihadçılık*, Yarın Yayınları, İstanbul 2021, s. 64-65; Hürşit Paşa, *31 Mart İhtilali'nin Tarihçesi*, yay. haz. Hasan Ali Polat, Yarın Yayınları, İstanbul 2018, s. 53-54.

be Halil? Sana bir şey mi oldu diye arkadaşlarla meraktan çatladık,” der. Halil Bey bu hadise hakkında “Yakup Cemil’in mangalarla çevrili konağa dalması, umursamadan yukarı koşmasından ben mahcup oldum,” demektedir. Halil Bey, daha sonra Vali Tahir Paşa’yla (1848-1913) da görüşür ve ertesi gün İstanbul için Trabzon’a gider. Halil Bey ve arkadaşları, burada atlarını satarak vapur parası temin ederler ve İstanbul’a dönerler.³⁷

Halil Bey ve arkadaşları İstanbul’a gelmeden evvel Rumeli’den teşkil edilen Hareket Ordusu İstanbul’a gelerek isyanı bastırır ve İstanbul’u kontrol altına alırlar. İsyân akabinde II. Abdülhamid tahttan indirilir ve Hurşit Paşa (1854-1934) başkanlığında oluşturulan Divan-ı Harb-i Örfiyle de isyanda dahil olduğu düşünülen kimseler cezalandırılırlar.³⁸ Cezalandırılan isimlerden birisi de Kara Yusuf Paşa’dır. 31 Mart Vakası’nın taşraya aksi bağlamında Erzurum olaylarında “fitnenin başı” olarak değerlendirilen Kara Yusuf Paşa, yakalandıktan sonra İstanbul’a getirilerek Harbiye Nezâretinde tevkif edilir ve ardından yargılanarak Erzurum olaylarından suçlu görülerek II. Divan-ı Harb-i Örfi tarafından idama mahkûm edilir.³⁹

³⁷ Halil Paşa, *age.*, s. 58-62.

³⁸ 31 Mart Vakası’yla ilgili tafsilat ve yargılamalar için bk. Hurşit Paşa, *age.*, s. 52-199.

³⁹ TC. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), İradeler-Askerî (İ. AS.), 87/32, 23 Haziran 1325 [6 Temmuz 1909]; Erzurum ve Erzincan’da Dördüncü Ordudan bazı askerler isyan teşebbüsünde bulundular. Erzincan’da ayaklanan askerlerin taleplerinden bazıları şunlardır: 1. Şeriatın tamamen uygulanması, 2. İttihâd ve Terakki Cemiyetinin hemen ilgası, aksi hâlde silahlarına sarılacakları, 3. ordu mensuplarının cemiyete intisaplarını kesmeleri, aksi hâlde bunu kabul edemeyecekleri, 4. Meclis-i Mebusan’ın devam ve muhafazası, 5. Matbuatın ni-fak yaymaktan men edilmesi, bu gibi evrakın kışlalara girişinin yasaklanması, 6. Halifenin resminin mizah gazetelerinde dercinin yasaklanması, 7. Ulemanın vereceği karara göre zabitan ve efradın tahlifi. Bk. BOA., Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi Belgeleri (DH. MKT.), 2810/45 [10 Nisan Erzincan Kıyâm-ı Askerîsi başlıklı belge]; Bu talepler doğrultusunda Erzurum’da Fırka Kumandanı Kara Yusuf Paşa ve Vali Tahir Paşa liderliğinde Hatip Abdülvahhab, Müderris Ömer, Müderris Süleyman, Müderris Mehmet Sâdık, sabık müftü ve müderris Vehbi, Naib Şakir, Cennetzade Celil ve Jandarma Kumandanı Ali Efendiler gibi isimlerin iştirakiyle gerçekleşen isyan Müşir İbrahim Paşa’nın gayretleriyle bastırıldı; netice itibariyle Erzurum Valisi Tahir Paşa da görevinden ihraç edildi. Kara Yusuf Paşa idama mahkûm edildi. Hadise hakkında tafsilat için bk. BOA., DH. MKT., 2810/45, 26

31 Mart Vakası ve Yakup Cemil’le ilgili ilave edilmesi gereken bir husus da Yıldız Sarayı’nın yağması iddiasıdır. İttihâdçılar iktidardan çekildikten sonra 1919’da gündeme gelen ve davası görülen Yıldız Sarayı’nın yağmalanması mevzuunda Yakup Cemil’in adı da geçer. *İkdam* gazetesi, Saray’ı yağmalayanlara ve yağma edilenlere yönelik bir haber yapar; bu haberde Yakup Cemil’in mühim miktarda tahvilat elde ettiği iddia edilir.⁴⁰ Yağma iddiası ayrı bir bahsin konusu olsa da Yakup Cemil hakkındaki bu iddianın sorunlu olduğu söylenebilir.⁴¹ Zira 31 Mart Vakası çıktığında Yakup Cemil, İran’daki meşrutiyet mücadelesine destek veren grubun içerisindeydi. Yakup Cemil ve arkadaşlarının İstanbul’a gelişleri vakanın bastırılması sonrasındır. Bu münasebetle bu haberdeki bilginin doğru olmadığı düşünülmektedir.

İttihâd ve Terakki Adana Müfettişliği

Meşrutî idareyi hedef alan 31 Mart Vakası’yla eş zamanlı olarak Adana’da Ermeni olayları ortaya çıkar. Bu olaylar da sert tedbirler sonucunda bastırılır. Cemiyetin önemli bir ismi olan Cemal Bey Adana valisi tayin edilir. Yakup Cemil de İttihâd ve Terakki müfettişi olarak Adana’ya gönderilir. İttihâd ve Terakki murahhas mesülleri, geniş yetkiye sahip olurlar ve Cemiyetin bölgedeki temsilciliğini yaparlar. Devlet memurlarını gözetlerler ve Cemiyetin maksadı harici bir iş görülmesine meydan bırakmazlar. Bu geniş yetkilerle Adana’da vazife yapan Yakup Cemil, icraatıyla Cemiyet nazarında göz doldurur. Adana Valisi Cemal Bey’le de iyi geçinir. 1911’de Trablusgarp Harbi çıkınca derhâl harekete geçerek Enver Bey, Halil Bey ve diğer silah arkadaşlarıyla birlikte gönüllü olarak harbe iştirak eder.⁴²

Yakup Cemil, İttihâd ve Terakki Cemiyeti Adana müfettişi iken

Nisan 1325 [9 Mayıs 1909], 22 Nisan 1325 [5 Mayıs 1909].

⁴⁰ “Yıldız Sarayı’ndan Yağma Olunan Mücevherat Müfredatı”, *İkdam*, 17 Nisan 1335 [17 Nisan 1919], Nu: 7969, s. 1.

⁴¹ Yıldız yağması iddiaları hakkında detaylı bilgi için bk. Hasan Ali Polat-Osman Akandere, “Yıldız Sarayı’nın Yağmalandığı İddiası, Mütareke Dönemi’ndeki Yağma Davası ve Neticesi”, *Vakanüvis*, C. 5, S. 1, (Bahar 2020), s. 339-389.

⁴² Vardar, age., s. 297-299; Ermiş, age., 136.

1910 senesinde görevli olarak Afganistan'a gider. Bu durum Kâzım Karabekir'in (1882-1948) *Günlükler*'inde geçer ve Mülazım Yakup Cemil, Topçu Mülazımı Âsım ve Celal beylerin Afganistan'dan 7 Ocak 1911'de döndükleri belirtilir. Ancak ne zaman ve hangi vazifeyle gittikleri, neler yaptıklarına dair herhangi bir bilgi vermez. Sadece "Afganistan'ın vaziyetini pek fena bulmuşlar. Hususiyle emir mason imiş. Muhiti de keza. İngiliz nüfuzu dehşet," der.⁴³ Yakup Cemil de 23 Ağustos 1916 tarihli ifadesinde "İran'a, Afgan'a, ordularının ıslah[ı] için birçok seyahatlerim var," der ve bu vazifeye dair herhangi bir ayrıntı vermez.⁴⁴ Ayrıca Yakup Cemil, 1916 Ağustos'unda Sadrazam Said Halim Paşa'yla (1864-1921) bir görüşmesinde geçmişe dönük Yemen tecrübesinden bahseder fakat zamanına dair herhangi bir bilgi vermez.⁴⁵

Yakup Cemil'in Adana'daki vazifesinde "yolsuz" işlere giriştiği yönünde yabancı basında dile getirilen bir iddia söz konusudur. Nitekim Almanya'nın Köln kentinde çıkan *Kölnische Zeitung*'da Yakup Cemil hakkında bir yazı yayımlanır. Yazıyı kaleme alan, gazetenin Adana muhabiridir ve Yakup Cemil'i iki noktadan eleştirmektedir: Biri kaçakçılık meselesi, diğeriysse bir İtalyan

Yakup Cemil
Çapanoğlu, agm., s. 140.

⁴³ Kâzım Karabekir, *Günlükler* (1906-1948), C. 1, haz. Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 228.

⁴⁴ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 77.

⁴⁵ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 88.

kızının ihtidası... *Kölnische Zeitung*'un Adana muhabirinin "İttihâd ve Terakki ve Yabancı Düşmanlığı" başlıklı yazısında şöyle yazar:

Adana, 30 Eylül. İttihâd ve Terakki Cemiyetinin Selanik Kongresi'nde son yıllarda kaybettiği nüfuzunu nasıl yeniden kazanabileceği yönünde müzakereler yapılmasına karar verilmiştir. Adana'dan yirmi kilometre uzaklıktaki Misis kasabasında beklenmedik bir hadise zuhur etmiştir ve bu hadisenin kahramanı İttihâd ve Terakki Kulübü Reisi ve Cemiyet merkezinin temsilcisi bulunan Yakup Cemil Bey'dir. Yakup Cemil Bey'in ismi daha önce *Kölnische Zeitung*'da genç bir İtalyan kızının İslamiyet'i seçmesi ve bir Müslümanla evlenmesi haberinde de geçmişti. Malumdur ki Reji İdaresi, Türkiye ahalisi nezdinde çok az itibar görmektedir. Mehmet Hilmi Bey adında bir köylü, meşhur kaçakçılardan birinin yardımıyla yirmi iki denk tütün yaprağı kaçırmış, bunların sadece pek azı ele geçirilebilmiştir. Bu durumun ciddi sonuçlar doğuracağı tehdidi üzerine Mehmet Hilmi Bey, İttihâd ve Terakki lideri Yakup Cemil Bey'e başvurmuştur. Cemiyetin temsilcisi bulunan bu adam bir gece tepeden tırnağa silahlı iki yüz adamıyla tütün deposunu basmış, bekçiye bağlamış ve kapıları açarak bütün tütün stoklarını kaçırmıştır. Adana'daki Reji İdaresi Müdüriyeti söz konusu durumu hükûmete şikâyet etmiş ise de kendisine ilgili mahkemeye müracaat etmesi gerektiği bildirilmiştir. Her ne kadar hükûmet, kaçakçılığın men'i hususunda Reji İdaresi'ne yardım etmek mecburiyetinde ise de başvuruya rağmen Misis Meclis İdaresi parmağını dahi kıpırdatmamış, her şeye göz yummuştur. Bu elim hadisenin kahramanı olan şahıs, Reji İdaresi'nin kendisine iftira attığını ve vaka gecesi Misis'te olmadığını söylemekte ve bu durumu şahitler ile ispat edeceğini beyan etmektedir. Bu ülkede yalnız şahitler bulmak güç bir şey değildir, hadise gecesi Misis'te olmadığını her durumda ispat edebilir. Bunun üzerine Yakup Cemil, Adana'dan ayrılmış ve Cemiyetin eski itibarını kazanması için ne yapması gerektiği hususunu anlamak üzere Selanik'e gitmiş ve rivayet edildiğine göre Mersin Mutasarrıflığına tayin edilerek geri dönmüştür. Yukarıda zikredilen yağma için harekete geçmeden önce adamlarını Misis hükûmet konağı önüne toplayarak bir konuşma yapmış ve bu konuşmasında yabancı güçlere karşı mukavemet edilmesi gerektiğini, yabancıların bu ülkeyi Türklerin elinden almak üzere buraya geldiklerini vurgulamıştır. Bugün iade-i haysiyet etmek isteyen kimseler, bu küçük hikâyeden gerçekten bir ders çıkarmak istiyorlarsa tek çıkar yolun, kendi vatandaşları ve yabancılar arasında kaybettikleri sempatiyi yeniden kazanmak olduğunu görecektir. Bununla birlikte, bir kere kendi halkı arasında bir inceleme yapmak, dürüst olmak ve nihayetinde zaten "halk patolojisi" alanına dahil olan zulüm paranoyası sınırlarındaki yabancı düşmanlığından vazgeçmek, gerekmektedir.⁴⁶

⁴⁶ "Das komitee und der Fremdenhaß-Komitee und Yabancı Düşmanlığı", *Kölnische Zeitung*, 30 Eylül 1908, s. 1.

Kölnische Zeitung'un Adana muhabiri, Yakup Cemil'i Adana'da başıboş hareket ve âdetiyle suçlar ve Mehmet Hilmi adlı kaçakçıyı koruyarak tütün deposunu bastığını belirtir. Bu eylemleri gerçekleştirirken Cemiyetten güç aldığını da alttan alta vurgular. Adana muhabirinin Köln gazetesindeki bu yazısı Osmanlı'nın Berlin Sefaretinin de dikkatini çeker. Hariciye Nâzırı namına müsteşar tarafından Dâhiliye Nezâretine gönderilen yazıda hem gazetede yazının çevirisi dikkatlere sunulur hem de Yakup Cemil'in ihtida eden bir İtalyan kızıyla izdivacından bahsedilir.⁴⁷ Ancak gazetede yazıda bir İtalyan kızıyla evlendiğine dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Hatta yazıda "Yakup Cemil Bey'in ismi daha önce *Kölnische Zeitung*'da genç bir İtalyan kızının İslamiyet'i seçmesi ve bir Müslümanla evlenmesi haberinde de geçmişti," denilir. Nitekim *Kölnische Zeitung*'un 19 Ağustos tarihli öğle baskısında bu İtalyan kızının ihtidası meselesinden bahsedilir. Buna göre henüz on altı yaşına girmemiş olan İtalyan kızı ihtida ederek ve bir Türkün peşine takılarak kaçır. Baba, kızını geri alabilmek için İtalyan konsolosluğu aracılığıyla müracaatta bulunur ancak herhangi bir sonuç alamaz. Bu arada kadı, İtalyan kızıyla Türk erkeğinin nikâhlarını kıyar. Daha sonra Dâhiliye Nezâretinden Adana Valisi Muammer Bey'e gönderilen emirde evli çiftin polis nezâretinde İstanbul'a gönderilmesi talep edilir. Bu arada, Meşrutiyet kutlamalarında konuşma yapmak ve İttihâd ve Terakki'nin siyasi düşüncesini Adana ahalisine aktarmak

(Morgen-Ausgabe), 13 Oktober 1911, Nu: 1120, s. 1; Almanca gazete ve arşiv belgelerinin çevirisi hususunda desteğini gördüğüm Fatih Çolak'a müteşekkirim.

⁴⁷ BOA., Dâhiliye Nezâreti Siyasî Kısım Belgeleri (DH. SYS.), 57/45, 25 Teşrinievvel 1327 [7 Kasım 1911]; BOA., Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım Belgeleri (HR. SYS.), 43/50, 16 Teşrinievvel 1327 [29 Ekim 1911]; 19 Teşrinievvel 1327 [1 Kasım 1911]; Atılğan da bu arşiv belgesi üzerinden İtalyan kızıyla evliliği üzerine bir değerlendirme yapar. Hatta birinci eşi Fatma Hanım'ın İtalyan asıllı olabileceği üzerinde durur. Bk. Ömer Faruk Atılğan, *Silahların Gölgesinde Siyaset: Bir Komitacı Olarak Yakup Cemil Bey*, (Yüksek Lisans Tezi) Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Fakültesi, Düzce 2022, s. 53. Ancak *Kölnische Zeitung*'daki haberlerde Yakup Cemil'in bir İtalyan kızıyla evlendiği yönünde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Yakup Cemil'in bilinen iki eşi vardır: Fatma Hanım ve Ayşe Nevber Hanım. Diwan-ı Harp sorgu tutanağında Yakup Cemil'in üç defa evlendiğine vurgu yapılır. MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Sapancalı Hakkı, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ifade, 1332 PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

üzere 23 Temmuz'dan biraz önce Yakup Cemil, Selanik'ten Adana'ya gelir. Valinin Nezâretin emri doğrultusunda hareket edeceği sırada evli çiftin durumundan haberdar olur ve meseleye derhâl müdahale eder. Vali İstanbul'dan emir aldığını belirtse de Yakup Cemil, kızı İstanbul'a göndermek zorunda olmadığını Muammer Bey'e ifade eder. Bu durum ciddi bir problem olmuş olacak ki gazete haberinde valinin istifa ettiği ancak istifasının kabul edilmediği de vurgulanır.⁴⁸ Halil Menteşe de bu hususa değinir ve İtalyan tebaasından Yahudi kızın ihtidası meselesinin diplomatik bir krize dönüştüğünü ve nihayetinde yaşı küçük olduğu için kızın ailesine teslimiyle meselenin kapatıldığını söyler.⁴⁹ Yani Yakup Cemil'in kızın iadesini engelleme girişimleri son tahlilde işe yaramamıştır. Ancak bu hadise Yakup Cemil'in valiye kafa tutacak salahiyeti kendisinde gördüğünü ve Cemiyet mensubu bir fedai olduğu için de kendisinden çekinildiğini göstermektedir. Midhat Şükrü'nün 1919'daki Divan-ı Harpteki yargılanması esnasındaki ifadesi Yakup Cemil'le Vali Muammer Bey arasındaki tartışmanın Merkez-i Umumîye yansıdığını gösterir. Nitekim Midhat Şükrü; Yakup Cemil'in Muammer Bey'e söyledikleri yüzünden Merkez-i Umumî tarafından görevinden alındığını ifade eder.⁵⁰

“Meşrutiyet” ve “Cemiyet” için cinayetler

İttihâd ve Terakki Cemiyeti tarafından teşkil edilen ve 99. Bölük ya da Serez Komitesi olarak adlandırılan Fedâiler teşkilatı, Cemiyetin maruz kaldığı problemlerin halli mevzuunda son kertede öne çıkarak meseleyi “silahlı” bir şekilde çözüp Cemiyet lehine sonuçlandırmaya çalışır.⁵¹ Esasında Cemiyete mensup olan herkes icabı hâlinde

⁴⁸ “Aus der türkischen Provinz/Türkiye Bölgesinden”, *Kölnische Zeitung*, (Mittags-Ausgabe), 19 August 1911, Nu: 918, s. 1.

⁴⁹ Halil Menteşe, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s. 139.

⁵⁰ Erol Şadi Erdinç, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları, 8 Mart 1335 [1919] Tarihli Kararname ile Kurulan Divân-ı Harb-i Örfî Yargılaması*, C. II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 236.

⁵¹ Eric Jan Zürcher, *Millî Mücadele'de İttihâd ve Terakki Cemiyeti*, Nispetiye, Bağlam Ya-

Cemiyetin maksadı uğruna canını feda etmeye mecbursa da sırf bu iş için gönüllü olan fedailer var. İttihâd ve Terakki Cemiyetinin nizamnamesinde fedai şubelerine sekiz madde ayrılır. Nizamnameye göre fedai yazılmak isteyenler mensup olduğu şubenin rehberi marifetiyle adını heyet-i idareye ihbar eder. Heyet-i idare fedai şubeleri teşkil eder ve özel icraatı ve zabıta vazifesini bu fedakârlara verir. Fedaiye vazife verilmesinde eğer bir kişinin yapabileceği bir iş ise kura yoluna başvurulur; birden ziyade fedaiye ihtiyaç duyulursa şube tarafından icra edilir. Fedai verilen sürede vazifeyi icraya mecburdur. Fedai şubeleri heyet-i merkeziyenin izni olmaksızın müstakil hareket edemezler. Bir fedai veya bir şubenin gevşekliği, kayıtsızlığı vaki olursa heyet-i hâkime tarafından yirmi dört saat içerisinde karar verilir ve heyet-i idare tarafından tayin olunan vasıta ile icra olunur. Kendisine vazife verilen fedai, fevkalade sebep ve engeller münasebetiyle görevini yerine getiremezse delilli bir şekilde durumunu izah etmeye mecburdur; ancak bu suretle görevinde süre talebinde bulunabilir. Hayatını tehlikeye atan fedaiye yardım edilir, ailesinin ihtiyaçları görülür. Vefat eden fedainin tercümeihal ve vakasını resmeden bir kitap yazılarak neşir olunur.⁵²

Ziya Şakir, Cemiyetin icra vasıtası olarak vazife gören bu bölükte zabıt ve sivillerin görev aldığını belirtir ve zabıt olarak bazı isimler sayar: Mümtaz Bey, Yüzbaşı Abdülkadir Bey, Mülazım Mustafa Necip, Mülazım Yakup Cemil, Mülazım Siyami, Mülazım İrfan, Mülazım Beyrutlu Hüsnü, Yüzbaşı Halil Bey, Mülazım Filibeli Hilmi, Mülazım Yemenli Veysi, Topçu Yüzbaşı Hamdi, Jandarma Yüzbaşısı Resneli Mehmet Ali, Kanun Zabiti Mülazım İsmail Beyler... Sivil olarak ise Telgraf Muharebe Başmemuru İbrahim, Gümrük memurlarından Bahri, Selanik eşrafından Nafiz Bey'in biraderi Mehmet, Topçu Mehmet torunu Hasan, Gümrük memurlarından Cemil, Gümrük memurlarından Hüseyin, Yorgancı Mustafa Beylerin isim-

ynları, İstanbul 1987, s. 96; Süleyman Kâni İrtem, *Yıldız ve Jön-Türkler İttihad ve Terakki Cemiyetinin Gizli Tarihi*, yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s. 287; Rıza Nur ise Serez Komitesi demektedir. Bk. Rıza Nur, *Hayat ve Hâtıratım*, C. I, Altındağ Yayınevi, İstanbul 1967, s. 277-278.

⁵² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler -İkinci Meşrutiyet Dönemi-*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 87-88.

lerini verir. Bölük, toplantılarını Tophane Karakolu'nda yapar.⁵³

Nitekim Meşrutiyet öncesi ve sonrasında gerçekleşen birçok cinayette bu fedailerin görev aldıkları bilinmektedir. Meşrutiyet'in hemen arifesinde Şemsi Paşa'nın Manastır'da katledilmesi hadisesi bir fedai olan Âtîf Bey tarafından gerçekleştirilir. Yine bu dönemde Manastır Polis Müfettişi Sami Bey, Alay İmamı Mustafa Efendi gibi isimlerin öldürülmesi, Selanik Merkez Kumandanı Nazım Bey'in yaralanması hadisesi cemiyetin fedailerinin bir hareketidir ve bu fedailer, İttihâd ve Terakki Cemiyetine iktidar yolunun açılmasında ciddi katkılar sağlarlar.⁵⁴

Yakup Cemil'in adının karıştığı cinayetlerden birisi Alay İmamı Mustafa Efendi'nin öldürülmesidir. Resneli Niyazi'nin Meşrutiyet talebiyle dağa çıkması akabinde verdiği vaazlarla ahaliyi İttihâd ve Terakki aleyhine kışkırtan Mustafa Efendi hakkında Cemiyetin Manastır merkezi tarafından "susturulması" yönünde bir karar alınır. Karar gereğince Mustafa Efendi "susturulmak" gayesiyle takip edilir ancak üzerine ateşlenen kurşunlar Mustafa Efendi'ye isabet etmez. Bunun üzerine Mustafa Efendi derhâl Selanik yoluyla İstanbul'a gitmek üzere harekete geçer. Selanik'te geceyi Kolombo Otelinde geçirir. Mustafa Efendi kaçarken Cemiyetin Manastır merkezi de Selanik'e haber gönderir ve Mustafa Efendi'nin İstanbul'a ulaşmadan Selanik'te "susturulması"nı ister. Selanik merkezi bu "susturma" işini Meşrutiyet devrinde adından sıkça bahsettirecek olan Yakup Cemil ve beraberindeki iki kişiye verir. Geceyi Kolombo Otelinde geçiren Mustafa Efendi, 6 Temmuz 1908'de sabah istasyona gitmek için otelin önünde arabaya bineceği sırada Yakup Cemil'in kurşunlarının hedefi olur ve ölür.⁵⁵

Cemiyet açısından tehdit olarak telakki edilen isimlerin başında Şemsi Paşa (1848-1908) gelir. Paşa, Resneli Niyazi'nin hareketi sırasında Makedonya'daki kargaşanın ve Cemiyet mensuplarının faaliyetlerinin önüne geçmek için saray tarafından bölgeye sevk edilir. Paşa'nın "Meşrutiyet" ve Cemiyet için tehdit olduğunu öngören

⁵³ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki -I-*, s. 405-406.

⁵⁴ Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Cedit Neşriyat, Ankara 1992, s. 57.

⁵⁵ İrtem, *Yıldız ve Jön Türkler*, s. 326-328; hadiseyi anlatan Ziya Şakir, Mustafa Efendi'nin yaralandığını belirtir. Bk. Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki -I-*, s. 267-269.

Selanik merkezi, Yakup Cemil'i, Paşa'nın öldürülmesiyle görevlendirir. Yakup Cemil de Selanik Tren İstasyonunda geleceği bildirilen gün ve gecesi Şemsi Paşa'yı bekler; ancak Paşa gelmez. Bu yüzden yorgun düşen fedailer dinlenmeye çekilirler. Şemsi Paşa, haber verdiğinin hilafına olarak Selanik'e gece değil gündüz gelerek Selanik'teki Müşirliğe varır ve ardından Manastır'a gitmek için harekete geçer. Bu esnada cinayetin gerçekleştirilebilmesi için arkadaşları Yakup Cemil'i bulurlar ve derhâl harekete geçerek istasyona gelirler fakat muvaffak olamazlar.⁵⁶ Netice itibariyle Şemsi Paşa Manastır'a ulaşır ve bu sefer Manastır'da Âtîf Bey'in kurşunlarının hedefi olur, 7 Temmuz'da öldürülür.⁵⁷ Hülâsa Yakup Cemil'i atlatan Şemsi Paşa, Âtîf Bey'i atlatamaz. Bu gibi hadiseler sarayı ciddi surette tedirgin eder. Manastır ve havalisindeki Cemiyetin faaliyetlerini engellemek gayesiyle İzmir'den Selanik'e bir te'dip kuvveti sevk edilir; ancak bu kuvvetler de Doktor Nazım'ın propagandaları neticesinde cemiyete kazandırılır; en azından "kardeşin kardeşe silah sıkılaması" noktasına getirilirler.⁵⁸ Netice itibariyle Makedonya coğrafyasında gerçekleştirilen suikastlar ve Cemiyetin aldığı tedbirlerle, Resneli Niyazi ve arkadaşlarının Meşrutiyet'in iadesi yönündeki faaliyetlerinin önü daha da açılmış olur.⁵⁹

Resneli Niyazi, Enver Bey ve Eyüp Sabri gibi isimlerin "hürriyet" için dağa çıkışları, Firzovik toplantısının meşrutî hedeflere kanallize edilmesi⁶⁰ ve İttihâd ve Terakki Cemiyetinin muazzam gayretinin bir eseri olarak 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilir. Ab-

⁵⁶ İrtem, *Yıldız ve Jön Türkler*, s. 323-324.

⁵⁷ İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM.), Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı (HHP.), 25/1666, 24 Haziran 1324 [7 Temmuz 1908]; Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, yay. haz. İsmail Dervişoğlu-İsmail Küçükkılınç, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 65-73; Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki -I-*, s. 272-302; Şemsi Paşa'nın katli hususunda detaylı bilgi için bk. Talha Burak Ünlü, *İttihatçı Bir Fedai Mülazım Atıf Kamçıl*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021, s. 86-126.

⁵⁸ E. F. Knight, *Türkiye, Bir Millet'in Uyanışı, 1908 Devrimi*, çev. Mazhar Ersoyulu, Özdemir Ofset, (y.y.)-1993, s. 172-173; Uzunçarşılı, *agm.*, s. 111-112; Küçükkılınç, *Halk Unsuru*, s. 350.

⁵⁹ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010, s. 22-23.

⁶⁰ Firzovik toplantısı hakkında tafsilat için bk. Külçe, *age.*, s. 31-93; Küçükkılınç, *Halk Unsuru*, s. 332-341; Alkan, *Selanik'in Yükselişi*, s. 238-259.

dülhak Hamid'in (1852-1937) ifadesindeki gibi “özlenen ve gelip çatan gün”e dair büyük ümitler hâsıl olur.

Binler yaşa ey mihr ve muhabbetle doğan gün...

Sâyende ne zindân, ne ezâ kaldı, ne sürgün⁶¹

Abdülhak Hamid

Her yerde II. Meşrutiyet'in ilanı kutlamaları yapılır. Herkes “gönüllü” ya da “gönülsüz” sevinç gösterilerinde yer alırlar: “Yaşasın Hürriyet, yaşasın adalet.” Tunaya'nın tabiriyle “10 Temmuz'dan önce, başhafiye Fehim Paşa (1873-1908) gibi konuşuluyordu. 10 Temmuz'dan sonra herkes sanki birer Namık Kemal'dir.”⁶² Bir yanda kutlamalar yapılırken bir yanda da eski devrin Cemiyet karşıtı görülen şahıslarına yönelik tazyikler de vuku bulur. Örneğin Kanun Zabiti Yüzbaşı İbrahim Efendi, Süvari Yüzbaşı Ali Efendi ve Jandarma Yüzbaşı Giritli Bahaeddin Efendi evlerinden alınarak Piyade Kışlası'na getirilirler. Bunlardan Bahaeddin Efendi, Cemiyete intisabı istendiğinde teklife kaçamak cevap vermek ve mevzuu Hüseyin Hilmi Paşa'ya (1855-1923) jurnallemekle suçlanır. Evlerinden alınarak Piyade Kışlası'na getirilen üç kişi, 99. Bölük efradından Yakup Cemil, Yüzbaşı Abdülkadir Bey, Mülazım Siyami, Mülazım Beyrutlu Hüsnü Beylerden oluşan bir heyet-i adûl tarafından hızlıca muhakeme edilir ve idam hükmü verilir. Netice itibariyle bu kişiler, kışla önünde Yakup Cemil ve arkadaşları tarafından kurşuna dizilmek suretiyle öldürülürler.⁶³

Meşrutiyet'in ilanı sonrasında işlenen cinayetler hem “korku iklimi” oluşmasına hem de Cemiyete yönelik öfkeye sebep olur. Örneğin İsmail Mahir Paşa (?-1908), sarayın sadık bendesi olması, Meşrutiyet'in yeniden ilanı öncesi Nazım Bey'in Selanik'te vurularak yaralanması hadisesi akabinde bölgeye gönderilmesi ve İttihâdçılar aleyhinde bir rapor hazırlaması gibi gerekçelerin öne çıkarılması neticesi olarak “idâre-i sâbikanın en müthiş hafiyelerinden” görüldüğü için 2 Aralık 1908'de Sultan Mahmut Türbesi civarında

⁶¹ Abdülhak Hamid, “Hürriyet Neşidesi”, *Musavver Muhit*, 5 Mart 1325 [18 Mart 1909], c. 1, Nu: 19, s. 290.

⁶² Tunaya, *age.*, C. 3, s. 45.

⁶³ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki*, 1902-1905, 482. <https://rantey.org>

katledilir.⁶⁴ Bir diğer cinayet *Serbesti* gazetesi sermuharriri Hasan Fehmi'dir (1874-1909) ve 6 Nisan 1909'da Galata Köprüsü'nde vurulur. Her iki cinayet toplum nezdinde Cemiyete yönelik öfkeyi daha da körükler⁶⁵ ve sonrasında 31 Mart Vakası çıkar. Bu vakanın çıkışında bu gibi olumsuz hadiselerin de etkisi olduğu pekâlâ söylenebilir. Siyasi cinayetler sonraki yıllarda da devam eder. *Sadâ-yı Millet* başyazarı Ahmet Samim (1884-1910), 9/10 Haziran 1910'da Şeyhülislâm Cemalettin Efendi'nin oğlu Muhtar Bey'in yalisına giderken Bahçekapı'da fırın önünde öldürülür.⁶⁶ Yine İttihâd ve Terakki Cemiyetinin sert muhaliflerinden olan *Şehrah* gazetesi yazarı Zeki Bey (1866-1911), 10 Temmuz 1911'de öldürülür.⁶⁷

Yukarıda bahsedilen siyasi suikastların katilleri kesin olarak bilinemese de bu cinayetlerde İttihâd ve Terakki'nin etkisinin olduğu çok güçlü bir kanaattir. Nitekim Bayur, eserinde, bu hususa vurgu yapar ve Cemiyetin fedai grubunun pek çok şahsı özellikle de gazetecileri öldürdüğünü belirtir.⁶⁸ Ahmet Emin Bey de Cemiyetin siyasi suikastlarla ortalığı yıldırmaya çalıştığından bahseder ve Cemiyet mensuplarının “Memleket ölecekse bizim elimizde ölsün,” diyerek milli varlığa tek başlarına “kör bir gaflet içinde” sahip çıktıklarını

⁶⁴ “İsmail Mahir Paşa'nın Katli”, *Hukûk-ı Umûmiye*, 21 Teşrinisani 1324 [4 Aralık 1908], Nu: 80, s. 4; Ali Birinci, *Tarihin Hududunda, Hatırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 227; Hasan Amca, age., s. 208; Müfid Ekdal, *Eski Bir İhtilalciden Dinlediklerim*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s. 15-17.

⁶⁵ “Cinayet”, *Volkan*, 26 Mart 1325 [8 Nisan 1909], Nu: 98, s. 4; “Evvelki Geceki Cinayet”, *Tanin*, 26 Mart 1325 [8 Nisan 1909], Nu: 247, s. 2; Kuran, *Jön Türkler*, s. 276-277; Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, yay. haz. Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000, s. 107; Hasan Amca, Hasan Fehmi'nin katledilmesi hadisesi hakkında şöyle demektedir: “O atılan vicdansız kurşun, Hasan Fehmi'nin başına değil, söz hürriyetine, fikir hürriyetine, vicdan hürriyetine en basit ve en başta gelen hukuk-u beşere (insan haklarına) atılmış bir kurşundur.” Bk. Hasan Amca, age., s. 215.

⁶⁶ Mehmet T. Hastaş, *Ahmet Samim -II. Meşrutiyet'te Muhalif Bir Gazeteci-*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 74.

⁶⁷ “Bir Cinayet-i Müessife”, *Renin*, 29 Haziran 1327 [12 Temmuz 1911], Nu: 1028-13, s. 3; “Bir Cinayet-i Müessife”, *Sabah*, 29 Haziran 1327 [12 Temmuz 1911], Nu: 7834, s. 2; Tunaya, age., C. 3, s. 506.

⁶⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I, K. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 80. Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

ifade eder.⁶⁹ Rıza Nur (1879-1942) da hatıralarında fedailerin faaliyetlerini eleştirir ve “Sokakta muhalif öldüren bir mülâzım fedai komitesi de Merkez-i Umumînin aleti, kuvveti ve icra vasıtasıydı. Bunu Serez Komitesi temsil ederdi,” der. Böylelikle cemiyetin bütün gücünü bu fedailerden aldığını iddia etmiş olur.⁷⁰

İsmail Mahir Paşa, Hasan Fehmi Bey ve Ahmet Samim suikastlarında Yakup Cemil’in adı geçer. Refii Cevat (Ulunay, 1890-1968), güvenilir bir kaynağa dayandığını belirterek İsmail Mahir Paşa’yı şahsî bir mesele dolayısıyla Yakup Cemil’in öldürdüğünü ifade eder.⁷¹ Yine Kuşçubaşı Eşref Bey de Yakup Cemil’in İsmail Mahir Paşa suikastının doğrudan faili olduğunu belirtir.⁷² Falih Rıfkı (Atay, 1894-1971) da *Batış Yılları* adlı eserinde İsmail Mahir Paşa’yı Halil Bey’in öldürdüğünü ifade eder.⁷³ Bir diğer cinayet olan Ahmet Samim’in öldürülmesinde adı geçen iki kişiden biri Abdulkadir Bey, diğeriye Yakup Cemil’dir. Refii Cevat, “Meşrutiyet tarihinde kanlı bir sahifedir. Onun elinde tabanca bir otuzüçlük tespih gibiydi,”⁷⁴ dediği Yakup Cemil’in Ahmet Samim’i öldürdüğünü yine ismini vermediği “güvenilir” kaynağına dayandırır. Refii Cevat, kaynağının kendisine “Yakup Cemil’in vuruş tarzı değişmez. Sanki öldürdüğü kurbanının cesedine bir de imza atar” der. Refii Cevat, “Ne gibi?” sorusuna da “Ne gibi olacak? Yakup Cemil, bir kurşun atar, iki değil. Attığı tek kurşunla da ölüm yerinden vurur. Onun tabancasını doğrulttuğu adamın sağ kalabilmesine imkân yoktur,” cevabını alır. Refii Cevat’ın kaynağı, delil olarak getirdiği “tek kurşun atma” işinde bazı cinayetleri de örnek gösterir: Köprü üzerinde Hasan Fehmi’nin ve Çemberlitaş’ta da İsmail Mahir Paşa’nın tek kurşunla öldürüldüklerini belirtir.⁷⁵ Tabii olarak Refii Cevat’ın bu anlatısının doğru olup olmadığını tespit edebilmek hayli güçtür. Ahmet Samim’in katili olarak Maarif Nâzırı Şükrü Bey’in (1875-1926) de adı geçer.⁷⁶

⁶⁹ Yalman, *age.*, s. 86-87.

⁷⁰ Rıza Nur, *age.*, s. 277-278.

⁷¹ Refii Cevat Ulunay, *Sayılı Fırtınalar*, Bolayır Yayınevi, İstanbul 1964, s. 217.

⁷² İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB.), *Atatürk Kitaplığı*, Kuşçubaşı Eşref imzalı Yakup Cemil Bey Hadisesi başlıklı çalışma, Bel_Mtf_047698, s. 11.

⁷³ Falih Rıfkı Atay, *Batış Yılları*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2012, s. 56.

⁷⁴ Ulunay, *age.*, s. 194.

⁷⁵ Ulunay, *age.*, s. 216-217; Ahmet Samim cinayetiyle ilgili bk. Hastaş, *age.*, s. 74-77.

⁷⁶ Hastaş, *age.*, s. 77; *Uluslararası Atatürk Kitaplığı* <https://rantey.org>

Kuşçubaşı Eşref Bey ise Hasan Fehmi ve Ahmet Samim cinayetlerinde Yakup Cemil'in fail olmadığını "dümenci", yani gözcü ve ricatte hami olduğunu ifade eder. Hatta Yakup Cemil'in fedailiğiyle de dalga geçerek ve şöyle der: "Öyle ya! Vur, kır, öldür. Polis müdahalesi yok, jandarma takibinden azade, adliye ebkem ve sâmit; ne ucuz ve ne rağbetli fedailik bu!"⁷⁷

Hasan Amca, hatıralarında, İsmail Mahir Paşa'nın öldürülmesine tanıklık ettiğini, bir akşam üstü Divanyolu'ndan yukarı çıkarken pelerinli genç bir teğmenin silahını çekerek Paşa'yı vurduğunu belirtir. Amca, ertesi gün İttihâd ve Terakki Cemiyeti toplantısında bu hadiseden bahsederek "üzüntüsünü" dile getirir. Tam bu esnada aynı sırada oturduğu, kendisi gibi Çerkes kökenli ve yakın arkadaşı olan Yakup Cemil araya girerek "Rejim oturuncaya kadar bu ölümlerin şart olduğunu" ifade eder. Bunun üzerine iki arkadaş arasında başlayan münakaşa Hasan Amca'nın bir başka arkadaşının uyarısıyla son bulur: "Aman çekişmeyi kes. Artık o senin bildiğin Yakup Cemil değildir."⁷⁸

Refii Cevat, gazeteci Hasan Fehmi'nin öldürülmesi hadisesinin sorumluluğunu Yakup Cemil'e yükler; hatta Eşref Bey de bu olayın dümencisi olarak Yakup Cemil'i gösterir. Oysa Yakup Cemil bu tarihlerde İstanbul'da değildir. Halil Bey ve Ömer Naci gibi isimlerle birlikte İran'da inkılâp mücadelesine destek vermektedir. Onların İstanbul'a dönüşü 31 Mart Vakası sonrasıdır. Dolayısıyla Yakup Cemil'in Hasan Fehmi'nin öldürülmesinde herhangi bir dahli olmadığı açıktır. Tabii dahli olmayışı tasvip etmediği anlamına gelmez. Belki İstanbul'da olsa bu cinayeti kendisi işleyecekti. Zira evvel ve ahiri göze alındığında Yakup Cemil'in böylesi cinayetler işlediği de vaki'dir. Bu hususta Atılgan da "Cinayet kararının Yakup Cemil'in henüz İstanbul'u terk etmeden önce katıldığı bir fedai toplantısında kendisinin de desteğiyle alınmış olması mümkündür," der.⁷⁹

Refik Halit (Karay, 1889-1965), Ahmet Samim'den bahsederken mevzuu siyasi cinayetlere getirir ve Yakup Cemil'i de değerlendirerek şunları söyler:

⁷⁷ İBB., *Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mtf_047698, s. 11.

⁷⁸ Ekdal, *age.*, s. 15-16.

⁷⁹ Atılgan, *age.*, s. 88. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Ne Serbesti muharriri Hasan Fehmi'nin, ne de Ahmet Samim'in öldürülme-leri muhalefeti susturmağa kâfi gelmişti. Üçüncü matbuat cinayetini işlemeye mecbur oldular; bu sefer de *Şehrah* muharriri Zeki Bey'i Bakırköy'de vurdular. Bir hata eseri iki katil de yakalandı, lakin hükûmet mahkemeye tazyik ederek bunları kurtardı. Büsbütün kurtuldular mı? Hayır.

Onları Cemal Paşa Adana'da bir vesileyle bulup, yağmacılık suçundan sehpaya çekti. Hasan Fehmi ile Samim'i öldürenlerden birisi (Mustafa Necip) Bâbüalî Baskını sırasında kurşun yiyip cezasını buldu; öteki (Yakup Cemil) En-ver tarafından Kâğıthane'de kurşuna dizildi.

Ve âdalet-i ilâhiye -hikmetinden sual olunmaz- bu vakalarda pek çabuk tecelli etti!⁸⁰

Yakup Cemil'in Trablusgarp'ı...

Düşman için geldiği gibi defolup gitmekten başka
yapacak bir çare kalmaz.⁸¹

Yakup Cemil

1911 senesi hem Osmanlı Devleti hem de İttihâd ve Terakki Cemiyeti açısından zor bir senedir. Cemiyet içerisinde Miralay Sâdık Bey (1860-1941) ve Karesi Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi (1865-1941) gibi isimlerin başını çektiği Hizb-i Cedit hareketi ortaya çıkar ve 1911 Şubat ayı Selanik Kongresi'nde Hizb-i Cedit adına; ordu-da masonluğun yasaklanması, sıkıyönetimin kaldırılması, padişah, hükûmet ve parlamento arasında denge sağlanması ve İttihâdçı nâzırların istifaları talep edilir.⁸² Nitekim Talât Bey, başkaca sebeplerin yanında -biraz da muhalefeti yatıştırmak gayesiyle- 11 Şubat 1911'de nezâretten istifa eder.⁸³ Hizb-i Cedit mensupları daha sonra taleplerini on madde hâlinde sıralarlar:⁸⁴ Mebusların imtiyaz ve

⁸⁰ Refik Halid Karay, *Bir Ömür Boyunca*, yay. haz. Yusuf Turan Günaydın, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 101.

⁸¹ "Trablusgarp'ta İtalyanların Aczi-İttihâd ve Terakki Cemiyeti Murahhası Yakup Cemil Bey'in Beyanatı", *Tanin*, 13 Şubat 1327 [26 Şubat 1912], Nu: 1252, s. 1-2.

⁸² Tunaya, *age.*, C. 3, s. 270-272; Ahmad, *age.*, s. 112-113.

⁸³ "İstifa Hakkında", "Talât Bey'in İstifası ve Kabinenin Mevkii", *Yeni İkdam*, 30 Kanunusani 1326 [12 Şubat 1911], Nu: 330, s. 1.

⁸⁴ "İttihâd ve Terakki Fırkası'na Edilen Teklifler", *Yeni İkdam*, 8 Nisan 1327 [21 Ni-

çkar peşinde koşmamaları, memurların tayin ve azillerine kanunî düzenlemeler getirilmesi, Kanûn-ı Esasi dairesinde Osmanlı âdetlerinin muhafaza edilmesi ve gizli maksatlarla teşkil olunan cemiyetlerin faaliyetlerine engel olunması gibi talepler 22 Nisan 1911’de İttihâd ve Terakki tarafından kabul edilir. Böylelikle kısa süreli bir rahatlama olsa da 10 Temmuz 1911’de İttihâd ve Terakkinin çetin muhaliflerinden *Şehrah* gazetesi yazarı Zeki Bey’in öldürülmesi ortamın yeniden gerilmesine sebep olur.⁸⁵ Nihayetinde de muhalifler, 21 Kasım 1911’de Hürriyet ve İtilaf Fırkasını teşkil ederler.⁸⁶

Osmanlı Devleti’nde iç siyasi çekişmelerin had safhada olduğu bir dönemde İtalya, Trablusgarp ve Bingazi’yi elde etmeye dönük bir gayretin içerisine girer. Yarım asırdır burayı ilhak etme siyasetini güden İtalyanlar, 1910-1911 senelerinde işgal için siyasi ve askerî hazırlıklarına hız verirler. Buna karşı Osmanlı idarecileri ne yazık ki herhangi bir önleyici tedbir ortaya koyamazlar. 23 Eylül 1911’e gelindiğinde İtalyanlar Osmanlı Hükûmetine bir nota verirler ve Osmanlı subayları ile İttihâdçıların “cahil ve mutaassıp” halkı İtalyanlar aleyhine kışkırttıkları iddiasında bulunurlar. Osmanlı’nın verdiği cevapsa herhangi bir vukuatın olmadığı yönünde olur. 28 Eylül’deki İtalyan notasında ise Osmanlı’nın Trablusgarp’ı düzensiz ve bakımsız bıraktığı, Trablusgarp’ın kendi sahillerine yakın olması hasebiyle İtalya için çok önemli olduğu, Trablusgarp’ta İtalyan tebaaya düşmanca davranıldığı gibi hususlar belirtilir ve işgal kararı verildiği duyurulur. Osmanlı Hariciyesi, İtalyan iddialarını reddetse de bazı hususların müzakere edilmesinden yana olunduğu cevabını verir; ancak İtalyanlar 29 Eylül 1911’de harp ilanında bulunurlar⁸⁷.

san 1911], Nu: 400, s. 1; Tunaya, *age.*, C. 3, s. 270; Şakir, *İttihat ve Terakki -II-*, s. 651-652.

⁸⁵ “Bir Cinayet-i Müessife”, *Renin*, 29 Haziran 1327 [12 Temmuz 1911], Nu: 1028-13, s. 3; “Makriköy’ü Cinayeti”, *Yeni İkdam*, 29 Haziran 1327 [12 Temmuz 1911], Nu: 483, s. 3; Mustafa Güncü, “İkinci Meşrutiyet Gazetecilerinden Zeki Bey Suikastinin Kamuoyunda Yankıları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi/Journal Of Modern Turkish History Studies*, C. XVI, S. 33, (Güz 2016), s. 64-65.

⁸⁶ Tunaya, *age.*, C. 1, s. 294-295; Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 56.

⁸⁷ Trablusgarp Harbi’ne giriş hakkında tafsilat için bk. Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989, s. 15-66; Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki -II- Nasıl Yaşadı?*, Akıl Fikir Yayınları,

Osmanlı idarecilerinin ciddi tepki gösteremediği İtalyan notasına İttihâd ve Terakki Cemiyeti çok sert cevap verir. Cemiyet, İtalyanların tekliflerini geri çekmemeleri hâlinde bütün milletin yekvücut hâlinde “merdane ve cansiperane” savaşacağını katiyetle vurgular.⁸⁸ Zaten Enver Bey, Trablusgarp’taki fena durumu hissettiğinde Berlin’den Selanik’e gelerek burada Merkez-i Umumîde bir toplantıya katılmış ve toplantıda; Enver Bey’in teklifiyle Trablusgarp’ta gerilla harbi yapılması ve bunun hükûmete bir öneri olarak sunulması kararlaştırılmıştı. Hatta bu karar doğrultusunda gerekirse Araplardan ve ülke halkından oluşan çeteler, genç zabitan tarafından idare edilecek ve bu çeteler İtalyanlara yakın durmak suretiyle gece-gündüz İtalyanları yıpratırdı.⁸⁹ Enver Bey’in bu teklifi Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa (1856-1913) tarafından da kabul gördü ve nihayetinde gönüllü subaylar birer birer Trablusgarp yolunu tuttular. Bu gönüllü subayların içerisinde Enver Bey’in yanında Halil Bey, Mustafa Kemal (Atatürk, 1881-1938), Mümtaz Bey, Ömer Naci ve Süleyman Askerî gibi isimler de mevcuttu. Enver Bey, Halil Bey ve Sapançalı Hakkı gibi Yakup Cemil’in fevkalade değer verdiği isimlerden ayrı olması düşünülemezdi. Nitekim Trablusgarp’a gönüllü sevki kararının Yakup Cemil’i “Çocuk gibi sevindirdiği” aktarılır.⁹⁰ *Tanin* gazetesinin 25 Şubat 1912 tarihli bir haberinde “İttihâd ve Terakki Cemiyetinin Adana müfettişi olup Cemiyet tarafından Trablusgarp ahvâlinin tetkiki zımnında meydan-ı harbe” gönderilen Yakup Cemil denilmektedir⁹¹. Yakup Cemil, Cemiyetin Adana müfettişi iken harp zuhur edince âdeti “çocuk gibi sevinerek” bu harbe iştirak eder.

15 Ekim 1911’de Mustafa Kemal Bey, Sapançalı Hakkı, Ömer Naci gibi isimlerle Trablusgarp yolculuğuna çıkan Yakup Cemil, teb-

İstanbul 2014, s. 670-676.

⁸⁸ “İttihâd ve Terakki’nin Beyannamesi”, *Tanin*, 17 Eylül 1327 [30 Eylül 1911], Nu: 1105, s. 3.

⁸⁹ *Kendi Mektuplarıyla Enver Paşa*, yay. haz. M. Sükrü Hanioglu, Der Yayınları, İstanbul 1989, s. 75; Orhan Koloğlu, *Trablusgarp Savaşı (1911-1912) ve Türk Subayları*, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara 1979, s. 23.

⁹⁰ *Sorgun, age.*, s. 236; Borak’ın eserinde Yakup Cemil’in kimseye danışmadan ve üstlerinden izin bile alma gereği duymadan Trablusgarp’a koştuğu belirtilir. Bk. Borak, *age.*, s. 6.

⁹¹ “Bursa’da bir Konferans”, *Tanin*, 12 Şubat 1327 [25 Şubat 1912], Nu: 1251, s. 4.

dil-i kıyafet ederek, Kahire'deki El Ezher'e tahsile giden medrese öğrencisi kılığına girer. Beyrut trenine binen Yakup Cemil, Antep ve Kilis'te gelen yolcularla- sohbetler eder ve elde ettiği bilgileri cüppesinin altına sakladığı bir not defterine kaydeder. Bu suretle medrese yaşantısı ve hocaları hakkında bilgi sahibi olur. Hatta tren mola verdiğinde Yakup Cemil'in "hoca taklidi, cüppesini toplaması ve ellerini yıkayıp kurulaması, rolünü iyi oynadığına delalet eder şekilde diğerlerini kahkahaya" boğar. Nihayetinde meşakkatli bir yolculuk akabinde 29 Ekim'de Mısır'a⁹², oradan da Trablusgarp'a ulaşır.⁹³ Sapançalı Hakkı ve Mümtaz Beylerle Bingazi Kuvvetleri Kumandanı Enver Bey'in maiyetine girer ve Enver Bey'in emrinde kol kumandanı vazifesiyle yerli mücahitlerle birlikte İtalyanlara karşı mücadele eder.⁹⁴

Ele avuca sığmaz, gözü kara ve kafasına geleni icraya koyan bir tarzı olan Yakup Cemil burada da şimşekleri üzerine çeker; kendilerine iltihak eden Mülazım Şükrü Bandırmalı adlı bir zabiti casus belleyerek, Enver Bey'i ve diğerlerini "âdeta hiçe sayarak" öldürür⁹⁵. Bir diğer anlatımdaysa Yakup Cemil'in bir vazife için Tobruk Mıntıkası Kumandanı Ethem Paşa (?-1915) nezdine gönderildiğinde burada gördüğü Mülazım Şükrü Efendi'yi İttihâd ve Terakkinin icraatlarını eleştirdiği için öldürdüğü belirtilir.⁹⁶ Bu durum kumandanlarının tepkisini çeker ve belki bu sebebin de etkisiyle kısa bir müddet sonra Yakup Cemil İstanbul'a döner. Yakup Cemil, 1911'in

⁹² Fortna, *Eşref*, s. 104-109; Mustafa Kemal Bey'in hareket tarihi 19 Ekim olarak da verilmektedir. Yine Mısır'a varışı da 24 Ekim olarak geçmektedir. Belgede "Mısır'dayım. Mustafa Kemal ve hatipliğiyle tanınan Naci Bey ile subaylardan Yakup Cemil ve Hakkı Efendiler gelmişler," denilmektedir. Bk. *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl: 59, S. 125, (Haziran 2010), Belge Nu: 1-2, s. 3-14.

⁹³ Hale Şıvgın, "Mustafa Kemal'in İlk Savaşı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 4, S. 10, (1987), s. 188; Andrew Mango, *Atatürk, Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2015, s. 132; Zürcher yolculuğun başlangıç tarihini 11 Ekim olarak vermektedir. Bk. Zürcher, *age.*, s. 100-101.

⁹⁴ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki -II-*, s. 693; Vardar, *age.*, s. 298.

⁹⁵ İBB., *Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mtf_047698, s. 4; Esatlı, *age.*, s. 399-400; Vardar, *age.*, s. 279, 298.

⁹⁶ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki -II-*, s. 696; Borak'ın eserinde de "zenci" birisinin Türklerle gönülden bağlı olamayacağı "fıkr-i sabit"inin bu cinayette etkili olduğu belirtilir. Bk. Borak, *age.*, s. 6.

ekim sonundan 1912'nin şubat ayının başına kadar Bingazi'de İtalyanlara karşı mücadele eder. Onun İstanbul'a dönüşü 1912 Şubat ayının ortasıdır ve *Tanin* gazetesindeki mülakatın başlangıç kısmında Yakup Cemil'in dönüşüyle ilgili şöyle denilir: "Yakup Cemil Bey, Bingazi cihetinde üç buçuk-dört ay kadar kaldıktan ve birçok müsâdemâta [çarpişmalara] iştirak ettikten sonra bazı işler için şehrimize avdet eylemiştir."⁹⁷

Yakup Cemil, İstanbul'a döndükten sonra *Tanin* idarehanesinde bu Mülazım Şükrü Efendi hadisesini Hüseyin Cahit'e (1875-1957) bizzat kendisi anlatır. Hüseyin Cahit'in aktardığı ölçüde hadise şu şekilde cereyanı eder:

Bir gün akşam üzeri *Tanin*'de Babanzâde İsmail Hakkı (1876-1913) ile kalemle-rimizi bırakmış dinleniyor ve tek tük kelimelerle kısa kısa konuşuyorduk. Kapı açıldı. Genç, yakışıklı ve sevimli bir subay içeri girdi. İttihat ve Terakki'nin genç subayları *Tanin*'i bir aile ocağı gibi bilirler, severler ve teklifsizce kapısından içeri girerlerdi. Yakup Cemil olduğunu iştince kendisini daha çok hoşnutlukla karşıladı. Adını biliyorduk. Cemiyetin en özverili, katıksız ve yürekli taraflarından olduğunu duymuştuk...

Yakup Cemil, İtalyanların durumundan, bir şeyi başaramadıklarından söz ederken Türk karargâhındaki savaş hayatıyla ilgili fıkralar da iletliyordu. Bir akşam yanlarına bir subay gelmişti. İstanbul'da ve illerden kolayını bulan subaylar gizlice Trablusgarp ve Bingazi karargâhlarına gidiyorlar ve fedai sıfatıyla yurda karşı görevlerini yapıyorlardı. Onun için günün birinde yanlarına yeni bir subayın gelmesi pek kolay görülebilirdi. Ama her nedense, bu gelen adamdan şüphelendiğini Yakup Cemil bize inançla anlatıyordu. Bunun İtalyanlar tarafından gönderilmiş bir casus olabileceğini düşündü ve hemen kararını verdi. Yemek yiyorlardı. Çadırın içinde bağdaş kurup yere oturmuşlardı. Yakup Cemil tabancasını çıkardı. Havlunun altından gizli tutarak ilerledi ve birdenbire elini çekti, ateş etti ve casus olmasından şüphelendiği silah arkadaşı cansız bir hâlde yere serildi.⁹⁸

⁹⁷ "Trablusgarp'ta İtalyanların Aczi-İttihâd ve Terakki Cemiyeti Murahhası Yakup Cemil Bey'in Beyanatı", *Tanin*, 13 Şubat 1327 [26 Şubat 1912], Nu: 1252, s. 1-2; Fortna, *Eşref* adlı eserinde Yakup Cemil ve arkadaşlarının Aralık 1912'de İstanbul'a döndüklerini belirtmektedir. Bk. Fortna, *Eşref*, s. 132; bu bilgi yanlıştır. 1912 Şubat'ında Yakup Cemil İstanbul'a gelmiştir. Ancak Yakup Cemil'in, yukarıda bahsedilen dönüşü sonrasında tekrar cepheye gidip gitmediği hakkında herhangi bir bilgi tespit edilemese de gitmediği düşüncesinin daha ağır bastığı söylenebilir.

⁹⁸ Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 232-233.

Yakup Cemil bu hadiseyi Hüseyin Cahit ve Babanzâde İsmail Hakkı'ya anlattıktan sonra *Tanin* idarehanesinden çıkıp gitti. Hüseyin Cahit ve Babanzâde bu duruma fevkalade şaşırmışlardı. Hüseyin Cahit haletiruhiyelerini şöyle anlatmaktadır: “Yakup Cemil çıkıp gittikten sonra Hakkı ile gene bakıştık ve sonra dillerimiz söküldü. Ölen bir tahtakurusu olsa bu kadar soğuk, ilgisiz ve doğal biçimde anlatılamazdı. Oysa Yakup Cemil, belki de yurt aşkıyla yüreği dolu bir hâlde, bin türlü zahmete ve tehlikeye katlanarak düşmana karşı savaşa gelmiş bir silah arkadaşını, salt bir kuruntu ve şüphe üzerine duraksamadan öldürmüştü.”⁹⁹

Yakup Cemil Bey Trablusgarp'tan döndükten sonra Hüseyin Cahit'le beraber İstanbul içi ve dışında konferanslar verir ve bu konferanslarda Trablusgarp'ta Osmanlı'nın durumunun çok iyi ve morallerin yüksek olduğunu anlatır. Hüseyin Cahit'in konuşması bittikten sonra sözü alan Yakup Cemil, harp safahatından anekdotlar sunar. Özellikle sürü sürü İtalyan askerini esir aldıklarını ve bu esirlerin hepsini Trablusgarp'ta sünnet ederek İslâm dinine soktuklarını anlattığında her tarafta alkış tufanlar kopar.¹⁰⁰ Bu şekilde Yakup Cemil bazı konferanslar verir. Örneğin *Tanin* gazetesindeki bir konferans ilanında şöyle denilir: “Osmanlı İttihâd ve Terakki Kulübünden: Eyüp'te Bostan İskeleyi'nde Baş Mektebi'nde mâh-ı hâl-i Rûmînin dokuzuncu (22 Şubat 1912) Perşembe günü akşamı Cuma gecesi Osmanlı-İtalya Muharebesinin son beş aylık safahatı hakkında Yakup Cemil Bey tarafından mühim bir konferans verileceğinden arzu eden zevatın teşrifleri ilan olunur.”¹⁰¹ Yine 23 Şubat'ta Bursa'da İkinci Kulüp'te¹⁰², 24 Şubat'ta Pangaltı Kulübünde¹⁰³, 6 Mart'ta Kadıköy İttihâd ve Terakki Kulübünde¹⁰⁴ ve Mirgün [Emirgân] İttihâd ve Terakki Kulübünde¹⁰⁵ Trablusgarp Harbi üzerine konferanslar verir. Ayrıca *Tanin* gazetesi kendisiyle bir mülakat gerçekleştirir. Ga-

⁹⁹ Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 234.

¹⁰⁰ Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 234.

¹⁰¹ “Osmanlı İttihâd ve Terakki Kulübünden:”, *Tanin*, 9 Şubat 1327 [22 Şubat 1912], Nu: 1248, s. 5.

¹⁰² “Bursa'da bir Konferans”, *Tanin*, 12 Şubat 1327 [25 Şubat 1912], Nu: 1251, s. 4.

¹⁰³ “Pangaltı Kulübünden:”, *Tanin*, 11 Şubat 1327 [24 Şubat 1912], Nu: 1250, s. 5.

¹⁰⁴ “Kadıköy İttihâd ve Terakki Kulübünden:”, *Tanin*, 22 Şubat 1327 [6 Mart 1912], Nu: 1261, s. 5.

¹⁰⁵ “Konferans”, *Tanin*, 23 Şubat 1327 [7 Mart 1912], Nu: 1262, s. 4.

zetenin sorularına verdiği cevaplarla Trablusgarp Harbi hakkındaki gözlemlerini ve düşüncelerini aktarır. Yakup Cemil'in kendi ağzından değerlendirmeleri olması yönüyle de önemli olan ve müthiş bir iyimserliğin hâkim olduğu bu mülakat şu şekildedir:

طرابلس غريده ايتالانلرك عجزى
اتحاد ورتقى مرخصى يعقوب جبل بك بيانى

ايتالانلرك طرابلس غريده نجاوز ايندكارى خيى اوزونيه اتحاد ورتقى جيتك طرابلس غريده دشممه قازنى تباذه وطنيه وطني ورتقانه. بى ايتالانك ايجون درحال عمل حربه كوندرديكى قداكلار آره. نده مرخصى يعقوب جبل بك دى داخل ايدى. عئالى اردونك قيتدار برضا بلى اولان يعقوب جبل بك استحصال حربيدن اولون بى ايدن خدمات وطني ورتقانه بى اوطارده دوام ايده يادك اوزره عسكرا كدن استغفاسى و برورك آتله اتحاد ورتقى مرخصى قبول ايتشدى.

يعقوب جبل بك يتمازى جه نده اوچ بوجوق، درت آي قدر فالقدن و برچوق مصادماته ايتالانك ايندكدن سوكره بعض ايتالانلى ايجون شهرمه عودت ايتشدر. كند بيله طرابلس غريب احواله دائر قوتوندى. بيانى سوك درجهده حازر اهميت اولدنى جه تله فالدرمه اولنى قان ايتكى بروجيه يياوروز. ايتالانلرك بر حركت مذبوحانه قيايدن اوانك اوزره بحراحر وسويده واحانده آيتن شهرلر مزمه سالديرماذك حكمتى يعقوب جبل بكك بيانندن بلك قولاى آكلاشايير. ايتالابى بونجاورزه سون ايدن بكانه سبب طرابلس غريدهكى عجزيدرا

Yakup Cemil'in Tanin gazetesindeki beyanatı
Tanin, 13 Şubat 1327 [26 Şubat 1913], Nu: 1252, s. 1.

“Trablusgarp'ta İtalyanların Aczi -İttihâd ve Terakki Murahhası Yakup Cemil Bey'in Beyanatı-

İtalyanların Trablusgarp'a tecavüz ettikleri haberi üzerine İttihâd ve Terakki Cemiyetinin Trablusgarp'ta düşmana karşı mücâhede vazife-i vatanperverânesini ifa etmek için derhâl mahall-i harbe gönderdiği fedakârlar arasında Adana Murahhası Yakup Cemil Bey dahi dâhil idi. Osmanlı ordusunun kıymettar bir zabiti olan Yakup Cemil Bey istihsal-i hürriyetten evvel sebk eden hidemât-ı vatanperverânesine yine o tarzda devam edebilmek üzere askerlikten istifasını vererek Adana İttihâd ve Terakki murahhaslığını kabul etmişti.

Yakup Cemil Bey, Bingazi cihetinde üç buçuk-dört ay kadar kaldıktan ve birçok müsâdemâta iştirak ettikten sonra bazı işler için şehrimize avdet eylemiştir. Kendisiyle Trablusgarp ahvâline dair konuştuk. Beyanatı son derecede haiz-i ehemmiyet olduğu cihetle kâriлерimize onları nakletmeyi bir vecibe biliyoruz. İtalyanların bir hareket-i mezbûhâne kabilinden olmak üzere Bahr-i Ahmer ve Suriye sevâhilinde açık şehir-

lerimize saldırmasının hikmeti Yakup Cemil Bey'in beyanatından pek kolay anlaşılır. İtalya'yı bu tecavüzlere sevk eden yegâne sebep Trablusgarp'taki aczidir!

Osmanlı mücahitleri ne hâlde?

Cephaneleri var mı?

Yakup Cemil Bey'i görünce ilk sualimiz şu oldu:

Trablusgarp'taki kardeşlerimiz ne yapıyor? Mücahidîn-i Osmaniye'nin düşmana karşı hâl ve mevkii nedir? Bir şeye ihtiyaçları var mı?

Yakup Cemil Bey gayet beşuş bir tavırla bize cevap verdi:

Trablusgarp'taki kardeşlerimiz ne mi yapıyor? Zerre şüphe etmeyiniz, onlar orada bayram yapıyor. Ben Bingazi cihetlerinde bulundum. Derne, Tobruk, Bingazi havalisini kâmilten dolaştım ve muhtelif müsademelere iştirak ettim. Bu gördüğüm yerler hakkında sizi temin ederek derim ki Mücahidîn-i Osmaniye'nin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur.

Cephane?

Cephane maa-ziyadetin [fazlasıyla] mevcuttur. Osmanlı mücahitleri bir kere gayet iyi nişancı olduklarından kurşunlarını beyhude israf etmiyorlar. Sonra, attığımız fişek kovanlarını ziyan etmiyoruz. Bunlar toplanıyor, her akşam, şeyhler vasıtasıyla erkân-ı harbiyeye geliyor. Onlar da kovanları tekrar barut ve kurşunla doldurarak tekrar tevzi ediyorlar. Bir kovanı altı yedi kere kullanmak kabil olmaktadır.

Muharebenin ilk zamanlarında cephane yok demişlerdi?

Bu, büyük bir ordunun muharebeleri için lazım olan cephane idi. Hâlbuki bizim ihtiyar ettiğimiz usul-i harp ile daha iki senelik cephanemiz bol bol mevcuttur. Bundan başka bize İtalyanlar da bu hususta yardım ediyorlar.

Bu nasıl şey?

İtalyan fişegini bize kim getirirse iki lira verileceğini Enver Bey ilan etti. Bir İtalyan fişegine beş para veriyoruz. Mücahidîn-i Osmaniye İtalyanları tepeleyince hemen tüfeklerini, fişeklerini alıp getiriyorlar. Hiç ziyan etmiyorlar. İtalyanlardan muharebelerde iğtinâm ettiğimiz [ganimet aldığımız] fişekler bu suretle hiç tükenmiş olmuyor. İtalyan tüfekleriyle teşkil ettiğimiz bölükler, taburlar vardır. Bunlar münhasıran düşmanın silahlarıyla, düşmanın cephaneleriyle harp ediyorlar. Artık bize cephaneniz kâfi mi diye sormak tuhaf olur, değil mi?

Ya toplarınız, mitralyözleriniz var mı?

Toplarımız var. Mermileri de kâfi derecede mevcuttur. Mitralyözümüz yoktu. Fakat İtalyanlardan zapt ettiğimiz mitralyözleri yine onlara karşı kullanıyoruz. Bir de mitralyözleri mermileri ile birlikte zapt ettik.

Bundan başka İtalyan tüfeklerinin fişekleri mitralyözlerde de kullanılır. Bizim en büyük keyfimiz yine düşmanın silahları ve cephaneleriyle düşmanı tepelemektir.

Yiyecek var mı?

Mühimmat cihetiyle sıkıntıda olmadığınız anlaşılıyor. Yiyecek içecek var mı?

Bu sual hakikaten tuhaf. Yiyecek içecek var mı ne demek! Ondan bol ne tasavvur edilebilir! Bingazi kıtası kumluk değil, çöl değil. Pek mümkün ve mahsuldardır. Her türlü sebze ve meyve yetiştiriliyor. Burada kış fakat orada bahar geldi. Sebzeler yetişti. Her taraf yiyecek içinde, iklim gayet latif. Biz Tobruk'ta, Bingazi'de, Derne'de şehirden on beş-yirmi dakikalık mesafedeyiz. Şehrin tek mil bostanları, bahçeleri bizim elimizdedir. Orduğâh kurbunda büyük pazarlar kurduk. Her şey orada gayet mebzul surette satılıyor. Ne isterseniz mevcuttur. Her türlü sebzeden mâadâ âlâ bal, süt, yoğurt, ayran, kuzu, her şey gayet leziz. İki kulaç derinlikte su çıkıyor. Biz böyle bolluk içinde iken İtalyanlar şehirde mahsur, her şeyden mahrum, her şeyini İtalya'dan getirmek mecburiyetinde.

İlk zamanları şeker bulmakta müşkülata uğradık. Çay şekeri kalmamıştı. Şekerin okkası yarım liraya satılıyordu. Fakat Enver Bey tüccarlara 1.500 lira verdi. Yardım etti. Onlar, çay, şeker, kahve her şey celp ettiler. Bir eksikliğimiz kalmadı.

Levazım var mı?

Levazımınız tamam var mı?

Eksikleri İtalyanlar tamamlıyor dersem hayret etmeyiniz. Ne eksiklerimiz varsa hepsini İtalyanlardan alıyoruz. Meydan-ı harbe âdetâ çıplak bir hâlde gelen mücahidinin bir kısmı İtalyanlar sayesinde güzelce giyiniyorlar. Telef ettikleri İtalyanların çoraplarını alıp ayaklarına geçiriyorlar, [s. 2] ceketlerinin kollarını kesip arkalarına takıyorlar. Pantolonları da açıp istimal etmek yolunu biliyorlar. Görseniz her mücahidin boynunda bir çanta asılıdır. Hep İtalyan çantaları! İçlerine her mücahit şekerini, çayını, kahvesini koyuyor.

Meydan-ı muharebeye çıplak gelen giyiniyor, yayan gelen ya bir ata ya bir katıra sahip oluyor. İtalyanlar kaçarken yalnız kendi canlarını düşündükleri cihetle her şeyi meydan-ı muharebede bırakıyorlar. Ceketlerini, şapkalarını, çantalarını, tüfeklerini, hâsılı üstlerinde ne varsa kâffesini atıp savuşuyorlar. İtalyan erkân-ı harbiyesi bunu düşünmüş olacak İtalyan neferlere bağlı ayakkabıları vermiş. Kabil ve kolay olsa onları da çıkarıp yalın ayak kaçacaklar.

Çadırımız eksikti, İtalyanlardan aldık. Dürbün eksikti, İtalyanlardan aldık. Kazma kürek gibi levazım eksikti, İtalyanlardan aldık. Bat-

taniyeler yoktu; İtalyanlardan aldık. Mücahidîn-i Arap çadırsız kalırsa geceleyin İtalyan istihkâmlarına sokuluyor, kum torbalarını yakalıyor, boşaltıyor, çuvaları alıp geliyor, çadırın eteklerine yamıyor.

Karyolarımız, evet minderlerimiz, rahat yataklarımız bulunduğunu söylersem artık Bingazi kıt'asında mücahidîn-i Osmaniye'nin ne kadar rahat ettiğini anlarsınız. İki direkli büyük bir çadırımız var. Burada yemeklerden sonra toplanıp kahvelerimizi, sigaralarımızı içeriz. Ayrıca büyük lokanta çadırları da kurulmuştur. Vakti gelince zabitan bu lokanta çadırlarına giderler, muntazam surette yemek yerler.

İtalyan Askeri

Desenize, İtalyan askeri bir işe yaramıyor?

Bunlardan aşağı bir asker tasavvur edemem. Yalnız vakt-i sulhta, manevra yapmak için iyi asker. İyi talim görmüşler. Zapt ettiğimiz İtalyan avcı hatlarına bakıyoruz. Nazariyat-ı cedîdeye tamamıyla muvafık surette yapılmış, gayet muntazam çizilmiş bir hat. Avcıya yatacak askerin göğsünü dayayacak yerler, kazma kürek ile muntazam surette kazılmış, başı siperde bırakma için iki taş yan yana konmuş. Hiçbir noksanı yok. Yalnız noksan bu hattı yapan askerlerin kalbindeki cevher. Kendilerine şüphe yok ki endaht talimleri yaptırmışlardır. Fakat korkudan elleri titriyor, ne yaptıklarını bilmiyorlar. Kaçarken tüfekleri arkaya çevirip havaya atıyorlar.

Mücahidîn-i Osmaniye

Ya Mücahidîn-i Arap ne hâlde?

Onlar her türlü medh ve sitayişin fevkinde gayet fedakâr, sabur ve mütehammil kimseler. Geceleri tâ İtalyan istihkâmâtına kadar sokuluyorlar. Kuş uçurtmuyorlar. İtalyanları hiçe sayıyorlar. Toptan, tüfekten korktukları yok. Zaten İtalyan kurşunu bir şey yapmıyor. Bizim mavzeler kime dokunursa yere yıkıyor. Hatta Enver Bey karnından yaralandığı hâlde muharebeye de devam etmiştir.

Trablusgarp'ta yalnız erkekler değil, kadınlar da meydan-ı harptedir. Cenazeleri toplayan, mezarları kazan, cephaneye nakleden hep onlardır.

Trablusgarp'ta teşkilât-ı askeriye yaptınız mı?

Ahvâl-i mahalliyeyi göz önüne alarak ona göre teşkilat yaptık. Her gün talim ile meşgul bulunuyorlar. Manevra, resmigeçit, her şey yapıyorlar. Hatta Enver Bey Osmanlıların kabiliyet-i askeriyesini ve Trablusgarp'ta yapılan harikaları güzelce görmeleri için dört Alman zabiti davet etti. Onlar da geldiler. Trablusgarp Arapları az zaman içinde gayet iyi asker oluyorlar.

Memleketin ahvâl-i umumiyesi

Memleketin ahvâl-i umumiyesi nasıldır?

Memleket gayet sükûn ve asayiş içinde. Pekiyi yağmurlar yağdı. Tarlalar gayet iyi surette zer' edildi [ekildi]. Mahsulat pek mükemmeldir. Asayiş son derecede, hiç görülmemiş derecede temin edilmiştir. Bir kadin Bingazi'den Mısır hududuna kadar deve üzerinde yalnız başına gidip gelebilir. Enver Bey imârât-ı mülkiye ile de meşguldür. Yollar yaptırıyor. Projeler bitti. İnşaata başlandı. Dört tane otomobil sipariş edilmiştir. Otomobil gelince muntazam seyrüsefer ve nakliyat da başlayacaktır.

Netice

Şu hâlde, harbin neticesi hakkında fikriniz nedir?

Bunda hiç şüpheniz olmasın. İtalyanlar benim gördüğüm taraflarda hiçbir şey yapamazlar. Şehirler sahilde, alçaktadır. Bizim mevkillerimiz yüksektedir ve hâkimdir. İtalyanlar istedikleri kadar asker getirsinler. İçerilere ilerlemek imkânı yoktur. Bunu size suret-i kat'iyyede temin edebilirim. Zabite ihtiyacımız yok, fazla askere ihtiyacımız yok. Çünkü toplanmış olan kuvvet düşmanın ilerlemesini men'e maa-ziyadetin kâfidir. Böyle olduğu hâlde Şeyh Sünusi Hazretleri de cihat ilan etmiş ve hareket edeceğini bildirmiştir. Ben orada iken Şeyh Sünusi Hazretlerinin Enver Bey'e gönderdiği bir sancak vasıl olmuştu.

- O hâlde muharebe nasıl bitecek?

- Eğer İstanbul'da efkâr-ı umumiye hükûmet zahîr olursa, eğer merkez biraz acz göstermezse ve sebat ederse mücahidîn-i Osmaniye ilâ-nihaye düşmana mukavemet ederler ve düşman için de nihayet geldiği gibi defolup gitmekten başka yapacak bir çare kalmaz."¹⁰⁶

Yakup Cemil, Trablusgarp Harbi hakkında böyle düşünür ve bu beyanatı ilgi de çeker. Nitekim aradan birkaç gün geçtikten sonra gazeteye okuyuculardan Hüseyin Avni Bey imzalı bir yazı gönderilerek Yakup Cemil'e bu beyanatı münasebetiyle teşekkür edilir.¹⁰⁷ Ayrıca bu dönemde, Yakup Cemil Bey'in gazetelere yansıyan bazı yardımları da söz konusudur. Örneğin Harik İanesi Komisyonuna İttihâd ve Terakki Cemiyeti Adana Umumî Müfettişi sıfatıyla Haziran 1912'de otuz kuruş bağışlar.¹⁰⁸ İttihâd ve Terakki Cemiyeti Adana Murahhası iken Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyetine 120 kuruş yardımda bulunur.¹⁰⁹ Çünkü Donanma Cemiyeti, merkez ve taş-

¹⁰⁶ "Trablusgarp'ta İtalyanların Aczi-İttihâd ve Terakki Cemiyeti Murahhası Yakup Cemil Bey'in Beyanatı", *Tanin*, 13 Şubat 1327 [26 Şubat 1912], Nu: 1252, s. 1-2.

¹⁰⁷ "Teşekkür", *Tanin*, 16 Şubat 1327 [29 Şubat 1912], Nu: 1255, s. 3.

¹⁰⁸ "Harik İanesi", *Tanin*, 31 Mayıs 1328 [13 Haziran 1912], Nu: 1360, s. 3.

¹⁰⁹ "Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti", *Tanin*, 11 Mart 1328 [24

ra teşkilatıyla birlikte Trablusgarp Harbi'nde Osmanlı kuvvetlerini takviye edebilmek için mücadele eder. Örneğin Girit'te oluşturulan Donanma Cemiyeti, Trablusgarp'a gönüllü mücahit sevki için gayret gösterir. İskenderiye Sevkiyat-ı Osmaniye Komisyonu Reisi Ahmet Cemalettin Efendi'nin mücahit talep etmesi üzerine Donanma Cemiyetinin Kandiyе Şubesi Reisi Cicicaki Hüseyin Salih Efendi, 1912 Şubat ayının başında 35 mücahidi paralarını da kendisi karşılamak üzere Trablusgarp'a sevk için İskenderiye'ye gönderir.¹¹⁰ Daha sonra masrafların Sevkiyat Komisyonundan karşılanması istenince birtakım sorunlar baş gösterir. Bu esnada Bingazi'den İstanbul'a dönmekte olan Yakup Cemil, İskenderiye'de meseleye müdahil olur. Nitekim 10 Şubat 1912 tarihli belgede şöyle denilir:

"Bu kere Bingazi'den gelmiş olan İttihâd ve Terakki Cemiyet-i Muhteremesinin seyahat memurlarından Yakup Cemil Efendi ile görüştük. Bu madde için sual ve izahat-ı lazıme verildi. Mumai-leyh Deraliyye'ye müteveccihen hareket etmiş ve buna dair Harbiye Nezâretine izahat vereceği ve paraların sayesinde tahsil olunacağını ümit eylerim."¹¹¹

Osmanlı Devleti, Trablusgarp Harbi devam ederken Halaskâr Zabitan Grubu'nun müdahalesi neticesinde bir hükûmet darbesine maruz kalır. İttihâd ve Terakki Cemiyeti destekli iktidar istifâ etmek zorunda bırakılır ve nihayetinde İttihâdçılarının hâkim oldukları Meclis-i Mebusan da kapatılır. Bundan sonra muhalefete geçen İttihâd ve Terakki, 2 Eylül 1912'de İstanbul'da Nur-ı Osmaniye Kulübünde kongresini toplar. Trablusgarp Harbi, Kânun-ı Esasî'nin 35'inci maddesinin değiştirilmesi, Arnavutluk meselesi, Said Paşa (1838-1914) Hükûmetinin istifası gibi mevzular hususunda kongre azaları bilgilendirilir. Bu kongrede yenileneceği ilan edilen seçime "katılma" mevzuu da tartışılır. Talât Bey ve arkadaşları seçimlere katılma yönünde karar alırken, fedai grubundan gelen, Cemiyetin gizli işlerinde fedakârlıklar etmiş olan Sapançalı Hakkı ve Yakup Cemil gibi genç subaylarsa şiddetle karşı çıkarlar. Hatta Sapançalı Hakkı

Mart 1912], Nu: 1279, s. 5.

¹¹⁰ Selahittin Özçelik, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 117.

¹¹¹ Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), Kutu Nu: 227, Belge Nu: 33, 28 Kânunusani 1327 [10 Şubat 1912].

“Biz inkılâp yapmış bir partiyiz. Meclisi dâimâ açık tutacağız. Esasen bugün iş başında bulunanlar meclise, Meşrutiyet’e ısınamamış kimselerdir. Bunlar meclisi kapalı tutan bir devrin adamlarıdır. Meclisi açmamak kararını da verebilirler. Bunun sonu ihtilaldir,” der. Ancak sonuçta yine Talât Bey’in isteği olur ve seçime katılma kararı alınır¹¹² fakat yeniden seçimlerin yapılması mümkün olmaz. Gergin geçen 1912 Kongresi’nde Talât Bey’in muhalifleri arasında en başta gelenlerden birisi Yakup Cemil olur. Hatta sonrasında Said Halim Paşa Kabinesine Dâhiliye Nâzırı olarak girmesine de karşı çıkar.¹¹³

Tebdil-i hükûmet: Bâbîâlî Baskını...

– Hayaatın en mühim hadisesi nedir:

– Bâbîâlî Baskınıdır!¹¹⁴

Yakup Cemil

İttihâdçılar, Halaskâr Zabitan’ın müdahalesi neticesi olarak 1912 senesinin yazında iktidardan çekilmek durumunda kalırlar; Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) reisliğinde yeni bir hükûmet kurulur ve Meclis-i Mebusan kapatılır. Ekim 1912’ye gelindiğindeyse Balkan Harbi çıkar. Siyasi çekişmelerin had safhada olduğu bir dönemde başlayan harp, Osmanlı açısından acı haberlerin peşi sıra geldiği bir harp olur. Ordu düşman karşısında ciddi bir varlık gösteremez ve Ahmet Muhtar Paşa Hükûmeti istifa eder, yerine Kâmil Paşa Hükûmeti kurulur fakat Kâmil Paşa Hükûmeti de harp sahalarında bir varlık gösteremez. Edirne dahi işgale maruz kalır. Rumeli’de Edirne dâhil pek çok yerin çok kısa bir sürede elden çıkışı Osmanlı’yı derinden sarsar. Buna rağmen hükûmet, âdeta düşmandan daha büyük tehdit olarak gördüğü İttihâdçılara yönelik baskılar ortaya koyar. Tutuklamalar, görevden almalar hızla devam eder... Nitekim bu tutuklama ve görevden almalar İttihâdçılarını kendilerini korumaya sevk eder ve hükûmete karşı olumsuz düşünceleri daha da pekiştirir. Kâmil Paşa Hükûmetinden kurtulmak isteyen İttihâdçı-

¹¹² Bayar, *age.*, s. C. I, s. 757-758; Esatlı, *age.*, s. 231-240; Vardar, *age.*, s. 70-77.

¹¹³ Hiçyılmaz, *Teşkilat-ı Mahsusa*, s. 161.

¹¹⁴ Vardar, *age.*, s. 302.

lar, Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'yla (1853-1913) görüşürler; sadrazamlık teklif ederler. Zira Talât Bey'in ifadesiyle hem ülke hem de Cemiyet açısından kötü gidişata son vermenin "...seri, kat'i pratik yol"u bir hükûmet müdahalesiyle iktidarı ele geçirmektir.¹¹⁵ Bu arada İtilafçılar da aynı şekilde Kâmil Paşa Hükûmetinden rahatsızdılar. Onlar da Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'yı sadrazam olarak görmek isterler...¹¹⁶ Hazin ki muhalif iki ucun da sadrazam görmek istediği Nazım Paşa, baskın günü Yakup Cemil'in kurşununa hedefi olur. İttihâdçılar, Nazım Paşa'nın yanında Mahmut Şevket Paşa'yla da bir görüşme yaparlar; tereddütlerinin giderilmesi neticesi olarak Paşa, sadrazamlık teklifini kabul eder.¹¹⁷ Yakup Cemil, Mahmut Şevket Paşa'nın "Kâmil Paşa Kabinesini, Cemiyet işime karışmazsa kabul ederim. Karışırsa kabul etmem," dediğini nakleder ve ardından da "Merak etmeyin. Erzurum'dan Âkif Ağa'yı getiririz. Bir de âbânî sarıklı sadrazamımız bulunur," der.¹¹⁸ Böylelikle Şevket Paşa'nın sadrazamlık teklifini kabul edip etmemesinin önemi olmadığını her halükârda bir sadrazam bulunacağını belirtmiş olur.

¹¹⁵ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, C. I, yay. haz. Hasan Babacan-Servet Avşar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 538; Vardar, *age.*, s. 142-145; Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1908-1918)*, yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2004, s. 407-420; Bayur, *age.*, C. II, K. IV, s. 271-281.

¹¹⁶ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Muhâlefetin İflâsı*, Hikmet Matbaa-i İslâmiyesi, Kostantiniyye 1331, s. 6, 52-64; Ahmet Reşit Rey, *İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)*, yay. haz. Nur Özmel Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 258-259; Bayar, *age.*, s. C. I, s. 912-913; İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye*, s. 416-420; Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 210.

¹¹⁷ Vardar, *age.*, s. 110-111; Ziya Şakir, *Mahmut Şevket Paşa*, haz. Serkan Erdal, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2011, s. 151-152; Mahmut Şevket Paşa'nın Bâbîâlî Baskını ve sadrazamlığı kabul hususunda gönülsüz olduğunu beyan eder. Bk. Ali Haydar Midhat, *Hatıralarım (1872-1946)*, Güler Basımevi, İstanbul 1946, s. 244-245; Mahmut Şevket Paşa, Sadaret günlüğünde, İttihâd ve Terakki Cemiyeti ile Bâbîâlî Baskını hususunda aynı fikirde olmadığını, sadrazamlığı da emrivaki karşısında kaldığı için ve bir de sadareti kabul etmemesi halinde İstanbul'da büyük hadiseler vuku bulacağını söylemesi üzerine kabul ettiğini belirtmektedir. Bk. *Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*, yay. haz. Murat Bardakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 61.

¹¹⁸ MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Yakup Cemil, 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 272-273.

İttihâdçılar, Kâmil Paşa Hükûmetinin sulh adına Edirne'den vazgeçme eğiliminde olduğuna inanırlar. Nitekim Enver Bey 10 Ocak 1913 tarihli bir mektubunda bu hususta şöyle der: “Bugün hakikaten altüst oldum. Şerefsiz de olsa yaşamak isteyen bir sürü insanın, memleketi, onu yutacak olan yıkıntıya doğru götürdüklerini gördüm! ...Şu anda titreyen elleriyle birkaç ihtiyar, bu kadar sevdiğim, her şeyin üstünde sevdiğim vatanımın vasiyetnamesini imzalıyorlar. Bu sınırsız sevgi beni, nasıl neticeleneceğini bilmediğim çılgınlıklar yapmaya itecek zannediyorum.”¹¹⁹ Enver'in bu düşüncesi İttihâdçıların kahir ekseriyetinin de görüşüdür. İttihâdçılar, eğer hükûmete müdahale edilmezse hem memleketin telafisi mümkün olmayan felaketlere sürükleneceğine hem de hükûmetin düşmanlığı neticesi olarak Cemiyetin yok olacağına inanırlar. Bu sebeptendir ki Talât Bey liderliğinde hazırlıklara başlanır. Baskın çerçevesinde ilk toplantı 7 Ocak 1913'te Emin Beşe'nin evinde yapılır. Talât Bey, Ziya Gökalp (1876-1924), Said Halim Paşa, Kara Kemal (1875-1926), Midhat Şükrü, Doktor Nazım gibi meşhur İttihâdçıların iştirak ettiği bu toplantıda Talât Bey hükûmete müdahalenin gerekliliğinden bahseder ancak bir netice alınamaz.¹²⁰ Tahsin Uzer'in eserinde toplantıda baskın kararı alınamamasının Mustafa Necip ve Yakup Cemil'i öfkelendirdiği hatta Enver Bey ve Talât Bey'e küfürler edildiği ve Fethi Bey'in korkaklıkla suçlandığı belirtilir. Ayrıca Mustafa Necip ve Yakup Cemil'in bir geçici kabine kurma yönünde görüşmeler yaptıkları ve İttihâd ve Terakki ileri gelenlerini nasıl öldüreceklerinin planlandığı ifade edilir. Uzer, eserinde, latife zannettiğini düşündüğü ancak “meğer ciddiymiş” dediği kabine teşkili hususunda devamla şöyle der: “Yüzbaşı Mümtaz sadrazam, Yakup Cemil Harbiye Nâzırı, Mustafa Necip Nafia Nâzırı, yüzbaşı Hüsrev Bahriye Nâzırı ve saire.

¹¹⁹ *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, s. 222.

¹²⁰ Kuran, *İnkılâp Hareketleri*, s. 592; İrtem, *Meşrutiyetten Miitarekeye*, s. 427; Esatlı, *age.*, s. 286-288; Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul 2015, s. 382; hatta toplantıya katılan Fethi Bey, Edirne'nin elden çıkması ve hükûmet tebdili hususunda şunları söylemiştir: “Arkadaşlar (...) sulh yapılmamıştır. Çok sayılı günler yaşıyoruz. Bırakın şu ihtilal metotlarını. Bence Edirne geri alınamaz. Hükûmet sulhu imzalasın. İster istemez halkın gözünden düşecek bize kuvvet vermiş olacaktır. Meşrutiyete yakışır bir parti olalım!” Bk. Vardar, *age.*, s. 107.

Bu kabine bir hafta kalacak, temizlik yapacak ve sonra iktidarı asıl kuracak kabineye terk edecektir.”¹²¹

Bâbîâlî Baskını için ikinci toplantı ise 17 Ocak 1913'te Enver Bey'in de iştirakiyle yapılır. Enver Bey'in hükûmete müdahalenin gerekliliği hakkındaki ifadeleri sonucu olarak baskın kararı alınır.¹²² Sorgun'un aktardığına göre bu ikinci toplantıya Yakup Cemil de iştirak eder. Hatta geç kaldığı için Talât Bey'den azar işitir; Yakup Cemil bu azar karşısında mahcup olur ve “Vaziyet malumdur, belki lüzumu olur diye arkadaşlarla görüştüm de...” der. Talât'ın “Cemiyet nizamlarından haberiniz yok mudur?” çıkışına da “Etraftaki söylentiler kulağıma gelmiştir. Burada ona göre bir tedbir lüzumlu olmuştur. Onun için Cemiyet yanında bazı tedbirler almak lüzumunu duydum... Konuştuğum arkadaşlar onlardır... Yani konuşulan Cemiyetin merkezinin emniyetidir. Arkadaşlar tedbire göre yerlerini almışlardır,” diyerek cevap verir.¹²³ Bu da Yakup Cemil'in baskın sürecinde bazı tehditler görüp Cemiyeti korumak adına birtakım tedbirlere başvurduğunu gösterir. Ayrıca Yakup Cemil, Bâbîâlî Baskını kararının alınması sürecinde de çok etkili olduğuna vurgu yapar. Nitekim Yakup Cemil, Divan-ı Harpteki ifadesinde Bâbîâlî Baskını'nın planlanması hakkında şunları söyler:

10 Kânunusani İnkılâbı'nda hiçbir kimse tarafından düşünülmeden Merkez-i Umumiye de bu teklifte bulunan ve bu teklifin kabulünde ısrar eden hatta Talât ve Kemal beyler ve Mustafa Necip, Hüsrev, Hakkı beylerin muvacehesinde ve Nûr-ı Osmâniye'deki Kemal Bey'in odasında ‘10 Kânunusani İnkılâbı'nın yapılmasına karar veriyor musunuz? Vermiyorsanız işte Merkez-i Umumiye tanı-mıyor ve şimdi bu odada yeni üç beş kişilik bir Merkez-i Umumi teşkil ederek Mustafa Necip'in Kemal Bey'in Yakup Cemil'in üç reyî, Talât Bey'in kararsızlığından dolayı bir reyini çürüterek ekseriyet kazanmak ve işe başlamak istemişim’ ve böyle yaptım. Bu dakikada artık Talât Bey ‘karar karar’ diye ellerini kaldırdı. Öpüştük. O, Enver'e gitti. Saaiini kararlaştırmak ve planını Enver'e çizdirmek için ve sonra muvaffak olduk.¹²⁴

¹²¹ Uzer, *age.*, s. 320-321.

¹²² Vardar, *age.*, s. 107-108; Kuran, *İttihad ve Terakki*, s. 290; Şakir, *İttihat ve Terakki -II-*, s. 784-785; Celâl Bayar, *Ben de Yazdım*, C. II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 53-55; Esatlı, *age.*, s. 288-290; Aydemir, *Enver Paşa*, C. II, s. 382-383.

¹²³ Sorgun, *age.*, s. 227-228.

¹²⁴ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, 12 Ağustos 1332 [25 Ağustos 1916] tarihli

Baskın kararı alınınca Enver Bey'in gayretleriyle Bâbüâlinin alt katındaki Muhafız Bölüğünün değiştirilmesi sağlanır. Muhafız Bölüğünün başına da İttihâdçı bir subay olan Osman Bey getirilir. Cemiyet, bu değişimleri yaparken ihtimaldir ki Nazım Paşa'dan yararlanır.¹²⁵

Hazırlıkların ardından 23 Ocak 1913 saat 15.00'te baskın için harekete geçilir. Kır atına binen Enver Bey'i; Yakup Cemil, Müm-taz Bey ve Mustafa Necip gibi zabitlerle İttihâdçı lider Talât Bey¹²⁶, meşhur hatip Ömer Naci gibi isimler takip ederler.¹²⁷ Yürüyüş esnasında Ömer Naci Bey, Sultan II. Abdülhamid idaresini eleştiren ve II. Meşrutiyet'in ilanında İttihâd ve Terakkinin gayretini vurgulayan ateşli nutuklar gerçekleştirir. Ayrıca Balkan Harbi'nde Bâbüâlinin aciz kaldığı ifadesiyle halkın bu aciz iradedden kurtulması gerektiğini belirtir.¹²⁸ Netice itibarıyla Bâbüâli önünde bir kalabalık meydana getirilir. Bu arada Heyet-i Vükelâ da toplantı aşamasındadır. Talât Bey ve Enver Bey liderliğindeki grup Bâbüâlinin önüne gelince kapılar açılır; iç kapıda bekleyen iki süvari erine "Selam dur, yolu aç ve geri çekil!" emri verilir. Yol açılınca Enver Bey ve arkadaşları Kâmil Paşa'nın makamına doğru harekete geçerler.¹²⁹ Enver Bey ve arka-

ifade, s. 162.

¹²⁵ Kuran, *İnkılâp Hareketleri*, s. 587; Galip Vardar'ın hatıralarında, Talât Bey'in baskın günü "Daha evvelde Bâbüâlinin polis komiserlerini elde etmiş bulunuyoruz," dediği nakledilmektedir. Yine hatıraların başka bir yerinde de Bâbüâlideki askerî kuvvetin bir başka kuvvetle değiştirilmesinin başarıldığı belirtilmektedir. Bk. Vardar, *age.*, s. 113-114, 137.

¹²⁶ Kansu'nun eserinde, *Times* gazetesine dayanılarak; İttihâd ve Terakki Cemiyetinin baskın günü Kâmil Paşa'yla son kez bir temas kurduğu iddia edilmektedir. Bu iddiaya göre Cemiyetin önemli ismi Talât Bey, baskın günü saat on bir sularında Kâmil Paşa'yla görüşerek Paşa'nın istifasını talep etmiş fakat Kâmil Paşa bu talebi reddetmiştir. Bk. Aykut Kansu, *İttihâdçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi (1908-1913)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 530.

¹²⁷ Vardar, *age.*, s. 111-112; Uzer, *age.*, s. 321-322; Kuran, *İnkılâp Hareketleri*, s. 593; Bayar, *age.*, C. II, s. 57-60; Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki -II-*, s. 790; İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye*, s. 434; Kuran, *İttihat ve Terakki*, s. 290-291; Esatlı, *age.*, s. 290-294; Aydemir, *Enver Paşa*, C. II, s. 384; Tevfik Çavdar, *Talât Paşa, Bir Örgüt Üstasının Yaşam Öyküsü*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1984, s. 255-256.

¹²⁸ Vardar, *age.*, s. 114-115; Bayar, *age.*, C. II, s. 58-60; İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye*, s. 434-435; Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki -II-*, s. 790; Esatlı, *age.*, s. 295-296; Aydemir, *Enver Paşa*, C. II, s. 385.

¹²⁹ Vardar, *age.*, s. 115; Bayar, *age.*, C. II, s. 60-61; İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye*, s. 436; Esatlı, *age.*, s. 296-298; Çavdar, *age.*, s. 257-258.

daşları Kâmil Paşa'nın makamına doğru ilerlerken çatışma çıkar. Kâmil Paşa'nın yaverleri baskını gerçekleştirenlere yönelik ateş açarlar ve çıkan çatışmada Harbiye Nâzırı Nazım Paşa¹³⁰ başta olmak üzere Sadaret Yaveri Nafiz Bey, Harbiye Nezâreti Yaveri Kıbrıslı Tevfik ve İttihâdçı Mustafa Necip beylerin de dâhil olduğu dokuz kişi ölür.¹³¹ Bir başka anlatımda Enver Paşa, Yakup Cemil ve Mustafa Necip-ler Bâbîâlî kapısına dayandıklarında Nazım Paşa yalnızca Enver'in içeri alınması emrini verir. Ancak kapı aralandığında Yakup Cemil ve Mustafa Necip de girmeye çalışır. Bunun üzerine Sadaret Yaveri Nafiz Bey buna engel olmaya çalışır fakat nafiye... Mustafa Necip derhâl silahına sarılarak Nafiz Bey'i vurur. Bu engeli aşan fedailer Meclis-i Vükelâ salonuna doğru ilerlemeye başlarlar.¹³²

Hasan Amca, Hüseyin Kadri Bey'in tanıklığıyla Bâbîâlî Baskını esnasında Nazım Paşa'nın öldürülmesi anını anlatır. Buna göre İttihâdçılar, Bâbîâlîye girdiklerinde ve silahlar patladığında Nazım Paşa salondan çıkarak "Bu ne rezalet? Bana böyle mi söz verdiniz," dediğinde Yakup Cemil, Kadri Bey'e "Bu kim?" diye sorar ve "Nazım Paşa" cevabını alınca derhâl silahını çekip Paşa'yı şakağından vurur.¹³³ Enver Bey, Nazım Paşa'nın ölümü üzerine "Ne yaptın Yakup, bu cinayete ne lüzum vardı?" der ve Yakup Cemil de "Bu adamlara başka türlü laf anlatılmaz ki!" karşılığını verir.¹³⁴ Enver Bey, Kâmil Paşa'nın sadarettin "ahali ve askerinin arzusu" üzerine

¹³⁰ Hadise anında Nazım Paşa'nın Enver Bey'e hitaben, "P...ler, siz, beni aldattınız; bana verdiğiniz söz böyle miydi?" dediği rivayet edilmektedir. Bk. Ali Fuat Türk-geldi, *Görüp İştittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 80; Nazım Paşa'nın katli hususunda bk. Vardar, *age.*, s. 116-117; Esatlı, *age.*, s. 299; İrttem, *Meşrutî yetten Mütarekeye*, s. 437.

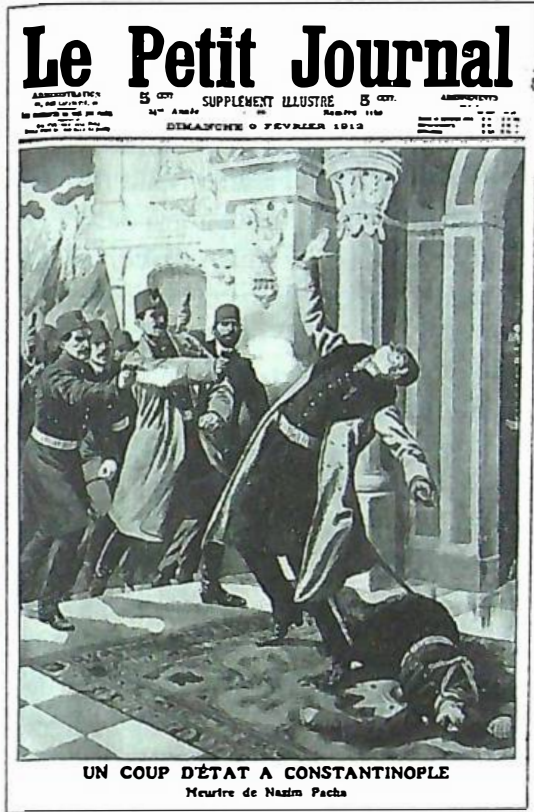
¹³¹ "Başlıksız", *Sabah*, 11 Kânunusani 1328 [24 Ocak 1913], Nu: 8388, s. 1; "Bazı Vekayi", *Tefsîr-i Efkâr*, 11 Kânunusani 1328 [24 Ocak 1913], Nu: 2-646, s. 1; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, K. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 269; Çavdar, *age.*, s. 258-259.

¹³² Tevetoğlu, *age.*, s. 157; Vardar ve Esatlı ise Nafiz Bey'in yaralı hâliyle Mustafa Necip'i vurduğunu belirtir ve arka arkaya öldüklerini ifade eder. Bk. Vardar, *age.*, s. 115-116; Esatlı, *age.*, s. 297-298.

¹³³ Yine hadisede bulunan Cafer'den dinlediğini belirterek aktardığına göre Yakup Cemil, arkadaşı Mustafa Necip Bey'in cenazesine bakarak, "Cafer! Bak... Ayakkabıları yeni, al ziyan olmasın, giyersin..." demiştir. Bk. Hasan Amca, *age.*, s. 265-266.

¹³⁴ Bayar, *age.*, C. II, s. 62; İrttem, *Meşrutî yetten Mütarekeye*, s. 437.

istifa ettiğini bildirir dilekçesini alarak¹³⁵ saraya doğru hareket için salondan çıktığında Yakup Cemil’le Sapançalı Hakkı’yı tartışır bir vaziyette görür. Yakup Cemil, hızını alamamış, fırsat var iken İttihâd ve Terakki’nin düşmanı olan muhaliflerden bir ikisini daha temizlemek lazım diyor, Sapançalı ise Yakup Cemil’i itidale davet ediyordu. Bu esnada Enver Bey, “Hakkı, sen Talât Bey’in yanında kal, Yakup, sen benimle gel,” der ve belki de bu şekilde Yakup Cemil’in bir iki kişinin daha ölümüne sebep olmasının önüne geçilmiş olur. Enver Bey, beraberinde Yakup Cemil, Filibeli Hilmi ve Mümtaz Bey olduğu hâlde “alkışlar arasında” Şeyhülislâm Cemalettin Efendi’nin otomobiline binerek saraya doğru yola çıkarlar.¹³⁶ Sorgun’un anlatımına göre saraya giderken Yakup Cemil, silahının eksilen kurşunlarını doldurmaya başlar.

Bâbli Baskını'nda Nazım Paşa'nın vurulma anının tasviri

¹³⁵ Kâmil Paşa, Talât ve Enver Beylerin baskıları üzere istifa ederken, askerin isteği üzerine istifa ettiğini, belirtir bir metin kaleme almıştı; fakat Talât ve Enver Beyler buna itiraz etmişler ahalinin isteğini de eklettirmişlerdir. Kâmil Paşa'nın istifa mektubu şöyledir: “Huzur-ı Âli-i Hazret-i Pâdişâhî[ye], Ahali ve cihet-i askeriye-den vuku bulan teklif üzerine huzûr-ı şâhânelerine istifânâme-i âcizânemin arzına mecbur olduğum muhat-ı ilm-i âli buyurulduktan ol bâbda katıbe-i ahvalde emr ü ferman hazret-i veliyy ül-emr efendimizindir. 10 Kânûnisânî 1328. Sadr-ı âzam Kâmil.” Bk. Türkgeldi, *age.*, s. 78-79.

¹³⁶ Bayar, *age.*, C. II, s. 66-67; Vardar, *age.*, s. 117-119; İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye*, s. 439.

Bunu gören Enver Bey'in "Ne yapıyorsun sen?" çıkışına "Saraya gitmiyor muyuz? Orada lüzumu olur. Bu iş kökünden biter," diyerek cevap verir. Yani Yakup Cemil, Cemiyetin hareketinin başarıya ulaşabilmesi için Sultan Mehmet Reşat'ı dahi öldürmeyi göze alacak kadar gözünü karartır. Talât Bey'in kat'î surette "tek bir kurşun daha istemediğini" belirtmesi belki de bir facianın önünü alır.¹³⁷

Kâmil Paşa'dan alınan istifa mektubu Enver Bey tarafından derhal saraya ulaştırılır ve netice itibarıyla Kâmil Paşa'nın istifası Sultan Mehmet Reşat (1909-1918) tarafından kabul edilir¹³⁸ ve Sultan'ın muvafakatiyle Mahmut Şevket Paşa sadrazam tayin edilir. Sultan Mehmet Reşat, Hatt-ı Hümayun'la hükûmet kurma vazifesini Mahmut Şevket Paşa'ya tevdi eder.¹³⁹ Yeni hükûmet şu isimlerden oluşur: Sadrazam ve Harbiye Nâzırı, Mahmut Şevket Paşa; Şûrâ-yı Devlet Reisi, Said Halim Paşa; Dâhiliye Nâzırı, Hacı Adil Bey (Arda, 1869-1935); Hariciye Nâzır Vekili, Atina sâbık sefiri Muhtar Bey; Bahriye Nâzırı, Mirliya Çürüksulu Mahmut Paşa (1864-1931); Adliye Nâzırı, İstanbul sâbık valisi İbrahim Bey (1859-1934); Maliye Nâzırı, Divan-ı Muhasebat Reisi Rıfat Bey (1856-1932); Nafia Nâzırı, Besarya Efendi (1875-1952); Evkâf Nâzırı, Hayri Efendi (1867-1921); Ticaret ve Ziraat Nâzırı, Aydın sâbık valisi Celal Bey (1862/63-1926); Posta ve Telgraf Nâzırı Maliye Müfettişi Oskan Efendi (1868-1947); Maarif Nâzırı ise Saruhan sâbık Mutasarrıfı Şükrü Bey.¹⁴⁰ Fetva Emmini Mehmet Esad Efendi (1847-1918) ise Sultan Mehmet Reşat tarafından Şeyhülislâmlık makamına tayin edilir.¹⁴¹

Bâbîâli Baskını esnasında Nazım Paşa, Yakup Cemil'in kurşunuyla öldürülür ancak diğer hükûmet azaları da canlarını tende tutmak hususunda ciddi surette tedirgindiler. Çünkü Yakup Cemil,

¹³⁷ Sorgun, *age.*, s. 234-235.

¹³⁸ "Enver Bey'in Avdeti", *Sabah*, 11 Kânunusani 1328 [24 Ocak 1913], Nu: 8388, s. 1; "Bazı Tafsilat", *Tefsir-i Efkâr*, 11 Kânunusani 1328 [24 Ocak 1913], Nu: 2-646, s. 1; Türkgeldi, *age.*, s. 79-80; Bayar, *age.*, C. II, s. 71-75; Vardar, *age.*, s. 118-119.

¹³⁹ BOA., İradeler-Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ. DÜİT.), 190/71, 10 Kânunusani 1328 [23 Ocak 1913], 11 Kânunusani 1328 [24 Ocak 1913]; "Tebeddül-i Vükela", *Sabah*, 11 Kânunusani 1328 [24 Ocak 1913], Nu: 8388, s. 1.

¹⁴⁰ "Yeni Kabine", *Sabah*, 11 Kânunusani 1328 [24 Ocak 1913], Nu: 8388, s. 1.

¹⁴¹ "Sadaret Alayı: Suret-i Hatt-ı Hümayun", *Sabah*, 12 Kânunusani 1328 [25 Ocak 1913], Nu: 8389, s. 1.

hadise sonrasında tevkif edilen Ahmet Reşit Bey'le (1870-1955) Abdurrahman Bey'in (Vefik Sayın, 1856-1956) de öldürülmelerini talep eder. Nitekim, "Görüyorum ki, bu böyle olmayacak, sabık vükelâ rahat durmayacaklar, bari oldu olacak, Reşit Beyle Abdurrahman Bey'i de Nazım Paşa'nın yanına göndereyim," der ve Sapançalı Hakkı'nın itirazı üzerine İstanbul Muhafızı Cemal Bey'in odasına girerek "Memleketin selameti uğruna hâlâ bize karşı gelen Reşit ve Abdurrahman Beyleri temizleyeceğim, ne dersin?" diyerek İstanbul Muhafızı Cemal Bey'den izin ister ancak Cemal Bey buna müsaade etmez.¹⁴²

Bâbîâli Baskını ile İttihâdçılar iktidarı ellerine geçirseler de akabinde sular durulmaz. Prens Sabahaddin, Şerif Paşa (1865-1951), Gümölcineli İsmail Hakkı (1885-1945) gibi isimlerin önyak olmasıyla bir hükûmet devirme teşebbüsüyle karşı karşıya kalınır. Ancak başarılı olamazlar ve Satvet Lütü (Tozan, 1889-1975), Ahmet Bedevi (Kuran, 1886-1966) gibi isimler müebbet kürek cezasına çarptırılırlar.¹⁴³ En nihayetinde bir rivayete göre Bâbîâli Baskını'nda Yakup Cemil'in "düşüncesizlikle" öldürdüğü Nazım Paşa'nın davasını güdenler¹⁴⁴ 11 Haziran 1913'te Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'yı katlederler. Katlin hemen ardından İstanbul Muhafızlığı tarafından katillerin tutuklanması yönünde çalışmalar başlatılır. Pire Mehmet Sokağı'nda bir ecnebinin evine sığınan ve katlin elebaşlarından biri olarak görülen Yüzbaşı Kâzım'ı tutuklamak mümkün olmayıp çatışma çıkınca, İstanbul Muhafızı Cemal Bey Yüzbaşı Kâzım'ın (?-1913) yakalanması görevini Mümtaz Bey, Yakup Cemil ve Eşref Bey gibi isimlere verir. Çünkü Mümtaz Bey, Yakup Cemil, Hacı Selim Sami ve Eşref Bey gibi isimler Yüzbaşı Kâzım'ın eski arkadaşlarıdır ve bunların sayesinde iş kolayca halledilebilirdi. Nihayetinde öyle de olur: Yakup Cemil ve Hacı Selim Sami muhasara altındaki evin kapısında bekler; Mümtaz Bey ve Eşref Bey ise çatıdan delik açarak içeri girer ve Mümtaz Bey'in ikna etmesi neticesinde Yüzbaşı Kâzım'ı teslim alırlar.¹⁴⁵ Bu mesele sonrasında Damat Salih Paşa (?-1913)

¹⁴² Vardar, *age.*, s. 127-128; Esatlı, *age.*, s. 312-314; Bayar, *age.*, C. II, s. 82.

¹⁴³ Kuran, *İnkılâp Hareketleri*, s. 597-606; Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 217-218; BOA., *İradeler-Harbiye (İ. HB.)*, 132/45, 16 Mayıs 1329 [29 Mayıs 1913].

¹⁴⁴ Ziya Şakir, *Mahmut Şevket Paşa*, s. 256.

¹⁴⁵ Ziya Şakir, *Mahmut Şevket Paşa*, s. 299-300; Esatlı, *age.*, s. 75-77; Vardar, *age.*, s.

ve Yüzbaşı Kâzım başta olmak üzere pek çok kişi idamla cezalandırılır ve cezaları infaz edilir. Bu esnada Yakup Cemil'in adı bir kez daha gündeme gelir. O da Damat Salih Paşa'nın idam kararını Sultan Mehmet Reşat'ın baskı altında tasdik ettiği, hatta Yakup Cemil gibi fedailerin baskı unsuru olarak saraya götürüldükleri iddiasıdır. Nitekim Bayar, bunun ahali arasında dedikodu konusu edildiğini belirtir.¹⁴⁶ Hatta Cemal Bey ve Talât Bey'in de benzer şekilde Sultan'a baskı yaptıkları da iddia edilir. Fakat Cemal Bey, hatıralarında, bu baskı ve tehdit iddialarını kesin bir şekilde yalanlar.¹⁴⁷

Bâbîâlî Baskını akabinde 4 Şubat 1913'te Yakup Cemil'in "siyasiyatla iştigal ettiği anlaşılma ile nispet-i askeriyesi" Harbiye Nezâretinin tezkiresi üzerine Sultan Mehmet Reşat'ın *irade-i seniyyesiyle* kat' edilir; askerlikle ilişkisi kesilir.¹⁴⁸ Beraberinde ilişkisi kesilen üç kişiye Sapanca Hakkı, Hüsrev Sami (1884-1942) ve Filibeli Hilmi'dir.¹⁴⁹ Bir rivayete göre bu ilişik kesmede etkili olan ve Yakup Cemil gibilerin istifasını talep eden Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa'dır.¹⁵⁰ Yakup Cemil askerlikle ilişkileri kesilmesinden bir dönem sonra bu sefer Teşkilat-ı Mahsusa bünyesinde vazifeye başlar.¹⁵¹

Sonuç olarak Yakup Cemil'in Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'yı öldürmesi İttihâd ve Terakki Cemiyeti tarafından çok sorun edilmiş gibi gözükmüyor. Zira eğer Nazım Paşa'nın ölümünden ciddi rahatsızlık olsa idi bu katlin mesulü olarak telakki edilen Yakup Cemil'e çok ağır cezalar verilebilirdi.¹⁵² Birkaç arkadaşıyla birlikte baskın do-

191-192; Bayar, *age.*, C. II, s. 205-207.

¹⁴⁶ Bayar, *age.*, C. II, s. 211.

¹⁴⁷ Cemal Paşa, *Hatırat (1913-1922)*, haz. Ahmet Zeki İzgöer, Dün Bugün Yayınları, İstanbul 2012, s. 90; Mahmut Şevket Paşa'nın katli hadisesi hakkında detaylı bilgi için bk. *age.*, s. 69-90.

¹⁴⁸ BOA., Bâbîâlî Evrak Odası Evrakı (BEO.), 4553/341424, 19 Nisan 1335 [19 Nisan 1919].

¹⁴⁹ Vardar, *age.*, s. 329.

¹⁵⁰ Tahir Alangu, *Ömer Seyfettin, Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, May Yayınları, İstanbul 1968, s. 435.

¹⁵¹ Alangu, *age.*, s. 435.

¹⁵² Ertürk de hatıralarında Yakup Cemil'in Nazım Paşa'yı öldürmesi akabinde kollandığını ifade eder: "Fakat hiç kimse kendisine bir şey söylememiş, koskoca Harbiye Nâzırının ölümü de örtbas edilmiş, güya müdafaa-i nefis zarureti telakki olunmuştu." Bk. Ertürk, *age.*, s. 137.

layısıyla askerlikle ilişkilerinin kesilmesiyle yetinilmesi bu durumu destekler mahiyettedir. Belki de “bir taşla iki kuş” mantığıyla Nazım Paşa’nın ölümünden son kertede memnun olunmuş da olabilir. Netice itibarıyla Yakup Cemil’in silahından çıkan kurşunlar Nazım Paşa’yı öldürür. Ancak aynı kurşunların, yaklaşık bir yıl sonrası için Enver Bey’in Harbiye Nâzırı oluşu hususunda İttihâdçılarını cesaretlendirdiği de pekâlâ söylenebilir.

Balkan Harbi’ne gayrinizami katkı

Osmanlı Devleti’nin Trablusgarp’ta mücadele ettiği esnada Balkan Harbi çıkar ve bu harpte vazife üstlenen Yakup Cemil, 19 Ekim 1912’de Mahmut Muhtar Paşa (Katircioğlu, 1867-1935) kumandasındaki Üçüncü Kolordu bünyesinde 24’üncü Alay, 2’nci Tabur, 5’inci Bölük’e Yüzbaşı rütbesiyle tayin edilir.¹⁵³ Yakup Cemil’in de dâhil olduğu Üçüncü Ordu kuvvetleri, Kırklareli-Süloğlu ve Pınarhisar-Lüleburgaz Muharebelerine (18 Ekim-16 Kasım 1912) katılır. İstanbul’un işgalinin önüne geçilmesine çalışılır.¹⁵⁴ Çünkü harp, kısa sürede Osmanlı’da büyük toprak kayıplarına sebep olur; Edirne de dâhil olmak üzere çok yer elden çıkar. Aslında bu durum biraz da hazırlıksızlığın, kargaşanın ve iç siyasi çekişmelerin bir sonucudur. Özellikle Edirne’nin kaybı yukarıda da bahsedildiği üzere bir hükûmet darbesini beraberinde getirir.

¹⁵³ BOA., BEO., 4553/341424, 19 Nisan 1335 [19 Nisan 1919]; Millî Savunma Bakanlığı, Arşiv ve Askerî Tarih Başkanlığı Lodumlu Arşivi’ndeki Emeklilik İşlem Dosyası’ndaki bir belgedeysé 24’üncü Alay, 2’nci Tabur, 1’inci Bölük olarak geçmektedir. Bk. MSB., AATB., Sayı: 92375898-595.04-1471904, Tarih: 3 Ağustos 2022.

¹⁵⁴ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021, s. 13-14; Yakup Cemil’in dâhil olduğu Üçüncü Kolordu’nun kumandanı Mahmut Muhtar Paşa geride bir günlük bırakarak muharebenin detayları hakkında malumat vermektedir. Bu kolordunun faaliyetleri için bk. Mahmud Muhtar [Paşa], *Üçüncü Kolordu’nun ve İkinci Doğu Ordusunun Muharebeleri*, yay. haz. A. Basad Kocaoğlu, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 37-168; Atıl-gan, *agt.*, s. 62-63; Yakup Cemil’in Üçüncü Kolordudaki vazifesine gidip gitmediği hakkında herhangi bir malumat elde edemedik. Ancak buradaki muharebelerde yer almışsa bile bir müddet sonra İstanbul’a gidecektir. Zira Bâbîâli Baskını sürecinde İstanbul’dadır.

23 Ocak 1913 tarihli Bâbîâli Baskını sonrasında İttihâdçılar iktidarı ele geçirdiklerinde Osmanlı Devleti'nin en önemli meselelerinden biri Edirne'dir ve Halil Bey bu hususta "Düşman gerisinde kalan Edirne'yi kurtarmak devletin hayatıyeti ve ordunun şerefi"dir, der.¹⁵⁵ Tam bu dönemde, Bâbîâli Baskını sonrasında, Eşref Bey de İstanbul merkezli Türkiye Teşkilât-ı Mahsusasının kurulduğundan bahseder. Bu teşkilatın maksadı, "Bulgar ordusu karşısında zor durumda olan Osmanlı ordusunu takviye etmektir." Eşref Bey'in aktardığına göre Halil Bey'in kumandasındaki Türkiye Teşkilat-ı Mahsusası, kendisi başta olmak üzere Yakup Cemil, Deli Halit Bey (Karsıalan, 1885-1925), Galatalı Halil gibi subaylar; Yahya Kapudan, Üzeyir Kaptan gibi "kıymetliler"; "bekâr hanlarından seçilen kişiler, muhacirler ve İstanbul'da bulunan işsizler; Azerbaycanlı, İranlı ve Afganistanlı gönüllüler ve çeteler; İstanbul'a Balkanlar'dan göç ederek gelenlerden" oluşan bir alaylık gruptur. Ancak bu kuvvet, Bulgarlara karşı istenilen başarıyı ortaya koyamaz.¹⁵⁶ Eşref Bey, aşağıda bahsedilen Halil Bey'in harekâtından da bahseder ve sonunda da "Halil Bey ve Yakup Cemiller tarafından idare edilen Teşkilat-ı Mahsusa mahiyeti budur" der.¹⁵⁷

Halil Bey hatıralarında Türkiye Teşkilat-ı Mahsusası adlı bir teşkilattan bahsetmez. O, İstanbul'a gelir gelmez derhâl Kolordu Kumandanı Hurşit Paşa'yla görüşerek vazife talep ettiğini belirtir. Hurşit Paşa'ya bir teklif sunar ve sunduğu teklifte; Çatalca mevziinin düşmesi ihtimali olduğunu belirterek ordu mevcuduna dokunulmadan oluşturulacak bir kuvvetle deniz hâkimiyetinden istifadeyle Bulgar ordusunun gerisine çıkartma yapılmasını ve paniğe kapılacak olan düşmanın hafif birliklerle takip edilmesinin gerekliliğini vurgular.¹⁵⁸ Teklifi kabul edilen Halil Bey, Mürettep Onuncu Kolorduda Gönüllü Müfreze Kumandanı tayin edilir.¹⁵⁹ Bunun üzerine

¹⁵⁵ Halil Paşa, *age.*, s. 92.

¹⁵⁶ Safi, *age.*, s. 119-120; *İBB.*, *Atatürk Kitaplığı*, Teşkilat-ı Mahsusa Ne İdi. Kuşçubaşı Eşref Sencer tarafından 1950'lerde yazılmış defter, Bel_Mtf_048021, s. 7-10; İlk Teşkilat-ı Mahsusanın koordinasyonu İstanbul Muhafızlığı tarafından sağlanıyordu. Bk. Safi, *age.*, s. 120.

¹⁵⁷ *İBB.*, *Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mtf_048021, s. 34.

¹⁵⁸ Halil Paşa, *age.*, s. 92-93.

¹⁵⁹ Görgülü, *age.*, s. 35.

Halil Bey, Yakup Cemil’le birlikte İstanbul hapisanelerinden dört bin kadar gönüllü seçerek yaklaşık kırk beş günlük eğitimin ardından harekete geçer. 7-8 Şubat 1913’te Bulgar sağ kanadının gerisine Kumburgaz mevkiine bir çıkartma yapılır. Bulgarlar Marmara cihe-
tinden tehlike beklemedikleri için nöbetçi koymadıklarından tepeler ele geçirilir ve ardından Halil Bey’in iki bin altı yüz kişilik kuvveti silahlarını Bulgar ordugâhına çevirir. Ne olduğunu anlayamayan Bulgar kuvvetleri sağa sola kaçmaya başlarlar; Sürgünköyü üzerinden Çatalca istikametine firar ederler, bir kısmı da köye girer. Bunun üzerine köyün doğu sırtlarında tahkimat yaptıran Halil Bey, kıtanın sevk ve idaresini, “bu tür baskınlarda yanımdan ayırmadığım” dediği Yakup Cemil’e verir. “Bir bozguna meydan verilmemesini ve hatta kalınmasını” öğütledikten sonra kendisi de sekiz-on askerle Mimar Sinan köyü üzerindeki tepeye çıkar. Burada düşmanın sağ tarafının bozulmuş olduğunu görünce kendi tarafına bu durumu haber vermek ister ancak düşman sanılarak ateşe maruz kalır. Bunun üzerine iki adamına bir pusula yazar ve deniz kenarından gönderir. Adamlarının Büyük Çekmece Köprüsü’ndeki nöbetçilere vermeye muvaffak oldukları pusulada şöyle yazar: “Gönüllü müfrezesiyle dün gece Kumburgaz sahiline çıktım. Bulgar sağ cenahı gerisindeki yaptığımız baskında muvaffak olduk. Bulgarlar çok zayıt vererek Sürgünköyü-Çatalca istikametine doğru çekildiler. Sürgünköyü’ne kadar takipte bulundum. Burada Bulgarların sahra topçusuyla karşılaştık. Talim terbiyeleri başka harekâtlara müsait olmayan elimdeki kuvvetleri tahkim ettirdiğim tepede müdafaaya çektim. Karşınızda düşman yoktur, süvari livası ile iki batarya süratle beni takviye için köprüden geçirtilerek sahil boyundan Kumburgaz-Bigados istikametine sevk edilmelidir.” Geceyi Sürgünköyü karşısındaki siperlerde geçiren Halil Bey ve efradı, sabahın ilk ışıklarıyla başlayan Bulgar ateşine karşı mücadele ederken mızraklı süvari livasının yardımı yetiştir. Halil Bey, bu kuvvetle sol kanadını takviye eder, Marmara’dan da birkaç Osmanlı gemisi yandan Bulgarları şiddetli ateşe tutar ve tabii olarak bu durum Bulgarları yıldırır. Sonrasında Halil Bey koldudan aldığı emirle gönüllülerin idaresini süvari livası kumandanı ile diğer arkadaşlarına bırakmak suretiyle karargâha döner.¹⁶⁰ Halil

¹⁶⁰ Halil Paşa, *age.*, s. 93-96; Kuşçubaşı Eşref Bey de bu harekâtı kendini öne çıkara-

Bey hatıralarında bahsettiği kısımda tarih vermese de muhtemeldir ki yukarıda bahsedilen baskınla bu baskın aynıdır. Halil Bey karargâha döndükten sonra Yakup Cemil de dönmüş müdür yoksa idareyi ele alarak mücadeleye devam eden isimler arasında mı yer almıştır? Bu husus hakkında herhangi bir bilgi tespit edilemedi. Ancak burada mücadeleler devam ederken siyasetle uğraştığı gerekçesiyle 4 Şubat 1913'te Yakup Cemil'in askerlikle ilişkisi kesilir.¹⁶¹ Yakup Cemil ise askerlikle ilişkisi kesilmesine rağmen bunlara aldırılmayarak mücadelesine devam eder.

Balkan Harbi bütün gayretlere rağmen Osmanlı'nın başarısızlığıyla sonuçlanır ve 30 Mayıs 1913'te Londra Antlaşması imzalanır. Ancak bir müddet sonra Balkan Harbi'nin müttefikleri birbirlerine düşerler ve yeniden harp başlar. İşte tam bu sırada İttihâdçılar, Edirne'nin geri alınması gayesini matuf olarak Bulgaristan'a karşı harbe girilmesi yönünde teşebbüslerde bulunurlar. İttihâdçılar içerisinde özellikle fedai grubu en ön sıradadır ve içlerinde Yakup Cemil de yer almaktadır. Nitekim Said Halim Paşa Hükûmeti kurulduktan sonra Edirne'nin geri alınması için derhâl harekete geçilmesi hususunu Merkez-i Umumîye bildirmek üzere Sapancalı Hakkı, Hüsrev Sami, Yakup Cemil, Süleyman Askerî, İhsan Bey ve Âtîf Bey'i temsilci seçerler. Enver Bey de hükûmet harekete geçmekte gecikirse sonucu ne olursa olsun kolorduyla birlikte Edirne'ye yürüyeceğini bildirir. Hatta fedailer, Edirne isteklerinin reddi söz konusu olursa hükûmetin ve Merkez-i Umumînin düşürülmesini dahi ihtimal olarak değerlendirirler. Fedailer, Merkez-i Umumîyi toplu hâlde bulurlar ve Sapancalı Hakkı grup adına konuşur: "Efendiler. Yeni kabinenin teşekkülü biteli epey zaman oldu. Bu kabine hayatî bir mesele olan Edirne'nin istirdadında hâlâ mütereddittir. Ve ona direktif verecek olan siz umumî merkez azaları da hâlâ kararsızdır. Bizler, memle-

arak anlatır. Bk. *İBB., Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mtf_048021, s. 19-34; Safi, *age.*, s. 121; 3'üncü Piyade Alayı'yla birlikte gerçekleştirilen bu harekâttan sonra Çatalca Müfreze kumandanının gönüllü taburla gerçekleştirdiği 20-21 Şubat 1913 tarihli bir gece baskını sonunda Bulgarların tekrar Kadıköy'e çekilmek zorunda kaldıkları da belirtilmektedir. Bk. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Balkan Harbi, Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, Cilt: II, Kısım 2, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1981, s. 292-304.

¹⁶¹ BOA., BEO., 4553/341424, 19 Nisan 1335 [19 Nisan 1919].

keti şerefsiz bir sulh ile acı bir akıbetle sürükledikleri için Kâmil Paşa kabinesini devirmiş, Bâbîâliyi hepinizin malumu olduğu üzere basmıştık. O zaman kaleme alınan beyannamelerde, Edirne'siz sulhu tanımadığımızı beyan etmiş ve millete karşı Edirne'nin istirdadını da taahhüt eylemiştik. Böyle iken günler geçmiş en ufak bir hareket görülmemiştir. Biz gençlerin tutacağı iki yol vardır: Ya bu kabineyi de devirmek yahut bu memlekette kaçıp gitmek. Millî hislerimiz, şahsî şereflerimiz bu memleketi böyle bırakıp gitmeğe asla sevk edemez. O hâlde dövüşeceğiz. Bunu sizlere haber vermeye geldik!" Sapançalı Hakkı'nın bu konuşması salonda birkaç dakika sessizlik meydana getirir ve akabinde Ohrili Eyüp Sabri "Biz de sizinle aynı fikirdeyiz," der ancak hükûmete aktarmanın gerektiğini beyan eder. Fedailer buradan doğruca Bâbîâliye giderler ve toplantı hâlindeki kabineye görüşlerini doğrudan aktarmak isterler. Fakat İstanbul Muhafızı Cemal Bey, kabine toplantısına girilmesinin doğru olmayacağını belirtir ve bu yüzden toplantı salonunun sağındaki odada beklemeye geçerler. İçeride hem askerî durum hem Enver Bey'in telgrafı hem de Ahmet İzzet Paşa'nın (Furğaç, 1864-1937) Çatalca'dan elde ettiği bilgiler değerlendirilir ve sonuç olarak Edirne'nin istirdadı kararı alınır.¹⁶² Karar Talât Bey tarafından "Sizi biraz bekletmeye mecbur olduk. Fakat hayırlı bir karar verdik. Ben, sizden ziyade Edirne'nin geri alınmasını arzu ediyorum. İşte hepinizin arzusu oldu: Bu akşam hareket başlıyor, Allah hakkımızda hayırlı eylesin!" denilerek dışarıda bekleyen fedailere duyurulur¹⁶³ ve böylelikle Edirne'nin istirdadı hareketi başlar. Galip Vardar, bu hususta şöyle der: "Aylardan beri alınamayan karar yarım saat içinde tamamlandı. Bulgarlara karşı taarruza geçildi (30 Haziran 1913)."¹⁶⁴ Kararın bu denli hızlı bir şekilde alınmasında diğer hususların yanında fedailerin hem Merkez-i Umumî hem de hükûmet nezdindeki baskılarının etkisi olduğu söylenebilir. Netice itibarıyla Edirne'nin istirdadı kararını alan hükûmet, 8 Temmuz 1913'te bir nota vererek bütün Marmara sahili ile İnöz-Midye hattına kadarki arazinin derhâl tahliyesini talep eder.¹⁶⁵ Ardından Osmanlı ordusu, 13 Temmuz

¹⁶² Vardar, *age.*, 209-211. Benzer bir anlatı için bk. Esatlı, *age.*, s. 163-169.

¹⁶³ Esatlı, *age.*, s. 168.

¹⁶⁴ Vardar, *age.*, 211.

¹⁶⁵ "Bulgaristan'a Nota Verildi", *Tanin*, 25 Haziran 1329 [8 Temmuz 1913], Nu: 1655, s. 5.

itibariyle işgal altındaki topraklarının halâsı için ileri harekât başlatır.¹⁶⁶ Nihayetinde 22 Temmuz 1913'te Osmanlı Ordusu Edirne'ye girer¹⁶⁷ ve Enver Bey, "Edirne'yi asla terk etmeyeceğiz, gerekirse sonuna kadar öldürülürüz, Bütün ordunun aldığı karar budur," der.¹⁶⁸ Böylelikle uğruna Bâbîâli Baskını'na girilen Edirne tekrar Osmanlı toprağı hâlini alır ve "Osmanlılığın kederinden ölmesi"ne izin verilmediği ispat edilmiş olur.¹⁶⁹

Balkan Muharebelerinin ikinci kısmında Yakup Cemil'in Eşref Bey'le beraber hareket ettiğini Eşref Bey bize söyler. Nitekim Divan-ı Harb-i Örfi tutanaklarında "Yakup Cemil'i tanıyor musunuz?" sorusuna verdiği cevap "Balkan Muharebesi'nde ve bu muharebe de zabıt idim, istifa etmiştim. Gönüllü olarak beraber bulundum," şeklinde olur.¹⁷⁰ Bu da Balkan Muharebelerinde beraber gönüllü olarak görev yaptıklarına bir delil olarak getirilebilir. Ayrıca Akşin, eserinde, Yakup Cemil'in İkinci Balkan Harbi'nde Batı Trakya'da Bulgar çetecileriyle çarpıştığını nakleder.¹⁷¹ Bayur da "İkinci Balkan Savaşı'ndan sonra Batı Trakya'da kurulmuş olan Türk Hükûmetini destekleyerek bir sürü Bulgar ve Rum çetesini" ezdiğini aktarır.¹⁷² Yine Fortna'nın *Eşref* adlı eserinde Kuşçubaşı Eşref'in Batı Trakya seferinden bahsedilirken Yakup Cemil'e de değinilir. Eşref Bey burada Yakup Cemil hakkında bir iddia ortaya atar ve Yakup Cemil'in bu seferinde şahsî çıkarları doğrultusunda hareket ederek Bulgarlara

¹⁶⁶ "Ordu-yı Osmanî'nin Harekâtı", *Tanin*, 30 Haziran 1329 [13 Temmuz 1913], Nu: 1660, s. 1; "Ordumuzun İleri Harekâtı", *Azm*, 30 Haziran 1329 [13 Temmuz 1913], Nu: 59, s. 1.

¹⁶⁷ Necdet Hayta-Togay Seçkin Birbudak, *Balkan Savaşları'nda Edirne*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 123-126.

¹⁶⁸ Muhabir Detréz, 29 Temmuz 1913'te *Matin* gazetesine çektiği telgrafta Enver Bey'in böyle dediğini belirtmektedir. Bk. BOA., *Satın Alınan Evrak, Hacı Adil Bey Evrakı (HSDHADB.)*, 2/55, 29 Juillet 1913.

¹⁶⁹ Harp devam ederken hükûmete yakın *Alemdar* gazetesi dahi "Edirne Giderse Osmanlılık Kederinden Ölür" başlığı atarak değerlendirmeler yapıyordu. Bk. "Edirne Giderse Osmanlılık Kederinden Ölür", *Alemdar*, 30 Kânunuevvel 1328 [12 Ocak 1913], Nu: 152-261, s. 1.

¹⁷⁰ *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Eşref Bey, 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 40.

¹⁷¹ Akşin, *age.*, s. 448.

¹⁷² Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990, s. 112.

yönelik baskınlarda sayısı iki binden fazla olan domuz sürülerini toplamakla meşgul olduğunu belirtir. Yakup Cemil, bu domuz sürülerini İstanbul'a gönderir ve neticede birkaç bin altın lira kazanır. Eşref Bey bu durumu "Yakup'un mahareti" olarak tanımlar. Eşref'in Bulgar topraklarına yaptığı akınlarda on beş bin civarında koyun, beş-altı bin sığır elde ettiği¹⁷³ göz önüne alınırsa Yakup Cemil'in de "ganimet" kabilinden elde ettiği bir miktar domuzun ticaretini yapmış olması pekâlâ mümkündür. Nitekim bu meseleye Rauf Bey'in (Orbay, 1880-1964) hatıralarında da değinilir. Rauf Bey, hatıralarında, Londra dönüşü Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'yı ziyaret ettiğini ve orada Yakup Cemil'i gördüğünü ifade eder. Yakup Cemil'in, Osmanlı'nın müttefiki olan Almanların ihtiyaç duyacağını belirterek Cemal Paşa'nın Bahriye Nezâreti adına elindeki bin kadar domuzu satın almasını teklif ve rica ettiğini belirtir.¹⁷⁴ Elbette bu domuzlar Bahriye Nezâretinden satın alınmış mıdır bilinmez. Yakup Cemil'in arasının iyi olduğu özellikle Adana murahhas mesullüğü vazifesinde iken Adana valisi olan Cemal Paşa'ya müracaat etmesi sonuç almış olabileceğini akla getirmektedir.

Talât Bey Dâhiliye Nâzırı, Enver Bey ise Paşa ve Harbiye Nâzırı oluyor...

11 Haziran 1913 tarihinde Mahmut Şevket Paşa katledilince Sultan Mehmet Reşat, aynı gün Said Halim Paşa'yı vekâleten¹⁷⁵ bir gün sonra da asaleten sadrazam tayin eder. Şeyhülislâmlığa da Mehmet Esad Efendi getirilir.¹⁷⁶ Yeni hükûmetin tamamen İttihâdçı bir hükûmet olması için gayret gösterilir. Kabine oluşumu ve bundan sonrasında

¹⁷³ Fortna, *Eşref*, s. 190-191.

¹⁷⁴ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni -Siyasî Hatıralarım-*, C. 1, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 212.

¹⁷⁵ "Hatt-ı Hümayun Sûret-i Münîfesidir", *Takvim-i Vekâyî*, 30 Mayıs 1329 [12 Haziran 1913], Nu: 1490, s. 1; "Sadaret Kaymakamlığı, Hatt-ı Hümayun Sûret-i Münîfesidir", *Tanin*, 30 Mayıs 1329 [12 Haziran 1913], Nu: 1629, s. 2.

¹⁷⁶ "Sûret-i Hatt-ı Hümayun", *İkdam*, 31 Mayıs 1329 [13 Haziran 1913], Nu: 5859, s. 1; "Said Halim Paşa'ya Sadaret Tevcihi", *Tanin*, 31 Mayıs 1329 [13 Haziran 1913], Nu: 1630, s. 3.

takip edilecek siyaseti belirlemek gayesini matuf olarak Sapançalı Hakkı, Süleyman Askerî, Yakup Cemil ve Hüsrev Sami gibi isimler toplantı yaparlar. Said Halim Paşa da Merkez-i Umumîye giderek burada Midhat Şükrü, Eyüp Sabri, Doktor Nazım, ve Kara Kemal gibi isimlerle görüşür.¹⁷⁷ Yeni kabinenin oluşumu ve takip edilecek siyaset yönünde fikir alışverişlerinde bulunulur. Bu süreçte Cemiyetin fedai grubu Talât Bey'in kabinede yer almasına sıcak bakmaz. Hatta onun tesiri altındaki bir kimsenin de hükûmette yer almasını istemez. Bu yönde alınan kararın Merkez-i Umumîye bildirilmesi görevi İzmitli Mümtaz, Yakup Cemil, Sapançalı Hakkı ve Âtîf Bey'e verilir. Görevi üstlenen fedailer, Merkez-i Umumîye varmadan evvel Sadrazam Said Halim Paşa'yı ziyaret eder ve Said Halim Paşa'dan Talât Bey ve onun tesiri altında olduğunu iddia ettikleri Hacı Adil Bey gibi isimlere kabinede yer verilmemesini isterler. Sapançalı Hakkı grubu temsilen "Biz bu kararımızla bütün İttihad ve Terakkiye tercüman olduğumuza inanıyoruz. Eğer hükûmetiniz memlekette iş görmek, tedbirleri kat'î, isabetli kararlar almak istiyorsa böyle yapmalıdır. Aksi takdirde zayıf kalacağınızı, hiçbirimizden destek müzaheret görmeyeceğinizi beyana mecbur olacağım," der. Said Halim Paşa ise Hacı Adil Bey'i kabineye almak istemediğini belirtir, Talât Bey hakkında da "Almam diyemem, gelmezse memnun olurum!" diyerek kesin bir cevap vermekten uzak durur. Sadrazamın yanından ayrılan fedailer, Merkez-i Umumîye giderek burada Doktor Nazım, Eyüp Sabri, Ziya Gökalp, Midhat Şükrü ve Kara Kemal'le görüşerek taleplerini iletirler. Midhat Şükrü'nün "Peki kim Dâhiliye Nâzırı olsun?" sorusuna da İstanbul Muhafızı Cemal Bey'in ismini verirler. Bunun üzerine Talât Bey ve Midhat Şükrü, İstanbul Muhafızlığına giderek Cemal Bey'le görüşür ve onun Dâhiliye Nâzırı olmak gibi bir talebinin olmadığını anlarlar. Cemal Bey'in İstanbul Muhafızlığında kalmasında anlaşılır. Akabinde Cemal Bey, fedaile-ri yanına çağırır ve onlara Dâhiliye Nâzırı olmak istemediğini, Cavit Bey'in (1875-1926) evine gitmelerini ve bir an evvel kabinenin oluşumuna destek vermeleri gerektiğini bildirir. Sonra iki taraf Cavit Bey'in evinde bir toplantı gerçekleştirir. Fedailer adına söze başlayan İzmitli Mümtaz Bey, "Uzun münakaşalarla vakit geçirmenin

¹⁷⁷ Kuran, *İnkılâp Hareketleri*, s. 603-604.

doğru olmadığına kanaat getirdik. Memleketin bugünkü nazik durumu karşısında daha fazla ısrar etmekten vazgeçtik,” der ve hatta Talât Bey’in nâzır olmasına razı olduklarını belirtir.¹⁷⁸

Yakup Cemil, Divan-ı Harb-i Örfideki sorgusunda Cavit Bey’in evindeki toplantıdan bahseder. Hatta “İş başına gelenler, getirenleri sevmezler” dedikten sonra Talât Bey’in kendisine yalvardığını belirtir. Bu hususta şunları söyler: “...Talât Bey’in de nâzır olmak için Cavit Bey’in konağında karşıma geçerek ‘Sen Yakup Cemilciğim izin vermezsen ben nâzır olmam ve hiç kimseden müsaade istemiyorum. Sırf sen izin verirsen geçeceğim’ diyerek yalvarmasına mukabil ‘Eğer Cemal Paşa ve Enver Paşa, Fethi Bey (Okyar, 1880-1943) gibi gençleri kabinenize alacağınızı vaat ederseniz ben şimdiden muvafakat ediyorum.’”¹⁷⁹ Tabii olarak böyle bir konuşmanın vuku bulup bulmadığını elbette kat’î bir şekilde bilebilmek mümkün değil. Ancak Ali Münif Bey (Yeğenağa, 1874-1951), “Talât, hususi hayatında pek şakacı idi. Babayani tavırları, soğukkanlı muameleleriyle etrafındakilere kendisini pek erken sevdirdi. Talât’ın latifeciliği ölçülü idi. Olur olmaz yerde bildiklerini söylemezdi. Hikâyeyi yerinde anlatır, şakayı zamanında yapardı,” der.¹⁸⁰ Bunu destekler pek çok ifade de var. Bu sebeptendir ki nüktedan bir mizaca sahip olduğu bilinen Talât Bey’in Yakup Cemil’le bir görüşmesinde “şaka yollu ya da müstehzi bir eda ile” böyle ifadeler serdetmiş olabileceği, Yakup Cemil’in de bu konuşmayı ciddi anladığı düşünülebilir.

Netice itibarıyla Sultan Mehmet Reşat’ın da tasdikiyle, Sadrazam ve Hariciye Nâzırı Said Halim Paşa, Şûrâ-yı Devlet Reisi Halil Menteşe Bey (Menteşe, 1874-1948), Şeyhülislâm Mehmet Esad Efendi, Evkâf Nâzırı Hayri Efendi, Dâhiliye Nâzırı Talât Bey, Adliye

¹⁷⁸ Vardar, *age.*, s. 199-208. Benzer bir anlatı için bk. Esatlı, *age.*, s. 40-52; Şeyhülislâm Hayri Efendi’nin günlüklerinde Âtîf Bey ve Yakup Cemil’in Sadrazam Said Halim Paşa’yı ziyaretlerinden bahseder ve Sadrazama “Talât Bey’i Cemiyetin başından almayınız. Bizi ondan daha iyi idare edecek yoktur” dediklerini rivayet eder. Bu rivayet yukarıdaki Said Halim Paşa’yı ziyarette bahsedilenlerle çelişmektedir. Bk. *Şeyhülislâm Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi’nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mîttareke Günlükleri* (1909-1922), yay. haz. Ali Suat Ürgüplü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 322-323.

¹⁷⁹ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 79.

¹⁸⁰ Ali Münif, *Ali Münif Bey’in Hâtıraları*, İsis Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 68.

Nâzırı İbrahim Bey, Harbiye Nâzırı Ahmet İzzet Paşa, Bahriye Nâzırı Çürüksulu Mahmut Paşa, Maliye Nâzırı Rıfat Bey, Nafia Nâzırı Osman Nizami Paşa (1856-1939), Ticaret ve Ziraat Nâzırı Süleyman Elbistânî Efendi, Maarif Nâzırı Şükrü Bey, Posta, Telefon, Telgraf Nâzırı Oskan Efendi'den oluşan tamamen İttihâdçı bir hükûmet kurulur.¹⁸¹

Said Halim Paşa Hükûmetinde Dâhiliye Nâzırlığına Talât Bey'in getirilmesi onun gücüne güç katar. Hatta 1918'e kadarki bütün icraattan sorumlu olarak görülür ve muhalifleri her işe karıştığı yönünde eleştiriler yöneltirler. Örneğin İhsan Adli (1880-1956), 1914'te Hayri Efendi'nin Şeyhülislâm olması üzerinde Talât Bey'i eleştirir ve şöyle der:

Bir sark, bir de uzun cübbe...
Şeyh eden şabi bugün Hilat'tır!
Şeyhülislâm olagelmış Hayri
Gerçi fetvayı veren Talât'tır!¹⁸²

Talât Bey, Dâhiliye Nâzırı olduktan sonra İttihâdçılar içerisinde şöhreti had safhada olan Enver Bey, Edirne'nin geri alınması sonrasındaki süreçte Harbiye Nâzırı olabilmek için mücadele verir. Bu çerçevede kendisinin en büyük destekçileri Cemiyetin fedaileridir. Gerçi Harbiye

Dâhiliye Nâzırı Talât Bey
Şehbal, 1 Mayıs 1330, Adet: 96, s. 463.

Nâzırlığı için Cemal Bey'in de adı geçer ancak nihayetinde Enver Bey'de karar kılınır. Bu dönemde Enver Bey, bir apandis ameliyatı olur. Enver Bey 18 Aralık 1913'te Operatör Cemil Paşa (Topuzlu, 1866-1958) ve Orhan Abdi (Kurtaran, 1877-1948) tarafından apandisten ameliyat edilir. Bu ameliyat, Yakup Cemil'deki Enver sevgisini ve asabiyeti aynı anda ortaya koyar. Enver ameliyat olurken Talât Bey, Halil Bey gibi ileri gelen İttihâdçılar da dışarıda beklemekte-

¹⁸¹ "Heyet-i Cedide-i Vükelâ", *Tanin*, 5 Haziran 1329 [18 Haziran 1913], Nu: 1635, s. 5.

¹⁸² Kuran, *İnkılâp Hareketleri*, s. 604.

dirler¹⁸³; aralarında Adnan Bey (Adivar, 1882-1955) de vardır. Enver Bey ameliyat olurken Yakup Cemil alt katta heyecanlı ve müteessir bir hâlde asabi bir şekilde dolanırken bir ara Adnan Bey'e tabancasını gösterir ve “- Eğer, (...) Ameliyat neticesinde Enver ölürse doktora ne yapacağımı ben bilirim!” der. Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*'ında bu hadiseyi aktarırken “Ameliyatı galiba Cemil Paşa yapmıştı. Nasıl bir tehlike atlattığının acaba farkında mıydı? Enver için o gün bu kadar titreyen Yakup Cemil, sonra harp içinde Enver'in hayatına suikast etmek cürmüyle mahkûm oldu ve kurşuna dizildi!” der ve ekler:

Enver Paşa

İdman, 21 Nisan 1330, Nr: 29. (kapak resmi)

“Siyaset ne garip, ne mantıksız, insafsız ve iğrenç!”¹⁸⁴

Enver Bey, hastaneden çıktıktan sonra hemen akşamı Süleyman Askerî başta olmak üzere Âtîf Bey, Yakup Cemil, Sapançalı Hakkı, Mümtaz Bey gibi isimlerden oluşan fedailerle bir toplantı yapar ve kendisinin Harbiye Nâzırlığına tayini için desteklerini alır, karşı çı-

¹⁸³ Aydemir, *Enver Paşa*, C. II, s. 418; Enver Bey bundan önce de apandisten rahatsızlık çekmişti ve Ekim 1913'te de bir ameliyat olmuştu. Bk. Hüsrev Hatemi-Nil Sarı, “Enver Paşa'nın Apandisit Ameliyatı”, *Tarih ve Toplum*, S. 22, (Ekim 1985), s. 65-67.

¹⁸⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, yay. haz. Göktürk Ömer Çakır, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020, s. 47. Benzer bir anlatım için bk. Vardar, *age.*, s. 252.

kanlarla münasip şekilde mücadele edilmesi benimsenir. Ayrıca kararın Cemiyetin önemli ismi ve Dâhiliye Nâzırı Talât Bey'e tebliği kararlaştırılır. Yakup Cemil, Sapançalı Hakkı, Âtîf Bey ve İhsan Bey gibi isimlerden oluşan fedailer, Dâhiliye Nâzırı Talât Bey'i ziyaret ederler. Talât Bey, "Ne var beyler? Gene ne emriniz var?" der. Fedailerden Âtîf Bey de "Biz kesin karar verdik. Enver Bey Harbiye Nâzırı olacaktır! Bunu size tebliğ ediyoruz. Sadrazama söyleyiniz. Enver Bey de bu istek ve arzudadır. Ordunun ıslahı, hükûmetin kuvvetlenmesi için de başka çare yoktur," cevabını verir. Bunun üzerine Talât Bey, "Biz İzzet Paşa'dan fevkalade memnunuz. Kendisini Nezâretten çekmeye hiçbir sebep yoktur. Enver Bey'in Harbiye'ye gelmesine daha vakit vardır," deyince Yakup Cemil devreye girer ve "Muhakkak gelecektir; bizim kararımız kat'îdir. Sonra karışmam hal! Pişman olursunuz," der. Talât Bey, Avusturya sefirinin kendisini ziyarete gelmesi üzerine fedailere bir başka odada biraz beklemelerini rica eder. Yakup Cemil buna gerek duymaz ve "Artık mesele bitmiştir. Burada durmaya lüzum yoktur. Beyefendiye kararımızı söyledik, o da cevabını verdi. 'Hodri Meydan!' dedi. Haydi arkadaşlar gidelim, burada yapılacak başka iş kalmamıştır, sonra düşünürüz," der. Talât Bey arkadaşlarının kırıldığını anlayınca Avusturya sefirini bekleterek "Artık sizinle tartışmaya lüzum yoktur, düşüncenizi anladık," diyerek sinirli bir şekilde çıkmakta olan arkadaşlarını geri çevirmeye çalışır. Bu çerçevede odacıyı peşlerinden gönderir. Ancak odacı ikna edemediği gibi Yakup Cemil'in azarlamasına muhatap olur: "Efendine söyle! Biz, bildiğimiz gibi hareket edeceğiz ve tekrar kendisine gelmeyeceğiz."¹⁸⁵ Tabii bu hadise iki tarafı ciddi surette karşı karşıya getirecek bir hadisedir. Ancak Talât Bey de sükûneti sağlamada usta bir isimdir. Olayları hızlıca yatıştırır ve Cemiyet içerisinde çatışmanın önüne geçmek için Enver Bey'in Harbiye Nâzırı olmasına destek verir. Ancak bir görüşmesinde kendisini ziyaret eden isimlerden özellikle Yakup Cemil'i Enver Bey'e şikâyet eder ve "Bu çocuklara çok kapılıyorsun. Bunlar sana açık söyleyeyim, devlet içinde devlet olmak istiyorlar. Bu kadarı fazla! Yakup Cemil'in makamımda bana bir ültimatım veriş, bir meydan okuyuşu var görmeli idin. Bu ka-

¹⁸⁵ Esath, *age.*, s. 189-194. Birçok yönden benzer bir anlatı için bk. Vardar, *age.*, s. 211-230.

dar patavatsızlık olur mu?” der.¹⁸⁶ Yakup Cemil, sorgusunda Enver Bey gibi isimlerin önünün açılması kaydıyla Talât Bey’in nâzırlığına rıza gösterdiğini belirtir ve ‘Eğer Cemal Paşa ve Enver Paşa, Fethi Bey gibi gençleri kabinenize alacağınızı vaat ederseniz ben şimdiden muvafakat ediyorum,’ der.¹⁸⁷ Sonuç olarak Cemiyetin de desteğini arkasına alan, Edirne’nin geri alınmasıyla toplum nezdinde prestiji artan ve 15 Aralık 1913’te Miralay olan Enver Bey, 3 Ocak 1914’te mirliya olur, Ahmet İzzet Paşa’nın yerine Harbiye Nâzırlığını üstlenir. Enver Paşa, 8 Ocak’ta Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği (Genelkurmay Başkanlığı) vazifesini de üstlenir.¹⁸⁸

İttihâdçı fedailer, kendilerine en yakın isim olarak gördükleri Enver Bey’i Harbiye Nâzırı yapmaya muvaffak olurlar. Bu durumu “hem ülke hem de kendileri açısından devlet” olarak telakki ederler. Enver Paşa’nın nâzır olmasıyla birlikte artık askerî anlamdaki sıkıntıların bir an evvel aşılabacağına inanırlar.

İttihâdçı fedailerin bundan sonraki bir amacı da Merkez-i Umumîyi değiştirmek olur. Vardar, bu hususta Sapançalı Hakkı, İzmitli Mümtaz Bey, Âtîf Bey, Hüsrev Sami, Süleyman Askerî ve Yakup Cemil gibi isimlerin Kemal Bey’in Beşiktaş’taki evinde toplandıklarından, Talât Bey’in Merkez-i Umumîdeki etkisinin ortadan kaldırılması için bir sonraki çarşamba günü toplanacak olan Merkez-i Umumînin basılması kararının alındığından bahseder. Buna göre Merkez-i Umumî azalarının istifaları alınacak, direnirlerse öldürüleceklerdir. Yalnız Vardar’ın iddiasına göre Süleyman Askerî ve Yakup Cemil bu karardan Talât Bey’i haberdar eder ve Talât Bey de soluğu Enver Paşa’nın yanında alır. Netice olarak Enver Bey, Sapançalı ve Mümtaz Bey’i çağırır, meseleyi anlatır ve böylelikle konu kapanmış olur.¹⁸⁹ Bu aktarım ne derece vakidir bilinmez. Ancak fedai grubunun bu tür baskılarının hep olduğu görülmektedir ve dolayısıyla gerçekleştiği üzerinde durulabilir. Ancak Süleyman Askerî ve Yakup Cemil’in haber uçurduğu bilgisine ihtiyatlı yaklaşmakta

¹⁸⁶ Vardar, *age.*, s. 225-226.

¹⁸⁷ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 79.

¹⁸⁸ M. Şükrü Hanioglu, “Enver Paşa”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 11, İstanbul 1995, s. 262.

¹⁸⁹ Vardar, *age.*, s. 241-246. Benzer bir anlatı için bk. Esatlı, *age.*, s. 216-225.

fayda var. Zira Vardar'ın hatıraları ortaya çıkarken en çok istifade edilen isim Sapancalı Hakkı'dır.

Cihan Harbi'nin iki yılı...

Cihan Harbi başlamazdan evvel gayrinizami harp tecrübesine sahip Enver Bey'in gayretleriyle resmî olarak 30 Kasım 1913'te Teşkilat-ı Mahsusa kurulur. Gayrinizami harp birimi olarak teşkil edilen bu teşkilat, doğrudan Harbiye Nezâretine bağlı olarak faaliyet yürütür. İlk başkanı Süleyman Askerî olan Teşkilat-ı Mahsusada; Makedonya'da, Trablusgarp'ta ve Balkan Muharebelerinde gayrinizami harp metotlarıyla mücadele eden İttihâdçı fedailer yer alırlar. Şemsi Paşa'yı öldüren İttihâdçı fedai Âtîf Bey başkan yardımcısı olur ve Yakup Cemil gibi isimler de teşkilatta yer alırlar.¹⁹⁰ Böylelikle Cemiyet fedailiğinden teşkilat fedailiğine bir geçiş söz konusu olmuştur, diyebiliriz.

Teşkilat-ı Mahsusa çalışmaları devam ederken 1914 yılı ortalarına gelindiğinde Enver Paşa'nın öncülüğünde İzci Ocağı teşkil edilir ve bu İzci Teşkilatı, vatanperver, millî terbiyeye sahip ve icap ettiği vatanları için canlarını feda etmekten çekinmeyen yiğitler yetiştirmeyi amaçlar. İzci Ocağı'nın yönetimi, seçkin İttihâdçılardan oluşturulur. Hatta bazıları sadece İttihâdçı değil aynı zamanda Cemiyetin fedaisi ve Teşkilat-ı Mahsusanın mensubudurlar. İzci Ocağı'nın yönetimi *İdman*'da şu isimlerden oluşur:

Başbuğ Enver Paşa

Kalgay: Harold Parfitt (1881-1976)¹⁹¹

Büyük Ortalar: Halil Bey, Ziya Gökalp, Eyüp Sabri, Doktor

¹⁹⁰ Teşkilat-ı Mahsusa ve Kafkas misyonu hakkında detaylı bilgi için bk. Süleyman Tekir, *Beyaz Harp, Kafkas Cephesi, Sarıkamış Harekâtı, Teşkilat-ı Mahsusa Operasyonları*, Kronik Kitap, İstanbul 2021, s. 325-330; Mehmet Bilgin, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2017, s. 109-231; Ahmet Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi, Cilt I: 1914-1916*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 1-33; Çağdaş Yüksel, *Teşkilat-ı Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki Faaliyetleri*, Gece Kitaplığı, Ankara 2020, s. 35-45, 83-111.

¹⁹¹ Belçika İzcilik Teşkilatı kurucusudur. Enver Paşa tarafından İzci teşkilatlarının teşkili için İstanbul'a davet edilmiştir.

Rüsûhî (Dikmen), Yakup Cemil, Sofu oğlu Sûdî Bey (Lazistan Mebusu, 1884-?), Salah Cimcoz (1875-1947), Âtîf Bey (Burdur Mebusu) ve Naci Bey.¹⁹²

Çoğunluğu Teşkilat-ı Mahsusa bünyesindeki isimlerden oluşan İzci Ocağı'nın hem nizamî hem de gayrinizami harbe katkı sağlamayı hedeflediği de pekâlâ düşünülebilir.

Teşkilat-ı Mahsusanın önemli işlerinden biri de beş Türk'ün Asya'ya gönderilmesidir. Eşref'in eşi Pervin Hanım'ın verdiği bilgiye göre Türkistan'a gönderilen beş Türk yani Kuşçubaşı Selim Sami (1877(?)-1927), Hüseyin Emrullah Bey (Barkan, 1877-1952), Hüseyin Bey (aslen Kırımlı), İbrahim Bey (Haklıer, 1887/88-1945) ve Adil Hikmet (1887-1933) beyler, Eşref Bey'in İzmir'deki evinde buluşurlar. Bu toplantıda fedai zabitanın Eşref Bey ve Selim Sami Bey'in yanında Süleyman Askerî, Yakup Cemil ve Ömer Naci de bulunur. Toplantı sonrasında Süleyman Askerî, Eşref'in evinde diğerleriyle Kramer Palas'ta kalırlar.¹⁹³ 22 Temmuz 1914 Çarşamba günü ise Türkistan heyeti, Karadeniz vapuruyla İzmir'den ayrılır ve böylelikle heyetin maceralı yolculuğu başlar.¹⁹⁴ İzmir'de Eşref Bey'in evinde Teşkilat-ı Mahsusa mensuplarının yaptığı bu toplantı ihtimaldir ki Türkistan'a gidecek olan heyetin güzergâh boyunca faaliyetleriyle alakalıdır ve muhtemelen bu toplantıda Asya görevinin detayları masaya yatırılır.

Teşkilat-ı Mahsusanın teşkil edildiği ve Enver Paşa'nın Harbiye Nâzırı olmasıyla birlikte Osmanlı ordusunun ıslahına girildiği bir ortamda Avrupa'da ciddi sıkıntılar baş gösterir. 1878 Berlin Antlaşması'ndan 1914'lere süregelen siyasi ve ekonomik çekişmelerin bir neticesi olarak büyük devletler, Avusturya-Macaristan veliaht prensi Ferdinand'ın öldürülmesi akabinde harp kararı alırlar. Sonuç olarak Rumeli'deki kayıplarıyla Balkan Harbi'nden büyük yara alarak çıkan Osmanlı Devleti, 1914 senesinin son çeyreğine gelindiğinde Harb-i Umumî'ye sürüklenir. Almanya'nın başını çektiği İttifak

¹⁹² "İzci Ocağı Nizamnamesi", *İdman*, 14 Nisan 1330 [27 Nisan 1914], Nu: 28, s. 439.

¹⁹³ Benjamin C. Fortna, *Kuşçubaşı Eşref'in Eşi Pervin'in Savaşı*, çev. Hatice Aydın, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 56-59; Pervin'in verdiği bilgide Asya'ya giden beş Türk'e kılavuz olarak Eşref'in eşlik ettiği de belirtilir. Bk. *age.*, s. 59.

¹⁹⁴ Adil Hikmet Bey ve arkadaşlarının Asya seyahati hakkında bk. Adil Hikmet Bey, *Asyada Beş Türk*, haz. Yusuf Gedikli, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2021, s. 14-486.

grubuyla İngiltere liderliğindeki İtilaf grubu arasındaki mücadelede Almanya'nın yanında harbe iştirake mecbur kalır.¹⁹⁵ Hatta bu süreçte Cavit Bey, Cihan Harbi'ne girişe karşı çıkarak istifa eder ve bu sebeple Yakup Cemil'in tehdidinde muhatap olur. Nitekim Cavit Bey bu hususta günlüklerinde "Benim istifam zamanında öldürmek isteyenlerden biri de o olduğunu hikâye etmişlerdi" der.¹⁹⁶

Kasım 1914 itibariyle Osmanlı Devleti, İttifak Devletleri'nin yanında harbe başlar. 1914'te başlayan ve 1918'e kadar devam edecek olan Cihan Harbi'nin önemli bir ayağı Kafkas Cephesi'dir ve Yakup Cemil de Teşkilat-ı Mahsusa mensubu olarak müfrezesiyle birlikte harbin başında Kafkas Cephesi'nde Ruslara karşı gayrinizami harp yapar. Yakup Cemil, Yusuf Rıza Bey'in talepleri doğrultusunda sahil bölgesindeki Teşkilat-ı Mahsusa kuvvetlerini takviye etmek amacıyla kasım ayından itibaren İstanbul'da gönüllülerden oluşan müfrezesinin teşkili çalışmalarına başlar. Anadolu yakasındaki Selimiye Kışlası'nı karargâh edinen Yakup Cemil, subay, gönüllü ve malzeme ihtiyaçlarını tamamlamaya çalışır.¹⁹⁷ Teşkilat-ı Mahsusa bünye-

¹⁹⁵ Osmanlı'nın İngiltere tarafından harbe zorlaması, Almanya'yla ittifakı ve nihayet harbe girişi hakkında tafsilat için bk. Altay Cengizer, *Adil Hafızanın Işığında*, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 288-440; Necmettin Alkan, *İmparatorluğun Son Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'na Neden ve Nasıl Girdik?*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s. 34-270; Ali Kaşıyugun, *Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s. 435-600.

¹⁹⁶ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, C. III, yay. haz. Hasan Babacan-Servet Avşar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 249-250; Cavit Bey, *İstiklal Mahkemesindeki müdafaasında da "Ne garip cilve-i talihdir ki Reis Beyefendi önden harb istemediğim için beni öldürmek isteyen adam, iki sene sonra sulh istediği için asılıyordu,"* der. Bk. Erol Şadi Erdinç, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları, Ankara İstiklal Mahkemesi ve Siyasî Yargılama*, C. III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 884.

¹⁹⁷ Bilgin, *age.*, s. 251. Örneğin bir belgede "Vaat buyurulan fedakâr zabitlerle küçük zabitanı herhâlde Yakup Cemil Bey'in geleceği vapur ile lütfen gönderiniz," denilmektedir. Bk. BOA., Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi Belgeleri (DH. ŞFR.), 450/131, 15 Teşrinisani 1330 [28 Kasım 1914]; Dâhiliye Nezâretine gönderilen bir diğer belgede de "Yakup Cemil Bey iki gün sonra ancak gelebilir. Bize başlarında fedakâr zabitleri bulunmak şartıyla ne kadar kuvvet gönderecek iseniz muvaffakiyet o nispette artar," denilmektedir. Bk. BOA., DH. ŞFR., 453/90, 2 Kânunuevvel 1330 [15 Aralık 1914]; Vardar, Yakup Cemil Müfrezesinin, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan tarafında sabotajlar yapmakla görevlendirildiği belirtilmektedir. Bk. Vardar, *age.*, s. 283.

sindeki müfrezeler teşkil edilirken Çerkeslere de ciddi surette yer verilir. Nitekim Mehmet Beşikçi, Çerkeslerin II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında devletle ilişkilerini daha güçlendirdiklerini ifade eder ve Cihan Harbi yıllarındaki Teşkilat-ı Mahsusa ile ilişkilerine dikkat çeker. Muhacir gönüllüler içerisinde Çerkeslerin, Kafkas Cephesi için özellikle tercih edilmesi hususunda da şöyle bir değerlendirme yaparak "Kafkas Cephesi özelinde bunun anlamı, o bölgelerden sürülmüş Çerkes nüfusun Rusya'ya karşı rövanşist bir tarzda savaşacaklarının düşünülmesi idi. Teşkilat-ı Mahsusanın Kafkas bölgesindeki gerilla faaliyetleri için çetelerinde Çerkes gönüllüleri bilhassa arzu etmelerinin sebebi de buydu," der. Gönüllü olarak Osmanlı'da vazife üstlenmelerinde yeni yurtlarında kabul görme arzusunun da etkili olduğunu vurgular. Eşref Bey ve Yakup Cemil'i örnek göstererek Teşkilat-ı Mahsusanın üst düzey mensupları içerisinde Çerkeslerin olmasının rastlantı olmadığını ifade eder.¹⁹⁸ Aynı şekilde İsmail Küçükkılınç da İttihâdçılık ve muhacirlik arasında sıkı bir bağ olduğunu belirtir ve Yakup Cemil, İsmail Canbolat, Ömer Naci gibi isimlerin Kafkasya kökenli oluşunu dikkat çekici bulur.¹⁹⁹ Nitekim Fortna da, Teşkilat-ı Mahsusa içerisinde mühim subayların bir araya gelmesinde Çerkesliğin ağırlığı olduğunu açıklığını ifade eder.²⁰⁰ Ardahan'ın fethi akabinde Yakup Cemil ve Bahaeddin Şakir'in (1874-1922), Talât Bey'e çektikleri telgrafta başarının arkasında Çerkes, Gürcü ve Laz gönüllülerin olmasını bildirmeleri²⁰¹ de yukarıdaki değerlendirmeyi destekler mahiyettedir.

Yakup Cemil, hazırlıklarını tamamladıktan sonra müfrezesiyle birlikte Trabzon'a doğru yola çıkar. Plan, Yakup Cemil'in Trabzon'dan takviye birlikler alıp Sohum bölgesine bir akın yapması, Türk kuvvetleri Batum'a yüklendiklerinde Rus ikmal yollarını tahrip etmesi ve Kafkasya'da ihtilal başlatması üzerine kurulur ancak "ih-timal" dâhilinde görülmeyerek iptal edilir.²⁰² Yakup Cemil bu planın

¹⁹⁸ Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 192-193.

¹⁹⁹ Küçükkılınç, *İttihâdçılık*, s. 403.

²⁰⁰ Fortna, *Eşref*, s. 100.

²⁰¹ Tetik, *age.*, s. 334.

²⁰² Bilgin, *age.*, s. 251; Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarını -Birinci Cihan Harbi-*, C. 2, Nehir Yayınları, İstanbul 1990, s. 247; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.

iptali üzerine Ardahan üzerine yürümek için hazırlık yapan Stange Bey Müfrezesi ile beraber hareket emri alır²⁰³ ve 450 kişilik müfrezesiyle Artvin-Ardahan üzerinden Kars-Tiflis demiryoluna ulaşmak üzere 11 Aralık 1914'te cepheye hareket eder.²⁰⁴ Maiyetinde Deli Halit Bey, Şakir Bey (Kesebir, 1889-1966), Sûdî Bey, Cîsr-i Mustafağa Kaymakamı Âsım Bey gibi isimler bulunan Yakup Cemil, müfrezesiyle birlikte Borçka'ya geldiğinde Yusuf Rıza Bey'in Borçka'da kalınması ve Batum'un düşürülmesi teklifiyle karşılaşır, ancak Yakup Cemil yanaşmaz. Nitekim Arif Cemil, "İstanbul bile emretse gene kalmam!" diyerek Borçka'dan ayrıldığını aktarır.²⁰⁵

Yarbay Stange Bey Müfrezesi 21 Aralık'ta Artvin'e ulaşır ve Onuncu Kolordu'nun sol kanadını oluşturan Stange Bey Müfrezesi, 23 Aralık'ta Ardahan'a doğru harekete geçer.²⁰⁶ 23 Aralık itibariyle Onuncu Kolordu'nun Oltu'ya girmesi münasebetiyle geri çekilecek olan Rus kuvvetlerinin ricat yolunu kesmeye çalışır. Bu Ardahan harekâtı esnasında Yakup Cemil Müfrezesi, Milo Taburuyla beraber hareket ederek Şavşat, Yavuzköy, Karaköy ve Kocabey bölgesinde Sahara Geçidi'nin kontrol altına alır. 27 Aralık itibariyle de Sahara Geçidi'ni aşarak Yokuşdibi köyüne ulaşır ve burada konuşlanır.²⁰⁷ 29 Aralık'ta -evvelden emredildiği üzere- Yakup Cemil Müfrezesi-

III, K. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 357.

²⁰³ Bilgin, *age.*, s. 251.

²⁰⁴ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3'ncü Ordu Harekâtı Cilt II, Birinci Kitap*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 601; Arif Cemil, Yakup Cemil Müfrezesinin mevcudunu 2000 kişi olarak vermektedir. Arif Cemil, *Teşkilat-ı Mahsusa, Kafkasya ve Balkanlarda Operasyonlar*, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s. 146; Ali İhsan Sabis'in hatıralarında da Yakup Cemil'in maiyetindeki üç bin kadar piyade olduğundan bahsedilmektedir. Bk. Sabis, *age.*, C. 2, s. 277; 21 Aralık gününe ait Stange Bey Müfrezesi harp ceridesinde bakıldığında buradan Bahaeddin Şakir ve Yakup Cemil kuvvetleri tahmini olarak 1000-1500 kişidir. Bk. Hatice Yalçın, *Harp Ceridesi (I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi)*, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2008, s. 59; Şerif İliden, Rıza Bey ve Yakup Cemil çetelerinin aralık ayı başlarına kadar orduya bağlı olmadıklarını belirtir. Oysa Yakup Cemil, aralık başı itibariyle İstanbul'dadır ve henüz Trabzon'a hareket etmemiştir. Bk. Köprülülü Şerif İliden, *Sarıkamuş*, yay. haz. Sami Önal, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 143.

²⁰⁵ Arif Cemil, *age.*, s. 146.

²⁰⁶ Tetik, *age.*, s. 326.

²⁰⁷ Bilgin, *age.*, s. 258-263.

nin Ardahan'ın şimal ve solundan, Veli Bey çetesi ve Emin Bey emrindeki gönüllülerinse güneydoğudan hareket etmeleri bildirilir.²⁰⁸ Yakup Cemil Müfrezesi güzel harp eder ve nihayetinde 29 Aralık'ta Yakup Cemil Müfrezesi öncülüğünde Stange Müfrezesi Ardahan'a girer.²⁰⁹ 30 Aralık 1914 itibarıyla Müfreze Kumandanı Stange Bey, Başkumandanlık Vekâletine, Üçüncü Ordu ve Onuncu Kolordu Kumandanlıklarına Ardahan'dan bir telgraf çekerek şehrin alındığını bildirir. "İlk evvel şehre şimalden dâhil olan Yakup Cemil Bey gönüllüleridir," der.²¹⁰ Böylelikle Ardahan'ın fethi gerçekleşmiş olur ancak Cisir-i Mustafapaşa Kaymakamı Âsım Bey şehit düşer. Bu sebeptendir ki Bahaeddin Şakir, Meclis-i Mebusana çektiği telgrafta "Ardahan'ı aldık fakat Âsım'ı kaybettik," diyerek hem tebrik hem başsağlığı diler.²¹¹ Ayrıca Yakup Cemil ve Bahaeddin Şakir, Talât Bey'e bir telgraf çekerek, başarının ardında "Çerkes, Gürcü ve Lazlardan Müdafaa-i Milliye tarafından emriniz üzerine teçhiz edilen efrattan çok istifade etmeleri"nin olduğunu ifade ederler.²¹² Bundan sonra Yakup Cemil, "Ardahan Fatihi" unvanını kullanmaya başlar.²¹³

Ardahan'ın fethi esnasında enteresan bir hadise de vuku bulur. Son çarpışmadan bir gün evvel Ardahan ahalisi Türk kuvvetlerine giderek parlak surette ve hediyelerle karşılarlar. Hediyeler içerisinde Yakup Cemil için getirilen beyaz bir at da vardır. At Yakup Cemil'e hediye edilir ve Ardahan'a girerken bu ata binmesi temennisinde bulunulur. Yakup Cemil hediye kabul eder ancak ata kendisi binmez, bir arkadaşını bindirir. Arkadaşı son çarpışmada şehit düşer. Bu hadise üzerine atın kasten gönderildiği, Rusların Yakup Cemil'i öldürmek istediği şeklinde dedikoduların deversan etmesine sebep olur. Aslında Ardahan ahalisinin Yakup Cemil'e at hediye etmesi onun meşhur bir kişilik olduğuna delalet eder. Hediye edilen attan şüphe duyması da Yakup Cemil açısından normaldir. Zira Trablusgarp'ta casus şüphesiyle arkadaşını silahıyla vurduğu aktarılır. Arif

²⁰⁸ Yalçın, *agt.*, s. 78.

²⁰⁹ Tekir, *age.*, s. 365; Sabis, *age.*, C. 2, s. 291; Tetik, *age.*, s. 330-331; Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005, s. 58.

²¹⁰ Yalçın, *agt.*, s. 87.

²¹¹ Arif Cemil, *age.*, s. 164.

²¹² Tetik, *age.*, s. 334.

²¹³ Esatlı, *age.*, s. 400.

Cemil bu olay üzerine bir de değerlendirme yapar ve her şeyi tesadüfe bağlayarak Yakup Cemil'i önemsizleştirmeye çalışır: "Hakikat-i hâlde Ruslar tarafından bu tarzda tertibat alınmasına inanmak pek kolay değildi. Ardahan önüne gelmiş olan Türk kuvvetlerinin yegâne kumandanı Yakup Cemil Bey değildi ki onun vücudu ortadan kaldırılarak Türk kuvvetlerinin ileri hareketlerinin durdurulması temin edilmiş olsun. Yakup Cemil Bey'le hareket eden diğer kuvvetlerin kumandanları bilhassa Binbaşı Stange de vardı ki Yakup Cemil Bey şehit edilse bile bunların, ileri hareketi mükemmel surette idare edeceklerine şüphe yoktu. Bundan maada [başka] belki Rusların Yakup Cemil'in mevcudiyetinden bile haberleri yoktu... Yakup Cemil Bey'in beyaz at hadisesi herhâlde ne Ruslar tarafından tertip olunmuş bir desiseye [hileye] ve ne de arkadaşlarından birinin onu kurtarmak maksadıyla yapmış olduğu fedakârlığa müstenitti. Yakup Cemil Bey'in o müsademe [çatışma] günü beyaz ata binmemiş olması bir tesadüf eseri idi."²¹⁴

Arif Cemil, "Bu zaferi kazanmak Ardahan'ı muhafaza etmekten daha kolaydı," der.²¹⁵ Nitekim öyle de olur. Ardahan ele geçirildikten sonra Stange Bey, 1 Ocak 1915'te Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya bir telgraf çekerek düşmanın Kars ve Ahılkelek yolları üzerinde muhasaraya kalktığından ve eldeki kuvvet ve silahın Ardahan'ın müdafaasına yetmeyeceğinden bahseder. Ayrıca Kars ile Ardahan arasından önlerinde bulunan düşmanın kuşatılmasını ister.²¹⁶ Fakat istenilen yardım gelmez ve Ardahan'daki müfrezeler başlarının çaresine bakmak durumunda kalırlar. 3 Ocak'ta Rusların Ardahan, Oltu ve Kars istikametinde üç koldan saldırılarına karşı Şavşat istikametine doğru çekilme kararı alırlar.²¹⁷ Bu süreçte Yakup Cemil Müfrezesi de ciddi yara alır; şehit ve firarlıkların sonucu olarak yetmiş nefere kadar düşer. Yakup Cemil, tekrar nefer toplamak gayesiyle İstanbul'a gider, müfrezeyi de İstanbul'dan beraber geldiği Deli Halit Bey'e bırakır. Deli Halit Bey, Stange Bey'den "Yakup Cemil Bey Müfrezesine ait ne kadar firari namussuzlar varsa onların behemhâl buraya iadesi icap ederse selâmet-i umumiye namına birkaç

²¹⁴ Arif Cemil, *age.*, s. 160-161.

²¹⁵ Arif Cemil, *age.*, s. 164.

²¹⁶ Yalçın, *agt.*, s. 95-96.

²¹⁷ Tekir, *age.*, s. 369; Tetik, *age.*, s. 336-339; Yalçın, *agt.*, s. 107.

çının idamı”nı talep eder.²¹⁸ Yakup Cemil, görevi başından ayrılarak Sûdî Bey’le birlikte Trabzon’a gelir. Burada Vali Cemal Azmi Bey’le (1866-1922) görüşürler hatta Yusuf Rıza Bey’den şikâyetçi olurlar. 13 Ocak 1915 tarihi itibarıyla Trabzon’dadırlar ve Yakup Cemil, İstanbul’a döneceğini Talât Bey’e bildirirken “Ardahan’dan selam!” der. Telgrafı pek anlayamayan Talât Bey, durumu Vali Cemal Azmi Bey’den sorar. Bu suale Yakup Cemil yine müphem bir cevap verir ve “Ne düşünürseniz bazılarında isabet ettiniz. Arz-ı ihtiram ve şimdi yola çıkıyoruz efendim,” der. Cemal Azmi Bey de Yakup Cemil ve yanındakilerin bir şeylerinin olmadığını, Ardahan’ın Osmanlı elinde olduğunu, İstanbul’a neden geldiklerini söylemiyorlarsa da Yakup Cemil ve Sûdî Bey’in amacının ihtimal yeni kuvvetler hazırlamak olduğunu bildirir.²¹⁹ Cemal Azmi Bey, Yakup Cemil’e dayanarak Ardahan’ın düşmediğini söyler ancak daha sonra Rıza Bey’den teyit alarak Ardahan’ın düşmüş olduğunu öğrenir. Bunun üzerine Talât Bey’e 14 Ocak 1915’te bir telgraf çeker ve Ardahan’ın maalesef düşman elinde olduğunu Rıza Bey’den öğrendiğini belirttikten sonra “Yakup Cemil Bey’in ifadesine istinaden hilaf-ı hâl maruzatta bulunmuş olduğum için afv-ı âlilerini niyaz eylerim,” der.²²⁰

Yakup Cemil ve arkadaşları İstanbul’a varırlar. Ancak onun İstanbul’a gitmesi Üçüncü Ordu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa’yı (1879-1915) öfkeliendirir ve Paşa Stange Bey’e çektiği bir telgrafta bu durum hakkında şöyle der: “Yakup Cemil Bey’in 80 kişilik

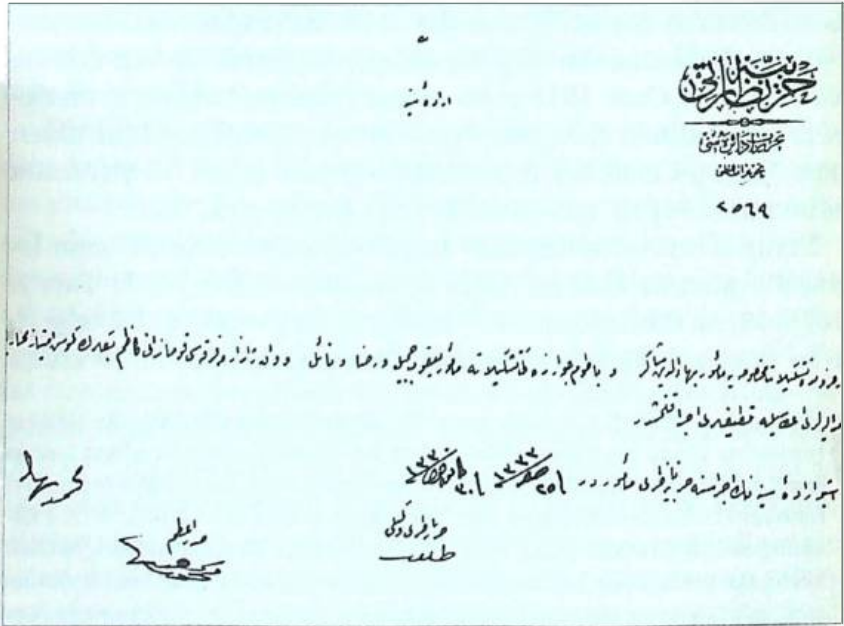
²¹⁸ Yalçın, *agt.*, s. 108, 117, 120; Tetik, *age.*, s. 343; Artvin’de Bahaeddin Şakir’den Dâhiliye Nezâretine gönderilen şifrede “Yakup Cemil Bey İstanbul’a avdet ve seksen kişiden ibaret müfrezesini Halit Bey’e tevdi etti,” denilmektedir. Bk. BOA., Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti İkinci Şube Belgeleri (DH. EUM. 2. ŞB.), 3/11, 1 Kânunusani 1330 [14 Ocak 1915]; BOA., DH. ŞFR., 49/23, 3 Kânunusani 1330 [16 Ocak 1915]; Bahaeddin Şakir’den İsmail Canbolat’a çekilen bir telgrafta da Cemil Bey’in harekâtından memnun olmadığı belirtilmektedir. Burada Cemil Bey denilmektedir fakat bahsedilen kişinin Yakup Cemil olabileceği düşünülmektedir. BOA., Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti Belgeleri (DH. EUM. KLH.), 5/18, 28 Kânunuevvel 1330 [10 Ocak 1915].

²¹⁹ Tetik, *age.*, s. 346-347; Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey tarafından Dâhiliye Nâzırı Talât Bey’e gönderilen bir telgrafta Yakup Cemil ve Sûdî Bey’in Rıza Bey’in yolulduğu yönündeki iddialarının doğru olmadığı belirtilmekte ve Rıza Bey’in canla başla mücadelesine devam ettiği vurgulanmaktadır. BOA., DH. ŞFR., 457/75, 31 Kânunuevvel 1330 [13 Ocak 1915].

²²⁰ BOA., DH. ŞFR., 457/101, 1 Kânunusani 1330 [14 Ocak 1915].

müfrezesi[ni] Halit Bey'e terk ile İstanbul'a gittiği ve yerine bıraktığı Halit Bey'in de Bahaeddin Şakir Bey'e iltihak için müstakilen hareket etmekte olduğu anlaşılmıştır. Bu gibi harekât-ı keyfiye ve müstakileye meydan vermeyip cüret edenleri derhâl azl ve Divan-ı Harbe sevk ediniz."²²¹

Yakup Cemil'in kısa süre de olsa Kafkas Cephesi'ndeki mücadelesini ve Ardahan'ın fethi sürecinde müfrezesinin başarısı Sultan Mehmet Reşat tarafından da takdir edilir. Harbiye Nâzırı Vekili Talât Bey tarafından 11 Ocak 1915'te teklif edilir ve 12 Ocak'ta Yakup Cemil, Bahaeddin Şakir, Rıza Bey, Nail Bey ve Van Jandarma Fırkası Kumandanı Kâzım Bey, Gümüş Muharebe İmtiyaz Madalyası'yla taltif edilir.²²²

Gümüş İmtiyaz Madalyası Belgesi

BOA., İ. TAL., 498/67, 30 Kânunuevvel 1330 [12 Ocak 1915].

²²¹ Yalçın, *agt.*, s. 154; BOA., DH. EUM., 2. ŞB., 3/11, 1 Kânunusani 1330 [14 Ocak 1915]; BOA., DH. ŞFR., 49/23, 3 Kânunusani 1330 [16 Ocak 1915]; BOA., DH. ŞFR., 457/93, 2 Kânunusani 1330 [15 Ocak 1915].

²²² BOA., İrade-Taltifat, (İ. TAL.), 498/67, 29 Kânunuevvel 1330 [11 Ocak 1915]; 30 Kânunuevvel 1330 [12 Ocak 1915].

Yakup Cemil, yeniden kuvvet toplamak gayesiyle İstanbul'a gittikten sonra Bahaeddin Şakir, 12 Şubat'ta Yakup Cemil'in durumunu İstanbul'a sorar ve eğer tekrar gelecekse kendisine tugay kumandanlığı verileceğini belirtir.²²³ 14/15 Şubat'ta Bahaeddin Şakir, Dâhiliye Nâzırı Talât Bey'e bir telgraf çeker ve hastalık sebebiyle kendisinin geçici olarak Erzurum'a çağrıldığını belirterek "Benim buradaki vaziyetim pek mühimdir. Yakup Cemil Bey'i süratle buraya gönderirseniz benim buradan infikâkımdaki [ayrılmamdaki] mahâzır [mahzurlar] kısmen bertaraf edilmiş olur," der.²²⁴ Ancak Yakup Cemil'in Artvin'e gelmesi mümkün olmaz.

Yakup Cemil İstanbul'da bir müddet kaldıktan sonra Harbiye Nezâreti tarafından kendisine yeni bir vazife verilerek hapishanelerden çıkarılan mahkûmlardan oluşan bir alayın idaresine getirilir ve Mart-Nisan 1915 itibarıyla yeniden harp hattına dâhil olur.²²⁵ Hapishanelerden harp için serbest bırakılan mahkûmları idare etmekte zorluklar çıkar; yol boyunca bazı mahkûmlar, çeşitli suçlara karışır ve Yakup Cemil'in bunlara tepkisi sert olur. Örneğin Refii Cevat'ın *Sayıllı Fırtınalar*'ında bu hususta bazı rivayetlere yer verilir; Çorum'da, parasını almak için bir adamı öldüren ve para için adamın karısı ve kızına işkence eden Debreli Hıfzı'ya türlü işkenceler uygulatır ve sonra direğe bağlatıp yaktırır. Nitekim Refii Cevat, Yakup Cemil'le ilgili bu gibi hadiseleri Çorum'da dilden dile aktarıldığını yazar.²²⁶ Esatlı da "incir çekirdeğini" doldurmayacak

²²³ Bilgin, *age.*, s. 375; 12 Şubat 1915 tarihli Bahaeddin Şakir'den Dâhiliye Nâzırı Talât Bey'e gönderilen bir telgrafta Yakup Cemil'in durumu sorulmakta ve eğer gelecek ise "bir an evvel gönderiniz" denilmektedir. BOA., DH. ŞFR., 461/34, 30 Kânunusani 1330 [12 Şubat 1915].

²²⁴ BOA., DH. ŞFR., 461/60, 1/2 Şubat 1330 [14/15 Şubat 1915].

²²⁵ Aziz Samih İlter, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları*, yay. haz. Zekeriya Türkmen-Elmas Çelik, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2007, s. 62-63; Samih İlter, Yakup Cemil Alayı'nın geleceği duyulunca bu alayın gönderilmemesinin Umumî Karargâhtan talep edildiğini ancak talebin karşılanmadığını belirtir. Bk. İlter, *age.*, s. 76; Ayrıca eşkiyadan da Yakup Cemil'e katılımlar olur. Nitekim Dâhiliye Nezâretinden Burdur Mutasarrıflığına gönderilen bir şifrede eşkiyadan Bedter İsmail'in on dört nefer refikiyle birlikte Ankara'da Yakup Cemil'e katılmak için yola çıkmışlarsa müsaade edilmesi belirtilmektedir. Bk. BOA., DH. ŞFR., 53/148, 16 Mayıs 1331 [29 Mayıs 1915]; BOA., DH. ŞFR., 53/180, 18 Mayıs 1331 [31 Mayıs 1915].

²²⁶ Ulunay, Yakup Cemil'in Sungurlu'da konakladığında bir yerde evin kızına musallat

gerekçelerle bir adamı öldürdüğünden ve bu sebeple Çorum Mu-tasarrıfının Dâhiliye Nezâretine Yakup Cemil'i şikâyet ettiğinden bahseder.²²⁷ Yakup Cemil, "azılı katil"lerin de içerisinde bulundu-ğu bu alayın yürüyüşü boyunca çeşitli tedbirlere başvurur. Alayın kasasının bu mahkûmlar tarafından soyulabileceğini düşünerek on bin altın lirayı alay subaylarına dağıtarak zimmetler. Sert tedbirlere rağmen Erzurum'a doğru giderken yol boyunca firar hadiseleri vuku bulur. Yakup Cemil, bu firar edenlerin yerini askerlik şubelerinden çıkan erlerden doldurmaya çalışır. Erzurum'a ulaştığında Ordu Ku-mandanı Mahmut Kâmil Paşa'yla görüşür. Samih İlter'in aktarımına göre kumandanın, yol boyunca asker toplanmasının yanlış olduğu yönündeki ikazlarına Yakup Cemil'in kulak asmadığını belirtir ve kendisini ordu kumandanından üstün gördüğünü ifade eder. Netice olarak da Ordu Kumandanı Mahmut Kâmil Paşa'nın (1880-1922), problem çıkmasın diyerek Yakup Cemil'i Van'ın güneyine sevk etti-ğini vurgular. Hatta Yakup Cemil'in Van'ın güneyinde de rahat dur-madığını, "deli saçması" telgraflar çekerek devamlı olarak taarruz-dan bahsettiğini ve taarruz için izin istediğinden yakındır.²²⁸ Ertürk ise Yakup Cemil'in bu bölgede "ordunun gerisini vurmak isteyen Ermeni çeteleriyle" savaştığını ve bu çeteleri bir hayli hırpaladığını belirtir.²²⁹ Van Cenup Müfrezesi kumandanı iken ihtiyat 1'inci ve 2'inci Piyade alaylarıyla 3, 24, 25'inci süvari alayları yani toplamda bir fırkadan büyük, beş alay, bir tabur topçu, bir bölük mitralyöz, bir seyyar hastane, bir bölük telgraf da Yakup Cemil emrine veri-lir.²³⁰ Ancak Yakup Cemil buradaki vazifesi esnasında da çok sert muamelelerde bulunur. Örneğin Hasankale civarında bir jandarma erinin köy ahalisiyle birlikte düşmana para karşılığında haber aktar-dıklarını öğrenince derhâl harekete geçer ve bu muhbirliğin sorum-lusu olarak gördüğü on altı kişiyi jandarma eri de dâhil olmak üzere kurşuna dizdirir.²³¹

olan mahkûmun tenasül uzvunu kestirdiğini de aktarır. Ulunay, *age.*, s. 194-208.

²²⁷ Esatlı, *age.*, s. 405.

²²⁸ İlter, *age.*, s. 63.

²²⁹ Ertürk, *age.*, s. 138.

²³⁰ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 72.

²³¹ Vardar, *age.*, s. 299; Esatlı, *age.*, s. 401; Borak, *age.*, s. 18-19.

Bu arada Yakup Cemil, 10 Haziran 1915 tarihi itibarıyla Sultan Mehmet Reşat'ın *iradesiyle* İhtiyat Binbaşılığına terfi eder.²³² 10 Temmuz-4 Ağustos 1915'te Malazgirt ve 5 Ağustos'ta Kızılgediği Muharebelerine Kaymakam Ali Bey (Çetinkaya, 1878-1949) Müfrezesi bünyesinde iştirak eder.²³³ Üçüncü Ordu tarafından Çukreş tarafına sevk edilirler ve nihayetinde düşmanın bir tazyiki olmadan Türk kuvvetleri Malazgirt'i geri alır; Ruslar ise Van'a doğru geri çekilirler.²³⁴ Yakup Cemil, Divan-ı Harb-i Örfideki ifadesinde burada iki kolordunun Malazgirt'teki ricati üzerine onları takip eden düşmanı durdurduğundan bahseder ve bu sebeptir ki Enver Paşa'nın kendisine kaymakamlık ve fırka kumandanlığı vaadinde bulunduğunu ifade eder.²³⁵ Yakup Cemil Alayı'nın iâşesi, illere paylaştırılan erzaktan geri kalan on tonla yine "Diyarbakır'ın Muş'a tahsis ettiği yirmi tonu, süvari tümenleriyle 36'ncı Tümene ve Yakup Cemil Bey Müfrezesine sevk" etmesi kararlaştırılır.²³⁶

İttihâd Terakki Merkez-i Umumîsi müfettişi olan Yakup Cemil, Van Cenup Müfrezesi kumandanı iken Bitlis'ten Dâhiliye Nâzırı Talât

²³² BOA., BEO., 4553/341424, 19 Nisan 1335 [19 Nisan 1919].

²³³ Görgülü, *age.*, s. 146-147. Nitekim Bekir Sıdkı Bey, "Yakup Cemil Bey Kafkas Cephesi'ne alayıyla geldiğinde onun alayıyla benim alayımı birleştirerek bir müfreze teşkil ve Kaymakam Ali Bey kumandasında üç aya yakın beraber bulunduk" demektedir. Bk. MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34, Bekir Sıdkı, 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 3; Teşkilat-ı Mahsusaya memur Kaymakam Cevat Bey'in Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey vasıtasıyla Yakup Cemil'e gönderdiği bir şifrede; "Trabzon mıntıkasındaki Teşkilat-ı Mahsusa gönüllü müfrezelerinin bazı teşebbüsât neticesi olarak kıtaât-ı nizamiyeye tevzi'i suretiyle lağvedilmesi cihetine gidileceği istihbar kılındığından hitam-ı harbe kadar lağvedilmelerine sarfınazar olunmasına dair Üçüncü Ordu Kumandanlığından suret-i mahsusada istirham edilmiştir. Mezkûr gönüllü müfrezelerinin ibkâ-yı istihdamları için kumandan-ı müşarunileyha nezdinde teşebbüsât-ı lâzımede bulunması tavsiye olunur," denilir. BOA., DH. ŞFR., 55A/95, 23 Ağustos 1331 [5 Eylül 1915].

²³⁴ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım -Birinci Cihan Harbi-*, C. 3, Nehir Yayınları, İstanbul 1990, s. 64.

²³⁵ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 72; Yakup Cemil bu bölgede vazife yaparken bir ara kendisinden haber alınamamış olacak ki Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey tarafından Dâhiliye Nezâretine çekilen 12 Eylül 1915 tarihli telgrafta şöyle denilmektedir: Yakup Cemil Bey bu vilayet dâhilinde değildir. Nerede olduğu da gayrimalumdur." Bk. BOA., DH. ŞFR., 488/120, 30 Ağustos 1331 [12 Eylül 1915].

²³⁶ İlter, *age.*, s. 57.

Bey'e çektiği 20 Kasım 1915 tarihli telgrafta; bundan altı ay evvel iki bin dört yüz mevcutlu alayıyla harp hattına dâhil olduğunu, mücadeleler neticesinde mevcudunun iki yüze kadar düştüğünü belirterek birçok arkadaş kaybettiğini ifade eder. Sekiz yüz mevcutlu iki jandarma taburu ihtiyat süvari alayları mevcut iken kendisinin buraya bağlanmasındaki maksadı anlamadığını belirtir ve kendisinin Rumeli, Mısır ve Bağdat gibi mahallerde istihdamını talep eder. Talât Bey'den, asker olmak münasebetiyle durumunun Enver Paşa'yla müzakere edilmesini, Alay Müfreze kumandanlıkları ya da siyasi memuriyetlere tayini için himmet talebinde bulunur.²³⁷ Dâhiliye Nâzırı Talât Bey, 25 Kasım'da Bitlis vilayetine cevap verir. Üçüncü Ordu Kumandanlığından alınan malumata göre Yakup Cemil'in maiyetinde kalan mevcudun iki yüz olmayıp 1.158 olduğunu; ordudan efrat, top ve mitralyöz verildiğini ve alayın vazifesinin Van Gölü güneyini muhafaza etmek olduğunu ifade eder. Mısır veya Irak'a gitmek arzu ettiği takdirde münferiden gitmek şartıyla kumandanlıktan müsaade edileceğinden oraya müracaat etmesinin Yakup Cemil'e münasip bir vasıta ile tebliğini valilikten ister.²³⁸ Yakup Cemil bu telgrafa 8 Aralık'ta cevap verir ve "Müfrezenin beyan buyurulan 1.158 mevcudu gayr-i muharip efradın birlikte olup muharip efradı süvari alay mitralyöz bölüğü ve topçu bataryasıyla beraber altı yüz elli olup ordu kumandanı Paşa Hazretleri bunu pekâlâ bilirler. Şifre telgrafımda mevzubahis olan kuvvet kendi tenkis ettiğim alaydır ki o iki yüz muharipten ibaret idi ki bugün otuz beşe inmiştir," diyerek efrat mevzuuna açıklık getirir. Mısır veya Irak cihetlerinde vazife talebini yineler.²³⁹ Bunun üzerine Dâhiliye Nâzırı Talât Bey, 13 Aralık'ta Bitlis vilayetine Yakup Cemil Bey'e hitaben bir telgraf çeker ve Yakup Cemil Bey'e "Irak'ta Halil Bey'e iltihakınız için Enver Paşa Hazretleri tarafından lazım gelenlere emir verilmiştir," der.²⁴⁰ Yakup Cemil, bir yandan başka bir yere tayinini ısrarla talep ederken bir yandan da mücadelesini sürdürür. 27 Kasım 1915'te Yakup Cemil Müfrezesi, Van Gölünün güneyinde Trohin Müfrezesinin

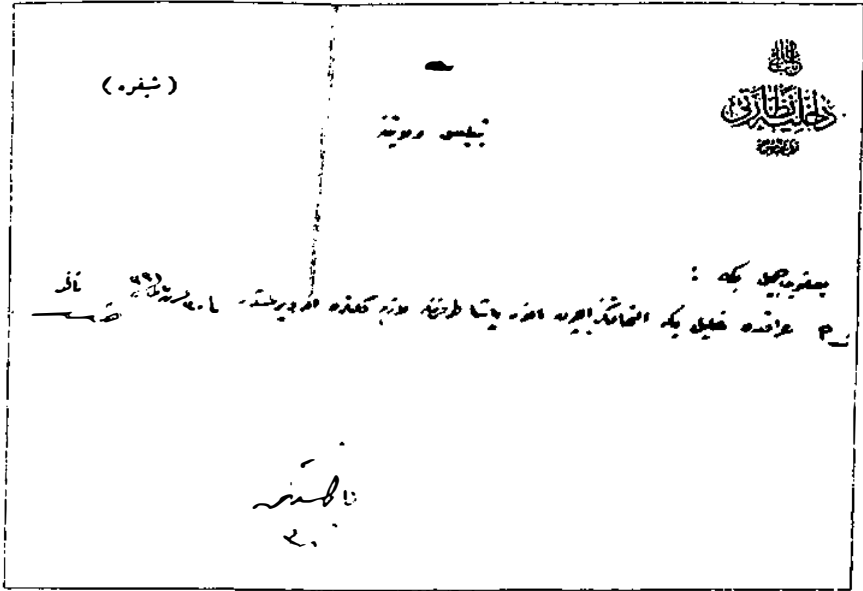
²³⁷ BOA., DH. ŞFR., 498/42, 7 Teşrinisani 1331 [20 Kasım 1915].

²³⁸ BOA., DH. ŞFR., 58/117, 12 Teşrinisani 1331 [25 Kasım 1915].

²³⁹ BOA., DH. ŞFR., 500/73, 25 Teşrinisani 1331 [8 Aralık 1915].

²⁴⁰ BOA., DH. ŞFR., 58/58, 30 Teşrinisani 1331 [13 Aralık 1915].

saldırısına uğrar. İki günlük mücadelenin ardından Türk kuvvetleri Vartanis Geçidi'nden uzaklaştırılır.²⁴¹

Yakup Cemil Bey'in Irak'ta Halil Bey'e katılmasını bildiren telgraf

Talât Bey'den Irak'a gitmesi yönünde telgraf alınınca Yakup Cemil'in Van, Bitlis macerası da sona ermiş olur. Yakup Cemil, emrindeki kuvveti Kaymakam Ali Bey'e bırakır²⁴² ve Halil Bey'in yanına doğru yola çıkar. Samih İlter, buradan ayrılırken Çorum'dan itibaren subaylara zimmetlediği altın liralari da yanına aldığını iddia eder.²⁴³

Yakup Cemil, Talât Bey'den aldığı 13 Aralık tarihli telgraf üzerine birkaç arkadaşıyla bölgeden ayrılarak eskiden beri tanıdığı, beraber pek çok görev üstlendiği Irak Grubu Kumandanı Miralay Halil Bey'in yanına varır ve 14 Ocak'ta Yarbey Mehmet Reşit'le tanışır.²⁴⁴ Kendisi, 45'inci Fırka'nın 141'inci Alayı'nın kumandanı tayin edilir. Görevi Elhan Cephesi'ni müdafaa ve muhafaza etmektir. Ancak Yakup Cemil, Alay Kumandanı olmasına rağmen gayrinizami harp yöntemleriyle

²⁴¹ Çakmak, *age.*, s. 128.

²⁴² Sabis, *age.*, C. 3, s. 78-79; İlter, *age.*, s. 95.

²⁴³ İlter, *age.*, s. 95.

²⁴⁴ Mehmed Reşid Bey, *Osmanlı'nın Son Zaferi Kütulamâre, Yarbey Mehmed Reşid Bey'in Savaş Günlükleri*, haz. İ. Bahtiyar İstekli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017, s. 83.

hareketine devam eder. Binbaşı Mehmet Emin'in aktardığına göre 19-20 Ocak 1916'da Elhan Cephesi'nde bir gece baskını tertip eder. "Sol kanatta bulunan 2'nci Taburun süngü takmış bir bölüğü ileride, iki bölüğü geride, birinci kademenin önünde de tel engelini kesmekle görevli küçük bir müfreze olduğu hâlde kuzeyden ve 3'üncü Tabur da güneyden 20 Ocak sabaha karşı saat 2'de Elhan mevziine yönelir. Alayın 1'inci Taburu da batıdan düşmanı aldatmakla görevliydi. Baskın kolları ilk atılmada tel engeli önüne gelir ve kısmen keserek içeriye bile geçer. İşte tam o sırada baskının farkına varan savunmacıların şiddetli piyade ve makineli tüfek ateşiyle karşılaşır ve derhâl karışıp gerilemeye eski mevziine kadar dövülerek geri çekilmeye mecbur olur." Binbaşı Mehmet Emin, baskına dair detayları verdikten sonra bu baskın fikrinden kolordunun haberi dahi olmadığını, Yakup Cemil'in keyfi bir hareketi olduğunu belirtir ve baskını "Elhan'ı savunan kuvvetlerin keşfi ve alayının kabiliyet ve maneviyatını denemek maksadıyla yaptığını" Yakup Cemil'in itiraf ettiğini beyan eder. 21 askerin şehit, 4 zabıt ve 54 neferin yaralanmasıyla sonuçlanan bu baskın dolayısıyla Yakup Cemil'e herhangi bir ceza verilmediğini sadece "böyle kanlı teşebbüslere atılmadan önce fırka ve kolorduya haber vermesi" gerektiği uyarısıyla meselenin geçirildiğini de vurgular. Herhangi bir ceza almamasını Grup Kumandanı Halil Bey'in kendisinden çekinmesine bağlar. İlaveten Kolordunun bu baskınla ilgili raporundan bir kesit sunar ve raporda şöyle yazdığını belirtir: "Şimdiye kadar bütün bulunduğu görevlerde işe en kestirme yoldan gitmeye ve kendiliğinden birçok işler görmeye alışmış olan alay kumandanı, pek kolay zannettiği bu işi de kimsenin haber olmaksızın yapmaya niyet etmiş ve fakat netice düşüncesine uymamıştır!..."²⁴⁵ Yarbay Mehmet Reşit de Elhan baskını ve verilen kayıplar dolayısıyla Yakup Cemil'i suçlar ve "Elhan'ın pek sağlam tahkim edildiği acı tecrübelerle malum iken Yakup Cemil Bey'in bu baskın hareketiyle zayıat vermesi teessüfe şayandır," der.²⁴⁶

²⁴⁵ Binbaşı Mehmed Emin Bey, *Kûtulamâre Hücum ve Muhasarası -Bir Osmanlı Subayının Hatıratı-*, yay. haz. Sezai Dumlupınar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2016, s. 301-303.

²⁴⁶ Mehmed Reşid Bey, *age.*, s. 88.

بہتر و بہر بکالت چاہیں :

[illegible]

Binbaşı Mehmet Emin Bey'in haturatında Yakup Cemil Bey'in Baskını başlıklı kısım
Binbaşı Mehmed Emin Bey, age., (CD içerisindeki Osmanlı Türkçesi meünden)

Netice itibariyle Yakup Cemil gayrinizami harp hususunda çok yetenekli olmasına rağmen nizamî harpta aynı yeteneği sergileyemez. Nitekim Bayur, bu hususta “Çete vuruşmalarında çok başarılı, ancak düzenli savaşta pek beceriksizdi ve Irak Cephesi’nde komuta ettiği bir taburu yok yere ezdirmişti,” der.²⁴⁷ Bundan sonra Yakup Cemil’e İstanbul yolu görünür. “Sizi umumî karagâhtan acele istiyorlar,” denilerek İstanbul’a gönderilir.²⁴⁸ İstanbul’a gelişi ve buradaki faaliyetleri şimşekleri büsbütün Yakup Cemil’in üzerine çeker ve burada “Nihayetiniz bir kurşun...” dediği hazin sonla karşılaşır.

²⁴⁷ Bayur, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, s. 112.

²⁴⁸ Vardar, *age.*, s. 300, 307; Ertürk, *age.*, s. 139.

MÜNFERİT SULH, HÜKÛMET TEBDİLİ MESELESİ VE NİHAYET

Mehtapta balkonda akla düşen manifesto: “Münferit Sulh”

“Bu memlekette herkesin bir tarihi var. Onu lekelemek istemez.”¹

Yakup Cemil

Yakup Cemil, Irak Cephesi'nde Elhan baskınıyla şimşekleri üzerine çeker ve nihayetinde “Sizi acele İstanbul'dan istiyorlar!” denilerek Halil Paşa tarafından cepheden uzaklaştırılır. Buradan ayrılarak Halep'e gelen Yakup Cemil, burada Harbiye Nâzırı Enver Paşa'yla görüşür ve durumunu arz eder; hatta fırka kumandanlığı talebinde bulunur. Enver Paşa, Yakup Cemil'i dinledikten sonra teskin eder ve “Her şeyi düzeltceğim, merak etme, ama senin İstanbul'da vücuduna lüzum var, oraya dönünce daha rahat görüşürüz,” der ve “Musul'daki Kürt alaylarından bir fırka teşkil eder, senin emrine veririm!” vaadinde bulunur. Yakup Cemil, Enver Paşa'yla gerçekleştirdiği bu görüşme sonrasında İstanbul'a döner.²

Yakup Cemil
Akşam, 24 Temmuz 1934, Nu: 5671, s. 4.

¹ MSB, ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 113.

² Vardar, *age.*, s. 307-310; Esatlı, *age.*, s. 442-444; Ertürk, Halil Paşa'nın ısrarla Yakup Cemil'in İstanbul'a alınmasını Enver Paşa'dan istediğini belirtir. Bk. Ertürk, *age.*, s. 138-139; Yakup Cemil meselesinde adı geçen isimlerden Doktor Hilmi Bey de Yakup Cemil ile Bursa'da karşılaştığını belirtir ve kendisine fırka ku-

Vardar ve Ertürk'ün eserinde benzer bir anlatım söz konusudur. Ancak Yakup Cemil, Divan-ı Harb-i Örfideki ifadesinde Enver Paşa'yla bir görüşmesinden bahseder ve bu görüşmede 1915'te iki kolordunun Malazgirt'teki ricati üzerine onları takip eden düşmanı durdurarak kolordulara zaman kazandırdığı için Paşa'nın kendisine fırka kumandanlığı ve kaymakamlık vaadinde bulunduğunu ifade eder. Ayrıca Van Cenup Müfrezesi kumandanı iken bir fırkadan büyük askerî kuvveti idare ettiğini belirtir. Verilen söze rağmen görüşme esnasında Enver Paşa'nın cevabı "Kânun yaptık, olamaz," olur. Paşa'nın bu cevabı üzerine Yakup Cemil, "Öyle ise Paşa Hazretleri bir Yakup Cemil için kânun değiştirilemez. Ben yine Kafkas Cephesi'ne ne tarafa emir ederseniz gitmeye hazırım. Artık beklemekten canım sıkıldı," der ve nihayetinde emir verilir: "Üçüncü Ordu Kumandanlığı: Ardahan ve havalisine vukuf sahibi olan Yakup Cemil'i size gönderiyorum. Kendisinden istifade ediniz. Bana da muvasalatını bildiriniz." Yakup Cemil, rütbe ve kumandanlık mı kılavuzluk mu olduğunu anlayamadığı bu emri alır ve Merkez-i Umumîye gider. Ardından biri Merkez-i Umumî diğeri de Enver Paşa'ya olmak üzere iki mektup yazarak sitemlerini bildirir. Merkez-i Umumîye yazdığı mektupta; askerlikte kaymakamlığını ve bir kıtaya kumandan olmasını isteyeceğini belirtir ve arkasında Merkez-i Umumîyle hareket ettiği düşünülmesin diye cemiyetle irtibatını kestiğini ifade eder. Enver Paşa'ya yazdığı mektupta da bir senedir ilmühaberlerinin orduya gönderilmediğini, ordudan maaş namına bir şey almadığını ve son verilen vazifede de rütbesinden bahsedilmediğini ifade eder. Bu mektupları yazar ancak göndermez. Çünkü Midhat Şükrü Bey aracı olur ve beraberce Harbiye Nezâretine giderler. Fakat sonuç değişmez. Yakup Cemil askerlik olmazsa Cemiyet bünyesinde bir vazifeye memur edilmesi talebinde de bulunur. Merkez-i Umumîdeki görüşmeler esnasında Talât Bey, "Sen Vehip Paşa'nın (Kaçı,

mandanlığı sözü verildiğini ifade ederek "Yakup Cemil Bey, Bağdat'tan İstanbul'a dönerken Bağdat yolunda bilmem nerede Enver Paşa'ya rast geldiğini, kendisine çok iltifat ettiğini ve İstanbul'a avdetinde kendisini fırka kumandanı yapacağını vaat ettiğini sevinerek söylüyordu," demektedir. Bk. Malatya Mebusu Doktor M. Hilmi, "Büyük Gazinin Hatıratı Münasebetiyle, Yakup Cemil Hadisesine Dair İzahat", *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Nisan 1926, Nu: 1704, s. 3; "Yakup Cemil Hadisesi Nasıl Olmuştu?", *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1926, Nu: 685, s. 1-2.

1875-1940) yanına git, git, git! Biz oraya ona yazarız. Sana büyük kıta verir,” der. Kara Kemal de ne kadar masrafı olursa Merkez-i Umumîden karşılanacağını belirtir. Yakup Cemil bu para verme taahhüdünü muhalefetten vazgeçme karşılığı bir oyalama taktiği olarak değerlendirir. Ardından Mahmut Kâmil Paşa’nın yanına git-tiğinde de Paşa’nın kendisini “Buyurun, kumandan, fırka kumanda-nı, kaymakam bey” gibi alaycı bir ifadeyle karşılamasından rahatsız olur. Hatta Mahmut Kâmil Paşa’nın “Sen biraz itaatsizsin,” deme-si üzerine Paşa’yla tartışır.³ Yakup Cemil’e bir vazifeye tayininden sakınılmasında “başına buyruk” hareketlerinin etkisinin olduğu da açıktır. Nitekim Vardar’ın anlatımına göre Sapançalı Hakkı, Yakup Cemil için Enver Paşa’yla görüştüğünde Paşa, “Bunun gibi delile-re değil fırka, bir bölük bile teslim edilmez. Ardahan’dan Bağdat’a kadar geçtiği her yerde ne askerî ne de mülkî makam bırakmamış, hepsini şikâyetle sevk etmiştir. Bir sürü emrivaki, bir sürü şahsî ha-reket, böyle insanı orduda nasıl istihdam edersin,” der.⁴

Yakup Cemil’in hem Enver Paşa’ya hem de İttihâd ve Terakki Merkez-i Umumîsine karşı sitemkâr olduğu, haletiruhiyesinin bula-nık olduğu ve yer yer İttihâdçı arkadaşlarıyla çatıştığı bir dönemde “döneklik” ve “münferit sulh” düşüncesi ortaya çıkar. Yakup Cemil, 1916 Mart’ının sonlarında, bir gece mehtapta balkonda yalnız başı-na oturup kendi kendine düşünür. Osmanlı’nın Cihan Harbi’ndeki durumunu ele alır ve üç farklı seçeneği zihninde değerlendirir: İt-tifak Devletleri’yle birleşmenin ne büyük kazançlar sağladığı, hatta

³ İlaveten Halep’te de Yakup Cemil’e fırka kumandanlığı sözünün verildiğini ifade eder. Bk. *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 71-77; Yakup Cemil’in ordu ve cemiyetten istifası yönünde mektuplar ve Midhat Şükrü’nün onun Harbiye Nâzırı Enver Paşa’dan rica-da bulunması gibi hususlar Midhat Şükrü tarafından da doğrulanmaktadır. Bk. *MSB., ATASE., BDH.*, 2318, 53/87A, Midhat Şükrü, 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 253-254. Yine konu benzer bir anlatıyla Yakup Cemil mese-lesinde ifadesine başvuru Doktor Hilmi Bey tarafından da doğrulanmaktadır. Bk. Malatya Mebusu Doktor M. Hilmi, “Büyük Gazinin Hatıratı Münasebetiyle, Yakup Cemil Hadisesine Dair İzahat”, *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Nisan 1926, Nu: 1704, s. 3; “Yakup Cemil Hadisesi Nasıl Olmuştur?”, *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1926, Nu: 685, s. 1-2; Yakup Cemil’e fırka kumandanı sözü verilmesi ve bu bağlamdaki tartışma-lar için bk. Esatlı, *age.*, s. 452-458.

⁴ Vardar, *age.*, s. 330; Benzer anlatı için bk. Esatlı, *age.*, s. 458-459.

Bulgaristan'ın bile İttifak safına alınmasının başarı olduğu, Çanak-kale zaferinin Türklük ve Müslümanlığı bütün dünyaya tanıtacak düzeyde bir muvaffakiyet olduğu değerlendirmesini yapar. Ardından "Acaba bitaraf olsak ne olurdu?" sorusuna kafa yorar ve bitaraf kalınırsa Yunanistan gibi her taraftan tazyik edileceği ve Osmanlı'nın zorla da olsa harbe girmek durumunda kalacağını, tarafsızlığın mümkün olmadığını düşünür. Üçüncü olarak ise "Acaba İttifak'tan ayrılarak İtilaf'a katılırsak ne elde ederiz?" sorusuna cevap arar. İtilaf'la birleşme ve "döneklilik"e kafa yoran Yakup Cemil'in zihninde şimşekler çakar. Kendisi o geceyi şöyle aktarır: "Bütün gece uykum kaçmak, uykusuz kalmak ve sabahleyin kaba bir kâğıdın üzerine kurşun kalemle haritasını çizerek İtilaf'tan isteyebileceğimiz ve onun da mecburen verebileceği maddeleri yazdım."

Yakup Cemil'i geri dönüşü olmayan bir yola sevk eden "döneklilik" ve "münferit sulh" telkin eden on beş maddelik manifestosu şu şekildedir:⁵

1. İtilaf Devletleri ufak, fakat bize yaptığı fenalıklar itibarıyla büyük ve alçak Bulgaristan'ın kuzeyini Romanya'ya, Doğu Rumeli ve Batı Trakya'yı bize verirler.

2. Makedonya'nın kuzey kısmı Sırp'larda kalsa da Selanik'i bize verirler.

3. Yunanistan'ın durumunun İtilaf Devletleri'ni bizar etmesi münasebetiyle Yunan'dan daha mühim işler yapabilmek ümidiyle Epir ve Teselya'nın bize bırakılmasına razı olurlar.

4. Adalar, Anadolu'ya yakın olması sebebiyle böyle kalacak değiliz. Donanma yönünden kuvvetleneceğimizden İtilaf, bize yakın adaları vaat etmekle bir şey yapmış sayılmaz. Girit ve Kıbrıs'ı da ilave ederse daha iyi hareket etmiş olur. Çünkü onları harbi bitirmek emeline nail ediyoruz.

5. Anadolu'nun Ruslar tarafından işgal edilen arazisinden bizzat Enver Paşa'nın da kumanda etmesine rağmen Rusları geçen sene den beri çıkaramadık. Başkasının kumandasına bırakılan bu araziyi Rusların bize terk ederek aslı hudutlarına gitmelerini isteyebiliriz.

⁵ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 83-85.

6. Ruslar isterlerse bizimle uyuşmak şartıyla İran'ın Aras Nehri üzerindeki Culfa mahallinden Tebriz ve güneyde Umman Denizi'nde Bender Abbas, Bender Büşeyr de dâhil olduğu hâlde kuzeyden güneye doğru İran'ın bu arazisini ilave etmemize biz de zikredilen hattın doğu tarafını Rus ve İngiliz'e bırakırsak kendi kesemizden bir şey kaybetmiş olmayız ve bundan başka Trablusgarp'ın İtalyanlarla aramızda uyuşulması da şartlarımızdandır.

7. Anadolu'da harp yüzünden hayvansız kalmış olan milletimize Rusya'da hayvan bol olduğundan istikraza mukabil sığır, inek, at ve kısrak gibi hayvanatı istemek ve yüzde yüz böyle büyük bir harbi bitireceğimiz için Rusya'nın da vermesi lazım gelir.

Yakup Cemil'in haritası
Yakup Cemil'in ifadesi, s. 85.

8. Sahillerimizin geniş bulunmasından dolayı İngilizlerden harp gemileri isteyebiliriz.

9. Anadolu'daki ahalimizin gerek fakirlik ve zaruretine binaen gerekse vermiş olduğu şehitler dolayısıyla teselli edebilmek ve memleketin istikbaline pek büyük faydası olacağından yetimler ve dullar da dâhil olduğu hâlde Anadolu ahalisine verilmek üzere 25-30 milyon liralık bir istikraz alarak bunlara vermek fakat mil-

letimizin cehaleti münasebetiyle olur ki bu paraları sefahate sarf ederler korkusuyla hükûmetin kontrolü altında para olarak vermiyip hayvan, tohumluk zahire, çift aletleri ve yeni usul edevatı üzere lokomobiller, ziraat sandıkları cemiyetleri için onlara rüştiyeden yetişen efendilere köyde yapabileceği ufak birkaç hastalık dersleri vererek ve kendilerine köy tabibi namı vermek keza idadiden mezun efendilere büyük şehirlerdeki bulaşıcı hastalıklarla köy tabiplerinin bileceği hastalıklar öğretilmek ve Tıbbiye-i Âlî kısmından yetişecek efendilere de vilayetleri ve umumî surette idare edecek sıhhate müteallik büyük mikyasta salahiyet vermek suretiyle ve birçok para ve ilaçlar vererek milletimizin nüfusça olan zayıyatını ikmal etmek tabii bu ilaçları yine istikraza mukabil İngiltere'den isteyeceğiz.

10. Biz de güya çalışmaya gelmiş Almanya'nın emekli işe yaramaz zabitan vesairesini harp esiri addederek hemen Irak tarafına sevkleri.

11. Anadolu hattı namıyla Almanların elinde bulunan Bağdat hattını keza bütün tefferruatıyla zapt etmek.

12. İngiltere'den Fransa'dan suda yüzen havuzlar, sabit havuzlar yapmak için mühendis ve ustabaşılar getirilerek harp gemilerinin ve gemi [deniz] ticaretinin ne kadar pahalıya mâl olsa da bizde yapılmasına başlamak.

13. İngiltere ve Fransa'dan Anadolu'daki iptidai işlerin fabrika aletleri ve edevatını yine istikraza mukabil getirterek Adana, Aydın, Hüdavendigâr gibi gelişmiş vilayetlerimize birçok fabrikalar yaptırmak.

14. Anadolu'daki yollarımızın yeterli gelememesinden şimendifer yolları, lokomotif ve tefferruatı talep edilmek.

15. Çanakkale, İskenderun, Erzurum gibi büyük siper toplarının da verilmesini temin etmekten ibarettir.

Yakup Cemil, âdeta manifesto niteliğindeki bu on beş madde ve haritasını oluşturduktan sonra bir hafta boyunca üzerinde etraflıca düşünür. "Döneklik" düşüncesini olgunlaştırdıktan sonra kiminle bu meseleyi görüşmesi gerektiği hususunu değerlendirir. İlk aklına gelen Enver Paşa olur; zira teklifsizce meseleleri mütalaa edebileceği bir isimdir Enver. Ancak "Bak, Yakup Cemil'i bir yere tayin etmedin. Buralarda böyle iş karıştırıyor. Yahut karıştırmadan tayin ediverelim," diye düşünceği endişesi güderek Paşa'ya meseleden

bahsetmeyi uygun bulmaz. İkinci aklına gelen Talât Bey'dir. Zira Yakup Cemil'e göre Talât Bey "döneklikte birincidir."⁶ Böyle düşünen ve Talât Bey'in münferit sulh ve döneklik fikrini kabul edeceğine inanan Yakup Cemil artık bu uğurda mücadelesine başlar.

Yakup Cemil münferit sulhu savunur ancak bu münferit sulhun galip vaziyette iken gerçekleşmesi gerektiğini de vurgular. Mağlûp vaziyette iken münferit sulh teklifinde bulunmanın asla uygun olmadığını belirtir. 1916 senesi itibariyle Çanakkale ve Kutü'l-Amâre Zaferi'nin elde edildiği bir ortamda sulh teklifinin Osmanlı'nın elini güçlendireceğini düşünür. Nitekim Divan-ı Harpte "Ya on beş maddeyi kabul ettireceğim veya asılacağım, demenize nazaran bu işin cebren uygulanmasına katiyen azmedilmiş olduğu anlaşılmaz mı?" sorusuna şu cevabı verir:

"Beyler, on beş maddelik bir döneklik programı hazırlamış isem ve bunda ısrar edeceğimi söylemiş isem bunun ancak galip vaziyette bulunduğumuza nazaran Avrupa'ca belki kuvvetimizden ürkererek kabul edileceğini söylemiş olabilirim. Yoksa düşmanlarımızın adedinin dahi arttığı şu zamanda değil böyle söz söylemek, kadınlarımız çoluk çocuklarımızla beraber çalışmak ve millî mevcudiyetimizi hatta dünyanın yegâne Müslüman hükûmeti olmak dolayısıyla üç yüz milyon Müslüman'ın dayandığı hilafet makamı ve tabiiilerini müdafaa ve muhafaza için karınca kaderince hepimizin çalışması lazım olduğunu tekrar ederim."⁷

⁶ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 82-83.

⁷ MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Yakup Cemil, 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916] tarihli ifade, s. 441.

Ok yaydan çıkıyor: Meserret toplantısı, İran hazırlığı ve tutuklamalar

“Yakup Cemil’i teşebbüslerinden vazgeçirecek hiçbir kuvvet mevcut değildir... Benim hakkımda kim ne derse desin; ya on beş maddelik bilinen fikrimi kabul ettireceğim yahut asılacağım. Belki harbin nihayetine kadar çıkarmayacaklar. Ben bu fikirde ‘Türk’ün, taşım da taşım’ dediği gibiyim.”⁸

Yakup Cemil

“İlk defa olarak ki bizim adamlarımızdan biri bizim aleyhimizde fiilî tedâbir ittihâzı suretiyle kıyam ediyor.”⁹

Cavit Bey

Yakup Cemil, 1916 senesinin mayıs ayının on beşinden sonra çok tartışılacak bir seyahat gerçekleştirir; eşinin rahatsızlığı hasebiyle hekimlerin kaplıcaya gitmesi tavsiyesi üzerine ailesiyle birlikte Bursa’ya gider¹⁰ ve burada Prens Sabahaddin’in kâtibi Satvet Lüt-fi Bey’in Servinaz Otelinde on beş-yirmi gün kadar kalır. Oteldeki ikameti boyunca en çok görüştüğü isim Enis Avni’dir. Ayrıca Yakup Cemil; Bursa Valisi İsmail Hakkı, Hüsrev Sami, Çanakkale Mebusu Âtîf Bey, Diyarbakır Mebusu Âsaf Bey’le görüşmeler yapar.¹¹ Yakup Cemil’in dönüşüne yakın Mebus Hüseyin Kadri Bey (1875-?) iki-üç gün otelde kalır. Yakup Cemil, Satvet Lütfi ve Enis Avni ile Keşiş Dağı’na bir otel inşa ederek istifade etme, arıcılık ve çiftçilik üzerine sohbetler eder.¹² Yakup Cemil, kendi anlatısına göre, tebdil-i

⁸ MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Yakup Cemil, 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 270.

⁹ Cavid Bey, *age.*, C. III, s. 249.

¹⁰ Malatya Mebusu Doktor M. Hilmi, “Büyük Gazinin Hatıratı Münasebetiyle, Yakup Cemil Hadisesine Dair İzahat”, *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Nisan 1926, Nu: 1704, s. 3; “Yakup Cemil Hadisesi Nasıl Olmuştu?”, *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1926, Nu: 685, s. 1-2.

¹¹ MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34, Satvet Lütfi, 7/8 Ağustos 1332 [20/21 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 1-2; MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Satvet Lütfi, 8/9 Ağustos 1332 [21/22 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 25.

¹² MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34, Satvet Lütfi, 7/8 Ağustos 1332 [20/21 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 1-2.

hava kabilinden Bursa'ya gelir. Ancak onun bu gelişi daha sonra Satvet Lütü ve Enis Avni'yi de etkileyecek şekilde değerlendirmelere tâbi tutulur. Çünkü Yakup Cemil, Haziran 1916'da tekrar İstanbul'a döndükten sonra hükûmet tebdili yönünde bir işe girdiği ve bu teşebbüsün Bursa'da Satvet Lütü'nün telkinleriyle planlandığı yönünde bir iddia ortaya atılır. Örneğin Bahaeddin Şakir, Yakup Cemil'le Satvet Lütü arasındaki irtibattan bahseder ve Satvet Lütü'nün Yakup Cemil'i etkilemiş olmasını kuvvetle muhtemel görür. Dâhiliye Nâzırı Talât Bey de aynı kanaattedir. Çünkü Satvet Lütü'nün İsmail Canbolat'la görüşmesi esnasında sulh bağlamındaki ifadeleri temelde Yakup Cemil'in maddeleriyle örtüşmektedir. Nitekim bu benzerlikten yola çıkılarak Satvet Lütü de zanlı konumuna düşer.

Yakup Cemil, "münferit sulh" ve "döneklilik" vurgulu on beş maddede ve haritayı mart sonuna doğru hazırladığını ifade eder. Ancak Enis Avni, Yakup Cemil'in Bursa'da iken Harb-i Umumî hakkında gayet iyimser olduğunu, hatta Kafkas Cephesi'ni çok iyi bulduğunu, yakında Rusların geri çekilmeye mecbur edileceğine inandığını belirtir. Yine Osmanlı'nın durumu ve muharebe hakkında askerî bir mahfilde aleni bir konferans verdiğini, Bursa'dan ayrıldığı esnada da aynı kanaatte olduğunu ilave olarak ifade eder.¹³ Burada bir tenakuz göze çarpmaktadır. Yakup Cemil mart sonunda harbin bitirilmesi ve İtilaf Devletleri'yle uyuşulması siyaseti takip ediyorsa acaba neden Bursa'da harbe müteallik gayet iyimser değerlendirmeler yapar. Eğer Yakup Cemil gerçekten Bursa'ya gitmesi öncesinde "münferit

¹³ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Enis Avni, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 149; Yakup Cemil meselesinde ifadesine başvuranlardan Hilmi Bey, Yakup Cemil'in Bursa Konferansı hakkında şöyle der: "...Muhasarada bulunan Kutü'l-Amâre ve o cepheler hakkında kendisinden havadis sorduk. 'Herkesi ayrı ayrı cevap vermektense akşama bir davet yapın, ahali gelsin, bir konferans vereyim,' dedi. Midhat Bey bu teklifi kabul etti. Akşam vali, müdürler ve ahaliden birçokları kulüpte toplandık. Yakup Cemil eline bir tebeşir alarak siyah tahtanın başına geçti, cepheleri çizdi. Ardahan'dan, Kars'tan başlayarak Kutü'l-Amâre Muhasarasına kadar vaziyetleri anlattı." Bk. Malatya Mebusu Doktor M. Hilmi, "Büyük Gazinin Hatıratı Münasebetiyle, Yakup Cemil Hadisesine Dair İzahat", *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Nisan 1926, Nu: 1704, s. 3; "Yakup Cemil Hadisesi Nasıl Olmuştu?", *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1926, Nu: 685, s. 1-2; Hüsrev Sami de Kafkasya Cephesi hakkında bir konferans verdiğini belirtir. Bk. MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Hüsrev Sami, 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916] tarihli ifade, s. 429.

sulh” ve “döneklik” üzerine on beş maddesini hazırladıysa o zaman Satvet Lütü’yle teması olmayabileceğini düşünmek icap eder.

İttihâd ve Terakki içerisinde “mecnunü’l-mecânîn”¹⁴ olarak görülen ve doludizgin bir hayat yaşayan Yakup Cemil, on beş maddesini tespit edince, memleketin kurtuluş reçetesi olarak gördüğü bu maddeler çerçevesinde bir “döneklik”in hem Merkez-i Umumî hem de Meclis-i Vükelâ tarafından kabulü için canla başla çalışır. Enver Paşa’dan “çekindiği” için mevzuyu ona açmayı uygun görmez. “Döneklikte birinci” olarak gördüğü Talât

Yakup Cemil’in evinde görüştüğü
Memduh Şevket Bey
Akşam, 12 Mayıs 1934, Nur: 5598, s. 4.

Bey’i ikna bağlamında onun yakını olan Kara Kemal’e telefon açıp mühim bir mesele üzerine görüşmek istediğini belirtir ve evine davet eder. Kara Kemal, kendisinin gelemeyeceğini ve eğer uygun görürse Memduh Şevket’i gönderebileceğini söyler. Netice olarak Memduh Şevket, Yakup Cemil’in evine gelir ve Yakup Cemil, Kara Kemal’e aktarılmak üzere on beş maddeyi ve haritayı izah eder.¹⁵

¹⁴ “Ömer Naci ve İttihâd ve Terakki”, *Dergâh*, 5 Teşrinisani 1337 [5 Kasım 1921], Sene I, C. II, Nu: 14, s. 32.

¹⁵ *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 82-83; *MSB., ATASE., BDH.*, 2318, 53/87A, Memduh Şevket, 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 286-288; Esatlı’nın eserinde Memduh Şevket’in Yakup Cemil’in evine giderek yaptığı görüşmeden bahseder. Esatlı, *age.*, s. 472-474; Vardar, eserinde Kara Kemal’in bu hadiseyi Talât Bey’e aktardığını, Talât Bey’in de Makyavel’in bir sözünü hatırlayarak “Her suikast veya hükûmeti devirme teşebbüsü, bir iktidar için hasımlarını temizlemenin ilk şartı ve mükemmel bahanesidir. O hâlde, Yakup Cemil, Sapançalı Hakkı, Hüsrev Sami, Yenibahçeli Nail beylerin, bütün bunların ekarte edilmesi için bundan daha ulvî bir fırsat olamazdı,” dediğini nakleder. Vardar’a göre Yakup Cemil hadisesi Talât

Artık Yakup'un kılavuzu bu on beş maddedir ve hedefi kabineye "siyasette döneçliğı" kabul ettirmektir.

Yakup Cemil, on beş maddesini tespit akabinde İttihâd ve Terakki Cemiyetinin Nur-ı Osmaniye'deki merkezinde de yer yer bu maddeleri dillendirir. Örneğin Doktor Nazım, Âtîf Bey ve Talât Bey Merkez-i Umumîde iken Romanya'nın İtilaf Devletleri yanında savaşa gireceğı yönünde aralarında bir konuşma geçince Yakup Cemil konuya dâhil olur ve Romanya'nın akıllıca bir iş yapmış olduğunu söyler. Meşhur on beş maddesi çerçevesinde Osmanlı'nın durumunu fırsattan istifade aktarır. Tabii Yakup Cemil'in düşünceleri Merkez-i Umumîde kabul görmez; Doktor Nazım gibi isimler itiraz ederler. Yakup Cemil, bu itirazlardan hoşlanmaz. Nitekim ifadesinde "Uzatmayalım. Bizim muhalefetimiz arkadaşlarca mevzubahis olmaya başlamış hatta Kemal Bey, en aziz arkadaşım iken o bile boyun bükmeye, konuşmadan savuşmaya başlamıştı," der. Yakup Cemil'in Cemiyetten arkadaşlarıyla birtakım anlaşmazlıklar yaşadığı dönemde bir de takip mevzuyu ortaya çıkar. Bâbiâliye yakın postane yolunda üç kişinin kendisinin peşinden geldiğini görür ve nihayetinde takip edildiğini düşünmeye başlar.¹⁶ Belki de bu takip edildiğı vehmi kendisini biraz daha hırçınlaştırır.

Yakup Cemil, münferit sulh fikrini pek çok kimseyle paylaşır. Nitekim kendisine bu yönde sorulan bir soruya verdiği cevapta Kara Kemal, Memduh Şevket, Ali Bey, Ferit Bey, Vali Cevdet Bey, Doktor Nazım, Talât Bey, Doktor Rüsûhî, Âtîf Bey, Bahaeddin Şakir, Nihat Bey ve Ankara İttihâd ve Terakki Müfettişi Necati Bey gibi isimlere fikrini açtığını belirtir. Yine Merkez-i Umumî azalarının meseleden haberdar olduğunu vurgular.¹⁷

Yakup Cemil, 1916 Temmuz'unun yirmi dokuz ve otuzuncu günleri Meserret Otelinde *münferit sulh* için tahsis ettirdiğı üçüncü katta 1/4, 5/8 ve 1/6 numaralı odalarda ve ikinci katta köşedeki odada arkadaşlarıyla birtakım görüşmeler yapar. Bu görüşmelerin münferit sulh çerçevesinde hükûmeti düşürme yönünde hazırlık toplantı-

Bey ile Kara Kemal'in bir tertibidir. Bk. Vardar, *age.*, s. 338.

¹⁶ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 77-79.

¹⁷ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 86-87.

ları olduğu iddia edilir. Yakup Cemil, Yenişehirli Ali Haydar Efendi (1878-?), Yüzbaşı Nevzat (1883/84-?), Sapançalı Hakkı, Tahniyeci Hakkı (1885-?), Yaver Murat (1881-?), Hasan Hoca Efendi (1877-78-?) gibi isimlerle görüşür. Aynı ayrı yaptığı görüşmelerde harbin fena gittiğinden ve İtilaf Devletleri'yle münferit bir sulhun gerekliliğinden bahseder. Görüşmeler çerçevesinde Ali Haydar'a "Ahvalin fenalığından ordunun bozgunluğundan bahisle bunun daha az zararla daha kolaylıkla hükûmetin çıkması için İtilaf tarafına geçmek ve şu suretle zararı azaltmak teklifini hükûmete teklif edeceğini" söyler. Sapançalı Hakkı'nın ve İttihâd ve Terakki merkezinin dahi fikrini desteklediğini ifade eder.¹⁸ Yaver Murat'a aynı şekilde fikrini aktarır. "Şimdiye kadar İttifak Devletleri'yle beraber bulunduk. İş bu hâle gelince yani bu kadar zarar görülünce İtilaf tarafına geçebiliriz. Zıyanın neresinden dönülürse kâdır," der ve İttihâd ve Terakki merkezinden bazı isimlerin de muvafakati olduğunu vurgular.¹⁹ Bâbîâli Muhafız Bölüğü Jandarma Mülazımı Hasan Hoca Efendi'ye "Memleketin siyasi ve askerî durumu hakkında Vükelâdan açıklama isteyeceğiz," der.²⁰ Yüzbaşı Nevzat'a da "Sapançalı Hakkı Bey'le görüştük, hükûmet bugün müşkül mevkie düştü, bir izahat almak vesilesiyle arkadaşlar umumiyetle bir teşebbüste bulunacağız ve sana da tabii açıyorum," der.²¹ 29 Temmuz'da Tahniyeci Hakkı'yla da bir görüşme yapar ve bu görüşmede benzer şeyleri söyledikten sonra her şeyin hatta Heyet-i Vükelânın dahi hazır olduğunu ifade eder. Mevcut Heyet-i Vükelâ toplantı hâlinde iken gideceğini ve münferit sulh fikrinin kabul edilmesini talep ederek istifalarını isteyeceğini söyler. Eğer istifa etmezlerse de cebren onların iktidar mevkiinden düşürüleceğini, kendisinin bu amaç doğrultusunda çarpışacağını ilave eder. Tahniyeci Hakkı'yı ise istemesi durumunda Merkez-i Umûmiye gönderebileceğini, teklifi kabul edilmez ve kendisi Vü-

¹⁸ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Ali Haydar, 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916] tarihli ifadesi, s. 36-37.

¹⁹ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Mülazım Murat, 8 Ağustos 332 [21 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 2.

²⁰ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Hasan Hoca Efendi, 8 Ağustos 1332 [21 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 6.

²¹ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yüzbaşı Nevzat, 8 Ağustos 1332 [21 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 8-9.

kelâyla çarpışmak durumunda kalırsa Tahniyecî Hakkı'nın Merkez-i Umumî azalarının Merkez-i Umumîden çıkmalarına engel olunmasını sağlamasını talep eder.²²

Meserret Otelî

<https://tr.pinterest.com/pin/752523418957081989/>

Meserret Otelindeki görüşmeler Tahniyecî Hakkı, Yüzbaşı Nevzat, Ali Haydar gibi isimleri rahatsız eder. Çünkü münferit sulh çerçevesinde hükûmetin cebren düşürülmesi fikrinin tehlikeli olduğunun farkındadırlar. Nitekim Sapançalı Hakkı, Ali Haydar'a dayanarak Yakup Cemil'in "İlla bugün Bâbîâliye hücum edeceğim, şöyle böyle yapacağım" dediğini nakletmektedir. Bu sebeptendir ki Yakup Cemil'in yakın arkadaşı olan ve onu ikna edeceğini düşündükleri Sapançalı Hakkı'yı telefonla çağırırlar.²³ 30 Temmuz arife günü Sapançalı gelir ve arkadaşlarıyla birlikte Yakup Cemil'le görüşür. Hatta aktardığına göre Bâbîâli Muhafızı Hasan Hoca Efendi'ye telefon ederek "Oraya bugün her kim olursa olsun; arkadaşın, kardeşin, ben

²² MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Tahniyecî Hakkı, 8 Ağustos 1332 [21 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 150-153.

²³ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Sapançalı Hakkı, 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 32.

vesaire kim olursa olsun gelirse süngüye koy!” der.²⁴ Nihayetinde Meserret Otelinde Yakup Cemil ve arkadaşları arasında gerçekleşen görüşmede Yakup Cemil’e girişeceği harekâtın memlekete daha büyük zararlar vereceği anlatılır ve ikna edilir. Böylelikle mesele kapatılmış olur. Sapancalı Hakkı, Meserret’te toplanmış olanları da dağıtır.²⁵ Sapancalı’nın 1919’daki ifadesindeyse hükümet memuru Mehmetçe’nin adamlarının etrafı sardığını gördükten sonra meselenin kapatılmasının uygun olacağına kanaat getirdiğini ve etraftakileri dağıttığını belirtir.²⁶

Sapancalı Hakkı, Yakup Cemil meselesinden Enver Paşa’yı haberdar eder ve tehlikeyi dile getirir.²⁷ İddiasına göre Yakup Cemil’in bir fırka kumandanlığıyla İstanbul’dan uzaklaştırmasını ister.²⁸ Bu yüzden ki Yakup Cemil, münferit sulh ve döneklilik fikrinin kabulü için uğraşırken, 1916 Ağustos’unun başında vazife için Enver Paşa’yla görüşür ve Paşa, Yakup Cemil’i İran hududunda vazifelen-dirir. Burada miralaylık İran’da da liva olarak İran ordusu kumandanlığı yapmasını ve oranın telgraf ve posta muamelatını da düzenlemesini ister. Yine Yakup Cemil’e farklı hizmetlerden zabitan ve küçük zabitan almasını, Anadolu’da mevcudu yüz elli binin üzerinde olan firarilerden toplanabildiği kadarının silahlandırması ve talim ve terbiye etmesini söyler. Fırka merkezinin Afyonkarahisar olduğunu belirtir. Enver Paşa, Ordu Dairesinden Behiç Bey’in, Yakup Cemil’e personel ihtiyacı; zabıt, kâtip ve saire yönüyle yardımcı

²⁴ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Sapancalı Hakkı, 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 32-33; Bu ifadeyi Hasan Hoca da doğrulamaktadır. Bk. MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Hasan Hoca Efendi, 13 Ağustos 1332 [26 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 188.

²⁵ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Ali Haydar, 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916] tarihli ifadesi, s. 37; MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Ali Haydar, 12 Ağustos 1332 [25 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 165; MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Tahniyeci Hakkı, 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 69; Birtakım farklılıklarla birlikte Meserret toplantısı için bk. Esatlı, *age.*, s. 486-497.

²⁶ Osman Selim Kocahanoğlu, *Divan-ı Harb-i Örfi Muhakematı Zabıt Ceridesi, Tehcir Yargılamaları* (1919), Temel Yayınları, İstanbul 2007, s. 588.

²⁷ MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Sapancalı Hakkı, 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916] tarihli ifade, s. 364.

²⁸ Kocahanoğlu, *Divan-ı Harb*, s. 588; Esatlı, *age.*, s. 501-503; Vardar, *age.*, s. 347-348. Benzer bir anlatı için bk. Borak, *age.*, s. 29-30.

olacağını ifade eder. Levazım Dairesi'nin de beş bin kat elbise, beş bin silah, iki buçuk milyon fişek, on beş bin bomba, kaput, ayak-kabı, çarık, çamaşır ve saire ihtiyacını karşılayacağını da ilave eder. Yakup Cemil, Enver Paşa'nın teklifini kabul eder ve hazırlıklarına başlar.²⁹ Hazırlıklar çerçevesinde kendisine Harbiye Nezâretinde Bekir Ağa Bölüğü üzerindeki inzibat zabitlerinin bulunduğu dairede büyücek bir oda tahsis edilir. Birkaç masa, yazı takımları ve defterler konulan bu odada Yakup Cemil, arkadaşlarıyla görüşmeler yapar ve fırkasının ihtiyaçlarını temine çalışır. Fırkasının ser-tabibi olarak Doktor Hilmi Bey'e (Oytaç, 1879-1942) teklif götürür ve Hilmi Bey de Doktor Nazım ve Midhat Şükrü Bey'in münasip görmesi neticesi bu teklifi kabul eder.³⁰ Fırkanın teşkili yönündeki çalışmaları esnasında istediği zabitleri alabilmek için Harbiye Nezâreti Müsteşarı Mahmut Kâmil Paşa'ya başvurur; hatta bu sebeple zaman zaman tartışır. Alacağı silah, cephane ve erzakın tespiti hususunda da Kaymakam Hüsametdin Bey'le (Ertürk, 1874-1961) karşı karşıya gelir. Levazım Dairesi Yakup Cemil'in teşkil edeceği fırkaya verilecek silah, cephane ve erzak hususunda Teşkilat-ı Mahsusa dairesinden zabitan ve efradın bir listesini talep eder. Bunun üzerine Yakup Cemil, Merkez Kumandanlığında gördüğü Kaymakam Hüsametdin Bey'den listeyi tasdik etmesini ister. Hüsametdin Bey'in bu işlerin ayak üstü olamayacağını ve daireye gelmesi gerektiği yönündeki cevabı Yakup Cemil'i öfkelenendirir, "Sana da çok yüz vermişler, ne demek, nerede istersem bu listeyi orada tasdik edersin!" diyerek Hüsametdin Bey'in yakasına yapışır ve Yüzbaşı Nevzat'ın araya girmesiyle mesele yatıştırılır.³¹ Yani Yakup Cemil, fırkasını teşkil ederken de agresif tutumunu sürdürür. Ayrıca fırkasında görev alacak-

²⁹ *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 80-81; Memduh Şevket Bey'e de İran'a götüreceği kuvvetlerin teşkiliyle meşgul olduğunu söylemiştir. Bk. *MSB., ATASE., BDH.*, 2318, 53/87A, Memduh Şevket, 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 288; Yine Enver Paşa, Hüsametdin Ertürk'e de Yakup Cemil'in İran hazırlıkları çerçevesinde isteyeceği silah ve cephaneyi vermesi yönünde emir vermiştir. Bk. Ertürk, *age.*, s. 142.

³⁰ Malatya Mebusu Doktor M. Hilmi, "Büyük Gazinin Hatıratı Münasebetiyle, Yakup Cemil Hadisesine Dair İzahat", *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Nisan 1926, Nu: 1704, s. 3-4; "Yakup Cemil Hadisesi Nasıl Olmuştu?", *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1926, Nu: 685, s. 1-2.

³¹ Ertürk, *age.*, s. 143.

kumandanları tayin eder: Örneğin ifadesinde Tabur Kumandanı'nın Yahya, Ağırlık Kumandanı'nın Üsküplü Selim (1881-?) ve Telgraf Müfrezesi Kumandanı'nın da Telgrafçı Fehmi (1888/89-?) olduğunu belirtir.³² Fırkasının 1'inci Alay Kumandanlığına da Bekir Sıdkı'yı (1879-?) getirir.³³ 17-18 Ağustos gibi Üsküplü Selim'le görüşür ve kendisine "Seni Eskişehir'e göndereceğim. Afyonkarahisar'ında fırka teşekkül edecek, ne gelirse orada sayarsın," der.³⁴ Bu arada Yakup Cemil Fırkasında Alay Kumandanlığı yapacak olan Bekir Sıdkı da Bayezid'de Muradiye Otelinde Yakup Cemil'in bilgisi dâhilinde asker toplamaya çalışır. Hatta bu otelde de gizli bir toplantı yapıldığına dair iddialar gündeme gelir.³⁵ Günden güne çoğalan zabıt ve efrat, Harbiye Nezâretinin Mercan'a bakan kapısının iki tarafındaki dükkânlarla yerleştirilir. Meserret Oteli de Yakup Cemil'in karargâhı gibidir. Nitekim Ertürk'ün iddiasına göre Yakup Cemil, İran için fırkasını oluşturmaya gayret sarf ederken diğer yandan da "hükûmeti devirmeyi tasarlamakla" meşgul olur. Bu arada Anadolu'dan birçok maceraperest Yakup Cemil'in çağrısı üzerine İstanbul'a akın eder. Asker kaçakları, dağa çıkmış eşkıya için af çıkartır ve netice itibarıyla istediği zabiti etrafına toplar. Nitekim Ertürk, "Harbiye Nezâretinin içi dışı zapturaptan mahrum bulunan, boyunlarında asılı Çerkes kamaları, gümüşten mamul fişekleri, silahları, ayaklarında garip ve rengârenk çizmeleriyle gidip gelen servi endam delikanlılarla dolmuş bulunuyordu. Onların nazarında Yakup Cemil her şey demekti," der.³⁶

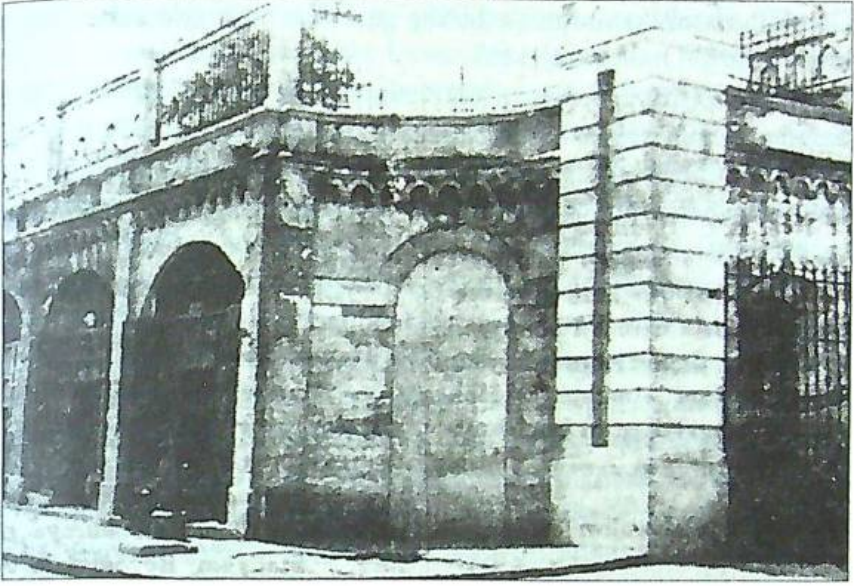
³² MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 87.

³³ MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34, Bekir Sıdkı, 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 1.

³⁴ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Üsküplü Selim, 8/9 Ağustos 1332 [21/22 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 14.

³⁵ MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34, Mehmet Sabri, 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 17; MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34, Karar, 24 Ağustos 1332 [6 Eylül 1916], s. 22.

³⁶ Ertürk, *age.*, s. 144-146; Hasan İzzettin Dinamo da *Kutsal İsyân* adlı eserinde de Yakup Cemil için İran seferinin bir kamuflaj olduğunu ve topladığı efratla Bâbiâliyi basmak için hazırlık yaptığını ifade eder. Bk. Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyân, Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi*, C. 1, Tekin Yayınevi, Ankara 2010, s. 542; Şevket Süreyya Bey'in anlatımıysa şu şekildedir: "Yakup Cemil'in, 1916 or-

Yakup Cemil'in zabıt ve efradının sığındığı Bakırcılar içerisindeki dükkânlar
Akşam, 10 Haziran 1934, Nu: 5627, s. 4.

Yakup Cemil, İran hududunda fırka kumandanı tayin edilmesi akabinde Afyonkarahisar'da fırka teşkili için hazırlıklarını sürdürürken Merkez Kumandanlığında Behiç Bey'e başvurarak fırkası için mühür kazınması talebinde bulunur. Hatıralarında bu hususu aktaran Behiç Bey, Yakup Cemil'e "Yarın geliniz," dediğini ve ardından da Enver Paşa'ya "Bunun da bir nevi çete olacağını ve askerden kaçmağı teşvik edeceğini" söylediğini rivayet eder. Ertesi gün yanına tekrar gelen Yakup Cemil'e "Enver Paşa'nın fırka teşkilinden vazgeçtiğini" ifade eder. Bu durumdan ciddi surette rahatsız olan Yakup Cemil hiddetlenerek Enver Paşa'ya gider ve Behiç Bey'in bahsettiği "fırka teşkilinden vazgeçme" meselesini Paşa'yla görüşür. Netice itibarıyla Enver Paşa, Behiç Bey'i çağırarak fırkanın mührünün kazılması emrini verir. Behiç Bey bu hadisesinin Yakup

talarında İstanbul'da ve elinin altındaki, Teşkilat-ı Mahsusaya mensup bir çeteye hükümeti devirmek teşebbüsüne atılmak istediği şüpheleri uyanır. Alabildiğine azdırılmış, daima kan kokusuyla beslenen ve bir türlü durulamayan Yakup Cemil, bütün arkadaşları ilerlerken kendisinin biraz da havada kaldığı kanısındadır." Bk. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Mustafa Kemal 1881-1919*, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul 2017, s. 266.

Cemil'in tutuklanmasından birkaç gün önce olduğunu da ilaveten ifade eder.³⁷

Yakup Cemil'in fırkasını oluşturmak için gayret sarf ettiği dönemde bir gün Enver Paşa, Talât Bey'i yanına çağırır ve Yakup Cemil'in kendilerine karşı suikast niyetinde olduğundan bahseder. Nitekim *Talat Paşa* adlı eserinde Hüseyin Cahit, Paşa'nın, Talât Bey'e bu hususta malumat verdiğini ve ihbarı yapanın da Yakup Cemil'e taraftar iken kendini kurtarmak gayesiyle bu ihbarı yaptığını belirtir.³⁸ Ayrıca Divan-ı Harp tutanakları ve evraklar da Yakup Cemil meselesini Enver Paşa'ya aktaran kişinin Sapançalı Hakkı olduğunu açık bir şekilde ortaya koyar. Şeyhülislâm Hayri Efendi de Enver Paşa'nın Talât Bey'i çağırdığını ve bu meseleyi görüştüklerini ifade eder. Enver Paşa'nın yanına Sapançalı'nın gelerek Yakup Cemil meselesini haber verdiğini hatta Talât Bey'in dahi haberi olduğunu söylediğini ve Enver'in "Vallahi babam olsa o yolda gelenlere karşı derhal ateş ederim," cevabını verdiğini aktarır.³⁹ Hüseyin Cahit, bahsedilen görüşmede, Enver Paşa'nın ne yapılması gerektiği hususunda Talât Bey'le fikir alışverişinde bulunduğunu aktarır. Talât Bey'in Yakup Cemil hakkındaki değerlendirmesi "Yakup Cemil bir zabittir, askerdir. Siz de bu memleketin Harbiye Nâzırı'sınız. Harp hâlinde bulunuyoruz. Böyle iken bir zabitiniz ihtilal çıkarmaya teşebbüs ederse, suikast hazırlarsa ve hükûmeti devirmek için tertibat alırsa, askerlik nokta-i nazarından [bakış açısından] ona karşı ne suretle muamele edilmek lâzım gelirse, öyle yaparsınız. Bana kalırsa hemen Yakup Cemil'i yakalatıp Divan-ı Harbe teslim etmeniz lâzımdır," şeklinde olur.⁴⁰ Bu hususta Ertürk, Yakup Cemil'in tutuklanması sürecinin tamamen Dâhiliye Nâzırı Talât Bey'in bir komplosu olduğunu belirtir. Talât Bey'in Polis Müdürü Bedri Bey'e asılsız rapor hazırlattığını ve bu raporun da Yakup Cemil'in Enver Paşa, Talât Bey ve Merkez-i Umumîyi ortadan kaldırmak için çalıştığı yönünde olduğunu iddia eder. Talât Bey'in bu raporla birlikte

³⁷ Erkin, *age.*, s. 155.

³⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, *Talat Paşa*, yay. haz. Göktürk Ömer Çakır, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, s. 106-107.

³⁹ Hayri Efendi, *age.*, s. 388.

⁴⁰ Yalçın, *Talat Paşa*, s. 107. Birtakım farklılıklarla birlikte benzer bir anlatım için bk. Arif Cemil, *age.*, s. 383-386.

Enver Paşa'yı ziyaret ettiğini ve görüşmelerin neticesinde Yakup Cemil'in tutuklanması emrinin Enver Paşa tarafından Merkez Kumandanı Cevat Bey'e verildiğini belirtir.⁴¹

Doktor Hilmi Bey, Yakup Cemil'in Harbiye Nezâretinde kendisine tahsis edilen odada fırkasını oluşturmak için çalıştığı bir esnada Merkez Kumandanı Cevat Bey'in muavini Yüzbaşı Rıza'nın gelerek Yakup Cemil'le bir şeyler konuştuğunu ve ardından beraberce gittiklerini aktarır ve hemen akabinde tutuklandığını belirtir.⁴² Netice olarak Harbiye Nâzırının emri sonrasında Merkez Kumandanı Cevat Bey tarafından bir çavuş gönderilerek "Sizi Merkez Kumandanı Cevat Bey bekliyor, lütfen teşrif eder misiniz?" diyerek çağrılır ve Merkez Kumandanı Cevat Bey'in odasına geldiğinde Cevat Bey tarafından "Yakup Cemil Bey, Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın emriyle mevkufsunuz," denilir. Yakup Cemil ise "Baskumandan Paşa Hazretlerinin emriyle mi?" diye sorar ve "Evet" cevabını alınca "Baş üstüne!" diyerek emre itaat eder.⁴³ Yakup Cemil'in tutuklanma tarihi hakkında arşiv evrakları içerisinde kesin bir tarih söz konusu değildir. Ancak eşi Nevber Hanım tutuklanma tarihini 19 Ağustos 1916 olarak verir.⁴⁴ Yakup Cemil'in tutuklanmasının ardından beraber hareket ettiği düşünülen Tikveşli Hasan (1886/87-?), Tahniyecî Hakkı, Doktor Safvet Nezihî (1891-?), Yahya Kapudan (1891-1920), Üsküplü Mehmet (1881-?), Tramvaycı Tayyip (1884-?), Üsküplü Selim ve Serezli Kâmil (1891-?) tutuklanırlar.⁴⁵ Yakup Cemil'in yakın arkadaşı olan Sapançalı Hakkı da ticaret için Viyana üzerinden Hollanda'ya gitmek için trenle hareket edeceği esnada sivil zabıtalardan trenden indirilir, sonra da birkaç gün içerisinde tevkif edilir.⁴⁶ Tutuklananlar arasında önemli bir isim

⁴¹ Ertürk, *age.*, s. 146-149. Birtakım farklılıklarla birlikte benzer anlatılar için bk. Vardar, *age.*, s. 349-352; Esatlı, *age.*, s. 517-536.

⁴² Malatya Mebusu Doktor M. Hilmi, "Büyük Gazinin Hatıratı Münasebetiyle, Yakup Cemil Hadisesine Dair İzahat", *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Nisan 1926, Nu: 1704, s. 3-4; "Yakup Cemil Hadisesi Nasıl Olmuştur?", *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1926, Nu: 685, s. 1-2.

⁴³ Ertürk, *age.*, s. 150-151; Vardar, *age.*, s. 352; Esatlı, *age.*, s. 537-538.

⁴⁴ Münir Süleyman Çapanoğlu, "Yakup Cemil Nasıl, Niçin idam edildi -2-", *Tarih Dünyası*, Yıl: 1, S. 2, (1 Ocak 1965), s. 145.

⁴⁵ *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916], s. 144; Esatlı, *age.*, s. 546.

⁴⁶ *MSB., ATASE., BDH.*, 2318, 53/87A, Sapançalı Hakkı, 19 Ağustos 1332 [1 Eylül

de Yakup Cemil'in Bursa'da otelinde kaldığı Prens Sabahaddin'in kâtibi Satvet Lütfi'dir. Akabinde de Eczacı Vasıf (1886-?), Telgrafçı Fehmi, Yüzbaşı Ahmet (1883-?), Yüzbaşı Nevzat, Hasan Hoca Efendi, Gönenli Bekir Sıdkı, Mansur Bey (1894-?) ve Enis Avni de tutuklanır.⁴⁷ Ayrıca Dâhiliye Nâzırı Talât Bey tarafından 27 Ağustos'ta Ankara, Hüdavendigâr, Kastamonu, Aydın, Konya vilayetleriyle Kal'a-i Sultaniye, Karesi, Eskişehir, Antalya, Karahisar, Kütahya, İçel, Menteşe, Bolu ve Çatalca mutasarrıflıklarına gönderilen telgrafla asker firarisi toplamak üzere Teşkilât-ı Mahsusa namına Yakup Cemil ve Bekir Sıdkı imzalarıyla verilen vesikalarla oralara gelenler varsa firarlarına meydan verilmeden hemen tutuklanmaları ve İstanbul'a sevk edilmeleri de istenir.⁴⁸ Nihayet olarak Yakup Cemil meselesiyle ilgili kaç kişinin tutuklandığı kesin olarak belli değildir. Örneğin Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliğinden Almanya Dışişleri Bakanlığına gönderilen bir telgrafta Yakup Cemil dâhil olmak üzere 260 kişinin tutuklandığı ve mevkıflar içerisinde İsmail Hakkı Paşa kumandasındaki zabıtların da olduğu bilgisi geçer.⁴⁹ Yine *Osmanischer Lloyd* Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Max Übelhör'ün (1881-1963) Elçilik Müşaviri'ne sunduğu "Türk Hükûmetine Karşı Bir Komplo" başlıklı bir raporda da 23-26 Ağustos 1916 tarihleri arasında Yakup Cemil ve Sapancalı Hakkı gibi isimlerin de dâhil

1916] tarihli ifade, s. 365-366; Vardar, *age.*, s. 353-354; Esatlı, *age.*, s. 540-542.

⁴⁷ *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37; *MSB., ATASE., BDH.*, 2318, 53/87A; *MSB., ATASE., BDH.*, 2331, 100/34.

⁴⁸ *BOA., DH. ŞFR.*, 67/107, 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916]; Benzer bir yazı Edirne'ye de gönderilmiştir. Bk. *BOA., DH. ŞFR.*, 67/108, 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916]; Dâhiliye Nâzırı Talât Bey imzalı Aydın vilayetine gönderilen bir telgrafta da Yakup Cemil'le ilişkisi olduğu düşünülen Hüsrev Sami'nin İzmir'e vardığında gözetlenmesi ve şüpheli bir hareketi durumunda tutuklanarak İstanbul'a sevk istenmektedir. Bk. *BOA., DH. ŞFR.*, 67/126, 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916]; Kütahya Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezâretine gönderilen 4 Eylül 1916 tarihli bir telgrafta Kütahya'ya şimdiye kadar Yakup Cemil imzalı vesikayı haiz herhangi bir kimsenin gelmediği belirtilmektedir. Bk. *BOA., DH. ŞFR.*, 531/14, 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916].

⁴⁹ *Politisches Archiv des Auswärtiges Amts/Almanya Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi, (PA-AA)*, R 13800, Türkiye No: 159-No: 2, Bd. 15-16, Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliğinden Alman Dışişleri Bakanlığı'na çekilen telgraf, Tarabya, 26 Ağustos 1916.

olduğu otuz kişinin tutuklandığı belirtilir.⁵⁰ Ancak özellikle yukarıda verilen 260 kişinin tutuklandığı bilgisi doğru değildir. Nitekim Divan-ı Harp tutanaklarında on dokuz kişinin tutuklandığı belirtilir ve zaman içerisinde de bunlardan serbest kalanlar olur; örneğin Sapançalı Hakkı ve Enis Avni beyler serbest bırakılırlar.

Yakup Cemil 19 Ağustos'ta tutuklanır ancak tutuklanması esnasında kanuna itaatkâr olduğunu belirtir, teslim olur ancak "Silah verilmez!" diyerek namusu gibi telakki ettiği silahlarını teslim etmez. O yüzdendir ki üzerindeki silahları alabilmek için de hayli çaba sarf edilir. Nitekim Eşref Bey bu hususta "Yakup Cemil'i tevkif ediyorlar. Tevkife mutî fakat silahını vermek istemiyor. Bu kadar gâfil ki: tevkif olunacak bir adamda silah bırakılır mı?" der.⁵¹ Ertürk de "İlk defa hükûmet bir mevküftan silahlarını alamıyordu," der ve iki gün boyunca silahlarının elinden alınamadığını ifade eder. Nihayetinde Yakup Cemil, abdesthaneye giderken Kara Emin ve arkadaşlarının üzerine çullanmaları ve inzibatın ceplerindeki eşyası ve belindeki silahları zorla almalarıyla bu mesele çözülmüş olur. Hatta Yakup Cemil, silahını rızasıyla teslim etmemesi ve böylelikle yeminini çiğnemediği için de memnundur. Nitekim "Aman dikkat edin, tabancaların tetikleri açık ve kurşunlar namludadır, bir kaza olur," diyerek de uyarıda bulunur.⁵²

⁵⁰ PA-AA, R 13800, Türkiye No: 159-No: 2, Bd. 15-16, *Osmanischer Lloyd Gazetesi* Genel Yayın Yönetmeni Max Übelhör'ün Elçilik Müşaviri'ne sunduğu rapor, Konstantinopel-Pera, 28 Ağustos 1916; Mustafa Çolak, *Komitenin Ruhu Talat Paşa*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018, s. 89-90.

⁵¹ İlaveten Eşref, olayları bizzat gördüğünü ifade ederek Enver Paşa'nın Merkez Kumandanı Cevat Bey'den Yakup Cemil'in bulunarak tez huzuruna getirilmesini istediğini belirtir. Zaten orada bulunan Yakup Cemil, Paşa'nın huzuruna çıkar ve Enver Paşa "Sen kendini ne zannediyorsun? Kimsin, ne salahiyyetle kanun harici cüretkârlıklara teşebbüs ediyorsun," der. Yakup Cemil de "Vallahi Paşam, hep Eşref'in vehimleridir" bunlar, diye cevap verir. Bk. İBB., *Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mtf_047698, s. 17-20.

⁵² Ertürk, *age.*, s. 154-155; Vardar, *age.*, s. 362-365; İBB., *Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mtf_047698, s. 25; Arif Cemil ise tutuklanması sonrasında silahlarının istendiğini ve "Buyurunuz!" diyerek itirazsız bir şekilde teslim ettiğini ifade eder. Bk. Arif Cemil, *age.*, s. 388; Esatlı ise Yakup Cemil'den silahını teslim etmesinin istenmediğini belirtir. Esatlı, *age.*, s. 538-539. Silahlarının alınması anlatısı ise bazı farklılıklarla birlikte diğer anlatımlarla örtüşmektedir. Bk. Esatlı, *age.*, s. 562-567.

Suçu diğerde aramak: Divan-ı Harpteki ifadeler

Yakup Cemil meselesi dolayısıyla başta Yakup Cemil olmak üzere tutuklamalar gerçekleşince Enver Paşa'nın emriyle sorgulama safhasına geçilir. Binbaşı Rıza Bey'in başkanlığında üç yüzbaşidan ve Müstantik Vehbi Bey'den oluşan Heyet-i Tahkikiye [Soruşturma heyeti] sanıkların ifadelerini almakla meşgul olmaya başlar. Tutukluların yanında Hüsrev Sami, İzmitli Mümtaz Bey ve Yenibahçeli Nail (1876-1926) gibi bazı isimlerinse tutuksuz olarak ifadelerine başvurulur; icap ettikçe çağırılırlar.⁵³ Netice itibariyle Heyet-i Tahkikiye, Yakup Cemil meselesi çerçevesinde yet-

Yakup Cemil'i sorgulayan Müstantik Vehbi Bey
Akşam, 29 Haziran 1934, Nu: 5646, s. 4.

miş iki kişinin ifadesini alır. Heyet-i Tahkikiye, 20/21 Ağustos'ta başlayan ve 4 Eylül'de sona eren sorgulama süresince başta Yakup Cemil olmak üzere Yaver Murat, Hasan Hoca Efendi, Yüzbaşı Nevzat, Üsküplü Selim, Tikveşli Hasan, Üsküplü Mehmet, Meserret Otelcisi Mustafa Şevket (1883-?), Sapancalı Hakkı, Ali Haydar, Ali Ata (1878-?), Kuşçubaşı Eşref Bey, Yenibahçeli Nail, Yahya Kapudan, Doktor Safvet Nezihî, Tramvaycı Tayyip, Hasan bin Mehmet (1871-?), Tahniyecî Hakkı, Serezli Kâmil, Üsküplü Sıdkı (1891-?), Mesudiye Otelcisi Hacı Mustafa (1856-?), Enis Avni, Mümtaz Bey, Mehmet Lütfi (1877-?), Mehmet Sabri (1874/75-?), Hapishane Müdürü İbrahim Bey (1881-?), Seyyid Tahir Efendi (1861-?), Kara Kemal, Midhat Şükrü, Bahaeddin Şakir, Doktor Nazım, Eczacı Vasıf, Telgrafçı Fehmi, Müdafaa-i Milliye Reisi Mehmet Sâdık (1880-?),

⁵³ Esatlı, *age.*, s. 558-560.

Memduh Şevket, Emanuel Karasu (1862-1934), Ali İhsan (1875-?), Rıza Bey (1871-?), Nihat Bey (1884-?), Yüzbaşı Halis (1883-?), Suriye Valisi Tahsin Bey (Uzer, 1878-1939), Talât Bey bin Tahir (1882-?), Doktor Hilmi Bey, Hüseyin Kadri Bey, Sûdî Bey, Derviş Mehmet Hilmi (1876/77-?), Yüzbaşı Ömer Abdülkadir (1878-?), Yüzbaşı Arif (1887-?), Mehmet Tevfik (1881-?), Âsitaneli Şerafettin (1886-?), Rizeli Ahmet (1885-?), Mehmet Fuat Bey (1885-?), Karşlı Şerif (1866-?), Gazneli Ubeydullah Efendi (1842-?), Âsitaneli Necati (1884-?), İnzibat Memuru Nail, İnzibat Memuru Refet, Doktor Yüzbaşı Hamdi, Mülazım Osman Nuri (1878-?), Yenibahçeli Şükürü (1881-1953), Yüzbaşı Ahmet, Mehmet bin Yahya (1880/81-?), Hüsrev Sami, Bağdatlı Şevket (1870-?), Gönenli Bekir Sıdkı, Ali Faik Bey (1844), Batumlu Haydar (1886-?), Mehmet Naci (1883-?), Kâzım Bey (1888-?), Mansur Bey ve Hadice Baise Hanım'ın (1891-?) ifadelerine başvurur. İfadesi alınan tek kadın Hadice Baise Hanım'dır ve Satvet Lütfi'yle tanışıklığı dolayısıyla sorgulanır. İla-veten, sorgulamalardan elde edilen bilgiler çerçevesinde sorular hazırlanır ve bu sorular cevaplanması amacıyla Harbiye Nezâreti, Dâhiliye Nezâreti ve Sadarete gönderilir. Harbiye Nezâreti Müsteşarı Mahmut Kâmil Paşa, Harbiye Nâzırı Enver Paşa, Dâhiliye Nezâreti Müsteşarı İsmail Canbolat, Dâhiliye Nâzırı Talât Bey ve Sadrazam Said Halim Paşa'nın bu sorulara cevapları alınır.⁵⁴

Yakup Cemil meselesi dolayısıyla sorgulamalar 20/21 Ağustos'ta Satvet Lütfi'nin sorgusuyla başlar ve devam eden günlerde diğer isimlerin sorgularıyla sürer. Heyet-i Tahkikiye, Satvet Lütfi'ye Yakup Cemil'in Bursa ziyareti ve münferit sulh üzerine sorular yönel-tir. Satvet Lütfi, Yakup Cemil'in Servinaz Otelinde yirmi gün kadar kaldığını ve bu süre zarfında kendisiyle ancak birkaç defa görüştü-ğünü ifade eder ve bu görüşmelerin de arıcılık ve ziraat hakkında ol-duğunu belirttikten sonra kendisinin Yakup Cemil meselesiyle kat'î surette alakası olmadığını söyler; "Yakup Cemil Bey bir çocuk değil ki ben onu birkaç defa görmekle fikrime kazanabileyim yahut kura-yım," der. Temmuz 1916'da İstanbul'a geldiğini, Dâhiliye Nezâreti Müsteşarı İsmail Canbolat'la görüştüğünü ve Canbolat'a, İsviçre'ye

⁵⁴ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37; MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A; MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34.

giderek burada Prens Sabahaddin'le görüşüp Talât Bey'in talimatları doğrultusunda münferit sulha talip olunduğu takdirde ne gibi faydalar temin edileceğini tespit ve Prens Sabahaddin'in yardımını sağlamak için gayret gösterebileceğini belirtir. Canbolat'a münferit sulh hakkında ne düşündüğünü sorduğunu, Canbolat'ın da "Biz razı olsak da Rusya muvafakat etmez. Çünkü Rusya behemehâl İstanbul ve Boğazları isteyecek. Hâlbuki İstanbulsuz bir Türkiye'nin de hiçbir kıymeti olamaz," dediğini rivayet eder.⁵⁵ Münferit sulh için Prens Sabahaddin nezdinde teşebbüs teklifi eden Satvet Lutfi, "Yakup Cemil'in aklına giren adam" olduğu iddiasını kesinlikle reddeder. Yine Yakup Cemil de Satvet Lutfi'nin ifadesini doğrular ve kendisiyle münferit sulh hususunda bir irtibatı olmadığını açık bir şekilde ifade eder. Yakup Cemil, Servinaz Otelinde kalması münasebetiyle Satvet Lutfi'yi tanıdığını ve Lutfi'nin kendisinden korktuğunu ifade eder. Hatta "Otel sahibinin fena olmasından [dolayı] ileride bana da arkadaşlarım tarafından bir leke sürülmemek için üçüncü katta ailemle beraber odada yer içer, yalnız banyo zamanı banyo ederdik... Otelde oturarak herkesten yatak verecek parası yevmiye üçer mecidiye alırken benden altı mecidiye almaya utanmadılar. Kâtipleri Boşnak Salih Efendi de benim arı kovanları meselesinden yirmi liramı dolandırmıştır," der.⁵⁶

Yakup Cemil'in, doktorun eşine kaplıca tavsiye etmesi üzerine geldiği Bursa'da en çok görüştüğü isim Enis Avni'dir ve bu sebeptendir ki Enis Avni'ye de Satvet Lutfi ve Yakup Cemil hakkında sorular yöneltilir, ifadesi alınır. Enis Avni, Satvet Lutfi'nin Yakup Cemil'le ciddi bir münasebetinin olmadığını ifade eder. Yakup Cemil'le Bursa'da bulunduğu müddette hemen her vakit beraber olduğunu ve Yakup Cemil'in iç ve dış siyaset ve Vükelâ hakkında herhangi bir şey söylemediğini belirtir; "Çünkü Yakup siyasetten bahsetmeyi hiç

⁵⁵ *MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34, Satvet Lutfi, 7/8 Ağustos 1332 [20/21 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 1-2, 15-16; MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Satvet Lutfi, 8/9 Ağustos 1332 [21/22 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 23-29; MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Satvet Lutfi, 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 332-334; Satvet Lutfi, 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 340-342; Satvet Lutfi, 20/21 Ağustos 1332 [2/3 Eylül 1916] tarihli ifade, s. 399-403.*

⁵⁶ *MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 128.*

sevmez. O yalnız iş görmeyi sever,” der. Bursa’da bulunduğu sürede Harb-i Umumî hakkında gayet iyimser olduğunu ve hatta burada, İttihâd ve Terakki Kulübünde, Harb-i Umumî hakkında bir konferans verdiğini söyler. Enis Avni, Satvet Lütî’nin bahsettiği üzere Yakup Cemil’in aracılık ve ziraata dair merakına da vurgu yapar.⁵⁷

Yakup Cemil meselesinin kritik isimlerinden biri de Sapançalı Hakkı’dır. Sapançalı Hakkı’nın ifadesi 22 Ağustos’ta başlar ve 2 Eylül’de tamamlanır. Heyet-i Tahkikiye, kendisinden özellikle Yakup Cemil’le ilişkisini, Meserret Otelindeki toplantıyı, münferit sulh meselesini ve Romanya’daki faaliyetlerini sual eder. Sapançalı Hakkı, Yakup Cemil’in Enver Paşa tarafından fırka kumandanı yapıldığı için öfkeli olduğunu ve bayramdan üç gün evvel yazıhanesine gelerek “Ben artık İngiliz partisi oldum,” dediğini rivayet eder. Akabinde de bir harita çizerek Yakup Cemil’in münferit sulh yönündeki düşüncelerini yani on beş maddesini anlattığını, mevzuyu Kara Kemal ve Memduh Şevket’e açtığı beyanında bulunduğunu söyler. Bu söylemler üzerine kendisini teskin ettiğini hatta Sadrazam Said Halim Paşa’yla görüşmesini teşvik ettiğini belirtir ve “Bu çocuk bizim aramızda öteden beri biraz mecnun tanınmıştır,” der. Yakup Cemil’in Meserret Otelinde bir tertip içinde olduğunu haber aldığı anda derhâl Otele giderek Yakup Cemil’i hareketinden vazgeçirdiğini, Bâbîâli Muhafızı Hasan Hoca Efendi’ye telefon ederek “Kim Bâbîâliye gelirse süngüye koy,” dediğini aktarır. Akabinde Yakup Cemil hadisesini 29 Temmuz Cumartesi günü Enver Paşa’ya aktardığını, sonrasında da fırka kumandanı olarak merkezden uzaklaştırılmasını Paşa’dan istediğini söyler. Romanya’da Fransa ile İttihâd ve Terakki arasında aracılık teklifi aldığını ancak Romanya’daki Osmanlı sefirini işaret ederek böyle işlerle alakası olmadığını söylediğini ifade eder. Münferit sulhla herhangi bir alakasının olmadığı vurgusunu yapar. Yakup Cemil’in kendisinden “Adamlarıma vereceğim,” diyerek para istediğinde cebinden yirmi üç lira çıkarıp verdiğini de ilave-

⁵⁷ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Enis Avni, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 148-156; Enis Avni, 11/12 Ağustos 1332 [24/25 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 156-160; Enis Avni, 13 Ağustos 1332 [26 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 181-186; Enis Avni, 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 249; MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34, Enis Avni, 20/21 Ağustos 1332 [2/3 Eylül 1916] tarihli ifade, s. 7-8.

ten söyler. Son olarak Romanya'daki ticari işleri dolayısıyla devleti zarara uğrattığı iddialarını geniş bir şekilde ele alır ve özellikle Talât Bey kanadının hakkındaki ithamlarını reddeder.⁵⁸

Yenibahçeli Nail Bey de Meserret toplantısını iştirmediğini ve katılmadığını, Tahniyeci Hakkı ve Sapançalı Hakkı'dan hem Yakup Cemil'in düşünceleri ve münferit sulh meselesi hem de Meserret Otel'i toplantısı hakkında malumat elde ettiğini ifade eder. Yakup Cemil'in Enver Paşa'yı öldürmek ve Kabinayı değiştirmek fikrinde olduğunu Tahniyeci Hakkı'dan iştirmediğini belirtir. Ancak Tahniyeci Hakkı, Yenibahçeli Nail'in iddia ettiği Enver Paşa'yı öldürmek ifadesinin açık bir şekilde söylenmediğini aktarır. Hüseyin Kadri Bey'le Bahaeddin Şakir arasındaki bir mülakat üzerinde durur ve Hüseyin Kadri Bey, "Siz yanlış hareket ediyorsunuz. Fedakâr arkadaşlarınızı imha ve ifnaya çalışıyorsunuz. Bu gerek memleket ve gerekse şahsımız için felakettir. Bunun bir çaresini bulunuz," dediğinde Bahaeddin Şakir'in "Bizim karşımızda ne servet ne de pazı bir kuvvet olamaz. Saydığın şahıslar ki bendeniz [Nail], Mümtaz Bey, Hüsrev Sami Bey, Sapançalı Hakkı beylerdir; bunlar arzu edildiği zamanda ortadan servetleriyle şahsiyetleriyle kalkabilecektir," dediğini nakleder.⁵⁹ Bu nakil, Hüseyin Kadri Bey tarafından bazı farklarla doğrulanır⁶⁰ ancak Bahaeddin Şakir tarafından kabul edilmez.⁶¹

Yakup Cemil'in birlikte hareket ettiği iddia edilen Hüsrev Sami ise "Yakup Cemil'in teşebbüsleri hakkındaki malumatım iştiriklerimden ibarettir," der. Sapançalı Hakkı da bir telgraf aldığı için İstanbul'a geldiğini ve İstanbul'da Yakup Cemil'in "demokrat" bir

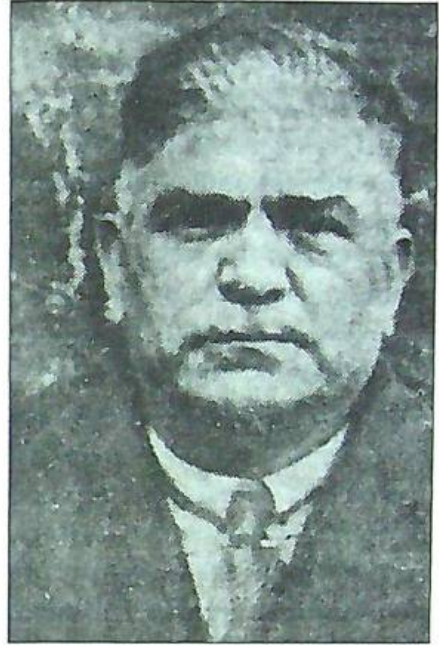
⁵⁸ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Sapançalı Hakkı, 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 31-36; Sapançalı Hakkı, 11/12 Ağustos 1332 [24/25 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 129-142; Sapançalı Hakkı, 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 223-224; MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Sapançalı Hakkı, 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916] tarihli ifade, s. 364-366; Sapançalı Hakkı, 20 Ağustos 1332 [2 Eylül 1916] tarihli ifade, s. 385-396.

⁵⁹ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yenibahçeli Nail, 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 42-46; Yenibahçeli Nail, 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 240-248.

⁶⁰ MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Hüseyin Kadri Bey, 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 325-326.

⁶¹ MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Bahaeddin Şakir, 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 265-266.

kabine teşkili ve bunun için Bâbîâliye yürüme kararı aldığı, Talât Bey'in kendisiyle olabileceğini ancak Enver Paşa'nın, inatçı olduğu için münferit sulh teklifine yanaşmayacağını düşündüğü için Paşa'yı "vuracağım" dediğini işittiğini söyler. Yakup Cemil ile Bursa'da bulunduğunu belirtir ancak kafa kafaya verip beraber gittikleri iddiasını reddeder. Elektrik aydınlatması işi için Bursa'ya giderken vapurda Yakup Cemil'e tesadüf ettiğini söyler. Bursa'da Yakup Cemil'in Kafkasya Cephesi hakkında bir konferans verdiğini, beraber Vali'yi ziyaret

Hüseyin Sami Bey
Akşam, 2 Ağustos 1934, Nr. 5680, s. 4.

ettiklerini aktarır. Daha sonra Seyr-i Sefain İdaresinde Yakup Cemil'le görüştüğünü orada kendisinin kanun müsait olmadığından fırka kumandanı yapılmadığını belirterek "Bu kanun değişmelidir," dediğini nakleder. Yakup Cemil'in Hüseyin Sami'ye yönelik Cemiyetin Trabzon Müfettişliğinden istifası sonrası Talât ve bazı Cemiyet mensuplarına husumetle baktığı yönündeki iddiasını reddeder ve "Ben siyasi terbiye görmüş bir adamım. İçtihat farklarından dolayı istifa etmek husumet manasını istilzam etmez. Hatta istifa edip geldikten sonra yine Merkez-i Umumîdeki arkadaşlarla eskisi gibi görüşmüş ve yine onlardan da eskisi gibi hürmet görmüşümdür. Hatta bana İzmir'de ticaret veren, işler bulan yine Merkez-i Umûmî azasıdır," der.⁶² Hüseyin Sami Bey'in yanında İzmitli Mümtaz Bey'in de ifadesine başvurulur. Mümtaz Bey, Sapancalı'nın telgrafı üzerine İstanbul'a geldikten sonra Yakup Cemil meselesinin mahiyeti hakkında Sapancalı Hakkı'dan malumat edindiğini belirtir. Bunun

⁶² MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Hüseyin Sami, 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916] tarihli ifade, s. 426-433.

üzerine Hakkı Bey'in yazıhanesinde Yakup Cemil'le buluştuğunu ve kendisine "Bu fikre devam ettiğin takdirde ben ve benim arkadaşlarımı sana karşı muhalif göreceksin," dediğini söyler. Ayrıca Yakup Cemil'e bu fikri nereden aldığı sorusunu yönelttiğini ve kendi dimağından bu fikrin hâsıl olduğu cevabını aldığını aktarır. Yakup Cemil'in iddia ettiği Enver Paşa ve Merkez-i Umumî hakkında ki hakaret sözlerini ise reddeder. Enver Paşa'ya karşı herhangi kötü bir sözünün olmadığını, bunu "nankörlük" olarak addedeceğini ve Merkez-i Umumîye karşı ise sitemkâr olduğunu belirtir. Yakup Cemil'in münferit sulh yönündeki

İzzetli Mümtaz Bey
Akşam, 7 Temmuz 1934, Nu: 5654, s. 4.

düşüncelerini Merkez-i Umumîye, Kara Kemal'e ve Mahmut Kâmil Paşa'ya anlattığı, Meserret Otelinde büyükçe bir toplantı yaptığı ve bundan herkes haberdar olduğu hâlde Emniyet-i Umumiye Polis Müdüriyeti ve Jandarma Kumandanlığının nasıl haber alamadığını sorgular. Emniyet-i Umumiye Şube Müdürü Mehmet Bey'in hafiyeleri Meserret civarında bulunduğu hâlde hükûmetin bundan haberi nasıl olmaz, sorusunu yöneltir. Ardından da "Hakkı Bey derhâl Nâzır Paşa Hazretlerinin konağına gidip haber verdiği hâlde gerek İttihâd ve Terakki Merkez-i Umûmîsi gerekse şahısları itibarıyla Mahmut Kâmil Paşa ve Murahhas Kemal beyler niçin malumat vermemişler? Şu hâlde Yakup Cemil Bey'in arkasında bir kuvvet var, yani mumaileyhi teşvik edip ortaya salıveren eşhas olacaktır," der ve Divan-ı Harpten bu cihetin araştırılmasını talep eder.⁶³ Buradan anlaşıldığı kadarıyla Mümtaz Bey bu meselenin ardında Kara Kemal gibi isimlerin olabileceğini düşünmektedir.

⁶³ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Mümtaz Bey, 12 Ağustos 1332 [25 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 168-177.

Yakup Cemil meselesi çerçevesinde İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden bazılarının da bilgi amaçlı ifadelerine başvurulur. Bu isimlerin başında Kara Kemal ve Bahaeddin Şakir gelmektedir. Bahaeddin Şakir, Yakup Cemil'in bir gün Merkez-i Umumîye gelerek "Bana bir iş bulun," dediğini, kendilerinin de Midhat Şükrü Bey'i Enver Paşa'ya göndererek Yakup Cemil'e bir iş bulunması ricasında bulunduklarını belirtir. Hatta Yakup Cemil gittikten sonra Kara Kemal'in "Buna bir iş bulalım da gitsin kendine iş çıkarsın," dediğini söyler. Meserret toplantılarından ise Enver Paşa'nın Talât Bey'e meseleyi açması akabinde haberdar olduğunu aktarır ve "Yakup Cemil'den fırkasına ihanet edeceğini ve arkadaşlarına suikast edeceğini ümit etmezdim. Esasen Yakup Cemil ile gerek Merkez-i Umumî ve gerek Hükûmet arasında hiçbir mesele zuhur etmemiştir," der. Yakup Cemil'in "Başlı başına bir dimağ olarak hiçbir taraftan teşvik ve ilham olunmaksızın mühim bir siyasi teşebbüste bulunacağını asla tahmin ve tasavvur edemem. Şimdiye kadar Yakup Cemil, kendisinin aldığı emirleri icra etmiş veyahut muhitinin telkinlerine tâbi olarak hareket etmiştir," diye de ilave eder. Bursa'da Satvet Lütü'nin otelinde kalması ve Satvet Lütü'nin münferit sulh yönünde benzer ifadeleri İsmail Canbolat'a söylemiş olmasından hareketle Yakup Cemil'in üzerinde bir İngiliz tesiri olabileceğini söyler. Ayrıca Sapançalı Hakkı'nın Yakup Cemil'e tesir ettiği ve belki de onunla müşterek hareket ettiğini aktarır.⁶⁴ Bahaeddin Şakir, Sapançalı Hakkı'nın Emanuel Karasu'ya "Biz Yakup Bey gibi budalaca hareket etmeyeceğiz. Lazım gelen propagandayı yaptıktan, zemini iyice hazırladıktan sonra maksadımızı temin edeceğiz," dediğini iddia etmesi üzerine Karasu'nun ifadesine başvurulur. Karasu, Bahaeddin Şakir ile Beyoğlu'na doğru giderken konuştuğunu söyledikten sonra "Yakup Cemil'in tarif ettikleri hadise mecnunane ve tedbirsiz bir vak'adır. Ehemmiyeti olamaz fakat Cenâb-ı Allah, bizi, zemini hazırlayarak vuku bulacak bir hadiseden muhafaza etsin," dediğini ifade eder. "Sapançalı Hakkı'ya atfen böyle bir söz geçmemiştir,"

⁶⁴ MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Bahaeddin Şakir, 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 258-266; Midhat Şükrü Bey, Enver Paşa'ya gider ve Yakup Cemil'in terfisi için ricada bulunur ancak sonuç değişmez. MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Midhat Şükrü, 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 254-255.

diyerek Bahaeddin Şakir'in ifadesini doğrulamaz.⁶⁵

Yakup Cemil meselesinde en çok adı geçen isimlerden biri, "komplo"nun mimarı gibi gösterilen isim Kara Kemal'dir; Divan-ı Harp tarafından Kemal Bey'in de ifadesine başvurulur. Evvela Yakup Cemil'in kendisine bir projeden bahsedip etmediği sorulur. Kara Kemal, ramazan ayının ortalarında Erenköy'ündeki evinden telefonla aradığını ve önemli bir meseleyi görüşmek üzere kendisini evine davet ettiğini söyler. Israrlı talebi üzerine kendisi gitmeyip Memduh Şevket'i gönderir⁶⁶ ve Memduh Şevket, Yakup Cemil'le görüşür. Memduh Şevket, bu görüşmede Yakup Cemil'in harita ve on beş maddesini izah ettiğini, münferit sulh ve döneklikten bahsettiğini ifade eder. Memduh Şevket, Yakup Cemil'den öğrendiği münferit sulh projesini Kara Kemal'e iletir.⁶⁷ Birkaç gün sonra da Yakup Cemil, Kulüpte Kara Kemal'le görüşür ve projesinden bahseder. "Bunu Talât Bey ve arkadaşları kabul ederler ancak Enver Paşa Alman taraftarıdır ve Alman imparatorunun dostudur. O kabul etmez, onun da icabına bakarız," der. Bunun üzerine Kara Kemal, "Yakup Cemil, biz Almanlarla birlikte doğup onlarla birlikte ölmeye hazırlanmadık. Ancak mevcut harpte vatanın menfaatlerini o cihette görerek onlarla bu ittifak doğdu. Bu sebepten memleketin aslı menfaatleri icap ettirdiği takdirde döneklik de olabilir ve o zaman gelirse düşünülür," der ve "Arkadaşlara da söyleriz," diyerek idare yollu bir cevap verir. Bu meseleden kimseye bahsetmemesini de tembih eder. Kara Kemal'in bu sözleri muhtemeldir ki Yakup Cemil tarafından gerçek kabul edilir. Çünkü "Ben bu projeyi Kemal Bey'e söyledim. Merkez-i Umumîye söyledim. Kabinece de hallolunmuş ve kabul edilmiştir," gibi ifadeler kullanır. Bu iddia Tahkik Heyeti tarafından Kara Kemal'e sorulduğunda "Aslı yoktur, söylemediğimi kendisi de bilir," cevabını verir. Kara Kemal, Yakup Cemil'in Meserret Otelindeki toplantısından evvelden haberi olmadığını, Enver Paşa'nın durumu haber vermesiyle malumat sahibi olduğunu ifade

⁶⁵ MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Emanuel Karasu, 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 291.

⁶⁶ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Kara Kemal, 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 250.

⁶⁷ MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Memduh Şevket, 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 287-289.

eder. Kara Kemal, “Yakup Cemil’in kendiliğinden bu kadar eşkâli ihata ederek düşünemeyeceğini ve bunun hariçten kendisine telkin olunduğu fikrini hâsıl etti”ğini belirtir. Ancak takip edildiği vehmine düştüğünü ve Fırka Kumandanı yapılmaması dolayısıyla kızgın olduğunu bildiği için Yakup Cemil’in bu kadar ileri gideceğini tahmin etmediğini vurgular.⁶⁸ Midhat Şükrü, Yakup Cemil’in münferit sulh fikrinin sırf kendinden çıktığı kanaatinde olmadığını belirtir ve hariçten bir telkin eseri olmasını daha olası görür.⁶⁹ Doktor Nazım, “Ben Yakup Cemil’in bilhassa proje suretinde gördüğüm tekâlifi ve bu mesele[nin] bizzat kendinden doğmadığına kaniyim. Çünkü Yakup Cemil’in zekâsı[nı] bu kadar şümüllü bir program ihzarına müsait görmedim. Fakat kimden mülhem olduğunu da ispat edecek delillerim yoktur,” der.⁷⁰

Yakup Cemil meselesinin sanıklarından Tahniyeci Hakkı, Yüzbaşı Nevzat, Yaver Murat, Ali Haydar Efendi gibi isimler, Yakup Cemil’in Meserret Otelindeki toplantılarına iştirak ederler ancak Yakup Cemil’le münferit sulh ve Vükelâyı katl hususunda beraber olmadıklarını iddia ederler. Ali Haydar, Meserret Otelinde, Yakup Cemil’in; ahvalin fenalığından bahsettiğini, İtilaf tarafına geçilmesi gerektiği ve bu işi yalnız başına yapacağı yönünde sözler sarf ettiğini söyler. Hatta Kabinenin münferit sulh teklifini kabul etmemesi durumunda vuruşacağını ve Sapançalı Hakkı’nın sadrazam, Hüsrev Sami’nin de Hariciye Nâzırı olarak isminin geçtiğini belirtir. Kendisine de bir nâzırlık teklif edildiğini, bunun üzerine “Kabakçı

⁶⁸ *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Kara Kemal, 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 250-251; *MSB., ATASE., BDH.*, 2318, 53/87A, Kara Kemal, 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 252-253; Memduh Şevket de kendisine yöneltilen “Meserret Otelinde arkadaşlarını topladığında yalnız Meserret’te değil Merkez-i Umumî dairesinde onların kendilerine merbut zannettikleri fedaileri bile Merkez-i Umumîde toplamış” olduğunu aktaran bir suale “Bunun aslı yoktur ve olmak ihtimali de yoktur ve böyle bir teşkilat olduğundan malumatım yoktur,” diye cevap verir. Bk. *MSB., ATASE., BDH.*, 2318, 53/87A, Memduh Şevket, 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 287-290.

⁶⁹ *MSB., ATASE., BDH.*, 2318, 53/87A, Midhat Şükrü, 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 255.

⁷⁰ *MSB., ATASE., BDH.*, 2318, 53/87A, Doktor Nazım, 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 257.

Mustafa devrini mi ihya edeceğiz?” dediğini aktarır.⁷¹ Yaver Murat da kendisine Yakup Cemil’in Meserret Otelinde münferit sulthan bahsettiğini ve kendisinin “Böyle bir şey bilinirse bizi vatan haini diye öldürürler ve hakları da olur,” dediğini nakleder. Heyet-i Tahkikiyenin Yakup Cemil’in muhtelif cephelerde hükûmet veya muharebenin şekli hakkında eleştirilerini görüp görmediği yönündeki suale “Katiyen,” şeklinde cevap verir.⁷² Yakup Cemil, Hasan Hoca Efendi’ye de Meserret Otelinde fikrini açar ve Vükelâdan açıklama talebinde bulunacağını belirtir. Hasan Hoca Efendi, bu talebe “Ben böyle şeyden anlamam ve hiç böyle şeyle alakam da yoktur,” cevabını verir ve arkadaşlarının da Yakup Cemil’in münferit sulh çerçevesindeki tasavvuruna şiddetle karşı çıktığını söyler; Yaver Murat, Yüzbaşı Nevzat, Sapançalı Hakkı, Mümtaz Bey, Kuşçubaşı Eşref Bey, Hüsrev Sami gibi isimleri Yakup Cemil’e karşı olanlar meyanında sayar. Sapançalı Hakkı’nın; Meserret’e gelerek Yakup Cemil’le görüştüğü ve iddia edilen eylemin önüne geçtiği esnada Hasan Hoca Efendi’yi arayarak “Bâbîâlîye geleni süngüleyin,” demesi Hasan Hoca Efendi tarafından da doğrulanır.⁷³ Ancak Yakup Cemil, Hasan Hoca Efendi’yle muvacehesinde Hasan Hoca’nın on beş maddelik münferit sulh fikrini kabul ettiğini söyler. Hasan Hoca Efendi ise kendisine on beş maddeden bahsedilmediğini belirtir. Yakup Cemil’in cevabıysa “İnkâr ediyor,” olur.⁷⁴

Yakup Cemil meselesinin sanıklarından Maiyyet-i Seniyye Bölüğü Kumandanı Yüzbaşı Nevzat Bey, Halil Paşa’nın en yakını olmak üzere Yakup Cemil’i tanıdığını, onu İttihâd ve Terakkinin İstanbul müfettişi olarak bildiğini ve Halil Paşa’nın “Yakup Cemil ne isterse yap,” dediğini belirtir. Yakup Cemil’in kendisine, hükûmetin müşkül mevkiye düştüğünü ve bir izahat almak için arkadaşlarıyla bir

⁷¹ *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Ali Haydar, 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 36-37; Ali Haydar, 12 Ağustos 1332 [25 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 165-166.

⁷² *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Yaver Murat, 8 Ağustos 1332 [21 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 1-3.

⁷³ *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Hasan Hoca Efendi, 8 Ağustos 1332 [21 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 6-7; Hasan Hoca Efendi, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 146.

⁷⁴ *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Hasan Hoca Efendi’nin Yakup Cemil ile 13 Ağustos 1332 [26 Ağustos 1916] tarihli muvacehesi, s. 189-190.

teşebbüste bulunacaklarını belirttiğini söyler. Nevzat Bey, “Sen birlirsin. Benim için Enver Paşa, Talât Bey, Halil Paşa ve ondan sonra sen gelirsın. Sakın bunlar aleyhinde bir şey olmasın?” dediğini Yakup Cemil’in de “Hayır, zaten bunların reyile yapıılıyor,” diyerek Merkez-i Umumînin ve Mümtaz Bey, Sapançalı Hakkı gibi isimlerin de kendisiyle beraber olduğu cevabını verdiğini ifade eder. Yakup Cemil’in talebi üzerine Hapishane Müdürü İbrahim Bey’den bir revolver alarak verdiğini, Yaver Murat’la görüşürken İtilaf’a dönmek fikrini duyunca Yakup’un fena bir hareket içerisinde olacağını anladığını ve bu yüzden bomba talebine olumsuz yanıt verdiğini belirtir. Bayramın ikinci veya üçüncü günü Sapançalı Hakkı ve Mümtaz Bey’le görüştüğünü ve Mümtaz’ın kendisine Yakup Cemil’le ilgili dikkat etmesi gerektiği uyarısında bulunduğunu söyler. Yüzbaşı Nevzat, hadiseyi Enver Paşa’nın aleyhinde görür ve münferit sulh meselesinde çok rahat hareket etmesi üzerinden bir değerlendirme yaparak Kabine veya Merkez-i Umumîden bazılarının Yakup Cemil’in arkasında olabileceği imasında da bulunur. Yüzbaşı Nevzat’la Yakup Cemil 26/27 Ağustos’ta Divan-ı Harpte yüzleştirilirler. Yakup Cemil, Yüzbaşı Nevzat Bey’in iddialarını reddeder ve bu hususta şöyle der: “Yanımdan katiyen ayrılmamıştır ve kendisi Hükûmetin İnzibat Bölük Kumandanlığı gibi mühim bir vazifesini deruhte etmiş zevattan olduğundan benim gittiğim yol eğri ise niçin o dakikada eğriliğinden bana bahsetmemiş ve nân ü nimetiyle perverde olduğu Hükûmete o dakikada açarak beni yakalatırmamış, sonra da kaçamaklık dolayısıyla ve Hakkı Sapanca’yla filan görüşerek meydanda yalnız muzır olarak ben kalıyor ve arkadaşımız yahut ‘Sadrazam’ımız Sapançalı Hakkı Bey Kabinesi erkânından Ali Haydar, Mümtaz, Hüsrev Bey ve saire olduğunu bildiği hâlde sonradan polis müdürü olacak olan Hakkı Bey de yanımızda beraber çalıştığı hâlde, Sadrazam’ımız Sapançalı Hakkı Bey’in yaverlik hizmetinde Murat Bey’in bulunacağını duyduğu hâlde ‘Silaha falan ihtiyacınız var mı?’ diyerek benden sorduğu zamanları nasıl oluyor da inkâr ediyorsun ve başka şeyleri ilave ediyorsun? Hakkı Sapanca, Mümtaz ile ve sonra da Tahniyedeki Hakkı’yla da görüşerek acaba Yakup’u yere vurur, kendinizi kurtarır mı zannediyordunuz?”⁷⁵

⁷⁵ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yüzbaşı Nevzat, 8 Ağustos 1332 [21 Ağus-

Yakup Cemil meselesi çerçevesinde üzerinde durulan hususlardan biri de para meselesidir. Yakup Cemil, adamlarına vereceğini söyleyerek Sapançalı Hakkı'dan para ister ve Hakkı da yirmi üç lira verir. Kendisi de yedi lira ilave ederek ve "On lirasını Nevzat Efendi'ye, on lirasını Hasan Hoca'ya ver. On lirasını benim arkadaşlarıma dağıt, şimdilik yesinler," diyerek otuz lirayı Tahniyecî Hakkı'ya verir. Tahniyecî Hakkı, Yakup Cemil'in verdiği otuz liranın; on lirasını Yüzbaşı Nevzat'a, on lirasını Hasan Hoca Efendi'ye ve kalan on lirasını da Telgrafçı Fehmi ve Yaver Murat gibi isimlere dağıtır. Ancak Yüzbaşı Nevzat ve Yaver Murat, Tahniyecî Hakkı'nın kendisine para verdiği iddiasını reddeder.⁷⁶

Münferit sulh ve hükûmeti tebdil iddialarının en önemli zanlısı olmasına rağmen Yakup Cemil'in sorgusuna 23 Ağustos'ta başlanır.⁷⁷ Ertürk bu hususta, tutuklandıktan ve hücreye konulduktan

tos 1916] tarihli ifade, s. 9-12; Yüzbaşı Nevzat, 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 38-40; Yüzbaşı Nevzat'ın Yakup Cemil ve Tahniyecî Hakkı'yla 13/14 Ağustos 1332 [26/27 Ağustos 1916] tarihli muvaceheleri, s. 205-212; Yüzbaşı Nevzat, 13/14 Ağustos 1332 [26/27 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 214-215; Vardar'ın eserinde, Yaver Murat ve Yüzbaşı Nevzat'ın Yakup Cemil ile iş tuttuklarını reddettikleri belirtilir. Yaver Murat ve Yüzbaşı Nevzat'ın belirttiğine göre Yakup Cemil, harbin fena gittiğinden, memleketin çektiği sıkıntılardan ve münferit sulh için pek çok teklif alındığından bahseder. Said Halim Paşa, Dâhiliye Nâzırı Talât Bey ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın da kendisinin düşüncesine hak verdiklerini, Almanlardan sıyrılmanın kolay olmadığını ve bunu gerçekleştirmek için Bâbiâlinin önünde bir münferit sulh nümâyişi yapılması gerektiğini ifade eder. Bunun için Yüzbaşı Nevzat ve Yaver Murat'tan silah ve adam hazırlanması hususunda yardım talep eder ve onlar da Yakup Cemil'e itimat ederek yardımcı olurlar. Sorgulananlardan Yahya Kapudan da hükûmetin müsaadesi neticesinde bir gösteri yapılacağına inandığı için teşebbüsün içerisinde yer aldığını belirtir. Bk. Vardar, *age.*, s. 376-377. Ancak buradaki iddialar Yakup Cemil tarafından doğrulanmaz. Yakup Cemil, Yüzbaşı Nevzat'ın adam bulma teklifine Yaver Murat'ın yeterli olduğunu söyler. Bâbiâli önünde bir nümâyişten bahsetmez. Hatta silahlı bir şekilde hükûmet tebdili teşebbüsü iddiasını kat'î olarak reddeder.

⁷⁶ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Tahniyecî Hakkı'nın Yakup Cemil'le 13 Ağustos 1332 [26 Ağustos 1916] tarihli muvacehesi, s. 195-199; Yüzbaşı Nevzat'ın Yakup Cemil ve Tahniyecî Hakkı'yla 13/14 Ağustos 1332 [26/27 Ağustos 1916] tarihli muvaceheleri, s. 211-212; Sapançalı Hakkı'nın Tahniyecî Hakkı'yla 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916] tarihli muvacehesi, s. 225-226.

⁷⁷ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 71.

sonra kimsenin onun odasına girmeye cesaret edemediğini, silahlarının dahi alınmadığını belirtir. Nitekim bu sebeptendir ki sorgusu başlayamaz. Bunun üzerine Müstantik Vehbi Bey, Divan-ı Harb-i Örfi Reisi Nafiz Bey'i ziyaret ederek iki gündür Yakup Cemil'in sorgusunun yapılmadığını ve bir şeyler yapılmasını ister.⁷⁸ Nihayetinde Yakup Cemil'in silahları zorla elinden alındıktan sonra 23 Ağustos'ta ifadesinin alınmasına başlanır.

Yakup Cemil meselesiyle ilgili tafsilatlı bilgi veren üç isim Esatlı, Ertürk ve Vardar'dır. Bunlardan, Yakup Cemil meselesiyle ilgili tafsilatlı çalışma yapan Mustafa Ragıp Esatlı'nın eserinde zanlıların ifadelerine yönelik verilen bilgilerde ciddi sıkıntılar bulunur. Esatlı'nın aktarımlarına göre; Yakup Cemil'e Müstantik Vehbi Bey tarafından "Meserret toplantılarındaki amacının ne olduğu" sorulur. O da Merkez-i Umumînin politikalarını beğenmediğini, kongrelerde muhalif olduğunu, hakkı olan fırka kumandanlığının verilmediğini, eski arkadaşlarının kendisine düşmanca baktıklarını söyler. Enver Paşa'yı Harbiye Nâzırlığına getiren en büyük amil kendisi olduğunu, Talât Bey'in Enver Paşa'yı kendisi aleyhine doldurduğunu, Talât'ın Dâhiliye Nâzırlığına ve keyfî hareketlerine karşı çıktığı için kendisinden nefret edildiğini ve Talât Bey'e de karşı olduğunu ifade eder. Bâbîâli Baskını öncesinde de Talât Bey'e giderek Edirne ve memleketi kurtarmak için hükûmet darbesinin gerektiğini söylediğini, Talât'ın iki tarafa gelir münafık olması sebebiyle Ömer Naci, Mustafa Necip, Sapançalı Hakkı gibi isimlerle Meserret Otelinde toplanarak baskın kararı aldıklarını belirtir ve Talât Bey'in kendisine "Edirne'yi sen kurtardın" dediğini söyler. Ardından da bugünkü durumun da aynı olduğunu belirterek münferit sulh için hükûmet değişikliğinin şart olduğunu ve bunu yapmak istediğini belirtir. Meserret Otelinde Yahya Kapudan, Yaver Murat, Yüzbaşı Nevzat gibi arkadaşlarıyla toplandığını, Bâbîâli baskını tertip ettiğini, Bâbîâli Muhafızı Hasan Hoca Efendi'nin kendisine Bâbîâliye girişte yardımcı olacağını, Vükelâ odasına girince silahını çekerek bütün vekillerin istifasını isteyeceğini, Talât Bey'in bu durumda münafık olduğu için derhâl saf değiştireceğini, Enver Paşa'nın kendisine karşı gelmesi durumunda da onu öldüreceğini ifade eder. Yine, tam Bâbîâliye yü-

⁷⁸ Ertürk, *age.*, s. 153-154; Esatlı, *age.*, s. 562-564.

rüyeceği esnada Sapançalı Hakkı'nın gelerek kendisini durdurduğunu da belirtir. Hatta kendisini münferit sulh yönünde kışkırtanın Sapançalı Hakkı olduğunu, onun Avrupa'da elçilerle görüştüğü ve Avrupalıların Osmanlı'yla barış yapmak arzusunda olduklarını kendisine söylediğini de ilave eder. Yine Kara Kemal, Talât Bey, Mahmut Kâmil Paşa, Said Halim Paşa gibi isimlerin de münferit sulh teklifine olumlu baktıklarını ifade eder.⁷⁹ Esatlı'nın eserinde; Yakup Cemil'in ifadelerinin Kara Kemal'in kendisini hapisnede ziyareti (7 Eylül) sonrası değiştiği de iddia edilir.⁸⁰ Esatlı'nın Yakup Cemil meselesi üzerine anlatımıyla Yakup Cemil'in Divan-ı Harpteki sorgusu arasında ciddi farklılıklar söz konusudur. Nitekim Yakup Cemil, münferit sulh düşüncesini kabul etmekle birlikte kendisine yöneltilen hükûmeti basma yönündeki suçlamaları reddeder ve Sapançalı Hakkı ve diğer arkadaşlarının kendisiyle beraber olduklarını ısrarla vurgular.⁸¹ Esatlı'nın anlatımına göre Yakup Cemil, Bâbüâliye gerçekleştireceği baskın sonrasında iki üç kabine ihtimalinden söz eder: Bunlardan birinde Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'yı, diğerinde Mustafa Kemal'i, diğerinde de Fethi Bey'i sadrazam olarak öngörür. Yine Mustafa Kemal'in Sadrazam olmazsa Harbiye Nâzırı olacağını da belirtir.⁸² Ancak Yakup Cemil'in Divan-ı Harpteki ifadelerinde Cemal Paşa'nın adı Sadrazam olarak değil Bahriye Nâzırı olarak geçer. Sadrazam olarak bir yerde Fethi Bey diğer yerde de Sapançalı Hakkı'nın ismi verilir. Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı ise Yakup Cemil'in ifadelerinde yer alır.⁸³ Yine Esatlı'nın eserinde, Yakup Cemil'in; asıl Bâbüâliyi basmak isteyenin Mümtaz Bey olduğunu iddia ettiği belirtilir. Buna göre Mümtaz Bey, İzmit'ten kuvvet getirerek Bâbüâliyi basacaktır fakat Yakup Cemil ondan evvel davranmıştır. Tabii Mümtaz Bey bu iddiayı reddeder. Esatlı, Yakup Cemil'in sorgusu esnasında hep telkin altında kaldığını ve devamlı

⁷⁹ Esatlı, *age.*, s. 574-590.

⁸⁰ Esatlı, *age.*, s. 597-611.

⁸¹ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 110-129.

⁸² Esatlı, *age.*, s. 617-618, 675.

⁸³ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 91-92; 12 Ağustos 1332 [25 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 161.

surette ifadesini değiştirdiğini de vurgular.⁸⁴ Müstantik Vehbi Bey tarafından bir yerde “Sorgu dosyasının 168’inci sahifesini okuyunuz!” denildiğinde zabıt kâtibinin ilgili sayfayı yavaş yavaş okuduğu ve bu okunan kısmın Yakup Cemil’in Hüsrev Sami hakkındaki ifadeleri olduğunu belirtir. Buna göre Yakup Cemil’i kışkırtan Hüsrev Sami’dir.⁸⁵ Oysa hakikatte Divan-ı Harp sorgu dosyasının 168’inci sayfası Yakup Cemil’in değil Mümtaz Bey’in ifadesinden oluşur ve burada Hüsrev Sami’nin Yakup Cemil’i kışkırttığına dair herhangi bir ifade yoktur.⁸⁶ Bu da Esatlı’nın eserindeki bilgilerin sıkıntılı olduğunu gösterir. Yine Esatlı’nın eserinde, Talât Bey’in Divan-ı Harbe verdiği cevap, Mahmut Kâmil Paşa’nın cevabı, Harbiye Nâzırı Enver Paşa’nın cevabı cüz’î doğrular barındırsa da genel itibarıyla yanlış olarak verilmektedir. Doktor Nazım, Kara Kemal gibi isimlerin ifadeleri üzerinden verilen bilgilerde de ciddi sıkıntılar bulunmaktadır.⁸⁷ Sonuç olarak Esatlı’nın eserinde Yakup Cemil meselesi tamamen Talât Bey’in ve Kara Kemal’in bir komplosu olarak değerlendirilir.

Hüsamettin Ertürk ise Yakup Cemil’in sorgusunda bütün kaba-hatlerini kabul, her şeyi itiraf ettiğini ve Müstantik Vehbi Bey’in sorularına açık bir şekilde cevap verdiğini belirtir. “Bâbiâliyi nasıl basacaktın, hangi silah ve kuvvetle” sualine Yüzbaşı Nevzat’ın silah ve bombaları Meserret’e getirdiği, Dramalı Yahya Kapudan ve on yedi adamından istifade edeceği, Hasan Hoca Efendi’nin hiçbir mukavemete maruz kalmadan Bâbiâliye girmesine izin vereceği, Meclis-i Vükelânın istifasını alacağı ve karşı çıkan olursa öldüreceği şeklinde cevap verdiğini iddia eder. Yine Müstantik Vehbi Bey’in “Ya Enver Paşa’yı ne yapacaktın” sualine de “Allah ya ona ya bana yaşamayı nasip edecekti. Herhâlde vuruşacaktık,” şeklinde cevap verdiğini söyler. Yine Sapançalı Hakkı’nın da “Bütün bunlar Talât’ın komplosudur. Talât ve arkadaşları bu deliyi teşvik ettiler. Bizi top-

⁸⁴ Esatlı, *age.*, s. 627-631.

⁸⁵ Esatlı, *age.*, s. 634; Enis Avni, Hüsrev Sami’nin Kükürtlü’de kaldığını belirtir ve Yakup Cemil’le seyrek görüşmelerini ifade eder. *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Enis Avni, 11/12 Ağustos 1332 [24/25 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 156.

⁸⁶ *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Mümtaz Bey, 12 Ağustos 1332 [25 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 168.

⁸⁷ Esatlı, *age.*, s. 686-693.

tan imha etmek, Enver'i yalnız bırakmak istediler,” şeklinde cevaplar verdiğini ifade eder.⁸⁸ Vardar'ın eserindeki anlatıma göre Yakup Cemil, maksadının baştakileri protesto etmek ve müsait şartlar mevcutken bir münferit sulhla memleketi bu büyük vartadan kurtarmak olduğunu ifade eder. Münferit sulh düşüncesini Sapancalı Hakkı'dan duyduğunu belirtir ve kendisini Sapancalı'nın Bâbiâliye yürümekten vazgeçirdiğini vurgular. Müstantık Vehbi Bey'in “Bu yol silahla hükûmeti devirmek yolu mu idi?” sorusuna, “Evet, bu da olabilirdi!” şeklinde cevap verir.⁸⁹ Ertürk ve Vardar'ın anlatımlarından özellikle Ertürk'ün anlatımı Divan-ı Harp sorgu tutanaklarıyla hiçbir şekilde örtüşmez. Bu da Ertürk'ün bu hususta verdiği bilgilerin doğru olmadığını gösterir. Vardar'ın aktarımı nispeten daha tutarlı olsa da Yakup Cemil'in gerekirse silahlı bir şekilde hükûmeti devirmeyi itiraf ettiği hususu Yakup Cemil'in ifadelerinde yer almaz. Zira Yakup Cemil, on beş maddeyi savunmakla birlikte cebir yoluyla hükûmeti devirme teşebbüsü iddialarını şiddetle reddeder.

“Maznunun aleyh: Uzunca boylu, müleham [şişman/toplu], kestane siyahı saç ve kaşlı, kesik sarıca bıyıklı, ela göz, şaşica bakışlı gözlü, sarıca benizli: Erenköy'ünde Taşıtlarla'da ve Caddebostan'ında iki hanesinde mukim Asitaneli 36 yaşında Yakup Cemil Bey'in ahzolutan ifadesidir.”⁹⁰

Yakup Cemil, Divan-ı Harpteki ifadelerinde, kendisinin baş kahramanı olduğu İtilaf tarafına geçme, “dönellik” ve münferit sulh teşebbüsü olarak adlandırılan meseleyi etraflıca ele alır. Evvelâ Yakup Cemil, yukarıda da izah edildiği gibi kendisine rütbe ve fırka kumandanlığı verilmemesinden mustariptir. Harbiye Nâzırı Enver Paşa ve Merkez-i Umumi nezdinde teşebbüslerde bulunarak rütbe ve fırka kumandanlığı talebinde bulunur. Ancak Enver Paşa, ihtiyat

⁸⁸ Ertürk, *age.*, s. 155-156.

⁸⁹ Vardar, *age.*, s. 365-368.

⁹⁰ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 71.

zabiti olması hasebiyle rütbe verilemeyeceğini bildirir; araçların taleplerini de kanunun müsait olmadığı gerekçesiyle geri çevirir. Bu duruma üzülen Yakup Cemil, Mart 1916'dan beri zihninde yer alan on beş maddeyi hayata geçirmeyi düşünür. Bu da münferit sulh yapılması ve İtilaf Devletleri'nden elde edilecek faydalardan oluşur. Kara Kemal'in rahatsızlığı sebebiyle yerine Erenköy'deki evine gelen Memduh Şevket'le görüşür; on beş maddesini ve düşüncelerini ona açar ve Merkez-i Umumî nezdinde teşebbüslerde bulunur. Ayrıca Meserret Otelinde Ali Haydar, Yüzbaşı Nevzat, Tahniyeci Hakkı, Sapancalı Hakkı, Yaver Murat, Hasan Hoca Efendi gibi isimlerle toplantılar yapar. Yakup Cemil, Yaver Murat'ın "Sen iyi düşünürsün, ne emir edersen amadeyim," ve Sapancalı Hakkı'nın da "Sen ne yaparsan seninle beraber[im], ayrılmam," dediğini söyler. Ali Haydar, Yüzbaşı Nevzat, Hasan Hoca Efendi ve Tahniyeci Hakkı gibi isimlerin on beş maddelik fikrini kabul ettiklerini vurgular. Ancak ilgili isimler Yakup Cemil'in kendisiyle beraber oldukları iddiasını kabul etmezler. Yakup Cemil, Divan-ı Harpte kendisine yöneltilen "İttifak'tan İtilaf'a dönme fikrini kimlere açmıştınız?" sorusu üzerine on beş maddelik projesini, Merkez-i Umumî azalarına, Kara Kemal, Memduh Şevket, Doktor Nazım, Bahaeddin Şakir, Doktor Rüşûhî ve Ferit Bey gibi isimlere açtığını söyler. Genel manada münferit sulhtan ümitli olduğu vurgusunu devamlı yapan Yakup Cemil, Enver Paşa'nın da "Nâzır sandalyesinde oturduğuma, Alman taraftarı gözüktüğüme bakmayın; sırası geldiği anda hemen döneklilik yapacağımı size vaat ediyorum. Bedbin olmayınız," dediğini ifade eder. "Vükelâya fikrimden bahsedebilirim fakat kabul edip etmemekte ve hiçbir işte kendilerini kontrol etmek salahiyetim dâhilinde değildir," der ve Enver Paşa'nın arkadaşlıkları neticesi olarak kendisine hiçbir teklifte bulunmadan "döneklilik" dahi yapılabileceğini söylediğini belirtir. Yeni kabine teşkiliyle uğraşması meselesinde de İttihâd ve Terakki müfettişi oluşunu öne çıkarır ve "Meşrutiyetle idare olunan memleketlerde kabinelerin indirilip bindirilmesi vukuat ve efkâr-ı umumiye dolayısıyla Merkez-i Umumî ve müfettişleri tarafından kendilerine münasip lisan ile anlatılır ve yerine gelecekler de hazırlanmış olduğu hâlde getirilir," der. Harbi bir sulhun takip etmesi hâlinde yine İttihâd ve Terakki Fırkası iktidarda kalacağı için bu Kabinenin yerine yeni bir kabinenin lüzumundan bahseder ve

Merkez-i Umumî müfettişi olduğu için fırkasının harp devrinde olduğu gibi sulh döneminde de devamını düşündüğünü ifade eder. Yakup Cemil'in önerdiği yeni kabine şu isimlerden oluşur:

SULH DÖNEMİNDE TEŞKİL OLUNMASI DÜŞÜNÜLEN KABİNE	
Sadrazam	Fethi Bey
Harbiye Nâzırı ve Erkân-ı Harbiye Reisi	Mustafa Kemal Paşa
Dâhiliye Nâzırı	Vehip Paşa Halil Paşa Mutasarrıf Abdulkadir Bey Hüsrev Sami Bey
Şeyhülislâm	Musa Kâzım Efendi Veya sarıklılardan ve Cemiyet'e sadık bir arkadaş
Nafia Nâzırı	Sivas Va isi Muammer Bey
Ziraat Nâzırı	Nesimî Bey
Adliye Nâzırı	Nafiz Bey
Bahriye Nâzırı	Cemal Paşa
Posta Telgraf Nâzırı	Hasan Tosun
Evkâf Nâzırı	Hayri Bey Hüseyin Tosun
* Ve daha birçok namzetler hazırdir.	

Yakup Cemil'in sulh hâlinde zikrettiği kabine bu isimlerden oluşur ve bu işin mevcut Kabinenin rızasıyla olması gerektiğini belirtir. Mevcut Vükelânın teklifini kabul etmemesi durumunda gerekirse çarpışacağı yönündeki iddiaları ise kesin bir dille reddeder. Bu on beş maddenin âdeti tavsiye niteliğinde olduğunu vurgular ve “Değil harp olmadığı bir anda harp anında katiyen kabinenin, hükûmetin işine karışmak dahi onları tutmuş oldukları doğru yoldan azıcık olsun çıkarmaya kimse salâhiyettar değildir,” der. Enver Paşa'yla vuruşacağı iddialarını şiddetle reddeder ve Paşa'yı “Bilumum işleri ihata edecek ondan başka yoktur; kim gelse yerini tutamaz. Çünkü her askerin ve zabitanın hürmetini kazanmış bir yüce bir kumandandır. Diğer arkadaşlara yalnız askerî meziyetiyle değil hatta ahlaken dahi üzerine başkası gösterilemez,” bir şahıs olarak gördüğünü ifade eder.⁹¹ Kendisine yöneltilen “Heyet-i Vükelânın Fethi

⁹¹ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos

Paşa vesaireden ibaret olacağını, Nâzır Paşa Hazretlerine yazdığınız tezkirede bildiriyorsunuz. Hâlbuki ifadenizde Sapançalı Hakkı Bey ve rüfekasından ibaret olduğu[nu] söylemişsiniz. Bu iki ifadeyi telif ediniz,” sualine de “Nâzır Paşa Hazretlerine yazdığım kâğıtta me’yûsen yazdığımı ve kendilerine karşı şimdiye kadar görmüş olduğum teveccühâta mukabil şımarık çocuklar gibi bir şımarıklık olmak üzere telakki edilmesini ve hatta bu evraka dahi yazılmasını rica etmiş; ‘Nâzır Paşa öyle emrediyor. İradeleri o yoldadır,’ cevabına karşı yukarıya yazmıştık. Hakkı Paşa Kabinesine gelince: O da arkadaşlar arasında daima latife kılıklı konuşulan şeylerdir. Buraya yazılması bile fazladır. Değil şimdi bundan sonra da böyle bir şey olamaz. Başka bir diyeceğim yoktur,” diyerek cevap verir. Yakup Cemil, Sapançalı Hakkı’nın sadrazam olması meselesinde seçeceği arkadaşlarının reylerini aldığına dair bir şey söyleyip söylemediğiyle ilgili Divan-ı Harbin sorusuna “Biz boşboğazlar rast geldiğimiz yerde kabine yaparız ve konuşuruz. Bundan belki Hakkı’yla da konuşmuş olabiliriz. İntihap edeceği arkadaş meselesine gelince: Meydanda olmuş ve olacak bir şey yok ki bundan birçok mana çıkarılabilirsin,” cevabını verdiğini de ilaveten belirtir.⁹²

Yakup Cemil, tutuklanmasının ardından daha ifadesine geçilmeden önce Harbiye Nâzırı Enver Paşa ve Dâhiliye Nâzırı Talât Bey’e mektuplar yazar. Meseleyi çözmek ve işi tatlıya bağlamak gayesiyle “eski” arkadaşlarına samimi hitaplarla yazdığı mektuplara herhangi bir cevap alamaz. 24 Ağustos’taki sorgusunda da yazdığı bu mektuplardan sual edilir. Yakup Cemil, Enver Paşa’ya 21 Ağustos’ta yazdığı mektubunda şöyle der:

1916] tarihli ifade, s. 71-85; Yakup Cemil, 10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 85-93; *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Yaver Murat’ın Yakup Cemil’le 13 Ağustos 1332 [26 Ağustos 1916] tarihli muvacehesi, s. 186-187; *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Ali Haydar’ın Yakup Cemil’le 12 Ağustos 1332 [25 Ağustos 1916] tarihli muvacehesi, s. 177-178; Hasan Hoca Efendi’nin Yakup Cemil’le 13 Ağustos 1332 [26 Ağustos 1916] tarihli muvacehesi, s. 188-189; Tahniyeci Hakkı’nın Yakup Cemil’le 13 Ağustos 1332 [26 Ağustos 1916] tarihli muvacehesi, s. 190-191.

⁹² *MSB., ATASE., BDH.*, 2318, 53/87A, 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916] tarihli ifade, s. 436-437, 442.

Enver Paşa Hazretlerine;

Heyeti umumiyeniz yahut Talât Bey'le beraber ikiniz beni çağırırsanız, kardeşçe tafsilat verebilsem iyi olurdu, zannederim. Bu işte her iki taraf kuşkulandırmaktır. (Tabii değil mi ya Ahmet gibi gönderilmek var) Hata ya bende yahut evliya-yı umur efendilerimizdedir. Siz kardeşlerimi ikna edebilsem ellerinizi öperim ve münasip göreceğiniz memlekete gider, harbin nihayetine kadar otururum. Kardeş kavgasını netice itibarıyla iyi bulmuyorum. Harbin daha ne kadar devam edeceği malum değildir. Hükümetin hariç ve dâhilde kredisi iyi midir, fena mıdır? Burasının takdirini size bırakıyorum. İyi ise bozmayalım, fena ise düzeltmeye çalışalım, kin tutmayalım. Belki anlatanlar mübalağalı anlatmışlardır ve hem benden başkasına eziyet etmeyin. Zira başkaları bîgünahdır. Bir de zannetmeyin ki Yakup Cemil'i böyle on dört nöbetçi arasına koymakla sağlam kazığa bağladınız, tecrübesi pek kolay. Başka şeyler yazmıyorum, çünkü tehdit manası çıkarırsınız. Kimseden korkmadığınızı bilirim. Hatta hiçbir vukuattan da ürkmeyiniz. Ben de korkar mıyım? Bu sorunun cevabını vicdanlarınız versin.

Bayramdan itibaren on sekiz günde hakkımda gösterdiğiniz teveccühe teşekkür ederim. Ben her gün bu mahpusluğu bekliyordum. Gerçi şimdiye kadar mahpushanelerde yatmamış isem de hükümetim kuvvetli gözüksün, diğerlerine de ibret olsun için memnunen yatıyorum. Meyus değilim. Ölüme zaten bilirsiniz, yanaşmasını bilirim. Çünkü ölüm, yaklaştıkça kaçarmış. Elverir ki siz kardeşimin kredisi yine böylece devam etsin.

Benden sonra hariçte bir tertibat yaparlarsa bunu benden bilmeyiniz. Yakup Cemil, her şeyden evvel vatanını, milletini sever, hatta sizlere -en esaslı, en iyi çalışanlardan bildiği için- itaat ve dua eder.

İhtirâmât-ı fâikamı takdim ile kesb-i şeref eylerim, efendim. Kardeşiniz: Yakup Cemil⁹³

Harbiye Nâzırı Enver Paşa ve Dâhiliye Nâzırı Talât Bey'e 22 Ağustos'ta bir mektup daha göndererek biraz daha üst perdeden söylemlerde bulunur ve "Mademki yanınızda söylettirmediniz, o hâlde tahriren bildireyim. Başta Talât Bey olduğu hâlde mademki memleketin mukadderatını idrak ve idare edemiyorsunuz, o hâlde terk-i mevki etmelisiniz. Yerinize büyük kabinemizi geçireceğiz. Hem birçok eski memleketlerimizi temin edeceğiz. Hem de milleti şu sefaletten kurtaracağız. Zararın neresinden dönülürse kârdır. Bunu becermek sizlere nasip olsa idi ekâbir-i ümmetten olurdunuz fakat elinizden gelmez. İhtiramat," der. Yakup Cemil'in yazdığı bu mek-

⁹³ Çapanoğlu, *agm.*, s. 144; Münir Süleyman Çapanoğlu, "Yakup Cemil Nasıl, Niçin idam edildi -2-", *Tarih Dünyası*, Yıl: 1, S. 3, (1 Şubat 1965), s. 276.

tubun içeriğinde iktidar cenahına yönelik açık tehditlerde bulunulduğu görülür. Hatta terk-i mevki sonrası yerlerine geçirilmesi düşünülen *Büyük Kabine* ise Fethi Bey'in sadrazam, Mustafa Kemal'in de Harbiye Nâzırı olmasının planlandığı kabine olsa gerektir. Tabii bu mektup ve Kabinde değişimi yönündeki tehdit, Enver Paşa ve Talât Bey'i tedirgin ederek Yakup Cemil'in idamına giden sürecin önünü açmış olabilir. Bu mektup hakkında izahat talebinde bulunulduğunda Yakup Cemil, tevkifinin meysusiyeti sebebiyle böyle bir mektup kaleme aldığını belirtir ve özünlün kabulünü talep eder. Yakup Cemil bu hususta şöyle der: "Kendileriyle ilan-ı Meşrutiyet'ten evvel ve sonra çalıştığım ve büyük bildiğim ve yerlerini tutacak hâl-i hazırda her hususça maddi manevi kimse bulunmadığından derece-i iktidarlarını bu derece yüksek tanıdığım zevat tarafından gördüğüm nihayet mahpusluk ki müddet-i ömrümde ve bilhassa askerlik hayatımda ve hatta leyli [yatılı] mekâtibde mahpus olmadığım gibi her seneki ahlak numaralarım tam olduğunu ve askerlikteki geçirdiğim safahat esnasında künye-i bâlâmda velev hafif olsun hiçbir şeye nail olmamış, mücerret Meşrutiyet'in ilanından sonra yine arkadaşlarım arasında hakkımda gösterilen fazla teveccühten belki bazı terbiyesizlikler sâdır olmuş ise bu da daima hâkim yaşamaya alışmış ve arkadaşlarım arasında kongre ve sair mahallerde muhalifçiliğimle tanınmış olabilirim ve bu mahpusluk ye'siyle belki mektup dahi yazmış olabilirim. Yine tekrar ediyorum. Sizin gibi vücutları ender ve hiçbir maksat peşinde koşmayan, mücerret vatan ve milletin selâmeti için çalışan kardeşlerimi bu kadar taciz ettiğimden dolayı affınızı rica eder ve Cenâb-ı Hakk'tan devam-ı ömrü ve afiyetiniz ve keza muzafferiyetimiz duasıyla hatm-i kelim ederim [sözlerime son veririm]."94

⁹⁴ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 110-111; Şevket Süreyya Bey'in Yakup Cemil'in mektuplarıyla ilgili yorumu şu şekildedir: "Başındaki bulutların karardığını ve işin nereye varabileceğini sezmeye başlar. Bunun üzerine İttihat ve Terakki merkezini hedef tutan ve yalvarıcı bir ifade taşıyan mektubunu okuyoruz. Kendisinin, onların direktif ve arzuları ile askerlikten ayrıldığını, ticaret yapmak için değil, cemiyete ve onun emirlerine hizmet yollarında çalıştığını, artık hiçbir dileği olmadığını ve memleketin herhangi bir köşesinde, her şeyden uzak yaşamasına imkân bırakılmasını rica eder." Bk. Aydemir, *Tek Adam*, s. 266.

Yakup Cemil, ifadesinde, Mümtaz Bey, Hüsrev Sami ve Sapançalı Hakkı hakkında da birçok şey söyler. 24 Ağustos'taki ifadesinde, Harbiye Nezâretindeki Yaveran Odasında Mümtaz Bey'in hem Enver Paşa hem de Merkez-i Umumî hakkında ileri geri atıp tuttuğunu belirtir. Seyr-i Sefain İdaresindeki görüşmede Hüsrev Sami'nin de olduğunu söyleyen Yakup Cemil, Mümtaz Bey'in burada da Merkez-i Umumî hakkında küfürlü ifadeler serdettiğini kendisinin müdahale ederek "...Onların aleyhinde benim yanımda bulunmaya da hakkın yok. Siz istifa etmiş iseniz ben istifa etmedim ve etsem de aleyhlerinde bulunacak bir sebep görmüyorum," der.⁹⁵ Yine Mümtaz'ın "Ben ve benim arkadaşlarım elbette sizin cezanızı vereceğiz ve hakkın bir arkadaş kurşunudur," dediğini söyler. Tutuklanması sonrasında geçmişe dönük yaptığı değerlendirme sonucu olarak Mümtaz'ın bu ifadeleri hakkındaysa şöyle der: "Şimdi anlıyorum ki bunlarca bir hazırlanmış tertibat var. Ya Yakup Cemil'in burada mevcut olmasından bu tertibat tehir edilmiş veyahut İttihâd ve Terakki Cemiyeti içinde yalnız Yakup'u ifnaya muvaffak olurlarsa yine maksatlarına nail olabilmeyi kurmuşlar."⁹⁶ Yakup Cemil'in bu ifadesi Mümtaz Bey'e sorulduğunda Mümtaz Bey bu ifadenin doğru olmadığını belirtir ve gerek "Nâzır Paşa Hazretlerine karşı gerekse biraderlerine karşı böyle nankörçesine söz sarf etmiş olsa idim Yakup Cemil Bey'in bütün harekâtına iştirak ederdim," der. Merkez-i Umumîye yönelik eleştirilerini ise kabul eden Mümtaz Bey, "Benim maişetime darbe vuruyorlar; beni aç, zelil ve hakir gezdirmek istiyorlar. Bu arkadaşlara teessüf ederim ve çok müteessifim," dediğini söyler.⁹⁷

Hüsrev Sami ise Cemal Paşa'nın sadrazamlığı için Trabzon'da faaliyet içerisinde olduğu yönünde Trabzon valisinden Dâhiliye Nâzırı Talât Bey'e gelen şikâyet üzerine Merkez-i Umumî tarafından Trabzon müfettişliğinden alınarak İstanbul'a çağrıldığı için duruma öfkelenerek istifa eder ve akabinde Merkez-i Umumî aleyhine tavır

⁹⁵ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 110-112.

⁹⁶ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 12 Ağustos 1332 [25 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 160-161.

⁹⁷ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Mümtaz Bey'in Yakup Cemil'le 12 Ağustos 1332 [25 Ağustos 1916] tarihli muvacehesi, s. 175-177.

alır. Yakup Cemil'in Merkez-i Umumîyi müdafaa eden söylemlerine karşı "Yakup hâlâ bu lara hizmet mi edeceksin? Hizmetin takdir olundu mu ki?.. Bak yine elindeki iki satırlık kâğıtla gidiyorsun," diyerek Dâhiliye memurlarının hırsızlığından, Talât Bey'in hiçbir işe bakmadığından, Kara Kemal'in yolsuzluklarından ve Selanik Yahudilerinin işlerin, hükûmetin ve ticaretin başında olduklarından bahseder. Mümtaz Bey de "Vallahi Yakup sen düşün. Bak ben Balkan'a çıkıveririm. Sen buradasın kendini koru," der. Yakup Cemil ise "Elbette gördüğü hizmet takdir olunmasa da devam etmek her akıllı için lazımdır. Demin söylediğim gibi memleket böyle müsella [silahlı] muhalefetle yürümez. İtaatle kurtulur. Ne niyetin varsa yap. Bu memlekette herkesin bir tarihi var. Onu lekelemek istemez," der ve oradan ayrılır.⁹⁸ Sapançalı Hakkı'nın Yakup Cemil'in "İtilafçı" olduğu "İngiliz Partisi oldum," dediği iddiasını⁹⁹ da reddeder. Yakup Cemil, iddiayla ilgili olarak "Ne İtilafçı olduğumdan ne İngiliz olduğumdan bahsetmedim," der ve Sapançalı'nın on beş maddesini tamamıyla kabul ettiğini, hatta Romanya'da benzer bir teklifle karşılaştığını söylediğini belirtir. Sapançalı Hakkı'nın "Yakup namusuna tevdi ediyorum. Kimseye söyleme, ben de Romanya'da böyle bir mesele karşısında bulundum," ve "Sen ne yaparsan seninle beraber[im], ayrılmam," dediğini rivayet eder. Yine Yakup Cemil, Sapançalı Hakkı'ya Romanya'daki görüşmelerinden Enver Paşa'ya bahsetmesini söylediğinde Sapançalı'nın, "Böyle şeyler Paşa'ya açılmaz. Onlar bu işi beceremez," dediğini aktarır.¹⁰⁰ Hatta Sapançalı'nın sadrazam olmak hülyasına kapıldığını belirtir ve Ali Haydar, Hüsrev Sami ve Mümtaz Bey'in de kabine azası olacağını ifade eder.¹⁰¹ Yine Meserret Oteline Sapançalı Hakkı geldiğinde "İşte Sadrazam Bey size sadık bir Yaver!" diyerek Yaver Murat'ı tak-

⁹⁸ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 112-113; Yakup Cemil, 12 Ağustos 1332 [25 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 163.

⁹⁹ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Sapançalı Hakkı, 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 30-31.

¹⁰⁰ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 113-118; Yakup Cemil, 12 Ağustos 1332 [25 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 172-175.

¹⁰¹ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 123.

dim ettiğini ifade eder.¹⁰² Tabii olarak Sapançalı Hakkı, Yakup Cemil'in bu iddialarını reddeder.

Sapançalı Hakkı'nın Yakup Cemil'le ilgili bir iddiası da Sadrazam Said Halim Paşa'yla görüşmesini kendisinin teşvik ettiğini belirtmesidir. Nitekim Yakup Cemil, 21-26 Temmuz arası bir günde Said Halim Paşa'yı evinde ziyaret eder ve burada cephelerin durumu üzerine değerlendirmeler yapar; arada terfi gibi hususlardaki haksızlıklara da değinir. Bu görüşmede, "Almanlarla ittifak ettiğimizden bugün de yarın da memnunuz, Hüda itmamına bizleri mazhar kılsın!" dediklerini de aktarır.¹⁰³ Bu anlatı Yakup Cemil'in Sadrazama münferit sulh telkininde bulunduğu yönündeki Vardar'ın iddiasını çürütür.¹⁰⁴ Zaten Sadrazam Said Halim Paşa da bu hususta kendisine yöneltilen bir suale Yakup Cemil'in terfilerdeki haksızlıklardan bahsettiği şeklinde cevap verir.¹⁰⁵ Sapançalı bu görüşmeyi kendisinin teşvik ettiğini belirtse de Yakup Cemil bunu yalanlar ve "Sadrazam'a gidip de ne yapacaksın? Zaten Sadrazam'ı Meclis'e kabul etmiyorlar ki bunak herif konağında öylece oturuyor, gitme!" dediğini aktarır.¹⁰⁶

Yakup Cemil meselesi sebebiyle Tahkik Heyeti tarafından gerçekleştirilen sorgunun akabinde ifadeler çerçevesinde birtakım sorular tespit edilerek Divan-ı Harb-i Örfi tarafından yazılan yazılarla Harbiye Nezâreti, Dâhiliye Nezâreti ve Sadaretin bilgisine başvurulur. Bu çerçevede 19 Ağustos'ta Divan-ı Harb-i Örfi tarafından Dâhiliye Nezâretine suallerden oluşan bir yazı yazılarak Nâzır Talât ve Müsteşar İsmail Canbolat'tan bilgi talebinde bulunulur. Talât Bey, Yakup Cemil meselesinden Enver Paşa'nın haber vermesi neticesinde malumat sahibi, ihbar eden şahsın da Sapançalı Hakkı olduğunu belirtir. "Teşebbüsün mahiyeti hakkında muhbir ne suretle söz söylemiştir,"

¹⁰² MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yaver Murat'ın Yakup Cemil ile 13/14 Ağustos 1332 [26/27 Ağustos 1916] tarihli muvacehesi, s. 217; Yaver Murat, Yakup Cemil'in bu iddiasını yalanlamaktadır. Bk. *Aynı Yer*.

¹⁰³ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 87-90.

¹⁰⁴ Vardar, *age.*, s. 340-341; Borak, *age.*, s. 24-25.

¹⁰⁵ MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34, Divan-ı Harbin yazısı ve Sadrazam Said Halim Paşa'nın cevabı, 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916], 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

¹⁰⁶ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 117.

sualine ise muhbirin, Yakup Cemil'in münferit sulh düşüncesinde olduğunu, İtilaf tarafına döndüğünde Bulgaristan'dan toprak alacaklarını ve sair hususları Enver Paşa'ya söylemiş olduğunu ifade eder. Talât Bey, bu bilgiyi aldıktan sonra Heyet-i Vükelâ günü gerekli tedbirleri alması için Yaver Yüzbaşı Ömer'e talimat verdiğini ve Emniyet-i Umumiyece de tahkikat yapılmasını Şube Müdürü Mehmet Bey'e ihtar ettiğini bildirir. Yakup Cemil'in projesinden haberinin olup olmadığı sorusuna da "Yakup Cemil Bey bu tasavvurlarından bana hiç bahsetmediği gibi böyle bir tasavvurda bulunduğu işitildikten sonra yanıma da gelmemiştir," cevabını verir. Yakup Cemil'in projesinden Kara Kemal aracılığıyla haberdar olduğunu söyler. Satvet Lütü'nün münferit sulh için Nezârete müracaat edip etmediği sualine de Müsteşar İsmail Canbolat'a bu mevzudan bahsettiğini, Satvet Lütü'nün teklifiyle Yakup Cemil'in tasavvurunun örtüşmesi üzerine Yakup Cemil'le beraber muhakeme edilmesi için Lütü'nün İstanbul'a getirtilerek Divan-ı Harbe sevkini Polis Müdüriyetine ihtar ettiğini vurgular.¹⁰⁷ İsmail Canbolat da Tahniyecî Hakkı'nın kendisine gelerek Meserret Otelindeki toplantıdan alelâde bahsettiğini; Satvet Lütü'nün iki defa kendisini ziyaret ederek "memleketini çok sever bir vatanperver ifadesiyle" İtilaf Devletleri'yle sulh girişimi

¹⁰⁷ MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34, Divan-ı Harbin yazısı ve Dâhiliye Nâzırı Talât Bey'in cevabı, 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916]; Herhangi bir tutuklamaya maruz kalmasa da münferit sulh meselesi çerçevesinde dikkatleri üzerine çeken isimlerden birisi Dr. Cemil Paşa'dır. 12 Nisan 1916'da İstanbul'a gelen Cemil Paşa, Cenevre'den dönüşü esnasında Fransa Hariciye Nezâreti Umûmî Kâtibi Mösyö Bertole ve Mösyö Herriot'la karşılaşır ve onların İttihâdçılara iletilmek üzere "münferit sulh" teklifine muhatap olur. Cemil Paşa, bu "münferit sulh" teklifini Serkildoryan'da (Cercle d'Orient) karşılaştığı Talât Paşa'ya iletir. Teklifi işiten Talât Paşa hiddetli bir şekilde "Fransa'nın münferit sulha ihtiyacı varsa, bunu bize onlar teklif etsinler" deyiverir. Bundan sonrası gözetlenmeyi beraberinde getirir. Zira Yakup Cemil kurşuna dizildikten sonra münferit sulh gibi düşüncelere tahammül yoktur. Cemil Paşa'nın iddiasına göre Talât Paşa kendisinin münferit sulh taraftarı olduğunu etrafa yaymaktadır. Yine münferit sulh taraftarı olan Ahmet Rıza Beyle de irtibat hâlinde oluşu Enver Paşa'nın Cemil Paşa'ya yönelik tarassut kararı almasına sebep olur. Cemil Paşa gözetlendiğini ve takip edildiğini anladığında ciddi surette korkar; "Eyyvah Yakup Cemil'in yanına, bir Cemil daha gidiyor!" der. Bk. Cemil Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, haz. Hüsrev Hatemi-Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul 2017, s. 201-204.

için Prens Sabahaddin'in aracılığının temini için kendisinin onun yanına gönderilmesini talep ettiğini ve sulh temin edilirse Bulgaristan'dan toprak alınabileceğine dikkat çektiğini belirtir.¹⁰⁸ Harbiye Nezâreti Müsteşarı Mahmut Kâmil Paşa, Yakup Cemil'in kendisine gelerek harbin fena gittiğinden ve dönemlikten bahsettiğini belirtir.¹⁰⁹ Harbiye Nâzırı Enver Paşa, Yakup Cemil meselesini Sapançalı Hakkı'nın haber verdiğini aktarır. Sapançalı Hakkı, Yakup Cemil'in münferit sulh fikrini, Bâbîâliyi basma düşüncesini, Talât Bey'in de en sonunda Yakup Cemil'in yanında olacağını ve Vükelâdan yalnızca Paşa'nın kalacağını ve onu ortadan kaldırmanın kolay olacağını söylediğini Enver Paşa'ya iletir. Enver Paşa Sapançalı Hakkı'ya "Yakup delidir. Nasihat ediniz. Böyle delilikte bulunmasın. Diğer arkadaşlarınız dahi nasihat etsinler," der. Ayrıca Sapançalı Hakkı'nın, Romanya'daki un meselesini halletmek için Avrupa'ya giderken tren den indirildiğini ve bu münasebetle kendisinde yardım istediğini hatta "Çünkü beni sevmiyorlar, bir mesele icat ederek hapsetmek isteyecekler, namusumu alacaklar. Onun için Avrupa'ya gideyim," dediğini rivayet eder.¹¹⁰ Divan-ı Harp, Sadarete yazdığı bir yazıyla da Yakup Cemil'in Sadrazam Said Halim Paşa'yı ziyaretinin içeriğini sorar. Said Halim Paşa, Yakup Cemil'in terfilerdeki bazı hak-sızlıklardan bahsettiğini ve kendisine münasip şekilde cevap verildiğini belirtir.¹¹¹ Said Halim Paşa, Meclis-i Mebusan soruşturması kapsamında 9 Kasım 1918'de kendisine yöneltilen "Yakup Cemil meselesinin kendi sadrazamlığı döneminde olduğu, onun giriştiği sulh teşebbüsünden Bâbîâlinin haberi olup olmadığı yoksa bu hadi-

¹⁰⁸ MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34, Divan-ı Harbin yazısı ve Dâhiliye Nezâreti Müsteşarı İsmail Canbolat'ın cevabı, 20 Ağustos 1332 [2 Eylül 1916]; Tahniyeci Hakkı'nın İsmail Canbolat'ı ziyaret ederek kendisine Yakup Cemil meselesinden bahsettiği hususunda bk. MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Tahniyeci Hakkı, 21 Ağustos 1332 [3 Eylül 1916], s. 410-412.

¹⁰⁹ MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34, Divan-ı Harbin yazısı ve Harbiye Nezâreti Müsteşarı Mahmut Kâmil Paşa'nın cevabı, 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916], 28 Ağustos 1332 [10 Eylül 1916].

¹¹⁰ MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34, Divan-ı Harbin yazısı ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın cevabı, 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

¹¹¹ MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34, Divan-ı Harbin yazısı ve Sadrazam Said Halim Paşa'nın cevabı, 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916], 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

senin askerî mahiyette mi olduğu” yönündeki suale Yakup Cemil’in mecnunun biri olduğu ve bu meseleden hükûmetin haberi olmadığı şeklinde cevap verir.¹¹²

Nihayet olarak Yakup Cemil, münferit sulh düşüncesini kabul etmekle birlikte hakkındaki hükûmet devirme teşebbüsü suçlamasını katıyen reddeder. Münferit sulh düşüncesinin de galip mevkide olduğunda gerçekleştirilebileceğini söyler. Hakkındaki silahlı eylem suçlamalarını karşı şöyle der:

Bu zamanda, memleketin ateşle barut arasında bulunduğu bir zamanda Yakup Cemil’e acaba ne söylenilmek isteniyor, acaba muhalefetin müsellahân [silahlı] olacağı mı çıkarılmak isteniyor? Eğer maksadınız böyle bir şeyi anlamak ise bir tek revolver ile bir şey çıkmaz. Başka emareler meydana çıkarınız ki Yakup Cemil’i itham edebilirsiniz. Yakup Cemil her yerde de arkadaşlarına; asılmanın her zaman mevcut olduğunu ve inkılap için çalışmış olan adamların memleket mezarlıklarında yerleri olmadığından ve sigortanın İtühâdcıları kabul etmediğinden ve beni burada yatıran Hükûmetin bile kuvvetli olduğuna Meserret’teki konuşulan sözlerden bile haberdar olması delâlet etmez mi ki bundan daha büyük -maksadım, zekâ, ilim, ahlak, tecârib- büyük adamlara memleket bir daha vasil olamaz. Bunu şimdi de söylerim, herkes de bilir. Mahpusum diye kurtulmak için dalkavukluk addolunmasın ve Hükûmetin kuvvetine istinaden burada bile söylerim. Bir parça rahatsızlıklarına sebep oluyorsam benim bile vücudumu izale etmelidirler. Çünkü memleket bilhassa meşrutiyetle idare olunan mahaller fırka dâhilinde Merkez-i Umumîsi tarafından veya Millet Meclisinde verilen kararlarla çalışabilir ve belki düşebilir. Yoksa Rus Muharebesi’nde olduğu gibi bir sürü sarıklının Sultanahmet Meydanı’na toplanarak, palalarını çekerek “Harp isteriz,” demesine mukabil çalışmış olurum ki memlekette şimdiye kadar tarihimi lekeletmedim ve yine beni künden den atmak isteyen bazı ahlaksız arkadaşlarımla fenalıklarına kapılmadım ve beni tanıyan arkadaşlarımla da kaptırmadım. Elhamdülillah.¹¹³

Yakup Cemil’in, “Sizin hakkınızda bazı eşhas celp ve cem’ ederek hükûmet aleyhinde ihtilal çıkarmış olmak fiili dava olunuyor. Ne diyeceksiniz?” sualine verdiği cevapsa şu şekildedir:

¹¹² Erol Şadi Erdoğ, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları, Birinci Dünya Savaşı’nda İttihad ve Terakki Hükûmetlerinin Sorumluluğuna Dair Meclis-i Mebusan Soruşturması*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 44.

¹¹³ MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Yakup Cemil, 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916] tarihli ifade, s. 439-440.

Hakkımda ihtilâl çıkaracağıma dair bazı eşhasın söyledikleri söz huzurunuzda ihtilâl denilince top, mitralyöz, tüfek, eşhas ve onların yanında bir sürü baldırı çıplaklar hatta bayraklar davul zurnası da dâhil böyle hazırlanmış bir şey varsa layık olduğum cezaya çarpılmalıyım. Çünkü ihtilâl ve ihtilâlcilik ve bu ihtilâlin kimler hakkında yapılabileceğini izah edeyim: Meşrutiyetle idare olunan memleketlerde bir defa bu söz olamaz. Çünkü pazısı kuvvetli gelen hükûmet kurmaya kalkarsa o vakit memleket meşrutiyet değil hatta -mutlaka bile değil- derebeylik olur ki elhamdülillah memleketimiz meşrutiyetle idare olunur bir memleket olduğu gibi onu idare eden hükûmet de Meclis-i Mebusan ve o fırkanın kalem-i umumisinde karar verilerek ve mebuslarının adem-i itimadı rey beyan etmeleriyle hallolur. Başka türlü olmaz. Acaba benim düşünmekliğimden ihtilâlcilik mi murat olunuyor ve buna dair emare nedir? Yine tekrar ediyorum, düşünülmemiş bir şey yoktur. Merkez-i Umumiye ihbar ve memleketin meşrutiyetle idare olunduğunu ve başında en büyük adamlarımızın bulunduğunu ve bunların dâhilde mevcut anasır-ı saire ve hariçte mütefik ve düşmanlarımıza karşı âhenin [dayanıklı] bir kale olduğunu tekrar eder ve farz edelim ki düşmanlar bize dünyayı vermek suretiyle birçok mevâidde [vaatler, sözler] bulunabilsinler ve bunları sigorta ettiklerini bile ilan etseler yine bizim başımızdaki büyükler; onları hoca kıyafetinde şeytan gözüktüklerini görür, anlar, bilirler. Başka kimse bunlara o kadar vâkıf değildir. Çünkü kendilerinde mevcut tecârib [tecrübeler] ve zekâ ve Avrupalılarla temas ve geçirilen muhârebât dolayısıyla herkesin yani her düşmanın gizlediği makasid malûm olup başka bir kimse bu kabinenin oynadığı memleketi nâfi programını tedvire ne layıktır ne de muvaffak olabilir, bunu da böylece biliniz beyler. Şunu da hülâsa edeyim ki: Merkez-i Umuminin haberi olmadan ve arkadaşların malûmatı olmaksızın böyle bir şey memlekette olmaz ve tekmil mevcudiyetimle böyle hareket etmek isteyen kuvvetlere karşı koyar ve hatta Hükûmete Hakkı Sapanca'nın yaptığı gibi haber vermez, doğrudan doğruya ellerinden tutar kendim teslim ederim. Ve şununla böyle bir şeyin yapılması bile düşünülmendiğini tekrar ederim.¹¹⁴

¹¹⁴ MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Yakup Cemil, 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916] tarihli ifade, s. 442-443.

Müddeiumûmî'nin (Savcı) iddianamesi ve Divan-ı Harp Kararı

Yakup Cemil'in Askerî Ceza Kanunu'na göre
kurşuna dizilmesine, diğerlerinin ise beraatına...

Yakup Cemil ve arkadaşlarının sorgusu tamamlandıktan sonra Heyet-i İstintâkiye [Soruşturma Heyeti] tarafından hazırlanan dosya Divan-ı Harb-i Örfî Müddeiumûmîliğine [savcılık] verilir ve nihayetinde Müddeiumûmî [Savcı] Nihat Bey tarafından 4 Eylül 1916'da iddianamesini hazırlanır.¹¹⁵ Bu iddianamede Yakup Cemil'i, Meseret Otelinde mevcut hükûmet aleyhinde gizli toplantılar yapmak ve arkadaşlarıyla fesat çıkarmak yönünde müzakerelerde bulunmakla suçlar. Tahniyeci Hakkı, Yüzbaşı Nevzat, Hasan Hoca Efendi ve Yüzbaşı Ahmet, Doktor Safvet Nezihî, Yahya Kapudan, Üsküplü Mehmet, Üsküplü Selim, Tramvaycı Tayyip, Tikveşli Hasan, Serezli Kâmil, Sapançalı Hakkı, Yaver Murat, Eczacı Vasıf ve Ali Haydar iddianamede zanlı olarak yer alır. Ayrıca Yakup Cemil'in 1916 Mayıs ayında Bursa'ya gitmesi ve orada Satvet Lütî'nin Servinaz Otelinde kalması münasebetiyle "İlişği vardır" denilerek Satvet Lütî, Enis Avni, Bağdatlı Şevket ve Hadice Baise Hanım ile Bayezid'de Muradiye Otelinde gizli toplantı yaptıkları ihbar edilen Teşkilat-ı Mahsusa'da memur Bekir Sıdkı, Ali Faik, Mehmet Naci, Mansur Bey, Kâzım Bey, Haydar Bey ve Mehmet Efendiler de Yakup Cemil hadisesinde zanlı olurlar.

Müddeiumûmî'nin iddianamesinde Yakup Cemil'in Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle ittifakını devam ettirmesini hükûmet ve millet aleyhinde görerek İttifak Devletleri'nden ayrılarak İtilaf Devletleri'yle birleşmek siyasetini öngördüğü vurgulanır. Yakup Cemil'in on beş maddesi gündeme getirilir ve "münferit sulh" ile Doğu Rumeli, Selanik, Epir, Teselya, Adaların iadesi, Anadolu'nun işgallerden arındırılması ve İran'ın bir kısmının Osmanlı'ya bırakılmasının sağlanacağı yönünde bir düşüncesinin olduğu ifade edilir.

İddianamede Yakup Cemil'in, terfii için Harbiye Nâzırı Enver Paşa'ya müracaatında ihtiyat binbaşı olması ve kânunun müsait

¹¹⁵ Esatlı, *age.*, 558, 699. Müddeiumûmî Muavini Cemil Bey'dir.

olmaması dolayısıyla talebinin geri çevrilmesinden, Talât Bey'in Merkez-i Umumîde kendisine güler yüz göstermemesinden ve Mahmut Kâmil Paşa'nın dahi kendisinin itaatsiz ve idaresizliğinden bahsetmesinden gücenerek hükûmet aleyhinde faaliyete başladığı, Heyet-i Vükelâyı cebirle düşürmek gayesiyle 29-30 Temmuz 1916'da Bâbiâli civarında Meserret Otelinde özel odalarda gizli toplantılar yaptığı aktarıldıktan sonra *münferit sulh* fikrinin önünde yegâne engel olarak Enver Paşa'nın görüldüğü belirtilir. Yakup Cemil'in 29-30 Temmuz'daki toplantılarına katılan Tahniyeci Hakkı, Yüzbaşı Nevzat, Hasan Hoca Efendi ve Yüzbaşı Ahmet gibi isimlerin fesat madde-sinin oluşumu için bazı fiiller içinde olduklarının anlaşıldığı ancak Yakup Cemil'in on beş maddelik teklifini kabul edip etmediklerinin kat'î olarak tespit edilemediği ifade edilir. Yine Tahniyeci Hakkı'nın para dağıtımına aracılık ettiğinden, Yüzbaşı Nevzat'ın silah bulunmasına yardımcı olduğundan bahsedilir. Ayrıca Yakup Cemil'in ifadesinde Tahniyeci Hakkı, Yüzbaşı Nevzat gibi isimlerin kendisiyle aynı düşündüklerini belirttiği hatta kabinenin de *münferit sulh* meselesinden haberdar edildiği ifade edilir. Gerek ifadeler gerek şahitler ve gerekse tutuklanması sonrasında 22 Ağustos'ta Harbiye Nâzırı Enver Paşa ve Dâhiliye Nâzırı Talât Bey'e gönderdiği mektuplarda onlardan; mevkilerini terk etmelerini istemesi, Büyük Kabine'nin iktidar mevkiine geleceğini belirtmesi, "zararın neresinden dönlürse kâr" olduğunu beyan etmesi, 21 Ağustos'ta da Enver Paşa'ya yazdığı mektupta başta rica ederek sonra da yeis mahsulü olarak tehditkâr ifadeleri Yakup Cemil'in aleyhine olarak öne çıkarılır.

Müddeiumûmî, Yakup Cemil'in giriştiği bu hareketin Mülkiye Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun 25'inci maddesinin 4'üncü fıkrasına atfen 58'inci maddesine göre cinayet fiilinden, diğer zanlılardan Tahniyeci Hakkı ve Yüzbaşı Nevzat beylerin adli takibat öncesinde Yakup Cemil'in harekât ve teklifini hükûmet erkânına haber vermelerinden dolayı Kanun-ı Ceza'nın 65'inci maddesindeki ahvâlden muhakemelerini talep eder. Diğer zanlılardan Satvet Lütfi ve Enis Avni beylerin, Yakup Cemil'e *münferit sulh* fikrini aşıladıklarına dair bir emare tespit edilememesinden, Sapançalı Hakkı'nın da bu fesat hareketine iştirakine dair bir delil bulunamamasından Usul-i

Muhakemât-ı Cezaiye Kanunu'nun 123'üncü maddesi gereğince men-i muhakemelerini talep eder.¹¹⁶

İddianamede men-i muhakemesi talep edilen Satvet Lütfi'nin durumu 6 Eylül'de yeniden değerlendirilir ve Bursa Servinaz Otelinde bir müddet beraber oldukları, Yakup Cemil'in fesat harekâtı esnasında onun esaslarını andırır birtakım beyanatta bulunması ve İsmail Canbolat'a *münferit sulh* yönünde söyledikleri dikkate alınarak Kânun-ı Ceza'nın 58'inci maddesinin birinci fıkrasına muvafık olarak cinayetle muhakemesine ittifakla karar verilir.¹¹⁷

Müddeiumûmî bu şekilde iddianamesini hazırlar ve ardından Kaymakam Seyfi, Binbaşı Muammer Salih, Yüzbaşı Mehmet Atâ, Yüzbaşı Mehmet Selahattin Beylerin aza olarak yer aldığı Divan-ı Harb-i Örfi, Kaymakam Nafiz Bey'in başkanlığında toplanır; zanlıların ve Müddeiumûmî Muavini Cemil Bey'in hazır olmasıyla muhakeme 6 Eylül'de başlar.¹¹⁸ Muhakeme başladığında Harbiye Nâzırı Enver Paşa, bir haftalığına Alman Karargâhına ziyarete gider ve 7 Eylül 1916 tarihinde de Enver Paşa'nın yerine Talât Bey'in vekil tayin edildiğinin iradesi çıkar.¹¹⁹ Mustafa Ragıp, Enver Paşa'nın bu ziyarete çıkarken Yakup Cemil hadisesiyle ilgili alınacak kararın infazının kendisi dönünceye kadar bekletilmesini istediğini, Talât Bey'in ise bu yedi günlük ziyaret esnasında Yakup Cemil meselesini kökünden halletmeyi düşündüğünü aktarır.¹²⁰

Müddeiumûmî Muavini Cemil Bey, mevcut hükûmet aleyhinde hareket eden Yakup Cemil'in Meşrutiyet'in ilanı uğrunda mücadele eden bir şahsiyet olduğu hâlde sonrasında kibir ve gurura kapılarak *münferit sulh* adı altında hükûmeti düşürmeye yeltendiğinden ve bu çerçevede Meserret Otelinde gizli toplantılar icra ettiğinden bahsederek Kanun-ı Ceza'nın 55'inci maddesinin 4'üncü fıkrasına atfen 58'inci madde mucibince cezalandırılmasını talep eder. Yüz-

¹¹⁶ MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, İddianame, 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916], s. 445-449.

¹¹⁷ MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, 24 Ağustos 1332 [6 Eylül 1916], s. 452.

¹¹⁸ MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Karar, 24 Ağustos 1332 [6 Eylül 1916], s. 450-453.

¹¹⁹ BOA., BEO., 4429/332134, 25 Ağustos 1332 [7 Eylül 1916]; BOA., Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.), 244/95, 24 Ağustos 1332 [6 Eylül 1916].

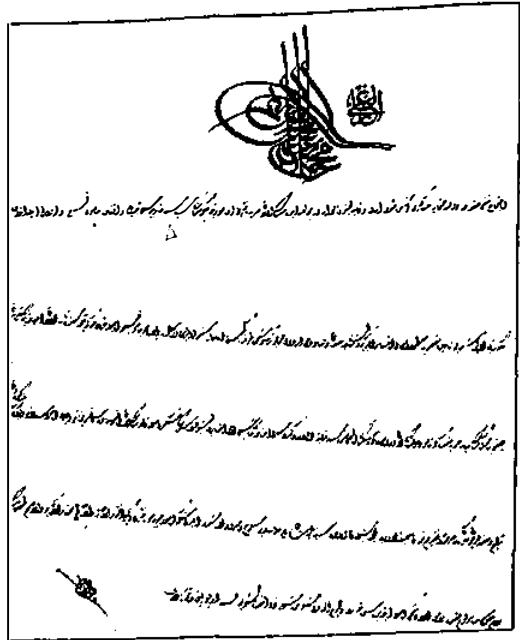
¹²⁰ Esatlı, age., s. 701. Benzer iddia Ertürk'ün eserinde de yer alır. Ertürk, age., s. 161.

başı Nevzat ve Hakkı beylerin zikredilen Kanun'un 65'inci maddesi mucibince muafiyetlerini, diğer zanlıların da beraatlarını ister. Neticede Kaymakam Nafiz Bey başkanlığındaki heyet, Osmanlı'nın müttefikleriyle arasındaki ittifakı bozarak İtilaf tarafına geçmeyi önerdiği *münferit sulh* düşüncesi, Meserret Otelindeki toplantıları, hükûmeti düşürme çalışmaları ve gerekirse silah kullanmaya cüret etmesi dolayısıyla Yakup Cemil'i cinayet derecesinde mücrim olarak değerlendirir ve Hıyanet-i Harbiye Kanunu'nun 14'üncü maddesinin 6'ncı fıkrasındaki "Osmanlı veya müttefikleri askerini fesat ve isyana teşvik etmek; düşman harp kuvvetlerine müzaheret veya Osmanlı ve müttefikleri harp kuvvetlerine zararlara sebep olma yönünde icra edilen teşvikler seferberlik ve harp esnasında Hıyanet-i Harbiye addolunarak faili idam olunur," hükmüne muvafık olarak idamına karar verir. Kendisi ihtiyat binbaşısı olduğu için de cezasının Askerî Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun 16'ncı maddesindeki tarif üzere icrasını kararlaştırır; bu da kurşuna dizilmek suretiyle öldürülmektir. Yine Tahniyeci Hakkı ve Yüzbaşı Nevzat beylerin vakayı icap edenlere haber vermeleri münasebetiyle Mülkiye Ceza Kanunu'nun 65'inci maddesine dayanarak muafiyetlerine; Eczacı Vasıf, Satvet Lütfi ve Yüzbaşı Ahmet beylerin ise bu cürümle alakaları görülemediği için beraatlarına karar verir. Ali Haydar Efendi'nin bu kararları desteklediğinin anlaşılamadığı, Yahya Kapudan, Hasan Hoca Efendi, Üsküplü Selim, Tramvaycı Tayyip, Telgrafçı Fehmi, Üsküplü Mehmet ve Mülazım Ahmet beylerin de bazı taarruzî ifadeleri olsa da kabineyi düşürmek gibi bir amaçtan haberdar olmadıkları düşünüldüğünden beraatlarını münasip görür. Netice itibariyle Divan-ı Harb-i Örfi ittifakla ve vicahen [yüz yüze] 7 Eylül'de bu kararı verir ve Yakup Cemil haricinde herkes beraat eder.¹²¹ Divan-ı Harb-i Örfinin bu kararı ittifakla ve vicahen [yüzüne karşı/yüz yüze] aldığı bilgisini evrak bize söylüyor. Ancak Mustafa Ragıp, Ertürk ve Vardar'ın eserlerinde kararın oy çokluğuyla alındığı ve bazı üyelerle birlikte Divan-ı Harb-i Örfi Reisi Kaymakam Nafiz Bey'in idam taarrafları, bazı üyelerin de Başkanvekili Binbaşı Salih Muammer Bey'le

¹²¹ MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34, Divan-ı Harb-i Örfi Kararı, 25 Ağustos 1332 [7 Eylül 1916].

birlikte idam aleyhtarı oldukları belirtilir.¹²² Oysa karar vicâhen ve ittifakla alınır.

Divan-ı Harb-i Örfî tarafından idamla cezalandırılan Yakup Cemil hakkındaki 7 Eylül tarihli karar, Harbiye Nâzırı Vekili Talât Bey ve Sadrazam Said Halim Paşa tarafından onaylandıktan sonra Sultan Mehmet Reşat'a arz edilir ve 9 Eylül 1916'da padişah iradesiyle tasdik edilir. Tasdik edilen hükmün icrasına da Harbiye Nâ-

Yakup Cemil hakkındaki idam fermanı
11 Zilkade 1334 [9 Eylül 1916]

zırının memur olduğunu belirtir.¹²³ Divan-ı Harb-i Örfî Riyaseti bu kararı verdikten sonra Merkez Kumandanı Cevat Bey, verilen cezayı ağır bulur ve Harbiye Nezâretine yazdığı 10 Eylül tarihli bir yazıyla Yakup Cemil'in "münferit sulh" düşüncesiyle hükûmeti devirme suçuna vurgu yaptıktan sonra Meşrutiyet'in ilanı sürecindeki katkılarından ve diğer zanlıların beraat etmesinden bahisle Yakup Cemil'in de müebbet kürek cezasına çarptırılmasını talep eder. Ancak bu talep Harbiye Nâzırı Vekili Talât Bey tarafından kabul görmez ve "Devlet varlığını sürdürebilmek için savaş hâlinde bulunduğu bir sırada şahsî çıkarlarına ve küskünlüklerine kapılarak; hükûmeti gayri meşru yollardan düşürmek ve Osmanlı ülkesini, onarılamaz bir tehlikeye sokmak isteyenler," ve bu tür olaylara cesaret edenler hakkında Padişahın affını istemenin mümkün olmadığını belirtir.¹²⁴

¹²² Esatlı, *age.*, s. 701; Ertürk, *age.*, s. s. 162; Vardar, *age.*, s. 378.

¹²³ BOA., *İ. DÜİ.*, 172/79, 27 Ağustos 332 [9 Eylül 1916]; BOA., *BEO.*, 4553/341424, 27 Ağustos 332 [9 Eylül 1916]; Divan-ı Harb-i Örfî, *İrade-i Seniyye*, 27 Ağustos 332 [9 Eylül 1916]; BOA., *BEO.*, 4429/332147, 27 Ağustos 1332 [9 Eylül 1916].

¹²⁴ Esatlı, *age.*, s. 702-704. Benzer anlatı için bk. Ertürk, *age.*, s. 162; Yakup Cemil

Behiç Erkin'in bizzat Cevat Bey'den duyduğunu ifade ettiği anekdota göre; o günlerde Harbiye Nâzırı Vekili olan Talât Bey, "Bu gibilerin vücudunun izalesi müreccahdır," diyerek Divan-ı Harp kararını tasdik eder.¹²⁵

Yakup Cemil idamla cezalandırılır ve böylelikle Yakup Cemil'in önyak olduğu iddia edilen *münferit sulh* davası da kapatılır. Davanın diğer sanıkları tümüyle beraat eder. Ancak bu beraat kararı hiç ceza almadıkları anlamına da gelmez. Divan-ı Harb-i Örfi tarafından herhangi bir cezaya çarptırılmasalar da Sapançalı Hakkı, Mümtaz Bey, Hüsrev Sami ve Yüzbaşı Nevzat gibi isimlerin İstanbul'da bulunmaları tehdit olarak telakki

Yakup Cemil'in cezasının hafifletilmesi talebinde bulunan
Merkez Kumandanı Cevat Bey
Akşam, 4 Eylül 1934, Nr: 5713, s. 4.

idamla cezalandırılır fakat Ankara'da farklı bir havadis dolanır. Vali Doktor Reşit Bey'in Dâhiliye Nezâretine yazdığı 7 Eylül 1916 tarihli bir yazıda; Ankara'ya gelen yolcuların İttihâd ve Terakki Cemiyetinden iki ihtilal grubunun doğduğu, İsmail Canbolat ve Doktor Nazım'ın tutuklandığı ve bir darbe vukuunun duyulduğu belirtilir. Doktor Reşit Bey, bu şayiye karşı İstanbul'daki ahvâl hakkında Talât Bey'den bilgi talebinde bulunur. Talât Bey ise aynı gün cevap verir ve İstanbul'da ikilik iddialarını reddeder. Cemiyet efradından Yakup Cemil'in fırka kumandanı olmadığı için infiale kapılarak *münferit sulh* peşinde koştuğundan ve tutuklanarak idama mahkûm edildiğinden bahseder. İlaveten de "...Hükûmet ve memlekete karşı bu yolda hareket edenlerin aynı suretle pençe-i kanuna tesliminde tereddüt edilmeyeceği," vurgulanır. Bk. Ahmet Mehmetefendioğlu, "Yakup Cemil Olayına İlişkin İki Belge", *Tarih ve Toplum*, S. 111, (Mart 1993), s. 51.

¹²⁵ Erkin, *age.*, s. 155.

edilir ve memleketin çeşitli yerlerinde ikamete memuriyetleri kararlaştırılır. Hatta Bursa'da sürgün hayatı yaşayan ve Servinaz Otelini işleten Satvet Lütfi'nin dahi Bursa'da bulunmasına razı olunmaz. Sonuç olarak Mümtaz Bey İzmit'te, Yüzbaşı Nevzat Bağdat'a, Yenibahçeli Nail Eskişehir'de, Sapançalı Hakkı ve Hüsrev Sami de Kastamonu'da ikamete memur edilir.¹²⁶ Ardından Hüsrev Sami, "bilâ-hüküm ve bilâ-sual/hükümsüz ve sualsiz" sürgün edildiğini belirterek sürgün yerinin Yozgat olmasını ister. Talebi kabul görür ve Yozgat'a gönderilir.¹²⁷ Bu arada Dâhiliye Nâzırı Talât Bey de Ankara vilayetine çektiği bir telgrafla "Hüsrev Sami Efendi hakkında yürürlükteki kanunlara muhalif bir muamele yapılmamış"tır, der.¹²⁸ Yakup Cemil'in Bursa ziyaretinde otelinde kaldığı Satvet Lütfi de Ankara'ya sürgün edilir.¹²⁹ Onun Bursa'da, Otelinin başında bulunmasına izin verilmez. Nihayetinde Sapançalı Hakkı firar girişiminde bulunsa, Satvet Lütfi bir müddet sonra firar etse de diğerleri Mütareke Dönemi'ne değin sürgün hayatı yaşarlar. Nitekim Sultan Vahdeddin'in (1918-1922) tasdiki akabinde 4 Kasım 1918'de *Takvim-i Vekâyi*'de yayımlanan Afv-ı Âli ile Tahniyecî Hakkı, Hüsrev Sami, Sapançalı Hakkı ve Enis Avni gibi isimlerin İstanbul'a dönüşlerine izin verilir ve böylelikle sürgün hayatları sona erer.¹³⁰

¹²⁶ Esatlı, *age.*, s. 711; Akşin, *age.*, s. 449; Ertürk, *age.*, s. 209; İBB., *Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mtf_047698, s. 31; Eşref Bey de kendisinin Yemen çöllerine gönderilmesini Yakup Cemil hadisesiyle ilişkilendirir. Bk. *Aynı Yer*; Vardar, Yüzbaşı Nevzat ve Yaver Murat'ı askerlikle ilişkilerinin kesildiğini belirtir. Ayrıca Yüzbaşı Nevzat ve Yaver Murat'ın Çorum'a sürgün edildiğini ifade eder. Bk. Vardar, *age.*, s. 378-379.

¹²⁷ BOA., DH. EUM. KLH., 3/2A, 6 Şubat 1332 [19 Şubat 1917], 17 Teşrinievvel 1332 [30 Ekim 1916], 13 Teşrinisani 1332 [26 Ekim 1916], 3 Kânunuevvel 1332 [16 Aralık 1916].

¹²⁸ BOA., DH. ŞFR., 73/75, 12 Şubat 1332 [25 Şubat 1917].

¹²⁹ Marmara Üniversitesi, Taha Toros Arşivi (MÜ., TTA.), Satvet Lütfi Tozan tarafından gönderilen mektubun müsveddesi, 001570944009, s. 1-7.

¹³⁰ "Esbâb-ı siyâsiyyeden nâşi mukaddemâ Dersaadet'ten vilâyâta sevk edilip âhiren avdetlerine müsaade olunmuş olunan zevât:", *Takvim-i Vekâyi*, 4 Teşrinisani 1334 [4 Kasım 1918], Nu: 3385, s. 1.

Kâğıthane'deki hazin hâtime: "Ben komiteci geldim ve öylece öleceğim"

...Kimse kimseyi anlamıyor
Yakup Cemil Bey çoktan
kovulmuş Teşkilat-ı Mahsusadan
idam mangasının kurşunları yağıyor
göğsündeki "liyakat nişanı"na...¹³¹
Attilâ İlhan

Yakup Cemil'in
kurşuna dizilmeden hemen önce
üst üste içtiği
ömründeki ilk üç sigara.¹³²
Cemal Süreya

Yakup Cemil sorgusu esnasında şimdiye kadar İttihâd ve Terakki Lideri Talât Bey'den habersiz hiçbir işe girişmediğini ifade eder ve akabinde de "Ben komiteci geldim ve öylece öleceğim" der.¹³³ İttihâd ve Terakki'ye intisabı sonrasında neredeyse Cemiyeti ilgilendiren her işin içerisinde yer alan Yakup Cemil, Divan-ı Harp tarafından idama mahkûm edilir. Yakup Cemil, "Nihayetiniz bir kurşun veya üç ayaklı bir sehpa," demişti; nitekim suçun harbi müteallik oluşu da kurşuna dizilmek suretiyle infazın gerçekleştirilmesini gerektirir.

Enver Paşa'nın 6/7 Eylül'de yurt dışına çıkışının¹³⁴ hemen akabinde Divan-ı Harb-i Örfi tarafından verilen idam kararı (7 Eylül), Harbiye Nâzırı Vekili Talât Bey ve Sadrazam Said Halim Paşa tarafından imzalanarak Sultan Mehmet Reşat'ın tasdikine sunulur ve Sultan da 9 Eylül 1916'da Yakup Cemil'in idamını tasdik ederek Harbiye Nâzırı Vekili Talât Bey'i bu işe memur eder.¹³⁵ Sultan'ın tasdiki akabinde

¹³¹ Attilâ İlhan, *Kimi Sevsem Sensin*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 90.

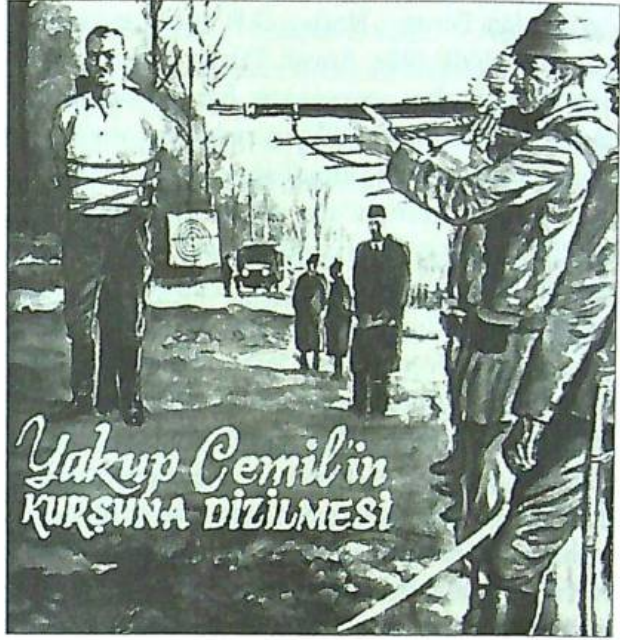
¹³² Cemal Süreya, *Sevda Sözleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 200.

¹³³ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 121.

¹³⁴ 7 Eylül 1916 tarihli irade-i seniyyeyle vekâlet Talât Bey'e bırakılır. BOA., BEO., 4429/332134, 25 Ağustos 1332 [7 Eylül 1916]; BOA., MV, 244/95, 24 Ağustos 1332 [6 Eylül 1916].

¹³⁵ MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34, Yakup Cemil hakkındaki irade-i seniyye ve

Harbiye Nâzırı Vekili Talât Bey, 9/10 Eylül'de Dersaadet Merkez Kumandanlığına bir yazı göndererek hükmün infazını ve keyfiyetin bildirilmesini talep eder.¹³⁶ Dersaadet Merkez Kumandanı Cevat Bey de 10 Eylül'de Divan-ı Harb-i Örfiye yazarak Yakup Cemil'in idam hükmü hususunda Birinci Ordunun tebligatına göre hareket edilmesi ricasında bulunur.¹³⁷

Tarih Dünyası, Y. 1. S. 2, (1 Ocak 19165) kapak resmi

Netice itibariyle Yakup Cemil, Harbiye Nâzırı Vekili Talât Bey'in talimatları doğrultusunda 11 Eylül 1916, Pazartesi günü sabah saat yedide kurşuna dizilmek suretiyle infaz edilir.¹³⁸ İnfaz Kâğıthane'de Poligon Sarayı'nın bahçesinde gerçekleştirilir.¹³⁹ Böylelikle İttihâd ve Terakki Cemiyetinin fedai grubu içerisinde ilk akla gelen isimlerinden olan Yakup Cemil, "âdeta, tek başına hükûmeti ortadan kaldırabilecek güce sahip bir şahsiyet olarak" değerlendirilir ve kendi arkadaşlarına yönelik suikast iddiasının sonucunda kendi arkadaşları

idam fermanı, 11 Zilkade 1334 [9 Eylül 1916].

¹³⁶ MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34, Harbiye Nezâretinden Merkez Kumandanlığına, 27/28 Ağustos 1332 [9/10 Eylül 1916].

¹³⁷ MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34, Merkez Kumandanlığından Divan-ı Harb-i Örfi Riyasetine, 28 Ağustos 1332 [10 Eylül 1916].

¹³⁸ "İdam, Dersaadet Merkez Kumandanlığından:", *İkdam*, 30 Ağustos 1332 [12 Eylül 1916], Nu: 7035, s. 2.

¹³⁹ Mehmet Dilbaz, *Kaybolan Tarihin Peşinde*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 144.

tarafından Divan-ı Harb-i Örfi kararı neticesinde kurşuna dizilmek suretiyle öldürülür. Ancak Yakup Cemil, kendisiyle birlikte Divan-ı Harp tarafından sorgulanan bazı kimselerin, “hükûmet üyelerine suikast” iddialarını külliye reddeder; yegâne savunduğunun on beş maddelik münferit sulh düşüncesi olduğunu belirtir.

“Siyaset meydanı”na gönderilen ve kurşuna dizilen Yakup Cemil’in hapisshaneden alınması ve idamına kadar ki süreç Mustafa Ragıp, Hüsamettin Ertürk ve Galip Vardar’ın eserlerinden özetle şu şekilde gerçekleşir: 11 Eylül sabahı Hapishane Müdürü İsmail Hakkı Bey’in hücreye gidip “Sizi yukarıdan çağırıyorlar,” demesi üzerine Yakup Cemil öldürüleceğini anlar; boğazını sıkarak, ardından da şahadet parmağını oynatır; “Hüküm böyle mi?” yoksa “Böyle mi?” diye sorar. Ardından giyinir ve âdeti “cepheye gider gibi odadan” çıkar. Kendisini almak üzere gelen jandarma ve inzibatı görünce “Bu çocuklara zahmet ettirmişsiniz. Bir kişi için bu ne külfet, ben hükûmete itaat eden bir adamım,” der. Ardından bir araca bindirilerek inzibatın eşliğinde “siyaset meydanına” doğru hareket edilir; yol boyu mütemadiyen sigara içer. Hatta bir sergide karpuz görünce talep eder; alınan karpuzu da iştahla yer. Kağıthane’de Poligon Sarayı’nın bahçesine geldiklerinde silah çatmış iki manga asker görünce “Çok şükür şerefimizle mütenasip bir ölüme mahkûm etmişler!” der. Müddeiumûmî Reşit Bey vasiyetini sorunca “Param, malım yok ki sana söyleyecek şeyim olsun... Çoluk çocuğuma hükûmetim ve arkadaşlarım bakar... İttihâd ve Terakki benim ailemi ne aç bırakır ne de çıplak!” diyerek cevap verir. Ardından verilen emir gereğince Yakup Cemil burada kurşuna dizilmek suretiyle öldürülür. Son sözünün “Yaşasın İttihâd ve Terakki” olduğu da söylenir.¹⁴⁰

Yakup Cemil Kağıthane’de kurşuna dizilmek suretiyle öldürülür ancak ailesine haber verilmez. İnfaz gerçekleştikten sonra Merkez Kumandanı Cevat Bey Yakup Cemil’in eşi Nevber Hanım’a telefonla haber verir; “Zevceniz Yakup Cemil Bey kalp sektesinden öldü. Başınız sağ olsun!” der. Akabinde Yakup Cemil’in kardeşi Seyyid Mehmet’e telefon ederler ve Yakup Cemil’in cenazesinin Gülhane Hastanesinden alınmasını isterler. Seyyid Mehmet Bey ise “Canını kim

¹⁴⁰ Yakup Cemil’in idamı hususundaki benzer anlatılar için bk. Esatlı, *age.*, s. 706-712; Vardar, *age.*, s. 380-382; Ertürk, *age.*, s. 162-163.

aldıysa, cesedini de onlar kaldırsın!..” cevabını verir.¹⁴¹ Ailenin bu tepkisi üzerine Yakup Cemil’in cenazesini defin işi İttihâd ve Terakki’nin üzerine kalır. Kuşçubaşı Eşref Bey’in aktardığına göre Talât Bey ve Kara Kemal’in izni doğrultusundan Merkez-i Umumî tarafından mutantan bir alayla Yakup Cemil’in cenazesi defnedilir.¹⁴² Cenazesi Topkapı Mezarlığındadır.¹⁴³

Yakup Cemil infaz edildikten bir gün sonra Dersaadet Merkez Kumandanlığı tarafından gazetelere bir bilgilendirme yazısı gönderilir. Bu yazıda Divan-ı Harb-i Örfinin gerekçesine de yer verilerek Yakup Cemil hakkında şöyle denilir:

İhtiyat Binbaşı Yakup Cemil Bey müstahak olduğu ve nizamın kabul ve tecviz edemeyeceği bir rütbe ve memuriyetin kendisine bahş edilmediğinden ve bu memuriyeti istihsal için vâki’ olan mürâcaatlarının da rû-yı kabul görmemesinden mütevellit iğbirar [gücenme, kırılma] ve infial ile evvelce haiz olduğu emniyet ve selâmeti suiistimal ederek hükûmet-i hâziranın siyaseti aleyhinde ve kendi fikrince tertip ettiği ve fakat harbin tamamen düşman lehine neticelenmesini mucip olacak bir siyasetin fevâidi [kazançları] hakkında ötede beride tahrikâta başladığı ve bu suretle temin-i hırs-ı menfaate muvaffak olamayınca kabinenin cebren ıskatıyla âmâl ve hevesât-ı zâtiyesine mûmâşât [yoldaşlık] eder zannettiği başka bir kabinenin mevki-i hükûmete is’âdını [yükselmesini] tasımim [tasarladığı] ve teşkil edeceği kabineye kendi siyasetini kabul ettireceği kanaatini besleyerek işbu maksadının fiilen icrasını teshil [kolaylaştırmak] için evvelce maiyetinde bulunup fikrini kolayca kabul eder ümidinde bulunduğu mâ-dûn [alt derecedeki] zabitan ve neferât ve sivillerden bazı eşhası Meserret Oteline davet ederek mahall-i mezkûrda her biri ayrı ayrı Devlet-i Osmaniye asâkirini düşman tarafına imale [meylettirme] ve kabine heyetinden bu imaleye muhalefet edecek olanların izaale-i vücutları suretiyle tertibat-ı mahsusa ittihaz ettiği ve her birine makam ve

¹⁴¹ Çapanoğlu, *agm.*, s. 144; Yakup Cemil’in biraderi Seyyid Mehmet’in adı Mustafa Kemal Paşa’ya İzmir’de suikast tertibi iddiası akabinde oluşan ve İttihâdçıların tasfiyesiyle sonuçlanan İstiklal Mahkemesi yargılamalarında yer alır. İddianamede Yakup Cemil’in biraderi Seyyid Mehmet’in “sübût-ı cürmleri takdîrinde 58’inci madde delâletiyle 45’inci maddenin fıkra-i mahsûsasına tevfikân temdîd-i cezaları talep” edilir. Ancak yargılanması sonrasında beraatine karar verilir. Bk. Erdinç, *Ankara İstiklal Mahkemesi ve Siyasî Yargılama*, C. III, s. 10, 975, 985.

¹⁴² İBB., *Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mtf_047698, s. 31.

¹⁴³ Eşi Ayşe Nevber Hanım parasızlıktan mezarını bile yaptıramadıklarını ifade eder. Bk. Çapanoğlu, *agm.*, s. 144. İncelemelerimize rağmen Topkapı Mezarlığı’nda Yakup Cemil’in mezarı tespit edilememiştir.

memuriyetler tevzi' [dağıtılacağı] olunacağı tarzında telkinât ve igfâlâtıyla âmâl-i mefsedetkârânesine [bozguncu emellerine] iştirake davet ve teşvik eylediği ve içtima'-ı vâki'ada mevcut olanların teklif-i vâki'i kabul etmeyerek bu suret-i harcketin memlekete hıyanet teşkil edeceğini beyan ile talimat-ı vâki'ayı hükûmete ihbar eyledikleri cihetle Kânun-ı Ceza'nın madde-i mahsusası ahkâmına tevfikân bir kısmının cezadan muafiyet ve bazılarının da beraatlarına ve tahrikât-ı vâki'anın müşevvik ve amillerinden olduğu bi'l-muhâkeme sabit olan Yakup Cemil Bey'in Hıyanet-i Harbiye Kânunu'nun 14'üncü maddesinin altıncı fıkrasına tevfikân idamına dair Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfisinden verilen kararın infazı mehâbet-rîz-i sünûh ve sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne ahkâmı cümlesinden bulunmuş ve ber-mantûk [söylenildiği üzere] emr ü fermân-ı hümayûn hükm-i idam Askerî Ceza Kânunu'nun 16'ıncı maddesindeki tarifâtı veçhile dünkü pazar-tesi günü sabahı saat yedide Kâğıthane civarında meydan-ı siyasette usulen infaz ve icra kılınmıştır.¹⁴⁴

Yakup Cemil'in eşi Nevber Hanım
Çapanoğlu, ağan., s. 1-14

Yakup Cemil meselesi hakkında *Balkan* gazetesi de 13 Eylül'de "Yakup Cemil Hadisesi" başlıklı bir yazı yayımlar ve meseleyi şu şekilde

¹⁴⁴ "İdam, Dersaadet Merkez Kumandanlığından:", *Tanin*, 30 Ağustos 1332 [12 Eylül 1916], Nu: 2784, s. 3; "İdam, Dersaadet Merkez Kumandanlığından:", *Sabah*, 30 Ağustos 1332 [12 Eylül 1916], Nu: 9636, s. 3; "İdam, Dersaadet Merkez Kumandanlığından:", *Tesvîr-i Efkar*, 30 Ağustos 1332 [12 Eylül 1916], Nu: 1861, s. 2; "İdam, Dersaadet Merkez Kumandanlığından:", *İkdam*, 30 Ağustos 1332 [12 Eylül 1916], Nu: 7035, s. 2.

değerlendirir: “Bugün *Balkan Ajansı*, İstanbul Kumandanlığı tarafından gazetelere verilmiş yeni beyanname münderecatından bahis bir telgrafla İttihâd ve Terakki Cemiyetinin bugüne kadar en ileri gelen ve en büyük işler yapan, hatta bugünkü kabineyi mevki’-i iktidara getirmek için Bâbîâli ihtilalini hazırlayan rical-i inkılâptan Yakup Cemil Bey’in dün sabah idam olunduğunu haber verdi. Sebeb-i idam, İstanbul hükûmet-i hazırasına karşı bazı teşebbüsât-ı inkılâbiyede bulunmak istemesi imiş. İstanbul Kumandanlığının resmî iş’arı bu merkezdedir. 1913 senesi ihtilalinde, Kâmil ve Nazım paşaların yanına giren dört kişiden biri merhum Mustafa Necip, diğeri de bu Yakup Cemil idi. Diğer ikisi daha sağdır. Bu bapta zamanı gelince tafsilat-ı tarihiye ve tekmil vesaik-i inkılâbiye *Balkan*’la neşredilecektir.”¹⁴⁵

Yakup Cemil’in kurşuna dizilmesi *The Times* gazetesine de küçük bir haber olarak düşer ve “Konstantinopolis’ten [İstanbul’dan] gelen bir telgrafa göre; Binbaşı Yakup Cemil Bey, güveni bozma ve hükûmete karşı yasa dışı eylemleri kışkırtmaktan dolayı idam edildi,” denilir.¹⁴⁶

Yakup Cemil kurşuna dizilmek suretiyle öldürüldüğünde eşi Nevber Hanım hamiledir. Hatta Yakup Cemil tutuklu iken Nevber Hanım kendisini ziyaret etmek ister, haber gönderir. Ancak Yakup Cemil, “Olmaz hamiledir, müteessir olur!” diyerek eşinin bu isteğini geri çevirir.¹⁴⁷ Nevber Hanım, Yakup Cemil öldükten sonra türlü sıkıntılara göğüs germek durumunda kaldığını ve kendilerine Hidemat-ı Vataniye tertibinden otuz üçer kuruş maaş bağlandığını ifade eder. O yüzden çalışmak zorunda kaldığını belirterek “Sokakta ağızlık satarak, çocuklarıma ekmek parası tedarik ettiğim günler pek çoktur,” der.¹⁴⁸ Aşağıda verilen tabloya bakıldığında Yakup Cemil’in eşlerine, annesine ve büyükannesine kırkar kuruş, çocuklarınaysa altmış altışar kuruş, toplamda 292 kuruş maaş tahsis edildiği görülür.¹⁴⁹

¹⁴⁵ BOA., Hariciye Nezâreti, Sofya Sefareti (HR. SFR. (04), 460/67, 14 Eylül 1916.

¹⁴⁶ *The Times*, 19 September 1916, Nu: 41276, s. 7.

¹⁴⁷ Çapanoğlu, *agm.*, s. 143; Hiçyılmaz, *Teşkilat-ı Mahsusa*, s. 163.

¹⁴⁸ Çapanoğlu, *agm.*, s. 143-144.

¹⁴⁹ MSB. AATB., Sayı: 92375898-595.04-1471904, Tarih: 3 Ağustos 2022.

MUAMELÂT-I ZATİYE MÜDÜRİYETİ TEKAÜT VE EYTAM VE ERAMİL KISMI				
Dosya Numarası	Kısım Numarası	Müşvedde Tarihi	Tebyiz Tarihi	Müşevvid ve Mübeyyizin İmzası
331-146	2/6066	5974	26.11.32 [6 Şubat 1917]	28 Kânunusani 1332 [10 Şubat 1917]
Künyesi	Tekaüdü icra kılındığı	Hasbe'l-icap istihdam olduğu	Sene/Ay/Gün	Müddet-i Hizmeti
Sınıfı: İnzibat	Kolordusu: 3 Mülga		12 sene 22 gün	11 Kânunusani 1316 [24 Ocak 1901] ilâ 22 Kânunusani 1328 [4 Şubat 1913]
Rütbesi: Binbaşı				
İsmi: Yakup Cemil	Alay: 24			
Pederinin İsmi: Mehmet Cema	Tabur: 2			
Memleketi: Yenibahçe	Bölük: 1			
	Tarih-i Terhisi:	28 Mayıs 1331 [10 Haziran 1915]	1 sene 3 ay	Hizmet-i Ahiresi: 28 Mayıs 1331 ilâ 28 Ağustos 1332
	Nispet-i Askeriyesi-nin Kat'ı	Sebeb-i siyasiyat ile iştigaline mebnî	Toplam: 12 sene 3 ay 22 gün	
	Mikdar-ı Muhassasâtı	2.000		
Mütekaide (Müteveffaya) ait Ahvâl			Aile Efradının İsimleri	
Vefat sebebi		Siyasetle iştigaline mebnî idam	Eşi Aişe Nevber Hanım	40
Vefat tarihi		28 Ağustos 1332 [10 Eylül 1916]	Eşi Fatıma Hanım	40
Aile maaşının başlangıcı		29 minhü	Kızı Tomris	66
Aile maaşının yekûnu		292	Kızı Ülker	66
Aile maaşının yerildiği yer		Dersaadet	Annesi Servet	40

	Büyük Annesi Emine	40
	Yekûn	292

Hüseyin Cahit, *Talât Paşa* adlı eserinde Yakup Cemil'in ölüm emri hususunda şöyle der: "Ne garip tecellidir ki, Enver Paşa Yakup Cemil'i tevkif ettirip Divan-ı Harp idama mahkûm ettiği vakit hükmü Enver Paşa'ya vekâlet etmekte olan Dâhiliye Nâzırı Talât imza etmek zorunda kalmıştı."¹⁵⁰ Yakup Cemil'in kurşuna dizilmek suretiyle öldürüldüğünü duyan Eşref Bey de bunun çok ağır bir ceza olduğunu düşünür. Nitekim eşi Pervin, Eşref'in "Yok! Bu kadarı da fazla. Şer'i tahdid olunmalı idi. Fakat böylesi de çirkin!" dediğini rivayet eder.¹⁵¹ İlâveten de "Allah hepimizi affetsin. İşte siyaset cilveleri böyle kardeşi kardeşe hasım yapıyor. Hatta dün sevdiği en yakınını, en muteber tuttuğunu ertesi gün 'li-maslahatin' nakaratıyla canına bile kast ediyor."¹⁵²

Murat Bardakçı'nın Talât Paşa'nın hanımı Hayriye Talât Hanım (Bafra, 1895-1983) ile Ekim 1982'de yaptığı mülakatta Yakup Cemil'den de bahsedilir. Hayri Hanım, "Yakup Cemil meselesi var. O Babîâli baskınında da, o Yakup Cemil meselesinde de bir suiistimal yapıldı. Yakup Cemil de vatanperver ve Yakup Cemil idam edildiği zaman Talât Paşa hüngür hüngür ağladı. Hüngür hüngür ağladı. Nasıl kandırdılar onu, kim ne yaptı, onu pek bilmiyordu"¹⁵³ der.

Yahya Kemal'e ait olduğu belirtilen ve *Dergâh*'ta yayımlanan "Ömer Naci ve İttihâd ve Terakki" başlıklı imzasız yazıda da Ömer Naci'nin *lisanü'l-mecânîn*, Enver Paşa'nın da *seyfü'l-mecânîn* olduğu belirtilerek kabul edildikten sonra Yakup Cemil hakkında ise şöyle denilir: "...Lakin Yakup Cemil'in *mecnunü'l-mecânîn* olduğu çok tefekküre

¹⁵⁰ Yalçın, *Talât Paşa*, s. 107.

¹⁵¹ Pervin Hanım'ın anlatımından Yakup Cemil'in kurşuna dizildiği tarihten yaklaşık bir ay önce İzmir'e gittiği ve burada Eşref Bey'le görüştüğü de anlaşılmaktadır. Nitekim Yakup Cemil'in öldürülmesi haberini alan Pervin Hanım'ın "Hani bir ay evvel İzmir'de misafirimiz olan Yakup Cemil mi?" diye sorması ve ağabeyinin "Evet, o zât!" demesi bunu göstermektedir. Bk. Fortna, *Pervin*, s. 91. Ayrıca Eşref Bey, Yakup Cemil'in kurşuna dizildiğinde kendisine 1.200 lira borcu olduğunu iddia eder. Bk. Fortna, *Eşref*, s. 190.

¹⁵² İBB., *Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mtf_047698, s. 31-32.

¹⁵³ Murat Bardakçı, *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrükesi*, Everest Yayınları, İstanbul 2008, s. 200.

şayan. Tam mecnun olan bir adam, Türk milletini, Çarlığın sukûtundan [düşmesinden] sonra harpten çıkarmaya azmetmişti; şimdi anlıyoruz ki o zaman muvaffak olsaymış son beş senelik felaketlerimiz, hiç olmazsa, tahaffüf edermiş [hafiflermiş]. Anlaşıyor ki inkılâplarda yarım mecnun olmaksızın Yakup Cemil gibi tam mecnun olmak daha hayırlıymış...”¹⁵⁴

30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması akabinde İttihâdçi hükûmetin istifası ve böylelikle yeni bir döneme girilmesiyle Yakup Cemil’in eşleri Fatma Hanım ve Nevber Hanım, Sadaret makamına başvururlar. Yakup Cemil’in, vatanın menfaati icabı olarak girdiği *münferit sulh* yönündeki gayretlerinin neticesi olarak İttihâd hükûmeti tarafından katledildiğini ve bunun bir hıyanet olduğunu belirterek katillerinin cezalandırılmasını talep ederler. İlâveten de İttihâdçi hükûmetin Yakup Cemil’i öldürmekle yetinmediğini, kendileri ve üç yetiminden de intikam aldığını vurgulayarak kendilerine Muhtacîn Tertibinden kırkar kuruş verildiğini, müstahak oldukları maaşı alamadıklarını, bu haklarının da iadesini talep ederler.¹⁵⁵ Konu Şura-yı Devlet’e havale edilir ve netice olarak Yakup Cemil’e Muhtacîn Tertibinden değil müstahak olduğu maaşın verildiği açığa çıkar.¹⁵⁶ Ancak Ayşe Nevber Hanım, eşinin kaymakam rütbesine terfi edildiğini fakat bunun dikkate alınmayarak binbaşı olarak değerlendirildiğini belirterek Sadarete başvurur. Harbiye Nezâretine havale edilen evraka Nezâretin verdiği cevap Yakup Cemil’in binbaşı olduğu ve kaymakamlığa terfi etmediği şeklinde olur.¹⁵⁷ Yakup Cemil’in ailesinin maaşlarını gösterir tablo aşağıdadır:¹⁵⁸

¹⁵⁴ “Ömer Naci ve İttihâd ve Terakki”, *Dergâh*, 5 Teşrinisani 1337 [5 Kasım 1921], Sene I, C. II, Nu: 14, s. 32; Tevetoglu, *age.*, s. 143.

¹⁵⁵ BOA., BEO., 4553/341424, 26 Kânunusani 1335 [26 Ocak 1919].

¹⁵⁶ Şura-yı Devlet, eğer maaş miktarının artırılması talepleri varsa bunun için ayrıca dilekçe yazmaları gerektiğini de vurgular. BOA., Şûrâ-yı Devlet Evrakı (ŞD.), 50/12, 20 Temmuz 1335 [20 Temmuz 1919].

¹⁵⁷ BOA., BEO., 4633/347426, 15 Mayıs 1336 [15 Mayıs 1920], Temmuz 1336 [Temmuz 1920].

¹⁵⁸ MSB. AATB., Sayı: 92375898-595.04-1471904, Tarih: 3 Ağustos 2022.

YAKUP CEMİLİN AİLESİNİN MAAŞLARI						
Eşi Fatma Hanım	Eşi Nevber Hanım	Büyük Annesi Emine Hanım	Annesi Servet	Kızı Tomris	Kızı Ülker	Kızı Cemile
40	40	40	40	66	66	29 Ağustos 1332 [11 Eylül 1916]'dan maaşları
40 40 Akdi 2/Eylül/334 [2.09.1918]	40 13 53	40 40	40 40	53 53	53 53	Kızı Cemile yeniden 1 Mart 1333 [1 Mart 1917]'ten 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918] Fatma H.'dan
53 Akdi 14 Kânunuevvel 1335 [14.11.1919]	3 43	3 43	6 59	6 59	6 59	15 Kânunuevvel 1335 [15 Aralık 1919] münakale 3 Mart 337 [3 Mart 1921]'den
			59 Vefatı 27 Nisan 1339 [27.04.1923]	9 68	9 68	27 Nisan 1339 [27.04.1923] münakale
			Müracaat etmediklerinden maaşlarının terkinini 1 Eylül 1341 [1 Eylül 1925]			

Annesi Servet Hanım	Kızı Ülker	Kızı Cemile	
28	68	68	1 Mart 1341 [1.03.1925]'ten iadeten (Fatih emvalinden)
	50	50	
28	118	18	31 Kânunuevvel 1341 [31.12.1925]'ten 5 sene B. H. zammından

1- Büyük Annesi Emine Hanım'ın münakaleden 3 kuruşu 15 Kânunuevvel 1335'ten [15.12.1919] vefatı olan 2 Mart 1337'ye [2.03.1921 tarihine kadar veresesine itası.

2- Kızı Cemile Hanım'a 28 Nisan 1339'dan [28 Nisan 1923] 9 kuruşun 1340 Şubat'ının [Şubat 1924] sonuna kadar verilmesi ve 68 kuruş maaşının 1 Mart 1340'tan [1 Mart 1924] terkinini ve 1 Mart 1340'tan [1 Mart 1924] iadeten tahsisi ve 31 Kânunuevvel 1341'den [31 Aralık 1925] B. H. zammından 50 kuruşun zam ile 118 kuruş maaşının tesviyesi.

3- Kızı Ülker Hanım'a 28 Nisan 1339'dan 9 kuruşun 1340 Şubat'ının [Şubat 1924] sonuna kadar verilmesi, 1 Mart 1340'tan [1 Mart 1924] kesilmesi ve 1 Mart 1340'tan [1 Mart 1924] iadeten tahsisi ve 31 Kânunuevvel 1341'den [31 Aralık 1925] B. H. zammından 50 kuruşun zam ile 118 kuruş maaşının tesviyesi.

Müteveffanın aile maaşları yukarıda yazılmıştır.

Yakup Cemil'in kardeşleri Seyyid Mehmet ve Kemal beyler de Dâhiliye Nezâretine başvurarak; Yakup Cemil'in idamı ardından devamlı surette takip edildiklerini, ticarethanelerinin iki yıl kapalı kaldığını ve bu sebeple meydana gelen 120 bin liralık zararlarının da karşılanmasını talep ederler.¹⁵⁹ Bu dilekçe Dâhiliye Nezâretinden Harbiye Nezâretine oradan da Divan-ı Harbe gönderilir ancak Divan-ı Harbin hukuk-ı şahsiye müdafaasına bakma yetkisi olmadığı ve Mehakim-i Şer'iyeye başvurması gerektiği cevabı verilerek iade edilir.¹⁶⁰ Yakup Cemil'in kardeşleri, ilgili makama müracaat etmek suretiyle ağabeylerinin *münferit sulh* gayreti yüzünden katledildiği-

¹⁵⁹ BOA., Dâhiliye Nezâreti, İdare-i Umumiye (DH. İ. UM.), 19-4/1-74, 1 Şubat 1335 [1 Şubat 1919]; Asaf Özkan, "Mütareke Döneminde İttihatçı Karşıtlığına Bir Örnek: Yakup Cemil Meselesinin Yeniden Gündeme Getirilmesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 70 (Ocak 2021), s. 569. Nitekim Yakup Cemil'in "münferit sulh" meselesinin gündeme olduğu günlerde Dâhiliye Nezâreti teyakkuza hâlinindedir. Sadece Seyyid Mehmet gibi Yakup Cemil'in kardeşi değil gazete yazarları dahi nezâret tarafından dikkatle takip edilmekte ve tehlike addedecek bir husus olduğu takdirde müdahale edilmesine çalışılmaktadır. Bu çerçevede Yahya Kemal'in *İkdam*'da yayınlanan *Boğazlar Meselesi* başlıklı yazısı örnek verilebilir. Ayvazoğlu'nun aktardığına göre bu yazı sebebiyle nezâret teyakkuza geçer ve yazarının kim olduğunu öğrenmeye çalışır. Çünkü yazıda İngiltere'nin Boğazları Rusya'ya bırakmak yerine Türkiye'yi tercih edeceği belirtilir ve bu durum nezâret tarafından "münferit sulh" taraf-tarlığına hamledilir. Yahya Kemal bu yazının ertesi günü dostu olan Dâhiliye Nezâreti özel kalem müdürünü ziyaret eder. Burada önceki gün yazdığı yazı gündeme gelir ve Talât Bey'in yazı sahibinin ortaya çıkarılmasını istediğini duyar. Bunun üzerine Yahya Kemal "O makaleyi ben yazdım" der. Müdür de "Yakup Cemil, İngilizlerle münferit sulh yapmak gayesiyle bir darbe hazırlamış. Bâbîali baskınındaki gibi Meserret Otelinde toplanmışlar, fakat Sapanca Hakkı Bey son anda gelip vazgeçirmiş. Senin makalende İngiliz taraftarlığı sezildiği için darbecilerle münasebette olabileceğini düşünerek peşine düştüler. Geçmiş olsun!" der. Sonuç olarak makalenin Yahya Kemal tarafından yazıldığını özel kalem müdüründen öğrenen Talât Bey, "Hangi Yahya Kemal? Bizim şair Kemal mi? Bırakın yakasını Allah aşkına!" der ve böylelikle Yahya Kemal yakayı kurtarır. Yahya Kemal, on gün kadar sonra gazetelerden Yakup Cemil'in idam edildiğini öğrenir ve ne kadar büyük bir tehlike atlattığını düşünerek rahatlar. Ayvazoğlu devamlı Yahya Kemal'in Yakup Cemil'i aslında hiç sevmediğini ve Yakup Cemil ve benzerlerini, "İttihat ve Terakki tarafından hortlatılan başıbozuk Yeniçerilik düzeninin askerileri" olarak gördüğünü aktarır. Bk. Beşir Ayvazoğlu, *Bozgununda Fetih Rüyası*, Kapı Yayınları, İstanbul 2018, s. 199-201. Ancak *İkdam* gazetesinin Haziran-Temmuz-Ağustos-Eylül 1916'daki sayılarına bakılmış "Boğazlar Meselesi" başlıklı bir yazıya rastlanmamıştır.

¹⁶⁰ BOA., DH. İ. UM., 19-4/1-74, 24 Şubat 1335 [24 Şubat 1919]; Özkan, *agm.*, s. 569-571.

ni belirtirler ve katlin sorumlusu olarak gördükleri Talât Bey ve Enver Paşa, Doktor Nazım, Bahaeddin Şakir ve Ziya Gökalp gibi isimlerin tutuklanarak cezalandırılmalarını isterler.¹⁶¹ İşin ilginç bir tarafıysa bu haberin Refii Cevat Bey'in *Alemdar* gazetesinde çıkmış olmasıdır. İttihâdçıların silahşorlarından olan Yakup Cemil'in İttihâdçılar tarafından öldürülmesi, Mütareke Dönemi'nde *Alemdar* gazetesi tarafından birinci sayfadan fotoğrafı konularak ve fotoğrafı altına "İngilizlerle sulh taraftarı olduğu için İttihâdçılar tarafından bi'l-iğfâl gadren idam edilen Yakup Cemil Bey," denilerek haber yapılır. Akabinde de şöyle denilir:

Yakup Cemil ve kardeşi Seyyid Mehmet
Münir Süleyman Çapanoğlu, "Yakup Cemil Nasıl, Niçin idam edildi
-1-", *Tarih Dünyası*, Yıl: 1, S. 1, (1 Aralık 1964), s. 75.

Çanakkale'nin kahramanâne müdafaası muvaffakiyetle neticelendiği sıralarda idi ki İngilizlerin bizimle haysiyet-perverane ve hatta istifade-bahş bir sulh akdetmeye mütemayıl bulundukları haber alınmıştı. Esasen milletin muvafakati olmaksızın ve makasid-i mahsusa [özel maksatlar] beslenen birtakım cani ve alçak zimamdarların [idarecilerin] eser-i melaneti olarak harbe girmiştik. Binaenaleyh böyle bir fırsat devletimiz için gayr-i müterakkab [umulmadık] bir

¹⁶¹ "Yakup Cemil Bey Meselesi", *Alemdar*, 23 Şubat 1335 [23 Şubat 1919], Nu: 95-1375, s. 1.

nimet demekti ve cidden pek çok fevaid [faydalar] temin edilecekti. O sırada öyle bir sulh akdi Türkiye için pek parlak bir istikbal hazırlayacak, memleketimizi kurtaracak, bugünkü elim ve vahim hâle düşmekliğimize meydan bırakmayacaktı. İşte buralarını derk eden ve milleti Harb-i Umumi felaketlerinden kurtarmak isteyen merhum Yakup Cemil Bey; Talât, Enver, Doktor Nazım ve diğer İttihâd ve Terakki Merkez-i Umumi azasına müracaatla o sırada dest-i ittifakını bize uzatmak isteyen İngilizlerle namuskarane bir sulh akdini teklif etmiş ve bu bapta [konudaki] mütâlaâtını [düşüncelerini] uzun uzadıya şerh eylemişti. Vatanlarına değil Kayzer'in âmâline [emellerine] hizmet eden o hainler bu teklifi zahiren büyük bir memnuniyetle kabul eder gibi görünmüşler ve hatta müzaheret de vaat etmişler. Fakat hakikatte saman altından su yürüterek merhumu iğfal ile hafiyen tevkif ve idam ettirmişlerdir.¹⁶²

Yakup Cemil yaşasaydı en sert tepkiyi gösterecek olan bir gazetenin, onun idamının haksızlığına vurgu yapması ve onu övmesi “Kör ölür, badem gözlü olur”u da bize gösteriyor. Zira Yakup Cemil yaşasaydı; onun için ilk darağacı talep edecek grup belki de *Alemdar* ve çevresi olacaktı.

Prens Sabahaddin'in Kâtibi Satvet Lütfi

“Diyebilirim ki sırf Yakup Cemil ve arkadaşlarının o mantıksız teşebbüslerinin safahatını seyir ve temaşa eylemek üzere mahkemede bendenize de bir mahal göstermek lütfkârlığında bulunuldu. O vicdanlı mahkeme heyeti beni nasıl suçlu kabul edecek; bu kadar sarıh bir cinayeti nasıl işleyebilecekti? Bittabi itham edemedi ve ben... beraat kazandım. Yalnız esasen hakkım olan bu mesut beraat kararının mükafatı Ankara menfâsı [sürgün yeri] oldu! Gariptir ki muhakeme neticesinde Yakup Cemil Bey'den başka hiç kimse cezalandırılmadığı hâlde savcı yalnız benim beraatımı talep eylemişti.¹⁶³

Satvet Lütfi

¹⁶² “Yakup Cemil Bey Meselesi”, *Alemdar*, 23 Şubat 1335 [23 Şubat 1919], Nu: 95-1375, s. 1.

¹⁶³ *MÜ.*, *TTA.*, Satvet Lütfi Tozan tarafından gönderilen mektubun müsveddesi, 001570944009, s. 1.

Satvet Lütfi Bey, İttihâd ve Terakki Cemiyetine muhalif ve *adem-i merkeziyet* düşüncesinin en önemli isimlerinden Prens Sabahaddin'in hususî kâtipliğini yapmış bir isimdir. Satvet Lütfi, Mahmut Şevket Paşa Hükûmeti döneminde *taklib-i hükûmet* teşebbüsünün öncülerinde yer alır. Bu teşebbüs dolayısıyla tutuklamalar gerçekleşince muhtemelen güvenli olarak gördüğü için Avusturyalı Lazar'ın evine gider ancak burada tevkif edilir. Lazar'ın evine girilmesi ve Satvet Lütfi'nin tutuklanması Avusturya Sefiri tarafından tepkiyle karşılanır ve sefir, Mahmut Şevket Paşa'dan Satvet Lütfi'nin idamının önüne geçmesini ister.¹⁶⁴ Tutuklular, Divan-ı Harb-i Örfi tarafından yargılanırlar ve 29 Mayıs 1913'te arkadaşları Ahmet Bedevi Bey, Muşlu Sait ve Hacı Serdarzade Sıtkı gibi isimlerle müebbet kürekle cezalandırılırlar. Karar, Sultan Mehmet Reşat tarafından 1 Haziran 1913 tarihinde *irade-i seniyye*yle tasdik edilir.¹⁶⁵ Aka-

Satvet Lütfi Bey

Cemal Kutay, *II. Dünya Harbi'nde Belgrad'ı Kurtaran Türk*, Büyükkervan Matbaası, İstanbul 1963, s. 16-4.

¹⁶⁴ *Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*, s. 108, 113. Tevkif gerçekleşikten sonra Avusturyalı birinin evine yapılan baskın münasebetiyle Avusturya sefaretinden istenmeyen hadise için özür de dilendi. Fakat Satvet Lütfi Bey tevkif edilmiş, amaca ulaşılmıştı. Bk. İrtem, *Meşrutiyetten Müitarekeye*, s. 473-474.

¹⁶⁵ BOA., DH. SYS., 119/1-5, 19 Mayıs 1329 [1 Haziran 1913]; Satvet Lütfi böylelikle idamdan kurtulur. *Osmanischer Lloyd* Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Max Übelhör'ün 28 Ağustos 1916 tarihli Elçilik Müşavirine sunduğu bir raporda Satvet Lütfi'nin ağır cezasından kurtulmasının arka planında "iyi bir siyasi ajan kazanma" beklentisinin olduğu belirtilmektedir. Bk. PA-AA, R 13800, Türki No: 159-No: 2, Bd. 15-16, *Osmanischer Lloyd* Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Max Übelhör'ün Elçilik Müşaviri'ne sunduğu rapor, Konstantinopel-Pera, 28 Ağustos 1916.

binde de mahkûmlardan Mülazım Lütî Bey'in Sinop'a; Satvet Lütî, Ahmet Bedevi, Boşnak Sıtkı ve Mahmut Beylerin Bodrum'a; Hasan, Sait, Serdar Sıtkı ve Tefîk beylerin ise uygun bir mahalle gönderilmeleri kararlaştırılır.¹⁶⁶ Satvet Lütî arkadaşlarıyla birlikte Bodrum'a gönderilir.¹⁶⁷ Buradaki bir müddet ikameti akabinde 1914'te istikraz meselesinden Prens Sabahaddin'den istifade edebilmek maksadıyla hükûmetin isteği üzerine Paris'e gönderilir ve vazifesi tamamlanınca tekrar İstanbul'a döner.¹⁶⁸ 23 Mart 1914 tarihi itibarıyla Bursa'da zorunlu ikamete tâbi tutulur¹⁶⁹ ve burada Servinaz Otelinin işletmeciliğini yapar. *Adem-i merkeziyet* fikrinin temsilcisi Prens Sabahaddin'e sıkı sıkıya bağlı olduğu için Almanya'nın karşısındadır ve harp devam ederken *münferit sulh* düşüncesini savunur.

Satvet Lütî Bey, zorunlu ikametini Bursa'da otel işletmeciliğiyle meşgul olarak sürdürürken 1916 senesinin mayıs ayının on beşinden sonra Yakup Cemil ailesiyle birlikte Bursa'ya gelir ve burada Satvet Lütî'nin Servinaz Otelinde yirmi gün kadar kalır. Onun bu oteli tercih etmesi ve Bursa'dan İstanbul'a döndükten sonra "münferit sulh" düşüncesini ortaya atarak hükûmeti ikna etmek ve "döneklik" için gerekirse cebir kullanma yoluna sapması ve ikinci bir Bâbîâlî Baskını tertibi iddiaları Satvet Lütî'yi de zanlı konumuna düşürür. Satvet Lütî'nin Enis Avni'yle beraber Bursa'da Yakup Cemil'i "işledikleri" üzerinde durulur. Onun Prens Sabahaddin ekolünden bir şahsiyet oluşu da şüpheli olarak addedilmesinde etkili olur. Nihayetinde Satvet Lütî, Yakup Cemil meselesi dolayısıyla tutuklanır ve Divan-ı Harp tarafından sorgulanır.

Satvet Lütî'ye ilk olarak İstanbul'a ne zaman ve neden geldiği sorulur. Lütî, Talât Bey'in izniyle burnundan ameliyat olmak üzere Bursa'dan 2 Ağustos'ta İstanbul'a geldiği cevabını verir. Neden ameliyat olmadığı yönündeki soruya da parası çıkmadığı, aşı kartı gibi

¹⁶⁶ Kuran, *İnkılâp Hareketleri*, s. 532-533.

¹⁶⁷ BOA., Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalemi Belgeleri (DH. EUM. EMN.), 27/25, 9 Haziran 1329 [22 Haziran 1913].

¹⁶⁸ Rıfat N. Bali, *Satvet Lütî Tozan, Büyük Bir Maceraperest, Koleksiyoner, Hayırsever*, Libra Yayınları, İstanbul 2016, s. 62-67; Kuran, *İnkılâp Hareketleri*, s. 630-631; Satvet Lütî, 21/22 Ağustos'taki ifadesinde bu husustan bahsetmektedir. Bk. Satvet Lütî, 8/9 Ağustos 1332 [21/22 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 23-25.

¹⁶⁹ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Satvet Lütî, 8/9 Ağustos 1332 [21/22 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 23.

gerekçeler sürerek karşılık verir. Bursa'da ve İstanbul'da hükûmet erkânının debdebesi ve bazılarının da etrafındakilere müsamahası yönünde ileri geri konuştuğu da iddia edilir. Bu hususta ise Enver Paşa'nın iki uç otomobille gezmesinin bilhassa halk arasında dedikoduya sebep verdiğini, Talât Bey hakkında debdebeden bahsedilmediğini ancak çevresindeki bazı kimselere müsamaha ettiğini ifade eder.¹⁷⁰ Bundan sonra Satvet Lütfi hakkında bir fezleke hazırlanır. Bu fezleke, Satvet Lütfi, Servinaz Otelindeki ikameti esnasında Yakup Cemil'le görüşmeler yaparak onu etkileyip zihnî akidesini bozmakla suçlanır. Ayrıca Yakup Cemil'i mevcut hükûmetin düşürülmesi ve İtilaf Devletleri'yle *münferit sulh* yapılmasını sağlama ve bunun için de bazı tedbirler alınması yönünde etkilediği hatta gizli emellerine ulaşmada Yakup Cemil'i kazandığı iddia edilir. Satvet Lütfi'nin ameliyat için İstanbul'a gelmesinin Yakup Cemil'in İstanbul'daki icraatını yakından takip etmek amacını matuf olduğu belirtilir ve şu ana kadar ameliyat olmaması da dayanak olarak sunulur. Netice itibariyle Divan-ı Harb-i Örfinin bu meseleyi derinlemesine incelemesi gerektiği vurgulanır.¹⁷¹

Satvet Lütfi, ifadesinde, İstanbul'a geldikten sonra Lazistan Mebusu Sûdî Bey'le görüştüğünü, ona *münferit sulhtan* bahsettiğini onun da Dâhiliye Müsteşarı İsmail Canbolat'la görüşmesi tavsiyesinde bulunduğunu ifade eder.¹⁷² Satvet Lütfi, İsmail Canbolat'la görüşmesinde İsviçre'deki Prens Sabahaddin'e giderek onun yardımını sağlamayı, Dâhiliye Nâzırı Talât Bey'in talimatları doğrultusunda gerek genel gerekse münferit sulha târaftar olunması hâlinde İngiltere'nin Osmanlı'ya sağlayacağı faydanın tespiti için teklif eder. Ardından İsmail Canbolat'a sulh hakkındaki düşüncelerini sorar. Canbolat, münferit sulha talip olursa dahi Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul'dan vazgeçmeyeceğini belirtir ve akabinde "İstanbul'suz bir Türkiye'nin yaşa-

¹⁷⁰ MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34, Satvet Lütfi, 7/8 Ağustos 1332 [20/21 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 1, 2, 15; Satvet Lütfi, halkın bedbini ve İttihâd ve Terakki arasında ayrılıkların olduğu yönündeki şayiaları da Talât Bey ve İsmail Canbolat'a söylediğini ifade eder. Bk. MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Satvet Lütfi, 8/9 Ağustos 1332 [21/22 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 28-29.

¹⁷¹ MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34, Satvet Lütfi hakkında 8 Ağustos 1332 [21 Ağustos 1916] tarihli Fezleke, s. 15-16.

¹⁷² MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Satvet Lütfi, 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 331-332.

ma imkânı olmadığı"nı vurgular.¹⁷³ Satvet Lütü'nin bu ifadesi İsmail Canbolat'tan sorulduğunda Canbolat, Satvet Lütü'nin bayramdan sonra iki defa kendisini ziyaret ettiğini, sulh teklifi ve bu sulh için Sabahaddin'in arabuluculuğunu önerdiğini, Bulgaristan'dan bize bir miktar arazi verilebileceğinden "memleketini çok sever bir vatanperver ifadesiyle" bahsettiğini ifade eder.¹⁷⁴ Yine Yakup Cemil-Satvet Lütü ilişkisine dair bilgisine başvurulmuş isimlerden Dâhiliye Nâzırı Talât Bey de İsmail Canbolat'ı doğrular ve ikisinin beyanları benzediği içindir ki Satvet Lütü'nin de Yakup Cemil'le birlikte muhakemesi için Divan-ı Harbe sevkini Polis Müdüriyetine ihtar ettiği bilgisini verir.¹⁷⁵ Bu hususta Ahmet Bedevi Bey, Osmanlı'nın zaferini biraz şüpheli görmeye başlayan Talât Bey ve İsmail Canbolat'ın münferit sulh teklifini kabul ettiklerini ve Prens Sabahaddin'in aracılığını sağlamak üzere Satvet Lütü'yi İsviçre'ye gönderme kararı aldıklarını iddia eder. İlâveten de Yakup Cemil hadisesinin "bu hayırlı teşebbüsü akim" bıraktığından bahseder.¹⁷⁶ Ancak yukarıdaki ifadeler münferit sulh düşüncesinin İsmail Canbolat ve Talât Bey tarafından kabul edildiği iddiasını doğrulamamaktadır.

Satvet Lütü hakkında bilgi veren isimlerden biri Servinaz Otelinde kalan Enis Avni'dir. Enis Avni, Satvet Lütü'nin; Harb-i Umumi hakkındaki fikirlerinin siyasi düşüncesiyle paralellik arz ettiğini ifade ederek er geç İtilaf Devletleri'nin galip geleceğine ve Almanların mâni olmayacağından emin olursa da bir münferit sulh gerçekleştirilse bu durumun Osmanlı'nın faydasına olacağına inandığını belirtir. Satvet Lütü'nin hükûmet azalarından Enver Paşa'nın çocukça hareketlerinden ve Almanlara kendini kaptırdığından bahsettiğini ifade eder. Enver hakkında olumsuz kanaate sahip olan Satvet Lütü, Talât Bey hakkında ise olumludur. Enis Avni, Satvet Lütü'nin Talât Bey hakkında "Biraz daha demir pençe olması lazım geldiğini beyan eder ve her dedikoduyu, her müşkülü, her tehlikeyi isterse Talât Bey

¹⁷³ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Satvet Lütü, 8/9 Ağustos 1332 [21/22 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 26-27.

¹⁷⁴ MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34, Divan-ı Harbin yazısı ve Dâhiliye Nezâreti Müsteşarı İsmail Canbolat'ın cevabı, 20 Ağustos 1332 [2 Eylül 1916].

¹⁷⁵ MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34, Divan-ı Harbin yazısı ve Dâhiliye Nâzırı Talât Bey'in cevabı, 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916].

¹⁷⁶ Kuran, *İnkılâp Hareketleri*, s. 672-673. Benzer bir anlatı için bk. Borak, *age.*, s. 62-65.

hall ü fasl eder,” kanaatinde olduğunu vurgular.¹⁷⁷

Satvet Lütü, Yakup Cemil’le hususi olmayarak birkaç kez görüş-tüğünü anlatır. Yakup Cemil’in Kafkas Cephesi’ndeki başarılarından bahsettiğini vurgular.¹⁷⁸ Enis Avni’nin de hazır bulunduğu bir konuş-mada Satvet Lütü Kafkas hududundan bedbin bir şekilde bahsedince Yakup Cemil gayet iyimser bir tablo çizerek oradaki faaliyetlerinden bahseder ve hatta müstakil bir fırkayla bölgeye gitmek üzere oldu-ğunu belirtir.¹⁷⁹ Kendisine yöneltilen Yakup Cemil’in aklına girdiği iddiasını da reddeder ve Yakup Cemil’in iki buçuk ay önce Bursa’ya geldiğini, oysa kendisinin *münferit sulh* fikrine dört ay evvel kapıldığını ifade ettiğini belirtir. Buradan yola çıkarak da Yakup Cemil’de *münfe-rit sulh* düşüncesi varsa dahi bunun Bursa’ya gelişi öncesi olduğunu ifade etmiş olur. “Yakup Cemil Bey’in sulh hakkındaki teşebbüsün-den katıyen malumatım yok. Yakup Cemil Bey bir çocuk değil ki ben onu birkaç defa görmekle fikrime kazanabileyim yahut kurayım,” der. İlâveten Bursa sonrasında yüz yüze ya da telgraf yoluyla kendisiyle hiç görüşmediğini de ifade eder.¹⁸⁰ Yakup Cemil de ailecek Bursa’ya gittiğinde kaldığı otelin sahibinin Satvet Lütü olduğunu orada öğren-diğini, Satvet Lütü’nin kendisinden korktuğunu ve ikinci bir zarar görmek istemediğinden kendi otelinde kalmadığını ifade eder. Ken-disinden fazla ücret alındığını da “Herkesten yatak verecek parası yevmiye üçer mecidiye alırken benden altı mecidiye almaya utanma-dılar,” diyerek belirtir. Otelin üçüncü katında kaldığını ve sahibinin fena bir adam olması hasebiyle arkadaşları tarafından kendisine bir leke sürülmemesi için âzami dikkat ettiğini, üçüncü katta ailesiyle yiyip içtiğini söyler. Hatta otelin kâatibi Boşnak Salih’in de arı kovanla-rı meselesinden kendisinin yirmi lirasını dolandırdığını iddia eder.¹⁸¹

¹⁷⁷ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Enis Avni, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 147-149.

¹⁷⁸ MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Satvet Lütü, 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 332; Ahmet Bedevi Kuran, Satvet Lütü’nin Yakup Cemil ile Bursa’da *münferit sulh* hakkında hasbihaller ettiklerini belirtir. Bk. Kuran, *İnkılâp Hareketleri*, s. 632, 673.

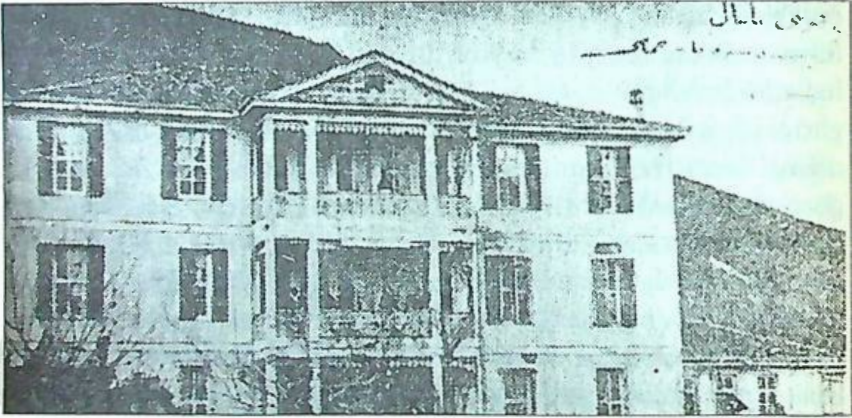
¹⁷⁹ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Enis Avni, 13 Ağustos 1332 [26 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 186.

¹⁸⁰ MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Satvet Lütü, 20/21 Ağustos 1332 [2/3 Eylül 1916] tarihli ifade, s. 402-403.

¹⁸¹ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos

Satvet Lütü'nin kendisinden memleketin harp vaziyeti hakkında bilgi talep edip etmediği yönündeki suale de aralarında böyle bir bahis geçmediğini belirtmekle yetinir.¹⁸²

Satvet Lütü, Enis Avni ve Yakup Cemil, Bursa'da veya herhangi bir yerde *münferit sulh* çerçevesinde bir iş birliklerinin olmadığını ileri sürerler. Ancak İttihâd ve Terakki Cemiyetinin ileri gelenlerinden Bahaeddin Şakir, Yakup Cemil'in Satvet Lütü'nin otelinde kalması ve Lütü'nin İsmail Canbolat'a benzer teklifte bulunmasından dolayı ikili arasında bir mutabakat olduğu düşüncesini dikkate alır.¹⁸³ Hüseyin Kadri Bey ise Bahaeddin Şakir'le karşılaşmasından bahseder ve hariçten duyduğuna göre bu meselede Merkez-i Umumî ile Yakup Cemil'in iş birliği içerisinde olduğunu, Yakup Cemil'in Merkez-i Umumî talimatıyla hareket ettiğini duyduğunu belirtir.¹⁸⁴ Ancak bu iddia Bahaeddin Şakir tarafından reddedilir.¹⁸⁵

Yakup Cemil'in Bursa'da kaldığı Servinaz Otel
Kutay, *age.*, s. 178.

1916] tarihli ifade, s. 128.

¹⁸² MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Yakup Cemil, 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 271.

¹⁸³ MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Bahaeddin Şakir, 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 259.

¹⁸⁴ MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Hüseyin Kadri, 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 324-325; MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, İbrahim Bey'in Yenibahçeli Nail Bey'le 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916] tarihli muvacehesi, s. 238-239.

¹⁸⁵ MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Bahaeddin Şakir, 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 265-266.

Satvet Lütfi, Divan-ı Harb-i Örfi tarafından gerçekleştirilen muhakemesi neticesinde “işbu cürümle alakaları görülemediği” için beraat eder.¹⁸⁶ Ancak tekrar Bursa’ya dönmesine izin verilmez ve Ankara’da ikamete mecbur edilerek derhâl Ankara’ya gönderilir.¹⁸⁷

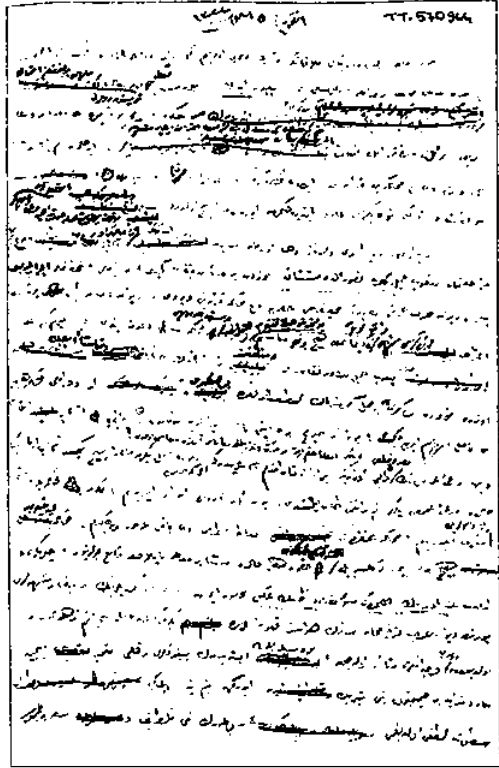
Satvet Lütfi Bey’in 18 Eylül 1916’da kaleme alınan mektup müsveddesinin kime ya da hangi kuruma yazıldığı belli değildir. Ancak içeriğinden Dâhiliye Nezâretine yazılmış olabileceği üzerinde durulabilir. Yakup Cemil’e *münferit sulh* düşüncesini aşılama ile suçlanan Satvet Lütfi’nin bu mektubu *münferit sulh* ve Yakup Cemil meselesini Satvet Lütfi cephesinde izah eden detaylı bir belgedir ve şu şekildedir:

Son defa polis müdüriyetinde mülakatınız şerefine mazhar olduğu gece zât-ı devletlerinin “evet, filhakika biz sizi -beni- vicdanlı, namuslu biliyor idik” buyurmuş fakat Yakup Cemil’in mülhimi [ilham aldığı kişi] bulunmahlığım ihtimal bendenizi hükûmetin rey-i kavisinden dolayı tevkifte mazur ve haklı olduğunu delâil-i kat’iye [kesin deliller] ile ispat eyleyerek bu husustaki mazereti bendenize de itiraf ettirmiştir. O hâlde benim için netice-i tahkikat ve hitam-ı mahkemeye kadar sabredip beklemekten başka çare kalmadığını beyanla muvaffakiyet ve evvelki teveccühünüzü iade ettireceğimden emin ve müsterih olarak bir su-i tesadüf eseri olduğuna daha o zaman şüphe ettiğiniz zât-ı âliniz ve mevkuf bulunduğum mahalle avdet için müsaade-i âlilerini istihsâl ve İsmail Bey’e de vuku bulan müracaatımla Yakup Cemil Bey’in tasavvurat [düşünceler] ve teşebbüsâtı uzun bir hadde-i tetkikten geçti [inceden inceye araştırıldı]. Tevkifler, tahkikler icra edildi. Neticede Divan-ı Harb-i Örfi Heyet-i Tahkikiyesi hakkımda men’-i muhakeme kararını verdi. Divan-ı Harp Reisi bu karara itiraz ve bendenizi size vaki olan teklifâtımla hiç bulunmadığı Heyet-i Tahkikiyece tahakkuk eden bir meseleden dolayı mahkemeye davet etti. Diyebilirim ki sırf Yakup Cemil ve rüfekasının o mantıksız teşebbüsâtının safahatını seyir ve temaşa eylemek üzere mahkemede bendenize de bir mahal göstermek lütfükarlığında bulunuldu. O vicdanlı mahkeme heyeti beni nasıl itihâm [suçlu kabul] edecek; bu kadar sarıh bir cinayeti nasıl işleyebilecekti? Bittabi itham edemedi ve ben müddeiumûminin musırr [ısrarlı] ve kat’i talebi üzerine beraat kazandım. Yalnız esasen hakkım olan bu mesut beraat kararının mükafatı Ankara menfâsı [sürgün yeri] oldu! Gariptir ki muhakeme neticesinde Yakup Cemil Bey’den

¹⁸⁶ MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34, Divan-ı Harb-i Örfi Kararı, 25 Ağustos 1332 [7 Eylül 1916].

¹⁸⁷ MÜ., TTA., Satvet Lütfi Tozan tarafından gönderilen mektubun müsveddesi, 001570944009, s. 1-7.

mâadâ [başka] hiç kimse tecziye edilmediği hâlde müddeicumûmî yalnız benim beraatımı talep etmişti. Bu mesele üzerine ısrar etmeyeyim; lakin muhakemeyi müteakip zât-ı vâlâları [Talât Beyle] teşerrüf etseydim, mahkeme hakkındaki nukât-ı nazarımı [bakış noktalarımı] ve hissiyatımı arz edecektim. Muhakeme edilenlerden hiçbirisi için değilse bile hitam-ı muhakemeden hakkimda herhâlde müstesna bir muamele yapılacağına kani bulunuyor. Çünkü, "Talât Beyefendi'nin hakkımdaki su-i tesadûf zanının aksi tahakkuk etmiş ve sırf kendilerinin zayıf bir şüpheleri yüzünden Di-
van-ı Harp tevkifhanesinin

Satvet Lütî Bey'in mektubunun ilk sayfası

havasız koğuşunda yirmi günden fazla hayaum zehirlenmiş olduğundan dolayı vicdanları müteessir olacak, bu vesile ile de istemeyerek yıktıkları bir kalbi tamir için hâr ve mütezâyid bir samimiyetle beni tebrik ederken benim yine o eski Satvet Lütî olduğumu söyleyerek beni taltif ve hakkımda [s. 2] yanılmadıklarından dolayı memnuniyetlerini izhar edeceklerdir, diyordum.

Beraatımızı müteakip her ne kadar İstanbul Polis Müdür-i Umumîsi Bursa'ya gideceğimizi emir buyurduğunuzu bize tebşir etmiş idiye de bugün Ankara'da bulunmaklığım keyfiyeti bitabi bendenizi duçar-ı hayret etmekte! Hem öyle bir sevk ve izam ki İstanbul ve Bursa'da bulunan eşya-yı zâtiyemden hiçbirini almadan ihtiyâcât-ı zaruriyemin [zarurî ihtiyaçlarımın] karşılığı olmak üzere beş para tedarik etmeden zabitanın nezâret ve refakatiyle fazla olarak gerek kendi gerek refakatimdeki polisin üçüncüden ikinciye olan tren biletinin farkını da aldılar.

Beraatımızdan sonra bendenizi -hakkım olduğu vecihle- serbest bırakıp da hiç olmazsa hakkımdaki zan, şüphe ve tereddütlerinizde yanıldığınızı sizin vicdanınızdan dinlemek bahtiyarlığına mazhar olmuş olsaydım o zaman değil

Ankara'ya -hükümetin siyaset-i menfaati icap ederse- nereye istenilirse memnuniyetle giderdim. Bu talitkâr muameleye sizden nail olacağım; fakat anlaşıyor ki beraatımı müteakip polis müdüriyetinden yazmış olduğum arizam vasıl-ı dest-i âlileri olmamış [elinize ulaşmamış].

Daha Divan-ı Harpte iken kazanacağıma katiyen emin olduğum beraatımı müteakip Bursa'ya gitmemeye karar vermiş, o zamanki fikrimce Bursa'ya ci-var bir kasaba mesela Mudanya'yı intihap ve bu hususta müsaade-i devletlerini de istihsal eyleyerek -haftada bir defa Bursa'ya uğramak suretiyle otelimi idare edecektim. Çünkü otelin ve otelciliğin er geç yine başıma bir iş açacağından korkuyordum. İhtimal İstanbul Polis Müdüriyeti de bu korkuyu nazar-ı itibara alarak Ankara'da ikametimi tensip etmiş. Yalnız bu lütüfkâr tensibiyle otelimi ve otelimden temin eylediğim menâfii [faydalar] de mahvetti. Otelin istikbali namına iyice borçlandığım gibi otelde iken şahsa ait hiçbir masrafım da olmuyordu. Hâlbuki şimdi bir taraftan otelim borçlarını nasıl ödeyeceğimi [s. 3] düşünürken diğer taraftan da yangından yarı yarıya küçülen Ankara'da mesken tedarikine ve maişetimi temine mecbur olduktan mâadâ, otele bir de maaşlı bir vekil tayinine lüzum var.

Bütün bunları bendenize ne kadara mâl olacağını aruk tasavvur buyurunuz. Binaenaleyh zât-ı devletlerinden bilâ-sebebi kanunî [kanunî sebep yokken] bendenizi Bursa'daki işten ayırıp da Ankara'ya atmak suretiyle bin liradan fazla bir ticaretimi mahveden hangi merci ise bunların yani zarar ziyanımın tazmin olunmasını emir buyurmanızı ehemmiyetle rica ederim. Bu tazminden alacağım meblağa inzıam edecek müsaade ve muavenet-i devletleri ve Vali Reşit Beyefendi'nin de himmetleriyle burada zahire veya saire üzerine bir iş yapabileceğimi ümit eyliyorum.

Kıymettar teveccühlerinin beka ve devamını mutazammın [kapsayan] iki kelimelik bir iltifat veya aynı manayı muhtevi istirhâmâtının kabulüne dair emr-i devletlerine sabırsızlıkla intizar eder, tazimat-ı mahsusamı [hususî saygılarımı] takdim eylerim efendim hazretleri. [s. 4]

Allah'ın ne garip cilvesi, hayatın ne tuhaf tecellisidir ki senelerden beri İttihâd ve Terakki Fırkasına muhalif tanınmış ve bu yüzden mahkûmiyetlere duçar olmuş bir adamı, beni İttihâd ve Terakki azası arasındaki münâferetin [nefretin, uyuşmazlığın] vıfak [mutabakat/barışıklık] ve muhabbete muhyî [havalesi] için cemiyetin büyüklerine istirham ediyor. Bundan da benim herhangi fırsatta istifade ederek İttihâd ve Terakki'ye muhalefet edenlerden olmadığım ve bir mesele-i vatan ve millet karşısında her şeyi unutarak yalnız selamet-i memleketi düşündüğümü ispat etmiş oldum.

T. ve A. Beylerle görüştüktan sonra

Yakup Cemil Bey'e sulhtan bahsetmiş olsam bile bâlâda arz ettiğim birçok es-bapla bunun bir fikr-i ihlalkârâne fakat belki ancak fikrini istimzaç etmiş olabileceğini ispat edildi. Hâlbuki Yakup Cemil Bey'in fırkasın ne kadar fedakâr ve muti bir ferdi olduğunu ve fırkanın heyet-i idaresinden değil heyet-i icraiyesinden bulunduğunu da bildiğim ve kendi ifâdâıyla harbin şiddetle devamı taraf-tarı olduğu sabit olunması nasıl oluyor da ben onun nezdinde sulh hakkında propagandada bulunurum. Saniyen bir sulh lehinde propagandada bulunmuş olsam Yakup Cemil Bey'in Bursa'dan infikâkını müteakip

Yakup Cemil Bey'in kanaat ve teşebbüsâtıyla benim hükûmete olan maru-zatım arasında bir münasebet bulunduğundan bahsediliyor. Yakup Cemil Bey Saray'ın icrâ-yı taarruzla beraber Fransız ve İngiliz kuvvâsıyla birleşerek Bul-garistan'a hücum taraftarı. Hâlbuki benim hükûmete vuku bulan teklifatımda sulh ve sulh-ı münferide lüzum görüldüğü takdirde İtilaf hükûmâtının şeraitini öğrenmek üzere Avrupa'ya uğraması talep etmekten ibaret. O hâlde bu iki teşebbüs arasındaki münasebet nerede?

Eğer Yakup Cemil Müttefikler değil, memleketin selametini hangi noktada olduğunu düşünecek kadar akıl ve zekadan bi-nasip, yani o derece kıymetsizse neden bu kadar süratle bir fırka kumandanı oluyor, kaymakam rütbesini ihraz ediyor. [s. 5]

Yakup Cemil Bursa'da iken bu meseleden bahsetmek için bir münasebet yok. Evvela Yakup Cemil Bey İttihâd'ın namdar olmakla beraber mütefekkir bir siyasi değildir ki bu siyasi mesele onu alakadar etsin. Bilakis Yakup Cemil Bey cemiyetin âline bilâ-kayd ü şart hizmet eden bir fedai olduğunu tevatüren sabit. Eğer Yakup Bey cemiyetin mütefekkir bir siyasisi olsaydı belki hükûmete onun vasıtasıyla -o zaman ne hâlde bulunduğunu der-hatır edemediğim her iki türlü sulh hakkındaki efkârımı bildirirdim. Yalnız kadim bir dostum olan Hü-seyin Tosun Bey orada iken cemiyet efradı arasındaki teşettütlerden bahsederek hükûmeti haberdar etmesini rica edecektim. Fakat buna da Hüseyin Tosun'un ikide bir de vuku bulan rahatsızlığı mâni olmuştu.

İthâmât ikiye ayrılıyor. Biri cemiyet efradı arasındaki teşettütten [dağılma] hükûmeti haberdar etmekteyim, diğer sulh hakkındaki teklifatım.

Muhالیf olmak itibarıyla İttihâdçılarla nasıl olur da teşrik-i mesai ederdim?

İttihâd ve Terakki'nin en şaka götürmez erkânı, muhalefetle hiç imtizaç et-meyen seramedâne nasıl oluyor da fırkalarının senelerden beri bir muterizinin fikriyle harekete kalkışıyor. Saniyen bana bir temasla hemen senelerden beri hâsıl olan kanaatleri zir ü zeber oluyor ki bununla İttihâd ve Terakki Fırkası erkânının ne zayıf ve çürük esaslara istinat ettiği meydana çıkıyor ki ben, İttihâd programının muhalifi olduğum hâlde bile bunu kabul edemiyorum. İttihâd ve Terakki azasının hükûmete vuku bulan teklifatım gibi düşünebilmiş olmaları

isuğrâb edilemez [garipsenemez]. Çünkü harp ve sulh her ikisi bu günlerin meselesi ve hatta vatanperver olmayanları bile alakadar eder. Aynı fikrin her iki tarafta doğabilmesi mümkünâtta değil midir? Bahusus bu fikir telsiz telgraf veya kabil-i sevk balon kadar mühim bir akla gelmez bir mesele değilken bunlar bugünün meselesi, bunlar bugün herkesin birinci veya ikinci şikkına taraftar veya aleyhtar olunduğu bir mesele.

Ben sulhu yalnız temenni ediyorum. Teşebbüs şeklinde tecelli eden bir temenni ancak hükûmete arz olunabilir. Çünkü ben bugün ancak hükûmette bir kuvvet görüyorum; onun haricindeki kuvvetlerin hiçbir kıymeti haiz olmadıklarını senelerin tecrübesi bana anlatmıştır.

Hükûmeti memleketteki adem-i hoşnûniden dolayı neden haberdar etmediğim belki sual olunur. Bir defa daha evvel nasıl [s. 6] mümkün olurdu; kıştan beri vuku bulan mezuniyet müracaatlarına katıyen cevap verilmedi. Fakat ne olursa olsun eğer ben Yakup Cemil Bey ve taraftarlarıyla hükûmet aleyhine teşebbüs etmiş ve onlarla teşrik-i mesai etmiş olsaydım, demek ki kanaatim onlarla birlikte çalışarak vatan için bir netice istihsalinde olacaktı. O takdirde ben nasıl gelir de kendi teşebbüs ve mesaimiden hükûmeti haberdar ederdim. Bu namertik bana nasıl isnat edilebilir. Böyle bir cemiyet-i inkılâbiyenin mesaisine iştirak ettiğim hâlde cemiyetin âmâl ve teşebbüsâi hükûmet tarafından his ve keşif edildiğini anlayınca benim gibi bu memlekette her şeyden evvel faziletkâr ve mert bir vatanperver tanınan bir kimse için -hayatımdan korktuğum takdirde- bir çare kalır ki o da ihtifa veya firardır. Binlerce belki yüz binlerce asker firarisinin barındığı memleketimizde bir Satvet Lütfi mi gizlenemezdi? Gizlenir ve netice-i vukuata intizar edebilirdim. Yakup Cemil ve rüfekaı gibi yılmaz ve usanmaz bir refik-i mesaiye meslek olan bir ihtilalcı bir mahall-i iftifa veya bir çare-i firar mı bulamaz. Epeyce zengin bir zat olduğunu Çekirge'de iken hissettiğim Yakup Cemil Bey kendi mülhem-i mürşidinin tahlis-i hayatı için bir kayık tedarik edip de beni bir tarafa aşırırmaz mıydı?

Avrupa için hükûmete vuku bulan ısrarım da belki su-i tefsir edilerek "Oraya gidip de muhalifler ve İtilaf Devletleri'nden teminat-ı lazıme ve şerait-i sulhiyeyi öğrendikten sonra avdetle buradaki Yakup Cemil Bey'in yardımıyla teşkil ettiğimiz komiteye takviyeye haber verecektiniz". Eğer böyle bir fikir olsaydı biitabi bu komite veya yalnız başına Yakup Cemil Bey bir kayıkla olsun beni Romanya veya Rusya'ya kaçırılmaz mıydı? Kanaatlerini müdafaaya azmetmiş vatanperverler için bu işten bile değildir.

Cereyan eden isticvâbâtta ya benim Yakup Cemil Bey'i veya Yakup Cemil Bey'in beni fikrine kazandırdığı anlaşılıyor. Benim Yakup Cemil Bey'i ikna ettiğime göre Yakup Cemil Bey'in Bursa'dan infikâkı müteakip bazı fikirlerimi almak için tekrar benimle görüşmesi veya beni araması, muhabere etmesi icap eder ve benim kendisinden mâadâ daha bazı kimseleri kazanmak için çalışmak-

lğım Yakup Cemil Bey'in tarz ve derece-i mesaisinden [s. 7] haber almak için uğraşmaklığım lazım gelmez mi?

İsviçre'ye giderek sulh-ı umumî veya münferit hakkında malumat edinmek için İsmail Canbolat Bey vesatetiyle Talât Beyefendi'ye vuku bulan istirahat-ı musirrânem bu vesile ile kendilerini iğfal ederek Avrupa'ya firar çaresiyle teşebbüs ettiğim fikri hâsıl olmuş ve hakkımdaki şüphe ve tereddütler bu vecihle hâsıl olmuştur.

İstikraz, Medhi, İzmirli Şükrü, Rifat, Kafkasya hakkındaki teklifat, bu teklifatta da mı birtakım suikastlar vardı?

Bursa'nın sefaletini tasvir edip ahalinin tehvin-i ihtiyacı için Talât Bey'den Bursa için ekmek isterken yine bir maksad-ı hâinane mi takip ediyorduk?

Ahali sizin için böyle söylüyor, size karşı adem-i itimat çoğalıyor, aleyhinizdeki bu zanları tetkik ve tekzip edeceğinize bu aleyhtarlığı tevhit eden esbabı izale ve bu suretle aleyhinizdeki cereyanları tevkif edin diye hükûmeti ikaz ederken yine bir maksad-ı mahsusa peşinde mi idim? Bu samimi ikazlarımı anlamayıp da beni bundan dolayı takibe kalkışmak bir vicdansızlık dememek için ne belahat mı diyeyim?

Eğer Almanya ile birlikte harbe iştirak etmemiş bitaraf kalmış veya İtilaf'a taraftar olmuş olsaydık -bade'l-harp [harp sonrası] İtilaf'ın bizi behemhâl parçalayacağı ileri sürülüyor, ben buna hayır dedim. Çünkü İtilaf Devletleri bizi parçalamak isteseler buna kim mâni olacaktı? İtilaf olsun İttifak olsun herhangi bir devlet arzu ederse daima bizden parça koparabileceği emsaliyle sabit! Ve buna da kimse itiraz etmez. İşte Bosna Hersek, işte Mısır, işte Trablusgarp! Demek bizi parçalamıyorlarsa parçalamaktan korktuklarından değil parçalanmaklığımız işlerine gelmediğinden. Hilafet ve cihadın hiçbir ehemmiyet-i siyasisesi olmadığını da son vekâyi' ispat etti.¹⁸⁸

Ankara'da sürgün olarak zorunlu ikamete tâbi tutulan Satvet Lüt-fi, 1917 sonbaharına kadar burada kalır. Ankara'daki sürgün hayatı devamlı surette takip edilir; mektup ve sair muhabere evrakları incelenir. Örneğin 10 Ocak 1917 tarihli bir telgrafta, mektuplarının incelenmesi neticesi olarak Satvet Lütfi'nin kasaba harici bir yerde ikamet ettiği, köyleri dolaştığı anlaşılır ve buna izin verilmemesi hususunda Ankara vilayeti uyarılır.¹⁸⁹ Hatta otelini takip için Bursa'ya gitmesi icap edince Satvet Lütfi'nin Bilecik'teki sürgünlerle temas kurmasına izin verilmeden on beş gün içerisinde gidip gelmek

¹⁸⁸ MÜ., TTA., Satvet Lütfi Tozan tarafından gönderilen mektubun müsveddesi, 001570944009, s. 1-7.

¹⁸⁹ BOA., DH. ŞFR., 71/225, 28 Kânunuevvel 1332 [10 Ocak 1917].

şartıyla Bursa'ya gönderilmesi Dâhiliye Nâzırı Talât Bey tarafından Ankara vilayetinden istenir.¹⁹⁰ Bir müddet sonra Ankara'da rahat durmadığı, Sulh ve Selamet Fırkası teşekkülüyle uğraştığı iddiasıyla yine şimşekleri üzerine çeker¹⁹¹ ve 22 Eylül 1917'de Dâhiliye Nâzırı Talât Bey imzalı bir telgrafla evinin aranması, evrakına el konulması ve firarına katiyen müsaade edilmeyerek İstanbul'a sevki istenir.¹⁹² Ankara vilayeti aldığı bu emri derhâl yerine getirerek muhafızlarla birlikte Satvet Lütü'yi İstanbul'a gönderir. Satvet Lütü, İstanbul'a geldiği gece Kadıköy'deki Alman Otelinde konaklar ve buradan firar eder. Bu sebeptir ki firarına sebebiyet vermekle suçlanan Polis Müdürü Durak, Komiser Muavini Kâzım, Polis Nuri ve Zakir Efendiler kötü niyetli oldukları düşünülmüş azledilirler.¹⁹³

Satvet Lütü, Mütareke Dönemi'ne kadar sıkıntı çekse de Mütareke'yle birlikte ortaya çıkan yeni devrin makbul şahsiyeti olarak dikkat çeker. Prens Sabahaddin'in hususi kâtibi sıfatıyla 6 Ocak 1919'da Sultan Vahdeddin'le bir görüşme gerçekleştirir. Bu görüşmede Sultan Vahdeddin, Cenevre'deki Sabahaddin'e iletmek üzere bir nâme-i hümayun verir.¹⁹⁴ Satvet Lütü, Sultan Vahdeddin ve Sadrazam'ın mektuplarını Prens Sabahaddin'e ulaştırmak üzere 23 Ocak 1919'da İstanbul'dan ayrılır.¹⁹⁵

¹⁹⁰ BOA., DH. ŞFR., 74/314, 31 Mart 1333 [31 Mart 1917]; BOA., DH. ŞFR., 74/313, 31 Mart 1333 [31 Mart 1917]. Sonra "Satvet Lütü'nin daha on gün orada kalması münasiptir," denilerek verilen izin uzatılır. BOA., DH. ŞFR., 76/212, 20 Mayıs 1333 [20 Mayıs 1917].

¹⁹¹ Kuran, *İnkılâp Hareketleri*, s. 633-634.

¹⁹² BOA., DH. ŞFR., 79/160, 22 Eylül 1333 [22 Eylül 1917].

¹⁹³ BOA., DH. ŞFR., 80/3, 2 Teşrinievvel 1333 [2 Ekim 1917]; BOA., DH. ŞFR., 80/24, 4 Teşrinievvel 1333 [4 Ekim 1917]; Kuran, firar hadisesini biraz farklı anlatarak Satvet Lütü'nin muhafızları zararsız bir ilaçla uyutarak trenden serbestçe indiğini belirtir. Ayrıca harbin sonuna kadar gizli bir şekilde İstanbul'da ikamet ettiğini ifade eder. Bk. Kuran, *İnkılâp Hareketleri*, s. 634.

¹⁹⁴ "Satvet Lütü Bey Huzûr-ı Şâhâned", *Alemdar*, 8 Kânunusani 1335 [8 Ocak 1919], Nu: 25-1335, s. 1.

¹⁹⁵ "Satvet Lütü Bey Hareket Etti", *Alemdar*, 24 Kânunusani 1335 [24 Ocak 1919], Nu: 41-1351, s. 1.

Bir o yana bir bu yana: Sapançalı Hakkı

“Şüphesiz ki inkılâpçılar daima vekayiden [olaylardan] istifade ederler. Ben de bu adamın [Yakup Cemil’in] ruhundan istifade etmek istedim. Gelsin bakalım. Bu da bir kuvvettir. Görüşebiliriz.”¹⁹⁶

Sapançalı Hakkı

Münferit sulh için Sapançalı Hakkı ile irtibat kuran Mösyo Motu Akşam, 21 Nisan 1934.
Nu: 5577, s. 4.

han Harbi esnasında Teşkilat-ı Mahsusa bünyesinde faaliyet de gösteren Sapançalı Hakkı,¹⁹⁷ 1915 yılının temmuz ayında un ticareti çerçevesinde Romanya’ya gider ve ekim ayında geri döner. Ardından tekrar Romanya’ya bir seyahat gerçekleştirir ve bu seyahati de Mayıs/Haziran 1916’da İstanbul’a dönüşüyle son bulur.¹⁹⁸ Sapanca-

Yakup Cemil’in *münferit sulh* ve “döneklilik” talebi hususunda önemli bir isim de Cemiyetten arkadaşı Sapançalı Hakkı’dır. İttihâd ve Terakki’nin fedailerinden olan Sapançalı Hakkı, Meşrutiyet’in ilanı süreci, Trablusgarp Harbi, Bâbiâli Baskını, II. Balkan Harbi’ne giriş süreci gibi kritik süreçlerde Yakup Cemil’le beraber hareket eder. Bâbiâli Baskını sonrasında askerlikle ilişkisi kesilen Sapançalı, Cemiyetten de ayrılır ve ticaretle meşgul olmaya başlar. Ci-

Yakup Cemil’e tesir ettiği iddia edilen Sapançalı Hakkı Akşam, 9 Ağustos 1934.
Nu: 5687, s. 4.

¹⁹⁶ Kocahanoğlu, *Divan-ı Harb*, s. 587.

¹⁹⁷ Seydi Vakkas Toprak, “Teşkilat-ı Mahsusa Komitacılığından İzmit Mebusluğuna: Sapançalı Hakkı Bey”, *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu IV Bildirileri*, C. 1, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli 2018, 1135-1141; Ahmet Mehmetefendioğlu, “Sapançalı Hakkı’nın Kastamonu’dan Kaçması Olayı”, *Tarih ve Toplum*, S. 114, (Haziran 1993), s. 15-16; Vardar, *age.*, s. 311-314.

¹⁹⁸ *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Sapançalı Hakkı, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos

İl'nın anlatısına göre burada *Tan* gazetesi muhabiri Mösyö Motu, İttihâdçı olması hasebiyle kendisinden Cemiyet ile Fransız Hükûmeti arasında aracılık etmesini talep eder. Sapançalı, bu teklife Osmanlı'nın Romanya sefirini adres gösterir ve kendisinin siyasetten tamamen çekildiğini ve ticaretle meşgul olduğunu beyan eder.¹⁹⁹ Ancak siyasetle ilişkisi olmadığını ifade etse de Ağustos 1916'da ticaret için Hollanda'ya gitmek istediği esnada Yakup Cemil meselesinin elebaşlarından olduğu iddiasıyla trenden indirilir ve akabinde birkaç gün içerisinde de tutuklanır.²⁰⁰

Divan-ı Harbin Sapançalı Hakkı'ya yönelttiği sualler; münferit sulh, Romanya'daki ticari ilişkileri ve özellikle de Yakup Cemil üzerinedir. Verdiği cevaba göre Sapançalı Hakkı, Romanya'dan dönüşü sonrasında 1916 Temmuz'unun yirmisi gibi Harbiye Nezâretinin Yaveran Odası'nda Mümtaz Bey ile Yakup Cemil'e tesadüf eder ve burada aralarında hâl hatır sorma kabilinden bir görüşme gerçekleşir. Yakup Cemil, bir hafta sonra Seyr-i Sefain Acentesine gelerek Sapançalı Hakkı'yla tekrar görüşür: Kendisinin Ardahan'a görevlendirilme yazısında rütbesinin açık olmayışından sitemde bulunarak şimdilik burada olduğunu ve köyde oturacağını söyleyerek gider. Ramazan Bayramı'ndan üç gün evvel Sapançalı'nın yazıhanesine gelir ve bu sefer "İtilafçı" olduğunu söyler. Sapançalı Hakkı, buna güler ve "Böyle bir fırka bugün mevcut değil ki sen olasın," der. O da "İngiliz Partisi oldum," der ve Sapançalı Hakkı'ya meşhur haritasını çizerek on beş maddesini izah eder. Bu fikrini Memduh Şevket, Kara Kemal ve Merkez-i Umumîye açtığından bahseder; Doktor Nazım, Midhat

1916] tarihli ifade, s. 133.

¹⁹⁹ *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Sapançalı Hakkı, 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 35-36; Sapançalı Hakkı, ramazan ayında İttihâd ve Terakki Merkez-i Umumisinde verilen bir iftarda İngiliz ve Fransız sulh teşebbüslerinden bahseder. Vardar, *age.*, s. 316-317, 324.

²⁰⁰ *MSB., ATASE., BDH.*, 2318, 53/87A, Sapançalı Hakkı, 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916] tarihli ifade, s. 365-366; Vardar, *age.*, s. 353-354; *Osmanischer Lloyd* Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Max Übelhör'ün raporundaysa Sapançalı'nın Balkan treniyle Bükreş'e hareket edeceği sırada Esnaf Cemiyetinin bir hadise dolayısıyla şikâyeti sebebiyle yurtdışına çıkamayacağı uyarısıyla trenden indirilip tutuklandığı belirtilmektedir. Bk. *PA-AA*, R 13800, Türkiye No: 159-No: 2, Bd. 15-16, *Osmanischer Lloyd* Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Max Übelhör'ün Elçilik Müşaviri'ne sunduğu rapor, Konstantinopol-Pera, 28 Ağustos 1916.

Şükrü gibi isimlerin “Bizim askerlik hakkında hiçbir malumatımız yoktur. Bize ne söylüyorsun, git, Harbiye Nâzırına söyle” dediklerini anlatır. Sapançalı Hakkı, Yakup Cemil’in bu anlatısını dinledikten sonra “Sen benim bir ihtilal ve inkılâp arkadaşısın senin ağzından bu gibi sözleri işittiğimden müteessifim ve bu sözün şüyu vukuundan beterdir. Maazallah bu iş duyulacak olursa mütteliklerimizce bu hükûmete de itimat hâsıl olmayacağından belki bizim aleyhimize anlaşmak ihtimali de mevcuttur,” der ve “tekrar tekrar, [vurgulayarak] bir daha bu sözü ağzına almamasını” tavsiye eder.²⁰¹ Yakup Cemil ise Sapançalı Hakkı’nın bu ifadesinin doğru olmadığını vurgular ve reddeder. Yakup Cemil’in anlatısına göre Mümtaz Bey ile Sapançalı Hakkı, Yakup Cemil’e “Sen hâlâ askerlikte kalmayı memlekete hizmet etmeyi düşünüyorsun. Bu kadar çalıştın da eline ne geçti?” der. Mümtaz Bey, askerlikten ayrılarak kurtulduğunu ifade eder ve Yakup Cemil’in askerlikte devamıyla âdeta alay eder. Yakup Cemil ise Talât Bey’in kendisini Sapançalı Hakkı hususunda uyardığını “Bu Hakkı ile katiyen beraber çalışma!” dediğini nakleder. Sey-

Sapançalı Hakkı’nın yazıhanesinin bulunduğu
Seyr-i Sefain Acentesi
Akşam, 27 Nisan 1934, Nr: 5583, s. 4.

r-i Sefain İdaresi’nde ise Mümtaz Bey, Hüsrev Sami ve Sapançalı Hakkı’yla görüştüğünü yine yukarıdaki gibi hem Merkez-i Umumî hem de Enver Paşa’ya karşı itaatkâr oluşu dolayısıyla eleştirildiğini ve kendisine “Yakup hâlâ bu lara hizmet mi edeceksin?” denildiğini rivayet eder.²⁰²

Sapançalı Hakkı ile Yakup Cemil’in ifadeleri Sadrazam Said Halim Paşa’yı

²⁰¹ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Sapançalı Hakkı, 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 30-31.

²⁰² MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 110-114; Sapançalı Hakkı bu ifadeleri kabul etmez. MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Sapançalı Hakkı, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 132.

ziyaret hususunda da çelişir. Sapançalı Hakkı, ziyareti kendisinin teşvik ettiğini belirtir; Yakup Cemil ise “Gidip de ne yapacaksın?” dediği üzerinde durur. Ziyaretin içeriği hakkında da ifadeler birbiriyle ters düşer.²⁰³ Yine münferit sulh fikrine “iştirak” hususunda da ikilinin ifadelerinde tezat mevcuttur. Yakup Cemil, Sapançalı’nın kat’î bir şekilde kendisiyle beraber hareket ettiğini, “Ne yaparsan seninle beraberim,” dediğini, Romanya’da sulh teklifi aldığından bahsettiğini ve herhangi bir şekilde kendisini engelleme teşebbüsünde bulunmadığını nakleder. Hatta Yakup Cemil, Sapançalı Hakkı’nın sadrazam olma hayalleri kurduğunu belirtir ve “Hem sadrazam olacaksın hem de korkuyorsun, düşünüyorsun, bu meselede yakayı kurtarmak için de Yakup Cemil’e karşı vaziyet alındığından bahsediyorsun!” der.²⁰⁴ Bir başka ifadesinde de Sapançalı Hakkı’nın kendisine “Kimseye söyleme, ben Hükûmetten korkarım. Çünkü bu Talât olacak (alçak) rahmetli Süleyman Askerî vasıtasıyla beni öldürtmek için peşime adam taktı ve o vakitten beri zehirlerler korkusuyla hariçten yemek yemiyorum. Kendi evimden yemek getiriyorum. Bizi bitirirler,” dediğini belirtir.²⁰⁵ Sapançalı Hakkı ise herhangi bir şekilde hükûmetten açıklama isteme ve sair fikrine katılmadığını, Meserret Otelindeki toplantıları kabul etmediğini, en sonunda Meserret Oteline giderek Yakup Cemil’i ikna ettiğini hatta Hasan Hoca Efendi’ye telefon ederek Bâbîâlîye “Bugün her kim olursa olsun; arkadaşın, kardeşin, ben vesaire kim olursa olsun gelirse süngüye koy,” dediğini söyler. Yakup Cemil’in fikrinden Enver Paşa’yı da derhâl haberdar ettiğini vurgular. Hakkındaki sadrazam olma hayali güttüğü iddiasını da reddeder.²⁰⁶ Yine Ramazan Bayramı’nın ikinci günü Mümtaz Bey’in İstanbul’a geldiğini ve Yakup Cemil’le görüştiklerini, Yakup Cemil’in de düşüncesinden

²⁰³ *MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Sapançalı Hakkı, 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 32; MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 116.*

²⁰⁴ *MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 121, 129.*

²⁰⁵ *MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Sapançalı Hakkı’nın Yakup Cemil’le 12 Ağustos 1332 [25 Ağustos 1916] tarihli muvacehesi, s. 174-175.*

²⁰⁶ *MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Sapançalı Hakkı, 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 32-33; Sapançalı Hakkı, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 130-134.*

vazgeçtiğini söyler.²⁰⁷ Sapançalı'nın bu ifadesi benzer bir anlatımla Mümtaz Bey tarafından da doğrulanır.²⁰⁸ Ertürk ise Meserret Oteli çevresinde Talât Bey tarafından vazifelendirilmiş olan polislerin kol gezdiğini belirtir ve Sapançalı Hakkı'nın derhâl Meserret Oteline giderek Yakup Cemil'e "–Yahu sen delirdin mi, derhâl çeteni, adamlarını dağıt. Talât'ın komplosuna düşeceksin! Enver'e bu kadar fenalık yapmaya hakkı yok!" diye bağırıldığını aktarır.²⁰⁹ Vardar da Ömer Seyfeddin'in Sapançalı Hakkı'ya "– Aman Hakkı, ayağını denk al, bugünlerde umumî merkezde sizin aleyhinizde kuvvetli cereyan var. Bilhassa senin yazıhanene Hüsrev Sami ile Yakup Cemil de devam ediyormuş, bunlar şimdi bir numaralı sabıkalı, her ikisinin Talât'ın aleyhinde olduğu malum. Kuşkulanıyorlar, Sapançalı Hakkı bunları tahrik ediyor. Hepinizin gayesi, devleti harpten çıkarmak imiş!.." dediğini rivayet eder.²¹⁰ Vardar'ın eserinde Sapançalı Hakkı "masum" olarak görülse de Yakup Cemil, Meserret Oteli toplanmaları ve münferit sulh çerçevesinde girişilecek harekâta özellikle Sapançalı Hakkı'yı "ele başı" olarak görür ve onların bu meseleyi kendisi üzerine atarak paçayı kurtarmaya çalıştıklarını ifade eder.²¹¹ Divan-ı Harp tarafından ifadesine başvurulmuş Merkez-i Umumî azası Rıza Bey de hükûmet devirme ve münferit sulh amaçladığı iddia edilen Yakup Cemil meselesinin arkasında Sapançalı Hakkı'nın olma ihtimaline vurgu yapar.²¹²

Sapançalı Hakkı, Yakup Cemil meselesindeki sorgusunda Enver Paşa'ya meseleyi kendisinin aktardığını belirterek Yakup Cemil'in faaliyetini, sulh-ı münferit fikrini âdeta delilik olarak görür. Nihayetinde Divan-ı Harp kararı üzere Yakup Cemil kurşuna dizilmek su-

²⁰⁷ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Sapançalı Hakkı, 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 34.

²⁰⁸ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Mümtaz Bey, 12 Ağustos 1332 [25 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 167-168.

²⁰⁹ Ertürk, *age.*, s. 145; Esatlı, Sapançalı Hakkı'nın ikna esnasında Yakup Cemil'e etrafın sivil polis kaynaklığını ve bu işten vazgeçmesi gerektiğini söylediğini belirtir. Bk. Esatlı, *age.*, 486-497.

²¹⁰ Vardar, *age.*, s. 320.

²¹¹ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 13/14 Ağustos 1332 [26/27 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 204.

²¹² MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Rıza Bey bin Ali Bey, 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 297.

retiyile öldürülür ancak bir arşiv belgesinde de denildiği üzere âdeta Yakup Cemil'in "akıl hocası" olarak görülen Sapançalı Hakkı ise beraat eder. Nitekim beraat etse de İstanbul'da ikameti mahzurlu görülen ve Kastamonu'ya sürgün edilen Sapançalı hakkında Dâhiliye Nezâretinden Kastamonu vilayetine gönderilen telgrafta "Sapançalı İstanbul'da bir inkılâp yapmak isteyen ve buna teşebbüs eden Yakup Cemil'in akıl hocası ve şerîki idi ve tertîbâtın şuyû'u ve adem-i muvaffakiyeti korkusuyla hükûmeti haberdar ederek kendisini kurtarmak istemiştir." denilir.²¹³ Sürgün yeri Kastamonu'da da devamlı surette takip edilir; firarına ve fesat telkinlerde bulunmasına izin verilmemesi Dâhiliye Nâzırı Talât Bey tarafından Kastamonu vilayetinden talep edilir.²¹⁴ Sapançalı Hakkı'nın firarının önüne geçilmesi telkinlerine rağmen firar etmeyi başarır; jandarma elbisesi giyerek sürgün yeri Kastamonu'dan 1 Ocak 1917'de kaçır ancak kısa bir süre sonra 11 Ocak'ta Ankara'da yakalanır ve yargılanması sonunda Konya'ya sürgün edilir.²¹⁵ İttihâd ve Terakki Cemiyeti nazarında gözden düştükten sonra Mütareke'ye kadar sürgün hayatı yaşayan Sapançalı Hakkı, 4 Kasım 1918 tarihinde *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanan afla serbest kalır ve İstanbul'a döner.²¹⁶

Mütareke Dönemi'nde İttihâdçılara yönelik yargılamalar yapılırken Divan-ı Harpte muhakeme edilen isimlerden biri de Sapançalı Hakkı'dır ve kendisine yöneltilen sorulardan bir bölümü Yakup Cemil-Münferit Sulh meselesiyle alakalıdır. Sapançalı Hakkı'nın Muta-

²¹³ BOA., Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Birinci Şube Belgeleri (DH. EUM. 1. ŞB.), 11/34, 6 Eylül 1333 [6 Eylül 1917]; BOA., DH. ŞFR., 79A/42, 6 Eylül 1333 [6 Eylül 1917].

²¹⁴ BOA., DH. ŞFR., 67/257, 30 Ağustos 1332 [12 Eylül 1916]. Ayrıca Dâhiliye Nâzırı Talât Bey tarafından Ankara vilayetine de bir telgraf çekildi ve Hakkı ve Hüsrev Sami Beyleri Kastamonu'ya memur nezâretinde sevk edildikleri kâfi miktarda jandarmayla sevk ve muhafazalarının iktiza ettiği bildirildi. Bk. BOA., DH. ŞFR., 67/262, 30 Ağustos 1332 [12 Eylül 1916].

²¹⁵ Sapançalı Hakkı'nın firarı ve yakalanmasıyla ilgili bk. BOA., DH. ŞFR., 71/166, 22 Kânunuevvel 1332 [4 Ocak 1917]; BOA., DH. EUM. 1. ŞB., 11/34, 22 Kânunuevvel 1332 [4 Ocak 1917]; BOA., DH. ŞFR., 71/204, 27 Kânunuevvel 1332 [9 Ocak 1917]; BOA., DH. ŞFR., 71/231, 29 Kânunuevvel 1332 [11 Ocak 1917]; BOA., DH. EUM. 1. ŞB., 11/34, 1 Kânunusani 1332 [14 Ocak 1917]; Mehmetefendioğlu, "Sapançalı Hakkı", s. 16-18; Toprak, *agm.*, s. 1142-1143.

²¹⁶ *Takvim-i Vekayi*, 4 Teşrinisani 1334 [4 Kasım 1918], Nu: 3385, s. 1.

reke Dönemi Divan-ı Harbindeki ifadeleriyle 1916'daki ifadeleri Yakup Cemil meselesi boyutuyla çelişkiler barındırmaktadır. Sapançalı Hakkı, Divan-ı Harpte, Yakup Cemil'i ihbar ederek idamına sebep olmakla suçlanır.²¹⁷ Nitekim Sapançalı Hakkı, 1 Eylül 1916 tarihli ifadesinde 29 Temmuz Cumartesi günü akşam Enver Paşa'nın evine gittiğini ve burada Yakup Cemil'in münferit sulh fikri hakkında Paşa'yı bilgilendirdiğini belirtir. Hatta Yakup Cemil'in Vükelâya açıklamalarda bulunarak onların rızasını almak istediğini, Enver Paşa'nın karşı gelmesi durumunda onu ortadan kaldıracaklarını da ilaveten vurgular.²¹⁸ Sapançalı'nın 1916'daki kendi ifadesi Yakup Cemil'i Enver Paşa'ya ihbar ettiğini gösterir. Ayrıca Enver Paşa da Yakup Cemil meselesi hakkında kendisini bilgilendiren kişinin Sapançalı Hakkı olduğunu belirtir.²¹⁹ Sapançalı Hakkı, 12 Ağustos 1919'daki ifadesinde; devrin hükûmetinin "Sapançalı Hakkı Romanya'da İngilizlerle görüşmüş, Yakup Cemil'i kandırmış, şöyle yapmış, böyle yapmış, sulh-ı münferide teşebbüs etmiş" diye kendisini tutukladığını belirtir ve münferit sulh teşebbüsünde bulunmadığını Yakup Cemil'i de ihbar etmediğini ifade eder.²²⁰ Yakup Cemil, Bursa'dan döndükten sonra bir arkadaşının kendisiyle irtibat kurduğunu ve ona "Sen ne oluyorsun? Kaymakam, miralay oluyorum, paşa olacağım, diyorsun. Fakat memleket bitiyor. Kime paşalık yapacaksın, kime kaymakamlık yapacaksın. Paşa da olsan yine Yakup Cemil'sin," der. Yakup Cemil, "Arkadaş, ben siyasetle meşgul değilim, düşüncem muharebedir. Onunla meşgulüm. Hükûmet muharebe ediyor, muharebeye giriyor. Yegâne düşüncem bû-yı siperdir," cevabını verir. Sapançalı Hakkı, bir müddet sonra Yakup Cemil'in ihtiyat zabiti olması münasebetiyle fırka kumandanı yapılmaması yüzünden kırıldığını vurgular ve "Şüphesiz ki inkılâpçılar daima vekayiden istifade ederler," diyerek Yakup Cemil'den istifade etmek istediğini "Gelsin bakalım. Bu da bir kuvvettir, görüşebiliriz," dediğini söyler. Yakup Cemil'in sırrı tutamayıp Merkez-i Umumî nezdinde ifşa ettiğini "Hakkı ile

²¹⁷ Kocahanoğlu, *Divan-ı Harb*, s. 559.

²¹⁸ MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Sapançalı Hakkı, 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916] tarihli ifade, s. 364.

²¹⁹ MSB., ATASE., BDH., 2331, 100/34, Divan-ı Harbin yazısı ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın cevabı, 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

²²⁰ Kocahanoğlu, *Divan-ı Harb*, s. 570.

şöyle yapacağız, böyle yapacağız diye bütün safahatı” anlattığını ve Yakup Cemil’in kendilerini ihbar ettiğini ifade eder. Sapancalı Hakkı, Yakup Cemil’e şöyle dediğini de aktarır: “...Sen bu işi alt üst ettin. Şimdi bunlar bizi takip edecekler, hepimizi tevkif edecekler. Memleketi de bu felaketten kurtaramayacağız. Hatta biz, bu işe teşebbüs etmesek bile onlar, bu işi müzakere etmiş diye yine bizi hapse koyacaklar.” Ayrıca Sapancalı Hakkı, Meserret toplantısında da Mehmetçe’nin adamlarının etrafı sardığını gördüğü için bir harekete girişmenin uygun olmayacağını düşünerek vazgeçtiklerini söyler. Enver Paşa’nın yanına giderek ihbar bağlamında değil de bir fırka kumandanlığının Yakup Cemil’e verilmesini ve onun İstanbul’dan uzaklaştırılmasını Paşa’dan ister. Son olarak Sapancalı Hakkı, Divan-ı Harp heyetine, “Sulh-ı münferit taraftarlığıyla iftihar ederim,”²²¹ dedikten sonra tekraren Yakup Cemil’i kendisinin ihbar etmediğini söyler. Hatta “Ben gitsem Enver Paşa’ya: ‘Yakup Cemil, sulh-i münferit yapacak, bilmem ne yapacak,’ desem Şarktan Garba, Şimalden Cenuba icra-yı hükûmet eden bir adam Yakup Cemil’i yirmi beş gün burada bırakır mı? Tabii derhâl tevkif ettirmesi lazım gelir. Ben Harbiye Nâzırına: ‘Bir fırka kumandanlığına tayin ediniz,’ dedim. Maksadım o, buradan gitsin. Biz, salim fikirle düşünürüz. Bir deli ile iş görmekten ise onun gitmesi daha hayırlı idi. Maksadım budur. Yoksa ihbar eden yine kendisidir,” der.²²² Sapancalı’nın 1919’daki ifadeleri bu şekildedir. Ancak yukarıda da görüldüğü gibi 1916’da Yakup Cemil’in tertibatını kabul etmediğini ve meseleyi Enver Paşa’ya bütün detaylarıyla kendisinin aktardığını belirtmektedir. Bu da 1916’da başka, 1919’da başka hülâsa konjonktüre göre hareket eden bir Sapancalı Hakkı portresi ortaya çıkarmaktadır.

²²¹ Kocahanoğlu, *Divan-ı Harb*, s. 586-589.

²²² Kocahanoğlu, *Divan-ı Harb*, s. 603-604; Eşref Bey, Sapancalı Hakkı’nın 1919’daki ifadesinde münferit sulh yönünde Eşref Bey, Hüsrev Sami, Mümtaz Bey ve Ahmet Efendi’yle müzakere ettiklerini belirtir ve münferit sulh taraftarı oldukları vurgusu yapar. Bk. Kocahanoğlu, *Divan-ı Harb*, s. 590; Eşref Bey bu ifadeyi basında gördüğünü belirtir ve Sapancalı’nın bu ifadelerini tektzip eder ve münferit sulhçu olmadığını, bunun Divan-ı Harb-i Örfi dosyaları içinde o günden kayıtlı ifadelerinden anlaşılacağını ifade ederek münferit sulhçuların karşısında olduğunu vurgular. Bk. İBB., *Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mtf_047698, s. 32.

Yakup Cemil'in gözünden Enver Paşa ve Talât Bey

Enver Paşa, "Her askerin ve zabitanın hürmetini kazanmış şanlı büyük bir kumandandır. Diğer arkadaşlara yalnız askeri meziyetiyle değil hatta ahlaken dahi üzerine başkası gösterilemez."²²³

Yakup Cemil

Yakup Cemil, İttihâd ve Terakki'nin yeminli bir fedaisi olarak Cemiyetin ileri gelenleri arasında yer alır. Enver Paşa, Talât Bey, Kara Kemal, Midhat Şükrü, Bahaeddin Şakir ve Memduh Şevket gibi isimlerle sıklıkla görüşen ve hatta İttihâd ve Terakki kongrelerinde zaman zaman şimşekleri üzerine çeken bir isimdir. Son kertede biraz sitemkâr bir haletiruhiyede olsa da Meşrutiyet'in ilanı süreci, Trablusgarp Harbi, Balkan Harbi, Bâbüâli Baskını, Edirne'nin geri alınması, Enver Bey'in Paşa oluşu ve Cihan Harbi'nde beraber mücadele ettiği arkadaşı Enver Paşa'ya yönelik gayet olumlu bir bakışının olduğu tutuklanma sonrasındaki ifadelerinden de anlaşılır. Nitekim Yakup Cemil, Enver'in kendisine Fırka Kumandanlığı ve rütbe sözü verdiğini belirtir ve hakkında "münferit sulhu kabul etmezse Enver Paşa'yla vuruşacak ve onu öldürecek" yollu iddiaları reddeder. İfadesinde, Enver Paşa'dan hep saygıyla bahseder. Hatta Enver Paşa'nın kendisine "Emin ol Yakup Cemil, Enver senin bildiğin Enver'dir. Nâzırlık sandalyesinde oturduğuna bakma icap ederse siyasette döneklilik yapabilir. Müsterih ol kardeşim" dediğini aktarır.²²⁴ Kendisine yöneltilen "Böyle kabinenin cebren ıskat olunacağını da söylemediniz öyle mi?" sorusuna verdiği cevap Enver hakkındaki düşüncelerini açık bir şekilde ortaya koyar: "Cinnettir. Söylemedim. Enver Paşa'dan başka var mıdır ki bir iktidar, bir kuvvet-i mütebassır [basiretli] bir kumandan var mıdır ki kendi şahsında bu gibi hasâili [güzel huylar] cem etmiş bulunsun. Yukarıda söylediğimiz gibi harbe lüzumu olan bilumum işleri ihata edecek ondan başka yoktur; kim gelse yerini tutamaz. Çünkü her askerin

²²³ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 93.

²²⁴ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 80.

ve zabitanın hürmetini kazanmış bir kumandan-ı âlişândır [çok değerli bir kumandandır]. Diğer rüfekaya [arkadaşlara] yalnız meziyet-i askeriyesiyle [askerî meziyetiyle] değil hatta ahlaken dahi üzerine başkası gösterilemez.”²²⁵ Yakup Cemil, fırka kumandanlığına tayin edilmemesi yüzünden Enver Paşa’ya karşı hiss-i iğbirar [güceniklik] hissettiniz mi? sualine “Katiyen hatırımdan bile geçmez. Kendilerine hürmet-i fevkaladem [çok hürmetim] vardır ve harbe davet hususunda kendim gönüllü olarak kendilerine gitmiş ve Ruslara karşı hareket edecek kolların en önünde bulunanlar sırasında bulunmağımı bidâyet-i harpte [harbin başında] rica etmiştim,” der.²²⁶ Yakup Cemil, Enver Paşa’nın da kendisine güvendiğini ifade eder. Münferit sulh meselesinde Sapançalı Hakkı’yı suçlar ve Hakkı ve Mümtaz Bey’in bütün suçu kendi üzerine yıkmaya çalıştığını belirtir. Kendisinin ise sadece on beş madde çerçevesinde masum bir sulh talebinde bulunduğu imasını yapar. Eğer Enver Paşa, Sapançalı Hakkı ve Mümtaz Bey’i çağırıp sorgulasa Hakkı’nın her şeyi anlatacağını ve kendisinin haklı olduğunu Paşa nezdinde ortaya çıkaracağını belirtir. Paşa’nın kendisine nasihatının ise “bu on beş madde meselesini artık kimseye açma tembihi” olacağını zannettiğini söyler.²²⁷ Yakup Cemil Enver Paşa hakkında böyle düşündüğünü belirtir fakat bu davada ifadesine başvurulana Sapançalı Hakkı, Mümtaz Bey, Hüsrev Sami ve sair isimler farklı anlatılar sunarlar. Bir de tutuklu iken 22 Ağustos’ta hem Enver Paşa’ya hem de Talât Bey’e yazdığı bir mektup var ve bu mektupta “Memleketin mukadderatını idrak ve idare edemiyorsunuz. O hâlde mevkiinizi terk etmelisiniz” der. Kendisine bu mektup sorulunca, ömründe ilk defa mahpus edildiğini ve bu haletiruhiyeyle yazdığı şeyler dolayısıyla “Mücerret vatan ve milletin selameti için çalışan kardeşlerimi bu kadar taciz ettiğimden dolayı affınızı rica ederim,” diyerek af diler.²²⁸

²²⁵ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 93.

²²⁶ MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Yakup Cemil, 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916] tarihli ifade, s. 435.

²²⁷ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 13/14 Ağustos 1332 [26/27 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 204.

²²⁸ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 109-110.

Yakup Cemil'in Talât Bey'e bakışı ise "gel git"lidir. Örneğin münferit sulh düşüncesi İttihâd ve Terakki merkezinde söz konusu olunca Talât Bey'in "Hiç kalmadı da Yakup Cemil'in fikrini mi kabul edeceğiz" dediğini duyduğunu belirtir ve buna canının sıkıldığını ifade eder. Yine Merkez-i Umumîden kendisine bir vazife verilmesini istediğini Talât Bey'in soğuk davranışına maruz kaldığını vurgulayarak "Adam sen git; Vehip Paşa'ya bir şey yazarız, diye sandalyesini biraz yan çevirerek arkasını döndü," der. Hatta İttihâd ve Terakki merkezindeki bir toplantıda "Talât Bey'e Yakup Cemil'in bugün bu masa başında ya kuş veya deve olduğunu söylemelerini rica" eder ve önceki gibi "Sen Vehip Paşa'nın yanına git, git, git! Biz oraya ona yazarız. Sana büyük kıt'a verir," dediğini nakleder. Bütün bunları birleştirdiğinde Talât'ın kendisi hakkında olumsuz düşüncelere sahip olduğu kanaatine varır. Talât Bey hakkındaki bir diğer söylemi de dönemlik üzerinedir. Münferit sulhla amacının "Siyasette dönemlik vardır"ı hatıra getirmek olduğunu belirten Yakup Cemil, İttihâd ve Terakki kongrelerinde Merkez-i Umumî içtimalarında muhalif kim varsa kendisinden gayrisinin uzaklaştırıldığını gördüğünü ve kendisinin de bir kurşunla ortadan kaldırılacağını hayalinde büyüttüğünü vurgular. Geçmişi de hesaba katarak Talât Bey hakkında şöyle der: "Şu Talât ne yapıyor. Benim muhalefetimden bizar oluyorsa hükûmet kuvvetlidir beni bir tarafa gönderirler veya oturturlar. Harbin nihayetine kadar ağzımı açmam. Bunu yapmak kabil iken mücerret Yakup Cemil'i sarf etmek düşünüldüğünü ve bunun 'İş başına gelenler, getirenleri sevmezler' kaidesinde Talât Bey'in de nâzır olmak için Cavit Bey'in konağında karşıma geçerek 'sen Yakup Cemilçğim izin vermezsen ben nâzır olmam ve hiç kimseden müsaade istemiyorum. Sırf sen izin verirsen geçeceğim' diyerek yalvarmasına mukabil eğer Cemal Paşa ve Enver Paşa, Fethi Bey gibi gençleri kabinenize alacağınızı vaat ederseniz ben şimdiden muvafakat ediyorum." Talât Bey hakkında bu düşüncelerde olan Yakup Cemil'in münferit sulh için ilk müracaatı da Talât Bey çevresine olur. Zira Yakup Cemil, "Olsa olsa bizim Talât Bey dönemlikte birincidir. İster misin çabucak dönemliği kabul etsin de millete bar [yük] olan belki şu harbin bitmesine sebep olsun," diyerek Talât Bey'le mahrem görüşen Kara Kemal'e müracaat ettiğini söyler.²²⁹ Talât Bey'in hem

²²⁹ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos

İttihâd ve Terakki içerisinde hem de Mebusan Meclisi'nde âdeta tek hâkim olduğunu iddia eden ve bunu kabul etmeyen Yakup Cemil, bu hususun Meşrutiyet ruhuyla bağdaşmadığını belirtir. “Bizde Merkez-i Umumî tamamıyla İttihâd ve Terakki Fırkası gönlünden kopmuş adamlar olmadığı gibi Mebusanımız da yine milletin gönlünden kopmuş değildir,” der. Her hususta Talât Bey'in düşüncüklerini yaptırmak için topladığı arkadaşları olduğunu ifade eder ve bu kimselerin muhterem zevat olmakla beraber bitaraf olmadıklarını hiçbir meseleye muhalefet edemediklerini vurgular. Talât Bey'in bu derece hem partiye hem de Mebusan'a hatta hükûmete hâkim oluşunu eleştirir ve “Bunlara her verilen eşhasa nazaran Enver Paşa, Talât Bey ve hatta Yakup Cemil'den ise başımızla beraber derler ve o iş olur. Başkasınıninkine kulak vermezler,” der.²³⁰

Yakup Cemil, Talât Bey'i zaman zaman sert eleştirse de bazen hakkında çok olumlu ifadelerde de bulunur. Mesela ifadesinin bir yerinde “Şimdiye kadar da Merkez-i Umumînin, bilhassa Talât Bey'in haberi olmaksızın hiçbir işe teşebbüs etmedim,” der. Mayıs 1916 gibi Bâbıâlide Said Halim Paşa'nın odası yanındaki özel odada Talât Bey'in kendisine “Bu Hakkı ile katiyen beraber çalışma. Eğer seni ticarete sevk etmek isterlerse ticaretten hâsıl olacak para değil midir? Ben sana istediğin kadar para verebilirim Yakup,” dediğini rivayet eder. Bu da Yakup Cemil ile Sapançalı Hakkı arasındaki yakınlığın Talât Bey tarafından istenmediğini gösterir. Ayrıca Yakup Cemil, kendi ifadesinde; Mümtaz Bey ve Hüsrev Sami'nin Enver Paşa ve Talât Bey hakkındaki tenkitlerine karşı onları savunduğunu da vurgular. Mümtaz Bey'e “Elbette gördüğü hizmet takdir olunmasa da devam etmek her akıllı için lazımdır. Demin söylediğim gibi memleket böyle silahlı muhalefetle yürümez. İtaatle kurtulur. Ne niyetin varsa yap. Bu memlekette herkesin bir tarihi var. Onu lekelemek istemez,” der. Hükûmeti düşürme fikrinin öznesi konumunda Sapançalı Hakkı'nın olduğunu belirten Yakup Cemil şöyle dediğini de ifade eder: “Bu işi başa çıkaramayız; biz Enver'den Talât'tan daha büyük olamayız, memleketin taksimine kendi elimizle sebep

1916] tarihli ifade, s. 71-82.

²³⁰ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 90-91.

oluruz.”²³¹ Yakup Cemil, Talât Bey hakkındaki son değerlendirmesindeyse şunları ifade eder: “Talât Beyefendi Hazretlerine de ayrıca fevkalade hürmetim vardır. Bu sandalye meselesini ben söylemiştim. Hatta yalnız sandalye meselesini söylemedim, arkama adam taktıklarını da söyledim. Sandalye meselesi farkında olmadıkları hâlde yapılmış bir şey olduğu gibi arkama adam takmaları da hükûmetin başında bulunmaları dolayısıyla olabilir. Pekiyi görüşürüz ve bendenizi çok severler. Her yerde iltifatlarına nail olurum ve kendilerine de *Büyük Efendim* sıfatını her zaman veririm ve memlekette de gördüğü hizmetleri; bunlar arasında Donanma, Müdafaa-i Milliye, Hilal-i Ahmer ve askerlerin ailelerine muavenet gibi cemiyetlerin memleketteki teşekküllerine tek başına sebep olup bu hizmetleri değil ben, millet fertlerinden hiç kimse inkâr edemez.”²³²

²³¹ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 111-113, 121-122.

²³² MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Yakup Cemil, 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916] tarihli ifade, s. 435.

Eşref, Yakup Cemil'e karşı

Yakup Cemil'in "Maksadı kabineyi değiştirmek
ve yerine başka bir kabinenin gelmesine
hizmet etmek imiş. Fakat kendisinden işitmedim.
Etraftan işittim... Tutuklanmış olduğunu işittim."²³³
22 Ağustos 1916, Eşref Bey

Eşref, Enver Paşa'ya Yakup Cemil meselesini
kendisinin ihbar ettiğini aktarıyor:
"Gördüğüm tehlikeleri söyledim size.
Hatta gece demedim geldim, vazifemi yaptım.
Kanun ve tarih huzurunda ak alın bulunmaktayım."²³⁴
1950'ler, Eşref Bey

Yakup Cemil hadisesiyle ilgili olup da sonrasında hadiseye yönelik yazı kaleme alan isimlerden birisi de Kuşçubaşı Eşref Bey'dir. Eşref Bey, Yakup Cemil'i anlatırken Kabakçı Mustafa kılıklı/ruhlu, Patrona Halil zihniyetli adam yakıştırması yaparak "İttihâd ve Terakki namına güya fedailik"te bulunan bir şahıs olarak takdim edip küçümseyici ifadeler kullanır. Yakup Cemil'in rütbe hırsıyla hareket ettiğini hatta bu sebeptendir ki Enver Paşa'nın azarlamasına muhatap olduğunu, hatta Paşa'nın Merkez Kumandanlığına "Yakup Cemil'in rütbe-i askeriyesiyle ve bhusus kaymakamlık üniformasıyla gezdiği görülür görülmez hemen tevkif olunmasını emrediyorum," dediğini ifade eder. Ona göre Romanya'daki un meselesi sebebiyle Sapancalı Hakkı'yla Talât Bey'in arası ciddi manada açıktır; aynı Yakup Cemil'le Enver Paşa'nın arası'nın açık olduğu gibi... Eşref'in belirttiğine göre Merkez-i Umumîden Meserret'e volta atıp duran Yakup Cemil'i, Enis Avni [Aka Gündüz] Bursa'ya davet eder; Bursa'nın Çekirge'sine gelişinde kendisine izzet ikramda bulunur ve Satvet Lütfi'yle birlikte Yakup Cemil'e *münferit sulh* fikrini aşılar. İngiliz arzusu olan münferit sulhu kafasına koyan Yakup Cemil, İstanbul'a döndüğünde konuyu arkadaşlarıyla paylaşır. Eşref Bey toplantıyı şöyle aktarır: "Nihayet Yakup Cemil ve Hakkı Sapancalar gibi muğberler ve emsali bazı kişiler toplanarak karar ve-

²³³ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Eşref, 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916] tarihli ifadesi, s. 40-41.

²³⁴ İBB., Atatürk Kitaplığı, Bel_Mtf_047698, s. 17.

riyorlar. Bir içtima günü ansızın Bâbiâli basılacak ve Yakup Cemil'in gizli fikrince Enver içlerinden alınacak, tevkif ve imha edilecek yerine bir diğeri getirilecek. Bu da tercihen Mustafa Kemal olacak.”²³⁵ Böylesi bir planı ortaya atan Yakup Cemil, Bâbiâli Muhafızı Hasan Hoca Efendi'ye “Eşref de bizimle beraberdir,” der. Hatta toplantılar yaptığı kişilere “Hükûmet de hatta Enver de bizimledir,” gibi sözler serdederek bu işin hükûmet emriyle yapılacağı zannını uyandırmaya da çalışır. Sapançalı Hakkı, Yakup Cemil'in ortaya koyduğu plandan ciddi surette rahatsız olur. Çünkü işin içinde “ölüm” ve “sehpa” vardır. Bu sebeple meselenin halli için Eşref Bey'i İzmir'den İstanbul'a davet eder: “Gönderdiğiniz mallara kıymet bulunamıyor. Serian geliniz, malınızın başında bulunarak büyük zararların önüne geçiniz. Serian teşrifinize ehemmiyetle intizardayız. Sapançalı Hakkı.”²³⁶ Eşref Bey, telgrafi aldıktan sonra Hüsrev Sami Bey'le beraber Eskişehir tarikiyle İstanbul'a gelir. Sapançalı Hakkı'dan aldığı bilgilerle meseleye vâkıf olunca konuyu Enver Paşa'ya açar ve nihayetinde Enver Paşa, konuyu Talât Bey ve Kara Kemal'le görüşür; Yakup Cemil'e bir kıta vererek hiçbir şey olmamışçasına İran'a gönderilmesi kararlaştırılır. Eşref Bey, ilaveten, Selanik Bankası üzerindeki Sapançalı Hakkı'nın yazıhanesinde Yakup Cemil'i tuttuğu yol münasebetiyle azarlar.²³⁷ Bu sebeple kurgın olan ikili Enver Bey tarafından barıştırılır fakat bu barışıklık uzun sürmez.

Eşref Bey, Yakup Cemil'in teşebbüslerinde ısrarla devamını biraz da Enver Paşa'nın müsamahakâr tavrına bağlar. Yakup Cemil'in kendisinden de efrat talebinde bulunduğunu, Afyon'da karargâh kuracağını belirtir. Yine Yakup Cemil'in, Enver Paşa'nın sık cephe ziyaretleri gerçekleştirmesi münasebetiyle onu Afyon'da tevkif etmeyi amaçladığını söyler. Becerilemediği takdirdeyse Enver Paşa Diyarbakır veya Filistin'e gittiğinde Afyon'dan vagonlara tedarikini ve efradını yükleyen Yakup Cemil'in İstanbul'a gelerek burada Merkez-i Umumîyi esaret altına alacağını ve Padişah'a giderek Bâbiâli Baskını'ndakine benzer bir şekilde hareket ederek Sultan'dan alacağı bir *iradeyle* Enver Paşa'yı ordu kumandanlarına tutuklattıracağını aktarır. Yakup Cemil için

²³⁵ İBB., *Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mtf_047698, s. 4-8.

²³⁶ İBB., *Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mtf_047698, s. 9, 20; Sapançalı Hakkı, bu meselede Hasan Hoca'ya da ikazda bulunur. “Yakup Cemil'in sana telkin ettiği inkılâp hikâyesinden ne hükûmetin ne de arkadaşların haberleri yoktur. Sakın ha! Müsaadeli bulunma!” der. Bk. *Aynı belge*, s. 20.

²³⁷ İBB., *Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mtf_047698, s. 10.

“Harekete muktedir adamlarımın başları ezilecek. Yedi kişi ile Enver bir Bâbiâli vakası meydana getirmiş de Yakup Cemil bir fırka ile nasıl getiremezmiş! Fikri ve mütalaası bu!” der.²³⁸

Eşref Bey’e göre *münferit sulh* düşüncesi Yakup Cemil’in Kabakçı Mustafa’lığı siyasetinden zuhura gelmez; bu fikir İngilizlerden Bursa’ya, oradan Yakup Cemillere, oradan da Sapançalı Hakkı beylerin ağızlarına düşer.²³⁹

Münferit sulh öne sürülerek gerçekleştirilmek istenen Yakup Cemil hadisesi, Nişantaşı’nda Müşir Ahmet İzzet Paşa’nın kayın biraderi Seyr-i Sefain Müdürü Ahmet Bey’in evinde Topal İsmail Hakkı Paşa, Eşref Bey, İzmitli Mümtaz Bey, Sapançalı Hakkı ve Hüsrev Sami beylerin yaptığı bir toplantıda gündeme gelir. İsmail Hakkı Paşa, “Ne yapıp edip Enver’i temin ediniz,” diyerek Enver Paşa bir yere gittiğinde kendisinin vekil tayin edilmesini ve bu meselenin hallini ister. Bu esnada Eşref Bey söz alarak Enver Paşa’nın “Bu işte fazla tereddüt sahibi veya herhangi bir çekingenliği hatıra gelmemelidir,” demesi üzerine İsmail Hakkı Paşa, “O hâlde hemen Enver’i ikaz ile harekete geçiriniz. Ben, Merkez-i Umumînin, Talât’ın, Canbolatların bu işte Yakup Cemil’i kö-rüklediklerine kaniyim,” der. Ertesi gün İsmail Hakkı Paşa olmadan, bu kez Sapançalı Hakkı’nın evinde toplanılır ve Yakup Cemil’in Kızıltoprak’taki evinde içtimalara devam edildiğinin Enver Paşa’ya bildirilmesi hususunda Eşref Bey vazifelendirilir. Eşref Bey, sabah namazı vakti Enver Paşa’nın Kuruçeşme’deki yalısına giderek Paşa’yla görüşür ve Yakup Cemil’in şımartılmış, sözünü bilmez bir şahsiyet olduğunu, sözüne itimat edilmemesini ve eski fikir ve tasavvurunda devam ettiğini Paşa’ya arz eder. Eşref Bey, Enver Paşa’dan meselenin ihmal ve müsamaha kaldırmayacağını vurgulayarak hallini ister. Eğer müsamahakâr davranılırsa fırkasını silahlandırmak ve ikmal için Afyon’u merkez yapacağını ve Paşa’nın teftişte olduğu bir vakitte İstanbul’a gelerek inkılâba girişeceğini, bu inkılâptan da İngiliz, Fransız ve Rusların istifade edeceğini ilave eder. Son olarak da “Gördüğüm tehlikeleri söyledim size. Hatta gece demedim geldim, vazifemi yaptım. Kanun ve tarih huzurunda ak alın bulunmaktayım,” der ve bahsi kapatır. Aynı gün Yakup Cemil tutuklanarak Bekir Ağa Bölüğünün üst katına, Eşref

²³⁸ İBB., Atatürk Kitaplığı, Bel_Mtf_047698, s. 12.

²³⁹ İBB., Atatürk Kitaplığı, Bel_Mtf_047698, s. 12.

Bey de Heyet-i İstintakiye odasının karşısındaki dar odaya yerleştirilir.²⁴⁰

Tutuklanan Eşref Bey'in Heyet-i İstintakiye Reisi Kaymakam Seyfi Bey huzurunda sorgusu yapılır:

Reis – Söyle bakalım. Yakup Cemil hadisesindeki rolünüzü Eşref Bey!

Eşref – Müsaade buyurursanız bir maruzatta ben bulunayım peşinen:

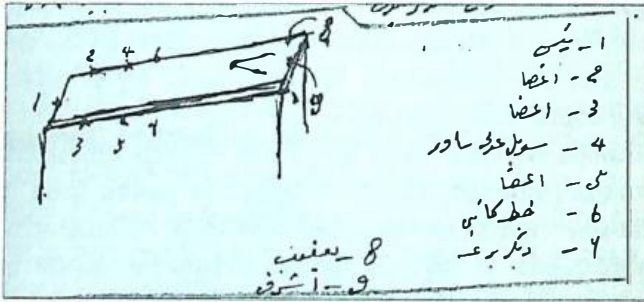
Reis – Buyurunuz!

Eşref – Şahit miyim, maznun muyum, mücrim miyim? Peşinen mevkiimi bileyim ona göre sizi cevaplandırayım. İcap ederse müdafaa mı yapayım.

Ne diye getirdiler sizi buraya?

Eşref – Ben de onu sizden öğrenmek istiyorum. Enver Paşa bana “Git, Merkez Kumandanlığına” emrini verdiler. Buraya getirildim. Yakup Cemil hadisesiyle olsa gerek fakat buraya geliştiki mevkiimi daha öğrenmiş değilim. Ancak sizden ve cereyan edecek isticvabınızdan ve tayin edeceğiniz hüviyetimden öğrenmiş olacağım.²⁴¹

Eşref Bey, ısrarla “şahit mi, maznun mu, mücrim mi?” olduğunu sormaktadır. Heyet-i Tahkikiye de bu durumu Enver Paşa’dan sorar ve Paşa’nın cevabı durumunun tayini hususunda Heyet-i Tahkikiye’nin yetkili olduğu şeklindedir.²⁴² Akabinde Eşref Bey’le Yakup Cemil yüzleştirilir. Sorgu odasının masa düzeni şu şekildedir:

1- Reis, 2- Aza, 3- Aza, 4- Sivil adli müşavir, 5- Aza, 6- Zabıt kâtibi,
7- Diğer biri, 8- Yakup, 9- Eşref

Yakup Cemil sorgu odasına gelerek masada kendisine gösterilen yere oturur ve masanın üzerindeki pergeli eline alır. Hem soruları cevaplar hem de bu esnada elindeki pergelle küçük büyük daireler

²⁴⁰ İBB., Atatürk Kitaplığı, Bel_Mtf_047698, s. 13-20.

²⁴¹ İBB., Atatürk Kitaplığı, Bel_Mtf_047698, s. 22-23.

²⁴² İBB., Atatürk Kitaplığı, Bel_Mtf_047698, s. 23.

çizer.²⁴³ Heyet-i Tahkikiye Reisi, Eşref Bey ve Yakup Cemil'e bazı sorular yönelir.

Yakup Cemil Bey'i tanır mısınız?

Evet efendim.

Aranızda bir dargınlığınız, münâferetinizi [nefretinizi] mucip bir kızgınlığınız var mıdır?

Bu son hadiseye kadar dost idik. Fazla da bir alakalı değildik.

Hem dost hem alakasızlık nasıl oluyor?

Dostluğumuz husumetsizce tanışmağım, alakasızlığım ise meşrep ve görüş ayrılığı ve karakter!

Heyet-i Tahkikiye Reisi, devamla, Yakup Cemil Bey hakkında bildiklerini anlatmasını ister Eşref Bey'den... O da, Sapancalı Hakkı'nın telgrafıyla İstanbul'a geldiğini, Yakup Cemil'in bir sulh-ı münferit bayrağı çekerek hükümeti devirmek istediği için taarruza hazırlandığını, Hasan Hoca'nın Yakup Cemil'e cevabını, Enver Paşa'nın kendisiyle Yakup Cemil'i barışması akabinde Kızıltoprak'ta toplantılar yapmaya devam ettiğini anlatır. Bundan sonra Eşref Bey'in anlattıklarının doğru olup olmadığı Yakup Cemil'e sorulur.

Reis: Eşref'in iddialarına ne diyorsun Cemil Bey?

Meseleyi izam ile fazla kabartıyor. İş kanlı bir inkılâba kadar gösteriyor. Meslek ve meşrepçe ayrı ayrı bulunduğumuzu söylüyor. Evet böyle bir hadise de Eşref Bey'in selamlığında İzmir'de aramızda oldu ve orada da bana taarruzda bulundu.

Reis: Devam edin. Ne gibi bir taarruzda bulundular?

Efendim ben şeriatımın, kanunumun, Müslümanlığımın müsaadesiyle müteaddit kadın almış ve ayrılmış bulunan bir erkektim. Eşref'in taaddüd-i zevcat gibi bu mesele üzerinde aleyhimde pür-nefreti vardır. Bir gün bu taaddüd-i zevcat meselesindeki aleyhtarlığını görmekle kendisine: Sen öyle görüyorum ki pek kılıbık bir şeymişsin dememe tuğyan ile aramızda şiddetli bir münakaşa çıktı. Hemen hemen çarpışmamıza ramak kalmıştı.

Eşref: Reis Bey bu şahsi münakaşalarımızda bu davanın ne münasebeti var. Bunlarda mı zapta geçiyor.

Eşref Bey'in anlatımına göre buradaki sorgu ve yüzleştirme sonrasında kendisi serbest bırakılır; Salihli'ye geldiğinde kayınbiraderinden Yakup Cemil'in kurşuna dizildiğini öğrenir. Sonrasında da bir nevi sürgün olarak Yemen vazifesine gönderilir.²⁴⁴

²⁴³ İBB., *Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mtf_047698, s. 24.

²⁴⁴ İBB., *Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mtf_047698, s. 25-31.

Polat Safi'nin *Eşref* adlı eserinde, Yakup Cemil hadisesini ele alan çalışmalarda ve erişime açık evrakta Eşref Bey'in isminin geçmediği belirtilir.²⁴⁵ Tespit ve temin ettiğimiz Divan-ı Harb-i Örfî sorgu tutanaklarına göre Yakup Cemil hadisesi üzerine yapılan sorgulamalarda Eşref Bey'in ismi geçer, sorgusu yapılır ve hatta Yakup Cemil'le yüzleştirilir. Sapançalı Hakkı'nın yazıhanesinde Eşref'le Yakup Cemil'in yüz yüze gelmeleri de vakidir. Ancak Eşref'in yukarıdaki iddialarından bir kısmını mevcut bilgi ve belgeler çerçevesinde teyit edebilmek güç. Şurası açıktır ki yukarıdaki Eşref Bey'e ait iddiaların birçoğu sorgu tutanaklarında mevcut değil. Eşref Bey aradan yıllar geçtikten sonra pek çok ifşada bulunuyor. Ancak meseleyle ilgili bilgisine başvurulmuş Harbiye Nâzırı Enver Paşa, Dâhiliye Nâzırı Talât Bey, Dâhiliye Müsteşarı İsmail Canbolat gibi isimler Eşref'i herhangi bir şekilde doğrulamıyorlar. Eşref Bey'in sorgusu da çok kısa sürüyor. Hızlıca bir de yüzleştirme yapılıyor ve bitiyor. Oysa Eşref Bey, bu hadisenin önlenmesi bağlamında kendini merkeze oturtur, meseleyi kendisinin Enver Paşa'ya aktardığını hatta Paşa'yı ikaz ettiğini vurgular. Enver Paşa ise kendisine bilgi getiren kişinin Sapançalı Hakkı olduğunu söyler.

Eşref Bey, yukarıda Yakup Cemil'in tevkifi sürecinin canlı şahidi olduğunu anlatıyor. Oysa 22 Ağustos 1916 tarihli sorgudaki ifade-sinde "Maksadı kabineyi değiştirmek ve yerine başka bir kabine-nin gelmesine hizmet etmek imiş. Fakat kendisinden işitmedim. Etraftan işittim. Yalnız bundan beş altı gün mukaddem Sapançalı Hakkı'nın yazıhanesine geldi. 'Yakup, ortada bir fesattır işitiliyor ve hatta bizimle bile seninle aramızda bir husumet-i siyasiye var-mış gibi halk yanlış telakki ediyor. Münasip bir zamanda görüşelim. Bu şüyû' bulan lafların kapanması her neye mütevakkıf ise kapata-lım, bu şüyû' memlekete en büyük bir fenalık edecektir,' dedim. Bu sözümün üzerine Yakup 'Aramızda ve ortada fesat yok, tezat var' diyerek lafı kesti ve beni öptü 'Allah'a ısmarladık,' dedi ve gitti. Sonra görmedim. Tevkif olduğu[nu] işittim," der ve tutuklandığı-nı görmediğini ancak duyduğunu ifade eder. Eşref'in Yakup Cemil hakkındaki bir değerlendirmesi de muhakemesinin zayıf olduğu ve

²⁴⁵ Safi'nin Eşref Bey'in Yakup Cemil hadisesine bakışını değerlendirdiği kısım için bk. Safi, *age.*, s. 157-165.

iyi itimat ettiği bir arkadaşının söylediği bir şeyi sorgusuz sualsiz kabul edeceği ve kurulursa her tarafa kullanılabileceğidir. İlâveten de “Tanımadığı bir adam gelip de teklifte bulunacak olsa kabul etmez. Bunun için hariçten bir kimse bir teklifte bulunmaya cesaret edemez,” der.²⁴⁶ Eşref Bey’in münferit sorusu özetle bu kadardır. 27 Ağustos’ta Yakup Cemil’le yüzleştirildiğinde de kendisine “Bu işittiğiniz fesat nedir?” suali yöneltilir. Verdiği cevap ise Yakup Cemil’in arkadaşlarıyla Meserret Otelinde birleştikleri ve hükûmetten bazı taleplerde bulunacaklarıdır. Bunu da “Şahit oldum” değil “İşittim” diyerek anlatır. Daha sonra Yakup Cemil’e Sapançalı Hakkı’nın yazıhanesinde Eşref Bey’le olan görüşme sorulur ve “Beyninizde [aranızda] cereyan eden mübahase [konuşma] bu suretle mi oldu?” denilir. Yakup Cemil, Eşref’in iddialarını kat’î surette yalanlar ve “Beynimizde cereyan eden mübahasede asla siyasete dair fesat tezat diye Eşref Bey’in yazdırmış olduğu kelimeler geçmedi. Yalnız yeni almış olduğu ailesinden memnun olup olmadığından, artık kahveye ve sair mahallere gitmeyip akşam olunca evine devam ettiğinden, kısrak ve ata olan merakından, çiftçilik için lokomobil sipariş edip de gelmediğinden bahsettik ve vapura yetişmek için yanından ayrıldım,” der. Eşref Bey’le Yakup Cemil’in soru tutanaklarındaki yüzleştirilmeleri bu kadardır²⁴⁷ ve bu kadarcık ifadeden, Eşref Bey’in baştan beri anlattığı hikâyenin gerçek olmadığı açık bir şekilde görülmektedir.

²⁴⁶ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Eşref, 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 40-42.

²⁴⁷ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil’in Eşref Bey’le 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916] tarihli muvacehesi, s. 229-230.

Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nâzirliği meselesi

Fethi Bey'i Sadrazam, Mustafa Kemal Paşa'yı
Harbiye Nâzırı ve Erkan-ı Harbiye Reisi...
Şeyhülislâmlığı Musa Kazım Efendi...
Hüseyin Tosun Bey ve daha birçok namzetler hazır. Birçok arkadaşlarıma ve Hakkı'ya bu söylenemez. Çünkü onların Merkez-i Umumîde alakaları yoktur. Ben Merkez-i Umumî müfettişi olduğum için fırkâmın harp hâlinde olduğu gibi sulh hâlinde de devamını düşünürüm.²⁴⁸
Yakup Cemil

Yakup Cemil'in tutuklanması ve idamına giden süreci ele alan bazı eserlerde hadise Mustafa Kemal Paşa'yla da ilişkilendirilir. Galip Vardar'ın eserinde Yakup Cemil, Mustafa Kemal ve Sapançalı Hakkı'nın münferit sulh yönünde konuşmalar yaptıklarından ve Mustafa Kemal'in Sapançalı Hakkı ile Sakallı Tevfik'in evindeki bir görüşmesinden bahsedilir.²⁴⁹ Hasan İzzettin Dinamo'nun *Kutsal İsyan*'ı da Çanakkale Zaferi sonrasında İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal'in Enver Paşa ve Talât Bey'in muhalifleriyle görüşmeler yaptığından hatta Talât Bey'e münferit sulh teklifinde bulunduğundan bahseder. Yine Vardar'ın da bahsettiği Sakallı Tevfik Bey'in verdiği bir daveti detaylandırır. Bu davette İttihâd ve Terakkiden Sapançalı Hakkı, Hüsrev Sami ve Yakup Cemil gibi isimlerin yer aldığını vurgular. Bu davette Mustafa Kemal'in memleketin kötü idare edildiği ve Çanakkale Zaferi'ne rağmen yolun tehlikeli olduğundan bahsettiğini aktarır. Sapançalı Hakkı'yla Yakup Cemil'in bundan sonraki süreçte münferit sulh için çalıştıklarını ve Yakup Cemil'in, Enver Paşa ve Talât Bey'i devirerek yeni bir hükûmet oluşturacağını sağda solda konuştuğunu ifade eder. Harbiye Nâzirliğine getirilecek isim ise Mustafa Kemal'dir. Dinamo, bunları aktarırken Mustafa Kemal'in İttihâd ve Terakki gençlerinin elebaşılığını yaptığını da ifade eder.

²⁴⁸ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 91-92.

²⁴⁹ Vardar, *age.*, s. 310, 288-289.

“Yakup Cemil, Sapançalı Hakkı ile Mustafa Kemal’in benimsediği ‘ayrı barış’ parolasına onlardan daha büyük bir enerji ile sarılmıştı,” der.²⁵⁰ Dinamo’nun hayli ilginç bu iddiası Mustafa Kemal tarafından doğrulanmaz.

Mustafa Kemal, iddialar çerçevesinde Falih Rıfkı ve Rauf Bey’e bazı beyanlarda bulunur. Rauf Bey, hatıralarında kendisini de işin içerisine katarak bu meseleyi iki yönüyle ele alır. İlk olarak Yavuz ve Midilli üzerinden kendisinin mesele edildiğini belirtir ve hatıratında şu bilgiye yer verir: “Sanıklardan birinin ifadesine göre hükûmeti devirmek işi görüşülürken ‘Almanların kumandasında bulunan Yavuz ve Midilli kruvazörleri muhalefet edip İstanbul’u topa tutarsa?’ gibi ihtimal ileri sürülmüş, Yakup Cemil Bey de cevap olarak ‘Biz Rauf Bey’le görüştük. Bu tehlikeyi bertaraf edecektir,’ demiş.” Rauf Bey, ikinci olarak da sorgulamalarda Mustafa Kemal isminin Harbiye Nâzırı olarak geçtiğini aktarır. İlaveten “Bu hadiseden önce, Mustafa Kemal Paşa’nın Ordu Kumandan Vekili sıfatıyla Diyarbakır’da bulunduğu zaman çevresindeki Ordu Kumandanlarına şifreli bir telgraf çekerek, orduların ve harbin fena idare edildiğinden, hükûmetin tezebzüp içinde bulunduğundan şikâyet ile bunun düzeltilmesi çaresini arayıp bulmak için iş birliği teklifinde bulunmuş olduğunu, Ordu Kumandanlarından Vehip Paşa’nın, Enver Paşa’nın ihbar ettiğine -askerî makamların şifreli muharebelerini kontrol için Başkumandanlıkça alınan tedbirler dolayısıyla- vâkıf olmuştum,” der.²⁵¹ Hatırat türü eserlerde bu tür bilgiler yer alır, hatta Almanya’nın İstanbul Büyükelçisinin 7 Eylül 1916 tarihli bir raporunda da muhaliflerin liderinin Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey olduğu ve Enver Paşa’nın görevden ayrılması sonrasında Mustafa Kemal Paşa’nın Harbiye Nâzırı olmasının düşünüldüğü belirtilir.²⁵²

Mustafa Kemal’in Harbiye Nâzırlığına getirilmesine dair birtakım söylemler olsa da Yakup Cemil’in böyle bir iddiada bulunup bulunmadığı bu zamana değin kat’î surette aşikâr değildi. Bu çalışmanın sonuna konulan Yakup Cemil meselesinin Divan-ı Harpteki

²⁵⁰ Dinamo, *age.*, s. 519-533.

²⁵¹ Orbay, *age.*, C. 1, s. 212-213.

²⁵² PA-AA, R 13800, Türkiye No: 159-No: 2, Bd. 15-16, Almanya’nın İstanbul Büyükelçisi Metternich tarafından Almanya Şansölyesi von Bethmann Hollweg’e gönderilen rapor, Tarabya 7 Eylül 1916.

sorgu tutanaklarına bakıldığında Harbiye Nâzırlığına getirilmesi düşünülen kişinin Mustafa Kemal Paşa olduğu görülür. Nitekim Yakup Cemil *münferit sulh* çerçevesinde Bâbîâliyi ikna edebilirse sulhun akabinde Fethi Bey'in sadrazamlığında yeni bir kabine teşkilini önermektedir ve bu kabine için adı geçenlerden biri de Mustafa Kemal Paşa'dır. Yakup Cemil'in ifadesinde Mustafa Kemal Paşa'nın adı Harbiye Nâzırı ve Erkân-ı Harbiye Reisi olarak geçer.²⁵³ Yakup Cemil, bu ifadesinde "...Bey ve daha birçok namzetler hazırdir," diyerek sanki ismi geçen şahsiyetlerin haberlerinin olduğu imasını yapmaktaysa da Yakup Cemil'in ifadesinden kat'î bir netice elde edilememektedir. Yakup Cemil, Rauf Bey hakkında da "Yavuz ve Midilli'deki Alman efradının bize karşı muhalif bir vaziyet almamaları için Rauf Bey gibi bir arkadaş bu iki gemiye memur edilirse içindeki Almanları birer suretle esir-i harp olarak diğer memleketimizdeki Almanların gideceği yere gönderilebilirler,"²⁵⁴ demekteyse de Rauf Bey'in durumdan haberi olduğuna dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Burada Yakup Cemil'le Mustafa Kemal'in aralarının nasıl olduğuna da değinmek gerekir. Bu hususta iki anlatı söz konusudur. Bunlardan biri Şevket Süreyya Aydemir'in *Tek Adam* adlı eserindeki bahistir. Aydemir, 1909 Selanik Kongresi'nde Mustafa Kemal'den bahsederken Enver Bey, Hafız Hakkı, Sapançalı Hakkı ve Yakup Cemil gibi isimlerin Mustafa Kemal'den hoşlanmadıklarını söyler ve

²⁵³ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 91-92; Yakup Cemil, Hüsrev Sami ile Bursa'daki görüşmesinden bahsederken Enver Paşa'nın kendisine fırka kumandanlığı verdiği ve Diyarbakır'da Mustafa Kemal Paşa kuvvetlerine katılacak olan firkalardan birine tayin olunacağını söyler. Hatta Enver Paşa'nın kendisine Mustafa Kemal'le geçinip geçinemeyeceğini sorduğunu ifade eder. Bk. MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Yakup Cemil, 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 268. Esatlı'nın eserine Yakup Cemil, Bâbîâli Baskını sonrasında iki üç kabine ihtimalinden söz eder: Bunlardan birinde Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'yı, diğerinde Mustafa Kemal'i, diğerinde de Fethi Bey'i sadrazam olarak öngörür. Mustafa Kemal'in sadrazam olmazsa Harbiye Nâzırı olacağını da belirtir. Esatlı, *age.*, s. 617-618, 675. Ancak Yakup Cemil'in Mustafa Kemal'i sadrazam olarak gördüğü iddiası tutanaklarda yer almamaktadır. Bu da Esatlı'nın aktarımının doğru olmadığını göstermektedir.

²⁵⁴ MSB., ATASE., BDH., 2317, 52/37, Tahniyeci Hakkı'nın Yakup Cemil ile 13 Ağustos 1332 [26 Ağustos 1916] tarihli muvacehesi, s. 200.

Mustafa Kemal'in de bu durumu bildiğini belirtir.²⁵⁵ Ancak Falih Rifki, *Çankaya* adlı eserinde bunun aksi olarak Yakup Cemil ve Hüsrev Sami gibi isimlerin Mustafa Kemal'i sevdiklerini belirtir. Hatta 1909 Kongresi'nin akabinde "ordu-siyaset" çerçevesindeki söylemleri sebebiyle Mustafa Kemal'in öldürülmesi yönünde komite tarafından karar alındığını, kararı icra görevinin Yakup Cemil ve Hüsrev Sami beylere teklif edildiğini, Yakup Cemil'in bu teklifi kabul etmediği gibi durumdan Mustafa Kemal'i haberdar ederek "kendine dikkat etmesi gerektiği"ni belirttiğini ifade eder.²⁵⁶

Yakup Cemil'in yukarıdaki ifadeleri gerek Mustafa Kemal Paşa gerekse Rauf Bey tarafından yalanlanır: Rauf Bey, hatıralarında kendisiyle ilgili iddialar hususunda şöyle der: "Böyle şeylerden ka-tiyen haberim yok. Yakup Cemil Bey'i, tekrar ediyorum, bir kere Kahire'de ikinci ve son defa da, seferberliğin başında, Londra'dan dönüşte, Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'yı makamında ziyaret ettiğim zaman görmüştüm. Paşa'ya, Almanlara lüzumu olacağından bahis-le, elindeki bin kadar domuzun, Bahriyece satın alınmasını teklif ve rica ediyordu."²⁵⁷

Mustafa Kemal Paşa da Falih Rifki'ya anlattıklarıyla Yakup Cemil Bey'in iddialarının, meselenin zanlılarından ve "onunla hemfikir ve hemhâl olan" Doktor Hilmi Bey aracılığıyla kulağına çalındığını ifa-de eder ve bu mevzu hakkında şunları söyler: "...Yakup Cemil'in hareketini iyi karşılamadım. Hatta o sırada fırkalarım-dan birine tayin olunan bir kumandanla [Ali Fuat Paşa (1882-1968)] konu-şurken kendisine İstanbul'daki faciadan bahsederek: 'Yakup Cemil asılmış, sebebi de Mustafa Kemal, harbiye nâzırı ve başkumandan olmadıkça kurtuluş yoktur,' demiş. Sana bir şey söyleyeyim mi? Bu adam faraza muvaffak olsa idi ve ben işitse idim ki Yakup Cemil İstanbul'da Mustafa Kemal harbiye nâzırı ve başkumandan vekili olsun diye isyan etmiş ve muvaffak olmuş. Benim bu vaziyeti hoş görmeye tenezzül edeceğimi tasavvur edebilir misin? Evet, vazifeyi derhâl kabul ederdim. Fakat İstanbul'a gidip Yakup Cemil'i cezalan-dırmak şartıyla. Eğer ben, o ve emsalinin vasıtası ile iktidara gelecek

²⁵⁵ Aydemir, *Tek Adam*, s. 266, s. 134.

²⁵⁶ Falih Rifki Atay, *Çankaya*, Bateş Yayınları, İstanbul 1984, s. 57.

²⁵⁷ Orbay, *age.*, C. 1, s. 212.

bir adamsam, adam değilim!’ demiştim.”²⁵⁸ Zürcher, Doktor Hilmi Bey’in kendisine sığınması ve bir vazifeye korunması üzerinden bir değerlendirme yaparak “Mustafa Kemal komploya karışmamış olsa bile” komplocuların ondan bir şeyler beklediklerini belirtir.²⁵⁹ Falih Rifkî, Mustafa Kemal’in “Yakup Cemil’i cezalandırmak şartıyla vazifeyi kabul ederdim,” dediğini aktarır. Ancak bu hususta bir hatıra-sına yer veren Celâl Bayar, Çankaya Köşkü’nde Doktor Hilmi Bey’in de dâhil olduğu bir şekilde Mustafa Kemal Paşa’yla hususi sohbetle-rinde konunun Yakup Cemil’in kendisini Harbiye Nâzırlığına getir-mesi meselesine gelmesi üzerine hiddetlenerek “Eğer bu teşebbüs muvaffak olsa idi tekliflerini katiyen reddederdim. Ben zorbalıkla, silah kuvvetiyle mansıp arayan adam olabilir miyim? Buna asla te-nezzül etmezdim,” dediğini aktarır.²⁶⁰

Mustafa Kemal Paşa hakkındaki bir diğer iddiasıysa Ordu ku-mandanlarını hükûmet aleyhine tahrik ettiği iddiasıdır. Hatta Rauf Bey, Enver Paşa’nın da bu şekilde düşündüğünü belirtir ve Paşa’nın kendisine şöyle dediğini ifade eder: “Mustafa Kemal Paşa nede-nse sadece vazifesine taalluk eden noktalardaki kanaatlerini söyle-mekle kalmıyor. Askerlikle bağdaştırılması kabil olmayan hususi ve siyasi tahriklere de teşebbüs ediyor. Herhâlde duymuşundur. Bir defa bazı ordu kumandanlarına telgraf çekerek hepsini birlikte ha-rekete davet ve itaatsizliğe teşvik etmişti.” Rauf Bey hatıralarında bu iddiaları doğru bulmadığını ve Mustafa Kemal Paşa’nın “Ordu

²⁵⁸ Falih Rifkî Atay, *Atatürk’ün Bana Anlattıkları Mustafa Kemal’in Ağzından Vahdettin*, PozitifYayınevi, İstanbul 2021, s. 16-17; Atay, *Çankaya*, s. 99-100; Bayur, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, s. 114; Eşref Bey’in Yakup Cemil metninde de Mustafa Kemal Paşa’nın “Yakup Cemil ihtilaliyle ben getirilmiş olaydım, evvelâ bu ihtilalcileri tepelerdim” dediği ifade edilmektedir. Bk. *İBB., Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mtf_047698, s. 2; Mustafa Kemal Paşa, Doktor Hilmi Bey’in Yakup Cemil’le “hemfikir ve hem-hâl” olduğunu belirtir. Doktor Hilmi Bey de Paşa’nın iddiasını gazeteye gönder-diği bir mektupla nazik bir dille tekzip eder ve Yakup Cemille hemfikir olmadığını belirtir. Bk. Malatya Mebusu Doktor M. Hilmi, “Büyük Gazinin Hatıratı Münase-betiyle, Yakup Cemil Hadisesine Dair İzahat”, *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Nisan 1926, Nu: 1704, s. 3-4; “Yakup Cemil Hadisesi Nasıl Olmuştu?”, *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1926, Nu: 685, s. 1-2; Sadi Borak, Doktor Hilmi’nin Yakup Cemil ile Bursa’da bir görüşmesinden bahseder ve bu görüşmede Yakup Cemil’in, münferit sulthan ve Mustafa Kemal’i iş başına getirmekten bahsettiği belirtilir. Bk. Borak, *age.*, s. 26.

²⁵⁹ Zürcher, *age.*, s. 116.

²⁶⁰ Bayar, *age.*, C. II, s. 197-198.

Kumandanlarına çektiği söylenen telgraf için de Vehip Paşa'yı garaz-kârlıkla itham ederek, bu teşebbüslerle katiyen alakası olmadığını söylediğini belirtir.²⁶¹

Görüldüğü üzere Yakup Cemil, *münferit sulh* gerçekleşirse ve yeni bir kabine teşkili sağlanırsa Mustafa Kemal Paşa'yı Harbiye Nâzırı ve Erkân-ı Harbiye Reisi, Rauf Bey'i de Yavuz ve Midilli'nin kumandanı olarak görmek ister. Ancak her ikisi de bu hususta bir teklif almadıklarını ifade eder ve mevzuu etraftan duyduklarını söylerler. Eldeki mevcut bilgi ve belgeler ışığında Yakup Cemil'in Rauf Bey ve Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik düşünceleri aşıkârsa da onların teklif alıp almadıklarıysa kat'î surette belli değildir. Burada değinilmesi gereken bir husus da Enver Paşa'nın hadise karşısında serinkanlılığını muhafaza etmesidir. Bu hususta Şevket Süreyya, "Yakup Cemil dedikodularıyla kafaların bulanık olduğu bir zamanda, Enver Paşa'nın gösterdiği bu sükûneti onun lehine değerlendirmemek kabul değildir," der.²⁶²

Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği raporlarında Yakup Cemil meselesi

Yakup Cemil meselesinin Alman Büyükelçiliği tarafından da dikkatli bir şekilde başından sonuna kadar takip edildiği görülmektedir. Örneğin Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliğinde dragoman olan Dr. Weber, Almanya Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir telgrafta İsmail Canbolat'la yaptığı bir görüşmeden bahseder. Canbolat'ın hadiseden birkaç haftadan beri haberdar olduklarını ve daha fazla malumat edinmek ve bu işin nereye kadar uzanabileceğini görebilmek gayesini matuf olarak bu kişilerin takip edildiklerini söylediğini aktarır. Canbolat, bu meselede kilit şahsiyet olarak dört kişi üzerinde durur: Yakup Cemil, Satvet Lütü, Sapançalı Hakkı ve Enis Avni. Dr. Weber'in telgrafındaki Yakup Cemil değerlendirmesi şu şekildedir: "Harp üzerine tekrar hizmete dönen eski bir zabıt. Yakup Cemil, 1908 devriminin ana aktörlerinden biri olduğu hâlde ihtilalin ma-

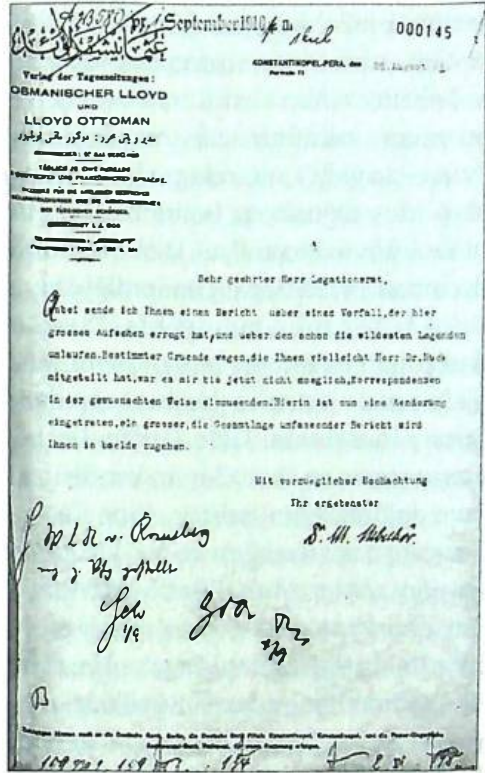
²⁶¹ Orbay, *age.*, C. 1, s. 213-216.

²⁶² Aydemir, *Tek Adamı*, s. 270.

nevi lideri iddiasında olamamış biri. İsmail Canbolat, onu her yöne çekilebilecek yumuşak ve bağımlı bir karakter olarak tarif etmiştir.” Weber, bu komployu tertip edenlerin toplantılarının Bursa’da gerçekleştiğini, ilk başta Enver Paşa’yı hedef aldıklarını ve işin arkasında İngiliz entrikaları ve altınının olduğu iddiasını vurguladıktan sonra mahrem olarak bu bilgileri İsmail Canbolat’tan elde ettiğini belirtir.²⁶³

sulh için çalıştığını ve bu siyasi ajana Osmanlı hakkında bilgiler verdiğini iddia eder. Hatta belki Sapançalı'nın verdiği bilgilerin de etkisiyle *Times* gazetesinde Osmanlı'da mahsulün bol olduğu yönünde haberler çıktığı ve böylelikle münferit sulha hazır Osmanlı düşüncesi-nin yaratılmaya çalışıldığını ifade eder. Münferit sulh davası açısından bu derece önemli bir şahsın kısa sürede serbest kalması üzerine Übelhör, Sapançalı'nın bir görüşe göre Yakup Cemil hadisesini detaylarıyla aktarma sözü verdiği, diğer görüşe göre ise İttihâdçılar içerisinde nüfuzlu tanıdıkları olduğu için serbest bıraktığı vurgusunu yapar.

Kendisinin "hatırlı tanıdıkları"nın arabuluculuğuyla kurtulmuş olabileceğine inandığını aktarır. Übelhör, raporunda, Sapançalı Hakkı'yı kilit isim olarak gördüğünü belirtir ancak daha ötesi olduğunu ima eder. Bu meselenin çok daha ilerilere gidebileceği hatta hükûmetin arzulamadığı şahsiyetlere de dokunabileceği değerlendirmesini yapar ve Sapançalı'nın serbest bırakılmasının bir pazarlığın neticesi olabileceğini dikkate sunar. Bir başka kaynaktan elde ettiği bilgiyse Prens Sabahaddin ve Satvet Lütüfî'nin Yakup Cemil meselesiyle ilgilerinin olmadığıdır. Kaynağın verdiği bilgiye göre Satvet Lütüfî'nin tutuklanması münferit sulh meselesini örtbas etmek içindir. Ancak Übelhör, elde ettiği bu bilginin doğru olduğunu düşünmemektedir. Netice olarak Übelhör, İttihâd ve Terakki içerisinde Talât Bey ve Enver Paşa'nın geri adım atmayan dışı

Osmanischer Lloyd Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Max
Übelhör'ün raporunun üst yazısı
PA-AA. R 13800. Türkei No: 159-No: 2. Bd. 15-16. 28
Ağustos 1916

rakiplerinin olduğunu ve İngiltere'nin Bükreş'teki ajanları vasıtasıyla -Sapancalı Hakkı üzerinden- Cemiyet içerisinde taraftar edindiğini belirtir. Yakup Cemil meselesi çerçevesinde oldukça önemli olan bu rapor, münferit sulh meselesinin daha da ilerilere gitmesinin önüne geçildiği ve Yakup Cemil'in hükûmet muhaliflerinin lideri olup olmadığının da belirsizliğine vurgu yapar.²⁶⁴ Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Paul Wolff Metternich, Almanya Şansölyesi von Bethmann Hollweg'e gönderdiği Yakup Cemil meselesini ele alan 7 Eylül 1916 tarihli bir raporda, Divan-ı Harpte muhakeme edilenlerden çoğunun serbest bırakıldığını, yalnızca on beş tutuklu kaldığını ifade eder. Güvenilir bir kaynağından elde ettiği bilgiye dayanarak bütün meselenin Talât Bey'in iki yüzlü politikasını gösterdiğine vurgu yapar ve Talât Bey'in kendisine karşı olanlara yönelik sert bir tavır takınacağını belirtir. Yine Talât Bey'in gücünü korumak için her yola başvuracağını ve bu durumda Enver Paşa'nın kurban olabileceğini söyler. Muhaliflerin liderinin Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey olduğunu, Enver Paşa'nın görevi bırakması durumunda muhaliflerin Mustafa Kemal Paşa'yı Harbiye Nâzırı olarak düşündüklerini de ilaveten ifade eder.²⁶⁵ Büyükelçi Metternich, 15 Eylül 1916 tarihli yazısında da Yakup Cemil'in idam edildiğini, hükûmete karşı komplo davasında sanıklara büyük hoşgörüyle yaklaşıldığını ve bu hoşgörünün askerî kanatta memnuniyetle karşılandığını belirtir. Ayrıca Talât Bey'le bir görüşme yaptığını ve Talât Bey'in, hükûmeti devirmek için tertip içinde olanlar ve gizli anlaşmalar yapanlara karşı caydırıcı olması bakımından Yakup Cemil meselesi üzerine bilinçli olarak çok gittiklerini söylediğini ifade eder.²⁶⁶

²⁶⁴ PA-AA, R 13800, Türkiye No: 159-No: 2, Bd. 15-16, *Osmanischer Lloyd* Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Max Übelhör'ün Elçilik Müşaviri'ne sunduğu rapor, Konstantinopol-Pera, 28 Ağustos 1916; Çolak, *age.*, s. 91-93.

²⁶⁵ PA-AA, R 13800, Türkiye No: 159-No: 2, Bd. 15-16, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Metternich tarafından Almanya Şansölyesi von Bethmann Hollweg'e gönderilen rapor, Tarabya 7 Eylül 1916.

²⁶⁶ PA-AA, R 13800, Türkiye No: 159-No: 2, Bd. 15-16, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Metternich tarafından Almanya Şansölyesi von Bethmann Hollweg'e gönderilen yazı, Tarabya 15 Eylül 1916.

Yakup Cemil Meselesi hakkında farklı değerlendirmeler

Yakup Cemil meselesi pek çok yazar tarafından değerlendirilir ve bu değerlendirmeler farklılıklar arz eder. Konuyla ilgili hacimli bir eser vücuda getiren Mustafa Ragıp Esatlı, Yakup Cemil'i dolduran kişinin Hüsrev Sami olduğunu iddia eder. Yakup Cemil'in Midhat Şükürü'yle görüşmesi akabinde Kara Kemal'in durumdan Talât Bey'i haberdar ettiğini, Talât Bey'in de hadisenin künhüne vâkıf olabilmek amacıyla Yakup Cemil'in her adımını takip ettirdiğini belirterek Yakup Cemil'i Talât Bey kanadının kıskırttığını söyler. Yine Yakup Cemil'in; Talât Bey ve Mahmut Kâmil Paşa gibi isimlerle görüşerek onların da muvafakatini aldığını ifade eder. İddiaya göre Yakup Cemil, Sadrazam Said Halim Paşa'yla yaptığı görüşmede Sadrazam'a münferit sulhtan bahseder: "Ben bu barışı sağlamaya azmettim! Barış olmazsa inkılâp yapacağım," der.²⁶⁷ Ayrıca Talât Paşa'yla da bir görüşme yaparak onun da muvafakatini alır, Talât Bey ise Enver Paşa'nın buna katiyen yanaşmayacağını söyler.²⁶⁸ Yakup Cemil meselesini ele alan bir diğer isim olan Galip Vardar da Enver Paşa ve Talât Bey'in, ele avuca sığmayan ve Osmanlı'yı harpten çıkarmaya çalışan Yakup Cemil'i harcamaya karar verdiğini, Enver Paşa'nın biraz mütereddit olsa da Talât Bey'in kararında kat'i olduğunu belirtir. Vardar, İzmitli Mümtaz Bey ve Hüsrev Sami'nin Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın yerine Cemal Paşa'yı Harbiye Nâzırı yapmaya çalıştıklarını da iddia eder.²⁶⁹ Yakup Cemil'in tutuklanması öncesinde Talât Bey'le Enver Paşa'nın gerçekleştirdiği bir görüşmeden de bahseder ve Yakup Cemil, Sapancalı Hakkı, Mümtaz Bey ve Hüsrev Sami gibi isimlerin Fethi Bey ve Cemal Paşa'yı iktidara getirmek için çalıştıklarını söyler.²⁷⁰ Yakup Cemil meselesinin Dâhiliye Nâzırı

²⁶⁷ Esatlı, *age.*, s. 472-485. Ancak Said Halim Paşa'yla görüşmede böyle bir şeyden bahsedilmez. Çünkü Said Halim Paşa, Yakup Cemil'le görüşmede sadece terfi meselesinden bahsedildiğini belirtir. Bk. *MSB., ATASE., BDH.*, 2331, 100/34, *Divan-ı Harbin* yazısı ve Sadrazam Said Halim Paşa'nın cevabı, 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916], 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

²⁶⁸ Esatlı, *age.*, s. 505-506.

²⁶⁹ Vardar, *age.*, s. 253, 373-374.

²⁷⁰ Ertürk, *age.*, s. 147.

Talât Bey ve Kara Kemal'in bir tertibi olduğunu anlatır.²⁷¹ Bir diğer anlatı da Hüsamettin Ertürk'e aittir ve Ertürk; Hüsrev Sami'yle Yakup Cemil'in İstanbul'da bir araya geldiklerinde Enver Paşa ve Talât Bey hakkında atıp tuttuklarından bahseder. Hüsrev Sami'nin Trabzon'daki bir meseleden dolayı Yakup Cemil'in de fırka kumandanlığı meselesi yüzünden kırıgı olduğunu vurguladıktan sonra ikisinin beraberce Bursa'ya Servinaz Oteline gittiklerini söyler. İlâveten Satvet Lütfi'yle Hüsrev Sami'nin yakın arkadaş olduklarını vurgular. Hatta Hüsrev Sami'nin Satvet Lütfi'ye Yakup Cemil'den yararlanılması imasında bulunulduğunu ifade eder. Satvet Lütfi'nin ise buna yanaşmasa da "Memleket işleri hakkında düşüncelerini de anlatmaktan geri kalma"dığını belirtir. İlâveten, bu Bursa seyahatinden sonra Yakup Cemil'in münferit sulh meselesini ileri geri konuşmaya başladığını vurgular. Ayrıca Yakup Cemil'in fırka teşkili için uğraşırken "İran'a gitmeye değil, hazır eli değmişken Bâbîâliyi basarak hükûmeti devirmeye" hazırlandığını, Dâhiliye Nâzırı Talât Bey'in Enver'i asker taraftarlarından ayırabilmek gayesiyle Yakup Cemil'in darbe teşebbüsüne geçmesi için pusuda beklediğini iddia eder. Yakup Cemil hadisesini, Enver Paşa'nın nüfuzunu azaltmak bağlamında Talât Bey'in bir komplosu olarak değerlendirir.²⁷² Talât Bey, Ba-haeddin Şakir, Doktor Nazım ve çevresinin; Yakup Cemil, Mümtaz Bey, Hüsrev Sami, Yenibahçeli Nail, Sapançalı Hakkı gibi kongrelerde devamlı muhalefet eden kimselerden yani Enver'in bu yakın arkadaşlarından kurtulamadıkları için müteessir olduklarını belirtir. Talât Bey'in Yakup Cemil'i kışkırttığını ve Polis Müdürü Bedri Bey aracılığıyla "bir istihbarat oyunu" oynadığından bahseder. Nitekim buna göre Polis Müdürü Bedri Bey, hazırladığı asılsız raporla Yakup Cemil'in; Enver Paşa, Talât Bey ve Merkez-i Umumîye yönelik bir suikast hazırlığı içerisinde olduğunu belirtir. Raporu alan Talât Bey, mevzuyu Enver Paşa'yla görüşür. Hatta sadece Yakup Cemil'in değil Enver Paşa'nın yakın arkadaşı olan Mümtaz Bey, Hüsrev Sami, Sapançalı Hakkı ve Yenibahçeli Nail'in de bu işin içerisinde olduğunu belirtir. Netice itibarıyla Yakup Cemil ve Sapançalı Hakkı tutuklanır.

²⁷¹ Vardar, *age.*, s. 338.

²⁷² Ertürk, *age.*, s. 140-145; Hasan İzzettin Dinamo da Yakup Cemil'in İran hazırlığının bir kamuflej olduğunu ve topladığı efrat ile Bâbîâliyi basmayı düşündüğünü ifade eder. Bk. Dinamo, *age.*, s. 542.

Tabii bu durum Mümtaz Bey tarafından Enver Paşa nezdinde şiddetle protesto edilir. Ertürk'ün aktarımına göre Mümtaz Bey, Enver Paşa'ya "Bu Talât'ın bir tertibidir. Sapançalı Hakkı, sulh-ı münferit teşebbüsünde bulunmamıştır. Bahaeddin Şakir, Talât'ın tertibiyle Romanya'ya gönderilmiştir. Gerek onun gerek kâtib-i mesullerden Ali Bey'in raporları yalandır. Hüsrev Sami, Sapançalı Hakkı sana son derece bağlıdır. Hepimiz senin yolunda hayatımızı fedadan çekinmeyiz, şimdiye kadar da çekinmedik... Bizleri senden mahrum etmek istiyorlar. Bunların başında Talât vardır. Bunların tertibine kurban gidiyorsun!.." der ve meseleyi tamamen Talât Bey'in bir komplosu olarak değerlendirir. Ertürk eserinde kendi başından geçen bir hadiseyi de aktarır: Yakup Cemil tarafından Merkez Kumandanlığında hırpalanması akabinde hadiseyi duyan Bahaeddin Şakir ve Doktor Nazım beylerin bir rast geldiklerinde kendisine "– Ah Hüsametdin Bey, böyle fırsat bir daha insanın eline geçer mi? Sen de ona mukabele eder, şu herifi ortadan kaldırırdın. Merkezi Umumîyi de bu baş belasından kurtarırdın, sana kim hesap sorardı?" dediklerini rivayet eder.²⁷³ Eğer anekdot doğruysa bu durum Yakup Cemil'in ortadan kaldırılması için fırsat aranıldığı şeklinde yorumlanabilir. Nitekim hatıralarında Yakup Cemil meselesine değinen Behiç Erkin de işin künhüne vâkıf olamadığını belirttikten sonra Enver'den kurtulmak için Talât Bey'in bu işi teşvik ettiğini duyduğunu ifade eder.²⁷⁴ Bu tür iddiaların, Yakup Cemil meselesinin Talât Bey'in tertibi olduğu düşüncesini kuvvetlendirdiğine vurgu yapılabilir. Tabii bu yorumlar üç eserin anlatımından çıkarılanlardır fakat bu üç eserdeki bilgiler Divan-ı Harp sorgu tutanaklarıyla çoğu zaman örtüşmemektedir.

Ertürk, Esatlı ve Vardar'ın eserlerinde yazan bir iddiaya göre Talât Bey'in emriyle Kara Kemal, 7 Eylül 1916'da Yakup Cemil'i hapishanede ziyaret eder. Kara Kemal, bu ziyarette, Enver Paşa'nın Yakup Cemil'i harcadığı, Mümtaz Bey ve Hüsrev Sami gibi diğer arkadaşlarının dışarıda gezdikleri, bütün suçu üzerine almakla hata ettiği, Talât Bey ve çevresinin kendisini feda etmeyeceği gibi söylemlerle Yakup Cemil'i ifadesini değiştirme hususunda ikna eder.²⁷⁵

²⁷³ Ertürk, *age.*, s. 144-152.

²⁷⁴ Erkin, *age.*, s. 155.

²⁷⁵ Ertürk, *age.*, s. 158-159; Esatlı, *age.*, s. 597-611; Vardar, *age.*, s. 369-372; Ertürk'ün eserinde Yakup Cemil'in Kara Kemal'i hiç sevmediği belirtilir. Bk. Ertürk, *age.*, s.

Bu iddianın ziyaret yönüyle doğru olma olasılığı olsa da içerik yönüyle gerçekçi olmadığı açıktır. Çünkü baştan sona Yakup Cemil'in ifadesi incelendiğinde yer yer farklı anlatımlar söz konusu olsa da genel olarak ifadesinin tutarlı olduğu düşünülebilir. Özellikle ifadesinin başından itibaren Yakup Cemil'in Sapancalı Hakkı'yı suçladığı görülür. Bu da Kara Kemal'in ziyaretine yönelik anlatıların doğru olmayabileceğini akla getirir.

Sadi Borak, Yakup Cemil'in, Bursa'da Servinaz Otelinde Satvet Lütfi'nin İttihâd ve Terakkinin harbi idaresi ve münferit sulh yönündeki söylemlerinden etkilendiğini belirtir. Bursa dönüşünde münferit sulh düşüncesinin onda sabit fikir hâline geldiğini vurgular. Ayrıca Yakup Cemil'in Doktor Hilmi Beyle Bursa'da gerçekleştirdiği bir görüşmede ona münferit sulhtan bahsederek Mustafa Kemal'in memleketi kurtaracağı vurgusunu yaptığını aktarır. Bazı yerlerde Ertürk'ün eserine istinat eden bu eser de Talât Bey'in bir komplo tertibi içerisinde olduğu düşüncesini kabul eder. Borak, eserinde, Yakup Cemil'in Müstantik Vehbi Bey'e her şeyi itiraf ettiğini, oluşturulacak kabine üyelerine dair de bilgi verdiğini hatta Cemal Paşa'nın sadrazam ve başkumandan vekili olacağını belirtir. Ayrıca Yakup Cemil'in bütün suçu üzerine aldığını ifade eder.²⁷⁶ Hâlbuki böyle bir durum söz konusu değildir; Yakup Cemil, kendisi hakkındaki birçok iddiayı reddetmektedir.

Yakup Cemil hadisesini değerlendiren Alangu ise olayı biraz farklı bir şekilde ele alır. Klasik anlatıdaki Yakup Cemil'in rütbe isteğini tekrar ettikten sonra Talât Bey'in adamlarının kendisiyle ilişki kurarak, Yakup Cemil'i bu işe kışkırttıklarını belirtir. Yakup Cemil'i kışkırtan isim olarak da Memduh Şevket'in adını verir ve ilave olarak Yakup Cemil'in Erenköy taraflarında Talât Bey'le buluşarak görüştüklerini vurgular. Sapancalı Hakkı'nın da bu işin önüne

158. Ancak Yakup Cemil, 23 Ağustos'taki ifadesinde "Kemal Bey en aziz arkadaşım iken o bile boyun bükmeye, konuşmadan savuşmaya başlamıştı," der. Bu da Yakup Cemil'in Kara Kemal'i sevdiğini ancak son hadiseler dolayısıyla kırılgan olduğunu gösterir. *MSB., ATASE., BDH.*, 2317, 52/37, Yakup Cemil, 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 78. Eğer Kara Kemal'in 7 Eylül'deki hapishane ziyareti vuku bulmuşsa Yakup Cemil'e Kara Kemal'in gönderilmesinde ikilinin aralarının iyi olmasının etkisi olduğu söylenebilir.

10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 78.

²⁷⁶ Borak, *age.*, s. 23-59.

geçmek gayesini matuf olarak “kendi başına bir işe kalkışmayacağına” dair Yakup Cemil’e yemin ettirdiğini söyler. Ancak Yakup Cemil dinlemez ve Meserret Otelinde adamlarıyla birlikte “darbe” yolunda çalışmalarına devam eder. Alangu, “darbe” hazırlıklarından ötede beride bahseden Yakup Cemil’den haberdar olan Ömer Seyfettin’in Yakup Cemil’i bularak ona “–Cancağızım Yakup Cemil. Sen bir darbe-i hükûmet yap, herkes arkandan gelir. Öteden beriden taraftar toplamaya çalışma, sürü toplamaya uğraşma. Bu memleketin psikolojisi buna müsait değildir. Kodese girersin. Sen yürü, muvaffakiyet hâlinde bütün memleketi sana müzahir bulursun. Darbe-i hükûmet zorla yapılır. İktidarın sana döndüğü saniyede herkesi müttefikin olarak görürsün. Bu memlekette danışma yolu ile demokratik, parlamenter hareket yapılmaz,” dediğini Süreyya Saltuğ’un şahitliğine istinat ederek anlatır.²⁷⁷

Yakup Cemil meselesi hakkında bir değerlendirme yapan Kieser de İstanbul’daki güç oyunlarında “en zeki kişinin Talât olduğunu” vurgulayarak Yakup Cemil meselesi sonrasındaki siyasetiyle de Enver Paşa’ya yakın olan komitacı subaylarla başa çıkabildiğini belirtir.²⁷⁸

Yakup Cemil meselesini Ertürk, Vardar, Esatlı ve Borak’tan farklı ele alan isimlerden biri Arif Cemil’dir. Arif Cemil, Yakup Cemil meselesini iki gerekçeye dayandırır: Birincisi Yakup Cemil’e rütbe verilmemesi sebebiyle öfkelenmesidir. İkincisi, Romanya’da ticaretle meşgul olanların İtilaf Devletleri temsilcileriyle temaslarda bulunmaları, burada münferit sulh telkinlerine maruz kalmaları ve bir münferit barışla Harb-i Umumîden ayrılmanın Osmanlı’yı zararlardan kurtarabileceğine dair inanca sahip olmalarıdır. Burada esasen kastedilen Sapançalı Hakkı’dır ve Yakup Cemil’in Hakkı’y-

²⁷⁷ Alangu, *age.*, s. 435-438; Vardar ve Esatlı’nın eserinde de bu görüşmeden bahsedilir. Buna göre Yakup Cemil, Dâhiliye Nâzırı Talât Bey’le yolda karşılaşır ve görüşür. Teklifini Talât Bey’le paylaşır. Talât Bey, Yakup Cemil’in fikrine olumlu yaklaşır fakat “Enver’e laf anlatacak adam var mı?” diye sorar. Yakup Cemil, Enver Paşa’ya “Her şeyi anlatabilirim” der. Vardar, *age.*, s. 341-342. Esatlı, *age.*, s. 484; Talât Bey’in Divan-ı Harbe verdiği cevapta Yakup Cemil’le projesi çerçevesinde katıyen görüşmediği belirtilmektedir. *MSB., ATASE., BDH.*, 2331, 100/34, Divan-ı Harbin yazısı ve Dâhiliye Nâzırı Talât Bey’in cevabı, 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916].

²⁷⁸ Hans-Lukas Kieser, *Talat Paşa, İttihatçılığın Beyni ve Soykırımın Mimarı*, çev. Ayten Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s. 318.

la sıkı dostluğu söz konusudur. Bu sebeple Arif Cemil, Yakup Cemil'in Sapançalı'nın telkinlerinden etkilendiğini ifade eder. Ancak Yakup Cemil'in diğerleri gibi olmadığını, kabul ettiği bir fikri mutlak uygulamaya koymaya çalışacağını vurgular. Arif Cemil, bazı çevrelerce Yakup Cemil meselesinde doğrudan doğruya İttihâd ve Terakki Merkez-i Umumîsinin parmağı olduğuna, Enver Paşa'ya suikasta Cemiyette ikilik ortadan kalkar diyerek ses çıkarılmadığına, Cemiyetin Yakup Cemil'i bu iş için feda ettiğine inanıldığını ancak bu düşüncelerin rivayetten öte bir şey olmadığını ifade eder. Yine Yakup Cemil'in münferit sulhla memleketi kurtarmak için çalıştığı ve bu uğurda canını feda ettiği düşüncesinin de geçerli olmadığını vurgular. Yakup Cemil'in giriştiği harekâtın esaslı olmadığını, onun yaptıklarının herkese inanmasından ve saflığından ileri geldiğini iddia eder.²⁷⁹

Yakup Cemil meselesi hakkında farklı bir değerlendirme yapan Doktor Hilmi Bey ise bu meselede Enver Paşa'nın Yakup Cemil'den kurtulmak için bir tertibinden bahseder. Yakup Cemil meselesinde ifadesine başvuru olan isimlerden biri olan Doktor Hilmi Bey, 30 Mart 1926 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye*'ye gönderdiği mektupta; Yakup Cemil'e fırka kumandanlığı sözü verildiğini, Midhat Şükrü Bey'in Yakup Cemil için aracı olduğunu, Enver Paşa'ya söylediğini ancak Paşa'nın bu isteği geri çevirdiğini anlatır. Yine Yakup Cemil'in Meseret Otelindeki toplantılarında bir ihtilal tertibinden, Kabine azalarından Enver Paşa'yla birkaçının imhasından ve Mustafa Kemal Paşa'nın başa geçirilmesinden, Merkez-i Umumînin değiştirilmesinden bahsettiği hakkında Enver Paşa'ya ihbar edildiğini belirtir. Bu yüzden Enver Paşa, Yakup Cemil hakkında takibat başlatır. Doktor Hilmi Bey, Enver Paşa'nın Yakup Cemil'i tutuklamak için tedbirler düşündüğünü ve şunu bulduğunu ifade eder: "Yakup Cemil'i fırka kumandanı yapacaklar, memleketin her tarafına yayılmış olan asker firarilerini affedecekler, karargâh ve askerler Afyonkarahisar'ında toplanacak, oradan İran tarafına gönderecekler!" Nitekim Doktor Hilmi Bey de Yakup Cemil'in teklifi, Doktor Nazım ve Midhat Şükrü'nün de tavsiyesiyle fırka ser-tabipliğini kabul eder. Ancak birkaç gün sonra Yakup Cemil tutuklanır. Bunun üzerine Merkez-i

²⁷⁹ Arif Cemil, *age.*, s. 382-388.

Umumîye giden Hilmi Bey, Doktor Nazım'la görüşür ve "Mademki Yakup Cemil böyle içtimalar yapmış, fena fikirler takip ediyormuş, neden onun ser-tebâbetini kabul etmeğimizi hep birden muvafık gördünüz?" der. Doktor Nazım ise şu cevabı verir: "Fakat, biz Yakup'un tevkifi taraftarı değildik. Biz onun bir fırka kumandanı olup gitmesini arzu ediyorduk. Bu hususta Enver Paşa'ya Midhat Şükrü Bey'i göndermiştik. Aradan bir müddet geçtikten sonra Enver Paşa, Yakup'a fırka kumandanlığı vermişti. Biz de bunu samimi zannediyorduk, seni de seviyoruz. Bununla beraber sertabip olarak gidersen Yakup'un bazı taşkın ve delice hareketlerine mâni olur, kendisini tadil edersin fikriyle senin de birlikte gitmeni arzu ettik." Nihayetinde Doktor Hilmi Bey'in, fırka sertabibi olması yönünde Merkez-i Umumîdeki görüşme dolayısıyla Divan-ı Harp tarafından ifadesi alınır. Hilmi Bey, bu sorulardan yola çıkarak, hayretler içerisinde kaldığını ifade eder ve bu sorguyu, Enver Paşa'nın Merkez-i Umumîye itimadı kalmadığı şeklinde yorumlar. Enver Paşa'nın bu vesileyle Merkez-i Umumî azaları hakkında da tahkikat yaptığını ve Merkez-i Umumîye darbe vurarak bütün yetkiyi eline almak arzusunda olduğunu iddia eder.²⁸⁰

Merkez-i Umumi azası Ali Bey oğlu Rıza Bey ise Yakup Cemil meselesinde Sapançalı Hakkı'nın etkisi üzerinde durur ve şu şekilde değerlendirir: "Bana gelen kanaat Yakup Cemil Bey'in resmen Fırka Kumandanlığına tayin olunamadığından hâsıl olan hırstır. Elinde bulunan proje kendi dimağından çıkmış bir şey değildir. Bunun başka sâiki olmak ihtimali var. Fakat dâhilden mi hariçten mi

²⁸⁰ Malatya Mebusu Doktor M. Hilmi, "Büyük Gazinin Hatıratı Münasebetiyle, Yakup Cemil Hadisesine Dair İzahat", *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Nisan 1926, Nu: 1704, s. 3-4; "Yakup Cemil Hadisesi Nasıl Olmuştu?", *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1926, Nu: 685, s. 1-2. Falih Rıfkı'nın Fethi Bey'e dayanarak aktardığı bir anekdot Kabine azalarındaki güven problemi olduğu düşüncesini güçlendirecek mahiyettedir. Falih Rıfkı'nın aktardığına göre Ali Fethi Bey, Talât Paşa'ya gizli olarak kalmasını isteyerek Enver Paşa'nın yaklaşık on bin kişilik gizli bir kuvvet meydana getirerek Anadolu ve İstanbul kıyılarının çeşitli yerlerinde hazır bulundurduğunu söyler. Bu durum üzerine Talât Paşa mevzuu Memduh Şevket Bey ve Kemal Bey'e açar ve sonra da konu Enver Paşa'dan sorulur. Paşa, "Evet böyle bir kuvvet var. Fakat benim de içinde Harbiye Nâzırı olduğum kabineye karşı değildir. Yakup Cemil vakasından sonra buna benzer bir hareket olursa diye alınmış bir tedbirdir" der. Bk. Atay, *Çankaya*, s. 102.

bunu bilemem. Yalnız hatırıma geleni de söyleyeyim. ‘İhtimal bu fikri Hakkı Bey, Romanya’dan getirdi’ diye bir his hâsıl oldu.”²⁸¹ İttihâd ve Terakki Cemiyetinin ileri gelenlerinden Kara Kemal, Midhat Şükrü ve Doktor Nazım, Yakup Cemil’in münferit sulh fikrinin sırf kendisinden hâsıl olmadığını, bu fikrin hariçten bir tesir olabileceğini belirtir. Bahaeddin Şakir ise Yakup Cemil’e telkin boyutuyla özellikle Sapançalı Hakkı’ya vurgu yapar.²⁸² Almanya’nın İstanbul Büyükelçiliği evrakları içerisinde de Dr. Weber’in telgrafında İsmail Canbolat’a dayanılarak Yakup Cemil hadisesinde Sapançalı Hakkı, Satvet Lütfi ve Enis Avni etkisine dikkat çekilir.²⁸³ Yine *Osmanischer Lloyd* Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Max Übelhör de Sapançalı Hakkı’yı Yakup Cemil meselesinde kilit mevkie koyar.²⁸⁴

Ahmet Bedevi Bey de Satvet Lütfi üzerinden meseleyi ele alır ve Talât Bey ve İsmail Canbolat’ın, münferit sulh için Prens Sabahaddin’in aracılığını temin gayesiyle Satvet Lütfi’yi İsviçre’ye göndereceği esnada Yakup Cemil hadisesinin vuku bulduğunu ve Lütfi’nin “hayırlı teşebbüsü”nün bu suretle akim kaldığını söyler.²⁸⁵

Şeyhülislâm Hayri Efendi, Yakup Cemil meselesini harp döneminde memleket açısından bir felaket olarak görür ve Yakup Cemil’in bir asker olarak siyasetle iştigal etmesini hele hele Harbiye Nâzırı Enver Paşa’ya suikastı düşünmesinin orduyu tehlikeye sevk edeceğini düşünür. “Şu zamanda bu hâle teşebbüsü doğrusu millî şeref ve haysiyetle bağdaştıramaz,” der. 30 Ağustos’ta Dâhiliye Nâzırı Talât Bey’i ziyaretinde de bu mesele hakkındaki sualine Talât Bey’in “Hayır o kadar ehemmiyeti yoktur. Zaten bizim kabahatimiz

²⁸¹ MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Rıza Bey bin Ali Bey, 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 297.

²⁸² MSB., ATASE., BDH., 2318, 53/87A, Doktor Nazım, 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 257; Midhat Şükrü, 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 255; Kara Kemal, 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 252-253; Bahaeddin Şakir, 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916] tarihli ifade, s. 259-260.

²⁸³ PA-AA, R 13800, Türkiye No: 159-No: 2, Bd. 15-16, Almanya’nın İstanbul Büyükelçiliğinde görevli olan Dr. Weber’in Alman Dışişleri Bakanlığı’na göndermiş olduğu rapor, Tarabya, 26 Ağustos 1916.

²⁸⁴ PA-AA, R 13800, Türkiye No: 159-No: 2, Bd. 15-16, *Osmanischer Lloyd* Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Max Übelhör’ün Elçilik Müşaviri’ne sunduğu rapor, Konstantinopel-Pera, 28 Ağustos 1916.

²⁸⁵ Kuran, *İnkılâp Hareketleri*, s. 672-673.

arkadaşlarımızı paraya alıştırmaktı, birçokları zengin oldu. Bundan kaynaklanıyor,” diyerek cevap verdiğini belirtir. Burada esasen kas-
tedilen Sapançalı Hakkı’dır. Nitekim Talât Bey, Hakkı’nın “yetmiş
beş bin lira kazanmış edepsiz bir adam,” olduğunu belirtir. Talât
Bey, “Sapançalı, Yakup Cemil’in bizim tarafımızdan sevk edildiği-
ni söylüyorlarmış” diyerek bu meselede kendisine yönelik de bir
birtakım iddialar bulunduğunu Hayri Bey’e aktarır. Hayri Bey de
Talât Bey ve Enver Paşa arasında bir güvensizlik zuhurundan endişe
ettiğini belirtir, Talât Bey ise böyle bir şey olmadığını vurgulayarak
“O, beni bilir,” der. Bu bilgileri veren Hayri Efendi, memleketin zor
zamanlardan geçtiği vurgusu sonrasında Yakup Cemil’in bu duru-
mu idrak edememesine şaşırır ve sonra “Vakıa idrak edecek beyni
de yoktur,” der. Ayrıca İttihâd ve Terakki içerisinde böylesi bir va-
kanın ilk olduğunu vurguladıktan sonra “Büyük Fransız inkılabını
yapanların hâli gözümün önüne geldi. ‘Acaba biz de birbirimizi mi
mahvedip bitireceğiz?’ diye dehşete düştüm,” der²⁸⁶ ve âdeta İttihâd
ve Terakki içerisinde bir hesaplaşma imasında bulunur.

Yakup Cemil meselesiyle ilgili en ilginç iddiaysa Hüsamettin Er-
türk’ün işin içerisine Sultan Vahdeddin’i karıştırmasıdır. Bu iddiaya
göre Sultan Vahdeddin veliaht iken Yakup Cemil’le iş birliği yap-
arak bir hükûmet darbesine teşebbüs eder.²⁸⁷ Ancak bu iddiaya başka
kaynaklarda rastlanılmaz ve Divan-ı Harp kayıtlarında da herhangi
bir şekilde Vahdeddin’in ismi geçmez. Bu durum Ertürk’ün Vahded-
din hakkındaki iddiasının eldeki mevcut bilgiler ışığında temelsiz
olduğunu ortaya koymaktadır.

²⁸⁶ Hayri Efendi, *age.*, s. 388-400; Cavit Bey de hadise hakkında “Bütün mesuliyet
Yakup Cemil’de toplanıyormuş. Diğer taraftarları varsa da bunlar tedâbir-i fiili-
yeye tevessül etmemişler... İlk defa olaraktır ki bizim adamlarımızdan biri bizim
aleyhimizde fiilî tedâbir itti hazı suretiyle kıyanı ediyor,” demektedir. Bk. Cavid
Bey, *age.*, C. III, s. 249.

²⁸⁷ Ertürk, *age.*, s. 292.

SONUÇ

Silah ve siyaset arasında tükenmiş bir ömür...

Bu çalışmayla İttihâd ve Terakki Cemiyetinin fedaileri içerisinde ilk akla gelen ve efsaneleştirilmiş bir hayat hikâyesi olan Yakup Cemil'in 1884 yılında Yenibahçe'de başlayan ve Harbiyeden mezuniyeti sonrasında hem asker hem de Cemiyetin fedaisi olarak doludizgin süren bir yaşamın 11 Eylül 1916'da kurşuna dizilmesine kadar biyografisinin bilgi ve belgelere istinat edilmek suretiyle yeniden inşasına çalışılmıştır. Yakup Cemil'in hayat hikâyesinde üç büyük kırılma noktası vardır. Bunlardan birincisi 1908'de İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne iştirakidir. İkincisi Bâbîâli Baskınıdır ve bu baskın Yakup Cemil'in hem Cemiyet içerisinde hem de toplum nezdinde popülaritesini zirveye taşımıştır. Üçüncüsü ise münferit sulh iddiasıyla ortaya çıkmasıdır. Nitekim bu iddia, onu Divanı Harp kararıyla kurşuna dizilmeye kadar götürmüştür. Kurşuna dizilmesi süreci âdeta efsaneye dönüştürülmüştür. Ölümü sonrasında ilginç yanı ise Bâbîâli Baskını dolayısıyla Yakup Cemil'e düşman gözüyle bakan çevrelerin, münferit sulh yüzünden kendi arkadaşları tarafından kurşuna dizilmesi sonrasında onu sahiplenmeye çalışmaları, "Kör ölür badem gözlü olur" sözüne hayat vermeleridir.

"Pireyi gözünden vuracak derecede nişancı" olan Yakup Cemil, İttihâd ve Terakki Cemiyeti içerisinde bir fedai olarak özellikle Bâbîâli Baskını (23 Ocak 1913) sonrasında kadar fevkalade lüzumlu ve Cemiyetin sorunlarını aşmada ihtiyaç duyulan bir fedai olarak görülmüştür. Nitekim Meşrutiyet'in ilanı sonrasında İran'dan Trablusgarp'a, Balkan Harbi'nden Cihan Harbi'ne kadarki doludizgin hayatı ve Cemiyet için yaptıkları bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Özellikle tertibinden icrasına kadar Bâbîâli Baskını'nda yer alması, bu baskında gözü kara bir şekilde Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'yı vurması ve nihayetinde Cemiyete kat'î iktidar yolunun açılmasındaki katkısı dolayısıyla ünü daha da artmıştır. Baskın sonrasında askerlikle ilişkisi kesilse de hafif bir ceza alışı da Cemiyet içerisinde güçlü ve çekinilen bir karakter olduğunun göstergesidir.

Ancak bu baskın belki hayatının zirvesi olsa da onun düşüşünün başlangıcı olarak da görülebilir. Zira bundan sonraki süreçte “daha tehlikeli” bir şahsiyet olarak değerlendirilmeye başlamıştır. Nitekim hem Edirne’nin istirdadı süreci ve Enver Paşa’nın Harbiye Nâzırlığı için baskı yapan fedailerin başta gelenlerinden olması hem de Cemiyetin kongrelerinde muhalifliği ve Cemiyet faaliyetlerinde “başına buyruk” tavırlarıyla Dâhiliye Nâzırı Talât Bey gibi isimlerin tepkisini çekmiş “yol arkadaşlığı” sürdürülemez bir şahsiyet olarak görülmüştür. Çünkü Cemiyet, iktidarı ele geçirdikten sonra siyaseti öne çıkararak fedaileri bir kenara itmeye ve hatta onlardan kurtulmaya çalışmıştır, denilebilir. Yani “İş başına gelenler, getirenleri sevmezler,” sözü tecelli etmiş gibi gözükmektedir. Zira iktidara yürürken mutlaka gerekli görülen fedailer, artık huzursuzluk çıkaran şahsiyetler olarak telakki edilmişlerdir; Mümtaz Bey, Sapançalı Hakkı ve Yakup Cemil gibi Bâbiâli Baskını’nda öne çıkan ve hayatlarını meşruiyetin sınırlarında yaşayanlara bakışın değişmesi bu durumu göstermektedir. Onlar, arkadaşlarını iktidara taşıırken belki de kendi sonlarını hazırlıyorlardı.

Yakup Cemil’in sonunu hazırlayan hadise 1916 Temmuz ayının sonlarında Meserret Otelinde toplantılar yapması ve bu toplantılarda münferit sulh düşüncesini ortaya koyarak bu düşüncüyü Hükûmete kabul ettirmek istemesidir. Çünkü kurşuna dizilerek öldürülmesiyle sonlanacak hayatının kritik evresi bu şekilde başlamıştır. Nitekim bu mesele sadece harp döneminde değil Cumhuriyet devrinde de önemli görülmüş; münferit sulh düşüncesi ve Yakup Cemil meselesine dair birtakım değerlendirmeler yapılmış, hakkında Ertürk, Vardar ve Esatlı tarafından ayrışan noktaları olsa da birbirinin benzeri iddialar ortaya atılmıştır. Bu kişiler, Yakup Cemil meselesini tamamıyla Dâhiliye Nâzırı Talât Bey’in bir komplosu olarak değerlendirmişlerdir. Ertürk, ilaveten, Sultan Vahdeddin’in veliaht iken Yakup Cemil’le iş birliği yaptığını da iddia etmiştir. Gerek Ertürk gerek Vardar gerekse de Esatlı’nın eserlerinde Yakup Cemil meselesinin Divan-ı Harpteki sorgusuna da yer verilmiş, Yakup Cemil’in münferit sulh ve silahlı bir şekilde hükûmeti devirme teşebbüsü içerisinde olduğunu itiraf ettiği iddia edilmiştir. Sonrasında kaleme alınan eserler de ağırlıklı olarak bu üç isme istinat etmek suretiyle benzer iddialar üzerinde durmuşlardır. Farklı iddia ortaya koyan ise

Doktor Hilmi Bey olmuştur; Hilmi Bey, Yakup Cemil'in İran'a fırka kumandanı tayin edilmesi ve tutuklanması sürecini tamamen Enver Paşa'nın bir komplosu olarak gördüğünü ifade etmiştir.

Yakup Cemil üzerine yapılan çalışmayı önemli kılan hususlardan biri de Divan-ı Harpteki sorgu tutanaklarına ulaşılmasıdır ve bu tutanaklar Yakup Cemil meselesi dolayısıyla sorgulanan ya da bilgisine başvurulardan toplam yetmiş iki kişinin ifadesinden oluşmaktadır. Ayrıca Sadrazam Said Halim Paşa, Harbiye Nâzırı Enver Paşa, Dâhiliye Nâzırı Talât Bey, Dâhiliye Nezâreti Müsteşarı İsmail Canbolat ve Harbiye Nezâreti Müsteşarı Mahmut Kâmil Paşa'nın bilgi amaçlı kendilerine sunulan sorulara verdikleri cevapları içermektedir. Dolayısıyla Yakup Cemil meselesinin birincil kaynağı ve bugüne kadar herhangi bir şekilde kullanılmamış olan Divan-ı Harp sorgu tutanakları meselenin vuzuhu açısından fevkalade önemlidir. Nitekim Ertürk, Vardar ve özellikle de Esatlı'nın Yakup Cemil meselesi üzerine anlatımlarının çoğu yerde doğru olmadığı ve Divan-ı Harp tutanaklarıyla çeliştiği söylenebilir.

Yakup Cemil, on beş maddelik manifestosuyla İtilaf Devletleri'yle münferit bir sulhu ve Doğu Trakya, Batı Trakya, Selanik, Epir, Teselya gibi yerlerin Osmanlı eline geçmesini sağlamayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda Sadrazam Said Halim Paşa Hükûmetini ikna ederek dönekliği ve münferit sulhu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Yakup Cemil, ilk defa bu çalışmayla gün yüzüne çıkan on beş maddelik münferit sulh projesinin de Osmanlı'nın galip olduğu bir dönemde uygulamaya konulması gerektiğini ifade etmiştir. Çanak-kale Zaferi ve Kutü'l-Amâre Zaferi gibi başarıların elde edildiği ve nispeten Osmanlı'nın durumunun iyi olduğu bir dönem olarak gördüğü 1916 senesini Almanya'yla ittifaktan ayrılarak İtilaf Devletleri'yle ayrı bir barış yapmak için bir fırsat olarak görmüştür. Yakup Cemil, münferit sulh düşüncesini ciddiyetle savunmasına karşılık kendisinin silahlı bir şekilde hükûmet devirme teşebbüsü içerisinde olduğu yönündeki iddiaları Divan-ı Harpteki ifadesi boyunca devamlı surette reddetmiştir. Yakup Cemil, Divan-ı Harpteki ifadesinde münferit sulh düşüncesini Hükûmete ve Merkez-i Umumîye rızalarıyla kabul ettirmeyi amaçladığını belirtmiştir. Ancak hem diğer kaynaklar hem de Divan-ı Harpte sorgulanan Sapançalı Hakkı, Mümtaz Bey, Ali Haydar, Hasan Hoca Efendi, Yüzbaşı Nevzat ve

Tahniyeci Hakkı gibi isimler Yakup Cemil'in bahse konu ifadelerini kabul etmeyerek Yakup Cemil'i gerekirse silahlı bir müdahale için hazırlık yapmakla suçlamışlardır.

Elimizdeki Divan-ı Harp sorgu tutanaklarının incelenmesi sonucunda Yakup Cemil'in fırka kumandanlığı ve rütbe verilmemesi gibi hususlardan kırıldığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Nitekim Yakup Cemil, Bağdat'tan İstanbul'a dönüşte rastladığı Enver Paşa'nın kendisine fırka kumandanlığı sözü verdiğini söylemekte hatta verilen sözün ihtiyat zabiti olması hasebiyle yerine getirilmemesinden meysus olarak İttihâd ve Terakki Merkez-i Umumîsi nezdinde girişimlerde bulunduğunu belirtmektedir. Bu süreçte bir yandan da samimi olarak inandığını söylediği on beş maddelik münferit sulhunu da savunmaya başlamıştır. Meşrutiyet'in ilanından beri İstanbul'da devamlı surette uğrak yeri olan Meserret Otelinde münferit sulh düşüncesini Ali Haydar, Hasan Hoca Efendi, Yüzbaşı Nevzat ve Tahniyeci Hakkı gibi arkadaşlarıyla görüşmüş ve iddiasına göre onların muvafakatini de almıştır. Ancak Divan-ı Harpte sorgulanan arkadaşları, on beş maddelik münferit sulh düşüncesini kabul ettikleri iddiasını reddetmişlerdir.

Yakup Cemil, Meserret Otelinde toplantılar yapmış, münferit sulhun gerçekleşmesi için kendi iddiasına göre Hükûmeti ikna etmeyi, arkadaşların iddiasına göre ise silahlı olarak ikinci bir Bâbüâli baskınını hedeflemiştir. Meserret Otelinde toplantılar yapılmış ancak bu toplantılara yönelik herhangi bir tutuklama gerçekleşmemiştir. Hatta Meserret Oteli toplantıları sonrasında ağustosun başında Yakup Cemil'in İran'a fırka kumandanı olarak gönderilmesi Enver Paşa tarafından kabul edilmiştir. Yakup Cemil'e kuvvetlerini teşkil etmesi için Harbiye Nezâretinde büyücek bir oda da verilmesine rağmen İran hazırlıkları yaparken 19 Ağustos'ta tutuklanmıştır. Yakup Cemil'in öfkesinin yatıştığı ve bir an evvel cepheye gitmek için hazırlık yaptığı bir dönemde tutuklanması dikkat çekicidir. Ancak Ertürk ve Borak'ın eserinde Yakup Cemil'in fırkasını hazırlamakla meşgulken hazır eli değmişken Bâbüâliyi de basmayı amaçladığı belirtilmektedir.

Yakup Cemil meselesinde üzerinde durulan hususlardan biri de kendisine kimin tesir ettiği olmuştur. Bahaeddin Şakir, Yakup Cemil'in Bursa gezisinden hareketle Satvet Lütfi, Romanya seyahatleri

ve ticari ilişkileri sebebiyle de Sapançalı Hakkı üzerinde durmuştur. Şakir'e göre Prens Sabahaddin'in kâtibi Satvet Lütfi ve Sapançalı Hakkı münferit sulh düşüncesini Yakup Cemil'e işleyen iki kişidir. Divan-ı Harp sorğu tutanaklarında ağırlıklı olarak bu iki ismin Yakup Cemil'e tesir ettiği vurgusu yapılmış olsa da muhakeme neticesinde Divan-ı Harb-i Örfinin kararında hem Satvet Lütfi hem de Sapançalı Hakkı'nın Yakup Cemil'e tesir ettikleri görülememiş ve beraat etmişlerdir. Yakup Cemil, kendisine tesir ettiği iddia edilen Satvet Lütfi'yle birkaç kez görüştüğünü ve bu görüşmelerde de kesinlikle münferit sulhtan bahsedilmediğini belirtmiştir; aynı şekilde Satvet Lütfi de Yakup Cemil'le Otelinde kalması haricinde bir teması olmadığını ifade etmiştir. Yakup Cemil'in esas üzerinde durduğu isim Sapançalı Hakkı'dır ve Sapançalı Hakkı'nın sadrazam olmak hülyasına kapıldığını ve tamamıyla kendisiyle beraber olduğunu söylediğini ifade etmiştir. Sapançalı Hakkı ise münferit sulh düşüncesini kabul ettiği ve Yakup Cemil'le beraber hareket ettiği iddiasını reddetmiş, Yakup Cemil'den Enver Paşa'yı haberdar edenin kendisi olduğunu ve Meserret Otelindeki toplantıda Bâbüâli baskınına kalkışılmasının önüne geçtiğini ifade etmiştir. Ancak Sapançalı Hakkı 1919 senesinde Divan-ı Harpteki sorgusunda tam tersi bir ifade vermiş ve Yakup Cemil'i Enver Paşa'ya kendisinin ihbar etmediğini, Yakup Cemil için "Gelsin bakalım. Bu da bir kuvvettir, görüşebiliriz," dediğini ve Yakup Cemil'in münferit sulh sırrını ifşa ettiğini belirtmiştir. Bu durum Yakup Cemil meselesinde Sapançalı Hakkı'nın zamana ve şartlara göre ifadesini değiştirdiğini göstermektedir. Kuşçubaşı Eşref'in Yakup Cemil hakkındaki bir değerlendirmesinde iyi itimat ettiği bir arkadaşının söylediği bir şeyi sorgulamadan kabul edebileceği ve kurulursa her tarafa kullanılabileceği yönündeki ifadesi Yakup Cemil'e tesir etme noktasında Sapançalı Hakkı'yı bir adım öne çıkarmaktadır. Zira Sapançalı Hakkı, Yakup Cemil'in çok yakın arkadaşdır ve münferit sulh meselesi Divan-ı Harp sorgusuna kadarki süreçte araları da çok iyidir. Yine Eşref'in "Tanımadığı bir adam gelip de teklifte bulunacak olsa kabul etmez. Bunun için hariçten bir kimse bir teklifte bulunmaya cesaret edemez," demesinden de Satvet Lütfi münferit sulhu teklif etmiş olsa bile Yakup Cemil'in ona güvenerek iş yapmayacağı düşünülebilir. Yakup Cemil hakkında Kara Kemal, Doktor Nazım ve Midhat Şükrü gibi isimler

de münferit sulh düşüncesinin kendisinden değil hariçten bir tesir neticesinde olduğunu düşünmektedirler. Netice olarak ister kendi özgün fikri olsun isterse başkalarının telkin ve yönlendirmesiyle olsun Yakup Cemil, “mehtapta balkonda aklına düştüğünü” belirttiği on beş maddeyi ciddiyetle sahiplenmektedir. İfadesi boyunca bu on beş maddeye dönük herhangi bir kimsenin telkininden bahsetmemektedir. Ancak on beş maddenin kabulünü ısrarla talep etse de hükûmeti cebirle düşürmek yönünde bir çalışması olmadığını, hükûmet azalarının ikna edilmesiyle meselenin çözülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. İlâveten Yakup Cemil, hükûmeti düşürme hususunda kendisine yöneltilen ithamlarda özellikle Sapançalı Hakkı’yı suçlamakta, Sapançalı ve Mümtaz Bey gibi isimlerin kendisini öne atarak işin içinden sıyrılmaya çalıştıklarını ifade etmektedir.

Divan-ı Harp sorgu tutanakları incelendiğinde Yakup Cemil’in münferit sulh düşüncesinin icraya konulması akabinde yeni kabinenin teşkilinde kimlerin vazife alacaklarının da ısrarla sorulduğu görülmüştür. Yakup Cemil, biri Fethi Bey diğeri Sapançalı Hakkı sadrazamlığında iki kabineden bahsetmiştir. Fethi Bey’in sadrazam olarak öngörüldüğü kabinede Harbiye Nâzırı ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olarak Mustafa Kemal Paşa’nın ismini söylemiştir. Bu da Mustafa Kemal isminin yeni kabinde geçtiğini kat’î bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak Mustafa Kemal, bu meseleden haberi olmadığını belirtmiştir. Yakup Cemil’in münferit sulh düşüncesi hayata geçtiğinde Harbiye Nâzırı Enver Paşa, Dâhiliye Nâzırı Talât Bey ve Sadrazam Said Halim Paşa’nın yerine yeni bir kabinenin teşkilinden bahsetmesi, elbette mevcut hükûmeti, kendini koruma refleksine sevk etmiştir. Zira hiçbir iktidar kendinin saf dışı bırakılmasını istemez ve böyle bir girişime gücü nispetinde karşı durur. Nitekim münferit sulh akabinde Enver Paşa’yı ve Talât Bey’i değiştirme önerisinde bulunan Yakup Cemil’in bu tasavvuru, belli ki hükûmet tarafından bir komplo olarak değerlendirilmiştir.

Divan-ı Harb-i Örfinin muhakemesi sonrasında Yakup Cemil’in idama mahkûm olup haricinde herkesin beraat etmesi de hadisenin muhaliflere gözdağı vermek amacıyla abartılmış olabileceğini akla getirmektedir. Nitekim Divan-ı Harp sorgu tutanaklarında bir-iki bomba ve iki tabancayla hükûmet devirme teşebbüsü vurgusu yapılmıştır. Bütün bunlardan Yakup Cemil’in parti içi muhalefete

gözdağı vermek amacıyla “kurban” edildiği de düşünülebilir. Yakup Cemil’in 11 Eylül’de kurşuna dizilmesi akabinde Sapançalı Hakkı, Hüsrev Sami ve İzmitli Mümtaz Bey gibi isimler de sürgünle cezalandırılmışlardır. Enver Paşa’ya yakınlığıyla bilinen bu isimlerin Cemiyetten bütünüyle tasfiyesi İttihâd ve Terakki içerisinde Talât Bey grubuna muhalif olanların etkisiz hâle getirildiklerini de göstermiştir.

Yakup Cemil silah ve siyaset arasında tükenmiş bir ömre sahiptir. Tabii birincisini yani askerliği biliyordu ancak ikincisi ve onun yabancı olduğu siyasetti. Nitekim siyaset meydanına münferit sulh düşüncesiyle girişi onun sonunu getirmiştir. Onun yaşamı, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde, devrin şartlarının zorladığı veya ortaya koyduğu, bulanıklaşmış bir meşruiyetin sınırlarında (neyin doğru neyin yanlış olduğunun tam olarak bilinemediği), kahramanlıkla hainlik arasında gidip gelmiş-yaşanmış bir hayattı.

YAKUP CEMİL MESELESİ DİVAN-I HARP SORGU TUTANAĞI

rih hatırlanmazda kalmamış ise tahminen ne kadar zaman evvel-
dir?

Yakup Cemil Bey[’in] mayısın on beşinden sonra Otelimize gel-
diğini zannederim. Tahminen yirmi gün kadar kaldı. Yakup Cemil
Bey’in Otelde bulunduğu esnada maruf simalardan başka hiç kim-
senin bulunduğunu hatırlayamıyorum. Yalnız Yakup Cemil Bey’in
avdetine yakın bir zamanda Mebus Hüseyin Kadri Bey iki üç gün
kadar Otelde kalmıştır.

Başka gerek Çekirge’de veya Bursa’da diğer otel ve hâneler-
de ikâmet edip de geceleri veya gündüzleri Yakup Cemil Bey ile
konuşmak üzere gelip giden maruf simalardan kimler vardır?

Hüsrev Bey, Mebus Âtîf ve Âsaf beylerin bir veya iki defa Yakup
Cemil Bey’i ziyaret ettiklerini hatırlıyorum.

Bizzat siz Yakup Cemil Bey ile bu yirmi günlük ikâmeti es-
nasında tabiatıyla birçok kereler konuşmuş olacaksınız mübâ-
hasâtınız neye dair idi?

Otele gelen misafirle az görüşmek menfaatim îcabı olduğun-
dan bittabi Yakup Cemil Bey’le de ancak birkaç defa görüştüm. Bu
musâhabeler esnasında Yakup Cemil Bey muhârebede geçirdiği ha-
yattan bahsetmişti. Bir de kendisi ve Enis Avni Bey’in iştirakiyle Ke-
şiş Dağı tepesine bir otel inşa ettirip, ondan istifade etmek cihetini
düşünerek çiftçilik ve arıcılığa merakı olduğundan birçok defa [s.
2] arıcılık ve çiftçilikten bahsolundu.

Aka Gündüz (Enis Avni) Bey Otele gelir, sizinle ve Yakup
Cemil Bey’le görüşür mü idi?

Enis Avni yedi sekiz aydan beri Otelde ikamet ediyor ve Yakup
Cemil Bey’in ehlibâsından olduğu için bittabi onunla görüşürdü.

Ne gibi şeyler konuştuklarına dair az çok malûmatınız var
mıdır?

İhtimal o zaman ne konuştuklarına dair az çok haberdar olur-
dum. Fakat aradan zaman geçtiği için hatırımda kalmamıştır.

İstanbul’a niçin ve ne zaman geldiniz?

Tahminen bir ay mukaddem Dâhiliye Nâzırı Talât Beyefendi Haz-
retlerine mezuniyet için bir mektupla istirhamda bulunmuştum.
Mezuniyeti burnumda bir ameliye-i cerrâhiye yaptırmak üzere talep
ve rica etmiştim. Temmuzun yirminci günü on beş gün mezuniyetle
İstanbul’a geldim.

Mezuniyetinizi mûcib olan ameliye-i cerrâhiyeyi İstanbul'da müddet-i ikâmetiniz zarfında icra ettirdiniz mi?

Hayır, icra ettirmedim; buna birçok sebep var: Evvelâ, kâfi derecede param yoktu. Hatta geçen hafta Çekirge'deki Otele bir telgraf da çektim. Para göndermelerini bildirdim. Sâniyen, Talât Beyefendi kendilerini haberdar ettikçe mezuniyet vereceklerini va'd buyurdıkları için isti'câle lüzum görmedim. Sâlisen, Talât Beyefendi'den intizar ettiğim bir cevap da ameliyatımın tehirine sebebiyet vermişti. Fakat bu defa Çekirge'den beklediğim para gelince ve aşî şahadetnâmesini istihsâl için İstanbul'da beş-altı gün daha kalacağım anlaşılınca ameliyatın icrasına teşebbüs ettim. Bunun için de kolera aşısını yapan Zeynep Kâmil Hastahânesi Ser-tabibi Doktor Lebid Bey'in vesâtetini istirham ettim. Doktor Lebid Bey, mütehasısıyla görüşüp takarrür edecek ameliyat gününü dün veya bugün telefonla bana bildirecekti.

Mademki üzerinizde ameliyat için lüzumu olan para yok idi, neden ameliyatı vesile ittihâzı ile mezuniyet talep ettiniz?

Otelin hâsîlatından daima bulunuyor ve hatta oradan ayrılırken arkamdan derhâl para yetiştirmelerini tembih etmiştim. Fakat geç kaldığını görünce telgrafla istedim. Mamafih ameliyat yaptırarak maklığıma yegâne sebep parasızlık değil. Yukarıda [s. 15] bunu da hükûmete arz ile bilhassa Bursa'daki ekmek meselesini nazar-ı itibara almalarını istirham ettim. Cemiyet âzâsı arasında bazı mübâyenet-i efkârı Mebus Sûdî Bey ve Doktor Hasan Rıza Bey'den de işittim.

Bursa'da ve İstanbul'da bulunduğunuz esnada Vükelâdan bazılarının debdebesinden ve bazılarının da etrafındakilerin müsâmahasından bahis ve bu gibi ahvâlin halk beyninde fena cereyanlar tevlid ettiğinden bahsetmişsiniz. Halka giran gelen bu debdebeler kimler tarafından yapılıyor ve ne gibi şeylermiş, müsâmaha eden zevât kimlerdir ve ne gibi husûsâta müsâmaha ediyorlarmış?

Esnâ-yı harpte daha mahviyetkârâne hareket etmesi temenni edilen ve iki üç otomobille gezmesi bilhassa avam arasında kîlûkâlî mûcib olan en ziyade Enver Paşa Hazretleridir. Sultan Efendi Hazretlerinin maiyetlerinde bulunan zâbit için Bursalılardan bazılarının "Cephe-i harpte bulunması icab eden bir zâbit bugün işsiz olarak

buralarda geziyor,” dediklerini müteaddid defalar işittim.

Talât Beyefendi Hazretleri için kimse debdebeden bahsetmiyor. Kendilerinin en ziyade etrafında bulunan bazı zevâta müsâmaha ettiği rivayet olunuyor. Bu cümleden olarak Ermenilerin ihracı münasebetiyle irtikâbından dolayı azledilen Vali Ali Osman Bey’in el’ân taht-ı muhâkemeye alınmaması bir misal teşkil ediyor.

Fezleke

Geçenlerde berây-ı tebdil-i âb-ı hava Bursa’ya azimet eden Binbaşı Yakup Cemil Bey’in nâzil olduğu Bursa’da Çekirge nam mahalde kâin ve Prens Sabahaddin’in Kâtib-i husûsîsi Satvet Lütî Bey’in taht-ı isti’carında bulunan Servinaz Otelinde ikâmeti sırasında Satvet Lütî Bey, Yakup Cemil Bey’e hulûl ederek akide-i siyasiyesini tahvil ve ahvâl-i hâzırâyı tevliid eden esbâb-ı siyasiyeden bahisle Dâhiliye Nâzırı Talât Beyefendi Hazretlerinin etrafındakilerin müsâmahasını ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa Hazretlerinin de milletin yaşamakta olduğu ân-ı tarihîden gafil bir derecede debdebe ve dârat içinde imrâr-ı hayat etmekte olduğu ve bilhassa Vükelâ arasında bir âheng-i tam mevcut olmadığını ve havâyic-i zarûriyenin fıkdanı yüzünden efrad-ı ahâlinin son derecede zaruret ve müşkülât içinde bulunduğunu ve vatan ve milleti bu vartadan tahlis etmek için erkân-ı hâzıra-i devletin ıskâtı ve düvel-i İtilâfiye ile sulh-ı münferid akdi icab ettiğini ve bunun temini için de [s. 16] bazı tedâbir ittihazı lazım geldiğini söyleyerek mumaileyh Yakup Cemil Bey’i iğfal ve daire-i mahremiyetine ithal ettikten sonra İstanbul’da lazım gelenlerle temas ederek maksadın saha-i husûle îsal olunmasını temin yolunda müzâkerelerde bulunmak üzere bir müddet sonra Yakup Cemil Bey’in geldiğini müteakip Sirkeci’de Meserret Otelinde açtığı bir odada İnzibat Bölüğü Kumandan-ı sâbıkı Nevzat ve Bâbîâlî muhafızlarından Jandarma Mülâzımı Hasan Hoca, ~~Jandarma Alay Kumandanı~~ Divan-ı Harb-i Örfî Yaveri Murat ve Yenişehirli Haydar, Tahniye Müdür-i sâbıkı Üsküplü Hakkı, Hakkı Sapanca efendilerle Yakup Cemil Bey’in çete efradından Selim, Mehmet, Yahya Kapudan, Telgrafçı Fehmi, Tikveşli Hasan, Tayyip, maslûb Çerkes Ahmet’in kardeşi Kâmil’i odasına celb ve davet ederek Anadolu’da düşmanın ilerlediğini ve İran’a gitmek arzusunda ise de “Şimdilik

hükûmetin işi buradadır. Buralardan ayrılmayınız, gaib olmayınız,” gibi manidar sözlerle malûm olan hizmette tavzife ibtidâr ve hatta Ahmet’in biraderi için “Kâmil de kardeşini asanlara tabanca sıkmak için hazırlanıyor,” diyerek maksad-ı içtimâ’larını izhâr ettiği Üsküplü Mehmet’in ifadesinden istidlâl edilmiştir.

Mâhâzâ burnunda ameliyat-ı cerrâhiye icra ettirmek maksadıyla İstanbul’a on beş gün mezuniyetle gelen Satvet Lütfi Bey’in şimdiye kadar burnunu tedavi ettirmediği ve ettirmek arzusunda da bulunmadığı ve zaten parası da olmadığını söylemesi hilaf-ı hakikat temâruza dâldir. Mamafih Bursa’da iken Yakup Cemil Bey’le harp veya sulh-ı münferid hakkında müzâkerât-ı siyasiyede bulunduklarını ve memleket için sulh-ı münferid akdinin hayırlı olacağı ve kanaat-i siyasiyesinin bu merkezde bulunduğunu söylemiş olması itibarıyla Yakup Cemil Bey’in İstanbul’daki icraat ve faaliyet-i ma’lûmesini yakından tetkik ve sahih bir nazarla takip ve tetkik etmek için ameliyat-ı cerrâhiyeyi tasnîan mezuniyet istihsâl ve bu maksad-ı kâzibe altında İstanbul’a geldiği ve on beş gün müddet mezuniyetini ikmâl ettiği hâlde parasızlık iddiasına rağmen avdet edememesi ve bu esnada ricalden bazılarıyla temas ederek efkâr-ı muzırrası olan sulh-ı münferidi alenen söylemesine ve Yakup Cemil Bey’in aynı maksadı takiben ötekisine berikisine propagandada bulunmasına ve kezâlik Meserret Otelinde Yakup Cemil Bey’in içtimâ’ akdettiği odada konsol derûnunda bir bomba zuhur ve otel müste’ciri Mustafa Efendi tarafından teslim edilmesine göre mumailayhimadan Satvet Lütfi Bey’in teşvikât ve tergîbât-ı iğfalkârânesi neticesi olarak Yakup Cemil Bey’in ma’lûmü’l-esâmî zevâtla görüşüp sulh-ı münferid akdini temin etmek maksadıyla teşebbüsâtta bulundukları taayyün etmekte olduğundan cümlesi hakkında Divan-ı Harb-i Örfice ta’mik-i tahkikat edilmek üzere işbu evrak-ı tahkikiye ile zuhur eden bir adet el bombası ma’an Müdüriyet-i Umûmiye-i Aliyyeye arz ve takdim olunur. 8 Ağustos 1332 [21 Ağustos 1916].

[Kaynak: MSB. ATA., ATASE., BDH., 2331, 100/34]

Yaver Murat'ın ifadesi, 21 Ağustos

[s. 1] Berây-ı istizâh celbedilen Taşkasap'ta Nazım Paşa'nın konağı karşısındaki kiralık hânelerde müste'ciren sakin Divan-ı Harb-i Örfi Yaveri, Âsitâneli 35 yaşında Mülâzım-ı Evvel Murat Efendi bin Mustafa Efendi'nin ahzolunan ifadesidir. 8 Ağustos 332 [21 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey'i tanır mısın, ne münasebetle tanırırsın?

Tanırım. Geçen sene Cemil Bey'in bâ-emr-i Nezâret-penâhî teşkil olunan gönüllü taburlarıyla birlikte ve mumaileyh Cemil Bey'le Kafkas Cephesi'ne gittiği zaman ben de alay ile gitmiş idim. Alay Kumandanı idi. Bu münasebetle tanırım.

Meserret Apartmanı'nda bir içtimâ' vâki' olmuş, orada siz de bulunmuşsunuz. Ne gün ve nerede ve kimler bulunmuş idi?

Yakup Cemil Bey bana Hükûmet-i hâzıra heyet-i umûmiyesi veya içinden bazıları hakkında bu Ramazan Bayramı'nın arife gününe kadar vukû' bulan mülâkatlarımızda buna dair hiçbir şey söylememiş idi. Ancak arife günü zevâlî saat on iki¹ raddelerinde, Divan-ı Harb-i Örfi koridorunda bulunduğum sırada sabık İnzibat Bölüğü Kumandanı olup o esnada İki Numaralı Heyet-i Tahkikiye âzâlığında bulunan ve hâlen Yıldız Maiyet Bölüğü Kumandanlığında müstahdem olan Yüzbaşı Nevzat Bey beni dışarıya çağırdı. Birlikte İtfaiye Kışlası önüne çıktık. "Meserret Otelinde Yakup Cemil Bey'in beni istediğini" söyledi. "Ne yapacaktı?" dedim. "Bilmem!" dedi. Kendisinin dahi gideceğini söylediği cihetle birlikte gittik. Yolda bize kimse iltihak etmedi. Yani bir arkadaşa falan tesadüf etmedik, ikimiz gittik. Otelin zannederseniz ikinci katında olacak köşede bir odaya girdik. Odada kimse yok idi. Ben, Meserret Apartmanı'na gider isem de yukarısına çıkmamış olduğumdan yukarısını bilmediğim gibi odanın numarasını da bilmiyorum. Otelci Mustafa Efendi'ye Yakup Cemil Bey'i sorduk ise de "Gelmedi," dedi. Bu odaya, Nevzat Bey'in "Haydi yukarıya çıkalım," demesi üzerine çıktık. Ben yukarıda söyledim gibi Otelin yukarısını bilmiyordum. Nevzat Bey, ber-minval-i muharrer Yakup Cemil Bey'in gelmediği cevabını alınca "Oturalım,"

¹ Öğle vakti on ikiyi başlangıç kabul eden saat

dedi; oturduk. Tahminen yirmi dakika sonra Yakup Cemil Bey sivil olarak geldi. “Hoş geldiniz!” dedi; oturdu. Hâl ve hatır ettikten sonra bana tevcih-i hitap ederek “Murat, senin de aklın [s. 2] erer. Muhâbebe mevâki’inde bulundun, vaziyeti bilirsin, kuvvetimiz azdır, fena gidiyoruz,” dedi. Ben de “Bir şey anlamıyorum,” dedim. “Sen mekteplisin, senin aklın erer, nasıl bir şey anlamıyorsun? Şimdiye kadar İttifak Devletleri’yle beraber bulunduk iş bu hâle gelince yani bu kadar zarar görülünce İtilâf tarafına geçebiliriz. Zıyanın neresinden dönülürse kârdır,” dedi. Ben de “Bu nasıl olur, şimdiye kadar beraber bulunduk, harp ettik ve bâhusus gazeteler de yazıyor. Ruslar ile İngiliz bizim din düşmanımızdır. Bizim milletimize en büyük düşmanlığı [olan] İngilizlerle Ruslardır. Bunu herkes biliyor. Şimdi nasıl olur da müttefiklerimizi bırakarak İtilâf tarafına geçebiliriz?” dedim ve “Böyle bir şey bilinirse bizi hain-i vatan diye öldürürler ve hakları da olur,” dedim ve hatta “Sen bu işi kendi aklın ile yapıyorsan sen de yapma,” dedim. “Herhâlde fikrin yanlıştır,” diye ilave ettim. Bu mükâlemât benim ile Yakup Cemil Bey arasında geçiyor, Nevzat Bey dinliyordu.

Bu mülâkat ne kadar sürdü?

Yarım saat kadar.

Cemil Bey; sizin, kendisine “Kendi aklınla hareket ediyorsan sen de yapma,” demekliğin[iz] üzerine ne dedi?

“Benim aklım eriyor,” dedi ve “Merkezden de bazıları muvâfakat ettiler,” dedi.

İtilâf partisine geçmek için ne gibi vesâit isti’mâl edecekmiş?

Nasıl geçileceği hakkında ben sormadım, o da bir şey söylemedi.

Bu merkezden maksat nedir?

Merkez-i Umûmîdir.

Kimler muvâfakat etmiş, isimlerini tasrih etti mi?

Hayır, etmedi. “Yarın yine Merkez-i Umûmîye gideceğim,” dedi.

Siz kendisini evvelden beri Fırkaya mensup olarak mı tanıyordunuz?

Evet.

Daha başka ne söyledi?

Daha ehemmiyetsiz bazı şeyler söyledi. “Düşün, taşın, yarın yine gel,” dedi. Bu muhâvere hitâma erdiği sırada odadan -üçümüzün

bulunduğumuz- odadan içeriye Yüzbaşı Maçkalı sabık İtfaiye Bölük Kumandanı Ahmet Efendi ile Yenişehirli Haydar Efendi girdiler. [s. 3] Ba'dehu Yüzbaşı Ahmet Efendi ve Yakup Cemil Bey bu odadan çıkarak başka bir odaya gittiler. Yenişehirli Haydar Efendi'nin dahi birlikte gidip gitmediğini iyice tahattur edemiyorum. Hangi odaya gittiklerini bilemiyorum. Bu gelenlerle zaten ahbaplık olduğundan hâl hatır ederek konuşuyorduk. Biraz sonra Bâbîâli muhâfazasına memur Jandarma Mülâzımı Hasan Hoca Efendi geldi ve bu aralık Tahniyede olduğunu, isminin Hakkı Efendi bulunduğunu bildiğim ve fakat kendisiyle ülfet etmediğim zat geldi. Yukarıda söylediğim Cemil Bey, Ahmet Efendi ile ve zannıma göre Haydar Bey'le diğer odaya gitmiş olduklarından Nevzat Bey ile benim bulunduğum odada yalnız son gelen Hasan Hoca Efendi ve Hakkı Efendi dördümüz kaldık. Sonra Ahmet Bey'i ve zannıma göre Haydar Bey'i Cemil Bey odaya getirdi, bıraktı. Hasan Hoca'yı aldı; diğerleriyle gidip avdet ettiği odaya götürdü. Biraz sonra avdet ettiler. Cemil Bey'in bu muhtelif odaya gidip gelmeleri ve mülâkatları on dakika veya bir çeyrek kadar sürüyordu. Yukarıda ismi geçen Tahniyedeki Hakkı Efendi'yi Cemil Bey o odaya götürüp götürmediğini[n] farkında değilim ve biz odada oturduğumuz sırada bu mesâil hakkında hiçbir söz cereyan etmedi ve bu gidip gelmeler esnasında da gerek avdet edenler ve gerek gitmekte bulunanlar yekdiğerine bir şey söylemedikleri gibi velev imâen bile yekdiğerlerine bir şey ihsas ettirmekten çekiniyorlar gibi görünüyordu. Daha sonra Yahya Kapudan geldi. Bunu şahsen tanırım, kendisini hâl ve hatır etmekten ibaret tanırım. Yahya Kapudan ayakta durdu. Yüzbaşı Ahmet Efendi ve biraz sonra Hasan Hoca Efendi de gitti ve arkalarından ben de çıktım. Diğerlerinden orada kimler kaldı ve kimler gitti hatırlayamıyorum. Ahmet Efendi ile Hasan Hoca Efendi'den birisiyle mülâkat edebilmek için arkalarını takiben gittim. Hasan Hoca'ya Divanyolu'nda mülâki oldum. Kendisine Yakup Cemil Bey ile geçen şeyler[i] yukarıda söylediğim gibi aynen tekrar ederek bu nasıl şey, diye sordum. Hasan Hoca da "Benim de aklım ermiyor, bunları nasıl söylüyor?" dedi. Bundan anladım ki Hasan Hoca da muvâfakat [s. 4] etmiyor. Sonra evime avdet ettim. Başka kimse ile bu işe dair mülâkat etmedim.

Yakup Cemil Bey ile muhtelif harp cephelelerinde bulunduğunuz sırada Hükûmet-i hâzıra veya muhârebenin şekli-i ilanı

hakkında muhalefetkârâne efkâr ve ahvâl görmüş mü idiniz?

Katiyyen.

Yukarıda aranızda geçen mülâkat ve diğerlerine icra eylediğini anladığınız aynı telkînâtan mumaileyhin böyle efkâra sapmasına kendinizce ne anladınız?

Delilikten başka bir şey anlamadım.

Haricen bir menfaat veya gazez tahtında hareket etmiş olması ihtimaline göre kendinizce tahkikat yaptınız mı?

Bu bâbda kat'î bir şey diyemez isem de Yakup Cemil Bey'le mülâkattan tahminen iki gün sonra, iyi hatırlayamıyorum, Haydarpaşa'da mı veyahut İstanbul'da mı bir yerde Yüzbaşı Ahmet Efendi'ye tesadüf ettim. Hasan Hoca'ya anlattığım gibi ona da anlattım. Mumaileyhin de buna muvâfakat etmediğini anlamakla beraber kendisine yani "Yakup Cemil Bey'i -Hicaz'da para ile Arapları ayaklandırdıkları gibi- İtilâf hükûmetlerinin başkalarına para vererek ıtmâ' ile bu yola döktükleri ihtimali vardır. Yakup Cemil Bey bizi alet ederek böyle işlere sokmak istiyor. Sonra bizi asarlar," dedim. Ahmet Efendi dahi "Bu söyledikleriniz muhtemeldir," dedi.

Yakup Cemil Bey'in şu suretle müracaatına muvâfakat eder görünmüş olsa idiniz sizden ne gibi bir hizmet bekleyeceğini zannediyordunuz?

Bana bir şey söylemedi ve ben de kendisine "Benden ne hizmet bekliyorsun?" diye sormadım.

Diğer mülâki olduğu zevâta bu yolda bir teklifte bulunmuş mu yani bir hizmet teklif etmiş mi?

Sual etmedim ve benim maksadım da onları ikaz etmek idi. Bilmiyorum ve onları mütemâyıl görmeyince bu benim için kâfi idi. [s. 5]

Bundan sonra Nevzat Bey ile mülâki oldunuz mu?

Üç dört gün sonra Nevzat Bey'i gördüm. "Nedir bu hâl?" dedim. Onu da muvâfakat etmemiş gibi gördüm.

Nevzat Bey'in seni Otele götürmesi ve senin yanında Yakup Cemil Bey ile görüşmemiş olması itibarıyla Yakup Cemil Bey ile Nevzat Bey'in daha evvel görüşmüş olmaları anlaşılıyor. O hâlde Nevzat Bey'den izahat istediniz mi?

Hayır, bir şey sormadım.

Yakup Cemil Bey'in diğer bazı eşhasla içtimâ' hâlinde bulunduklarını gördünüz mü?

Bu meseleye dair başka bir içtimâ' görmedim. Bildiğimi de yukarıda söyledim. Ancak Yenişehirli Ata'yı dahi Şehzadebaşı'nda oturması mülâbesesiyle "Onu da görürsen gelsin deyiver," dedi. Ben de beş altı gün sonra tesadüf ettim. Kendisine söyledim. Hâlbuki mummaileyh bana bittabi Yakup Cemil Bey ile suret-i mülâkat hakkında bir şey ifade etmeyerek yalnız "Seni istiyor," demekliğime karşı malûmatı varmış ki "Bu işler vatanın aleyhinedir," dedi. Binaen, "Evet, doğru; iyi takdir etmişsin," dedim.

Şimdilik ifâdâtını imza eyle.

İmza edeyim.

Hasan Hoca Efendi'nin ifadesi, 21 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Samatya'da Malcı Yokuşu'nda 58 numaralı hânede mukim Bâbîâli Muhafız Bölüğü Jandarma Mülâzım-ı Evveli 93 tevellüdlü Hasan Efendi bin Ali Efendi'nin ahzolan ifadesidir. 8 Ağustos 1332 [21 Ağustos 1916].

Size Hasan Hoca Efendi de diyorlar mı?

Evet.

Yakup Cemil Bey'i nereden tanırırsınız?

Mektepten beri tanırım.

Mummaileyh ile Meserret Apartmanı'nda bir içtimâ' vukû'a gelmiş bu bâbdaki malûmatınızı ber-tafsil söyleyin.

Çanakkale'den hasta arkadaşım Yüzbaşı Âsaf Efendi, Meserret Oteline [s. 6] gelmiş. Kendisini görmekliğim için jandarma neferini bana yollamış. Ben de Meserret Oteline gittim. Otelin üst katlarında Âsaf'ı ararken Yakup Cemil Bey'i odada gördüm. Mecbur oldum iki dakika kadar oturmaya... Müsaade istedim. Kapıdan çıkarken -odada Yakup Cemil Bey'den mâ'adâ Yüzbaşı Nevzat Efendi ve Divan-ı Harb-i Örfi Yaveri Mülâzım Murat Efendi, evvelce Arnavutköy'ünde merkez memurluğu yapan Hakkı Efendi, der-hâtır edemediğim bir iki kişi daha var idi. Kapıdan çıkarken Yakup Cemil Bey de çıktı. "Vükelâdan istizâhâtta bulunacağız," dedi. "Ben böyle şeyden anlamam

ve hiç böyle şeyle alakam da yoktur,” diyerek, müsaade alarak gittim. Sonra ben bu işe hiç ehemmiyet vermedim. Çünkü böyle mecnunâne fikre hiçbir arkadaşımın iştirak etmeyeceğini kat’î olarak bilirim. “Yalnız başına Yakup Cemil Bey ateş olsa cürmü kadar yer yakar,” dedim. Kimseye de söylemedim. Binaenaleyh efrada, muhafızı bulduğumuz vükelâ-yı muhterememizin hiçbir kılına halel getirmemek üzere kanlarının son damlasına kadar hizmet edeceklerine dair yemin de ettirdim. Lâlettayin bölükten bir jandarma celbolunarak daima ne suretle tenbihâtta bulunduğumu heyet-i muhteremeniz sual edebilirler.

Yakup Cemil Bey vükelâdan istizâhâtta bulunmayı ceffe’l-kalem mi söyledi, bazı mukaddemât serdetti mi?

Hiçbir mukaddeme serdetmeksizin “Siyasiyat ve ahvâl-i askeriye[ye] dâir istizâhâtta bulunacağız,” dedi.

Bu sözleri size yalnız mı söyledi? Başka kimse de var mı idi?

Yalnız olarak yukarıda saydığım zevâtın bulundukları odaya mutasıl bulunan odanın kapısı önünde söyledi.

O gün yolda Yaver Murat Bey size tesadüf etti mi? Size ne dedi?

Evet, tramvayda buluştuk.

“Bu adam delidir. Bunun böyle mecnunâne hareketine ben iştirak etmem. Arkadaşlar da etmez,” dedi. Ben de Murat Efendi’ye “Lanet olsun!” dedim. Ve bunun istizâh edeceğim demekten maksadı daima Bâbîâliye gelir, Sadrazam Paşa ve Hariciye Nâzırına² [s. 7] ve diğer nâzırlara gelir, görüşür idi. Bunlardan soracak zannettim. Sonra Yüzbaşı Nevzat Efendi ile de görüştüm. Murat Efendi’yle görüştüğüm gibi cinnetine kâil olduk.

Yakup Cemil Bey’in fırka-i ekseriyete mensup olduğunu bilirsiniz.

İttihâd ve Terakki Cemiyetinin müfettiş-i umûmîsi olduğunu bilirim.

Hâl böyle olunca kendisinin bu etvâr-ı garibesine ne mana verdiniz?

² Yakup Cemil meselesinin olduğu dönemdeki Sadrazam ve Hariciye Nâzırı Said Halim Paşa, Harbiye Nâzırı Enver Paşa ve Dâhiliye Nâzırı da Talât Bey’dir.

Hayret ettim ve deliliğine hükmettim. Biz kendisini en muhterem ve fedakâr bilir idik.

Yakup Cemil Bey tarafından size davet vâki' oldu mu?

Hayır.

Yakup Cemil Bey, bu teşebbüslerin Talât Beyefendi'nin rızasıyla yapıldığı hakkında bir şey söyledi mi?

Hayır.

Maiyetiniz efradını tahlif için neden sebep gördünüz?

Zaten ordudan emir gelmiş idi. Onun üzerine emr-i tahlifi icra etmiştik. Fakat Yakup Cemil'in yukarıda söylediğim sözleri üzerine şüphelenerek efradı her türlü efkâra teba'iyet etmemeleri için ve son demlerine kadar vükelâyı muhâfaza etmeleri için tekrar tahlif ettim.

Yakup Cemil Bey bu harekâtında yalnız mı değil mi; bilir misiniz?

Benim bildiğim, tanıdığım arkadaşlarım bunu kemal-i nefretle reddetmişlerdir.

Bu rüfekânızın isimlerini tasrih edin?

Mülâzım Murat Efendi, Yüzbaşı Nevzat Efendi, Sapançalı Hakkı Bey, Süvari kaymakamlığından mütekâit Mümtaz Bey, Hacı Eşref Bey, Hüsrev Sami Bey; hatırlayabildiklerim bunlardır.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 8]

Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 21 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Maiyet-i Seniyye Bölüğü Kumandanı Yüzbaşı Üsküplü 99 tevellüdlü Nevzat Bey bin Şahin Efendi'nin ahzolanan ifadesidir. 8 Ağustos 1332 [21 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey'i ne zamandan beri tanıyorsunuz?

Üç seneden beri tanıyorum.

Kendisinin fırka-i ekseriyete mensup olduğunu bilir misiniz?

Hayır, yalnız Halil Paşa'nın en yakını olmak üzere tanırım ve Paşa'nın da "Yakup Cemil Bey ne isterse yapı!" diye husûsî emrini telakki etmiş idim.

Arife günü Meserret Apartmanı'nda kendisiyle mülâkat et-

mişsiniz ve bir içtimâ' vâki' olmuş. Bu bâbdaki malûmatınız ne ise ber-tafsil söyleyiniz.

Ben o gün sabahleyin burada yatıyordum. Yakup Cemil Bey, Nafiz Bey'in şirket telefonu ile benim ile Murat'ın beraber yanına gelmekliğimizi söylemişti. Abdullah Efendi Lokantasında bulunmaklığımızı takyit ediyor idi. Murat Bey henüz gelmemiş ve saat de zevâlî sekizde ki uykudan kaldırılmış idim. Dokuz buçukta vazifeye avdet etmek üzere yalnız [olarak] mezkûr Lokantaya gittim. Hakkı Sapanca -Şişli'de Osman Bey Gazinosu civarında mukim ve Galata'da Selanik Bankasında yazıhânesinde müştegil- ve Yakup Cemil Bey birlikte oturduklarını gördüm. Selamlaştım ve oturdum, kahve içtim. Yakup Cemil Bey, "Nevzat; ne'n var biraz seni zayıf görüyorum," dedi. Ben de "Rahatsızım," dedim. "Sen hakikaten Halil Paşa'nın bir arkadaşı olduğunu ispat ettin ve Halil Paşa da bu bâbda isabet etmiştir. Bugün daha samimi kardeşimsin," dedi. Bu sıralarda Hakkı Sapanca kalktı ve gitti ve Hakkı Bey'e hitaben "İcap eden şeye tevessül ediniz," dedi. Hakkı Bey gitti ve bana bir şey söylemedi. Ve Hakkı Bey'e Yakup Cemil Bey "Meserret Otelinde görüşürüz," dediğini de hatırlıyorum, ba'dehu yalnız ikimiz kaldık. Yakup Cemil Bey bana hitaben "Hakkı Bey ile görüştük, Hükûmet bugün müşkül mevkîe düştü, bir izahat almak vesilesiyle arkadaşlar umûmiyetle bir teşebbüste bulunacağız ve sana da tabii açıyorum," dedi. [s. 9] Ben de "Teşekkür ederim," dedim. "Bu meseleyi açar mısınız, nedir, ben de bileyim," dedim. "Ben seninle Meserret Otelinde görüşürüm. Murat ile beraber Meserret Oteline gel, daha başka arkadaşlar varsa sen bize onları da al gel," dedi. Ben kendisine "Bundan bir şey anlayamadım, biraz izahat verir misin?" diye tekrar sordum. "Sen acele git, arkadaşları Murat'ı falan bul da bana, Meserret Oteline gel, şimdi vaktim yoktur. Gideceğim," dedi. Sonra ben kendisine dedim ki "Sen bilirsin. Benim için Enver Paşa, Talât Bey, Halil Paşa ve ondan sonra sen gelirsin. Sakın bunlar aleyhinde bir şey olmasın?" dedim. O da "Hayır, zaten bunların reyîyle yapılıyor," dedi. Ben yine kendisine "Kimler var, bileyim," diye sordum. "Umum arkadaşlar yani süvari kaymakamlığından mütekâit Mümtaz Bey -Hakkı Sapanca'nın yanındadır- Merkez-i Umûminin malûmatı vardır. Sen kimseye açma ben sana i'timâd ettim. Birkaç isim söyledim," dedi. Ben de şu suretle daha ziyade malûmat alamayacağımı anlayınca "Peki,"

dedim ve ayrıldım, geldim. Murat'ı buldum ve "Murat Efendi, Yakup Cemil Bey seni istiyor, benimle beraber," dedim ve "Birkaç zâbit arkadaş daha gelsin," dedi fakat "Ben maksadını bilmiyorum," dedim. "Murat Efendi sana bir şey söylemedi mi?" dedi. Ben de "Bilmiyorum," dedim. "Beraber geliniz, dedi" dedim. Birlikte Murat Efendi ile Meserret Oteline gittik. Otelde Mustafa Necip merhum ve Halil Paşa ve kendisinin daima oturdukları ikinci kattaki köşede bulunan odaya gittik. Üçümüz oturduk. Yakup Cemil Bey, Murat Bey'e hitap ederek "Nevzat Bey sana bir şey söyledi mi?" diye sordu. Murat da "Hayır," dedi. Gittiğimiz zaman Yakup Cemil Bey'i orada bulduğumuzu pek iyi hatırlamıyorum. Murat Bey adem-i malûmat beyan etmesi üzerine, "Şimdi İttifak-ı Müselles hükûmetleriyle işimiz sukûta vardı. Bunu da söz vermiş bulunduğumuz için tabii nükûl etmek güç olacak. Şimdi kabineden izahat almak için vesile ittihaz edeceğiz. [s. 10] Vaziyet bazı yer kazanacak gibidir. İtilâf tarafına dönmek lazımdır. Şu suretle kabine kendiliğinden nükûl edemez." Böyle bir istizâh ile dönülecek olunursa arazi kazanılacak olduğunu perişan olarak söylediği sözlerden ben anladım. Murat Bey de buna hitaben "Bu kancıklık değil mi?" dedi. "Canım bu hükûmetin bir siyasetidir," gibi bir şey dedi, sonra Jandarma Zâbiti Hasan Efendi ve Yüzbaşı Ahmet Efendi geldiler. Bunları ayrı ayrı odalara götürerek bir şeyler konuştular. Dönüp gidiyorlar idi. Bunun üzerine ben kalktım. Bâbîâlîye doğru Hasan Bey'i görmek üzere gittim. Bayram gecesi olduğunu zannediyorum. Dâhiliye Nâzırı Talât Beyefendi'nin Bâbîâliden çıktığını gördüm, selamladım, geçti. "Hasan Bey orada mı?" diye nöbetçiye sordum. "Hasan Bey evine gitti," dedi. Ertesi günü gece oldu. Otelde kalacak idim. Tabii meselenin mahiyetini anlamadığım için kalmadım. Ertesi sabahleyin Hasan Bey'i aradım. Bâbîâlîde odasına gittim ve kendisine meselenin ne olduğunu sordum. "Nevzat bu mesele çok canımı sıkırmış idi ne olduğunu da güzelce anlayamadım fakat Hakkı Sapanca telefon ile meseleden vazgeçildiği gibi katıyyen teşebbüs edilmemesi gibi bir şey söylemiş, yanlış bir mesele yapılıyor," gibi bir şey söyledi. Ben de kendisine "Bundan bir şey anlayamadım. Bu herhâlde bir dalavere olacaktır ve kabine hakkında fena bir şey olacak zannediyorum ve icab eden yere malûmat vermek istiyorum," diye söyledim. Hasan Efendi, Hakkı Sapanca ki hakikati söyledi. Bir şey olmayacak, vazgeçilmiştir, gibi

sözler söyledi ve bunun üzerine ben dışarıya çıktım ve giderken bu mesele Paşa aleyhinde bir şey olacak gibi dedim. Ve kendisine “Dikkat et!” dedim. Ve Hasan da “Katiyyen ben kimseyi sokmam,” dedi. Ben gittim, Meserret Oteline uğradım. Tahniyedeki Hakkı’yı yalnız olarak odada gördüm. Ve Hakkı’ya “Ne oldu mesele?” dedim. “Zannedersem bayramın üçüncü gününe bıraktı. Ne olduğunu ben de bilmiyorum. Bu tecrübe gibi bir şey,” dedi ve “Ne olduğunu anlayamadım,” dedi. Bunun üzerine ben tamamıyla şüphe ettim. Otelde yatmadığımı bâlâda arz etmiştim. [s. 11] Otelde kalmadım. Ertesi günü [Enver] Paşa Hazretlerinin malûmatları olup olmadığını anlamak üzere yerine gittim ve kendisine “İttifak’tan ayrılıp İtilâf tarafına geçmek gibi bazı efkâr dalgalanıyor, Paşa’nın bundan malûmatı var mı?” diye sordum. O da “Evet, biliyor; malûmatı vardır,” dedi. Ben de anladım ki Hakkı Sapanca söylemiş olacak. Ben artık ferih fahur çektim ve artık Talât Bey ve Paşa tarafından böyle bir şey düşünüldü ve fakat muahharan vazgeçildi gibi geldi. Sükût ettim. Fakat yine rahat etmedim. Mümtaz Bey’in Hakkı Sapanca’nın yanında bulunduğunu bildiğim için yanlarına gitmek ve orada bulunup bulunmadığını anlamak üzere bayramın ya ikinci veya üçüncü günü gittim. Rıhtımda Seyr-i Sefâin İdarehânesinde Hakkı Sapanca ve Mümtaz Bey’i orada buldum ve fakat Hakkı Sapanca’nın biraderi Baki Bey orada yok idi. Mümtaz Bey ve Hakkı ve ben üçümüz oturduk. Mümtaz Bey bana hitaben “Nevzat seni iğfal ettiler zannederim, dikkat et, bu Paşa’nın aleyhindedir. Kulağını ve gözünü aç,” dedi ve tabii “Ben seni bilir ve fikrini de öteden beri anlamışım, onun için sana söylüyorum,” dedi. Ben de “Ne söylüyorsun Mümtaz?” dedim. “Yakup, Paşa’nın aleyhinde hareket edecek kadar denâet irtikâb etti mi? Ee şimdiye kadar hakikî kardeşimiz gibi bilirdim fakat şimdi ayrıldığını gördüm,” dedi. Ben yine Mümtaz’a “Sen burada değil mi idin?” dedim. “Hayır,” dedi. “Hakkı Sapanca’dan aldığım telgraf üzerine buraya geldim,” dedi. Bunun üzerine ben kendisine “Mademki böyledir, bu adama sükût edecek miyiz, bu adam benim namıma fırka kumandanı namını vererek adam topluyor ya öyle ise bana namustur; ben buna yine sükût edeyim mi?” dedim. Mümtaz “Tabii bizim hakk-ı reyimiz yoktur. İcap eden yerlere malûmat verdik, intizar edeceğiz,” dedi. Ben yine “Bazı memuriyetlere tayinim iktiza etse ait olan makam ve merci-i resmînin emriyle tayin

olunabilirim. Hâlbuki bu adam Alay Kumandanı diyerek, benim namımı vererek adam topluyor ben buna nasıl sükût edeyim,” demem üzerine “Sükût edeceksin, senin benim aklım ermez,” dedi. İşte bildiğim bu kadardır. [s. 12]

Yakup Cemil Bey, İttihâd ve Terakki Cemiyetinde bir vazife sahibi midir?

Vazife sahibidir ve İttihâd ve Terakki Cemiyetinin İstanbul müfettişidir.

Yakup Cemil Bey’in teklifâtını tamamıyla birlikte kabul etmiş gibi görünmüş olsa idiniz ne yapacağınızı zannediyordunuz?

Yukarıda beyan ettiğim gibi meselenin nihayetine erebilmek için bir vazife deruhte etmedim. Binaenaleyh ne türlü hareket edeceğini anlayamadım.

Yakup Cemil Bey ile bu mülâkattan evvelki ülfetlerinizde Hükûmet-i hâzıra ve Heyet-i Vükelâ aleyhinde ve tarz-ı idare-i siyasete muhalefetkâr akvâl işittiniz mi?

Hayır, beni layıkıyla tanıdığı için bana söyleyemez idi. Bu defa nasılsa şaşırarak böyle bir teşebbüste bulundu. Ben de imkân daire-sinde anlayabilecek kadar temas ettim ve neticenin İttifak’tan İtilâf’a nükûl etmek vaziyeti olduğunu anladım ve Paşa Hazretlerine de ihbar-ı keyfiyet edebildim.

Yakup Cemil Bey, bu teşebbüsâtı kendisinin bazı âmâli terviç olunmadığından mı yoksa bir taraftan ıtmâ’ edilmiş olması dolayısıyla mı ihtiyar ediyor idi?

Yukarıda söylediğim gibi kendisi bu telkinâtı bir taraftan alıyordu. Amma bunu kestiremem, kendisi nüzzârın kâffesiyle mülâkat eder Merkez-i Umûmiye gider, her tarafla mülâkat eder. Binâberin bunu cihât-ı müteaddidde bir telkin dolayısıyla yapabilir.

İfâdâtınızı imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 13]

Üsküplü Selim’in ifadesi, 21 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Sirkeci’de Meserret Otelinin biraz ilerisinde Mesudiye Otelinde 10 numaralı odada mukim Yakup Cemil Bey’in gönüllü efradından Üsküp’ün Rahmanlı karyesinden

35 yaşında Selim bin Şahin'in ahzolanın ifadesidir. 8/9 Ağustos 1332 [21/22 Ağustos 1916].

Mektepte okudun mu?

Okumadım.

Memlekette ne iş yapardın?

Rençberdim.

İstanbul'a ne zaman geldin?

Balkan Harbi olduğu sırada hicret ettik. Ardahan'da şehit olan Asım Bey, Mustafapaşa'da kaymakam idi. Orada yerleştik. Sonra seferberlikte asker oldum. Ardahan'a Asım Bey ile beraber gittim. Sonra Yakup Cemil Bey ile Erzurum'a gittik. Oradan Van tarafından Kutü'l-Amâre'ye gittik. Sonra oradan İstanbul'a geldim. Ailemi getirecek idim fakat Bulgarlar müsaade etmediği için ailem kaldı.

Kaç aydır İstanbul'dasın?

Beş altı ay kadar evvel İstanbul'a geldim. Evvela iki ay kadar Yakup Cemil Bey'in köşkünde bulundum. Sonra Edirne'ye alacağımı almaya gittim. Bir ay kadar orada kaldım, buraya geldim. Mesudiye Otelinde oturdum. Sonra bir hafta kadar Bursa'ya gittim, avdet ettim. Mütebâkisi burada kaldım.

Bu müddet zarfında ne ile idare oluyordun?

Harbiye Nezâretinden iki yüz kuruş Yakup Cemil Bey tarafından söylenmiş; Nevzat Bey tarafından veriliyordu.

Üsküplü Dede'nin Mehmet'i tanır mısın?

O da Mustafapaşa'da sakin idi, tanırım. Beraber asker idik. Ardahan'a beraber gitti[k].

Şimdi burada mıdır?

Buradadır.

Çerkes Ahmet'in kardeşini tanır mısın?

Yakup Bey'in yanında hizmetçi idi. İsmi Kâmil'dir.

Yakup Cemil Bey'in evinde hizmetçi olarak kimler vardır?

Nevrekoplu Ali, Mahmut Hamdi, Feyzi Dede'nin Mehmet, Telgrafçı Fehmi Efendi ki evvelce Pirlepe'de telgraf müdürü idi. Sonra Enez'e tayin olundu. Enez'den Van Cenup Müfrezesinde telgraf yüzbaşısı idi. Hastalandı, Bitlis'e gitti. Oradan tebdil-i hava alarak İstanbul'a bizden bir iki ay mukaddem geldi. Başka yoktur. [s. 14]

Cemil Bey, Meserret Apartmanı'na gelip gider mi?

Yakup Cemil Bey hizmetçisi maslûb Serez Ahmet'in kardeşi Kâ-

mil ile beraber Meserret Apartmanı'na gelmiş; benim için Selim ve Feyzi Dede'nin Mehmet ve Telgrafçı Fehmi buraya gelsin diye Tikveşli Hasan'ı -Bu Hasan, Bitlis tarafından İstanbul'a hasta gelmiş, tebdil-i hava ile burada bulunuyordu- Yakup Cemil Bey Hasan'ı tanıır. Yolda tesadüf etmiş. Bizi çağırarak üzere göndermiş, üçümüz gittik. Hasan'la beraber idi. Tahniyede bulunan Hakkı Efendi de biz gittikten sonra geldi. Biz gittiğimiz zaman Kâmil ile Yakup Cemil Bey yalnız idiler. Sonra Tahniye idaresindeki Hakkı Bey geldi. Yakup Cemil Bey "Hazırlandınız mı? Tez elden hazırlanasınız, İran tarafına gideceğiz," dedi. Sonra Sapançalı Hakkı Bey geldi. Bu esnada Yakup Cemil Bey, Tahniyedeki Hakkı Bey'e "Bu efradı al, başka odaya götür," dedi. Tahniyedeki Hakkı Bey bize geldi. "Haydi gidin. Sizi çağırdığımız zaman gelirsiniz," dedi. Onun üzerine biz gittik. Biz Meserret'te oturduğumuzdan bayram günü Murat Bey geldi. Bu Murat Bey evvelce Kutü'l-Amâre cihetlerinde bizimle beraber idi. Nafiz Bey'in yaveridir. Yakup Cemil Bey ile görüştü. Yakup Cemil Bey gitti. Ondan sonra kendisini görmedik. Evvelki gün buradan bizi çağırması. Yalnız ben geldim. Yakup Cemil Bey'i İnzibat Bölüğü Kumandanı odasında gördüm. Bana "Seni Eskişehir'e göndereceğim. Afyonkarahisar'ında fırka teşekkül edecek, ne gelirse orada sayarsın," dedi. "Pazartesi günü gel de buradan vesika alarak gönderirim," dedi. Ben yerime gittim. Sonra bugün memurla çağırıldım.

Yakup Cemil Bey şimdi nerede?

Hapse atmışlar.

Neden hapse atmışlar?

Hükûmetin aleyhinde bulunmuş, onun için hapse atmışlar, diyorlar.

Sen bunu ne gün duydun?

Bugün sabahleyin söylediler ki hapse atmışlar.

Kim söyledi?

Sivil memurlar bizi aldılar. Onlar söylediler. Bugün saat beşte bizi [s. 15] kısm-ı siyasiye götürdüler. Orada söylediler.

Orada sana ne sordular?

Nasıl sordunuz ise [öyle] sordular. "Arife günü Meserret Apartmanı'nda nasıl bulundunuz?" dediler. Söyledim. Tikveşli Hasan'ı Yahya Kapudan'a gönderip çağırması idi. Bunları da söyledim.

Yahya'ya niye kapudan derler?

Sırbıye'de eşkıyalık ettiğinden kapudan derler.

Sizin silahlarınız yanınızda mı?

Yanımda silah yoktur. Yalnız bir Nagant revolverim var idi. Bir gece Hacı Lütü'nün otelinde saatim ile revolverimi çaldılar.

Siz harbe gittiğiniz zaman silah vermemişler miydi?

Muammer Bey, onlu bir silah vermiş idi. Onu da Seyyid Bey satın aldı. Sonra yerine bir Nagant revolver vermiş idi. Biz zâbit vazifesi gördüğümüz için yalnız revolver var idi.

Kısm-ı Siyasîde daha başka bir şey sormadılar mı?

Evet, gelenleri gidenleri sordular. Onların isimlerini söyledik.

Yakup Cemil Bey size Hükûmet aleyhinde bir şey söyledi mi ve bir hareket yapmak için size bir vazife verdi mi?

Bir vazife vermedi. “Bugün vatan tehlikede... düşman çok ilerlemiş. Nasıl gayrette misiniz, hizmet edecek misiniz?” dedi. Biz de “Siz bizim kumandanımızsınız [ız]. Hasım düşman hangi tarafta ise o tarafa saldırırsan o tarafa gideriz,” dedik. “Öyle ise gidiniz, sizi çağırırız,” dedi.

Düşman nereye kadar ilerlemiş de memleket tehlikeye girmiş?

“Bitlis’e kadar ilerlemiş,” dedi.

Serezli Kâmil biraderinden bahseder mi?

Yanında bulunmadık. Biz çıktıktan sonra geldiği için onunla görüşmedik.

Sen İttihâd ve Terakki Cemiyetine girmiş [mi] idin?

Girmedim. Evvelce de asker idim. Seyyar idim. Hükûmet ne tarafta ise ben de oradayım. [s. 16]

Sen zâbit vazifesi gördüğünü söylüyorsun. O hâlde Yakup Cemil Bey ile de görüşür [mü] idin? Size hiç muhârebenin Alman tarafında bulunmak mı Hükûmet için iyidir yoksa Fransız, Rus tarafında bulunmak mı iyidir gibi şeyler söylemez mi idi?

Böyle şeyler[i] bizimle konuşmaz idi. Bizi yalnız çalıştırır idi. Kendisi Fehmi Efendi ile her gün gider idi. Onunla görüşür idi.

Tramvayda Kondüktör Tayyip’i tanır mısın?

Evet, tanıyorum. Arife günü Tahniyedeki Hakkı Efendi’yle beraber bulunuyordu. Orada gördük.

Yakup Cemil Bey bu günlerde memleketin tehlikede olduğundan bahis ile bu günlerde ortalığa çıkacağından bahsetti mi?

Hayır, yalnız “Vatan tehlikede!” dedi.

Size silah verdi mi?

Vermedi.

Tedârik ediniz de demedi mi?

Demedi.

İfadeni imza eyle.

Mühürlerim.

Tikveşli Hasan'ın ifadesi, 21/22 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Fatih'te Karagümrük'te Mehmet Ağa Caddesi'nde 76 numaralı hânede müste'ciren sakin, evvelce inzibat bölüğünde iken istifa ederek Çete Müfettişi İbrahim Bey ile Ustrumca'ya gitmiş olup bilâhare Yakup Cemil Bey ile gönüllü olarak gitmiş olup tebdil-i hava ile İstanbul'a gelmiş olan Tikveşli 29-30 yaşında Hasan bin Hüseyin'in ahzolunan ifadesidir. 8/9 Ağustos 1332 [21/22 Ağustos 1916].

Okur yazar mısın?

Biraz.

Ne vakit İnzibat Bölüğünde bulundun?

329'da İnzibat Bölüğünde bulundum.

İstanbul'a ne vakit gelmiştin?

Balkan Harbi'nden dört ay sonra gelmiş idim.

İbrahim Bey ile Ustrumca'ya ne vakit [gittin]?

İki sene mukaddem seferberlikte Teşkilat-ı Mahsûsada İbrahim Bey ile gönüllü olarak Ustrumca'ya gittik. Bir sene orada oturduk. Oradan on gün mezuniyetle [s. 17] İstanbul'a geldim. Bu sırada Bulgarlar Ustrumca'dan çetemizi çıkarmış olduğundan Yakup Cemil Bey'in teşkil ettiği bölüğe, Kafkasya'ya gittim. Sekiz dokuz ay kadar hizmet ettim. Bitlis Hastahânesinde bir buçuk ay yattım. Oradan beş ay tebdil-i hava ile gönderdiler. Kânunuevvelde İstanbul'a geldim.

Müddetin geçtiği hâlde niye gitmedin?

Ben İstanbul'a geldikten iki ay sonra Yakup Cemil Bey de geldi. "Tekrar gideceğiz İran'a," dedi. Onun için kaldım.

Burada bulunduğun müddette ne [ile] geçinir idin?

Teşkilat-ı Mahsûsadan iki lira maaş alıyordum.

Üsküplü Dede'nin Mehmet'i tanır mısın?

Bir sene Kafkasya'da arkadaşlığımız vardır. Tanırım. Şimdi buradadır.

O da tebdil-i hava mı geldi?

Ben[im] ile beraber geldiler.

Çerkes Ahmet'in kardeşi Kâmil'i tanır mısın?

Yakup Bey'in yanında hizmetçidir. Tanırım.

Yakup Bey'in yanında hizmetçi olarak başka kimler vardır?

Kâmil'i, bir de Ali isminde birisini tanırım. Bunlar evindedir. Tanıdıklarından Kumanovalı Selim, Telgrafçı Fehmi Efendi. Van'da bunlar Yakup Bey ile beraber idiler. Bunları tanıyorum. Başkalarını tanımıyorum.

Yakup Cemil Bey, Meserret Apartmanı'na gelip gider mi?

Bir defa Meserret Otelinde gördüm. Arife günü Erenköy'üne Yakup Cemil Bey'in evine para almak için gidecektim. Köprü üstünde vapur iskelesinde merdivenden çıkarken gördüm. Beraber geldim. Köprüde Şehremanetinde bulunan Hakkı Bey rast geldi. Onunla beraber gitmeye başladı. "Kâmil'i al, Meserret Otelini bilmez, seninle beraber gitsin ve orada beni bekleyin," demesi üzerine ben Kâmil ile Meserret Oteline gittik -ki Kâmil, Cemil Bey ile beraber geliyordu- ben Kâmil ile Meserret Oteline gittik. Biraz sonra Yakup Cemil Bey yalnız olarak otele geldi. Bana "Ne istiyorsun?" diye sordu. "Yarın bayramdır, birkaç kuruş harçlık veriniz," dedim. Bir de bize elbise verilmiş idi. Arkadaşlar "Yarın elbiseyi giyelim mi, diye sordular," dedim. "Arkadaşlar nerede?" diye sordu. Ben de "Buradadır," dedim. [s. 18] "Çağır onlar da buraya gelsin," dedi. Ben de gittim. Fehmi Efendi'yi evinde, Selim'i saraç dükkânında buldum. Bu saraç dükkânı Sirkeci'nin tramvay durduğu mahalledir. Selim ile Dede'nin Mehmet de orada bulunduklarından onları çağırdım. Yakup Bey'in yanına beraber gittik. Meserret Otelinde bir odada Yakup Cemil Bey yalnız oturuyordu. "Yarın bayramdır; on, on beş, yirmi güne kadar İran'a hareketimiz vardır, gideceğiz; elbisenizi isterseniz giyersiniz isterseniz giymezsiniz," dedi ve bana "Git Yahya Kapudan'ı çağır," dedi. Bir meci diye para verdi. Vapura bindim. Küçükköy'de ikâmet eden Yahya Kapudan'ı çağırdım. Beraber otele geldik. Yahya Kapudan, Cemil Bey'in yanına çıktı. Ben aşağıda kahvede oturdum. Yahya Kapudan yarım saat kadar oturdu, aşağıya indi. Ben sordum. "Elbiseyi giyecek

miyiz?” dedim. “İsterseniz giyersiniz isterseniz elbiseyi giymezsınız,” dedi. Yahya Kapudan bir lira çıkardı verdi, gitti. Yakup Cemil Bey’i bir daha görmedim.

Yakup Cemil Bey nerede şimdi?

Beş gün evvel görmüş idim. İnzibat Bölüğü kumandanı odasında idi. Sonra bana bir kelle aldırdı, Murat Bey’in odasında yedi. O günden sonra bir daha görmedim.

Seni bu sabah nereden aldılar?

Sabahleyin ekmek aldım. Mahalleden sonra Sirkeci’ye indim. Meserret Otelinin alt tarafında bir börekçi dükkânı var, oraya doğru gelirken bir memur efendi, “Seni Müdüriyetten çağırıyorlar,” dedi. Beraber Müdüriyete gittik. Müdüriyette “Yakup Cemil Bey’in maiyetinde misin?” dediler. Ben de “Evet,” dedim. Arife günü nerede olduğumu sordular. Burada anlattığım gibi söyledim.

Yakup Cemil Bey, Meserret Otelinde arkadaşlarla birlikte çağırıldığı zaman “Memleket tehlikededir, düşman çok ilerlemiş,” diye bir şey söylemedi mi?

Ben işitmedim.

Sen Serezli Ahmet’in kardeşi Kâmil ile görüşmez misin?

Bir kere Erenköy’ünde Cemil Bey’in evinde gördüm. Bir de arife günü bâlâda arz ettiğim gibi köprüde Cemil Bey ile gelirken “Beraber Meserret Oteline gidiniz,” dedi. O vakit gördüm. [s. 19] Başka defa görmedim.

İfadeni imza eyle.

İmza edeyim.

Üsküplü Mehmet’in ifadesi, 21/22 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Sirkeci’de Mesudiye Otelinde 11 numaralı odada mukim Yakup Cemil Bey’in maiyetinde gönüllü asker Üsküplü 35 yaşında Mehmet bin Feyzi Dede’nin ahzolunan ifadesidir. 8/9 Ağustos 1332 [21/22 Ağustos 1916].

Sen okur yazar mısın?

Hayır.

İstanbul’a ne vakit geldin?

Balkan Harbi'nde[n] bir ay sonra İstanbul'a geldim. Asım Bey ile Ardahan'a gittik. Asım Bey şehit olduktan sonra Yakup Cemil Bey yanına aldı. İstanbul'a geldik. Sonra tekrar Erzurum'a, Kafkas'a doğru gittik. Oradan Van'a ve Kutü'l-Amâre'ye gittik. Sonra Yakup Bey ile beş ay evvel İstanbul'a geldik. Aile Adapazarı'nda olduğundan Adapazarı'na gittim. On gün kadar kaldım. İstanbul'a, bir buçuk ay sonra tekrar iki ay kadar Adapazarı'nda kaldım yine geldim; İstanbul'a geldim. Yakup Bey, "İran tarafına gideceğiz," demiş idi. Ramazanda, bir arkadaşım var, Fehmi Efendi telgrafçı ile oda tutmuş idik. Yakup Bey, "Gideceğiz," demesi üzerine odayı terk ederek Mesudiye Oteline gittik. Orada kaldık.

Yakup Cemil Bey ile geldiğiniz zaman başka kimler var idi?

Eskişehirli Nihat Bey, Üsküplü Selim, ben, biraderim Raif, bir de Murat Bey, Yaver Bey var idi. Bir de Doktor Hasip Bey var idi. Başka kimse yoktu.

Yakup Bey'in evinde hizmetçi olarak kimler vardır?

Çerkes Kâmil, Menlikli Ali, bir de benim biraderim Raif bulunuyor. Yukarıki köşkünde Selim bulunuyordu. Bir ay kadar da ben aşağıki köşkünde oturmıştım. Başka hizmetçisi yoktu. Arabacısı olarak Hasan var idi. Bu Hasan, Çanakkale Muhârebesi'nde mecrûh olmuş tatar var idi.

Meserret Oteline Yakup Cemil Bey gelir gider mi?

Evvelden bilmem. Bayramdan iki gün evvel gelmiş idi.

Ne Yaptı?

Arife günü idi. Tikveşli Hasan ile beni ve Selim ile Fehmi Efendi'yi çağırtmış; Hasan ile beraber dördümüz gittik. Otelde yukarıda bir odada oturuyordu. Biz de gittik oturduk. Hasan'ı, Yahya Kapudan'ı çağırmak için yolladı. Hasan gitti. Biraz sonra Tahniyedeki Hakkı Bey geldi. Biraz oturdu. [s. 20] Yarım saat sonra da diğer birisi geldi. Sapançalı Hakkı Bey imiş. Sapançalı Hakkı Bey gelince Tahniyedeki Hakkı Bey'e bizim için "Bunları götür; öteki odada otursunlar," dedi. Bizi başka bir odaya götürdü. Baktık Tayyip isminde birisi de o odada oturuyordu. Biz de oturduk. Yakup Bey ile Hakkı Bey öteki odada kaldılar. Bir saat yarım saat kadar oturduktan sonra Tahniyedeki Hakkı Bey geldi. "Fehmi Efendi, seni Yakup Bey çağırıyor," dedi ve bize de "Siz aşağıya inin, yarın konuşuruz," dedi. Fehmi Efendi Yakup Bey'in odasına gitti. Biz de aşağıya indik. Yani

ben, Selim aşağıya indik; Tayyip indi mi inmedi mi bilmiyorum.

Siz Yakup Bey'in odasına gittiğiniz zaman size hiçbir şey söylemedi mi?

Yakup Bey, "Biz on on beş gün kadar kaldık, gidemeyeceğiz. Fakat Hükûmet burada da vazife gösterirse burada da hizmet ederiz. Nasıl ki hudutta vazife yapıyorsak burada da ifâ ederiz," dedi. Bu laflardan sonra öteki odaya gittik. Fehmi Efendi'ye bu sözden evvel "Selim ile Mehmet nasıldır, bana emindirler midir?" diye sordu. Fehmi Efendi de "Eskisi gibidirler, emindirler," dedi. Çünkü bir ay, bir buçuk ay kadar kendisini görmemiş idik. Böyle söyledi.

Bu sözler arasında "Memleket tehlikede, düşman ilerliyor," gibi sözler de söylemiş.

Belki de söylemiştir. Farkında değilim.

Senin gönüllü gittiğin vakit vazifen ne idi?

Takım zâbiti idim.

Silahın var mı idi?

Bir revolverim vardı. Yedi ateşlidir. Sirkeci'de tramvayın durduğu mahalde Saraç Faik Usta'nın dükkânında duruyordu.

Yakup Cemil Bey şimdi nerededir?

Dün geldim. İnzibat Bölüğü odasında buldum.

İfadeni imza eyle.

Mühürlerim. [s. 21]

Berây-ı istizâh evvelce ifadesi alınmış olan Feyzi Dede'nin Mehmet'in tekrar zabtolunan ifadesidir. 8/9 Ağustos 1332 [21/22 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey, Serezli maslûb Ahmet'in biraderi olup maiyetinde müstahdem bulunan Kâmil'e "Senin biraderini katledenlere sen de silah atacaksın," tarzında bazı şeyler söylemiş. Bu mesele nasıl cereyan etti?

Yukarıki ifâdâtımızda bu ciheti anlatmayı unuttum. Tafsilatını verdiğim vecihle arife günü Meserret Apartmanı'na ben, Selim, Fehmi Efendi birlikte giderek odada Yakup Cemil Bey ile beraber bulunduğumuz sırada -Serezli maslûb Ahmet'in biraderi olup Yakup Cemil Bey'in hizmetinde bulunan Kâmil- odanın kapısının önünde oturuyor ve iktiza ettikçe içeriye girip çıkıyordu. Bir aralık yine

içeriye girmişti. Yakup Cemil Bey merhum Kâmil'i göstererek "Kâmil de biraderini idam edenlere bir tabanca sıkacak," dedi. Tahniye Müdürü Hakkı Bey'in orada olup olmadığının farkında değilim. Bu lakırdıları Selim de işitti. Fehmi de işitti.

Size Yakup Cemil Bey ne söylüyordu ki o aralık içeriye giren Kâmil'e de bu suretle tevcih-i hitap etti? Çünkü sizlere bu zeminde idare-i kelimet etmeli ki Kâmil'e de o yolda bir vazife-i intikam-cûyâne tahmil etmiş olsun.

Hayır, yukarıda söylediğim vecihle Fehmi Efendi'den bizlerin eski Mehmet ve Selim olarak kendisine muti olup olmadığımızı sor-du ve Kâmil'e de böyle söyledi.

İfadeni imza et.

Mühürlerim. [s. 22]

Meserret Otelcisi Mustafa Şevket'in ifadesi, 21 Ağustos

Berây-ı istizâh celbolunan Sirkeci'de Meserret Oteli müste'ciri olup orada mukim Selanikli 32 yaşlarında Mustafa Şevket Efendi ibn Mustafa'nın zabtedilen ifadesidir. 8 Ağustos 1332 [21 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey'i tanır mısınız?

Tanırım.

Ne münasebetle tanıyorsunuz?

Otele gidip gelmesi dolayısıyla sekiz dokuz seneden beri tanırım.

Mumaileyh Otelinizde müste'cir midir?

Hayır, değildir.

Binâberin kendisi ne münasebetle Otele gidip gelir idi?

Ekseriya yazıhâneye gelir oturur idi. Bazen arkadaşlarıyla görüşmek istediği zaman kendisine ayrıca bir oda veriyor idik. Esasen Hükûmete mensup zevâtтан her müracaat edene bir oda veriyor idik.

Kendisi en ziyade bu kabîl mülâkatları kimlerle yapıyor idi?

Yakup Cemil Bey İstanbul'a geldikçe yani taşradan İstanbul'a gelip Otele uğradıkça bazen arkadaşları gelir kendisiyle görüşür idi.

Mürur-ı zaman ile bittabi bunlar hatırımda değildir.

Bu son gelişinde kimler gelir görüşür idi?

Divan-ı Harp Yaveri Murat, Yüzbaşı Nevzat, Sapançalı Hakkı, Yenişehirli Haydar, Hasan Hoca beylerle maiyeti efradından Tayyip, Selim, Mehmet, Yahya, Tikveşli Hasan, Telgrafçı Fehmi gelirler idi. Bunlardan başka daha bazı kimseler gelir idi ise de hatırımda değildir.

Bunların ne maksatla gelip görüştüklerine vâkıf mısınız?

Hayır, hiçbir vecihle.

Siz Yakup Cemil Bey'e resmî olarak ne gibi bir sıfat atfediyordunuz?

Hükûmetçe şahsı maruf ve muteber bir zat olarak tanıyorum.

Âhiren Otelinizde Yakup Cemil Bey zevât ve eşhas-ı ma'lumeden ibaret bir içtimâ' akdettirmiş. Bundan ve cereyan eden müzâkerât vesâireden malûmatınız var mıdır?

Hayır, malûmatım yoktur.

İfâdâtınızı imza ediniz.

Edeyim. [s. 23]

Satvet Lütfi'nin ifadesi, 21/22 Ağustos

Maznûnun aleyh, Kuruçeşme'de Sabahaddin Bey'in yalısında iken şimdi Bursa'da Çekirge'de Servinaz Otelinde mukim Bosnalı 28 yaşında Satvet Lütfi Bey bin Süleyman Bey'in ahzolunan ifadesidir. 8/9 Ağustos 1332 [21/22 Ağustos 1916].

Sizi niçin tevkif ettiler?

Evvela niçin tevkif olduğumu bilmiyordum. Sonra birkaç sualin karşısında kaldım.

O sualler ne idi?

İrad edilen sualleri tamamen söyle[ye]mem, hatırlayamıyorum.

Hatırınızda kaldığını söyleyiniz.

İttihâd ve Terakki Cemiyeti içerisinde iftirâk bulunduğu ve Heyet-i Vükelâ arasında muhalefet-i efkâr bulunduğu ve debdebelerinden dolayı vükelâ aleyhinde bulunduğu ve buna mümâsil es'ile irad olundu.

Bursa'da ne zamandan beri oturuyorsunuz?

330 senesinin martının onuncu gününden beri oturuyorum.

Bu ikâmet ihtiyarî mi, ıztırârî mi?

Buradan i'zâm suretiyle oturuyorum. Polis Müdüriyetinde bir hafta kadar mevkûf kaldıktan sonra i'zâm edildim.

Sizi Bursa'da mı tevkif ettiler?

329 senesi martında veyahut şubatında olacak zannederim. Talât Beyefendi'ye bir emlakim üzerine yapmak istediğim küçük bir istikrâza muâvenette bulunmalarını rica etmiştim. Benimle görüşmek üzere o zaman İstidlâat Müdürü bulunan İsmail Canbolat Bey'i göndermişler idi. Daha ilk mülâkatta İsmail Bey ile cereyan eden musâhabe siyasî bir zemine dökülmüş ve bu münasebetle Sabahaddin Bey ile ve Avrupa'daki diğer muhalifin-i ileyh bahsedilmiş idi. Bunu müteakip İsmail Bey beş on defa hapishâneye teşrif ettiler. Bu müddet zarfında da Sabahaddin Bey ile bir itilâf çaresi düşünülmüş idi. Yine bu esnada bir gece İsmail Bey'in Çağaloğlu'ndaki hânelerine i'zâm edilerek Dâhiliye Nâzırı Talât Beyefendi ile uzunca bir mülâkatta bulunuldu. Ertesi akşam bir otomobil ile Kuruçeşme'deki Sabahaddin Bey'in yalısına gönderilerek Hükûmetin teklifâtını Sabahaddin Bey'e bildirmek için refikalarının Avrupa'ya giderek kendilerini görmesini Talât Beyefendi namına teklif ettim. Siyasî işlerle iştigal etmek istemediğini beyan ederek refikaları bu teklifi reddetti. [s. 24] Bu ret üzerine birkaç gün sonra bendeniz Avrupa'ya hareket ettim. Fransa'da kaldığım bir hafta zarfında Sabahaddin Bey'e Talât Beyefendi'nin teklifâtını arz ettim. Kabulü üzerine derhâl avdet ettim. Esasen Sabahaddin Bey, Talât Bey'in teklifâtını kabul etmemiş olsa bile ben İstanbul'a avdet edip tekrar hapishâneye gireceğimi va'd etmiştim. Çünkü hapishâneneden kanunî bir surette infikâk etmemiştim. Avdetimi müteakip İsmail Bey ile birlikte Polis Müdür-i Umûmîsi Bedri Bey de birkaç defa yalıya teşrif ederek kendilerine Sabahaddin Bey'den getirdiğim malûmatı arz ettim ki bittabi onlar da bunu Talât Beyefendi'ye beyan etmişlerdir. Nisanda vukû' bulan işbu Avrupa seyahatimi müteakip her ne sebebe mebni ise temmuza kadar yalıdan çıkmamaklığım Hükûmetçe tensip edildi ve îcab ettikçe ya İsmail Beyefendi yalıya teşrif ederlerdi veyahut geceleri bendenizi davet ederlerdi. Temmuzda serbest bırakıldım. Harb-i Umûmî'nin bidâyetinde harbe girmemekliğimiz için Sabahaddin Bey, Talât Beyefendi'den bir telgrafla rica etmişti.

İstanbul'daki İtilâf sefâretleri tarafından kendi lehlerine bir cereyan tevliidi için çalışmaklığımız teklif edildi. Fakat o zaman Hükûmetin mü'telifi olduktan mâ'adâ esasen büyük bir tehlike karşısında bulunduğumuza kâni olduğum için bunların bu teklifini derhâl Talât Beyefendi'ye arz ile bundan benim teklif ettiğim bir şekilde istifade etmeğimizi tavsiye ve rica ettim. İki gün sonra cevap vereceklerini vaat buyurdular. Verilen cevapta benim teklif ettiğim şekle yakın bir şekli Hükûmetin yalnız başına tatbik edeceğini ve bizim hizmetimize lüzum kalmadığını bildirdiler. Bilâhare biz de harbe iştirak ettik ve Çanakkale bombardımanından bir iki gün mukaddem Polis Müdür-i Umûmîsi Bedri Beyefendi bendenize telefon ederek derhâl kendilerini görmekliğimi emrettiler. Esnâ-yı ziyaretimde Sabahaddin Bey de Hükûmete bir telgraf çektiğini ve bu [s. 25] telgrafta Hükûmetin kabul edemeyeceği bazı şerâit bulunduğundan dolayı Sabahaddin Bey ile Hükûmetin arasında artık hiçbir dostluk kalmadığını ve bu dostluğun vasıtası benim olduğumdan bahis ile bittabi benim eski hayata avdet etmeğim icab ettiğini bildirdiler. Bir hafta kadar mevkûf kaldıktan sonra Bursa'ya i'zâm edildim. Altı ay kadar otellerde misafireten kaldım. Ba'dehu Servinaz Otelini istî'car ettim ve o zamandan beri bu Otelde ikâmet ediyorum. Âhiren İstanbul'a geldim; on beş on altı gün kadar kaldım. Âhiren de tevkif edildim.

Yakup Cemil Bey'i tanıyor muydunuz?

Meşhur birisi olduğu için gıyaben tanıyordum. Âhiren Bursa'da kendi Otelimde tanıdım.

Yakup Cemil Bey Otelinize ne vakit gelmiş idi?

Bu geçen mayıs içinde gelmiş idi.

Otelde ne kadar kaldı?

On beş yirmi gün kadar kaldı, zannederim.

Yakup Cemil Bey Otelinizde misafir iken maruf simalardan kimler geldi?

Hüsrev Bey, merkez âzâsından Çanakkale Mebusu Âtîf Bey, Diyarbakir Mebusu Âsaf Bey ve aklımda kaldığına göre Bursa Valisi İsmail Hakkı Bey geldiler.

Yakup Cemil Bey'in müddet-i ikâmeti esnasında kendisiyle görüştünüz mü, görüştünüz ise esas mübâhasâtınız ne idi?

Yakup Cemil Bey ile pek az görüştüm. Benim aklımda kalan en zi-

yade çiftçilik, arıcılık ve oradan infikâkından bir iki gün evvel de Keşiş Dağı'nın tepesinde bir otel yapmak hakkındaki tasavvurlar zemin-i mübâhasemizi teşkil ediyordu. Esasen kendileriyle daima yanlarında bir iki kişi bulunduğu hâlde konuşulur idi ki bu vecihle mübâhasât yalnız benim ile vukû' bulmazdı.

Enis Avni Bey Yakup Cemil Bey ile orada görüşür mü idi ve Enis Avni Bey sizin Otelde mi otururdu?

Daima görüşürler idi ve Enis Avni Bey yedi sekiz aydan beri bizim Otelde oturuyor idi. [s. 26]

İstanbul'a niçin ve ne zaman geldiniz ve mezuniyetinizi mûcib olan ameliye-i cerrâhiyeyi İstanbul'da kaldığınız zamanlarda yaptırdınız mı?

Tahminen bir ay mukaddem Dâhiliye Nâzırı Talât Beyefendi'den bir mektup ile mezuniyet talep etmiştim. Bu talebe sebep de bir ameliye-i cerrâhiyeyi yaptırmak ihtiyacı idi. Temmuzun yirminci günü on beş gün müddet mezuniyetle İstanbul'a geldim. Fakat beyan edeceğim sebepler yüzünden bu ameliyeyi icra ettiremedim. Evvela, kâfi derecede param yoktu hatta geçen hafta Çekirge'deki Otelde telgraf-la para istedim. Sâniyen, Talât Beyefendi kendilerini haberdar ettikçe mezuniyet vereceklerini va'd ettikleri için isti'câle lüzum görmedim. Sâlisen, Talât Beyefendi'den intizar ettiğim bir cevap dahi ameliyatımın tehhürüne sebebiyet vermişti. Fakat bu defa Çekirge'den beklediğim para gelince ve aşı şahadetnâmesini istihsâl için İstanbul'da beş altı gün daha kalmak mecburiyetinde bulunduğumu anlayınca ameliyatımın icrasına teşebbüs ettim. Bunun için de kolera aşısı yapan Zeynep Kâmil Hastahânesi Sertabibi Doktor Lebid Bey'in vesâtetini istirham ettim. Doktor Lebid Bey mütehasıs ile görüşüp takarrür edecek ameliyat gününü iki gün evvel telefonla bana bildirecekti. Tevkifim buna mâni oldu.

Dâhiliye Nâzırı Talât Bey'den intizar ettiğiniz cevap ne idi?

Müsteşar İsmail Canbolat Bey vasıtasıyla Dâhiliye Nâzırı Beyefendi'ye İsviçre'ye giderek, orada ikâmet eden Sabahaddin Bey ile görüşerek kendilerinin yani Talât Bey'in vereceği ta'limat mûcibince gerek sulh-ı umûmî[ye] gerekse Hükûmet lüzum gördüğü takdirde sulh-ı münferide talip olduğumuz takdirde İtilâf hükûmetlerinin bize ne gibi menâfi'i temin edeceklerini veyahut harbe, sulha ait sâir malûmat istihsâlinde Sabahaddin Bey'in yardım edebileceğini arz ettim.

Bir seneden beri sulh-ı umûmî için olduğu gibi bir sulh-ı münferid için çalışıldığı rivayet ediliyor. Hatta bu şâyiâtı bundan birkaç ay evvel *Millî Ajans* tekzip etmişti. Fakat bundan sonra sâbık Reji Direktörü Mösyö Veil bu mesele için Avrupa'ya seyahat ettiği şâyi olmuştu. Ayandan Ahmet Rıza Bey'in seyahatinin sulh ile münasebetdâr [s. 27] olduğu da rivayet ediliyor. Bütün bunlardan mâ'adâ İsmail Bey'le ilk mülâkatımda sulh hakkındaki ümitlerini sorduğum vakit "Bir sulh-ı münferide talip olduğumuz takdirde bile Rusya'nın yine Boğazlardan ve İstanbul'dan vazgeçmeyeceğini ve İstanbulsuz bir Türkiye'nin yaşamasına imkân olmadığı" hakkında mütâlaâtta bulununca bittabi bu mesele ile alakadar olarak iki üç gün sonra İsmail Beyefendi'den bir mülâkat talebinde bulunarak her iki ihtimale karşı "sulh-ı umûmî ve sulh-ı münferid" bazı malûmat istihsâl etmek ve kendilerinin tayin edecekleri vecihle hareket etmek üzere İsviçre'ye i'zâmımı istirham ettim. Bu hususta ısrar ederken istihsâl edilebilecek en ufak bir menfaate mukâbil gaip edecekleri hiçbir şey olmadığını arz ettim. Olsa olsa ben kendilerini aldatmış ve bu suretle bir çare-i firar bulmuş olurum. Hâlbuki kendilerini aldatmayacağım şimdiye kadar kendilerine karşı ve dolayısıyla vatanıma ifaya çalıştığım hizmetlerle bilhassa iki sene mukaddem müebbet kalebentliğe mahkûm olduğum hâlde verdiğim teminat üzerine tekrar avdet ettiğim ile sabittir.

Sulh-ı umûmî ve sulh-ı münferidi İsviçre'de İtilâf Devletleri'nden istihsâl etmek için ne gibi vesâite müracaat edecek idiniz de Talât Beyefendi'ye bu hususta müracaat ettiniz?

Ben böyle bir teşebbüs ile bu işin halledilebileceğini ümit ederek ve Prens Sabahaddin Bey'in Avrupa'da Harb-i Umûmî'nin safâhat-ı siyasesini tamamen takip etmiş olması tabii olup bu bâbdaki tecrübesinden ve hükûmet-i hâzıraya muhalefeti hasebiyle İtilâf zümresi nazarında temin etmiş olduğu mevkiden de istifade ederek düşman devletlerin gerek galibiyetimiz ve gerek mağlubiyetimiz (Hüda ne gerde³) hâlinde ve gerekse hükûmet sulh-ı münferidde lüzum gördüğü takdirde sulh akdi şerâiti[ni] öğrenmek ve temine çalışmak üzere gitmek istedim. Binaenaleyh Prens Sabahaddin Bey'in delâletinden istifade edilmesini muvâfık gördüm.

³ Allah göstermesin.

Muhalefeti itibarıyla Sabahaddin Bey'in nasıl mevki ihraz ettiğini farz ediyorsunuz?

Çanakkale bombardımanından evvel bîtaraf bir memleket bulunan Yunanistan'a davet edilerek İtilâf Devletleri namına hükûmetimize sulh teklif etmesiyle Sabahaddin Bey'in [s. 28] İtilâf hükûmetleri nazarında ehemmiyetli bir mevki ihraz ettiğini istihrac ediyorum.

İstanbul'da Yakup Cemil Bey ile buluştunuz mu?

Buluşmadım.

Mevcudiyetinden haber almadınız mı?

Burada olduğunu haber aldım. Akrabamdan birinin hânesine giderken Haydarpaşa'da Yakup Cemil Bey'in fırkasında doktor bulunan bir zata rast geldim ve o, Yakup Cemil Bey'in sıhhati hakkında malûmat verdi. Birkaç gün sonra da fırkası ile hareket edeceğini bildirdi.

Talât ve İsmail Canbolat beylerden başka sulh-ı umûmî veya münferid hakkında daha kimler ile müdâvele-i efkâr ettiniz, sıfat-ı resmiyeyi haiz olsun olmasın?

Ne dereceye kadar olduğunu bilmiyorum. Bu hususta maksadım fikirlerini anlamak üzere Doktor Hasan Rıza Bey ile Sûdî Bey ile konuştum. Fakat kendileriyle ne dereceye kadar konuştum bilmiyorum.

Bu Hasan Rıza Bey kimdir?

Mukaddema bizim fırkaya mensup idi. Bilâhare Cemiyete intisab ederek şimdi Teşkilat-ı Mahsûsada bulunuyor.

Bursa'da görüştüğünüz zevât ile hasbihâl ettiğiniz sırada "Harb-i Umûmî'nin vaziyet-i hâzırasından ve bizim vaziyetimizden ve General Saray'ın taarruza geçeceğinden bahis ile İngiltere ve Fransa'nın muâvenetiyle Bulgaristan üzerine hücum ederek istila edebileceğimiz yerleri alacağımızdan ve İttifak-ı Murabba'dan ayrılmak suretiyle Rumeli'de temin-i menfaat ederek Anadolu'da Rus istilasından kurtulacağımızdan" bahsetmişsiniz. Bunu burada da tekrar etmişsiniz, bu hususta kiminle hasbihâl ettiniz?

Bunu Fransızlar bile bilmez. Akıllı bir adamın yanında bunu iddia etsem cinnetime hamlederler. Esrar-ı harbiyedendir. Bu bilinemez.

İstanbul'da bulunduğunuz esnada halkın fevkalade bir bedbîni içinde olduğundan ve efrad-ı Cemiyet arasında tefrika bulunduğundan [s. 29] bahsetmişsiniz. Bu cihetleri tayin-i madde ederek izah ediniz.

Gerek Talât Beyefendi'ye gerekse İsmail Beyefendi'ye bunları söyledim. Hatta daha Bursa'da iken bir hizmet olmak için İstanbul'a gelmez bahsedeceğime karar vermiştim. Çünkü daha geçen seneden beri Cemiyet efradı arasındaki bu teşettütten ordudaki zâbitândan kısım-ı a'zamının Hükûmetin aleyhtarı olduğu, Hükûmetin harekât-ı harbiye hakkında kâfi derecede izahat vermediğinden dolayı ahâli arasındaki adem-i hoşnudîyi, Bursa'nın maruz kalması muhtemel olan açlığın tevliid edeceği tesirâtı anlatmay[a] karar vermiştim ve bahsetmiştim.

Bursa'da ve İstanbul'da bulunduğunuz esnada vükelâdan bazılarının debdebesinden ve bazılarının da etrafındakilere müsâmahasından bahs ve bu gibi ahvâlin halk beyninde fena cereyanlar tevliid ettiğini hikâye etmişsiniz. Bu debdebeleri kimler yapıyor, müsâmaha eden zevât kimlerdir ve müsâmahaları neden ibarettir?

Esnâ-yı harpte daha mahviyetkârâne hareket etmesi temenni edilen ve iki üç otomobille gezmesi bilhassa avam arasında kîlûkâli mûcib olan, en ziyade Enver Paşa Hazretleridir. Sultan Efendi Hazretlerinin maiyetlerinde bulunan zâbit için Bursalılardan bazılarının "Cephe-i harpte bulunmaları îcab eden bir zâbit, bugün işsiz olarak buralarda geziyor," dediklerini müteaddid defalar işittim. Talât Beyefendi Hazretleri için kimse debdebeden bahsetmiyor. Kendilerine, ancak etrafında bulunan bazı zevâta müsâmaha ettiği söyleniyor. Talât Beyefendi doğrudan doğruya istihdaf edilmemekle beraber Ermenilerin ihracı münasebetiyle irtikâbından dolayı azledilen Vali Ali Osman Bey'in el'ân taht-ı muhâkemeye alınmaması hususunun ötekinin berikinin ağzında dolaşması bu cümledendir. Bunları ben Talât ve İsmail beyefendilere arz ettim ve bunların nazar-ı itibara alınması lüzumundan bahseyledim.

Şimdilik ifâdâtınızı imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 30]

Sapancalı Hakkı'nın ifadesi, 22 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Şişli'de Osman Bey Gazinosu civarında Câbi Sokağı'nda 24 numaralı hânede mukim ticaretle meşgul Sapancalı 32 yaşında Hakkı Bey bin Mehmet Bey'in ahzolan ifadesidir. 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey'i tanır mısınız?

Tanırım.

Yakup Cemil Bey ile Meserret Apartmanı'nda ve sâir mahalde mülâkat vukû' bulmuş nerelerde oldu ise ve ne gibi sözler cereyan etmiş ise ber-tafsil beyan ediniz.

Yakup Cemil Bey ile harp dolayısıyla hemen bir buçuk seneden beri görüşmemiş idim. Takriben bundan bir ay evvelisi Harbiye Nezâretinde Yâverân Odasında Mümtaz Bey ile birlikte tesadüf ettim. Kendisi öteden beri en samimi arkadaşlarımızdan olduğu için görüştük, öpüştük ve nerelerde bulunduğunu ve ne yaptığını sorduk. Bize kendisinin fırka kumandanı olduğunu ve bugün de emrini almaya geldiğini ve yakında hareket edeceğini ve biraz da ahvâl-i husûsiyesinden bahsetti. Kendi çiftliğinde civan yetiştirdiğini ve bizi de o yola teşvik ettiğini söyledi ve kendisi zaten komite hayatında bulunduğu müddetçe bütün vaktini askerlikle geçirdiğini ve bundan böyle de muhârebeden sonra ikmâl-i tahsil için Avrupa'ya gideceğini ve bu yolda terakki edeceğini söyledi. Biz de kendisine "Pekâlâ, inşallah bu yolda terakki eder ve âli olursun," diyerek ayrıldık. Bir hafta sonra Seyr-i Sefâin Acentesine geldi. Emrini aldığını ve bu emirde; Enver Paşa'nın İzzet Paşa'ya "Yalnız bunu ileride oraları bildiği için Ardahan ve havâlisinde kullanınız," diye yazılı olduğundan daha bu sıra gitmeyeceğini, hâlbuki daha Ardahan'a kadar gitmesi için çok vakit olduğu için köyde oturacağını söyledi ve gitti.

Bayramdan üç gün evvel benim yazihâneme akşamüstü geldi. O gün sivil idi. Biraz benimle görüşeceğini söyledi, oturduk konuştuk. İlk ifadesi "kendisinin İtilâfçı" olduğunu söyledi. Ben güldüm. "Böyle bir fırka bugün mevcut değil ki sen olasın," dedim. "Öyle değil," dedi. "İngiliz partisi oldum," dedi ve "Anlatayım," dedi. Bir kâğıt aldı eline, memâlik-i Osmâniye'nin haritasını çizdi ve eski Rumeli vilayetleri de beraber olmak üzere çizdi ve "Bugün Almanlarla

hemen iki seneye ya-
kın muhârebe ediyor-
ruz, ne kazandık? İşte
Ruslar Sivas'a geldiler
ve Almanlar zaten bizi
[s. 31] müstemleke
hâlinde kullanacaklar.
Hâlbuki İngiliz taraf-
tarı olursak Ruslar
arazimizi tahliye ede-
ceği gibi Selanik'te-
ki Saray Ordusuyla
beraber Bulgaristan'ı
da biz birlikte ezerek
alacağız. Bulgaristan'ı
ilhak edeceğiz ve Dev-
let'i de bu vartadan
kurtaracağız," ve bana
gelmeden evvelisi
Nûr-ı Osmâniye'de
İstanbul Murahhası
Kemal Bey'e kendisiy-
le görüşmek için ha-

Sapancalı Hakkı'nın ifadesi, s. 30.

ber gönderdiğini ve Kemal Bey de kendi rahatsızlığından bahis ile Memduh Şevket Bey'i gönderdiğini ve bana vermiş olduğu izahatı Memduh Şevket Bey'e de anlattığını, Memduh Şevket Bey de bunun söylediklerini Kemal Bey'e anlatacağını söylemiş; sonra Memduh Şevket Bey Mahmut Kâmil Paşa'ya gitmiş, ahvâl hakkında malûmat sormuş; sonra Yakup Cemil Bey gelmiş, Kemal Bey ile görüşmüşler; tekrar Yakup Cemil, Mahmut Kâmil Paşa'ya gitmiş; Mahmut Kâmil Paşa ahvâlin sizin bildiğiniz gibi fena olmadığını, Avusturya ile bizim biraz çekilmemizden dolayı dışarıdaki dedikodulara ehemmiyet verilmemesini, daha Almanların katiyyen bozulmadıklarını söylemiş. Ondan sonra Merkez-i Umûmîye gitmiş; orada da Midhat Şükürü ve Doktor Nazım beyler ile de görüşmüş ve bugün çok müteessif olduğunu ve mağlup kumandanlar arasında bulunmadığını, bu ahvâlin böyle gidişi iyi olmadığını söylemiş; onlar da cevaben "Bizim

askerlik hakkında hiçbir malûmatımız yoktur. Bize ne söylüyorsun, git, Harbiye Nâzırı'na söyle," demişler ve orada Midhat Şükrü Bey ile birlikte telefonla Harbiye Nâzırı'nı aramışlar; Harbiye Nâzırı'nın Uzunköprü'ye gittiğini öğrendikten sonra oradan çıkıp benim yanıma gelmiş olduğunu, bütün vekâyi'i böylece bana anlattı. Ben kendisine cevaben "Sen benim bir ihtilâl ve inkılâb arkadaşısın, senin ağzından bu gibi sözleri işittiğimden müteessifim ve bu sözün şüyûu vukûundan beterdir. Maazallah, bu iş duyulacak olursa mütefiklerimizce bu Hükûmete de i'timâd hâsıl olmayacağından belki bizim aleyhimize anlaşılmak ihtimali de mevcuttur." [dedim.] Tekrar tekrar bir daha bu sözü ağzına almamasını söyledim ve bana cevaben "Sen ticarete daldığından beri artık her şeyi unuttun," dedi. [s. 32] Ben kendisine "Pekâlâ," dedim ve bu akşam Sadrazam'a gideceğini [söyledi] ve ben de kendisini[n] oraya gitmesini teşvik ettim. "Git, görüş! Bakalım sana ne diyecek," dedim. (Sadrazam Paşa Hazretleriyle mülâkatı tabii kendisinin tashih-i efkârına hâdim olacak idi.) Ertesi sabah erkenden bana telefon etti ve "Seni saat sekizde Abdullah Efendi Lokantasında bekliyorum," dedi. Geldim. "Ee ne yaptın, Sadrazam Paşa Hazretleriyle görüştünüz mü?" dedim. "Evet," dedi. Ona yalnız "işte muhârebenin fena gittiğini" bahsetmiş, Sadrazam Paşa da "Sen bedbin olmuşsun, senin bildiğin gibi değildir, daha Almanların beş milyon ihtiyat kuvvetleri vardır. Biz ise lazım gelen kuvvetleri ihzâr etmekle meşgulüz. Pek yakında Ruslara karşı muhârebe edeceğiz," demiş. Bunu söyledikten sonra ben kendisine tekrar "Şimdi anladın ya artık çocukluğun lüzumu yok, haydi evine git," dedim. Ben kalktım, gider iken Kanun Bölüğü Kumandanı Nevzat Bey geldi. Ben çıktım. Öğleden sonra Meserret Otelinde[n] telefonla aradılar, gitmedim. O akşam ben Mirgün'e⁴ gittim. Ertesi sabah hakikaten öğrendim. Çünkü bu çocuk bizim aramızda öteden beri biraz mecnun tanınmıştır. Belki bir şeye teşebbüs eder fikriyle şunu evinden yokla[ya]yım diye telefonla aradım. Evinde bulamadım. Meserret Oteline telefon ettim. Müste'cir Mustafa geldi. "Yakup orada mı?" dedim. "Şimdi geldi," dedi ve "Gelsen fena olmaz," dedi. Vapur olmadığı için derhâl çıktım. Yeniden tramvay ile İstanbul'a indim. Meserret Oteline gittim. Aşağıda Yenişehirli Haydar'a

⁴ Emirgân.

rast geldim. “Ne haber?” dedim. “Aman seni bekliyorum, bu herif delirmiş. Buna başka laf anlatacak içimizde adam yok. ‘İllâ bugün Bâbüâlîye hücum edeceğim, şöyle böyle yapacağım,’ diyor,” demesi üzerine ben derhâl telefonla Bâbüâlî Muhafızı Hasan Hoca’ya telefon ettim. “Oraya bugün her kim olursa olsun; arkadaşın, kardeşin, ben vesâire kim olursa olsun gelirler ise süngüye koy,” dedim. [s. 33] Sonra yukarı çıktım. Yakup Cemil oturuyor, “Nasıl oldu da gelebildin?” dedi. Döndü Haydar’a “İşte sen, ben, Hakkı; üçümüz Merkez-i Umûmîyiz. Ben tertibatı aldım,” dedi. Ben o vakte kadar hakikaten blöf zannediyordum fakat o esnada pek, yüzü dönük, sert bir çehre ile bana hitaben “Sırası gelirse ben pek şeyim,” tuhaf bir tabir söyleyerek yani “Arkadaşıma da kıyarım,” dedi. Doğrusu benim itiyâdım komite hayatında bulunduğumdan beri fevkalade ihtiyata riâyet ederim. Şüphesiz ki ben kendimi müdâfaa vaziyetinde bulundurdum. Ve cevaben:

“Ey arkadaş bugüne kadar o kadar ehemmiyet vermiyordum. Şimdi görüyorum ki sende bir ya ihtiras veya bir delilik var. Sana son defa kat’î olarak söylüyorum. Bu işe teşebbüs ettiğin dakikada karşında bir vakitler seninle beraber bu memleketin selâmeti için ihtilâl eden arkadaşlarını görürsün ve şu dakikada Hasan Hoca’ya da malûmat verdim. Oraya kim gelirse süngüye koyacak sonra şu topladığın arkadaşlar hepsi senin fikrine muhalif ve aynı zamanda seni men’ etmek için ne yapılmak lazım gelirse yapacaklar. Eğer bu memlekette bugün ihtilâl yapılması lazım gelirse bu hak ne sana ne bana verilmiştir. Bu memlekette daha birçok erbâb-ı namus vardır. Onların da hakkı vardır. Onun için sen eğer ‘Arkadaşlar benim fikrimi kabul ederler,’ diye bir fikre zâhib olmuş isen aldanıyorsun. Onun için seni menediyorum ve ilk hareketinde beni ve arkadaşlarını ve belki de Hükûmeti karşında göreceksin. Biz bu kadar sene dir arkadaşlık ettik. Zannederim ki adedimiz pek azdır. Bu birkaç arkadaş sıra gelecek ki birbirimizin tabutunu taşımak fırsatı nâil olursa bizim için en büyük bir şereftir. Siyasiyatta hiç kimse insana yâr olmaz. Ben ümit ediyorum ki ancak beş altı arkadaş kalabildik. Biz de birbirimizle böyle mecnunâne sözlerle ayrılacak olursak vay başımıza!” dedim

ve hemen kendisinin de [s. 34] buradan kalkıp köye gitmesini söyledim ve dışarı çıktım ve orada bulunan ve hiç tanımadığım bir-

takım adamlar var idi. Onlara buradan hemen defolup gitmelerini söyledim. Diğer arkadaşlar da -Haydar, Hakkı- bunlar da sevindiler, kalktılar gittiler. O gün bu mesele böyle kapandı. Bayramın ikinci günü İzmit'ten Mümtaz Bey geldi. Kendisine bu hâli hikâye ettim. Derhâl telefonla Yakup'u çağırttık. Mümtaz Bey, Yakup Cemil'e "Anlat bakalım ne düşünmüşsün ve ne yapmışsın?" dedi. Bana anlattığı gibi bütün vekâyii ona da anlattı. Bunun üzerine Mümtaz Bey, "Sana yazıklar olsun, sen ya delisin ya kurulmuşsun. Eğer sen bu fikirde gidersen bu memlekette yalnız kalacağını ve bu memlekette kimse sana selam vermeyeceğini ve sana tekrar ediyorum ki böyle bir hâlde bu zamanda cür'et edecek her kim olursa olsun karşısında ben ve arkadaşlarım bulunacaktır," [dedi.] Cevaben "Ben sizin arkadaşınız değil miyim?" dedi. "Evet, arkadaşısın. Ben Yakup Cemil'in bir kılı için silah atarım. Fakat Yakup Cemil'in böyle memleketin fenalığına uğraştığını gördüğüm hâlde kendisine silahımı atmaktan da çekinmem ve sana tekrar ediyoruz ki bu fikrini ne kimseye söyle ne böyle bir harekette bulun. Askere mi gideceksin, çiftliğine mi gideceksin, evinde mi oturacaksın, ne halt edeceksen et. Böyle maskaralığa lüzum yoktur," dedik. Cevaben "Pekâlâ mademki arkadaşlar böyle düşünmüşler ben de kalkıp köyüme gidip oturacağım," dedi. Oradan ayrıldık. Benim bildiğim safâhat budur.

Netice itibarıyla bunun şu akvâl ve harekâtından dâhilen bir telkinât neticesi mi yoksa haricen itmâ' suretiyle mi yaptığına dair ne anladınız?

Benim kanaatim, bu arkadaşımız tekrar orduda hizmet etmek; işte fırka kumandanı, kolordu kumandanı hâsılı sıra ile askerlik merâtibini kat' etmek istediğini [anlıyorum]. Hâlbuki bu ve emsali asker kanunen olamazlar ve tabii de yapmadılar. O esnada İstanbul'da vâsi' bir propaganda yapılıyor. İşte her yerde vapurlarda her nerede [s. 35] olursa olsun ordunun bozulduğunu, Sivas'a geldiğini söylüyorlar. Bu da belki "Bütün efkâr-ı umumiye Hükûmetin aleyhindedir. Ben de buna teşebbüs edip bu halkın önüne geçersen belki muvaffak olurum," ümidiyle ortaya atılmıştır. Kanaatim böyledir.

Millî Meşrutiyet Fırkası namıyla bir fırkadan bahis olunduğunu işittiniz mi?

Hayır, işitmedim. Ben İstanbul'a geleli nihayet iki ay kadar oldu. İstanbul'da yoktum.

Romanya'ya ne zaman gitmiş idiniz? Ne kadar kaldınız?

Geçen sene temmuzda gittim. Eylül yirmi, on beş tarihlerinde geldim. Burada, Harbiye Nezâretinde bir un kontratosu yaptım. Derhâl avdet ettim.

Romanya'da bulunduğunuz zaman Hükûmet-i Osmâniye'nin vaziyeti ve sulh-ı münferid akdetmek niyet veya teşebbüs olduğu mesmuunuz oldu mu?

Romanya'da oraya Türklerden kim gelirse kendilerine ber-takrib yaklaşarak orada propaganda yapıyorlar. İşte "Almanlarla birlikte Türkler muhârebe ediyorlar ama neticede görecekler ki Almanlar Türkleri bir müstemlekeleri gibi kullanacaklar..." Hatta bana da bundan altı sene evvel Selanik'te *Ajans Havas*'ın muhbiri olup İttihâd ve Terakki Merkez-i Umûmîsinde Doktor Nazım Bey ile birlikte Arnavutluk mesâili için benimle *Tan* gazetesine malûmat vermek üzere görüşmüş olduğum Mösyö Motu beni gördü. Ben zaten Fransızca bilmediğim için yanımdaki arkadaşla birlikte bana bazı şeyler söyleyeceğini ve ben de cevaben "Ne söyleyeceğini şimdi söylesin," [dedim.] İşte "Beni tanıdığını ve komiteye mensup olduğumu eğer mümkün olursa komite ile Fransa Hükûmeti arasına girmemi kabul edip etmeyeceğimi ve kabul edersem Fransa sefiri ile bu iş hakkında görüşmemizi" söyledi. Ben de cevaben "Siyasetten hemen dört seneden beri çekildiğimi ve kendisi de pekâlâ burada görüp ve işiteceği ticaretle meşgul olduğumu söyleyiniz," dedim ve ayrıldım ve o sırada İstanbul'dan Maliye Nezâreti Muâmelât-ı Nakdiye Müdürü Kâzım Bey ile Harbiye Nezâreti müteahhitlerinden Ahmet Şevket Paşa gelmiş idi. Ertesi günü Romanya gazetelerinden bazıları [s. 36] "Türkler sulh-ı münferid yapmak üzere buraya Rus Murahhaslarıyla görüşmek üzere İstanbul'dan" yukarıda isimlerini bahsettiğimiz zevâtın gazeteler ile ilan edildiğini daha bunun gibi birçok şeyler Romanya gazetelerinde görünüyordu. Gerek muhâsımın tebaasından ve gerek Romanya ahâlisinden, oraya gelen Türklere alacakları mallara göre kendilerinde mal olduğunu, satmak bahanesiyle sokularak bu gibi hususâtı anlamak isterler.

İfâdâtınızı imza ediniz.

İmza edeyim.

Ali Haydar'ın ifadesi, 22 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Sarıyer'de Edirne Çeşme'de Mahmut Bey'in hânesinde müste'ciren sâkin koyun ve sâir eşya ticaretiyle meşgul Yenişehirli 38 yaşında Ali Haydar Efendi bin Abdurrahman'ın ahzolunan ifadesidir. 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey'i tanır mısınız?

Çoktan beri arkadaşımıdır. Tanırım.

Yakup Cemil Bey ile Meserret Otelinde ve sâir mahalde mülâkatta bulunmuşsunuz. Bunlarda ne gibi sözler cereyan etti? Tafsilen söyleyiniz.

Yalnız bayramdan bir gün evvel Meserret Otelinde görüştük. Kendisi Otele gelmez idi. Ben ekseri zaman Otele uğradım. O gün biraz geç vakit gitmiş idim. Otelci Mustafa Efendi, Yakup Cemil Bey'in beni sorduğunu ve beklediğini söyledi. Tabii yanına çıktım. Hatır istifsârından sonra ne istediğini sordum. Çünkü çoktan beri kendisiyle görüşmemiş idik. Ahvâlin fenalığından, ordunun bozulduğundan bahis ile bunun daha az zararla daha kolaylıkla Hükûmetin çıkması için İtilâf tarafına geçmek ve şu suretle zararı azaltmak teklifini Hükûmete teklif edeceğini söyledi. Bize de malûmat kabîlinden olmak üzere "Bu fikri nasıl buluyorsunuz?" diye sordu. Kendisini müteheyyic gördüm ve bunun ağır bir yük olduğunu ve bizim vazifemiz haricinde bulunduğunu anlattım ve "Bunu[n] Hakkı Bey'e söylenip söylenmediğini, yalnız kendisi mi yapacağını" sordum. Hakkı Bey'e söylediğini ve Merkez-i Umûmiye ve Sadrazam'a ve Kemal Bey ile bi'l-istişâre [s. 37] Mahmut Kâmil Paşa'dan vaziyet hakkında sorduklarını, Nûr-ı Osmâniye Kulübünde dahi bu fikrini terviç ettiklerini söyledi. Ben de Hakkı Bey'i çağırıştırıp kendisini[n] mümkün olduğu kadar heyecanını teskin ettim. Ertesi günde Hakkı Bey ile müştereken bunun fikrinin yanlış olduğunu bu hâl ile memlekete daha büyük bir ziyan getirmek meydanda bulunduğunu kendisine anlattık ve evine kalkıp gitmesini söyledik ve evine gitti. Ondan sonra da bir daha görmedim.

Bu sözleri kimler var idi işiten ve odada kimleri gördünüz?

Tahniye Müdür Muâvini İbrahim Hakkı, Nevzat Bey, bir de Mu-

rat Efendi bulunuyordu. Başka kimse görmedim. Ertesi günü kendisine söylediğimiz sözleri de İbrahim Hakkı Efendi işitti.

Bu sözlerinden kendisinin ne yapabileceğini de anlattı mı?

Kabineye gidip İtilâf tarafına geçilmesini teklifedeceğini söyledi. Ve arkadaşlarla söylediğimiz söz üzerine bunun doğru bir hareket olmadığını anlayarak kendisi çekildi. Evine gitti. Ondan sonra bir daha görmedim.

Yakup Cemil Bey bu hareket-i cür’etkârâneyi münferiden mi müteşebbis olacaktı?

Bana öyle söyledi. “Yalnız başıma yapacağım,” dedi.

Böyle yalnız başına yapacağı bir hareketi size söylemesindeki maksadı nedir?

Arkadaşı olduğumuz için ihtimal bizim de fikrimizi istihrac eylemiştir.

Bu gibi harekâta cür’eti ne maksatla idi? Anlayabildiniz mi?

Benim itikadımca düşünmemezliktir ve bunu kâinata söylemiş, gizli bir şey değil, herkese söylemiş. Bunu ne maksatla söyledi bilemem.

İfadeni imza eyle.

İmza edeyim. [s. 38]

Ali Ata’nın ifadesi, 22 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Süleymaniye’de El-maruf Mahallesi’nin 12 numaralı hânede sakin Yunanistan Yenişehir’inde ziraatla meşgul ve burada ticaretle meşgul Yenişehirli 38 yaşında Ali Ata Efendi bin Mustafa Şerif Efendi’nin ahzolanan ifadesidir. 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey’i tanıır mısınız?

İlân-ı hürriyetten beri tanırım.

Yakup Cemil Bey Meserret Apartmanı’nda bir içtimâ’ yapmış ve bazı mahallerde içtimâ’ etmiş, bunlarda bulundunuz mu? Ve ne gibi sözler cereyan ettiyse tafsilen söyleyiniz.

Ben Otele gitmedim. İçtimâ’dan malûmatım yoktur. Yalnız Bâbiâli Muhafızı Hasan Efendi ile Yaver Murat Efendi’den Yakup Cemil

Bey Merkez-i Umûmîye gitmiş, kabineden ahvâl-i hâzıra hakkında istizâhât yapacağını söylemiş olduğunu hikâye ettiler. Ben de “Bu bizim vazifemiz değildir. Bunu olsa olsa mebuslar yapabilirler,” dedim. Kendilerinden ayrıldım. Ondan sonra da kimseyi görmedim.

Evvela Hasan Efendi’yi mi gördünüz? Yoksa Murat Efendi’yi mi gördünüz?

Hasan Efendi’yi gördüm. İki gün sonra da Murat Bey’i gördüm.

Murat Bey size ne dedi?

O da Hasan Efendi’nin söylediğini söyledi.

İfadeni imza eyle.

İmza edeyim.

Yüzbaşı Nevzat’ın ifadesi, 22 Ağustos

Evvelce ifadesi alınmış olan Maiyet-i Seniyye Bölüğü Kumandanı Yüzbaşı Nevzat Bey’in tekrar alınan ifadesidir. 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916].

Bomba ve revolverleri ne maksatla istemiş idi?

Benden bir revolver istedi. Ben de “Ne maksatla?” dedim. “Revolvere ihtiyaç var mı?” dedim. “Hayır fakat bulunsun, yanımda bir şey yok onun için,” dedi. Ben de “Nereden bulabilirim?” diye maksadını anlamak istedim ise de “Hiç,” dedi. “Bak, bulabilirsen bul,” dedi. “Hapishane Memuru İbrahim Efendi arkadaşımıdır. Ondan gideyim, isteyeyim,” dedim. Maksadını söylemiyordu. İbrahim Bey hasta idi. Kendisine bir şey söyleyemedim. Revolver istedim. Kendi revolverini verdi. Ben de aldım, yukarıda ifademde arz ettiğim vecihle, Yakup Cemil Bey’e verdim. Maksadının bir başka cereyanda olduğunu hissederek etmez Bâbiâliye gittiğimi evvelce söyledim. Revolveri niçin istediğini söylemedi. Ve “İki tane de bomba bulabilir misin?” dedi. Ben bomba bulmadım ve götürmedim. Kendimde zaten bomba varsa da kendisine vermedim. [s. 39]

Kuvvâ-yı bahriyenin yed-i zabtlarına geçmesi için kimler ile müzâkerede bulunmuş?

Bana böyle bir şey söylemedi. Ben revolver ve bomba için ısrar ettiğim hâlde söylemedi. Ben de meseleyi anladım. Ben diğer bir odaya

ayrıldım. Oradan Nâzır Paşa'ya -bâlâda arz ettiğim vecihle- ihbârâtta bulundum.

Size bombayı getirirseniz kime verilmesini söyledi?

Bana bâlâdaki arz ettiğim gibi meseleyi anlayınca ben şaşladım. Buradan itibaren ben oradan savuştum.

Yakup Cemil Bey, "Talât Bey bize muvâfık olur. Lakin Paşa uymayacaktır, ben onu beceririm," dedi mi?

Bana söylemez. Çünkü ben Enver Paşa'ya taalluk eden husûsâtı istisna etmişim ve bu mesaim de meselenin esasına vukuf peyda etmek üzere idi. Buna vukuf da peyda ettim ve Paşa'ya ihbar ettim.

Harbiye Nezâretine kimi namzet göstermiş?

Bilmiyorum. Tabii bana bunu söyleyemezdi. Söylemedi. Ve bana "Sen çok düşünüyorsun Nevzat," diyordu. Ben de "Rahatsızım," diyordum.

Hakkı Sapanca'nın bununla vaziyetini nasıl anladınız?

Lokantaya gittiğim zaman Hakkı Sapanca'yı Yakup Cemil Bey ile beraber buldum ve dün arz ettiğim üzere aralarında cereyan eden muameleye nazaran aralarında itihâd-ı efkâr var gibi anladım. Fakat konuştukları zaman bulunmadım.

Cemil Bey ile siz evvelâ müspet vaziyette bulundunuz. Ne vakit menfi vaziyete geçtiniz?

Yukarıda söylediğim vecihle kendisine silahı götürüp verdikten sonra bomba da istemesi ve benim yanımda Murat Bey'e İtilâf hükûmetleri tarafına dönmek gibi söylemesi üzerine düşünerek maksadının fena olduğunu anladım ve nezdimde bomba olduğu hâlde vermedim.

Bomba ile revolveri kimin aleyhine zannediyorsunuz?

Bu Hasan Hoca'ya ve Mümtaz Bey'e müracaatla onlarla konuştuktan sonra bunun Enver Paşa Hazretlerinin aleyhine olduğuna kanaat peyda ettim ve "Paşa'nın malûmatı olup olmadığını" sordum. Mümtaz Bey "Malûmatı vardır," dedi. Hakkı Sapanca'nın malûmat verdiğini hissettirdi. Çünkü Hakkı Sapanca da orada idi.

Yakup Cemil Bey'i şu hâle sevk eden zevât veya efkâr ne olduğu zannında bulunduğunuzu söyleyiniz?

Bu meselenin bu kadar şüyû' bulmuş olmasına rağmen Yakup Cemil hakkında sükût olması ve Mümtaz Bey'e defaatle müracaat ederek "Bu ne hâldir? Paşa'nın aleyhinde bu kadar hareket [s. 40]

vukû' bulsun da Hükûmet hâlâ sükût etsi[n]!" diye mumaileyhe müracaatımda "Hükûmet yapacağını bilir," demesi ve Yakup Cemil Bey'in Meserret Otelinde oturarak hesapsız adamları kabul ile alenen söylemesi ve yapması bana Kabinenin ve Merkez-i Umûmînin malûmatı dâhilinde hareket ettiği hissini verdi.

Yukarıda bu harekâtın Enver Paşa aleyhinde icra edildiğini söylemiş idiniz. Şimdi Yakup Cemil Bey'in Kabine erkânıyla ve Merkez-i Umûmî tarafından te'yid edildiğini ifade ettiniz. Binâberin Yakup Cemil Bey'in arkasında bulunduğunu söylediğiniz. Bu kitle[nin] kuvve-i te'yidiyesiyle Enver Paşa aleyhinde olduğunu mu anlıyorsunuz?

Ben ihtisâsâtımı söylüyorum. Anlıyorum ki Kabinenin bazı erkânıyla Merkez-i Umûmînin bazı efradı Enver Paşa'nın aleyhindedir. Fakat kat'î söylemiyorum. Zan ve tahminimi ifade eyliyorum. Bunun haricinde başka bir fikrim yoktur.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Kuşçubaşı Eşref Bey'in ifadesi, 22 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen bazen Beşiktaş'ta Lala Mehmet Bey'in yalısında ve bazen de Sapançalı Hakkı Bey'in hânesinde mukim İzmir'de ve Aydın havâlisinde çiftçilik ile meşgul Âsitâneli 35 yaşında Eşref Bey bin Hacı Mustafa Bey'in ahzolunan ifadesidir. 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey'i tanır mısın?

Balkan Muhârebesi'nde ve bu muharebede zâbit idim. İstifa etmiştim. Gönüllü olarak beraber bulundum ve eskiden mektepten de tanıyorum, görüşürüm.

Yakup Cemil Bey Meserret Apartmanı'nda bir içtimâ' yaparak bazı sözler söylemiş, ne gibi sözler cereyan etti ve kimler bulundu?

Bundan on gün mukaddem ben İstanbul'a geldim. Ben gelmeden beş altı gün evvel bu içtimâ' Meserret'te olmuş olduğunu Nail Bey'den, Sapançalı Hakkı Bey'den ve bazı kimselerden işittim. Biz-

zat bu içtimâ' edenlerle bulunmadım. İştittiğime göre Yakup Cemil Bey bazı kimseleri başına toplamış, Meserret Oteline gidip içtimâ' etmiş. Maksudı Kabinayı değiştirmek ve yerine başka bir kabinenin gelmesine hizmet etmek imiş. Fakat kendisinden işitmedim. Etraftan işittim. [s. 41] Yalnız bundan beş altı gün mukaddem Sapancalı Hakkı Bey'in yazıhânesine geldi. "Yakup, ortada bir fesattır işitiliyor ve hatta bizimle bile senin aramızda bir husûmet-i siyasiye varmış gibi halk yanlış telakki ediyor. Münasip bir zamanda görüşelim. Bu şüyû' bulan lafların kapanması her neye mütevakkıf ise kapatalım, bu şüyû' memlekete en büyük bir fenalık edecektir." Bu sözümün üzerine Yakup "Aramızda ve ortada fesat yok, tezat var," diyerek lafı kesti. Ve beni öptü "Allah'a ısmarladık!" dedi ve gitti. Sonra görmedim. Tevkif olduğu[nu] işittim.

Tezat nedir?

Bir âdî muhalefet.

Heyet-i Vükelâya kimleri nasbediyormuş?

Söylemedi. Ona dair bir şey işitmedim. Zira kendisiyle veyahut kendisi de bu işte bulunacak kimse ile görüşmedim. Zira bunu kurcalamayı menâfi-i memleket namına muzır gördüm.

Kendisi Fırkaca ne memuriyette idi?

Müfettişlik yaptı. Sonra gönüllü olarak öteye beriye gittiği vakit askeriye cihetinden memuriyet alır idi. Kendisini iyi tanırım. Biraz kendisi muhâkemece zayıftır. İyi i'timâd ettiği bir arkadaşı bir şey söylese bilâ-muhâkeme kabul eder. Kurulursa her tarafa kullanılır.

Yakup Cemil Bey bu harekâtı ne maksatla yapıyor ve kendisini kimler ikna edebilir ve kurabilir?

Diğer ahvâlde olduğu gibi buna tanınmamış bir adam gelip de teklifte bulunacak olsa kabul etmez. Bunun için hariçten bir kimse bir teklifte bulunmaya cesaret edemez. Herhâlde buna yakın bulunanların telkinâtıyla veyahut yavaş yavaş hulûl ile telkinâtı kendisine verebilir.

Hüsrev Sami Bey bu içtimâ'da bulunmuş mu?

Hayır, bulunmadı. Kendisi İzmir'de Elhan Ticarethânesinde bulunuyor.

Yakup Cemil Bey'in bu harekâtı münferiden mi yapabileceği zannındasınız, ne hissettiniz?

Münferiden olsa bir anarşist gibi birisini vuracak bir kabineyi

yalnız başına nasıl yapabilir? Herhâlde büyük bir kuvvete ihtiyaç var, orada muhafız taburu ile çarpışacak, vuruşacaklar. Bu işi yapmak için herhâlde adam lazım. [s. 42] Kendisi birkaç kişiye söylemiş ise diğer kimselere söylememiş olacak bunları hep zanniyât ile söylüyorum.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Yenibahçeli Nail'in ifadesi, 22 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Yenibahçe'de Emin-i Cev Mahalle-si'nde Çayır Caddesi'nde 3 numaralı hânede mukim Âsitâneli 40 yaşında Mehmet Nail Bey bin Hacı Mustafa Bey'in ahzolu-nan ifadesidir. 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey'i tanır mısınız?

Tanırım. Arkadaşım ve semtlimdir, tanırım.

Yakup Cemil Bey, Meserret Apartmanı'nda bir içtimâ' akdetmiş; bu içtimâ'da ne gibi sözler cereyan etti ve kimler bulundu?

İçtimâ' akdettiğini işitmedim ve bulunmadım. Temmuzun yirmi sekizinci [günü] Eskişehir'den geldim ve yirmi dokuzuncu günü Köprü üzerinde İbrahim Hakkı Bey'e tesadüf ettim. İbrahim Hakkı Bey meseleyi anlattı. Şöyle ki: Bidâyeten söylemiş olduğu söz "Biraderiniz Şükrü Bey memlekete en büyük hizmet etmiştir. Binaenaleyh şâyân-ı tebriksiniz," dedi ve elimi sıkı ve hiçbir şeyden haberdar olmadığım için hizmetinin ne olduğunu kendisinden sordum. O zaman dedi ki:

"Demek işitmedin! Biz geçenlerde Yakup Cemil Bey'in daveti üzerine Meserret Otelinde bir içtimâ' ettik. Maksadın ne olduğunu bilmiyor isek de bilâhare anladık ki düşman Sivas'a gelmiş, ordu bozulmuş, İstanbul'a yaklaşmasına da bir şey kalmamış, her tarafta ahvâl fena gidiyormuş; bunun içinden çıkabilmek ancak hâl-i hazır Kabineyi devirip Enver Paşa'yı öldürmek, iyi bir kabine vücuda getirip bugünkü düşmanımız bulunan İtilâf zümresiyle ittihâd ve ittifak edecek bir kabine mevki-i iktidara getirmek, onlarla teşrik-i mesai ederek Rumeli'den Selanik cihetine yürüyecek olan Saray ordusuy-

la tevhid-i harekâtla Rumeli’de Bulgaristan üzerine yürüyüp eski terk ettiğimiz yerleri almak ve bu hizmet dolayısıyla Rusya’dan da İran’ın bir kısmı üzerinde uzlaşarak bekâmızı temin etmek mümkün olabilecektir. [s. 43] Bunun için de vatan bizden evvelce arz ettiğim fedakârlığı bekliyor,” diyerek birçok sözler söyledi.

Biz de bildiğimiz şu tehlike karşısında sükût ederek bir müddet düşündük. Bilâhare “bu İtilâfla ittifakın mümkün olup olmayacağı” sual edildi. “Bunların hepsi temin edilmiştir,” cevabı alındı. Memleket için memleketin selâmeti uğrunda her an ve zaman ölmekten çekinmeyen birtakım ihvânı da bu hususta hemfikir oldukları söylenildi.

“Hatta sizin isminiz de o meyanda geçince biz de kabul etmekte hiçbir beis görmedik. O sırada biraderiniz Şükrü Bey gelerek ‘Ne yapıyorsunuz? Mesmûâtım doğru ise memlekete ihanet ediyorsunuz, bu zamanda değil böyle bir vak’a ihdas etmek, lafını bile söyleşmek ve hatta hatırdan geçirmek memleket için felaket düşünenler için ihanetten başka bir şey olamaz,’ diyerek bizi ikna etti ve bir taraftan da Sapançalı Hakkı Bey’in, Şükrü Bey’in sözleri esâsâtı hakkındaki faaliyeti oradaki içtimâ’ı dağıttı. Memleket büyük bir felaketten şimdilik tahlis edildi,” dedi.

İşittiğim bundan ibarettir.

Bu mükâlemeden sonra Yakup Cemil Bey’i gördünüz mü?

Görmedim ve binâberin bir şey de sormadım.

İbrahim Hakkı Bey’in tarz-ı beyanatına göre “Yakup Cemil Bey’in azmi tamdır ki kendilerini ikna edebilmiş.”

Evet.

Biraderiniz Şükrü Bey’i gördünüz mü?

Geldiğimde gitmiş idi. Göremedim.

Diğer arkadaşlardan da bu bâbda haber alabildiğiniz mi?

Şüphe hâsıl olduğundan tanıdığım arkadaşlardan ima ile sordum. Ezcümle Sapançalı Hakkı Bey’e tesadüf ettim ve evvela kendisinden sordum. Aldığım cevap da şunlardır: Sapançalı Hakkı Bey ilk sözünde Yakup Cemil Bey’in son müracaat ettiği bir arkadaş olduğunu söyledikten sonra kendisine müracaat edinceye kadar ne gibi faaliyet ne gibi teşkilat cereyan ettiğinden [s. 44] haberdar olmadığını bildirdi. Yalnız Yakup Cemil Bey, Hakkı Bey’e müracaatında ilk sözü kendisinin İtilâfı olduğundan yani muhalif bulunan İtilâf

hükûmetiyle teşrik-i mesai ettiğinden bahsettikten sonra kendisine derhâl muntazam çizilmiş bir kroki, Asya ve Avrupa krokisi gösterek vaziyet-i harbiyeye dair kendi zihninin pek fevkinde mütâlaâtlar yürüttükten sonra “Bugün İtilâfçılarla teşrik-i mesai etmek selâmet-i memleket için lazımdır,” dediğini söyledi ve kendisine “İşte seni fırka-i ihtilâliye komitesi heyet-i idaresine aldım. Bir de Haydar Bey vardır. Fırka-i ihtilâliye kuvvetleri hazırdır. Yarın işe başlayacağız,” demiş ve Hakkı Bey bunun bu sözlerinin mecnunâne bir söz olduğuna kanaat getirerek bazı latifelerle kendisini okşayarak ayrılmıştı. Ertesi günü Yakup Cemil Bey’in bir gün evvelki söylemiş olduğu sözleri hatırlayarak bu adamın muhâkemesi kıt [ve] cür’eti fazla olması hasebiyle belki bir vak’a çıkarır ihtimaline mebni Yakup Cemil Bey’i arayıp bulmak ister ve Meserret Otelinde bulur. Hakkı Bey içeriye girdiğinde zâbit başıbozuk birçok arkadaşlara tesadüf eder. Bir gün evvel söylenen sözün icra edileceğine kâni olarak Yakup Cemil Bey’in yanına çıkar, kendisinden sorar. “Arkadaşlar hazırdır, icab eden yerlere de malûmat verdim; vak’a bir saat sonra başlayacaktır,” cevabını alınca evvela aşağıya inerek telefonla Bâbîâlî Yâverân Dairesini bulur. Yaver Hasan Bey’i çağırarak “Şöyle bir fikir var; şayet işbu saat içerisinde Bâbîâlîye girenler meyanında beni de göreceksin olursan süngüleyeceksin,” diye katiyyen ısrarda bulunur. Oradan avdetinde Haydar Bey’e bu mesele hakkındaki fikrinin ne olduğunu sorar. Haydar Bey’de[n] Yakup Cemil’in deli olduğu cevabını alır. Oradan Yakup Cemil Bey’in yanına çıkarak:

“Arkadaş senin şu hareketin memleket için felaket ve büyük bir cinayettir. Bunu kabul edecek hiçbir arkadaş bulamazsın. Bugün Hükûmeti atmak değil tutmak zamanıdır ve Bâbîâlîdeki yaverlere de vak’anın olacağını, o zaman için gelenler her kim olursa olsun [s. 46] hatta kendim bile olsam süngülemelerinin bir vazife-i vatanîye olduğunu söyledim. Her ne kadar canı sıkıldı ise de yanından ayrıldım,” dedi.

Malûmatım bu kadardır.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Yahya Kapudan'ın ifadesi, 22 Ağustos

Berây-ı istizâh celb ve isticvâb olunan Rami civarında Küçük-köy'de mutasarrıfen mukim Teşkilat-ı Mahsûsada olup 25 yaşında bulunan Yahya Kapudan bin Kerim'in zabtolunan ifade-sidir. 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916].

Şimdiye kadar nerelerde hizmet ettin ve tercüme-i hâlin muhtasaran nedir söyle?

Teşkilat-ı Mahsûsaya girmeden evvel Köprülü'den muhacir olarak geldik. Cemal Paşa'nın Yaveri Necati Efendi'yi buldum. O beni Teşkilata kaydettirdi. İki üç ay kadar burada kaldık. Bilâhare Erkân-ı Harp Yüzbaşı Mehmet Ali Bey bir ve ben de diğer bir çete ile Tikveş tarafına gittik. Sonra Sırp-lılarla müsâdemede yaralandım. Buraya geldim. İki sene evvel idi. Buradan Arabistan tarafına [Süleyman Askerî] Askerî Bey'le gittim. Tekrar yaralandım, buraya geldim. Bir senedir dairedeyim. Maaşımı da alıyorum.

Burada ne gibi hizmetlerde istihdam olunuyorsun?

Burada hiçbir hizmette bulunmuyorum. Bugün yarın gideceğiz diye kaldık.

Yakup Cemil Bey'i tanır mısın?

Bayramdan bir iki hafta evvel burada Nevzat Bey'in yanında görüşmüştüm. Ondan evvel ismini işittim fakat görüşmemiştim. Arkadaşlarım Yakup Cemil Bey'le beraber gittikleri için arkadaşlarımdan malûmat almıştım. "Benimle beraber gelir misin?" dedi. Ben de "Sorayım Daireye; müsaade ederlerse gelirim," dedim. [s. 47] Teşkilatın Doktoru Hasan Rıza'ya sordum. Arif Bey'den benim için izin almak istemiş, "Gitmesin," dediği için kaldım. Bir gün Nevzat Bey'in yanından çıkar iken tesadüf ettim. Sordu, "Koyuvermiyorlar," dedim.

Bundan başka bir zaman Yakup Cemil Bey'le görüştünüz mü?

Tikveşli Hasan Efendi ismindeki birisini Küçükköy'deki evime gönderdi. Bayramın birinci gününde öğle yemeği yerken Hasan Efendi geldi. "Yakup Bey seni istiyor," dedi. "Şimdi gelirim," dedim. "Yemeği yedim," dedim. Çağırttığı Meserret Oteline gittim. Gittiğim zaman Yakup Bey'le Murat Bey orada idi. Bir de Hakkı Bey

var idi. Otelin ikinci katındaki odada idi. Beni Hasan getirdi. Kapıyı vurdum. “Gel,” dedi. Girdim. Hasan dışarıda kaldı. Selam verdim, bayramlaştık. Elini sıktım. “Otur,” dedi. “Yetişemedin, arkadaşlarımla görüştüm. Sen yetişemedin,” dedi. “Yetişemediğim mesele nedir?” dedim. “Arkadaşlarımla görüştüm. Sen burada aşağıdaki kahvede otur, beni bekle,” dedi. Kahvede iki üç saat kadar oturdum. Bekledim, gelmedi. Sonra köyüme gittim. Beş altı gün sonra “Köyde olan düğünde bir iki el tabanca patladığı için Yakup Cemil Bey’in Erenköyü’ndeki hânesine gittim. Evini esasen bilmiyordum. Hizmetçisini Yemiş’te gördüm. Birlikte vapura bindik. Kendi[si]ne meseleyi anlattım. “Bu mesele için beni inzibatta gel, gör,” dedi. Ben de evden ayrıldım. [s. 48] Sonra İnzibat Bölüğüne ertesi gün geldim, kendini gördüm. Köyümüzdeki düğünde atılan silah meselesi için Reis Nafiz Bey’e bir kart yazdı; getirdim, verdim. Ondan sonra Yakup Cemil Bey’i görmedim. Dünkü pazartesi günü köyden inerek Meserret’in önüne gittim. Kahve içerken bir taharri memuru geldi. Müdüriyete davet etti, gittim; ifade verdim. Serbest bıraktılar. Bugün yine Meserret’e gelmiş idim. Çırak beni Heyet-i Tahkikiyeden istediklerini söyledi, geldim.

Aynı maksatla çalışan arkadaşlar birbirleriyle birleştikleri zaman takip ettikleri ve edecekleri hatt-ı hareketten bahsedeller. Yakup Cemil Bey’le birleştikçe bundan sonraki harekâtınızdan görüştünüz mü?

“Ben İran’a gidiyorum. Benim ile gelir misin?” dedi. Başka hiçbir şey görüşmedik. Esasen kendisiyle bir davet ettiği zaman, bir de jandarma meselesinden görüştüm. Maiyetinde Selim Çavuş, bir de Üsküplü Mehmet’e Yakup Bey’in beni ne için çağırdığını sordum. Bir şey bilmediklerini söylediler ve beni ne için çağırdığını anlayamadım.

Yakup Cemil Bey’in az bıyıklı bir doktor arkadaşı varmış, onu tanır mısın ve kimdir?

Safvet Bey diyorlar. Meserret Otelindeki kahveye gelirdi. “Yakup Bey’in taburunda bulunmuş,” derlerdi. Arkadaşlarından Yakup Cemil Bey’in maiyetinde hizmet ettiğini öğrendim. “Yakup Bey’in doktoruyum,” dedi. [s. 49] Doktor Safvet Bey’e mezkur kahvede tesadüf ettim. Yakup Cemil Bey’in yanında hiç görmedim. Benden sorulan meseleyi Müdüriyete çağırıp ifade verdiğim zaman anladım.

İfadeni oku[ya]rak doğru ise şimdilik imza et.
Doğrudur. İmza edeyim.

Yahya Kapudan'ın ifadesi, 22 Ağustos

Görülen lüzum üzerine tekrar alınan ifadesidir. 9 Ağustos 1332
[22 Ağustos 1916].

Sana silah tevzi ettiler mi?

Hayır, tevzi etmediler.

Şimdi silahın yok mu?

Süleyman Askerî Bey, Browning revolver vermiş idi. Evde hıfze-
diyorum.

Bu kısım ifadeni okuyarak doğru ise mühürle.

Doğrudur. Mühürlerim.

Doktor Safvet Nezihî'nin ifadesi, 22 Ağustos

Berây-ı istizâh isticvâb olunan Bâbîâlî'de Ebussuud Caddesi'n-
de Madam Liza'nın Apartmanı'nda 4 numarada mukim sivil
mükellef tabip, Van Cenup Müfrezesinde müstahdem 25 yaşın-
da Safvet Nezihî bin Halil Efendi'nin zabtolunan ifadesidir. 9
Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916].

Hülâsaten tercüme-i hâliniz[i] söyleyiniz.

330 senesinde staj olduğum hâlde hâl-i harp dolayısıyla hizmet-i
askeriye ile mükellef [s. 50] tutuldum. İlk seferberlikte Emrâz-ı Sâ-
riye Hastahânesine sevk edildim. Üç dört ay sonra mezunen Dersa-
adet'e geldim. Bir ay bulunduktan sonra Yakup Cemil Bey'in müf-
rezesiyle Şark Cenup Müfrezesine doktor sıfatıyla tayin olundum.
Beraber Kafkas Cephesi'ne gittim. Altı ay hizmetten sonra yine Yakup
Cemil Bey'le Dersaadet'e avdet eyledim. Beş altı aydır ki mezun bu-
lunuyorum. Hiçbir yerde hizmetle mükellef değilim.

İstanbul'a avdetinizde Yakup Cemil Bey'e sizi kim tanıttı?

Tanımadığımız⁵ doktor arkadaşlarım vasıtasıyla Yakup Cemil Bey'i tanıdım. İlk defa Meserret Otelinin altındaki kahvede görüştüm. Ondan sonra birkaç defa Meserret Otelî Kırâathanesinde görür ve kumandanım olduğu cihetle kendisine ihtiram eder ve görüşürdüm. En son yine Meserret Kırâathanesinde bayramın birinci gününde görüştüm ve bayramlaştım. Ondan başka katiyyen görmedim.

Yakup Cemil Bey'in arkadaşlarından ve en ziyade münasebette bulunduğu kimleri tanırırsın?

Ben Yakup Cemil Bey'i askerlik dolayısıyla tanıdığım için görüşüklerini ve arkadaşlarını bilemem.

Yakup Cemil Bey'in Meserret Otelindeki odasında vukû' bulan içtimâ'dan malûmatınız var mı?

Katiyyen malûmatım yoktur. Böyle bir içtimâ'ı hiçbir kimseden işitmedim.

Yakup Cemil Bey'in arkadaşlarından Satvet Lütî Bey'i tanır mısın? Otelci mi?

Tanımiyorum. Kimseden böyle bir isimde otelci bulunduğunu işitmedim. [s. 51]

Yakup Cemil Bey'le uzun müddet refakatinde hâsıl olan ihtisâsâtını ve mumaileyhin meslek ve meşrebi ve Hükûmet-i hâzıra aleyhinde ne gibi efkâr perverde ettiğini söyle.

Bilmiyorum. Esasen âmirim olması dolayısıyla pek temas etmem. Fakat muâmelât-ı resmiyesine baktım. Hariçteki istitlaâtıma nazaran kendisini son derece vatanperver bilirim. Esasen buraya çağrılınca kadar katiyyen ne için çağrıldığını anlayamadım. Şimdi isticvâb edildiğim zaman Yakup Cemil Bey için çağrıldığını anladım ve meselenin mahiyetini dahi bilemem.

İfadeni doğru ise imza et.

Doğrudur. Ederim.

⁵ Yazılış "tanımadığımız" olsa da anlam olarak "tanıdığımız" şeklinde olsa daha uygun olmaktadır.

Doktor Safvet Nezihi'nin ifadesi, 22 Ağustos

Mumaileyhin görülen lüzum üzerine tekrar alınan ifadesidir. 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey'le birlikte hiç seyahat yaptınız mı?

Yakup Cemil Bey'le Bursa'da Servnaz Otelinde görüştük. Ben gittiğim zaman Yakup Cemil Bey'i orada buldum. Kumandanım olmak dolayısıyla görüştüm. Otelin müste'ciri hakkında malûmatım yoktur. Yalnız garsonlardan birisine sorduğum zaman Otelin müste'ciri Aka Gündüz'ün olduğunu söyledi.

Haydarpaşa'da bir zat ile görüşüp Yakup Bey'in sıhhati hakkında malûmat vermişsiniz. Bunu tanır mısınız?

Görüştüğüm zatı şahsen tanırım fakat ismini bilmem.

Yakup Bey'in arkadaşı olduğunuzu, ismini bilmediğiniz zat nasıl anladı?

Arkadaşlarımla görüşürken Yakup Cemil Bey'in ismi geçtiği için o zat işitmiş. Onun üzerine mumaileyhin sıhhatini sordu. [s. 52]

Yakup Bey'den bahsettiğiniz arkadaşlar kimlerdir?

Pek samimi arkadaşlarım olmadığı için pek isimlerini tanıyamıyorum.

İfadeniz doğru ise imza et.

Doğrudur. İmza ederim.

Doktor Safvet Nezihi'nin Satvet Lütfi ile muvaceheleri, 22 Ağustos

Görülen lüzum üzerine mumaileyh Safvet Efendi'nin Satvet Lütfi Efendi ile olan muvâcehesidir. 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916].

Safvet Efendi; Haydarpaşa'da gördüğünüz bu Satvet Lütfi Efendi midir?

Evet, budur. Bir kere Haydarpaşa'da bir kere de Köprü'de gördüm. Köprü'de yalnız selamlaştım.

Satvet Lütî Efendi; Safvet Efendi'yi tanır mısınız ve nerelerde görüştünüz?

Bir iki defa Cemil Bey'le Otele geldi. Orada gördüm. İsmi Hüseyin zannederdim. Ondan sonra bir defa da Haydarpasha'da gördüm. Yalnızdı. Nazarlarımız mütereddidâne birbirine çarptı. Yekdiğerimizi tanımak istedik. Tanıştık. Cemil Bey'in sıhhatinden sordum, "İyidir," dedi. Aynı fırkada tabip olduğunu söyledi. Vapura binerken ayrıldık. Dikkat etmediğim için Safvet Efendi'nin yanında arkadaşı olup olmadığını fark etmedim. Köprü'de tesadüf edip selamlaştığımı hatırlamıyorum.

İfadenizi imza ediniz.

Edeyim.

Tramvaycı Tayyip'in ifadesi, 22 Ağustos

Berây-ı istizâh isticvâb olunan Çukurbostan'da 59 numaralı hânede sakin tramvay kumpanyasında 67 numaralı vatman 32 yaşında Trabzonlu Tayyip bin Hacı Ferhat'ın zabtolunan ifadesidir. 9 Ağustos 1322 [22 Ağustos 1916].

Tahniye'de Hakkı Bey'i tanır mısınız?

Tanırım. [s. 53]

Nereden tanırsın?

Sırbiyede iken, çete reisi iken tanıyorum.

Burada iken kendisini hiç gördün mü?

Burada iken birkaç defa tesadüf ettim. Fakat zamanını tayin edemem.

Mezkûr çete efradından yahut başka çetelerden tanıdığın kimler vardır?

Bir arkadaşım var idi. Edremit'e gitti. O da Hakkı Bey'in çetesi efradındandır.

Yakup Cemil Bey'i tanır mısınız?

Hayır, tanımam.

İfaden doğru ise imza et.

Doğrudur. İmza ederim.

Tramvaycı Tayyip'in ifadesi, 22 Ağustos

Görülen lüzum üzerine tekrar zabtolunan ifadesidir. 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916].

Meserret Oteli müste'ciri Mustafa Şevket Efendi; bayramdan birkaç gün evvel Yakup Cemil Bey'in odasında Nevzat, Murat, Haydar, Hakkı beylerle Selim, Yahya Kapudan, Mehmet, Tikveşli Hasan ve senin bilâhare bunlara iltihak ettiğinizi söylüyor.

Yakup Cemil Bey'i tanımam. Yahya'yı bir defa köyde gördüm. Oradan tanırım. Tikveşli Hasan arkadaşım idi. Sırbiyede beraber bulundum. Diğerlerini katiyyen tanımam. Meserret Kahvesinde oturdum fakat katiyyen yukarıya çıkmadım.

Çete efradından Üsküplü Feyzi Dede'nin Mehmet ifadesinde, bayramdan bir gün evvel Yakup Cemil Bey'in Meserret Otelindeki odasında [s. 54] toplanıldığını, Hakkı Bey kendilerini diğer bir küçük odaya götürerek orada seni bulduklarını söylüyor. Ne diyeceksin.

Katiyyen. Meserret Otelinin yukarısına çıkmadım.

Çete olduğunu söylüyorsun. Silahlar ne oldu?

Henüz Ustrumca'da iken Bulgar Hükûmeti silahlarımızı aldı. İki tane harp bombası var idi. Onu da Osmanlı hududunda polisler aldı.

İfaden doğru ise imza et.

Doğrudur. Mühür ve imza ederim.

Tramvaycı Tayyip'in Meserret Otelcisi Mustafa Şevket ile muvaheceleri, 22 Ağustos

Merkûm Tayyip ile Meserret Apartmanı müste'ciri Mustafa Efendi'nin icra kılınan muvâceheleridir. 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916].

Mustafa Efendi; sana irâe ettiğimiz Tayyip'i tanıyor musun?

Tanıyorum, bir bir buçuk senedir. Diğer arkadaşlarıyla görüşmek üzere gidip gelir. Son defa Yakup Bey'le görüşmek üzere geldi. Dört bir (4/1) numaralı odada görüştüler. Üç gün devam etti. Daima bu

müddet zarfında odaya girer çıkar görüşürlerdi.

Tayyip; şu ifadeye karşı ne diyeceksin.

Mustafa Efendi yalan söylüyor. Ben katiyyen Yakup Cemil Bey'i tanımam ve kendisiyle Otelin odasında görüşmedim.

Mustafa Efendi; Tayyip'e refakat eden arkadaşları kimlerdir?

Yahya Kapudan, Mehmet, Selim, Telgrafçı Fehmi'dirler. İhtimal daha başkaları da vardır. İsimlerini tanımam.

Tayyip; şu ifadeye karşı ne diyeceksin?

Yahya Kapudan'dan mâ'adâsını tanımam. Onu da bir sene evvel köyde görmüş idim.

İfadeleriniz doğru ise imza edin.

Doğrudur. İmza ederiz. [s. 55]

Hasan bin Mehmet'in ifadesi, 22 Ağustos

Berây-ı istizâh isticvâb olunan Yenibahçe'de Ördekkasap Mahallesi'nde Yeni Sokak'ta 8 numaralı hânedede misafireten mukim çete efradından Yakup Cemil Bey'in arabacısı olduğu söylenen Romanya muhacirlerinden 45 yaşında orta boylu, çıkık yanaklı, buğday benizli, ala gözlü, kösemsi, Tatar suratlı Hasan bin Mehmet'in zabtolunan ifadesidir. 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916].

Teşkilat-ı Mahsûsaya niçin ve ne vakit dâhil oldun?

Evvelce 16'ncı Alayın 1'inci Taburunun 1'inci Bölüğünde asker iken mecrûhen İstanbul'a geldim. Harbiye Mektebindeki hastahâne[-de] tedavi edildim. Netice-i tedavimde altı ay tebdil-i hava verdiler. Bu tebdil-i havanın ikinci ayı zarfında Yakup Bey'in biraderi Seyyid Bey'i gördüm. Seyyid Bey, bana dedi ki "Seni bizim bağa götürüyüm, orada çalış," dedi. Gittim, çalıştım. Tebdil-i havamın hitâmında kıt'a-ma iltihak edeceğimi söyledim ise de Yakup Bey bana dedi ki "Gidip ne yapacaksın? Ben senin eline bir kâğıt veririm. İnzibat Bölük Kumandanı Nevzat Bey'e gider, tasdik eder, ben de yakında gideceğim, seni alır getiririm," dedi. "Kıt'a[na] gitmeye lüzum yoktur," dedi. Burada nezdinde kaldım. Tebdil-i hava müddetim de yirmi gün kadar geçmiştir. Beş aydır Yakup Cemil Bey'in nezdinde bulunuyorum.

Yakup Cemil Bey'in yanında ne işle mükellefsin?

Biraderi Seyyid Bey'in Kozyatağı'nda Yakup Cemil Bey'e ait iki hayvana bakıyorum ve arada hizmete bakıyorum.

Yakup Cemil Bey nerede ikâmet eder?

Erenköy'ünde Taşlıtarla'da ikâmet ediyor. İstanbul'da pederinden kalma Valide Hastahânesinin karşısında iki odalı bir evi vardır. İzzet Çavuş namında biri oturuyor.

Yakup Cemil Bey'le bir yere gittiğin var mı?

Ben araba koştuğum için beraber bulunmam. Yakup Cemil Bey yanına adam almak istediği [s. 56] zaman asker Kâmil ve bazen yalındaki asker Raif ve Ali ve Hüsnü namındaki neferlerden birini alır.

İstanbul'da Sirkeci'deki Meserret Otelini bilir misin? Bura ya hiç gittin mi?

Evvelce İstanbul'da arabacılık ettiğim için Oteli tanırım fakat hiç gitmem.

Yakup Cemil Bey'in arkadaşlarından Nevzat Bey, Hasan Hoca, Murat, Haydar, Üsküplü Hakkı, Sapançalı Hakkı efendileri çete efradından Selim, Mehmet, Yahya, Fehmi, Hasan, Tayyip, Kâmil'i tanır mısın?

Bunlardan Nevzat Bey'i vesika aldığımdan dolayı ve efraddan Mehmet'i dahi evvelce köşkte bulunduğu için tanırım.

Meserret Otelindeki içtimâ'dan haberin var mı?

Gece gündüz Kozyatağı'ndaki ahırda hayvanlarla meşgulüm. İçtimâ'dan haberim yoktur.

İfadeni okudum. Doğru ise imza et.

Doğrudur. İmza ederim.

Meserret Otelcisi Mustafa Şevket'in Satvet Lütfi ile muvaceheleri, 22 Ağustos

Görülen lüzum üzerine Meserret Oteli müste'ciri Mustafa Efendi'[nin] Satvet Lütfi Efendi ile icra kılınan muvâceheleridir. 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916].

Mustafa Efendi; sana irâe ettiğimiz Satvet Lütfi Efendi'yi tanır mısınız?

Hiç görmedim. Tanımıyorum.

Satvet Lütî Efendi; Mustafa Efendi'yi bilir misiniz? Meserret Oteline hiç gittiniz mi?

Katıyyen tanımam. Üç beş sene evvel kahve içmek için Otelin kahvehânesine gittim. Başka zaman gitmedim.

İfadeleriniz doğru ise imza ediniz.

Doğrudur. İmza ederiz. [s. 57]

Tahniyecî Hakkı'nın ifadesi, 23 Ağustos

Evvelce ifadesi alınan İbrahim Hakkı Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916].

Siz ifâdâtınızın bir yerinde “Hakkı Sapançalı'yı tekrar gördüm. ‘Mümtaz Bey ve esâmîsi mazbut diğerleriyle görüşülerek tehir olundu,’ dedi” diyorsunuz. Binâberin bu suretle tehire muvaffakiyet elvermesinden maksat nedir?

Meselenin tehir edildiğini Yakup Cemil Bey söyledi. Sebeb-i tehiri sordum. Hatırımda kaldığına göre “Diğer arkadaşlarımızı da davet edip onlara da soracağız,” idi. Belki teahhurda bir maksad-ı âher vardır. Fakat ben bu müessif hadisenin velev ki muvakkat bir zaman için olsun kesb-i sükût ettiğine memnun olduğum için ilerisine varmadım. Ve ertesi günü doğruca Sapançalı'nın Emîrgân'daki yalısına giderek evvelki ifademde tasrih ettiğim cihetle Yakup Cemil'in davet edilerek bu fıkirden vazgeçirilmesini şiddetle söyledim ve Hakkı Sapanca bana “Kendisini davet ederek şedit bir surette ihtârâtta bulunacağız,” söyledi.

Eskişehir Kâtib-i Mes'ûlü Nail Bey'i gördünüz mü?

Meserret Otelinde Nail Bey'i görmedim.

Bu mükâlemâttan sonra gördünüz mü?

Gördüm.

Bayramdan kaç gün sonra gördünüz?

Pek hatırımda değildir. Bayramdan dört beş altı gün sonra zannediyorum.

Kendisine Yakup Cemil Bey ile aranızda ve diğerleriyle cereyan eden safâhat ve mükâlemâtı nakil ve hikâye ettiniz mi?

Nail Bey'i Hüsrev Sami ile beraber Köprü'de görmüştüm. Hüsrev'i eskiden tanıdığım için konuştum. Hüsrev'e naklettim. Fakat Nail Bey'e bir şey söylemedim. Mamefih Nail de yürürken beraber olduğu için belki bir şeyler işitmiştir. Yahut da ben ayrıldıktan sonra belki Hüsrev benden naklen Nail'e bazı şeyler söylemiştir. Ondan sonra Hüsrev ile hiç görüşmediğim için söyleyip söylemediğini bilmem. Yalnız bir gün Sapançalı'nın yazıhânesinde Yakup Cemil Bey'in bu teklifi kabul edildiği hâlde husûle gelecek netâyic-i müessifeden konuşulur iken Nail Bey de orada idi. Ben tahsîsen kendisine bir şey söylemedim. Fakat belki orada söylediklerini dinlemiştir. [s. 58] Mesele heyecanlı olduğu için pek tabiidir ki dinlemedi.

Konuştunuz zaman kaç kişi idiniz?

Ben, Nail Bey ve Sapançalı Hakkı Bey ve Baki Bey'in olup olmadığını bilemiyorum. Bir kişi daha var gibi geliyor bana fakat hatırlayamıyorum.

Suret-i ifâdâtınıza göre size pek ziyade açılmış olan Yakup Cemil Bey'in âmâline velev ki pek az bir zaman için olsun kâni olmuş mu idiniz?

Teklif o kadar garip idi ki bunun memleketin menfaatine muvâfık olduğuna inanmak hiçbir suretle mümkün değildir. Fakat aramızda muhâvere bir saat kadar devam ettiği için tabii ki sözünü kesmeğe lüzum görmeden dinledim. Belki benim meselenin iç yüzüne hulûl ve vukuf için ihtiyar ettiğim bu sükût iptidâi bir kanaat hâsıl ettiğim manasını vermiştir. Fakat tekrar ediyorum. Ben hiçbir suretle kanaat değil bir hayal şeklinde bile bu teklifâta kabul değil, ruy-ı mülâyemet bile göstermedim.

Yakup Cemil Bey'in gıyabında Sapançalı Hakkı Bey, siz ve Nail Bey hüviyetini tahsis edemediğiniz bir zatla muvâcehesinde deverân ettiğinizden bahsettiğiniz mükâlemâtın hâsıl ettiği halecandan bahsediyorsunuz. Bu halecan ne gibi ihtisâsâtın neticesidir?

Oradaki halecan, zat-ı meseleden mütevelliddir. Tabiidir ki Harb-i Umûmî'yi esaslı bir tebeddüle uğratacak olan bu mesele dünyanın en heyecanlı meselesidir ve her şahsı da olduğu gibi ben de bu meseleyi gerek kendim vicdanen münâkaşa eder iken ve gerek arkadaşlarım ile konuşur iken pek büyük heyecan-ı rûhi içerisinde idim. Ben meseleyi Türkiye'nin hayat ve memâtı meselesi şeklinde

görüyorum. Kendim bu fikir kabul edilecek olsaydı memleket mahv u harap olacaktı ve memleketin harap olmasından bana yüklenecek mes'ûliyetin heyecanları altında eziliyordum ve hâlâ bu satırları yazar iken bile aynı heyecanlar içerisindeyim. Muhataplarımın da aynı heyecanı duyup duymadıklarını bilemem. [s. 59]

Binâberin haddizatında keyfiyet bir mesele-i ilmiye ve siyasiye kabîlinden telakki olunursa azameti, efkârda teşeddüdü mûcib olursa da böyle halecân-ı azm tevliid edebilmesi için teşebbüsün değil müteşebbisteki azm-i kuvvet hakkında sizde derin bir kanaat tahassül etmiş olmasına delâlet eder. Onun için bu noktayı izah ediniz.

Yakup Cemil öteden beri rical-i hükûmet ile hâl-i temasta bulunduğu için böyle pek kısa bir zamanda kendisinin pek kadim dostları aleyhine bir teklifte bulunmasına ben âdetâ başka mana verdim ve bunu Yakup Cemil'in beni başka bir fikre elverip elvermediğini tecrübe için tertip ettiği bir manevraya hükmettim. Müteşebbis, her vakit söylediğim gibi yine tekrar ediyorum, melekât-ı akliyesine tamamen sahip bir adam değildir. Kendisi azm ve irade sahibi yani düşündüğü şeyi yapmak cesaretini nefsinde görenlerden olmakla teârûf etmiştir. Bir dakika içinde hissiyatına veyahut da menâfi'ine muvâfık gelen her şeyi yapmaya teşebbüs eder ve kendisini tanıyanlar; Yakup Cemil Bey'in seriü't-teessür ve infial, her meseleyi uzun düşünmez ve düşündüğünü pek çabuk yapmak istediğini bilirler.

Bu cevaba göre Yakup Cemil Bey teşebbüsünde münferid midir zannıdasınız?

Yakup Cemil uzun düşünemediği için bunu başka bir menba'dan öğrenmiş kanaatindeyim. Ben nereden öğrendiğini ve kiminle konuştuğunu anlayabilmek için yeni Heyet-i Vükelânın kimlerden teşekkül edeceğini musırrâne soruyordum. Eğer Heyet-i Vükelâ hakkında ufak bir malûmat almak mümkün olaydı Yakup Cemil Bey'in nereden ilham edildiği anlaşılırdı. Fakat ben Yakup Cemil Bey'in vaziyet-i şahsiyesine ve rical-i hükûmet ile olan sıkı dostluğu mukâbilinde bunu kendisinin tefekkürü addedemem. [s. 60] Mülhemdir. Fakat nereden ilham edilmiştir, onu bilemiyorum. Bana buna dair ufak bir malûmat vermedi. Belki diğerlerine söylemiştir.

Sapancalı Hakkı Bey, yukarıdaki beyanatınıza göre Yakup Cemil Bey'i muharrik ya onunla müzâkerât neticesi Cemil

Bey'in âmâline kâni veyahut Cemil Bey'in mesrûdat-ı vâkı'a-sına muhalif olarak harekât-ı vâkı'anın hudûsüne mâni olabilmek şıklarından hangisi istidlâl ediyorsunuz? Muvazzahan söyleyiniz.

Sapancalı Hakkı Bey'i Yakup Cemil Bey'in âmâline muhalif gördüm. Esbâbı: Evvela arife günü Sapancalı Hakkı'yı davet ettiği vakit Emirgân'dan Hakkı telefonla gelemeyeceğini söyledi[ği] vakit Yakup bana dedi ki "Öyle ise git! Sapancalı'ya telefonla söyle. Evde karyolasında rahatına baksın," dedi. Ben telefona indim ve Hakkı Sapanca'ya Yakup'un teskin edilmesi için mutlaka kendisinin gelmesini söyledim. Çünkü orada o gün Yakup'la hâl-i samîmiyette bulunan kimse yoktu. Bizi dinlemiyordu. Haydar da o sırada geldi. Hakkı da geldi. Aşağıki odada hem Haydar'a hem de Hakkı'ya Yakup'u teskin etmelerini söyledim. Yukarıda Hakkı, Yakup, Haydar konuştular. Hakkı ve Haydar'ın sözlerine nazaran Yakup bunların ısrarı üzerine meselenin tehirine razı olmuş. Sonra Hakkı, yalısında bulunduğum gün "Yakup vazgeçmeyecek olur ise kendisiyle münasebâtını kat' edeceğini," söylüyordu. Hatta Yüzbaşı Şükrü de orada idi. Hakkı, îcab ederse gidip meseleyi Harbiye Nâzırı Enver Paşa Hazretlerine söyleyeceğini söylüyordu. Benim hissim ve kanaatim Hakkı Sapanca'nın Yakup'un fikrine muhalif olduğu tarzındadır. Yalnız Yakup Bey bu meseleyi Bahriye [s. 61] kaymakamlarından Hamidiye Süvari-i sâbıkı Rauf Bey'le konuştuğunu zannederim. Çünkü Heyet-i Vükelâ iskât edildiği hâlde Yavuz ve Midilli sefâininin vaziyetini sormuştum. "Rauf onları bir dakikada yapar," dedi. Bu nokta mühimdir. Belki Yakup, Rauf Bey'le konuşmamıştır. Fakat beni ikna için Rauf'un da meseleden haberdar olduğu ve Dersaadet'te mevcut Alman kıtaatına karşı yapılacak vazifeyi deruhte eylediğini ima etmek istiyordu.

Yukarıda sebab-i tehir olarak arkadaşların davetini serdetti fakat bundan Sapancalı Hakkı Bey'in tehirde başka bir maksadı da belki vardır, diyorsunuz. İfâdât-ı ahîre ile beyanat-ı mütekaddime mütezaad gibi görünüyor, te'lif edin.

Ben Haydar ve Sapancalı Hakkı'ya Yakup'un bu işten vazgeçirilmesini söyledim. Onlar yalnızca üçü yukarıda konuştular. Ve arkadaşların davet edilerek onların fikri alınacağını söylediler ve hatta İzmir'de Hüsrev Sami'ye çekilmek üzere bir de telgraf verdiler. Bana

sebeb-i tehir olarak arkadaşların davetini gösterdiler. Fakat belki tehhürden gerek Hakkı'nın ve gerekse Yakup'un başka maksatları var idi. Tabii ki ne maksatları var idi bilmem. Yani bana böyle söylediler. Belki hakikaten sebeb-i tehir arkadaşlarının davetidir veyahut da bir maksad-ı âherdir.

Şimdilik ifadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 62]

Tahniyecî Hakkı'nın ifadesi, 23 Ağustos

İbrahim Hakkı Bey'in tekrar ahzolan ifadesidir. 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916].

Nail Bey ve Hakkı Sapanca ile görüştüğünüz zaman hüviyetini tahattur edemediğinizi söylediğiniz zatı hatırlayabildiniz mi?

Evet, şimdi hatırlıyorum. Mümtaz Bey idi.

Evvelce, Meserret Apartmanı'nda Yakup Bey'e mülâki olduğunuz zaman odada Yüzbaşı Nevzat ve Mülâzım Murat ve Hasan ve Yüzbaşı Ahmet efendilerin hazır olduklarından bahsettikten ve Yakup Bey'in kendi tarafından teşkilatı yapılmakta olan millî taburlar vesâireye müteallik lakırdılar geçtikten sonra Hükûmet-i Osmâniyenin vaziyet-i hâzırasına Almanya ile olan ittifakının ve bunun netâyici ile İtilâfla vukû' bulacak mukârenetin fevâidine dair söylediği sözleri ifade etmişsiniz. Bu ifadeye geçen zevât aynen bu sözleri işitmişler mi idi?

Meserret Otelinin dördüncü dairesinin birinci numaralı odasında isimlerini sorduğunuz zevâtı gördüm. Fakat biz orada hiç kimse ile bir şey konuşmadık. Evvelki ifademde de tasrih ettiğim vecihle Yakup Cemil beni diğer bir odaya davet etti ve orada yalnızca bana bunları söyledi. Hatta bu mesâil üzerine ben ne Yüzbaşı Ahmet ve Nevzat ve ne de Haydar ve Murat efendiler ile bunu konuştum. Yalnız pek tabiidir ki birbirimizin yüzüne baktığımız vakit hepimizin hîn-i teklif karşısında bulunduğumuzu hissediyorduk. Çünkü diğer odaya benden sonra onları da çağırdı. Belki daha evvelce de onlara, aynı odada veya diğer bir mahalde söylemiştir. Hülâsa: Yakup Cemil

tasavvurât ve teşebbüsâtına dair bunların yanında bana hiçbir [şey] söylemedi. [s. 63]

Yine eski ifadede İtilâf zümresinin teklifât ve ta'vizâtı kabul ve iktitâf olunabilmek için vükelânın istifa edeceklerini, kendilerinin vatanın icâbât ve menfaatini düşünür olmadıkları[nı] söylemekle beraber adem-i muvâfakatleri takdirinde yapılacak muameleye dair vukû' bulan sualinize cevaben Yakup Cemil Bey'in "O vakit onları cebren mevki-i iktidardan ıskât ederiz," dediğini ifade eylemişsiniz. Mumaileyh bir taraftan vükelânın ve hatta Merkez-i Umûmînin bu teklifâtтан malûmatı olduğunu söylemesine nazaran bir taraftan kendilerini istifaya davet veya cebren ıskâtlarına gideceğini ve diğer taraftan ber-minval-i muharrer malûmatları bulunduğunu söylemesi mütezaad olmasına göre kendisinden bu bâbda istizâhta bulundunuz mu ve hissiyatınız nedir?

Yakup Cemil Bey'in hâlet-i rûhiyesini tanıyanlar bu tezaadı garip addetmezler. Buyurduğunuz gibi birinci suali yani kendisinin böyle bir işten Merkez-i Umûmî âzâlarının haberdar edilmesinde, karşısında Hükûmetin tedâbir-i fevkalade ittihaz edip etmediğini sordum. Dedi ki "Onlar beni hâlâ eski Yakup yani boynundan zincir ile bağlanmış çoban köpeği zannederler hatta pek yakın zamanda beni çağırıldılar. Masârif-i müteferrikaya mukâbil olmak üzere mâhiye yirmi lira verilmesini taht-ı karara aldılar," dedi. Ben kendisinin zihniyetini iyi bildiğim için ve böyle bir teklife kimsenin muvâfakat etmeyeceğini de takdir ettiğim için meseleyi uzun uzadıya münâkaşaya hâcet görmedim. Hatta o sırada zâbita-i hafiye memurlarından Kara karyeli Ahmet Hamdi, Üsküplü Eyüp ve Sıdkı efendilerin [s. 64] Meserret Kahvesinde oturduklarını söyledim. "Onlar her vakit buraya gelirler. Hiç bizden de şüphe etmezler," dedi. İçlerinden Sıdkı Efendi'nin zeki ve cevval bir polis olduğunu söyledim. O beni muttasıl, kendisinden hiçbir suretle şüphe edilmeyeceğine iknaa çalışıyordu.

Yakup Cemil Bey bunları söyledikten sonra size "İş tevdi edebilmek hususunda beni muhayyer bıraktı," diyorsunuz. Başka vezâif verdiği adamlardan bahsetti mi?

Hayır, hâzır bulunanlara ne vazife verdiğini bana söylemedi. Bana yalnız diyordu ki seni ister isen beraberimde Bâbîâliye geti-

reyim ister isen Merkez-i Umûmîyi tarassut ve lede'l-hâce benden alacağın emir üzerine âzâların merkezden çıkmalarına mümânaat veya tevkif vezâifini vereyim. Ben yapılacak işten evvel Yakup Cemil Bey'in nereden bu telkinâtı aldığını öğrenmek istediğim için bahsi daima heyet-i vükelâ-yı cedîdenin kimlerden ibaret olacağı meselesine ircâ ediyordum. Fakat Yakup Cemil heyet-i vükelâ-yı cedîdenin isimlerini pek saklıyordu.

Siz Cemil Bey'in iki şıklı böyle bir vazife tahmil etmekte olmasına karşı henüz cevab-ı red veya muvâfakat vermemiş olmakla beraber diğer vazifedâr olanları sormadınız mı?

Hayır, sormadım. Çünkü bu gibi mebâhisi sorsam da söylemeyeceklerini bilirim. Nitekim diğerleri "Sana ne vazife teklif edildi?" demiş olsalardı ben de söylemezdim.

Niçin?

Çünkü bu gibi meseleler emniyet-i şahsiye ile kâimdir. Ve hayat-ı siyasiyede bulunanlar için ketum olmak icab eder. Lakin meselede memleketin menâfi-ı âlîyesi mevzubahis olur ise tabii ki o vakit ketumiyeti terk ederek vazife-i vataniyeyi yapmak sırası gelir. [s. 65]

Yine evvelki ifadenizde Yakup Cemil Bey'in size vereceği işlerden biri de Merkez-i Umûmî civarında bulunmak ve Kabinenin sulhen teklifi kabul etmemesi hâline göre çarpışılmak ik-tiza eyleyeceğinden kendisinden alınacak emre kadar Merkez-i Umûmî âzâlarının çıkmalarına muhalefet eylemekten ibaret olmasına göre bu da yukarıdaki Yakup Cemil Bey'in Merkez-i Umûmînin malûmatı var, diye beyanatında mübâyenet vardır.

Hayır, burada mübâyenet yoktur. Çünkü evvelce de söylediğim vecihle Merkez-i Umûmînin bu suret tekliften malûmattar olmasına rağmen kendisinden şüphe etmediklerini ve hatta kendisini davet ederek masârif-i müteferrikasına mukâbil her ay yirmi lira vermeyi taht-ı karara almaları[nı] kendisinden şüphe etmediklerinin delili gösteriyordu. Diyordu ki: "Eğer Kabine teklifimizi kabul ederse maksat hâsıl olur. Yok kabul etmeyecek olur ise o vakit ben Bâbîâlîde çarpışacağım. Sana da vereceğim emir dairesinde hareket edersin." Bendeniz burada mübâyenet görmüyorum.

Yalnız başına mı çarpışacakmış, ne anladınız?

Şüphesiz ki yalnız başına çarpışmayacaktı. Çünkü tek başına Yakup Cemil bir şey yapamazdı. Kimler yanında yoluna çıktı? Bura-

larını bilmem. Fakat herhâlde bu işi teklif ettiği adamların bazıı kendisine refakat edecekti. Şahıslarını tayin meselesine gelince bu bâbda bir şey söylenemez. Çünkü bu gibi vak'alarda refakatine alınamayan adamlar mutlaka emin ve güvenilmiş kimselerden olur. Yakup Cemil de kimlere teklif etmiş ve kimler kabul etmişler ise onlardan en ziyade itimâd ettiklerini yanına alırdı. [s. 66]

Midhat Şükrü ve Doktor Nazım beylerin bu meselede prensibi kabul ettiklerini size Yakup Cemil Bey söylemiş. O hâlde Merkez-i Umûmîden malûmat verdiği bu zevât olmak ve bunlardan hariç kalanlar eğer kabul etse idiniz harice çıkarılmamak iktiza edecekti, değil mi?

Merkez-i Umûmî âzâları deyince bana verilen vazifeye göre yani mutlakiyete göre hepsinin dâhil olması îcab eder. Şahıs tayin etmedi. Alel-ıtlak Merkez-i Umûmî âzâları dedi. Eğer teşebbüs fiiliyata inkılâb edeydi ve ben de vazife-i mezkûre ile Merkez-i Umûmî civarına gitmiş olsaydım ve Yakup Cemil de sulhen teklifini kabul ettiremeyerek çarpışsaydı ve "Sen Merkez-i Umûmî âzâlarını tevkif et veya çıkmadan men' et," diyeydi tabii ki bu emr-i mutlak olduğu için Merkez-i Umûmî âzâlarının hepsine şâmil olurdu.

Yakup Cemil Bey, Midhat Şükrü ve Doktor Nazım beyleri tahsis etmiş olmasına göre bunları kendisine müspet ve diğerlerini menfi addediyor demek olmaz mı?

Bu da vârid-i hâtırdır. Fakat ben bunu başka türlü izah ederim. Yani Merkez-i Umûmîde nâfizü'l-kelim Midhat Şükrü ve Doktor Nazım beylerdir. Bunlar mademki prensibi yani lüzum tahakkuk ederse İttifak-ı Müselles'ten ayrılarak İtilâf-ı Müselles'e iltihak etmeyi kabul ediyorlar. O hâlde diğer âzâların iraptan mahalleri kalmaz. Şeklîdir. Yakup Cemil, Merkez-i Umûmî âzâlarının her birini pek yakından tanıdığı için belki bu nokta-i nazarında doğrudur.

En nâfizü'l-kelim olan bu iki zatın müsbit olmasına ve şekli tefsirinize göre diğerlerinin iraptan mahalleri kalmamasına nazaran Yakup Cemil Bey'in çarpışmasına [s. 67] ve sizin de bina dâhilinde diğerlerini tarassut ve lede'l-îcab tevkif etmenize mahal kalmayacaktı, değil mi? Burasını izah eder misiniz?

Bu noktadaki hissiyatımı ve tahminâtımı söyleyeyim. Yakup Cemil beni meseleye daha iyi ısındırmak için verdiği vazifenin kolaylığına alıştırmak istiyordu. Sualdeki nokta-i nazar doğru değildir.

Çünkü Doktor Nazım ve Midhat Şükrü Bey mesâil-i siyasiyede nâfi-zü'l-kelimidirler. Fakat silah atmak meselesinde tabii ki âzâ-yı sâire bunlara takaddüm eder. Çünkü ekserisi askerlikten mütekâittirler. Mamafih bunlar hep Yakup Cemil Bey'in faraziyatı olabiliyor. Benim kanaat-i şahsiyem böyle değildir. Hâl-i müdâfaada herkes aynı cür'et ve cesareti gösterebilir. Çünkü hayat herkes için tatlıdır.

Yakup Cemil Bey'in bu faraziyatta bulunduğunu neden anladınız? Çünkü evvelki ifadeniz, yalnız Yakup Cemil Bey, Midhat Şükrü ve Nazım beyler bu meselede prensibi kabul ediyorlar kelimâtından ibarettir. Binâberin tekrar ediyorum: Bu faraziyatı ne suretle istidlâl ettiniz?

Yakup Cemil bana diyordu ki: "Ben Doktor Nazım ve Midhat Şükrü'ye işi açtım. Onlar 'İtilâf-ı Müselles'e iltihaka lüzum var ise biz prensibi yani iltihakı kabul ederiz,' [dediler.]" Faraziyat yani Doktor Nazım ve Midhat Şükrü prensibe taraftar oldukları hâlde diğerlerinin meseleyi kabul ve adem-i kabulde ehemmiyeti kalmaz. Müşkül Yakup Cemil'in tarz-ı ifadesinden ve âzâ-yı sâireyi yakından tanıması hasebiyle onlar hakkında izhâr eylediği fikirden anlaşılıyor. Yani demek istiyordu ki âzâ-yı sâirenin ehemmiyetleri yoktur. [s. 68]

Yakup Cemil Bey'in müteselsil beyanatından sonra kendisine teşebbüsünün azametinden, bunun muhtac-ı teemmül olduğundan bahsettiğinizi evvelki ifadenizde söylemişsiniz. Binâberin Yakup Cemil Bey'in şu harekâtının ciddiyet veya hif-fetten hangisine daha ziyade mukârin olduğu hissi sizde hâsıl oldu?

Yakup düşünmesi az olmakla beraber hafif-meşrep değildir. Binaenaleyh şüphesiz ki teklifini ciddiyete hamlettim. Yalnız ilk olarak söze başlar iken inanmıyorum gibiydi. Sonra mübâhase ilerleyince, keyfiyetten Kemal, Midhat Şükrü, Doktor Nazım beylerin haberdar oldukları meselesine gelince şüphesiz ki ciddiyetinde tereddüde mahal kalmamıştır.

Midhat Şükrü Bey, Doktor Nazım Bey, Kemal Bey ve Merkez-i Umûmîyi teşkil eden zevâtı tanır ve kendileriyle ülfet eder misiniz?

Merkez-i Umûmîde Midhat Şükrü, Doktor Nazım, Kemal ve Doktor Bahaeddin Şakir beyleri tanımım ve sırası geldiği vakit konu-

şuruz. Diğerlerini de şahsen tanımım fakat konuştuğum yoktur. Âtîf Bey'i de tanımım. Selamlaşırız.

Yakup Cemil Bey'e son söz olarak İttihâd ve Terakki hayatındaki diğer arkadaşlara da bu meselenin söylenmesi îcab eyleyeceğini tavsiye ettiğinizi ifade eylemiş idiniz. Meselenin ehemmiyetine ve Yakup Cemil Bey'in ciddiyetine nazaran mumaileyhi bıraktıktan sonra bu zevâta tavsiyeniz vechile malûmat vermeniz îcab etmez miydi?

Ben meseleden İsmail Canbolat Bey'i haberdar ettim. Çünkü muârefem mumaileyh ile daha fazladır. [s. 69]

Yakup Cemil Bey ile mülâki olduğunuzdan kaç gün sonra İsmail Canbolat Bey'e haber verdiniz?

Bayramın birinci günü Yakup Cemil'i teskin etmesi için Sapançalı'ya gittim. İkinci günü ve üçüncü günü İsmail Canbolat Bey Bulgaristan'da idi. İyi hatırımda kalmamış, mamafih zannederim dördüncü ve zayıf ihtimal ile beşinci gündür. Fakat bu noktada ısrar edilir ise mumaileyhe müracaatla günü anlayabiliriz. Zaten mesele bana yirmi dokuzda, ramazanda açıldı. Ben bayramın birinci, ikinci, üçüncü günü yani azami üç gün sonra haber verdim. Çünkü mumaileyh burada olmadığı gibi bayram olmak münasebetiyle diğer bazı tanıdık adamları da görmek mümkün olamadı. Mamafih ben meseleyi ya İsmail Canbolat Bey'e veya Nâzır [Talât] Bey'e anlatabilirdim. Çünkü onları tanımım.

Yakup Cemil Bey icraata başlamak için gün tayin ediyor muydu?

Hayır, tayin etmiyordu. Ve zaten buna sebep de kalmadı. Çünkü arife günü yani ramazanın yirmi dokuzuncu günü Sapançalı ve Haydar ile konuştular. "Ta'lik ve tehir ettik," dedi. Ben de bir daha hemen on gün zarfında kendisine tesadüf etmedim. Ve beni de aramadı.

Sapançalı Hakkı Bey'in Merkez-i Umûmî ile alakası var mıdır?

Balkan Muhârebesi'nden evvel İşkodra vilayeti murahhası idi. Sonra murahhaslıktan istifa etmiş fakat tarih-i istifasını bilmiyorum. Bir vazife-i Cemiyet ile meşgul olup olmadığını bilmek mümkün değildir. Fakat zannederim ki şimdi eskisi gibi murahhas değildir.

Canbolat Bey'in İstanbul'da olmamasına rağmen Dâhiliye Nâzırı Beyefendi'ye müracaat etmeyerek Sapançalı Hakkı Bey'e her ne maksatla olursa olsun tavsite niye teşebbüs ettiniz?

Canbolat Bey Bulgaristan'da, Dâhiliye Nâzırı Bey de Çanakka-le'de idiler. Hakkı Bey'e müracaatımın sebebi ise: Hakkı Bey, Yakup Cemil Bey'in eski dostudur [s. 70] ve benim zannıma nazaran Yakup Cemil'i ikna edebilir. Hakkı Bey'e müracaatımın sebep-i diğeri de meselenin ona da teklif edilmesidir.

Yakup Cemil Bey bu defa avdetinde Nûr-ı Osmâniye Kulübünde yatmış mı? Böyle bir şeylerden bahsetti mi?

Bilmiyorum ve bana buna dair bir söz söylemedi.

Yakup Cemil Bey'in Rauf Bey ile görüşmediğini neden zannediyorsunuz?

Ben size iki ihtimal mevzubahis ettim: Ya görüşmüştür -çünkü "Yavuz ve Midilli sefâininin vaziyetini o tayin edecek," dedi- yahut da görüşmemişler de benim Yavuz ile Midilli'nin vaziyetlerine karşı sorduğum suale bir cevap-ı mukni' olmak üzere bunu söyledi.

Yani görüşüp görüşmediği hakkında kat'î malûmatınız yoktur, demek mi istiyorsunuz?

Evet, efendim.

Şimdilik ifadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 71]

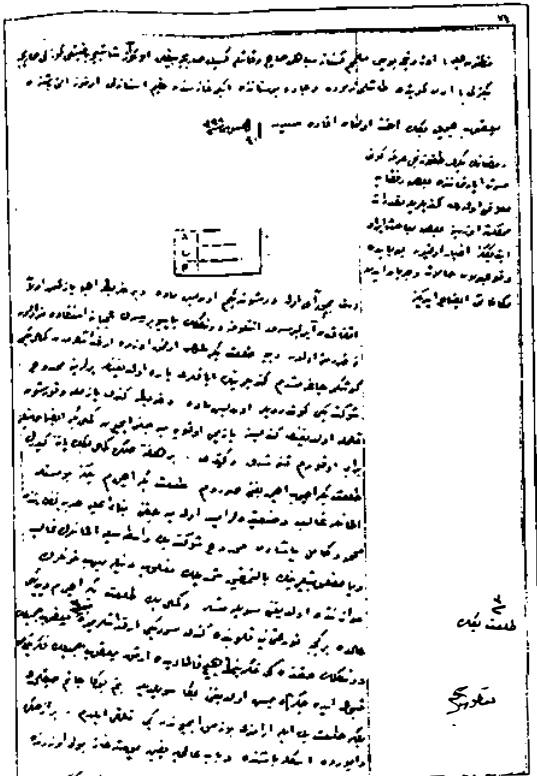
Yakup Cemil'in ifadesi, 23 Ağustos

Maznûnun aleyh; uzunca boylu, mülahham, kestane siyahı saç ve kaşlı, kesik sarıca bıyıklı, ela göz, şaşica bakışlı gözlü, sarıca benizli: Erenköy'ünde Taşlıtarla'da ve Caddebostan'ında iki hânesinde mukim Âsitâneli 36 yaşında Yakup Cemil Bey'in ahzolunan ifadesidir. 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916].

Ramazanın yirmi dokuzuncu arife günü Meserret Apartmanı'nda bazı rüfekâya mülâki olarak kendileriyle mukadderat-ı memleket üzerine bazı mebâhis îrâd ettiğiniz ihbar olunuyor. Bu bâbda vukû' bulan hâlât ve cereyan eden mükâlemâtı izah ediniz.

Dört buçuk ay evvel düşündüğüm on beş madde ve bir harita ile yazılmış olan ittifaktan ayrılırsak, İtilâf'a döneklik yapiverirsek acaba ne istifademiz olur ne zararımız olur diye Talât Bey'e arz olunmak üzere arkadaşlarımdan Kemal Bey'i köşküme çağırıştım. Kendilerinin ayakları yara olduğundan yerlerine Memduh Şevket Bey'i gönderdiler. On beş madde ve harita kendi yazımla ve kurşun kalemle olduğundan kendisine yazımı okuyamayacağı için Kemal Bey'e iza-

hatıyla beraber okudum, konuştuk ve gitti. Bir hafta sonra Kemal Bey'in yanına giderek Talât Bey'e açıp açmadığını sordum. "Talât Bey'e açmadım," [dedi.] Yalnız bu mesele Almanlar galip vaziyeteler ise olamayacağını binaenaleyh Harbiye Nezâretinden Mahmut Kâmil Paşa'dan Memduh Şevket Bey vasıtasıyla Almanların galip veya mağlubiyetlerinin bi't-tahkik şimdilik mağlup denilemeyip kuvvetlerin muvâzenette olduğunu söylemişler ve Kemal Bey, "Talât Bey'e açmadım," dediği hâlde bir gece Nûr-ı Osmâniye Kulübünde kendi sevdiği arkadaşlarımıza Talât Bey'in Yakup Cemil'in döneklik hakkındaki fikrini, "Hiç kalmadı da artık Yakup Cemil'in fikrini mi kabul edeceğiz?" demiş olduğunu bana söylediler. Benim buna canım sıkıldı. Belki Talât Bey ile aramızı bozmak içindir gibi telakki eyledim. Biraz sonra vapurda iskele başında ve Bâbüâliye yakın postahâne yolu üzerinde [s. 72] peşimde üç efendinin beni takip

Yakup Cemil'in ifadesi, s. 71.

ettiklerini hissettim. Bu takibi fenalığa vermedim. Olur ya! Yakup Cemil bu İtilâf tarafına dönmek fikrini -ki Kabineye sırf siyasette döneklilik vardır olduğunu hatıra getirmekten ibarettir- yoksa onları takip etmekte oldukları yolda kendim de bizzat takip ediyor ve arkadaşlarımdan düşündükleri gibi mazhariyet-i bî-nihâyeye nâil olarak kendimi harpten sonra mahcup bir vaziyette görmeği şimdiden Cenâb-ı Hakk'tan isterim. Gelelim sadede: kendimi takip, mücerred hariçten Yakup Cemil'e telkinâtta bulunup bulunmamalarını anlamak için olduğuna yüzde yüz karar verdim. Tabii takip ettiren arkadaşlarım olduktan bidâyette şüphe etmedim.

Harbiye Nezâretine Paşa Hazretlerine müracaatımda “Bendenizi bir fırkaya kumandan ve rütbemi kaymakam yapmayı geçen seneki iki kolordunun Malazgirt'teki ric'ati üzerine onları takip eden düşmanı tevkiif, kolordulara zaman kazandırdığımdan va'd buyurmuş-tunuz. Şimdiye kadar münhal olmadığından bahsediyordunuz. Şimdi huzuruza geldim,” [dedim.] Cevaben ve sert bir suratla “Siz ihtiyat binbaşısınsınız kaymakamlığa terfi edemezsiniz; binaenaleyh bir nizâmiye fırkası da verilemez,” [dedi.] Cevaben “Paşa Hazretleri ben kaymakam olmak sevdasında değilim. Fırkayı istemekliğimde geçen sene Van Cenup Müfrezesi Kumandanı iken ihtiyat birinci ve ikinci piyade alaylarıyla 3, 24, 25 süvari alayları -ki cem'an bir fırkadan büyük beş alay bir tabur topçu, bir bölük mitralyöz, bir seyyar hastahâne, bir bölük telgraf verilmiş idi- bunu bana Ordu Kumandanı Mahmut Kâmil Paşa verdi. Eğer fırkayı idare edemeyecek olsam siz de Halep'te va'd etmezsiniz ve İstanbul'da münhal fırka yok diye bekletmezsiniz,” [dedim.] Cevaben “Kanun yaptık. Olamaz,” [dedi.] “Öyle ise Paşa Hazretleri bir Yakup Cemil için kanun değiştirilemez. [s. 73] Ben yine Kafkas Cephesi'ne ne tarafa emir ederseniz gitmeye hazırım. Artık beklemekten canım sıkıldı. Emrimi veriniz,” [dedim.]

Emir:

“Üçüncü Ordu Kumandanlığına: Ardahan ve havâlisine vukuf-ı tâmmı olan Yakup Cemil'i size gönderiyorum. Kendisinden istifade ediniz. Bana da muvâsalatını bildiriniz,”

yollu rütbeden bahsetmeyen ve oradaki vazife yine bir alay kumandanlığı mıdır tabur kumandanlığı mıdır yoksa Ardahan'ı bil-
diğimiz için bir kılavuzluk vazifesi midir, emirnâmede bir sarahat

olmamak üzere emri cebime koyarak Merkez-i Umûmiye gittim. Midhat Şükrü Bey'e ve arkadaşlara:

"Şimdiye kadar Cemiyet-i Muhteremeye hizmetimi tetkik ettim. Askerlikten başka bir şey yapmadığımı, yalnız arkamda asker elbisesi olmayıp sivil vaziyette askerlik için çalıştığımı ve bundan sonra mademki fırka kumandanlığı gibi büyük bir derecede bulunarak memleketime askerlikle hizmet etmeyi ve artık ayrılmamayı hayal etmiş iken bugün Paşa'nın verdiği şu emir bu hayali kırdı." [dedim.]

Ertesi günü iki mektup yazarak biri Merkez-i Umûmiye:

"Arkadaşlar ben askerlikte kaymakamlığımı ve yine bir kıt'aya kumandan olmağımı Paşa'dan isteyeceğim. Yalnız Yakup Cemil arkasını Merkez-i Umûmiye dayamış olduğu hâlde benden terfi ve kumandanlığını istiyor denilmesin için size arkamı dayamadığımı delil olmak üzere bugünden itibaren Cemiyetle olan alakamı kat' ediyorum."

Diğer mektup da Harbiye Nezâretine hitaben:

"Paşa Hazretleri, ben geçen sene 28 Mayıs 331'de [10 Haziran 1915] binbaşılığa Ardahan'daki tâli'-i harbimin iyi gitmesinden nâil olmuş isem de bir senedir ya muâmelât-ı zâtiyenin yahut başka bir mahallin unutulması dolayısıyla ilmühaberlerim orduya gönderilmemiş, ordudan maaş namına bir şey almadığım gibi son verdiğiniz emirde Yakup Cemil'in rütbesi zikrolunmamış, kendisinin bir kılavuz mu yahut bir kıt'aya kumandan mı [olduğu] tasrih edilmemiş olduğundan hem bu tashihâtın [s. 74] icrası ve hem de birikmiş olan maaşâtımın îtâsını zât-ı kumandanîlerinden talep eder ve Erzurum'a kadar olan harcırah istid'âm merbut bulunmakla onun da verilmesini lazım gelenlere emrinizi vermenizi rica ederim, ihtirâmât Paşa Hazretleri." demiştim.

Fakat Midhat Şükrü Bey, "Sen bu mektubu vermekten sarf-ı nazar et, arkadaşlara bu meseleyi açayım. Hatta beraberce muvâfakat ederlerse Harbiye Nezâretine kadar gidelim," demiş ve heyet-i umûmiyeye Talât Bey de dâhil olduğu hâlde arz ederek benim ya asker veya Merkez-i Umûmî müfettişi ikisinden birisini demelerini heyet-i umumiyeden istedim. Talât Bey, "Adam sen git; Vehip Paşa'ya bir şey yazarız," diye sandalyesini biraz yan çevirerek arkasını döndü. Buradan da istidlâl ettim ki Harbiye Nezâretine de benim için yine bir şey söylenilmiş fakat aldırmadım, ısrar ettim. Midhat

Bey ile “Tekrar Paşa Hazretlerinin yanına behemehâl gidelim,” dedim. Bir otomobile binilerek Enver Paşa Hazretlerinin şimendifer dairesi[ne] Midhat Bey içeride ben yaverlerin yanında olduğum hâlde gittik. Paşa Hazretleri, Midhat Bey’e de kanundan bahis ile Yakup Cemil’i bir şey yapamayacağını ve hatta değil Yakup Cemil, ihtiyat binbaşılığı yukarısını kâmilten harpten sonra kaldıracak, yalnız küçük zâbitânı ibkâ edeceğini söyler. Ve bana da “Sen içeriye girme, beraberce dönelim,” dedi. Geriye döndük.

Ertesi günü yine ben Merkez-i Umûmiye gelerek arkadaşlarımın yarım saat yine benim için düşüncelerini rica ve askerlik olmazsa başka bir memuriyette kullanılmaklığımlı söyledim. “Düşünelim,” dediler. “Sen nasıl düşünüyorsun?” dediler. Mübâhase biraz devam etti. Neticesinde yine Talât Bey geldi. Talât Bey’e Yakup Cemil’in bugün bu masa başında ya kuş veya deve olduğunu söylemelerini rica ettim. Yine evvelisi gibi “Sen Vehip Paşa’nın yanına git, git, git! Biz oraya, ona yazarız. Sana büyük kıt’a verir,” diyerek bu sefer yan döndü. [s. 75] Ertesi günü Kemal Bey’e giderek konuştuğumuz esnada benim ne kadar masrafım olursa Merkez-i Umûminin deruhde ettiğini ve bana tebliğe memur olduğunu bildirdi. “Teşekkür ederim. Bu iş fena değil. Yüz lira da olsa yine ödenecek mi?” [dedim.] “Evet,” cevabını aldım. Bu[nun] da benim muhalefetten vazgeçmekliğim için para ile oyalama olduğunu anladım. Fakat bîtaraf olan Enver Paşa beni iyi bildiği için herhâlde Talât Bey’in “Bunu İstanbul’dan at,” demiş olduğuna bana kanaat gelmedi.

Mahmut Kâmil Paşa’nın yanına gittim. O, “Buyurun, Kumandan, Fırka Kumandanı, Kaymakam Bey!” diye hitap edişinden latife veya değil olduğuna kanaatle oturdum ve kendisine dedim ki “Haberin yok mu? Ben bunların hiçbirisine layık değilim. İşte emrim, ben böylece hizmet için gidiyorum,” dedim. Emrime baktı. Ses çıkarmadı. Kendisine “Paşa geçen sene bana kuvvet veren siz idiniz. Acaba bu sefer hakkımda başka şeyler mi var da bana söylemiyorsunuz? Rica ederim, söyleyin,” [dedim.] “Vallahi Yakup Cemil bunların hiçbirisinden haberim yok. Yalnız sen -yüzüne karşı söylüyorum- biraz itaatsizsin,” dedi. Ben de “Teşekkür ederim Paşa Hazretleri. Bu kâfi, daha başka varsa onu da lütfen söyleyiniz,” [dedim.] “Bir de verilen efradı çok taarruz ederek çabuk sarf edersin. Kumandanlık hassasındandır ki efradı idare etmek lazımdır,” dediler. Kendilerine

“İtaatsizlik mi? Nerede gördüğünüzü lütfen izah buyurur musunuz Paşa?” dediğimde “Geçen sene beş tabur mevcudundan iki taburunun başka başka alaylara verilmesini yazdığım hâlde yapmadınız,” dedi ve ben de cevaben:

“Afvedersiniz Paşa Hazretleri! Ben kendimi gayet itaatli biliyorum. Oradaki vaziyeti izah edeyim: Emri aldığımda kayınbiraderiniz Tabur Kumandanı Yüzbaşı İzzet Bey Alayın Dördüncü Taburu Kumandanı olmakla kendi taburunun ayrılıp verileceğini hissetmesi üzerine [s. 76] ‘Ben Halil Bey ile beraber gitmedim. Eniştem Mahmut Kâmil Paşa ile gitmedim. Sırf Yakup Cemil ile geldim. Sen de beni taburumla başka alaya verecek olursan intihar ederim,’ sözünü umum alay zâbitânı muvâcehesinde söylediğinden tabii ben bunu size yazamazdım. Yalnız ben taburuma verilen yirmi kilometrelik cepheye iki taburumu verdiğim hâlde o iki alayın yarım kilometrelik cephe işgal edeceğini o yarım kilometrenin de yirmi kilometreye zammedilerek verilmesini rica ettim. Verdiniz fakat şimdi itaatsiz, dediniz. Efrad sarfına gelince: Bunu hiçbir vakitte kabul etmem. Bana verdiğiniz topçu zâbitânı şahâdetiyle benim yaptığım meydan muhârebeleri Kafkas Cephesi’nde olmamış, bilmem doğru bilmem yalan. Üç gün devam eden bir meydan muhârebesinde bin beş yüz telefât verdiğim, çok sarf etmiş olduğuma delâlet ediyorsa bunu da kabul etmem,” [dedim.]

Bunları anlatmaktan maksadım Enver Paşa Hazretleri tarafından gördüğüm hoşnutsuzluk iki yola ayrıldı. Biri yukarıda dediğim gibi: Talât Bey tarafı. Diğeri benim idare ve kumanda edemeyeceğimi ihtimal Mahmut Kâmil Paşa söyledi. Onun için bana bir şey yok. Bunun tetkikini sonraya bırakalım. Belki Enver Paşa Hazretleri şu geçen birkaç gün zarfında vaziyetini tebdil edip etmediğini anlamak için yanlarına gittim ve bahane olarak “Paşa Hazretleri şu verdiğiniz emirde Ardahan’dan bahis olunuyor. Ordu ise Ardahan’a yakın olan Oltu veya Artvin’e bile yaklaşamamıştır. Şimdilik bu hayaldir. Bu emrimin altına ordunun Çoruh üzerinden Oltu istikâmetine yaklaşınca kadar mezuniyet veriniz,” [dedim.] Yine bârid tavırla “Niçin hayal olsun?” [dedi.] “Evet, hayaldir Paşa Hazretleri. Lütfen şu emrin altına iş’âr-ı ahîre değin mezunsunuz, deyiniz. Askerlikte çok hevesim vardı. [s. 77] İran’a, Afgan’a, ordularının ıslah[ı] için birçok seyahatlerim var. Az çok tecrübe gördüm,” dedim. “İnşallah

harpten sonra ben sizi o işlerde kullanacağım,” dedi.

Sonra Merkez-i Umûmîye geldim. O gün Romanya’nın vaziyetinde tebeddül olduğunu Doktor Nazım, Âtîf, Talât Beyler bendenize söylemeleriyle cevaben:

“Romanya kendi namına akıllıca hareket ediyor. Ben de olsa idim Almanları bırakır İtilâf’a döner ve ondan Bulgaristan’ın Rumeli-i Şarkîsi ve Makedonya’sı bizim olmak, Epir, Teselya, Adalar, Girit, Kıbrıs da dâhil olmak üzere bize vereceklerini va’d etseler ve Anadolu’daki muhtacînimiz için yeniden toplu bir istikrâz verseler keza Turan’dan vazgeçtim Rusya yine eski hududuna dönse, isterse İran’ı taksim etsek. Şimdi ve sonra Almanlara müstemleke vazifesi görmekten başka Almanya’nın tekml ihracatı Müslümanların kesesinden çıkmak için sırf körü körüne bir alet olduğumuzu”

söylemiş ve cevaben Doktor Nazım Bey, “Yakup Cemil, bizim başlıca düşmanımız Rus değil midir? Bu herifi sırası gelmiş iken tepelesek daha iyi olmaz mı? Hem de bakalım İtilâf bunları temin eder mi?” dedi. Ben de cevaben “Bundan büyük hükûmet ve kabînemiz olamaz. İyice düşünseler de kavi bir teminat mukâbilinde bu yola işi dökseler iyi olur.” [dedim.] Hülâsa onlar delilsiz, kârsız maddi bir şey göstermeksizin Almanlarla körü körüne uğraşıp durmayı söylediler. Ben de:

“Arkadaşlar hiç tarih-i harp okumadınız mı? Hiç olmazsa Rus Muhârebesi’nden sonra yazılan *Başımıza Gelenler* namındaki kitabı da okumadınız mı? İnsanlar harbi sulh zamanında kazanırlarmış. Bu umûmî tabir bize anlatmak istiyor ki ordunun geçeceği yollar, şimendiferler, erzak ambarları, menâzil, yetiştirilmiş kıtaat, çok zâbitân kadrosu, iyi bir Erkân-ı Harbiye ve onun düşündüğü, hazırladığı iyi bir harp planı [s. 78] hazırlanır; yine etrafa bakılarak zamanımızda ittifaksız yürümek kâbil olmadığından iyi bir müttefik aranır ve bu harbe başlamadan evvel de Cemiyetimizin içinde az çok çalışmış arkadaşlar bir araya toplanır, ilerisi gerisini düşünür, ondan sonra işe başlar. Yoksa benim haberim yok, sen bir şey bilmiyorsun, ötekine danışılmamış, mücerret iki şahsın hod-be-hod karar vermeleriyle yukarıda bahsettiğimizin hiçbirisi hazır olmadığı hâlde ve birçok harplerden ve gavâil-i dâhiliyeden korunulmuş olduğumuz münasebetiyle belki başlanılmasa idi iyi olurdu. Mademki başladık, artık bunu yüklenmiş olduğumuzdan nihayetini getirmek lazım ol-

duğunu ve bu nihayetini getirmek lakırdısından -yine tekrar ediyorum- daima silahla değil, siyasetle çalışmaklığımız lazım olduğunu söyledim ve misal olarak merhum Naci Bey'in hem asker hem siyasi olduğunu, Musul civarında Nasturîlerin isyanı üzerine bir taburla memur edildiği hâlde birçok mermi sarf ederek bir netice elde edemeyeceğini anlayınca meseleyi siyasetle halli düşünmüş; hemen bir heyet göndererek 'Bizim Nasturîlerle kavgamız yok, bize silah atan Ermenileri te'dib için gelmiştik. Emin olun Hükûmet size bir şey yapmayacak, yalnız bu Ermenileri teslim edin,' siyasetini kullanarak mezkûr isyanı bastırmış ve önyak olanların da başka mahalle teb'id ettirmiştir. Bizim Naci kadar da aklımız yok mu?.." [dedim.]

Uzatmayalım. Bizim muhalefetimiz arkadaşlarca mevzubahis olmaya başlamış hatta Kemal Bey en aziz arkadaşım iken o bile boyun bükmeye, konuşmadan savuşmaya başlamıştı. Kemal Bey'in bu harekâtı şüphesiz Talât Bey'den olacak ki beni takip eden ve kendilerinden asla şüphe etmediğim bu zât takipten sarf-ı nazar da ellerini cebine sokarak geçer iken sert sert bakmaya başladılar. [s. 79] Yukarıdan aşağıya bu harekâtı düşündüm. Öteden beri kongrelerde, Merkez-i Umûmî içtimâ'larında benden başka muhalif varsa onların uzaklaştırıldığını birer suretle görmüş olduğumdan benim de kurşunla uzaklaştırılacağımı hayalhânemde büyüttüm ve kendi kendime:

"Şu Talât ne yapıyor? Benim muhalefetimden bîzâr oluyorsa Hükûmet kuvvetlidir beni bir tarafa gönderirler veya oturturlar. Harbin nihayetine kadar ağzımı açmam. Bunu yapmak kâbil iken mücerret Yakup Cemil'i sarf etmek düşünüldüğünü ve bunun 'Re's-i kâra gelenler, getirenleri sevmezler,' kâidesinde Talât Bey'in de nâzır olmak için Câvid Bey'in konağında karşıma geçerek 'Sen Yakup Cemilciğim izin vermezsen ben nâzır olmam ve hiç kimse-den müsaade istemiyorum. Sırf sen izin verirsen geçeceğim,' diyerek yalvarmasına mukâbil 'Eğer Cemal Paşa ve Enver Paşa, Fethi Bey gibi gençleri kabinenize alacağınızı va'd ederseniz ben şimdiden muvâfakat ediyorum. Fakat sen de bu nâzırlık sandalyesine bu seferki hırs kadar haris olduğunuzu daha evvelki nezâretlerinize geçmeden görmemiştim. Bu da benim hayretimi mûcib oluyor. İnşallah neticesi hayırdır," demiştim ve elini sıktım Câvid Bey'in oturduğu odaya sevinerek gitti.

İşte böyle bir arkadaş bir döneklilik teklif ediyor, siyasette vardır, diyor. “Zararın neresinde[n] dönülürse kârdır,” diyor. “Ve siz kuvvetli olduğunuz için ancak buna muvaffak olabileceksiniz,” diyor. “Dönmezseniz de esrar aramızda kalır kimse bilmez,” demiştim. Bundan sonra Yakup Cemil’in, Ermeni öldürdü diye kollarını bağlayıp Cemal Paşa’ya gönderilen Ahmet gibi olmayacağını, herhâlde Yakup Cemil bu fikrinde ısrar etmemekle beraber kolay kolay ölmeceğini hatırlatmak için maaş[ı] Merkez-i Umûmîden çıkan Yakup Cemil’i seven Merkez-i Umûmî Nûr-ı Osmâniye [s. 80] kulüplerinde ve hariçte mevcut arkadaşlarını ve derece-i merbutiyetlerini yoklama ediyor; kendisine bu sefer ordu-yı Osmânîde miralaylık, İran ordusunda livalık teklif ediliyor ve bu gülünç teklifle kendi kardeşi hakkında yapmış olduğu hatayı Yakup Cemil’e de vererek “Yakup Cemil, Prusya’nın Bavyera’sı nasılsa Türkiye’nin de İran’ı olmasını ve Yakup Cemil’in İran ordusu kumandanı ve oradaki Binbaşı Ömer Fevzi Bey’in de Erkân-ı Harbiye reisliği ve oralara hüküm süren Nizamûs-saltana’nın da Rus düşmanı olduğu için hâkim olarak kalmasını Paşa Hazretleri söylüyor,” ve “Emin ol Yakup Cemil, Enver senin bildiğin Enver’dir. Nâzırlık sandalyesinde oturduğuna bakma, îcab ederse siyasette döneklilik yapabilir. Müsterih ol kardeşim,” hitabıyla ayrılıyor. Birkaç gün sonra tekrar yine Paşa çağırıyor:

“Yakup Cemil seni İran’a gönderir isem kalbine bak, muhalefet etti de bak buradan atıyorlar, denilmesin için seni göndermek istemiyorum. Fakat ısrar da etmiyorum. Miralaylığını Türk ordusunda alır ve İran’da da livalık vazifesiyle İran ordusu kumandanlığı yapar ve oranın telgraf ve posta muâmelâtını düzeltmek için de yine buradan memur götürürsün. Yine orada çalışırsın; yalnız oradaki ordunun esasını teşkil etmek üzere buradaki müteferrik hidemâtan zâbitân ve küçük zâbitân alarak Anadolu’nun mevcutları yüz elli bini geçmiş olan firarilerinden ne kadar toplayabilirsen onları teslim et, ta’lim ve terbiye et! Fırka merkezin Afyonkarahisar’dır. Sen de müstakil fırka kumandanısın ve ihtiyaç cetvellerini kabul ettim. Sana ordu dairesinden Behiç Bey başçavuşa kadar muâmelât-ı zâtiye, küçük zâbit, zâbit ve kâtip vererek ihtiyacını buradan tesviye et [s. 81] ve Levâzım Dairesi de sana beş bin kat elbise, beş bin silah, iki buçuk milyon fişek, on beş bin bomba keza kaput, kabalak ayakkabı, çarık, çamaşır ve sâire gibi ihtiyacını tesviye etsin,” demişti.

İşte şu yukarıda zikrolunan muhalefet etmek yüzünden Merkez-i Umûmîden bolca para, Harbiye Nezâretinden rütbe dilenecek kadar Yakup Cemil boş kafalı değildir. Meserret Otelinde arkadaşlarını topladığı da yalnız Meserrette değil Merkez-i Umûmî Dairesinde ki, onların kendilerine merbut zannettikleri fedaileri bile Merkez-i Umûmîde toplamış hatta Nûr-ı Osmâniye Kulübündeki arkadaşlara bile yukarıdan aşağıya insanı aldatmak için muhalefetten vazgeçirmek için belki öldürülmek ihtimali olan Yakup Cemil elindeki salâhiyet-i vâsi'aya güvenerek teşkilatını bi'l-ikmâl vazifesine gitmeyi ve İstanbul'daki arkadaşlarının gözünün önünden ayrılmağı tercih etmişti. Yoksa bugün bir mektep çocuğ[un]a bile sorulmuş olsa harp zamanında muhtelif fırkalar birleşerek işin sonunu iyi yapmayı düşünebilirken acaba Yakup Cemil kuş beyinli mi ki memlekette Avrupalıların para vererek, etek öperek yapmaya muvaffak olamayacakları muhalefette ısrar etsin de hem Hükûmetin haricî ve dâhilî düşmanları arasında güldürsün? Bunu hiç kimse bekleyemez. Yalnız muhârebenin nihayetine kadar Paşa Hazretlerine yazdığım gibi beni böyle bir yerde kapasınlar ki hariç ve dâhilde Kabinenin arkadaşlarına bile merhameti yoktur. Her emirlerine itaat farzdır. İtaat-ı mutlakası ile itaat etsinler ve Cenâb-ı Hakk hayırlısı ile muzafferiyat-ı mütevâliye ile harbi bitirmeyi sevgili arkadaşlarıma nasip etsin. [s. 82]

Yukarıda zikrettiğiniz on beş madde hakkında izahat veriniz.

Bir gece mehtapta balkonda oturuyordum. Yanımda ailemden kimse yok, kendi kendime düşünüyordum. Biz İttifak-ı Müselle's'le birleştik, ne güzel şeyler kazandık! Ezcümle Çanakkale gibi Türklük ve Müslümanlığı bütün dünyaya tanıttıracak harikulade şeyler gösterebildik. Hatta Bulgaristan'ı bile daire-i ittifakımıza ithal, yine Çanakkale muzafferiyetindendir. Bundan sonra acaba İtilâf'la birleşse idik yahut bi-taraf kalsa idik birleştirmeye göre Harb-i Umûmî olmayacak olup da bi-taraf kalırsak Yunanistan gibi her taraftan taziyek edilmek suretiyle er geç harbe icbar edilecektik. Şimdi İtilâf'la birleşsek İttifak-ı Murabba'dan ayrılırsak ne kazanç elde edebiliriz? Bütün gece uykum kaçmak, uykusuz kalmak ve sabahleyin kaba bir kâğıdın üzerine kurşun kalemle haritasını çizerek İtilâf'tan isteyebileceğimiz ve onun da bi'z-zarur verebileceği mevaddı -ki aşağıda

on beş madde ile yazılacaktır- kâğıda yazdım. Fakat bu, esrara müteallik olduğundan bir hafta kadar iyice düşündüm. Acaba ben bu mevaddı hangi arkadaşşa açsam benim fikrimi dinler ve hiç olmazsa teselli kılıklı konuşuruz? İlk evvel hatırıma Enver Paşa geldi. Paşa ile öteden beri teklifsizce görüştüğümden bir fikir olmak üzere kendisine söylesem acaba ne der? O vakit hatırıma “Bak Yakup Cemil’i bir yere tayin etmedik. Buralarda böyle iş karıştırıyor. Yahut karıştırmadan tayin ediverelim,” demek gibi telakki olunur korkusuyla Paşa Hazretlerine açmaktan şarf-ı nazar ettim. Olsa olsa bizim Talât Bey döneklikte birincidir. İster misin çabucak dönekliği kabul etsin de millete bar olan belki şu harbin bitmesine sebep olsun, diye ikinci kararımı Talât Bey’e söylemeden Talât Bey ile mahrem görüşen Kemal Bey’i bir defa çağırdım. Onunla baş başa versek konuşsak muvâfık ise Talât Bey’e açsak [s. 83] demiştim. Mâba’dı Kemal Bey dolayısıyla birinci sualde geçmiştir. Mevadd-ı mezkûre ber-vech-i âtî zikrolunur:

1. İtilâf’tan evvela ufak fakat bize yaptığı fenalıklar itibarıyla daha büyük ve alçak Bulgaristan’ın şimalini Romanya’ya, cenuptaki Rumeli-i Şarkî keza Garbî Trakya da dâhil olduğu hâlde bize veremeye razı olurlar.

2. Makedonya denilen mahallin şimal kısmı yine Sırp'larda kalmak üzere şüphesiz Selanik’i de bize verirler.

3. Yunanistan’ın şu keşmekeş hâli İtilâf’ı bîzâr ettiğinden ve istikbalde Yunan’dan daha mühim işler yapabilmek ümidiyle Epir, Teselya’yı almamıza kuvvetimiz kâfi geldiğinden bi’z-zarur razı olacaklardır.

4. Adaların bizim Anadolu’ya yakın olması münasebetiyle şüphesiz böyle kalacak değiliz. Donanma cihetiyle kuvvetleşeceğimizden Adalarda bizim, İtilâf, adaları va’d etmekle bir şey yapmış sayılmaz. Girit’le, Kıbrıs’ı da ilave ederse şüphesiz daha iyi hareket etmiş olur. Artık onları harbi bitirmek gibi büyük bir emele nâil ediyoruz.

5. Anadolu’nun Ruslar tarafından işgal olunan arazisinden geçen seneden beri başta bizzat Enver Paşa da kumanda ettiği hâlde [Rusları] çıkaramadık. Başkasının kumandasına bırakılan bu araziye şüphesiz Rusların bize terk ederek hudud-ı asliyelerine gitmelerini de isteyebiliriz.

6. Ruslar isterlerse bizimle uyuşmak şartıyla İran’ın Aras Nehri

üzerindeki Culfa mahallinden Tebriz ve cenubda Umman Denizi'n-de Bender Abbas, Bender Büşeyr de dâhil olduğu hâlde şimalden cenuba doğru İran'ın bu arazisini ilave etmemize biz de mezkûr hattın şark tarafını Rus ve İngiliz'e bırakırsak kendi kesemizden bir şey gaib etmiş olmayız ve bundan başka Trablusgarp'ın İtalyanlarla beynimizde uyuşulması da şerâitimizdendir.

7. Anadolu'da harp yüzünden hayvansız kalmış olan milletimize Rusya'da hayvan bol olduğundan istikrâza mukâbil sığır, inek, at ve kısrağ gibi hayvanatı istemek ve onların da yüzde yüz böyle büyük bir harbi bitireceğimizden Rusya'nın vermesi lazım gelir.

8. Sevâhlimizin [s. 84] vâsi' bulunmasından İngilizlerden harp gemileri isteyebiliriz.

9. Anadolu'daki ahâlimizi gerek fakr u zaruretine binaen ve gerekse vermiş olduğu şehidler dolayısıyla teselli edebilmek ve memleketin istikbaline pek büyük faydası olacağından eytam ve erâmil de dâhil olduğu hâlde Anadolu ahâlisine verilmek üzere yirmi beş-otuz milyon liralık bir istikrâz alarak bunlara vermek fakat milletimizin cehaleti münasebetiyle olur ki bu paraları sefâhate sarf ederler korkusuyla Hükûmetin kontrolü altında para olarak vermeyip hayvan, tohumluk zahîre, çift âlât ve edevâtı usûl-i cedîde üzere lokomobiller, ziraat sandıkları cemiyetleri için onlara rüşdiyeden yetişen efendilere köyde yapabileceği ufak birkaç hastalık dersleri vererek ve kendilerine köy tabibi namı vermek, keza idâdiden mezun efendilere büyük şehirlerdeki sâri hastalıklarla köy tabiplerinin bileceği emrâz öğretilmek ve Tıbbiye-i Âlî kısmından yetişecek efendilere de vilâyâtı ve umûmî surette idare edecek sıhhate müteallik büyük mikyasta salâhiyet vermek suretiyle ve birçok para ve edviye vererek milletimizin nüfusça olan zâyîyatını ikmâl etmek; tabii bu edviyeyi yine istikrâza mukâbil İngiltere'den isteyeceğiz.

10. Biz de keenne çalışmaya gelmiş Almanya'nın tekâüt işe yaramaz zâbitân vesâiresini esir-i harp addederek hemen Irak tarafına sevkleri.

11. Anadolu hattı namıyla Almanların elinde bulunan Bağdat hattını keza tekmiil teferruatıyla zabtetmek.

12. İngiltere'den Fransa'dan sâbih havuzlar, sabit havuzlar yapmak için mühendis ve ustabaşılar getirilerek sefâin-i harbiye ve ticariyenin -ne kadar pahalıya mal olsa da- biz de yapılmasına başlamak.

13. Keza İngiltere ve Fransa'dan Anadolu'daki ibtidâî işlerin fabrika âlât ve edevâtını yine istikrâza mukâbil getirterek Adana, Aydın, Hüdavendigâr gibi müterakki vilâyâtımıza birçok fabrikalar yaptırmak.

14. Anadolu'daki hututumuzun [s. 85] kâfi gelememesinden şimendifer hututu ve lokomotif ve teferruatı talep edilmek.

15. Çanakkale, İskenderun, Erzurum gibi istihkâmât-ı cesîme toplarının da verilmesini temin etmekten ibarettir. Harita da âtî-dekidir.

Şimdilik ifadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Yakup Cemil'in haritası
Yakup Cemil'in ifadesi, s. 85.

Yakup Cemil'in ifadesi, 23/24 Ağustos

Yakup Cemil Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916].

Kemal Bey'e bu harita ve on beş maddeyi hâvi tasavvurâtı göstererek konuştuktan sonra neticesini takip ettiniz mi?

Neticesini takip etmedim. Etmem. Tabii arkadaşlarımla fikrini anlamak istedim. Tabii başlamış olan harpten dönmek istenmesi anlaşılın. [s. 86]

Bu mevad ile haritayı Kemal Bey'e hangi tarihte vermiştiniz?

Dört ay evvel oluyor. Bu mesele mart nihayetinde olsa gerektir. Zira bu tarih[i] daha iyi tavazzuh edebilmek için bunu ilave etmek lazım gelir ki Üçüncü Ordunun Çoruh mıntıkasında ilerlemekte ve muzafferiyat-ı mütevâliyye nâil olduğu bir andadır ki Harbiye Nezâreti [beni] yine bir çevirme ihtimaline binaen Ardahan cihetinden bir çevirmeye memur edeceği anlaşıyor ve zaten bâlâdaki mevad muzaffer iken kabul edilebilir. Mağlubiyet anında kabul etmeyecekleri gibi memleketin de taksime hazırlanması demektir.

Harp cephesindeki kumandanlığınızdan avdette Sapançalı Hakkı Bey ile sonra ne zaman mülâki oldunuz?

Hakkı Bey Romanya'dan yeni gelmiştir. Takrîben yirmi-yirmi iki gün evvel bir defa görüştük. Bir de Enver Paşa'nın yaverleri odasında bundan evvel bir defa daha görüştüm. O vakit Mümtaz Bey de var idi. Mümtaz Bey tekâüt olmuş, Paşa'ya at ve sâire getirmiş idi ki bunları Enver Paşa Hazretleri sipahi yurduna vermiş olsalar gerektir.

Arife günü Meserret Apartmanı'nda kimlerle mülâki oldunuz?

Benim tabur kumandanım, bölük kumandanlarım, ağırlık kumandanı, telgraf müfrezesi kumandanı, Yenişehirli Ali Haydar Bey, bizim Nevzat Bey, Hakkı Bey, diğer Hakkı Bey, yaverim Murat Bey gelmişler idi. Bizim Hasan Hoca, benim arkadaşlarım geldiler.

Bunlarla siyasyata dair konuşuldu mu?

Evet, konuşuldu.

İzah ediniz.

İttihâdcılar sigorta memuruna gitmişler, “Nesiniz?” diye sormuş; “İttihâd ve Terakki Fırkasındanız,” demişler. [Memur], “Siz sigortaya kabul edilmezsiniz,” demiş. “Çünkü sizin hayatınız tabii ölümle değil, tesadüfi ölümledir. Nihayetiniz bir kurşun veya üç ayaklı bir sehpa. Boyu uzun olanların sehpanın ayakları yukarı kaldırılırken yere değerek ölürlen müşkülât ile ölmesin, kısa boylu olursa sehpanın ayaklarını biraz açmak kâfi.”

İttifak'tan İtilâf'a dönmek hakkındaki fikrinizi kimlere açmış idiniz?

Kemal Bey'e, Memduh Şevket Bey'e, Ali Bey'e, Ferit Bey'e, Merkez-i Umûmî âzâlarına, Vali Cevdet Bey'e, Doktor Nazım Bey'e, Ali Bey'e (tüccar), Talât Bey'e, [s. 87] Doktor Rüşûhî Bey'e, Âtîf Bey'e

Bahaeddin Şakir Bey'e, Nihat Bey'e, Ankara İttihâd ve Terakki Müfettişi Necati Bey'e söyledim.

Tahniye Müdür Vekili Hakkı Bey'e de bahsettiniz mi?

Evet. O benim bölük kumandanım.

Tabur kumandanı, ağırlık kumandanı, telgraf müfrezesi kumandanı kimlerdir?

Tabur Kumandanı Yahya, Ağırlık Kumandanı Selim, Telgraf Müfrezesi Kumandanı Fehmi'dir.

Bu Hakkı Bey'e bu döneklik politikası hakkında vükelâdan istizâh yapacağınızı söylediniz mi?

Hayır, söylemedim. Ancak Merkez-i Umûmiye, Said Halim Paşa ile görüştüğümü söyledim. Enver Paşa ile de görüşecektim fakat Uzunköprü'ye gitmiş idi. Mülâki olamadım.

Sadrâzam Paşa Hazretleriyle olan mülâkatı tafsilen izah buyurunuz?

"Her sene iki üç defa ziyaretinize gelirdim. Harp dolayısıyla gelemedim. İster yine eski bildiğiniz gibi Yakup Cemil isterse bir gazete muhbiri isterseniz hastalığınızdan dolayı gelmiş bir ziyaretçi diye, ne diye kabul ederseniz öylece geldim," dedim. "Başımınla beraber buyurun," demişti. Yemek yedirdi. Yemekten sonra "Hangi harp cephe-lerinde bulundun, anlat bakalım," dedi. Üçüncü Ordu Cephesi'nde bulunduğum yerleri anlattım. Orada biraz Enver Paşa'yı methettim. Harpten evvel hazırlanmadığımız hâlde harp cephesinde kuvvet-i âlât-ı istihkâmiye, erzak, harp cephesine amûd yolların aynı zamanda yapılması, menzil hatlarının bilhassa Sivas, Erzurum menâziline erzak, eşya, bina, levâzım-ı tıbbiye ne lazım ise telefonuna varıncaya kadar kendilerine izah ettim ve şimdiki vaziyetimizin elhamdülillah iyi olduğunu anlattım. Kendileri çok memnun oldular ve [Enver Paşa'nın] iktidar-ı askeriyesini, meziyet-i şahsiyesini, nezaketinin ayrıca büyük kumandanlara layık olduğunu ve Cenâb-ı Hakk'ın her türlü afetten onu da diğer arkadaşlarımızı da masun ve mahfuz buyurması duasını tekrar ettiler. Ben de "Âmin," dedim. Biraz da Almanların vaziyetinden konuştuk. Kendilerine harikuladeliğin taraf-ı Bârî'den verilmiş olan bu adamların ukûle hayret verecek eşya icat ettiklerini, [s. 88] bu meyanda Amerika'ya kadar giden tahtel-bahrlarından keza Sebte Boğazı, Çanakkale dolayısıyla Karadeniz'e kadar gelmelerini, büyük fedakârlıklara katlanan İngilizlerden ziyade Almanlar olduğu-

nu ve bu arada Said Paşa Hazretleri de yeni bir tayyare icat ettiklerini ve bu tayyare ile saatte yüz elli kilometre mesafe kat' ettiklerini ve bu tayyareleri[n] esrarına Fransız ve İngilizleri vâkıf bulundurmamak için düşman tayyarelerinin Alman arazisine taarruzlarında istihdam ettiklerini şayet bir kaza vukû' bulursa Alman toprağına düşerek esrarın Almanya dâhilinde kalmasını temin etmişler. Gerek mermiyât ve gerek zahâir cihetiyle İtilâfiyyundan ziyade çalışarak kadınlarıyla çocuklarıyla harbi kendi lehlerine kazanıncaya kadar gayrette sebat gösterdiklerinden ve askerlikçe en ileri gittiklerinden, askerlik Almanlarda itaat-i mutlaka hâlini aldığı ve daha sâir mebâhis hülâsası "Almanlarla ittifak ettiğimizden bugün de yarın da memnunuz, Hüda itmâmına bizleri mazhar kılsın!" dedik. Biraz da sesi güzel müezzin efendinin nerede bulunduğundan, nasıl ellerine geçtiğinden ve teravih namazından bahsettik. Biraz da Araplara lanet ettik. Benim Yemen'de bulunduğum münasebetiyle Araplar üzerine gönderilir isem hizmet edebileceğimi ümit ettiğimi mamafih Enver Paşa Hazretleri nereyi münasip görürlerse oraya gideceğimi anlattım. Rahatsızlıkları mide ağrısından olduğunu arada bahsetmişler idi. Mide ağrısının acaba "ekmeğe mısır mı karıştırdılar da mideniz halletmedi?" sualim üzerine "Hayır, çoktan beri mide rahatsızlığı çekerim," buyurdular. Biraz da Hayri Bey'in harp zamanında istifalarının zamansız olduğu ve Hayri Bey'e tekrar rica etmişler ise de rahatsız bulunduklarından bahis ile başka bir şeyden dem vurulmamak için mezkûr bahis kapandı. Hatırımda kalan bu kadardır. Bu mülâkat ramazanın nihayetine doğru yirmi veyahut yirmi beşinde idi. [s. 89]

Bu mülâkatı Sapançalı Hakkı Bey tavsiye etmiş mi idi?

Bu mülâkatı tavsiye etmiş değil. Enver Paşa'nın bulunmamasından ihtiyar etmiştim. Hakkı Bey tavsiye etmedi fakat Sadrazam Paşa'nın adresini sordum. O da Yeniköy'de oturduğunu söyledi.

Tahniye Müdürü Hakkı Bey'e [mumaileyhin birinci ve ikinci sahifedeki ifâdâtı okunmuştur] söylediniz mi?

Yukarıda herkese on beş maddeyi izah etmiştik. Bu da aynı izahattır ki bu meyanda Hakkı Bey'e de söylendi.

Hakkı Bey diyor ki "O gün Meserret Apartmanı'nın dördüncü katında bir numaralı odada Yakup Cemil Bey'i gördüğüm zaman mülâzım ve Yüzbaşı Ahmet, Yaver Murat ve Yüzbaşı Nevzat bey-

ler de var idi fakat bunları bana ayrı odada söyledi,” diyor. Böyle mi?

Böyledir.

“Bu teklifât ve ta’vizât için kimlerle görüştüklerini sordum. ‘Bana mesele konuşulmuş ve halledilmiştir. Her şey ve Heyet-i Vükelâ hazırdır,’ dediler,” diyor.

Anlaşlamadı.

[İbarenin alt tarafı okunarak] Heyet-i Vükelânın isimlerini sordum. Kendileri tertip etmişler ise de “Onları şimdilik sana söyleyemem,” demesine göre Heyet-i Vükelâ-yı Hâzıradan başka bir heyetin tasavvur edildiğini söylediğini anlatmak istiyor.

Yukarıda da bahsettiğim gibi “Acaba Vükelâ-yı Hâzıradan başka böyle bir yükü kim kabul edebilir, çevirebilir? Onlar tarafından döneklik olursa belki memleket kurtulur,” demiştim. Bu sözleri, bu dönekliği Kemal Bey vasıtasıyla kendi [s. 90] arkadaşlarıma yani Talât Bey’e, Enver Paşa’yadır. Nitekim cevabı Enver Paşa Hazretlerinden alınmıştır ki: “Nâzır sandalyesinde oturduğuma, Alman taraftarı gözüktüğüme bakmayın; sırası geldiği anda hemen döneklik yapacağımı size va’d ediyorum. Bedbin olmayınız.” Daha güçlü kuvvetli yirmi fırkalık İzzet Paşa ordusunun mevcut olduğundan da esrar-ı askeri-yeden olduğu hâlde bize bahis buyurmuşlar idi. Ben hem Merkez-i Umûmîye hem Nûr-ı Osmâniye Kulübüne hem Harbiye Nezâretine bu tafsilatı almak için müracaat ettim ve hiçbir resmî salâhiyetim olmadığı hâlde mücerret hüsnüniyet sahibi olduğuma kâni bulunan Enver Paşa Hazretleri bu izahatı verebildiler. Talât Beyefendi tenezzül buyurmadılar.

Hakkı Bey yine ifadesinde “İkinci gün tekrar gittim. Yakup Cemil Bey bana kan dökmek taraftarı değilim. Gideceğim. Heyet-i Vükelâ müçtemi bulunduğu sırada kendilerine sana söylediğim gibi söyleyeceğim ve istifa etmelerini teklif edeceğim ve Heyet-i Vükelâ menâfi-i memleketi düşünen adamlardır. Kendilerine hakikat ve vatanın icâbât-ı menfaati etraf ve delâili ile anlatılırsa onlar istifa ederler. Cebre hâcet kalmaz ve yerlerine gelecek vükelâ hazırdır. Bana i’timâd varsa bunları sorma,” dedi, diyor.

Bu böyle değildir. İzahat şöyledir. Meşrutiyetle idare olunan her memlekette fırkalar re’s-i kârda bulunan fırkaları namzetleriyle yine

kendi fırka heyet-i umûmiyesinin kararıyla hatta bir değil beş altı Heyet-i Vükelâ listesi hazırlayarak Avrupalılara yahut komşu devletlerine mezkûr listeleri bildirirler. Biz de ise bazı arkadaşlarımız kendilerinden başka re's-i kârda kimseyi görmek istemediklerinden değil namzet hatta bundan bile Merkez-i Umûmiye bahsettirmezler. [s. 91] Zaten bizde hükûmet içinde hükûmet olmak üzere bir de Merkez-i Umûmîmiz vardır. Bunların dağıtılıp, içlerinden valilik veya mutasarrıflıklara bazılarının tayin edilerek askerin ve ahâlinin ihtiyacını temin etmeleri daha muvâfık olacağını, geçen sene Enver Paşa Hazretlerine söylemiştim. “Şimdilik dursun,” buyurdular. Şunu anlatmak istiyorum ki bizde Merkez-i Umûmî tamamıyla İttihâd ve Terakki Fırkası gönlünden kopmuş adamlar olmadığı gibi mebûsânımız da yine milletin gönlünden kopmuş değildir. Her hususta Talât Bey kardeşimize fazla rey vermek için, her düşündüğünü yaptırmak için topladığı arkadaşlardır. Bundan İttihâd ve Terakki Merkez-i Umûmîsinin Meclis-i Mebûsânın lüzumsuzluğunu anlatmak değil meşrutiyetle idare olunan memleketlerin fırkalarına ve bu fırkaların harekâtına katiyyen kendimizi uydurmamaklığımızdan bahsetmek istiyorum. Yoksa gerek Mebûsân ve gerekse Merkez-i Umûmî âzâları pek muhterem zevâttır, diyorum ve merbut olduklarını anlatmak istiyorum. Bî-taraf olamazlar. Muhalif olamazlar. Bunlara her verilen eşhâsa nazaran Enver Paşa, Talât Bey ve hatta Yakup Cemil'den ise başımızla beraber, derler ve o iş olur. Başkasının kine kulak vermezler. Devam edegelmekte olan harbin safâhatine bile bugün vakıf değillerdir. Merkez-i Umûmî orada durur. Nûr-ı Osmâniye Kulübünde harbi bir sulh takip edecektir. Harpten sonra da re's-i kârda yine İttihâd ve Terakki Fırkası kalacağından millet gördüğü zararlardan dolayı sevmediği bu kabinenin yerine biz Fethi Bey'i Sadrazam, Mustafa Kemal Paşa'yı Harbiye Nâzırı ve Erkân-ı Harbiye Reisi olduğunu, Vehip Paşa'nın Dâhiliye Nâzırı yahut Halil Paşa'nın veya mutasarrıf Abdülkadir Bey'in yahut Hüsrev Bey'in, şeyhülislâmlığı Musa Kâzım Efendi veyahut sarıklı mebuslardan ve İttihâd ve Terakki Cemiyetine sadık bir arkadaşın, [s. 92] Nâfia Nâzirliğine Sivas Valisi Muammer Beyefendi Hazretlerinin, Ziraat Nezâretine yine Nesimî Bey'in, Adliye Nezâretine Nafiz Bey'in, Bahriye Nezâretine Cemal Paşa'nın aynı zamanda bizim Mustafa Kemal Bey, Vehip Paşa, Abdülkadir Bey gibi daha birtakım arkadaş-

ları ve vereceğimiz programı kabul etmek şartıyla Hasan Tosun Bey Posta Telgraf Nezâretine ve Evkaf Nezâretine Hayri Bey, Hüseyin Tosun Bey ve daha birçok namzetler hazır. Birçok arkadaşlarıma ve Hakkı'ya bu söylenemez. Çünkü onların Merkez-i Umûmîde alakaları yoktur. Ben Merkez-i Umûmî müfettişi olduğum için Fırka'nın hâl-i harpte olduğu gibi sulh hâlinde de devamını düşünürüm.

Vükelâya istifaya taalluk eden kısmı Hakkı Bey'e söylemiş mi idiniz?

Vükelâya fikrimden bahsedebilirim fakat kabul edip etmemekte ve hiçbir işte kendilerini kontrol etmek salâhiyetim dâhilinde değildir. Mücerret ve berây-ı nezaket ve arkadaşlık dolayısıyla Enver Paşa Hazretleri bazı esrar-ı devletten bahsetmişler ve hatta îcabında dönüklik dahi yapabileceğini kendilerine hiçbir teklifâtta bulunmadan söylemişlerdir ki gerek benim ve gerekse Paşa'yı tanıyanlarca Paşa, bir kat daha yükselmiştir. Vükelâya hiç kimsenin haberi olmaksızın ve hiçbir kimse kendisinde bu cesareti bulmadığı için ben namzetleri söyleyebilirdim. Bunlar sulh kabinesi deyin. Harp devam ettikçe nelerin zuhur edeceğini bilmediğimizden herhâlde hazırlanmış bir kabinedir.

Yine Hakkı Bey ifadesinde ben Yakup Cemil Bey'e vükelâ bu suretle teklifâtınıza muvâfakat etmezlerse ve istifa etmezler[se] ne yapılacağını sordum. Yakup Cemil Bey de "O vakit cebren onları mevki'inden ıskât eyleriz," dedi. Böyle oldu mu?

Yine tekrar ediyorum, meşrutiyetle idare olunan memleketlerde kabinelerin indirilip bindirilmesi vukuât ve efkâr-ı umumiye dolayısıyla Merkez-i Umûmî ve müfettişleri tarafından kendilerine münasip lisan ile anlatılır ve yerine gelecekler de hazırlanmış olduğu [s. 93] hâlde getirilir. Bundan mâ'adâ tasavvurât -ki cebirden bahis olunuyor- o vakit memleketin meşrutiyetle idare olunmadığı ve re's-i kâra kimsenin gelmeyeceği binaenaleyh keşmekeşte kalan bu ahvâlden az çok memleketin zarar göreceğini bilmeyenler varsa öğrensinler ve bu böyledir.

Binâberin deminki liste bu maksat üzere mi tertip olunmuştur?

Yukarıda geçmiştir.

Hakkı Bey diyor ki "Bana teklif ettiği işe gelince 'İstersen seni Merkez-i Umûmîye göndereyim. Sen o civarda dolaş. Şa-

yet Kabine sulhen teklifimizi kabul etmezse ben çarpışmak mecburiyetinde kalırım. Sen de o vakit benden alacağın emre kadar Merkez-i Umûmî âzâlarının Merkez-i Umûmîden çıkma-malarını temin edersin.”

Merkez-i Umûmîye gitmek arkadaşlarla görüşmek benim salâhi-yetim dâhilinde ise de bunlardan başkasından bahsetmek cinnettir. Demin söylediğim gibi değil harp olmadığı bir anda harp anında katiyyen kabinenin, hükûmetin işine karışmak dahi onları tutmuş oldukları rah-ı müstakimden azıcık olsun inhirafa kimse salâhiyet-tar değildir.

Binâberin Hakkı Bey’e bu sözleri söylemediniz mi?

Hiç bilmiyorum. Bu sözleri söylediğimi hiç bilmiyorum.

Böyle Kabinenin cebren ıskât olunacağını da söylemediniz öyle mi?

Cinnettir. Söylemedim. Enver Paşa’dan başka var mıdır ki bir iktidar bir kuvvet-i mütebassır bir kumandan var mıdır ki kendi şah-sında bu gibi hasâili cem’ etmiş bulunsun. Yukarıda söylediğimiz gibi harbe lüzumu olan bilumum işleri ihata edecek ondan başka yoktur; kim gelse yerini tutamaz. Çünkü her askerin ve zâbitânın hürmetini kazanmış bir kumandan-ı âlişândır. Diğer rüfekâya yal-nız meziyet-i askeriyesiyle değil hatta ahlaken dahi üzerine başkası gösterilemez. [s. 94]

Nûr-ı Osmâniye Kulübünde hangi gece misafir kalmış idiniz ve ne kadar oldu?

Rahmetli Naci Bey’in vefatı haberi geldiği zaman. Gününü ta-hattur edemiyorum. Düşünüp sonra söylerim.

O gece kimlerle mülâki olmuşunuz ki mektupta “Kemal Bey’e haber vermeksizin verdiğimiz karar,” deniyor.

Kemal Bey’e haber vermek değil Kemal Bey’in bulunmadığı, ta-bii haberi de olmadığı bir gecedir. Eşhas sormayın. Çünkü Nûr-ı Osmâniye Kulüp sakinleridir. Birkaç gün sonra arkadaşlarımın is-mini söylerim.

Hamidiye Süvarisi Rauf Bey’le görüşür müsünüz?

Görüşürüm. Çünkü Erenköy’ünde oturur. Benim köşküm de Erenköy’ündedir. İstasyonda müsâdif olurum.

Son mülâkat tarihi hatırlınızda mıdır?

Suriye’ye gidip geldiği zaman görüşmüş idim.

Şimdilik ifadenizi imza ediniz.
İmza edeyim.

Serezli Kâmil'in ifadesi, 23/24 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Erenköy'ünde Cemil Bey'in köşkünde mumaileyhin hademesi Serezli 25 yaşında Kâmil bin Receb'in ahzolunan ifadesidir. 10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey'in yanına ne vakit geldin?
Altı yedi ay kadar oldu.
Evvelden nerede idin?

Çanakkale'de 11'inci Fırkanın 2'nci Taburunda 3'üncü Bölüğünde müstahdem idim. Biraderimin vefatını işittim. Aklım fena oldu. Kafkasya'ya gitmek üzere ve biraderimin intikam[ın] alabilmek için ve biraderimin idam olduğundan alamadığı intikamını ben almak üzere, Ruslarla kavga etmek üzere Kafkasya'ya gidecek idim. Yakup Cemil Bey de oraya gideceğinden bundan yedi ay evvel Cemil Bey'in maiyetine yazıldım. Ben bunu evvelden beri işitir idim ve biraderim görüşür idi. Ben de onun vasıtasıyla görüşür idim. Balkan Harbi'nde biraderimin yanında konuşur idim. Biraderimin [s. 95] vasıtasıyla görüştüğüm için evine de gider idim, konuşur idim. Balkan Harbi'nden beri zaten tanıdığım için evine kendim gittim. Müracaat ettim.

Arife günü Meserret Oteline gittin mi?
Gittim.

Çağrıldın da mı gittin?
[Yakup Cemil] Bey orada imiş. Mağazaya gittim, aradım. Şey mağaza değil Otelde. Aradım buldum.

Biraderini kim idam etmiş?
Hükûmet idam etti, kim idam edecek...

Niçin idam etmiş?

Kanundan dışarıya iş gördüyse Hükûmet idam etmiştir.

Sana bunun Hükûmet tarafından idam olduğunu kim söyledi?

Serezliler söyledi. Gazete yazmış. Gazetede okumuş olduklarından duymuşlar, söylediler.

Biraderin nerede idam olunmuş?

Onların anlatmasına göre Şam'da idam olunmuş.

Cemil Bey biraderine acımış mı sana hiçbir şey söyledi mi?

Geldim geleli ben hiç konuşmadım. "Yazılan bozulmaz, hiç merak etme," dedi.

Sen altı yedi aydır Cemil Bey'in evinde imişsin. Cemil Bey'in evine gelen misafirlerine sen hizmet ediyorsun değil mi?

Evet.

Kimler gelir konuşmaya gece yahut gündüz?

Sivil de zâbit de gelirse de isimlerini bilmem. Ata Bey isminde birisi de gelir. Uzun boylu zayıf bir sivil adamdır. Diğer adamların isimlerini bilmiyorum.

Köşke yakın komşular kimler var?

Komşular varsa da bizim eve gelmezler.

Bahriye zâbitlerinden gelen yok mu hiç?

Görmedim.

İstanbul'a geldikten sonra da sormadın mı? Niçin biraderin idam olunmuş?

Ben gazetede gördüm. Hükûmete karşı gelmiş, onun için asılmış. Ne diyeyim.

Hangi gazetede gördün?

Tasvir-i Efkar'da gördüm.

Sen odanın neresinde oturdun Meserret Otelinde?

Yukarıda Yakup Cemil Bey'in odasında kendisini gördüm. Ben kapının dışında oturdum.

İçeride kimler var idi ve kimler gelip gitti?

Bilmem ki kendi arkadaşları var idi. Üç dört kişi gelip gitti kendi arkadaşlarından [s. 96] Selim ile Mehmet'i tanıyorum. Onlar yanına girdiler, çıktılar.

Ahmet ile sen ana baba bir kardeş misiniz?

Evet.

Fehmi Efendi odada mı idi?

Selim ile Mehmet girdi. Sonra Fehmi Efendi de girdi. Üçü bir arada bulundular.

Bunlar içeride iken sen kahve, su falan veriyor muydun?

Hayır orada kahveci var. Ben içeriye girmedim.

Sana tütün falan ısmarlamadılar mı?

Bana kibrit ısmarladılar, kibrit aldım.

Kibriti içeriye verdiğin zaman bu üç kişi içeride mi idi?

Orada idiler.

O zaman Yakup Cemil senin için ne söyledi?

Bir şey söylediğinin farkında değilim.

Sen içeriye girdiğin zaman Yakup Cemil Bey, Selim'e ve Mehmet'e ve Fehmi'ye hitaben seni göstererek "Kâmil de biraderini öldürenlere bir revolver sıkacak," demiş.

Farkında değilim. Bunların her ikisini de evden kovdu. Selim ile Mehmet evdeki hizmetçiye sataştılar. Onları evden def' etti.

Bu altı aydan beri İstanbul'da başka yere nereye giderdiniz?

Biraderi Seyyid Bey'in Balıkpazarı'ndaki mağazasına giderdik.

Yakup Cemil Bey ile beraber Adalara gittiniz mi?

Ben kendisinin adaya gittiğini görmedim.

Beraber Makriköy'üne gittiniz mi?

Hayır, yalnız ben Yakup Cemil Bey'in familyasının kardeşi Ayestefanos'tadır. Askerdir, çamaşır ve sâire götürür idim. Ayestefanos'ta şimendiferde askerdir. İsmi Sabri'dir. İstasyona yakın bir evde oturuyor. Kendisi çavuştur.

Hiç Kâğıthane'ye gittiniz mi?

Gitmedik.

İfadeni imza eyle.

İmza edeyim. [s. 97]

Serezli Kâmil'in Üsküplü Mehmet ile muvaceheleri, 23/24 Ağustos

Kâmil ile Feyzi Dede'nin Mehmet'in muvâceheleridir. 10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916].

Mehmet; bu dışarıya kibrit mi getirmiş içeriye girmişti?

Bilemiyorum. Kibrit mi tütün mü getirmişti yoksa fincanları mı almıştı, hatırlayamıyorum.

Mehmet; Yakup Cemil Bey'in bu Kâmil için söylediğini "Far-

kına varamadım,” diyor. Yüzüne karşı söyle de hatırına gelsin.

İçeriye girdiği vakit Yakup Cemil Bey, “İşte Kâmil de biraderinin intikamını almak için bir tabanca sıksın,” dedi.

Kâmil; ne diyeceksin?

Ben girdim, çıktım. Durmadığım için farkında değilim. Bunlar işittiyse bilmem.

İmza ediniz.

İmza edelim.

Üsküplü Mehmet’in ifadesi, 23/24 Ağustos

Feyzi Dede’nin Mehmet’in tekrar alınan ifadesidir. 10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916].

Sen Yakup Cemil Bey’in hangi evinde otururdun? Selim hangi evinde otururdu?

Ben sinemanın yanındaki evinde oturur idim. Selim de Taşlıktarla denilen mahalde Bostancı tarafına giderken geçit vardır. Geçidin yanında dar bir sokak var. Sokağın içindeki evinde Selim oturur idi.

Yakup Cemil Bey İstanbul’a indiği veya başka bir yere gittiği vakit seni de beraber götürür müydü?

Hayır, götürmezdi.

Senin oturduğun eve misafirler gelir miydi?

Gelir idi. Biraderi Seyyid Bey, Adanalı bir doktor, mektep talebesinden Mehmet Bey, İttihâd ve Terakki Kulübünde sakin Hafız Sami Bey gelir idi. Başkası gelmez idi. Çünkü orada selamlık yeri yoktu. Bu eve çok kimse gelmez idi. Öteki eve gelirler idi. Bunu Selim bilir.

Sen Yakup Cemil Bey’in maiyetinde seferde ne vazifesi yapıyordun?

Takım kumandanı idim Van’da. Ben yapamadım, vesâit-i nakliye kumandanı yaptı. Selim de ağırlık kumandanı idi.

İfadeni imza eyle.

Mühürlerim. [s. 98]

Üsküplü Selim'in ifadesi, 23/24 Ağustos

Evvelce ifadesi alınan Selim bin Şahin'in tekrar alınan ifadesidir. 10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916].

Sen Yakup Cemil Bey'in yanında seferde ne vazifesi görüyordun?

Ağırlık kumandanlığı ettim.

İstanbul'da Yakup Cemil Bey'in hangi evinde oturuyordun?

Taşlıtarla'daki evinde oturuyordum.

Bulunduğun eve erkek misafir kim gelir idi?

Bildiklerinden akrabası gelir idi. İttihâd ve Terakki Kulübünden Hafız Sâmî gelir idi. Kardeşi Seyyid Bey, Doktor Safvet, Tikveşli Hasan, Yahya Kapudan gelirdi. Yakup Bey olmadığı bir günde Giritli geldi. Seyyid Bey'le kuşluk yemek yediler, gitti.

Senin revolverin nerededir?

Odamda -ki Sirkeci'de Liza Apartmanı'nda- sandığım vardır. Odanın numarası 24 numaradır. Sandığımda onlu bir revolverim vardır. Tek bir odadır. Yalnız oturuyordum.

Bu onlu revolveri kimden aldın?

Onlu revolveri şeyden satın aldım. O ... O ... şeyden aldım. Mustafa Efendi'den aldım. Mustafa Efendi Meserret Otelcisidir.

Kaç kuruşa aldın?

Nevzat Bey, Mustafa'ya bırakmış; Mustafa da bana verdi.

Şimdi şu hikâyeyi hülâsa edelim. Bu revolver nasıl bırakılmış, sana nasıl geçti? Sen buradan giderken onlu revolver almamış mı idin? Onlu revolver yerine beşli revolver almıştın, bunları ne yaptın?

Buradan giderken Nevzat Bey, Smith&Wesson bir tabanca verdi. Sivas'a gittik. Sivas'ta Muammer Bey bana onlu bir revolver verdi. Benim yanımda bu suretle iki revolver oldu. Smith&Wesson revolverim neferimde idi. Neferim şehit oldu. Onda kalmış idi. Bende onlu revolver kaldı. İstanbul'a, bu onlu ile beraber İstanbul'a geriye geldim. Sonra Seyyid Bey bu onluyu altı liraya satın aldı. Artık bende tabanca kalmadı. Aradan [s. 99] on [gün] geçti. Yahya Kapudan'dan dört liraya yedili Nagant aldım. Nagant'ı saatimle beraber Hacı Lütfü'nün otelinde bayramdan altı gün evvel çaldılar. Ramaza-

nın yirmi beşinde bu revolver çalınmış idi. Bayramdan üç gün evveli Nevzat Bey'in İnzibat Bölüğü odasında değil ayrıca cami sırasında [İki Numaralı Heyet-i Tahkikiye odasında] odada Nevzat Bey'i gördüm. "Revolverimi çaldılar," dedim. "Bizim bir revolver var, vereyim," dedi. Ertesi günü için "Ertesi sabah aşağıya Meserret Oteline gelirim. Orada kahvede bir onlu revolverimiz vardır. "Söyleyeyim ona sana versin," dedi. Ertesi gün öğle zamanı Otele gittim. Nevzat Bey'i görmedim. Mustafa Efendi, "Bana Nevzat Bey tembih etti. Al sana revolveri," dedi, verdi.

Tikveşli Hasan ile Yakup Cemil Bey size haber gönderdiği gün bugün müdür?

Yakup Cemil Bey'in Tikveşli Hasan ile bizi Meserret Oteline davet ettiği gün arife günüdür. Revolveri üç gün evveli aldım.

Hacı Lütfi hangi otelin otelcisidir?

Mesudiye Otelinin otelcisidir.

Bu revolveri nereye saklıyordun?

Otelcinin konsoluna koymuş idim. Kundağı da heybede idi.

Beyaz saplı çakı ve gümüş saplı kamçın var mı idi?

Benim kamçım yoktur. Bir ufak beyaz saplı çakı vardı. Kamçı ihtimal Tikveşli Hasan'ındır.

Bomba var mıydı?

Bomba yoktu.

Sen muhârebede bomba kullanmaz mıydın?

Kullanır idim.

Ne cins bomba kullanırdınız?

Fitilli bomba kullanırdık.

Senin odada bomba bulmuşlar.

Yoktur.

Nevzat Bey revolveri verdikten sonra fişek de verdi mi?

Fişegi kırk elli tane kadar var idi.

İfadeni imza eyle.

Mühürlerim. [s. 100]

Meserret Otelcisi Mustafa Şevket'in ifadesi, 23/24 Ağustos

**Meserret Otelcisi Mustafa Efendi'nin tekrar alınan ifadesidir.
10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916].**

Selim senden onlu revolver aldı mı?

Aldı efendim.

Ne gün aldı?

Yakup Cemil'in Otele geldiğinin birinci veya ikinci günü olacak.

Yakup Cemil Bey odaya ne gün gelmiş idi?

Arife günü gelmiş idi. Ondan bir gün evvel gelmiş idi. Ondan bir gün evvel de gelmiş idi. Bayramın birinci günü tatil olarak ondan üç gün demek olur sıra ile gelmişler idi ve Selim de bu itibarla silahı ya arifeden bir gün evvel veya arifeden iki gün evvel almış olur.

Silahın cinsi nedir ve fişekleri var mı idi?

Fişekler yoktur. Onlu bir revolverdir. Cinsi bilemiyorum.

Kanun efendilerin kullandıkları silaha benziyor muydu?

Uzun idi. Onların silahına benziyor.

Silah sizin miydi?

Silah Schroeder, Âsım Bey'indir. Âsım Bey, Beyoğlu'nda oturur. Şimdilik bir işi yoktur. Şefik el-Müeyyed Bey'in damadıdır.

Silahı size bu Âsım Bey mi bırakmıştı?

Evet, Âsım Bey bırakmıştı.

Selim'e verilmesini Âsım Bey mi tembih etmişti?

Selim silahın gaib olduğunu söylemişti. Bilmem nasıl oldu. Cemil Bey mi söyledi? Nasıl oldu hatırlayamıyorum. Selim "Silahım yoktur," diye çalındığından bahsedildi. Bunun üzerine Selim'e bu silahı verdim.

Âsım Bey silahı ne zaman size bırakmış idi?

Hemen senesi oluyor, bıraktı.

Nevzat Bey'in sizde emanet silahı var mı?

Yoktur.

Bu Selim'e bir silah tedârik olunması için Nevzat Bey size bir şey söyledi mi?

Vallahi bu silahın verilmesi tavassutunun kimin tarafından olduğunu hatırlayamıyorum.

Selim'e, Âsım Bey'e ait olan bu silahı muvakkat olarak mı verdin?

Silahı emaneten vermiştim. Çünkü Âsım Bey'in demiştim. Çünkü beylik idi.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 101]

Üsküplü Selim'in ifadesi, 23/24 Ağustos

Selim bin Şahin'in tekrar alınan ifadesidir. 10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916].

Mustafa Efendi diyor ki "Selim tabancayı benden arifeden ya bir gün evvel ya iki gün evvel aldı," diyor.

Ben arifeden üç gün evvel diye hatırlıyorum.

Bu revolver kimin idi?

Bu, İrfan Bey'in imiş... Nevzat Bey emaneten Mustafa Efendi'ye bırakmış olduğunu söyledi.

Sana bu revolverin İrfan Bey'in olduğunu kim söyledi?

Ben o revolveri, İrfan Bey'in revolverini gördüğümünden, İrfan Bey'in revolverine benzettim.

Nevzat Bey'in Mustafa Efendi'ye söylediğini ne biliyorsun?

Ben Mustafa Efendi'ye revolverimin gaib olduğunu söyledim. O da "Nevzat Bey'e söyle, bende emaneten revolver var, razı olursa sana vereyim," dedi. Ben de Nevzat Bey'e söyledim. O da Mustafa Efendi'ye söylemiş, gittim aldım. Sonra Sıdkı Efendi Meserret Apartmanı'nda bu revolveri ben alırken gördü. "Bu revolveri Mustafa Efendi'ye ben getirdim, bıraktım," dedi.

Sıdkı Efendi kimdir?

Kendisi Üsküplüdür ve Emniyet-i Umûmiyede müstahdemdir. Üsküplü Mehmet Efendi'nin maiyetindedir. Bu Sıdkı Efendi beni derdest ettikleri gün bu revolverleri "Emanettir," dedi. "Getir Mustafa Efendi'ye teslim et," dedi. Benim vaktim olmadı. Memurlar gelip alınca bırakamadım, odamda kaldı.

Üsküplü Mehmet kimdir?

Üsküplü Mehmet Bey, Emniyet-i Umûmiye müdür muâvinlerindenir.

Sen deminden, bu revolver İrfan[’ın] revolveri, diyordun.

Ben öyle benzettim. Amma Sıdkı Efendi sonra böyle söyledi.

Mustafa Efendi bu silahı sana verirken kimin olduğunu söylemedi mi?

Hayır, efendim; söylemedi.

Mustafa Efendi sana revolveri verdiği zaman emanet olduğunu söyledi mi?

Mustafa Efendi bana emanet falan demedi.

Sen silahı kaç fişekle almıştın?

Altmış fişekle aldım.

Bundan evvelki ifadede kırk-elli fişek dedin.

Düşünüyorum. Altmış fişekle aldım. [s. 102]

Fişekler ne içinde idi?

Konsolun içinde idi. Revolver kasa içinde duruyor.

Sana verdiği zaman fişegi ne içinde verdi?

Dağınık olarak Mustafa Efendi çekmecesinden çıkardı. Onar onar ben de cebime koydum.

Mustafa Efendi “Fişek yoktu, yalnız revolver verdim,” diyor.

Revolveri verdi. Sonra fişekleri verdi.

Mustafa Efendi’den revolveri saat kaçta aldın?

Öğle zamanı aldım.

Mustafa Efendi’den fişekleri bundan ne kadar sonra aldın ve saat kaçta gittin?

Ertesi günü Yahya ile beraber oturuyorduk. Çekmecede fişekleri gördük. “Hani fişek yoktu, diyordun işte var,” dedim. O da tuttu fişekleri verdi.

Şimdi “Yakup Cemil Bey asker sevkine git, dedi. Onun için Mustafa Efendi’ye gittim. Fişekleri istedim, o da verdi,” diyordun, öyle mi?

Evet, öyle. Mustafa Efendi’ye dedim ki “Ben Eskişehir’e gideceğim bana fişek de lazım, ver,” dedim. O da verdi.

Selim bu iki ifadeden hangisi doğru? Kâh otururken çekmecede fişekleri görürsün istersin, alırsın kâh “Eskişehir’e giderken fişek lazım oldu diyerek fişekleri aldım,” diyorsun ve kâh da “Tabancayı verdiği zaman fişekleri de beraber verdi,” diyorsun.

Bunun hangisi doğrudur?

Yakup Bey Eskişehir'e gitmek için emir verdiği zaman gittim aldım.

Yakup Cemil Bey sana Eskişehir'e git, dediği zaman revolve-rin olup olmadığını bilmiyor muydu?

Tabanca çalındığı zaman Yakup Bey'e söyledim. O da "Gideceğin zaman bir tabanca buluruz," dedi.

Seni Eskişehir'e göndermek için emir verdiği zaman işte sen gidiyorsun. Senin tabancan olup olmadığını sormadı mı?

Sormadı. [s. 103]

Sen söylemedin mi?

Söylemedim.

Eskişehir'e niçin gitmedin?

Gitmedim. Yakup Bey tevkif olundu. Bizi de çağırdılar, buraya geldim.

Yakup Bey Eskişehir'e git dedikten sonra gitmek için hiçbir muamele-i resmiye yaptın mı?

Muamele yapmadık.

Bu altmış tane fişeği odada nereye koydun?

On tanesi tabancada küsuru heybede idi.

İfadeni imza et.

Mühürlerim.

Meserret Otelcisi Mustafa Şevket'in ifadesi, 23/24 Ağustos

Otelci Mustafa Efendi'nin tekrar alınan ifadesidir. 10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916].

Emniyet-i Umûmiye sivil memurlarından Üsküplü Sıdkı Efendi'yi tanıyor musun?

Tanırım.

Sıdkı Efendi bu revolveri kendisinin size emanet bıraktığını söylemiş, aslı var mı?

Ondan haberim yok. İhtimal ki bende emanet olduğunu söylemiş olmalı. Sıdkı Efendi bende emanet olduğunu biliyordu fakat

kendisinin değildi. Yukarıda söylediğim gibi Schroeder, Âsım'ındır.
İfadenizi imza ediniz.
İmza edeyim.

**Meserret Otelcisi Mustafa Şevket'in Üsküplü Selim ile
muvaceheleri, 23/24 Ağustos**

Mustafa Efendi ile Selim bin Şahin'in muvâceheleridir. 10/11
Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916].

Mustafa Efendi; Siz Selim'e yalnız revolveri vererek fişek
vermediğinizi söylüyorsunuz. Selim ise çekmecede fişekler
gördüğünden revolveri aldığının ertesi günü isteyerek altmış
fişek aldığını söylüyor. Böyle mi?

Bendeniz fişek vermedim efendim.

Selim; işittin "Ben Selim'e fişek vermedim," diyor. Ne di-
yorsun?

Verdi. [s. 104]

Selim; Mustafa Efendi saklayacak olsa "Silahı da verme-
dim," der. Onu da inkâr eder, doğru söylüyor ki "Silahı verdim,
fişek vermedim," diyor.

Verdi.

Selim; Sen "Verdi," diyorsun fakat bunda da üç türlü ifade
söylüyorsun. Binaenaleyh hakikati sakladığın anlaşılıyor. Doğ-
rusunu söyle, fişekleri kimden aldın?

Mustafa Efendi'den aldım.

Yahya Kapudan gördü mü senin fişekleri aldığını?

Yahya Kapudan orada idi, gördü.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edelim.

Yahya Kapudan'ın ifadesi, 23/24 Ağustos

Yahya Kapudan'ın tekrar alınan ifadesidir. 10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916].

Selim Meserret Otelcisi Mustafa Efendi'den fişek aldığı zaman gördün mü?

Bayramdan üç dört gün evvel Meserret'te ben, Selim ile beraber oturuyorduk. Selim, Meserret Otelcisi Mustafa Efendi'nin masasındaki çekme[ce]yi çekti. Baktı, içinde onlu revolver fişekleri paket paket bırakılmış. Mustafa Efendi orada yok idi. Selim dedi ki "Bana birisi fişek getirecekti. İhtimal ki o getirmiştir; bu benimdir. Ben bunları alacağım," dedi. Ben de dedim ki "Bırak yapma çünkü Mustafa burada yoktur. Alırsan hırsızlık olur. Burada gelip oturuyoruz. Sonra bize emniyet etmezler," dedim. O sırada Mustafa Efendi geldi. Selim, Mustafa Efendi'ye "Bu fişekleri kim bıraktı?" diye sordu. Mustafa Efendi de "Bilmiyorum," dedi. Selim de çekip aldı, fişekleri cebine koydu. Yirmi-otuz tane kadar var idi.

İfadeni imza eyle.

Mühürlerim. [s. 105]

Üsküplü Selim'in ifadesi, 23/24 Ağustos

Selim bin Şahin'in tekrar alınan ifadesidir. 10/11 Ağustos 1332 [23/24 Ağustos 1916].

Yahya Kapudan'ın ifadesini sana okuyoruz. Dinle: [okundu]. Dinledin. Ne diyeceksin?

Yahya Kapudan'ın bu ifadesi doğru olduğu gibi ben Nevzat Bey'den fişek de istemiş idim. "Onun fişekleri Mustafa Efendi'de vardır, al," dedi idi.

"Bana biri fişek getirecekti," demişsin. Kim getirecekti?

Nevzat Bey "Ben fişek bulurum, Mustafa Efendi'ye bırakırım, git oradan al," dedi idi.

İfadeni imza eyle.

Mühürlerim.

Üsküplü Sıdkı'nın ifadesi, 24 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Cağaloğlu'nda Şeref Sokağı'nda 6 numaralı hânede sakin Polis Müdüriyetinde sivil memur Üsküplü 25 yaşında Sıdkı Efendi bin Süleyman Efendi'nin ahzolunan ifadesidir. 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916].

Müdüriyette nereye memursunuz?

İstanbul dâhilinde memuriyetim yoktur. Dışarıya gider gelirim.

Meserret apartmancısı Mustafa Efendi nezdinde sizin emaneten bırakılmış silahınız var mı?

Yoktur.

Rahmanlılı Selim'i tanır mısınız?

Tanırım.

Bunun Meserret apartmancısı Mustafa Efendi'den bir silah aldığını bilir misin?

Bilirim.

Bu bâbda ne biliyorsanız söyleyin?

Mustafa Efendi'ye, "Selim'i Eskişehir'e göndereceklermiş," dedim. Mustafa Efendi dedi ki "Selim'e tesadüf edersen, görürsen söyle. Ben ona silah vermiştim. Bu bende emanettir, getirsin," dedi. Bugünden beş altı gün evvel boyacı dükkânında Selim'i gördüm ve "Mustafa Efendi'nin sende emanet bir revolveri varmış, veresin," dedim. Selim de "Benim yanımda revolver yoktur. Apartmandadır. Gidip getireceğim," dedi.

Bu revolver kaçıdır?

Ben görmedim. Yalnız Mustafa Efendi onlu revolver dedi idi. Onlu revolver olduğunu anladım. [s. 106]

Fişek hakkında Mustafa Efendi bir şey söyledi mi?

Hayır. "Boş revolver verdim," dedi. "Fişeksiz verdim," dedi.

Ne münasebetle "Fişeksiz verdim," dedi?

Mustafa Efendi "Revolveri boş verdim, fişek arama, yalnız silahı getir," dedi.

İfadenizi imza ediniz?

İmza edeyim.

**Mesudiye Otelcisi Hacı Mustafa'nın ifadesi,
24 Ağustos**

Berây-ı istizâh celbedilen Sirkeci'de Mesudiye Otelinde otelci Üsküplü 60 yaşında Hacı Mustafa bin Mehmet'in ahzolunan ifadesidir. 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916].

Üsküplü Selim namında birisi oturdu mu senin Otelinde?

Birkaç gün evvel oturdu.

Kaç gün oldu Otelden çıkalı?

On beş gün kadar oldu.

Sizin Otelde iken bunun bir şeyini çaldılar mı?

"Bir saat ile bir altı patlarım çalındı," dedi.

Bunun için karakola müracaat etti mi?

Bilmiyorum.

Merak edip aramadınız mı?

Sordum. Kendisi "Revolverim odamda duruyordu, çalınmış," dedi. Odanın anahtarı kendisinde olduğundan nasıl ve kim çaldı bilemiyorum.

Sana borcu var mıdır?

Yoktur.

İfadeni imza eyle.

Mühürlerim.

**Meserret Otelcisi Mustafa Şevket'in ifadesi,
24 Ağustos**

Meserret Otelcisi Mustafa Efendi'nin tekrar alınan ifadesidir. 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916].

Selim'e verdiğiniz silahı tarif ediniz.

Beylik tabanca, uzuncadır. Tahta gilâfla verdim.

Görürseniz tanır mısınız?

Tanıırım.

[Mavzer tabancası irâe olunarak] Bu mudur?

Bunun aynıdır. Yani budur.

Selim'den bu silahı geri istediniz mi?

Bir defa ben kendisinden istedim. Bir defa da Sıdkı Efendi'yle haber gönderdim.

Selim verdi mi?

"Getiririm," diye cevap verdi, getirmedi. [s. 107]

[Yahya Kapudan'ın ifadesini okuyorum. Dinleyin.] Bu ifadeye ne dersiniz?

Benim bu lakırdı hatırımda değil. Vâki' olmamıştır.

İfadenizi imza ediniz:

İmza edeyim.

Üsküplü Selim'in ifadesi, 24 Ağustos

Selim bin Şahin'in tekrar alınan ifadesidir. 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916].

Mustafa Efendi silahı verdikten sonra senden geriye istedi mi?

"Eskişehir'e gidersen bırak silahı," dedi.

Sen bıraktın mı?

Bırakacak idim. O günü Sıdkı Efendi'ye söyledim. "Silahı al," dedim.

Silahı sana Sıdkı Efendi vermemiş ki ona teslim ediyorsun.

Mustafa Efendi "Dursun silah, sonra alınız," dedi.

Sen yukarıda bu silahı Mustafa Efendi'den almaklığın için birbirine benzemez üç tane sebep göstermiş idin. Bunlardan birisi "Eskişehir'e gidecektim, memuriyette kullanacaktım," dedin. Hâlbuki şimdi diyorsun ki Eskişehir'e gideceğinden dolayı "Geri istedi," diyorsun. Hâlbuki yukarıda "Mustafa Efendi bu silahı verirken emanet olduğunu söylemedi," dedin. Bunların hangisi doğru ve bu silahı ne yapacaktın?

Askerlik için kullanacak idim.

Sen İstanbul'da sivil gezdiğin ve hiçbir sıfatın olmadığı [hâlde] silahla gezersin. Eskişehir'e gideceğin vakit geri istediler, diyorsun.

Kapalı odada duruyordu. Silahı pazarlık etmemiştik. Para da vermemiştik.

Sen Nevzat Bey'e müracaat etmiştin. O da Mustafa Efendi'ye söylemişti. Mustafa Efendi sana silahı vermişti. Nevzat Bey silah tüccarı değildir. Elbette para mevzubahis olmayacaktır. Doğrusunu söyle.

... Sükût etmiştir. [s. 108]

Bu silahı tarif et.

Mavzer tabancasıdır. Hem meşin gılâfı var hem de tahta gılâfı vardır.

Şimdi irâe ettiğimiz revolver midir?

Evet, budur.

Meşin gılâfı bu mudur?

Evet budur.

Sen meşin gılâfı nereden aldın?

Eskiden var idi. Evvelce söylediğim gibi evvelce giderken verilen tabancanın gılâfıdır.

Fişekler ne içinde idi?

Beş bağ içinde idi.

Nasıl bağdır?

Teneke dizili bağ.

Fişeklik gılâflarını nerede[n] buldun?

Üç tane eskiden var idi.

[Fişek gılâfı irâe olunarak] Bunlar mıdır?

Evet, bunlardır.

Kaç tane fişek vardır?

Altmış fişek vardır.

Hâlbuki biz elli fişek bulduk. On fişeği ne yaptın?

Beni tuttukları gün on fişeği Sıdkı Efendi'ye bıraktım ki Mustafa Efendi'ye versin diye.

On fişek üzerinde ne geziyordun?

Cebimde kalmış.

Niçin?

Aldığım gün kalmış cebimde.

Revolveri ne gün aldın?

Üç gün bayramdan evvel aldım.

Ne gün tutuldun?

İşte tutulduğum üç gün oluyor.
O hâlde bayramdan kaç gün sonra tutuldun?
Yirmi beş-yirmi altı gün sonra tutuldum.
Yirmi beş gün cebinde nasıl oluyor da kalıyor? Bu da uydur-
masyon, başka bir sebep var.
Uydurmuyorum.
Bu nişan ve elbise senin midir?
Evet, benimdir.
Ne rütbesidir bu apolet?
Mülâzım.
Sana mektupta yüzbaşı diyorlar.
Acemi neferler öyle yazmış.
Senin Otelde gaib olduğunu söylediğin Nagant revolver ve
saat için karakola müracaat ettin mi?
Karakola müracaat etmedim. Yalnız Otelciye söyledim. Nevzat
Bey'e, Cemil Bey'e söyledim.
İfadeni imza eyle.
Mühürlerim. [s. 109]

Yakup Cemil'in ifadesi, 24 Ağustos

Yakup Cemil Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 11 Ağustos 1332
[24 Ağustos 1916].

Harbiye ve Dâhiliye nâzırlarına hitaben yazılan 9 Ağustos
1332 [22 Ağustos 1916] tarihli mektubun son fıkrasında "Ma-
demki yanınızda söylettirmediniz, o hâlde tahriren bildireyim.
Başta Talât Bey olduğu hâlde mademki memleketin mukadde-
ratını idrak ve idare edemiyorsunuz, o hâlde terk-i mevki et-
melisiniz. Yerinize büyük kabinemizi geçireceğiz. Hem birçok
eski memleketlerimizi temin edeceğiz. Hem de milleti şu sefa-
letten kurtaracağız. Zararın neresinden dönülürse kârdır. Bunu
becermek sizlere nasip olsa idi ekâbir-i ümmetten olurdunuz
fakat elinizden gelmez. İhtiramat." [İfadeleri hakkında] İzahat
veriniz.

Kendileriyle ilan-ı Meşrutiyet'ten evvel ve sonra çalıştığım ve büyük bildiğim ve yerlerini tutacak hâl-i hazırda her hususça maddi manevi kimse bulunmadığından derece-i iktidarlarını bu derece yüksek tanıdığım zevât tarafından gördüğüm nihayet mahpusluk ki müddet-i ömrümde ve bilhassa askerlik hayatımda ve hatta leyli mekâtibde mahpus olmadığım gibi her seneki ahlak numaralarım tam olduğunu ve askerlikteki geçirdiğim safâhat esnasında künye-i bâlâmda velev hafif olsun hiçbir şeye nâil olmamış, mücerret Meşrutiyet'in ilanından sonra yine arkadaşlarım arasında hakkımda gösterilen fazla teveccühden belki bazı terbiyesizlikler sâdır olmuş ise bu da daima hâkim yaşamaya alışmış ve arkadaşlarım arasında kongre ve sâir mahallerde muhalifçiliğimle tanınmış olabilirim ve bu mahpusluk ye'siyle belki mektup dahi yazmış olabilirim. Yine tekrar ediyorum. Sizin gibi vücutları ender ve hiçbir maksat peşinde koşmayan, mücerret vatan ve milletin selâmeti için çalışan [s. 110] kardeşlerimi bu kadar taciz ettiğimden dolayı affınızı rica eder ve Cenâb-ı Hakk'tan devam-ı ömr ve afiyetiniz ve keza muzafferiyetimiz duasıyla hatm-i kelim ederim.

İmza ediniz.

Edeyim.

Yakup Cemil'in ifadesi, 24 Ağustos

Yakup Cemil Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916].

Sapancalı Hakkı Bey 35'inci sahifedeki ifâdâtında, sizinle Harbiye Nezâretinde Yâverân Odasında Mümtaz Bey ile birlikte müsâdif olduğuna ve kardeşlik münasebetiyle görüşüldüğüne dair ve havâî ve Avrupa'da ikmâl-i tahsil gibi husûsâta mütedair görüşüldüğünü söyledikten sonra Sapancalı Hakkı Bey, bu ifadesinde "Aradan bir hafta geçti. Seyr-i Sefâin İdaresine geldi," diyerek başlayan ifâdâtını okumazdan evvel bu dairede mükâlemât hakkında izah-ı keyfiyet buyurunuz.

Mümtaz Bey ile beraber Hakkı Bey "Sen hâlâ askerlikte kalmayı, memlekete hizmet etmeyi düşünüyorsun. Bu kadar çalıştın da eli-

ne ne geçti? Bak Harbiye Nâzırı'nın kardeşi Nûri birinci ferik oldu. Arkadaşları mülâzım-ı sâni öyle değil mi?" Mümtaz "Evet," diye bir tavr-ı serkeşâne alarak aramızda hiçbir bürüdet olmadığı hâlde "Bak, ben bu meslekten elhamdülillah kurtuldum. Neler gördüm, neler gördüm. Artık hizmet edemem. Bir kenara çekileceğim; sen kendini koru, ben nasıl olsa kendimi kurtarırım," gibi suallerle beni tehdit ettiler. Mukâbil olarak "Azizim sizde me'yûsiyet alâimi görüyorum. Hem beni tehdide niye yelteniyorsunuz? Açık söyleyin. Ne var ben askerlikte devamı tasavvur etmiş isem fena mı yaptım ve vatana karşı hizmet yapmadım mı? Maksadınızı [s. 111] anlatınız," dedim. Mümtaz Bey ellerini cebine sokarak ve gözlerini etrafa dolaştırarak hemen üzerime atılivercekmiş bir tarzda "Yine sen bilirsin, yiyeceğin bir kurşundur. Ben kendimi kurtarırım," dedi. Ben cevaben "Ben senin tanıdığın gibi değilim ve memlekete çalışmak yolunu bu mesleğime devam etmekle buldum. Taksim-i vezâif harbi bitirecek yoksa bu keşmekeş, harpte bizi muzaffer kılmayacaktır. Yine soruyorum; ne demek istiyorsunuz, maksadınız nedir?" dedim. Bu şekilde müphem kalarak ayrıldık.

Bu mülâkat tarihini tayin buyurabilir misiniz?

Asgarî üç, azamî dört aydır. Şunu da ilave edeyim ki Bâbîâlîde ve Said Halim Paşa Hazretlerinin yanındaki husûsî odada "Bu Hakkı ile katiyyen beraber çalışma. Eğer seni ticarete sevk etmek isterlerse ticaretten hâsıl olacak para değil midir? Ben sana istediğin kadar para verebilirim Yakup," diye Talât Bey söylemişti.

Hakkı Sapanca, "Bir hafta sonra Seyr-i Sefâin Acentesine geldi ve Yakup Cemil Bey emrini aldığını ve bu emirde; Enver Paşa'nın İzzet Paşa'ya 'Yalnız bunu ileride oraları bildiği için Ardahan ve havâlisinde kullanınız,' diye yazılı olduğundan henüz bu sırada gitmeyeceğini, zaten Ardahan'a kadar gitmek için çok vakit olduğu için köyde oturacağını söyledi ve gitti," diyor. İzah buyurun.

Seyr-i Sefâine gittiğim zaman Mümtaz, Hüsrev beyler de orada idiler. Seyr-i Sefâine Harbiye Nezâreti Yâverân Odasındaki gizli kalmış olan tehdidin ne olduğunu anlamak ve aynı zamanda mâ-fevkinin bana "git" emrini hatta neferlik[le] dahi gönderilsem hüs-nûtelakki ederek, itaat ederek gideceğimi ve bununla yine elbette ağızlarından bir şey çıkarabileceğimi ümit ettim. Nitekim:

“Mümtaz, [s. 112] sen geçen gün Harbiye Nezâreti Yâverân Odasında ellerini cebine sokarak benim taksim-i vezâîften herkes aldığı vazifeyi görürse ancak harbi[n] kazan[ıla]bileceğinden bahsettiğim hâlde beni tehdit kılıklı ve katiyyen mesleğe yakışmayacak sözlerle tecavüzat-ı lisaniyede bulundun. İşte ben geldim. Adama-kıllı ne yapabilecekseniz söyleyin ve yapın, zannetmeyin ki Yakup fırka kumandanlığına güveniyor. İşte emrim, nefer olduğum dahi musarrah değildir. Fakat yine ben kemal-i iftiharla gideceğim,” dedim.

Bilmukabele “Ben Merkez-i Umûmînin kavası değilim. Bugün de yarın da analarını bilmem ne yapayım,” [deyince]:

“Mümtaz aklını başına al, Merkez-i Umûmî dediğimiz arkadaşlar bizim aramızda her ne kadar Merkez-i Umûmîye intihâb için ekseriyet kazanamamış adamlardan mürekkep ise de herhâlde cümlesi vatana hizmet etmiş mücahid-i vazife ve kendilerini bilir, münevver adamlardır. Ben sana söylüyorum. Sen kime atıp tutuyorsun? Rica ederim, burada Merkez-i Umûmîden bahis yok. Onların aleyhinde benim yanımda bulunmağa da hakkın yok. Siz istifa etmiş iseniz ben istifa etmedim ve etsem de aleyhlerinde bulunacak hiçbir sebep görmüyorum,” dedim.

Bilmukabele Mümtaz yine “Kavası değilim. Bugün de yarın da” lakırdılarını tekrar edince kâbil-i hitap olmadığından yüzümü Hüsrev Bey’e dönmüş, Hüsrev Bey de içi yanıklardan olacak ki bana Trabzon İttihâd ve Terakki müfettişi iken Trabzon valisinin; Hüsrev Bey’in Cemal Paşa’nın sadrazam olması için Trabzon vilayetinde propaganda yaptığından bahis ile Dâhiliye Nâzırı Talât Beyefendi’ye şikâyet etmiş ve bu şikâyet dolayısıyla Merkez-i Umûmî kendisini Trabzon’dan çekmiş ve Merkez-i Umûmî müfettişliğinden de böyle bir valinin sözüne itimaden Trabzon vilayetinden geri aldırılması [s. 113] istifasını vermeye sebep olmuş, yana yakıla o da bana “Yakup hâlâ bu lara hizmet mi edeceksin? Hizmetin takdir olundu mu ki?.. Bak yine elindeki iki satırlık kâğıtla gidiyorsun,” dedi. Sonra Mümtaz Bey ayakta gezinerek, ellerini cebine sokarak “Vallahi Yakup sen düşün. Bak ben Balkan’a çıkıveririm. Sen buradasın kendini koru,” dedi. Yine Mümtaz Bey’e hitaben “Arkadaş yine sözlerinden bir şey anlayamıyorum. Elbette gördüğü hizmet takdir olunmasa da devam etmek her akıllı için lazımdır. Demin

söylediğim gibi memleket böyle müsellaḥ muhalefetle yürümez. İtaatle kurtulur. Ne niyetin varsa yap. Bu memlekette herkesin bir tarihi var. Onu lekelemek istemez,” dedim ve ayrıldım. Orada Hakkı Bey de var idi. Fakat Hakkı Bey söz söylemiyor. Mümtaz Bey tehdit ediyor ve Mümtaz’la Hakkı Bey’in arkadaşlığı, samimiyeti çoktur. Benim İttihâd ve Terakki müfettişi olmak dolayısıyla arkadaşlığımız var idi ve ayrı ayrı mıntıklalarda bulunduğumuzdan derece-i isti’dadını ve ahvâl-i husûsiyesini tayin edemem.

Hakkı Bey’in dediği gibi bu mülâkat bir hafta sonra mı idi? Layıkıyla tayin edemiyorum.

Hakkı Bey; “Bayramdan üç gün evvel benim yazıhâneme akşamüstü geldi. O gün Yakup Cemil Bey sivil idi. Biraz benimle görüşeceğini söyledi. Oturduk, konuştuk. İlk ifadesi, kendisinin İtilâfçı olduğunu söyledi. Ben güldüm. ‘Böyle bir fırka bugün mevcut değil ki sen olasın,’ dedim. ‘Öyle değil,’ dedi, ‘İngiliz partisi oldum,’ dedi ve ‘Anlatayım,’ dedi. [s. 114] Eline bir kâğıt aldı. Memâlik-i Osmâniye’nin bir haritasını çizdi ve eski Rumeli vilayetleriyle beraber olarak çizdi ve ‘Bugün Almanlarla hemen iki seneye yakın muhârebe ediyoruz. Ne kazandık? İşte Ruslar, Sivas’a geldi. Ve Almanlar zaten bitti. Bizi Almanlar müstemleke hâlinde kullanacaklar hâlbuki İngiliz taraftarı olursak Ruslar arazimizi tahliye edeceği gibi Selanik’teki Saray ordusuyla beraber Bulgaristan’ı da ezerek alacağız ve Bulgaristan’ı da ilhak edeceğiz ve Devlet’i de bu vartadan kurtaracağız,’ dedi,” diyor. İzah buyurunuz.

Bu konuşmakta tamamıyla on beş maddeyi izah etmiş, haritasını çizmiş isem de ne İtilâfçı olduğumdan ne İngiliz olduğumdan bahsetmedim. Mücerret böyle bir fikir hatırıma gelmekle ve bu fikrin memlekette ta’mimi muzır olduğunu ve başkalarının bu esrara vâkıf olmaması için bunun ancak Kemal Bey vasıtasıyla Talât Bey’e söylenmesi lazım geldiğini ilave ettim. “Burada halt ettin,” dedi ve bundan ben bir şey anlamayadım ve bu gibi esrar Hükûmetteki arkadaşlarımızdan başka kimin salâhiyeti dâhilindedir ki yapabilsin? Ve böyle bir İtilâf Fırkası lakırdısından da bahis olmamıştır ki o bana böyle bir fırkanın mevcut veya adem-i mevcudiyetinden bahsetsin. Yalnız “Talât Bey’e söylettirmemeli idin,” lakırdısından ben kuşkulandım. Ne demek istediğini sonra belki anlarım diye

hafızamda noktaladım. Ve “Sen bu maddeler hakkında ne fikirde-sin?” diye kendisine sordum. O, şöyle başladı: “Yakup namusuna tevdi ediyorum. Ben bu senin düşündüklerin gibi aynen bir mesele karşısında [s. 115] bulundum. O da Romanya’da iken İngilizlerin, Hükûmet-i Osmâniyeye Romanyalıların un vermelerine mâni ol-duğunu ve yalnız Enver Paşa ve Talât Beyler ile sen temas etsen de Türklere teknil Bulgaristan’ı bağışlamak suretiyle Almanlardan ayırarak beraberce çalışsak dediğini ve bu İngiliz konsolos ihtiyarca olduğunu ve çoktan beri Romanya’da konsoloslukta bulunmak do-layısıyla Londracı hatırı sayılır bir adam olduğunu, bunun en çok iş çeviren kâtibi yahut tercümanı -bu ikisinden birisi olacak- bu si-yaset işleriyle uğraştığını” ve “Benim sualime cevap ver; bu kabine âzâları üzerinde tesir yapabilir misin?” “Un meselesi kolay,” demiş ve Rusların ısrarına rağmen cemile olmak üzere Londra ile bir haf-ta muhâbereden sonra unları da verdiklerini söyledi. Ve “Tamamen senin düşündüğün ile bu tevâfuk ediyor,” dedi. Ben de “Azizim İtilâf tarafına dönmek farz edelim ki arkadaşların dahi muvâfakati olsa ne dereceye kadar i’timâd edilebilir? Sonra memleketi başka gavâile sokmuş olmayalım,” dedim. “Hükûmetçe ne tesir yapmak fikrinde isen ben senden ayrılmam hemfikirim,” dedim.

Hakkı’nın, [ve sana gelmeden evvelisi ... bana anlattı cüm-lesine kadar okunarak]

Burasını da izah buyurunuz.

Vâki’dir. Hatta akşam Sadrazam Paşa’ya gittim. Çünkü Enver Paşa, Uzunköprü’de idi. Sadrazam Paşa’nın konağından Enver Pa-şa’nın konağına gece saat-i zevâlî onda telefon ettirerek Enver Pa-şa’nın gelip gelmediğini öğrendiler.

Hakkı Bey; sizinle cereyan eden işbu mükâlemâtta sonra “Kendisine dedim ki: ‘Sen benim bir ihtilâl ve inkılâb arkada-şısın. Senin ağzından bu gibi şeyleri işittiğimden dolayı mü-teessifim ve bu sözün şüû’u vukû’undan beterdir. Maazallah bu iş duyulacak olursa müttefiklerimizce [s. 116] bu Hükû-mete i’timâd hâsıl olmayacağından belki bizim aleyhimize an-laşmak ihtimali de mevcuttur.’ Tekrar tekrar bir daha bu sözü ağzına almamasını söyledim ve bana cevaben ‘Sen ticarete daldığından beri artık her şeyi unuttun,’ dedi. Ben kendisine ‘Pekâlâ,’ dedim ve bu akşam Sadrazam’a gideceğini [söyledi]

ve ben de kendisine oraya gitmesini teşvik ettim. ‘Git görüş bakalım, sana ne diyecek?’ dedim. Sadrazam Paşa Hazretleriyle mülâkatı kendisinin tashih-i efkârına hâdim olacak idi,” diyor. Bunlar doğru mudur?

Bunlar hiç doğru değildir. “Ne yaparsan seninle beraberim. Sadrazam’a gidip de ne yapacaksın? Zaten Sadrazam’ı Meclise kabul etmiyorlar ki bunak herif konağında öylece oturuyor, gitme!” dedi ve ben gitmekte ısrar ettim ve Sadrazam’a gitmekten de maksadımın “Hem ziyaret hem de harp hakkında Enver Paşa burada bulunmadığından iyi malûmat alırım,” dedim. Yoksa bana ne öyle “İnkılâb ve ihtilâl arkadaşısın,” dedi ve ne de “Öyle sözleri ağzına alma,” dedi ne ticaretten bahis oldu ne Sadrazam’a gitmek için de teşvik etti. Ne de ben Sadrazam’la görüşürsem efkârımı tashihe hâdim olacağı lakırdılarını söyledi. Fikrini tashih et demek, herhâlde bu on beş maddeli fikrim ki ancak kendi arkadaşlarıma anlatmışım ve yukarıda da tafsilat verdim ve ancak cihet-i tatbiki arkadaşlarıma ait idi. Burada Hayri Bey’in de esbâb-ı istifasını gazetelerde okuduğum gibi hastalığına hamlelerken evinde bana “Hayri Bey bunların bu işlerinden bîzâr olduğu için Kabineye devam etmiyor,” dedi. [s. 117]

Hakkı Bey; “Ertesi sabah erkenden Yakup Cemil Bey bana telefon etti ve ‘Seni saat sekizde Abdullah Efendi Lokantasında bekliyorum,’ dedi. Geldim. ‘Ee ne yaptın Sadrazam Hazretleriyle görüştün mü?’ dedim. ‘Evet,’ dedi. Ona yalnız muhârebenin fena gittiğinden bahsettim. Sadrazam Paşa da bana ‘Yakup Cemil Bey sen bedbin olmuştun. Senin bildiğin gibi değildir. Daha Almanların beş milyon ihtiyat kuvvetleri vardır. Biz ise lazım gelen kuvvetleri ihzâr etmekle meşgulüz. Pek yakında Ruslara karşı muhârebe edeceğiz,’ demiş olduğunu söyledi,” diyor. İzah buyurunuz.

Ertesi sabah olmayıp daha ertesi günü telefonla Abdullah Efendi’nin lokantasına çağırdım. Yukarıda anlattığım gibi Sadrazam Paşa Hazretlerinin söylediklerini kendisine söyledim. Fakat bunlar arasında Almanların beş milyon ihtiyatından ve benim bedbinliğimden ve muhârebenin fena gittiğinden, işlerin benim bildiğim gibi olmadığından, bizim de lazım gelen kuvvetleri tedârik etmekte olduğumuzdan bahis yok idi. Yalnız “Enver Paşa Hazretlerine senin bu Romanya’daki mülâkatından bahsetsek Paşa bizimdir, bir şey demez,”

dedim. “Böyle şeyler Paşa’ya açılmaz. Onlar bu işi beceremez,” diyor ve hem de etrafına bakınıyor ve “Bunları burada konuşmayalım, Hükûmet bizi takip eder,” gibi lakırdıları tekrar ediyordu. Ve ben de “Bu Hükûmetteki arkadaşlar bu işi beceremezlerse sen becerir misin, kimde bu liyakat var?” dedim. [s. 118]

Hakkı Bey; “Bunları söyledikten sonra ben Yakup Cemil Bey’e tekrar ‘Şimdi anladın ya! Artık çocukluğun lüzumu yok, haydi evine git,’ dedim. Ben kalktım, giderken Kanun Bölüğü Kumandanı Nevzat Bey geldi. Ben çıktım. Öğleden sonra Meserret Otelinden telefonla aradılar, gitmedim. O akşam ben Mirgün’e gittim,” diyor. İzah buyurunuz.

Yukarıda “Ne yaparsan, ne düşünürsen ben beraberim,” demişti. Bu öyle bir meseledir ki öyle bir ağır yüküdür ki Hakkı Bey’in, Yakup Cemil’in taşıyacağı iş değildir. Evvelâ, İtilâf’ın söz vermesine i’timâd caiz olmadığı gibi farz-ı muhal olarak söz verirse de hangi kuvvetli insanlardır ki bir taraftan diğer tarafa memleket veyahut ittifak çevrilirken zararsızca çevrilebilsin? Daha açık söyleyeyim: Öyle bir kabine iş başına getirmelidir ki başlanacak olan bir işi, dâhil ve hariçte ifsâdât çıkmadan bu işi çevirebilsin. Olsa olsa bu heyet yine Kabinedeki arkadaşlarımız olabilir. Çünkü onlar memleketin en tecrübeli, Avrupalılar nazarında en dür-endiş siyaset-i hariciye ve dâhiliyeye vâkıf zevât-ı mutemededir ve Hakkı Bey’in Meserret’ten kaçması, gelmemesi keenehu vukû’ bulacak bir hadiseden kendini uzaklaştırmak ve ileride hükûmete karşı kaçamak vaziyeti almak içindir.

Hakkı Bey; “Ertesi sabah hakikaten ürktüm; çünkü bu çocuk bizim aramızda öteden beri biraz mecnun tanınmıştır. Belki bir şeye teşebbüs eder fikriyle şunu evinden yoklayayım, diye telefon ile aradım. Evinde bulamadım. Meserret Oteline telefon ettim. Müste’cir Mustafa geldi. ‘Yakup orada mı?’ dedim. ‘Şimdi geldi,’ dedi ve ‘Gelsen fena olmaz,’ dedi. Vapur olmadığı için derhâl çıktım. Tramvay ile İstanbul’a [s. 119] indim. Meserret Oteline gittim. Aşağıda Yenişehirli Haydar’a rast geldim. ‘Ne haber?’ dedim. ‘Aman seni bekliyorum, bu herif delirmiş. Buna başka laf anlatacak içimizde adam yok. İlla bugün Bâbîâliye hücum edeceğim, şöyle böyle yapacağım, diyor,’ demesi üzerine ben derhâl telefonla Bâbîâli Muhafızı Hasan Hoca’ya telefon

ettim. ‘Oraya bugün her kim olursa olsun; arkadaşın, kardeşin hatta ben vesâire kim olursa olsun gelirse süngüye koy,’ dedim. Sonra yukarı çıktım. Yakup Cemil oturuyor idi. ‘Nasıl oldu da gelebildin?’ dedi. Haydar’a döndü. ‘İşte sen, ben, Hakkı; üçümüz Merkez-i Umûmîyiz. Ben tertibatı aldım,’ dedi. O vakte kadar hakikaten ben bunları blöf zannediyordum fakat o esnada Yakup Cemil Bey pek, yüzü dönük, sert bir çehre ile bana hitaben ‘Sırası gelirse ben pek şeyim,’ -tuhaf bir tabir söyleyerek- ‘Arkadaşıma da kıyarım,’ dedi. Doğrusu benim itiyâdım komite hayatında bulunduğumdan beri fevkalade ihtiyata riâyet ederim. Onun için kendimi müdâfaa vaziyetinde bulundurdum. Ve cevaben ‘Ey arkadaş bugüne kadar o kadar ehemmiyet vermiyordum. Şimdi görüyorum ki sende bir ihtiras veya [s. 120] bir delilik var. Sana son defa kat’î olarak söylüyorum. Bu işe teşebbüs ettiğin dakikada karşında bir vakitler seninle beraber bu memleketin selâmeti için ihtilâl eden arkadaşlarını görürsün ve şu dakikada Hasan Hoca’ya da malûmat verdim. Oraya kim gelirse süngüye koyacak sonra şu topladığın arkadaşlar hepsi senin fikrine muhalif ve aynı zamanda seni men’ etmek için ne yapılmak lazım gelirse yapacaklar. Eğer bu memlekette bugün ihtilâl yapılması lazım gelirse ne sana ne bana bu hak verilmiş değildir. Bu memlekette daha birçok erbâb-ı namus vardır. Onların da hakkı vardır. Onun için sen eğer arkadaşlar benim fikrimi kabul ederler, diye bir fikre zâhib olmuş isen aldanıyorsun. Onun için seni men’ ediyorum ve ilk hareketinde beni ve arkadaşlarını ve belki de Hükûmeti karşında göreceksin. Biz bu kadar senedir arkadaşlık ettik. Zannedirim ki adedimiz pek azdır. Bu birkaç arkadaş sıra gelecek ki birbirimizin tabutunu taşımak fırsatına nâil olursak bizim için en büyük bir şereftir. Siyasyatta hiç kimse insana yâr olmaz. Ben ümit ediyorum ki ancak beş altı arkadaş kalabildik. Biz de birbirimizle böyle mecnunâne sözlerle ayrılacak olursak [s. 121] vay başımıza!’ dedim ve hemen kendisinin de buradan kalkıp köye gitmesini söyledim ve dışarı çıktım,” diyor. İzah ediniz.

Ertesi sabah hakikaten ürktüm diyen -çünkü Yakup Cemil, Hakkı Bey’e nazaran mecnun imiş- kendisi Sadrazam olmaklığı ve bizleri de etrafına toplamaklığı ve ona karşı benim “Bizi tanımayan Avrupa

ve hatta memlekete karşı kendimizin dahi tecrübe ve ilim cihetiyle bigâne olduğumuzu ve bu işi bizim değil, ben Merkez-i Umûmîye gideyim yine arkadaşlara söyleyeyim bu işi onlar düşünsün,” demiş idim ve Merkez-i Umûmîye gitmiş idim. Şimdiye kadar da Merkez-i Umûmînin, bilhassa Talât Bey’in haberi olmaksızın hiçbir işe teşebbüs etmedim ve Hakkı Bey Kabinesinde bana gösterilecek yere dahi razı değilim. Çünkü ben komiteci geldim ve öylece öleceğim. Yoksa memuriyet, harp dolayısıyla yaptığım askerlikten mâ’adâsını verilecek memuriyetleri kabul etmem. Meserret Oteline geldiğinde Yenişehirli Haydar Bey’e dahi Hakkı, kabinesinde yer tutacağını söylemiş ve Ali Haydar Bey de benim söylediğim gibi “Bu iş büyük iştir. Deruhdesi zamanı değildir,” demiş idi. “Bu herif delirmiş!” diye hitabından, benim arkadaşlarıma verdiğim vezâiften bahsetmek istiyorsa bunu inkâr eden yok. Mücerret kendi kabinesinde daha kimlerin yer tutacağını söylemiş idi. Ben laf anlamazmışım, şöyle böyle yapacaktım, bu “şöyle böyle”yi izah etsin. Eğer burada dediği gibi Bâbîâliye hücum etmekse neden? Arkadaşlara teklif etmekse ondan kolay bir şey yok. Velveleye ne hacet? Kalmadı da dünyayı kendimize güldürecek miyiz? Kendi evimizi kendimiz mi yıkacağız? Hasan Hoca’ya, dönekliğe dair sözü ben anlattım. Fakat hiçbir vakitte şöyle veya böyle diye vazife verilmemiştir. Ve bana karşı da tertibat alındığından bahsediyorsun. Hem Sadrazam olacaksın hem de korkuyorsun, düşünüyorsun, bu meselede yakayı kurtarmak için de Yakup Cemil’e karşı vaziyet alındığından bahsediyorsun? Sonra da blöf olduğunu zannediyormuşsun. Bununla hangi hakikati anlatmak istiyorsun? Ve sonra Yakup Cemil’in yüzü dönük, sert bir çehre ile size hitaben ben pek şeymişim. [s. 122] Şeymişim ne demek? Tuhaf bir tabir söylemek ne demek? Keza arkadaşlarıma kıyarmışım ne demek? Fevkalade ihtiyata riâyet ediyorum ne demek? Kendimi müdâfaa vaziyetinde bulundururum ne demek? “Bugüne kadar ehemmiyet vermiyordum. Şimdi görüyorum ki sen de bir ihtiras, bir delilik” tabirlerini kullanıyorsun. Meydanda ihtiras yok. Sen kabine reisi, biz âzâları olacağız. Öyle söylemedin mi? Sonra diyorsun ki bu işe teşebbüs ettiğin dakikada karşında seninle beraber çalışan arkadaşları bulursun diye kaçak yollu güreşiyorsun. Ve tekrar Hasan Hoca’ya oraya kim gelirse süngüye koy, diye malûmat verdiğiinden bahsediyorsun. Teşebbüs ettiğin iş, kötü ise meydanda Hükûmet ve

onun zâbitası var, ne için Yakup Cemil'i, deli ise de düşünmeden iş yapıyorsa da Hükûmete o dakikada daha mesele etrafa yayılmadan haber vermiyorsun veyahut Yakup Cemil'i bir giriveye düşürmek için böyle bir tertip düşündün. Benim "Bu işi başa çıkaramayız; biz Enver'den, Talât'tan daha büyük olamayız; memleketin taksimine kendi elimizle sebep oluruz," sualime neden cevap vermiyorsun? İhtilalden bahsediyorsun. Meşrutiyetle idare olunan memleketlerde ihtilâl olmayacağını ve ancak bir kabine programına nâil olamazsa onu indirip bindirmek kendi fırkasına ve o fırkanın namzetlerine ait olduğunu bilmiyor musun? "Bu memlekette daha birçok erbâb-ı namus vardır. Onların da hakkı vardır," ne demek? Arkadaşlarımın fikrimi kabul edip etmemelerini anlamak vazifeme dâhil midir ki bana anlatıyorsun? "Seni men' ediyorum; seni ve arkadaşlarını ve hükûmeti karşında göreceksin," yalanlarını neye irtikâb ediyorsun? Bu kadar senedir arkadaşlık etmekten bahsetmeye lüzum yok. Ademimizin azlığı mevzubahis değil. "Birkaç arkadaşın sıra gelip de birbirlerinin tabutunu taşımak fırsatına nâil olursak en büyük şereftir," ne demek? Bu lakırdıyı Mümtaz'dan mı öğrendin? [s. 123] Çünkü o ekseriya böyle hitap eder. Birimiz ölürsek Mümtaz ağlarmış ve anası ağlarmış. Başka kimse ağlamazmış. Bunlar Mümtaz'ın lakırdıları, "Siyasiyatta hiç kimse insana yâr olmaz," ne demek? "Beş altı arkadaş kalmış, mecnunâne sözlerle ayrılacak olursak vay başımıza!" demiş ve benim oradan kalkıp gitmekliğimi söylemişsin. Orada konuşul[urken] -Ali Haydar Bey de var idi- saklamaya lüzum yok. Mesele Ali Haydar Bey'in de ifadesi alınınca hakikat meydana çıkar.

Ben de orada görüşüğümüzü senin kaçamak yolları göstermene mukâbil anlatıyorum: Ali Haydar Bey'le beraber oturuyorduk. Geldin, oturdun. Kabine âzâlarının Ali Haydar, Hüsrev, Mümtaz ve kabine reisinin kendinin olacağını söyledin. Bizden aldığın cevap da "Bu işi başa çıkarabilmek ihtimalin var mı? Nene güveniyorsun?" Ben Merkez-i Umûmîye gideyim, bir iş çıkarabilirsek ancak Hükûmet-i hâzıra ile çıkarabiliriz. Bu öyle bir yüküttür ki senin, benim, harcım değildir. Hem kolayca kabineye dâhil olmak istiyorsun hem de ürküyorsun. Ve kaçmak istiyorsun. Zaten karar verilmiş bir şey yok. Ürkmeye de mahal yok," dedim ve Ali Haydar Bey de bu yükü yüklenmenin kolay olmadığını bahsetmedi mi? "Sen dört beş arkadaşla kabineye geçmek düşünüyorsun, arkandan seni himaye edecek

hangi fırka var? Böyle şey olmaz ve ben buna razı değilim. Merkez-i Umûmîden gider arkadaşlarla görüşmeyi ben deruhde ediyorum,” dedim. Ve Merkez-i Umûmîye gitmeden Kemal Bey’e gittim. Kemal Bey’e söyledim. Kemal Bey de muvâfakat etti ve arkadaşlarla görüşeceğimizi söyledi. Ve arkadaşlarım bayram ertesi Merkez-i Umûmîde seni görerek görüşeceklerini söyledi. Bu sözden sonra ben, yine Meserret’e geldim? Ali Haydar Bey’e, Hakkı Bey’e ve hatta arkadaşlarıma Merkez-i Umûmîde bu işler düşünüleceğinden buraya artık gelmemelerini söyledim. Hakkı Bey, sırttan kaçmış idi. Başka ne yaptığını bilmiyorum. Merkez-i Umûmîde bu işin konuşulması için Hakkı ve Haydar Bey’i kâfi görmeyerek Mümtaz, Hüsrev beylerin de mademki memlekette muhalif vaziyettedirler [s. 124] onlar da Merkez-i Umûmîye gelsinler, anlaşalım, aradaki bürûdeti kaldıralım için Hüsrev Bey’e ben, Mümtaz Bey’e Hakkı Bey telgraf çektik ve benim telgraf Meserret’ten verildi. O, Mümtaz’a telgraf veya mektubu ne civardan verdiğini bilmiyorum. Ben[im] Merkez-i Umûmîye gidip arkadaşlarla konuşarak bu işe nihayet vermekliğime bile mâni oldu. Fakat Haydar Bey muvâfakat ettiği için Hakkı’nın ısrarını dinlemeyerek gittim.

Sapancalı Hakkı Bey; “Orada bulunan ve hiç tanımadığım birtakım adamlar var idi. Onlara buradan hemen defolup gitmelerini söyledim. Diğer arkadaşlara da -Haydar ve Tahniyeci Hakkı beyler- bunlar da sevindiler, kalktılar gittiler. O gün bu mesele böyle kapandı. Bayramın ikinci günü İzmit’ten Mümtaz Bey geldi. Kendisine bu hâli hikâye ettim. Derhâl telefonla Yakup’u çağırdık. Mümtaz Bey, “Yakup Cemil, anlat bakalım ne düşünmüşsün ve ne yapmışsın?” dedi. Bana anlattığı gibi bütün vekâyii ona da anlattı. Bunun üzerine Mümtaz Bey, ‘Sana yazıklar olsun! Sen ya delisin ya kurulmuşsun. Eğer sen bu fikirde gidersen bu memlekette yalnız kalacağına ve kimse sana selam vermeyeceğine ve sana tekrar ediyorum ki böyle bir hâle bu zamanda cür’et edecek her kim olursa olsun karşısında beni ve arkadaşlarımı bulacaktır,’ dedi. Yakup Cemil Bey cevaben ‘Ben sizin arkadaşınız değil miyim?’ dedi. Mümtaz Bey, ‘Evet, arkadaşımsın. Ben Yakup Cemil’in bir kılı için silah atarım. Fakat Yakup Cemil’in böyle memleketin fenalığına uğraştığını gördüğüm hâlinde kendisine silahımı atmaktan da çekinmem.

Sana tekrar ediyoruz ki bu fikri ne kimseye söyle ne böyle bir harekette bulun. [s. 125] Askere mi gideceksin, çiftliğine mi gideceksin, evinde mi oturacaksın, ne halt edeceksen et. Böyle maskaralığa lüzum yoktur,' dedik. Yakup Cemil Bey cevaben 'Pekâlâ mademki arkadaşlar böyle düşünmüşler ben de kalkıp, köyüme gidip oturacağım,' dedi. Oradan ayrıldık. Şu suretle harekâtına mâni olduk," diyor. İzah buyurunuz.

Sapancalı Hakkı Bey'in "Birtakım adamlar var idi, kovdum," dediği benim kendi adamlarımdır. Ben Merkez-i Umûmîden gelmeden evvel kendisi savuşup gitmiş idi ve arkadaşlarıma bayram ertesi Merkez-i Umûmîdeki arkadaşlarla görüşeceğimi bildiren benim. Sonra öyle bir kalabalık yok idi ki dağıtmaktan bahsedilsin. Bayramın ikinci günü Mümtaz Bey ile ne görüştüğünüzü bilmiyorum. Herhâlde yapılan işin hüsn-i neticeye iktiranı için bizim iş evimiz olan Merkez-i Umûmîde hallini münasip görmeyen Hakkı Bey'dir. Mümtaz Bey'e böyle bir ağır yükün bizim sırtımızla kaldırılamayacağını anlatmıştım. Mümtaz Bey bana "deli" yahut "kurulmuşsun" demedi. Bilakis "Bırak şu edepsizleri!" dedi. Ben yine ona da geçen sefer de benim yanımda "Merkez-i Umûmîye fena hitaplarda bulundun. Sana söyledim, yine söylüyorum. Onların aleyhinde bulunma, içlerinde şahıs olarak gücendiğin adam varsa işi ta'mimleştirme." [dedim.] Biraz sonra Merkez-i Umûmînin neden dolayı düşmanı olduğunu anlamakta müşkülât çekmedim. Hitab-ı galiz değil ise Merkez-i Umûmîye hitaben "Bu edânî benim namusuma, ırzıma taarruz etti," dedi. Ben de tekraren "Merkez-i Umûmî senin ırzına, namusuna taarruz etti, ne demek?" diye sordum. Namusuna, ırzına taarruz etti demek; bir tiftik meselesi var imiş. Yirmi beş bin ilâ yetmiş beş bin lira kazanacakmış. Meğerse Merkez-i Umûmî buna mâni olmuş. O vakitten beri Mümtaz Bey'i bu galiz tabirâtı için ve menfaat peşinde koştuğundan arkadaşlıktan uzaklaştırdım [s. 126] ve o vakitten beri kendisini de görmedim. Bayramın birinci günü Merkez-i Umûmîye gittim. Midhat Şükrü Bey, Doktor Nazım Bey, Âtîf Bey, Rüşûhî beylerle bayramlaştık. Âtîf Bey'den Mümtaz Bey'in neden dolayı Merkez-i Umûmîye karşı fena bir vaziyet aldığını, bu işte sakın tiftik meselesinin olup olmadığını anlattım. Mümtaz'ın ağzının fena lakırdılarını mücerret bu tiftikten hâsıl olacak menâfie nâil olamadığını ve Merkez-i Umûmîce Merkez-i Umûmîye hizmet

edenlerin gerek millete gerekse dost ve düşmanlara hariç ve dâhilde para mukâbilinde olmadığını anlatmak ve ancak kifaf-ı nefis edebilecek kadarla geçinmek lazım olduğunu ve Merkez-i Umûmîde karar verildiğini söyledi. “Yakup Cemil’in bir kılı için silah atarım. Yakup Cemil’in böyle memleketin fenalığına çalıştığını istemem ve kendisine silahımı çeviririm,” tabirleri mevzubahis olmamış ve yalnız Enver Paşa Hazretleri Hakkı Bey’i, Mümtaz Bey’i, beni çağdırtmış; Mümtaz ile benim bulunmadığımdan yalnız Hakkı Bey’e “Siz ne yapıyorsunuz, bedbin olmuşsunuz. Sizi esrar-ı hükûmetten haberdar edeyim. Yakup Cemil ile Mümtaz’a haber gönder. Çanakkale’den geldiğimde size bahsedeceğim,” demiş. Bu[nu] Hakkı Bey’in ifadesine atfen söylüyorum. Yoksa bana öyle bir şey söylemedi.

Hakkı Bey; “Benim kanaatim bu arkadaşımız tekrar orduda hizmet etmek; işte fırka kumandanı, kolordu kumandanı hâsılı sıra ile askerlik merâtibini kat’ etmek istediğini anlıyorum. Hâlbuki bu ve emsali kanunen asker olamazlar ve tabiidir ki salâhiyettar olanlar yapmadılar. O esnada da İstanbul’da vâsi’ bir propaganda yapılıyor. İşte her yerde, vapurlarda, her nerede olursa olsun ordunun bozulduğunu, Sivas’a geldiğini halk söylüyor idi. Bu da ‘Belki bütün efkâr-ı umûmiye Hükûmetin aleyhindedir. Ben de buna teşebbüs edip bu halkın önüne geçersen belki muvaffak olurum,’ ümidiyle [s. 127] ortaya atılmıştır. İşte kanaatim böyledir,” diyor. İzah buyurunuz.

Hakkı Bey’in orduda silsile-i merâtibe riâyeten kat’ etmek istediği rüteb, Yakup Cemilce de arzu olunan bir şeydir ve yalnız Yakup Cemil, rütbelerini kimseyi tazyik ve hiçbir kimseden iltimas beklemeksizin harp meydanlarında kazanmıştır ve daha da kazanacaktır. Kanunen asker olup olmamaklığımız Başkumandanımız Enver Paşa Hazretlerine aittir. İsterse askerlikte kullanır isterse kullanmaz. İstanbul’da vâsi’ mikyasta bir propagandanın devam ettiğini ve bu propagandanın sebebi yine Hakkı Bey’in, Mümtaz Bey’in, Hüsrev Bey’in tarafından yapıldığını Talât Bey Merkez-i Umûmîye ve Merkez-i Umûmî de Kemal Bey vasıtasıyla bunların her üçünü Nûr-ı Osmâniye’deki kendi odasına çağırarak her birine hitaben “Arkadaş sen ticaret ediyorsun. Mümtaz Bey’e hitaben sen de tekâüt oldun. Gidip İzmir’te çalışacaksın.” Hüsrev Bey’e “Keza sen de tüccar oldun. Ticaretle meşgul olacaksın. Böyle birbirimizin harekâtını ha-

riçte rast geldiğinize propaganda yapmakta ne mana var? Ben Merkez-i Umûmî tarafından memurum. Sizden bu propagandaya devam etmemenizi isterim,” diyen Kemal Bey’e karşı başta Hakkı Bey olmak üzere Mümtaz ve Hüsrev beyler “Siz Merkez-i Umûmîyi üç kişi idare edemediniz. Nerede kaldı ki otuz milyon milleti ve memleketin mukadderatını idare edeceksiniz?” diye alenen muhalefet etmiş ve daha Kemal Bey’in anlatacağı birçok tarzda bunlara nasihat edilmiş ve el’ân kâr etmese gerektir ki bana karşı Merkez-i Umûmî hakkında muhalefet eden, kim bilir ahâliye neler söyler? Yakup Cemil’in rütbeye hırsı olsa idi en son kendisine verilen emirnâme-yi Talât Bey’in tavsiyesiyle beraber Vehip Paşa’ya kadar götürmeye razı olduğunu Merkez-i Umûmî de söylemez, alenen Merkez-i Umûmî’de matlubunu isteyebilirdi. Çünkü Yakup Cemil arkadaşlarına karşı nasıl hürmet beslerse onlar da bilmukabele ve hatta daha fazlasını yapmaktan geri durmuyorlar idi. Şunu da ilave edelim ki Hakkı Bey, İstanbul’da vâsî’ propaganda yapılmakta olduğundan bahsediyor. Bu propaganda yine başta Hüsrev Bey olmak üzere bu arkadaşlardan sâdır olduğuna şöyle kanaatim vardır. Hüsrev Bey Bursa’ya gidiyor, geliyor. Hüsrev Bey İzmir’e gidiyor, geliyor. [s. 128] Bu masârif kimin kesesinden çıkıyor? Bunları tetkik etmek lazımdır. Hüsrev Bey ne ticaret yapıyor, ne kazanıyor? Mümtaz Bey keza buralarda hâlâ ne dolaşıyor? Ticaret için ise tetkik olunmalı, bu vâsî’ propaganda belki onların tarafından çıktığı ayan olur. Çünkü her tüccarın defteri, bilançosu, vâridat, masârifâtı bellidir. Keza İzmir’den sorulsun; Hüsrev Bey, Aydın vilayeti dâhilinde nerelerde dolaşıyor? Bursa’da Aka Gündüz de vardır. Oraya getirtilmiştir. Propaganda için Aka Gündüz bir menba’ olabilir.

Aka Gündüz Bursa’da Satvet Lütfi’nin otelinde oturuyor. Bundan malûmatınız var mı?

Ailece Bursa’ya gittim ve Servinaz Oteline misafir oldum. Orada hiç tanımadığım Satvet Lütfi Bey’in otel sahibi olduğunu işittim ve kendisini tanıdım fakat o benden korktuğundan veyahut kendisine belki bir ikinci zarar gelir korkusuyla Otelden ayrı ve Prens Sabahaddin’in ailesinin oturduğu dairede yer, içer, yatar yalnız hesâbâtın tetkiki için ara sıra yazîhânesinde oturur, görür idim. Banyoları temiz olduğu münasebetle otel sahibinin fena olmasından ileride bana da arkadaşlarım tarafından bir leke sürülmemek için üçün-

cü katta ailemle beraber odada yer içer, yalnız banyo zamanı banyo ederdik ve on beş gün mezkûr Otelde oturarak herkesten yatak verecek parası yevmiye üçer mecdiye alırken benden altı mecdiye almaya utanmadılar. Kâtipleri Boşnak Sâlih Efendi de benim arı kovanları meselesinden yirmi liramı dolandırmıştır.

Hakkı Bey sizin hakkınızda bir kanaatten bahsediyor. Hâl-buki Hakkı Bey'in Romanya'da vukû' bulan harekâtından bir nebze bahis eylediniz. Şu hâle göre ve sizin döneklik hakkındaki projenizin mumaileyhe söylenilmiş olması üzerine Hakkı Bey, bunu bir zemin-i müsait mi addetti? Bu bâbda biraz izah ve malûmat veriniz.

Hakkı Bey'e bu döneklikten bahsettiğimde memnun görüldüğü gibi körü körüne beni bataklığa saplayarak belki bir maksada da nâil olmak istiyordu. Bunu, benimle beraber hemen kabine teşkil edivermesinden; "Seni sadrazam yapalım," dediğim [s. 129] zaman "Evet evet!" demesinden; bu işleri Merkez-i Umûmîde halletmek için gidip geldiğimde "Gitme," demesinden ve "Sadrazam Paşa'nın konağına dahi gideceğim," dediğim zaman "Ne yapacaksın o ihtiyarı; zaten Kabinede müzâkerâta kabul etmiyorlar ki kendi bildikleri gibi oynuyorlar," demesinden ve benim yine sıkça sıkça Nûr-ı Os-mâniye Kulübüne, Merkez-i Umûmîye girip çıkmaklığımdan memnun olmadığından anlaşıyor. Daha başka bir şey bilemem. Bu kadarı izaha kâfidir zannederim.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Sapancalı Hakkı'nın ifadesi, 24 Ağustos

Sapancalı Hakkı Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey ile kaçınıcı mülâkatınızda Harbiye Nâzırını haberdar ettiniz?

Birinci mülâkatımda. Cumartesi günü arifeden bir gün evveldir. Ne suretle haberdar ettiğinizi, izahat veriniz.

"Bu bizim arkadaşımızdır," dedim. Bazı münasebetsiz şeyler

düşünmüş, böyle düşündüğü şeyler de evvelce beyan ettiğim gibi anlattım. “Anlaşılan bu yalnız kaldığı için ve ahvâl de şu sıra birçok dedikoduyu mücib olduğu için böyle bir şey düşünmüş,” dedim. Kendisi de cevaben “Mümtaz Bey’i de çağır da üçünüz birlikte gelin îcab eden şeyi söylerim ve kendisine de nasihat edin,” dedi.

Bu sözü kim söyledi?

Paşa Hazretleri söyledi.

Siz Paşa Hazretlerine bizzat mı söylediniz?

Evet, bizzat söyledim.

Ne vakit haberdar ettiniz?

Arife günü içtimâ’ vâki’ olmuştu. Arife gününden bir gün evvel Paşa’yı haberdar ettim.

Paşa Hazretlerine nasıl söyledinizse mümkün mertebe iza-hat veriniz.

Size evvelce arz ettiğimi aynen Paşa’ya hikâye ettim.

Evvelki ifadenizde Yakup Cemil Bey’in İtilâf taraftarı olduğu hâlde ilhak edilecek yerlere dair size malûmat verdikten ve Heyet-i Vükelâ ile sâir zevât-ı ma’rûfeyi bu işe ikna için sarf u gayret eylediğini [s. 130] söyledikten sonra Haydar Efendi’ye rast gelerek mumaileyhten naklen “Bu herif delirmiş, buna başka laf anlatacak içimizde adam yok ‘İlla bugün Bâbiâliye hü-cum edeceğim. Şöyle yapacağım, böyle yapacağım,’ diye” söylediğini işittiğinizi bildirdiniz. Bu Bâbiâliye hücum meselesini de Paşa Hazretlerine de ihbar ettiniz mi?

Bu meseleyi Paşa Hazretlerine ihbar etmedim. Çünkü bir aile gibi olduğu için evvelce malûmat verdim ve pazar günü zaten orada içtimâ’ edenleri ben dağıttım. Salı günü de Mümtaz Bey İzmit’ten buraya geldi. Çarşamba günü Yakup Cemil Bey’i Erenköy’ünden ça-ğırıldık. Üçümüz bir arada olduğumuz hâlde Yakup[’un] bana [anlat-mış] olduğu hikâyeyi Mümtaz’a da anlatmasını söyledim. O da ay-nen bana söylediği gibi ona da söyledi. Mümtaz Bey de cevaben, bu zamanda böyle bir hâl düşündüğünden dolayı kendisine teessüf etti ve her kim olursa olsun Hükûmete karşı hareket edeceklerin karşı-sına kendisi ve arkadaşları çıkacağını söyledi. Cevaben Yakup Cemil Bey “Ben sizin arkadaşınız değil miyim?” dedi. “Evet, arkadaşımsın. İcab ederse senin bir kılın için silah atarım. Fakat bu gibi bir hare-ketinden dolayı da seni arkadaş tanımam ve îcab ederse sana atarım.

Böyle çocukça şeylere lüzum yoktur. Bu şeylerin şüyû'u vukû'undan beterdir. Tekrar ediyorum sana, ne böyle bir fikir taşı ve ne de böyle bir şeyi kimseye söyle. Şayet askerlik edecek isen kalk git bir tarafa; nereye istiyorsan, evinde oturacak isen git, otur," dedi. O da "Mademki arkadaşlarım böyle düşünmüşler, pekâlâ!" dedi ve "Söz veriyorum hiçbir kimseye ne söylerim ne de böyle bir şeye teşebbüs ederim," [dedi] kalktı.

Mümtaz Bey kendiliğinden mi geldi yoksa siz mi çağırdınız ve ne maksat üzerine çağırdınız?

Paşa Hazretlerine meseleyi anlattıktan sonra Paşa Hazretleri "Bu, ötekinin berikinin sözüne kanmış; Mümtaz'ı da çağır da üçünüz bana gelin," dedi. Ben de onun üzerine çağırdım. Mümtaz, İzmir'ten geldi fakat Mümtaz geldiği vakit Paşa, Peşte'ye gitmiş idi. Birkaç gün sonra gittik.

Paşa ne günü Peşte'ye gitti?

Bayramın ikinci günü gittiler.

Paşa'ya meseleyi ilk defa olarak haber verdiğinizizi söyledikten sonra Meserret Oteline gittiğinizi ve yukarıya çıktığınızı, [s. 132] Yakup Cemil Bey'e mülâki olduğunuzu söylemiştiniz. Yakup Cemil Bey ile esnâ-yı mükâlemede mumailayh, Haydar'a dönüp "İşte sen, ben, Hakkı; üçümüz Merkez-i Umûmîyiz. Tertibatı aldım," diye söylediğini beyan ettiniz ve o vakte kadar işi hakikaten bir blöf zannettiğinizi ilaveten söylediniz ve bâhusus "Bâbîâliye hücum edeceğim," diye Haydar Efendi'den naklen malûmat verdiniz. İfadeniz vechile meselenin ciddiyetine kâni olduktan ve bir tehlikenin karibü'l-vukû' olduğunu hissettikten sonra derakab Paşa'yı haberdar etmeniz îcab etmez mi?

O vakit onların vaziyetini görünce onları dağıtmak kendi kudretimde olduğunu gördüm, dağıttım. Ve Hasan Hoca'ya da malûmat verdim.

Hasan Hoca'ya ne vecihle malûmat verdiniz?

"Bugün kim, arkadaş sıfatıyla her kim gelirse velev ki ben olsam bile vurunuz," dedim.

Hasan Hoca merak edip sizden sormadı mı?

Hayır, sormadı. Peki, dedi.

Siz böyle söylüyorsunuz fakat Yakup Cemil Bey aksini söylüyor. Yakup Cemil Bey 110'uncu sahifedeki bir kısım ifade-

sinde [Hakkı Bey] “Sen hâlâ askerlikte kalmayı, memlekete hizmet etmeyi düşünüyorsun. Bu kadar çalıştın da eline ne geçti? Bak Harbiye Nâzırı’nın kardeşi Nûri Bey birinci ferik oldu. Arkadaşları mülâzım-ı sâni, öyle değil mi?” gibi sözlerle sizin kendisini Hükûmet-i hâziranın icraatına karşı bir tavr-ı muhafefet almağa teşvik ettiğini söylüyor. Böyle midir?

Bu bahis hiç olmamıştır. Fakat nerede konuştu?

Harbiye Nezâretinde Yâverân Dairesinde Yakup Cemil Bey’e Mümtaz Bey hazır iken mülâki olduğunuzu [s. 133] tahattur ediyor musunuz? Yakup Cemil Bey mükâlemenin Yâverân Dairesinde vukû’unu haber veriyor.

Evet, mülâki olduk. Fakat böyle bir söz cereyan etmedi.

Yâverândan kimse var mı idi?

Hayır, yoktu. Üçümüz idik.

Mümtaz Bey, Yakup Cemil Bey’e karşı öldürüleceğinden ve kendisinin sıkıyı görürse dağa çıkacağından bahis ile Yakup Cemil Bey’i tedhişi tanzim eden sözler geçti mi?

Hayır.

Bu Yâverân Dairesi mülâkatı ne kadar zaman evvel olmuştu?

Aşağı yukarı hemen yirmi-yirmi beş gün evvel olacak.

Yakup Cemil Bey bu müddeti asgarî üç, azamî dört ay olmak üzere tahmin ediyor.

Zannetmem. Benim geldiğim zaten dört ay olmadı.

Romanya’ya azimet ve avdet tarihlerini tespit ediniz.

Geçen sene ağustosta yahut temmuz yirmide buradan çıktım. Sonra eylül yirmi-yirmi beşinde olacak, İstanbul’a geldim. Teşrinievvel içinde yine gittim. Bu senenin mayısında avdet ettim.

Seyr-i Sefâin Dairesinde siz, Mümtaz Bey, Yakup Cemil Bey, Hüsrev Sami Bey buluşulduğu sırada ne gibi mükâlemât cereyan etti?

Seyr-i Sefâine bir kere geldi. Ardahan ve havâlisini bildiği için Enver Paşa Hazretlerinden İzzet Paşa’ya hitaben emir aldığını söyledi ve asker elbisesiyle geldi. Fakat Ardahan ve havâlisine gitmek için epeyce bir zaman lazım olduğundan bahis ile evinde bir müddet oturacağını söyledi. Yine orada o mübâhaseyi uzattı. Kolordu kumandanı olacağını, bilmem ne olacağını söyledi. Sonra buna mukâbil Mümtaz Bey, “Sen ve diğer arkadaşlarımız nisbet-i aske-

riyeleri kat' edildiği için orduda bulunmamız caiz değildir. Hatta ben bile tekâütlüğümü istedim ve oldum. Bunun için nafile ısrar etme, kanunen seni yapmazlar ve olamazsın," dedi ve "Sen bu kafada gidersen bütün arkadaşların senden ayrılırlar." [dedi.] Hatta bu mübâhase biraz asabiyetle cereyan ettiği için "Bana niçin darılıyor?" dedi Yakup Bey. Biz de latife olmak üzere "Üç defa evlendiğin için kızıyor," diye söyledik ve güldük. Kendisi de vapuru kaçıracağı[nı] söyleyerek kalktı gitti.

Hüsrev Sami Bey, Trabzon müfettişliğinden ne sebeple alınmış?

Onu kendisine sorunuz.

Yakup Cemil Bey Seyr-i Sefâindeki içtimâ'da bunun da mevzubahis olduğunu söylüyor. [s. 134] Böyle bir söz geçti mi?

Yakup Cemil Bey'in şahsına ait lakırdılardan başka bir söz geçmedi.

Meserret Apartmanı'nda Yakup Cemil Bey, siz ve Yenişehirli Haydar Bey bir odada buluştunuz mu?

Evet, buluştuk.

Bu cereyan eden mükâlemât arasında Heyet-i hâzıra-i Vükelânın ıskât veya istifa suretiyle çekilmelerini müteakip yerlerine geçebilecek namzetler hakkında müdâvele-i efkâr oldu mu?

Haydar Bey, Yakup Cemil'e "Böyle iş olmaz. Yıkma kolay, yapmak zordur," dedi. O da cevaben kendi kendine bize hitaben Halil Paşa, Vehip Paşa, Mustafa Kemal ve emsali tanıdıklarından bahsederek söylüyordu. Bunları bertaraf ederek işin olmamasını düşündük, geri tarafına kulak vermedik.

Sadrazam'la görüşmek üzere gideceğinden bahseden Yakup Cemil Bey'e "Ne yapacaksın, zaten bunu meclislerine bile koymuyorlar. Bunaktır, gitme," diye bir söz söylediniz mi?

Bilakis ben oraya gitmesini söyledim.

Sizin kabine reisi olmak ve Yakup Cemil Bey'e bir mevki verilmek üzere tarafınızdan bir Heyet-i Vükelâ listesi tanzim ve bunun zımında teşebbüs etmek üzere Yakup Cemil Bey ile görüşüldü mü?

Katiyyen. Böyle şey görüşmedim. Böyle çocukça muameleler olmaz.

Bırakılsa idi Yakup Cemil Bey, Kabineyi ıskât edebilecek mi idi?

Bilmem. Kabine böyle bir adamla ıskât edilebilecekse böyle bir kabine hiç yerine oturmasın, çekilsin.

Şimdilik ifadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Sapancalı Hakkı'nın ifadesi, 24/25 Ağustos

Sapancalı Hakkı Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 11/12 Ağustos 1332 [24/25 Ağustos 1916].

Romanya'da bulunduğunuz zaman ne gibi ticaretle meşgul oldunuz?

Un ve gaz ticaretiyle meşgul oldum. [s. 135]

Bu beyan ettiğiniz un ve gaz ticareti kimin nam ve hesabına idi?

Harbiye Nezâretiyle ettiğim kontrat mûcibince ilk defa bin vagon un vermeği kontrat ettim ve tamamen teslim ettim. İkinci defa iki bin vagon kontrat ettim. Bunun dahi yedi yüz yirmisini teslim ettim. Mütebâkisini esbâb-ı mücbireden dolayı teslim edemedim. Sonra bir milyon gaz kontrat ettim. Bunun beş yüz elli bin kilosunu Rusçuk'a getirdim. Harbiye Nezâretiyle etmiş olduğum kontratta bu bir milyon gazı Rusçuk'ta vagon ücreti bana ait olmak üzere İstanbul'da bir ayda teslim etmek meşrut idi. Hâlbuki Hükûmet dört ay zarfında bir tek vagon vermedi. Dört ay orada kaldığı için hemen iki yüz elli bin kadarını gaib ettim. Bu husustan dolayı Harbiye Nezâretine bu zarar ve ziyanımı müş'ir bir istid'â verdim ve kontratımın feshini talep ettim. Onlar da feshettiler.

“Esbâb-ı mücbire dolayısıyla verilen yani iki bin vagondan yedi yüz yirmisi teslim ettim. Mütebâkisini veremedim,” diyor-sunuz. Esbâb-ı mücbire hakkında biraz izahat veriniz.

Romanya bir aralık ihracatı men' ettiği cihetle üst tarafını nakle-demedik. İktizâ ederse buna dair izahat veririm ve esbâb-ı mûcibesini mübeyyin rapor Harbiye Nezâretine takdim edilmiştir. Kontrat feshedilmiştir.

Ruşçuk'ta mukim kâtibiniz var mı?

Kâtibim yoktur. Ancak onların nakliyatına bakar -Bahriyeden mütekâit veyahut matrut veya müstafi iyice bilemiyorum- Balatlı Lütü namında biri vardır. Onunla bu muameleyi idare ederdim. Kendisi şimdi buradadır. [s. 136]

Lütü Efendi sizin refakatinizde mi gitti yoksa yalnızca mı gitti?

Bu Lütü Efendi, Kadri Efendi yazıhânesinde buluşurdu. Orada işi olmadığından Ruşçuk'taki benim gazlarımı[n] sevki için Ruşçuk'a ben gönderdim. Sonra [un sevkîyatına da başladık.] Unların da şilepten tahliye ve vagona naklini ona havale ettim.

Bükreş'te Metropolit Otelinde 34 numaralı odada mukim Analdî ismindeki şahsı tanıyor musunuz?

Tanımiyorum.

Ajans muhbiriyle geçenki ifadede görüşüldüğü sırada tercümanlığına müracaat ettiğiniz zatı tasrih etmemiş idiniz. Tasrih ediniz.

Bükreş'te mukim Yorgiyadis isminde bir Rum'dur.

Yakup Cemil Bey'e bu Romanya'daki un mubâyaa meselesinden bahsettiğiniz mi?

Bu Yakup Cemil Bey hikâyeyi anlatırken lafın ortasında sözünü kestim. "Yakup," dedim. "Burada işitiyorum ki Amerika Sefâret-hanesi İngiliz hesabına çalışmış. Bu senin teşebbüs ettiğin fikir üzerine var kuvvetiyle uğraşüyor hatta ben Romanya'da iken *Ajans Havas* muhbiri -bunu bundan beş sene evvelisi Selanik'te beni tanıyordu- bundan istifade ederek otele geldi. Bana 'İtilâf hükûmetiyle komite arasına Hükûmetinizin selâmeti için bazı teklifte bulunsam [götürür] müsün?' diye sordu. Ben de cevaben 'Dört seneden beri siyasetle iştiğal etmiyorum. Böyle bir arzun varsa burada Türkiye sefiri var, git ona söyle,' dedim ayrıldım." Ve bunu böylece hikâye ettim ve "Sakin sen de böyle mesele karşısında kalmayasın?" [dedim.] "Hayır," dedi. "Ben bunu senden evvel Kemal Bey'le ve sairleri ile görüştüm ve kendim düşündüm," [s. 137] dedi ve "Lakırdı geldikçe arkadaşlarıma söyledim ve hatta Harbiye Nâzırı'na dahi söyledim," [dedi.]

Yakup Cemil Bey'e, bu görüştüğünüz memurun bir ihtiyar İngiliz konsolosu olduğundan bahsettiniz mi?

Tahkikat yapınız. Romanya'da ihtiyar bir İngiliz konsolosu yoktur. Söylediğim hikâyesini söyledim.

Yakup Cemil Bey'in bu kısma taalluk eden ifâdâtını ber-vech-i âtî okuyorum:

“Hakkı Bey'in yazıhânesinde bile birleşerek konuştuğumuz sıralarda o şöyle başladı: ‘Yakup namusuna tevdi ediyorum. Ben senin düşündüklerin gibi -kendisine on beş maddeyi izah etmiş ve haritayı göstermiş ve İtilâf politikasına dönmek îcab ettiğini söylemiştim- aynen bir mesele karşısında bulundum. O da Romanya'da iken İngilizlerin, Hükûmet-i Osmâniyeye Romanyalıların un vermelerine mâni olduğunu ve yalnız En-ver Paşa ve Talât Beyler ile sen temas etsen de Türklere tek-mil Bulgaristan'ı bağışlamak suretiyle Almanlardan ayırarak beraberce çalışsak dediğini ve bu İngiliz konsolosu ihtiyarca olduğunu ve çoktan beri Romanya'da Konsoloslukta bulunmak dolayısıyla Londracı hatırı sayılır bir adam olduğunu ve bunun en çok işi çeviren [s. 138] kâtibi yahut tercümanı -bu ikisinden biri olacaktır, diyor- bu siyaset işleriyle uğraştığını’ ve Hakkı Bey ‘Benim sualime cevap ver; bu kabine âzâları üzerinde tesir yapabilir misin? Un meselesi kolay,’ demiş ve Rusların ısrarına rağmen cemîle olmak üzere Londra ile bir hafta muhâbereden sonra unlarımı da aldım, dedi. Ve Yakup Cemil bu ‘Tamamen senin düşündüğün ile tevâfuk ediyor.’ Ben de cevaben Hakkı Bey’e ‘Azizim İtilâf tarafına dönmeğe farz edelim ki arkadaşların dahi muvâfakatleri olsa ne dereceye kadar i’timâd edilebilir? Sonra memleketi başka gavâile sokmuş olmayalım?’ dedim ve ‘Hükûmetçe ne tesir yapmak fikrinde isen ben senden ayrılmam, hemfikirim,’ diye ilave de ettim,” diyor. Böyle mükâleme cereyan etti mi? Hikâye ediniz.

Ben buna Mösyö Motu'nun hikâyesini anlattım. Sonra “Rus bizim ezeli düşmanımızdır. İngilizler bizim hesabımıza Romanya'da yapmadıkları iş kalmamıştır. Hatta benim unlarımı verdirmediler. Hatta Almanların bize verecekleri unları dahi onlar satın alarak verdirmediler. Biz nasıl onlarla dost olalım?” dedim.

Romanya'dan avdetinizde Almanların iki sınıftan ibaret olduğunu ve bunlardan bir kısmının faal ve cevval, cesur olduklarını ve elyevm harp etmekte bulunduklarını; ve diğer [s. 139]

ise menfaatperest adi adamlardan olduklarını ve Binâberin bunlar aleyhinde bütün kuvvetle çalışacağını mutazammın bazı beyanatta bulundunuz mu?

Bu sözü kim söylemiştir? Öğrenmek isterim. Ba'dehu öğrendikten sonra cevap vereceğim.

Merhum Süleyman Askerî Bey'in aleyhinizde bir memuriyet-i husûsiyesi olduğundan ve bu itibarla hayatınızın daima tehlikede bulunduğundan bahsettiniz mi?

Bunlar kendi aramızda cereyan etmiş bazı mesâil kabîlindendir. Cevap vermekten mazurum.

Yakup Cemil Bey, 117'nci sahifesindeki ifadesinde "Abdullah Efendi Lokantasında birleştiğimiz zaman Sadrazam Paşa Hazretlerinin söylediklerini kendisine söyledim fakat bunlar arasında Almanların kuvvetinden ve benim bedbinliğimden bahis olmayıp ancak Hakkı Bey'e hitap ederek dedim ki 'Enver Paşa'ya senin bu Romanya'daki mülâkatından bahsetsek Paşa bizimledir, bir şey demez,' dedim. Hakkı Bey 'Böyle şeyler Paşa'ya açılmaz. Onlar bu işi beceremezler,' dedi ve hem de etrafına bakınarak 'Bunları burada konuşmayalım. Hükûmet bizi takip eder,' dedi," diyor. Böyle bir söz cereyan etti mi?

Bu, evvelce de söylediğim gibi sabahleyin erkenden bana telefon etmişti. Abdullah Efendi Lokantasında saat sekizde buluşmamızı söyledi ve geldim. İşte gece Sadrazam'a gittiğini fakat Sadrazam Paşa kendisine bedbin dediğini ve ahvâlin kendi bildiği gibi bozuk olmadığını ve Almanların daha beş milyon askeri olduğunu söylemiş [s. 140] ben de cevaben "Şimdi öğrendin ya!" dedim. Sonra o esnada Nevzat Bey geldi. Ben ayrıldım. İşime gittim yoksa böyle söz cereyan etmedi.

Yakup Cemil Bey teşebbüs edeceği husûsât için adam teslîhinden bahsetti mi?

Hayır, etmedi.

Yakup Cemil Bey'in istintâknâmenin 121'inci sahifedeki ifadesini okuyorum. Dinleyiniz. ... Buna karşı ne diyeceksiniz? Bu uzun ifâdâtında Yakup Cemil Bey Meserret'te sizin Haydar Bey hazır iken riyâsetinizde bir kabine teşkilini ve bunu âzâlıklarına münasip gördüğünüz arkadaşların isimlerini ta'dâd ettiğinizi ve kendisini yani Yakup Cemil Bey'in de bu heyete

dâhil olduğunu binâberin kendisinin teşebbüsâtına sedd-i rah olduğunuzu tazammun eden ifâdât-ı mütekaddimenize rağmen Yakup Cemil Bey’le müşâreket ve hatta teşvik ettiğinizi söylemek istiyor ve Haydar Bey’i işhâd ediyor ne diyeceksiniz?

Ben pazar günü Meserret’e geldim. Yukarıdaki tafsilatıyla söylediğim vecihle arkadaşlara mülâki oldum. Yani aşağıda Haydar’ı gördüm. Fakat aramızda geçen sözler yukarıda beyan ettiğim şeylerdendir. Yoksa Yakup Cemil Bey’in beyanatı dairesinde hiçbir söz geçmemiştir. [s. 141]

Yakup Cemil Bey’in 128’inci sahifede “Hakkı Bey’e bu dönemlikten bahsettiğimde memnun görüldüğü gibi körü körüne [beni] bataklığa saplayarak belki bir maksadına nâil olmak istiyordu. Bunu, benimle beraber hemen kabine teşkil edivermesinden; ‘Seni sadrazam yapalım,’ dediğim zaman ‘Evet evet!’ demesinden; bu işleri Merkez-i Umûmîde halletmek için gidip geldiğimde ‘Gitme,’ demesinden ve Sadrazam Paşa’nın konağına dahi gideceğim zaman ‘Ne yapacaksın o ihtiyarı zaten Kabinede müzâkerâta kabul etmiyorlar, kendi bildikleri gibi oynuyorlar,’ demesinden ve benim yine sıkça sıkça Merkez-i Umûmîye girip çıkmaklığımdan memnun olmadığından anlaşılıyor. Bu kadar izahat kâfidir,” tarzındaki beyanatına ne diyorsunuz?

İki seneden beri ancak iki defa gördüm; cumartesi bir, pazar günü bir. Merkez-i Umûmîye gidip geldiğine memnun olmadığımı anlamış, ne vakit gelmiş gitmiş? İstedığı gibi gitsin gelsin. Benim gitmediğim yer değil ya! Sadrazamlık hakkındaki teklif esasen gayr-i vâki’ olmakla beraber gülünçtür. Bu işi cumartesi günü dinlediğim zaman esaslı bir ehemmiyet vermedim ve akşamüstü idi kendisi Merkez-i Umûmîye değil derhâl Sadrazam’a gitti. Kendisi Sadrazam’a gideceği zaman “Git, gör,” dedim. Esasen ben bu ifade de bir mantık göremiyorum. [s. 142]

Şimdilik ifadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Safvet Nezihî'nin ifadesi, 24/25 Ağustos

Mukaddema ifadesi alınmış olan Doktor Safvet Nezihî Efendi'nin tekrar zabtolunan ifadesidir. 11/12 Ağustos 1332 [24/25 Ağustos 1916].

Seni niçin tuttular?

Ben Meserret Otelinin önünde oturuyordum. Taharri memuru geldi. "Daireye gidelim," dedi. Birlikte Polis Müdüriyetine gittim. Taharri ser-memuru bey tarafından isticvâb olundum. Bana dedi ki "Meserret'in önünde otururken yanında bir hoca var idi, ne sordu?" dedi. "Kumandanımız tevkif olunmuş," dedi. Ben de "Haberim yoktur," dedim. "Hocaya beni götürdüler. İsticvap ettiler. Beni sonra bıraktılar," dedim.

Bu hocanın ismi nedir?

Hoca Tâhir Efendi, Çin vaizi imiş.

Ne zamandan beri bu hocayı tanırırsın?

Molla Gürânî'de hocanın hastası var imiş. Hastasına beni götürdü bir ay evvel. Tramvaya binerek evine gittik. Bir hafta tedavi ettim. İyi oldu. Hoca ile bu suretle tanıştık.

Sizin doktor olduğunuzu neden anlayarak hastaya davet etti?

Bir kanun çavuşu vardı. Üçümüz birlikte otururken kanun çavuşu, "Hoca bir doktordur, hasta getir," dedi. O suretle hastasına davet edildim. Kanun efendinin ismini bilemiyorum.

Bu kanun çavuşu ile ne zamandan beri konuşuyordun?

İnzibat bölük kumandanına Kafkasya'dan avdet ettiğim zaman bir evrakım gelmiş idi. Ol vakit bu kanun çavuşu ile tanıştım. İsmi sormadım. [s. 143]

Bu kanun çavuşu ile olan muârefeniz söylediğiniz gibi olmamak lazım geliyor. Çünkü bir kâğıt takibinden sizi bir kere görmesine "Zararsız doktordur," diyemeyeceği bedihî olduğundan onun için doğrusunu söyle?

Evrakımda işimi öğrendiği için ikinci defa rast geldi. Hocaya "Fena doktor degildir," tavsiye etti.

Kanun çavuşu ile nerede oturdunuz?

Kanun çavuşu ile Fatih'te sıra kahvelerde oturdum.

Bu Hoca Efendi'nin ikâmetgâhı nerededir?

Fatih Cami-i Şerifi'ndeki medresede ikâmet ediyor.

Fatih Cami-i Şerifi içinde medrese var mı?

Vardır.

Medrese Karadeniz tarafında mı yoksa Okmeydanı'na doğru mu?

Medrese, Karadeniz cihetindedir.

Bu medreseye gittin mi?

Bir defa gittim. Hastasına baktığım için daveti üzerine gittim. Birlikte sıra kahvelere gittik. Çay içtik. Onu orada bırakarak, tramvaya binerek mahall-i ikâmetime avdet ettim.

Bu odasına gittikten sonra bir defa daha gördün mü?

Hayır, görmedim.

Sen, Hoca Efendi'ye "Ben de içtimâ'da dâhilim ve ismim başta yazılıdır. Beni saklar mısın?" demişsin. Öyle mi?

Katiyyen demedim.

Şimdilik imza et.

İmza ederim. [s. 144]

1- Yakup Cemil, 2- Satvet Lütfi, 3- Tahniye Müdürü Hakkı, 4- Sapançalı Hakkı, 5- Doktor Safvet Bey ve efendilerle, 6- Yahya Kapudan, 7- Üsküplü Mehmet bin Feyzi, 8- Selim bin Şahin, 9- Tramvaycı Tayyip bin Hacı Ferhat, 10- Hasan bin Hüseyin, 11- Hademe neferi Kâmil bin Receb'in tevkifleri ile tahkikatın ol vecihle devamı hakkındaki mütâlaaları istisfar olunur: 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916].

Cereyan eden tarz-ı tahkikatla taayyün eden nev' ve mahiyet-i cürme nazaran sâlifü'l-esâm' maznûnunun aleyhim Yakup Cemil, Satvet Lütfi, Tahniye Müdürü Hakkı, Sapançalı Hakkı, Doktor Safvet efendilerle Yahya Kapudan, Üsküplü Mehmet bin Feyzi, Selim bin Şahin, Tramvaycı Tayyip bin Hacı Ferhat, Hasan bin Hüseyin, Hademe neferi Kâmil bin Receb'in tevkiflerine ve emr-i tahkikatın ol vecihle mevkûfen icrası talep olunur: 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916].

Cereyan eden tarz-ı tahkikatla taayyün eden nev' ve mahiyet-i cürme nazaran maznûnunun aleyhim Yakup Cemil, Satvet Lütfi, Tahniye Müdürü Hakkı, Sapançalı Hakkı, Doktor Safvet Nezih' efendilerle Yahya Kapudan, Üsküplü Mehmet bin Feyzi, Selim bin Şahin, Tramvaycı Tayyip bin Hacı Ferhat, Hasan bin Hüseyin, Hademe neferi Kâmil bin Receb'in tevkiflerine ve emr-i tahkikatın mevkûfen icrası liizumuna mütefikan karar verildi. 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916].

Şimdiye kadar cereyan eden tahkikattan istidlâl ettim ki: Haklı Bey Sapanca bazı gün beyanatta bulunmuş lakin bu beyanat derecesinden dışarıya çıkmamış, fiiliyat ciheti kendisinin malûmatı haricinde olarak sırf Yakup Cemil Bey'in teşebbüsâtıyla başlamış ve Haklı Bey'in aleyhinde Yakup Cemil Bey'in mesrûdatını te'yid eder bir emâre de yoktur. Bu hâlde göre mumaileyhin tevkiifini muvâfık görmüyorum. Tahkiye Müdürü Haklı Bey dahi bu fiilde alakadar olmayıp da-ima muhalif-i eşkâr dermeyeran etmiştir. Onun dâhi tevkiifini muvâfık bulmuyorum. Yakup Cemil Bey, "Ben Meserret Otelinde maiyetimi topladım ve kuvvetimi tecrübe ettim," dediği[ne] göre maiyeti efradından hiçbirisi bu fiilre muhalif bulunduklarını ispat edemediğine nazaran onlar haklarında verilen tevkiif kararı muvâfıktır. 11/6/32

Divan-ı Harb-i Örfi Reisi
[s. 145]

Safvet Nezihî'nin ifadesi, 24 Ağustos

Mumaileyh Safvet Nezihî Efendi'nin tekrar zabtolunan ifadesidir. 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916].

Bu Hoca Efendi böyle söylemediğin hâlde neden mumaileyh böyle ihbârâtta bulunmuş, söyle.

Sebebini bilmiyorum.

Bu Hoca Efendi'nin sana garezi var mı?

Garezi yoktur.

O hâlde yalan yere niçin söylesin?

Ne bileyim.

"Mademki Hoca'nın sana garezi yok. O hâlde ihbarı doğrudur," demek olmaz mı?

.....

Şimdilik ifâdâtını imza et.

İmza edeyim. [s. 146]

Hasan Hoca Efendi'nin ifadesi, 24 Ağustos

Mülâzım-ı evvel Hasan Hoca Efendi'nin tekrar zabtedilen ifadesidir. 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916].

Daha ne diyeceğiniz vardır?

Yakup Bey'le görüştüğümden bir gün sonra Dâhiliye Nâzırı'nın Yaveri Ömer Abdülkadir Bey, beni ve yüzbaşımı çağırdı. "Müteyakkız bulununuz," dedi ve "Yakup Cemil'i katiyyen daireye sokmayın," diye tembih etti. Bundan sonra meselenin ehemmiyetini anladım. Kendi odamıza katiyyen misafir gelen arkadaşlarımızı men' ettik. Sonra Yenişehirli Ata Bey'le Yenişehirli Haydar ve Mümtaz beylere "Yakup Cemil Bey'i gördükleri hâlde kendisine bir fıkı-i habâseti var ise Bâbîâlî semtine uğramasın, iyice bilsin ki lâşesini bu taşlara sereceğiz," demelerini tavsiye ettim. Bu tavsiyeyi bunlardan başka Yüzbaşı Nevzat Efendi'ye de tekrar ettim.

Siz bundan evvelki ifadenizde birtakım tedâbir ittihaz ettiğinizi söylemiş idiniz. Bu tedâbiri Ömer Abdülkadir Bey'in tavsiyesi üzerine mi ittihaz ettiniz? Ve sizi bu yolda ittihâz-ı tedâbire sevk eden başka bir kimse oldu mu?

Evet. Mamefih tahlif keyfiyetini kendi söylemedi. Kendim yaptım. Ömer Abdülkadir Bey'den başka Sapançalı Hakkı ile Mümtaz beyler de söylediler.

İfadenizi imza ediniz.

Edeyim.

Hasan Hoca Efendi'nin ifadesi, 24 Ağustos

Mülâzım-ı evvel Hasan Hoca Efendi'nin tekrar zabtedilen ifadesidir. 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916].

Sapançalı Hakkı ile Mümtaz beyler size ne yolda vesâyâ da bulundular? Hakkı Bey ne söyledi? Mümtaz Bey ne söyledi? Bunlar ayrı ayrı zamanlarda mı müracaat ederek vesâyâda bulundular? Yoksa ikisi beraber mi gelip bu vesâyâyı ifâ ettiler?

Gerek Hakkı ve gerekse Mümtaz, "Yakup Cemil'in fıkı-i mefsetkârânesi vardır. Biz bunu kemal-i nefretle reddettik. Kendisine karşı müteyakkız bulunun," dediler. Bunlar ayrı ayrı günlerde geldiler. Evvela Hakkı, sonra Mümtaz tembih etti. Hakkı telefonla söyledi. Mümtaz, Seyr-i Sefâin Acentesinde söyledi idi.

İfadenizi imza ediniz.

Edeyim. [s. 147]

Enis Avni'nin ifadesi, 24 Ağustos

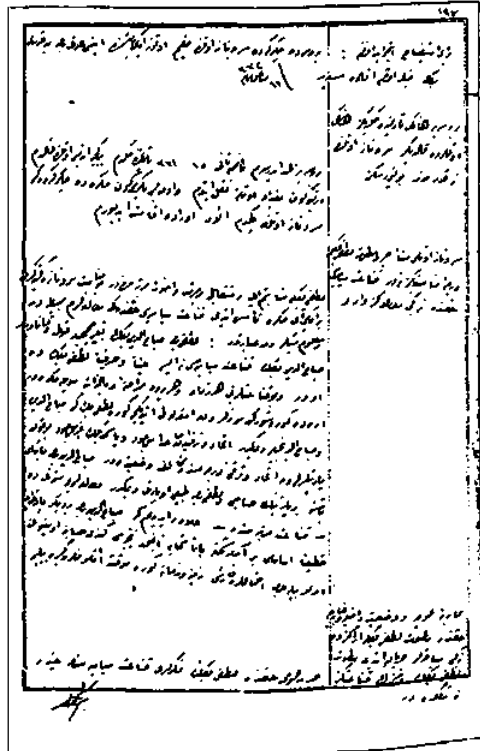
Berây-ı istizâh isticvâb olunan Bursa'da Çekirge'de Servinaz Otelinde mukim 32 yaşında Enis Avni Bey bin Kadri Bey'in zabtolunan ifadesidir. 11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916].

Bursa'ya hangi tarihte geldiniz? Hangi otellerde kaldınız? Servinaz Otelinde ne kadar müddet[tir] bulunuyorsunuz?

Bursa'ya zannedersem Kânunusânî 15, 331 [28 Ocak 1916] tarihinde geldim. Bir gece İzmir Otelinde kaldım. Ertesi gün Bağdat Oteline naklettim. Ve on beş-yirmi gün sonra da Çekirge'de Servinaz Oteline geçtim. El'ân orada ikâmet ediyorum.

Servinaz Oteli müste'ciri Satvet Lütfi Bey'le derece-i münasebetiniz nedir? Kanaat-i siyasiyesi hakkında ne gibi mütâlaa vardır?

Lütfi Bey'le münasebetim iyi ve mütekâbil bir hürmet ve uhuvvet mertebesinde. Bu münasebet Servinaza gittikten bir iki ay sonra teessüs etti. Kanaat-i siyasiyesi hakkındaki mütâlaalarım basittir ve malûm şeylerden ibarettir: Lütfi Bey, Sabahaddin Bey'in tabir-i sahih kolu ve kanadıdır. Sabahaddin Bey'in kanaat-i siyasiyesi ne ise aynen ve harfiyen Lütfi Bey'in de odur ve bu kanaatlerini her zaman ve her yerde sarâhaten ve bizat söylemektedir. Arada görüşürken sözler[in]den istidlâl ettiğime göre Lütfi Bey -ki Sabahaddin ve Sabahaddinciler demektir- İt-

Enis Avni Bey'in ifadesi, s. 127.

tihâd ve Terakkiden mâ'adâ mevcut veya şimdilik gayr-i mevcut bütün partilerle de İttihâd ve Terakki derecesinde muhalif vaziyettedir. Sabahaddin Bey başlı başına bir partinin sahibi ve Lütî Bey tabii o parti demektir. Mütâlaalarımıza şunu da -kanaat mertebesinde- ilave edeyim ki Sabahaddin Bey bir diğer parti ile katiyyen esaslı bir anlaşmaya yanaşmaya ancak neticesi kendi hesabına uygun olabilecek ihtimallere karşı zemine ve zamana göre muvakkat itilâflara girebilir.

Muhârebe-i Umumiye ve vaziyet-i dâhiliye ve hariciye hakkında Satvet Lütî Beyle aranızda ne gibi mübâhaseler cereyan etti? Satvet Lütî Bey'in ve sizin kanaatiniz ne şekildedir?

Harb-i Umûmî hakkında Lütî Bey'in fikirleri kanaat-i siyasiyesinin aynıdır. [s. 148] Er geç İtilâfçıların galip geleceğini söyler ve bu galibiyetin Osmanlı Devleti'ne -hükûmetine değil- zannolunduğu gibi bir fenalık ikâ etmeyeceğine kânidir. Almanların mâni olmayacaklarına emin olunsa münferid sulhun Osmanlı Devleti'ne -hükûmetine değil- faydası dokunacağına kâildir. Vaziyet-i dâhiliyeye gelince Lütî Bey'in kanaatleri bilindikten sonra herhâlde "Hamden-lillah, fevkalade güzel!" demeyeceği anlaşılır. Devlet'in vaziyet-i hariciyesi hakkında benim hiçbir kanaatim yoktur. Yalnız bir endişem vardır ki şudur: Biz dört el ile kendi işimizi görmeye çalışmazsak bu Almanlar bizi yarı yolda bırakırlar. Vaziyet-i dâhiliye hakkındaki kanaatlerimi söylemek boştur. "İyi bir kanaatteyim," desem iki seneden beri bu vatan içinde en fena adam ben oldum; binaenaleyh kimse inanmaz. "Fenadır," desem çektiğim bunca azap ve ıstırap kim bilir belki bir iki darbe ile teşeddüd eder. Onun için iki seneden beri ihtiyar ettiği vaziyette kalarak bu bâbda bir şey söylemeyeceğim.

Kabinenin mesleği ve vükelâdan bazılarının şahsı hakkında aranızda ne gibi mübâhaseler cereyan etti ve Satvet Lütî Bey'in bu hususta muayyen bir kanaati var mıydı?

Satvet Lütî Bey, Kabinenin mesleği lehinde değildir. Lehinde olmuş olsaydı kanaatlerine ihanet etmiş olurdu. Vükelâdan mesela Enver Paşa Hazretleri hakkında bütün ve bütün memleketteki dedikodulardan mülhem olarak emsal-i tarihiyesi nâ-mesbuk debdebe ve tantanasından mütemâdi harekât-ı tıflânesinden, bir Alman kayzerinden ziyade Almanlara kendini kaptırdığından bahseder. Sadra-

zam Paşa Hazretleri hakkında, hiçbir şahsiyet-i mühimme-i siyasiye görmediğinden, lâkayttır. Talât Bey için “Asıl Talât Bey olması lazım gelen bir zaman suret-i şedidede zayıf ve yumuşak bulunduğu ve mamafih memleket hesabına Talât Bey’in mühim bir şahsiyet olduğu ve bu haysiyetle biraz daha demir pençe olması lazım geldiği”ni beyan eder ve “Her dedikoduyu, her müşkülü, her tehlikeyi isterse Talât Bey hall ü fasleder,” kanaatindedir. Diğerlerinin şahsiyetleri hakkında bir fikir ve ifadede bulunduğunu der-hâtır ed[emi]yorum. [s. 149]

Yakup Cemil Bey hangi tarihte Otele geldi? Satvet Lütfi ile ne derece münasebet tesis edebildi? Sizin Yakup Cemil Bey ile aranız pek samimi olmasına nazaran Satvet Lütfi Bey’le aralarında cereyan eden mübâhaseye vâkıfsınız. Satvet Lütfi kanaat-i siyasiyesi hakkında Yakup Cemil Bey’e izahat verdi mi?

Zannedersem mayısta geldi. On beş-yirmi gün oturdu. Ailesi beraberdi. Satvet Lütfi Bey[’le] derin bir münasebet tesis etmedi. İlk aşinalıklarına ben vesile oldum. Bahçede Yakup Cemil ile otururken Lütfi Bey geldi. Ben prezante ettim. Sonra ara sıra otel kısmına gelen Lütfi Bey, Yakup’la bir iki defa görüştü fakat bu sırada bu gibi mübâhaseler cereyan etmedi. Benim mevcut olmadığım bir zamanda aralarında bu gibi mübâhaseler cereyan etmiş ise ondan malûmatım yoktur. İhtimal ahvâl-i dâhiliye hakkında Yakup’a bir şeyler söylemiştir. Fakat ben bilmiyorum. Bunu da şuradan istidlâl ediyorum ki Lütfi Bey İttihâdçılarının mevki’i ve salâhiyet sahiplerine tesadüf etmeği ve onları dedikodular hakkında ikaz eylemeyi pek arzu eder.

Yakup Cemil Bey Bursa’ya geldiği zaman muhârebe-i umûmiye ve bizim vaziyet-i umûmiyemiz hakkındaki kanaati nasıldır, Bursa’dan müfârakata kadar aynı kanaati muhâfaza etti mi?

Yakup Cemil Bey Bursa’ya geldiği zaman görüştüm ve kaldığı müddetçe hemen her vakit beraber idim. Siyaset-i dâhiliye ve hariciye hakkında bir şey söylemedi. Çünkü söylemek istemedi. Kendisini tanıyanlar bu vasfını takdir ve idrak ederlerdi. Çünkü Yakup siyasetten bahsetmeyi hiç sevmez. O yalnız iş görmeyi sever. Lakin Harb-i Umûmî hakkında gayet nikbin idi. Hatta Kafkas Cephesi’ni pek iyi buluyor ve behemehâl yakında Rusları çıkaracağımızı temin ediyordu. Hatta vaziyet-i umûmiye ve muhârebe hakkında mahfil-i

askerîde alenî bir konferans verdi fakat ben orada bulunmadım. Bursa'dan müfarakâtında da aynı kanaatte idi. Hatta sağ cenaha giderken beraberinde bulunmayı arzu etmiş idim.

Şimdilik ifadenizi imza ediniz.

Edeyim. [s. 150]

Tahniyeci Hakkı'nın ifadesi, 21 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Kadıköy'ünde Rıza Paşa Çeşmesi'nde Mehmet Emin Efendi'nin hânesinde mukim Şehremanetinde Tahniye İdaresinde müdür vekili 31 yaşında Üsküplü Hakkı Efendi bin Kâmil Efendi'nin ahzolunan ifadesidir. 8 Ağustos 1332 [21 Ağustos 1916].

Muhtasaran terceme-i hâlinizi, bir fırkaya mensup olup olmadığınızı ve zaman-ı intisabınızı ve Yakup Cemil Bey'i ne zamandan beri tanıdığınızı ve Meserret Otelinde mumaileyh ile sebep-i mülâkatınızı tafsilatıyla ve hâzirûn esâmîsiyle söyleyiniz ve diğer bir mahalde mumaileyhe mülâki olmuş iseniz onu da beyan ediniz.

Mekteb-i Hukuk mezunlarındım. Mektepten çıkmadan evvel hayat-ı siyasiyeye dâhil oldum. 324 senesi temmuzunun on ikinci günü Gilan'ın İttihâd ve Terakki Fırkasına intisab ettim. Yakup Cemil Bey'i 324 senesinde Selanik'te de görmüş isem de muârefemiz Balkan Muhârebesi'nin hitâmında başlamıştır. Meserret Otelindeki mülâkatımıza gelince: Bir gün dairede bana telefonla, işim olmadığı hâlde Meserret Oteline gitmemi söylemişler. Ben o sırada idareye müteallik bazı husûsât için Şehremini beyin yanında idim. Geldiğim vakit haber verdiler. Yine birkaç dakika sonra telefonla "Seni Meserret Otelinde bekliyorlar," dediler. Muhabere eden şahsı sordum. İsmi söylemedi. Tahminen bu muhâvereden yarım saat sonra kalktım, gittim. Meserret Otelinde dördüncü katta bir numarada Yakup Cemil'i gördüm. Orada Mülâzım Murat, Yüzbaşı Nevzat, Mülâzım Hasan ve Yüzbaşı Ahmet efendiler vardı. Yirmi dakika kadar havâî lakırdılarından sonra Yakup Cemil beni diğer bir odaya davet etti. Evvela Rus ordusuna karşı teşkil edeceği milis kuvvetler ile benim de harekâta

iştirakimi teklif etti. Mukaddema Sırpılar aleyhinde Makedonya’da yapılan teşkilat-ı ihtilâliyyede bulunduğum için burada da memlekete nâfi hizmetler eyleyeceğimi söyledi. Mesele sonra başka safhaya intikal etti. Kafkas Cephesi’ndeki vaziyet-i harbiyenin vahâmetinden ve bu gidişle [s. 151] ric’atin tevkif edilemeyeceğinden çünkü kumanda heyetleri arasında âhenk ve tevâzün olmadığından ve misal olarak son günlerde Ordu Kumandanı Vehip Paşa’nın Cephe Kumandanı İzzet Paşa’yı dinlememesi ile hâsıl olan sevkülceş hatası yüzünden kıtaatin ric’ate mecbur bulunduğundan bahsetti ve şimdiye kadar düvel-i merkeziye ile akdedilen ittifak-ı askerinin memlekete hiçbir fayda temin etmediğini ve bilakis Anadolu’nun bir kısm-ı mühimminin bu ittifak neticesi olarak düşman istilâ-yı askerîsi altında kaldığını söyledi. Ve bu hâllere çare olmak üzere İttifak-ı Müselles’ten ayrılıp İtilâf-ı Müselles’le tevhid-i hareket etmenin memlekete daha nâfi netice ve semereler vereceğini de izaha çalıştı. Ve dedi ki siyasette memleketin menâfi’ini gözetmek şartıyla döneklilik fena bir şey değildir. Biz yine İttihâd ve Terakki taraftarıyız. Fakat aristokrat değil demokratız ve demokrasi esasları üzerine tesis-i hükûmet ederek memleketi istila-yı ecnebiyeden kurtarıyoruz.

Kendisine sordum: “Acaba İtilâf-ı Müselles bu senin dediğin tarza yani Almanlar ile bozuşmak şeklinde bize ne gibi şeyler temin edecekler?” “Rumeli’yi kâmilten alacağız. Selanik’te müçtemi Saray ordu-su bizimle beraber Bulgarlar aleyhine harp edecek ve bütün Bulgaristan Rumeli-i Şarkî ile beraber bize ilhak olunacak, Ruslar ve İngilizler Anadolu’da işgal eyledikleri yerleri kâmilten tahliye edecekler. İtilâf bizim gayet müsait şerâit ile ve uzun vade ile bir istikrâz akdimize muvâfakat etti. Alacağımız para ile memleketteki her gün şiddetini artıran sefalet-i iktisadiyeye nihayet vereceğiz. Velhâsıl bir defa da bu ciheti görelim. Şimdiye kadar İttifakçılardan ümit ettiğimiz faydayı göremedik. Bakalım belki İtilâfçılar bize bu faydaları temin ederler,” [dedi.] Kendisine bu teklifât ve ta’vizât için kimler ile görüştüklerini sordum. Bana dedi ki “Mesele konuşulmuş ve halledilmiştir. Her şey ve hatta Heyet-i Vükelâ hazır.” Heyet-i Vükelânın isimlerini sordum. Onları da söylemedi [s. 152] ve “Bana itimadin var ise bunları sorma,” dedi. Sonra kendisine Heyet-i Vükelânın bu teklifi kabul edip etmediğini ve İttihâd ve Terakki Merkez-i Umûmîsine kendisinin Merkez-i Umûmî müfettişi olmak dolayısıyla bu meseleden bahsedip

etmediğini sordum ve Merkez-i Umûmî ile Heyet-i Vükelânın vaziyet-i umûmiyeyi bizden iyi takdir ettikleri cihetle onlar ile meselenin konuşulmasını kendisine söyledim. İstanbul Murahhası Kemal Bey'le meseleyi konuştuğunu ve mumaileyh Kemal Bey'in bu nokta-i nazara muhalif olmadığını ve bu prensip üzerine bir münâkaşa yolu açmak vaadinde bulunduğunu ve bir gece Sadrazam Said Halim Paşa'ya da yalısında bu husûsa dair bazı izahat verdiğini söyledi. Bu görüşmemiz ramazanın yirmi sekizinci günü idi. Kendisini öteki odadan mı çağırdılar, iyi hatırlamıyorum, kalktı gitti. Saat altı buçuğa kadar orada oturdu. Sonra beraberce yediyi yirmi gece vapuruna gitmemizi söyledi. O gün Emanetin kibritleri geldiği cihetle ve kibritlerin mervaddı müştâ'ileden olması hasebiyle mutlaka tahliyesi lazımdır ve böyle emir aldım, dedim. Ben eve gittim. O gece nısfü'l-leyle kadar kibritleri boşaltmakla uğraştım. Ertesi günü yine Meserret'e çağırdı. Konuşmaya başladık. Bu teşebbüsün nasıl mevki-i file vaz' edileceğini sordum. Evvela dedi ki "Ben kan dökmek taraftarı değilim. Gideceğim, Heyet-i Vükelâ müçtemi bulunduğu sırada kendilerine sana söylediğim sözleri söyleyeceğim ve istifa etmelerini teklif edeceğim," dedi. Ve "Heyet-i Vükelâ memleketin menâfi'ini düşünen adamlardır. Kendilerine hakikat ve vatanın icâbât-ı menfaati etraf ve delâliyle anlatılır ise onlar istifa ederler ve cebre hâcet kalmaz," dedi. Peki muvâfakat etmedikleri takdirde ne yapılacağını sordum. "O vakit cebren onları mevki-i iktidardan ıskât ederiz," dedi. Bana teklif ettiği işe gelince: Bu hususta beni muhayyer bırakıyordu. "İstersen seni Merkez-i Umûmîye gönderirim. Sen o civarda dolaş, şayet Kabine sulhen teklifimizi kabul etmez ise ben çarpışmak mecburiyetinde kalırım. O vakit sen de [s. 153] benden alacağın emre kadar Merkez-i Umûmî âzâlarının Merkez-i Umûmî[den] çıkmamalarını temin edersin," dedi. "Zannederim bu şekilde ihtiyaç bile kalmayacak," dedi. "Çünkü Midhat Şükrü ve Doktor Nazım beyler ile görüştüm. Onlar da bu meselede prensibi kabul ediyorlar," dedi. Ben cevabı şöyle verdim: "Şimdiye kadar memlekete fedakârâne hizmetler etmiş olmak dolayısıyla seni seven çok adam vardır ve bu sevenlerin biri de benim. Fakat bu mesele uzunca, gayet ince düşünmek lazımdır. Çünkü mesele Zeyd'e, Amr'a değil bütün memlekete ve bilhassa âlem-i İslâm'a ve milyonlarca insanının hakk-ı hayat ve hürriyetine taalluk eder. Bu öyle ayak üzerinde oturulup konuşulamaz ve bâhusus vaziyet-i umûmiyeden

malûmatı olmayan kimseler bu meseleyi halledemezler. Onun için İttihâd ve Terakki hissiyatındaki diğer arkadaşlara da bu meselenin söylenmemesini” söyledim. O sırada Sapançalı Hakkı geldi. Bana sen dışarıda bekle, dedi. Sonra aradan bir saat sonra beni çağırdı ve meselenin bu suretle yani diğer bazılarının Mümtaz, Hüsrev Sami ve tanıdıkları diğer kimselerin re’yelerine müracaat olunmak üzere tehirine karar ver[il]diği[ni] söyledi. Ve îcab ettiği vakit bana telefonla malûmat vereceğini söyledi. Ben ertesi gün yani bayram günü Sapançalı Hakkı Bey’in Emirgân’daki yalısına gittim ve kendisine Yakup Cemil Bey’e de söylediğim vecihle böyle azim bir işin ayak üzerinde değirmi usûlünde halli kâbil olmadığını ve çünkü hâl-i harpte bulunan memleketin ihtilâle değil hatta mesâil-i siyasiyeye müteallik olmayan ihtilâfât-ı şahsiyeye bile tahammülü olmadığını söyleyerek ve Yakup Cemil Bey’in teklif-i vâki’i kabul edildiği hâlde neticede memleketin mahvolmak tehlikesine şiddetle ma’ruz bulunduğunu söyledim ve kendisinin, yani Hakkı’nın Yakup Cemil’i çok eskiden tanınması dolayısıyla davet ederek vaziyeti anlatmasını ve böyle maceraperest ef’âlden tevakki etmek ihtarında bulunmasını söyledim. Bu sırada Harbiye Nezâreti makam-ı yâverân-ı sâbıkasından Yenibahçeli Şükrü Bey de orada idi. O da benim sözlerime tamamen iştirak etti ve Hakkı Bey de kendisini davet ederek bu fikirden mutlak vazgeçireceğini, [s. 154] vazgeçiremediği hâlde kendisinin Yakup Cemil ile kat’-ı münasebet edeceğini söyledi, yemek yedik ayrıldık. Bayramın üçüncü günü Seyr-i Sefâin Acentehanesinde Hakkı Bey’i gördüm. Kendisini ikna ettiğini söyledi. Fakat ben Yakup’u görüp soramadım. Bayramın dördüncü günü gittim; Dâhiliye Nezâreti Müsteşarı İsmail Canbolat Bey’e bu macerayı anlattım. Ve beni bir defa daha Yakup çağırma-
dı. Yalnız bir gün Kadıköy vapurunda Harbiye Daire Müdürü Binbaş Hamdi Bey’le beraber gördüm ve kendisine vaziyeti anlayıp anlamadığını sordum. “Birader haklısınız, beni Harbiye Nâzırı Paşa çağırdı, vaziyeti anlattı. Mûcib-i vahâmet hiçbir şey olmadığını izah etti ve ben de kâni oldum,” dedi. Vapur, Haydarpaşa’ya gelmişti. O çıktı, dün de dokuzu kırk beş gece vapuruyla gelmiş. Tramvayda buluştuk. Müstakil fırka kumandanı tayin olunduğunu ve yakında hareket edeceğini söyledi. Benden bir çuval un istedi. Şehremaneti önünde ben tramvayı terk ettim.

Yakup Cemil Bey'in, ifâdâtınızda geçen hâl ve şanına ve memleket üzerinde hizmetlerine rağmen şu şekillerdeki beyanat ve galeyânına saik ne olabileceği zannındasınız?

Yakup Cemil böyle düşünecek bir kafa sahibi değildir. Benim ka-naatim Yakup Cemil ya ecnebi entrikası çeviren bazılarının iğfâlâtına kapıldı yahut da ecnebi entrikasına alet olanların sözlerine kapıldı. Ben bu nokta üzerine çok ısrar ettim. Fakat bir şeye muvaffak olmadım.

İfadenizi imza ediniz.

Edeyim. [s. 155]

Üsküplü Selim'in ifadesi, 21 Ağustos

Berây-ı istizâh evvelce ifadesi alınan Rahmanlılı Selim'in tekrar zabtolunan ifadesidir. 8 Ağustos 1332 [21 Ağustos 1916].

Sen, Mehmet, Fehmi, Yakup Cemil Bey'in yanında yani ari-fe günü Meserret Apartmanı'ndaki odada bulunduğunuz zaman Yakup Cemil Bey Fehmi Efendi'ye hitaben "Mehmet'le Selim es-kisi gibi emin midirler?" dedi mi?

Evet, onu sordu.

Nasıl söyledi?

Fehmi Efendi'ye hitaben "Mehmet'le Selim emin mi?" dedi.

Buna cevaben Fehmi Efendi ne dedi?

"Evet, nasıl emin olmazlar, emindirler," dedi.

Kâmil sizinle beraber oturup lakırdıya karışıyor mu idi?

Hayır, kapının önünde oturuyordu. İcap ettikçe içeriye girip çı-kardı.

Yakup Cemil Bey o aralık içeriye su getirmiş olan Kâmil'e karşı "Kâmil de kardeşini idam edenlere tabanca atacak," demiş. Bu mesele ne suretle cereyan etti?

Evet, o kelimâtı söyledi. Lakin ben iyi Türkçe bilmediğimden do-layı aynen hıfzedemiyorum. Mehmet iyi Türkçe bilir, onun söylediği doğrudur.

İfadeni imza et.

Mühürlerim. [s. 156]

Enis Avni'nin ifadesi, 24/25 Ağustos

Enis Avni Bey'in tekrar zabtedilen ifadesidir. 11/12 Ağustos 1332 [24/25 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey Bursa'da bulunduğu esnada Kabinenin meslek-i umûmîsi veya Vükelâdan bazılarının meslek-i şahsiyesi hakkında ne gibi mütâlaada bulundu?

Katiyyen bu husûsa dair bir söz söylemedi.

Yakup Cemil Bey Bursa'da bulunduğu esnada orada şâyân-ı dikkat tanıdığınız maruf simadan kimler geldi ve kimler ile görüştü? Bu zevattan hangileriyle memleketin ahvâl-i dâhiliyesi hakkında ne gibi mübâhaseler cereyan etti? Hatıranızda kalanları hakkında izahat veriniz.

Hüsrev Sami Bey, Hapishâne-i Umûmî Müdürü İbrahim Bey vardı. Fakat Hüsrev Bey Kükürtlü'de oturuyor ve seyrek geliyordu. İbrahim Bey'le hemen hiç görüşmedi ve bu gibi mübâhasede bulunduğunu görmedim. Esasen ailesiyle gelmişti ve bütün gün odasından çıkmazdı. Kendisine bir ziraat hastalığı ârız olmuştu. Çiftliğinden, ekinlerinden yoğurttan bahsederdi. Hatta bir gün kendisi[ni] Ziraat Numune Mektebine götürdüm. Gezdik; birçok şey sordu ve nihayet Bursa'dan arı tedârik edilmek üzere para bıraktı. Yalnız benimle bir gün aramızda bir mübâhase, daha doğrusu bir münâkaşa cereyan etti. Hülâsa aklımda kalanları yazıyorum:

Ben:

• Epeyce dolaştım ve kâni oldum ki taşra dâhiliye memurları hiç iş görmüyorlar.

Yakup:

• Nasıl biliyorsun? [s. 157]

Ben:

• Gören göz kılavuz istemez. Bu hususta benim garip bir fikrim var. Eğer bir gün zengin olursam hemen Talât Bey'e gideceğim, diyeceğim ki "Benim bir sene idareme kifâyet edecek param var yani bir sene için zenginim. Sizden para pul istemiyorum. Fahri çalışacağım bir kaza intihâb edeceğim. Beni oraya vekâleten kaymakam yapınız." Bir sene çalışacağım. Bir sene sonra istifa edecek ve size "İşte bir numune kazası!" diyeceğim. Ve memleketin ekmeğini ye-

dikten ve birçok teveccüh gördükten sonra şu balmumu kadar yumuşak memlekette de hizmet etmeyenlere ders vereceğim.

Yakup:

- O hâlde hiçbir şey yapamayacaksın azizim.
- Neden?
- Çünkü sen gayet fena bir tarzda işe başlayacaksın. Evvela, bütün memurları batırdın, çıkardın. Sâniyen, heyecanla hareket ettin. Kendi hesabına hiç hava payı bırakmadın.

Bu bahis epeyce ve münâkaşa şeklinde uzamıştı. Bundan başka Yakup Bey[’in] diğer herhangi bir kimse ile mübâhase ve münâkaşasını bilmiyorum.

İstanbul’dan Bursa’ya berây-ı ziyaret ve berây-ı tedavi gelen maruf zevâtın ahvâl-i umûmiye-i memleket hakkında bir şikâyet işittiniz mi? Bu hususta ne gibi hasbihâller oldu?

Bu gibi zevâtın şikâyetleri olsa bile benim gibi sürgün bir adama söylemek bilâhare kendi hesaplarına uygun gelmeyeceği için imkânsızdır. Binaenaleyh bana kimse bir şeyden şikâyet etmedi. Belki tanıdıklarına ben hâlimden şikâyet ettim. Mâhâzâ şurasını da söyle[yim] ki [s. 158] yalnız maruf zevâtta değil hissiyat-ı umûmiyede amik bir şikâyet muhakkak surette mevcuttur. Fakat kimse kimseye yahut kimse bana bir şey söylemekten mütevakki idi hatta ben kendi hesabıma ahvâl-i umûmiyenin bir cihetinden fevkalade müştekî idim ve bunu bizzat Talât Bey’e yazmıştım. Nitekim bilâhare nazar-ı dikkate alındı. Bu mektubum zannedersen kendisindedir.

Ahvâl-i umûmiyede şikâyetinizi mûcib olan cihet nedir ve Talât Bey’e ne yazdınız?

Ziraat ve zer’iyyât hakkında birçok yalan atıyorlardı. Onları yazdım ve tetkikat neticesinde zannedersen hepsi meydana çıktı. İhtimal bir gün ceza da görürler.

Satvet Lütî’nin İstanbul’a gelmesi esbâbı hakkında malûmatınız var mı? Bursa’da[n] müfâratat ederken kendisi ile görüştünüz mü? Ailenize veya ahbablarınıza söylenmek üzere bir söz söylediniz mi?

Lütî Bey beş altı ay evvel gelmek istiyordu. Boğazından ve burundan ameliyat olmak istiyormuş. Bursa Sıhhiye Müfettişi Doktor Operatör Emin Bey, “Benim âlât ve edevâtım yok. İstanbul’da ameliyat olsun,” demiş ve rapor vermiş, bu ibtidasıdır. Bilâhare malûmat

aldım. Raporu ve istid'âsı İstanbul'a gitmiş, aradan zaman geçti. Bir cevap çıkmadı. Bir gün sordum. "Suya düştü," dedi. Emniyet-i Umûmiye müdürlerinden Mehmet Bey gelmişti. "Biraz sabrediniz, şimdilik olmayacak," demiş. Nihayet geçen ay galiba ramazanda idi. "İsmail Canbolat Bey'e tekrar yazmak istiyorum," dedi. Ben de "Ona yazacağına doğrudan doğruya Talât Bey'e yaz," dedim. Sonra mektup yazmış, aradan beş on gün geçti, [s. 159] emir gelmiş. On gün izin vermişler. Müfârat ederken beraberdim. Fakat kimseye bir siparişte bulunmadım. Yalnız yeni elbiselerim vardı. Bahardan beri gelmemişti. Onları gelirken getirmesi için Seyr-i Sefâinde teyzademe uğramasını söylemiştim.

Siz Lütî Bey'e Bursa'dan müfârat ederken "İstanbul'da Yakup Cemil Bey'i git gör," demişsiniz. Ne için gorecekti?

Böyle bir şey söylediğim aklıma gelmiyor ve söylemek için bir sebep bulamıyorum.

Şimdilik ifâdâtınızı imza ediniz.

İmza edeyim.

Enis Avni Bey'in maznûniyeti ve tevkîfi hakkındaki mütâlaaları istifsar olunur. 12 Ağustos 1332 [25 Ağustos 1916].

Tarz-ı cereyan-ı tahlîkat, mumaileyhin maznûniyetini cab eder mahiyette görülmekle maznûniyeti ve nev'-i cürme nazaran dahi hakkındaki tahlîkatın mevkûfen icrası lazım geleceği mütâlaa olunur. 12 Ağustos 1332 [25 Ağustos 1916].

Enis Avni Bey'in kanunun tayin eylediği derecede şimdilik bir cürmü görülemiyor. Şimdilik tevkîfi için bir sebep göremiyorum. 13/6/1332 [26 Ağustos 1916].

Divan-ı Harb-i Örfî Reisi
(imza)
[s. 160]

Tarz-ı cereyan-ı tahlîkat ve nev'-i cürme nazaran Enis Avni Bey'in mevkûfen intâc-ı tahlîkatı lüzumuna müttefihan karar verildi. 12 Ağustos 1332 [25 Ağustos 1916].

Yakup Cemil'in ifadesi, 25 Ağustos

Yakup Cemil Bey'in tekrar ahzolunan ifadesidir. 12 Ağustos 1332 [25 Ağustos 1916].

Harbiye Nâzırı Yâverân Odasında Mümtaz Bey ile konuşulan daha başka şeyler var mıdır?

"Sen asker oldun da iş düzeldi; işleri asıl bozan, kardeşini paşa yapan ve askerliği puşt ve pezevenklerden terkip eden adamlarla artık ben çalışmam. Bak tekâüt oldum, kurtuldum," dedi ve ben de Mümtaz Bey'e hitaben:

"Afv edersin Mümtaz. Senin böyle söylediğin derecede tenezzül etmemiş, hem ne var ki elhamdülillah Çanakkale'de galibiz ve galip çıktık. Kafkas Cephesi'ndeki ileri geri harekâtımız askerlik nokta-i nazarından olabilir. Bugün o fâik kuvvetle ilerler, yarın biz fâik kuvvetlerle onları tard ederiz. Hem bu askerlerin böyle puşt [ve] pezevenklerden tereküp ettiğini sana reddederim, söylediğini bilmiyosun. Tekâüt dahi olsan yine asker sayılırsın. Bir askerın ağzından böyle fena sözler çıkmayacağını bilhassa senin gibi iyi tanıdığımız bir arkadaşın ağzından sudûru bilmem ama nedendir?" dedim.

Bilmukabele sağ elini cebinden çıkararak, hızlıca doğruca göğsüne götürüp "Ben ve benim arkadaşlarım elbette sizin cezanızı vereceğiz ve hakkın bir arkadaş kurşunudur," demesinden şimdi anlıyorum ki bunlarca bir hazırlanmış tertibat var. Ya Yakup Cemil'in burada mevcut olmasından bu tertibat tehir edilmiş veyahut İttihâd ve Terakki Cemiyeti içinde yalnız Yakup'u ifnâyâ muvaffak olurlarsa yine maksatlarına nâil olabilmeyi kurmuşlar. Hakkı Bey de ellerini cebine sokmuş olduğu hâlde hafif hafif gülüyor. Mümtaz'ın bu mecnunca sözlerini [s. 161] benimle beraber müdâfaa etmesi lazım gelirken sükût ediyor ve gülmesi de benim müdâfaa kılıklı sözlerimden âdeta alay ediyor demektir.

Bu meseleye [dair] daha ne gibi malûmatınız varsa söyleyiniz.

Hakkı ve Mümtaz beylerden şüphelendiğim tertibatın vücuduna şu anlatacağım delâil ile kendimi ve sizleri iknaa çalışıyorum. Şöyle ki: Selanik Bankası dördüncü katında ve Sadrazam Paşa'dan avdetimden sonra Sadrazam'la ne konuştuğuma dair anlattığım

zamanda “Sen ne yaparsan yap, ben senden ayrılmam Yakup,” diyerek, Hakkı Bey ayağa kalkıp ve sağ elindeki sigarasını sol eline alarak sağ eliyle benim çenemi okşadı. “Böyle bir iş, adamsız yapılmaz,” sualini kendisine ben îrad ettim. “İstersen benim güvendiğim adamlardan kırk elli Çerkes vereyim,” dedi. Ben de “Bu böyle cahil adamlarla memleketin sakâmetine sebep oluruz. Sen bu işi bana bırak, ben yaparım fakat bu işi kim idare edecek, kabineye kimleri geçireceğiz ki bu işleri çevirebilsin?” [dedim.] “Sen, ben.” “O hâlde Hakkı sen demek Sadrazam Hakkı Paşa olacaksın, diğer nezâretler arkadaşlar arasında taksim olacak,” dedim. “Yakup yine tekrar ediyorum. Bu işi zerre kadar kimseye açma hatta kullanacağın adamlara bile söyleme,” dedi. Ben de “Sen korkma!” diye kendisini tesselli ettim. Sonra Meserret’e geldiği zaman da “Ne yaptın Yakup, bu işi herkese söylemişsin, duymayan kalmamış,” [dedi.] “Birader fena bir maksatla çalışmıyoruz ve bu söylenilen adamlar akıllı başında memleketi için çalışmış terbiyeleriyle herkes arasında temeyyüz etmiş zevâtandır.” [dedim] -ki orada o haylice etrafına bakarak, ellerini ovuşturarak korkak bir vaziyetle- Hakkı Bey “Ben gidiyorum, sen ne yaparsan yap,” dedi ve ben buradaki adamlarımızı beslemek için paraya ihtiyaç olduğunu söyledim. Hemen cebinden yirmi üç banknot birer liralık çıkarıp attı. Bu banknotları Merkez-i Umûmîden aldığım muhassesâtla beslemekte olduğum [s. 162] kendi adamlarıma yedi lira da kesemden ilave ederek verdim. Şuradan anlıyorum ki kendisini yalnız kabine reisi görmek ister, memleketi düşünmez. Ben de bahsetmekte olduğum fikri kabul ettirebilmek için Merkez-i Umûmîye kabineye mezkûr mevaddı izah ederek belki muvaffak oluruz ve memleketi bu döneklik suretiyle kurtarabilirsek o vakit Talât Bey’in “Kalmadı da Yakup Cemil’in fikrini mi kabul edeceğiz?” sözü icra olunmamış. 10 Kânunusâni İnkılâbı’nda hiçbir kimse tarafından düşünülmeden Merkez-i Umûmîye de bu teklifte bulunan ve bu teklifin kabulünde ısrar eden hatta Talât ve Kemal beyler ve Mustafa Necip, Hüsrev, Hakkı beylerin muvâcehesinde ve Nûr-ı Osmâniye’deki Kemal Bey’in odasında ‘10 Kânunusâni İnkılâbı’nın yapılmasına karar veriyor musunuz? Vermiyorsanız işte Merkez-i Umûmîyi tanımıyor ve şimdi bu odada yeni üç beş kişilik bir Merkez-i Umûmî teşkil ederek Mustafa Necip’in Kemal Bey’in Yakup Cemil’in üç reyi, Talât Bey’in kararsızlığından dolayı bir re-

yini çürüterek ekseriyet kazanmak ve işe başlamak istemiştım’ ve böyle yaptım. Bu dakikada artık Talât Bey “karar karar” diye elle-rini kaldırdı. Öpüştük. O, Enver’e gitti. Saatini kararlaştırmak ve planını Enver’e çizdirmek için ve sonra muvaffak olduk. İşte orada muvaffak olan Yakup Cemil bu meselede de yani bu dönemlik meselesinde de her şeyden tecerrüt ederek er geç kabinedeki arkadaşlarını dahi razı edeceğine ve memleketi belki kurtaracağımıza kanaat-i kâmile vardı. Ve ben memleket ve millet mesâilinde bir şeyde ileri gitmekliğim bir hiss-i kable’l-vukû’dan aynı zamanda 10 Kânunusâni İnkılâbı’nda, ilan-ı Meşrutiyet’te gördüğüm rüyalar misillü bu meselede de yine rüyasını görmüş olduğumdan ve fakat evvelki rüyalarımnda hülâsaten rahmetli pederimi hançerleyip, öldürüp ya merdivenden aşağıya veya pencereden aşağıya atmak suretiyle muvaffakiyete nâil olacağımı anlamış ve bu sefer de [s. 163] pederimi yine şahıslarını hatırlayamadığım yalnız zâbitândan mürekkep ve Enver Paşa Hazretlerinin sol tarafında durarak, askerlerin boru çalmaları anında ben kılıcı çekerek bu kalabalık arasında pederimin üzerine yürüyordum ve fakat vurmuyarak yalnız kucaklayıp kapıdan dışarıya attım. Şu da bu meselede muvaffak olacağıma ve yalnız ilan-ı Meşrutiyet ve 10 Kânunusâni İnkılâbı gibi kanlı bir surette cereyan etmeyip kansız ve başta Enver Paşa olmak üzere esbâb hâzırlanacak ve bu dönemlik yapılacaktır.

Gelelim esas-ı meseleye: Hakkı Bey’in Çerkesleri teklif etmesi, Mümtaz Bey’in Yâverân Odasındaki tehdidi, Hüsrev Bey’in Seyr-i Sefâindeki Hükûmet-i hâzırayı tenkit yollu dâhiliye memurlarının hırsızlığından, Talât Bey’in hiçbir işe bakmadığından kumar ve s... ciliğe devam etmesi, Cemiyetin Millî Mahsulat Şirketi namıyla milleti soyarak Kemal Bey vesâirenin birçok para kazandıklarını ve Cemiyet Merkez-i Umûmîsinin ticaret odası hâlini aldığını ve ne kadar Selanikli varsa bunların hepsi[nin] zenginleştirilmekte olduğu hatta Selanik Yahudilerinin de işlerin, Hükûmetin, ticaretin başına geçtikleri, Hükûmeti Yahudilerin idare ettiği, karıların en iyisini Maarif Nâzırı Şükrü Bey’in düzdüğü, memlekette ırz namus sağlam bırakılmadığı, herkesi askere göndererek karıları[nın] becerildiği ve Hükûmetin tedbirsizliği yüzünden Seyr-i Sefâin gemilerinin yüz yetmiş parçası Zonguldak’ta körü körüne Ruslara batırıldığı, Rahmi Bey’in Aydın vilayetinde başlı başına hükümdar kesilerek Hüsrev

Bey'in yanında Rahmi Bey'in, Enver Paşa Hazretlerinin şahsına atıp tuttuklarını söylüyor ve memleketin hiçbir tarafında asayiş olmadığını anlattı. Şuradan da anlaşılıyor ki: Bu kumpanya Merkez-i Umûmiden istifa eden başta Hüsrev Bey, Hakkı, Mümtaz, Nail ve kardeşi Şükrü beylerden mürekkep; tevâbiini bilmiyorum. Acele etmişim. Keşke [s. 164] o Çerkeslerden istese idim. Şimdi daha çabuk meydana çıkarılacak Mümtaz Bey'in kumandası, Hakkı Bey'in riyâseti altında bir çete meydana çıkacaktı ve belki bunlar beni böyle öne atarak herhâlde arkadaşlarım nazarında gözden düşürmek vel-hâsıl düşünmeden taşınmadan bir iş yaptıracaktı.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Ali Haydar'ın ifadesi, 25 Ağustos

Evvelce ifadesi alınan Ali Haydar Efendi'nin tekrar alınan ifadesidir. 12 Ağustos 1332 [25 Ağustos 1916].

Meserret Otelinde kaç defa içtimâ' ettiniz?

Bayramdan iki gün evvel ve bir de arife günü mülâki oldum.

Orada kimler var idi?

İlk günü yalnız Yakup Cemil Bey'i buldum. İbrahim Hakkı, Murat, Nevzat efendiler de odaya girip çıkıyorlardı.

Ertesi günü kimler vardı?

Ertesi günü sabahleyin biz Sapançalı Hakkı Bey ile Otelde beraber buluştuk aşağıki odada, sonra Üsküplü Hakkı Efendi de vardı. Yani Sapançalı Hakkı Bey ile istişâre ettikten sonra Yakup'un yanına çıktık ve ona münasip lisanla fikrinin doğru olmadığını anlattık. O da sarf-ı nazar etti. Birinci günü Otelde bir hasta arkadaşımız var idi. Âsaf Sofya, yukarıda kendisine mahsûs odada yatıyordu. Hasan Hoca ve Maçkalı Ahmet Efendi Âsaf'ı görmeye gitmişlerdi. O sırada Yakup'la da görüştüler.

Hakkı Bey sizin fikrinize muvâfık bir fikir dermeyan etmiş, bi'l-istişare onunla Yakup Cemil Bey'i fikrinden vazgeçirmek üzere yukarı çıktığınızı söylüyorsun. Hakkı Bey'in sizinle hem-

fikir olduğunu nereden keşfettiniz de onu istişâreye davet ediyorsunuz?

Hakkı benim arkadaşım olduğu gibi Yakup'un da arkadaşıdır. Bir gün evvel Yakup, Hakkı'yı telefonla çağırtmış olduğunu bana söyledi. Ben de tekrar Hakkı'yı telefonla [s. 165] istedim. O gün gelmedi. Ertesi gün sabahleyin geldi ve görüşmek neticesinde ikimizin aynı fikirde olduğu anlaşıldı. Sonra yukarıya çıktık.

Yakup Cemil Bey ne maksat için Hakkı['yı] çağırtmış?

Yakup Cemil Bey, Hakkı'yı fikrinin ne olduğunu söylemek için çağırdı.

Yakup Cemil'in fikri ne imiş?

Evvelki ifademde vardır. Memleketin buhranından, ordunun bozulduğundan bahsederek İtilâf tarafından faydalı bir sulh teklifi dermeyer edilirse o tarafa dönmek için Kabineye bir teklif icrasından ibarettir.

Teklif dediğiniz bir istişâre kabîlinden ibaret mi yoksa bir fikir var mıydı?

Meydan kalmadı. Bizim fikrimizi kabul etti. O da anladı ki hata ediyor.

Fakat Yakup Cemil'in fikri bu kadardan ibaret kalacak ise bunda o kadar telaş edilecek bir şey yoktur. Başka bir şey olmasın?

Onun fikrini bırakmadık. Onun yapmak istediği şeye yani fikrinde tasarlayıp bize söylediği fikrin muvâfık olmadığını kendisine anlattık. Onun sözlerini biz kabul etmedik. O "Ben fikrimi Kabineye teklif edeceğim, kabul etmeyecek olurlarsa vuruşacağım," demiş idi. Biz gerek bu fikirden ve gerek teklif meselesinden kendisini vazgeçirdik.

Sapancalı Hakkı Bey'i berây-ı istişâre çağırdıktan sonra kendisiyle konuşup sizinle aynı fikirde olduğunu anladığınızı söylediniz. Hakkı Bey sizinle hemfikir zuhur etmese idi nasıl hatt-ı hareket ittihaz edecektiniz?

Onun da fikrini tashih etmeye çalışacaktım.

Kabul etmezse?

Reddedecektim.

Birinci ve ikinci mülâkatlarda bilhassa kimlerle oturup müzâkere ve istişâre ettiniz?

Birinci gününde yalnız Yakup Cemil Bey ile ikinci gününde Ya-

kup Cemil Bey, Sapançalı Hakkı, Üsküplü İbrahim Hakkı beyler ve bir de ben var idim.

Üsküplü İbrahim Hakkı ne fikir dermeyan ediyordu?

Evvelce aşağıda konuştuğumuz zaman vardı ve bizim fikrimizi kabul etmiş idi. [s. 166] Yukarı birlikte çıktık ise de Yakup Cemil Bey ile görüşür iken mevcut olup olmadığını bilemiyorum.

Yakup Cemil Bey'in fikri kabul edilse idi kabine âzâları kimden ibaret olacaktı, böyle bir söz geçti mi?

İlk günü geçmiş idi. Hakkı Sapanca'yı sadrazam yapıyordu fakat Hakkı mevcut değildi. Hüsrev Hariciye nâzırı ve bana da bir nezâret teklif ediyordu. Ben de sözünü dinlemedim. "Kabakçı Mustafa devrini mi ihya edeceğiz?" dedim ve yükün gayet ağır olduğunu, hiç kimsenin buna tahammülü olmadığını hatta lafının bile muzır bulunduğunu söyledim.

Bu kabinede Yakup Cemil Bey ne mevki alacaktı?

Hiçbir şey.

Mümtaz Bey[e] bu kabinede bir vazife veriliyor muydu?

Mümtaz Bey'in lafı bile olmadı. O söyledi biz reddedyedik. Mümtaz'ı Hakkı Bey telgrafla istedi. Sırf Yakup'u fikrinden vazgeçirmek için fakat zaten fikrinden vazgeçmiş idi.

Merkez-i Umûmîde bu işin müzâkere edilmesi için beyninizde söylediniz mi?

Zaten evvelce kendisi Merkez-i Umûmîye söylemiş, Kemal Bey'e de fikrini izah etmiş. Onunla hâsıl ettikleri istişâre üzerine Mahmut Kâmil Paşa'dan vaziyet hakkında izahat istemişler ve Sadrazam'a da gittiğini de bize söylemişti. Hatta Kulüpte bazı efendiler güya kendinin fikrini terviç etmiş olduklarını Yakup Cemil bize söylemişti. "Bu senin bileceğin iş değil, git Merkez-i Umûmîye söyle," diye Hakkı Bey tavsiye etti.

Merkez-i Umûmî bu işi kabul ederse sizce muvâfık görülecek mi idi?

Merkez-i Umûmîce kabul edilse de benim fikrime muvâfık bir iş değildir.

Yakup Cemil Bey'in bu fikrini kimseye haber verdiniz mi?

Kendi arkadaşlarımıza söyledik. Bu işi kapattığımızı söyledik.

Ne vakit söylediniz?

Hakkı ve Mümtaz Bey bu meseleyi ihbar için tevkil ettik. Onlar

da lazım gelenlere malûmat verdiler. Ve bana da bu mesele kapandı, diye malûmat verdiler.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 167]

Mümtaz Bey'in ifadesi, 25 Ağustos

İzmit'te mukim mütekâit Süvari Kaymakamı İzmitli 40 yaşında Mümtaz Bey bin Rıza Bey'in ahzolunan ifadesidir. 12 Ağustos 1332 [25 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey'i tanır mısınız?

Tanırım.

Yakup Cemil Bey'in İttifak-ı Müselles'ten ayrılıp İtilâf'a dönülmesi ve bu maksat için bir sulh kabinesi teşkil edilmesi hakkında perverde ettiği fikir hakkında malûmatınız var mıdır?

Vardır.

İzah ediniz.

Ramazanın altıncı günü buradan İzmit'e gittim. Bayramın beşinci günü buraya gelecektim. Hatta bir ticaret meselesinden dolayı İttihâd ve Terakki Merkez-i Umûmî Murahhası Kemal Bey'e bayramın ikinci günü geleceğimi haber göndermiştim. Bayramdan evvel Sapançalı Hakkı Bey tarafından İstanbul'a gelmekliğim telgrafla bildi-

Mümtaz Bey'in ifadesi, s. 167.

rildiğinden ancak bu telgrafi bayramın ikinci günü şafaktan evvel aldım. Derhâl deniz vapuruyla Dersaadet'e geldim. Hakkı Bey ile görüştüm. Bayramdan bir veya iki gün evvel Yakup Cemil Bey ile görüşmüşler. Sualde buyurulduğu vecihle bir sulh kabinesi ve İtilâf hükûmâtına taraftar bir kabine teşkili için Hükûmet aleyhine isyan etmek cihetini söylemiş ve ertesi günü Meserret Otelinin üst katına bazılarını toplamış. Yakup Cemil Bey söylediği günü Hakkı Bey derhâl Nâzır Paşa Hazretlerinin konağına gidip arz-ı malûmat etmiş ve Meserret Otelindeki içtimâ'a Hakkı Bey bizzat giderek oraya toplananları her ne suretle ise ikna ederek hepsini dağıttırmış. Bunları tamamen bendenize hikâye-i hâl etti. Ben de Yakup Cemil Bey'i telefonla buldurup Hakkı Bey'in yazıhânesine geldi. Hakkı Bey'e söylediklerini bendenize de tamamen söyledi. Ben de cevaben "bu gibi harekâtın memleket için ne derece büyük bir cinayet olacağını ve hiçbir suretle kâbil-i tamir ve afv olamayacağını" defaatle ve mükerreren kendisine ihtar ettim. Mumaileyh yine ısrar [s. 168] etmeye devam etmiştir. Bunun üzerine bendeniz "Bu fikre devam ettiğin takdirde ben ve benim arkadaşlarımı sana karşı muhalif göreceksin," dedim. "Senin arkadaşların kimdir, ben senin arkadaşın değil miyim, Hakkı senin arkadaşın değil midir?" dedi. Cevaben "Hepiniz arkadaşınınsınız fakat böyle bir fikir ile seninle hiçbir vakit arkadaşlık etmem," dedim. Kendisinin bu fikri nereden aldığını sordum. Kendi dimağından olduğunu ve bir buçuk ay evvelden beri bunu düşündüğünü, Merkez-i Umûmîye haber verdiğini, Nûr-ı Osmâniye Kulübünde Memduh Şevket Bey'i çağırıp ona anlattığını ve muahharan Kulübe gelip murahhas Kemal Bey'e anlattığını ve Müsteşar Mahmut Kâmil Paşa'ya gittiğini, hepsini söyledi. Müsteşar Mahmut Kâmil Paşa vaziyetin iyi olduğunu Yakup Cemil Bey, Hakkı Bey'e söylemiş, bana söylediğinde Mahmut Kâmil Paşa "vaziyetin fena olduğunu" bana söyledi. Onun üzerine ayrıldık. O günden sonra da bir daha kendisini görmedim ve bizzat gidip Nâzır Paşa Hazretlerine de arz-ı malûmat eyledim.

Hakkı Bey ve Yakup Cemil ile evvelce Yâverân Odasında bir mülâkat vâki' olmuş orada ne görüşüldü?

Yakup Cemil Bey Bursa'dan İstanbul'a gelmiş ve bizimle görüşmek için o sırada Bursa'dan gelen Hüsrev Sami Bey'e söylemiş. Yakup Cemil Bey Bursa'dan geldiğinden üç ilâ dört gün sonra biz

Hakkı Bey ile Nezârete gitmiş idik. Yâverân Odasında tesadüf etik. Bu, ramazandan evveldir. Tarihi hatırlayamıyorum. “Bizimle görüşmek istiyormuşsun, esbâbı nedir ve ne söyleyecek ise [n] işte söyle,” dedim. “Hayır hiçbir görüşeceğim yoktur. Her şey iyidir. Hükûmet metindir. Cephe-i harplerde vaziyetimiz fevkaladedir. Zaten matlub da budur. Onun için hiçbir şey görüşeceğim yoktur,” dedi. Hatta işte ikinci mülâkatımızda Hakkı Bey’in yazîhânesinde “Sen fevkalade ahvâlden memnuniyetini gösterdiğin hâlde böyle çarçabuk bu fikir sana nereden gelmiştir?” diye kendisine sormuştum. Onun üzerine bâlâdaki cevabı söyledi. [s. 169]

Seyr-i Sefâin İdarehânesinde ne görüşüldü?

Aradan yani Yâverân Odasında görüşüldükten sonra, ikinci defa olarak birkaç gün sonra Seyr-i Sefâin İdarehânesine geldi. Orada da yine ahvâlden memnuniyetten bahsetti.

Mumailiyhe ahvâlden memnuniyetten bahsettiğiniz zaman zat-ı âlînin ne cevap vermiştiniz?

Pekâlâ, dedik.

Yâverân Odasında görüştüğünüz zaman siz buna karşı “Paşa kendi kardeşini birinci ferik yapmış ve şimdiye kadar koştun da ne yaptın? İşte ben tekâüt oldum.” Bunlarla tabir-i vecihle çalışılmaz, demiş [siniz].

Bendeniz böyle bir lakırdı sarf etmedim ve böyle alçakçasına şahsı itibarıyla (Enver Paşa’nın) bu nankörlüğü ve bu namussuzluğu kabul etmem. Sâniyen, Yakup Cemil Bey, maksadı Kabinayı düşürmek veyahut istifaya davet için bizzat Meclise gireceğini ve kendisine muâırız olacak yalnız Enver Paşa olup onu vuracağını ve Talât Bey’in döneke tabiatıyla olduğundan tarafından vukû’ bulacak tebligata derhâl mutavaat edeceğini söylemişti. Eğer ki bendeniz bir iğbirâr neticesi olarak tekâüt olsa idim evvel-bâ-evvel Yakup Cemil Bey’in fikrini kabul eder ve aynı zamanda Divan-ı Harplere böyle i’timâd edip gelmezdim ve teşebbüsâtına iştirak ederdim.

Hakkı Bey size ne mealde telgraf çekti?

İstanbul’a gel, dedi.

Meserret içtimâ’ından haberdar mısınız?

Hayır.

Evvelce Kabinayı ıskât fikrinden haberdar mı idiniz?

Hayır, ben İzmit’e gittikten sonra bu iş olmuş.

Yakup Cemil Bey ile birinci ve ikinci ve üçüncü mülâkatlarda kimlerle beraber [s. 170] bulundunuz?

Birinci mülâkat Yâverân Odasındadır. Orada Hakkı Bey, ben, Yakup Cemil idik. Başka kimse yok idi. İkinci mülâkat Seyr-i Sefâin[-de] yine orada Hakkı Bey, bendeniz, Hüsrev Sami var idi zannediyorum. Şükrü Bey var mı idi yok mu idi bilmiyorum. Üçüncü mülâkat da Hakkı Bey'in yazıhânesindedir. Orada da ben, Hakkı Bey, Yakup Cemil Bey üçümüzdük.

Tarihlerini tahattur ediyor musunuz?

Birinci mülâkat ramazandan evvel idi. İkinci mülâkat benim İzmir'e [gidişimden önce] ramazanın içindedir. Üçüncü mülâkat bayramın dördünden sonradır.

Siz Yâverân Odasında konuştuğunuz zaman "Bunlar seni de beni de hepimizi tepeletecekler fakat ben Balkan'a çıkar, kurtulurum. Sen kendini koru," diye bir söz söylediniz mi?

Yakup Cemil Bey, müteaddid familyalar taht-ı nikâhına aldığından kendisine bu ahlakta gitmemesini ve bundan bütün arkadaşlarımızın müteessir olduğunu kendisine zımnen söyledim. "Sen bu ahlakta gider isen bütün arkadaşlar senden nefret ederler," dedim. Fakat zımnen söylediğim için Yüzbaşı Şükrü Bey'e söylemiş, Şükrü Bey geldi bendenizden istizâh etti. Bî'z-zarur Şükrü Bey'e de aynen söyledim. Sualde irad olunan kendini koru gibi sözlerin hepsi ya landır.

Kabine tebdilinde umûr-ı dâhiliyenin tagayyüründen bahsedildi mi ve nasıl bahsedildi? Söyleyiniz.

Şimdi bir defa cephe-i harplerin fena olduğunu söyleyen Yakup Cemil Bey herhâlde bu fikirde yalnız değildir ve mumaileyhin dimağı da böyle şeyleri düşünmeye hiçbir vakit müsait değildir. Mumaileyh İttihâd ve Terakki Merkez-i Umûmîsine ve ayrıca Murahhas Kemal Bey'e Harbiye Nezâreti Müsteşarı Mahmut Kâmil Paşa'ya fikrini anlattığı ve Bâbîâlinin yakınında olan Meserret Otelinin üst katında büyücek mikyasta içtimâ' yapıp herkes haber aldığı hâlde bunu Emniyet-i Umûmiye Polis Müdüriyet-i Umumiyesi ve Jandarma Kumandanlığı nasıl haber almadı? Ve işittiğime göre Emniyet-i Umûmiyede Şube Müdürü Üsküplü Mehmet Bey'in hafiyeleri de aşağıda bulunduğu hâlde nasıl olur da bundan Hükûmet adem-i malûmat beyan ediyor? [s. 171] Hakkı Bey derhâl Nâzır Paşa Haz-

retlerinin konağına gidip haber verdiği hâlde gerek İttihâd ve Terakki Merkez-i Umûmîsi gerekse şahısları itibarıyla Mahmut Kâmil Paşa ve Murahhas Kemal beyler niçin malûmat vermemişler? Şu hâlde Yakup Cemil Bey'in arkasında bir kuvvet var yani mumaileyhi teşvik edip ortaya salıveren eşhas olacaktır. Onun için heyet-i muhteremeniz evvela bu ciheti ta'mik etmenizi rica ederim.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Sapançalı Hakkı'nın Yakup Cemil ile muvaceheleri, 25 Ağustos

Sapançalı Hakkı Bey ile Yakup Cemil Bey'in icra kılınan muvâceheleridir. 12 Ağustos 1332 [25 Ağustos 1916].

Hakkı Bey; Siz Romanya'dan geldiğiniz vakit Yakup Cemil Bey'in döneklilik hakkında size karşı vâki' olan izahatına mukâbil siz "Yakup namusuna tevdi ediyorum. Ben senin düşündüklerin gibi aynen bir mesele karşısında bulundum." [deyip] Romanya'da bulunan ihtiyarca bir İngiliz konsolosu ile mülâkat ettiğini ve Enver Paşa, Talât Bey ile temas etsen de Bulgaristan'ı bağışlamak suretiyle Türkleri Almanlardan ayırarak beraberce çalışsak diye teklif-i vâki' olduğunu söylemişsin ve "Benim sualime cevap ver, kabine âzâları üzerinde tesir yapabilir misin? Un meselesi kolaydır," diye size müracaatta bulunmuş ve bilâhare Rusların ısrarına rağmen Londra ile bir hafta muhâbereden sonra unları da verdiklerini söylemişsin.

Yakup Cemil Bey ile yazıhânede buluştuğumuz zaman mumaiyleh bana bir harita yaptı ve evvelce izah ettiğim vecihle vaziyetin fenalığından bahsetti ve İtilâfçılarla [s. 172] anlaşsak, dedi. Ben dahi buna cevaben Romanya'da iken bu yolda bir teklif karşısında kaldım ve orada Mösyö Motu isminde birisi tarafından komite erkânı ve rical-i Hükûmet arasında tavassutta bulunup bulunamayacağını sordu. Ben de cevaben "Ben bu işe karışmam. Sefire git, söyle," dediğimi Yakup Cemil Bey'e söylemiştim.

Mosyö Motu kimdir?

Selanik'te *Ajans Havas*'ın muhbiri idi. Kırante ihtiyarca bir adamdır. Selanik'te iken *Tan* gazetesine yazı yazar idi. Fransız veya İngiliz olacak, pek iyice bilmiyorum.

Bulgaristan[ın] memâlik-i Osmâniye'ye ilhâk esası üzerine Mösyö Motu ile bir söz geçmiş mi idi?

Hayır.

Yakup Cemil Bey; bu mesele hakkında Hakkı Bey'den işittiklerinizi tekrar izah ediniz.

Benim on beş maddelik fikir defterimden Bulgaristan'ın Rume-i Şarkî kısmını bahsettiğim sırada Hakkı Bey:

"Namusuna tevdi ediyorum. Ben de Romanya'da böyle bir teklif karşısında bulundum. Teklifi yapan İngiltere Konsoloshânesinde memâlik-i Osmâniye'ye ithal olunacak unlar hakkında görüşmeye gitmiştim. İhtiyarca İngiltere'ye çok hizmeti sebkat etmiş gayet zeki kâtip veya bir tercümanla karşı karşıya geldik. 'Unları bir tarafa bırak, senin Enver Paşa ve Talât Bey nezdinde kredin açıktır. Onlar da İttifak'tan ayrılarak Bulgaristan'ı kâmilten bağışlamak suretiyle bizimle beraber olsalar. Bunu yapabilir misin?' [dedi.] 'İstanbul'a gitmeden düşünür, yapıp yapmayacağımı söylerim. Şimdi bu un meselesini nasıl halledeceğiz? Siz Türkiye'ye vereceğiniz unun heyet-i mecmuasını her gün mütemâdiyen taşımak mümkün olsa da ancak bir senede yahut bir buçuk senede taşınabilecek bu unları vermekten çekinmeyiniz. Zaten harp tabii bitecek, harpten sonra Türklerle hiçbir iş görmek niyetinde değil misiniz? İlelebet dargın kalacak değiliz ya! Ne olur, bunlara müsaade etseniz?' [dedim.] O tercüman veya kâtip veya konsolos ne ise 'Bu iş ile uğraşalım. Unları verip vermeyeceğimizi sana haber gönderirim. Gelir anlarsın,' [dedi.] Bilâhare yine çağrıtılarak veremeyeceğini, Rusların razı olmadığını [s. 173] bir hafta veya on gün sonra tekrar çağırarak 'Hakkı Bey, Çok çalıştım. Rusların büyük mikyastaki mümânaatına rağmen işte size unları veriveriyorum,' dedi."

Mesele böyledir. Bu mesele hakkında fazla konuşmadığını söylüyorsa da hakikat bundan ibarettir ve "Bu on günlük muhâbere Romanya ile Londra arasında cereyan etti," dedi.

Hakkı Bey; böyle mi oldu?

Bu meselenin yalanı yok, yanlışı vardır. Orada sendika bizim unumuzu vermedi. Alman ve İngiliz sendikaları rekabete düştüler.

Bu aralık vakit kazanmak için İngilizlerle Londra ile muhâbereye koyuldular ve bizim unların bu suretle verilmesindeki tehhürden dolayı birkaç defa Sefarethâneye müracaatım vâki' oldu. Mamafih yine unları alamadım ve bu vak'ayı Yakup Bey'e değil diğer bildiklerime de hikâye ettim.

Hakkı Bey; Yakup Cemil Bey'e Mösyö Motu hikâyesini anlatırken "Yakup namusuna tevdi ediyorum," diye bir söz söylediniz mi ve Mösyö Motu hikâyesini başka kimse[ye] söylediniz mi?

Namus meselesi söylemedim. Mösyö-Motu hikâyesini Harbiye Nâzırı Paşa Hazretlerine hikâye ettim ve belki de başka arkadaşlarıma söylemişimdir.

Yakup Cemil Bey; namus meselesi söylendi mi söylenmedi mi?

Yazihânedeki masanın sol tarafında oturuyor ve mezkûr mevad-dan bahsediyordum. Hakkı Bey oturduğu yerden ayağa kalkarak "Yakup namusuna tevdi ediyorum. Kimseye söyleme, ben de Romanya'da böyle bir mesele karşısında bulundum," dedi.

Hakkı Bey; Yakup Cemil Bey'e Mösyö Motu meselesini Nâzır Paşa'ya açtıktan sonra mı evvel mi söylediniz?

Hatırlayamıyorum.

Yakup Cemil Bey; Hakkı Bey'in 30'uncu sahifeden 36'ncı sahifeye ve 129 ve 142 sahifeye kadar ifadesi[ni] okuyorum, muvâfık-ı hakikat midir?

Evvelki cevabımda bunları söylemiştim. Birinci mülâkatta Mümtaz Bey askerlik aleyhinde ve ahvâlin fena olduğundan bahis ile bazı beyanatta bulunmuş idi. İkinci mülâkat da Seyr-i Sefâin İdarehânesindedir. Ben Hüsrev, Hakkı Bey, Mümtaz Bey ile görüşmüş idik. Orada da Mümtaz rical-i Hükûmet aleyhinde ve Merkez-i Umûmî hakkında bazı nâbecâ sözlerde bulundu. [s. 174]

Yakup Cemil Bey; Hakkı Bey Romanya'dan aldığını size söylediği projede ve diğer beyanatını edille ile tespit edecek bir malûmatınız var mıdır?

Romanya meselesinde ikimiz idik. Acente meselesinde dördümüz idik. Yazihâne meselesinde iki defa ikimiz idik. Meserret'te ikimiz idik. Haydar Bey'de üç olduk.

Hakkı Bey; Yakup Cemil Bey'in 160'ıncı sahifeden 167'nci

sahifeye kadar ifâdâtını okuyoruz, dinleyiniz, buna ne diyeceksiniz? Bunlardan kırk-elli Çerkes meselesine müdâfaanız ne ise söyleyin. Bir de sizin Yakup Cemil Bey'e "Aman bu işi kimseye açma!" demenize mukâbil kendisinin bilakis Merkez-i Umûmî ve sâir yerlerde bunu arkadaşlarına söylemesinden münfail olarak "Aman Yakup sen ne yaptın? İş her tarafa yaymışsın," yolunda muâheze de bulunuşunuza dair Yakup Cemil Bey'in iddiasına ve yirmi üç banknot meselesine dair ne diyeceksiniz?

Bir defa böyle Çerkes meselesi yoktur ve ne de Çerkes'im vardır. Bu kimseye söyleme meselesini her sözünde söylemişimdir, şüyû'u vukû'undan beterdir, diyerek her defa söylemişimdir. Banknot meselesine gelince Yakup, Haydar üçümüz idik. Bizden para istedi. "Adamlarıma vereceğim," dedi. Haydar "Bende para yok," dedi. Ben de "Ne kadar para lazım?" dedim. "Otuz lira lazım," dedi. Ben cebimden paramı çıkardım. Yirmi üç lira çıktı. Yakup Cemil Bey'in de yedi lirası varmış, onu da ekledi, verdi.

Yakup Cemil Bey; Hakkı Bey'in bu üç nokta hakkındaki müdâfaâtına ne diyeceksin?

Çerkes meselesini kendi yazıhânesinde çenemi okşadığı ve "Sen ne yaparsan seninle beraber[im] ayrılmam," dediği zaman, "Sakın bu meseleyi kimseye açma," dediği zaman ikimiz idik. Başka kimse yok idi. Şimdi hatırıma geldi. "Kimseye söyleme ben Hükûmetten korkarım. Çünkü bu Talât olacak [alçak] rahmetli Süleyman Askerî vasıtasıyla beni öldürtmek [s. 175] için peşime adam taktı ve o vakitten beri zehirlerler korkusuyla hariçten yemek yemiyorum. Kendi evimden yemek getirtiyorum. Bizi bitirirler," demişti. "Bu mesâili kimseye söyleme," kaziyesine gelince: Ben bu işleri yabancı olan hiçbir ferde söylemedim ki Hakkı Bey'in Cemiyet namına asabiyesini tahrik etsin. Banknot meselesine gelince: Ben kendi adamları[-mı] doyurmak için "Hakkı paran var mı?" dedim. "Yanımda biraz olacak, bakayım, daha lazım olursa bankadan alır veririm," dedi ve cüzdanından yirmi üç lira çıkardı ortaya attı.

Hakkı Bey; evvelce de para verdiniz mi? yoksa ilk defa olarak mı Yakup Cemil Bey'e bu parayı verdiniz?

Bir defa verdim. Evvelce para vermedim.

İfâdâtınızı imza ediniz.

İmza edelim.

Mümtaz Bey'in Yakup Cemil ile muvaceheleri, 25 Ağustos

Mümtaz Bey ile Yakup Cemil Bey'in muvâceheleridir. 12 Ağustos 1332 [25 Ağustos 1916].

Mümtaz Bey; Yakup Cemil Bey'in 160'ıncı sahifeden 164'üncü sahifede bulunan size ait kısmı okuyoruz, dinleyiniz. Buna ait müdâfaâtınızı söyleyiniz.

Bu gibi bir söz sarf etmediğimi deminki ifademde söyledim. Aynı zamanda böyle bir maksadımız olsa idi Nâzır Paşa Hazretlerine karşı gerekse biraderlerine karşı böyle nankörcesine söz sarf etmiş olsa idim Yakup Cemil Bey'in bütün harekâtına iştirak ederdim. Hatta Selanik Bankasının üst katında Hakkı Bey'in yazihânesinde "Senin Hükûmete karşı yapacağın bir harekette ben ve benim arkadaşlarımı karşında göreceksin," sözünü söyledim. Sâniyen, Yâverân Odasında ilk görüştüğümüz zaman "Sen bu akılda gidersen yalnız kalacaksın bütün arkadaşlar senden dilgîr olacaklar," sözünü zımnen söyledim ve Yakup Cemil Bey bu sözü Yüzbaşı Şükrü Efendi'ye söylemiş, mu-maileyh dahi gelip bendenizden istizâh etti ve Şükrü Bey'e cevaben "Evet, söyledim. [s. 176] Müteaddid defa tehhül ettiğinden arkadaşlarımız belki müteessir olacaktır. Bu iyi bir şey değildir," dedim. Başka bir söz söylemedim.

Yakup Cemil Bey; Mümtaz Bey'in söylediklerini işittiniz. Sizin mu-maileyh aleyhinde serdettiğiniz ifâdâta karşı delâiliniz var mıdır?

Bilmiyorum. Şimdiye kadar kendilerine karşı bir düşmanlığım yok ki bu yolda iftira etmiş olayım. Söylediklerim muvâfık-ı hakikatir.

Yakup Cemil Bey; Mümtaz Bey Seyr-i Sefâin İdarehânesinde ne gibi sözlerde bulundu? Anlatınız, Mümtaz Bey dinlesin (111'inci sahifedeki ifade).

Yukarıda geçen ifâdâtını tekrar etti. (Sahife 111: İfade okundu.)

Mümtaz Bey; Yakup Cemil Bey'in bu ifâdâtını dinlediniz. Ne diyeceksiniz?

Evvela, benim askerlikten çıkmaklığım gözüme yapılan ameli-

yattandır ve hakkımda yapılan raporlar Sıhhiye Dairesinde mevcuttur. İttihâd ve Terakki müfettişliğinden sebep-i istifam ise henüz tehhül ettiğimden vilâyâtta müfettişlik ede[cek] vaziyette değilim. Bu yüzden istifa ettim. Tekâütlük muhassasatım kifâyet etmeyecek fikriyle ve Merkez-i Umûmî murahhaslarından Kemal Bey'in teşvikiyle ticaret etmek istedim. Bir tiftik muamelesinden temin-i maişet maksadıyla ticaret edecektim. Maalesef bu ticarettime yine Merkez-i Umûmî mâni oldu. Ayda elli lira yüz lira muhassasat verip hiçbir müfettişlik etmemek şartıyla memleketimde oturmak üzere Merkez-i Umûmî murahhaslarından Âtîf ve Kemal beyler tebliğ ettiler. Cevaben dedim ki: "Ben müfettişlik edersem mahsûs olan otuz lira maaşımı alırım. Müfettişlik etmedikçe sizden hiçbir maaş kabul etmem ve müfettişlik de edemeyeceğimden bu hususta beni mazur görünüz," dedim. Hatta çiftlik almak istediler, onu da kabul etmedim. Yakup Cemil Bey "Senin ticaret meselesi nasıl oldu?" diye sorduğu zaman "Merkez-i Umûmî beni men' etmiştir. Ticaretten bugün henüz bir karar yoktur," dedim. "Benim maişetime darbe vuruyorlar; beni aç, zelil ve hakir gezdirmek istiyorlar. Bu arkadaşlara teessüf ederim ve çok müteessifim," dedim. "Bittabi böyle gayrimişru ne maaş kabul ederim ne de çiftlik kabul ederim," dedim. Söylediğim söz bundan ibarettir. Eğer ki eşhas aleyhinde söz söylemek [s. 177] ve aynı zamanda bu gibi sözler cürüm teşkil ediyorsa şahsiyat olup siyasete taalluku olmadığından Mehâkim-i Nizâmiye-ye aittir, diye bilirim.

İfâdâtınızı imza ediniz.

İmza edelim.

Ali Haydar'ın Yakup Cemil ile muvaceheleri, 25 Ağustos

Ali Haydar Efendi ile Yakup Cemil Bey'in icra kılınan muvâceheleridir. 12 Ağustos 1332 [25 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey; Haydar Bey ile hangi içtimâ'da bulundunuz?

Meserret Otelindeki içtimâ'da bulunduk.

Haydar Bey'in teklifâtı var mıydı?

Haydar Bey'in teklifi yok. Haydar Bey'e on beş maddelik fikrimi anlattım, o da kabul etti.

Sizin bu on beş maddelik tasavvurâtınız bir hülyadan ibaret olduğunu söylemiş idiniz. Bunun fiiliyat cihetini yani kabine-nin kimlerden ibaret olacağını ve Heyet-i Hâzıra-i Vükelânın nasıl ıskât olunacağını ve onlar mukâvemet ettiği hâlde ne gibi tedâbir ittihaz edileceğini kendisiyle müzâkere ve ona teklif etti-niz mi?

Haydar Bey'e mezkûr mevaddı anlattık. Sonra Hakkı Bey'in de Romanya'da buna dair görüştüğünden bahsettim ve böyle bir işi başa çıkarabilip çıkaramayacağımızı iyi düşünmek lazım geldiğini Haydar Bey'e söyledim. Kendisi gayet ağır bir yük olduğunu ma-mafih bizden ayrılmayacağını herhâlde yine Merkez-i Umûmî ile konuşup meselenin oradan dönmesini söylediler. Haydar Bey ile hemfikirim.

Cebren ıskâta dair bir şey var mı idi?

Öyle bir şey düşünmedik.

İfadenize nazaran Haydar Bey'in tebeddül-i vükelâ mesele-sini Merkez-i Umûmîde bi'l-müşâvere Heyet-i Vükelânın malû-matı tahtında [s. 178] olarak neticelenmesi hakkında beyan-ı rey ettiğin anlaşılmaktadır.

Evet.

Haydar Bey; mesele böyle mi cereyan etti?

Bazı yerleri böyle. On beş maddeyi bilmiyorum. Yalnız olarak bir saat konuştuk. Yakup Cemil Bey, "Ahvâl bozuk. Erzurum tarafına Ruslar giriyor. İtilâf tarafına muvâfık sulh şerâiti dâhilinde geçilecek olursa memleketin kurtulacağı" itikadında olduğunu söyledi. Sonra Kabineye bir teklifte bulunacağını söyledi. Ben de kendisine bu işin ağır olduğunu söyledim.

Neden ağır oluyor? Bu bir teklif ki Hükûmet ve taraftarân-ı Hükûmet arasında kalacaktır.

Ağır idi. Çünkü kabul olunmadığı hâlde cebren Hükûmeti ıskâta teşebbüs edileceğini söylemişti.

Bu sözü Sapançalı Hakkı Bey kabul etmiş mi idi?

Kabul etmedi.

Yakup Cemil Bey bunlara ne diyeceksiniz?

Hakkı Bey o zaman yoktu. Biz ikimiz görüştük. Evvelce kabul etmiş idi. O vakit yalnız idik. Haydar Bey yok idi. İkincisinde Haydar Bey var idi. O zaman Hakkı Bey’de bir ürkeklik sezdim ve bana hitaben “Yakup Cemil ben bunları kimseye söyleme demedim mi? Sen gittin Merkez-i Umûmîye yaydın ve arkadaşlara yaydın. Hükûmet duyarsa?..” diye sözlerde bulunuyordu.

Haydar Bey; orada Hakkı Bey bu yolda sözlerde bulundu mu?

Hakkı Bey ile evvelce konuştuklarından malûmatım yok. Yakup Cemil Bey evvelce Merkez-i Umûmîye, Kemal Bey’e söylediğini bana söyledi. Hakkı Bey de “Mademki bunların bu hususta malûmatı vardır. Git onlara ihvan arasında böyle bir tefrika olmadığını anlat, onlar yapsınlar,” dedi.

“Niye söyledin?” dedi mi?

Mesele zaten gizli değil, “Niye söyledin?” deyip demediğini bilemedim. Hakkı Bey de Merkez-i Umûmîde müzâkere olunmasını münasip görmüş idi.

Bu sözler doğru mudur, Yakup Cemil Bey?

Böyle düşündük. Bu işin ağır olduğunu bizzat ben de dermeyen ediyordum. [s. 179]

Yakup Cemil Bey; evvelki ifadenizde Hakkı Bey’in bu işi kimseye haber verme, diye söylediğini beyan etmiştiniz. Şimdi Haydar Bey’in ifadesine nazaran Hakkı Bey de sizin Merkez-i Umûmîye gitmenizi münasip görmüş.

Selanik Bankasında birleştığımız zaman Hakkı Bey ile yalnız idik. O vakit bana “Kimseye açma,” demiş idi. O vakit iki kişi idik. Haydar Bey yoktu.

Selanik Bankasındaki mülâkat Meserret Otelindeki mülâkattan evvel mi sonra mıdır?

Evvelidir.

Haydar Bey, Meserret Otelinde Hakkı Bey ile buluşulduğu zaman ve mesele Merkez-i Umûmîde duyulduğunda Hakkı Bey ne söylüyordu?

Farkında değilim.

Müteessif görünüyor muydu?

Yine farkında değilim.

Yakup Cemil Bey, sizin müfreze arkadaşlarınızı o gün Me-

serret Oteline celbetmenizden maksat ne idi?

Ben Teşkilat-ı Mahsûsaya memur olduğum için her zaman çağırır, görüşür, para veririm.

O gün ne maksatla çağrılmışlar veya ne fikirle gelmişlerdi? Kendileriyle yakında hareket edeceğimizi görüştüm.

İfâdâtınızı imza ediniz.

Edelim. [s. 180]

Mehmet Lütfi'nin ifadesi, 25/26 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Edirnekapı civarında Sultan Hamamı'nda Meydancık Sokağı'nda 22 numaralı hânede mukim Bahriye yüzbaşılığından mütekâit ticaretle meşgul Âsitâneli 39 yaşında Mehmet Lütfi Efendi bin Yusuf Efendi'nin ahzolunan ifadesidir. 12/13 Ağustos 1332 [25/26 Ağustos 1916].

Sapancalı Hakkı Bey ile bir muameleniz var mı?

Hayır, yalnız bundan dokuz buçuk ay evvel Rusçuk'taki gazlarını vagona yüklemek ve göndermek üzere Rusçuk'a gittim. Bilâhare unlarına baktım. Ben bunları teslim tesellüme memur idim.

Bükreş'e gittiniz mi?

Gittim.

İngiliz konsolos tercümanı veya vekili Mösyö Motu ismindeki kimseyi tanır mısınız?

Hayır.

Hakkı Bey ile konuştuklarını bilir misin?

Hayır.

Hakkı Bey ile Romanya'da beraber bulundunuz mu?

Ben onun yanında hizmetkâr makamında idim. Yanında bulunamazdım.

Romanya'da ecnebilerin buradan giden Türklerle temas hâsıl etmek ve onları İtilâf lehine çalıştırmak maksadıyla sarf-ı himmet ettiklerinden haberdar mısınız?

Hayır.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Mehmet Sabri'nin ifadesi, 25/26 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Kadıköy'ünde Küçük Moda['da] Beytullah Esat Efendi'nin 23 numaralı hânesinde sakın 90 tevellüdlü Manisalı Mehmet Sabri bin İshak'ın ahzolunan ifadesidir. 12/13 Ağustos 1332 [25/26 Ağustos 1916].

Sen Yakup Cemil Bey'i tanır mısın?

Bir defa Teşkilatta ve Meserret Otelinde Eşref Bey ile beraber seferberliğin ilanında gördüm. Ondan sonra da Üçüncü Orduda Pasinler Ovası'nda Yakup Cemil Bey'in alayı geliyor, dediler. O vakit şahsen gördüm.

Sen o vakit kimin maiyetinde idin?

Bekir Bey'in maiyetinde, Milo Fırkasında idim. [s. 181]

Sen İstanbul'a [nereden] geldin?

Bayramın birinci günü Balıkesir'den geldim.

Balıkesir'e ne vakit gittin?

Bayramdan iki ay evvel gittim.

Meserret Otelinde arife günü bir içtimâ' olmuş, sen orada bulundun mu ve işittin mi?

Ne bulundum ne işittim. Ben arife günü Bandırma['da] idim.

İfademi imza eyle.

Mühürlerim.

Enis Avni'nin ifadesi, 26 Ağustos

Enis Avni Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 13 Ağustos 1332 [26 Ağustos 1916].

Bursa'da Satvet Lütfi Bey'in otelinde oturduğunuzu yukarıda ifade etmiş idiniz. Mumailayh Satvet Lütfi Bey, Sabahaddin Bey'in kâtibi ve bu itibarla fırka-i muhalifenin en belli başlı âzâsı olmak dolayısıyla harbin şekli-i mübâşeretinde ve Müttefikînin sureti-i intihâbında fırkasının içtimâ-i mahsûsunu söylemekte bittabi beis göremeyeceği ve hatta sulh-ı münferid için bizzat Hükûmete de müracaat edeceği malûm bulunması-

na göre bu bâbda mumailleyle aranızda geçen musâhabâtı ve ez-ân cümle muhârebeden evvel ve sonraki mütâlaâtını ve hâlen ne düşündüğünü ve Yakup Cemil Bey mayısta oraya geldiği zaman aralarında geçen musâhabâtı izah ediniz.

Bursa'ya gittikten on beş-yirmi gün sonra Lütfi Bey'in oteline nakletmiştim. Bana mumaillehin Sabahaddin Bey'in kâtibi olduğunu söyledikleri vakit -şahsen tanımadığım için- bu ismi Paris şehbender-i esbâkı Lütfi Bey'le karıştırmıştım. Bilâhare bunun başka bir Lütfi Bey olduğunu öğrendim. Oteline naklettiğim günden hemen bir buçuk ay sonra aramızda bir uhuvvet teessüs etti. O zamana kadar resmî ve alel-usûl görüşürdük. Bu uhuvvetin teessüsüne çok ve fakat hususî sebepler vardır. Bana pek çok hüsn-i muamele ediyordu ve kendisinden insanî ve vicdanî birçok muameleler görmüştüm. İtiraf edeyim ki Lütfi'nin şahsiyet-i gayr-i siyasiyesine [s. 182] karşı büyük bir muhabbetim hatta hürmetim vardır. Şahsiyet-i gayr-i siyasiyesine veriyorum. Çünkü şahsiyet-i siyasiyesi hakkındaki vaziyetim büsbütün ve nâ-kâbil-i takrip ve takarrüp bir mahiyettedir. Onun için ilk mübâhasemizde kendisine demiştim ki:

"Azizim Lütfi Bey, size büyük bir hürmetim var. Ve âlem huzurunda da ilan ve itiraftan çekinmem ki bu bana bir hiss-i minnetdarî bile veriyor. İhtimal mübalağa ediyorum. İhtimal iki senelik bir fena zamanın pek hassas ve seri'ü't-teessür kıldığı âsâbımda galat bir tesirin neticesidir. Herhâlde senden müteşekkir ve memnunum. Şu kadar ki bu hissiyatım çok nazik ve daha çok âlicenap şahsına aittir. Siyasi cihete gelince bilmelisiniz ki bu, büsbütün başkadır. Siz bir İtilâfçı değilsiniz hatta ale'l-ıtlâk bir muhalif de değilsiniz. Siz Sabahaddincisiniz. Ve bu tabir, aramızdaki uçurumun umk ve vüs'atini tayin etmeye kâfidir. Çünkü öteden beri malûm olan bu prensip bizim işimize hiç gelmez. Kaldı ki ben bir milliyetçiyim. Bu itibarla o prensip büsbütün işime gelmez. Benim bugün sürgün, menkûb ve mühmel olduğuma, bi'l-iltizam tazip edildiğime, buradan şuraya öteden beriye yangın eşyası gibi sürüklenip atıldığuma bakıp da kalbimde bir hiss-i iğbirâr ve kanaat-i siyasiyemde bir meyl-i inhihaf vardır, zannetmeyiniz. Ben şahısların kurbanıyım. Ve bu, zaman ile tebeddül [edebilir] ve eski hâline gelebilir ve itiraf ederim ki bugün İttihâd ve Terakki ile aramda maddi ve faal bir münasebet kalmamıştır. Belki bunu onlar kopardı, belki ben kopardım. Fakat

bu nisbet şahısların keyfine ve şahsiyetine ait olmadığı için bu ayrılık yalnız maddidir. Ben her zaman ve her yerde İttihâdcıyım. Ve ne olursam olayım, âdetâ bende bir maneviyet hâli alan kanaatim karşısında muhalifleriyle her zaman mücadeleyle hatta bilfiil mücadeleyle hazırım. Size minnetim var, demiştim. Bu şahsınıza aittir. Fakat bugün ve yarın karşında sizi siyasi şahsınızla görürsem veya böyle bir vaziyete tekrar girerseniz en evvel karşınızda beni göreceğinize emin olunuz. [s. 183] Binaenaleyh aramızdaki münasebet ve uhuvveti ona göre idare ve idâme etmeye çalışmanızı rica ederim.”

Benim bu izahım üzerine Lütî Bey hülâsaten şu cevapta bulundu:

“Eğer sizden, başka yani şu sözlerinizin hilafı bir mütâlâa ve kanaat görmüş ve iştmiş olsaydım nazarımda pek, pek küçülecektiniz. Zannımda aldanmamışım. Çünkü ben de bunu me’mûl ediyordum. Çünkü benim de şahsiyet-i siyasiyem ve kanaatim kendi hesabıma böyledir.”

İşte o günden sonra ben, Lütî ile bu anlaşma esası üzerine gayet dost olduk.

[İstitrâd: Şurasını da arz ve izah edeyim ki ben bu kanaat ve fikrimi yalnız Lütî Bey’e söyledim ve kimseye söyleyip açmadım. Hatta burada da söylemek istemezdim. Sebebi var. Bizim memlekette inanmamak ve şüphe etmek, hafiyelikten sonra ikinci derece-i ahlakiyeyi teşkil eder. Benim de bu sözlerime inanmayacaklar bulunması kaviyen muhtemel olduğu için bu kanaat ve efkârım yalnız ona ait kaldı. Hatta burada da tekrar ediyorum. Eğer benim bu kanaatim ve burada tekrar ettiğim sözlerim bir tereddüt ve şüphe hâsıl ederse hepsini geri aldım ve kendimi söylememiş farz ediyor ve bu uhuvvetin arzu edilen bir şekilde telakki edilmesini samimiyetimle kabul ediyorum.]

Şimdi Lütî Bey’in aramızda vukû’ bulan mübâhaseler arasında istidlâl ettiğim siyasi kanaatlerini -kendi telakkilerime göre- izah edeyim. Lütî Bey, Sabahaddin Bey demektir. Alel-ıtlak böyledir. Sabahaddin Bey’in efkâr-ı siyasiyesi, efkâr-ı ilmiyesi hatta efkâr-ı husûsiye hatta aileviyesi teşâhhus etmiş ve Lütî Bey olmuştur.

Umumiyyet itibarıyla Sabahaddin Bey’in mesleği malûmdur. Bu meslek arasında bir son safha vardır ki o da Harb-i Umûmî’ye aittir. Harb-i Umûmî’de Sabahaddin Bey’in kanaati İtilâfçıların kanaati-

dir hatta kraldan ziyade kral taraftarı olacak derecede. O kadar ki ihtimal İtilâfçılar galibiyetlerinden bir an için olsun şüphe ederler fakat Sabahaddin Bey bundan güneşin parlak ve paraların yuvarlak [s. 184] olduğu kadar emindir. Mübalağasız söyleyeyim: Şimdi rü-esâ-yı İtilâf bi'l-farz Grey, Poincaré falan gelip “Mağlup olacağız,” deseler Sabahaddin Bey, “Yalan söylüyorlar, İttifak’a satılmışlar,” diye onlarla bozuşur. Bu, hakikattir.

Bu kanaat yalnız siyasi prensiplere münhasır değildir. İlmî ve fennî kanaatleri de böyledir. Bazı inkisâr-ı hayale uğradığı hâlde yine vazgeçmez. Bence o bir manyaktır ve a'râzı yalnız ve yalnız “İttihâdçılara muhalefet olsun da ne olursa olsun”dan ve teferruatından ibarettir.

Harb-i Umûmî başladığı zaman İtilâfçılar buna müracaat ediyorlar. Benim kanaatim bizzat onun İtilâfçılara müracaat ettiği tarzındadır. Her ne ise İtilâfçılarla bizim Hükûmet arasında bir anlaşma simsarlığı deruhde etmiş. Bunun ikinci vasıtası da Lütî Bey olmuş. Avrupa'dan müracaat etmiş, Hükûmet mütemâyil görünmüş ve Lütî Bey'le arkadaşlarını afv ve tahliye edip İstanbul'a getirmiş. Burada uzun ve mahrem mübâhasât cereyan etmiş ve Avrupa ile Hükûmet arasındaki muhâbere vasıtası Lütî Bey olmuş. Kendisine karzen üç yüz lira vermişler ve Avrupa'ya giderse avdet edeceğine namus üzerine söz vermişler. Fakat kaç defa Avrupa'ya gidip gelmiş, burasını anlayamadım. İtilâfçılar “Türkiye yalnız bî-taraf kalsın,” için birçok şey teklif etmişler; ezcümle -aklımda kaldığına göre- tamamîyet-i mülkiyemiz, Boğazların masûniyeti, Goben nam-ı diğer Yavuz vapurunun Reşâdiye'ye mukâbil bize terki gibi bir sürü ve hayal-nüvâz menâfî... Buna mukâbil yalnız dostâne bî-tarafılık istemiş. Fakat bu tabir içinde pek müteaddid ve kesir tekâlif-i tâliye varmış ki mühim oldukları için malûmat vermemişti. Yalnız birisi Sabahaddin Bey'in afvı meselesi olduğunu söylemişti. Hükûmet “Sabahaddin Bey'i affedeceğiz, gelsin,” demiş, burada anlaşalım. Mumaileyh afvı kabul etmemiş. Bir mahkeme-i adliye huzuruna çıkmak istemiş. O mahkeme kendisini muhâkeme etmeli imiş. Beraat ederse beraat etti, denilmeli ve beraat etmezse terettüb-i cezayı icra etmeli imiş. Hükûmet bunu kabul etmemiş ve bu adem-i kabulü için bazı esbâb-ı hususiye-i siyasiye dermeyeran etmiş ki burada tekrara lüzum yok. [s. 185] Nihayet Hükûmet reddetmiş ve anlaşmak kâbil olamamış.

Bunun üzerine Lütî Bey'i Bursa'ya göndermişler. Fakat onlar tek-liflerinde musır ve bu tekâlifin kabulü Devletçe faydalı imiş. Harp; nokta-i nazarlarınca İtilâf'ın galibiyeti ile neticelenecektir. İttifak'ın galibiyeti muhtemel olmamakla beraber şayet galip gelirlerse bunda galip gelen İttifak grubu değil, bu grup içinde Almanya'dır. Binaenaleyh Türkiye kalmamış olacaktır. Almanya Türkiye'yi bir müstemleke değil belki öz vilayeti gibi benimseyecekmiş. Fakat İtilâf galip gelirse behemehâl Devlet kurtulacakmış. Devlet'in şahsiyet-i siyasiye ve tarihiyesine halel gelmeyecekmiş. İtilâfçılar menâfi'i iktizası böyle yapacaklarmış. Mâhâzâ Devlet kurtulmak için ve onu ibkâ edebilmeleri için Osmanlı hudutlarından birçok tenzilat, hukuk-ı siyasiyesinden birçok tanzimat icra edilecek ve takyiden ibkâ kılınabilecekmiş. Fakat bittabi ibkâ olunacak bu Devlet'in idaresine geçecek hükûmet -bir daha aleyhlerine kıyılamamak için- kendi i'timâd ettikleri adamlardan intihâb edilecekmiş.

Mamafih bu kurtuluşu daha esaslı ve daha müstakil bir hâle getirmek için İtilâfçılarla anlaşmak her zaman için kâbilmiş, vakit henüz geçmemiş. Münferid bir sulh yapmak imkân dâhilinde imiş. Şayet vakit zâyı olursa Alman kuvveti ve donanması -bizdeki- memleketi daha kuvvetli bir nezâret altına alırlar ve binaenaleyh sonra vukû' bulacak sulh teşebbüsleri müsmir olamazmış. Hatta sulh-ı münferid hakkında İsviçre'de bizim Hükûmetin teşebbüsâtta bulunduğu mervî imiş. Mamafih bunu Avusturya gazeteleri yazmıştı. Ezcümle bir rivayet neşrolunmuştu. Hükûmet güya Galicya'daki askerini geri çekmek istemiş ve bu maksadıyla münferid sulha teşebbüs etmek istediği anlaşılmıştı. Zannedersem Hırvat gazeteleri yazıyordu.

Yakup Cemil Bey orada iken bu hususta Lütî Bey'le aralarında bir mübâhase cereyan edip etmediğini ve siyasete ait -ne olursa olsun- bir münâkaşa vukû' bulup bulmadığını katiyyen bilmiyorum. [s. 186] Benim yanımda katiyyen böyle bir hadise ve muhâvere cereyan etmedi. Kendileri pek az görüştükleri için vâki' olduğunu da zannetmem. Mamafih benim mevcut bulunmadığım bir zamanda dedikodu etmişlerse bundan katiyyen malûmatım yoktur.

Yalnız bir defa yanımda siyasete değil, harbe dair bir küçük bahis oldu. Lütî Bey Kafkas hududundan pek bedbin idi. Esasen her şeyden, bütün vaziyetten bedbindir. Yakup'un gelmesini ve Kafkasya harekâtında büyük alakasını bildiği için sözü getirerek oradaki va-

ziyetimizi sordu. Yakup gayet nikbin bir surette ve hatta kat'iyetle vaziyetimizin lehimize neticeleneceğini vak'alar, hikâyelerle temin etti. Ve hatta kendisinin müstakil bir fırka ile oraya gitmek üzere olduğunu söyledi. Bundan Lütfi Bey müsterih göründü ve ben ber-mu'tad heyecana düştüm ve Yakup'la beraber Kafkas'a gitmeye karar verdim. Vak'a ve mübâhase bu kadardır. Fazlasını ve tekrar edip etmediğini bilmiyorum.

Yaver Murat'ın Yakup Cemil ile muvaceheleri, 26 Ağustos

Yaver Murat Efendi ile Yakup Cemil Bey'in icra kılınan muvâceheleridir. 13 Ağustos 1332 [26 Ağustos 1916].

Yaver Murat Efendi; ifâdâtınızı okuyoruz. Dedikleriniz bu, sözlerinizi te'yid ediyor musunuz? Buna ilave ve tayyedeceğiniz şey var mıdır?

İfademi dinledim. Başka ilave edecek bir şeyim yoktur.

Yakup Cemil Bey; Murat Efendi'nin ifadesini dinlediniz. Bu ifadeye karşı ne diyeceksiniz?

Bu ifadeye karşı on beş maddeden ibaret olan mahud fikri Murat Efendi'ye anlattım. Nevzat Bey'e de anlattım. Fikrimi dinledi ve fazla olarak "Demek ki gazeteler bundan sonra Almanları methetmekten vazgeçecek, İngilizleri methe başlayacak," dedi ve "Sen iyi düşünürsün, ne emredersen amadeyim," dedi. Bu çocu[k] da Nevzat Bey gibi terfi edememesinden dilgîr olsa gerektir ki hemen benimle beraber oldu. İyi [s. 187] düşündüğümü bildiği hâlde beni kendi ifadesinde yazdığı gibi "öldürürler, asarlar" lakırdısını olsun söylemiş olsa idi belki insanın yaptığı işten dolayı veyahut yapacağını tasavvur ettiği bir işten vazgeçmesini düşünürdü. Ona da sehpanın kısa boylular hakkındaki alacağı vaziyetten ve daha birçok şeylerden bahsetmiştim. Bunları dinleyişi, benim yanıma devamı, o da benim gibi ya böyle meselelere aklı ermeyip de yaptığını doğru zannedenlerden veyahut Hükûmete bu gibi müfsitlerin harekâtını fazlaca rapor verebilmek için birkaç gün daha beraber bulunmayı tercih etti. Herhâlde ben de Murat Bey'i zaten muharebâta olsun fena düşün-

meyenlerden tanıyordum. Yalnız beni ikaz etmediği için son hatası olsa gerektir. Ben bu arkadaşlara şirzime-i kalîle tarafından icrasına teşebbüs olunan taklib-i hükûmet meselesinden hepimizin bir gün ipe çekileceğimizi anlatmıştım.

İfâdâtınızı imza ediniz.

İmza edelim.

Enis Avni'nin ifadesi, 26 Ağustos

Yakup Cemil Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 13 Ağustos 1332 [26 Ağustos 1916].

Hasan Hoca, Tahniye Müdürü Hakkı, Maçkalı Ahmet, Yenişehirli Ali Haydar[’la] yekdiğerine haberdar etmeksizin ayrı ayrı görüştüğünüz haber veriliyor.

Doğrudur. Bunlara hep on beş maddeyi okudum. Ayrı ayrı izah ettim ve fazla bir şey söylemiş isem onu da söylesinler.

Bu mesele için Sûdî ile görüştünüz mü?

İşte Hakkı Sapanca'nın Çerkesleri nasıl ise Sûdî onlardan eşedir. Onun için bu gibi vatan ve millete taalluk eden mesâil öylelerinde yer bulunmaz.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 188]

Hasan Hoca Efendi'nin Yakup Cemil ile muvaceheleri, 26 Ağustos

Mülazım-ı Evvel Hasan Hoca Efendi ile Yakup Cemil Bey'in icra kılınan muvâceheleridir. 13 Ağustos 1332 [26 Ağustos 1916].

Hasan Efendi; ifâdâtınızı okuyorum. Dinleyiniz. İlave ve tayyedilecek bir şeyler var mı?

İfadem okundu. İlave edecek bir şeyim yoktur.

Yakup Cemil Bey ifadenizde geçen beyanatı size ne gün söylemişti?

Ya arife günü veyahut arifeden bir gün evvel söyledi.

Dâhiliye Nezâreti Yaveri Ömer Abdülkadir Bey size ifade-nizdeki emri ne gün verdi?

Ertesi gün verdi.

Sapancalı Hakkı Bey size ne gün “Oraya gelecekleri süngüye koy,” diye telefon etti?

Hakkı Bey, Ömer Abdülkadir Bey’den daha evvel söyledi.

Mümtaz Bey ne zaman söyledi?

Mümtaz Bey, Seyr-i Sefâine bayramın ikinci günü gitmiş idim, o gün söyledi.

Ömer Abdülkadir Bey size o emri verdiği zaman siz bu emrin böyle vehleten verilmiş olmasından ne anladınız?

Tevahhuş ettim.

Niçin?

Çünkü meselenin ehemmiyetini büsbütün anladım. Bâbîâliye geleceklerini anladım. Onun için tevahhuş ettim.

Bâbîâliye kim gelecek dedi?

Ömer Abdülkadir Bey, “Yakup Cemil Bey Bâbîâliye geleceklermiş,” dedi. Bu emri de onun için veriyor.

Siz Yakup Cemil Bey’den işittiğinizi Ömer Abdülkadir Bey’in bu emri verdikten sonra kendisine söylediniz mi?

Hayır, söylemedim. “Kendimi teşhir etmeyeyim,” dedim.

Demek ki Yakup Cemil Bey ile konuştuğunuz zaman işin ehemmiyetini anlamadınız, öyle mi?

Anlamadım. “Siz nâzırlarla daima görüşüyorsunuz. Siz nâzırlara sorunuz,” dedim.

Siz Hakkı Sapanca’nın evine gider misiniz, bayramlarda ve sâir vakitlerde?

Hayır, gitmem.

Sapancalı Hakkı Bey’in biraderi Bâki Bey’i tanır mısınız?

Tanırım. [s. 189]

Seyr-i Sefâine gidişiniz Mümtaz Bey’i görmek için mi?

Hayır, Galata’dan geçerken pencerede Hakkı ve Mümtaz beyleri gördüm. Bayram olmak münasebetiyle gittim, görüştüm.

Orada bu tedâbirden yalnız Mümtaz Bey mi bahsetti, Hakkı Bey bir şey söylemedi mi?

Mümtaz Bey bahsetti. Hakkı Bey bir şey söylemedi.

Sonra Hakkı Bey'in telefon etmesi ve Mümtaz Bey'in söylemesini Yaver Bey'e malûmat verdiniz mi?

Malûmat verdim.

Ne dedi?

Pekâlâ, dedi.

Yakup Cemil Bey; İfâdâtını dinlediniz, buyurunuz.

Hasan Efendi'yi bana Sapançalı Hakkı Bey tavsiye etti. Ben de kendisini Meşrutiyet'in ilanından sonra tanıdım. Herhâlde iyi bir arkadaş olmasa Bâbîâliye muhafız yapmazlar, bunun için kendisine on beş maddelik ma'hud döneklik hakkındaki fikirlerimi anlattım. Anlayıp anlamadığını bana bildirmezden evvel bu işte kimlerin olduğunu sordu. Ben de Hakkı Sapanca, Ali Haydar ve sâir arkadaşlar olduğunu [söyledim]; zaten kendisi görmüş idi. Hemen maddeleri de kabul etti. Yukarıda bahsettiği gibi ne Yakup Cemil'in deliliğinden ve ne bu programın kötülüğünden yalnız bu işin içinde Hakkı ile Mümtaz'ın bulunması kâfi idi. Zaten kendisi alaydan olduğundan herhâlde terfi etmek ihtimali başka türlü olamazdı. Eğer Hükûmete sadık ve Bâbîâlinin hakiki bir muhafızı olsa idi daha bayramdan birkaç gün evvel olan bu projeyi Talât Bey'e veya Yaver'ine açmak suretiyle bizim de velinimetimiz olan mahallere haber verir veyahut oraya haber vermezse bile Yakup Cemil'i temizlemeye kendince karar vermesi lazım idi. O gerek efradını tekrar yemin ettirmek suretiyle ve gerekse bir yerde Hakkı Bey'in telefonunu anlattım demesi daha evvel ikrar etmesinden de anlaşılıyor ki Yakup Cemil'i bir belaya sokmak için çalışanlar meyanında dâhil olduğunu zannediyorum.

Hasan Efendi; bu ifadeye karşı ne diyeceksiniz?

On beş maddelik bir şey bahs olunmadı. Belki diğer arkadaşlarına açtı da meşguliyetine binaen bana da açtığını zannediyor. Bana yalnız istizâhta bulunacağından bahsetti [s. 190] ve söylediği gibi bu işte kimler olduğunu sordum. Orada ancak bir dakika kadar durdum. Odada Murat, Haydar, Nevzat, Yenişehirli Haydar Bey, Maçkalı Yüzbaşı Ahmet Bey var idi. Hakkı Sapanca yoktu. Delilikten falan bahsetmedim. Kendisi bana söylediği "Vükelâdan istizâhâta bulunacağım," demiş idi. Ben de daima vükelâ ile temas ettiği için evvelce görüştüğü gibi görüşecek zannıyla Yaver'e ve Talât Bey'e haber vermemiş idim. Yakup Bey bana bu yolda bir şey aç[ma]dığı için işin ehemmiyetini takdir edemedim. Sonra o gece odamda dü-

şündüm ve Murat Efendi'yle de tramvayda görüştüm. Ondan sonra zihnimi işgal etmeye başladı.

Yakup Cemil Bey; böyle diyor. Ne diyeceksiniz?

İnkâr ediyor.

Hasan Efendi; öyle mi?

Katiyyen.

İfâdâtınızı imza ediniz.

İmza edelim.

Tahniyeci Hakkı'nın Yakup Cemil ile muvaceheleri, 26 Ağustos

İbrahim Hakkı Bey ile Yakup Cemil Bey'in icra kılınan muvâceheleridir. 13 Ağustos 1332 [26 Ağustos 1916].

Hakkı Bey; İfâdâtınızı okuyorum, dinleyiniz. İlave ve tayyedece[ği]niz var mı?

Bu kısım ifademde ilave edecek başka bir şeyim yoktur ve doğrudur.

Yakup Cemil Bey, bu ifade[ye] karşı ne diyeceksiniz?

On beş maddeyi Efendi-i mumailiye de anlattım. Aynen kabul etti ve benden katiyyen ayrılmayacağını bana söyledi ve Polis Müdürlüğüne kendisinden başkasını tayin etmemekliğimizi ve kendisini oradan iftira ile atarak çıkarmaya sebep olanların canına sı.....ğını yalnız revolveri olmadığını benim revolverimi aldığını [söyledi]. O gün kibrit meselesi için ayrılmış ise de ondan sonra telefon etmeksizin sadık arkadaş olmak dolayısıyla her gün yanıma geldi. Beraberce yedik, içtik, oturduk. Benim fikrimin muvâfık-ı akl olmadığından bahsediyor. Kendisi Hükûmete evvelce hizmet etmiş ve Hükûmetin kısm-ı siyasisinde bulunmuş zevâtan olduğundan Hükûmete ihbar etmediği gibi beni dahi ikaz etmedi. Daima seviyor, sevinçli bir vaziyette bulunuyordu. Şuna teşekkür olunur ki benim kansız meseleyi halledeceğimi söyleyebilmiş ve kendisinin Merkez-i Umûmîye dair almış olduğu [s. 191] vazifede Merkez-i Umûmîdeki arkadaşları öldüreyim mi sualini bana sorarak burada yazdırmamış; iyi ki Merkez-i Umûmîde de kan dökülmemesi için

kendisine fazla bir şey söylememişim. Benim efradımı iâşe için vermiş olduğum on liradan neden bahsetmemiş. [Bu efrad Fehmi, Murat ve yukarıda isimleri geçen birkaç kişi]dir. Bunlara yemek parası verilmişti. Yalnız akıllı adam diye çağırdım ve benim düşündüğüm gibi akıllı çıktı. Hiç kimseye bir şey söylemedi.

Hakkı Bey; bu ifadeye karşı ne diyorsunuz?

Yakup Bey'in dediği on beş madde mevzubahis olmamıştır. Bana söyledikleri demin okunan ifademde birer birer tasrih edilmiştir. Bana teklif edilecek memuriyete gelince bundan da haberim yoktur. Çünkü evvela ben Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi makamını işgal edemeyeceğimi bilirim. Revolver meselesi: Revolveri ben değil, bunu "Senin tabancan yoktur," diye Yakup Cemil Bey verdi ve tabancayı Yakup Cemil Bey değil o sırada orada bulunan Nevzat Bey verdi. Merkez-i Umûmîdeki vazifeden dolayı: "Merkez-i Umûmî âzâlarını öldüreyim mi?" sualini sormadım. Meseleyi Hükûmete haber vermek meselesine gelince ifade-i ibtidâiyemde tasrih ettiğim vecihle keyfiyeti Dâhiliye Nezâreti Müsteşarı İsmail Canbolat Bey'e söyledim. Para meselesine gelince verilen para on lira değil, otuz liradır. Onu Nevzat Bey'e, onu Mülâzım Hasan Efendi'ye ve onu da o sırada Otelde bulunan arkadaşlarına verilmek üzere idi. Bunlardan yirmi lirasını Nevzat Bey'e verdim. On liradan üç lirasını Fehmi Efendi'ye, diğerlerini de bir iki kişiye verdim; hatırlayamıyorum. Eğer ben Yakup Bey'in teklifâtına taraftar olsa idim Sapançalı Hakkı'ya ve Haydar Bey'e Yakup Cemil Bey ile görüşmeye çıkacakları sırada Meserret Otelinde kâtibin odasında oturduğumuz sırada "Yakup Cemil Bey fazla müteessirdir. Kendisini teskin ediniz. Çünkü Yakup Cemil Bey bizim kıymettar arkadaşımızdır," dedim ve Sapançalı Hakkı ile ve Haydar Bey'i çağırıp sorarsanız mesele tamamen tavazzuh eder. [s. 192]

Yakup Cemil Bey; revolveri sizden değil Nevzat Bey'den aldığını söylüyor. Paranın otuz lira olarak on lirasını Nevzat Bey'e, on lirasını Hasan Bey'e ve mütebâkisini de diğer arkadaşlara tevzi edileceğini bahsediyor, öyle midir?

Aynı oda dâhilinde iki elden dolaşmak[ta]tır. Yoksa revolveri Yakup Cemil'den almadım, Nevzat'tan aldım, demek: Revolver benimdir. Nevzat Bey Merkez Kumandanı olacaktı. Revolveri Nevzat Bey vermiştir ve parayı aldığını inkâr etmiyor hatta almak ve tevzi

etmek gibi salâhiyet-i vâsi'ayı haiz olduğunu ikrar ediyor.

Yakup Cemil Bey; İtilâf tarafı da muvâfakat etti, demişsiniz. Hakkı Bey öyle söylüyor, ne diyeceksiniz?

İtilâf tarafından Romanya'da Sapancalı Hakkı Bey'i bu hususta muvâfakat ettiklerinden galat olsa gerektir. Sapancalı Hakkı Bey'e Romanya'da böyle denilmiş olmasından nâşi Hakkı Bey'e böyle söyledim.

Yakup Cemil Bey; Hakkı Bey 152'nci sahifedeki ifadesinde "sizin evvela Heyet-i Vükelâya istifayı teklif edeceğinizi ve muvâfakat edilmediği takdirde cebir isti'mâl edileceğini söylediğinizi söylüyor. Ve Hakkı Bey'i hizmet hususunda muhayyer bıraktığınızı ve Merkez-i Umûmî kapısında hazır bulunmaklığını tavsiye ettiğinizi ve bu işi Midhat Şükrü ve Nazım beylerle dahi görüşerek onların muvâfakat ettiklerini" ilave ediyor. Buna ne diyeceksiniz?

Meselenin bidâyetinden anlatayım. Bu on beş madde hatıra geldiği zaman yani dört buçuk ay mukaddem Kemal Bey'e açılmış ve sonradan Merkez-i Umûmîden birçok arkadaşlara karşı Talât Bey'in odasında alenen söylemiş olduğu[m]dan galat olsa gerektir ve Heyet-i Vükelâ hakkında ihtiramdan başka bir sözüm dahi yoktur. Bu ihtimal kendini kurtarmak için Polis Müdürümüz Hakkı Bey söylemiş olsa gerek [s. 193] hizmet hususunda Hakkı Bey bana iyi bir vazife ver, diyordu. Kendisine vazife verilmedi. Binaenaleyh muhayyer de bırakılmadı.

Hakkı Bey; Yakup Cemil Bey ifâdâtınızı tekzip ile döneklik keyfiyetinin mukaddema Kemal Bey'e açılmış ve ondan sonra da Talât Bey'in odasında alenen görüşülmüş ve Merkez-i Umûmîde de bahsedilmiş olduğunu yoksa yalnız Midhat Şükrü ve Doktor Nazım beylere söylenilmemiş olduğunu beyan ediyor ne diyeceksiniz?

İfade-i sâbıkamda da söylediğim vecihle bana Merkez-i Umûmîde dört ay mukaddem Talât Bey'in -İzmir mebusudur- odasında, şeklinde değil ve fakat yalnız meseleyi Doktor Nazım ve Midhat Şükrü'ye de anlattığını söyledi. Ne vakit anlattığını ve ne surette anlattığını söylememiştir. Mutlak surette söylediği bu sözü ben de size aynen nakletmiştim. Yakup Bey meselenin suret-i muslihânede halledileceğini bana söyledi. Ve bu sözümü yine tekrar ediyorum ve

hatta Heyet-i Vükelânın menâfi-i memleketi takdir edeceklerinden dolayı bu fikri kabul edeceklerini söyledi. Ben ifâdât-ı sâbıkamda tamamen musırrım. Yakup Bey'in âhiren söylediği para ve tabanca meselesini bir daha hülâsa edeyim: Tabanca benim talebimle değil "Al senin yanında bulunsun," sözüyle masanın üzerine bırakılmıştır. O sırada zaten mesele daha konuşulmamış idi. Yani bana tabancanın verildiği ramazanın yirmi sekizinci günü zevâlî saat beş buçukta veya altı ki Yakup Bey o zaman ifade-i ibtidâiyemde de söylediğim vecihle teklifât-ı siyasiyesinden beni haberdar etmemişti. Tabanca elyevm nezdindedir ve bunu Dâhiliye Nezâreti Müsteşarı İsmail Canbolat Bey'e sarâhaten söyledim. Polis müdüriyeti meselesine gelince: Meseleye daha ramazanın yirmi dokuzuncu günü zevâlî saat on yahut on buçukta taraftar olmadığım şununla sabittir ki Hakkı ve Haydar'la [s. 194] Yakup Bey'in müzâkeresinden evvel Hakkı ve Haydar'a Yakup Cemil Bey'in teskin edilmesini söylediğim sözler ki Hakkı ve Haydar beyler celbedilirse aynen söyleyeceklerdir. Meseleye taraftar olmadığının ikinci delili, Yakup Cemil Bey'in "Mesele şimdilik kaldı. Şu otuz lirayı on tanesini Nevzat'a, on tanesini de Hasan Hoca'ya, on tanesini de benim arkadaşlarıma dağıt," demesinden sonra bile -ki bu söz arife günü yani vak'anın ikinci alafranga on bir buçuk on iki sularında söylenmişti- ertesi günü alessabah Sapançalı'nın Mirgün'deki yalısına giderek Yeni-bahçeli Yüzbaşı Şükrü Bey'in huzuruyla Sapançalı Hakkı'ya mesele hakkındaki nokta-i nazarımı sarâhaten söylemekliğimdir. Şükrü ve Sapançalı Hakkı beyler davet edilirse bu cihet de tahakkuk eder. Meseleye taraftar olmadığının üçüncü delili: Bayramın üçüncü veya dördüncü günü yani teklifâtan üç veya dört gün sonra Dâhiliye Müsteşarı Bey'e anlattığımdır. Eğer Dâhiliye Nâzırı Çanakkale[de] ve İsmail Canbolat Bey Bulgaristan'da olmasa idi şüphesiz ki daha evvel anlatırdım.

Hakkı Bey; "Yakup Cemil Bey bana otuz lira verdi. 'Bunu maiyetim efradına, Nevzat Bey'e vesâireye dağıt,' dedi," di-yorsunuz. Yakup Bey maiyeti efradına birçok iller gezdirmiş ve beslemiş olması itibarıyla bu paraları tevzi'de sizi tavsît etmesinden maksadı ne idi?

Bunun sebebini bilemem fakat o vakit Yakup Bey'in refakatinde bulunan Üsküplü Selim ve Mehmet ağaları tanıdığımdan dola-

yı belki bu noktadan vermiştir. “Nevzat Efendi ile Hasan Efendi’ye verilecek olan parayı da al, onar lirasını bunlara ver,” dedi. Ben de Nevzat’ı hemen kapıdan çıkar çıkmaz orada buldum ve kendisine yirmi lirayı verdim. Nevzat Efendi zannederim bu meseleyi sarâhâten söyler. Yalnız şurasını da tekraren söyleyeyim ki tabanca bana her nev’ [s. 195] teklifâtta mukaddem ve benim talebim sebkâtmeksizin verilmiştir. Yalnız tenvir-i mesele[ye] hizmet eder ümidiyle yine tekrar ediyorum. Yakup Cemil Bey bana hiçbir vakit falanı öldüreceğiz, filanı şöyle edeceğiz, sözünü söylemedi. Kendileri şimdi Polis Müdüriyet-i Umûmiyesine talip bulunduğumu ve şayet meseleye muvaffak olursak mukaddema beni oradan azletmiş olanlardan ahz-ı intikam alacağımı söylüyor. Bu ciheti de reddederim. Çünkü ben Polis Müdüriyetinden isnat ve iftira ile azledilmedim. Bunun da celî şahidi Şehremanetini işgal eden Bedri Bey’dir. Ondan sorulabilir.

Hakkı Bey; Polis Müdüriyetinde ne vazifesi görüyor idiniz?

Doğrudan doğruya müdür-i umuminin emri altında muhalefet-i gayr-i meşru’â meselesiyle iştigal ederdim. Yani Hükûmet-i hâzıra aleyhine müteşekkil ve gayr-i meşru esaslara istinat eden muhalefet cereyanlarını tetkik ve tettebbu ederdim.

Maaşınız ne kadar idi?

Bin beş yüz kuruş maaş alırdım. Ayrıca yani Dairenin haricinde gördüğüm vazifeler için sarf ettiğim masrafı alırdım.

Bu işe hangi tarih[te] tayin olundunuz ve hangi tarih[te] azloldunuz?

Bu işe 329 senesi eylülünde Azmi Bey’in müdüriyet-i umûmîliğinde girdim. 330 teşrinievvelinde infisâl ettim.

Bu memuriyetten evvel ne işte idiniz?

Ondan evvel on iki gün kadar Arnavutköy merkez memurluğunda bulundum.

İnfisâlinizin sebebi ne idi?

“Sizi severim fakat Samuel Efendi’nin azli[yle] sizin de idareten Dairenden çekilmeniz icab ediyor. Mamafih size dışarıda bir memuriyet bulacağım,” diye Bedri Bey söylemişti.

Şimdiki vazifeye ne zaman tayin olundunuz?

Geçen sene 13 Kânunusânî’de Uzunköprü Hudut Emniyet Müfettişliğinden Mersin’e tahvilimi söylediler; kabul etmedim. Nisan

ibtidâlarında zannederim. Şehremini İsmail Canbolat Bey idi. Onun zamanında bu memuriyete tayin olundum.

Yakup Bey bu paraları size verdiği zaman sebebini de tasrih etti mi?

Etti. Bana söylediği sözleri aynen naklediyorum: “On lirasını Nevzat Efendi’ye, on lirasını Hasan Hoca’ya ver. On lirasını benim arkadaşlarıma dağıt, şimdilik yesinler,” dedi. [s. 196]

Hakkı Bey; Yüzbaşı ve mülâzım-ı evvel olan Nevzat ve Hasan efendilere Yakup Cemil Bey onar lirayı ikram mı ediyor veya bunlara ikraz mı ediyor veya yemeklik için iâşe parası mı veriyor? Burasını izah edin.

Bendenize paranın niçin verildiğini söyle[me]di. Kendi arkadaşlarına ver, dedi. Yalnız Nevzat ve Hasan Efendi’ye verilmesinin sebebini söylemedi.

Hakkı Bey; siz bu suret-i tevziden ne anladınız?

Hissimi tarif edemem. Lakin vaziyet-i meselenin tehir veya adem-i kabul dolayısıyla arkadaşlarına verilmiş bir para olabilir. Çünkü benim kendilerine para dağıttığım adamlar öteden beri Yakup Bey’in idaresinde taayyüş eden adamlar ve Yakup Cemil Bey’in evinde oturan adamlardır.

Hakkı Bey; bu para Yakup Bey’in mi yoksa Yakup Bey bu parayı başka bir yerden mi almış?

Orasını bilemiyorum.

Memuriyet-i hâzıranızda ne kadar maaşınız vardır?

Bin beş yüz kuruştur.

Şimdiki ifâdâtınızdan anlaşıldığı vecihle siz mektepten mezun zâbıta işlerinde ve betahsis hidemât-ı mutenâ-bahâda bulunmuş ve hâlen de seferberlik dolayısıyla ihtiyacat-ı umûmiyeyi yüklenmiş olan Şehremanetinin nazik bir şubesinde epeyce bir mevkide bulunmakta olmanız hasebiyle alelade bir adama tevdi olunacak vezâifi tahmil etmeniz ve Yakup Cemil Bey’in de hatta arife günü Meserret’teki odanın civarında bulundukları taayyün eden Fehmi Efendi, Selim, Mehmet gibi maiyetine verilecek bu akçenin tesviyesini size tahmil etmesi ve sebebini de tasrih etmenizi [s. 197] müsteb’ad ve bu parayı size ne gün verdi?

Hakkı Sapançalı’nın birlikte olup olmadığını yukarıda söyledi-

ğim gibi Yakup Cemil Bey bana “Mesele kalmadı. Şu otuz lirayı al; on lirasını Hasan Hoca’ya, on lirasını Nevzat Efendi’ye ve on lirasını da arkadaşlarıma ver,” dedi.

Hakkı Bey; şu ifade 153’üncü sahifedeki Yakup Cemil Bey ile arife günü Meserret Apartmanı’nda aranızda tekevvün ettiğini söylediğiniz musâhâbât, teklifât, müdâfaât sırasında “Odaya Sapançalı Hakkı geldi. Bana sen dışarıda bekle, dedi. Bir saat sonra beni çağırdı ve meselenin bu surette yani bazılarının, Mümtaz, Hüsrev Sami ve tanıdıkları diğer kimselerin re’ylerine müracaat olunmak üzere tehirine karar verildiğini söyledi ve îcab ettiği vakit bana telefonla malûmat vereceğini söyledi,” diyorsunuz. Şu ifâdât-ı ahîre ile beyanat-ı mütekaddime tamamen birbirini nakzetmiyor mu? Çünkü Sapançalı Hakkı Bey’in odaya girdiğiniz zaman bulunduğunu hatırlayamıyorsunuz. Sebeb-i tehiri tebliğ eden Yakup Bey’den yalnız hâlde burada Sapançalı Hakkı Bey oluyor. Kezâlik bıraktık ve tehir ettik kelimelerinin ma’tufun aleyhi isimleri musarrah bazı zevâta müracaattan ibaret kalıyor. Bunları te’lif buyurun.

Bunu 57’nci sahifede halletmiştim. [s. 198]

Hakkı Bey; acaba müzâkerât-ı vâkı’a neticesinde Yakup Cemil Bey tarafından biraz evvel beyan olunduğu vecihle size polis müdüriyeti-teklif edilmiş olması cihetiyle bu akçelerin tevdi’i vazifesi size verilmiş olmasın?

Şimdi Yakup Bey diyordu ki “Reis-i vükelâ Sapançalı Hakkı Bey olacak idi,” diyor. Bunu burada işittim. Sapançalı Hakkı Bey kabine-nin diğer âzâlarını bileceği gibi polis müdürünün de kim olacağını bilecektir. Ben[im] tarafımdan ne böyle bir teklif vâkı’ olmuştur ne de bana böyle bir teklifte bulunulmuştur. Arzu ederlerse Sapançalı Hakkı veya Haydar beylerden sorulabilir. Esasen Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi meselesi bahis olunmamış idi ki para bana bu maksatla verilmiş olsun. Mamafih Sapançalı Hakkı eğer Yakup Cemil bana parayı verdiği vakit orada idiyse belki bana Yakup Cemil Bey’in parayı niçin verdiklerini bilirler. Bu cihet kendilerinden de sorulabilir.

Yakup Cemil Bey; bu maiyetinize iâşe için verilecek akçeyi kendiniz verebilir idiniz. Hasan Hoca ve Nevzat Bey’e de onar lirayı bizzat tevdi’ mümkün idi. Hakkı Bey bunu üzerine almasında ve sizin de ona tahmil etmekteki maksat ne idi?

Yukarıda söylediğim gibi Hakkı Bey bizim kabinenin en yakınlarından her sözümüzü bilir yanımızda oturur, her işe girer çıkar bir arkadaşımız olup nasılsa burada kendini uzaklaştırmak istiyor. Vazifesi Tahniyede olduğu hâlde sabahtan akşama kadar bizim yanımızda bulunması bizimle beraber çalışan Haydar, Murat, Nevzat beyler gibi vazife başında sadakat gösterenlerdendir; parayı ben verdim, tevzi et,” dedim. Parayı veren hatırı sayılır bir kimse olmasa kendisini ileride hakikaten polis müdürü yapmayacağını anlasa ne o paramı alır ne yanımda durur ne de beraber yemek yer ne de müzâkerâtın [s. 199] umûmuna vâkıf bulunur. O da bizim gibi ileri adamlardan olmasa oraya gelmez, çalışmaz. Gördüğü tahsil memleketinde gördüğü memuriyet hidemâtı dolayısıyla bize darılır, su-i hâlimiz varsa ihbar eder, yanımıza uğramaz bizimle görüşmeye tenez-zül bile etmezdi. Bunları ne kadar inkâr etse mevcut arkadaşların verecekleri ifade ile sadakat gösterdiği, yalnız burada ayrıldığı kendi ifadelerinden de anlaşılıyor.

Hakkı Bey; bir diyeceğiniz var mı?

Ben Meserret Oteline ramazanın yirmi sekizinci günü saat dört buçuktan sonra yani Daire tatilinden sonra gittim. O gün altı veya hut altıyı çeyrek geçinceye kadar bulundum. Ertesi günü yani arife günü on buçuk sularında gittim. Azamî olarak on ikiye kadar kaldım. Ondan sonra Meserret Oteline gitmedim ki Yakup Cemil Bey’in dediği uzun müzâkerât ve münakaşâtta bulunmuş olayım. Bayramın birinci günü sabahtan akşama kadar Sapançalı Hakkı ile beraber idik. İkinci günü Dairede kibritleri boşaltmak ile meşgul idim ve zaten ramazanın yirmi dokuzuncu günü zevâlî saat on ikiden sonra on beş gün gelinceye kadar Yakup Cemil Bey’in yüzünü bile görmedim. Acaba bu müzâkerât ve münakaşât hangi zaman ce-ryan etti?

Yakup Bey; Hakkı Bey 154’üncü sahifedeki ifadesinde sizin ya ecnebi entrikası çevirip bazılarının iğfâlâtına yahut da ecnebi entrikasına alet olanların sözlerine kapıldığınızı söylüyor. Buna karşı ne diyeceksiniz?

Hakkı Bey bu ecnebi entrikasına kapılmak meselesini bana karşı söylemedi. Benimle beraber çalışmadığını dahi yukarıda saatlerini ayırarak kaçamak yollar gösterdi. Beraber çalıştığımıza ve yanı başımızda oturduğuna Murat, Nevzat, Haydar beylerden sual olunursa

hakikat meydana çıkar. Hatta vapura kadar beraber gelir, vapurda da beraber oturur ve kendisine Hakkı “şirzime-i kalîle tarafından [s. 200] icrasına teşebbüs olunan” diye gazetelere isimlerimizin yazılacağından kendisine bahis açtığım sırada cevaben “Adam biz asılmayız. Belki kurşun ile vurabilirler,” demişti ve “Senin boyun kısa olduğundan asılmak icab ederse sehpanın bacaklarını biraz açarlar. Rahat rahat gidersin,” demiştim. Bu sadakatinden ayrılarak şimdi öteye beriye kaçamak yolu gösteriyor.

Yakup Bey, Hakkı Bey’in 6’ncı sahifede devam eden ifade-sinde bu meseleyi Bahriyeli Kaymakam Rauf Bey ile görüştüğünüzü zannettiğini çünkü “Heyet-i Vükelâ ıskât edildiği zaman Yavuz ve Midilli’nin vaziyetini sordum. ‘Onu Rauf Bey bir dakikada yapar,’” dediğinizi söylüyor, ne diyeceksiniz?

On beş madde üzerine anlattığım fikrimde Bağdat hattının bize kalacağını söylemiştim. Bu meyanda tabii İttifak-ı Müselles’ten olan memleketimizdeki Almanlar esir-i harbimiz olacak ve onları Irak tarafına sevk edeceğiz. Yavuz ve Midilli’deki Alman efradının bize karşı muhalif bir vaziyet almamaları için Rauf Bey gibi bir arkadaş bu iki gemiye memur edilirse içindeki Almanları birer suretle esir-i harp olarak diğer memleketimizdeki Almanların gideceği yere gönderilebilir. Bunu size de söylüyorum ve bu on beş madde ile haritayı anlattığım ne kadar zevât varsa bu geçen üç dört ay zarfında mesela Kemal Bey’in Almanların galip veya mağlup olduğunu sormasına mukâbil cevap verdiğim gibi. Memduh Şevket Bey’in ve Enver Paşa Hazretlerinin eniştesi Adana Valisi Cevdet Bey’in keza sulhun olmasına belki bu dönemlik sebep olabilir. Çünkü İttifak-ı Müselles’in istikbalde de en ziyade güveneceği daha açık bir tabirle tek mil fabrika ve emtia-i dâhiliyesinin İtilâf’ın göstereceği iktisat kapalı yollarından nâşi sarfiyatını bize yapacağını tabii bizim de İtilâf tarafına [s. 201] dönmemizle Almanya için güvenecek kimse kalmayacağından mecburî sulh edeceğini ve hatta bu gibi münakaşâtı alenî olarak Merkez-i Umûmîde Doktor Nazım ve Âtîf beyler, Rıza Bey, Rüşûhî Bey muvâcehesinde eğer biz akıllı olsak ve İtilâf’ın bize on beş maddede yazdığım aksâmı sayarak bunları temin edeceğini bilsek hemen döner idik ve bu arkadaşların gerek Doktor Nazım Bey olsun ve gerekse Âtîf ve Rıza beyler olsun maddi olarak bir şey gösteremediklerinden bu mesele de böyle geçmiştir.

Hakkı Bey; Yakup Cemil Bey bu noktayı tavzih eyledi, işittiniz. Bu suret-i ifadeye göre siz evvelki ifadeyi tavzih ediniz.

Yakup Cemil Bey bana Rauf ile görüşüğünü söylemedi. Görüşmediğini de söylemedi. Yalnız “Rauf Bey onların işini çabuk bitiriverir,” dedi. Yani Yakup Bey’in maksadına göre şimdi burada izah ettiğine nazaran eğer “Rauf Bey bunun mürettebatını esir-i harp edilmek üzere memur edilirse yapar,” dedi.

Yakup Bey; Meserret Otelindeki mülâkatta Hakkı Bey’e Kafkas Cephesi’nde vaziyetin vahâmetinden bahsettiğiniz sırada Ordu Kumandanı Vehip Paşa’nın Cephe Kumandanı İzzet Paşa’yı dinlememesi yüzünden kıtaatın ric’ate mecbur olduğunu bahsettiğinizi söylüyor. İzzet Paşa ile Vehip Paşa arasında şu ihtilaf-ı efkârın doğru olup olmadığını, doğru olduğu surette bunu kimden işittiniz?

Bunu ben de bilmiyorum. Böyle bir şey söylediğimi bilmiyorum. Vehip Paşa ile olan ihtilaftan benim nereden haberim olabilir ki bahsedeyim?

Hakkı Bey; mübâhasenin olmadığını Yakup Bey söylüyor, ne diyeceksiniz?

Zaten biz konuştuğumuz zaman yanımızda kimse yoktu. Küçük odada beni çağırıp söylemiş idi. Mükâleme aynen böyle cereyan etti. [s. 202]

Yakup Cemil Bey; ne diyeceksiniz?

Böyle bir şey söylemedim.

Yakup Bey; Hakkı Bey ifadesinde İtilâf Devletleri’nin gayet müsait şerâitle istikrâza muvâfakat ettiklerinden bahsettiğinizi söylüyor. Böyle bir mükâleme cereyan etti mi ve bunun menşei nedir?

Hakkı Bey’in İtilâf Devletleri’nden gayet müsait şerâitle istikrâza muvâfakat lakırdıları, on beş madde derûnunda kendisine izah ettiğim bir istikrâza Anadolu’nun ihtiyacına sarf olunmaktan galat olsa gerektir. Meseleyi kendileri izah buyursunlar. Ya istikrâz yapılcığını veya önünde böyle anlayıp anlamadığını izah etsinler.

Hakkı Bey; ne diyeceksiniz?

Yakup Bey bana dâhil-i memleketteki sefalet-i iktisadiyeyi izâle etmek için muvaffak olunduğu takdirde İtilâf-ı Müselles’ten muvâfık şerâitle bir istikrâz akdedileceğini söyledi. Yakup Bey istikrâz

için müzâkerât veyahut temasta bulunduğunu söylememiştir.

Hakkı Bey; ifadenizde Yakup Cemil Bey'e atfen "İstikrâza muvâfakat ettiler," kelimesi var. Bunu izah ediniz.

Birinci ifademde "Muvâfakat ettiler," dediysem onu tashih ederim. Muvâfakat edeceklerini ümit ediyor[um].

Yakup Cemil Bey; Hakkı Bey'in ifadesinin 63'üncü sahifede: Sizin Merkez-i Umûmî âzâlarını haberdar etmenize karşı Hükûmetin tedâbir-i fevkalade ittihaz edip etmediğini sorduğunu ve sizin dahi "Onlar beni hâlâ eski Yakup yani boynundan zincirle bağlanmış çoban köpeği zannederler." Şu suretle tedâbir-i fevkalade ittihaz edil[me]diğini ima ettiğinizi [s. 203] söylüyor. Hatta "Yakın zamanda beni çağırdılar. Masârif-i müteferrikaya mukâbil mâhiye yirmi lira olmasını da taht-ı karara aldılar," dediğinizi de ilave ediyor. Ne diyeceksiniz?

Hiç. Bu yukarıdan aşağıya... Benim bundan hiç haberim yok ve bununla ne demek istediğini izah etsin.

Hakkı Bey; ne demek istediğinizi izah ediniz de Yakup Bey dinlesin.

Ben Yakup Bey'e dedim ki "Mademki bu teşebbüsten Kemal Bey'i, Merkez-i Umûmînin bazı âzâsını haberdar etmişsiniz; onlar Hükûmete malûmat vermezler mi ve Hükûmet tedâbir-i fevkalade ittihaz etmezler mi?" Hatta o sırada Bâbîâli civarını tarassuda memur Sıdkı ve Ahmet Hamdi efendilerin aşağıda oturduklarını söyledim. Yakup Cemil Bey cevaben "Onlar hiç benden böyle şey ümit ederler mi? Onlar beni eski Yakup zannederler," dediler. Belki kendileri unutmışlardır.

Yakup Bey; ne diyeceksiniz?

Hakkı Bey'in şu yukarıda söyledikleri bahisler hiç geçmemiştir. Yalnız kendisi Talât Bey'in kendi şahsı[nı] muhâfaza için kırk elli adam etrafında beklettiğinden, dört yol ağızlarında ve bazı köşe başlarında velhâsıl otomobil ile geçeceği yerlerde adamların beklediğinden ve onların hepsini tanıdığını ve ne adamlar olduğunu bildiğinden bahsetti. Yoksa Merkez-i Umûmî âzâlarının haberi varmış, Kemal Bey'in haberi varmış lakırdıları iftira olduğu gibi tedâbir-i fevkalade ittihaz ederler veya etmezler lakırdılarını da söylemediler ve tarassuda memur efendilerden bahsetmediler velhâsıl iyi bir polis müdürü olmak için zâbitanın künhe vâkıf olduklarından ve

zâbıta vazifesinde bulunanların birer birer ne mâl olduklarını bildiklerinden bahsederlerdi.

İfâdâtınızı imza ediniz.

İmza edelim. [s. 204]

Yakup Cemil'in ifadesi, 26/27 Ağustos

Yakup Cemil Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 13/14 Ağustos 1332 [26/27 Ağustos 1916].

Mümtaz Bey, Sapancalı Hakkı Bey muvâceheten vukû' bulan suallere verdikleri cevaplarda sizin onlara ma'tûfen vukû' bulan beyanatınızın bir kısmını te'yid ve fakat bir manayı veya sizi tahriki veya sizinle müşâreketi tazammun eyleyecek cihâtı inkâr ve bunda ısrar etmektedirler. Bu aksam-ı ahîreyi bunlara itiraf ettirmek veya diğer suretle delil istihsâl eylemek imkânı yok mu?

Mümtaz ve Sapancalı Hakkı Bey'in cevaplarında kaçamak yolu gösterdiklerini söylüyorsunuz. Bunları doğru söyletirmek için Enver Paşa Hazretleri huzurlarına çağırıp da kendilerine "Bu meseleyi Yakup'un üzerine atarak kendinizi tecrit ediyorsunuz, bazı noktalarda da tecrit edemiyorsunuz, doğrusunu söyleyin," dese ve beni de bu isticvâbda bulundursa ve söylettirse Hakkı Bey'in her bir şeyi söyleyeceğini ve baştan nihayete kadar hepsini öğreneceğini ve neticede benim haklı olduğumu ve yalnız bu on beş madde meselesinden dolayı artık kimseye açma tembihinde bulunacağını zannediyorum. Bununla mesele biter.

İfadenizi şimdilik imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 205]

Yüzbaşı Nevzat'ın Yakup Cemil ile muvaceheleri, 26/27 Ağustos

Nevzat Efendi ile Yakup Cemil Bey'in icra kılınan muvâceheleridir. 13/14 Ağustos 1332 [26/27 Ağustos 1916].

Nevzat Efendi; ifâdâtını okuyoruz, dinle; ilave edecek ve tayyedecek şey varsa söyleyiniz.

İfâdemi dinledim. Ancak Lokantaya gittiğim zaman Yakup Cemil Bey ifâdâtımda söylediğim vecihle Hükûmetten istizâh yapılacağı'nın ve Hükûmetin mevki'i müşkülleştigi'ne mütedair beyanatta bulunduğundan sonra, ben mumaileyhe o ifademde geçen mütekâbil bazı sözleri söyledikten sonra Sûdî'nin bir yerde birleşerek bazı harekâtta bulunduğunu işitiyorum. Sizinkisi de böyle bir şey olmasın dedim. Hayır, dedi ve "Sûdî şarlatandır, def' et onu," kelimâtını ilave etti. Ben de Sûdî'nin bu işte alakası olmadığını anladım.

Yakup Cemil Bey; Nevzat ve Murat efendileri Abdullah Efendi Lokantasına çağırdınız mı? Ve yalnız gelen Nevzat Efendi'ye "Hakkı ile görüştük, Hükûmet bugün müşkül mevkîe düştü. Bir izahat almak vesilesiyle arkadaşlar bir teşebbüste bulunacağız ve sana da tabii açıyorum. Merkez-i Umûminin de malûmatı vardır. Hakkı Sapanca ve Mümtaz Bey biliyorlar. Onların da malûmatı vardır," dediniz mi?

Sapançalı Hakkı Bey vasıtasıyla Nevzat Bey Abdullah Efendi Lokantasına geldiği zaman Merkez Kumandanlığından ayrılmasından müteessiren hasta bir vaziyette olduğu bahsi doğrudur fakat kendisine "İki senedir geceli gündüzlü bir sandalye üzerinde oturmak suretiyle çalıştığınızdan, değil vücudunuz hatta demir dahi olsa böyle çalışmaya tahammül edemezdi. Yine çok sağlam imişsin ki tahammül edebildin, seni tebrik edeyim. Böyle müşkül bir vazifeden ayrılarak daha iyi bir yere geçtin. Müteessir olma şimdi benim anlatacağım [s. 206] on beş maddemi dinle," diyerek, ma'hud mevaddı efendi-i mumaileyhe de anlatarak nihayetinde kendisi ne vazifede kullanacağını şüphesiz Merkez Kumandanlığında çok bulduğunuzdan "Şüphesiz Merkez Kumandanı olacaksın," demekliğim üzerine hastalık maşallah kalmayarak, hemen dipdiri bir vaziyette hem de "Yetiştirilmiş a'lâ otuz kişim vardır, şimdi gider Murat'ı da bulur, alır getiririm, çalış-

şırız,” diyerek, Abdullah Efendi Lokantasında bir kahve içtikten ve yemek yemekliğini teklif ettiğim hâlde yemeyerek hemen vazife-i cedidesine bir an evvel vâsıl olabilmek için Murat Bey’i bulmuş, Meserret’e getirmiş idi ve orada da daha ne emrim olduğundan bahsetmiş, yukarıda bu yirmi-otuz kişinin mevcudiyetinden bahsettiği zaman da “Birader, ilan-ı harp edecek değiliz; bu kadar kalabalığa lüzum yok. Bir iki kişi olduğu kâfi,” demiştim. Hükûmetin müşkül mevkie düştüğünden izahat almak için fırsat beklediğimizden ve bana açtığından Merkez-i Umûminin de malûmatı vardır, Hakkı Sapanca ve Mümtaz Bey’in de malûmatı vardır lakırdılarını kendisiyle etmedim. Benim lakırdılarım şunlardan ibaret olup gayet sadıkâne bir surette benimle beraber çalışmış bir arkadaşımdır. Yanımdan katiyyen ayrılmamıştır ve kendisi Hükûmetin İnzibat bölük kumandanlığı gibi mühim bir vazifesini deruhte etmiş zevâttan olduğundan benim gittiğim yol eğri ise niçin o dakikada eğrilüğinden bana bahsetmemiş ve nân ü nime-tiyle perverde olduğu Hükûmete o dakikada açarak beni yakalattırmamış, sonradan kaçamaklık dolayısıyla ve Hakkı Sapanca ile filan görüşerek meydanda yalnız muzır olarak ben kalıyor ve arkadaşımız yahut “Sadrazam”ımız Sapançalı Hakkı Bey Kabinesi erkânından Ali Haydar Bey, Mümtaz Bey, Hüsrev Bey ve sâire olduğunu bildiği hâlde sonradan polis müdürü olacak olan Hakkı Bey de yanımızda beraber [s. 207] çalıştığı hâlde, Sadrazam’ımız Sapançalı Hakkı Bey’in yaverlik hizmetinde Murat Bey’in bulunacağını duyduğu hâlde “Silaha falan ihtiyacınız var mı?” diyerek benden sorduğu[n] zamanları nasıl oluyor da inkâr ediyorsun ve başka şeyleri ilave ediyorsun? Hakkı Sapanca, Mümtaz ile ve sonra da Tahniyedeki Hakkı ile de görüşerek acaba Yakup’u yere vurur kendinizi kurtarır mı zannediyoordunuz ve masa başında otururken ben size anlatmaz mı idim? Sehpa denilen şey üç ayaklı bazen Harbiye Nezâreti meydanına kurulur, Sultanahmet Meydanı’na kurulur ve bu sehpa takılacak olan eğer senin gibi uzun boylu ise sehpanın bacaklarını biraz yukarıya kaldırarak herhâlde ayaklarını yere değdirmeden rahatçana öbür tarafa gideceğinden yahut Murat gibi boyu kısa ve şişman olursa sehpanın bacaklarını biraz açarak kolaycana öbür tarafa gitmeği ve böyle gidenlerden sonra da gazeteye şirzime-i kalîle tarafından icrasına teşebbüs olunan taklib-i hükûmet meselesinden dolayı mebâhis, daha sigortaya müracaat eden İttihâdcıların kendilerini sigorta ettirmek istedikleri zamanda

“Hangi sanattansınız?” sualine mukâbil “İttihâdçıyım,” der demez “Aman birader, sigorta sizi kabul etmez. Çünkü siz ömr-i tabii ile gidenlerden değilsiniz. Sizin ölümünüz tesadüfe bağlıdır,” lakırdılarını size niçin anlatırdım? İşte düşünmeden iş yapmaya razı olanların neticede her ne kadar kaçamak arasa da yine gireceği böyle bir mahpus-hanedir.

Yakup Cemil Bey; Nevzat Efendi’ye “Murat’ı ve tanıdığın arkadaşları getir,” dediniz mi?

Nevzat Efendi’ye Murat Bey’i getirmesini söyledim ama fazla arkadaş istemedim.

Yakup Cemil Bey; Meserret’te Murat Efendi’ye “Nevzat Efendi huzuruyla vesile yapacağız Kabineden izahat alacağız ve bu suretle yer kazanacağız,” dediniz mi?

Ma’hud on beş maddedeki Rumeli’deki kazanacağımız araziden başka [s. 208] yer kazanacağımızı söylemedim. Bu ondan galat olsa gerek. Çünkü Murat Bey’e de on beş maddeyi anlatmış, izahat vermiş idim. Yoksa Kabineden izahat alacağımızı bahsetmemiştim ve hem de biz Meclis-i Mebûsân değiliz ki Kabineden izahat talep edelim ve hiçbir salâhiyetimiz yoktur.

Nevzat Efendi; dinlediğiniz Hakkı Sapanca Kabinesi namıyla bir Heyet-i Vükelâ teşekkül edeceği konuşulduğundan ve bu suretle mevki-i iktidara gelecek Heyet-i Vükelâ tarafından sizin de Merkez Kumandanı nasbedileceğiniz takarrür ettiğinden ve bu işe zahîr olmak üzere otuz adamınız bulunduğundan bahis eylediğiniz Yakup Cemil Bey tarafından beyan olunuyor, ne diyeceksiniz?

Hakkı Sapanca[’nın] kabine teşkil edecek kadar iktidarı haiz olmadığı bir çocuğun hatırına gelmez, değil ben zâbit olayım da hatırıma gelsin; bu safsatadır. Bunların aslı yoktur. Belki Hakkı ile görüşmüşlerdir.

Yakup Cemil Bey; Nevzat Efendi size “Enver Paşa, Talât Bey, Halil Paşa ondan sonra sen gelirsin; sakın bunlar aleyhinde olmasın?” dedi mi?

Bunlara dair hiçbir şey söylemedi. Yukarıda dediğim gibi hizmet bekliyor, emir bekliyor. Gayet sadık bir arkadaş gibi beni bekliyor. Fakat polis müdürü olacak Tahniyedeki Hakkı kadar, vapura kadar gelmiyordu. Kendilerine fazla adamdan bahsettiği zaman, değil inzi-

bat neferlerinden fazla adam getirmek, şu harp zamanında bizim bile buraya toplandığımızı ve böyle on beş maddelik mebâhisden bahsettiğimizi İtilâf'a mensup olanlar acaba para verseler memlekette böyle bir dedikoduya muvaffak olabilir mi? Bunları sehpa lakırdısının yanında anlatır ve tekrar tekrar seni karşıma alarak "Nevzat, boyun uzundur. 'Ayaklarım yere değse kendimi kurtarıyorum,' desen emin ol ki kurtulamazsın," lakırdılarımdan ürktüğünü de inkâr ediyorsun. [s. 209] Sizin başınızda idare eden ben idim. Ben olmasa idim ve Sadrazam'ımızın teklif ettiği Çerkesler olsa idi şimdiye kadar memleketin her tarafında müttefiklerimiz de dâhil olduğu hâlde düşmanlarımız otururlardı.

Nevzat Efendi; ikinci ifadesi okundu. Buna ilave edecek bir şey var mı?

Dinledim. İlave edecek bir şeyim yoktur.

Nevzat Efendi; bu silahın cinsi nedir?

Dikkat etmedim. İbrahim Bey'den aldım. Beşli veya altılı toplu idi.

Nevzat Efendi; Tahniyedeki Hakkı Bey'e silah verdiniz mi?

Hayır, ben Yakup Bey'e verdim.

Tahniyedeki Hakkı Bey'e sizin huzurunuzda Yakup Cemil Bey var iken silah verildi mi?

Ben silahı Yakup Cemil Bey'e götürdüğüm zaman Tahniyeci Hakkı Bey orada idi. Benim götürdüğüm silahtan başka küçük bir tabanca da ya Yakup Bey veyahut Hakkı Bey'in elinde gördüm. Artık silahlanıyorlar. Çünkü benden bomba da istenildi. Artık ben maksatlarını anladım. Oradan Bâbîâliye gittim. Evvelce ifademde söylediğim vecihle hareket ettim.

Nevzat Efendi; bombayı Yakup Cemil Bey nerede istedi? Kimse var mı idi ve ne kadar istedi?

İki bomba istedi. Ya odada veyahut koridorda istedi.

Nevzat Efendi; Harbiye Nâzırı Paşa'ya hangi gün malûmat verdiniz? Ne vasıta ile ve ne vakit idi?

Bâbîâliye gittim. Hasan Bey ile görüştüm. "Yakup Bey bir dalga yapıyor, bunu sen anladın mı sana ne söyledi?" dedim. Hasan Efendi de "Evet," dedi. "Zaten Hakkı Sapanca da telefonla bana söyledi," dedi. Ben "Dikkat et," dedim. "Herhâlde bir fenalık olacak," dedim. Hasan Efendi de "Katiyyen kimseyi sokmam," dedi. Sonra "Paşa'ya

malûmat verelim,” dedim. Hasan Efendi de “Zaten malûmatları var,” [s. 210] dedi. Buna da kanaat etmedim. Ferdâsı bayramın birinci günü Yüzbaşı Halis Efendi ile birlikte Halil Paşa’nın evine gittik. Aradığımız adamı bulamadık. Kadınlara anlatmağı muvâfık bulmadım. Halis Efendi’ye bir miktar açmış idim. Paşa’nın sükûnetinden mana çıkaramayarak daha ziyade tafsilat vermedim. İkinci günü başka bir yere gittik. Hükûmetin İtilâf’a dönmesi hakkında yahut Kabinenin değişmesi ve sâiresi ve Merkez-i Umûmînin iki kısma ayrılması gibi bir şeyler olacak idi ve arife günü Bâbîâliye karşı “Paşa’nın malûmatı var mı?” dedim. Hakikaten Paşa’nın malûmatı bulunduğunu, söylediğim adam söyledi. İhbar bundan ibarettir.

Yakup Cemil Bey; Nevzat Bey’den silah ve bomba istediniz mi ve bunları getirdi mi ve ne maksatla istemiştiniz? Tahniyeci Hakkı Bey’e verilen silah hangisidir?

Nevzat Bey’den silah istedim ve getirdi ve “Daha ister misin?” bile dedi. Bombadan haberim yok. Hatta Hakkı Bey -Tahniyeci- bile bir silah daha istiyordu. Hakkı Bey’e verilen silah bu silah değildir. Ufak cep revolveridir ve Nevzat Bey’in huzurunda ve Nevzat Bey’in elinden geçerek verilmiştir.

Nevzat Efendi; Yakup Cemil Bey bir silah istediği zaman “Daha ne kadar istersiniz?” dediniz mi ve Tahniyeci Hakkı Bey’e verilen silah sizin elinizden geçerek mi verilmiştir?

İhtimal. Ben artık o vakit her şeye eyvallah, dedim. Oradan çıkıp kurtulmak çaresine baktım.

Nevzat Efendi; Tahniyeci Hakkı Bey size yirmi lira verdi mi? Katiiyen.

Ve bu yirmi liranın on lirası sizin ve on lirası Hasan Hoca Efendi’nin dedi mi?

Katiiyen. Bilmiyorum.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edelim. [s. 211]

Yakup Cemil, Tahniyeci Hakkı ve Yüzbaşı Nevzat'ın muvaceheleri, 26/27 Ağustos

Yakup Cemil Bey, Tahniye Müdürü Hakkı Bey'in Nevzat Efendi'yle icra kılınan muvâceheleridir. 13/14 Ağustos 1332 [26/27 Ağustos 1916].

Hakkı Bey; Yakup Cemil Bey tarafından size tevdi edilen otuz liranın yirmi lirasını kime vermiş, nerede vermiş ve ne surette taksim olunacağını söylemiş idiniz? Yukarıda ifade ettiniz fakat burada bir daha tekrar ediniz.

Bana otuz lirayı Yakup Cemil Bey'in verdiğini söylemiş idim. On lirasını Nevzat Bey'e on lirasını Hasan Efendi'ye ve mütebâki on lirayı da arkadaşlarına yani Fehmi Efendi vesâireye ve bunlardan ahîren hatırladığım Mülâzım Murat Efendi'ye dahi bir miktar verdim. Şimdi bu ibareden mana çıkmıyor, bunu hülâsa edelim. Yakup Cemil Bey'den otuz lira aldım. Yirmi lirasını, onu Nevzat Efendi'ye ve onu da Hasan Efendi'ye ait olmak üzere Nevzat Efendi'ye verdim. Parayı verdiğim esnada Nevzat Bey'e ne söyledi isem kendileri hazırkırlar, söylesinler. Mütebâki on liranın üç lirasını Yakup Cemil Bey'in emriyle Fehmi'ye, iki yahut bir lirasını Mülâzım Murat Efendi'ye ve diğer mütebâkisini de verdiğim eşhası düşünmekteyim. Tahattur ettiğim zaman söylerim.

Nevzat Efendi; Hakkı Bey'in ifadesini işittiniz. Bu yirmi lirayı aldınız mı?

Katiyyen almadım. Ben tenezzül etmem. Çünkü bir zâbitim.

Hakkı Bey; bu otuz lirayı bu suretle taksim ve tevzi ettiğinizi Yakup Cemil Bey'e malûmat verdiniz mi?

Malûmat verip vermediğimi bilmiyorum. Bu dakikada hatırıma geldi. Otuz lira bana verildiği zaman Sapançalı Hakkı Bey de orada idi ve kendisi davet edilirse ümit ederim ki söyler.

Verilen paranın cinsini tayin edebilir misiniz?

Birer liralık Osmanlı banknotuydu.

Hakkı Bey; Nevzat Bey ifadesinde "Tahniyedeki Hakkı'yı yalnız olarak odada gördüm ve 'Mesele ne oldu?' dedim. [s. 212] Bayramın üçüncü gününe bıraktı ne olduğunu ben de bil-

miyorum. Bir tecrübe gibi bir şey,” dedi. Bunu izah ediniz, böyle bir şey oldu mu?

Benim bu sorunun cevabını verebilmekliğim için bunları Nevzat Efendi’ye hangi odada ve hangi saatte beni gördüğünü tasrih etsinler, ben izahat-ı mukteziyeyi vereyim.

Nevzat Efendi; hangi gün ve hangi saatte ve hangi odada söylenmiş olduğunu tasrih ediniz?

Arife günü olacak Yakup Cemil Bey bana Meserret’te birkaç oda boşalttırmış idi. Saatini de tayin edemiyorum.

Hakkı Bey; Nevzat Bey imkân dairesinde gününü söyledi. Odayı ve saatini tayin edemiyor:

Nevzat Bey beni değil, ben Nevzat Bey’i Meserret Apartmanı’nın sekizinci dairesinin beş numarasında gördüm ve parayı kendisine Meserret Apartmanı’ndan infikâk etmezden evvel arife günü alaf-ranga saat on bir buçuk veya on ikiye çeyrek kala verdim ve parayı verdiğim vakitte “Al bu yirmi lirayı on tanesi senin ve on tanesi de Hasan Efendi’nindir. Bunu Yakup Cemil Bey verdi,” dedim. Ve kendisine Yakup Cemil, Sapançalı Hakkı, Yenişehirli Haydar’ın konuştuklarını ve bu konuşma neticesinde bana Yakup Cemil Bey’in “Mesele kaldı,” dediğini söyledim ve pek iyi hatırlıyorum, bu sözleri müteakip Meserret’i terk ettim. Mademki parayı Nevzat Bey’e vermeden evvel Meserret’in dört numaralı dairesinin bir numaralı odasında Yakup Cemil Bey’in -ve zannıma kalırsa başka kimse yoktu- huzurunda verdim.

Yakup Cemil Bey; Murat Bey’e akçenin verildiğini hatırlıyor musunuz ve diğer paraların ashabına tevzi olunduğunu haber aldınız mı?

Murat Bey’e para verildiğini görmedim. Murat Bey’e sorulsun. Diğer paraların da verilip verilmediğinden malûmatım yok.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edelim. [s. 213]

Tahniyeci Hakkı, Yaver Murat ve Yakup Cemil'in muvaceheleri, 26/27 Ağustos

Tahniye Müdürü Hakkı Bey, Murat Efendi, Yakup Cemil Bey'in icra kılınan muvâceheleridir. 13/14 Ağustos 1332 [26/27 Ağustos 1916].

Murat Efendi; size Meserret Apartmanı'nda arife günü para veren oldu mu?

Bana kahve paralarını vermek üzere Yakup Cemil Bey bir lira verdi. Ben de Otelci Mustafa Efendi'ye kahve paralarını hesap ediver, dedim. Mustafa, "Çocuk gelmedi," [dedi.] Kaç kahve olduğunu bilemedi. Para Yakup Cemil Bey'in bıraktığı masa üstünde kaldı, ben almadım.

Parayı nereye bırakmıştın?

Masa üstünde bıraktım.

Yakup Cemil Bey nerede idi?

Odada idi. Para da orada kaldı.

Kahve parasını verememiş olduğunu Yakup Cemil Bey'e söyledin mi?

Söylemedim.

Çıkıp gittiniz mi?

Evet.

Yalnız mı çıktınız?

Yalnız çıktım.

Kiminle oraya gitmiş idiniz?

Nevzat Bey ile gittim.

Hanginiz evvel çıktınız?

Tayin edemiyorum.

O gün Nevzat Bey'i tekrar gördünüz mü?

Hatırıma gelmiyor.

Nevzat Bey size kendisine yirmi lira verildiğinden bahsetti mi?

Etmedi.

Bugüne kadar böyle bir şey işitmediniz mi?

Hayır.

Tahniye Müdürü Hakkı Bey size para verdi mi?

Hayır.

Hakkı Bey; Murat Bey’e parayı Meserret Apartmanı’nın neresinde ve ne gün ve ne kadar para verdiğinizi tekrar edin, Murat Efendi işitsin.

Yakup Cemil Bey ben ve Murat Bey odada bulunduğumuz sırada ben Yakup Cemil Bey’in emriyle ayrı ve kahve parası olmak üzere bir lira verdim fakat Murat Bey[’in] bu parayı alıp cebine yerleştirdiğini veyahut masa üzerine bu lirayı bırakıp bırakmadığını bilmiyorum. [s. 214]

Murat Efendi; Hakkı Bey’i dinledin. Nasıl oldu?

Bana Yakup Cemil Bey verdi gibi geliyor. İhtimal ki Hakkı Bey vermiştir fakat ben parayı almadım. Masanın üzerine bıraktım.

Yakup Cemil Bey; Hakkı Bey’i ve Murat Efendi’yi dinlediniz. Bu bâbda ilave edeceğiniz şey var mı?

Ben de orada olmadığını zannediyorum.

İfâdâtınızı imza ediniz.

İmza edelim.

Yüzbaşı Nevzat’ın ifadesi, 26/27 Ağustos

Nevzat Efendi’nin tekrar zabtolunan ifadesidir. 13/14 Ağustos 1332 [26/27 Ağustos 1916].

Murat’ı Meserret’e götürürken niçin fena fikirde olduğundan bahsederek Murat Efendi’ye anlatmadınız?

Çünkü Yakup’un fena fikirde olduğunu anlamadım ki Murat’a anlatayım.

Abdullah Efendi Lokantasında imkân dairesinde size izahat vermesine göre Murat Bey’i götürmemeniz îcab ederdi.

Ben Yakup’un böyle bir fikir taşıyacağını der-hâtır edemedim.

Meserret’te Yakup Cemil Bey’in Murat Bey’e karşı vukû’ bulan beyanatına sükût ile niye mukabele ettiniz de karşı koymakta Murat’ı niye yalnız bıraktınız?

Murat’ın da fikrini anlamak idi.

Hasan Hoca, “Hakkı Sapanca bana telefon etti ve hakikati söyledi. ‘Bir şey olmayacak vazgeçilmiştir.’” Bu ibareyi tasrih ediniz?

Hasan Hoca'ya gi[tt]im. "Yakup'un fena fikirde olduğunu anlıyorum sana ne söyledi?" dedim. "Bırak Nevzat!" [deyince] ben şaşaladım canım çok sıkıldı. Fakat Sapançalı Hakkı bana telefon etti. Meselenin yani Yakup'un fikrinin kötü olduğunu ve îcab eden yerlere de söylediğini Hakkı Sapanca'nın Paşa'ya malûmat vermiş olduğunu anladım. [s. 215]

"Nezdimde bomba var idi. Bu bombayı Yakup'a vermedim," dediniz. Bu bombalar bizzat yanınızda mı idi veyahut ikâmetgâhınızda mıydı? Yanınızda idiyse niçin taşıdınız ve ikâmetgâhınızda idiyse niçin sakladınız?

Her zaman bende bomba vardır. Yanımda, bazen üzerimde taşırım. O gün yanımda bomba yok idi. Ertesi günü cebime koydum idi.

Niçin taşırdınız?

Tehlikeli bir yere gittiğim zaman üzerimde taşırım vazife itibarıyla kendimi tahaffuza mecburum. Bunun için yanımda bomba ve tabanca taşırım.

O gün yanınıza aldığınız bu bomba ne cins bomba idi?

Siyah renkte yumurta şeklinde İngiliz bombası idi. Kaz yumurtası cesâmetinde idi.

Paşa'ya ihbar ettiğini tavsit ettiğiniz zatın ismini tasrih ediniz?

Matbah-ı Âmiredeki Derviş Bey idi.

Bu şekilde bombayı başka kimseye verdiniz mi?

Hayır, vermedim.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Hasan Hoca Efendi'nin Yüzbaşı Nevzat ile muvaceheleri, 26/27 Ağustos

Bâbîâli Muhâfaza Bölüğünde Jandarma Mülâzımı Hasan Hoca Efendi'yle Nevzat Efendi'nin muvâceheleridir. 13/14 Ağustos 1332 [26/27 Ağustos 1916].

Hasan Efendi; siz Nevzat Bey'e "Hakkı Sapanca hakikati söyledi; bir şey olmayacak, vazgeçilmiştir," dediniz mi?

Hakkı Sapanca telefon ile “Gafil bulunma, binaenaleyh kendisine karşı müteyakkız bulununuz,” dediğini söyledim.

Nevzat Bey; sizin söylediğinizi tutmuyor?

Tabii şekli hatırlayamıyorum. Çünkü halecân içinde der-hâtır edilemez.

İfadelerinizi imza ediniz.

İmza edelim. [s. 216]

Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 26/27 Ağustos

Nevzat Efendi'nin tekrar alınan ifadesidir. 13/14 Ağustos 1332 [26/27 Ağustos 1916].

Sizin namınıza Yakup Cemil Bey'in adam topladığını kimlerden ve ne suretle haber aldınız?

Beni Yakup Cemil Bey'i odamda otururken⁶ “Sâlih Muammer Bey çağırıyor,” diye haber gönderilmiş. Divan-ı Harp riyâset odasına geldiğimde gördüm; odada Murat Bey, Veli Bey orada idi. Oda [da] Muammer Bey'i görmedim. Yakup bana “Gel, otur,” dedi. Oturdum. “Ben fırka kumandanı tayin edildim. Seni de alay kumandanı yapacağım,” dedi. Ben sükût ettim. Zaten mesele malûm. Bu maksatla söylemedim. Öbür mesele var. Hem de “Fırka kumandanı oldum,” diyor. Ben sükût ettim. Kendisi acele edicidir; bir söz söyler kalkar ki emr-i vâki' de bıraksın. Ben takip ettim, Veli Efendi ayrıldı. Bizim odaya gitti. Murat Bey ile beraber ilerlemek, ben geri kal[ma] mak istedim. Ben ayrılmadım. Harbiye Nezâreti istikâmetine ve Paşa Hazretlerinin yanına gideceğini söyleyerek acele ediyor. Ben yakasını bırakmadım, yanaştım. Çünkü biliyordum. Benim namıma adam toplayacak ve benim namusumdan istifade edecek. “Hastayım, tehhül edeceğim,” dedim. “Kolay, kolay! Sen üç dört ay sonra da gelirsin,” dedi, gitti. Ben de ayrıldım yerime geldim. Nazım Bey-İkinci Heyet-i Tahkikiye Reisi- odada idi. Veli Bey odada idi. Ben, “Beni Yakup Bey alay kumandanı yapacağını ve çete ile gideceğimi söylüyor,” dedim. Ne cevap aldığımı bilmiyorum. Veli Bey “Beni

⁶ [Ben odamda otururken Yakup Cemil Bey tarafından]

terfi ettirirlerse ben de giderim,” dedi. “Yoksa böyle şeyle gitmem,” diyordu. Onun üzerine ben rahat etmedim. Tekrar Mümtaz Bey’e gittim. Dedim “Yakup beni alay kumandanı yapıyor ve çete topluyor. Buna ne yapacağız?” dedim ve ben “Sabır ve rahat edemiyorum,” dedim. O, bana “Sükût et,” dedi. Ben de sükût ettim. Üst tarafı diğer ifadelerimde vardır.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 217]

Yüzbaşı Nevzat’ın Yaver Murat ile muvaceheleri, 26/27 Ağustos

Nevzat ve Murat efendilerin muvâceheleridir. 13/14 Ağustos 1332 [26/27 Ağustos 1916].

Murat Efendi; Nevzat Bey “Seni Meserret Apartmanı’nda Yakup Cemil Bey istiyor,” dediği zaman başka arkadaşlar bulup götürmekliğiniz tembih ettiğini söylemiş mi idi?

Ben hatırlamıyorum.

Nevzat Efendi; söylediniz mi Murat Efendi’ye böyle?

Ben söyledim gibi geliyor.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edelim.

Yaver Murat’ın Yakup Cemil ile muvaceheleri, 26/27 Ağustos

Murat Efendi ile Yakup Cemil Bey’in muvâceheleridir. 13/14 Ağustos 1332 [26/27 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey; Murat Efendi’nin Sadâret yaveri olacağı hakkında kendisine bir şey söylendi mi?

Hakkı Sapanca geldiği zaman da “İşte Sadrazam Bey size sadık bir yaver!” dedim. O da “Teşekkür ederim,” dedi. Bu esnada Tahniyedeki Hakkı Bey ile Nevzat Efendi var idi.

Murat Efendi; ne diyeceksin?

Yalandır. Ben Hakkı Sapanca'yı Meserret'te hiç görmedim.

İfâdâtınızı imza ediniz.

İmza edelim. [s. 218]

Yüzbaşı Nevzat'ın Yakup Cemil ile muvaceheleri, 26/27 Ağustos

Nevzat Efendi'yle Yakup Cemil Bey'in muvâceheleridir. 13/14 Ağustos 1332 [26/27 Ağustos 1916].

Nevzat Efendi; Enver Paşa'nın, Mümtaz Bey'in malûmatı vardır diye seni temin ile beraber "Hemen arkadaşlarını getir ve kimseye açma," demiş mi idi Yakup Cemil Bey?

"Zâbit arkadaşlarından kimler varsa getir," dedi.

Yakup Cemil Bey; bu suretle Nevzat Bey'i temin ile arkadaşlarını getir diye tembih ettiniz mi ve kimseye açma demekteki sebep ve maksat nedir?

Nevzat Bey'e ma'hud mevaddı anlattım. Yukarıda dediğim gibi ya Cevat Bey ile çok gürültü etmiş olacak ki yalnız Merkez Kumandanlığına razı oluyor. Ve bu emeline nâil olmak için iyi yetiştirdiği inzibat memurlarından yirmi-otuz kişiyi de getirmek istiyor. Hastalıktan falan eser kalmıyor. "Murat'ı da bulur gelirim; her emrine hazırım," dedi ve ben de "İlan-ı harp edecek değiliz. Böyle kalabalığa hâcet yok. Yalnız Murat'ı getir," dedim.

Nevzat Efendi; ne diyeceksiniz?

Bunların hiçbirisi doğru değildir.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edelim.

Yakup Cemil'in ifadesi, 26/27 Ağustos

Yakup Cemil Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 13/14 Ağustos 1332 [26/27 Ağustos 1916].

Selim silahını çaldığından size bahsetti mi?

Otelde silahını çaldığından bahsetti.

Meserret Otelcisi Mustafa Efendi'ye buna silah bulmasını söylediniz mi?

Yalan. Bunun aslı yoktur.

Selim muahharan Mustafa Efendi'den silah aldığından malûmat verdi mi size?

Bundan da haberim yoktur. [s. 219]

“Eskişehir'e gideceğiniz zaman sana bir silah buluruz,” dediniz mi?

Böyle bir şey olmadı. Çünkü Eskişehir'e gitmek için vazifeyi verdiğim zamanda İnzibat Bölük Kumandanı odasında birçok zâbitân arasında oturmuş olduğu hâlde benden vazifeyi aldı fakat böyle bir şeyden hiç bahsetmedi. Kendisinden tekrar sorunuz.

Burada üzerinizden iki silah alınmış idi? Bunlar hangi silahlardır?

Bunların bir tanesini Murat Bey bilir. Muaddel Browning'i geçen sene Bedri Bey'den almıştım. Öbür silahı da Nevzat Bey getirdi ve “Daha silah lazım ise getireyim,” dedi.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 26/27 Ağustos

Nevzat Efendi'nin tekrar alınan ifadesidir. 13/14 Ağustos 1332 [26/27 Ağustos 1916].

Selim size müracaat ederek silahı çalındığından bahis ile silah istedi mi?

Meserret Apartmanı'na Murat Bey ile beraber gidip de oradan indiğim arife günü Selim önüme çıktı. Ben şaşkın çıkıyordum. Ben-

den istemedi fakat bir tabanca var imiş, Meserret Otelcisi'nde gibi geldi. Ve ben de ona yüz vermedim, çıktım. Bunlar Yakup Bey'in maiyeti olmakla beraber kendisine söyleyemezler. Ben de onların ihtiyaçlarını def' ederdim.

Meserret Otelcisi Mustafa Efendi'ye Selim için silah vermesini söylediniz mi?

Katiyyen söylemedim. Ben şaşkın olarak çıktığım cihetle belki söylemişim.

Mustafa Efendi nezdinde sizin emanet bir silahınız var mı idi?

Sivil elbiselerim ve bir bombam emaneten onda durur idi fakat o esnada yalnız bir bombam var idi. Sivil elbiselerimi almıştım.

Selim iki numaralı Heyet-i Tahkikiye odasında size silah için müracaat etmiş mi idi?

Hayır.

Ve "Ben Mustafa Efendi'ye bırakırım," dediniz mi?

Katiyyen söylemedim.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 220]

Yakup Cemil, Yüzbaşı Nevzat, Üsküplü Selim ve Meserret Otelcisi Mustafa Şevket'in muvaceheleri, 26/27 Ağustos

Yakup Cemil Bey, Nevzat Efendi, Selim, Otelci Mustafa Efendi'nin muvâceheleridir. 13/14 Ağustos 1332 [26/27 Ağustos 1916].

Mustafa Efendi; Selim'e silahın verilmesi için beylerden hangisi tavassut etti?

Bilmiyorum. Tayin edemeyeceğim. Hatırimda değildir.

Selim; silahı nasıl istedin ve nasıl oldu ise anlat?

Silahım gaib oldu idi. Nevzat Bey'e, camiin sırasındaki odasına geldim. "Revolverim yok, bana revolver ver," dedim. "Mustafa Efendi'de var; git, sana versin," dedi.

Mustafa Efendi'den gittin, revolveri aldın mı?

Aldım.

Bu revolveri Mustafa Efendi'ye Nevzat Efendi mi bırakmış? Bilmiyorum. "Git, ondan al," dedi. Ben de gittim, aldım.

Selim; aldığın revolver bu mudur?

Budur.

Mustafa Efendi; verdiği revolver bu mudur?

Bu cinstendir, budur.

Nevzat Efendi; bu silahı siz Mustafa Efendi'ye bıraktınız mı? Katiyyen bırakmadım.

Nevzat Efendi; size, böyle cami sırasındaki odaya uğraya[-rak] silah istedi mi?

Ben oraya uğratmadım ve silah için müracaat ettiğinin aslı yoktur.

Selim; doğrusunu söyle?

Benim silah almak için başka müracaat edeceğim yer yok.

Mustafa Efendi; sen Selim'e silahı verdiği zaman "Nevzat Bey tembih etti, al sana revolveri," diyerek mi verdin?

Hayır.

Selim; "Yakup Bey sana 'Eskişehir'e gideceğin zaman bir tabanca buluruz,' dedi," demiş idin. Hâlbuki Yakup Bey "Bunun aslı yoktur," diyor.

Söyledim efendim. Gaib ettik tabancayı dedim. "Çaresine bakınız," dedi. [s. 221]

Yakup Bey; böyle bir şey oldu mu?

Demin söylediğim gibi Eskişehir'e gitmek için kendisine vazife verdiğim zaman İnzibat Bölük Kumandanı İhsan Bey'in odasında ve bizim bölük zâbitânı arasında idi. Silahtan hiç bahsetmedi.

Nevzat Efendi; Selim'in şu ifadesini okuyorum, dinleyin: "Nevzat Bey'den fişek istedim; 'Ben fişek bulurum. Mustafa Efendi'ye bırakırım. Git, oradan al,' dedi. Ben de oraya gittim aldım," diyor.

Evvelce söylediğim gibi o güne kadar bunlara ben bakıyordum. Bu meseleden dolayı ben kimseyi yanıma sokmuyorum.

Selim; doğru mu bu dediğin?

Fişek için söylememiş idim. Tabanca için söylemiştim.

Niye evvelden öyle söyledin?

Doğrusu fişek istemedim. Tabanca istedim.

İmza ediniz.

İmza edelim.

Maznûnun aleyhimden Tahniye Müdürü Hakkı Bey'in tevlifi, lede'l-istifsar tevliki talep edilmiş ve buna binaen ittihaç olunan karar makam-ı riyâsetçe daha ziyade ta'm-kat icrası ʿcab eyleyeceği tahşiye kılınması üzerine âhiren mumaileyh Hakkı Bey'in tertibat-ı valâ'ada Polis Müdüriyet-i Umûmiyesine namzet edildiği ve tafsilatı ifadâtta münderiç münâsebat ve teşebbüsâtta bulunmakla beraber akçe tevzi'âtında bulunduğu ve Nevzat Bey'in huzuruyla silahlандığı ve Nail Bey'in ifadesi vechile iştiraki tebeyyün ettiğinden karar-ı sabıkın te'yidiyle halıkındaki tahlikatın mevkûfen icrası lüzumuna müttefikan karar verildi. 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916].

Tasdik olunur: 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916] [s. 222]

Berây-ı istizâh celb ve isticvâb olunan Nevzat Bey'in maznûniyeti ve tevliki hakkındaki mütâlaalar istifsar olunur: 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916].

Ba'dehu tevliki mütâlaa edilmek üzere evvelemirde sıfat-ı maznûniyetle isticvâbı talebiyle iade olunur: 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916].

Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 27 Ağustos

Talep vechile maznûnen Nevzat Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey'in atfeylediği ahvâli ve Tahniyecî İbrahim Hakkı Bey'in akçe verdiği mütedair akvâle göre bâdi-i emrde Yakup Cemil Bey'in âmâline velev ki bir müddetcik olsun kâni olmuş mu idiniz?

Ben bidâyeten anladım. Ama beni dalavere ile idare etmeye kalkıştı. Anlattığım hâle geldi.

İbrahim Bey'e silahı Yakup Cemil Bey için aldığınızı söylemiş mi idiniz?

Hayır.

Aradan birkaç gün geçtikten sonra da söylemediniz mi?

Yakup Bey'in tutulduğu günler söyledim.

Yakup Cemil Bey'e, görüştüğünüz zaman "Otuz adamım

var,” demiş olduğunuzu mumaileyh söylemiş idi. Bunun aslı olmadığını da siz ifade etmişsiniz. O sizden arkadaşların gayri istedi mi?

“Zâbitân için arkadaş getir,” demiş idi. Fakat efrad için hatırıma gelmiyor.

Size akçe verdiğine dair Tahniyeci Hakkı Bey’in ifadesiyle, Merkez Kumandanı olmak üzere intihâb edildiğinize ve muvâcehede tekrar olunan diğer Yakup Cemil Bey’in beyanatına karşı başka diyeceğiniz var mı?

Hiçbir şey diyeceğim yok. Yani muvâcehede de söylediğim vecihle kabul etmem.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 223]

Hasan Hoca Efendi’nin Sapançalı Hakkı ile muvaceheleri, 27 Ağustos

Mülâzım Hasan Hoca Efendi, Sapançalı Hakkı Bey’in muvâceheleridir. 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916].

Hakkı Bey; Nevzat Efendi Bâbîâliye giderek Hasan Efendi’yi gördüğünü bazı tedâbir tavsiye etmesi esnasında Hasan Efendi, Nevzat Efendi’ye hitaben “Sapançalı Hakkı Bey hakikati söyledi. ‘Bir şey olmayacak; vazgeçilmiştir, teşebbüs olunmasın,’ demiş.” Bu yolda mumaileyh Hasan Efendi’ye telefon ettiniz mi? “Vazgeçilmiştir; teşebbüs olunmasın,” kelimâtını söylediniz mi? Ve maksadınızı izah ediniz.

Hasan Hoca’ya telefon ettiğim vakit söylediğim söz “Bugün Bâbîâliye her kim gelirse gelsin, böyle bir teşebbüs kimin tarafından vaki olursa olsun hemen süngüye koy,” dedim.

“Vazgeçilmiştir ve teşebbüs olunmasın,” tabirini kullandınız mı?

Hayır.

Hasan Efendi; siz hatırlıyor musunuz?

Nevzat Bey akşamki muvâcehemizde de “Vazgeçildi,” diye saçmalıyordu. Hakkı Bey’in sözü doğrudur.

İfâdâtınızı imza ediniz.
İmza edelim.

Sapancalı Hakkı'nın ifadesi, 27 Ağustos

Sapancalı Hakkı Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey'e kaç lira vermiştiniz?

Yirmi üç lira verdim.

Nerede vermiştiniz?

Meserret'te odada vermiştim.

Yanınızda kim var idi?

Ali Haydar Efendi var idi.

Tahniyeci Hakkı Bey var mıydı?

Bilmiyorum. Belki var idi. [s. 224]

Bu paraları Yakup Cemil Bey cebine mi koydu? Tahniyeci Hakkı Bey'e mi verdi?

İyi hatırlayamıyorum. "Bu paraları adamlarıma vereceğim," dedi.

Nevzat ve Hasan efendilere de para vereceğini söyledi mi?

Hayır, söylemedi.

Hakkı Efendi'ye böyle tembih ederek parayı verdiğini hatırlıyor musunuz?

Farkında değilim. Parayı verdim. Ben dışarıya çıktım. Dolaşan adamlara "Haydin gidiniz," dedim.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Tahniyeci Hakkı'nın ifadesi, 27 Ağustos

Tahniyeci Hakkı Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916].

Yakup Bey akçenin tevzi'âtını [yaparken] Sapancalı Hakkı Bey'in odada bulunduğunu hatırlıyor musunuz?

Evet, odada idi.

Yenişehirli Ali Haydar Efendi de orada mı idi?

Bilemiyorum. Mamañ bu cihet Hakkı Bey ile bi'l-muvâcehe hallolunabilir.

Hakkı Bey, Yakup Cemil Bey'e para verirken siz de orada mı idiniz?

Bilmiyorum.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Sapancalı Hakkı'nın Tahniyeci Hakkı ile muvaceheleri, 27 Ağustos

Sapancalı Hakkı Bey, Tahniyedeki Hakkı Bey ile muvâceheleridir. 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916].

Sapancalı Hakkı Bey; Tahniye Müdürü Hakkı Bey Meserret Apartmanı'nda Yakup Cemil Bey'in paraları kendisine tevdi ettiği zaman on lirasını Hasan Efendi'ye ve on lirasını Nevzat Efendi'ye ve mütebâkisini de Fehmi Efendi'ye vesâireye tevzi etmesini tembih ettiğini ve bunları sizin de işittiğinizi söylüyorlar. Tekrar etsin. [Hakkı Bey, şöyle!]

Ramazanın yirmi dokuzuncu günü tahminen zevâlî saat on radelerinde Sapancalı Hakkı Bey Mirgün'den [s. 225] telefonla Meserret Otelinde Yakup Cemil Bey'i arıyordu. Beni çağırdılar. Telefonla Sapancalı Hakkı Bey "Yakup Cemil'e söyle, o iş olmaz," dedi. Ben de Yakup'a söyledim. Yakup Cemil bana dedi ki "Öyle ise Hakkı'ya söyle, evde yatağında rahatına baksın," dedi. Ben indim. Tekrar telefonla Hakkı Bey'i buldum. Kendisine dedim ki "Biz Yakup Cemil'i bu işten vazgeçiremiyoruz. Sen kendisinin daha eski arkadaşısın ve bunun teskin edilmesi için buraya mutlaka gelmen lazımdır," dedim. Cevaben "Geliyorum," dedi. Arası yarım saat yahut üç çeyrek geçti. Sapancalı Hakkı Bey geldi. O sırada Yenişehirli Ali Haydar da gelmiş idi. Üçümüz Meserret Otelinde kâtibin odasının içindeki odaya girdik. Üç kahve ısmarladık ve ben gerek Sapancalı Hakkı Bey'e ve gerekse Yenişehirli Haydar Bey'e "Biz Yakup'u vazgeçire-

miyoruz. Siz daha eski arkadaşısınız. Suret-i kat'îyede ısrar ediniz ve hiçbirimizin bu fikre taraftar olmadığımızı söyleyerek bu fikirden vazgeçtirin,” dedim. Gerek Sapançalı Hakkı Bey ve gerekse Yenişehirli Ali Haydar Bey fikrime iştirak ettiler ve Yakup Cemil ile görüşmek üzere yukarıya çıktılar. Yarım saat veya üç çeyrek saat kadar konuştular. Sonra beni çağırttılar. Odaya girdiğim vakit Sapançalı Hakkı ve Yakup Cemil beyler orada idi. Hem Sapançalı Hakkı Bey ve hem de Yakup Cemil Bey “İş kaldı,” dediler ve bu sırada Yakup Cemil Bey otuz lira çıkardı. On tanesini, Nevzat’a diğer onunu Hasan Hoca’ya ve mütebâki on lirasını da kendi arkadaşlarına yani orada bulunan Fehmi isminde kendisini ilk defa gördüğüm birisine ve öteden beri yanında bulundurduğu Selim ve Mehmet Çavuş’a ve sâirlerine vermekliğini söyledi. Ben meselenin bu suretle suya düşmesinden memnunen paraları aldım. Nevzat’ı Otelci Mustafa’ya sordum. “Sekizinci dairenin beş numarasındadır,” dedi ve oraya çıktım. Yakup Cemil Bey’in tarifi vecihle on lirasını kendisine ve mütebâki on lirayı Hasan Hoca’ya verilmek üzere yine Nevzat Bey’e verdim. Aşağıya indim. O sırada Yakup odada oturuyordu. Murat Bey’e -ki yanında bulunuyordu- [s. 226] bir veyahut iki lira verilmesini söyledi. O parayı verdim. Aşağıya indim ve aşağıya inerken Yakup Cemil Bey’e işime gideceğimi söyledim. Bu sırada Fehmi, Yakup Cemil Bey’in ufacık bir tezkiresiyle bana geldi. Ona da üçer lirasını verdim. Oradan doğruca Sapançalı Hakkı Bey’i görmek üzere Seyr-i Sefâin İdarehânesine gittim. Orada akşama kadar bekledim. Hatta o sırada biraderi Baki Bey dışarıdan geldi. Kendisine müteaddid defalar Hakkı Bey’i sordum. “İşin benim ile biterse yani para istiyorsan -benim Hakkı ve Baki beylerle hukukum olduğu için ara sıra kendilerinden ödünç para alırım- vereyim,” dedi. “Hayır, Hakkı Bey’i görmek istiyorum,” dedim ve hatta saat yediye kadar da Boğaziçi İskeleyi’nde Hakkı Bey’i bekledim. Yenişehirli Haydar Bey o da orada idi ve Yenişehirli Haydar Bey’e, Hakkı’yı bu mesele için mutlaka görmek istediğimi söyledim. Haydar da dedi ki “Hakkı Bey ekseriya araba ile yalısına gider. Hiç burada bekleme, bulamazsın,” dedi. Bunun üzerine Kadıköy’ündeki evime gittim. Ertesi günü alessabah sekizi çeyrek vapuruyla Boğaziçi’ne gittim. Mirgün’de Hakkı Bey’in yalısını buldum. O sırada Harbiye Nezâreti yaverlerinden -sabık yaver- Şükrü Bey orada idi. Yine fikrimi ken-

disine tekrar ettim. Binâberin sorduğunuz vecihle Yakup Cemil Bey bana parayı verdiği ve suret-i taksimini anlattığı vakit Hakkı Bey de orada idi ve ümit ederim ki Hakkı Bey, Yakup Cemil Bey'in bana söylediği sözleri aynen tekrar eder.

Sapancalı Hakkı Bey; işittiniz. Akçenin suret-i tevzi'i hakkında Yakup Cemil Bey tarafından Hakkı Bey'e tevdi'ini gördünüz mü ve şu suretle tembih ettiği sözü işittiniz mi? Tahattur ettiniz mi?

Buhranlı bir zaman idi. Yakup Cemil Bey'in Hakkı Bey'e parayı verdiğini ve suret-i tevzi'i hakkında tembihatta bulunduğunu işitmedim. Fakat belki de orada bulunmuşum hatırlayamıyorum.

İfâdâtınızı imza ediniz.

İmza edelim. [s. 227]

Hapishane Müdürü İbrahim Bey'in ifadesi, 27 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Ayasofya'da Firuz Ağa Mahallesi'nde bilâ-numara hânede mukim Hapishâne-i Umûmî Müdürü Selânikli 35 yaşında İbrahim Bey bin Osman Bey'in ahzolunan ifadesidir. 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916].

Nevzat Bey'i tanır mısınız?

Tanırım.

Ne vakitten beri tanırırsınız?

Altı yedi seneden beri tanırım.

En son mülâkatınız ne vakit oldu?

Bundan üç dört gün mukaddem idi.

Sizden Nevzat Bey bir silah aldığını söylüyor. Bu silah kimin idi?

Evet. Ben hasta idim. Hapishânede odamda yatıyordum. Nevzat Bey geldi. "Bana bir küçük revolver veriniz," dedi. "Muvakkaten lazım yine veririm," dedi. Ben de kendime ait Gold revolverimi kayış ve gılâfiyla kendisine verdim. Sebebini söylemedi. Ben de sormadım.

Bu hangi tarihte idi? Bayramdan evvel mi sonra mı idi?

Bu on iki-on beş günlük bir meseledir. Pek tahattur edemiyorum. Fakat arife günü olmak ihtimali vardır.

Sonra iade etti mi?

İade etmedi.

Sonra kendisini gördüğünüz zaman mevzubahis etti mi?

Etmedi.

Bu silahı muvakkaten mi birkaç gün için mi aldı?

Nevzat tabancayı alırken muvakkat mıdır daimî midir tasrih etmedi. Ben de sormadım ve el'ân da revolveri almadım.

Tabancanın fişeklerini de aldı mı?

Tabancam dolu idi; içindekilerle verdim. Esasen ben kendi elimle vermedim. Hizmetçiye söyledim. Hizmetçi, Nevzat Bey'e verdi. Tabancam dolu duruyordu. Binaenaleyh içindeki fişekler ile almış oluyor.

Son gördüğünüz zaman tabancayı ne yaptığını Nevzat Bey söylemedi mi?

Yakup Cemil Bey'e vermiş olduğunu söyledi.

Niçin verdiğinden bahsetti mi?

Sormadım ve söylemedi. [s. 228]

Tabancanızı tarif ediniz.

Gold ve yana açılır, toplu siyah renklidir. Altı ateşlidir. Gılâfı çikolata renkli, epeyce yumuşak idi. Esasen revolveri Hizmetçi Mehmet'e tembih ettim, o verdi. Eğer müsaade ederseniz tahkik edeyim.

Telefonla tahkik ediniz.

Ettim. Revolveri gılâfı ve kayışıyla bayramdan evvel dolu olarak Nevzat Bey'e vermiş olduğunu söyledi. İçindeki dolu fişeklerden mâ'adâ altı tane fazla fişek vermiş.

İfâdâtınızı imza ediniz.

İmza edeyim.

Mumailiyh Nevzat Bey'in maznûnen ifadesi alınmış olmakla tevkiî hakkında telkâr müitâlaaları istihsar olunur. 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916].

Gayr-i mevkûif olarak devam-ı tahlîkat muktezasıyla iade olunur.

Murat Bey'in suret-i ifadesine, Yakup Cemil Bey'in şekil ve beyanatına, Tahniye Müdürü İbrahim Hakkı Bey'in bi'l-muvâcehe ve kezâlik Selim'in ol suretle serdeyledikleri akvâle nazaran taayyün eden şekle göre mumailiyh Nevzat Efendi

hakkındaki tahkikatın mevküfen icrası lüzumuna mütefikan karar verildi. 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916].

Tasdik olunur: 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916]. [s. 229]

Yakup Cemil'in Eşref Bey ile muvaceheleri, 27 Ağustos

Yakup Cemil Bey'le Eşref Bey'in muvâceheleridir. 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916].

Eşref Bey; siz Yakup Cemil Bey'e Sapançalı Hakkı Bey'in yazîhânesinde tesadüf ederek "Ortada bir fesat işitiliyor. Şüyû'u fena," dediğinizi evvelce beyan etmiş idiniz. Ve cevaben Yakup Cemil Bey'in "Ortada fesat yok, tezat var," diye söylediğini beyan etmiş idiniz değil mi?

Yakup Cemil Bey "Fesat yok, tezat vardır," dedi.

Eşref Bey; bu işittiğiniz fesat nedir?

Ben bunu Sapançalı Hakkı Bey'le Nail Bey'den işittim. Bayram ertesi muhtelif mahallerde işittim. Yakup Cemil Bey Meserret'te birleşmişler, bazı metâlibde bulunacaklarmış; bazı arkadaşları gitmişler, men' etmişler.

Ne yapacaklarmış, men' etmişler?

Hakkı Sapançalı ile Nail Bey "Bu Kabine iş göremiyor. Başka bir suretle halletmeli yani başka bir kabine teşekkül etmeli," diye Hakkı Sapanca söyledi ve Nail Bey de onu tasdik etti. Hatta Hakkı Sapanca içtimâ' günü mevcut bulunduğunu ve Yakup Bey'i fikrinden sarf-ı nazar ettirdiğini söyledi. Ancak bu havâdisi Nail Bey başkasından işitmiş olsa gerektir.

Yakup Cemil Bey; beyninizde cereyan eden mübâhase bu suretle mi oldu?

Beynimizde cereyan eden mübâhasede asla siyasete dair fesat tezat diye Eşref Bey'in yazdırmış olduğu kelimalar geçmedi. Yalnız yeni almış olduğu ailesinden memnun olup olmadığından, artık kahveye ve sâir mahallere gitmeyip akşam olunca evine [s. 230] devam ettiğinden, kısarak ve ata olan merakından, çiftçilik için lokomobil sipariş

edip de gelmediğinden bahsettik ve vapura yetişmek için yanından ayrıldım.

Yakup Cemil Bey böyle mesele geçmediğini söylüyor, ne dersiniz?

Söylediğim gibidir.

Şimdilik ifadelerinizi imza ediniz.

İmza ederim.

Seyyid Tahir Efendi'nin ifadesi, 28 Ağustos

Berây-ı işhâd celbedilen Fatih'te Karadeniz cihetindeki üserâyı İslâmiye karargâhında vaiz ve tercümanlık eden Dağıstanlı 55 yaşında Seyyid Tâhir Efendi bin Şeyh Abdürrahim el-Hüsey-nî Efendi'nin ba'de't-tahlif zabtolunan ifadesidir. 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916].

Doktor Safvet Efendi'yi tanır mısınız?

Tanırım.

Evinize hastanıza bakmaya gitti mi?

Evet götürdüm.

Bu adam size gelip “Ben de bu içtimâ'da dâhilim, ismim başta yazılıdır. Beni saklar mısınız?” gibi beyanatta bulundu mu?

Böyle söylemedi. “Ben Yakup Cemil'in doktoruyum. Ben de orada yazılıyım,” dedi. Ben de “Seni götürdüler mi?” dedim. “Hayır,” dedi. Benim işittiğim bundan ibarettir.

“Orada yazılıyım,” demesinden ne anladınız?

Yakup Cemil ile çete gideceğini söyledi.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 231]

Tahniyecî Hakkı'nın Yenibahçeli Nail ile muvaceheleri, 28 Ağustos

İbrahim Hakkı Bey ile Nail Bey'in muvâceheten alınan ifadeleridir. 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916].

Nail Bey; ifadenizi okuyoruz. Buna ilave ve tayyedecek şey var mıdır?

Evet. O gün böyle söylemiştim fakat bazı hatırıma gelenleri ilave edeceğim. Geçenki ifademi kısaca söylemek için bazı Hüsrev Sami Bey tarafından iştirak etmiş olduklarımı tefrik etmeyerek doğruca bir şahıstan almışçasına nakletmiştim: Evvela köprü üzerinde giderken Hüsrev Sami Bey ile beraberdik. Köprü gişesinde para bozdurmak için biraz geride kaldım. Hüsrev Sami Bey o zaman ilerlemişti. Bilâhare İbrahim Hakkı Bey [ile] ikisini konuşurken gördüm ve aralarına girdiğimde İbrahim Hakkı Bey elimi sıktı. “Hoş geldin,” ile beraber meseleyi anlatmaya başladı. Yani meseleyi Hüsrev Sami Bey’e anlatmaya başladı. O sırada “Nedir?” dediğimde o zaman iştirak etmediğimi sordu ve biraderin de bu hususta hizmeti sebk ettiğini ve şâyân-ı tebrik bir hizmet olduğunu anlattıktan sonra yine mesele Hüsrev Sami Bey ile her ikimize müştereken anlatılmak suretiyle yoluna devam etti ve biraderin hizmetini de o sırada gelip -lakin nereye geldiğini hâlâ bilmiyorum- arkadaşları ikna ettiğini ve İbrahim Hakkı Bey’e de bu hususta söz söylediği[n]i ve bu ifadeye nazaran İbrahim Hakkı Bey[’in] tereddüde düştüğünü teessüfle beyan ediyordu. Yalnız öbür ifademde “Hatta senin de olduğunu söylemesi yalnız şahsım değil, geçende söylemekliği çirkin gördüğüm münasebetiyle bu tarzda ifade vermeye mecbur kalmış isem de Merkez-i Umûmînin ve Kemal beylerin de bu hususta malûmattar olduğunu söylemiş olmasına binaen bendeniz yalnız senin de malûmatın olduğunu söyledi,” demekle iktifa etmiştim.

İbrahim Hakkı Bey; işittiniz, ne diyeceksiniz?

Burada muhtac-ı tashih iki nokta vardır. Birisi Nail Bey’i kardeşinin gördüğü [s. 232] hizmet dolayısıyla olan tebriktir. Ben Nail Bey’i tebrik ettim fakat biraderinin Sapançalı Hakkı Bey’in yalısında benim fikrime iştirak ederek ve kendi efkâr-ı şahsiyesini de açık söyleyerek Yakup Cemil’in teşebbüsüne aleyhtar olmasından dolayı. Şükrü Bey esasen beni Meserret Otelinde görmediği gibi ben de kendisini görmedim. Tereddüt meselesine gelince Yakup Cemil Bey ifâdât-ı ibtidâiyemde de sarâhaten söylediğim vecih üzerine meseleyi bana anlatırken Merkez-i Umûmî âzâlarına ve İttihâd ve Terakkinin murahhaslarına -ki bu sırada yani murahhaslar sırasında Nail Bey’in de dâhil olması icab eder çünkü kendisi de murahhas-

tır- meseleyi anlattığını ve onların da bahs[edilen] prensip itibarıyla muvâfakat ettiklerini söylemişti. Nitekim Yakup Cemil Bey muvâcehemizde inkâr etmedi. Nail Bey'in dediği tereddüt işte budur. Yani Yakup Cemil Bey, "Kemal Bey, Doktor Nazım Bey, Midhat Şükrü Bey ve sâir arkadaşlar meseleyi bilirler," dediği vakit bende onu yani zevât-ı mumaileyhimin böyle bir teklifi nasıl kabul edebilecekleri noktasında hâsıl olan tereddüttür.

Bu teklifi de hülâsa ediniz. Nasıl tekliftir ki kabul edemeyecekler?

Heyet-i Vükelâya istifa teklif etmek, etmedikleri takdirde kendilerini ıskât etmek ve ba'de'l-ıskât İtilâf-ı Müselles ordularıyla tevhid-i harekât etmek teklifi.

Nail Bey'in ifadesinde size atfen dermeyeran olunan "Enver Paşa'yı öldürmek, iyi bir kabine vücuda getirmek" hususundan teklifât meyanında bahsetmediniz, bunlar yok mu idi?

Enver Paşa'yı öldürmek lafzı sarâhaten söylenmemiştir. Fakat kabine devirmek demek tabiidir ki heyet-i nüzzârı mevki-i iktidardan cebir ile indirmek demektir.

İyi bir kabine teşkil etmek, bu kısmı söylemiş mi idiniz Nail Bey'e?

İyi hatırlamıyorum fakat olabilir ki bu kabineden sonra Yakup Cemil'in iyi bir kabine teşkil edeceğini bana söylediğini Nail Bey'e söylemiş olabilirim.

Kabineyi ıskâtın tazammun edeceği mana itibarıyla cebren ıskâta Heyet-i [s. 233] Vükelânın cümlesini öldürmek kelimesi sizin şekl-i tefsirinizce şâmil olabileceği bedihidir. Binâberin şahıs tahsisıyla Enver Paşa'yı öldürmek kelimâtını söylediniz mi söylemediniz mi ve ıskât-ı cebrîden mecmu'unun katli manasını kastediyor musunuz? Etmiyor musunuz?

Nail Bey'e mücerret Enver Paşa'nın öldürüleceğini söylemedim. Cebren ıskât mutlaka öldürmek manasını tazammun etmez. Bu cebren ıskât meselesi Heyet-i Vükelânın bir kuvvetle tevkif edilerek mevki-i nezâretlerinden ıskâtı veya öldürülerek ıskâtları suretinde de tefsir olunabilir. Mamafih tekrar söylüyorum. Yakup Cemil bana filanı öldüreceğiz, dememiştir. Yanız sulhen teklifi kabul etmezlerse çarpışmak mecburiyetinde kalacağını söylüyordu.

Siz vükelânın sulhen adem-i muvâfakatleri hâlinde çarpışılacağından mı istidlâl ediyordunuz bu netâyici?

Ben Yakup Cemil Bey'in söylediklerini aynen naklediyorum. Eğer Yakup Cemil Bey teklifini sulhen kabul ettiremez ise çarpışacağını söylüyordu. Şüphesiz ki çarpışmak tarafeynden birinin mağlubiyetini intaç eder.

Nail Bey; İbrahim Hakkı Bey size tahsisen Yakup Cemil Bey'in beyanatını anlattığı sırada Enver Paşa'yı öldürmek, iyi bir kabine vücuda getirmek fıkralarından birincisini söylemediğini ifade ediyor. İlave edecek bir şeyiniz var mı?

İbrahim Hakkı Bey'in ifadelerini dinledim. Tamamıyla zabtedildiği gibi ifade etmiştir. Yalnız şurası var ki İbrahim Hakkı Bey o zaman için tevcih ettirdiğim sualin aynına temas eder. Bir sual geçmediği için ihtimal ki tahattur edememişimdir. Bendeniz İbrahim Hakkı Bey'den o zaman şu suali sordum. Dedim ki: "Bu Kabine şu teklife muvâfakat etmezse ne yapılacaktı?" dediğimde İbrahim Hakkı Bey: Kabine [s. 234] içerisinde bulunan İtilâf hükûmetiyle ittifaka muvâfakat etmeyecek şahsın yalnız Enver Paşa Hazretleri olacağını söylemesi ve yine mukabeleten söylediğim "Yalnız Enver Paşa değil Talât Bey'in de muvâfakat etmeyeceğini ümit ederim" sözüme karşı aldığım cevap, "Talât Bey[in] kurnaz ve mevki'i için her şeye uysal bir insan" olduğu, Yakup Cemil Bey tarafından ifade edilmiş ve filhakika sorduğum sual gibi yalnız Enver Paşa'nın muvâfakat etmeyeceği Yakup Cemil Bey için kanaati derecesinde bulunması hasebiyle Enver Paşa'nın da katliyle bu işe hüsn-i suretle netice verileceğini söylemişti.

İbrahim Hakkı Bey; Nail Bey tafsilatıyla size tahattur edebilmek için sevâikini izah ile tekrar ettiler. Söyleyiniz.

Nail Bey'e söylediğimi iyi hatırlamıyorum. Fakat söylemiş olabilirim. Yakup Cemil bu kanaatini yani "Heyet-i Vükelâ içerisinde Enver Paşa Hazretlerinden başka teklif-i vâki'i reddedecek kimse yoktur," der idi. Ve bunu Nail Bey'in dediği gibi Yakup Cemil'in bir kanaati şeklinde herkese söylediği sözlerdendir.

Binâberin şu ifâdâtan rızasıyla Heyet-i Vükelâdan muvâfakat etmeyeceği kaviyyen mütezâhir olan Enver Paşa'nın cebren ser-fûru ettirilmesi ve bi'n-netice katli istişâm olunuyor değil mi?

Yakup Cemil bu fikirde idi. Yani diyordu ki “Ümit ederim Heyet-i Vükelâ teklifi sulhen kabul eder. Yalnız etmese etmese Enver Paşa etmez. Onunla çarpışırsak mesele hallolur,” dedi. Yani sualde söylediğiniz vecihle bundan Enver Paşa’nın muhalefeti hasebiyle yalnız müşarünileyhle çarpışmak ve bi’n-netice ya Enver Paşa’nın veyahut da Yakup Cemil Bey’in maktuliyetleri manâsı istihrac ve istişâm olunur.

Nail Bey; İbrahim Hakkı Bey’in beyanat-ı ahîresi üzerine ilave edeceğiniz bir şeyiniz var mı?

İbrahim Hakkı Bey katl meselesini kat’î söylemişti ve kat’iyetini tahattur ettirebilmek için bilâhareki sözü müteakip söylemiş olduğu sözleri ilave [s. 235] ediyorum. Hatta bendeniz demiştim ki “Şu ifadenizden anladığıma nazaran bu hadise danışıklı bir döğüş olsa gerektir. Çünkü Merkez-i Umûmînin haberi var, Sadrazam Paşa ile görüşülmüş, Talât Bey muvâfakat edermiş, yalnız Enver Paşa Hazretlerinin adem-i muvâfakatının ortaya atılması bu vak’ayı el birliğiyle ortaya çıkararak vak’a, Enver Paşa’nın imhasıyla halledildikten sonra biçare Yakup Cemil Bey Enver Paşa’nın kâtili diye idam edilecek, daha Yakup Cemil Bey gibi arkadaşlar kimler varsa ki onlar da Hüsrev Sami ve Sapançalı Hakkı, Mümtaz beyler ve bendeniz dâhil olduğum hâlde kâffesini de “Yakup Cemil Bey’in arkadaşdır. Bunların da işe iştirakleri muhakkaktır,” denerek kâffesinin toptan idamıyla mütebâki Heyet-i Vükelâ ve Merkez-i Umûmî âzâlarının ferih-fahûr icra-yı ahkâm etmeleriyle neticeleneceğini kanaat hâsıl ettim,” dedikten sonra İbrahim Hakkı Bey’den ayrıldım. Memleketin uğrayacağı felaketleri düşünerek müteessiren çekilip gittim. Şu ifademden sonra zannetmem ki İbrahim Hakkı Bey kat’iyetle söylemiş olduğu şu sözü itiraf etmesin.

İbrahim Hakkı Bey; dinlediniz. Bu ifadeye karşı ne diyacaksınız?

Nail Bey’in bu sözleri doğrudur. Yalnız aramızda mesele konuşulurken nihayet facianın Enver Paşa Hazretlerine ve Yakup Cemil, Hüsrev Sami, Mümtaz, Sapançalı Hakkı ve Nail Bey’e inhisarı ihtimali olduğunu ben de söyledim. Yani mesele belki danışıklı bir döğüşdür ve Yakup Cemil bizim tahminimiz vecihle bir menba-ı ecnebiden değil menba-ı dâhilîden kurulmuştur. Bu işi yapacak ve sonra

kendisi ve arkadaşları idam olunacaklar. Bâki kalanlar rahat edecek. Böyle bir muhâvere geçmiştir.

İbrahim Hakkı Bey; şu muhâveratın sevâikini Nail Bey beyanatında izah ediyor. Siz bunları Nail Bey'den işittikten sonra ve zaten daha evvel [s. 236] Yakup Cemil Bey ile görüştüğünüz sıralarda buna siz de kendinizce esbâb-ı alâik bulmuş mu idiniz?

Ben Yakup Cemil ile 28 Ramazan'da iki saat ve 29 Ramazan'da bir buçuk saat kadar konuştum. O vakit ben böyle bir alâik hissetmemiştim. Hatta Yakup Cemil "Merkez-i Umûmînin haberi var, arkadaşların haberi var," dediği vakit ani bir tereddüde duçar olduğumu arz etti idim. Ve filhakika böyle bir mesele Sadrazam Paşa Hazretlerine, İstanbul Kâtib-i Mes'ûlü Kemal Bey'e, Midhat Şükrü ve Doktor Nazım beylere nasıl söylenebilir tereddüdünde idim. Sonra yani vak'adan bir hafta sonra Nail Bey'le görüştüğümüz vakit Nail Bey'e ve Hüsrev Sami'ye macerayı hikâye ettim. Nail Bey dedi ki "Kemal, Sadrazam Paşa, Doktor Nazım, Midhat Şükrü bu işten haberdar olsunlar da nasıl olur da Hükûmete haber vermesinler? Sakın bu danışıklı bir döğüş olmasın yani ortadan Enver Paşa Hazretleri kalktıktan sonra ve Yakup Cemil ile Hüsrev, Mümtaz, Sapançalı Hakkı, ben ve sen ve sâir bazı kimseler ortadan kalktıktan sonra meydanı kendilerine boş bulmak isteyen bazıları tarafından tertip edilmiş bir hile olmasın? Çünkü Yakup Cemil düne kadar vaziyet-i umûmiyeyi pek iyi görüyordu. Bu bahis Yakup Cemil'in nereden kurulduğu meselesini münâkaşa ederken açılmıştır. Ben Yakup Cemil'in âher bir vasitanın tavassutuyla ecnebi yani İtilâf-ı Müselles menâfî'ine alet olduğu zannını ileriye sürüyordum. Nail Bey bunu söyledi ve ben de "Bu ihtimal de vârid-i hâtırdır," dedim.

Nail Bey; İbrahim Hakkı Bey'in şu beyanatı üzerine bu vadi-deki kanaatinizi tavzih ve ilave eyleyecek [s. 237] beyanatınız varsa söyleyiniz.

İlk günü için Hakkı Bey ile görüşmemiz neticesindeki kanaatim ma'rûzâtım vecihle olmakla beraber bilâhare bu kanaat-i âcizî-yi te'yid ve takviye edecek çok tetkikatım da vardır. Şöyle ki: Bu vak'adan sonra Yakup Cemil Bey, merhum Naci Bey kardeşimizin intikamını almak azmiyle mevki'ine tayini istirhamâtında bulunmak üzere Mahmut Kâmil Paşa Hazretlerine gitmiş ve muvaffak da

olmuş yalnız Karahisar merkezi olmak üzere gönüllü toplayarak bir fırka vücuda getirilmesine Mahmut Kâmil Paşa Hazretleri tarafından muvâfakatle müsaade edilmiş vaktâ ki müsaadeden sonra Yakup Cemil Bey teşkilatını burada yapmak teşebbüsünde bulunup ve birtakım canî, kâtil, mahkûm, maznun insanları kendi kumandası altına davet eder. Geçen Balkan Muhârebesi'nde umum çeteler kumandanı bulunduğum sırada maiyet-i âcizîye Balıkesir çeteleri reisi sıfatıyla gelmiş olan ve bilâhare taarruz-ı umûmiye iştirak etmek emrini aldığımız gün Metris Çiftliği'ndeki karargâhımızda bilumum efrada cephane tevzi ettiğimiz ânı müteakip bu Bekir Bey yüz kırk kişilik efradıyla beraber isyan ederek bir çeyrek mesafedeki harap tabyada vaziyet-i tedâfüiye ve taarruziyesini almak suretiyle birtakım hükûmete karşı tekâlif serdiyle isyan ettiğini resmen bildiren bir şahsı da bu kere teşkil ettiği fırkasına alay kumandanı olarak kabul etmesi de teşebbüsâtın pek hayırlı olmadığını bendenize anlatmış idi. Bu işi, bu şüphe üzerine Teşkilat-ı Mahsûsaya memur Binbaşı Arif Bey ile görüşmek istedim ve görüşerek Bekir Bey hakkındaki malûmatımı kendilerine naklettikten sonra bu teşkilatın memleket için hayırlı bir teşkilat olamayacağını, şüphe ettiğimi kendisine söyledikten sonra bu teşkilata dâhil olan zâbitân hakkında biraz malûmat edinmesini, göz kulak olmasını rica etmiş idim. Arif Bey de "Pek doğrudur," diyerek gitti. O sırada Yakup Cemil Bey, [s. 238] Doktor Hilmi Bey isminde bir zatı müfrezesine almak ister. Hilmi Bey de berây-ı istişâre Arif Bey'e müracaat eder. Arif Bey bendenizden iştmiş olduğu sözlere mukâbil Hilmi Bey'in de Doktor Nazım Bey'in pek sevgili bir sima olduğunu bilmesine istinaden bu hususu Nazım Bey'den sormasını kendisine söyler. Buradaki maksadı Yakup Cemil Bey'in harpten avdetinde Doktor Nazım ve Bahaeddin Şakir beylerle Arif Bey görüştüğü zaman her iki simanın Yakup Cemil Bey aleyhtarı olduğunu ve Yakup Cemil Bey'in her hareketini tenkit etmiş olmalarına binaen Doktor Hilmi Bey'i, Doktor Nazım Bey'e göndermiş olduğunu söyledi. Doktor Hilmi Bey Nazım Bey'e gidip meseleyi anlatınca Teşkilat-ı Mahsûsaya memur Arif Bey'i alarak beraber gitmesini tembih etmiş ki bu cihet şâyân-ı hayrettir. Çünkü Arif Bey'i çağırmaya lüzum yok idi. Yakup Cemil Bey'i bildiği için Hilmi Bey'e kat'î bir söz söyleyebilirdi. Bir müddet sonra Hilmi Bey'le Arif Bey, Doktor Nazım

Bey'e giderler: Doktor Nazım Bey, Arif Bey'den Hilmi Bey'in ne için kendisine gönderildiğini sorar. Arif Bey de Hilmi Bey'in "Sevdiğiniz bir zat olması itibarıyla ve Yakup Cemil Bey'in harekâtından hoşnut olmadığınızı evvelce bendenize söylemiş olmanız hasebiyle size göndermeye mecbur oldum," dedikten sonra "Hayır, Yakup Cemil, eski Yakup Cemil değildir. Onun idaresine Hilmi'nin verilmesi muvâfıktır," cevabını vermiştir ki dün gayrimemnun bulunduğu bir şahıstan, bugün hatta memleketin felaketine hazırlanmış bir şahsın Yakup Cemil Bey olduğunu katiyyen bildiği şu anda cevab-ı muvâfakat vermesi ve Yakup Cemil Bey'in eski Yakup Cemil Bey olmayıp bugün için takdis edilecek bir Yakup Cemil Bey olduğunu cevap olarak söylemesi bütün bütün az muhâkemesi olan şahısları bile düşündürecek hâlâttandır. Bundan sonra, bundan birkaç gün evvel Bahaeddin Şakir Bey'in Karesi mebus-ı muhteremi Hüseyin Kadri Bey ile bir mülakatı vardır ki bu mülakat, maksadın bütün hakâikiyle tezâhürüne delil olabilir. Hüseyin Kadri Bey, Bahaeddin Şakir Bey'le görüştüğü zaman şu vekâyi-i müessifeden bahsediliyor. Bahaeddin Şakir Bey diyor ki: "Bütün ifadeleri tetkikimizde görüyoruz ki Yakup Cemil Bey'le Satvet Lütfi'nin ifadeleri hemen birbirinin aynıdır. Şu suretle Yakup Cemil'in, Satvet Lütfi tarafından kurulduğu muhakkaktır." Hüseyin Kadri Bey de [s. 239] buna cevaben "Benim de hariçten işittiğime nazaran bilakis sizlerin yani Merkez-i Umûminin Yakup Cemil Bey'le müşâreketi olması zeminindedir," o zaman söz, biraz dağılıyor. Hüseyin Kadri Bey, "Siz yanlış hareket ediyorsunuz. Fedakâr arkadaşlarınızı imha ve ifnâya çalışıyorsunuz. Bu gerek memleket ve gerekse şahsımız için felakettir. Bunun bir çaresini bulunuz," dediğinde Bahaeddin Şakir Bey "Bizim karşımızda ne servet ne de pazı bir kuvvet olamaz. Saydığın şahıslar ki bendeniz Mümtaz Bey, Hüsrev Sami Bey, Sapançalı Hakkı beylerdir; bunlar arzu edildiği zamanda ortadan servetleriyle şahsiyetleriyle kalkabilecekler. İstersen bunu kendilerine söyleyebilir ve bu hususta mezuniyet-i tâmmeye sahipsiniz," demiştir. Gerek yukarıdaki ma'ruzâtım ve gerekse şu ifâdâtım kâffesinin maatteessüf Merkez-i Umûmîde bulunan arkadaşlarımızın memleketlerini unutarak üç beş şahsın -hem öyle üç beş şahsın ki daima memleketlerinin ve daima maiyetlerinin ve satvet-i hükûmetlerinin selâmet ve saadetinden başka hiçbir düşünceleri olmayan bütün ef'âlleriyle memleketleri için hizmetten

çekinmeyen ve bundan böyle de çekinmeyecek olan şahısların- tahrik-i taassuplarına çalışmaları eski planlarının suya düşmüş olması hasebiyle hiddetlenmiş olmalarını göstermektedir. Şu ifadeyi Hüseyin Kadri Bey'den işittikten sonra heyet-i muhteremelerinin de maksat uğrunda tenvir edilmiş olacağını ümit ederim.

Nail Bey; Bekir Bey'in o zaman Metris Çiftliği'nde tahassun ederek bazı teklifât serdettiğinden bahsettiniz. Bunlardan hatırdaki kalanları söyleyiniz.

Bu Bekir Bey, biz karargâhta bulunduğumuz sırada daima bana gelir "Biz oturmaya gelmedik, harp edeceğiz, harp isteriz!" sözlerinde bulunur ve cevaben teşkilatımızın ikmâl edilmediğinden ve hareketimiz için emir verilmediğinden bahis ile kendisini teskin ederek çıkarır idim. Vaktâ ki taarruz-ı Osmânîye iştirak emrini aldık, evvelâ Bekir Bey'i çağırarak kendisine aldığımız emri tebliğ ettim. "Artık dediğin oldu. İnşallah sizi harp meydanında büyük bir kahraman olarak görürüm ve göreceğim," diyerek ilk evvel kendi müfrezesinin cephanesini verdim. Bekir Bey, cephaneleri aldı. Efrada da tevzi ettikten sonra yukarıda söylediğim yere çıktı. Ben o sırada meşgul idim. Bunun isyan ettiği haberi o zaman maiyetimde bulunan Eşref ve biraderi Sâmî beylere gelir. Bunlar "Bir yanlışlık olmasın?" diye üç dört defa Bekir Bey nezdine emir çavuşu gönderirler. Her aldıkları cevap isyan ettiklerinden ibaret kalır. [s. 240] O sırada Eşref ve Sâmî beyler bana haber gönderdiler. Ben gittiğimde dört beş maddeyi hâvi bir beyannâmenin Bekir Bey tarafından gönderilmiş olduğunu gördüm. Bu beyannâmenin muhtevî olduğu tekâlifte hatırımda kaldığına nazaran: Hükûmetin cihad-ı ekber ilan etmesini ve Halife'nin bizzat teşkilatımızın başına geçerek bilfiil harbe iştirakini velhâsıl tatbiki müşkül birkaç sözden ibaret idi. Hatırımda kalanlar bunlar idi. Bu Bekir Bey, Kâmil Paşa Hükûmeti zamanında ve daha evvellerinden beri Hürriyet ve İtilâf Merkez-i Umûmîsinin Balıkesir murahhas-ı mes'ûlü olduğu çetemize geldiğinde yedindeki evrak ve vesâikinden anlaşılmış ve kendisi evvelce yanılmış olduğunu söylemekle beraber İttihâd ve Terakki ile öleceğini va'd etmiş idi ve öylece teşkilatımıza kabul edilmiş idi. Mahiyeti de budur.

İfâdâtınızı imza ediniz.

İmza edelim.

Yenibahçeli Nail'in ifadesi, 28 Ağustos

Nail Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916].

Suriye Vali-i hâzırı Tahsin Bey ile müşarünileyhin Erzurum'dan İstanbul'a muvâsalatını müteakip görüştünüz mü ve bu bâbda tafsilat verebilir misiniz?

Tahsin Beyefendi avdetlerinde Eskişehir'den geçmişler idi. Eskişehir'i teşriflerinde bendenizi aramış. Haber verdiler. Tahsin Beyefendi Kulübe gelmiş, ben istasyona gittim. Nihayet istasyonda buluştuk. Kendileriyle vaziyet-i harbiyeden bâhis görüşmeler yaptık. O meyanda hırsız valilerden, mutasarrıflardan velhâsıl hırsız memurlardan bahsedildi. Gelirken tesadüf ettiği canhıraş manzaraları anlattı. Hükûmetin lakaydîsinden bahsetti. Hatta "İstanbul'a gittiğimde bazı tekâlifim var. Onu kabul ettiremez isem Şam'a da gitmeyeceğim," dedi. Bu meyanda vaziyet-i harbiyenin iyi bir şekil aldığını da söylemeyi unutmadı. Bendeniz de cevaben biraz kendisini teselli etmekle beraber "İstanbul muhitine girdiğinizde daha ziyade müteessir olacağınızdan eminim. Mâhâzâ o teessürü izâleye gayret ediniz ve ben de birkaç gün sonra oraya geleceğim. O zaman görüşürüz," dedim. Ayrıldı. Tahsin Bey buraya geldi. Ben de [s. 241] birkaç gün sonra geldim. Ağustosun üç veya dördü idi. Bir akşam Tepebaşı Bahçesi'nde Tahsin Bey'e tesadüf ettim. Öyle tesadüf ki ben kendilerini görmedim. Yalnız gerideki sandalyelerden uzanmış bir kolun bana doğru sallandığını, kim olduğunu unuttuğum yanımdaki arkadaşım gösterdi. Baktığımda o elin sahibinin Tahsin Bey olduğunu anladım ve arkadaşımın müsaade alarak yanına gittim. Tahsin Bey yanında beş altı kişi olduğu hâlde orada oturmuş vekâyi-i harbiye, ahvâl-i âlemden bahsedip duruyordu. Bendenize dedi ki: "Sen sözünde yalancı çıktın. Zira Eskişehir'de İstanbul'a geleceğini ve geldiğin gün de beni bulacağını söylemiştin. İstanbul'a geldiğim üç dört gün geçtiği hâlde beni aramadın. Nihayet ben seni buldum," dedi. Bilâhare arkadaşlara sordum. Bu arkadaşlar da "Hüsrev Sami ve Mümtaz beyler nerede?" dedi. Ben de burada olduklarını anlattıktan sonra ya ben veyahut Tahsin Bey herhangimizin söylediğini hatırlamıyorum. Hüsrev Sami Bey'in gerek Mümtaz Bey'in müfettişlikten istifa

ettikleri ve Merkez-i Umûmîye karşı küskün bir vaziyette bulundukları sözü geçti. Tahsin Bey dedi ki “Aman Nail, Mümtaz’ı çok göreceğim geldi. Hüsrev ve Hakkı’yı da özledim. Mümkün ise bir akşam bunlarla görüşmek isterim,” dedi. Ben de cevaben yarın akşam getireceğimi kendilerine söyledim ve bu söz üzerine ayrıldık. Ertesi akşam saat sekiz buçuk yahut dokuz raddelerinde yine Tepebaşı’nda aynı mevkide buluştuk. Orada bendeniz, Hüsrev Sami Bey, Hakkı Bey, Mümtaz Bey, Eşref Bey, bir de Vali Tahsin Bey var idi. Biraz hoşbeşten sonra yine harp münasebetiyle söz idare-i hükûmete intikal etti. Herkes bir şey söylemek istiyordu. Lakin orada uzun uzadıya mübâhaseye germi vermek muvâfık olamayacağı cihetle bendeniz dedim ki “Bu musâhabe mevkisizdir; [ya biz] mahfî bir yere gidelim veyahut başka bir güne ta’lik edelim. Bir münasip mahal bulup orada görüşelim,” dedim. Siz Merkez-i Umûmî ile bizim aramızı [s. 242] bulmak için çalıştığınızı söyledikten sonra biz de maa’l-iftihar sizin yakanızı bırakmamaya çalışırız” dedim. O da kabul etti ve ertesi günü öğle yemeğinde Tokatlıyan’da o günkü bulunduğumuz şahıslarla bulunarak görüşmemizi kararlaştırdık ve Tahsin Bey toplanılmaması ihtimalini düşünerek bendenize dedi ki “Afvedersin Nail, biliyorsun ki ziyaretçi pek çok geliyor. Öğle yemeğine kadar yakamı kurtaramıyorum. Yarın saat onda bendehâneye gel. Ziyaretçiler içerisinde ‘Haydi beyefendi geciktin,’ dedi de. Ben de ‘Mühim bir işimiz var,’ diyerek kalkayım,” dedi ve ayrıldık. Ertesi günü Tahsin Efendi’nin arzusu vecihle saat onda Bâyezid’deki devlethânelerine gittim. Aynı sözü de söyledim. Oradan bir arabaya binerek doğruca Tokatlıyan’a gittik. Tokatlıyan’da diğer arkadaşları bulamayınca Tahsin Beyefendi “Haydi gidelim. Bir eldiven alalım,” dedi. Eldiveni aldık. Saat yarım veyahut bir raddelerinde Tokatlıyan’a geldik. Arkadaşlar da bizi bekliyordu. Evvelâ gazinoda birer bira içtik. Hiç arzu edilen mesâilden bahsetmedik. Tahsin Bey dedi ki “Haydi içeriye gidelim. Tenha bir masada oturalım. Maksadımızdan bahsedelim.” “Pekâlâ,” dedik. Yemek salonuna girdik. Öyle bir masada oturduk ki sağ sol geri cihetlerimizdeki dörder beşer masada hiçbir fert yok idi. Gayet تنها idi. Aramızdaki halledilecek meselenin bir aile meselesinden başka bir şey olmadığından nasıl ki heyet-i muhteremeleri muvâcehesinde bî-pervâ her şeyi bütün üryanıyla söylemekten çekinmiyorsam orada da kardeşler arasındaki

tevehhümâtı şüphe ve tereddüdâtı pek açık olmak üzere söylemeye başladık. Tahsin Bey evvela “Bu mesele nedir ve neden ileri geliyor?” dedi. Bendeniz de kendisine muhatap olarak dedim ki:

“Benim meselem Trabzon valisinin bu memleketin ahâlisini mahvetmesiyle beraber memleketi de baykuşlar gibi harap etmiş olması sebebiyledir. Çünkü [s. 243] vali hırsızdır, çalmıştır. Bunları Merkez-i Umûmîye yazdım, dinlettiremedim. Çünkü Merkez-i Umûmîde Rıza Bey bulunuyor. Rıza Bey ile ise bunların arası gayet düzgün benim aram ise Rıza Bey ile açılmıştır. Bu münasebetle kimse dinlemiyor. Çünkü Rıza Bey’de hırsızlığında müşterek olduğuna kâni idim ve Kâtib-i umûmî Midhat Şükrü Bey’e de bu hususu söyledim ve bunu[n] tetkik ve ta’mikini de rica ettim. Maatteessüf sem’-i itibara alan görmedim. O zaman ben Trabzon’dan İstanbul’a gelince yerime Merkez-i Umûmî, Hüsrev Sami Bey’i göndermişti. Hüsrev Sami Bey de ma’ruzâtım vecihle ve daha fazla Vali Cemaleddin Bey’in hırsızlığını bütün üryanlığıyla ortaya çıkardı. Mercî’ine yazdı. Hiçbir netice elde edemeyince istifaya mecbur olarak çekildi geldi. Hüsrev Sami Bey geldiğinde her ikimiz müştereken vali aleyhinde çalıştık. Maatteessüf doğru sözün ve namuslu şahısların mevki’i olmadığına hükmederek çekildik, sükût ettik. İşte benim ve Hüsrev Sami Bey’in Cemiyete karşı olan küskünlüğü bundan ibarettir,” dedik.

Mümtaz Bey’e sordu. Mümtaz Bey de “Ben yaver idim. Yaverlikten gözüme ârız olan bir hastalık dolayısıyla tekâüt oldum. İstifa ettim. Çekildim. Binaenaleyh o zamana kadar Merkez-i Umûmî müfettişliğiyle alakadar idim. Çekildiğimde müfettiş arkadaşlarımızın sözünün Merkez-i Umûmîce ehemmiyeti olmadığını anlayarak o makamla bilâhare bozuşmaktan ise şimdiden onların içine girmemeyi muvâfık gördüm ve kendilerine gittim.” [dedi.] Askerlikten istifa ettiğini söyledikten sonra kendinin henüz teehhül etmiş olduğunu da söyleyerek Cemiyetin müfettişliğinden de istifa ettiğini söylediğini anlattı.

Bilâhare Hakkı Bey’den sordu. Hakkı Bey de:

“Ben iki sene evvel müfettişlikten istifa ettim. Seyr-i Sefâin aceneliğini aldım. Acentelik ve ticaretle iştigale başladım. O zamandan beri Merkez-i Umûmî ile hiçbir alakam yoktur. Yalnız Cemiyetin bir ferdi olmak istiyorum. Tâli’im yardım etti. Ecnebi memleketlerinde

cihet-i askeriyeden [s. 244] aldığım bir kontrato neticesinde biraz servetim tezâyüd etti. Buraya geldiğimde harpte bulunan arkadaşlarımın ailelerine, bazı fukaraya muâveneti bir vecibe addettim. Onlara karşı muâvenette bulunuyordum. Bundan Merkez-i Umûmî kuşkulananak -taftar peyda edecek diye kuşkulananak- servetim aleyhinde kıyâma başladı ve aleyhimde Hükûmetin unlarını Romanya'da bugün düşmanımız olan İngilizlere satmış olduğumu propaganda etmek suretiyle beni sevenlere hain tanıttirmek sevdasına düştüler. Tabii benim aleyhimde bu kadar isnâdâtta bulunan ve bu kadar vicdansızca propaganda yapanların hakiki irtikâb ettikleri su-i isti'mâlatı tetkike ve bunlar içerisinde kanaat getirdiğim beni hain tanıyanlara tanıttirmayı anlatmaya başladılar," dedi.

Tahsin Bey buna cevap olarak dedi ki:

"Evet, ben gelirken tesadüf ettiğim çirkin ahvâl dolayısıyla sizin söylediğiniz birçok şeylere iştirak ediyorum. Hükûmet bir muhacir komisyonu yapmış, içerisine bir ziraat memuru koymuş. Bu memur, zer'iyâtı değil arpanın sapta veyahut ağaçta olduğunu takdirden âciz; memurları ise ayş u işretle me'lûf, hevâ ve hevesine meclûb muhacirler olsa bile sebep-i mevtini sormayı zâid ve külfet addeden bendelerden ibaret olduğunu gördüm. Biçare muhacirler sefalet içerisinde pûyân buz gibi eriyip gitmekte; biz memurlar ise refah-ı saadet içerisinde zevk ve hevesimizle meşgul bulunuyoruz. Vilayetlere gittim. Gördüm ki bir vali gözünün istikâmetine emir vermiş, evleri yıktırıyor, sahiplerini katiyyen düşünmüyor; hiçbirine on para vermiyor ve hak iddia etmek isteyenleri Divan-ı Harpler ile tehdit ediyor. İstanbul ise bu ahvâli iştımayı bile zâid bir meşgale addediyor. Katiyyen sağına soluna bakmıyor,"

dedikten sonra Ankara Valisi Reşit Bey'i ikinci bir misal olarak ortaya atarak "Bu adam Diyarbekir'i soydu soğana çevirdi. İki yüz bin liradan fazla [s. 245] iddihâr etti. Bunun azledilip Divan-ı Harbe verilmemesinden sarf-ı nazar taltifen gibi Ankara'ya vali olarak naklini gördükçe teessüf etmemek elden gelmiyor" demeyi de unutmadı. Bu musâhabelerden sonra dedi ki: "Ben dün söylediğim gibi bilmem kimin evinde Talât, Midhat Şükrü beyler ile görüştüm. Onlar diyor ki "Mümtaz Almanlara külliyetli yapağı veyahut tiftik satarak birden elli altmış bin lira para vurmak hevesine düştü. Bunun halk nazarında çirkin bir manzara teşkil edeceğini takdir ettiği-

miz için sarf-ı nazar ettik. Bu menfaatine set çektiğimizden dolayı muğber oldu. Bu suretle çekildi yoksa onun işinde vatanî bir mesele yoktur dediler,” demesi üzerine Mümtaz Bey, “Ben vatansız bir insan değilim. Afv edin; değil vatanım, askerlik şerefine muhâfaza ve vikâyesi için ölmekten öldürmekten çekinmemiş bir adamım. Bu sözü benim hakkımda söyleyen şahıs da her kim ise onlar hırsızdır, vatansızdır. Velhâsıl her şeydir,” dedi. Hırsız bir valinin kaldırılması esbâbının ne olacağını Tahsin Bey’den sorduktan sonra yine cevabını kendisi vererek dedi ki:

“İki yüz bin lira aldığını Reşid Bey’in bu kere sizden de işittim. Evrak-ı tahkikiyesini de görmedim ise de görenlerden işittim. Bu meydanda iken bunu himâye eden hangi Dâhiliye Nâzırı’nın bununla müşterek olmadığına beni kim, ne ile ikna eder? Millî Mahsulat Şirketi memleketi yıktı. Tüccarı eli böğründe bir fakir mertebesine tenezzül ettirdi ve gazeteler ile senelik bütçesi ilan edildiği vakit sıkılmadan yüzde yetmiş temettü-i sâfiye ilan etti. Bu yüzde yetmiş temettü-i sâfiye ilanı esasen memlekette serbesti-i ticaretin olmadığını ve memleketi kemiren mühlik bir sendikanın mevcut bulunduğunu ilandan başka nedir? Hâl böyle iken temettü-i sâfiyenin yüzde yetmiş değil yüzde bin olduğunu iddia ediyorum. Yüzde yetmişten mütebâkisinin kimler tarafından yenmekte olduğunu soruyorum,” dedi. “Yalnız rica ederim izzet-i nefse taalluk eder sözler söylemekten arkadaşlar içtinab etsin. Memleketin dedikoduya tahammülü yoktur. Çünkü benim için söylenen [s. 246] herhangi bir sözü müdâfaa ile beraber asabiyet neticesi olarak bize söz söyleyenler hakkındaki isnadat ve hakâiki hakikat diye söylememiz, asabiyetimizin tahriki dolayısıyla vücut buluyor. Memleketin selâmetiyle vazifedar olan bizler o selâmeti ihlal ediyoruz,” dedi.

Ve Tahsin Bey de:

“Yok böyle değil, ben arada elçiyim, onların söylediğini kelime-be-kelime size söylemeye ve sizin söylediğinizi de harfiyen onlara nakletmeye borçluyum. Bu gibi söylenen sözlerden müteessir olmanızı arzu etmem. İnşallah birkaç gün içerisinde hep bir yere toplanıp işitilen sözleri birbirinizi[n] yüzüne söylediğinizde ortada tevehhümden başka bir şey olmadığına siz de kâni olacaksınız,” dedi.

Lakin o sırada hangimizin söylediğini bilmiyorum. Dedi ki:

“Beyefendi ne tevehhümü söylüyorsunuz? Peşimizde hafiyeler dolaşiyor. İmhamız için şahıslar tedârik ediliyor ve gösterildiğimizi gözümüzle görüyoruz. Daha buna karşı vehim mi iddia ediyorsunuz? Lakin, iyi bilsinler ki hiçbir zaman silah patlatarak memleketin bâr-ı mes’ûliyetini sırtına alacak şahıs içimizde yoktur. Müdâfaa ise meşrudur.”

Musâhabeye nihayet verildi. Tahsin Bey “Ben yine gideceğim, görüşeceğim bu söylediklerinizi harfiyen söyleyeceğim. İnşallah netice iyi olacaktır,” diyerek ayrıldık. İşte görüştüğümüz de bundan ibarettir.

Tahsin Bey sonra size haber getirdi mi?

Evet, üç gün sonra yine Tepebaşı’nda beni buldu. “Gittim. Görüştüm. Senin için, Mümtaz için pek fazla teveccühleri var. Çok müteessir oldular. Ve bana dediler ki: ‘Nail’i al, gel de görüşelim. Rica ederim, yarın yemeği bizde yiyelim.’ Hatta yanımda Trabzon mebusu Hafız Mehmet Bey var idi. Ona da hitap ederek ‘Sen de beraber gel, bizde yemek yedikten sonra gidelim. Şu arkadaşların beynini bulalım.’” [dedi.] Ben de “Ricaya gerek yok. Emrederseniz yarın gelirim,” dedim ve ayrıldım. Ertesi gün saat on birde Hafız Mehmet Bey’le birleşerek doğruca Tahsin Bey’in evine gittik. Evde olmadığını söylediler. Enver Paşa’ya öğle yemeğine davetli olduğunu anladık. Döndük. Doğruca Merkez-i Umûmîye gitmeyi münasip görmeyerek, şu tezkireyi yazıp Hafız Mehmet Bey vedâatıyla gönderdim:

“Muhterem ve muazzez kardeşler! Dün gece Şam Vali-i muhteremi Tahsin Beyefendi kardeşimizle Tepebaşı bahçesinde müşerref olarak hakk-ı âcizîde heyet-i muhteremelerinin göstermekte olduğu i’timâd ve teveccühden bahsetti. Biz gibiler daima pek yakından tanıdığı kardeşlerinin teveccühlerine [s. 247] muhtaç olmakla beraber umûmun değilse bile erbâb-ı insaf ve iz’ânın itimadını da kazanmaya mesleken mecburuz. İtimat ve teveccüh-ı âlilerine mazhariyetimden dolayı ne derece bahtiyar ve müteşekkîr isem her inkılâbî arkadaşımın da nezd-i biraderlerinde muhterem ve mergub olmasına da o derece sâ’iyim. Kardeşler, Cemiyetimizdeki intizam-sızlık, ihvan beynindeki i’timâdsızlık dillerinizle ikrar edilemezse de kalplerinizle tasdik edileceğinden katiyyen eminim. Bu intizam ve i’timâdsızlığa sebebiyet veren esbâb acaba nedir? Zan ve kanaat-i

âcizîye nazaran bugünkü nezâret ve Merkez-i Umûmî sandalyelerini işgal ve bütün evkâtını selâmet-i memleket uğrunda güzerân ettiren, daima kalplerini vatan diye çırpınan kardeşlerimizin hariçte kalan inkılâbcı kardeşlerimi unutarak; onların vatanlarını unuttuğuna, yalnız emellerinin menfaat olduğuna zâhib olarak; bu fedakârları memlekete muzır, eli silahlı, şakî addederek kendi aralarından çıkmış olduklarına hüküm ile sözlerine ehemmiyet vermemeleri ve bunların hataları işitildiğinde kendilerini bi'l-celb Fırka içerisinde dinleyip muhâkeme etmeyi külfet ve beyhude bir meşgale diye kabul etmenizden ileri gelse gerektir. Son olarak rica ediyorum: Fırkamızın selâmeti memleketin selâmetiyle tev'emdir. İnkılâbcı kardeşler arasındaki tevehhümâtı Fırkamız içerisinde inkılâbcılardan müteşekkil bir komisyon muvâcehesinde muhâkeme ederek izâleye gayret etmeye çalışınız ve çalışalım. Çünkü memleketin, milletin ihtilâline değil, şu andaki dedikodusuna bile tahammülü yoktur. Bu hususta, şahsî husûmetleri bir tarafa atarak heyet-i muhteremeleriyle evvelen âcizâne görüşerek bilumum ihvânı öpüştürüp eski âhengi yine iade etmeye sa'y etmek hem bendenizce hem de heyet-i muhteremenizce mûcib-i şeref ve selâmet-i memleket itibarıyla Fırkamız namına en büyük bir hizmet olacağını arz ve cevabını intizarla ihtiramât-ı fâikamı takdim eylerim." 10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916].

Hafız Mehmet Bey bu tezkireyi verdikten sonra yanıma gelerek beni buldu:

"Midhat Şükrü Bey'le görüştüm. Burası kendi evidir. Bir insan kendi evine istizanza giremez. Çünkü bir evde bir insan kardeşine veyahut validesine darılırsa pederinin veyahut refikasının hatırı için yine o evi terk edemez. Eğer Nail Bey'in birimize dargınlığı varsa herhâlde cümlemize dargın değildir. Dargın olmadığı arkadaşı her kimse onun [s. 248] hatırı için gelmesini rica ederiz. İsterse onun hatırı için bir tezkire de yazarız," dedi.

Böyle bir haber getirdi. Hafız Mehmet Bey bu cevabı getirdikten sonra ertesi gün Merkez-i Umûmîye giderek Midhat Şükrü Bey'le görüştüm. İlk söylediğim söz, arkadaşşıma Hüsrev Sami, Mümtaz ve Hakkı beylerin ben kadar ve daha ziyade muhterem tanınması rica-sında bulundum. O da kabul etti. "Esasen ortada ne var?" dedi. Benimle hiçbir şey yoktur, yalnız beni rencide eden Trabzon faciasıdır.

İkinci teessürü bâdî olan cihet ise vatani için her zaman ölmekten çekinmeyen ve bunu bi'l-fil kerrat ile ispat etmiş olan Hakkı Bey aleyhinde ve Merkez-i Umûmî ve Talât Bey tarafından “İngilizlere Hükûmetin ununu sattı!” diye propaganda yapılarak cemiyetin ruhunun müteessir edilmiş olması olduğunu söyledim. “Bu mesele halledildikten sonra diğer arkadaşlar arasındaki söylenen sözlerden bahsedeceğim,” dedim. Aldığım cevap da:

“Bizim bunlar içerisinde husûsî müzâkereye girecek hiçbir arkadaşımız yoktur. Bugün Hakkı Bey iki sene evvel istifa etmiş, çekilmiş; Hüsrev Sami ve Mümtaz ise onlar da birkaç ay evvel istifa edip çekilmiştir ve her yapılan fedakârlık ise şahsımıza ait bir fedakârlık değildir. Memleket için yapılmıştır. Görüşmekten hiçbir netice çıkmayacağı gibi onları buraya çağırmak da doğru değildir,” dedi.

Bu sözler söylenirken her kelime ağızdan çıktıkça ehemmiyetten âri, istihza ile malî bir kitle hâlini alıyor idi. Netice, baktım ki bunlar, artık dimâğen yorulmuş, memleketin selâmetini düşünecek kuvve-i zekâdan mahrum bir hasta idiler. Son olarak Midhat Şükrü Bey, bendenize dedi ki “Pekiye, hatırın için arkadaşlarla bir görüşelim. Sen Türk şirketinde bulunur musun? Yarın da cumadır. Cumartesi günü telefonla sana malûmat veririm.” Bunun üzerine veda ederek ayrıldık. İşte bu safha da bundan ibarettir.

Şimdilik ifâdâtınızı imza ediniz.

Edeyim. [s. 249]

Enis Avni'nin ifadesi, 28 Ağustos

Enis Avni Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916].

Siz epey zamandır Satvet Lütî'nin otelinde bulunduğunuz cihetten bu beyin Bursa'da memurîn-i hükûmetten ülfeti bulunduğu zevâtı, bi't-tesadüf görmüş olmanız muhtemeldir. Bu bâbda izahat verebilir misiniz?

Memurîn-i hükûmetten birçokları gerek tenezzüh gerek istihâm için otele gelirlerdi. Bu meyanda Satvet Lütî Bey'in görüşükleri de vardı. Fakat bunları isim tasrih ederek tayin etmek bence

güçtür. Çünkü bu gibi ziyaretlere ve mülâkatlara ehemmiyet atfetmek mutadım olmadığı cihetle hafızamı işgal etmemişlerdir.

Vali-i vilayetle de Satvet Lütfi Bey'in konuştuğunu gördünüz mü?

Hayır. Yalnız Satvet Lütfi Bey bir gün Talât Bey'e bir mektup yazmış, mektupçuya gitmiş. "Bu mektubu valiye veriniz. Mazrûfen Talât Bey'e göndersin," demiş. Vali "İçini okumadığım mektubu gönderemem," demiş. O da mektubu geri almış, oteline geldi. Valiye epeyce kızmıştı. Mamafih mektubu yine Talât Bey'e gönderdi.

Valiye Satvet Lütfi Bey gittiği zaman refakat ettiniz mi?

Hayır. Zaten ben bizzat bile böyle ziyaretlerde bulunmam.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 250]

Kara Kemal'in ifadesi, 28 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Nûr-ı Osmâniye Kulübünde mukim 40 yaşında Kemal Bey ibn Arif Bey'in ahzolunan ifadesidir. 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916]

Dört buçuk ay evvel Yakup Cemil Bey size bir projeden bahsetti mi ve bunun hakkında Talât Beyefendi'ye arz edilmesini söyledi mi?

Ramazanın nısfından sonra bir gün Yakup Cemil Bey beni Erenköy'ündeki hânesine telefonla çağırdı. Kendisine gelemeyeceğimi cevaben söyledim. Israrı üzerine söyleyecekleri şeyleri birisini göndersem ona söylemesi mümkün olup olmayacağını sordum. Muvâfakat edince Memduh Şevket Bey'i gönderdim. Mumaileyh giderek Yakup Cemil Bey ile görüşmüş, avdetinde bana İttifak-ı hâzırdan ayrılarak İtilâf-ı Murabba' tarafına dönmek hakkındaki Yakup Cemil Bey'in kendisine söylediği projeyi ve İtilâf'ın bize temin eyleyeceği menâfi'i işittiği gibi tekrar etti. Yakup Cemil Bey bu projesine ehemmiyet vererek Memduh Şevket ile görüştüğü sırada hasbe'l-îcab girip çıkan hizmetçilerden saklamak ve kapıyı kapamak gibi hâlâtta bulunduğunu da ilave etti. Hatırımda kaldığına göre bir veya iki gün zarfında Kulüpte ayağımdan rahatsız olarak yatmakta iken

Yakup Cemil Bey ber-mu'tad gelerek istifsar-ı hâtırdan sonra Memduh Şevket Bey'e söylediği gibi düşman yani Rusların Zara şehrine geldiğinden bahis ile İtilâf-ı Murabba' tarafına dönersek bu zümrenin bize Bulgaristan'ı, Adaları vereceğinden elli milyon ikraz edeceklerinden bahsetti ve "Bunu Talât Bey ve arkadaşları kabul ederler ancak Enver Paşa Alman taraftarıdır ve Alman İmparatoru'nun dostudur. O kabul etmez, onun da îcabına bakarız," dedi. Ben bunun üzerine "Yakup Cemil biz Almanlarla birlikte doğup onlarla birlikte ölmeye hazırlanmadık. Ancak harb-i hâzırda menâfi-i vataniyeyi o cihette görerek onlarla bu ittifak doğdu. Binâberin memleketin menâfi-i âliyesi îcab ettirdiği takdirde döneklik de olabilir ve o zaman gelirse düşünülür," demekle beraber kendisinin bu şeyleri öteye beriye ve hatta hiç kimseye söylememesini te'kîd ile beraber bir taraftan da önü almak için "Arkadaşlara da söyleriz," diyerek idare yollu bir vaziyete koydum ve kendisiyle birlikte gelerek [s. 251] dışarıda beklemekte olan biraderini aldı ve gitti. Hatta hiç kimseye söylememesini tembih ettiğim zaman bunları şimdi bana ve evvelce gönderdiğim Memduh Şevket Bey'e söyleyerek başka hiç kimseye açmadığını ve biraderiyle de görüşmediği ve eğer biraderi kâğıtlarını okuyup malûmat aldıysa ancak o kadar malûmat alabildiğini ilaveten söylemişti.

Talât Beyefendi'ye Yakup Cemil Bey'in bu sözünü açtınız mı?

Talât Beyefendi'ye bu bâbda hiçbir şey söylemedim. Ancak birkaç gün sonra zaten Merkez-i Umûmîden Yakup Cemil Bey'in o esnada iş istemesinden bahis ile Midhat Şükrü Bey'e yukarıda tafsilen söylediğim gibi anlattım ve "Buna yine bir meşguliyet bulunarak bir tarafa gönderilirse yine projelerden falan kurtarılır," dedim.

Binâberin Yakup Cemil Bey'in refiklerine "Ben bu projeyi Kemal Bey'e söyledim, Merkez-i Umûmîye söyledim. Kabinece de hallolunmuş ve kabul edilmiştir," diye vâki' olan beyanatına ne buyurursunuz?

Aslı yoktur. Söylemediğimi de kendisi bilir.

Yakup Cemil Bey bu tasavvurâtını size söylediği zaman yani dönecliği teklif etmek için ne gibi sebep ve vasıta söyledi?

Sebeb ve vasıta-i sariha söylemedi ve zaten bu proje arkadaşlarca kabul edildikten sonra Paşa'ya teklif olunacak o da kabul etmezse

onun da îcabına bakılacak. Zaten Yakup Cemil bu gibi husûsâtta sebep ve vasıta tasrih etmez.

Yakup Cemil Bey'i bu projeyi ihzâra ve zat-ı âlînize kadar sevke sâik olan esbâb hakkındaki hissiyatınız nedir?

Benim o dakikadaki hissim daima Yakup'tan beklediğim his idi. Yani bunu ne bir ihtiras ile ne bir garazla söylemediğine kâni idim. Kendisinin ma'kûl gayrîma'kûl herkesin düşünebileceği ve düşüne-meyeceği şeyleri düşünür bir vasıfta olduğunu bildiğim için bunu da kendine mahsûs bir zihniyetle ve memleketini bu yoldan kurtar-mak gayretiyle düşünmüş olduğuna o dakikada kâil oldum. Bittabi [s. 252] düşüncesinin yanlış olduğunu kendisine derhâl anlatmak kabiliyeti de kendisinde olmadığı için bu surette yukarıda söyledi-ğim vecihle idare etmek istedim.

Ba'dehu Yakup Cemil Bey'in Meserret'teki içtimâ'ını haber aldınız mı ve bunun üzerine istihsâl olu-nan diğer malûmat üzerine kanaat-i ib-tidâiyenin Yakup Cemil Bey'in harekât-ı ahîresine nazaran hâsıl olan hissiyat ve kanaatinizi söyleyi-niz.

Ramazanın son günlerinden birinde yani cumartesi gün akşamı Enver Paşa Hazretleri, Midhat Şükrü Bey'i çağır-mış ve kendisine Yakup Cemil Bey'in Meser-ret Apartmanı'nda içtimâ'ı veya bir tertibat almak vaziyetinde bulunduğu-bah-setmiş. Midhat Bey

geldi. Bunu bana haber verdi. Talât Beyefendi de Paşa'nın yanında imiş sonra arkadaşlar toplanarak görüştük. Paşa'ya söyleniş, "Yakup Cemil Bey'de Bâbîâliye hücum etmek ihtimali vardır, müteyakkız bulununuz," merkezinde imiş. Bizce bu dakikaya kadar malûmat yok idi. Zaten bu malûmat da onun Meserret'te bu yolda hareket-te bulunduğundan yirmi dört saat zarfında idi. Aramızda görüştüğümüz zaman Yakup'un evvelce bana söylemiş olduğu meselenin açıkça şuna buna söylenmiş gibi telakki ettik. Araya bayram girdi. Bilâhare anlaşıldı ki bu, Meserret'te üç dört oda açtırmış. Sivil zabıt ve sâire çağırarak kendi adamlarını almış, oraya bomba getirtmiş, sivil zâbit getirmiş. Onlara "Merkezden falanın da haberi vardır," diyerek "Böyle yapılacaktır," demiş. Odaları bölüklere taksim etmiş. Bu malûmatı alınca ben o zaman ehemmiyet vermediğim projeyi dikkatle okudum. Proje münderecâtını câlib-i dikkat buldum. Alelade yazılmış bir şey olmayıp taahhüdât-ı mütekâbile-i düvel üzerine yazılmış gördüm. Yakup Cemil Bey'in kendiliğinden bu kadar eşkâli ihata ederek düşünemeyeceğini ve bunun hariçten kendisine telkin olunduğu fikrini hâsıl etmekle beraber o sıralarda güya kendisinin takip edilmekte olduğu zu'muyla vehme düştüğünü ve Fırka Kumandanlığına intihâbı meselesinden dolayı muğber olduğunu bildiğim hâlde bunun da Yakup Cemil Bey'i bu vaziyete kadar sevk edeceğini tahmin etmemiş idim fakat vaziyet-i ahîresi [s. 253] itibarıyla kendisine bir hiss-i tevakki ve infial ârız olduğunu anladım.

[Kaynak: MSB. ATA., ATASE., BDH., 2317, 52/37]

Bir ay zarfında Yakup Cemil Bey'in Nûr-ı Osmâniye Kulübünde gece kaldığı hakkında malûmatınız var mı?

Bayramdan sonra, gecesini tayin edemem. Bir gece gelmiş Kulüpte kalmış. O gece ben Kulüpte yok idim. Sabahleyin geldiğimde "Bu gece Yakup Cemil Bey geldi kaldı," dediler.

Kimlerle görüşmüş sordunuz mu?

Sordum. Memduh Şevket Bey ve Ali Bey varmış. Onlarla konuşmuş. Başka kimse yok imiş.

İfadenizi imza ediniz.

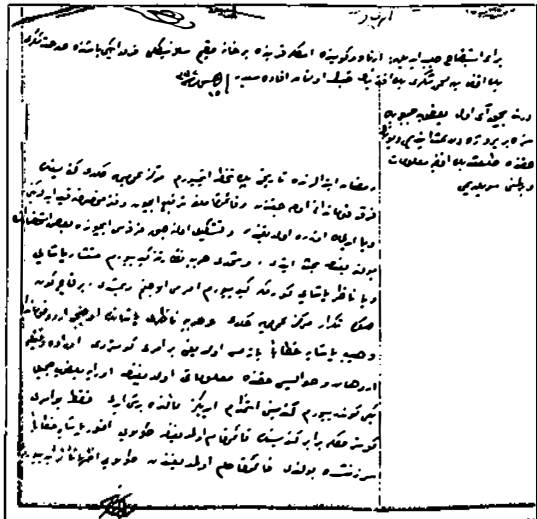
İmza edeyim.

Midhat Şükrü'nün ifadesi, 28 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Arnavutköy'ünde İskele kurbunda bir hâne[de] mukim Selanikli 42 yaşında Midhat Şükrü Beyefendi bin Mehmet Şükrü Beyefendi'nin zabtolunan ifadesidir. 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916].

Dört buçuk ay evvel Yakup Cemil Bey size bir projeden bahsetti mi ve bunun hakkında Talât Beyefendi'ye malûmat verilmesini söyledi mi?

Ramazan ibtidâlarında -tarihi tahattur etmiyorum- Merkez-i Umûmiye geldi. Kendisinin fırka kumandanı olacağından ve kaymakamlığa terfî'i için defter-i mahsûsuna kaydedildiğini veya edilmek üzere olduğundan ve teşkil olunacak fırkası için de bazı istihzâratta bulunduğundan bahsetti. "Ve şimdi Harbiye Nezâretine gidiyorum. Müsteşar Paşa'yı veya Nâzır Paşa'yı görmeye gidiyorum. Emrimi alacağım," demişti. Birkaç gün sonra tekrar Merkez-i Umûmiye geldi ve Harbiye Nâzırı Paşa'nın Üçüncü Ordu Kumandanı Vehip Paşa'ya hitaben yazmış olduğu bir emri gösterdi. "Orada vakiyle Ardahan ve havâlisi hakkında malûmatı olduğundan oraya Yakup Cemil Bey'i gönderiyorum. Kendisini istihdam ediniz," mealinde bir şey idi. Fakat bu emri göstermekle beraber kendisinin kaymakam olmadığından dolayı Enver Paşa'ya hitaben serzenişte bulundu. Kaymakam olmadığından dolayı izhâr-ı teessür ediyordu. [s. 254] Buna mukâbil tarafımdan "Kaymakam olmadığının ehemmiyet yoktur. Esas maksat memlekete hizmettir ve hatta kaymakam

Midhat Şükrü'nün ifadesi, s. 253.

olmadım diye senin için çekilmek yakışmaz. Bu sırada herkes kendi kabiliyeti mukâbilinde hizmet-i vataniyesini îfâ etmeye mecburdur,” dedim. Fakat kendisi tarafımızdan da Enver Paşa’ya tavsiye olunmasını ve hatta hemen birlikte Harbiye Nezâretine gidilmesini ısrar etti. Fevkalade olan ısrar ve ricası üzerine birlikte Harbiye Nezâretine geldik. Ben Nâzır Paşa’nın odasına girdim. Kendisi dışarıda kaldı. Yakup Bey’in arzusunu ve ricasını Enver Paşa’ya söyledim. İhtiyat zâbiti olmak ve ba’d-e’l-harp orduda istihdam edilmesi mukarrer bulunmak dolayısıyla terfî’i imkânı olmadığı cevabını aldım. Dışarıya çıktık. Yakup Bey’e tebliğ eyledim. Bundan kendisinin müteessir olduğunu gördüm. Bir iki gün sonra Merkez-i Umûmîye geldi. Enver Paşa’ya hitaben yazılmış bir mektup müsveddesiyle teşkilat-ı Cemiyetten alakasını kestiğine dair bir istifanâmeyi ben-denize verdi. Mektup bir zâbitin Harbiye Nâzırı’na yazabileceği tarz ve şekilde olmadığından mektubu göndermemesini ve istifasına da lüzum olmadığını ve teessüre de mahal bulunmadığını kendisine arkadaşlarla beraber söyledik. Mamafih müteessir olarak Merkez-i Umûmîden çıktı. Yine bir iki gün sonra Merkez-i Umûmîye gele-rek işsizlikten sıkıldığını ve kendisine bir vazife bulunmasını söyledi. Biz de mukabeleten “Şimdiki hâlde yapılacak iş hudut yolunda muhârebe etmektir,” [dedik.] Mamafih kendisinin bundan başka ne gibi bir iş arzu ettiğini sorduk. O sırada birtakım vilâyât-ı Arabiye’de, Bağdat’ta yapılması lazım gelen birtakım ıslahattan çöldeki aşâirin iskânından ve müstakil ve muktedir bir valinin nezâreti altında bu ıslahatın tatbikinden bahis ile kendisi harpten sonra oralara giderse muvaffak olacağını ifade eyledi, yine çıktı gitti.

Harb-i hâzır esnasında siyasete müteallik, harbe müteallik şeylerden bahsetti mi?

Bana bu gibi şeylerden hiç bahsetmedi. Ancak yine Harbiye Nâzırı Paşa Hazretlerine terfî’i için birlikte müracaat etmek üzere Merkez-i Umûmîye geldiği bir gün [s. 255] arkadaşlarıma mütâlâa kabîlinden bazı şeyler söylediğini haber aldım. Ramazan sonlarında idi. Kadir Gecesi idi zannederim. İstanbul Murahhası Kemal Bey; Yakup Cemil Bey’in mühim bir meseleden bahsetmek üzere kendisini hânesine davet ettiğini, mumaileyh gidemeyeceğini söylemesi üzerine emin olduğu bir arkadaşını behemehâl evine göndermesini söylemiş. Kemal Bey de İstanbul Merkezi İttihâd ve Terakki Müfet-

tişlerinden Memduh Şevket Bey'i göndermiş. Yakup Bey, Memduh Şevket Bey'e harbin fena gittiğinden ve İtilâf hükûmetleriyle bir ittifak yapılmak memleketin siyasetine daha muvâfık olacağını, buna her ne kadar vükelânın bazıları muvâfakat ederse de Enver Paşa'nın katiyyen rıza göstermeyeceğinden ve bunun için de bir çare düşünmek îcab edeceğinden bahsetmiş olduğunu ve ferdâsı Nûr-ı Osmâniye Kulübüne gelerek Kemal Bey'e de aynı sözleri tekrar eylediğini ve fakat Kemal Bey bunu ciddi telakki etmeyerek gelip geçici bir fikir olduğunu ve bu gibi şeylerden kimseye bahsetmemesini söylediğini bana ifade eyledi.

Yakup Cemil Bey'in Meserret Otelinde akdettirdiği içtimâ'-dan haber aldınız mı?

Haber aldık fakat pek geç; ancak Talât Bey'den ve daha evvel Enver Paşa Hazretlerinden haber aldım ki arifeden bir gün evvel Enver Paşa Hazretleri Sapançalı Hakkı Bey tarafından kendisine bu yolda malûmat verildiğini bana söyledi. Ben de Kemal Bey'e de Yakup Cemil Bey'in böyle bir meseleden bahsetmiş olduğunu söyledim. Talât Bey de Enver Paşa'nın yanında bulunuyor idi.

Yakup Cemil Bey'in bu teşebbüsâtı hakkındaki kanaatiniz nedir?

Bence Yakup Cemil Bey'in bu fikir ve mütâlaası sırf kendinden çıktığı kanaatini besleyemem. Herhâlde hariçten bir telkin eseri olması daha ma'kul görülür fakat bunun menba' ve mevrîdini tayin edemem.

İfadenizi imza buyurunuz.

İmza edeyim. [s. 256]

Doktor Nazım'ın ifadesi, 28 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Kadıköy'ünde Gül Sokağı'nda bir hânede mukim Selanikli 88 tevellüdlü Doktor Nazım Beyefendi ibn Hoca Hamid Beyefendi'nin ahzolan ifadesidir. 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey size İtilâf zümresine döneklik edildiği surette daha ziyade menâfi-i vataniyenin muhâfaza edilebilece-

ğini ifade ve bunu müeyyid bir de proje okudu mu?

Yakup Cemil Bey kendisinin fırka kumandanlığını takip ettiği zamanlarda ve buna muvaffak olamayacağına dair Harbiye Nâzırı Paşa Hazretleri tarafından cevap aldığı bir sırada pür-hiddet Merkez-i Umûmiye gelmiş idi. Kendisinin pek me'yûs olduğunu ve Enver Paşa'nın verdiği cevap üzerine uykusu bile kaçtığını söyledikten sonra âdetâ damdan düşer gibi "Biz niçin bu harbe

devam ediyoruz, niçin İngilizlerle yahut

İtilâfın ile anlaşıyoruz? Bu anlaşmadan bize birçok menâfi temin edilebilir," yolunda bir iddiada bulundu. Bu iddiası üzerine Merkez-i Umûmîde bulunan bir iki refikimle bu hareketin hiçbir fayda temin etmeyeceğini, muvakkaten kendimizi aldatmadan başka bir netice veremeyeceğini her birimiz kendisine anlattık ve benim hatırımda kaldığına göre "Buna sebep nedir? Biz müşkül bir vaziyete mi girdik, ordularımız mağlup mu oldu, müttefiklerimizden birisi ihanet mi ediyor? Niçin bunu düşünüyorsun? Ne gibi bir şey işitiyorsun da böyle bir fikre sapıyorsun?" dedim. Ben Yakup Cemil'in fırka kumandanlığı için ve hatta daha ileri giderek kolordu kumandanı olmak hırsına düştüğünü biliyor idim. Bu maksadına nâil olmadığından mütevellid yeis ile âdetâ bir şantaj suretinde hareket etmek yani iz'âç etmek, müşkülât çıkarmak mülâhazasıyla emeline nâil olmak istediğini anladım. Bunun üzerine yukarıki sualleri ken-

Doktor Nazım'ın ifadesi, s. 256.

disine sordum. Yakup Cemil bu ileri sürdüğü teklife hiçbirimizden cevap-ı muvâfakat alamadığından tavrını değiştirdi. “Evet evet, ben de Mahmut Kâmil Paşa’ya sordum. ‘Vaziyet fena mıdır?’ dedim. O da bana cevaben ‘Elhamdülillah vaziyetimiz [s. 257] kat’iyyen tehlikeli değildir. Eğer öyle bir tehlikeli vaziyete gitmiş olsa idik ihtimal ki o vakit ben de düşmanlarımızla musâlaha etmek cihetini düşünür idim,” dedi ve fikrinden nükûldâr bir vaziyetle bizden ayrıldı.

Yakup Cemil Bey hariçten temas ettiği bazı adamlara “Doktor Nazım Bey’e projemi söyledim. O da bu prensibi kabul etmiştir,” [demiş.] Bunun aslı var mıdır?

Katiyyen aslı yoktur. Muhâvere de yukarıda tafsilen söylediğim vecihle bir defa vukû’a gelmiştir. Hatta bu muhâvere esnasında hatırımda kaldığına göre Rıza Bey ve Sandikkâr Nihat Bey hazır idiler. Onlardan da sorulabilir.

Yakup Cemil Bey ile bu muhâverenin tarihini tespit edebilir misiniz?

Takrîben ramazanın son günlerinde bayramdan bir hafta evvel zannediyorum.

Yakup Cemil Bey ile şu muhâvere geçtiği zaman on beş madelik projesini okudu mu?

Okumadı. Hatta o projenin mahiyetine ve tafsilatına ancak dün akşam muttali oldum.

Yakup Cemil Bey’in bu harekâtının esbâbı hakkında ih-sâsâtınız nedir?

Ben Yakup Cemil’in bilhassa proje suretinde gördüğüm tekâlif ve bu mesele[nin] bizzat kendinden doğmadığına kâni’im. Çünkü Yakup Cemil’in zekâsı[nı] bu kadar şümüllü bir program ihzârına müsait görmedim. Fakat kimden mülhem olduğunu da ispat edecek delâilim yoktur.

Sonra Yakup Cemil Bey’in Meserret Apartmanı’nda içtimâ’ yaptığı hakkında [s. 258] malûmatınız var mı?

Mesmûât kabilinden olarak işittim.

İfadenizi imza buyurunuz.

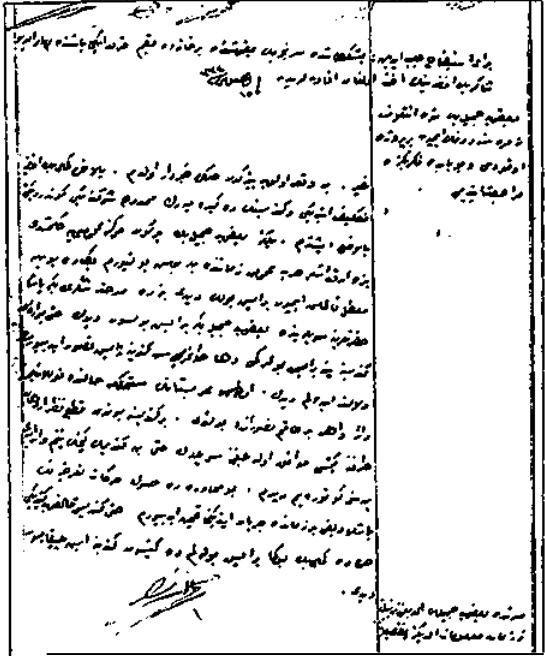
İmza edeyim.

Bahaeddin Şakir'in ifadesi, 28 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Beşiktaş'ta Serencebey Yokuşu'nda bir hânede mukim 42 yaşında Bahaeddin Şakir Efendi'nin ahzolan ifadeleridir. 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey size İtilâf zümresine dönmek için bir proje okudu ve bu bâbda fikrinize müracaat etti mi?

Hayır. Ben vak'a olup bittikten sonra haberdar oldum. Bilâhare Kemal Beyefendi'ye teklif ettiği ve kendisinin de gidemeyerek Memduh Şevket Bey'i gönderdiğini bilâhare işittim. Yalnız Yakup Cemil Bey bir gün Merkez-i Umûmiye gelmişti. Bize "Arkadaşlar Harb-i Umûmî zamanın-

Bahaeddin Şakir'in ifadesi, s. 258.

da ben boş bulunuyorum. Bana da böyle muattal kalmamak için bir iş bulun," dedi. Biz de Midhat Şükrü Bey'e "Paşa Hazretlerine söyleyin de Yakup Cemil Bey'e bir iş bulsun," dedik. Hatta bu aralık kendisine "Yeni bir iş bulduğumu, daha doğrusu sen kendine ne iş tasavvur ediyorsun, delâlet edelim," dedik. O da Arabistan'ın müstemleke hâlinde kullanılmasına dair vâhî birtakım tasavvurâtta bulundu. Biz kendisine bundan kat'-ı nazar Ardahan tarafına gitmesi muvâfık olacağını söyledik. Hatta "Ben kendimin gitmek niyetim var idi. Ben seni götürüyüm," dedim. Bu muhâvere de son harekât-ı taarruziyenin başladığı bir zamanda cereyan ettiğini tahmin ediyorum. Hatta kendisi kalkıp gittiği sırada Kemal Bey "Buna bir iş bu-

lalım da gitsin kendine iş çıkarsın,” dedi.

Meserret'te Yakup Cemil'in aldığı tertibatı ne zaman malûmat aldınız? Tafsilatına [s. 259] vâkıf mısınız?

Enver Paşa haber aldıktan ve keyfiyeti Talât Bey'e açtıktan sonra haberdar olabildim. Ol vakte kadar Kemal Bey ile Nazım Bey'in bir nebze malûmatları var imiş.

Yakup Cemil Bey'i yakından tanımanız ve âhiren vukû' bulan harekâtından az çok malûmat almanız itibarıyla kendisini bu projenin ve bu harekâtın sâiki olan esbâb ve avâmili hakkındaki malûmat ve bilhassa mahsûsâtınızı izah ediniz.

Yakup Cemil'den fırkasına ihanet edeceğini ve arkadaşlarına suikast edeceğini ümit etmezdim. Esasen Yakup Cemil ile gerek Merkez-i Umûmî ve gerek Hükûmet arasında hiçbir mesele zuhur etmemiştir. Fırka kumandanlığına nâil olamamak ciheti müstesna olmak üzere Yakup Cemil'i biz şimdiye kadar bir dimağ ola[rak] tanımamışsızdır. Yakup Cemil'in bir mesele-i icrâiyede velev ne kadar büyük olursa olsun soğukkanlılıkla teşebbüs ve suhûletle husûle getireceğine ne kadar kanaatimiz var ise başlı başına bir dimağ olarak hiçbir taraftan teşvik ve ilham olunmaksızın mühim bir teşebbüs-i siyaside bulunacağını asla tahmin ve tasavvur edemem. Şimdiye kadar Yakup Cemil kendisinin aldığı emirleri icra etmiş veyahut muhitinin telkinâtına tâbi olarak hareket etmiştir. Arkadaşlarının hayatına kastedecek, Hükûmeti devirecek, Hükûmeti bir zümre-i düveliyeden ayırıp diğerine raptedecek ve bu misillü azim teşebbüsâtı icra edecek fikr-i teşebbüs elbet kendisinden tulû' etmemiştir. Yakup Cemil'in ef'âl ve tasavvurâtına vâkıf olduğumuz zaman cümlemiz bu fikir Yakup'a kimin tarafından telkin olunduğunu düşünmekte tereddüt etmedik. Yakup Cemil'in bir aralık Sabahaddin'in arkadaşı sabikalı Satvet Lütfi'nin otelinde bulunması ve Satvet Lütfi'nin de buna yakın sözleri İsmail Canbolat Bey'e söylemiş olması[nı] öğrendiğimiz zaman kısmen eski İtilâfçı propagandasının bir tesiri olup olmadığını düşündük. Hepimizin hatırına gelen diğer bir mühim ciheti de arz etmeyi bir vazife biliyorum. O da Yakup Cemil'in [s. 260] ef'âl ve harekâtını en evvela Paşa Hazretlerine bildiren Sapançalı Hakkı Bey'dir. Sapançalı Hakkı Bey'in ef'âl ve harekâtı birçok cihetten şâyân-ı dikkattir. Sapançalı Hakkı Bey, bu ihbârâtından pek az bir zaman sonra Avrupa'ya gitmek teşebbüsünde bulunmuş ve kendisiy-

le Hükûmet arasında mevcut bir mesele-i maliyenin -ki on bin liralık bir meseledir- hitâm-ı tesviyesini dahi beklemeksizin gitmek istemiş ve Hükûmet tarafından bu işi tesviye etmeksizin gitmemesi kendisine tebliğ olunduğundan fevkalade telaş ederek ve Paşa Hazretlerinin müsaadesini istihsâl için ayaklarına kapanmak, ağlamak ve sâire gibi kalbinde şüphesi olanlara mahsûs âsâr-ı havf ve telaş göstermiştir. Şu hâl bilhassa nazar-ı dikkatimizi celbetmiştir.

Sâniyen, Sapançalı Hakkı Bey'in ahlakı hakkında mühim bir mesele ortada mevcuttur. O da bin iki yüz vagon Romanya'dan Türkiye'ye un nakletmek hakkını ıztırâr mevki'inde kalarak, düşmanımız İngiliz sendikasına devrederek buna mukâbil bir milyon iki yüz bin ley para almasıdır. Bu mesele iki nokta-i nazardan tetkik olunabilir: Hakkı Bey böyle bir mühim meblağı, bir ecnebi toprağında sulh neticesi alabilmek için demek ki mühim bir hakkını bir düşmanımıza satmıştır. "Sapançalı'nın iddiası vechile bu hakk-ı mevhum olsa idi ve neticesinde Romanya mehâkimine müracaat ederek hiçbir şeye muvaffak olmak imkânı olmasa idi, düşmanlarımız mevhum bir hak için hâl-i harpte bulundukları bir memleket efradına bu mühim meblağı vermezler idi," dedikte Hakkı Bey, memleketin esbâb-ı müdâfaasından mühim bir miktar gıdayı kasden veyahut mehâkim nezdindeki teşebbüsâtı müsmir olacağı düşmanımız tarafından kanaat getirilmiş olan bir hakkını düşmanımıza satmıştır. Bu gibi ahvâlden Fransa da İngiltere de cay-gir olsa hükûmetten evvel halk, o şahsın cezasını verir ve lâşe ederler. Bu ahlak, bu tabiatta bulunan bir zatın Yakup Cemil Bey'e müşterek, belki ona bu telkinâtı icra etmiş olmasından vicdanen [s. 261] kâni olacak diğer bir tarz-ı muhâkeme de benim gibi herkesin fikrine vârid olur zannedirim. Şöyle ki: İtilâfçıların gizli müttefiki olan Romanya muhitinde Hakkı Bey'in hükûmetçe gayr-i musaddak bir sendika eliyle olan mukavelesinin sendika tarafından keenlemeyekun addedilerek İngilizlere devri ve İngilizlerin de bu hakkı temin için Sapançalı ile mühim bir meblağ vererek uzlaşması doğru bir mesele olmaması lazım gelir. Romanya gibi seviye-i ahlakiyesi cihanın malûmu olan bir memlekette hükkâmın vicdanını cüz'î bir meblağ ile satın almak her zaman mümkün olduğunu bizden iyi pek iyi bilmesi lazım gelen İngilizlerin Hakkı Sapanca'ya bir milyon iki yüz bin ley vererek sulh olmaları ve bu parayı sırf bu maksatla Hakkı Bey'e vermiş olmaları

[hâlinde] İngilizlerin, dünyanın en ahmak bir milleti olmasını kabul etmemiz lazım gelir. Bana [öyle] gelir ki bu para bu vesile tahtında başka bir maksat için verilmiştir. O da İttihâd ve Terakkiye mensup olduğu zannolunan Hakkı Bey vasıtasıyla memlekette, fırkada ihtilâller, inşikaklar, fesatlar çıkarmak maksadıyla olmadığına kâni olabilmek için pek çok aksini müeyyid vesâik ister. Hakkı Bey bu parayı alarak İstanbul’a avdet ettikten sonra ilk işi Almanlar aleyhinde propagandaya başlamak olmuştur ve bunu benim bulduğum günde Merkez-i Umûmîye gelerek dahi yapmıştır. Ve eski *Tan* muhbiri Motu ile görüşerek bu fikirlere, mevzubahis fikirlere, yakın birtakım mübâhasât cereyan ettiğini de yine Hakkı Bey zikretmiş ve bundan sonra İttihâd ve Terakki teşkilatında bulunan bazı arkadaşların ahvâlinde -şimdi nazar-ı dikkatimizi celbedebilen- birtakım garâbetler görülmüştür. Şöyle ki: Eskişehir Kâtib-i mes’ûlü Nail Bey -ki bütün dedikodularda dâhildir- kendisinin hiçbir medar-ı maiyeti olmadığı hâlde def’aten ve bir sebep-i mühim olmadığı hâlde istifa ederek Cemiyetten çekilmek istemiştir. Keza Mümtaz Bey dahi hizmeti nadiren gördüğü ve maaşını muntazaman aldığı müfettişlikten kat’-ı alaka etmiştir. Sâniyen, Hakkı Sapanca Bey, Mümtaz’a dokuz yüz lira [s. 262] verdiği gibi diğer yerlere de para dağıtmış olması me’mûldür. Bunlar arasında birleşmek görüşmek vesâire suretler için müteaddid telgraflar teati edilmiş olduğunu anladık. Bu cihetin telgrafhânelerden tahkik edilerek münderecâtı ve tarihleriyle beraber vekâyi’in teâkubu arasında evvel ve âhir münasebetler taharrisi münasiptir. Hakkı Sapanca’nın, Mebus Karasu Efendi’ye söylemiş olduğu bir söz de câlib-i dikkattir. “Biz, Yakup gibi budalaca hareket etmeyeceğiz? Lazım gelen propagandayı yaptıktan sonra, zemini iyice hazırladıktan sonra maksadımızı temin edeceğiz,” tarzındaki ifadesidir.

Bu meselelerde ismi zikrolunan Hüsrev Sami’nin bir meselesini de “Belki esas-ı mesele ile münasebeti vardır,” emeliyle arz ediyorum: Hüsrev Sami, İstanbul’a gelmiş ve Hakkı Bey’in evinden veya idarehânesinden bana telefon ederek mutlak benimle görüşmek istediğini söylemiştir. Görüşmek istediği maksat da kendisi İzmir’de bir ticarethâne açtığından ve benim de Türk-Macar Muhâdenet Cemiyeti teşkil ettiğimi bildiğinden Macar erbâb-ı ticaretiyle temasta bulunmak için benden malûmat-ı lâzime almak arzusu idi. Birkaç

kere birleşmek üzere karar verilmiş olduğu hâlde işlerimin zuhûru üzerine kendisiyle görüşemedim. Müsta'celen ve mütevâliyen benden telefonda mülâkat talep eden Hüsrev Sami Bey, son defa kendisine verdiğim va'd-i mülâkatı müsta'celen Bursa'ya gitmek mecburiyetinde bulunduğundan bahis ile avdetle benimle görüşeceğini söyleyip ve telefonla bu suretle itizar etti, gitti. O vakitten beri de kendisini görmedim. Bursa'ya gitmesi zannediyorum, Yakup Cemil Bey'in orada bulunduğu zamana tesadüf etmiştir. Banyo mevsiminin haricinde ve hasta olmayarak Bursa'ya gitmesi bu meselelerde alakadar olduğu zannolunan Hüsrev Sami Bey hakkında da nazar-ı dikkati câlib bir ufak noktadır. Malûmatım bundan ibarettir ve Yakup Cemil'e rehberlik eden ve fikrine iştirak edenlerden bilhassa Hakkı Bey hakkındaki fikrimi beyan ettim. [s. 263]

Hakkı Bey'in bu meselede herkesten evvel Paşa Hazretlerine arz-ı malûmat etmiş olması kendi lehine görünüyor ise de bu görünüş mutlak olmayabilir. Şöyle ki evvela bunlar ilk teati-i fikirleri akabinde mi gelip haber vermişlerdir? Evvela, bu ciheti tenvir etmek lazım gelir. Olamaz mı ki Hakkı Bey bu meselede müşterek ve alakadar ve belki rehber olduğu hâlde Yakup Cemil'in fırka kumandanı olmamasından mütevellid infisâl ile vaktinden evvel ve delice teşebbüsünü görmekten mütevellid havf ve endişe ile neticenin vahâmetini idrak ederek Ceza Kanunnâmesi'nin maddesini hatırlamadığım "Bir cürmün müşterek failleri cürümde alakadar oldukları hâlde bile cezadan muaf olurlar," kaydını bilerek yakasını kurtarmak için müracaat etmiş olmasın? Sâniyen, aldığı para[nın] böyle bir maksad-ı hainâne üzerine alınmış olduğu[nu] farz ettiğimiz hâlde Cemiyet dâhilinde memleket içinde böyle bir cürüm ve fesadı hazırladıktan sonra ortaya atıp derhâl kaçıp hem yakasını kurtarmak ve vazifesini ifâ etmiş olmak maksadıyla mükâfata nâil olmak da her ne kadar bir zann-ı zaîf ise de vârid-i hâtır olabilir. Mümtaz Bey'e gelince: Mümtaz Bey öteden beri Hakkı Sapanca'yı himayesine almıştı. Cemiyet, Sapançalı Hakkı'yı iki defa yaptığı terbiyesizlik üzerine tard etmeye karar vermişti. Mümtaz Bey'in ricası üzerine sarf-ı nazar edilmişti. Bu defa da Mümtaz Bey, Hakkı Bey'in telkinâtına tâbi olduğu şüphesizdir. Her ne vakit Mümtaz Bey görüşülmek için çağrılmış ise Hakkı mentör gibi yanından ayrılmamıştır. Ve kendisine dokuz yüz lira vermek gibi pek büyük sahâvet göstermiştir. Mümtaz Bey'e

tiftik ihraç vesikası aldırarak yirmi beş bin lira kazanmak fikrini hiç şüphesiz yine kendisi telkin etmiştir. Üzerinde İttihâd ve Terakki müfettişi damgası henüz bulunduğu bir zamanda ve halkça, Cemiyetten istifası malûm olmadığı bir zamanda veya Paşa Hazretlerinin yaverliğinden istifası akabinde böyle yirmi beş bin lira [s. 264] para kazanmak pek de şerefli olmayacağı ve bu hususta kendisine muâvenet edilemeyeceği Âtîf ve Kemal Beyler tarafından kendisine uzun uzadıya anlatmak suretiyle tefhim edildiği vakit bu ikazdan dolayı beyan-ı teşekkür etmiş ve bundan dolayı katiyyen Cemiyete ve Cemiyet erkânına zerre kadar bir iğbirâr hâsıl olmadığını namusuyla temin etmiş olduğu hâlde iki gün sonra Tahsin Bey ile yemekte erkân-ı Cemiyet ve Talât Bey hakkında ta'n ve teşnî'de bulunması hiç şüphesiz zaaf-ı ahlakına delâlet etmekle beraber Hakkı Sapanca'nın telkinâtına tâbi olduğunu gösterir. Son zamanda revîş-i ahvâlden anlaşıldığına göre Hakkı Sapanca'ya merbutiyet ve tâbiyeti herhâlde velinimet olan Cemiyetten ziyade olduğu anlaşılıyor.

238'inci sahifede Nail Bey'in Hüseyin Kadri Bey, Bahaeddin Şakir Bey'le görüştüğü zaman "Şu vekâyi-i müessifeden bahis olunduktan sonra -Yakup Cemil Bey'in harekât-ı ahîresi- Bahaeddin Şakir Bey diyor ki 'Bütün ifadeleri tetkikimizde görüyoruz ki Yakup Cemil Bey ile Satvet Lütfi'nin ifadeleri hemen birbirinin aynıdır. Şu suretle Yakup Cemil'in Satvet Lütfi tarafından kurulduğu muhakkaktır.' Hüseyin Kadri Bey de buna cevaben 'Benim de hariçten işittiğime nazaran bilakis sizlerin yani Merkez-i Umûmînin Yakup Cemil Bey'le müşâreketi olması zeminindedir.' Hüseyin Kadri Bey tekrar 'Siz yanlış hareket ediyorsunuz. Fedakâr arkadaşlarınızı imha ve ifnâya çalışıyorsunuz. Bu gerek memleket ve gerekse [s. 265] şahsımız için felakettir. Bunun bir çaresini bulunuz,' dediğini ve Bahaeddin Şakir Bey dahi cevaben 'Bizim karşımızda ne servet ne de pazı bir kuvvet olamaz. Saydığım şahıslar ki ben yani Nail Bey, Mümtaz Bey, Hüsrev Sami Bey, Sapançalı Hakkı beylerdir; bunlar arzu edildiği zamanda ortadan servetleriyle, şahsiyetleriyle kalkabilecektir. İstersen bunu kendilerine söyleyebilir ve bu hususta mezuniyet-i tâmmeye sahipsiniz,' demiştir," diyor. Bu bâbda izahat veriniz.

Kadri Bey simsar olmazdan evvel Cemiyette bir şahsiyet idi

ve bu sebeple mebus ve Meclis-i Umûmî âzâsı intihâb edilmişti. Simsar olduktan sonra tarafımızdan vukû' bulan hoşnutsuzluk ve intihâbat-ı âtiyede kendisinin tekrar intihâb olunmaması hakkındaki mukarrerat; mumaileyhi Cemiyet hakkında husûsî içtimâ'-larda zeban-dırazlığa, tenkidâta, hâsılı adem-i memnuniyete sevk etmiştir. Tramvayda rast gelmiştim. Yakup Cemil meselesini sordu, söyledim ve "Bu fikir kendisine nereden gelmiş?" سوالini sordu. Satvet Lütfi'nin ilkââtı olması[ndan] şüphelendiğimi söyledim. Hakkı Sapanca'nın mesele-i maliyeyi halletmeden hareket etmemesi hakkında Maliye Nezâretinden vukû' bulan tebliğ üzerine polisin, mumaileyhi şimendiferden indirirken geçen ahvâli mumaileyhi teşyî'e giden Hüseyin Kadri Bey tarafından bana nakil olundu ve ben de kendisine azimet-i isti'câlinde bu kadar musırr bulunan Hakkı Sapanca hakkındaki şüphemi gizlemedim. Ve Hakkı'nın ötede beride Hükûmet aleyhinde vukû' bulan tefevvühat ve propagandayı zikr ile düşmanlarımıza gıda satmak suretiyle memleketin kuvve-i müdâfaasını eksiltene ve böyle bir ihaneti irtikâb eden Hakkı Sapanca'nın ne cür'etle bu gibi tefevvühâtta bulunduğunu [s. 266] zikrederek bu fena yolda hareket eden bu şahıslar bu kadar servet ve nimete nâil oldukları hâlde, bu meslekte devam ettikleri hâlde ayaklarına dolaşıp, günün birinde kurdukları tuzağa düşüp havadan elde etmekte oldukları servetin de mahvolmak ihtimali olduğunu da söyledim ve bundan maksadım, Hüseyin Kadri Bey hakkında da bir telmih yapmaktır. Sonra bunların vücutlarına suikast hakkında ima edilen söz asla vâkî' olmamıştır. Bunların propagandaları ve tefevvühât-ları doğrudan doğruya Hükûmet aleyhindedir. Hükûmet ise eşir-râyı te'dibde kuvve-i resmiye ve kanuniyenin her nev'ine mâliktir. Mücrimler hakkında hafî tariklerle müracaata bir hükûmet tenezzül etmez. Bu galat tefekkür kendi şüpheli vicdanlarının vâhimesidir. Lakin iyi hatırlıyorum, "Bu Hükûmetin Kâmil Paşa Hükûmeti olduğuna mı kâildir ki bu yolda teşebbüsâtta bulunuyorlar?" sözünü söylediğimi hatırlıyorum. Ve bu muhâbereden alakadarları haber[-dar] etmek hakkını verdiğimi de Hüseyin Kadri Bey'e söylediğimi hiçbir vakit hatırlamıyorum. Yakup Cemil teşebbüsünün telkinâtı Cemiyet tarafından vukû' bulmuş olduğu hakkındaki Sapançalı'nın ifadesinden de bahsettiğini hatırlıyorum. Hâlbuki meseleden haberdar olduktan sonra ve ta'mik-i tahkikat ederek meselenin şekil ve

mahiyetine ittilâ' peyda ettikten sonra bu hususun âdil bir Divan-ı Harp tarafından tetkik olunarak meselenin tenevvürü ve adaletin icrasını Hükûmetten talep ve istirham eden Cemiyet olmuştur.

İfadenizi imza buyurunuz.

İmza edeyim. [s. 267]

Eczacı Vasıf'ın ifadesi, 28 Ağustos

Berây-ı istizâh isticvâb olunan Kasımpaşa'da Cami-i Kebir Mahallesi'nde Nalbant Sokağı'nda 25 numaralı hânedede mutasarrıfın sâkin eczacı (Kasımpaşa'da Turan Eczahânesi sahibi) 30 yaşında İstanbullu Vâsıf bin Ahmet Efendi'nin zabtolunan ifadesidir. 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916].

Kasımpaşa Müdâfaa-i Milliye Reisi Sâdık Efendi'yi tanır mısınız?

Tanırım.

Siz Sâdık Efendi'ye bir şeyler söylemişsiniz, hatırlıyor musunuz?

Hayır.

Siz mumaileyh Sâdık Efendi'ye "Yakup Cemil Bey'i bekliyoruz. O gelince umûr-ı câriyeyi hüsn-i hâle ircâ edeceğiz," demişsiniz, hatırlınıza geldi mi?

Ben bu tarzda söylemedim. Esasen Yakup Cemil Bey burada idi. Benim münasebet-i husûsiyem yoktur ki bu gibi meselelerden haberim olsun. Yalnız bizim Beyoğlu Kulübü için[e] birtakım münasebetsiz adamlar dâhil edilmiş, onlar hakkında Kasımpaşa'da bulunan arkadaşlarla müştereken Kulüp nezdinde teşebbüsâtta bulunacağımızı söyledim. Başka bir şey söylemedim.

Bu söylediğiniz sözleri kime söylediniz?

Sâdık Bey'e söyledim.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 268]

Yakup Cemil'in ifadesi, 28 Ağustos

Yakup Cemil Bey'in tekrar zabtolunan ifadesidir. 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916]

Bursa'da bulunduğunuz zaman Hüsrev Sami Bey'le birleşmediniz mi?

Bizim otele gelmiş idi. Orada da Seyr-i Sefâinde söylediği gibi münasebetli münasebetsiz birçok şeyler söylüyordu.

Bu söylediği şeyleri hülâsa eder misiniz?

Bursa Valisi İsmail Hakkı Bey Adana vilayetinde kardeşi ile beraber birçok hırsızlık yaptıktan sonra cezası[nı] görmesi veyahut artık vali tayin olunmaması lazım gelirken Bursa'ya tayin olunuyor. Biraz da Aydın Valisi Rahmi Bey'in oranın derebeyi olup Enver Paşa'nın emirlerini dinlemediğinden, "Her horoz kendi çöplüğünde öter" gibi o da Aydın vilayetini benimsediğinden, birçok tanıdıklarını çiftlik çubuk sahibi yaptığından, çetelerin aleni gezmesine Aydın vilayeti dâhilinde ses çıkarılmadığından, biraz da benim hangi fırkaya tayin olunacağımdan, o vakit Enver Paşa Hazretlerinden Diyarbakır'da Mustafa Kemal Paşa'nın grubuna girecek olan fırkalardan birisine tayin olunacağımdan bahsettim. Çünkü Enver Paşa Hazretlerinden bu yolda talimat alınmış ve hatta Mustafa Kemal Paşa ile geçinip geçinemeyeceğimi sormuş idi. Biraz da kendi vücudunun rahatsızlığından dolayı banyo yapmaya geldiğinden ve Merkez-i Umûmî âzâlarından İzmir Mebusu Talât Bey'in orada olduğundan, jandarma Alay Kumandanı İsmail Hakkı Bey'in orada olduğundan, Âtîf Bey'in gelip tedavi olup gittiğinden, Kükürtlü kaplıcasında yatığından, Bursa'da bilmem ismini hatırlayamadığım vaktiyle *Tanin*'de muhbirlik eden uzun boylu Kambur Şerif'in tehhülünden ilâahir bahsetmiş idi.

Vali'yi ziyarete Hüsrev Sami Bey'le gittiniz mi?

Bir defa yalnızca bir defasında Hüsrev Bey'le beraber İsmail Hakkı Bey'in yanına gittik.

Bu her iki mülâkatta Vali Bey'le geçen sözleri hülâsa edebilir misiniz?

Birinci defa Bursa'ya gittiğim zaman Vali Bey'e gittim. Kendisi ailemi tedavi etmek için Bursa'ya geldiğinden ve Bursa'ca öte-

den beri temiz tanınmış olan ve Merkez-i Umûmî âzâsından Âtîf Bey'den tavsiye alarak yemek içmek yatak parası da dâhil olmak üzere [s. 269] altı meciidiyeye olduğunu ve on beş gün kadar kalacağımızı, Adana vilayetinden Bursa'nın farkı olmadığından, Bursa'nın yollarının daha güzel olduğundan, otomobilini Vali Cevdet Bey aldığından, eğer Bursa'da olsaydı bu yollardan otomobil ile kazalara süratle gidip geleceğinden, memleket de İstanbul'un burunda olduğu hâlde maarif namına olsun ve her husûsa dair pek geride olduğundan, Bursa'nın pirinçliklerinden, Ziraat Mektebini gezdiğimi kendisine anlattığımdan, ipekçiliği en ileri getiren Bursa olduğundan, mektepte biraz arıcılığa heves edildiğinden, damızlık hayvanat mevcut olmadığından, mektep muallimlerinden birisinin adi tavuğu bana Hacer Kadın tavuğu diye tekrar tekrar anlattığından velhâsıl Ziraat Mektebinde bu kadar masrafa mukâbil hiçbir netice elde edilmediğinden bahsettiğimi; cevap olarak orasının arazi-i rûsûmiye olup her şeye elverişli olmadığından bahsettiklerini ve güzel meşe ormanlarının mevcut olduğunu, oralaradaki köy[lü]lerin ormanları açmak suretiyle arazi sahibi olduklarından, koskoca Nilüfer'in Hazret-i Âdem zamanından beri boş akıp gitmekte olduğundan, mümkününü bulsam şimdi bu Nilüfer'e kanal açarak köylülerin tarlalarını kolayca sulamak hususunda küllî faydası olacağından, artık bu himmeti diriğ buyurmayacaklarından, ilk Padişah'ımız Sultan Osman'ın Bursa'ya girildiği zaman gayet büyük bir abide şeklinde görülmesi için kubbesinin kurşunla değil altınla kaplı bulunmasından vesâireden uzun uzadıya bahsettik. İkinci defa görüştüğümüz zaman yalnız Yenişehirli tüccardan Mustafa Efendi isminde birisinin tahte'l-hıfz Bursa'ya getirilmesinden acaba kabahatinin ne olduğunu evrakını ba'de't-tetkik "Bu Hakkı Bahâ da kendisini sorup anlamadan birkaç kişinin mesmûât kabîlinden beyan ettikleri sözlerle bu âdemi tahte'l-hıfz buraya kadar göndermiş," diyerek yukarıya tükürsen bıyık aşağıya tükürsen [s. 270] sakal diye "Hakkı Baha'yı iyi tanırız. Şimdi ne yapayım tekrar yazayım da bu adamın Divan-ı Harbe verilecek bir şeyi çıkarsa o vakit Divan-ı Harbe veririz. Bu evrakın gidip gelmesi on beş güne bakar. Herhâlde bu adam on beş gün burada serbest kalabilir," dedi.

Mümtaz Bey'i Sapancalı Hakkı Bey ne zaman ve ne için İstanbul'a gelmek üzere davet etmişti? İzah buyurun.

Ben Merkez-i Umûmî âzâsından Kemal Bey vasıtasıyla bayramın dördüncü günü Merkez-i Umûmîde arkadaşlarla görüşeceğimizi va'd almış olduğumu ve bunda Mümtaz Bey'in de bulunması için telgraf çekeceğini bildirmiş idi.

Mümtaz Bey buraya gelince ne yapacak idi?

Mümtaz Bey İstanbul'a gelince Merkez-i Umûmîye gelecek, arkadaşlarla hep beraber görüşecek idik.

Sapancalı Hakkı Bey'in ifadesine göre Mümtaz Bey, Hakkı Bey'in mesaisine rağmen sizin teşebbüsâtınıza ancak Mümtaz Bey mâni olacaktı. Bu noktayı tenvir ediniz.

Yakup Cemil'i teşebbüsâtından vazgeçirecek hiçbir kuvvet mevcut değildir. İlla üç ayaklı sehpa denilen, insanları fikri yoluna feda eden ahşaptan mamul bir alaturka onun altına icabında bilâ-tefrik-i rütbe insanlar dâhil olabilir. Elyak görülürse sorarım. Yalnız Hakkı Bey'e ki Merkez-i Umûmîden geldiğim zaman Haydar Bey de yok mu idi? Ve onun yanında telgraf vereceğimi söylememiş idi. Gününü hatırına getirirse belki bu sözünü tashih eder. Benim hakkımda kim ne derse desin ya on beş maddelik ma'hud fikrimi kabul etti-receğim yahut asılacağım. Belki harbin nihayetine kadar çıkarmayacaklar. Ben bu fikirde "Türk'ün, taşım da taşım" dediği gibiyim. Yakup Cemil'i işte arkadaşların hepsi meyanında Talât Bey'den de Enver Paşa'dan da [s. 271] tahkik ederlerse de ne mal olduğu meydana çıkar. Yani vatan ve milletin selâmeti için hüsnüniyet sahibi olan arkadaşları gibi o da iyi düşünür. Gerçi arkadaşları kadar hükûmette çok çalışmamıştır. Vücut peyda etmemiştir. Ona mukâbil karınca kaderince tabirine göre o da yani ben de mesleğimle çalıştım ve kısmet ise daha çalışacağım.

Mümtaz Bey'in daveti için telgrafı Sapancalı Hakkı Bey ne gün çekti?

Arife günü çekmiştir.

Hüsrev Sami Bey'e telgrafı kim çekti?

Hüsrev Sami Bey'e yine arife günü Kemal Bey'den avdetten ben çektim. Yani Mümtaz Bey'e Hakkı Bey, Hüsrev Bey'e de ben çektim.

Sizin telgrafın meali hatırlanır mıdır?

Meali hatırımda değil. Gelmeye mütealliktir.

Nereden verilmişler idi?

Büyük Postahânen.

Bursa Servinaz Otelinde bulunulduğu sırada Satvet Lütî Bey vaziyet-i harbiyemizden şüphelenerek ve bedbin olarak Enis Avni Bey hazır olduğu hâlde zat-ı âlînizden izahat istemiş. Bu vâki' midir ve mükâleme nasıl cereyan etti?

Satvet Lütî Bey benden korktuğundan yalnız hesap zamanı yani Otelin hesabını yirmi dört saatte veyahut iki günde görmek için kâtip odasına gelirdi. Çalışırken boş banyo haberini hizmetçilerden beklemek üzere kâtip odasında otur[ur]dum. Kaç defa bu efendiye tesadüf ettim ise terbiyeliçe gözüdür ve yalnız aşinalık eder, hemen Otelin başka tarafına kaçır idi. Onun için bahis falan olmazdı. [s. 272]

Nûr-ı Osmâniye Kulübünde kaldığınız gece görüştüğünüz zevâtı birkaç gün sonra söyleyeceğinizi va'd etmiş idiniz. Tahattur ediyor iseniz izah ediniz.

Nûr-ı Osmâniye Kulübünde kaldığım gece Ali Bey'le, Memduh Şevket Bey ve Çin vaizi yahut Enver Paşa'ya, rahmetli Mahmut Şevket Paşa'ya, Talât Bey'e basmış olduğu kitabında "radıyallahu anh", "sallallahu aleyhi ve sellem" diyen Hoca ki *Kavm-i Cedid* ismindeki kitab-ı azimü's-şânında bu "radıyallahu anh"lar ile "sallallahu aleyhi ve sellem"ler münderiştir. Bu üçü var idi.

121'inci sahifede Sapançalı Hakkı Bey'in ifâdâtına cevap verdiğiniz sırada Hakkı Bey'in kabine reisi olacağından ve sizleri etrafında toplayacağından bahsettikten sonra tecrübe ve ilim cihetiyle Avrupa'ya bigâne bulunduğunuzdan ve binâberin Merkez-i Umûmiye açarak ve zaten o zamana kadar Talât Bey'in haberi olmaksızın hiçbir işe mübâşeret etmediğinizin ilavesiyle beraber "Hakkı Bey Kabinesinde bana gösterilecek yere dahi razı değilim. Çünkü ben komiteci geldim ve öylece öleceğim," ibaresi vardır. Binâberin Hakkı Bey kabinede size ne mevki tahsis ediyordu? Bu bâbdaki mükâlemeyi biraz izah ediniz.

Ben memlekette rahmetli Mustafa Necip gibi memuriyet fikri hilafındayım. Her yerde de bunu söylerim ve bu yolda devam ettikçe kabineye inen çıkan arkadaşlarıma hâkimim. Hakkı Bey'in kabine meselesine gelince böyle uydurma kabine her zaman için söylediğiniz gibi yine söylerim ve "Benim olmadığım yerde beni döğsünler," kabîlinden [s. 273] mevcut olmayan bir kabinenin de âzâlığını

değil reisliği[ni] bile kabul ederim. Ve kabine yapmak hususunda o kadar maharetim vardır ki Mahmut Şevket Paşa'nın "Kâmil Paşa Kabinesini, Cemiyet işime karışmazsa kabul ederim. Karışırsa kabul etmem," dediği zaman arkadaşlarıma,

"Merak etmeyin. Erzurum'dan Âkif Ağa'yı getiririz. Bir de âbânî sarıklı sadrazamımız bulunur. Sarığını görüp de zeki olmadığın[a] hükmetmeyin. Abdülhamid'e karşı Erzurum vilayeti de dâhil olmak üzere altı vilayetin idare kumandasını deruhde etmiş, Abdülhamid'le harp etmiş, Meşrutiyet'in ilanından sonra okuyup yazmak öğrenmiş, belki sadrazam olurum diye Âkif Efendi de direktmiş. Bunu Halil Paşa da bilir. Hüseyin Tosun Bey de bilir. Abdülhamid bu ağayı yakaladığı zaman diline kızdırılmış şiş saplamak keza baldırlarına kızdırılmış şiş saplayarak tazyik ettikleri zamanlar ağızından çon olduğunu bile söylememiş gayet ketum bir adamdır. İşte böyle bir adamı gerek altı vilayeti idaresinden ve gerekse ketum bulunmasından ve gerek ise eski sadrazamlar gibi öğürdüğü zaman Bâbıâlinin dışarısından duyulacağından zabtiye ve nöbetçilerin gördüğü sadrazamı 'İşte öğürdüğü zaman ben buradan duymalıyım,' diye beğeneceklerinden" arkadaşlara bahsederim de razı olmazlardı. Yine iyice düşünelim diye müzâkereye koyarlardı.

121'inci sahifede Sapançalı Hakkı Bey'in sadrazam olacağı ve Yenişehirli Haydar Bey'in de bu kabinede yer tutacağı, 122'nci sahifede (muterize içinde) "Sen kabine reisi, biz âzâlar olacağız. Öyle söylemedin mi?" deniliyor ve Mümtaz ve Hürev Sami [s. 274] bu kabinede dâhil oldukları beyan olunuyor. Hakkı Bey'le geçen bu müzâkerât safâhatını izah buyurunuz.

Sadrazam Hakkı Paşa'nın kabinede bana verecekleri yeri söylediler. Kendilerinden, burada ise biraz müsaade edin anlayayım. Diğerlerine gelince eşhas-ı malûm, yerleri yine Sadrazamdan sual oluna. Bu salâhiyet kabine reisine verilmiştir. İşte başlamadan şimdiden işine karışırsanız nitekim Haydar Bey'i de beğenmediniz. Bilmem ki sizlere *Kavm-i Cedid* sahibi gibi "sallallahu aleyhi ve sellem" cillerle "radiyallahu anh" cıları mı getirmeli ki sesiniz çıkmassın?

Sapançalı Hakkı Bey'le Abdullah Efendi Lokantasında ne görüştünüz?

Hakkı Bey, Bâbıâlideki Hasan Hoca ile Nail, Şükrü, Nevzat, Murat beyleri çağıracağını ve bunlara bu on beş maddeyi ve vaziyetin

vahâmetini anlatıp göndereceğini ve Mümtaz Bey’le İzmit’e iki revolver gönderdiğini ve bu revolverleri İzmit’e göndermeseydi burada Hasan Hoca’ya vereceğini bahsetmiş ve mutlaka sadrazam olacağını kurmuş olacak ki o yerden kendisinin alınmasını ve Sadâret Alayının ne manzaralı bir şey olduğu bahisleri geçiyordu.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 275]

Tahniyeci Hakkı’nın ifadesi, 28/29 Ağustos

Tahniyeden İbrahim Hakkı Bey’in tekrar alınan ifadesidir. 15/16 Ağustos 1332 [28/29 Ağustos 1916]

Nail Bey’le muvâcehe sırasında “Heyet-i Vükelânın sulhan Yakup Cemil Bey’in teklifâtını kabul edeceğini ve yalnız kabul etmese etmese Enver Paşa etmez. Onunla çarpışırsak mesele hallolunur,” dediği hakkındaki ifâdâtınızın nihayetinde “Enver Paşa ve Yakup Cemil Bey yekdiğeriyle bi’l-müsâdeme ikisinden birinin maktul olacakları manası istihrac ve iştîmâm ettim,” dediniz. Enver Paşa Harbiye Nâzırı olmak ve bu itibarıyla nüfuz ve satvet-i hükûmeti haiz olarak Yakup Cemil Bey’in münferiden müşarünileyhle âdeta düello edercesine bu yolda çarpışmak fikrinde bulunması da câlib-i dikkat oluyor.

Yakup Bey teşebbüsâtını izah ederken Heyet-i Vükelânın böyle müracaat hâlinde ahzedeceği vaziyetleri de izah ediyordu. Enver Paşa Hazretlerinin bu gibi yani gerek meslek-i siyasisinde ve gerekse meslek-i şahsî ve askerisinde hissiyat-ı merdâne ve âlicenâbâne ile şöhr-et-yâb olmasından ve bunu memleketimizde âdeta bilmeyen kimse bulunmamasından Yakup Cemil Bey teşebbüs-i şahsîsinde bir simâyı muhalefet olarak yalnız Enver Paşa Hazretlerini tahmin ediyordu. Nitekim mumaileyhin böyle bir kanaati olduğunu esnâ-yı muvâcehemizde Nail Bey de söyledi. Yakup Bey belki maksada vusulün kolaylığını izah etmek için Enver Paşa Hazretlerinden başka muhalif olamayacağı cihetle davasının cebre taalluk eden nukâtı Enver Paşa Hazretleriyle hallolacak zannında idi. Yakup Cemil Bey’in tahmini vechile Heyet-i Vükelâdaki nüzzâr-ı sâirenin teklifi kabul veya adem-i

kabul ile re'sen istifaları aleyhinde Enver Paşa Hazretlerinin muhalefet-i şahsiyeleri kalıyormuş. Karşı karşıya Enver Paşa Hazretleriyle Yakup Cemil Bey'in musâraalarından hâsıl olacak netice ise şüphesiz ki şimdiden bilinemez. [s. 276]

Yakup Cemil Bey bu müracaatın nüzzâr tarafından müctemian veya biri tarafından münferiden “Şunu tevkif edin,” emri üzerine kendisinin memurîn-i zâbita tarafından hemen tevkif edilebileceğini budala değil, elbette bilir. Böyle re's-i kârda bulunanlara karşı hodgehodge çekiliverin, dönüverin, savuşuverin gibi teklifâtının böyle “Yakup Cemil'i tevkif ediverin!” emrine ma'ruz kalacağını şüphesiz ta'mik etmiştir. Ve asıl çarpışmak kelimesinin ruhunu teşkil eden manayı izah edin.

Bu bahiste söyleyeceğim şey yalnız tahminât-ı şahsiyemdir. Yakup Cemil Bey'in çarpışma hâlinde yalnız mıdır veya rûfekâ-yı sâiresi var mıdır ve varsa kimlerdir? Buna dair bendenize hiçbir şey söylememiştir. Yalnız pek tabiidir ki tek başına Yakup Cemil Bey bu işi beceremeyeceğini kendisi de bilir ve yine pek tabiidir ki Heyet-i Vükelâ huzuruna çıktığı vakitte yalnız başına çıkamazdı. Ve Yakup Cemil Bey de ve hatta bütün kâinat da takdir eder ki böyle bir müracaat-ı münferideye hiç kimse, buyurduğunuz gibi devletin idaresini tedvir eden ve şüphesiz ki maiyetlerinde muhafızları bulunan vükelâ, ser-fûru etmezlerdi. Yakup Cemil Bey'in bu nokta-i nazara göre tek başına çarpışamayacağı tabiidir. Arkadaşları varsa sualin son fıkrasındaki hisse göre çarpışmak bir veya birkaç kişinin iştirakiyle olacaktır.

Sizi alacağınız vazifede muhayyer bırakmakla beraber bir iş görmeye memur etmeye çalışması Hakkı Sapançalı, Bâbîâlî Muhafızı Hasan Hoca, Nevzat Bey, Yenişehirli Haydar Bey, kendisine üç lira verdiğiniz Fehmi, Yaver Murat Bey, Üsküplü hemşerileriniz ile Yakup Cemil Bey'in mülâkatları size çarpışmak kelimesinin medlulünü îfâ edebilmek için tedâbir ve teşebbüsât kabîlinden olduğu fikrini vermedi mi?

Arasından çok zaman geçtiği için tabii ki bu suale sabit bir cevap vermek mümkün değildir. [s. 277] Yalnız Yakup Cemil Bey meselenin sulhen hallinde çok ümidi var idi. İsimleri sayılan zevât ile mülâkatın şeklini ve aralarında neler cereyan ettiğini hiçbir suretle bilmediğim için tabiidir ki bu mülâkatlara teşebbüs veya bir mana-yı âhir vermek mümkün değildir.

Fakat siz meselenin ehemmiyetini takdir ederek defaatle Sapançalı Hakkı Bey'e müracaat ettiğinizi ve onunla geçen münakaşâtı bildiğinizi yukarıda söylemiştiniz ve hatta Yakup Cemil Bey ile de bu mübâhasâtınızı hikâye etmiştiniz. Onun için meseleye vâkuf değilim demek doğru olamaz.

Ramazanın yirmi dokuzuncu günü Sapançalı Hakkı, Yenişehirli Haydar benimle aşağıda konuştuktan sonra Yakup Cemil ile konuşmak üzere yukarıya gittiler ve konuştular. Neticede beni çağırdılar. Bana yalnız meseleden feragat ettiklerini netice olarak söylediler. Yoksa ben müzâkerâta iştirak etmedim ve bu dakikadan sonra bir daha Yakup Cemil Bey'in yüzünü görmedim ki konuşmaya da alaka-dar olayım. Benim Meserret Oteline gittiğim vakitleri saatiyle takdir edeyim. Ramazanın yirmi sekizinci günü saat dört buçuktan altı buçuğa, yirmi dokuzuncu günü saat ondan on ikiye kadardır. Ben bu dört saatten başka Meserrete gitmedim.

Yakup Cemil Bey'in verdiği otuz liradan on lirasını Hasan Hoca'ya verilmek ve on lirasını şahsına ait olmak üzere on lira ki cem'an yirmi lirayı Nevzat Bey'e verdiğiniz ve üç lirasını pusulasını getirdiği Fehmi'ye verdiğini ve bir veya iki lirasını da Murat Bey'e verdiğinizi söylediniz. Mütebâkisini kimlere verdiniz?

Orada şahsen tanıdığım Selim, Dede'nin Mehmet, bunlardan başka görsem hiç olmazsa şahsen tefrik edeceğimi ümit ettiğim ve şekil ve kıyafetlerine nazaran asker iken sivil olduklarını zanneylediğim bir iki kişi var idi. Lakin bunların hangisine parayı verdiğimi sabit bir tarzda hâlâ der-hâtır edemiyorum.

Bu sivil askerler nefer mi inzibat mı idi?

Bunlar alelade efraddan değildi. Hâllerine nazaran sivil olmuş inzibat memurlarından idi. Binaenaleyh inzibat memurlarını gösterebilir zannederim ki tefrik edeceğim.

Para tevzi'âtı günü[nü] tahsis ediniz.

Ramazanın yirmi dokuzuncu günü Meserretten infikâk etmeden yarım saat evvel yani on bir buçukta [s. 278] ve Sapançalı Hakkı ile Haydar'ın Yakup Cemil ile meseleyi müzâkere ve bıraktık kararını verdikten sonra.

İfadenizi şimdilik imza ediniz.

İmza edeyim.

Telgrafçı Fehmi'nin ifadesi, 29 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Sirkeci'de Liza Apartmanı'nda 22 numaralı odada mukim Yakup Cemil Bey ile gönüllü olarak Kafkasya'ya giderek berây-ı tebdil-i hava gelmiş olduğunu söyleyen Debreli 304 tevellütlü Hasan Fehmi Efendi bin Receb'in ahzolan ifadesidir. 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916]

Yakup Cemil Bey'in yanında ne vazife görüyordun?

Telgraf müfrezesine kumanda ediyordum.

Şimdi nereden getirdiler?

Yakup Cemil Bey'in İnöz'deki çiftliğinden getirdiler.

Sen ne gün buradan gittin ve kaç gün kaldın?

Ağustosun yedisinde buradan gitmiş idim. Bu akşam İstanbul'a getirdiler.

Burada otururken İnöz'e niçin gittin?

Yakup Bey'in emriyle hayvan almak için gittim.

Arife günü Meserret'te Yakup Cemil Bey'i gördün mü?

Hayır.

Hiç Meserret Apartmanı'nda Yakup Cemil Bey ile görüşmedin mi?

Hayır. Bayramda, Ramazan'da Âhenke giderdim. Sırası geldikçe ara sıra giderdim.

Selim ile bir odada mı otururdun?

Hayır. Benim odam ayrıdır. Odamın anahtarı madamdadır.

Odanda eşyan var mı?

Hayır. Benim eşyam Rüsûmat Müdüriyet-i Umûmiyesinde Lokantacı Ramazan Efendi'nin Ayvansaray'da Otakçı Mahallesi'nde mükerrer 8 numaralı hânesinde eşyam vardır. Bir battaniyem, eski asker elbiselerim, çizmelerim vardır.

Tabancan var mı? Bu evde mi?

Hayır, yoktur.

Tahniye Müdürü Hakkı Bey'i tanır mısın?

Hayır.

Hiç görmedin mi?

Hayır.

Bayramın birinci günü veya bir gün evvel arife günü hiç sana para veren oldu mu?

Hayır. [s. 279]

Yakup Cemil Bey'in pusulasıyla bir adamdan üç lira aldın mı?

Yakup Cemil Bey bana bir pusula yazdı. Meserret köşesinde aşağıya inerken yolda üç lira aldım.

Sarrafa dükkânından mı aldın?

Bir adamdan aldım. Şahsen tanımadığım bir adamdan aldım.

Yakup Cemil Bey pusulayı sana nerede verdi?

Mağazada verdi.

Mağazadan sen pusulayı aldın, nereye geldin anlaşılamıyor. Bunu baştan izah et.

Bey, bana Erenköy'ünde pusulayı verdi. Aşağıki evinde verdi. Sonra mağazaya geldim. Şahsen "boz elbise giymiş, zayıfça, uzun boylu" diye tarif ederek mağazada imiş mağazadan gitmiş olduğunu söylediler. Ben arkasından gittim. Meserret'in köşesinde bu adama yetiştim. Pusulayı verdim; üç lirayı aldım.

Pusulada ne yazılı idi?

Zarf içinde olduğundan görmedim.

Zarfın üstünde ne yazılı idi?

Yazılı değil idi. "Mağazaya git," demiş idi. Mağazada Ethem Efendi'ye zarfı verdim. "Üç lira vereceksiniz," dedim. Ethem Efendi de "O adam şimdi gitti," dedi. Ben de arkasından takip ederek, tesadüf ederek parayı aldım.

Parayı aldıktan sonra ne yaptın?

Parayı kendim için aldım.

Yakup Cemil Bey'in parası yok mu imiş de böyle kâğıt yazmış?

Bana daima öyle para gönderiyor idi.

Bu üç lirayı aldığın adamdan başka defa da aldın mı idin?

Hayır.

Feyzi Dede'nin Mehmet, Rahmanlılı Selim, Tikveşli Hasan, Serezli Ahmet'in biraderi Kâmil'i tanır mısın?

Tanıırım.

Bunlar ile beraber Meserret Apartmanı'nda Yakup Cemil Bey'in yanında geçen Ramazan-ı Şerif'in son günü olan arife

günü birleştiniz mi, gördün mü?

Selim, Mehmet, Kâmil'i gördüm. Bunlardan Selim ile Mehmet merdiven başında, Hasan aşağıda, ben de Otele giren kapının yanında idim.

Hep ayakta mı idiniz? Oturuyor muydunuz?

Selim ile Mehmet yukarıya çıkıyorlardı. Hasan aşağıda oturuyordu. Kâmil [s. 280] ayakta idi. Ben de ayakta birisini bekliyordum. Hatırıma gelmeyen birisini bekliyordum.

Selim ile Mehmet aşağıya indiler mi?

Ben çıktım gittim idi. Onun için ayakta duruyordum.

Bunlarla hiç konuşmadın mı?

Selim, Mehmet ile aşinalık ettim; diğerleriyle konuşmadım.

O gün Yakup Cemil Bey'i hiç görmemiş mi idin?

Görmedim.

Ferdâsı günü görmedin mi?

Bayramın ikinci günü aşağıki köşkte Cemil Bey'i gördüm.

Saat kaçta gördün?

Tahminen alafranga on buçuk idi. Bir saat kadar oturdum. Oradan bu tarafa geldim. Yakup Cemil Bey evde kaldı.

Feyzi Dede'nin Mehmet, Selim, Hasan, Kâmil "Biz Fehmi Efendi'yle beraber Meserret'te arife günü Yakup Cemil Bey'in yanında idik," derlerse?

Desinler.

Yakup Cemil Bey de bayramın birinci günü "O saatlerde Meserret'te idim," derlerse?

Ben alafranga on birde Ayvansaray'da idim. Ramazan Efendi'nin yanında idim. Saat sekize kadar kaldım.

Saat on birden evvel nerede idin ve apartmandan kaçta çıktın?

Bayramın birinci günü apartmandan kalktım, Ayvansaray'a gittim.

İfadeni şimdilik imza eyle.

İmza edeyim.

Fehmi Efendi'nin maznûniyetle tevkiî hakkında müâlaaları istisfar olunur. 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916].

Ba'dehu tevkiif ciheti tctlik ve mütâlaa edilmek üzere evvelemirle sıfat-ı maz-nûniyetle isticvâbı talep olunur. 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916]. [s. 281]

Müdâfaa-i Milliye Reisi Mehmet Sâdık'ın ifadesi, 29 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Kasımpaşa'da Bedreddin Mahalle-si'nde aynı Ali Baba Sokağı'nda 47 numaralı hânede mutasarrıfen sakin Galata Rûsûmat Başmüdüriyetinde ve Kasımpaşa Müdâfaa-i Milliye reisi ve mıntika muâvinini Âsitâneli 36 yaşında Mehmet Sâdık Efendi bin İsmail Hakkı Efendi'nin ahzolan ifadesidir. 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey'e ait bazı malûmatınız varmış, ne malûmatınız var ise beyan ediniz.

Bundan üç buçuk ay mukaddem Kasımpaşa'da Rauf Bey Caddesi'nde Turan Eczahânesi sahibi Vâsıf Bey kulüplerde bağteten bir tebeddülâtın vukû' bulacağını ve bunda bazı mıntika muâvinlerinin tebdil edileceğini ifade etmiş; mumailleyhe Kalyoncu Kulluğu'nda rast geldim ve muhallebici dükkânına girdik. "İttihâd ve Terakki içerisinde bir inkılâbın vukû' bulacağını haber almışsın. Bu bâbda malûmatın nedir?" diye Vâsıf'tan sual ettim. Bana dedi ki:

"İttihâd ve Terakki Cemiyeti birtakım namussuz ellerde kalmıştır. Bunu doğrudan doğruya namuslu ellere tevdi etmek için teşebbüs ettik. Merkez-i Umûmîde elimiz vardır. Bi'l-vasıta teşrik-i me-sai ediyoruz. Sizi sevdiğimden size bunu ihbar ediyorum. Mıntika muâvinisiniz, olabilir ki bunu Kulûbe malûmat verirsiniz, sonra çoluk çocuğunuza yazık olur," dedi.

Ben de anladım ki mumailleyhte mühim haberler vardır. Kendisine dedim ki:

"Vâsıf, Cemiyetin uğrunda üç dört defadır vasiyetini yazmış bir adam bu tehditlerden korkmaz. Bunu sen de bilirsin. Mademki Cemiyet mühim ellere, namuskâr simalara tevdi olunacaktır. Ben de sizinle beraberim. Kuvvetiniz ne derecededir ve işi ne raddeye kadar getirdiniz? Namusuma i'timâd et. Hiç kimseye söylemeyeceğime emin ol. Bana izahat ver. Bu işe memnun oldum," dedim.

“Birkaç gün sonra malûmat veririm,” dedi ve “Bizim içimize gireceğine söz ver,” dedi. Ben de söz verdim. “Ol zaman tebrik ederim. Cesur bir arkadaş daha kazandık,” dedi. Ben de derakab Beyoğlu Kâtib-i Mes’ûlü Tevfik Bey’e bâlâda zikredildiği üzere malûmat verdim. Kendileri “Merkez-i Umûmîden bunların elleri kimler imiş, bunu anla ve takibata devam et,” dedi. Bundan on iki on üç gün sonra Vâsıf’ı gördüm. Dedim ki: [s. 282] “Teşebbüsâtınız ne derece gelmiştir? Hiç bana malûmat vermiyorsun, böyle çalışmak mı olur?” dedim ve Merkez-i Umûmîdeki arkadaşların ismini sordum. Bana o zaman dedi ki “Teşebbüsâtı idare eden Yakup Cemil Bey’dir. Bunu behemehâl mevki-i fiile koyacaklar. Bu iş harpten sonra olacak idi ama tahammülü kalmadığından yakın vakitte icra kılınacaktır. Tabii size malûmat veririm,” dedi. Dört gün sonra Vâsıf’ı gördüğümde benden kaçıyordu. Sebebini bir türlü anlamıyordum. Kâtib-i mes’ûl Tevfik Bey’e bu teşebbüs-i ihtilâliyei Yakup Cemil Bey’in idare ettiğini, bundan iki mâh mukaddem malûmat verdim. Bu heriflerin kaç kişiden ibaret olduğunu ve ne gibi teşebbüslerde bulunduklarını takibat neticesinde derakab malûmat vermem ve peşlerini hiçbir vakit bırakmamak için emir aldım. Bendeniz de bunların peşlerini mümkün mertebe takip ediyordum. Vâsıf’ın yanına gittiğim zaman bendenize bu hususta hiçbir malûmat vermediğini gördüm. Artık bana kanaat geldi ki mumaileyh kimlerle görüşüyor ise bana malûmat verdiğini söyledi. Onlar da “Behey budala, bu herife niye malûmat verdin? Buna emniyet edilebilir mi?” demiş olmalılar ki Vâsıf bana malûmat vermiyordu. Bunlar yani Yakup Cemil Bey’in çetesine mensup Kasımpaşalı Laz Ahmet ve yine çete efradından Sinop’a teb’id edilen Kumarbaz Şeref, çeteye mensup Kasımpaşalı Necati Bey ve Bahriye kâtiplerinden Kolağası Basri Bey ve Laz Tahsin cümlesi İttihâd ve Terakki Cemiyetinin aleyhinde ve Vâsıf ile teşrik-i mesai edenler olduğu gibi Kalyoncu Kulluğu’nda Şeref’in birahânesinde Laz Ahmet, Şeref, Tahsin ve Kasımpaşalı Kürt Şerif, Vâsıf her akşam beraberdirler.

Vâsıf’ın bu işi bendenize malûmat verdiğini rehberleri kim ise ki bilmiyorum herhâlde bunlar bir emir almışlar olacak ki eğer Mehmet Sâdık bu işi Kulûbe malûmat vermedi ise fırsat bulup da malûmat vermesin diye bendenize suikast tertip ettiler. Bu da böyle oldu. Şöyle ki: Bir gece alafranga saat on iki raddelerinde Vâsıf’ın imza-

sıyla bir tezkire aldım. [s. 283] Bu tezkirede “Sâdık Bey bir mühim mesele için görüşmek icab ediyor. Serian Kasımpaşa’ya gelesin,” diyordu. Bendeniz anladım ki herhâlde bu iş benim için bir tuzaktır. Kalktım gittim. Kasımpaşa’ya indim. Küçük Hamam Caddesi’ni geçerek Trayko’nun fırınının önünden geçmekte iken çete efradından Laz Ahmet ile Kumarbaz Şeref’in üç yol ağzında durmakta olduğunu gördüm. Burada ne duruyorsunuz dememe vakit kalmadan Laz Ahmet birdenbire bendenizin belime sarıldı. Tabancamı tutmak istedi ise de bendeniz derakab silkindim ve kollarından kurtuldum. “Ahmet ne yapıyorsun? Bana bir fenalık mı yapmak istiyorsun ki tabancamı kavırıyorsun? Öyle ise haydi ne duruyorsun?” dedim. Ol zaman mumaleyleh “Seni seviyorum, onun için kucakladım,” dedi. Bendeniz de “Böyle gece vakti sevmek böyle mi olur? Herhâlde senin bir fikr-i melanetin vardır,” dedim. Bendenize “Vallahi sevmek için yaptım, başka bir fikrim yoktur,” diyordu. Herhâlde cesaret gösteremiyordu. Bendeniz bilâhare Vâsıf’ın eczahânesine gittim. Eczahâne her akşam alafranga saat on da kapandığı hâlde on ikiye kadar açık olduğunu gördüm. Vâsıf’ın eczahâne önünde oturduğunu gördüm. Ne için çağırdığını sorduğum vakit “Göreceğim geldi. Onun için çağırdım,” dedi. Bendeniz de “Böyle görüşmek için böyle tezkire mi yazarlar? Herhâlde bu akşam mühim bir meseleniz vardı. Ama zanneder isem geriye kaldı olacak,” dedim. Beş dakika sonra Ahmet ile Şeref geldiler, eczahâneye girdiler. Ne konuştuklarını bilmiyorum. Dışarıya çıktılar, gittiler. Bendeniz de Vâsıf’a “Bu akşamki işten bir şey anlamadım,” dedim. Oradan eve geldim. Bunu da sabahı gidip Tevfik Beyefendi’ye malûmat verdim. Bu heriflere dikkat etmemi emir verdiler. Takibata devam ediyordum. Bilâhare Yakup Cemil Bey’in tevkif edildiğini haber aldım. Takip eylediğim meselenin artık sıhhatine kanaat getirmiş idim. Herhâlde bunların bu işlerde medhaldar oldukları üç buçuk mâhdan beri edilen takip neticesinden anlaşılıyordu. Bunların cürmümeşhud hâlinde bulunmalarını veyahut bir içtimâ’da derdestlerini bekliyordum. Mesele başka bir taraftan patlak verdi. Malûmat-ı âcizanem bundan ibarettir, efendim. [s. 284]

Siz bu bâbda zâbıtaya veya sivil inzibat askerî memurlarından birisine söylediniz mi?

Ben bu bâbda yani bu tafsilatı kimseye açmadım. Yalnız sivil

inzibat askeri memurlarından Rıza Efendi'ye buna müteferri' bazı şeyler söylemiş idim. Bunu da ber-vech-i âtî yazıyorum. Kasımpaşa İtilâf [ve] Hürriyet Kulübü Reisi Hoca Mahmut isminde birinin bundan birkaç gün evvel Aynalıçeşme'de ve caddesinde Haralambo Kitapçıoğlunun eczahânesine gündüzleri devam ederek üç saat kadar oturduğunu arkadaşlarından Fahrhatun Mahallesi'nde muhtar olan Ziya Bey tarafından bendenize ihbar edildi. Hoca Mahmut gayetle çalışkan, hınzır bir İtilâfçıdır. Bu Kâmil Paşa tarafından beş yüz lira verilerek zaman-ı sadâretinde Sivas'a gönderildiğini bildiğimden mumaileyhin herhâlde bu eczahânede Rumların içinde bir iş görmekte olduğuna kanaat getirdim. Bendenizin prensibi bir iş gördüğüm vakit takip etmek; bundan bir iş çıktı ne âlâ, çıkmadı ise zarar ile düşmeyeceğimi bildiğimden ufacık bir işi takip etmek merakımdır. Bu işi de takip ederek bugünlerde İtilâfçıların Kasımpaşa'da Yeniçeşme'de Şazeli Dergâh-ı Şerif ittisalinde İtilâfçılardan Bahriyeden mütekâit Köse Cafer Efendi'nin hânesinde zikretmek bahanesiyle toplandıklarını haber aldım. Bunun için buraya kimlerin girdiğini anlamak ve ait olduğum makama ihbar-ı keyfiyet etmek üzere arkadaşlarımdan Bahriye mütekâitlerinden Ebhem Ahmet Efendi Mahallesi'nde Galip Bey'e derviş elbisesi ile mezkûr dergâha devam etmesini söyledim. Ramazan-ı Şerif'te burada toplanmadıklarından devam edemiyordu. Bilâhare devam etti ise ve bir neticeye dest-res oldu ise rapor verecektir. Bu Köse Cafer ve Gazi Hasan Paşa Vakıf Komisyonu heyet-i idare âzâları olan Burdur Mebus-ı sâbıkı Ömer Lütî vakfın çayırı Kasımpaşa İskelesi'nde Palamarcı Bahriye mülâzımlığından mütekâit Ali ve Efrad-ı Cedîde Kışlasında Hatip Ziya efendiler ki bunların mahallesi dehşetli İtilâfçılardır. Bunların mahallesinde toplanmakta olduklarını haber aldığım gibi avam kısmı içinde de birtakım iâşât-ı kâzibe çıkarmakta oldukları Kasımpaşa Kayıkçılar Kethüdası Mustafa Efendi tarafından haber verildiği ve bunların ne gibi havâdis çıkarmakta olduklarını anlatması için de mumaileyhe rica ettim. İşte Rıza Bey'e verilen malûmat ol zaman Kaymakam Cemal Bey'in tevkifi esnasında Hoca Mahmut'un ve Köse Cafer'in işlerinden ibaret olup [s. 285] yalnız Eczacı Vâsıf'ın İstanbul Murahhası Kemal Bey hakkında bazı nâ-layık kelimelerde bulunduğunu ve bu kere tevkifte de behemehâl devrileceğini ifade ettiğini söyledim ve mumaileyh de Vâsıf'ın edepsiz bir kimse-

den ibaret olduğunu ifade etmesinden ibarettir. Yoksa Yakup Cemil Bey'in meselesi hakkında hiçbir malûmat verilmemiştir. Yalnız Kemal Bey'e aittir.

İfâdâtınızı imza ediniz.

İmza edeyim.

Meserret Otelcisi Mustafa Şevket'in ifadesi, 29 Ağustos

Meserret Otelcisi Mustafa Efendi'nin tekrar alınan ifadesidir.
16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916].

Murat Bey'e ait bazı şeyler söyleyecek idiniz. Beyan ediniz.

Haydar Bey yanımda oturuyordu -bayramdan sonradır- Murat Bey geldi. Haydar Bey, Murat Bey'e "Bu mesele hakkında siz de çağrıldınız mı?" diye sordu. Murat Bey de "Hayır," diye cevap verdi. Sonra tekrar "Nafiz Bey'e söyledin mi?" diye sordu. Murat Bey de "Söyledim," dedi. Bir de Murat Bey, "Kahve paraları ne kadar bak bakalım?" dedi. Ben de o vakit çocuğu bulamadığım için "Kalsın, sonra bakarız," demiş idim.

Siyah gılâflı Nagant taklidi revolver kimindir?

Bunu bilmiyorum. Benim otelimde değildi.

Bir gümüş saplı kamçı kimindir?

Bilmiyorum.

Bomba kimindir ve nerede idi?

Bombayı arifeden bir gün evvel sekiz, beş numaralı odada dolap içerisinde buldum. Bu oda da Yakup Bey'in emriyle Nevzat Bey'e tahsis edilmişti. Nevzat Bey o gün o odada oturmuştu. Fakat bomba[nın] kimin olduğunu bilemem. Bu oda sırf o gün oturulmak için Nevzat Bey'e gösterilmiş idi.

Nevzat Bey'in elbiseleri nerede durur idi?

O günü sivil elbisesinin geleceğini Nevzat Bey söylemişti. Fakat ben sivil elbiseyi görmedim.

Nevzat Bey evvelce Meserret'e uğradığı zamanlar silahını, bombasını bırakır mı idi?

Hayır, bırakmaz idi.

O gün Yakup Cemil Bey'in emrine kaç oda açtınız?

İki oda açtım. Sekiz, beş; altı dört olarak iki oda açmış idim. [s. 286]

Bu odalarda kim kalacağını size söyledi mi?

Hayır, söylemedi.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Ali Haydar'ın ifadesi, 29 Ağustos

Yenişehirli Ali Haydar Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 16 Ağustos 1332[29 Ağustos 1916].

Bayramdan sonra Meserret Apartmanı'na Murat Bey gelmiş, orada görüşmüşsünüz. Murat Bey'e "Siz de çağrıldınız mı?" diye sordunuz mu?

Sordum ve "Meseleyi Nafiz Bey'e anlattınız mı?" dedim. Murat Bey de "Anlattım," dedi. Murat Bey[ın] başka bir şey söylediğini hatırlayamıyorum.

Murat Bey kahve parasının ne kadar olduğunu Mustafa Efendi'den sormuş, siz de işittiniz mi?

O gün sordu. Yetmiş beş kuruş kadar olduğunu Mustafa Efendi söyledi.

İfadeni imza eyle.

İmza edeyim.

Memduh Şevket'in ifadesi, 29 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Çamlıca'da Kısıklı'da Alemdağ Caddesi'nde bir kira evinde mukim 32 yaşında Âsitâneli Mustafa Memduh bin Mehmet Şevket Bey'in ahzolunan ifadesidir. 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey sizinle Erenköy’ündeki hânesinde mülâkat ederek size bir projeden bahsetmiş, bu bâbdaki malûmatınızı söyleyiniz.

Yakup Bey beni telefonla eve çağırdı. Daha evvel Kemal Bey’i çağırılmış, Kemal Bey “Ben gidemem, emin arkadaşlarınızdan birisini gönderiniz,” [demiş] ve benim ismimi vermiş. Ben de telefonla Yakup Bey’e sordum. “Müsta’cel bir iş değilse gelmeyeyim,” dedim. O da “Tembellik etme, mutlaka gel,” dedi. Akşamüstü gittim -bu, bayramdan takriben bir hafta evveldir- yemek yedik. Yemekten sonra sokak üstü olan selamlık odasını konuşmak için emin bulmadığı cihetle içeride yukarı kattaki odasına çıktık. Yakup ile görüştük. Bana evvela Almanya Hükûmeti mağlup olursa bizim ne yolda hareket edeceğimiz meselesini ve vaziyetin müşkül olduğunu söyledi. Ve Almanya’nın mağlubiyeti bugünden tahakkuk ederse şimdiden ona göre tedâbir ittihaz etmek iktiza edeceğini bahsetti. Ve “Fırka kumandanlığına tayin olunacaktım. Fakat tehhür etti. Boş günlerimde bunu düşündüm,” diye sualinizde mevzubahis [s. 287] olan projeye nakl-i kelim etti. Proje hatırımda kaldığına göre on beş madde kadardır. Ve hülâsaten meali de hatırımda kalan şunlardır: Evvela Devlet-i Aliyye’nin Kafkasya Rusya ile Anadolu’daki hududu harpten evvelki şeklinde kalacak. İran hududu Culfa-Tebriz hattıyla Bender Büşeyr, Bender Abbas’a kadar bütün Ceziretü’l-Arap bize geçecek. Süveyş Kanalı’na kadar da hudut bizim olacak ve Süveyş Kanalı’ndan bizim sefâin-i harbiyenin müruru serbest olacak. Trablusgarp hıttası bize iade olunacak. Şarkî-Garbî Trakya ve Makedonya ve Epir ve hatırımda kaldığına göre Rumeli-i Şarkî tekrar bize intikal edecek, Boğazlardan Rus sefâin-i harbiyesi irade-i seniyye istihsâlinden sonra bilâ-tevakkuf mürur edebilecek. Rusya Hükûmeti bize harpten mukaddem küllî miktarda nakliye hayvanı ve damızlık hayvan verecek ve İtilâf Devletleri istikrâzâtta bulunacak, Anadolu’yu tûlen ve arzan kat’ eder iki büyük hat yapılacak ve Anadolu’daki maâdinin işlettirilmesi İtilâf Devletleri’ne bırakılacak ve Kıbrıs, Girit dâhil olmak şartıyla bütün adalar bize terk olunacak ve İtilâf hükûmâtı tarafından Devlet-i Aliyye’nin Arabistan üzerinde bilhassa çöl kısmındaki hukuk-ı hükûmrânîsi hiçbir vecihle duçar-ı tecavüz olmayacak buna dair de İtilâf Devletleri’nden teminat alınacak ve elli senelik bir ittifak akdolunacak. Bu projenin münderecâtı

hemen bundan ibarettir. Yakup Bey bu esasları İtilâf Devletleri kabul ederse daha ziyade etraflı düşünölebileceğini ve daha salâhiyet-tar adamlarla müzâkerât olunacağını söyledi. Bu şerâit Almanya'nın mağlubiyeti tahakkuk edeceğine göre idi. Bunları aynen Kemal Bey'e nakletmekliğini ve onun tarafından Talât Bey'den istihrâc-ı keyfiyet edilmesini çünkü ancak onların vaziyet-i harbiyeyi bilebileceklerini beyan eyledi. Ve bu meselenin ehemmiyet-i fevkaladesini de ayrıca ihtara lüzum görerek bunun vaktinden evvel şüyû'undan tevellüd edecek mahâziri göz önüne koydu. O gece orada kaldım. Musâhabe-mizin mâ-ba'dı âfâkidir. Ertesi gün sabahleyin avdet ettim ve Yakup Bey'in söylediklerini aynen Kemal Bey'e söyledim. [s. 288]

Bundan sonraki vuku'ât hakkında istihsâl ettiğiniz malûmatı beyan ediniz.

Bundan sonra Yakup Cemil Bey bir iki defa gündüzün Kulübe geldi gitti. Ayak üstünde selamlaştık. Buna dair bir lakırdı cereyan etmedi. Bayramdan sonra idi zannederim. Bir gece Kulübe geldi. Ali Bey, Yakup Bey, ben üçümüz oturduk. Yine bu meseleden bahis olmadı. Yalnız Yakup Cemil Bey kendisine İran'da bir vazife verildiğini bu akşam duyduğunu ve ertesi gün gidip Enver Paşa ile görüşeceğini söyledi ve o akşam bizde yattı. Sonra onun ertesi veyahut daha ertesi günü idi zannederim. Gündüz tekrar Kulübe geldi. İran'a gitmesi meselesini sordum. Paşa ile görüştüğünü ve İran'a gideceğini ve Paşa'nın vaziyet hakkında kendisine malûmat verdiğini ve sulh meselesine dair olan fikirlerini neden doğrudan doğruya gelip kendisine söylemediğini ve hatta bundan dolayı tevbih ettiğini, Yakup Cemil Bey'in de cevaben evvelce mevzubahis bir fırka kumandanlığı meselesi mevcut olduğunu ve bu fikrini doğrudan doğruya açarsa onu istihsâl edemediğine hamlolunacağını, onun için evvelce arkadaşlarına açtığını ve fakat bu söz ortaya çıktıktan sonra arkasında dolaşır hafiye gördüğünden emniyet-i nefsi için bazı tertibat almak mecburiyetini hissettiği[ni] Enver Paşa'ya söylediğini bana ayakta nakletti ve İran'a götüreceği kuvvetleri bu günlerde teşkil ile meşgul olduğunu söyledi, ayrıldık. Sonra Yakup Bey'i tevkif ettiler.

Arkasında hafiye gezdiğinden bahis ile bazı tertibat aldığını söylediğini beyan ettiniz. Tertibattan maksadı kendisini korumaya mecburiyet mi hissediyormuş?

“Ben Enver Paşa'ya söyledim. Bu meseleyi arkadaşlarıma açtık-

tan sonra arkamda hafife gördüm ve bâd-ı hava ölmekliği istemediğim için birtakım tertibat yaptım,” dedi. Ben Yakup’un bu sözünden kendisini vehme kaptırarak üzerine fazla silah bulundurduğunu hatta ihtimal cebine bir bomba koyduğunu zannettim. Bunları Nûr-ı Osmâniye Kulübünün salonunda ve ayakta görüştük. Orada başkaları da var idi. Daha ziyade görüşmeye müsait bir yer değildi. Benim de meşguliyetim olduğu için kendisinden ayrıldım ve bu sözlerinden hiçbir zaman Meserret’te yaptığı [s. 289] tertibatından bir şemme veyahut bir hâl tasavvur etmedim.

Yakup Cemil Bey, Kulüpte kaldığı gece zat-ı âlinizden başka kimler vardı?

Benden başka Süreyya Beyzâde Ali Bey var idi. Başka kimse yoktu. Üçümüzüzdük. O gece üçümüz evvela âfâki sohbet ettik. Sonradan zannederim Yakup Cemil Bey’in fırka kumandanlığı meselesini sordum. Cevaben kendisine İran’da bir vazife verdiklerini söyledi fakat ne olduğunu yarın anlayacağını ilave etti. Ondan sonra zemin-i mübâhase Naci’ye intikal etti. Bir müddet de ondan bahsettik. Ondan sonra yattık.

“O gece Kemal Bey’in haberi olmaksızın arkadaşlarla konuştuk ve karar verdik,” diyor. Sizden ve Ali Bey’den başkasıyla görüşüp bir karar verebilmesi imkânı var mı idi?

Bize geçce geldi. Bizden evvel de açıkça söylemedi. Fakat zannederim. Harbiye Nezâretindeki devâirden birinde olduğunu hissettim. Çünkü fırka kumandanlığının kendisine havale olunduğundan bahsediyordu. Bizim Kulüpte başka birisi ile içtimâ’ etmiş ve karar vermiş olmak ihtimali katiyyen mevcut değildi. Zaten ben o gece Yakup Bey’in bir iş için değil sırf benim davetim üstüne Kulübe geldiğini zannederim. Çünkü kendi evinde konuştuğumuz gün Yakup Bey’den ayrılırken Kulübe hiç uğramadığını orada geceleri yalnız kaldığımızı ve gelirse konuşup görüşeceğimizi söylemiştim. O da İstanbul’a yeni geldiğinden -Bursa’da imiş- ve İstanbul’a gelirse bizde kalacağından bahsetmişti. Ben Yakup Bey’e de lakırdı yere açmadığım da Yakup Bey sohbet için gelmiş diye idi.

Yakup Cemil Bey’in projesi münderecâtına ve kendisiyle vukû’ bulan muhtelif mülâkatlarınızdan istintaç eylediğiniz ahvâle ve alelhusus mumâileyhin harekât-ı ahîresine nazaran

kendisini bu teşebbüse sâik olan esbâb hakkındaki hissiyatınızı söyleyebilir misiniz?

Evvela, ben Yakup Cemil Bey'i teşkilat adamı ve disiplin adamı olarak tanırım. Onun şimdiye kadar bütün ahvâl ve harekâtında hep bunu gördüm. Vâkı'a Yakup Cemil Bey kâbil-i iğfaldır ve başkaları tarafından da doldurulabilir. [s. 290] Hatta kongrelerden birinde bu yolda bir gürültü dahi çıkarmış idiyse de kongreler itirâzâtın meşru surette dermeyan olunabileceği yerler olduğu cihetle ben Yakup Cemil Bey'in bu hareketini muhalif-i intizam görmemiştim. Son vak'ayı ancak bi't-tevehhüm muhâfaza-i nefsi için yapmış olduğuna zâhibim.

Sapancalı Hakkı Bey ile Yakup Cemil Bey arasında bu son zamanlarda bir irtibat işittiniz mi?

Hatırımda kaldığına göre Yakup Bey'in kendi evinde konuşurken Sapancalı Hakkı Bey'den ve Mümtaz Bey'den bahis cereyan etti. Yakup Cemil Bey onlara Bâki'nin yazıhânesinde tesadüf etmiş ve Mümtaz Bey'in askerden çıktığını hoş görmediğini, gidip orada Mümtaz Bey'e söylemiş; aralarında bu zemin üstünde münâkaşa-i lisaniye cereyan ettiğini ve kendisinin onların fikirlerine rağmen da-ima asker kalmak arzusunda bulunduğunu bana söyledi. Şu cereyan eden muhâvereden Hakkı Bey ile hemfikir olmadıklarına ve nokta-i nazarlarının yekdiğere muhalif bulunduğuna kâni olmuş isem de bundan bir iki gün sonra Yakup Cemil Bey'in Hakkı Bey'e bu sulh mesâilini açmış olduğunu duyarak bana söylediklerine tamamen sadık olmadığı fikrini hâsıl ettim.

Yakup Cemil Bey 81'inci sahifesindeki ifadesinde "Meserret Otelinde arkadaşlarını topladığında yalnız Meserrette değil Merkez-i Umûmî dairesindeki onların kendilerine merbut zannettikleri fedaileri bile Merkez-i Umûmîde toplamış" olduğuna mütedair bir fıkra vardır. Bunu izah ediniz.

Bunun aslı yoktur ve olmak ihtimali de yoktur ve böyle teşkilat olduğundan malûmatım yoktur.

İfadenizi imza ediniz.

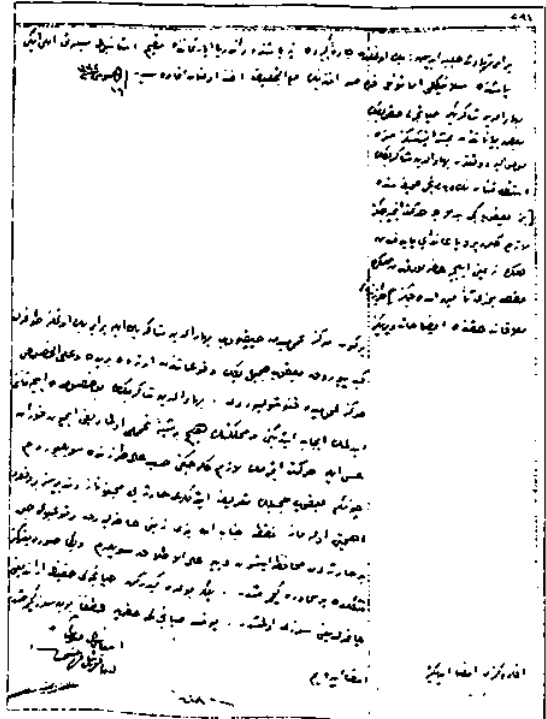
İmza edeyim. [s. 291]

Emanuel Karasu'nun ifadesi, 29 Ağustos

Berây-ı şehâdet celbedilen Beyoğlu'nda Cadde-i Kebir'de Tepebaşı'nda Vanderya Apartmanı'nda mukim İstanbul mebusu 52 yaşında Selanikli Emanuel Karasu Efendi'nin maa-tahlif ahzolanun ifadesidir. 16 Ağustos 1322 [29 Ağustos 1916].

Bahaeddin Şakir Bey'e Sapançalı Hakkı Bey'in bazı beyanatından bahsetmişsiniz. Size mumaileyh Doktor Bahaeddin Şakir Bey'in istintâknâmesinin 252'nci sahifesinde "Biz Yakup Bey gibi budalaca hareket etmeyeceğiz. Lazım gelen propagandayı yaptıktan sonra, zemini iyice hazırladıktan sonra maksadımızı temin edeceğiz," tarzındaki mülâkat hakkında izahat veriniz.

Bir gün Merkez-i Umûmîden çıkıp Bahaeddin Şakir Bey ile beraber Beyoğlu'na doğru gidiyorduk. Yakup Cemil Bey'in vuku'âtından ötede beride ve alelhusus Merkez-i Umûmîde konuşuluyordu. Bahaeddin Şakir Bey'e bu hususta iyice teenni edilmek îcab ettiğini ve memleketin hiçbir şeye tahammülü olmadığı için feveran hissiyle hareket etmemek lazım geleceğini hasbihâl tarzında söylüyordum. Çünkü "Yakup Cemil'in tarif ettikleri hadise mecnunâne ve tedbirsiz bir vak'adır. Ehemmiyeti olamaz fakat Cenâb-ı Allah, bizi, zemini hazırlayarak vukû' bulacak bir ha-

Emanuel Karasu'nun ifadesi, s. 291.

diseden muhâfaza etsin,” diye alelittlak söyledim. Ve bana sorduğunuz şekilde bir muhâvere geçmemiştir. Belki yolda giderken Sapançalı Hakkı’nın arandığı çağrıldığı sözü olmuştur. Yoksa Sapançalı Hakkı’ya atfen böyle bir söz geçmemiştir.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 292]

Ali İhsan’ın ifadesi, 29 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Beylerbeyi’nde Abdullah Ağa Mahallesi’nde eski 10 numaralı hânede mukim 41 yaşında Âsitâne-li Ali İhsan Bey bin Süreyya Bey’in ahzolunan ifadesidir. 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey’in Nûr-ı Osmâniye Kulübünde kaldığı gece orada mı idiniz?

Evet, orada idim.

Başka kim var idi?

Memduh Şevket Bey var idi.

Aranızda o gece geçen musâhabâtı hatırlınızda kaldığı kadar söyleyebilir misiniz?

Alelaide bir gece idi ve alelade sohbet idi. Hatırımda kalanları söyleyeyim. Birlikte bulunduğumuz sıra mecliste Yakup Cemil Bey yoktu. Memduh Şevket Bey, *Kavm-i Cedid* Hoca, ben var idim. Bu *Kavm-i Cedid* Hoca dinî mebâhis anlatıyordu. Bu sırada Yakup Cemil Bey geldi. *Kavm-i Cedid* Hoca gitti. Evvela Yakup Cemil Bey, *Kavm-i Cedid* Hoca’nın meslek-i dinîsinden bahsetti. Yakup Cemil Bey Harbiye Nezâretinden geldiğini, Enver Paşa Hazretlerini göremediğini ve fakat Mahmut Kâmil Paşa ile görüştüğünü ve ertesi günü yine gideceğini ve son vaziyet-i harbiyemizden ve Kafkasya ordusundaki harekâttan bahsetmekle beraber karargâhın Suşehri’nde bulunduğundan bahsetti ve fırka kumandanlığıyla İran’a gidecek ise de bunun nasıl fırka kumandanlığı olduğunu bilmediğini söyledi. Ben de gitmeyerek sebk eden hidemâtının kâfi olduğundan ve bir hayli arkadaş gaib ettiğimizden bahis ile İstanbul’da kalması hakkında konuştuk.

Bunlar haricinde Heyet-i Vükelâya, İttifak ve İtilâf zümrelerine mütedair sözler geçti mi?

Geçmedi.

Yakup Cemil Bey'in harekât-ı ahîresi üzerine bu esbâb ve sevâiki hakkındaki mahsûsâtınız nedir?

Bidâyet-i emrde Yakup Cemil Bey hakkındaki fikr-i mahsûsum, lisan-ı avâmda "aklı gözünde" tabir olunan erbâb-ı cesarettten tanırım. Şimdiye kadar arkadaşlarımdan efkâr haricinde bir fikr-i husûsî perverde ettiğini bilmiyorum. Binaenaleyh son harekâtı bendenizde derin bir hayret tevliid etti. Yakup Cemil Bey herhâlde kendi arzusunda haiz-i tesir bazı zevâtın ilkââtına ma'ruz kalmıştır. Bunlar [s. 293] yani ilkâât ve telkinât vâkı'a tertibat-ı mahsûsa dâhilinde bir gayeye ma'tûfen hareket edenlerin telkinâtı olabileceği gibi lâletta-yin hasbihâller, muhtelif mütâlaalar, gazete havâdisleri vesâire gibi bir insanın zihniyeti üzerinde müessir avâmil-i hariciyeden ibaret de olabilir. Hangisidir, tamam kestirmek bendenizce mümkün değildir.

Sapancalı Hakkı Bey Romanya'dan un iştirâ ettiğî sıralarda oradaki Romanya sendikasıyla İngiliz sendikasına suret-i müracaatları ve iştirâ edebilmesi imkânı olan unları İngilizlere devrederek buna mukâbil bir hayli ley aldığî hakkında malûmatınız var mı?

Romanya'da ve nefsi-i Bükreş'te âhiren teessüs eden Ekmekçiler Şirketiyle Millî Kantariye İthalat Şirketine ait umûr-ı ticariyeyi rü'yet ve bunlarla tevaggul eder Basri Bey isminde bir arkadaşım var. Bu zata Romanya dâhilinden lazımlı-ı iştirâ mevaddı satın almak üzere tevdi olunan mebâliğ hesabâtını görmek ve mümkün olursa Ekmekçiler Cemiyeti Şirketi hesabına un satın almak üzere Romanya'ya gittim. Bükreş'e muvâsalatım günü Ortodoksların Paskalyası idi. Üç gün imtidât eden tatilde bittabi ahvâl-i câriyeden malûmattar olmak istedim. Arkadaşlarla orada bulunan erbâb-ı ticaretten Sapancalı Hakkı Bey'i Sinop Mebus-ı sâbıkı İsmail Hakkı Bey, Debreliâde Fuat Bey, Havyar Hanı'nda zahîre işleriyle tevaggul eden Dimitriyadis ve Tophane Gazhânesinde Mavro Mihâlis namlarındaki zevât ile görüştüm. Sapancalı Hakkı Bey, bidâyet-i emrde Romanya değirmencilerinden bazılarıyla miktarı pek iyi bilmiyorum galiba iki bin vagon un iştirâsı için akd-i mukavele etmiş; fiyat

yüz kilo una elli dokuz ley olmak üzere kararlaştırılmış. Romanya değirmencileri ecnebilerin kendilerinden başka hedef-i müracaatları olamayacağını bildiklerinden rekabetle yekdiğerini ızzar etmeye bedel tevhid-i fiyatla onların yüksek fiyatla satmayı daha muvâfık bularak bilâhare bir sendika teşkil etmişler. Mezkûr sendika unun fiyatını artırmak için bu zamana kadar âzâsından bazılarının [s. 294] tüccar ile akdettikleri mukavelâta ehemmiyet vermeyerek Romanya'nın ihtiyacat-ı mahallîsi için terk etmeye mecbur oldukları miktardan mâ'adâ istihsâllerini orada mevcut büro Britanik ile Alman *Geschäft*ına arz etmeye başlamışlar. Tarafeyn istihsâlât-ı mezkûre için fiyat teklif ede ede un fiyatı yüz kilosu seksen iki leye kadar çıkmış; seksen iki leyden Almanlara teklif vukû' bulmuş iken onlar, iştirada tereddüt etmiş ve "Düşünelim," demişler. Buna mukâbil İngiliz bürosu namına değirmencilerle münasebette bulunanlar, an-asıl Yunanlı ve İngiltere'nin Kalas Fahri Şehbenderi Hriso-Veloni, Almanların tereddütlerini fırsat addederek İngiltere'den küllî miktarda para getirmiş -bu Hriso-Veloni'nin şahsını bilmem- sendika yeni bir teklif dermeyeran etmiştir. İhtiyaç mahalli için iktiza eden unları li-eclî'l-istihsâl iştigâle mecbur oldukları zamanlar haricinde değirmenleri tatil etmek; bu teklif, değirmenlerin hâl-i faaliyette bulundukları zaman faaliyet-i mezkûrenin irâs edeceği hasara da mahal bırakmayacağı için sendikaya daha muvâfık gelmiş. İngilizlerle daha doğrusu vekilleri Hriso-Veloni ile müzâkareyi ilerleterek İngilizlerin bu teklifine nihayet muvâfakat etmişler, pek az kısmı yani yalnız dört değirmenci, sendikanın bu itilâfına taraftar ol[ma]mış; İngilizler değirmencilere on yedi milyon ley para veriyorlardı. Hakkı Bey, evvelce akd-i mukavele ettiği değirmenciler İngilizlerle itilâf eden kısma dâhil oldukları için bunlardan mukaveleye merbut unları alamayınca musaddak olan mukavelenâmesine istinaden kendi aleyhlerinde Bükreş'te Ticaret Mahkemesinde ikâme-i dava etmişti. Bendeniz de otelde görüştüğü zaman Dimitriyadis ve sâi-reden ber-vech-i meşruh olduğum tafsilat ile kendisine vukû' bulan ifâdâtım tevâfuk ediyordu. Hakkı Bey mahkemeden değirmenciler aleyhine bir karar intizar ederdi. Bu karar kendisinin tazminat almaya hakkı olduğunu tasdik suretinde lâhik olacaktı. Ancak zararın ne nispette takdir edileceği gayr-i malûm idi. Kendisi elli dokuz ile seksen iki arasındaki farkı almak isterdi. Bilâhare Almanlarla görü-

şerek mukaveleyi onlara devretmek niyetinde bulundu ve bir gün evvel ertesi sabah kendisini [s. 295] davet etmiş olan Almanların nezdine gideceğini söyledi. Diğer tesadüfte müzâkerelerinin ne netice aldığını sordum. Almanlar kendisini kabul etmişler ise de reisleri kendisini kabul ettiği zaman yazı ile iştigal ederek tevcih-i hitap etmediğini ve bu hâl izzet-i nefse giran geldiği cihetle bırakıp yürüdüğünü söyledi. O esnada kendisine refakat eden Mavro Matis dahi bir gün hîn-i musâhabede işi bu tarzda tasvir etti. Hakkı Bey bilâhare İngilizler tarafından edilen davete icabet etti ve mukavele ile olan hukukunu bir milyon seksen sekiz bin ley mukâbilinde onlara ciro etti. Bu miktar üzere parayı aldığını ve Marmaroş Blane teslim ettiğini ve unu kurtarmak imkânı esasen gayr-i mevcut olduğunu bendenize söyleyen kendisidir. Hülâsa Hakkı Bey un satmamıştır ve unu alamazdı. Ancak vesâike müstenid olan hukukunu İngilizlere ciro etmiştir.

Ticaret Mahkemesindeki ikâme ettiği dava neticesinde tazminat alamayacak mı idi?

Tazminat alabilirdi fakat aldığı para İngilizlerden aldığı akçenin humsu olabilir idi. Ve benim kanaatim, mahkeme kararıyla alacağı para İngilizlerden fazla olsa idi İngilizlere müracaat etmezdi.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Telgrafçı Fehmi'nin ifadesi, 29 Ağustos

Maznûnun aleyh orta boylu, siyah saç ve kaşlı, kesik bıyıklı, kara gözlü, esmerce benizli; evvelce ifadesi alınan ve hüviyeti mazbut Fehmi Efendi bin Receb'in tekrar ve maznûnen alınan ifadesidir. 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey'in Meserret Apartmanı'nda teşkil eylediği heyet-i fesâdiyeye dâhil olduğunuz dava olunuyor, ne diyeceksiniz?

Ben heyet-i fesâdiyeye dâhil değilim.

İfadeni imza et.

İmza edeyim.

Maznûnen isticvâb olunan Fehmi'nin tevkîfî hakkında müitâlaaları istisfar olunur: 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916].

Şekl-i cereyan-ı tahlîkâta nazaran heyet-i fesâdiyeye dâhil bulunduğ u istidlâl olunan merküim Fehmi'nin tevkîfî lazım geleceğ i müitâlaa olunur: 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916]. [s. 296]

Mahiyet-i cürme nazaran Fehmi'nin mevkûfen intac-ı tahlîkâtı lüzumuna müit-efîhan harar verildi. 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916].

Tasdik olunur: 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

Rıza Bey'in ifadesi, 29 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Kadıköy'ünde Mısırlıoğ lu'nda Ali Kalfa Sokağ ı'nda 9 numaralı hânede mukim Merkez-i Umûmî âzâsından Trabzonlu 45 yaşında Rıza Bey bin Ali Bey'in ahzolan ifadesidir. 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey ile görüştünüz mü? Size projesinden bahsetti mi?

Ben kendisiyle görüşmedim. Yani bu mesele hakkında görüşmedim. Yoksa teşkilat münasebetiyle kendisiyle ekseriya görüşüyorum. Bana projesini bahsetmedi. Yalnız bir gün Merkeze gelmiş[-tim]. Yakup Cemil Bey de evvelce gelmiş. Küçük odada arkadaşlarla zannederim Merkez-i Umûmî âzâsından Talât Bey, Doktor Nazım BEy, Âtîf Bey de ihtimal var idi. Veznedar Nihat Bey bunlar herhâlde evvelce bir şey konuşmuşlar ki hatırımda kaldığına nazaran şu kadarını der-hâtır ediyorum. Salonda Talât Bey diyordu ki: "Hepimizden aynı surette cevap-ı red gördü." Ne konuşulmuş ise musâhabe arasında bir şey olmuş ki Talât Bey cevap veriyordu. Bu husus hakkında ancak bu kadar malûmatım vardır. Yalnız benim sizin nazar-ı dikkatinizi celbedecek başka nokta vardır. Onu arz edeyim: Hafız Mehmet Bey Nail Bey'den bizim kâtib-i umûmî Midhat Şükrü Bey'e bir mektup getirmişti. Hafız Mehmet Bey ile muârefem bulunmak hasebiyle husûsî bir odaya çekildik, epeyce konuştuk. Mektup Yakup Cemil Bey'in tevkîfinden sonra gelmişti. Mehmet Bey ile konuştuğumuz

vakit bu meseleler hakkında ne fikirde bulunduğunu kendisine sordum. Musâhabe arasında diyordu ki “Ben bunların içerisinde Nail Bey ile Hüsrev Bey’i kâbil-i ıslah görüyorum.” Diğerleri yani Yakup Cemil Bey, Hakkı Bey Sapanca, Mümtaz Bey bunlar kâbil-i ıslah değildir, manasına geliyordu. Onların şikâyetlerinden bahsediyordu. [s. 297] Bunları dinlemez imişiz ve kendilerini çıkarmışık gibi şeylerden bahsediyordu. Hafız Mehmet Bey’in söylediklerinden nazar-ı dikkatimi celbederek hatırımda kaldığı şunlardır. Çünkü hepsini harfiyen hatırlayamayacağım: Yukarıda isimleri geçen zevât birkaç defa tecemmu’ etmişler, yerlerini bilmiyorum. Hatta Hafız Mehmet Bey sözleri arasında “Bu iş sizin gördüğünüz gibi ehemmiyetsiz değil, bu iş yüksek tabakaya geçmiştir,” dedi. Bence ehemmiyet kesbeden cihetler bu iki meseledir. Hatta Hafız Mehmet Bey “Bunlar içtimâ’ etmişler, polisimiz yok, bunlara bakmıyorsunuz,” siteminde bulunuyordu. Ben de “Siz mebusunuz, onlar arkadaşımız idiler; bir de bunların arkasına polis mi tayin edelim?” cevabında bulundum. Hatta “Siz bile bunun mahiyetini anlatmadınız,” dedim. Sükût etti.

Meserret Apartmanı’nda Yakup Cemil Bey’in içtimâ’ yaparak projesinin tatbiki harekâtına teşebbüsâtta bulunduğu hakkında kendisini buna sâik olan ahvâl nedir? Bu bâbda kanaatiniz nedir?

Bana gelen kanaat Yakup Cemil Bey’in resmen fırka kumandanlığına tayin olunamadığından hâsıl olan hırstır. Elinde bulunan proje kendi dimağından çıkmış bir şey değildir. Bunun başka sâiki olmak ihtimali var. Fakat dâhilden mi hariçten mi bunu bilemem. Yalnız hatırıma geleni de söyleyeyim. “İhtimal bu fikri Hakkı Bey Roman-ya’dan getirdi,” diye bir his hâsıl oldu.

Gelen mektupta 10 Ağustos 1330 [23 Ağustos 1914] tarihli ve 246’ncı sahifede muharrer olup barışmaktan bahseden mektubu okuyoruz. Gönderilen [mektup] bu muydu?

Dinledim, budur.

Trabzon Valisi hakkında Merkez-i Umûmîye bir şikâyetle bulunulmuş, kimler tarafından şikâyet edilmiştir?

Gerek Nail Bey ve gerek Hüsrev Bey Trabzon Valisi hakkında şikâyetle bulunmuşlardır. Bu şikâyetlerden Dâhiliye Nâzırı Beyefendi de haberdardır; ihtimal ki Hükûmetin müfettişleri vasıtasıyla tahkikat yaptırıp azlini mücib bir esbâb görmediğinden azledilme-

miştir. El'ân ibkâ-yı vazife edişi de buna delildir. Bizde ne bir memuru vazifesinde ibkâ için ısrar ne de azli için teşebbüsât-ı gayr-i resmîyede bulunmak âdetidir. [s. 298]

Yakup Cemil Bey bir gün Doktor Nazım Bey'in yanına gelerek, ahvâlin fenalaştığından bahsederek İtilâfçılarla uzlaşmayı beyan etmiş ve Nazım Bey'in ifadesine nazaran Nihat Bey'le siz orada mevcut imişsiniz. Bu muhâvere ne tarzda cereyan etti?

Yukarıda söylediğim vecihle bunlar konuştukları zaman zannedsem arkadaşlarımızdan Talât Bey orada bulunmuş, ben sonra gelmişim. Onun için ne konuşulduğunu bilmiyorum. Herhâlde Nazım Bey ihtimal Talât Bey'i bendeniz zannıyla söylemiştir.

Hafız Mehmet Bey bunların içtimâ'larını ne biliyor?

Benimle konuşurken onun sözlerinden anladım ki onlar ile bulunmuş.

Nerelerde içtimâ' ettiklerini söyledi mi?

Hayır, ben de sormadım.

İfadenizi imza buyurunuz.

İmza edeyim.

Nihat Bey'in ifadesi, 29 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Şişli'de Büyükdere Caddesi'nde mükerrer 99 numaralı hânede mukim Merkez-i Umûmî Veznedarı Selanikli 32 yaşında Nihat Bey bin Mustafa Nûri Bey'in ahzolu-nan ifadesidir. 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey ile görüştünüz mü? Kendi projesi hakkında size de bir şey söyledi mi? Bu bâbda izahat veriniz.

Bir gün yukarıda Yakup Cemil Bey[ın] hiddetli hiddetli söz söylediğini işitiyordum. Bu da Merkez-i Umûmînin salonu yanında küçük odada idi. Ben o sırada içeriye girdim. İçeride Merkez-i Umûmî âzâsından Talât Bey var idi. Muhâvere onunla cereyan ediyordu. Ben içeriye girdiğim zaman Yakup Cemil Bey elini karşıdaki haritada Azerbaycan cihetlerini göstererek sulh-ı münferid olacağını söylüyordu. Bu sırada Doktor Nazım Bey peyda oldu ve Yakup Cemil'e karşı bârid bir çehre ile "Kiminle sulh-ı münferid olacak?" diye sor-

du. “Mevki’mizi bilmiyor musun, bir fenalık görüyor musun?” dedi. Bunun üzerine Yakup Cemil Bey mecrâ-yı kelâmı değiştirdi. Evet, mevki’mizi müsteşar Kâmil Paşa Hazretlerinden [s. 299] sordum. “Mevki’miz iyidir,” dedi, diye Yakup cevap verdi. Yakup Cemil “Ben dört gecedir uyku uyumuyorum. Asabiyetim son derecedir. Hatta Nâzır Paşa’nın yanına gitmeyi istiyorum. Asabiyetim dolayısıyla bir söz söyler gücendiririm diye gitmiyorum,” dedi. Ben o esnada salona çıktım. İşittiğim bu kadardır.

Yakup Cemil Bey bu projeye Nazım Bey’in muvâfakat ettiğini söylüyor, öyle mi?

Hayır.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Yahya Kapudan’ın ifadesi, 4 Eylül

Evvelce ifadesi alınan Yahya Kapudan’ın tekrar alınan ifadesidir. 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916].

Hasan seni arife günü köyden çağırmış mı idi?

Evet.

Ne demişti?

“Yakup Bey çağırıyor,” dedi.

Nerede bekliyormuş Yakup Bey?

Meserret’te.

Meserret’te o gün Yakup Bey’i buldun mu?

Buldum.

Sana ne söyledi?

Odadan içeriye girdim. Yaver Murat Bey ve Tahniyeden Hakkı Bey var idi. Bayram günü idi. Bayramlaştım. Hakkı Bey dışarıya çıkıyordu. Yanında ben on dakika oturdum.

Hasan arife günü çağırıp Meserret’e getirdiğini söylüyor.

Ben bayram namazından çıktım. Yemek yedim, sonra Meserret’e gittim. Ben bu kadar bilirim.

Hasan seni arife günü çağırmadı mı?

Ben kendimi gaib ettim. Gittim, bayramlaştım biliyorum.

İyi düşün Hasan seni çağırdığı gün gelmedin mi?

Hasan'ın çağırdığı günü geldim. Arife günü olduğunu hatırladım. [s. 300]

O gün Meserret'e Hasan'la beraber girdiniz değil mi?

Evet.

Yakup Cemil Bey'in yanında başka kimse var mı idi?

Murat Bey var idi. Tahniyedeki Hakkı Bey de kapıdan dışarıya çıkıyordu.

Saat kaç var idi?

Tahminen alaturka altı raddelerinde olacak öğle vakti idi.

Yakup Bey ile ne konuştun?

Oturdum. "Sen geç kaldın," dedi. "Niçin?" dedim. "Arkadaşlarla görüştüm. Seninle beraber konuşmaya hâcet yok," dedi. "Biraz aşağıda bekle, ben biraz bir yere gideceğim," dedi ve gitti. Ben Meserret'in altındaki kahveye gittim, oturdum, bekledim, gelen olmadı. Onun üzerine kalktım köye gittim.

Hasan ne yaptı?

Hasan benimle odaya girmede. Yukarı çıktığım vakit aşağıda kalmıştı. Ben yalnız çıktım.

Sen Yakup Cemil Bey'in böyle birdenbire çağırmasından ve sonra "Arkadaşlarla konuştuk, hâcet kalmadı," demesinden ne anladın?

Ben gittiğimde "Geç kaldın," demesi üzerine ben de "Niçin?" dedim. "Sen bekle de seninle sonra konuşacağım," dedi idi. Sonra bekledim ise de gelmedi. Ben de köye avdet ettim. Ben bir şey anlamadım.

Hasan'a o gün para verdin mi?

Hayır.

Sen kimseden para aldın mı?

Katiyyen.

İran'a gitmek sözü geçti mi?

O gün geçmedi. On on iki gün evvel "İran'a gidilecek," dendi.

Hasan diyor ki "Yahya Kapudan bana geldi. Bir lira verdi ve hazır olun, İran'a gideceğiz," demişsin. Esvapları giyecek miyiz giymeyecek miyiz demiş, sen de "İster giy istersen giyme," demişsin.

Hayır. Ben böyle bir şey söylemedim ve para da vermedim. Hatta

ben de ufak para yoktu. Kayık parasını Hasan'dan aldım.

Yakup Cemil Bey'in teşebbüsât-ı ihtilâl-kârânesinde senin de beraber olduğun dava olunuyor. Ne diyeceksin?

Benim bundan haberim yoktur.

İfadeni imza eyle.

Parmak basarım. [s. 301]

Yüzbaşı Halis'in ifadesi, 30 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Fatih'te Kamerli Mescit'te 39 numaralı hânede sakin 18'inci Kolordu Karargâhında müstahdem mecrûhen Dersaadet'te bulunan Yüzbaşı 33 yaşlarında Erzincanlı Halis Bey bin Mahmut'un zabtedilen ifadesidir. 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

Sâbık İnzibat Bölüğü ve lâhik Maiyet-i Seniyye Bölüğü Kumanı Nevzat Bey'le evvel ve âhir kaç defa görüştünüz?

Geldim geleli işim olmadığından hemen her gün uğrar görüşürüm.

Ekseriya mevzu-ı mübâhasâtınız neye mütedair olur idi?

Görüştüğümüz ekseriya Bağdat'ta, İran'da, Kafkas Cephesi'ndeki müşâhedâtımı ve mumaileyh de bura hakkındaki Çanakkale vesâire gibi harekât-ı harbiye ve askeriyye mütedair lakırdılardan ibarettir.

Bir gün Nevzat Bey'le beraber tramvayda Yüzbaşı Yenibahçeli Şükrü Efendi'ye tesadüf etmişsiniz. Mumaileyhle Nevzat Bey arasında bir muhâvere geçmiş. Sizin de orada olmanız itibarıyla işitmeniz tabiidir. Bunun hakkında bize malûmat veriniz.

Köprüden geçerken Yüzbaşı Yenibahçeli Şükrü Efendi ilk defa orada gördüm (tramvayda). Kendilerinin tekrar yaverliğe geçeceği hakkında söylenilen havâdisin doğru olup olmadığını sordum. Mukabeleten "Aslı yoktur, lakırdıdır. Yetişir uşaklık, biraz da askerlik yapalım," dedi. Başka bir muhâvere geçmedi. Şükrü ve Nevzat beyler yan yana oturduklarından dolayı aralarında geçen muhâvereyi işitmedim.

Tramvaydan Nevzat Bey’le beraber mi indiniz?

Evet, beraber indik. [s. 302]

Şükrü Bey’den ayrıldıktan sonra Şükrü Bey’in bu sözlerine dair Nevzat Bey’le hasbihâl ettiniz mi?

Evet, hasbihâl ettik.

Ben:

- Şükrü Bey bu uşaklık lakırdısını ne için sarf etti?

Nevzat:

- Kim bilir?

Ben:

- Zaten zaman öyledir. İnsan bir yerden çıktı mı çıktığı yeri zemmeder.

Hasbihâlimiz bundan ibarettir.

“Kim bilir?”den başka Nevzat Bey bir şey söylemedi mi?

Tahattur edemiyorum.

Nevzat ve Şükrü beylerin münasebâtını nasıl gördünüz?

Arkadaşı gibi gördüm. Samimiyet haricinde bir şey görmedim.

Şükrü’den ayrıldıktan sonra Nevzat, Şükrü’nün tavır ve hareketi hakkında tenkidâtı mutazammın söz söyledi mi?

Benim “Zaten zaman öyledir. İnsan çıktığı yeri zemmeder,” sözümü tasdik etti ve hatırladığıma göre “Lanet olsun!” bile dedi.

Arife günü Nevzat Bey’le görüştünüz mü?

Her gün yanına geldiğime göre arife günü görüşmüş olmaklığım tabiidir.

Nerede buluştunuz?

Hatırlayamıyorum.

Aranızda mühim bir muhâvere geçmiş, hatırlıyor musunuz?

Ahmet Rıza Bey bir cemiyet teşkil ediyormuş. Buna bazı i’timâd ettiğimiz adamlar da giriyormuş gibi birtakım sözleri Nevzat Bey’in söylediğini hatırlıyorum.

Bu esas üzerine cereyan eden mübâhaseyi mümkün olduğu kadar aynen nakledebilir misiniz?

Nevzat:

- Halis, işittin mi? Ahmet Rıza Bey, Hükûmet aleyhine bir cemiyet teşkil ediyormuş [s. 303] ve bu cemiyete i’timâd ettiğimiz adamlar da dâhil oluyormuş. Hatta Yakup Cemil Bey’i çağırılmışmış.

Ben:

- Zannetmem ki Yakup Cemil Bey, Ahmet Rıza Bey'in teşkil (Hükûmet aleyhine) edeceği cemiyete dâhil olsun. Mâhâzâ daha iyi anlayıp haber vermek lazımdır.

Nevzat:

- Zaten ben de onu takip ederek işin neticesini olur olmaz ya Nâzır Paşa'ya veyahut Talât Bey'e ihbar edeceğim.

Nevzat Bey size bu muhâvere esnasında "Yakup Cemil bana her ne derse yapayım mı?" demiş. Siz de "Tabii ne derse yapmalı," demişsiniz. Vâki' midir?

Evet. Bu söz geçti fakat bu muhâvere sırasında değil. Ve ben "Yapacağın işin ehemmiyetine göre," dedim. Yani "Mücerret bir mana ile her ne derse yapmalı," demedim.

Bu "Her dediğini yapayım mı?" ve "Tabii işin ehemmiyetine göre her ne derse yapmalı," sözleri ne münasebetle geçmiştir?

"Yakup Cemil Bey'in evvelce olduğu gibi çete teşkilatına yardım etmek ve onun şahsına yapılması lazım gelen hizmetlerin yapılmasına muâvenet eylemek bittabi arkadaşlık îcabındandır," dedim ve bu sözler bu husus için cereyan etmiştir. Demek isterim ki Yakup Cemil Bey ber-mu'tad harp cephelerine gitmek üzere teşkilat yapıyor. Benim yardımına ihtiyaç gösteriyor. Halil Paşa'nın tavsiyesi vechile ben kendisine yardım yolunda, "Her dediğini yapayım mı?" yolunda Nevzat Bey'in vâki' olan sualine "İşin ehemmiyetine göre bittabi her ne derse yapmalı," dedim. Çünkü bu memlekete bir hizmettir.

Bu sözler evvelki muhâverenin vukû'u zamanına nazaran ne zaman geçmiştir? Evvel mi sonra mı?

Sonra cereyan etmiştir.

Şu hâlde Yakup Cemil'in kötü bir fikir takip ettiğini Nevzat Bey size ihsas etmedi değil mi?

Hayır, ihsas etmedi. [s. 304]

Evvelki muhâvere arife günü geçmiş olduğuna göre "Yakup Cemil Bey her ne derse yapayım mı?" sözü bayramda veya bayramdan sonra geçiyor demektir, öyle mi?

Bayramdan sonra.

Nevzat Bey, Ahmet Rıza Bey tarafından teşkil edildiğini beyan ettiği cemiyet bahsini bir daha tekrar etmedi mi ve siz sormadınız mı?

Katiyyen hatırlayamıyorum.

Bu muhâverenin cereyanından sonra yani yine arife günü Nevzat Bey’le beraber Yenibahçeli Şükrü Bey’le mülâki oldunuz mu?

Evet. Harbiye Nezâreti meydanından geçerken Yâverân Odasında oturmakta olan Şükrü bizi pencereden çağırdı, çıktık. Şükrü’yü yalnız başına oturuyor bulduk. Geçtik oturduk. Sigara falan içtik. O sırada Sapançalı Hakkı Bey geldi. Beş dakika daha konuştuktan sonra kalkıp gittik (hep beraber). Meydanlıkta Şükrü ve Hakkı beyler arabalarına binip gittiler. Biz de Nevzat Bey’le birlikte Bâyezid Meydanı’na kadar gittik. Oradan ayrıldık.

Yâverân Odasında otururken ne konuşuldu? Yani birkaç dakika evvel Nevzat Bey’le geçen yeni cemiyet sözü geçti mi?

Hayır, cemiyet sözü geçmedi. Yalnız Enver Paşa hakkında cereyan eden dedikodular mevzubahis oldu.

Mevzubahis olan bu dedikodular ne idi?

Şükrü diyordu ki “Devâirde doğru iş görülmüyor. Ben bile Merkez Kumandanlığında bir işim vardı. Muâvin Rıza Efendi, âdetâ tekdir eder gibi muamele etti. Bunların kabahati doğrudan doğruya Paşa’ya râci’dir. Bu lakırdıları Hakkı Sapanca gelmeden evvel söylemişti. Hakkı geldikten sonra böyle lakırdılar söylenmedi. Nevzat, Şükrü’nün sözlerine cevaben “Paşa ne yapsın? O adam zannıyla ötekini berikini tayin ediyor. Onlar da böyle çıkıyorlar,” dedi. Şükrü de mukabeleten “Paşa’nın etrafındaki adamlar bırakmıyorlar ki etraflıca bir şey anlaşılsın.”

Şükrü, “Paşa, nezâret sandalyesine [s. 305] yapışmış, kalkmıyor,” dedi mi ve nasıl dedi?

“Paşa dört eliyle sarılmış nezâret sandalyesine, katiyyen bırakmak istemiyor. Ah Halil Paşa burada bulunsa idi, böyle dedikodular olmazdı!” dedi.

Bayramın ikinci günü Nevzat’la beraber bir yere gittiniz mi? Gittiğiniz hâlde nereye gittiniz?

Bayramın ikinci günü Matbah-ı Âmire Müdür Muâvini Derviş Bey’e gittik.

Cereyan eden muhâvereyi mümkün olduğu kadar aynen söyleyiniz.

Oradaki muhâveremiz[de] devâirdeki yolsuzluklar ve Paşa aleyhindeki cereyanlar Derviş Bey'e söylenildi ve Derviş Bey de "Ehemiyyeti bu kadar böyle şeylerin, emin olun ki Paşa'nın her şeyden haberi vardır. Bunlar birtakım dedikodudan ibarettir. Hiç ehemmiyeti yoktur. Kimsenin haddi değildir," cevabında bulundu.

Nevzat Bey, Derviş Bey'e inzibat kumandanlığından ayrıldığını ve bunun esbâbını hikâye etti mi?

İnzibat bölük kumandanlığından ayrıldığını hikâye etti fakat esbâbını dermeyan edip etmediğini bilmiyorum.

Derviş Bey'in evinde Yakup Cemil Bey'den bahis geçti mi?

Yakup Cemil'in lakırdısı geçmedi.

Derviş Bey'e Devlet-i Osmâniye İttifak'tan ayrılarak İtilâf'a hareket edecek, bunlar için birtakım istihzarât yapılıyor yollu bir şeyler söylendi mi?

O gün söylenmedi. O günden bir hafta veya iki hafta sonra bir daha Derviş Bey'e gidildi. O zaman bu meseleden bahsedildi.

Derviş Bey'e söylenen söz yalnız bu kadardan mı ibarettir?

Bundan ibarettir. [s. 306]

O gün Derviş Bey'e sırf bu maksatla mı gittiniz?

Evet.

Gitmek lüzumunu siz mi dermeyan ettiniz? Nevzat Bey mi?

Ben dermeyan ettim gibi geliyor bana.

Ahmet Rıza Bey tarafından teşkil edildiğini Nevzat Bey'in arife günü ihbar ettiği cemiyeti Nevzat Bey ve siz bayramın ikinci günü Derviş Bey'i ziyaret ettiğiniz hâlde neden haber vermediniz de bundan daha ehemmiyetsiz olması lazım gelen İttifak'tan dönüp İtilâf'a geçmek meselesini keza Derviş Bey'e haber vermeye lüzum görüyorsunuz?

Ben İttifak'tan ayrılp İtilâf'a iltihak etmek meselesini evvelce Nevzat Bey'in bir nebze bahsettiği Ahmet Rıza Bey cemiyeti meselesiyle alakadar farz ederek Nevzat Bey'e bunun hemen Derviş Bey'e ihbar edilmesi lüzumunu ihtar ettim.

Şu hâlde İttifak'tan dönüp İtilâf'a iltihak etmek meselesini siz Nevzat Bey'den bayramdan ancak bir veya iki hafta sonra [mı] işittiniz?

Evet. Öyle hatırlıyorum.

Nevzat Bey bu İttifak-İtilâf meselesini size nasıl açtı? Teferuatıyla tahattur edebiliyor musunuz?

Bir gün ben Heyet-i Tahkikiye-i Mahsûsanın odasında Nevzat Bey'i ziyaret etmiş idim. Orada Halis'i işittiğime göre "Bizim İttifak siyasetimiz iyi değilmiş diye İtilâf siyasetini kabul etmek ve o tarafı iltizam etmek istiyorlarmış," dedi. Buna cevaben ben "Fakat bu bir kahpeliktir. Nasıl olur bunu katiyyen bizim Vükelâ kabul etmez. Ben inanmam. Bu herhâlde geçenlerde anlattığın Ahmet Rıza cemiyetinin propagandası olsa gerektir," dedim ve bunu Derviş Bey'e gidelim anlatalım mütâlaasını dermeyan ettim.

Şimdilik ifâdâtınızı imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 307]

Yaver Murat'ın ifadesi, 30 Ağustos

Yaver Murat Efendi'nin tekrar alınan ifadesidir. 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey tevkif olunduktan sonra Meserret Apartmanı'na gittin mi?

Hayır, gitmedim.

Kahve paralarının Otelci Mustafa'dan kaç olduğunu ne vakit sordun?

Günü hatırımda değil fakat herhâlde bayramdan beş altı gün sonra olacak.

O esnada Ali Haydar orada mıydı?

Farkında değilim.

Ali Haydar sana meseleyi Nafiz Bey'e söyledin mi diye sormuş? Sen de söyledim, demişsin.

Hayır. Ben Ali Haydar'ı görmedim. Böyle bir söz de olmadı.

Kahve parası kaç kuruş imiş?

Söylemedi. Ben de işim var idi, bıraktım gittim.

İfadeni imza eyle.

İmza edeyim. [s. 308]

Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 29 Ağustos

Maiyet-i Seniyye Bölüğü Kumandanı Yüzbaşı Nevzat Bey'in zabt edilen ifadesidir. 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916].

Bu esas üzerine Yakup Cemil ve rüfekâsıyla ilk temasınız ne vakit vâki' oldu?

Arifeden bir gün evvel sabahleyin saat sekiz buçuk-dokuz radelerinde ben yatakta idim. Telefon çalmış, haber verdiler. Telefon ile haber gönderen Yakup Cemil Bey imiş. Murat Efendi'yi yanıma alarak kendisini Abdullah Efendi Lokantasında görmemi arzu ediyormuş. Murat Efendi'yi bulamadım, yalnız gittim. Kendisini Hakkı Sapanca ile beraber oturur iken Abdullah Efendi Lokantasında üst katında buldum.

Hakkı Sapanca sen geldikten sonra ne kadar oturdu ve ne vakit gitti?

Beş on dakika oturdu. Sonra gitti.

Hakkı orada iken ne konuştunuz ve Hakkı ile Yakup Cemil'in arasında bir ihtilafın mevcudiyetini işrâb eder bir tavr u vaz' hissettiniz mi?

Bir ihtilafın mevcudiyetini işrâb eder hiçbir vaz' hissetmedim. Yakup Cemil Bey, Hakkı orada iken benim hakkımdaki teveccühünden bahsetti ve Halil Paşa'nın benim hakkımdaki teveccühünde isabet olduğundan bahsetti ve "Sen benim hakiki bir arkadaşımsın," dedi. Hakkı kalkacağı sırada Yakup Cemil kendisine "Meserret'e gel," dedi. O da "Peki," diyerek ayrılıp gitti.

Sizin tevâli eden mülâkâtınızın neticesinde bu harekâtın hangi menbadan mülhem olduğuna kanaat hâsıl ettiniz?

Ben bütün bu şeylerin Galiçya harekâtıyla alakadar olduğuna zannediyordum. Hangi menbadan mülhem olduğuna kâni değilim. Fakat Yakup ilk telkinâtta bulunduğu vakit bunun Kabine ve Merkez-i Umûmî tarafından ilham edildiğini ihsas etmiş idi. Fakat şimdi anlıyorum ki bundan ne Merkez-i Umûmînin ne de Kabinenin haberi vardır.

Bundan evvel ve bu zamana yakın zamanlarda sizi husûsî yerlere davet etti mi ve kimleri davet etti? Gittiniz mi, gittiniz ise neler görmüşünüz?

Husûsî yerlere, iftara davet eden oldu. Hakkı Sapanca'nın evine Yaver Yenibahçeli Şükrü Bey davet etti. Ben bu davete icabet etmedim. Vazifemin kesretiyle itizar ettim. Şükrü Bey bu iftar davetinden evvel ve sonra bana karşı birçok mâlâyânî sözler söylemiş idi. Mesela "Nevzat, senin hakkında birçok şeyler söylüyorlar," demiş idi. Bir gün buna mukâbil ben "Şu hâlde gel otur da anlat," dedim. "Hayır, işim vardır, gideceğim," [s. 309] dedi ve gitti. Hâlbuki iftara davet keyfiyeti bu hadiseden birkaç gün sonra vâki' olmuş idi. Buna nazaran bu iftar meselesiyle evvelce arz ettiğim söz arasında bir münasebet olacaktır. Bundan başka bir gün tramvayda yine Şükrü Bey'e tesadüf ettim. Kendisinin yine yaver olacağının şâyi olduğundan bahsettim. Bunun üzerine mumaileyh "Bırak Allah aşkına, yaverlik demek hizmetçilik demektir," gibi sözlerden tutturarak âdetâ Harbiye Nâzırı Paşa'dan şikâyet manasını mutazammın birtakım sözler söyledi. Bu sırada berây-ı tebdil-i hava burada bulunan Yüzbaşı Halis Bey dahi mevcut idi. O da bu muhâvereyi dinledi. Halis Bey'i Fatih'te Kumrulu Mescit'teki evinde ararsanız bulursunuz. Hatta Şükrü'nün bu sözleri üzerine Halis ile biraz münâkaşa ettik. Ve nihayet Şükrü'yü bu gibi sözleri söylemeye sevk eden müessir-i yegânenin Nâzır Paşa'nın yaverliğinden çıkmasından mütevellid olduğuna hükmetmiş idik. Yine benim inzibattan geri çekilmiş olduğum bir zamanda tahattur edemediğim bir yerde mumaileyh Şükrü'ye tesadüf ederek âşinalık ettikten sonra "Nevzat, seni kadınlar ve bilhassa validem ne kadar seviyor! İsyan etsen, yay ok çeksen hepsi başına toplanacak," gibi manalı manasız söyler söyledi. Bu son sözler haddizatında manasız olduğu kadar da manalıdır. Ben o zaman bunu bir latife-i teveccühkârâne telakki ettiğim için ta'mikine lüzum görmedim. Fakat şimdi bunun epey şümüllü bir manası olduğunu tahmin ediyorum. İşte Şükrü'nün bu sözleri ile beraber birtakım zâbitânın vesâirenin Harbiye Nâzırı Paşa ve rüfekâsı hakkında suikastlar ihzârıyla uğraştıklarını ve bu yolda propagandalar deverân ettiğini hissettiğimden keyfiyeti Merkez Kumandanı Cevat Bey'e arz ettim. Mumaileyh "Dikkat et. Bu cemiyet nedir öğren. Mümkün ise sen dâhil ol ve mümkün olmazsa yerine başka bir münasip adamı oraya dâhil etmeye çalış," dedi. Birkaç gün sonra "Hani daha bir şey çıkmadı [mı]?.." diye sordu. "Çalışıyorum bakalım, İnşallah muvaffak olurum," cevabını verdim. Hâlbuki iki gün sonra

inzibat kumandanlığından infisâl ettim. Esasen bu iş için on inzibat memuruna sivil elbise giydirerek bu işe memur etmenin münasip olacağını Kumandan Bey'e arz etmiştim. Fakat kabul etmedi.

İnzibat Kumandanlığından infisâl ettiğiniz tarihi tespit edebilir misiniz?

10 Temmuz.

Evvelki ifadenize devam ediniz.

İnzibat Kumandanlığından çekilince Heyet-i Tahkikiye-i Mahsûsaya tayin edildim. İşte bu sıralarda kimisi benim hâlen inzibatta alakadar olduğumu zannederek kimisi ziyaret maksadıyla birçok kimseler gelip gidiyor idi. Beni işgal ediyorlar idi. İşte bu yüzden [s. 310] Kumandan Bey'e karşı taahhüt ettiğim bu vazifeyi îfâ edemedim. İşte bu esnalarda idi ki Yakup Cemil Bey beni telefonla istiyor ve Abdullah Efendi Lokantasına çağırıyor. Yakup Cemil Bey evvelce söylediğim vecihle fikrini açınca Merkez Kumandanı Bey'e konuşmuş olduğumuz mesele derhâl aklıma geldi. Yakup Cemil'i bir yoklayım, dedim. "Mesmûâtıma nazaran Sûdî vesâire toplanıp bir şeyler yapıyorlarmış ve bu söylediğin mesele o mudur?" diye sordum. Bunun üzerine Yakup Cemil "Katiyyen, Sûdî bir şarlatan"dır. Bizim onunla hiçbir münasebetimiz yok," dedi. Bunun üzerine "Enver Paşa, Talât Bey haklarında bir fenalık olmasın?" dedim. "Katiyyen, sen beni tanımıyor musun? Ben onların reyiyile hareket ediyorum zaten," dedi. Bu suretle ben hiçbir şey anlayamadım ve binaenaleyh kendimce hiçbir karar veremedim. Yalnız Yakup'a, Halil Paşa'nın teveccühatıyla müeyyed olan itimadım dolayısıyla o kadar fena bir fikre zâhib olamadım. Evvelce söylediğim vecihle muhâveremiz bittikten sonra "Murat'ı ve daha tanıdığın zâbitân arkadaşları al, Meserret'e gel. Ben sana orada izahat veririm," dedi. Ben mesele-nin mahiyetini daha iyi anlayabilmek için Murat'ı bulup ve işin fena olmak ihtimalini düşünerek, başka adam götürmekten sarf-ı nazar edip yalnız Murat'la birlikte Meserret'e gittim. Murat'a yolda giderken "Yakup beni istiyor. Bir şey var ama ne olduğunu anlayamadım," dedim ve beraber gittik. Yakup ile görüşmeden Murat'la Otelin alt tarafındaki küçük odada oturup yemek yedik. Yemek yerken Yakup geldi. Kavun, peynir ve ekmekten ibaret olan yemeğimize iştirak etti. Sonra evvela Yakup yukarı çıktı. Sonra bizi işaretle çağırdı. Murat'la beraber yukarı çıktık. Çıktığımız esnada sokak istikâmetinde

köşe başında ve orta katta bulunan bir odaya girdik. Oturduk. Sözü Murat açtı. “Bizi ne için çağırdın?” dedi. Yakup Cemil bunun üzerine “Nevzat sana bir şey açmadı mı?” dedi. O da “Evet, söyledi fakat bir şey anlayamadım,” cevabında bulundu. Onun üzerine Hükûmetin reyile hareket ediyormuş gibi Merkez-i Umûmînin malûmatıyla Hükûmetten bir istizâh yapılacağını ve bunun blöften ibaret olduğunu söyleyerek ve daha birçok aklımda kalmayan sözler sarf ederek ve “Burası merhum Mustafa Necip’in Halil Paşa ile oturduğu bir odadır,” diyerek lafı İtilâf’la beraber olacağımıza intikal ettirdi. Bu suretle birçok arazi kazanacağımızdan, sulh olacağımızdan bahsetti. Murat buna mukâbil gülümseyerek “Bu, Hükûmete karşı kancıklık yapmak değil midir?” dedi. Yakup Cemil bunun üzerine “Siz Mekteb-i Harbiye görmediniz mi, daha size nasıl anlatayım?” dedi. Bunun üzerine Murat, muvâfakat gösterir gibi [s. 311] oldu. Fakat ne dediğini hatırlayamıyorum. Ben bu muhâvere esnasında sükût ediyordum. Yakup Cemil bana dönerek “Nevzat, sen ne susuyorsun?” dedi. Ben “Rahatsızım,” diye cevap verdim.

Evvel ve âhir söylediğiniz şeyler haricinde bir diyeceğiniz var mı?

Arife günü Meserret’ten çıkıp, Bâbiâliye gelerek Hasan Hoca ile görüştükten sonra veya evvel Yüzbaşı Halis Bey’i buldum. Bizim Heyet-i Tahkikiye-i Mahsûsa odasında oturduk. Yakup Cemil hakkında aramızda şöyle bir muhâvere cereyan etti:

Ben:

- Yakup Cemil’i nasıl tanırırsın?

Halis:

- Vatanın fedakâr evladı.

Ben:

- Halil Paşa’nın mumailayh hakkındaki teveccühü nasıldır?

Halis:

- Fevkalade.

Ben:

• Halil Paşa bana “Yakup sana ne derse yap,” demiş idi. Hâlbuki Yakup’u ben başka bir vadide görüyorum, fikrini beğenmiyorum.

Halis:

- Ne için?

Ben:

• Niyetini tuhaf görüyorum. İttifak'tan ayrılıp İtilâf'a geçmek gibi bir fikri var. Şimdi Halil Paşa'nın dediği gibi ben bunun her dediğini yapayım mı?

Halis:

• Yakup hiçbir vakit fenalık düşünmez, tabii ne derse yapmalı.

Ben:

• Fakat dediklerini tuhaf görüyorum. Yapamayacağım gibi geliyor.

Netice maksadı tamamıyla Halis'e izah edemedim. Bunun üzerine kalktık. Harbiye Nezâretinin meydanından geçerken Nâzır Paşa'nın Yâverân Odasında oturmakta olan Yenibahçeli Şükrü, pencereden bizi çağırdı, çıktık. Sapançalı Hakkı Bey de orada idi. Oturduk. Şükrü Bey; elini kaldırıp, baldırına hızlıca vurup etimi kavradı ve "Enver Paşa nezâret sandalyesine işte böyle yapışmış, mümkün değil ayrılmak istemiyor," dedi ve daha aklımda kalmayan birtakım hezeyanlarda bulundu. Ben bunun üzerine "Nâzır Paşa Hazretlerinin suçu nedir ki sen böyle söylüyorsun?" dedim. Şükrü, onun üzerine "Evet, kabahati yok ama maiyeti etrafını sardı," diye mukabele etti. Bu sırada Hakkı Sapanca odadan çıktı, nereye gitti bilemiyorum. Bir müddet sonra yani bir sigara içiminden sonra Şükrü ve Halis'le beraber kalkıp gittik. Biz, daha daireden çıkmadan Hakkı Sapançalı da iltihak etti. Hakkı, Şükrü'yle beraber arabaya binerek ayrıldılar. Ben de Halis'le Fatih istikâmetinde gittik. Yolda giderken Şükrü'nün bu harekâtını tenkit ettim. Halis de hak verdi. Sonradan ben dedim ki "Bunlar galiba Enver Paşa'yı istemiyorlar? Yerine Halil Paşa'yı getirmek istiyorlar. Propagandayı bu esastan yapıyorlar," dedim. Halis bunu tasdik etti. Ertesi gün -ki bayramdı- ben Halis'in evine gittim. Halis'i alıp Halil Paşa'nın evine gittik. Bittabi kadınlara [s. 312] bir şey söylemeyi muvâfık görmedik. Matbah-ı Âmirede Derviş Bey'i bulalım," dedik. Bayram olmak münasebetiyle bulamadık ve tramvaya binerek avdet ettik. [İstitrâd: Bayramın ikinci günü yine Halis ile beraber Derviş Bey'in Beşiktaş'taki hânesine gittik. Kendisini bulduk. Âtîdeki muhâvere cereyan etti]:

Halis:

• Bey, Nevzat iki üç günden beri çok asabileşmiştir. Birçok şeyler söylüyor, size anlatacak.

Derviş Bey:

- (Bana hitaben) buyurun, söyleyin.

Ben:

• Enver Paşa'nın aleyhinde, Halil Paşa'nın lehinde birçok propaganda devam etmekle beraber Hükûmetin İtilâf'la hareket etmesi veya sulh-ı münferid yapması hakkında bir şeyler dönüyor. Ezcümle Yakup aynı fikirde bulunuyor. Acaba bu, Hükûmetin reyile [mi] yapılıyor?

Halis:

- Fakat, bu nasıl olur? Bu âdeta bir kancıklık.

Derviş Bey:

• Yok, mamafih bu da bir siyasettir. Şimdi değil ama ileride belki olabilir.

Ben:

• Pekiyi ama Paşa'nın bundan malûmatı var mıdır veya bu hususta kendilerine malûmat verdiniz mi?

Derviş Bey:

- Evet, malûmatları var. Haber almışlar. Canları çok sıkılmıştır.

Ben:

• Doğrusu anlayamıyorum. Açıl be yahu, neye söylüyorsun, anlat.

Derviş Bey:

- (Gülümseyerek) Sıkılma, merak etme. Paşa malûmat almıştır.

İşte muhâvere bu suretle bitti. Biz de çıktık. Tramvaya binerek İstanbul'a geçtik. Bu suretle Paşa'nın malûmatı vardır, diyerek kalben de müsterih olduk.

Paşa Hazretlerinin nereden ve ne vasıta ile haber aldığını tahmin ediyorsunuz?

Hakkı Sapanca'nın haber verdiğini tahmin ediyorum.

Evvelki ifâdâtınıza devam ediniz.

Bayramın üçüncü günü olacak, Mümtaz Bey'i bulmak üzere Seyr-i Sefâin İdaresine gittim ve orada buldum. Birkaç arkadaş -ki Eşref, Nail, Hakkı Sapanca, Ömer Koca Mustafa Paşa- orada idi. Mümtaz Bey'i yalnız olarak bir odaya çağırdım. Bu esnada Hakkı Sapanca da geldi. Üçümüz birlikte olduğumuz hâlde muhâvereye koyulduk.

Ben:

- Mümtaz Bey, Yakup Cemil'in bu harekâtına ne diyorsun?

Mümtaz Bey:

• [Bundan] benim malûmatım yok idi. Hakkı telgraf vermiş, onun üzerine bugün geldim ve meseleyi anladım.

Ben:

• Ben bunu Paşa'nın aleyhinde gibi görüyorum.

Mümtaz:

• Evet, dikkat et. Gözünü aç, pek güzel anlamışsın. Bu doğrudan doğruya Paşa'nın aleyhindedir.

Ben:

• Pekiyi, mademki böyle imiş, bu yolda Paşa'ya malûmat verdiniz mi?

Mümtaz:

• Evet Paşa'nın malûmatı vardır. Haber verdik.

Ben:

• Şu hâlde biz Yakup Cemil'in bu denâetine karşı sükût edeceğiz mi?

Mümtaz:

• Evet, sabredeceğiz ve sükût edeceğiz.

Ben:

• Doğrusu ben sabredemem. Herhâlde kendisiyle çarpışacağım.

Mümtaz:

• Hükûmet yapacağını bilir, mademki Paşa haber aldı. Sana yalnız sükût ve sabır düşer.

Bunun üzerine daha ziyade müsterih olarak çekilip geldim. Ertesi gün Yakup Cemil, [s. 313] Nafiz Bey'in odasına gelmişti -ki tafsilatını evvelce beyan etmiştim, muhtasaran geçeceğim- ve bana alay kumandanlığı teklif etmişti. Bundan canım sıkılarak tekrar Mümtaz Bey'e gittim. Bir muhâvere cereyan etti ki ben bunu da evvelki ifâdâtımda söylemiştim. Bu muhâvere neticesinde bana yine sükût ve sükûn tavsiye edilmiş olduğuna rağmen Yakup Cemil Bey[in] benim namıma adam toplamasına yine canım sıkıldı. Mümtaz'ın teminatına rağmen Hükûmet, Yakup hakkında hiçbir şey yapmadığı için bu sefer Dâhiliye Nâzırı Talât Bey'e söylenmek üzere Emniyet-i Umûmiye memurlarından -Avrupa'dan yeni gelen- Çakır Mehmet Bey'e meseleyi izah ve "Bunun Talât Bey ve Kabine ile Merkez-i Umûmînin bir kısmı muvâfakatiyle yapıldığı muhakkak ki Hükûmet el'ân sükût ediyor. Bunun sebebi nedir? Talât Bey isterse beni yanına çağırsın, bu söylediklerimi yüzüne karşı tekrar edeyim," yo-

lunda beyan-ı maksat ettim. Bu sözlerden bir gün sonra da Merkez-i Umûmî[den] Memduh Şevket Bey odamız bulunan Heyet-i Tahkika-i Mahsûsa odasına kadar gelerek bizi Merkez-i Umûmîye davet etti. Ben “Pekiye,” demekle beraber gitmedim. İki gün sonra Yakup Cemil tevkif edildi ve bu tevkifat zâhir hâle göre benim teşebbüsâtımın neticesidir. Zannediyorum ki ben bu teşebbüslerde bulunmasa idim. Yakup Cemil Bey’e fırka kumandanlığı verilip uzaklaştırılacak ve bununla iktifa edilecek idi.

İfadenizi imza ediniz.

Edeyim. [s. 314]

Tahsin Bey’in ifadesi, 30 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Suriye Valisi 38 yaşında Tahsin Beyefendi bin Hacı İbrahim Efendi’nin zabtolunan ifadesidir. 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

Mümtaz Bey ve Nail Bey ile geçen mükâlemât ve Merkez-i Umûmîdeki arkadaşlarla cereyan eden musâhabât ile Nail Bey’e vukû’ bulan tebligat-ı âlîleri üzerine izahat-ı lâzime i’tâ buyurunuz. Daha doğrusu Nail Bey’in ifâdâtını okuyoruz. Doğru olan yerleri tasrih ve ilave ve doğru olmayan yerleri tashih ediniz.

Nail Bey’in bilcümle beyanatını dinledim. Van’da ve Erzurum’da geçen dört senelik gaybûbetten sonra İstanbul’a gelince Rumeli’den tanıdığım Mümtaz Bey’i görmek üzere Tepebaşı’nda Nail Bey’e nerede buluşabileceğimizi sordum. Ertesi akşam Tepebaşı’nda Nail, Mümtaz, Hüsrev beylerle buluştuk ve ertesi günü Tokatlıyan’da yemek yemek üzere davet ettim. Maksadım hissettiğim teessürleri anla[tıp] te’lif-i beyne çalışmaktı. Kararımız vechile Tokatlıyan’da buluştuk. Mümtaz Bey’den Şam ahvâli hakkında uzun uzadıya malûmat aldım. Bilâhare dedikoduda bulunulmaması için Merkez-i Umûmîye gitmelerini ve ailece meselelerini halletmelerini rica ettim. Hüsrev, Nail beyler Trabzon Valisi’nden müşteki idiler. Benim Trabzon Valisi’ni sevdiğimi bildikleri için Cemal Bey hakkında bütün duyduklarını gördüklerini söylediler. Bu meseleyi de Merkez-i

Umûmîye söyleyerek Hükûmet vasıtasıyla takip etmelerini velhâsıl su-i tefehhümden ibaret olan soğukluğu izâle eylemelerini ve benim de Merkez-i Umûmîye giderek telif-i beyn için çalışacağımı söyledim ve Merkez-i Umûmîye gittim. Muhtasaran hasbihâlden bahsettikten sonra kendilerini davet etmelerini ve doğrudan doğruya görüşmelerini çünkü Mümtaz Bey'in takip edildiği hakkında vehme düştüğünü ve diğer arkadaşların da aynı kanaati beslediklerini izah ettim. Böyle bir şey [s. 315] olmadığını, kimsenin takip edilmediğini, Merkez-i Umûmînin herkese küşâde bulunduğunu söylediler. Bilhassa Nail Bey'in murahhas bulunması hasebiyle gelmesi lazım geldiğini ve Mümtaz Bey hakkında muhabbetlerinin berkemal olduğunu ve diğerlerinin iki seneden beri ticaretle iştigal ederek Cemiyetle alakaları olmadığını ilave ettiler. Nail Bey'i gördüm. Merkez-i Umûmînin hissiyat-ı hamiyetkârîsini ve kimsenin takip edilmediğini, Mümtaz'la kendisine karşı uhuvvetlerinin devam ettiğini söyleyerek kâbil ise cümleten birlikte gitmelerini ve buna hemen imkân yoksa bizzat gidip anlaşmalarını rica ettim. Müteşekkik olarak gideceğini ve hatta mektup yazdığını söyledi. Benim bu meseledeki temasım bu arkadaşları tevehhümden kurtarıp te'lif-i beyn etmekten ibarettir. Nail Bey'in tafsilen beyan ettiği ifâdât meyanında muhacirînin sefaletine dair söylediğim sözler doğrudur. Yalnız benim söylediğim şekil: "Muhacirîn kesretli ve sefildir. İstanbul'a gidince Nâzır Bey'e bunların hâl-i perişanîsi[ni] söyleyip [bunların] imdatlarına koşacağım," dedim. Ve filhakika gelince bu ciheti Nâzır Bey'e arz ederek Hükûmetçe lâzıme-i hâle müsâraat edildiğini gördüm. Benimle geçen husûsât bundan ibarettir.

İfadenizi imza buyurunuz.

İmza edeyim. [s. 316]

Telgrafçı Fehmi'nin ifadesi, 30 Ağustos

Hasan Fehmi Efendi'nin tekrar zabtedilen ifadesidir. 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

Arife günü siz, Selim, Mehmet Meserret Otelinde Yakup Cemil Bey'in yanına çıkmışsınız ve Yakup Cemil Bey; size Selim

ve Mehmet'i göstererek "Bunlar emin midirler?" gibi sözlerle Selim ile Mehmet'in kendisine mûti olup olmadığını senden sormuş, nasıl oldu?

Arife günü mü idi daha evvel veya sonra mı idi; ben Meserret'e geldim. Yukarı çıktım -numarasını hatırlayamıyorum- odaya girdim. Baktım ki orada Yakup Cemil Bey Selim, Mehmet, Tikveşli Hasan oturuyorlar. Ben de geçtim oturdum. Bir sigara içtim, çıktım. Böyle laflar olmadı.

Sen ne diye gitmiş idin?

Hasan çağırılmış idi.

Ne diye çağırılmış?

Hiç. "Yakup Bey buradadır," dedi.

Yakup Bey orada olmakla?

Buluşmak istiyordum. Para için...

Ne parası bu?

Ödünç para.

Aldın mı parayı?

Kalabalık var idi. İsteyemedim.

Sen bu ödünç parayı almak için kaç günden beri arıyordun Yakup Bey'i?

Beş altı günden beri.

Beş altı günden beri aradığın Yakup Cemil Bey'i bulduktan sonra isteyemedim demek, oraya başka bir maksatla gittiğinizi ispat etmez mi?

Başka bir maksadım yok idi.

Yakup Bey sana azimetin tehhür ettiğini ve burada bir vazife [s. 317] verilir ise huduttaki vazife gibi ifâ edileceğini söylemiş. Bu vazife ne vazifesi imiş?

Bana böyle şey söylemedi. Böyle laf olmadı.

Bu sözler söylendiği zaman Kâmil de içeri girmiş. Onunla ne konuşulmuştu?

Kâmil'in içeri girdiğini görmedim.

Sen evvelce Meserret Apartmanı'na ayak basmadığını söylemiştin arife günü?

Ben arife günü girip girmediğimi bilmiyorum.

İfadeni imza eyle.

Edeyim.

Üsküplü Selim, Üsküplü Mehmet ve Telgrafçı Fehmi'nin muvaceheleri, 30 Ağustos

Selim ve Mehmet'le Hasan Fehmi Efendi'nin muvâceheleridir.
17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

Hasan Fehmi; Selim'in ifadesini okuyoruz, dinle [Sahife 14, sahife 155]. Dinledin. Ne diyeceksin?

Dinledim.

Selim; ifâdâtını okuduk. Doğru mudur?

Doğrudur.

Mehmet; sana evvelki ifadeni okuyoruz. Dinle [sahife 19].
Doğru mudur?

Evet, doğrudur.

Hasan Fehmi; meselenin arife günü vukû' bulduğu ve Yakup Bey'in odasında bu yolda cereyan ettiğini Selim ile Mehmet'ten [mi] duydun? Yüzüne karşı [ne] söylediler? Nasıl oldu?

Evet, Yakup Cemil Bey bana "Bunları nasıl biliyorsun?" dedi. Ben de "Eskisi gibi biliyorum," dedim. Burada vazife göstermesi meselesini hatırlayamıyorum.

Sen evvelce ismini bilmediğin bir şahıstan para aldığını söylediğin hâlde [s. 318] üzerinde zuhur eden bir defterde Hakkı Bey'den üç lira aldığın mukayyettir. Ne diyeceksin. Hakikati söyle?

Evet, Hakkı Efendi isminde birinden aldım. Fakat Tahniye müdürü müdür, nedir bilmem.

İfâdâtınızı imza ediniz.

Edelim.

Seyyid Tahir Efendi'nin ifadesi, 30 Ağustos

Çin Vaizi Seyyid Tâhir Efendi'nin tekrar ahzedilen ifadesidir.
17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

Kavm-i Cedid'in müellifi siz misiniz?

Estağfurullah. Onu Ubeydullah Afganî yazmış idi. Benim bununla alakam yoktur.

Nûr-ı Osmâniye Kulübüne gider misiniz?

Evet.

Bir gece Yakup Cemil Bey, Ali Bey ve Memduh Şevket Bey ile orada buluştunuz mu?

Hayır, Memduh Şevket Bey'i tanırım. Ali Bey'i tanımıyorum.

Üserâ karargahına memur Bahriyeli Mülâzım Mehmet ve Tercüman Şevki efendilere Yakup Cemil Bey çete kaydettiğinden bahisle bu suretle istifade ederek terfi edeceklerini bi'l-beyan mumaileyhayı tergîb ettiniz mi?

Evet, "Yakup Cemil çete ile gidiyor. İsterseniz siz de gidebilirsiniz," dedim.

Yakup Cemil Bey ile muvâcehe ediyoruz, o gece Nûr-ı Osmâniye Kulübünde bulunmuş mu idiniz?

Hayır.

İfadeni imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 319]

Merkez-i Umumî âzâsı Talât Bey bin Tahir'in ifadesi, 30 Ağustos

Merkez-i Umûmî âzâsından olup Beşiktaş'ta Yeni Mahalle'de 17 numaralı hânede mukim 34 yaşında Âsitâneli Talât Bey bin Tâhir'in zabtedilen ifadesidir. 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey size projesinden bahsetti mi ve bahsetti ise ne zaman görüşüldü ve bu husus hakkındaki malûmatınızı tavzihen söyleyiniz.

Yakup Cemil Bey bir gün Merkez-i Umûmîye geldi. Ramazanın nihayetine doğru idi. Kendisine ticaret ile meşgul olması hakkındaki nokta-i nazarımızı bildirdim. Mumaileyh bunu vesile ittihaz ederek "Ticaretle meşgul olmak istemem. Askerlik ederim," dedi. Oadaki haritayı göstererek, ona bakarak sulh-ı münferidden bahsetti. "Mademki vaziyet fenalaşmıştır. Almanların menfaati için kendi-

mizi kurban etmeye mahal yoktur. İtilâfçılar ile uzlaşmalıyız. Bize Bulgaristan'dan yer verecekler, para verirler. Mühimmat yaparlar, Azerbaycan'ı da verirler," gibi manasız sözler sarf etti. Tabii kendisine bunun ne siyaseten ne de ahlaken kabulü mümkün olamayacağını ve bizim böyle düşünmemiz bile bir mâsiyet teşkil edebileceğini kendisine söyledim. Yanımda Nihat Bey de var idi. Sonra Âtîf Bey de geldi. Biz kendi nokta-i nazarımız vechile müdâfaâta bulunduk. Yakup Cemil Bey de ısrar etti. Sonra bizim yanımızdan ayrılarak Midhat Şükrü Bey'in yanına gitti.

Bu proje kat'iyeti mutazammın mı idi yoksa âdi bir muhâverre kabîlinden mi idi?

İfadesi yahut münâkaşası ciddi idi ve kendisine bunun olamayacağını söylediğim zaman "İtilâfçılar aleyhimize döner ise o zaman huduttaki askerle elimizde bulunan kuvvetle müdâfaa etmek mümkündür," dedi. İşin ciddi olduğunu anlamış isem de o zaman için kat'î olduğunu pek kestirememiş isem de ve ondan sonraki harekâtıyla kat'î olduğu anlaşılıyor. [s. 320]

Meselenin ne suretle tekevvün et[miş] ve bu projeyi nereden almış? Bu bâbdaki kanaatiniz nedir?

Benim tahminim, esasen Yakup Cemil Bey bu işin husûlü için bir icraatı olabilecek hâlet-i rûhiyede bulunduğu zaman kendisine ilkâ edilmiştir. Yakup Cemil Bey fırka kumandanı olacağını zannettiği zamanlarda hiçbir manasızlık hâli izhâr etmemiştir. Çünkü Yakup Cemil Bey bidâyette Bursa'da bulunduğumuz zaman âteşin bir surette Rusya'ya gideceğinden ve büyük büyük işler yapacağından ve askerlikle iştigal edeceğinden vesâireden bahsedip duruyordu. Fırka kumandanı olmayınca bittabi sukût-ı hayale uğradı. Enver Paşa Hazretleri nezdinde teşebbüsâta bulunmaklığımız hakkında bizden rica etti. Ve bi'n-netice yine maksadına muvaffak olamadı. Bu hâl şüphesiz onda şiddetli bir aksiyoner(?) husûle getirdi. İşte Yakup Cemil Bey bu vaziyette iken sulh-ı münferid taraftarı kesilmiş oldu ve şüphesiz bu bir eser-i telkindir. Telkin edenler hakkında esaslı bir malûmat ve kanaatim yok. Yalnız Sapancalı Hakkı Bey'in Romanya'dan gelip gitmesi hasebiyle orada temasta bulunduğunu zannettiğim bazı ecnebilerin oyuncağı hâlinde İstanbul'a avdet ettiği zaman bunu başarabilmek için Yakup'un bu hâlimden istifadeye teşebbüs etmiş olabilir. Zaten Hakkı Bey bu hususta hâlet-i rûhi-

yesi de bu gibi işler tevli edebilmeye müsaittir. Mâhâzâ “Hakkı Bey mutlak surette bu işi Yakup Cemil Bey’e telkin etmiştir,” zann-ı kavisini de beslemiyorum. Bildiğim kanaatim herhâlde bu bir eser-i telkindir. Mektup suretinde gördüğüm proje müsveddesini ihzâra Yakup Cemil Bey’in fikir ve iz’ânı katıyyen gayr-i müsaittir. Proje Yakup Cemil Bey için ancak bir vesile-i intikam teşkil eylemiştir.

İfâdâtınızı imza buyurunuz.

İmza edeyim. [s. 321]

Doktor Hilmi’nin ifadesi, 30 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Meserret Otelinde misafireten mukim Teşkilat-ı Mahsûsada Doktor Kıdemli Yüzbaşı Selanikli 36 yaşında Mehmet Hilmi Efendi bin Hafız Ali Efendi’nin ahzolunan ifadesidir. 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

Teşkilat-ı Mahsûsadaki Arif Bey ve Doktor Bahaeddin Şakir Bey ile görüşmüşsünüz. Bu bâbda izahat verir misiniz?

Arif Bey Teşkilat-ı Mahsûsaya memur ve bilhassa Rumeli’ye gönderilecek Hilal-i Ahmer Heyeti hususuna memur olduğundan ve bendeleri ise bilhassa Rumeli’ye gidecek Hilal-i Ahmere riyâset etmek üzere celbedildiğimden kendisiyle hasbe’l-vazife daima görüşür idik ve kendisini ancak bu memuriyete tayinimden beri tanırım. Bahaeddin Şakir Bey ise mektepten muallimim idi ve bilâhare Merkez-i Umûmî âzâsından bulunduğunu biliyorum ve ara sıra görüşür, istif-sar-ı hâtır eylerdim.

Yakup Cemil Bey’in fırkasıyla gitmek üzere Arif Bey’e gitmişsiniz. Arif Bey de sizi[n] Bahaeddin Şakir Bey’le görüşmenizi söylemiş. Bahaeddin Şakir Bey’in “İkiniz beraber geliniz,” demesi üzerine Arif Bey ile beraber giderek görüşülmüş ve bu görüşme esnasında ne gibi sözler cereyan ettiyse bunu tafsilen beyan ediniz.

Yakup Cemil Bey’i mukaddema Selanik’ten tanır idim ve bilâhare İstanbul’da Aksaray murahhası olduğunu öğrendim. Ve ara sıra selamlaştırdım. Yakup Cemil Bey Kafkas Cephesi’ne gidip bilâhare avdet ettiğinde berây-ı tedavi veya tenezzüh Bursa’ya familyasıyla birlikte

geldikleri zaman bendeniz dahi Bursa'da bulunuyordum. Kendisiyle görüştüm ve gördüğü hizmetlere mükâfaten yakında fırka kumandanı olacağını söylemişti. Ben de "İnşallah ol da beni de fırkaya ser-tabib olarak alırsın," demiştim. Bilâhare İstanbul'da bulunduğu zaman fırka kumandanı olmuş ve maiyetini teşkil esnasında beni de fırkasına ser-tabib olarak Harbiye Nâzırı Paşa Hazretlerinden istirahat etmiş ve fırkasına ser-tabib olarak almış olduğunu Meserret Otelcisi Mustafa Efendi'ye telefonla söylemiş; Mustafa Efendi bana tebliğ etti. Bunun üzerine [s. 322] o zamana kadar mensubu bulunduğu Teşkilat-ı Mahsûsadan Arif Bey'e bir defa malûmat vermek üzere telefonla aradım. Kendisi yok idi. Yine Teşkilat[t]a memur Muhtar Bey karşıma çıktı. Muhtar Bey'e "Yakup Cemil Bey beni fırkasına ser-tabib olarak almış fakat bilmem Arif Bey ne der, bir defa kendisi gelince sorunuz," dedim. Bir iki gün sonra Merkez-i Umûmî âzâsından Doktor Nazım Bey'le görüştüm ve esasen Teşkilat-ı Mahsûsaya beni takdim eden Doktor Nazım Bey'le Midhat Şükrü beyler olduğu için bir defa da meseleyi onlara açmaya lüzum gördüm ve Nazım Bey'le görüştüğümde vakit geç idi. Yanında Sıhhiye Müdürü Tevfik Rüştü Bey bulunup acele olarak otomobille bir yere gideceklerinden "Yarın Arif Bey'le birlikte bu hususta görüşürüz," dedi. Ertesi günü cuma olduğundan görüşemedik. Cumartesi günü Arif Bey'le Merkez-i Umûmîye gittik. Doktor Nazım Bey'le görüştük. Nazım Bey fırka ser-tabâbetini kabul etmemliğimi tavsiye etti ve hatta Midhat Şükrü Bey dahi yanımdan geçerken o dahi kabul etmemliğimi söyledi. Nazım Bey'le görüşülürken içeriki odadan telefonla Nazım çağrıldığından gitti. Bu esnada Doktor Bahaeddin Şakir Bey yanımıza geldi. "Hayrola?" dedi. Meseleyi anlattım. Kendisi kabul etmemliğimi işaret etti ve içeri girdi. Başka bir şey görüşmedik ve esasen Arif Bey dahi mezkûr memuriyeti kabul etmemliğimi anlatmak istiyordu. Fakat her nedense esbâb beyan etmeyerek yalnız "Ben razı değilim," diyordu. İşte Bahaeddin Şakir Bey'le olan görüşmemliğimiz bu kadar oldu. [s. 323]

Sizi Nazım Bey'e Arif Bey mi gönderdi? Arif Bey'le Nazım Bey'in yanına gittiğinizde Nazım Bey; Arif Bey'e sizin ne için kendisine gönderilmiş olduğunu sormuş ve Arif Bey de Yakup Cemil Bey'in harekâtından hoşnut olmadığınızı evvelce söylemiş idiniz. Onun için "Gönderdim," dedikten sonra Nazım Bey "Hayır, Yakup Cemil Bey eski Yakup Cemil Bey değildir. Onun

idaresine Hilmi'nin verilmesi muvâfıktır," gibi sözlerde bulunmuş. Bu vâki' midir ve bu sözler ne suretle cereyan etti?

İlk memuriyetimi Arif Bey haber aldığı zaman "Ben oraya ser-tabib gitmekliğine razı değilim. Mamefih bir defa Doktor Nazım Bey'i gör. Ondan sonra fikrimi söylerim. Şimdi hiçbir fikir beyan edemem," demişti. Onun üzerine Doktor Nazım Bey'i gördüm fakat yukarıda arz ettiğim gibi ertesi günü görüşmekliğimiz takarrür etmişti. Çünkü ben Nazım Bey'e demiştim ki: "Arif Bey gitmekliğime razı değil fakat sizinle bir defa görüşmekliğimi tavsiye etti." O da "Yarın görüşürüz, şimdi acele işimiz var," dedi. Ertesi günü Arif Bey'le birlikte gittik. Evvelce arz etmiş olduğum üzere görüştük. Fakat her iki taraf dahi sebep ve illet göstermeyerek Nazım Bey gitmekliğime ve Bahaeddin Şakir Bey gitmemekliğime ve Arif Bey dahi "Vazifeyi kabul et fakat Teşkilatta kimseye bir şey söyleme," yani "Ben Yakup Cemil'in fırkasına ser-tabib oldum," deme demişti. Bunlardan ihtisasım şu idi ki: Beni mukaddema Teşkilata aldıkları zaman Rumeli Hilal-i Ahmerine [s. 324] memur etmişlerdi. Bilâhare heyetin geri kalması üzerine yine Teşkilatta bulunan Binbaşı Hüsameddin Bey ismimi Teşkilatta lüzum kalmadığından bahis ile Merkez Kumandanlığına vermiş; orası da Muâmelât-ı Zâtiyeye vermiş fakat asıl bu işe memur olan Arif Bey, haberi olmadığından hiddetlendi. Beni memuriyet-i cedîdeme göndermek üzere ısrar ediyordu. Bu hususta gerek Merkez Kumandanlığıyla ve gerek Harbiye Nâzırı Paşa Hazretleriyle ve Sıhhiye Reisi Süleyman Numan Paşa ile uzun uzadıya görüşmüşlerdi. Tembih olarak Süleyman Numan Paşa'dan aldıkları va'd üzerine ve yine kendi teşkilatlarında kalmak üzere vakit kazanmak istiyorlardı ve bu hususta ısrar ediyorlardı. İşte Arif Bey'in fikri zannıma göre bu idi. "Yakup Cemil Bey eski Yakup Bey değildir," sözünün Nazım Bey tarafından söylendiğini hatırlayamıyorum.

Hüseyin Kadri Bey'in ifadesi, 30 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Arnavutköy'ünde Akıntı Burnu'nda Köşk Caddesi'nde 3 numaralı hanede mukim 41 yaşında Hüseyin Kadri bin Ahmet Bey'in ahzolunan ifadesidir. 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

Doktor Bahaeddin Şakir Bey ile Yakup Cemil Bey hadisesi hakkında aranızda cereyan eden mükâlemâtı ve Bahaeddin Şakir Bey'in sözlerini imkân dairesinde tekrar etmek suretiyle izah ediniz.

Bundan dört gün kadar evvel tramvayla Arnavutköy'ünden Harbiye Nezâretine geliyordum. Bindiğim tramvaya Beşiktaş'ta Bahaeddin Şakir Bey de bindi. İki kişilik sırada yanımda oturan bir ahababı kaldırdım. Bahâ Bey'e yer açtırdım, oturdu. İlk söz olarak Yakup [s. 325] Cemil meselesinin mahiyetini sordum. "Rezalet," dedi. İzahat istedim. Öteden beri samimi arkadaşlığımı kabul etmiş olduğu için ber-vech-i âtî mütâlaada bulundu: "Yakup Cemil Bey bir müddet Bursa'da bulunmuş. Orada Satvet Lütî Bey ve rüfekâsıyla görüşerek kanmış, bunların ilkââtıyla burada vak'a çıkarmaya teşebbüs etmiş. Satvet Lütî Bey'in ifadesi de bu mütâlaayı oldukça te'yid ediyor."

Bendeniz Satvet Lütî'yi tanıyan Yakup Cemil'in buna kanmasına ihtimal vermediğimi söyledim. Sapançalı Hakkı Bey'in de alakadar tutuluşuna da taaccübümü ilave ettim.

Bahâ Bey bu meselenin re's-i kârında Hakkı'nın bulunduğunu, Yakup Cemil'i de Mümtaz'ı da Hakkı'nın kandırdığını söyledi. Bendeniz "Hakkı Bey'de böyle dirâyet yoktur. Mümtaz Bey herhâlde ondan akıllıdır. Yakup Cemil'in deli bozukluğuna inanırım," dedim. "Mesmûâtıma nazaran Yakup Cemil'in harekâtında Merkez-i Umûmînin malûmatı varmış. Binaenaleyh Yakup Cemil'in Satvet Lütî veya Hakkı'ya değil belki Merkez mensubîninden aldığı talimat ile hareket ettiği daha ziyade kanaat-bahş görünüyor," mütâlasasını da ilave ettim. Bahâ Bey bunu tamamen reddetti. "Biz biliriz. Bunlara biz bir gûnâ tecavüz etmedik. Yaptıkları çocuklukları, delilikleri görmemezlikten geldik. Fakat emin olmalıdır ki biz istersek adamın servetini de kendisi de yok edebiliriz. Mümtaz'a hayret ediyorum. Bu adamı biz hapisânen çıkararak hukuk-ı medeniye ve askeriyesini iade ettik. Memlekete zerre miktarı bir hizmeti sebk etmedi. Ortalığı karıştırmaya ne cesaretle giriyor?" dedi. Bendeniz bu sözlerle karşı fevkalade müteessir idim. Çünkü memleketin ma'ruz bulunduğu büyük ve haricî cidaller arasında şahsiyeti kâbil-i ihmal olmayanlar arasında mütekevvîn fena bir ihtilaf idi.

Bu teessürâtımla beraber sözü başka mecraya sevk etmek emeliyle 5 Eylül 1332'de [18 Eylül 1916] kongrenin küşad edilip edil-

meyeceğini sordum. “Kongreyi en ziyade biz istiyoruz. Fakat hadi-
sat mânidir,” dedi. Bendeniz de hilafını iddia ettim ve başka suretle
selâmet [s. 326] bulamayacağımızı söyledim. Bu esnada türbeye
vasıl olmuş idik. Bahâ Bey indi, ba’d-e’l-musâfaha ayrıldık. Bendeniz
de bir araba bulmak üzere Hilal-i Ahmere doğru gittim.

Bu sözlerden bir kısmını Kütahya Mebus-ı sâbıkı Nail Bey’e
hikâye ettim. Şâyân-ı ta’yîb bir ihtilafa düşmüş olduklarından dola-
yı izhâr-ı esef ettim.

Ma’ruzâtım hülâsaten hatırımda kalabilenlerdir. Bahâ Bey’le ko-
nuşurken bir gün gelip konuştuğumuzu bir makam-ı resmîde hikâye
etmek mecburiyetinde bulunacağım hayalimden bile geçmiyordu.

Bahaeddin Şakir Bey, sebk eden muhâverâtın son kısmını
Sapançalı Hakkı ve rüfekâsı için böyle fena yolda hareket eden
bu şahsiyetlerin bu kadar servet ve nimete nâil olmalarına rağ-
men silklerinin kendilerini bir gün servet ve şahsiyetleriyle
mahvedecek bir yola götürmekte olduğunu söylemiş idim, di-
yor. Böyle midir? Yoksa ifadenizdeki gibi midir?

Bendeniz bu sözleri Nail Bey’e naklederken onu[n] gidişinde bir
fenalık hissediyorsa tashih etsin, bilhassa karışmasın fikrinde idim.
Çünkü Nail Bey de Hakkı da akrabamdır. Muhâveremizin pek câlib-i
dikkat olan son kısmını bendeniz bâlâda arz ettiğim gibi işittiğime
kâilim ve bu telakkimdir ki bendenizi fevkalade müteessir etti. Ma-
mafih muhâveremizi şahs-ı âherin dinlemesine imkân bırakmama-
ya ikimiz de itina ettiğimiz için bir şahidimiz yoktur.

İfadenizi imza buyurunuz.

İmza edeyim. [s. 327]

Sûdî Bey’in ifadesi, 30 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Anadoluhisarı’nda Nişantaşı’nda bir
hânedede mukim Lazistan Mebusu Rizeli 32 yaşında Sûdî Bey bin
Ahmet Rıfat Bey’in ahzolunan ifadesidir. 17 Ağustos 1332 [30
Ağustos 1916].

Bursa’ya gittiniz mi?

Bursa’ya gitmedim.

Satvet Lütî Bey'i tanır mısınız?

Tanırım.

Bu son aylarda kendisiyle görüştünüz mü?

Görüşüm.

Nerede ve ne zaman görüştünüz? Mükâlemâtı tafsilen beyan ediniz.

Bursa'da Satvet Lütî Bey menfi imiş, oradan İstanbul'a gelmiş; yazıhâneme geldi, görüştük.

Görüşmeniz buna mı münhasır idi?

Bir defa daha geldi.

Bu mülâkatların tarihini tespit edebilir misiniz?

Bayramdan sonra ikisi bir hafta olmak şartıyla on beş yirmi gün zarfındadır.

Bu iki mülâkatta vukû' bulan muhâverâtın mevzu'unu ta-hattur ediyor musunuz?

Satvet Lütî Bey geldi. Kendisiyle alelusûl görüştükten sonra memleketin ahvâl-i umûmiyesi hakkında bahsedildi. Alelhusus Bursa'nın ahvâl-i ziraiyesinden bahsedildi. Orada küllî miktarda bağ bulunup bulunmadığını sordum. Bulunabileceğini söyledi. Sonra bir sulh-ı münferidden bahsetti. Bunun kâbil olmayacağını kendisine söyledim. Memleketin ahvâl-i umûmiyesinin böyle dedikoduya mütehammil olmadığını söyleştik. Hatta bu fikrini kendi Dâhiliye Nâzırı'yla görüştüğünü söyledi ve benim yanımdan çıktıktan sonra Dâhiliye Nezâreti Müsteşarı İsmail Canbolat Bey'e gideceğini ve bu meseleden bahsedeceğini söyledi. Çıktı gitti. İkinci mülâkatta Bursa'ya daha birkaç gün sonra gideceğini söylediklerini hikâye ederek azimetini tehir ettirmiş olduklarını söyledi.

Ânîfü'l-beyan mülâkat ve muhâverât yalnız ikiniz arasında mı cereyan etmişti?

Evet. [s. 328]

Doktor Hasan Rıza Bey'i tanır mısınız?

Tanımam.

Satvet Lütî Bey'in sulh-ı münferid hakkında serdettiği beyanat ve mütâlaâtı mümkün olduğu kadar tafsilatlı bir surette beyan ediniz.

Bir esas dâhilinde görüşmedik, umûmî olarak. Ve ben kendisine bunun olamayacağı cevabını verdim. Esasen bu mesele için İsmail

Canbolat Bey'e görüşmeye gidecek idi. Bunun için kendisiyle uzun uzadıya görüşmedim.

İfadenizi imza buyurunuz.

İmza edeyim.

Derviş Mehmet Hilmi'nin ifadesi, 30 Ağustos

Berây-ı şahâdet celbedilen Beşiktaş Valide Çeşmesi'nde Attar Sokağı'nda 13 numaralı hânede mukim Hazine-i Hassa Matbah-ı Âmire Müdür Muâvini Konyalı 92 tevellüdlü Derviş Mehmet Hilmi Bey bin Hacı Ahmet Efendi'nin ba'de't-tahlif ahzolan ifadesidir. 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

Hâlen Maiyet-İ Seniyye Bölüğü kumandanlığında müstahdem sâbıkan İnzibat Askeri Bölük Kumandanı Nevzat Bey bir refikiyle beraber sizin yanınıza gelmiş; aranızda cereyan eden mükâlemâtı ve bunun nerede ve ne gün vukû'a geldiğini izahen söyleyiniz.

Bayramın ikinci günü. Yanındaki arkadaşı Yüzbaşı mecrûh Halis Bey idi. Bayram ziyaretine gelmişler idi. Daireye gelmişler idi. İkiz çocuğum olduğundan evime götürdüm, şeker ikram olundu. Nevzat Bey düşünceli bir hâlde idi. Bazı dereden tepeden söylüyordu. Hükûmet-i hâzıradan bazıları tenkit ediliyor, beğenilmiyor, tebdil edilmek fikrini imaen konuşuyordu. Sonra ben "Hiçbir şey yapamazlar, vehimden ibarettir," dedim. Sonra kendisinin İnzibat [s. 329] Bölüğünden değiştirildiğinden bahsetti. Ben herhâlde değişmesinin esbâbını sordum. Hakkımda bir su-i tefehhüm olduğunu söyledi. "Ben kendisine fevkalade eminim, evvelden beri tanışırız. Bundan dolayı Paşa Hazretlerine söyleyeyim," dedim. Sonra dereden tepeden konuştuk. Mamafih Nevzat Bey[ın] de söylemeye çekinmekte olduğunu hissettim. Ben tabii sormadım. Bunlar Halis ile beraber giderken Nevzat "Ben ferahladım," dedi, gittiler. Paşa Hazretlerinin Peşte'ye azimet ettikleri gün konaklarına gittim. Paşa Hazretlerine "Bizim Nevzat değişmiş," [dedim.]

Paşa Hazretleri:

- Serkeşlik ediyormuş. Mâ-fevkine karşı biraz yüz buldu. Benim

mesleğim mâdunu daima mâ-fevkine itaat ettirmek esasına müstennidir. Bundan dolayı kendisini, casuslar için yeni bir Heyet-i Tahki-kiye teşkil ettik ve kendisini oraya verdik.

Ben:

- Tahkikat icra ettiniz mi? Herhâlde bir su-i telkin olmasın.

Paşa Hazretleri:

- Merkez Kumandanının azlolunduğuna, bilmem ne olduğuna dair propaganda çıkarmış imiş.

Ben:

- İyi tahkik ettiniz mi, kanaatiniz var mı? Ben bu adamın yapa-çağına kâni değilim.

Bunun üzerine kendileri yukarıya çıktılar. Ben de evime geldim.

Bundan evvel veya sonra bu muhâvere ile alakadar daha ne biliyorsunuz?

Bundan dört beş ay mukaddem ben Şark Ordusundan Halil Bey'in yanına gelmiştim. Nevzat Bey'le görüştüm. Kendisini me'yûs gördüm. Nedir falan diye sordum. "Bana çok hakaret oluyor," [dedi.] "Nedir?" dedim, "Beni hiçbir vazifeye göndermiyor. Beyoğlu'na bir meseleyi tahkik için gönderildim. Sonra kumandan bey gelmiş. Benim dairededeki depoya nöbetçi vaz' etmiş, birkaç günler böyle kaldı. Bu emniyetsizliği gösterir. Bunun neden tevellüd ettiğini anlayamıyorum," dedi. Bunun üzerine ben "Paşa Hazretlerine söyleyeyim," dedim ve yaveri Kâzım Bey'e çıktım. Kâzım Bey'e "Paşa'yı göreceğim," dedim. Kâzım Bey esbâbını sordu. Ben de husûsî bir şey için görüşeceğim dedim. İçeride Bronsart Paşa varmış. Çıksın [s. 330] diye yarım saat kadar salonda durdum. Sonra Kâzım Bey'e ben[im] Paşa'ya söyleyeceği şey[i], Nevzat Bey'in hâlini anlattım. "Mesele inzibata taalluk ediyor ve Nevzat Bey bir şey olursa mes'ûliyeti kabul etmem, diyor. Bunu Paşa'ya söyleyiver," dedim. O da bir pusu-laya kurşun kalemle işaret etti. Sonra ben çıktım gittim. İşte böyle bir mesele de cereyan etmişti.

Bayram günü vukû' bulan ziyarette size Yakup Cemil Bey'den bahsetti mi?

Hassaten Yakup Cemil ismi geçmedi.

"Enver Paşa'nın aleyhinde bir şeyler dönüyor," dedi mi?

Evet, dedi.

Buna mukâbil siz ne dediniz?

“Ee olabilir, dedim.”

“Sıkılma, merak etme Paşa’nın malûmatı vardır,” dediniz mi?

Dedim.

“Enver Paşa’nın aleyhinde bir şeyler dönüyor,” dediğinden siz ne anladınız?

Nüfuz ve itibarını düşürecek propagandalar çevirip müşarüni-leyhin makam-ı nezâretten çekilmesini intaç edecek harekâtta ibaret olduğunu anladım.

Bu propagandayı veya bu harekâtı yapan eşhas hakkında Nevzat Bey size izahat verdi mi?

İsmail Paşa’dan ve Merkez Kumandanı’ndan bahsetti. “Acaba bunlar gibi haris-i ikbâl olan kimseler tarafından mı yapılıyor?” dedi.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 331]

Yakup Cemil’in ifadesi, 30 Ağustos

Yakup Cemil Bey ile Seyyid Tâhir Efendi’nin muvâceheleridir. 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

Yakup Cemil Bey; Nûr-ı Osmâniye Kulübünde kaldığınız gece orada gördüğünüz Hoca Efendi bu zat mı idi?

Bu zat idi. Buna benzer sarıklı, beyaz sakallı, kardeşi veya diğer hocalar varsa belki onlardı. Hatta o gece vahdaniyet-i ilahiyeden bahsediyordu.

Seyyid Tâhir Efendi; Yakup Cemil Bey Nûr-ı Osmâniye Kulübünde kaldığı gece orada gördüğü hocanın siz olduğunu söylüyor.

Ben değilim.

İfadelerinizi imza ediniz.

İmza edelim.

Satvet Lütî'nin ifadesi, 30 Ağustos

Satvet Lütî Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

Sûdî Bey ile ne zamandan beri tanışsınız?

İnkılâb'dan evvel Mekteb-i Hukuktan tanırım.

Sûdî Bey Bursa'ya gelmiş mi idi?

Hayır.

İstanbul'da bu defa Sûdî Bey ile görüştünüz mü?

Görüşüm.

Kaç defa ve nerelerde görüştünüz?

İki defa görüşüm ve kendi odasında görüşüm.

Bu iki mülâkatın tarihini tespit edebilir misiniz?

İlk mülâkat 24 Temmuz [6 Ağustos] tarihinden iki üç gün sonradır ki o gün Canbolat Bey'e görüşmeye gittim. İkinci mülâkat ondan bir iki gün sonra.

Bu mülâkatlarda cereyan eden muhâverâtı mücmelen olsun tahattur ediyor musunuz?

Olan ticaret üzerine Bursa'da ne iş yapılabilir, diye sormuşlar idi. Bittabi mübâhase ahvâl-i hâzıraya intikal etti. Yine o sırada geçen 324 [1908] İnkılâbı'ndan bahsedildi. Bilâhare harbin ne kadar uzayacağı mevzubahis oldu. Sonra sulhtan, sulh-ı münferidden konuşuldu. Ahâlî arasındaki adem-i hoşnudî [s. 332] dair lakırdı geçti. Bu adem-i hoşnudî ve akdi muhtemel bulunan sulh hakkında Hükûmete müracaat etmek istediğimi söyledim. Fikrimi tasvip etti ve eğer bunu Dâhiliye Nâzırı Talât Beyefendi'ye arz ederseniz evvelce İsmail Canbolat Bey'i görmekliğimi ve mumaileyhin bu hususta bana yardım etmesi muhtemel olduğunu da ilave etti. İhtimal başka şeyler konuşulmuştur. Tahattur edebildiğim şeyler bunlardır. İkinci mülâkatta esaslı şeyler konuşulmadı. Esasen birkaç dakika kaldım, çıktım. Sulh-ı münferid hakkında evvelce ifademde bahsetmiş olduğum gibi Sûdî Bey'e de bahsetmiştim. Onun için kendisi "Canbolat Bey'i görünüz," demiş idi.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Satvet Lütî'nin ifadesi, 30 Ağustos

Satvet Lütî Bey'in tekrar zabtolunan ifadesidir. 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

Siz Yakup Cemil Bey Bursa'ya geldiği zaman kendisiyle görüşmüş mü idiniz?

Görüşüm.

Kaç defa görüştünüz?

Bir otelde bulunuyoruz. Ben otelin müste'cirim. Kendisine tesadüf ettiğim yerde görüşüyordum. Kaç defa görüştüğümü nasıl hatırlayayım?

Servinaz Otelinin siz müste'ciri ve Yakup Cemil Bey birkaç günler için misafiri bulunduğu zaman tabii buluşunca ve görüşmelerden hangisinde Yakup Cemil Bey ile vaziyet-i harbiye ve betahsis Kafkasya darü'l-harbine ait mesâil görüştünüz ve Yakup Cemil Bey'den başka yanınızda kim var idi?

Evvela Yakup Cemil Bey ile bir mesele hakkında konuşmak üzere hiçbir zaman bir arada bulunmadım. Yakup Cemil Bey'in küçük bir salon ittihaz edilmiş bir odada oturduğu sıralarda birkaç defa ben de girdim ve cereyan eden mübâhasenin kulak misafiri olmuştum. Kafkasya Cephesi'ndeki muvaffakiyetlerinden bahsettiğini hatırlıyorum. O sırada yanımda kimlerin olduğunu bilmiyorum. Fakat eski âşinası veya arkadaşı [s. 333] Enis Avni Bey en ziyade onunla beraber bulunuyordu.

Aka Gündüz, Enis Avni Bey hazır olduğu hâlde Yakup Cemil Bey'den Şark hakkındaki vaziyet-i harbiyeyi sorduğunuz ve bedbin görünmenize rağmen Yakup Cemil Bey'in Kafkasya cephe-i harbini oradan avdet etmiş olmasına istinaden size Yakup Cemil Bey'in tavzih ettiğini Enis Avni Bey söylüyor. Bu musâhabeyi izah ediniz.

Hatırlayamıyorum.

Enis Avni Bey'e sulh-ı münferid hakkındaki efkârınızdan bahsettiniz mi idi?

Talât Beyefendi'ye mektup ile müracaat ettiğim zaman İstanbul'a gittiğim takdirde Hükûmete vukû' bulacak bazı ma'ruzâtı müteakip sulh-ı umûmî veya sulh-ı münferidden Hükûmet için hizmette bu-

lunmak üzere Avrupa'ya gidebilmekliğim muhtemel olduğunu (kendisiyle çok görüştüğüm için) Aka Gündüz'e belki söylemişim fakat bunun kat'î olduğunu bilmiyorum.

Enis Avni Bey size sulh-ı münferid yaptığımız takdirde İtilâf zümresinden ne gibi fevâid istihsâl edebileceğimiz hakkında istizâhta bulundu mu?

Hatırlayamıyorum.

Sulh-ı münferid hakkında Hükûmet-i Osmâniyenin bazı teşebbüsâtı olduğuna dair havâdisi *Millî Ajans*'ın tezkip ettiğinden bahsetmişsiniz. Bu suret-i tezkibi gördünüz mü? İşittiniz mi?

Okudum.

Ne zaman okudunuz ve mealini söyleyebilir misiniz?

Ne zaman okuduğumu hatırlayamıyorum. Zannedersen ilkbaharda idi. "Hükûmet-i Osmâniyenin bir sulh-ı münferid akdedeceği şâyiası deverân ediyorsa da [s. 334] bunun aslı yoktur," diyordu.

Bunu nerede okudunuz?

Gazetede okudum. Hangi gazetede okuduğumu hatırlayamıyorum.

Sabahaddin Bey'in Harb-i Umûmî'nin ilanından evvel seferberlik esnasında ve bizim harbe iştirakimizden sonra ve Çanakale bombardımanı esnasında veya evvel veyahut sonra hülâsa seferberliğimizden şimdiye kadar geçen zaman zarfında Hükûmet-i Osmâniyeden İtilâf zümresi namına vukû' bulan teklifât hakkındaki malûmatınızı mufassalan söyleyiniz.

Evvela, bizim harbe dâhil olmamızdan evvel kendisinden bir mektup almış ve derhâl Talât Beyefendi'ye müracaat ederek mümkün olduğu kadar harpten tevakkî etmelerini rica etmecliğimi emretmişler idi. Bittabi ben deniz de İsmail Canbolat Bey'e müracaat ederek Sabahaddin Bey'in müracaatını Talât Beyefendi'ye bildirmelerini rica ettim. Sâniyen, Talât Beyefendi ile İsmail Canbolat Bey Romanya'da iken Sabahaddin Bey'in kendilerine bir telgraf çektiğini ve bunda Hükûmetin harpten tevakkî etmesi tavsiye edildiğini Romanya'dan avdetinde İsmail Canbolat Bey ben denize söylemişti. Harpten sonra ya Talât Bey'e veya Zat-ı Şahane'ye Sabahaddin Bey'in tekrar bir telgraf çekmiş olduğunu işitmiş idim. Çanakale bombardımanından bir iki gün evvel Sabahaddin Bey'in Hükûmete veya Zat-ı Şahane'ye -orasını tamamen hatırlayamıyorum- çekmiş olduğu telgrafı Polis

Müdürü Bedri Bey bendenize okumuşlardı. Hatırımda kaldığına göre İtilâf zümre-i düveliyesiyle sulha razı olduğumuz takdirde tamamiyet-i mülkiyemizin muhâfaza edileceği zikrediliyordu. Ondan sonra Sabahaddin Bey'in Hükûmete bir teklifte bulunduğunu der-hâtır etmiyorum.

İfadenizi şimdilik imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 335]

Yüzbaşı Ömer Abdülkadir'in ifadesi, 30 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Dâhiliye Nezâreti Yaveri Yüzbaşı Yan-yalı 38 yaşında Ömer Abdülkadir Bey'in zabtolunan ifadesidir. 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

Bâbîâli Muhafızı Hasan Efendi'ye bazı evâmir tebliğ ve tembih etmişsiniz. Bunu mûcib olan sebep ile bu evâmiri tebliğ ettiğiniz günü tayin ediniz.

Bâbîâli Muhafız Bölüğünün inde'l-îcab Dâhiliye Nâzırı Beyefendi'den de emir telakki etmesi, talimatı iktizasındandır. Bayramdan sonra idi. Dâhiliye Nâzırı Beyefendi, Yakup Cemil Bey'in yolsuz bazı harekât ve akvâlde bulunduğundan bahisle Bâbîâli Bölüğü zâbitânının nazar-ı dikkatini celbetmekliğimi emir buyurmaları üzerine evvela Bölük Kumandanı İbrahim Kemal Efendi'yi ve muahharan Takım Zâbiti Mülâzım-ı Evvel Hasan Efendi'yi celbedip her ikisine ayrı ayrı Nâzır Bey'in emrini tebliğ ettim ve mumaileyh Yakup Cemil Bey hakkında nazar-ı dikkatlerini celbeyledim. Gününü layıkıyla hatırlayamıyorum fakat bir pazar günü olsa gerektir.

Hasan Efendi bu emri telakki ettiği zaman kendisinin de böyle bir şeyden malûmatı olduğunu söyledi mi?

O gün söylemedi.

Kaç gün sonra söyledi?

Hasan Efendi'nin de Meserret'e gittiğini Nâzır Beyefendi istihbar etmiş olması üzerine çağırıp Hasan Efendi'den meseleyi sormaklığımı emrettiler ve çağırdım, sordum. Filhakika Sofyalı Yüzbaşı Âsaf Efendi'yi görmek üzere Meserret Oteline gittiğini ve orada daha birkaç arkadaşın Yakup Cemil Bey ile beraber oturmakta olduğunu

gördüğünü ve fakat kendisi Yakup Cemil Efendi'nin odasında iki üç dakika oturduğunu ve oradan çıktığını ve çıkarken Yakup Cemil Bey arkasından yetişerek ve kendisine "Hoca, Hükûmetten bazı şeyler sormak icab ediyor. İşte hâlimiz iyi gitmiyor. Bunun için icab ediyor, [s. 336] istizâhta bulunacağız," demiş olduğunu söyledi. Hasan Efendi cevaben "Benim aklım böyle şeylere ermez. Sen nâzırlar ile gece gündüz görüşüyorsun. Bunu benden soracağına Harbiye Nâzırı'ndan sorsan muvâfık olur," demiş. Ve oradan ayrıldığını söyledi. Mamafih "Niye haber vermedin?" diye sordum. "Ben bu meselenin ehemmiyetli bir mesele olduğunu takdir edemedim. Bu her yere giriyor, böyle bir fenalık bundan ümit etmedim. Sana da söylemekte teeddüb ettim," dedi. "Çünkü sen bana diyecek idin ki 'Böyle yerlere niye gidiyorsun?' diyecektin. Onun için söylemedim. Fakat muahharan kendisine haber gönderdim. Dedim ki: 'Bâbîâliye gelerseniz kapının dışarısında leşlerinizi bulursunuz.'" Bildiğim bu kadardır. Yalnız Sapancalı Hakkı ve Mümtaz beyler de kendisine Yakup Cemil ile görüşmemesini tembih etmiş olduklarını söyledi.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Yüzbaşı Arif'in ifadesi, 30 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Kabataş'ta Setüstü'nde 38 numaralı hânede mukim Teşkilat-ı Mahsûsaya memur ve İkinci Heyet-i Tahkikiye âzâsından İskeçeli 29 yaşında Yüzbaşı Arif Bey bin Tahsin Bey'in ahzolunan ifadesidir. 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

Doktor Hilmi Bey, Yakup Cemil Bey'in müfrezesiyle gitmek istemiş siz muvâfakat etmemişsiniz ve Yakup Cemil Bey'in harekâtından hoşnut olmadığını bildiğiniz Nazım Bey'e göndermişsiniz ve birlikte Nazım Bey'e vâki' olan müracaatta "Hayır, Yakup Cemil Bey eski Yakup Cemil Bey değildir. Onun idaresine Hilmi'nin verilmesi muvâfıktır," gibi sözlerde bulunduğu söyleniyor. [s. 337] Muhâvereyi hatırdaki kaldığına göre mufasssala izah buyurunuz.

Doktor Mehmet Hilmi Bey Teşkilat-ı Mahsûsadaki vezâifine hitâm verilerek tayin edildiği kıt'aya gitmek üzere iken Yakup Cemil Bey tarafından çağrılıp fırkası ser-tabâbetine tayin edildiğini ve kabul edip etmemesini daireye gelerek bendenize sordu. Ve Doktor Nazım Bey tarafından da görüşülmek üzere çağrıldığını söyledi. Merkez-i Umûmîye beraberce giderek Hilmi Bey'in fırka-i mezkûreye tayinine ait muhâverede Yakup Cemil Beyler henüz müteşekkil fırkası olmadığını ve nizâmiye kıtaatının herhâlde milisten müteşekkil böyle bir kıt'aya müreccah olduğunu ve esasen böyle bir fırkanın teşkilinden Teşkilat-ı Mahsûsa Dairesinin de resmen haberi olmadığını söyledim. Yakup Cemil Bey'in harekâtından adem-i hoşnudî veya hoşnudî gibi bir muhâvere cereyan etmediyse de mukaddema Teşkilat-ı Mahsûsa âzâsından bulunan Doktor Nazım Bey'e vâki' olan muhâverede Yakup Cemil Bey'in evvelki Kafkas Harekâtı'na iştirakinde maiyetindeki efradın muvazzah künye ve vuku'atları gibi raporunun teşkilat daire-sine adem-i vürûdu yüzünden bazı muamelelerde görülen hatalardan dairece kıt'asında adem-i intizam hissi husûl buluşu muhâverede geçmiştir. Doktor Nazım Bey de cevaben "Belki bu defa gidecekse böyle hatalar tekerrür etmez. Kat'î bir şey söyleyemezsem de Doktor Hilmi Efendi'nin Yakup Cemil ile gitmesinde de bir şey yoktur," gibi ifâdâta bulundu ve "Ben karışmam," dedi. Esasen mu'âmelâta müteallik başka bir şey için görüşülmek üzere çağrıldığımdan muhâverenin Doktor Hilmi Efendi'ye ait kısmı burada hitâm bularak çıktım. [s. 338]

Nail Bey, çeteci Bekir Bey'in Yakup Cemil Bey'in teşkil etmekte olduğu fırkaya alay kumandanı oluşundan bahisle nazar-ı dikkatinizi celbetmek üzere size bazı beyanatta bulundu mu?

Evet, Nail Bey'le görüştüğümde Yakup Cemil Bey'in teşkil etmekte olduğu muhayyel fırkaya Bekir Bey'in tayin edildiğini ve bunun mâ-sebakı pek de iyi olmadığından nasıl alay kumandanı olduğunu istizâh yollu söyledi. Cevaben Bekir Beyler ahvâl-i husûsiyesi bizce meçhul ise de yalnız teşkilatça ve ittılâ' hâsıl olan malûmata nazaran Bekir'in Balkan Muhârebesi'nde Sol Cenah'ta hükûmet aleyhinde ufacık bir itaatsizlik emâresi gösterdiği ve o zaman yine mücâvir kıt'a-i nizâmiye tarafından te'dib edildiği gibi husûsât-ı şahsiyesi hakkında da Nail Bey'e malûmat verildi ve yalnız buna zamimeten Tevfik namında birisinin Bekir'in hapsinden takriben on beş gün mukaddem

maiyeti efradına ikâmet ettikleri Muradiye Otelinde para dağıtırken elinden -kendisini vurunca- sakatladığını Nail Bey'e merkûm Tevfik söylediği gibi bendeniz de söyledi. Fakat tekrar Bekir'i tayini Nail Bey tarafından kendisine söylenmişse de vesikasız diye derdestle askere sevk edildiğini işittim.

Nail Bey bu sözü ne vakit söyledi?

Herhâlde bayramdan sonra ve Yakup Cemil Bey'in hapsinden on on beş gün sonra söyledi.

İfadenizi imza ediniz.

Edeyim. [s. 339]

Mehmet Tevfik'in ifadesi, 30 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Şişli'de Bulgar Çarşısı'nda Şarapçı Panayot Apartmanı'nda mukim Beyoğlu ciheti Kâtib-i mes'ûlû Âsitâneli 35 yaşında Mehmet Tevfik Bey bin Ahmet Hulusi Bey'in ahzolunan ifadesidir. 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

Kasımpaşa Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Reisi Sâdık Bey size bundan akdem İttihâd ve Terakki Cemiyetinin birtakım namussuz ellerde kaldığından ve bunu namus[lu] ellere tevdi etmek için teşebbüsâtta bulunulduğunu işittiğinden bahsetti mi ve ne yolda söyledi ne vakit söyledi ve şimdiye kadar buna dair ne gibi ve kimden ahz-ı malûmat ettiniz? Mufasssala anlatınız.

Tahminen bundan iki ay mukaddem Kasımpaşa Müdâfaa-i Milliye Reisi ve mıntika muâvini Sâdık Bey mülkiye eczacılarından Vâsıf Efendi namındaki zatın kendisine Cemiyetin namussuz ellerde bulunduğundan, namuslu ellere tevdi'i hakkında teşebbüsâtta bulunduğunu ve Kemal Bey ile kâtib-i mes'ûllerin yakın zamanda kaldırılarak yerlerine başkalarının getirileceğini, Heyet-i Merkeziyeden bazı zevâtın da bu işten malûmatları olduğunu ve kendisinin de iltihak etmesini söylediğini bildirdi. Ben meseleyi Kemal Bey'e bildirdim ve şahsının ve kâtiplerinin mevzubahis olduğunu söyledim. Kemal Bey de Vâsıf ile Sâdık Bey'in yüzleştirilmelerini söyledi. Bir defa polis merkezi vasıtasıyla haber gönderdim ise de mumaileyh

Vâsıf Efendi gelmedi. Fakat bulundu da mı yoksa bulunamadı da mı gelmedi bu ciheti bilemiyorum. Sonra Sâdık Bey'in bu işi takip etmesini söyledim. Bir müddet sonra ramazan içerisinde mumaileyhten netice-i tahkikatını sorduğum zaman, Yakup Cemil Bey geldiği zaman bir iş yapacaklarını işittiğini söyledi. Ve Sâdık Efendi bu tahkikatı neticesini beyan ettiği zaman Vâsıf'ın Bahriye mütekâitlerinden Necati ve Şeref isminde diğer birinin ve Laz Ahmet ile birlikte sıkı bir surette görüşmekte olduklarını ilave etti. Bir de şunu ilave etti ki o da bir gece Vâsıf kendisine mektup yazarak davet etmiş. Yolda giderken iki kişi kendisini gelip almışlar mı ne olmuş. Bunu hikâye tarzında dinlediğim için pek iyi tahattur edemiyorum. Sâdık Bey de o gece silahlı bulunmuş. Eczahâneye kadar gitmiş, sonra bir şey söylemeyerek avdet etmiş olduğunu da söyledi ki bunu Sâdık Efendi'nin biraz palavracı gibi hâlet hissettiğim cihetle ehemmiyet vermedim. Daima Sâdık Efendi'ye bu adamların sık konuşmalarından ve kendilerinde câlib-i nazar veya hâl-i tabiinin gayri bir şey var mı diye sorduğumda "Böyle bir şey yok," demiş idi.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 340]

Satvet Lütfi'nin ifadesi, 31 Ağustos

Satvet Lütfi Bey'in tekrar ahzolunan ifadesidir. 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

Enis Avni Bey ile sulh-ı münferid hakkında Bursa'da görüştüğünüz zaman mumaileyhin size karşı İtilâf zümre-i düveliyesinin bize ne gibi fevâid temin eyleyeceği hakkındaki sualine tamamîyet-i mülkiyemizin muhâfaza olunacağını va'd ettiklerini, diğer mesrûdatın mahrem olduğu beyanıyla izah etmemişsiniz. Bu bâbda bize izahat veriniz.

Aka Gündüz ile ihtimal böyle bir muhâvere geçmiştir. Geçen 330 Şubat'ında ve Çanakkale bombardımanından bir iki gün evvel Polis Müdür-i Umûmisi Bedri Beyefendi Müdüriyete gelerek kendilerini görmekliğimi telefonla bildirmişlerdi. Esnâ-yı ziyaretimde Sabahaddin Bey'in Yunanistan'dan göndermiş olduğu bir telgrafı acele

ile okudular. Bu telgrafta İtilâf hükûmetlerinin Türkiye ile barışmak istedikleri ve bunu Türkiye'nin kabulü takdirinde tamamîyet-i mülkiyemizin muhâfaza edileceği, temin edileceği bildiriliyordu. Telgrafta tasrih edilen diğer teklîfâtın neden ibaret olduğunu tamamıyla hatırlayamıyorum. Telgrafı okuduktan sonra Bedri Bey eski hayata rücu' etmeğimi evvelce beyan ettiğim vecihle söylemişlerdi.

Sabahaddin Bey'in Hükûmet-i Osmâniyeye vâki' olan müracaatı hep doğrudan doğruya telgrafla mı oluyordu?

Harbe dâhil olmazdan evvel yani Harb-i Umûmî ilan edilmişti fakat biz harbe girmemiştik. Bana bir mektup yazmış ve bundan derhâl Dâhiliye Nâzırı Talât Bey'i görerek mümkün olduğu kadar harbe girmekten tevakki etmelerini rica etmeğimi yazıyordu. Bundan mâ'adâ harbe girmek veya girmemek için kendisinden ne mektup ne telgraf aldım. Fakat Talât Beyefendi'yle İsmail Canbolat Bey Romanya'da bulundukları sırada yine harpten tevakki etmeleri mealinde bir telgraf çektiğini Romanya'dan avdetinde İsmail Canbolat Bey bendenize söylemişti.

Sferberlik esnasında ve ondan evvel Sabahaddin Bey'in vesâtiyle veya doğrudan doğruya şahsen tanımış olduğunuz İstanbul'da mukim İtilâf hükûmâtına mensup sefâretler erkânından tanıdığınız zevât var mı idi?

Fransız ve İngiliz sefâretinde Sabahaddin Bey ile birkaç zat görüşüyordu. Bizzat süferâ vaktiyle görüştüklerini biliyorum. Bendeniz bir iki kişiyi tanıyorum: Fransa Sefâretinde [s. 341] Başkâtip Mös-yö Lodo'yu tanırım.

Bunlarla olan münasebât ne derecede idi?

Harb-i Umûmî'nin zuhûru üzerine sefâret menşubîninden biri İttihâd ve Terakki Hükûmeti aleyhinde niçin çalışmadığımızı sorarak eğer çalışacak olursak bize muâvenette bulunacaklarını söyledi. Bunun üzerine İsmail Canbolat Bey vasıtasıyla Talât Beyefendi'den bir mülâkat talep ettim ve meseleyi kendilerine naklettim. Aynı zamanda bu husustaki kendi mülâhazat ve tasavvurâtımı da ilave ettim. Talât Beyefendi iki gün kadar düşüneceklerini ba'dehu bendenize cevap vereceklerini söylediler. Filvâki' iki gün sonra cevap verdiler fakat cevap[ta] kendilerinin de aynı fikirde olduklarını yalnız benim arz ettiğim şeklin muvâfık olmadığı anlaşılıyordu.

Bu teklife ne zaman ma'rûz kaldınız?

Biz harbe girmemiştik. Herhâlde İtilâf Sefârâtı burada idi. Harb-i Umûmî başlamış ve biz harbe girmemiştik.

Bu memur hangi sefârete mensup idi ve ismi ne idi?

Fransa Sefâretinden idi. İsmi ni hatırlayamıyorum.

Ne münasebetle sizinle mülâkat ederek size teklif etmiş ve açılmış idi?

İhtimal ki Mösyö Lodo'dur. Fakat kat'î olarak bilmiyorum.

Mösyö Lodo olması muhtemel olan zat ile ba'de'l-mükâleme Talât ve Canbolat beyefendilere müracaat ettiğinizi söylemişsiniz. Bu bâbdaki safâhat ve mükâlemâtı da izah ediniz.

Talât Beyefendi'ye [Fransa] Sefâretinden vukû' bulan bu teklifi kendi müsaadeleri olduğu takdirde kabul etmek muvâfık olacağını arz ettim. Harbe mümkün olduğu kadar geç dâhil olmak için gerek İtilâf gerekse İttifak manzume-i düveliyelerini oyalamak ve bu suretle harp biteceğine yakın galibiyeti tahakkuk edecek tarafı iltizam etmek, bunun için de İtilâf'ın bu teklifini kabul ederek onlara mümkün olduğu kadar ümit vermek ve bu suretle tazyiklerinden kurtulmak. Bunun için Hükûmet, İtilâf taraftarı bir cereyanın mevcudiyetini İtilâf hükûmetlerine ihsas edecek, aynı zamanda Hükûmet de İttifak tarafını oyalayacak. Zafer İtilâf'a teveccüh ettiği takdirde Talât Beyefendi ve rûfekâsının tayin edeceği bir şekilde ya Hükûmet-i hâzıra veya yeni bir hükûmet İtilâf'la beraber harbe girecek. (Bunun şeklinin tayini tamamıyla kendilerine yani Talât Beyefendi'ye ait olacaktı.) Aksi takdirde [s. 342] yani İttifak hükûmetlerinin galibiyeti tahakkuk ettiği takdirde Hükûmet, İttifak tarafına temâyül ederek harbe iştirak edecekti.

Harp ilanından sonra Mösyö Lodo'yu veya burada kalmış İtilâf sefâretleri erkân ve memurîninden kimseyi gördünüz mü? Görmedim.

Yukarıda İtilâf hükûmâtının Devlet-i Aliyye'ye vukû' bulan teklifâtını şurada ve burada işittim, demişsiniz. Ne yolda işittiniz ise söyleyiniz?

Harbe dâhil olduktan sonra Sabahaddin Bey'in Zat-ı Şahane'ye müracaat ederek İtilâf hükûmatıyla sulha rıza gösterdiğimiz takdirde İtilâf'ın Devlet-i Osmâniye'ye birçok menâfi' temin eyleyeceğini yazan, cümle kapitülasyonların ilgasına muvâfakat edeceklerini ve Sabahaddin Bey'in Hükûmetle uzlaşarak yakında İstanbul'a avdet

edeceği ve buna mümâsil birçok dedikodulardır.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 31 Ağustos

Yüzbaşı Nevzat Efendi'nin tekrar alınan ifadesidir. 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

Evvelki ifâdâtınızda arife günü Meserret Otelinden ayrıldıktan sonra Halis Efendi ile görüştüğünüzü ve tasavvur edilen işler hakkında kendisine kısmen malûmat verdiğinizi söylemiştiniz. Mumaileyh Halis Efendi filhakika arife günü sizinle görüşmüş olduğunu ifade etmekle beraber aranızda geçen muhâverenin evvelce ifade ettiğiniz şekil ve surete kısmen muhalif olduğunu ve ezcümle kendisine vâki' olan ihbârâtınızdan "Ahmet Rıza Bey Hükûmet aleyhine bir cemiyet teşkil ediyor ve bu cemiyete de i'timâd ettiğiniz adamlar da dâhil oluyor hat-ta Yakup Cemil Bey bile çağrılmış. Ne dersin"den ibaret olduğunu söylüyor. Filhakika siz Halis Efendi'ye Ahmet Rıza Bey'in bir cemiyet teşkil ettiğini [s. 343] bahsettiniz mi?

O gün bahsetmedim. Bilâhare bahsetmiştim ve bunu da bayramdan sonra işitmiş idim, Ahmet Rıza Bey'in bir cemiyet-i hafiye teşkil ettiğini. Teşvikiye Camii kurbunda Bağdat'tan berây-ı tebdil-i hava İstanbul'a gelmiş olan Yüzbaşı Doktor Hamdi Efendi'den işitmiştim. Hamdi Efendi bu sözü söylediği zaman Halis Efendi de beraber idi. Halis ifadesini şaşalamış karıştırmış.

Hamdi Efendi bu sözü nerede söyledi ve yanınızda başka kimse var mı idi?

Hamdi Efendi['nin] bu sözü nerede söylediğini hatırlayamıyorum. Fakat Halis Efendi biliyor. Yanımızda başka kimse yoktu.

Sizin eşyanız meyanında bir sepet sandık derûnunda dört muhtelif tüfek ve bir de Machine İnferral zuhur etmiş. Bu aleti nereden ve ne suretle aldınız ve neden dolayı nezdinde muhâfaza ediyordunuz?

Bu tüfeklerin birisi Schneider'dir. Bunu Derviş Bey, Halil Pa-

şa'nın yanından avdetinde getirip bana bırakmış idi. Diğer tüfekler de birçok tüfek alıp vermekten yani Teşkilat-ı Mahsûsadan kalmış tüfek olmalı. Machine İnferral, Halil Paşa'nındır. Bana bırakmış idi. Tüfeklerle beraber dolapta mahfuz bulunuyordu. Dolap içerisinde kalmış, unutulmuş idi.

Meserret Otelinde 8/5 numaralı odada bir bomba bulunmuş bu bomba kimindir?

Bu bomba benimdir. Yakup Cemil Bey'in söyledikleri sözlerden sonra kendisinden ayrılmak üzere abdesthâneye gittim. O meyanda telaşla acele olarak oradan savuştuğumdan ihtimal orada unutmuş idim. Bundan evvelki ifademde Meserret Otelinde bir bombam kalmış olduğunu söylemiştim. Ondan sonra da gidip alamadım.

(Nagant taklidi revolver irâe olunarak) Bu revolver kimindir?

Bilmiyorum.

(Gümüş saplı bir kamçı irâe olunarak) Bu kimin?

Bunu da bilmiyorum.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 344]

Âsitaneli Şerafettin'in ifadesi, 31 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Kasımpaşa'da Karanlık Çeşme'de 34 numaralı hânede mukim Beyoğlu'nda Kalyoncu Kulluğu'nda 35 numaralı birahâne sahibi 30 yaşında Âsitâneli Şerafettin bin Abidin'in zabtedilen ifadesidir. 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

Eczacı Vâsıf Efendi'yi tanıyor musunuz?

Evet, tanıyorum.

Ne münasebetle tanıyorsun?

Mahalleliyiz, semtliyiz. Tabii tanışırız.

Asker misin?

Askerim. Hâl-i hazırda Ayastefanos Zâyi Depo Taburunun 4'üncü Bölüğü efradındayım.

Bu Eczacı Vâsıf Efendi sana "İşler fena gidiyor. Yakup Cemil

Bey gelsin de bak nasıl düzelecek!” diye bundan üç dört ay evvel bir şeyler söylemiş. Nasıl oldu?

Kendisi Müdâfaa-i Milliye âzâsındandır. Fakat bana böyle şeylerden bahsetmedi.

Kasımpaşa Müdâfaa-i Milliye Reisi Sâdık Efendi’yi tanıyor musun?

Evet, tanıyorum.

Vâsıf Efendi Sâdık Efendi’ye böyle şeylerden bahsetmedi mi?

Benim yanımda böyle şeylerden bahis açılmadı. Binaenaleyh bilmiyorum.

İfadenizi imza ediniz.

İmza ederim. [s. 345]

Rizeli Ahmet’in ifadesi, 31 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Kasımpaşa’da Makaracı Sokağı’nda 7 numaralı hânede mutasarrıfen sakin Tophanede Tomtom Sokağı’nda 122 numaralı francala fırınında destgâhtar 29 yaşında Rizeli Ahmet bin Gül Ahmet’in zabtedilen ifadesidir. 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

Eczacı Vâsıf Efendi’yi tanıyor musun?

Evet, tanırım.

Ne vakitten beri?

Üç seneden beri.

Ne münasebetle?

Eczacı olduğu münasebetle gider otururuz.

Eczacı olmakla gidip oturmak lazım gelmez. Husûsî arkadaşınız mıdır?

Daima görüşürüz.

Vâsıf Efendi ile ne görüşüyorsunuz?

Beyoğlu’nda dostu varmış. Her daim ondan bahseder. Biz de tatlı tatlı dinleriz.

Vâsıf Efendi bekâr mıdır?

Evet.

Vasıf Efendi sana “İşler fena gidiyor. Hele Yakup Cemil gel-sin. Bak nasıl düzelteceğiz!” demedi mi?

Hayır, bana böyle mesele söylemedi.

Sâdık Efendi’yi tanıyor musun?

Tanıyorum.

Vâsıf, Sâdık Efendi’ye böyle bir şey söylemedi mi?

Hayır, böyle şeyler söylediğinden malûmatım yok.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 346]

Mehmet Fuat’ın ifadesi, 31 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Nişantaşı’da Raif Paşa Konağı’nda müste’ciren sakin Galata’da Ömer Âbid Hanı’nda ikinci katta 6-7-8 numaralı yazıhânede zahîre ticaretiyle müştegil Debreli 29 yaşında Mehmet Fuat Bey bin İsmail Hakkı Efendi’nin zab-tedilen ifadesidir. 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

Bükreş’te bulunduğunuz sırada Sapançalı Hakkı Bey orada mıydı?

Evet, orada idi.

Un üzerine muamele yaptığınızdan haberdar mısınız?

Evet haberdarım.

Hakkı Bey ne miktar un için mukavele etmiş ve unun fiyatı kaçtan kararlaştırılarak değirmencilere ne kadar para verilmiş?

Hatırımda kaldığına nazaran akd-i mukavele edilen un bin beş yüz vagondur. Fiyatına gelince pek esaslı bilmiyorsam da zannıma göre Romanya fabrikaları sendikasıdan yüz kilosu kırk iki veya kırk üç leye alınmış ve yine zannıma göre Harbiye Nezâretine kırk sekiz leyden hesap etmiştir. Fabrikatörlere verilen mebâliğin miktarına gelince Osmanlı Harbiye Nezâretinin Bükreş’te bankada yatırmış olduğu mebâliğden unları tesellüm ettikçe kendisiyle Sapançalı Hakkı Bey arasında müteâti mukavelenâmede mevzu fiyat üzerinden hesap edilerek tesviye edilir idi. Binaenaleyh ne miktar para verildiğini tespit etmek benim için kâbil değildir.

Değirmencilere Hakkı Bey tarafından tevdi edilen paranın

miktarını velev mesmûâta müstenid olsun tespit etmek sizce mümkün değil midir?

Hakkı Bey re'sen değirmencilere para vermez. Sendika teslimata mukâbil Hakkı Bey'den makbuz alır. Harbiye Nezâretinin Bükreş'te memuren bulundurduğu Kimyager Kaymakam Mustafa ve Yüzbaşı Halit beylerin emr-i taharrisiyle bankadan alınarak kendilerine verilir idi. Miktarına gelince Harbiye Nezâretinden bu bâbda kuyudâta müstenid malûmat-ı kat'îyesi olmak lazım gelir.

Hakkı Bey sendika ile mukavele ettiği unu kâmilten teslim etti mi?

Hayır, teslim etmedi. Hatırımda kaldığına nazaran sendikadan alabildiği un vagonlarının miktarı üç yüzü tecavüz etmez. O sıralarda Romanya Hükûmetinin ihracatı pek ziyade tas'ib eylediğini ve un fiyatlarının dahi [s. 347] ehemmiyetli bir surette tereffu' ettiğini gören sendika, bakiye kalan unları vermekten imtina etmiş idi. Ancak Sapançalı Hakkı Bey'in sendika ile teati etmiş olduğu mukavelenâme gayet esaslı ve Romanya Hükûmetince muteber olabilmesi için îcab eden bütün muameleler yapılmış olduğundan büsbütün işi atıp kesmemişti. Sendikaya ehemmiyetli miktarda un mubayaası için müracaat eden Alman ve İngiliz kumpanyalarına evveleminde Sapançalı Hakkı Bey'e bâ-mukavelenâme vermek mecburiyetinde bulunduğu unları teslim etmek îcab ettiğini ve bundan sonra kendilerine un verebileceğini, derhâl almak istedikleri takdirde piyasanın tereffu'undan dolayı hâsıl olan farkın ki -bu da hatırımda kaldığına nazaran bir milyon yüz bin leyden ibarettir- tesviye etmeleri cevabında bulundular. Buraya avdetimi müteakip oradaki vekil-i umûrum Yusuf Ziya Efendi'den aldığım bir mektupta Hakkı Bey'in işi hallederek bir milyon yüz bin leyi tahsil eylediğini bildiriyordu ve fakat bu paranın sendikadan mı Alman veyahut İngiliz kumpanyasından mı alındığını bilmiyorum. Esasen Hakkı Bey'in gayet sağlam olarak akdelediği mukavelenâmeye istinat ederek ikâme-i davaya teşebbüs etmesi sendikayı müşkül bir mevkide bırakmış ve sendika Almanlara Hakkı Bey'e sattığı fiyattan bir misli fazlasıyla satmak istediğinden Sefâret-i seniyye vasıtasıyla Hakkı Bey'le anlaşmalarını -yine Almanlara- tavsiye etmiştir. Bu bâbda Sefir Safa Bey'in birçok defalar gerek Hakkı Bey'le ve gerek Alman kumpanyasıyla görüştüğünü gerek kendisinden ve gerek Hakkı Bey'den işitmiş idim.

Bu bir milyon yüz bin ley ne farkıdır?

Benim bildiğime nazaran Sapançalı Hakkı Bey'in sendikadan mubayaa eylediği fiyat ile Harbiye Nezâretine sattığı fiyat arasındaki farktır.

Piyasa farkı değil midir?

Hayır, çünkü piyasa farkı olmuş olsa idi bu miktarın beş misli fazlası ziyade olması îcab ederdi. Çünkü evvelki fiyat kırk iki/kırk üç ley iken sonraları seksen leye çıkmış ve nitekim şimdi de -bir hafta evveli- yüz otuz leye bâliğ olmuş idi.

İfâdâtınızı imza ediniz.

Edeyim. [s. 348]

Karslı Şerif'in ifadesi, 31 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Kasımpaşa'da Cami-i Kebir'de Kasap Sokağı'nda 5 numaralı hânede sakin Kasımpaşa'da 9 numaralı dükkânda kuşakçılık eden Karslı 50 yaşında Şerif bin Kasım'ın ahzolunan ifadesidir. 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

Eczacı Vâsıf Efendi'yi tanır mısınız?

Mahallemizin muhtarıdır. Tanırım fakat konuşmam.

Bu Eczacı Vâsıf Efendi "İşler fena gidiyor. Yakup Cemil Bey gelsin de bak nasıl düzelecek!" diye bundan birkaç ay evvel bir şeyler söylemiş, nasıl oldu?

Benim bundan haberim yoktur.

Müdâfaa-i Milliye Reisi Sâdık Efendi'yi tanır mısınız?

Tanırım. Kendisiyle görüşmem.

Vâsıf Efendi, Sâdık Efendi'ye böyle şeylerden bahsetmiş.

Bilmiyorum.

İfadeni imza eyle.

Mühürlerim.

Eczacı Vasıf'ın ifadesi, 31 Ağustos

Evvelce ifadesi alınan Eczacı Vâsıf Efendi'nin tekrar alınan ifadesidir. 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

Bundan dört ay evvel siz yakında İttihâd ve Terakki Cemiyetinde bir inkılâb vâki' olacağından ve bunun Yakup Cemil Bey tarafından idare olunacağından bahsederek bazı ifşaatta bulunmuşsunuz. Bunu kimden duydunuz ve bu inkılâbı kimler yapacak idi? Bize izahat veriniz.

Epey müddet evvel böyle bir şey söylemiştim.

Ne zaman söylemiş idiniz?

Takrîben dört ay evvel söylemiştim.

Yukarıdaki sualde yazdığı vecihle izahat veriniz. Kimden işittiniz?

Fakat esas İttihâd ve Terakki Cemiyetinde inkılâb olacağını değil, kulüplerde bazı nâ-layık harekâta bulunanlar var; bunlar hakkında teşebbüsâta bulun[ul]acağını söyledim. [s. 349]

Siz hangi kulübe mukayyetsiniz?

Beyoğlu Kulübüne.

Bu teşebbüsâta bulunulacağını kimden duydunuz?

Beyoğlu Kulübünde arkadaşlar toplanıp kâtib-i mes'ûle müracaat edecektik. Bazı adamların kaydını terkîn ettirecektik.

Yakup Cemil Bey'in ismi neden geçiyor burada?

Bahriyeden mütekâit Kandilli'de ikâmet ve Galata'da Ömer Âbid Hanı'nda ikinci katta 18 numarada yazıhânesi bulunan Necati Efendi'yle her zaman iyi görüşüyor idik. "Bazı Kulüp mensubîni suiisti'mâlât yapıyorlar," diye mübâdele-i efkâr ediyorduk. Necati Efendi, "Harp zamanıdır. Merkez-i Umûmî âzâları ezcümle Yakup Cemil, Eyüp Sabri, Ömer Naci Bey burada yok; harptedirler. Ba'de'l-harp akdolunacak kongrede hepsi düzelir," dedi. Ben de bunu lakırdı sırası geldiği vakit Sâdık Bey'e söyledim.

Kulüpte suiisti'mâlât yapanlar kimler idi?

Pek çok kimseler, sonradan dâhil olanlar.

Sana ne bunların suiisti'mâlâtından?

Bunların meyanında bizi de tanıyorlar. İttihâd ve Terakki namına leke olarak gelip söylüyorlardı.

Kâtib-i mes'ûle bu işi açtınız mı?

Hayır.

Merkez-i Umûmîye ihbar ettiniz mi?

Hayır, yalnız Mıntıka Merkez Muâvini Sâdık Bey'e söyledim.

Böyle Kulüp dâhilinde ufak bir ihtilaftan dolayı îcab eden mercilere söylemeyip de muhârebe bittikten sonra şimdi burada bulunmayan Yakup Cemil Bey, Eyüp Sabri Bey ve vefat eden Ömer Naci Bey'e söylemekten ne çıkar?

Ben esasen Yakup Cemil Bey'i ne tanır ne de bilirim. [s. 350]

Şimdi kongre in'ikad etmeyecek mi imiş?

Harp bitinceye kadar kongre oluyor.

Bu teşekkül eden kongrelerde Yakup Cemil Bey ve Eyüp Sabri Bey burada olmamasından dolayı burada bulunanlar ıslahat yapamazlar mı idi?

Tabii yaparlar.

O hâlde Necati Bey'e demedin mi ki "Bu adamların gelmesine ve harbin bitmesine ne mahal var? Bunlar yaparlar," diye sormadın mı?

Sormadım.

İfadeni imza eyle.

İmza edeyim.

Gazneli Ubeydullah Efendi'nin ifadesi, 31 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Uzunçarşı Medresesinde mukim ve gündüzleri Nûr-ı Osmâniye Kulübünde bulunan Afganistan'ın Gazneli 74 yaşında Ubeydullah Efendi bin Abdülhamid'in ahzolan ifadesidir. 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

Size Çinli Hoca da diyorlar mı?

Hayır, *Kavm-i Cedid*ci derler.

Nûr-ı Osmâniye Kulübünde geceleri de oturur musunuz?

Otururum.

Yakup Cemil Bey'i tanır mısın?

Şahsen tanıımıyordum, sonra öğrendim.

Bir gece siz, Memduh Şevket Bey, Ali Bey otururken Yakup Cemil Bey gelmiş; hatırında mıdır?

Hatırımda. Bir gece geç vakit geldi. Ben aşağıya inerken odacılara sordum. “Yakup Cemil Bey’dir,” dediler. “Kafkasya cihetinde çok hizmet etmiştir,” dediler.

O gece bulunduğunuz müddetçe Yakup Cemil Bey, siz ve Ali Bey ve Memduh Şevket Bey arasında geçen musâhabatı beyan ediniz.

Ben ale’-d-devam oraya gidiyorum. Eş’âr-ı Arabiye ve husûsiyle makamât-ı harîriyyeden bahsediyordum. Şişmanca bir zat geldi. Ali Bey ve Memduh Şevket Bey ile konuşmaya başladı. Ben aşağıya indim. Musâhabalarında bulunmadım.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 351]

Âsitaneli Necati’nin ifadesi, 31 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Kandilli’de Göksu Caddesi’nde Ziya Nûri Bey’in hânesinde mukim Bahriye Nezâreti Levâzım Mümeyyizliğinden mütekâit, Galata’da Ömer Âbid Hanı’nda ikinci katta 18 numaralı yazıhânede un ticaretiyle meşgul Âsitâneli 32 yaşında Necati Bey bin Haşim Bey’in ahzolunan ifadesidir. 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

Eczacı Vâsıf Efendi’yi tanır mısınız?

Tanırım.

Hangi kulübe mensupsunuz?

Beyoğlu Kulübüne.

Beyoğlu Kulübündeki arkadaşların bazı harekâtından müşteki imişsiniz?

Ben Kandilli’ye gideli iki sene oluyor ve aralık taahhüdâtımı îfâ etmek için Bahriye Nezâretine gidip geldikçe bu adamları yekdiğerleriyle müşteki gördüm. Ve bazı münasebetsiz ufak tefek hadisâta muttali oldum ise de bu ailevi bir mesele olduğu için tafsilatından af buyurmanızı rica ederim.

Bunlardan dolayı kâtib-i mes'ûle şikâyet olunmuş mu?

Tarafımdan şikâyet olunmamıştır. Fakat her dedikodu yapana oraya müracaat etmesini ihtar ettim.

Vâsıf Efendi de bu yolda size bazı şikâyetler serdetti mi?

Zaman çokça mürur ettiğinden madde tayin edemem. Fakat ondan da çok şikâyetler duydum.

Kendisine ne dediniz?

Kendisine kâtib-i mes'ûle şikâyet etmesini söyledim.

“Harp bittikten sonra kongre olacak, şimdi harpte bulunan Yakup Cemil Bey, Eyüp Sabri Bey, merhum Ömer Naci Bey için dahi gelecekler ve ahvâli inkılâb yaparak tashih edecekler,” dediniz mi?

Böyle bir şey demedim ve böyle şeyden malûmatım, fikrim lâhik olsa idi Vâsıf Bey kıratında bir adama söylemezdim. Çünkü Vâsıf Bey'in Cemiyete duhûlüne en ziyade taaccüb eden benim ve o zamanki fırka-i muhalefeye hafiyelik yaparak Cemiyete dâhil olduğu için benim bu misüllü mühim ve aslı olmayan teşebbüsâtın o gibi adamı haberdar edemeyeceğim gayet tabiidir ve alelhusus bu esâmîden hiçbirisi ve bu, müddet-i ömrümde bir defa Vâsıf Bey'in karşısında bahis olmamıştır. Yalnız Yakup Cemil Bey ile beraber benim Kafkas Seferi'ne iştirakimi bilir.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 352]

Âsitaneli Necati'nin Eczacı Vasıf ile muvaceheleri, 31 Ağustos

Necati Bey ile Vâsıf Efendi'nin icra kılınan muvâceheleridir. 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

Vâsıf Efendi; ifadeni söyle, Necati Bey dinlesin. İfadeni okuduk. Doğru ise tasdik et değil ise izah et?

Evet, dinledim. İfadem doğrudur.

Necati Bey; ifadesini dinlediniz, ne diyeceksiniz?

Ben Cemiyetçi olduğumu inkâr etmem ve Cemiyet içinde zuhûra gelen her fenalığın yalnız kongrede halledilmesi elzem olduğuna

iman edenlerdenim. Fakat Vâsıf Bey'in bu söylediği eşhası ben kendilerine hiçbir vakit ta'dâd etmedim. Fakat her müşkülün merci-i halli kongre olduğunu anlattım. Dedikodulara nihayet verilmesini bu suretle kendilerinden rica ettim.

Vâsıf Efendi; dinledin. "İsimleri ta'dâd etmedim," diyor.

İhtimal ta'dâd etmemiştir. Arada mürur-ı zaman var.

Siz Yakup Cemil Bey ile beraber bulundunuz mu Necati Efendi?

Evet, bulundum. Ardahan Seferi'nde.

Ne zaman İstanbul'a avdet ettiniz?

Kendilerinden bir ay sonra ki geçen sene martında geldim.

Yakup Cemil Bey ile Van Cenûp Müfrezesinde ve Irak dârü'l-harekâtında bulundunuz mu?

Hayır.

Yakup Cemil Bey'in Ardahan Harekâtı'na ne sıfatla iştirak etmişsiniz?

Gönüllü mülâzım sıfatıyla iştirak ettim.

Yakup Cemil Bey bu defa avdet ettiği zaman kendisiyle görüştünüz mü?

Hayır.

Yakup Cemil Bey ile son mülâkat tarihini tespit ediniz?

Ardahan işgaline tesadüf eden senenin Kânunusâni ayında Ardahan'ı'ta görüştük. Ondan sonra Yakup Cemil Bey ile görüşmedim. Mamafih burada görüşmek için çok aradım, bulamadım.

Avdetini işitmiş mi idiniz?

Zaten kendileri bendenizden bir ay evvel gelmişler idi. Kendilerini aradığım vakit çiftliğinde olduklarını haber aldım. Sonra Van havâli-i cenûbiyesine gitti. Ondan sonra da görüşmedim.

İfâdâtınızı imza ediniz.

İmza edelim. [s. 353]

Satvet Lütü'nin ifadesi, 31 Ağustos

Berây-ı istizâh celbedilen Fatih'te Kâtip Muslihiddin Mahalle-si'nde Akarca Sokağı'nda 42 numaralı hânede sakin İnzibat askeri sivil memurlarından Âsitâneli 36 yaşında Hacı Rıza Efendi

bin Hacı Ali Efendi'nin ahzolunan ifadesidir. 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

Kasımpaşa Müdâfaa-i Milliye Şubesi Reisi Sâdık Efendi size gayet mühim bir şey haber vermişler ve siz de onu alaka-i resmîyeniz itibarıyla ol zaman İnzibat Bölüğü Kumandanlığında bulunan Nevzat Bey'e ilâm etmişsiniz. Nasıl olduysa anlat?

Bundan tahminen bir buçuk iki ay mukaddem Sâdık Bey bana rast gelerek Kasımpaşa'da Hükûmet-i hâzıra aleyhinde ifrat derecede propaganda yapan beş on kişiden bahsetti. Yine Kasımpaşa'da Turan Eczahânesi sahibi Vâsıf Bey isminde birisi Sâdık Bey'e Hükûmet aleyhinde bulunarak Merkez-i Umûmî Kâtib-i mes'ûlü Kemal Bey ve Dâhiliye Nâzırı Talât Bey aleyhinde bulunarak yapmış oldukları fenalıkları yakın zamanda hesap soracaklarını ve bunların epey bir kalabalık bulunduklarını ve Bahriye zâbitânından da bu gruba iştirak eden pek çok olduğunu ve Lazistan Mebusu Sûdî Bey ve Sûdî Bey'in yanında çalışan Kasımpaşalı Gözlüklü Necati nam şahsın da bu meseleye dâhil bulunduklarını hatta yakın zamanda Yakup Cemil Bey'in gelmesini beklediklerini ve o geldikten sonra "Bak ne yapacağız, görürsün; sen gel bize iltihak et. Etmediğin takdirde âtîde kendini kurtaramazsın," diyerek tehdidâtta bulunduğunu hatta "Sen şimdi gider, Cemiyetine gider malûmat verirsin. Kimseden korkumuz yok!" gibi sözlerde bulunduğunu ve bunların yanlarında birtakım sabıkalı kimsenin de bulunduklarını söyledi. Ben de o gün hemen merkeze gelerek Bölük Kumandanı'nın odasından baktığımda Bölük Kumandanı'nın yanında iki zâbit oturuyordu. Kimler olduğunu tanımıyorum. Bunların yanında böyle bir mesele söylenemez idi. Nevzat Bey'i odasından dışarıya çağırarak karşıdaki hizmetçilerin odasına girip, orada bulunan hizmetçiye dışarıya çıkararak mesele[yi] burada beyan ettiğim gibi anlattım. Kendisi şöyle hayretle dinlediklerinden sonra "'Yakup Cemil Bey gelsin,' demişler. Hâlbuki Yakup Cemil Bey dört aydır burada. Sûdî, bunlar serseri deli heriflerdir. Bunlar bir herze [s. 354] isteseler bile ehemmiyeti yok. Lakin Yakup Cemil Bey'den ummam [ki] bunlara iştirak et-sin," dedi. "Peki, kardeşim teşekkür ederim. Ben lazım gelenlere malûmat veririm," dedi. Ben de dışarıya çıktım. Malûmatım bundan ibarettir.

Nevzat Bey sana bu işin nihayetini takip etmek için emir vermedi mi?

Hayır.

İfadeni imza eyle.

İmza edeyim.

Tahniyeci Hakkı'nın ifadesi, 31 Ağustos

Tahniyeden Hakkı Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

Sapancalı Hakkı Bey size Yakup Cemil Bey'in bu harekâtından dolayı kendisini men' etmeye çalıştığını ne gün söylemişti?

Ramazanın yirmi dokuzuncu günü zevâlî saat onda veya onu çeyrek geçe Meserret Otelinin kâtip odasında Yenişehirli Haydar Bey'in muvâcehesinde benim kendisine olan müracaatım üzerine söylediği gibi ertesi günü Mirgün'deki yalısında Yüzbaşı Şükrü Bey'in huzurunda ve yine benim Yakup Cemil'in fikrinden feragat ettirilmesi için kendisine vukü' bulan müracaatımı söylediği gibi ramazanın yirmi dokuzuncu günü saat on iki sularında Meserret'ten ayrıldıktan sonra keyfiyeti Harbiye Nâzırı Paşa Hazretlerine de söylediğini söyledi.

Keyfiyeti Harbiye Nâzırı Paşa Hazretlerine ne gün ve ne saatte söylemiş oluyor? Tavzih ediniz.

Ramazanın yirmi dokuzuncu günü on ikiden sonra haber vermiş olacak ki bayramın birinci günü yalısında Şükrü Bey'in huzurunda söyledi.

Yakup Cemil Bey'in teşebbüsâtından Sapancalı Hakkı Bey veya siz hanginiz daha evvel haberdar olmuştunuz?

Ben ramazanın yirmi sekizinci günü (Cumartesi) saat dört buçukta Meserret'e gelmiştim. Tahminen bir veya bir buçuk saat sonra yani Meserret'ten ayrılmadan on-on iki dakika kadar evvel Yakup Cemil Bey'in bugün mevzubahis olan teşebbüsünden haberdar oldum. Bu teşebbüsten haberdar olmadan evvel de Yakup Cemil Bey ile konuşmuş idik. Fakat ifade-i ibtidâiyemde arz ettiğim vecihle bu konuşmalar sırf Teşkilat-ı Mahsûsa mesâili üzerine idi. Sapancalı

Hakkı'nın meseleden ne vakit haberdar olduğunu bilmem. Yalnız ramazanın yirmi dokuzuncu günü Sapançalı saat on sularında telefonla [s. 355] Yakup Cemil'i arıyordu. Ben kahvede idim. Meserret Otelcisi Mustafa çağırıldı. "Sapançalı Hakkı telefondadır," dedi. Telefonu aldım ve kendisine sordum. "Yakup Cemil'i aradığını" söyledi. "Yakup Cemil'e haber gönderdik, gelmedi," [dedi.] Ne istediğini sordum. Bana aynen şu tabirle "Yakup Cemil'e söyle, o iş olmaz," dedi ve ben kendisine Yakup'un teskin edilmesi için mutlaka kendisinin gelmesini söyledim. Kalktı, geldi. Bu hâle nazaran Sapançalı teklif-i vâki'den benden evvel haberdar olmuştur, zannederim.

Sapançalı'nın "Yakup'a söyle, o iş olmaz," demiş olmasından Sapançalı Hakkı Bey'in bir teklifi reddettiğini mi anlıyorsunuz? Veyahut alelittlak reyini mi dermeyan ettiğini anlıyorsunuz?

Evvel âhir Sapançalı Hakkı'nın teklifine taraftar değil idi. Sapançalı'nın bu iş olmaz demesiyle ne murat ettiğini tabii ki bilemem.

Sapançalı Hakkı Bey size Yakup Cemil Bey'in teşebüsâtından vazgeçirmek için "Mümtaz'ı telgrafla davet ediyorum," demiş mi idi?

Telefonda Mümtaz'a haber gönderdiğini zannederim ki söylemişti. Fakat telgraftan haberim yok.

Bunu ne gün söylemişti?

Ramazanın yirmi dokuzuncu günü.

Yakup Cemil Bey'in Hüsrev Sami Bey'i telgrafla çağırduğundan haberiniz var mı idi?

Evet. Meserret'ten çıkmadan evvel Hüsrev Sami Bey'e hitaben birisi bir telgraf çekmek üzere (Fehmi Efendi olacak) aşağıda kâti-bin odasına geldi. Hatta mürekkebin kurutmadığı için telgraf bozulmuştu. Bana telgrafın tekrar yazılmasını söyledi ve ben de yazdım. Yalnız telgraftaki imza Yakup Cemil değil Sapançalı Hakkı'nındır.

Bu telgraf mealini bize söyleyin.

Hüsrev Sami'nin İstanbul'a gelmesi mealinde idi.

Şu telgrafın şu meali tarz-ı mükâlemâtтан mütezâd olmaktadır. Ama ibare itibarıyla "Hemen İstanbul'a gel, acele gel, [s. 356] şunun için gel," gibi birkaç kelime olsun hatırdakalmak ve tahriri zarurî bulunmak itibarıyla hatırlatın.

Biraz başım ağrıyor. Münderecâtını hatırlayacağım. Sonra söyle-

rim. Telgrafı yazılmış olarak Fehmi getirmiş idi. Hatta benden aldığı üç lirayı da kendisine vermiştim.

Yukarıdan Fehmi Efendi'nin getirdiği telgraf kimin yazısı idi? Yazıya dikkat etmedim. Fakat imza Sapançalı Hakkı'nın idi.

Bu birinci telgrafnâme yazısının bozulmasına rağmen münderecâtı ikinci defa sizin tarafınızdan yazılan telgrafnâmeye muvâfık mı idi?

Motamot yazdım.

İmzayı Sapançalı Hakkı mı yaptı?

Hayır. İmzayı ben yazdım ve "Hakkı Sapançalı" dedim.

Bu Hüsrev Sami Bey'in davet olunacağından evvelce haberdar mı idiniz?

Hayır, haberdar değildim. Fakat tahminim Hüsrev'in telgrafla daveti bu mesele üzerinedir. Çünkü Hüsrev, Esnaf Cemiyeti namına İzmir'de mubâyaâtta idi.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Tahniyecî Hakkı, İnzibat Memuru Nail ve Ziya Bey'in muvaceheleri, 31 Ağustos

Tahniyeden Hakkı Bey ile İnzibat Memuru Nail, Ziya'nın muvaceheleridir. 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

Hakkı Bey şimdi irâe ettiğimiz İnzibat askeri memurlarından Nail ve Ziya efendiler, Meserret civarında gördüğünüz memurlar mıdır?

Bunlar değildir.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 357]

Vasıf Efendi'nin maznûniyeti ve tevkîfi hakkındaki mütâlaaları istifsar olunur. 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

Tarz-ı cereyan-ı tahkikata nazar[an] fi'l-i vâhi'de müşâreketi anlaşılan Vasıf Efendi'nin maznûnen icra-yı isticvâbıyla beraber halkında tevliif

müzekkeresi tastiri lazım geleceği müttâlaasıyla iade kılınır. 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

Mahiyet-i cürme nazaran Vâsıf'ın mevkûfen intâc-ı tahkikatı lüzumuna müttefikan karar verildi. 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

Tasdik olunur. 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916]. [s. 358]

Tahniyeci Hakkı'nın ifadesi, 31 Ağustos

Tahniyeden Hakkı Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

Ramazanın [yirmi] sekizinci günü kimler var idi, yirmi dokuzuncu günü kimler var idi?

Yirmi sekizinci gün ben geldiğim vakit dördüncü dairenin bir numarasında Yüzbaşı Ahmet Maçka, Yüzbaşı Nevzat, Mülâzım-ı Evvel Murat, Yenişehirli Haydar ve Yakup Cemil Bey vardı. Ertesi günü Sapancalı Hakkı, Yenişehirli Haydar, Yakup Cemil ve Yakup Cemil Bey'in adamlarından Üsküplü Dede'nin Mehmet, Rahmanlılı Selim, Fehmi aşağıda Meserret kapısında Yahya Kapudan ve simasını tanıyabileceğim ismini bilemediği sarı simalı biri var idi. Bunlardan gayrı ben Meserret Otelinde kimseyi görmedim.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Doktor Safvet Nezihî'nin ifadesi, 31 Ağustos

Doktor Safvet Efendi'nin tekrar alınan ifadesidir. 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

Evrâkının arasında on bir isimden ibaret bir pusula var. Bu nedir?

Bu sefer müstakil fırka teşekkül ettiği vakit çizme it'âsı için Levâzım Dairesindeki muameleyi ben takip ettim. Yirmi çift kadar

çizme alınmak üzere Beykoz'a gittim. Beş altı tanesinin ölçüsünü verdim. Bu ölçü verdiklerimin isimlerini yazdım. Unutmayayım diye bu pusulaya yazdım.

Burada kumandan bey yerine yazılan kimdir?

Yakup Bey'dir.

Diğerlerini de söyle?

Doktor Safvet benim, Selim takım zâbitidir, Fehmi telgraf bölük kumandanı, Yahya takım zâbiti, Hasan takım zâbiti, diğer Hüseyin de takım zâbitidir. Mehmet de takım zâbiti, Nihat ve Hamdi takım zâbitleridir.

İfadeni imza eyle.

İmza edeyim. [s. 359]

Tahniyeci Hakkı'nın İnzibat Memuru Refet ile muvaceheleri, 1 Eylül

İbrahim Hakkı Bey ile İnzibat memurlarından 40 numaralı Refet'in muvâceheleridir. 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916].

Hakkı Bey; İrae ettiğiniz Refet bu mudur?

Hayır, bu değildir.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edelim.

Doktor Yüzbaşı Hamdi'nin ifadesi, 1 Eylül

Berây-ı istizâh celbedilen Nişantaşı'nda Bostan Sokağı'nda bilâ-numara hânede mukim Irak Süvari Livası tabibi olup berây-ı tebdil-i hava gelmiş olan Doktor Yüzbaşı Âsitâneli 33 yaşında Mustafa Hamdi Efendi bin İsmail Zühtü Efendi'nin ahzolanan ifadesidir. 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916].

Yüzbaşı Halis Efendi'yi tanır mısınız?

Seferberlikten evvel Rus casuslarının takibine memur idim. Halil Paşa'nın Merkez Kumandanlığı zamanında gelir giderdim. Oradan tanıyorum.

Evvelce İnzibat Bölüğü ve şimdi Maiyet-i Seniyye Bölük Kumandanı Nevzat Bey'i tanır mısınız?

Tanırım.

Bu iki zat ile en son mülâkatınız ne zamandır?

Bundan yirmi gün evvel olacaktır.

Nerede konuştunuz?

Hâneme gelmişler idi.

Aranızda geçen mükâlemâtı beyan ediniz.

Halis Efendi, Fatih'te bir aile bulmuş; Nevzat Bey'i teehhül ettirecek idi. Nevzat Bey bu teehhül meselesini bana söylemiş idi. Nişantaşı'nda Hamdi Paşa ailesinden birisini bulmuş idim. Buna dair görüştük. Bu mükâlemeden sonra ortalıkta bir soğukluk görünür. "Halil Paşa'nın eski takipçisi, senin pratiğin vardır, sen ne işitiyorsunuz?" diye Nevzat Bey sordu. Ben de cevaben "Halil Paşa gününde elimde bir meblağ ve program var idi. Onunla gezer malûmat alabilirdim. Hâlbuki bugün maaşım ancak kendimi idare eder. Bunun için hiçbir yerde gezemiyorum ve malûmat alamıyorum," dedim. "O hâlde seni bir münasip zamanda Seyfeddin Bey'e arz edelim de yeni teşekkül eden Heyet-i Tahkikiye-i Husûsiyede istihdam etsin," dedi. Her görüşüşte bu tekrerr olurdu. [s. 360] Ben de kendilerine "Ne sizin takdim edeceğiniz var ne de benim iş göreceğim var," dedim.

Nevzat Bey'e bir cemiyet-i hafiye teşkil edildiğine dair bir şey söylediniz mi?

Nevzat Bey bir buçuk ay mukaddem "Ahmet Rıza partisi teşekkül ediyormuş. Bu muhalif parti imiş," diye kendisi söyledi. Bunun hakkında sonradan kendisine tesadüf ettiğimde "Böyle bir muhalif parti teşkil olunuyormuş da ben de Hükûmetin muhalifi bulunanları karşılamak üzere vazife görmek istiyordum" [dedim.] Nevzat Bey de "Takdim edeceğim, îcab edene söyleyeceğim," dedi. Kendim bizzat Vasfi Bey'e müracaat ettim. Nevzat Bey'e "Seni de kefil gösterdim," dedim. Nevzat Bey de "Daha iyi, seni bana sorsunlar," dedi.

Vasfi Bey kimdir?

Başkumandanlık Karargâhında binbaşdır.

Bu işi takibe memur ettiler mi?

Ben bu işi söylemedim. Yalnız evvelce casus takibatında bulundum. Şimdi de böyle bir şeyler işitiyorum. Lüzum varsa “Boş oturuyorum, beni de istihdam ediniz,” demiştim. Vasfi Bey de “Peki, Seyfi Bey’e söylerim,” dedi.

Hâlbuki bu Ahmet Rıza partisini Nevzat Bey’e sizin ihbar ettiğinizi söylüyor.

Bu meseleyi ilk evvela kendisi bana söyledi. Halis Efendi de hazır idi. Yoksa ben kendisine bunu ihbar etmedim. Yalnız bunu kendisi söyledikten sonra takibat icra edilmediğini kendisine bir iki kere söyledim. İhtimal bunu o suretle söylemiş.

Nevzat Bey bu Ahmet Rıza Bey partisi hakkında size ne vakit malûmat vermiş idi?

Ramazanda olsa gerek. Tarihi hatırlayamıyorum.

Bu partinin ne surette teşekkül ettiğini ve kimler mevcut olduğunu izah etti mi?

Hayır ve kimler olduğunu da söylemedi.

Bu partide Yakup Cemil Bey de dâhil olduğuna dair bir şey işittiniz mi?

Hiç söylemedi. Ben bu iş takip edilmesi için ben kendisine sorduğum vakit “Takip için siz bulunuz,” dedi. Ben ise “Halil Paşa zamanında bir iş takip olunduğu [s. 361] zaman bir program verilir ve masârifât verilir. Hâlbuki böyle bir şey olmadığı için nasıl takip olunur?” dedim. Sonra kendisi “Seni Yakup Cemil Bey’e takdim edelim de seni o takip ettirsin. Onda para var, o verir,” demiş idi. Kadir Gecesi’nde veya evvel idi. Bunu söyledi. Bayramın üçüncü günü idi. Galiba ben buraya geldim, Nevzat Bey’i buldum. “Ne yaptınız işi?” dedim. “Yakup Cemil Bey’i bulamadık, yapamadık,” dedi. “Şimdilik sabret,” dedi.

Siz Yakup Cemil Bey’i evvelden tanır mısınız?

325 senesinde Yakup Cemil Bey Kanun mülâzımı idi. O vakit gördüm. “Yakup Cemil budur,” dediler. Seferberlikten evvel bir gece de Merkez Kumandan-ı sâbık Halil Bey’in Beşiktaş’taki hânesinde, Halil Bey’in yanında gördüm. O günden bugüne kadar hiçbir yerde yüzünü bile görmedim.

Nevzat Bey ile bu mükâlemât cereyan ettiği zaman Nevzat Bey Bölük kumandanı mı idi? İnfakak etmiş mi idi?

İnzibat Bölük Kumandanı idi.

Böyle Ahmet Rıza Bey gibi ehemmiyetli bir şahsiyet şu suretle mühim bir harekete mütecâsir olduğu zannolunur da Nevzat Bey salâhiyet-i resmiyesi itibarıyla bunu hükûmet-i askeriye reisi olan Merkez Kumandanlığına ihbar ve hiç olmazsa kendi mevki'inin bahşettiği salâhiyet dairesinde icra-yı takibatı ihtiyar etmesi lazım gelirken size karşı mütereddit bulunmakla beraber Yakup Cemil Bey'in parası vardır diye mumaileyhin böyle husûsâtta mevki-i resmîsi olmamasına rağmen takibatı atf ve tahmil etmesinden ne anladınız?

Demek ki Nevzat Bey'in Merkez Kumandanlığından ziyade Yakup Cemil Bey'e merbut bulunduğu anlaşılıyor.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 362]

Yüzbaşı Halis'in ifadesi, 1 Eylül

Yüzbaşı Halis Efendi'nin tekrar alınan ifadesidir. 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916].

Evvelce istintâknâmenin 301-306'ıncı sahifesine kadar yazılmış olan ifâdâtınızı okuduk. Bu ifadenizde ilave ve tayyedi-lecek kısım var ise söyle.

Dinledim. İfade-i evveliyemi tasdik ederim.

Ahmet Rıza Bey'in bir grup teşkil etmekte olduğuna dair olan beyanat-ı sâbikanızı Hamdi Efendi'den mi işittiniz, Nevzat Efendi'den mi işittiniz? Bunu biraz daha izahat veriniz.

Bu sözü Nevzat Bey'den işittim ve kendisi ihtimal ki hatırlayamadığım bir günde "Yüzbaşı Doktor Hamdi buradadır. Onu buldurup söyleyelim de bu meselenin aslını takip etsin ve Merkez Kumandanı'na da takdim edeyim de kendisine bu işi versin," dedi. Ve Hamdi Efendi'ye benim yanımda bu işi söyledi. "Pekâlâ bana emir verirlerse ben de takip ederim," dedi. Çünkü Hamdi Efendi, Halil Bey'in Merkez Kumandanlığı zamanında bu gibi takiplere memur idi.

Hamdi Efendi, Nevzat Bey'den bu işi takip edilmek için "Bir program tertibi ve masârîfât verilmek îcab eder," demesi üze-

rine “Seni Yakup Cemil Bey’e takdim edelim de onda para vardır. Ona söyleyelim de bu işi o takip ettirsin,” demiş olduğunu hikâye ediyor. Böyle midir?

Evet, böyledir. “Ya Yakup Cemil Bey’e veyahut Merkez Kumandanı Bey’e veyahut başka bir yerden seni takibe memur edilmek için söylerim,” dedi.

Hamdi Efendi, Nevzat Bey’in yalnız Yakup Cemil Bey’i söylediğini, Merkez Kumandanlığı[nı] karıştırmadığını söylüyor.

Benim hatırıma gelen en ziyade Yakup Cemil Bey’den bahsetti. Muhâvere arasında Merkez Kumandanlığını da karıştırdı gibi geliyor.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 363]

Yüzbaşı Nevzat, Yüzbaşı Halis ve Doktor Yüzbaşı Hamdi’nin Muvaceheleri, 1 Eylül

Nevzat, Halis, Hamdi efendilerin icra kılınan muvâceheleridir. 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916].

Hamdi Bey’in ifadesini okuyoruz, dinleyiniz. Nevzat Bey; ne diyorsunuz?

İhtimal ki benden işitti. Çünkü Hamdi Efendi kestiriyor. Ben öyle biliyorum ki Hamdi Efendi bana söyledi. Ben Hamdi Efendi’nin söylediğine kâniim ve Hamdi Efendi, bunu Beyoğlu’nda bir apartmanda görüşüp biriyle istihbar eder, bana gelir söyler idi.

Hamdi Bey; ne diyeceksiniz?

Beyoğlu’nda apartmanda böyle bir şey işitmedim. İfâdâtım doğrudur.

Nevzat Bey; Halis Efendi’nin ifadesini okuyoruz. Dinleyin.

Asıl Merkez Kumandanlığına yukarıda geçen ifademdeki husûsâtı malûmat vermiş idim. İhtimal bu muhâvere arasında Ahmet Rıza Bey meselesi de geçmiştir ki Halis Efendi’ye bu Yakup Cemil Bey meselesini ihbar ettikten sonra kendisiyle görüşür idim. Ben yalnız Halis Efendi’ye “Gizli olarak burada herhâlde bir şey yapacaklar, merkezi iki kısım gibi gördüm. İşittiğimiz Ahmet Rıza Bey

de Millî Meşrutiyet Fırkası namıyla bir fırkanın riyâsetinde olarak böyle bir fırkanın mevcut bulunduğunu işittik. Bunlar çarpışarak yani iki kısım olarak Merkez-i Umûmînin çarpışmalarına bunlar sebep olarak geçmesin,” mealinde Halis Efendi’ye söyledim ve Hamdi Efendi’nin dahi bundan malûmatı vardır ve kendisiyle de bu yolda görüşerek Millî Meşrutiyet Fırkası kelimâtını ilk defa Hamdi Efendi’den işittim.

Hamdi Efendi; dinlediniz.

Bana Millî Meşrutiyet Fırkasından bahsetmedi. Ben de Nevzat Bey’e böyle bir şey söylemedim.

Halis Efendi; Siz Nevzat Bey’den bunları işittiniz mi?

Ahmet Rıza Bey partisinin Millî Meşrutiyet Fırkası namına olduğunu, ben bunu Nevzat Bey’den işittim. Fakat Yakup Cemil Bey meselesinden evvel idi ve Nevzat Bey lakırdıyı söylediği zaman meseleyi kapalı olarak söyler idi. Hamdi Efendi bu sözü Nevzat Bey’e söylemedi.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edelim. [s. 364]

Yüzbaşı Nevzat’ın ifadesi, 1 Eylül

Yüzbaşı Nevzat Efendi’nin tekrar alınan ifadesidir. 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916].

Ahmet Rıza Bey’in Millî Meşrutiyet Fırkası namıyla teşkil ettiği fırka hakkında biraz izahat veriniz.

Bundan tafsilen malûmatım yok. Bunu Hamdi Bey’den işittiğimi biliyorum. Hatta bunu Mümtaz Bey’e de söyledim. Mümtaz Bey’in de bundan malûmatı olduğunu zannediyorum.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Sapancalı Hakkı'nın ifadesi, 1 Eylül

Sapancalı Hakkı Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916].

Harbiye Nâzırı Paşa Hazretlerini Yakup Cemil Bey'in teşebbüsâtından ne günü, saat kaçta, nerede ve ne suretle haberdar ettiniz?

Paşa'yı ben aile reisi olmak sıfatıyla cumartesi günü akşamı evine gittim. İçimizden bir arkadaşımızın ki Yakup Cemil'in evvelce ifademde beyan ettiğim vecihle hikâyeyi anlattım. Cevaben "Anlaşılan bu böyle yalnız ötede beride kalmıyor. Belki başkaları tarafından böyle kendisine telkinâtta bulunuluyor. Mümtaz'ı da çağır da bunu çağırarak birlikte nasihat edin," dedi ve biz de hakikaten yukarıda söylediğim gibi nasihatte bulunduk.

Bu cumartesi akşamı demek bu sene ramazanın yirmi dokuz olmasına göre ramazanın yirmi sekizinci günü demektir. Binâberin Yakup Cemil Bey'in teşebbüsâtından siz ne zaman haberdar olmuştunuz?

Cumartesi günü sabahleyin yukarıda anlattığım gibi Abdullah Efendi Lokantasına beni çağırılmış idi. Orada muttali olmuştum.

Harbiye Nâzırı Paşa Hazretlerine yukarıda söylediğiniz gibi sulh-ı münferidden ve bunu vükelâya tefhim ederek neticeten Enver Paşa'nın muhalif kalarak anında yalnız kalarak onu da ortadan kaldıracaklarını da söylemiş mi idiniz?

Söyledim. [s. 365]

Şimendifer ile azimet edeceğiniz sırada trenden indirilmişsiniz. Sebeb-i azimetiniz ve niçin indirildiniz?

Berây-ı ticaret Viyana tarikiyle Hollanda'ya gitmek üzere bütün mu'âmelât-ı resmiyeyi ikmâl ederek istasyona gittim. Trenin hareketine beş dakika kala sivil bir zâbita memuru tarafından şimdi Maliye Nâzırı vekilini görmeden gitmemekliğim emir olunmuş ve şayet gitmeye kalkarsam indirileceğimi beyan etti. Telefonla Nâzır Bey'i aramamı memur efendiden müsaade etmesini rica ettim, kabul etti. Telefonla Nâzır Bey'i aradım, bulamadım. Memurun emriyle kaldım ve derhâl Maliye Nezâretinde Nâzır Bey'i buldum. Sebeb-i tehirimi sordum. "O meseleyi halletmek için," dedi. Ben

de cevaben “Afvedersiniz, o mesele için memurlarınız vasıtasıyla beni kemal-i hakaretle indirmeye hakkınız yoktur,” dedim. Cevaben “Yanlışlık olmuştur,” dedi ve “Müsteşar bey ile o meseleyi hallediniz,” dedi. Müsteşar beyin odasına gittik. Müsteşar bey meselenin ne türlü hallolunacağını bilmediğini [söyleyip] hukuk müşavirini celbetti, meseleyi ondan sordu. O da Nâzır Bey’in sulhan hallini emrettiğini söyledi. Ben de müsteşar beye “Nâzır Bey’e sorunuz, istediği miktar nedir ve ne gibi şerâitle bitirmek istiyor?” dedim. Telefonla Nâzır Bey’den sordular. “Zat-ı âlî niz emir buyurmuşsunuz; sulhan halli için ne gibi bir şeyle halledeceğiz?” dedi. Cevaben Nâzır Bey de “Bütün eski söylediklerinden vazgeçtiğini ve iki bin frank teminatı vermesinden başka bir şey tanımayacağını” söyledi. Ve “kendisinin gitmesi için de Enver Paşa Hazretleriyle görüşmemi” söylediğini Müsteşar Bey ifade etti. Ben de cevaben “Pekâlâ, Nâzır Paşa Hazretlerini görürüm,” dedim. Ertesi günü Nâzır Paşa Hazretlerini gördüm. Yapılan şu muameleleri anlattım. Tabii müteessif idim. Kendisinden rica ettim. “Burada kalmam muvâfık olmayacaktır. Her ne sebepten ise bu beyler benim fenalığımı istiyorlar. Belki de yegâne servetim olan namusumu da [s. 366] alacaklar. Onun için ben gideyim,” dedim ve kendisine bu hususta mükerrer isticramda bulundum. Kendileri de muvâfık gördüler. Gitmem için Talât Bey’e söylediler. Talât Bey de sabahleyin kendisini görmemi emretmiş. Gittim, yaverine kendisini, görmekliğim için emrettiğini söyledim. Yaver Bey gidip kendisine söyledi. Öğleden sonra saat bir de gelmemi emretmiş. Tekrar gittiğimde cevap “Cumartesi günü gitsin,” demişler. Bundan sonra bu meseleden dolayı Divan-ı Harbe celbedildiğimden gitmeyi kendim de münasip görmedim ve neticeye kadar beklemeye karar verdim.

Hüsrev Sami Bey’e İstanbul’a gelmesi için çekilen telgraf sizin tarafınızdan mı yoksa Yakup Cemil Bey tarafından mı çekildi?

İyi bilmiyorum. Ya benim imzamdır ya onun imzasıdır. Telgrafi da kim yazdığını bilmiyorum.

Gerek Mümtaz Bey ve gerek Hüsrev Sami Bey’e çekilen telgrafların mealini söyler misiniz?

Mümtaz Bey zaten bayramın ikinci günü gelecek idi fakat Paşa’nın tembihi üzerine pazar günü -arife günü- Galata’daki yazıhâ-

nemden Mümtaz Bey'e telgrafnâme-yi -Galata telgrafhânesinden olacak- çektim. Hüsrev Sami Bey'e çekilen telgrafnâme Meserret'ten çekilmiştir. (İstanbul Postahânesine götürmüş olacaklar.) Bu telgrafnâme orada yazıldı. Kim yazdığının farkında değilim. İmzayı ben yahut Yakup Cemil Bey mi attı farkında değilim. Mümtaz Bey'e "Bayramın ikinci günü geliniz,"; Hüsrev Sami Bey'e "İlk vasıta ile geliniz," mealinde idi.

Hüsrev Sami Bey çekilen telgrafnâmenin bozulduğundan, Tahniyeden Hakkı Bey tarafından tekrar yazılarak ve sizin imzanız çekilmiş olduğundan size haber verdiler mi?

Farkında değilim. Belki de böyle yapmışlardır.

Romanya'daki un meselesi hakkında izahat veriniz.

Bunun hakkında evrakım vardır. Sabahleyin getiririm.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 367]

Hasan Hoca Efendi'nin ifadesi, 1 Eylül

Jandarma Mülâzım-ı Evveli Hasan Hoca Efendi'nin tekrar alınan ifadesidir. 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916].

Sizi Meserret Apartmanı'na arkadaşlardan davet eden oldu mu?

Hayır, olmadı. Evvelce ifademde beyan ettim.

Yenişehirli Haydar ve Yüzbaşı Maçkalı Ahmet Efendi sizi Bâbüâli'den alıp Meserret'e getirdiler mi?

Hayır.

Bâbüâli muhâfazasında sizinle beraber memur olan arkadaşların isimlerini söyler misiniz?

Bölük Yüzbaşı İbrahim Kemal Efendi, İtfaiye Müfreze Kumandanı Yüzbaşı Rahmi Efendi vardır.

Mülâzım Osman Efendi'yi tanır mısınız?

Evvelce Ayasofya'da jandarma mülâzımı idi. Şimdi 1'inci Kolorduya verdiler zannederim.

Bu Osman Efendi o günlerde Bâbüâliye sizi ziyarete gelmiş mi idi?

Geldi.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 368]

Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 1 Eylül

Nevzat Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916].

Ramazan-ı Şerif'teki ashab-ı mesâlihın müracaatı ve vezâîfimin kesretiyle beraber berây-ı ziyaret olduğuna hükmettiğim birçok tanıdığım yanıma gelir ve vakit buldukça görüşür ve daima dışarıda birçok dedikodunun deverân etmekte olduğunu söyler ve bu meyanında en ziyade nazar-ı dikkatimi celbeden sâbık Yaver Şükrü gelir gider idi. Bunun maksadı ya beni kontrol etmek veya iğfal edebilip edemeyeceğini anlamaktı. Bunlardan hülâsa olarak anlayabildiğim Hükûmet-i hâzıra aleyhinde ve bilhassa Nâzır Paşa ve Dâhiliye Nâzırı hakkında olmakla beraber Üçüncü Ordu dâhilindeki zâbitân meyanında bir cemiyet teşekkül ettiği ve tâ İstanbul'a kadar sirâyet etmiş ve hatırımda kalan Sûdî gibi kimselerin de bunlar meyanında bulunduğunu istihbar ettim ve bundan evvelki ifadelerimde yazdığım gibi meseleyi min-evveli anlattım. Bunun üzerine Kumandan Bey "Dikkat et ve güzelce anla da daha iyi bir malûmat getir," diye emir verdi. "Peki, efendim fakat bunların meydana çıkarılması için herhâlde beş on kadar sivil inzibat memurlarına ihtiyaç vardır. Memurlarla birlikte teşebbüs edeyim mi emriniz nedir?" dedim. Cevaben "Sen bizzat bu meselenin içerisine girmeye çalış veya i'timâd ettiğin adamı gönder," diye emir buyurdu. Bunun üzerine "Peki, efendim," diyerek dışarı çıktım. İki üç gün sonra Heyet-i tahkika âzâlılığına tayin edildiğime dair emir aldım. Ve onu da elimde mevcut ve tahkikatını ikmâl edebildiğim bir evrakı takdim etmek üzere makamlarına gittim. Kumandan Bey "Geçen gün söylediğin mesele ne oldu, takip ediyor musun? El'ân bir cevap vermedin," dedi. Mukabeleten "Beyefendi bu mesele herhâlde memurlarla ve birkaç kimselerle meydana çıkabilecektir. Mafih bendeniz yalnız olarak çalışıyorum ve inşallah [muvaffak] olur ve arz-ı malûmat ederim," dedim. Derken -ki temmuzun onuncu günü idi- bölüğü Beyoğlu

İnzibat Askeri Zâbiti Yüzbaşı İhsan Bey'e devir ve teslim etmeliğim için ikinci bir emir aldım. Ve bölüğü mumaileyhe 11 Temmuz İyd-ı Millî'sinde teslim ettim. Ve Casus Heyet-i Tahkikiyesine tayin edildim. Kumandan Bey benim bu ihbaratımı nazar-ı itibara almadığının esbâbını bölükten çektirileceğimden ileri geldiğine bugün hükmediyorum. İşte bu günlerde idi ki Şükrü yanıma gelir ve "Nevzat senin hakkında birçok dedikodular vardır. Mamafih bir gün gelir anlatırım," der. [s. 369] İhtimal Şükrü'nün maksadı böyle bir lakırdıyla beni meraklandırmak ve anlamak üzere kendilerini arayıp bulmak istemişti ki ikinci bir defa vürûdunda "Nevzat sen bu sandalyeden bıkmadın mı? Artık gel, istifa ver de biraz kıt'a hayatı gör, bizim alay çok güzeldir. Hep arkadaşlar birlikte bulunuyoruz. Eğer canımız sıkılırsa ve îcab ederse Balkan'a çıkarız," ve sâir evvelceki ifâdâtındaki olur olmaz birçok lakırdılar söyledikten sonra "Gel bir akşam Hakkı Sapanca'nın hânesine iftara gidelim. Hem tembih edeceğim ki iyi bir börek yapsınlar. Çünkü sen böreği çok seversin," [dedi.] Ben de "Şükrü, [beni] vazifenin kesretinden usanmış ve bıkmış bir adam zannetme. Mamafih bu dedikodulardan bıktım. İftara gelince vazife müsaade ederse Kumandan Bey'e de arz-ı malûm eder gelirim," dedim ve gitti. Ba'dehu o gün akşam ezanına bir saat kalarak Beyoğlu İnzibat Askeri Karakolu şirket telefonuyla Nevzat, "Hakkı'nın evine gitmek üzere burada seni bekliyorum," dedi. Ben de "Yalnızım gelemeyeceğim," diye cevap verdim. Yine iftar zamanında Hakkı Sapanca'nın hânesinden şirket telefonuyla "Nevzat, oh ne güzel, yiyoruz. Sen gelemedin ve beni mahcup etmekle arkadaşları da sıkıldırın," dedi ve telefonu kapattı. İşte bundan sonra idi ki inzibattan çekildim yani infisâl ettim. Ve Casus Heyet-i Tahkikiyesine tayin edildim.

Buraya kadar cereyan eden ahvâlden benim inzibattan çekildiğim (Nâzır Paşa Hazretlerinin) teveccühü dolayısıyla mümkün olmayacağına hükmeden kuvvet, Şükrü'yü bana gönderdi veya beni anlamak üzere geldiğine şimdi hükmediyorum ki mevkûf Yakub-ı laîn meselesi de bununla alakadar ve bunlar birlikte çalışarak bir cemiyet teşkil etmiş bulunuyorlar idi. Çünkü Yakup Cemil'in tevki-fini müteakip Şükrü'nün Muhafız Taburu Kumandanlığına tayin ve el'ân vürud etmediğinin esbâbı, bunların bir esbâb-ı siyasetidir ve ben bu Yakup meselesine ihtimal inzibattan çekilmiş bulduğum-

dan muteber zannederek kendi aralarına almış ve fakat aynı zamanda bir emr-i vâki'de bulundurmak istemiş iseler de mesele-i lâînin mevki-i tatbikine evvelki ifadelerimde beyan ettiğim gibi aralarında bulunmuş ve îcab eden makamâta malûmat vermiş olduğuma hükmederek tehir ile beni idare etmek ve be-tekrar tehhür ve tatbikine koyulmak üzere bir kararları da olacaktır ve Hakkı Sapanca'nın da [s. 370] bu denâetle müşterek olduğuna da hükmediyorum. Çünkü Hakkı Sapanca meseleyi pek yakından tanımış gibi olsa herhâlde zannıma kalırsa Nâzır Paşa Hazretlerine tamamıyla anlatmamış olacaktır ki mesele kapatılmış ve Yakup'un tevkifine kadar beni idare ettiklerinden de ihsas ediyorum. Casus Heyet-i Tahkikiyesinde bulunduğum hengâmda idi. Yüzbaşı Halis ve Doktor Yüzbaşı Ahmet Hamdi efendiler birlikte görüşüp konuştuğumuzda Doktor Yüzbaşı Hamdi Efendi, Ahmet Rıza Bey taht-ı riyâsetinde bir Millî Meşrutiyet muhalif bir fırkanın teşekkül etmekte olduğunu ihbar ediyordu.

İşte böyle bir vaziyette iken benim inzibat bölüğünden çektilerdiğimden ihtimal muğber olduğuma hüküm vermiş bulunan Yakup, bazı mesele için evvelce yazdığım vecih ile Murat'la birlikte çağır-mıştı. Ve Lokantada Hakkı Sapanca ve Yakup'u buldum. "Nevzat, niye böyle zayıflamışsın?" diye söze başladı ve mukabeleten "Rahatsız bulunuyorum," demiştim. "Nevzat, sen benim, sevdiğim pek iyi bir arkadaşım ve kardeşim oldun," [dedi.] "Yakup, bu sözler neden îcab ediyor?" dedim. Yine sözüne devam ederek "Halil Paşa Hazretleri seni arkadaş ve kardeş tanımasında hiç aldanmamış," diyerek propaganda etmek [için] olacak ki bu sözleri söylüyordu ve nihayet lâîn mesele hakkında "Yalnız Hükûmetten bir izahat talep olacaktır. Senin de malûmatın olsun ve birlikte bulunmanı..." cümle arkadaşlar yani Mümtaz ve Hakkı vesâire ile de[di]. Ben de "Yakup bu, bundan evvel işittiğim Sûdî gibi ismi hatırımda kalmış diye bir cemiyet bu mudur?" [dedim.] "Hayır, canım, katiyyen, Sûdî şarlatan-dır. Sen beni dinle, i'timâd etmiyor musun?" [dedi.] "Evet, i'timâd ediyorum. Fakat meselenin ne olduğunu anlamak istiyorum," demiş isem de "Canım sen git, Murat'ı al da Meserret Otele gel. Orada arkadaşlar birlikte olduğu hâlde izahat veririm," demiş ise de rahat edemiyordum. Meseleyi kavramak istiyordum ve dedim ki "Yakup; Paşa Hazretleri ve Halil Paşa Hazretleri ba'dehu sen gelirsin. Bunun için Enver Paşa ve Talât Bey haklarında bir fenalık olmasın?"

“Hayır yahu! Zaten onların reyile yapılacak ve yapılıyor. Sen git Murat’ı al da söylediğim gibi Meserret Oteline gel,” dedi ve ben de nâçâr meseleyi tamamıyla anlamak dolayısıyla hiçbir kimseye [s. 371] bir şey söylemeden Murat’ı almak üzere merkeze geldim. [Ve bu söylediklerimi de Hakkı Sapanca elinde gazete olduğu hâlde işitmiş ve belki de bundan kuşkulananmaya başladı ve gazeteyi Yakup’a bırakarak “Ben gideyim,” dedi. Yakup da hitaben “Ben şimdi Paşa Hazretlerini gider görürüm. Sen ba’dehu Meserret’e gel”. O da “Peki,” demiş ve hiçbir gücenmek âsârı göstermeden tatlı tatlı ayrılıp gitmişti.] Netice ben mesele-i laînin ne olduğuna güzelce hüküm ve kanaat getiremedikten ve hem de Yakup’a itimadım olduğundan sözler ederek ayrılmış ve Murat’ı birlikte alarak mesele-i laînin ne olduğunu anlamak üzere mumailayhe bir şey söylemedik. Meserret’e -zevalde olacaktır ki yemek zamanı idi- gittik. Aşağı odada kavun ekmek yedikten sonra Yakup geldi ve yemeğe iştirak etti. Yukarı kata çıkmak üzere üçümüz birlikte yürüdük ve Meserret Otelinin ikinci katında köşe bir odaya girdik. “Eyy gidi oda!” diyerek söze başladı. “İşte burada muhterem merhum Mustafa Necip ve Halil Paşa ile birlikte bir zamanlar bulunduk. “He oturun bakayım,” [dedi.] Murat Efendi “Neye çağırдың?” dedi ve sâir birkaç söz daha görüştükten sonra “Murat bugün Hükûmet ve Merkez-i Umûmî ve sâir ki ba’dehu göreceğin cümle arkadaşlarla birlikte hükûmetten bir izahat maksadıyla -yani hatırıma öyle geliyor ki- İttifak’tan ayrılıp İtilâf’la olacağız -gibi- ve daha da arazi kazanacağız,” diye söylerken Murat Efendi lakırdı arasında hatta gülerek bir vaziyette “Bu bir kancıklık değil mi?” [dedi.] “Canım senin bileceğin iş değildir,” gibi daha buna mümâsil sözler söylerken Nevzat “Sen niye sükût ediyorsun?” [dedi.] Ben de cevaben “Lokantada söylemiştim ki rahatsız bulunuyorum,” [dedim.] Yakup, “Fakat bu bir esrardır. Kimseye açmayınız,” derken Otel de bir kalabalık olmaya başladı ve evvelce bildirdiğim gibi sivil Haydar, Yüzbaşı Ahmet Maçka, Bâbîâlî Jandarma Mülâzımı Hasan ve ba’dehu Tahniyeden sivil Hakkı, Otelin yukarı katına teker teker geldiler ve gelenler de sıra ile benden gizlice olarak ayrı ayrı ve fakat komşu odalarda bir şeyler görüşülerek bendenizi odalarından çıktıktan sonra selamlayarak gidiyorlardı. Ben de bundan daha ziyade kuşkulananarak “Yakup nedir böyle gizlice konuşuyorsunuz?” demiş isem de “Sana söylediklerimi

söylüyorum,” dedi ve bir vesile ile dışarı çıkmış, Van’a tayin [olunan] Bâbîâlî Jandarma Zâbiti Hasan Efendi’den daha ziyade izahat almak üzere gitmiş isem de orada bulamadığımdan ve Bâb Kapısı yakınında 88 bir otomobille Dâhiliye Nâzırı Bey’in çıktığını gördüm ve selamladım, dönüp merkeze gittim. Halis’i -hatırımda güzel değil- hânelerinde buldum ve benim anlatt[ı]ğım gibi [s. 372] ertesi günü -ki arife olacaktır- Meserret’e gittim. Odada Yakup’u gördüm. “Nevzat anlattığım gibi ne vakit ve hangi gün karar verileceği bilemiyorum. Sen ne kadar telaşlı ve aceleci bir adamsın!” [dedi.] “Meselenin ne olduğuna güzelce vukuf peyda edemedim,” [dedim.] “Sen Mekteb-i Harbiye görmüşsündür. Nevzat sen bana bir tabanca bulabilir misin?” [dedi.] “Nereden bulayım?” [dedim.] “Arkadaşlardan birinden...” [dedi.] “Peki ama tabancaya lüzum var mıdır?” [dedim.] “Canım sana anlattım. İşte bir blöf gibi bir şey yapacağız,” [dedi.] “Peki,” dedim ve “Arkadaşım, Hapishâne-i Umûmî Müdürü İbrahim vardır. Ondan gidip alayım,” dedim. “İbrahim Bey değil mi?” [dedi.] “Evet,” dedim. “Peki git ondan al,” dedi.

İşte meselenin bir başka hâli ve daha neler olduğuna malûmat almak üzere mumaileyh İbrahim Efendi’ye gittim. Kendileri rahatsız oldukları için yalnız tabancasını istedim, verdi ve hiçbir şey anlatmadan ayrıldım. Meserret’e geldim. Yakup’u aynı odada buldum. (Ve belki de bu harekâtımı takip etmek üzere arkama bir adam tayin etmiş bulun[uyor]du.) “İbrahim’in tabancası değil mi?” [dedi.] “Evet,” dedim ve bu sıra idi ki şimdi güzelce hatırıma getirdiğim sivil Tahniyeden Hakkı da gelmiş bulunuyormuş. Döndüm diğer bir tabancanın daha ellerinde olduğunu da gördüm ve bu sırada idi ki Yakup, “Nevzat, sen iki bomba daha bulabilir misin?” der demez, “Neden bomba? Herhâlde büyük bir iş için ve düşman için kullanılır!..” [dedim.] “Hele yahu bunlar bir blöf içindir,” demiş ise de artık daha ne söylediklerimi bilemeyerek ayrılmak ve koşup îcab eden mahalle haber vermek üzere hareket edecek bir zamanda Yakup bana hitaben “Nevzat git sen biraz senin için hazır ettiğim odada bulun,” [dedi.] Daha neler söyledikleri hatırıma gelemiyor. Odaya gittim. Telaşla abdesthâneye gitmek ve bu vesile ile dönüp kaçmak üzere odada soyundum. Acele döndüm ve gittim. Yakup’un odası -ki köşe oda- kapalı idi ve odamda Hakkı Tahniyeciyi gördüm ve giyinirken “Nedir bu yahu sen anlayabildin mi?” [dedim.] “Bu bir

tecrübe gibi bir şey ve üçüncü günü olacak,” gibi bir şeyler söyledi ki hatırımdadır ve telaşla dışarı fırladım çıktım. Doğru Bâbîâliye gittim; Hasan Efendi’yi buldum. “Hasan, Yakup sana ne söyledi? [dedim.] “Vallahi Nevzat anlayamadım,” [dedi.] “Hasan, Yakup[’u] bir denâet ve şenâet irtikâb edecek gibi gördüm. Dikkat et!” [dedim.] “Nevzat [s. 373] sen katiyyen merak etme. Ben kimseyi içeriye sokmam,” diye cevap verdi ve Bâbîâlidən acele çıktım. Doğru merkeze geldim. Çünkü Talât Bey’in beni beklediğini ve herhâlde iyi haberler getireceğini biliyordu. Merkeze geldim ve Yakup Bey’in denâet ve İtilâf’la ittifak etmek gibi bir niyeti olduğunu anladım ve anlattım, diyerek Yakup’a her ikimiz de küfürler ederek Halis’in evi istikâmetinde gitmek üzere yola çıktık. Harbiye Nezâreti Meydanı’ndan geçerken evvelki ifadelerimde beyan ettiğim gibi Yaver Şükrü ve Hakkı Sapanca’yı gördük. Ertesi bayramın birinci günü meseleyi daha vâsi’ bir mikyasta Paşa Hazretlerine arz edilmek üzere, Derviş Bey’i görmek üzere gittik bulamadık. Halil Paşa Hazretlerinin validelerine gittim. Erkek namına kimseyi bulamayınca kadın olduklarından bir şey söyleyemedik. Nihayet ertesi bayramın ikinci günü Derviş Bey’e gittik evvelki ifadelerimde beyan ettiğim vecihle meseleden ve Yakup Bey’in alçaklığından bahsettim ve dolayısıyla Paşa Hazretlerini de malûmattar ettik. Ba’dehu ertesi günü Mümtaz Bey’e de gittim. Artık sükût etmiş isem de Yakup, namıma adam toplamak üzere teşebbüs etmiş olduğundan rahat edemeyerek Mümtaz’a ve ifadelerimde bildirildiğim vecihle îcab edenlere söyledim ve nihayet bu müracaatlarım neticesi olarak Yakub-ı laîn meseleye teşebbüsü dolayısıyla taht-ı tevkife alındı. Yakup’la muvâcehelerimizde hakkımda söyledikleri yazdıklarından fazlasını yalan olarak söylüyor ve iftiradır. Çünkü böyle bir şenâeti ve denâeti irtikâb eden adam böyle birçok yalan da iftira da edebilir ve söylediklerini katiyyen kabul etmem.

Şimdilik ifadelerinizi imza ediniz.

İmza ederim. [s. 374]

Mülazım Osman Nuri'nin ifadesi, 2 Eylül

Celbedilen 6'ıncı Kolordu 26'ncı Fırka 76'ncı Alay 4'üncü Tabur 14'üncü Bölük Kumandanı Bosnalı 38 yaşında Mülâzım-ı Evvel Osman Nûri Efendi bin Mahmut'un ahzolunan ifadesidir. 20 Ağustos 1332 [2 Eylül 1916].

Ramazan nihayetlerinde bir gün Meserret Apartmanı'na Hoca Hasan Efendi gitti mi? Ne suretle gitti? Kendisini çağır-dılar mı? İzah edin.

Hasan Efendi ve Bölük Kumandanı Kemal Efendi arkadaşım ve ara sıra onlarla gidip oturur görüşür idim. Ramazan nihayetlerine doğru bir gün gittim. Hasan Efendi'yi yalnız buldum. Bir müddet oturduktan sonra tanımadığım ve bilâhare ismini öğrendiğim Maç-kalı Yüzbaşı Ahmet Efendi geldi. Öteden beriden Hasan Efendi'yle konuştular. Muharebeden bahsettiler. Ahmet Efendi, Hasan Efendi'ye "Ne alıp veriyoruz? Ne alıyoruz?" tarzında سوال sordu. Hasan Efendi "Ben öyle şeylerden anlamam," diyerek cevap veriyordu. [Ahmet Efendi], "Enver Paşa, Sultanı s.....ğine gelip siperlerde bizim hâlimize baksa!" [dedi.] Hasan Efendi bir cevap vermedi. O sıralarda Haydar Efendi isminde bir sivil geldi. Bir müddet oturduktan sonra "Seni Yakup Cemil Bey Meserret Oteline kadar istiyor," dedi. "Kimler vardır?" diye Hasan Efendi sordu. "Arkadaşlar oradadır," dedi. Hasan Efendi bendenize dedi ki: "Ben şimdi gelirim. Sen otur." Her üçü birden çıkıp gittiler. Yarım saat bekledim, gelmeyince Bâbıâli İtfaiye Bölük Kumandanı Rahmi Efendi'nin yanına gittim. Bir müddet oturdum. Hasan Efendi, Rahmi Efendi'nin odasına geldi. Beni fazlaca beklettiğinden dolayı itizar beyan etti. Bir parça daha oturduk. Kalktım, gittim. Malûmatım bundan ibarettir.

İfadenizi imza ediniz.

Edeyim. [s. 375]

Yenibahçeli Şükrü'nün ifadesi, 2 Eylül

Berây-ı istizâh celbedilen Yenibahçe'de bir hânede mukim Merkez Muhafız Taburu Kumandanı Yüzbaşı Şükrü Bey bin Mustafa Efendi'nin ahzolunan ifadesidir. 20 Ağustos 1332 [2 Eylül 1916].

Yakup Cemil Bey'in Meserret Apartmanı'nda içtimâ'ı hakkında ne malûmatınız varsa söyle[yin].

İçtimâ' etmişler. Bir şey duymadım.

Bayramın birinci günü Sapançalı Hakkı Bey'in Mirgün'deki yalısına gittiniz mi ve orada ne gibi şeyler konuşuldu? Sapançalı Hakkı Bey ve sâir rüfekâsıyla diğer mahallerde mülâki olduğunuzda Hükûmet-i hâzırânın idaresine müteallik ne gibi sözler konuşuldu?

Geçmiş gün olduğu cihetle hatırımda kaldığını söyleyeyim. Bayramdan bir gün evvel Seyr-i Sefâinde Hakkı Bey beni çağırarak bir tarafa geçti ve Yakup Cemil'in çocukça yaptığı bazı şeyleri anlattı. Netice itibarıyla bu işin önünü almaya gayret edelim kararını verdik. Hakkı Bey'in Yakup Cemil'in teklifâtına karşı muhalefette bulunmasını düşünerek birkaç gün Hakkı Bey'in yanından ayrılmamaya kadar verdim. Beraberce Nezârete çıktık. Hakkı Bey Levâzıma gitti. Ben Yâverân Odasına girdim. Pencereden bakar iken Nevzat Bey ile Halis Efendi'nin geçtiğini görür görmez Nevzat Bey'e gelmesi için bağırdım. Bundan da maksadım Yakup Cemil Bey'in kendisine olan teklifâtının çocukça bir şey olduğunu anlatmak idi. Maatteessüf Nevzat Bey, Halis Efendi'yle beraber geldi. Bu esbâba mebni kendisiyle serbest görüşemedim. Yalnız kapalı olarak hükmünün fevkalâdeliğinden bahsettim. Nihayet Hakkı Bey geldi. Beraberce Mirgün'e gittik. Ertesi sabah sivil Hakkı Bey isminde biri geldi. Bu zat da Yakup Cemil'in kendisine karşı ve daha doğrusu Hükûmet-i hâzırânın tebdili için teklifâtta bulunduğunu anlattı. Ve kendisinin iştirak edemeyeceğini ve bizim tarafımızdan nasihat veril[mesini], bu işin önünü almamızı rica etti. Bilâhare beraberce yola çıktık. Sapançalı Hakkı Bey Beşiktaş'a çıktı. Ben de ayrılıp Seyr-i Sefâine geldim. [s. 376]

Nevzat Bey'in 308 ve 309. sayfelerdeki ifâdâtını okuyoruz, dinleyiniz. Ne diyeceksiniz?

Herhâlde kaçırmıştır demeyeceğim. Binâberin aslı yoktur. İspat etsin.

Sapancalı Hakkı Bey Yakup Cemil Bey'in ne gibi harekâtından bahsetti?

Sapancalı Hakkı Bey'in verdiği izahat İngiliz politikasına dönmek, Hükûmeti veya Hükûmet-i hâzıradan birkaçını çekmek istediğini, Yakup Cemil Bey "Sen de berabersin. Şükrü de beraberdir," demiş. Nevzat'ı bir kumandan ve Tahniyedeki Hakkı Bey'i bir kumandan yaptığını söyledi. Sonra biz bunun önüne geçmeye çalıştık. Çünkü bu şekilde çalışmanın iyi netice veremeyeceğini anlamıştık.

Sapancalı Hakkı Bey sizinle görüşmezden evvel Paşa Hazretlerine malûmat vermiş mi idi acaba?

Haber vermiş olduğunu söyledi. Onun üzerine ben Paşa'ya malûmat vermeye gitmedim. Fakat ertesi günü Ser-yaver Kâzım Bey'i görmeye gittim. Orada iken Nevzat Bey ile Halis Efendi'nin geçmekte olduklarını gördüm. Kendilerini çağırdım ve Nevzat Bey'e girdikleri yolun iyi olmadığını Halis Efendi'ye atlatmaksızın, ifhâm etmeksizin İngiltere ve Rusya politikasından -bizim aleyhimizdedir bahsederek anlattım ve bu meyanda Harbiye Nâzırı'nın makam-ı nezârete demir pençe ile yapışmış olduğunu ve hiçbir kuvvetin onun elinden ayıramayacağını söylemekle beraber Halil Paşa'nın burada bulunmadığına teessüf ettiğimi söyledim.

Yakup Cemil Bey ile Seyr-i Sefâinde Mümtaz Bey, Sapancalı Hakkı Bey ve siz bulunduğunuz zaman geçen mükâlemâtı söyleyin ve zamanını tayin ediniz.

Bayramın ya birinci veya ikinci günü ben Mümtaz Bey, Sapancalı Hakkı Bey Seyr-i Sefâinde idik. Yakup Cemil Bey geldi. Fevkalade bir şey görüşülmedi. Ben ayakta mı dolaşıyordum, o sırada Mümtaz Bey hırslı olarak elini masa üzerine vurarak "Ben ve arkadaşlarım iştirak etmez," dedi. Yakup Cemil Bey de hafif surette gülüyordu. Fakat aralarında ne gibi söz cereyan ettiğini bilmiyorum. Sonra üçü bankaya gittiler. Ben kaldım. Biraz sonra çıktım. Nevzat'ın odasına geldim ve orada bir binbaşı ve bir yüzbaşı oturuyorlardı. Nevzat Bey'i dışarıya çıkardım ve kendisine Yakup [s. 377] Cemil'in teklifâtına iştirak etmemesini çünkü bu hareketin cinayet olacağını söylediğim gibi mu-

maileyh de bana Yakup Cemil Bey'in kendisine bir kere teklif ederek sonra görünmediğini ve hatta benim de dâhil olduğumu Nevzat'a söylemiş imiş. Bu sözü Nevzat'a söylediğim zaman o da bana söyledi. Ba'dehu Divan-ı Harpte Yaver Murat Efendi'yi aradım, bulamadım. Yolda giderken tramvayda gördüm. Çağırdım. Murat Efendi de tramvaya geldi. Kendisine sordum. "Evet. Ben merdim bir şey yaparsam memlekete nâfi olsun," [deyip] "Bana Yakup Cemil Bey yaverimsin, dedi," diye Murat söyledi. Hâlbuki ben Murat'ı bir grup kumandanı yapmış olduğunu işitmiş idim. Ve Murat "ben böyle çocukça işe girmem," dedi. Ayrıldık.

Yakup Cemil'in teşebbüsâtında netice itibarıyla Harbiye Nâzırı'nı öldürmek maksadı olduğunu işittiniz mi?

En ziyade Harbiye Nâzırı'nı kastettiği ve böyle katle tasaddî etmek maksadı olduğunu hariçten işittim. Kimden işittiğimi bilmiyorum.

Tahniye Müdürü Hakkı Bey, Sapancalı Hakkı Bey'in yalısına sizin bulunduğunuz zaman geldiği vakit suret-i ifâdâtından Yakup Cemil Bey'e mütâbaât etmiş ve ba'dehu sizin ifâdâtınız üzerine vazgeçmiş olup olmadığına dair mesmûâtınız nedir?

Tahniyeci Hakkı Bey gayet mütelâşî idi. Kendisi Yakup Cemil Bey'e söylenerek bu işin önü alınmasını rica ediyordu. Hâlinde ve sözlerinden anlaşıldığına göre Yakup Cemil Bey'in eline geçtiği gibi onun evâmirine muhtar olduğunu anlatıyordu.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 378]

Hasan Hoca Efendi'nin ifadesi, 2 Eylül

Jandarma Mülâzım-ı Evveli Hasan Hoca Efendi'nin tekrar alınan ifadesidir. 20 Ağustos 1332 [2 Eylül 1916].

Hasan Efendi; Osman Nûri Efendi'nin beyanatını size okuyorum, dinleyiniz. Osman Nûri Efendi Ramazan nihayetlerine doğru sizin odaya geldi mi idi?

Geldi.

Yüzbaşı Maçkalı Ahmet Efendi sizin odaya görüşmeye gelir mi?

Gelir.

Ve geldiği zaman muhârebeden bahsetti mi?

Muhârebeden bahsetti.

Bu Ahmet Efendi geldiği zaman Osman Nûri Efendi'yle birleştiler mi?

Odada idik.

Sonra Haydar Efendi de geldi mi?

Geldi.

Ahmet Efendi yalnız siz ve Osman Nûri Efendi var iken “Ne alıp veriyoruz, ne alıyoruz? Enver Paşa, Sultanı s.....ğine gelip siperlerde bizim hâlimize baksa!” dedi mi?

Sultan hakkında bir şey söylemedi. “Ne alıp veriyoruz?” dedi.

Haydar Efendi geldiği zaman size “Yakup Cemil Bey Meserret Oteline kadar istiyor,” dedi mi?

Böyle bir şey söylemedi. İhtimal Yakup Cemil ismi geçti fakat “istiyor” falan demedi.

Siz Haydar Efendi'ye “Kimler var?” diye sordunuz mu?

Katiyyen sormadım.

Haydar Efendi “Meserret'te arkadaşlar var,” dedi mi?

Demedi.

Ahmet, Haydar efendilerle siz üçünüz odadan çıkarak Osman Nûri Efendi'yi odada bıraktınız mı?

Çıktım. Osman Efendi odada kaldı.

“Sen bekle. Ben şimdi gelirim,” dedin mi?

Dedim.

Avdetinizde Osman Nûri Efendi'yi nerede buldunuz?

İtfaiye Bölük Kumandanı Rahmi Efendi'nin odasında buldum. Odada Rahmi Efendi yoktu. [s. 379]

Binaenaleyh Osman Nûri Efendi'nin dediği gibi Ahmet ve Haydar efendilerle Yakup Cemil Bey'in davetine icabet ederek Meserret Apartmanı'na gittiniz mi?

Hayır. Anlatayım. İkdam Matbaası önüne kadar onlarla beraber geldim. Haydar ve Ahmet gittiler. Ben döndüm.

Nereye gideceğiz diye sizden ayrıldılar?

Nereye gideceklerini söylemediler. Fakat sonra onları Meserret'e gittiğim zaman Yakup Cemil Bey'in yanında buldum.

Ahmet ve Haydar Efendilerle Meserret'e gitmek için çıkma-

mış olmanıza nazaran niçin bunlarla beraber çıktınız?

Teşyi' için beraber çıktım.

Hangi kapıdan çıktınız?

Yukarıda Sadâret Kapısı'ndan çıktık.

Sizin Ahmet ve Haydar efendilerden ayrılıp tekrar Daireye geldikten sonra Meserret Apartmanı'na gidişiniz arasında ne kadar müddet geçti?

Beş dakika geçti, geçmedi. Gittim.

Meserret'e gittiğiniz zaman Ahmet'le Haydar'ı nerede buldunuz?

Yukarıda ikinci katta bir yerde Cemil ile beraber buldum.

Yakup Cemil Bey sizi görünce haber gönderdiğinden bahsetti mi?

Hayır.

Bunlar Otele muvâsalatınız akabinde bir şey söylediler mi?

Hayır.

Osman Nûri Efendi'nin bu ifadesinden heyet-i mecmuasına ne diyeceksiniz?

Osman Nûri Efendi'nin ifadesinde yanlışlık var.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 380]

Yüzbaşı Ahmet'in ifadesi, 2 Eylül

Berây-ı istizâh celbedilen Fener yolunda Çamlıca Sokağı'nda merhum Binbaşı Neş'et Bey'in köşkünde mukim Çanakkale'de 58'nci Alayın 4'ncü Taburu namını alan İtfaiye 1'inci Taburu'nun 1'inci Bölük Kumandanı Yüzbaşı 33 yaşında Maçkalı Ahmet Efendi bin Hacı Tevfik Efendi'nin ahzolunan ifadesidir. 20 Ağustos 1332 [2 Eylül 1916].

Meserret Apartmanı'nda Yakup Cemil Bey ve arkadaşlar birleşilip konuşulmuş. Buna dair izahat veriniz.

Ben ayın on dördüncü gece[si] İstanbul'a hareket eden vapurla Çanakkale'den hareket edip mezunen İstanbul'a geldim. Mezkûr vapurda rûfekâmdan hasta olarak gelen Jandarma Yüzbaşısı Âsaf Bey

var idi. Meserret Otelinde kalacağı[nı] söyledi. Ertesi günü evden çıkmadım. Daha ferdâsı günü Âsaf Bey'i görmek ve bir hastahâneye yatırmak üzere Meserret Oteline gittim. Kendisiyle görüştüm. Aşağı inerken bir koridorda Yakup Cemil Efendi'yi gördüm. Elimden tutarak "Ne vakit geldin?" diye bir odaya gittik. Odada sâbık İnzibat Taburunun Yüzbaşısı Nevzat Efendi ile Divan-ı Harb-i Örfi Yaveri Murat Efendi, bir de şahsen tanıdığım gittiğini bildiğim bir sivil var idi. Orada önlerinde ayran var idi. Bir bardak ayran verdiler. Hoş geldin falan dedikten sonra "Ben gideceğim," diye çıktım. Beni merdivene kadar Yakup Bey teşyi' etti. Yolda yalnız vaziyet-i harbiyenin aleyhimizde olduğunu söyledi. Ben de "İlan-ı harp olunduktan sonra hudut olmaz. İnşallah düzelir," dedim. Bilâhare dört beş gün sonra Murat Efendi'yi vapurda gördüm. O vakit Murat Efendi'nin sözlerinden Yakup Bey'in malûmunuz olan tasavvurâtına vâkıf oldum. Başka bir malûmatım yoktur. Ne kendisi bana bir teklifte bulundu ne de aramızda öyle lakırdı geçti.

Yakup Cemil Bey'in tasavvurâtından ne suretle haberdar oldunuz ve bu tasavvurâtı izah ediniz.

Zaten arife günü arz ettiğim vecihle Meserret'te görmüştüm. Bayramın birinci günü hastalandım. Dört beş gün dışarıya çıkmadım. Ne günü olduğunu bilemiyorum, Haydarpaşa vapurunda Yaver Murat Efendi'ye rast geldim. Kendisi bana, Yakup Cemil Bey bana da bir şey açtı zannıyla olacak ki "Yakup delirdi mi bana İtilâf hükûmetleriyle birleşecek surette bir hükûmet tesisine çalışalım?" dedi. [s. 381] "Bittabi kabul etmedim. Sen de kabul etmemişindir," dedi ve bu suretle meseleye vukuf peyda ettim ve kendisine de katiyyen bu gibi şeylere iğfal olunmamasını musırâne tembih ettim. Ve buradan hareketime kadar da bir daha Yakup Cemil Bey'i görmedim.

Meserret'te size Yakup Cemil Bey kendi tasavvurâtına dair hiçbir şey söylemedi mi?

Ben odaya girdim. Bir ayran içtim. "Hoş geldin," diye sordu. Ben de anlattım. "Sık sık gel, görüşelim," dedi. Ben dışarıya çıktım. Arkamdan Yakup Cemil Bey de çıktı. Bana "ahvâl fena, Ruslar Sivas'a kadar ilerliyor," demesi üzerine ben de "İlan-ı harp olunduktan sonra hudut olmaz. Bugün ilerlerse yarın çıkarırız," dedim. Yanından ayrıldım. Başka bir şey anlatmadı.

Yakup Cemil Bey sizi Meserret'te ayrı odaya götürdü mü?

Hayır, götürmedi. Merdiven başına kadar benimle geldi. Çıkarken “Ayrı odaya gidelim,” dedi. Ben saate baktım. “Vapur vakti geldiğini” söyledim. Merdiven başına kadar bâlâda arz ettiğim vecihle ifadede bulundu.

Hasan Hoca’yı Meserret’te gördünüz mü?

Hatırlayamıyorum. Görmedim. Hasan Hoca’yı her vakit görüyordum fakat o gün odada Hasan Hoca’yı görmedim. Odada üç kişi var idi.

Meserret’e gittiğiniz gün Hasan Hoca’yı Bâbîâlîde odasında görmüş mü idiniz?

Gördüm ve beraber çıktık. İkdâm Matbaası önünde benden ayrıldı.

Hasan Hoca’nın odasında kim kim buluşmuş idiniz?

Yalnız Hasan Hoca var idi. Zannedersem bir zâbit misafiri var idi, bilmiyorum. Yüzbaşı da var mı idi yok mu idi der-hâtır edemiyorum.

Osman Nûri Efendi isminde bir jandarma mülâzımı da var mı idi?

Bir zâbit misafiri var idi. Fakat jandarma zâbiti mi idi hatırlayamıyorum. Osman Nûri Efendi’yi de tanımıyorum.

Yenişehirli Haydar Efendi o gün oraya gelmiş mi idi?

Haydar Efendi ile ekseri buluşuyorduk. Evet şimdi der-hâtır ediyorum. Haydar Efendi de oraya odaya geldi. Lakin zannetmiyorum. Üç beş dakika oturdu, çıktı. [s. 382] Sonra Meserret’ten çıkarken Haydar Efendi’ye tekrar rast geldim. “Yarın pazardır, Sarıyer’de oturduğumdan aşağıya yarın inmeyeceğim,” diye ayrıldı.

Hasan Efendi’nin odasında görüştükten beş dakika sonra Meserret’te Hasan Efendi’yle buluşmuşsunuz, böyle mi?

Haydar Efendi’yle kapıda buluştum. Hasan Efendi’yle buluşmadım.

Hasan Efendi’nin odasında konuşulduğu sıralarda nelerden bahis olundu?

On beş gün aradan geçti. Hiç hatırlamıyorum. Bir adam arkadaşıyla ne konuşur?

Hasan Efendi’nin ifâdâtını okuyoruz. Dinleyin. Dinlediniz mi?

Evet.

Hasan Efendi bu ifadesinde hülâsa: Sizi odasında görmekle beraber “Ne oluyoruz?” tarzında muhârebeden bahisten ve

sizinle İkdâm Matbaası önüne kadar geldikten bilâhare beş dakika sonra Meserret Apartmanı'na gittiğinde sizleri orada gördüğünden bahsediyor, ne diyeceksiniz?

Hasan Efendi geldiğini itiraf ediyor lakin Hasan Efendi['nin] geldiğini ben görmedim. Oda içerisinde kendisini görmedim. Kendi odasında harpten Arıburnu Muhârebesi'nden bahsettim. Muhâlif-i edep hiçbir söz söylemedim. Paşa Hazretlerine fevkalade hürmetim vardır. Osman Nûri Efendi'yi tanımam. Tanımadığım bir adamın yanında bilhassa Paşa'ya karşı hürmetsizlikte bulunmadım.

Osman Nûri Efendi'nin ifadesini okuduk. Dinlediniz. Ne diyeceksiniz?

Osman Nûri Efendi kendisi de söylüyor ki beni tanımıyor. Ben bu derece edepsizce lakırdıyı tanımadığım adamın yanında nasıl söylerim? Haydar Efendi, Hasan Efendi beraber biz çıktık. Yukarıda söylediğim gibi İkdâm Matbaası önünde ayrıldık. Sonra ben çıktım Âsaf Efendi'nin yanına gittim. Aşağıya inerken Yakup Cemil Efendi'nin odasına girdim. Çıkarken kapının önünde Haydar Efendi'ye tesadüf ettim. "Paşa Hazretlerine karşı benim hürmetim vardır." Osman Efendi'nin ifadesine şaşıyorum. Kemal-i nefretle reddedirim. [s. 383]

Mülâzım-i evvel Murat Efendi istintâknâmenin 2'nci sahifesindeki ifadesinde sizinle Yenişehirli Haydar Efendi'nin birlikte Meserret'e geldiğinizi ve "Yüzbaşı Ahmet Efendi'yle Yakup Cemil Bey bulunduğumuz odadan çıkarak başka bir odaya gittiler. Yenişehirli Haydar Efendi'nin de arkalarından gittiğini zannediyorum ve bir çeyrek kadar görüştüktan sonra ayrı ayrı odaya gidenler tekrar bizim odaya geldikten sonra birer birer herkes dağıldı," diyor. Böyle mi?

Hayır. Murat Efendi'nin yanlışı var. Cemil Bey "Odaya gidelim," dedi ise de ben kendisine saate bakarak "Vapura yetişeceğim," dedim. Odaya gitmedim. Merdiven başında kendisinden ayrıldım.

Bu Meserret Apartmanı'ndaki mülâkattan sonra Murat Efendi'ye rast geldiniz mi?

Yukarıda izah etmiştim.

Nevzat Bey istintâknâmenin 10'uncu sahifesinde Murat Efendi'nin ifadesini te'yiden Yakup Cemil Bey ile ayrı odada görüştüğünüzü söylüyor.

O da Murat Efendi gibi yanılıyor. "Ayrı odada görüşelim," dedi. Fakat merdiven başında ayrıldım.

Sapancalı Hakkı Bey ile tanışır mısınız?

Tanışırım. Arkadaşımdır.

Yakup Bey'in teşebbüsâtından sonra kendisiyle görüştünüz mü?

Bir iki defa görüştüm.

Tayin ediniz?

Her gün Seyr-i Sefâine giderdim. Hakkı'dan ziyade kardeşi Bâki Bey'le münasebetim vardır. Daima görüştüğüm arkadaşlardır.

Seyr-i Sefâin'e gittiğiniz zaman Şehremaneti Tahniye Müdürü Hakkı ve Yaver-i sâbık Mümtaz ve Şükrü efendilerle görüştünüz mü?

Tahniye Müdürü Hakkı Efendi'yi bilmiyorum. Mümtaz ve Şükrü efendilerle daima görüşürüm. Şükrü Efendi ile bir yerde bulunuyorduk Çanakkale'de; daima kendisiyle görüşürüm. Fakat ben geldikten bir hafta sonra Şükrü Bey yerine gitti. Mümtaz Bey de arkadaşımıdır. Onunla da [s. 384] görüşürüm.

Sapancalı Hakkı Bey ile Yakup Cemil Bey'in teşebbüsâtı hakkında müdâvele-i efkâr ettiniz mi?

Bu husus hakkında Hakkı Bey ile görüşmedim.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Ali Haydar'ın ifadesi, 2 Eylül

Yenişehirli Ali Haydar Efendi'nin tekrar alınan ifadesidir. 20 Ağustos 1332 [2 Eylül 1916].

Bâbıâlideki Hasan Hoca'nın odasına gider misiniz?

Giderim.

Arife günü yine Hasan Hoca'nın odasına gitmiş mi idiniz?

Gitmiş idim.

Orada kimleri buldunuz?

Hasan Efendi, Maçkalı Ahmet efendilerle bir Jandarma zâbiti vardı.

Ne kadar oturdunuz?

Tahminen yarım saat kadar oturdum.

Nelerden bahis olunuyordu?

Ahmet Efendi yeni gelmiş idi. Onunla hoş beş ettik. Sonra Âsaf'ın hasta olduğunu ve Hasan Hoca'yı görmek istediğini ben söyledim. Buna dair konuştuk. Daha gördüğüm arkadaşlara söylemek için Âsaf Bey rica etmişti. Onu söyledim.

Sonra ayrı ayrı mı çıktınız?

Biz Ahmet Efendi'yle beraber çıktık.

Hasan Hoca ne oldu?

Hasan Hoca kaldı.

Ahmet Efendi'yle beraber siz nereye gittiniz?

Meserret'e gittik.

Hasan Hoca sizden ne kadar sonra Meserret'e geldi?

Belki bir çeyrek saat sonra geldi.

Hasan Hoca'ya odasında bulunduğunuz zaman Yakup Cemil Bey'in Hasan Efendi'yi, Meserret'te beklediğinden bahsederek çağırdınız mı?

Belki Yakup Cemil'in ismi geçmiştir. Fakat isteyip istemediğini söylemedim.

Meserret'te kimler var diye Hasan Hoca sordu mu?

Hayır. [s. 385]

Osman Nûri Efendi ismindeki Mülâzım-ı Evvel ifadesinde sizin Hasan Efendi'yi Yakup Cemil Bey namına Meserret Oteline davet ettiğinizi ve Hasan Efendi'nin de "Otelde kimler var?" dediğini ve sizin de Hasan Efendi'ye cevaben "Arkadaşlar var," dediğinizi ve birlikte yani siz, Ahmet Efendi ve Hasan Efendi çıkıp gittiğinizi ihbar ediyor, ne diyeceksiniz?

Bizim beraber çıktığımızı ihtimal görmüştür kapıdan çıkar[ken]. Yakup Cemil Bey ismi geçmiştir. Âsaf Sofya'nın istediğini söylemiştim. Ben Yakup Cemil Bey'in çağırdığını söylemedim.

Hangi kapıdan çıkmış idiniz?

Sadâret Kapısı'ndan çıktık.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Sapancalı Hakkı'nın ifadesi, 2 Eylül

Sapancalı Hakkı Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 20 Ağustos 1332 [2 Eylül 1916].

Geçen ki ifadenizin nihayetinde Romanya'daki un meselesi hakkındaki sualin cevabını evrakınızı getirerek cevap vereceğinizi söylemişsiniz. Getirdiğiniz evrakı, izahat-ı lâzıme veriniz.

İngilizlere un sattığım hakkında İstanbul'da deverân eden bir şâyia Romanya'ya da aksettiğinden telgrafla o vakit Harbiye Nâzırı Vekili bulunan Talât Beyefendi'ye ve gerekse Levâzımat-ı Umûmiye Riyâsetine [Beni en yakın olarak siz tanırırsınız. Bu gibi bir namussuzluğu katiyen kabul etmem ve söylenenleri kemal-i hakaretle reddederim ve harcırahları şahsıma ait olmak üzere hemen bir Heyet-i Tahkikiyenin Romanya'ya bu meselenin hakikatini meydana koymak üzere i'zâmını istirham eylerim.] mealinde her iki makama da telgraf çektim. İstanbul'a geldiğim zaman orada geçen cereyanı bâ-rapor Levâzım-ı Umûmiye Riyâsetine bildirdim ve bir aynını da sizce lüzum görüldüğünden burada yazıyorum:

1- Levâzım Reisi İsmail Hakkı Paşa Hazretlerine ikinci defa olarak iki bin vagon un için 13 Kânunuevvel 331 [26 Aralık 1915] [s. 386] tarihinde Harbiye Nezâretinde kontratomuz akdedildi. 25 Kânunuevvel 331'de [7 Ocak 1916] Maliye Nezâretince açılan akreditif üzerine şerâitimiz mûcibince Romanya'dan mal teslimine başladım. Bu esnada yirmi seneden beri Romanya'da zahîre ticareti yapan ve hâlihazırda Almanya Hükûmetinin müteahhitleri bulunan Almanya Yahudilerinden mürekkep bir komisyon, Türkiye'yi de monopolize etmek için Türk tüccarlarına karşı bütün kuvvetleriyle rekabet etmekte idiler. Ve bu maksatlarını fiile çıkarmak için benim ve Ahmet Paşa'nın kontrat ettiğimiz un sendikasını ikiye bölerek İbrail sendikasında evvelce hesabımıza alınan bin iki yüz vagon unu yetmiş beş frank fiyatla kapattılar. Hâlbuki ben çuval beraber elli beş franga almıştım. Tabii aradaki fark-ı fiyatı gören İbrail değirmencileri, bana olan taahhüdâtlarından evvel bunlara vermeye mecbur oldular. Bunun üzerine ben sendikayı hemen protesto ettim ve bu protesto neticesinde onlar da taahhütlerini bilâhare îfâ edeceklerini söylediler. Krayova değirmencileri taahhüdâtımızı îfâya başlayın-

ca biz de komisyon vasıtasıyla Rusçuk'a mal teslimine mübâderet ettik. Fakat 25 Kânunusânî 1331'de [7 Şubat 1916] akreditifimiz bankada bitmiş idi. Daha beş yüz vagon un komisyon tarafından [bu komisyon Harbiye Nezâretinin komisyonu] muayene edilerek sevk edilecekti. Lakin muayeneye memur komisyon unların glütenini[n] noksan olduğunu görerek reddetti. Ben bu reddi bir lütuf telakki ederek bilhassa memnun oldum. Çünkü bankada paramız olmadığı için borcumuzu ödeyemeyecektik ve bu ise kontratonun feshi ni îcab eyleyecekti. Hemen zat-ı âlîlerinize akreditifin gelmediğine dair müracaatta bulundum. Benim gibi komisyonumuz tarafından da aynı müracaat vâki' olmuştu.

Birkaç gün sonra elli bin liralık akreditif açıldı. Yine sevkiyatımıza devam ettik ve 20 Şubat 331 [4 Mart 1916] tarihine kadar yedi yüz yirmi vagon mal teslim edebildik. 23 Şubat'ta Romanya Hükûmeti ihracatı [s. 387] men' etti. Bunun sebebi tekmiil şehirler buğday unu yediklerinden köylülere kendi mısır ve arpalarını yirmi üç-yirmi dört franga sattıklarından ve dâhilde Hükûmetçe un fiyatı yirmi iki frank tayin edildiğinden köylülerin de artık buğday unu yemeye başlamaları idi. Romanya'da ancak seksen altı değirmenden ibaret olan bu fabrikalar da kendi kazanç ve ticaretleri için daima malı harice çıkardıklarından memlekette bir ekmek buhranı baş gösterdi. Hükûmet bu buhranın önüne geçmek için tabii ihracatı men' etti. Ben sefirimize müracaat ettim. Sefirimiz Romanya Hükûmeti nezdinde yaptığı teşebbüsâta aldığı cevap bu ekmek buhranına bir netice vermek için bir komisyon yapılacağı ancak bu komisyonun teşekkülünden sonra bir şey söylenebileceğine dair idi. Bir hafta sonra bu komisyon teşekkül etti. Netice-i karar, hâsılâtın yüzde kırkı dâhili sarfiyat için, yüzde yirmisi Romanya ordusu için ve geri kalan yüzde kırkının da ihracata tahsisine karar verildi. Artık değirmenciler kendi Hükûmetlerine karşı olan taahhütlerini icra ve ikmâle gayret ediyorlar ve bize şu vesile ile un vermiyorlar idi. Ve biz ne vakit kendilerine müracaat etsek Hükûmet müsaade etmediği için "Force majeure [mücbir sebep] vardır. Şimdi un veremeyiz. Hükûmet ne zaman müsaade ederse vereceğiz," diyorlar idi. Hükûmet ise Almanya'ya vermiş olduğu zahîrelerden kompastasyon aldığı gibi tabii bizden buna mukâbil bir şey verilmediği için, ihracatı men' etmek için Hükûmet de her fırsattan istifade etmekte idi.

Bu sıralarda İstanbul'dan Maliye Nezâretimiz Muamelât-ı Nakdiye Müdürü Kâzım Bey Romanya'ya geldi. Kendisiyle görüştüğümde bana Hükûmetimizle Alman Komisyonu arasında yapılacak arpa, buğday, mısır gibi mecmu'u on beş bin vagondan ibaret olan bir kontrato tetkik ile paralarının [s. 388] ne türlü verileceğini müzâkere etmek üzere geldiğini ve buradan da Berlin'e gideceğini söyledi. Maliye Nezâreti Romanya'daki Alman Komisyonunu Alman Hükûmetinin resmî memurları zannediyor ve mukaveleler akdediyordu ve akd-i mukavelede fiyat tayin etmiyordu. Romanya'da teşekkül edip ve Alman Komisyonu denilen bu heyetin Romanya'da yirmi seneden beri gerek komisyonculuk ve gerek kapital üzerine icra-yı ticaret eden ve münhasıran Alman Yahudilerinden mürekkep bir zümre olduğunu bilmiyordu. Hâlbuki yegâne düşüncesi tamamıyla kendi menfaat ve ticareti olan bu Komisyon, adî ahvâlde on üç-on dörde satılan arpanın [fiyatı] yirmi idi. Mısırın yirmi sekiz, buğdayın otuz iki frank hesabıyla köylü ve tüccardan mubayaa olunarak ihraç edilmesine Romanya Hükûmetinden müsaade aldılar ve aldıkları şeyleri yirmi sekiz franktan Almanya Hükûmetine sattılar. Yirmi sekiz franga kendi Hükûmetine sattıkları malın Romanya pazarında en gâlî fiyatı yirmi ve nihayet yirmi dört frank kadar idi. Binlerce vagon derûnunda her yüz kilo başına beş ilâ sekiz frank kâr kalıyordu ve bunu Almanya Hükûmeti şüphesiz biliyordu. Bunların Alman tüccarları olduğu için kazandıklarına memnun oluyordu. Harb-i Umûmî'nin bidâyetinde Almanlar, Romanya'da âdî ahvâlde vagonu iki bin franga satılan arpanın beher vagonuna şiddet-i ihtiyaçlarına mebni sekiz bin frank vererek mubayaatta bulunmuşlar idi. Bunu nazar-ı dikkate alan buradaki Alman Yahudiler, rical-i Almanya Hükûmetine müracaat ettiler ve Romanya piyasasından ne surette mubâyâatta bulunulabileceğine dair rapor verdiler ve her vagonu iki bin sekiz yüz franktan olmak üzere Almanya'ya ihracata başladılar. O aralık Avusturya'nın da ihtiyacatı tezâyüd etti. Bu Komisyon oraya da mal çıkarmaya başladı. Hatta Avusturya'dan gelen resmî iki memur onları kontrol [s. 389] ediyordu. Alman Komisyonu Türkiye ile kontrato müzâkerâtına girişmezden evvel Türkiye ihracatını da kendilerine hasretmek fikriyle Romanya'daki Türk tüccarlarına karşı şiddetli bir rekabet icra ediyorlar ve bunların ayaklarını Romanya piyasasından kesmek için İstanbul'da bile bazı

teşebbüsâtta bulunuyorlar idi. Hatta bu bâbda Harbiye Nezâret-i Celîlesinden Levâzımat-ı Umûmiye Riyâseti namına Fahri imzasıyla bunu müeyyed olarak bir telgrafnâme bile aldım. Tarafeynin anlaşması üzerine Almanlar fırsatı ganimetten bildiler ve ilk teklifte burada fiyatların yükselmesine sebep olacağını bahane ederek Türk kontratolarının feshini talep ettiler. Hâlbuki fiyatları biz almayalım diye bizzat kendileri yükseltiyorlar idi. Nihayet Un Sendikası bu Alman Komisyonu tarafından altı bin vagon un teklifini alınca iki Türk'ün yani benim ile Ahmet Paşa'nın kontratolarının feshini veya hut devren kendi üzerlerine altı bin vagonunun fiyatı üzerinden almalarını Sendika teklif etti. Alman Komisyonu İstanbul ile muhâbere edip bizim kontratomuzu feshettireceğini Sendikaya söyledi ve Hükûmet-i seniyyemizin sefirine de müracaat ettiler. Bir taraftan da Romanya Ziraat nâzırına müracaatla Ahmet Paşa ile benim kontratomun feshi va'dini aldılar. Sonra ben resmen mukavelâtta avukat vasıtasıyla Sendikayı protesto ettim. Aldığım cevap, "Hükûmet ihracata müsaade etmiyor. Fors majör var, mal veremeyiz. Ziraat Nâzırı da sizin kontratlarınızı da feshedecek," idi. Bunun üzerine tekrar sefirimize müracaat ettim. Alman Komisyonunun maatteessüf bizim kontratomuzun Ziraat nâzırına feshi için müracaat ettiğini ve bu bâbda va'd aldığını ve binaenaleyh bu hususta hukukumuzun muhâfazası için îcab eden teşebbüsâtta bulunmasını sefirimizden istirham ettim. Sefirimiz derhâl Ziraat nâzırına gitti ve un ihracına müsaade edilmesini söyledi. Ziraat nâzırı kendilerine "Alman Komisyonu Türkiye'ye un verecektir. [s. 390] Bu iki Türk'ün kontratosunu feshedeceğim," demiş. Sefirimiz her ne kadar Romanya nâzırına tekrar tekrar müracaat etmişse bu zat keyfiyyen değirmencilerin un vermek istemediklerini ve bazen de bir komisyon teşekkül edeceğine vesâireye dair baştan savma cevaplar vererek mütemâdiyen sefirimizi oyalamakta idi. Sefirimiz buna en nihayet artık kendisinin bir şey yapamayacağını ve kendi başının çaresine bakmayı söyledi.

Tabii mahkemeye müracaata mecbur oldum. Sendika aleyhine ikâme-i dava ettim. Mahkemeden Sendikanın ba-kontrat vermesine mecbur olduğu unların hemen teslimine bir an evvel mübâşeretini talep etim. Bu mahkeme jüri usûlüyle icrâ-yı hükm ediyordu. Bizi iki gün sonra davet etti. Hâkimler yedi tüccardan mürekkep idi. Romanya Sendikası değirmenciler de tüccar olmak dolayısıyla birbir-

lerini himaye ediyorlardı. O günü Sendika da aleyhlerindeki davayı haysiyetlerine mugayir görerek benim aleyhime de ikâme-i dava ettiler. Yine bu sıralarda Alman Komisyonu tekrar Sendika ile müzâkerâta girişti. Komisyon bizim kontratomuzu feshettiremeyeceğini anladığından Sendikaya bizimle uyuşacağını ve bu husustaki tekmlil mes'ûliyeti kabul edeceğini söyledi ve Sendikadan altı bin vagon un için fiyat talep etti. Sendika ile bizim yaptığımız kontratta fiyat ucuz idi ve o zamanlarda piyasa birdenbire fırlamış idi. Sendika gerek Romanya Hükûmetinin ihracatı muvakkaten men' etmesinden ve gerekse Alman Komisyonunun altı bin vagona talip olmasından istifade ederek ara yerdeki fark-ı fiyatı Almanlara yükletmek istedi ve yüz kilosuna elli iki frank sâfî, sekiz frank çuval, on frank altın taksi⁷, üç frank nakliye masârifîyle bir de ne olduğunu sorma parası olmak üzere üç frank ki mecmuu yetmiş altı frank tamamıyla alıcıya ait olmak üzere teklif etti. Alman komisyonu elli bir frank verdi. O akşam bizim sefirimize de [s. 391] müracaatla ben ve Ahmet Paşa kontratlarımızı kendilerine devir için ne istediğimizi sormasını kendilerinden rica etmişler. Sefirimiz beni ve Ahmet Paşa'nın vekilini çağırttı. Bize dedi ki:

“Ha siz ha Alman Komisyonu; ikiniz de Türkiye'ye un vereceksiniz. Bence matlub olan şey İstanbul'a mutlaka un gitmesidir. Sizin, Sendika ile kontratınız çuval ve altın takse beraber olduğu hâlde elli beş franktır. Şimdi ise fiyatlar fevkalade yüksek olduğu için Sendika onu size kolaylıkla vermek istemiyor ve bunun için de uğraşıyorlar. Diğer taraftan Alman Komisyonu da Hükûmetimiz hesabına altı bin vagon un için Sendika ile müzâkerede bulunuyor. Sendika ise sizinle anlaşmazdan evvel bir fiyat vermeyeceklerini söylemişler. Komisyon bana geldi. Ben de sizi çağırttım. Kontratlarınızı Almanlara devrediniz. Çünkü siz bunu yapmazsanız Alman Komisyonuna da bu unu vermeyecekler. Siz[in] de sevk edemeyeceğiniz müşkülattan anlaşıyor. Bu hâl devam ederse İstanbul'daki ihtiyaç ve sıkıntı artacak. Hiç olmazsa buradaki masraflarınızın bir miktarı için Alman Komisyonundan ne istiyorsunuz tazminat olarak?” dedi.

Ben cevaben:

⁷ Takse: Pul yapıştırılmaksızın yolladığı mektuptan dolayı alıcıdan alınan cezalı posta ücreti

“Benim kontratım Sendika iledir. Alman Komisyonu ile bir kontratım yok fakat kendileriyle anlaşmak kolaydır. Evvela gidip Sendika ile bu altı bin vagonu kontrat etsinler. Ondan sonra benim hakkım Alman Komisyonuna geçeceği için o vakit anlaşmamız mevzubahis olabilir. Çünkü bugün ben Komisyona benim zarar ve ziyanımı şu kadar franktır, veriniz desem bir şey vermezler. Sebebi de Sendika ile daha bir kontrat akdetmemeleridir. Siz onlara bir an evvel kendi işlerini Sendika ile bitirmelerini söyleyiniz,” dedim.

Ertesi günü tekrar Sendika ile Alman Komisyonu içtimâ’ ettiler. Pazarlığa giriştiler. Sendika elli iki frankta ısrar etti. Komisyon elli bir frank verdi. [s. 392] Sonra yirmi beş santim daha zam etti. Sonra elli bir buçuk verdi. Aynı günde İstanbul’daki Mâlik Bey’in uşaklarından Romanya’da gerek Mâlik Bey ve gerekse Mavromatis hesabına evvelce mahallî değirmencilerle un işi yapmak üzere gönderilen Dimitriyadis nam şahıs bazısı hem-ırkı yani Rum ve Yunanlı olan değirmencilere dedi ki:

“Siz şimdi Almanlara satıyorsunuz. Almanlar ihtimal ki bu unları altmış franga da alır fakat yeni mahsulde bir daha Türkiye’den müteahhit gelmeyecektir. Çünkü Türkiye Hükûmeti ‘Mademki Alman Komisyonu bizim ihtiyacı temin ediyor. Başka müteahhide ne lüzum var?’ diyecek ve yeni mahsulde Alman Komisyonu size kırk franktan yukarı bir fiyat vermeyecektir. O vakit tabii hiçbir rekabet olmayacağından siz mahvolacaksınız.”

Dimitriyadis bunu böyle söylediğini kemal-i iftiharla otelin salonunda müteahhit tüccarlar ile Hükûmet-i seniyye Komisyonunun huzurunda tekrar etti. Sendika hakikaten yeni mahsulde böyle bir monopol karşısında kalacağını düşünerek ürktü ve Alman Komisyonuna vermekten ise bu fiyat ile Türklere vermeyi daha münasip buldu. Fakat İstanbul bu taahhüdü mezkûr Komisyona havale ettiği için Türk tüccarları şahsen bir şey yapamaz idi. Bu hâlden fevkalade mağrurlanan Komisyon da Sendikaya karşı kabarıyor ve elli bir buçuk franktan ziyade vermeyeceğini söylüyordu. Sendika da gerek bu Alman Komisyonunun va’dinden ve her gün ortaya türlü türlü nizamlar ve emirler çıkaran Romanya Hükûmetine güvenerek bize un vermiyorlar ve mahkemeye celbettiğimiz zaman davayı tehir ettiriyorlar ve bu surette neticeyi bekliyorlardı. Almanların Türkiye hesabına altı bin vagon un mubâyââtına pazarlık ettiklerini duyan

İngiliz Bürosu sevk-i rekabetle derhâl Sendikaya gizlice başvurmuş, Sendika Murahhası Mösyö Çireks/Çirkes/Çereks(?) bana harfiyyen bunu haber verdi. Çünkü bu adama ben kendi işimden dolayı bir komisyon veriyor idim. Tabii benimle alakadar olduğu için ihbarâtta bulunuyordu. Dedi ki: “İngiliz Bürosu ortaya atıldı. Unları alacaklar. Gidiniz sefirinize [s. 393] söyleyiniz. Bu Alman Komisyonundan evvel işlerini fiyatlarını ve santim ile uğraşmamalarını tavsiye etsin.” Ben derhâl sefire gittim. Bu sözleri söyledim. Sefirimiz Alman Komisyonunun Reisi Mösyö Karamerle Mayer’i çağırttı. Benim söylediklerimi kendilerine tekrarladı. Onlarsa cevaben “Bu iş bir blöften ibarettir. Sendika bizden fazla bir fiyat koparmak ümidiyle öyle yapmak istiyor. Siz böyle şeylere ehemmiyet vermeyiniz,” demişler. Ertesi gün bunu bana sefirimiz söyledi. Bu blöf sözü bizzat İngilizler tarafından işâa olunmaya başladı. Hâlbuki İngilizlerin bundan maksatları teşebbüslerini hakikaten blöf zannettirerek Londra ile muhâbereye vakit kazanmak idi. Bunu anlamayan Alman Komisyonu, sefirimize gelerek “İşte bizim dediğimiz çıktı. Nihayet İngilizler de blöflerini itiraf ettiler,” dedi. Bu esnada yine Sendikanın Murahhası Mösyö Çireks/Çirkes/Çereks(?) bana geldi. “İngilizler teşebbüslerini blöf diye iade ve işâa etmeye germi veriyorlar. Bir taraftan da Londra ile muhâbereye devam ediyorlar. Rica ederim. Sefirinize söyleyiniz. Alman Komisyonunu ikaz etsin. Bir an evvel kontratlarını imza etsinler,” dedi. Ben yine derhâl sefire gittim ve bunu anlattım. Bu sefer Komisyon biraz kuşkulananarak belki bu blöf olmayabilir endişesiyle Sendikanın elli iki franktan olan teklifini kabul etti. Bu defa da Sendika ikinci bir alıcı çıktığından istifade ederek Alman Komisyonunu oyalayacak bir surette cevap verdi. “Böyle büyük bir kontrato akdinde Sendika heyet-i idaresi kendi başına karar veremez. Bütün değirmencileri toplamak lazımdır. Bize beş gün müsaade ediniz,” dediler. Bundan maksatları ise İngilizlerin Londra’dan alacakları cevabı almayı beklemektir. Başka bir şey değil idi. Araya Paskalya tatili de girdi ve İngilizler de kazanmak istedikleri vakti de tabiatıyla kazandılar. Yedi gün sonra Londra’dan cevap gelmiş idi. Derhâl İngilizler resmen Sendikaya bir teklifte bulundular. Dediler ki “Yüzde kırk ihracat için size elli dört frank veriyoruz. Evvelce yapmış olduğunuz kontratlar ile şimdi yapacağınız kontratların hiçbirini îfâ etmeyeceksiniz. Yalnız Romanya ordusuna

ve ahâlisine tahsis olunan yüzde kırk ve yirmiden mâ'adâ mütebâki kırkı un yapmamak şartıyla size bırakıyoruz ve üzerine de elli dört frank veriyoruz ve Türk müteahhitleriyle yapılan kontratların adem-i icrasına terettüp edecek bilcümle mes'ûliyetlerin ve zarar ve ziyanın kabulünü deruhte ediyoruz," dediler. Artık Sendika iki rakip karşısında rol oynuyordu. Alman Komisyonu evvela blöf zannettiği İngiliz teşebbüsünün böyle birdenbire ciddileşmesi üzerine fiyatları artırmaya mecbur oldu. Almanlar elli beş frank verdi. Ötekiler elli altı verdi ve nihayet elli sekiz franga İngilizlerin üzerine kaldı. Eğer Almanlar galebe çalsalar idi son tekliflerinde dört milyona resîde olan fark-ı fiyat [s. 394] şüphesiz devletin hazinesinden çıkacaktı. Sendika İngilizlerle kontrato imza etmezden evvel son bir söz olmak üzere Alman Komisyonuna dedi ki:

"Siz bu unları Türkiye hesabına alacaksınız. Bizim ise yirmi senedir pazarımız Türkiye'dir. Bu malın Türkiye'ye gitmesini sizin kadar biz de arzu ederiz. Fakat aynı zamanda kazanmayı, kâr etmeği de isteriz. Şimdi İngilizlerin verdiği elli sekiz franga malı bırakıyoruz. Şu şartla ki bizim altı bin vagondaki kârımız on altı milyon beş yüz bin franktır. Bunu bize avans olarak vereceksiniz. Romanya Hükûmeti ihracatı men' eder veya harbe girecek olur ise siz muhârebeden sonra veyahut ihracata müsaade olunduğu zaman o günkü piyasa ne olur ise olsun malı yine bu fiyatla almaya mecbursunuz. Şayet almayacak olursanız bu on altı buçuk milyon frangi gaib etmiş olacaksınız. Eğer bu şartımızı kabul ederseniz sizinle imza eder ve İngilizleri reddederiz."

Bunun üzerine Alman Komisyonu kendilerinden yirmi dört saat müsaade istedi. Komisyonun maksadı öteden beri kendisiyle husûsî münasebâta bulundukları Romanya Ziraat nâzırıyla görüşmekti. Onun nüfuzundan istifade etmek istiyorlardı. Çünkü bu Alman Komisyonu Hükûmet tarafından memur olmayıp kendi hesabına hareket eder tüccarlar olduğundan hiç şüphe yok ki böyle on altı buçuk milyonluk garantiye giremezlerdi. Hâlbuki memur olsalardı bu mes'ûliyeti Hükûmete yükleterek belki imza edebilirlerdi.

Yine bu sırada İngiliz sefiri doğrudan doğruya Başvekil Brătianu'ya müracaat ederek "Sizin buradaki Ziraat nâzırınız Alman Komisyonu ile âdeta açıktan açığa ticaret ediyor. Bu bî-terafîliğe muhaliftir," diye protesto etmiş; Brătianu, her iki tarafı idare için

nâzırı memuriyetle dışarıya gönderdi ve gelecek mahsulde Alman monopolü ihtimalini derpiş eden değirmenciler, İngilizlerle bir saat sonra kontratlarını imzaladılar. Bu kontrata, Romanya'da mevcut seksen altı değirmenciden ibaret olan Un Sendikası'ndan seksen iki değirmenci imzaya iştirak etti ve Un Sendikası hemen umûmiyetle İngiliz Bürosunun eline geçti. Artık bizim Romanya'da müracaat edecek yegâne kapımız tüccarlardan mürekkep olan Borsa Ticaret Mahkemesi idi. Sendikaya müracaat ettiğimde "Biz size un veremeyeceğiz. Mahkemeye gidiniz. Onlar ne derse onu yapacağız," cevabını aldım. Hâlbuki ben bu mahkemeden lehime çıkacak bir kararı kanunen tatbik ettiremezdim. Çünkü Sendikanın mahiyet-i kanuniyesi yoktu. Vücudu resmen kuvve-i kanuniyece tasdik edilmemişti. Gerek un verilmesi ve gerek zarar ve ziyan verilmesi için alacağımı i'lâmla Sendika bürosunun ancak dört sandalyesiyle bir masasını haczettirebilirdim. Bu da şu şartla ki jüri heyetinin verdiği karar kanunen istinâfa tâbi idi. İstinâf ise mehâkim-i nizâmîyede icra edileceğinden ne kadar haklı olsam yine haksız çıkacaktım. Nitekim Hükûmet-i mülkiyemiz geçen seneki yapmış olduğu un işinde bu acı tecrübeyi tatmıştır. Sonra Harbiye Nezâretinin maksadı bir an evvel unların gelmesiydi. Hâlbuki iş mahkemeye düşmüştü. Unlar birkaç senede gelmezdi. Şimdi Paşa Hazretleri, benim yerimde başka birisi olsaydı ne yapabilirdi? Bir taraftan Alman ve İngiliz bir taraftan Romanya sendikacılarının hokkabazlıkları diğer taraftan da [s. 395] Alman Komisyonunun İstanbulca resmî bir heyet zannedilmesi ve hâsılı bu kadar kuvvetler, rekabetler ve karışıklıklar arasında ne yapabilirdim? Bununla beraber dört ay bilâ-fasıla mücadele ettim. Davaya, protestoya, anlaşmaya hâsılı her şeye tevessül ettim. Bu mesâil gerek Sefâret heyetince ve gerek Türk tüccarlarınca ve gerek Rumenlerce malûm olduğu gibi tekmil gazetelere de aksetti. Benim Alman ve İngiliz rekabeti altında ezildiğimi herkes bildiği hâlde iffet ve istikâmetinden şüphe etmediğimiz Re'fet Bey, maatte'ssüf Dimitriyadis gibi mahiyeti malûm bir Rum'un söylediği söze kâni oldu. Ahmet Paşa ile benim un almak iktidarına mâlik iken bundan vazgeçip zarar ve ziyan alarak unların İngilizlere geçmesine sebep olduğumu yazmış; Dimitriyadis'in ne kıbâlde bir adam olduğunu ve nasıl sefil düşüncelerle bin türlü hilekârlıklara sülûk ederek suiisti'mâller ve irtikâblara teşebbüs ettiğini bana taalluku

olmadığından burada anlatmıyorum. Ahmet Paşa ve Vekil Mavro Matis gelince kendilerinden Dimitriyadis ile oradaki Sendika reis-i sânisinin arasındaki geçmiş şeylerin mufassal bir raporunu talep buyur[u]nuz. İşin bütün hakikati o vakit karşınızda tamamıyla tavazzuh edecektir. Beni ve Ahmet Paşa'yı şüphesiz kanun-ı ticaretçe değil fakat vicdanen mes'ûl etmekte isti'cal edenler altı bin vagonunu Hükûmet-i Osmâniyeye vermeyi taahhüt eden ve on beş bin vagonu da ayrıca zahîre i'tâsını taahhüt edip de şimdiye kadar ancak iki bin beş yüz-üç bin vagon kadar arpa, mısır, buğday verip mütebâ-kisini veremeyen ve tedbirsizlikle bu küçük ma'reke-i iktisadiyede İngilizlere mağlup olan Alman Komisyonu için ne diyecekler?

Etvâr ve harekâtı hiç nazar-ı dikkati celbetmeyen bu Alman Komisyonu bizim hakkımızda pek fena harekette bulunmuştur. Bunu açıktan açığa kendileri de itiraf ettiler. Şöyle ki: Hezimetlerinden sonra Komisyonun reisleri Mayerler, Mösyö Karar bizzat Sefârethanemize gelip sefirimizden, bana tarziye vermelerine tavassut etmesini rica ettiler. Bunun üzerine sefir bey beni davet etti. Sefârethâneye gittim. Komisyon reisleri bana bizzat tarziye verdiler ve "Maatteessüf vaktiyle sizinle birleşip beraber çalışmadık," dediler. Ben kendilerine cevaben:

"Siz bana nafîle tarziye veriyorsunuz. Çünkü siz bana bir şey yapmadınız. Memleketime fenalık ettiniz. Çünkü Hükûmetim size fiyattan hiç bahsetmeyerek açık kontrat imza etti ve kendine kaç mal ederseniz kabul edeceği hâlde siz kendi menfaatiniz için santimlerle oynayarak düşmanlarımız İngilizlerin galebesini temin ettiniz ve bizim kontratlarımızı da sendikanın nazarında hiçe indirdiniz." [dedim.]

Dimitriyadis gibi vatanla hiç münasebeti olmayan bir şahsın tefevvühâtını sahih zannedenlere mukabele ve müdâfaayı haysiyete mugayir görüp ve unları nakletmek iktidarımda iken kasden zarar ve ziyan aldığım bühtanını şu suretle reddederim Paşa Hazretleri:

[s. 396] 1- Ben menfaat-i Hükûmeti daima menfaat-i şahsiyeme tercih ettim. Buna birinci delil ilk verdiğim bin vagon kontratının Avusturyalıya devri için vâki' olan mühim bir meblağ teklifini hemen reddedişimdir. Bunu herkesle beraber Sefâretimiz de ve sizin komisyonunuz da bilir.

2- Ben menfaat-i Hükûmeti daima menfaat-i şahsiyeme tercih

ettim. Buna ikinci delil bu seferki iki bin vagon unun kontratosunu kendilerine devir için İngilizlerin teklif ettikleri dört milyon frangı hemen reddedişimdir. Bunu herkes ve Sefârethanemiz bilir.

3- Ben muktedir olup bu seferki iki bin vagon unu çıkarabilmiş olsaydım sâfi kârım aldığım tazminattan pek çok alacak ve kârımdan başka fazla olarak da memleketime de hizmet edebilmek saadetine de nâil olacaktım. Dünyada meşru olarak çok kâr alabilecek iken bu kadar az kârı yani ziyayı tercih edecek bir adam tasavvur olunabilir mi? Bu azıcık düşünülünce aleyhimdeki bühân ve tefevvühün ne kadar saçma bir iftira olduğu meydana çıkar ve hiçbir vakit elini kalbinden kesesine indirmemiş [olmam] ve memleketime olan fart-ı muhabbetim sâikasıyla şunları ilave etmek isterim:

1) Hükûmet yeni mahsulde de eğer yine münhasıran Alman Yahudilerinden mürekkep bir komisyona güvenerek tertibatı onlara göre yaparsa hata edecektir. Çünkü İngiliz ve Fransız rekabeti karşısında Almanlar ancak kendi ihtiyaçları nispetinde mal bulabileceklerdir. Bu hâlden Türkiye ihtiyacı için ne verebilecekleri cidden şâyân-ı teemmüldür.

2- Alman Komisyonu yüz elli bin vagonluk müsaade aldığı hâlde Tuna'da ve karadaki binlerce vesâit-i nakliyyeye rağmen ancak elli iki bin vagon mal taşıyabilmiştir ki hububâtın envâi dâhil olduğu hâlde taşıyabildikleri şey Almanya ve Avusturya'nın asgarî ihtiyacını temine kâfi değildir.

3- Türk tüccarlarıyla yeni mahsul için şimdiden görüşünüz. İngiliz ve Fransız büroları Almanlara şedit bir ihtirasla hem siyaseten hem ticareten rekabet ediyorlar. Arada pek o kadar nazar-ı dikkati celbetmeyen Türk tüccarları Alman Yahudilerinden çok iyi iş görebilip hiçbir mağlubiyet ve hezimete hedef olmayacaklarını kemal-i ıftiharla arz ve 25 Nisan 1332 [8 Mayıs 1916] tarihli istid'â-yı âcizânemde geri alınmasını talep ettiğim akreditiflerin tarih-i mezkûrdan itibaren faiz ve komisyonundan dolayı hiçbir mes'ûliyeti kabul etmeyeceğimi beyan eylerim.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 397]

Mehmet bin Yahya'nın ifadesi, 2 Eylül

Berây-ı istizâh celbedilen Çağaloğlu'nda Molla Fenari Mahallesi'nde 15 numaralı hânede mukim Emniyet-i Umûmiye 1'inci Şube Müdürü Üsküplü 96 tevellüdlü Mehmet Bey bin Yahya Bey'in ahzolunan ifadesidir. 20 Ağustos 1332 [2 Eylül 1916].

Nevzat Bey size Yakup Cemil Bey'in harekâtını ne gün ve ne suretle ihbar etti? Dâhiliye Nâzırı Talât Beyefendi veya İsmail Canbolat Bey'den buna dair bir emir aldınız mı? Aldınız ise ne vakit ve ne vecihle aldınız? İzah buyurunuz.

Romanya'dan bayramdan sonra avdet ettim. Gün tayin edemem. Çünkü hatırımdan çıkmıştır. İcab ederse onu da öğreniriz, arz ederim. Meserret Otelinde Yakup Cemil Bey'in bazı zevâtı topladığını ve bu içtimâ'da dahi Kabineyi değiştirmek ve yerine İngiliz ve Ruslarla akd-i sulha taraftar bir kabine getirmek meselesinin mevzubahis olduğunu hatta bunun fiiliyatına başlanılmak istenildiğini istasyonda trenden iner inmez haber aldım. İhtimal veremedim. Çünkü Yakup Cemil Bey'le topladığı ve isimlerinin zikredildiğini işittiğim zevât bu Hükûmetin en namuskâr adamlarından olduklarını herkes gibi ben de biliyordum. Hatta bu içtimâ'ı Ermenilere ait zannettim. Bu toplanan zevât arasında Nevzat Bey'in de ismini işittim. Merak ettim. O gece sabaha kadar uyku uyumadım. Sabah oldu. Nevzat Bey'le görüştüm. Bu içtimâ'ın şeklini, müzâkerâtını öğrenmek istedim. Nevzat Bey de pek müteessirâne bendenize meseleyi olduğu gibi ihbar etti. Hatta Enver Paşa Hazretlerine de bilvasıta haber verdiğini söyledi ve Hükûmet bu işi anlamış olduğu hâlde Yakup Cemil Bey'in ne[den] dolayı tecziye olmadığını söyledi. Yakup Cemil Bey'in bu teşebbüsü ne kadar fena ve memleket için muzır olduğunu bilâhare anladığını söyledi ve icab ederse nâzırlara kadar gelip hikâye-i hakikat etmeye âmâde bulunduğunu söyledi. Nevzat Bey'den aldığım bu haberi ve başkalarından edindiğim malûmatı o gün derhâl Nâzır Bey'e söyledim. Nâzır Bey de işi bu derece bilmediğini ve mamafih İsmail Bey'e de böyle bir malûmat verildiğini söyledi ve gidip İsmail Bey'le bu işi ta'mik ve müzâkere etmemizi ve yarın kendisine daha vâsi' malûmat i'tâ edilmesini emretti. İsmail Bey'e gittim. O dahi bu işi haber aldığını söyledi ve ertesi gün yine

Nevzat'la görüştüm. Nâzır Bey'e söylediğimi söyledim. Nevzat Bey "Beni çağırırsınlar. Cemil Bey'in memlekete nasıl ve ne kadar büyük fenalık edeceğini söyleyeyim görsünler fakat ben öyle zannediyorum ki bu işten hem Talât Bey'in hem de Enver Paşa'nın malûmatı vardır," dedi. Bendeniz Talât Bey'le [s. 398] görüştüğüm ve bu işin hakikatini öğrendiğim için Nevzat Bey[e] Talât Bey'le Enver Paşa'nın malûmatı vardır, diye söylediği fikrin yanlış olduğunu ve bu[nun] Yakup Cemil Bey'ce uydurulmuş bir şey olacağını söyledim. Nevzat Bey Yakup Bey'in böyle mühim bir meseleye ve hayat-ı Hükûmete müteallik bir denâeti irtikâb etmek istediği hâlde yine serbest gezmesine hayret etti. Nevzat Bey'den aldığım bu malûmatı vazifem olmak itibarıyla Nâzır Bey'e ve İsmail Bey'e söyledim. İş böyle cereyan etti. Malûmatım bundan ibarettir. Nevzat yalan söylemez. Namuslu ve vatanını sever, böyle işlerle uğraşmamış bir zâbittir.

Avdetiniz bayramdan sonra mı idi?

Bayramdan sonradır.

Dâhiliye Nâzırı Beyefendi'ye bir rapor takdim ettiniz mi?

Benden bu işin nerede içtimâ' edildiğini ve kimlerin dâhil olduğuna dair bir rapor istediler. Ben de rapor verdim.

O hâlde bu rapor münderecâtını ve muttali olabildiğiniz husûsâtı tafsilen söyleyiniz.

Meserret Otelinde üç gün devam etmiş bu içtimâ'a Nevzat Bey ve Nafiz Bey'in Yaveri Murat Bey, Bâbîâlî Muhafızı Hasan Hoca, Mehmet isminde ve Selim isminde ve Tayyip, Yahya Kapudan ve daha başka isimleri meçhul giren çıkan adamlar toplanmışlar; bunların bazısına "Hazır olun, bir iş yapacağız," diye Yakup Cemil söylemiş. Orada bulunan Çerkes Ahmet'in kardeşine de "Bu da kardeşinin intikamını alacak," demiş olduğunu gerek Nevzat'tan ve gerek başkasından haber aldım. Hasan Hoca, Murat Bey, Hakkı Sapanca reddetmişler; kabul edenler de var imiş. Bu çocuklara silah, revolverler verilmiş. Bir hadise için lazım olan şeyler yapılmış olduğunu haber aldım. Bu silahları alan çocuklar Mehmet ve Selim vesâire Yakup Cemil'e "Bu yapacağın şey Hükûmet menfaatine değil. 'Çerkes Ahmet'in kardeşi intikam alacak,' bu ne demek? Mehmet gelmeyince biz bir şey yapmayalım," demişler. Yahya Kapudan'a da ayrıca talimat verilmiş olduğunu işittim. Bunları Talât Beyefendi'ye haber

verdim. Talât Beyefendi “Biz böyle olduğunu bilmiyorduk,” dediler. [s. 399] İşin şekli değişti. [Yakup Cemil’in] Fırka kumandanı tayin edilmiş olmasından bunların fena iş yapacaklarına kanaatim hâsıl olduğundan haber verdim. Bu bâbdaki teklifât-ı vesâireye dair Feyzi Dede’nin Mehmet’ten sorulacak olursa hepsini tamamen söyler. Malûmatım bundan ibarettir.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Satvet Lütfi’nin ifadesi, 2/3 Eylül

Satvet Lütfi Bey’in tekrar alınan ifadesidir. 20/21 Ağustos 1332 [2/3 Eylül 1916].

Dâhiliye Nâzırı Müsteşarı İsmail Canbolat Bey ile sulh-ı münferid hakkında aranızda geçen mükâlemât sırasında size İtilâf Devletleri’nin ne gibi fevâid temin eyleyeceklerinden bahsetmişsiniz?

İsmail Canbolat Bey’le ilk mülâkatımda çoktan beri işitegelmekte olduğum ve bu buhranlı zamanda intişar ve tevessü’ü pek tehlikeli bulunması muhtemel olan bazı şeylerden haberdar ettim. Bunlar da İttihâd ve Terakki Cemiyeti âzâsı arasındaki nifak ve şikâk, Vükelâdan bazıları hakkındaki suizanlar, harp hakkında malûmat veren tebliğ-i resmîlerin kifâyetsizliği ve ahâli üzerindeki su-i tesiri, zahîrenin azlığından dolayı taşra ahâlisinin endişelerini birer birer arz ve izah ettim. Bunları kendilerine izah etmekle nazar-ı dikkatlerini celbetmek istediğimi ve bugünkü müşterek tehlike karşısında bütün efrad-ı milletin yekvücut olması îcab eylediğini ve şu sırada maazallah çıkacak bir ihtilâlden yalnız ecnebilerin istifade edeceğinden havfla şu suretle kendilerini ikaz eylemek cesaretinde bulunduğumu da ilave ettim. Ba’dehu sulh hakkında fikirlerini sordum. Bunun zamanını katiyyen tayin etmek mümkün olmadığını cevap verdiler. İkide birde sulh-ı münferid hakkında birtakım şâyîâtın çıktığını, binaenaleyh sulh-ı münferid hakkında ne düşündüklerini sorarak soruşturma üzerine “Biz razı olsak da Rusya muvâfakat etmez. Çünkü Rusya behemehâl İstanbul ve Boğazları isteyecek. Hâlbuki

İstanbul'suz bir Türkiye'nin de hiçbir kıymeti olamaz," [dedi.] İsmail Canbolat Bey'in sulh-ı münferid hakkındaki bu mütâlaası üzerine gerek sulh-ı umûmî gerekse münferid hakkındaki kanaatim hakkında kendi kendime mütâlaatta bulundum. Nihayet İsmail Bey'den bir mülâkat talep ettim. Bu ikinci mülâkatta İsmail Beyefendi'ye ondan evvelki mülâkat esnasında kendilerinin sulh-ı münferid hakkındaki mütâlaaları üzerine bazı ma'ruzâta bulunmak cesareti bende büsbütün uyandığından bahsederek dedim ki "sulh-ı umûmî fakat bilhassa bir sulh-ı münferide lüzum görüldüğü takdirde İsviçre'de bulunan Sabahaddin Beyefendi'nin [s. 400] yanına giderek bu hususta çalışmaklığımı teklif ettim. Gerek Talât Beyefendi'nin gerekse İsmail Canbolat beylerin ondan evvelki mülâkatlarımda Sabahaddin Bey'in sıhhatini sormaları bana ümit ve cesaret vermişti. Sabahaddin Bey'in Hükûmete ne gibi muâvenette bulunabileceğini sorması üzerine, bundan epeyce zaman mukaddem o vakitler Yunanistan'da mevkûf bulunan dostlarımdan Medhi Bey namında bir zattan almış olduğum bir karttaki münderecâtan bahsettim. Medhi Bey kartında İtilâf hükûmetlerinin Sabahaddin Bey'e Türkiye'nin mağlubiyetinden ve sulhun akdinden sonra Türkiye'nin tekrar ihya edileceğini temin ettiklerini imâen yazıyordu. İtilâf hükûmetlerinin Sabahaddin Bey'e bu yolda teminat vermeleri bende bir ümit uyandırdı: Mademki İtilâf hükûmetlerince Türkiye'nin imhası matlub ve mu tasavver değil, mademki Türkiye'nin mağlubiyeti (Allah esirgesin) takdirinde yine tamamîyet-i mülkiyemiz muhâfaza edilecek, o hâlde bugünden sulha razı olursak Canbolat Bey'in zannettiği gibi İstanbul ve Boğazların Rusya'ya verilmesi îcab etmez, bilakis sulh-ı münferide talip olduğumuzdan dolayı İtilâf hükûmâtının bize minnettar olması lazım gelir. Bunun için de İtilâf hükûmetlerinin bizden yer alması değil, lakin onların bize aldıkları arazimizi iade etmeleri îcab eylediği mantıken istihrac edilir. Memleketin selâmeti karşısında Sabahaddin Bey'in bu meseleye fevkalade ehemmiyet vereceğini ve muvaffak olmaklığımız için çalışacağını da ilave ettim. Fakat sulh-ı münferide lüzum görülmüyorsa âtîde akdedilecek sulh-ı umûmîde Sabahaddin Bey'in yardımını temin için İsviçre'ye gitmekliğim için ricada bulundum. Bu ıstırhamda ısrar ederken kendilerine dedim ki: "Benim bu seyahatimden ne gaib edersiniz? Olsa olsa bu vesile ile sizi aldatarak Türkiye'den firar ederim. Bu ise yani benim firarımın

ne ehemmiyeti olabilir? Fakat buna mukâbil milyonda bir ihtimal muvaffakiyet var.” Sulh için bir hizmetimiz olmazsa bile muhalif olarak tanınmaklığımızdan dolayı herhâlde Hükûmet erkân veya memurlarının alamayacağı bazı havâdis ve malûmatı -bittabi memleketin selâmetine taalluk eden- bizim öğrenebileceğimizi arz ettim.

Canbolat Bey’e vukû’ bulan ifâdâtınız meyanında Bulgaristan’dan bize bir miktar arazi de verilebileceğinden bahsettiniz mi idi?

İsmail Canbolat Bey’le mülâkatımdan evvel Mebus Sûdî Bey’le görüşmüştüm. Sûdî Bey sulh-ı münferide muvâfakat ettiğimiz takdirde İtilâf’ın işgal ettiği yerlerimizden mâ’adâ [s. 401] Bulgaristan’dan da arazi vermesi muhtemel olduğu fikrinde bulunduğunu söyledi. İhtimal ki kendi fikrim gibi bunu o gün İsmail Bey’e nakletmişim.

Sûdî Bey Bulgaristan’dan bize arazi verilebileceğini söylemiş olmasına mumaileyhle aranızda bizim ve zümre-i muhtacînin menâfî’i mevzubahis olmuş, binaenaleyh Sûdî Bey’le olan mübâhasâtı beyan ediniz.

İsmail Canbolat Bey’e bahsettiğim şeylerden Sûdî Bey’e de bahsettim. İtilâf’ın bize ne gibi menâfî temin etmeleri muhtemel bulunduğu meselesi mevzubahis olunca İtilâf’ın işgal ettiği yerlerimizden çekildikten mâ’adâ belki Bulgaristan’dan da bir miktar arazinin ilhakını temin edeceği ihtimalini Sûdî Bey söylemişti. Rusya’nın bize arazi vermesi ihtimali olmadığını Sûdî Bey’e söylemekliğim üzerine Sûdî Bey, bana Bulgaristan arazisinden bir kısmının ilhak edilebileceği ihtimalini dermeyan etmişti.

İttihâd ve Terakki Fırkasının ikiye inkısam ettiğini bahsettiğiniz zaman Canbolat Bey ne dedi? Yani yukarıda[ki] “İttihâd ve Terakki Cemiyeti âzâsı arasındaki nifak ve şikâk” cümlesine mumaileyhin ne demiş olduğunu anlamak istiyoruz.

İsmail Bey’in bunlara karşı ne dediğini hatırlayamıyorum.

Bu Cemiyet âzâsı arasında nifak ve şikâkı kimden işitmiş[tiniz] veya [nasıl] anladınız?

İttihâd ve Terakki Cemiyeti âzâsı arasındaki nifak ve şikâkı harbin ibtidâsından beri işitip duruyorum. Bir iki kişiden bunu işitmedim ki şahıs tayin edebileyim. Bilakis pek çok kimselerden bunları dinledim.

Ne vadide nifak ve şikâk işitiyordunuz?

Daha harbin bidâyetinde Maliye Nâzırı Câvid Bey'in istikrâz akdederken Avrupa ile Türkiye'nin harp etmeyeceğini Fransızlara temin ettiği için harbin ilanı üzerine Meclis-i Vükelâdaki rüfekâsıyla arası açılarak ayrılmış. Merkez-i Umûmî âzâsından bazı zevât Hükûmetin harekâtını beğenmediklerinden dolayı merkeze gitmekten sarf-ı nazar ediyorlarmış.

Yakup Cemil Bey'in dört ay evvel Bursa'da sizinle mülâki olmasına ve âhiren İstanbul'a gelerek Canbolat Bey vasıtasıyla Hükûmet-i Osmâniyeye sulh-ı münferid yapmak emelinde [s. 402] bulunduğu takdirde mezuniyet verilerek, Sabahaddin Bey'in dahi İtilâf hükûmâtına mensup gruplarla anlaşarak maksad-ı mezkûrun istihşâli emrinde arz-ı muâvenet edildiği sıralarda mârrü'l-ism Yakup Cemil Bey'in İstanbul'da bu yoldaki mütâlaât ve muzmerâtını saha-i husûle îsâl için bazı adamlar toplayarak teşebbüs ettiği hengâma müsâdif bulunmasına ve bu bâbdaki suallere Yakup Cemil Bey bu sulh-ı münferid ve kendi tabirince "zümre-i İtilâf'a döneklik etmek" keyfiyetinin vatana nâfi olacağı hatırası kendisine dört ay evvel gelmiş olduğunu söylemesine nazaran yekdiğerini velyeden husûsât-ı mesrûde Yakup Cemil Bey'in tarafınızdan mülhem ve en vâzıh tabirle kurulmuş olmak ihtimalâtına temas ve delâlet etmekte bulunuyor. Ne diyeceksiniz.

Yakup Cemil Bey bu fikrin kendisine dört ay evvel gelmiş olduğunu iddia ediyormuş. Hâlbuki Yakup Cemil Bey ancak iki buçuk ay evvel Otelimî misafireten gelmiş ve bu meseleye temas etmeyen diğer mevzular yani arıcılık ve ziraat hakkında birkaç defa kendisiyle konuşulmuştu. Nihayetsiz bir hulûs ve samimiyetle İsmail Canbolat Bey'e vukû' bulan teklifâtım bâlâdaki ma'ruzâtımdan anlaşılıyor. Yakup Cemil Bey'in sulh hakkındaki teşebbüsünden katiyyen malûmatım yok. Yakup Cemil Bey bir çocuk değil ki ben onu birkaç defa görmekle fikrime kazanabileyim yahut kurayım. Yakup Cemil Bey'le teşrik-i mesai ederek Hükûmete karşı bir teşebbüsüm olsaydı neden ayrıca Hükûmetin salâhiyettar ricaline müracaatla âzâ-yı Cemiyet arasında mevcudiyeti ahâli arasında birçok kîlûkâli mûcib olan nifak ve şikâktan bahsederek buna bir çare bulmalarını rica edeyim? Sâniyen, Yakup Cemil Bey'le teşrik-i mesai etmiş olsaydım

aradan iki buçuk ay geçtiği hâlde neden Yakup Cemil Bey'i aramadım yahut niçin Yakup Cemil Bey beni aramadı? Yakup Cemil Bey'i iddia edildiği gibi fikrime kazanmış olsaydım bu iki buçuk ay zarfında onunla hiç olmazsa bazı muhâberâtımızın cereyanı îcab etmez miydi? İstanbul'da on beş gün kaldığım hâlde [s. 403] Yakup Cemil Bey'i aramamaklığım onunla hiçbir işim olmadığına delâlet etmez mi? Sulh-ı münferid lehine cereyan tevliid ederek bir kuvvet teşkil etmek istemiş olsaydım Otelimde misafir kalan veya Otele ara sıra gelen bazı müteneffiz zevâtta istifadeye çalışmaklığım îcab etmez miydi? Hükûmet-i hâzıraya mensup veya bî-taraf birçok zevât Otelime gelirdi. Onların hiçbirine bundan bahsetmemiştim. Yakup Cemil Bey'le de bu hususta bir münasebet tesis etmediğime bir delil teşkil ettiği gibi yukarıdan beri geçen ifâdâtım dahi büyük bir alâkam olmadığını vâzihan gösterir. Bu bâbda icra kılınan ta'mikatın da bu müdafaamı te'yid eyleyeceği ümid-i kavisindeyim.

İfadenizi imza ediniz.

Edeyim.

Mülâzım Hasan Hoca Efendi'nin maznûniyetiyle tevkîfi hakkında mütâlaaları istîfsar olunur. 21 Ağustos 1332 [3 Eylül 1916].

Tahkikatın tarz-ı cereyanına nazaran fi'l-i vâki'de müşâreketi anlaşılan Mülâzım Hasan Efendi'nin evvelemirde maznûnen isticvâbı ve hakkında tevkîf müzekkeresi tastiri talebiyle iade kılınır. 21 Ağustos 1332 [3 Eylül 1916].

Cereyan-ı tahkikata nazaran fi'l-i vâki'de müşâreketi anlaşılan Mülâzım Hasan Efendi'nin tevkîfine müttefikan karar verildi. 21 Ağustos 1332 [3 Eylül 1916].

Tasdik olunur. 21 Ağustos 1332 [3 Eylül 1916]. [s. 404]

Üsküplü Mehmet'in ifadesi, 3 Eylül

Ewelce isticvâb olunan Feyzi Dede'nin Mehmet'in tekrar alınan ifadesidir. 21 Ağustos 1332 [3 Eylül 1916].

Mehmetçe'yi tanır mısın ve ne zaman ve nereden tanırsın?

Üsküp'ten tanırım.

Evine gider gelir misin ve yanında kimleri tanırırsın?

İki defa evine gittim. Eskiden bekâr idi. Ramazan esnalarında yahut ramazandan evvel teehhül etti. Yanındaki adamlarından Sıdkı Efendi'yi tanırım. Sıdkı Efendi memurdur.

Sen Mehmetçe'ye Yakup Cemil Bey'den şikâyet ettin mi?

Hayır.

Yakup Cemil Bey'in harekât-ı ahîresinden şüphelenerek Mehmetçe'yi aradın mı, buldun mu? Bulamadın ise adamına ne söyledin?

Ben bunun için Mehmetçe'yi aradım. Romanya'ya gitmiş olduğundan Sıdkı Efendi'ye ben "Yakup Cemil Bey'in Meserret'te çağırıp kahve içirdikten sonra Fehmi Efendi'ye 'Mehmet'le Selim nasıl eskisi gibi midirler? Emin misiniz?" dedi. Fehmi Efendi de 'Emin-dir,' demesi üzerine 'On-on beş gün gidemeyeceğiz. Hükûmet isterse burada iş gösterir. Burada yaparız. Ha Kafkasya ha burada iş görmek değil mi?' dedi ve Ahmet'in kardeşi Kâmil için de 'Kardeşinin intikamını almak için ağabeyisini idam edene tabanca sıkacaktır,' demiş olduğunu" söylemesi üzerine şüphelendiğimi Sıdkı Efendi'ye anlattım. Sıdkı Efendi de "Bir iki güne kadar Mehmetçe gelir, öğreniriz," dedi.

Yakup Cemil Bey'in ne yapacağını neden anlamıştın?

"Gideceğiz," dediği [hâlde] gitmemesinden ve Kâmil için de böyle söylemesinden şüphe ettim.

Mehmetçe'yi bulsa idin ne diyecektin?

Böyle anlatacak idim.

Sana silahlanmak için bir şey denildi mi?

Hayır.

Selim silahlandı mıydı?

Bilmiyorum. Bana bir şey söylemedi. Selim'in bir tabancası var idi. Otelde birkaç gün evvel çalınmış idi.

(Zâbıtanın gönderilmiş olan Nagant taklidi tabanca irâe olunarak) Bu tabanca mıdır?

Bilmiyorum. Selim'in tabancası da böyle idi. Fakat etrafı paslanmış idi.

Senin Yakup Cemil Bey'in teşkil eylediği heyet-i ihtilâliye maiyetinde istihdam olunmak üzere emir almış efraddan olduğun [s. 405] anlaşıyor. Ne diyeceksin?

Bilmiyorum. Ne diyeyim, bir şeyden haberim yok. Benim kumandanım idi. Hazırlanıp gidecek idik. Kafkasya'ya asker gidecek idik. Elbiselerimizi aldık idi. Ben iki senedir muhacir çıktım. Hizmette bulunmak üzere Kafkasya'ya gideceğim. Yoksa başka bir fikrim yoktur.

İfadeni imza eyle.

Mühürlerim.

Üsküplü Selim'in ifadesi, 3 Eylül

Evvelce ifadesi alınmış olan Selim'in maznûnen tekrar alınan ifadesidir. 21 Ağustos 1332 [3 Eylül 1916].

Sen[in] Yakup Cemil Bey'in teşkil eylediği heyet-i ihtilâliye maiyetinde istihdam olunmak üzere emir almış olduğun anlaşıyor. Ne diyeceksiniz?

Ben kendisine iltihak etmemişimdir. Bizim haberimiz yoktur öyle şeylerden.

İfadeni imza eyle.

Mühürlerim.

Tramvaycı Tayyip'in ifadesi, 3 Eylül

Evvelce ifadesi alınan Tramvaycı Tayyip'in tekrar alınan ifadesidir. 21 Ağustos 1332 [3 Eylül 1916].

Sen[,n] Yakup Cemil Bey'in teşkil ettiği heyet-i ihtilâliye maiyetinde istihdam olunmak üzere emir almış olduğun[u] ve Meserret Apartmanı'na gitmiş olduğunu da Tahniyedeki Hakkı Bey vesâire söylüyor. Ne diyeceksin?

Hayır, efendim. Haberim yoktur.

İfadeni imza eyle.

Mühürlerim. Yazım yoktur, parmak basarım. [s. 406]

Tikveşli Hasan'ın ifadesi, 3 Eylül

Evvelce ifadesi alınmış olan Tikveşli Hasan'ın tekrar alınan ifadesidir. 21 Ağustos 1332 [3 Eylül 1916].

Yakup Cemil Bey'in teşkil ettiği heyet-i ihtilâliye maiyetinde istihdam olunmak üzere emir almış efraddan olduğun anlaşıyor. Ne diyeceksin?

Hayır, efendim. Kabul etmem. İran'a gitmek üzere hazırlık yapıyordu. Elbise de vermişler idi. Böyle bir fiilde bulunmadım.

İfadeni imza eyle.

İmza edeyim.

Serezli Kâmil Bey'in ifadesi, 3 Eylül

Evvelce ifadesi alınmış olan Kâmil bin Receb'in tekrar alınan ifadesidir. 21 Ağustos 1332 [3 Eylül 1916].

Sen[in] kardeşinin intikamını almak için Yakup Cemil Bey'in teşkil ettiği heyet-i ihtilâliye maiyetinde istihdam olunmak üzere emir almış olduğun anlaşıyor. Ne diyeceksin?

Hayır, efendim. Benim böyle şey elimden gelmez.

İfadeni imza eyle.

İmza edeyim.

Telgrafçı Fehmi'nin ifadesi, 3 Eylül

Evvelce ifadesi alınan Telgrafçı Fehmi Efendi'nin tekrar alınan ifadesidir. 21 Ağustos 1332 [3 Eylül 1916].

Selim, Mehmet senin için “Bizimle beraber Meserret’te beraber idi,” diyorlar. Ne diyeceksin?

Onlar evvelâ gitmişler, ben sonra gittim.

Odada üçünüz birleştiniz mi?

Hasan da var idi. Dördümüz birleştik.

Sonra odaya beylerden kim geldi?

İki kişi geldi. Bize “Dışarıya çıkın,” dediler. Gelen iki kişi[nin] kim olduğunu bilmiyorum.

Siz orada iken Serezli Ahmet’in kardeşi Kâmil kapının yanında oturuyor muydu?

Kapının dışında oturuyordu.

İçeriye kibrit getirdiği zaman Kâmil[’e] Yakup Bey ne dedi?

Ben, Kâmil’in birkaç defa girdi çıktı ise de Yakup Bey’in bir şey söylediğini ben işitmedim. [s. 407]

Yakup Bey, Kâmil için sizin yanınıza girdiği zaman “Bu da kardeşini öldürenlerden intikamını alacak, tabanca atacak,” demiş.

Ben işitmedim.

Sana beylerden birisi çekilmek için bir telgraf müsveddesi verdi mi?

Kendisinden üçer lira almış olduğumu söylediğim Hakkı Efendi bir telgraf verdi. “Götür telgrafhâneye,” dedi. Ben de aldım telgrafhâneye götürdüm.

Münderecâtını okudun mu?

Hayır, okumadım.

Hakkı Efendi sana telgrafi verdiği vakit parayı da vermiş mi idi?

Üç banknot verdiği zaman telgrafi da verdi.

Ne parası bu üç banknot?

Ben Yakup Bey’e söylemiştim. Yakup Bey de ona kâğıt yazdı. O da parayı verdi.

Sen başkalarından para alır mıydın?

Yakup Bey’den alırdım. Yakup Bey emir veriyordu. Kemal Bey’den Seyyid Bey’den mağazadan alırdım.

Nevzat Bey’den ne parası alırsın?

İki defa aldım.

Ne parası?

Yakup Bey emir veriyordu. Ben de gidip alıyordum.

Sen Yakup Bey'in oturduğu odadan bir telgraf almış Hakkı Bey'e getirmişsin. Telgraf bozulmuş Hakkı Bey yeniden yazmış. Ondan sonra sen telgrafhâneye götürmüşsün, öyle mi?

Hayır.

Hakkı Bey sana telgrafı verdiği zaman nerede oturuyordu?

Otelin yazıhânesinde oturuyordu.

Yakup Bey senin oturduğun apartmanın yakın olup olmadığını sormamış mı idi?

Birkaç gün evvel evine gittiği vakit "Nerede oturuyorsun?" demişti. Ben de kendisine söyledim.

O gün sizi birdenbire toplamasından ve oraya bazı efendilerin gelip gitmesinden ve seninle taşraya telgraf çekmesinden ne anladın?

Ben hiçbir şey anlayamadım. [s. 408]

Arife günü Cemil Bey'in İran'a gideceği hakkında henüz bir muamele-i resmiye olmamasına nazaran orada bunun için toplanmadığınız anlaşılıyor.

Beni Hasan çağırды gittim. Hasan, ben, Selim oturduk. "Selim ile Mehmet'i nasıl biliyorsun, mûti midir eskisi gibi?" diye Yakup Cemil Bey sordu. Ben de "Eskisi gibi mûti biliyorum," dedim. Onun üzerine biraz oturduk. "İki kişi geldi. Dışarıya çıkın," diye Yakup Cemil Bey'in söylemesi üzerine biz dışarıya çıktık. Gelen adamlar kimler idi bilmem.

Yakup Cemil Bey; Selim'i, Mehmet'i, seni birçok zamanlar maiyetinde kullandı. Sizin iyi midir, fena mıdır bilir. O gün niçin sana "Selim ile Mehmet eskisi gibi mûti midir?" diye soruyor?

Anlayamadım.

Bunlar Yakup Cemil Bey ile Kafkas Cephesi'ne Van cenup ve Irak Cephesi darü'l-harekâtına iştirak etmiş adamlardır. Hâlâ da İstanbul'da Cemil Bey'in îanesiyle geçinmektedirler ve Cemil Bey'in bir cihete memur olmasına muntazırlardır. Artık Meserret'e çağırıp da bunlar mûti adamlar mıdır değil midir diye sormaya hâcet yoktur. Ancak Yakup Cemil Bey seferden başka İstanbul içinde bir iş görmek istiyor ki bunların senden mûti olup olmadığını soruyor.

İ
Dışarıya çıktığımız zaman Selim ve Mehmet’le “Nedir bu?” diye yani Selim ve Mehmet’in mûti olduğunu bildiği hâlde bana hayret geldi. “Nedir?” diye konuştuk. Onlar da tahaffûf gördüler. Bizi birdenbire niçin çağırdı ve “Mûti midir, falan niye soruyor?” dedik. Hiçbir şey anlamadan öyle düşünce ile kaldık.

Kendilerinden sormayıp da senden niye soruyor?

Bilmiyorum. Belki bir dargınlıkları var. Bilmem. Ben ona yakın değilim ki... [s. 409]

Neden Yakup Cemil Bey sana ve Selim’e sormuyor da “Fehmi’ye mûti misiniz?” diye soruyor. Doğrusunu söyle Mehmet, dedik. Cevaben Mehmet, “Fehmi Efendi okuryazar, efendiden bir adamdır. Yakup Cemil Bey ile husûsî konuşur. Onun tasavvurâtına vâkıftır. Onun için bizi ondan sordu,” dedi.

Tasavvurâtını bilmiyorum. Ne idi?

Senin Yakup Cemil Bey ile beraber harekât-ı ihtilâl-kârânede bulunmuş olmasından dolayı maznûnun aleyh olarak bu suretle isticvâbın dava olunur. Ne diyeceksin?

Ben onun tasavvurâtını bilsem söylerim. Bilmiyorum ki!

İfadeni imza eyle.

İmza edeyim.

Tahniyecî Hakkı’nın Telgrafçı Fehmi ile muvaceheleri, 3 Eylül

Tahniyeden Hakkı Bey ile Fehmi’nin muvâceheleridir. 21 Ağustos 1332 [3 Eylül 1916].

Hakkı Bey; yukarıdan telgrafı getiren bu Fehmi Efendi mi idi?

Evet.

Bu telgrafnâme bozulmuş olmasından dolayı ikinci defa yazılmış olan telgrafnâmeyi verdiğiniz adam da bu mudur?

Budur.

Fehmi Efendi; ne diyeceksiniz?

Ben yukarıdan parayı almak üzere kâğıt getirdim. Telgrafı ben getirmedi. Sonradan telgrafı Hakkı Bey bana verdi.

İfadenizi imza ediniz.
İmza edelim. [s. 410]

Tahniyeci Hakkı'nın ifadesi, 3 Eylül

Tahniyeden Hakkı Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 21 Ağustos 1332 [3 Eylül 1916].

[Keşide edilen telgrafnâme sureti irâe olunarak] Telgrafnâme bu mudur?

Bu mealde dir.

İsmail Canbolat Bey'e hadiseyi bayramın dördüncü günü haber verdiğiniz zaman ne suretle hikâye ettiniz ve meselede bir fecaat ve vahâmet ve fevkaladelik bulunduğunu hissetmiş olduğunuzu söylediniz ve hissettirdiniz mi?

İsmail Canbolat Bey bence fevkalade haiz-i ihtiram olduğundan kendisiyle konuştuğum vakit daima kendisine ibrâz-ı hürmet ederim. Odalarına girdiğim vakit bir gün Meserret'e davet olunarak ibtidâ Teşkilat-ı Mahsûsadan bahsedildikten sonra Yakup Cemil Bey'in teklifine ma'ruz kaldığımı ve bu teklif sırasında aramızda cereyan eden muhâvereyi -bütün tafsilatıyla değil çünkü o sırada yanlarında Ankara Valisi Reşid Bey vardı- naklettim. Ve mesele hakkındaki nokta-i nazarımı da söyledim. Yakup Cemil'in teklifâtını reddeylediğimi ve başka şahıslara vukû' bulan müracaatların da mesmûatına nazaran reddolunduğunu söyledim. Kendileri cevaben "Kabul edenler de varmış," demişlerdi. Ben kendilerine kimin kabul ve kimin reddettiğini sormadım. "Kabine tebeddül edecek, yeni kabine kim olacak?" dediği vakit Yakup Cemil'in bu noktada bana malûmat vermediğini söyledim. "Bu fikir Yakup Cemil'in fikri midir?" diye sordu. Bu husustaki kanaatimi de söyledim. Yani Yakup Cemil'in fikr-i şahsîsi olmadığını söyledim. Kimin tarafından tahrik edilebileceğini sordu. İfade-i ibtidâiyemde arz ettiğim vecih üzere Rauf Bey'in Yavuz ve Midilli taifeleri için Yakup Cemil'in îmasına atfen alakadar olması ihtimali olduğunu söyledim. Yakup Cemil'in düşünceleri kabul edildiği takdirde yani muharebenin şekli-i hazırı maddeten tebdil [s. 411] edildiği takdirde memleketin mutazarrır

olacağı kanaatinde olduğumu söyledim. İngiltere ve Fransa politika-sının ve husûsan Rusya ihtirâsât-ı siyasiyesinin öteden beri memle- ketimizin mahvına çalıştığı kanaatinde olduğunu söyledim. Ve hâlâ da bu kanaati perverde etmekteyim. Aramızda belki daha başka şeyler konuşulmuştur. Fakat tabii ki harfiyen cümlesini der-hâtır etmek mümkün değildir. Meselenin vahâmetini kendisine ihsas et- mek meselesine gelince belki tarz-ı mükâleme müşarûnileyhe böy- le bir his ilkâ etmiştir. Fakat buna da lüzum görmüyorum. Çünkü kendileri Dâhiliye Müsteşarı sıfatıyla şüphesiz ki vaziyet-i siyasiyeyi benden iyi takdir ederler ve böyle bir tehlikenin vücut veya adem-i vücudunu kendilerine hissettirmekte lüzum yoktu.

Yukarıda “Yakup Cemil Bey’in bu harekâtın[dan] Hükûme- ti haberdar ettiniz mi?” diye sorduğumuz zaman “Hikmet Be- yefendi’yi göremediğinizi ve meselenin fecaati itibarıyla bunu İsmail Canbolat Bey’e ihbar eylediğinizi” söylemişsiniz. Beya- nat-ı ahîrenize nazaran İsmail Canbolat Bey’in sizden evvel ha- berdar olduğu anlaşıldığı gibi Yakup Cemil Bey’in teşebbüsât-ı vâkı’asının vahâmeti encamından ve fecaatinden ve mumailey- hin güçlülükle onu alabildiğinden müteaddid defalar bahsetmiş olmanızın şimdi İsmail Canbolat Bey ile geçen muhâvere muh- teviyatı müteadad görülüyor. Ne diyeceksiniz?

Arz ettiğim gibi meseleyi İsmail Canbolat Bey’e bütün heyeca- nıyla yani teferruatıyla anlatmaya lüzum görülmemişti. Çünkü ev- velâ, yanımızda Reşid Bey vardı. Sâniyen, İsmail Canbolat Bey me- seleyi yine epey ihâta ettiği için kendilerine [s. 412] lisan-ı heyecan ile bahsetmeye lüzum yoktu. Mamafih olur ki meseleyi heyecan ile nakletmişimdir. Yahut meseleyi mumaileyhe hikâye ederken kana- at-i şahsiyemi de söylemiştim ve kanaatimi teşrih eder iken isti’mâl eylediğim kelimât veyahut da vechimde hâsıl olan heyecan mumai- leyhe bu tarzda bir fikir ilkâ etmiştir. Ben heyet-i aliyyelerine fikrimi tekrar edeyim. Mesele kabul edilip velev ki mevki-i icraya konmasa bile memleket için zarar görüyordum. Ve böyle bir fikre aleyhtar olduğum içindir ki Yakup Cemil’in fikrinden feragat ettirilmesi için bu kadar ısrar ettim. İsmail Bey’e de meseleyi haber verdiğim vakit halecân پیدا edip etmediğimi hatırlamıyorum. Fakat arz eylediğim gibi belki ben halecânlı idim veya değildim de müşarûnileyh fikr-i şahsî izah eder iken böyle bir halecân hissettiler. Aradan epey vakit

geçtiği ve sekiz günden beri mevkûf bulunduğum cihetle fikr-i intizamıma ârî olan halel, bu cihetleri noktası noktasına hatırlamaya mânidir.

Sizin Yakup Cemil Bey’le mütevâliyen mülâki olmakla beraber mumaileyhin tasavvurât ve teşebbüsâtına vâkıf olarak ve yapılacak inkılâb ve ihtilâlde vazife deruhte eyleyerek mumai-leyh Yakup Cemil Bey’in harekât-ı vâkı’asında müşâreket eylediğiniz dava olunuyor. Ne diyeceksiniz?

1- Yakup Cemil Bey’e mütevâliyen mülâki olmadım. İzah edeyim. Ramazanın yirmi sekizinci günü beni davet etti. Zevâlî dört buçukta yani daire paydos olduğu vakit -daireden kaçta infikâk ettiğim devam cetvelinin tetkikiyle anlaşılır- Meserret’e gittim. Yarım saatten fazla umûmî odada Haydar, Ahmet Maçka, Nevzat ve Murat beyler ile konuşuldu. Yakup ancak beş buçuk sıralarında bana tasavvurâtını açtı. (Tafsilatı itiraznâmede mevcuttur.) Ve altı sularında Meserret’ten ayrıldım. Esbâbını itiraznâmemde arz ettiğim vecih üzere Galata’ya kadar beraber gittik. O, yediyi yirmi geçe vapuruyla evine gitti. Ben de itiraznâmemde tafsil ettiğim vecih üzere işime gittim. Ertesi günü saat on ve belki de bir çeyrek sonra Meserret’e geldim. Bugün de Yakup Cemil ile hemen hiç konuşmadım, desem caizdir. Çünkü bulunduğum iki saatin yarım saat veya daha ziyadesini kâtibin odasında Haydar ve Hakkı ile geçirdim. Haydar ile Hakkı da üç çeyrek saat Yakup Cemil ile sonra konuştular ve saat on ikide Meserret’ten [s. 413] ayrıldım. Bu mesele üzerine Yakup Cemil ile münâkaşamız iki saat bile değildir. Binaenaleyh mütevâliyen Yakup Cemil Bey ile görüştüğümüz hakkındaki iddia bu zamanların gayri mumaileyhin yüzünü bile görmemekliğimle sâkıt olur. Şu iki saat haricinde Yakup Cemil Bey’i görerek bu meseleye dair sarf-ı vahit konuştuğumuz tahakkuk eder ise her şeyi kabul ettiğimi arz ederim. Bu cihet mufassalan itiraznâmede izah olunmuştur.

2- Yapılacak inkılâbda vazife deruhte ettiğime gelince, Yakup Cemil Bey elhamdülillah ki bana vazife vermediğini esnâ-yı muvâcehemizde sarâhaten itiraf eylemiş ve bu itiraf evrak-ı tahkikiyeye dercolumuştur. Kendisiyle esnâ-yı münâkaşamızda bana “Eğer işi yapacak olur isen ister isen Merkez-i Umûmî civarında dolaşırsın ister isen benimle beraber Bâbiâliye gelirsin,” demişti. Fakat kendisinin bu teklif-i muhbir beni bile ne zımnen ne de sarâhaten ka-

bul etmediği ve bi'n-netice bana vazife vermediğini itiraf eylemesi şâyân-ı şükrandır. Kendisinin polis müdüriyetini bana teklif veya benim talep eylediğim iddiası da zannederim ki başka suretle tetkike hâcet kalmadan sukût eder. Çünkü inkılâb akabinde polis müdürü olacak kimsenin inkılâbda bir iş görmesi en basit hakikatlerden değil midir?

3- Harekât-ı vâkı'asına müşâreket etmedim. İşte delâili:

A- Ramazanın yirmi dokuzuncu günü yani meselenin asıl konuşulduğu gün Sapançalı'yı Meserret'e davet ederek Haydar ile beraber Yakup'u fikrinden vazgeçirmesi için vukû' bulan teşebbüsât-ı şedidemdir. Sapançalı Hakkı, Haydar ile muvâcehemiz icra edilerek kendilerine neler söylediğim tahakkuk eder ise Sapançalı'nın ve Haydar'ın Yakup'la konuşmadan evvel bile benim mesele hakkındaki vaziyetim güneş gibi meydana çıkar. Onun için Sapançalı ve Haydar ile bu meselede muvâcehemizin icrasını talep ederim.

B- Aynı günde Sapançalı'yı vapur iskelesinde ne için beklediğimi ve kendisine bu teşebbüs hakkındaki fikir ve kanaati ne suretle izah ettiğimi Yenişehirli Haydar Bey'in itiraf edeceğine şüphem yoktur. Bu nokta hakkında da mumaleyle Haydar Bey'le muvâcehemizin icrasını talep ederim. Kezâlik aynı günde Haydar'a söylediğim sözler mesele hakkındaki fikir ve nazarımı tayin edecektir.

C- Bayramın birinci günü Yakup'un fikrinden vazgeçirilmesi için Sapançalı'ya yalısında neler söylediğimi gerek Sapançalı ve gerekse orada bulunan Yüzbaşı Şükrü Bey sarâhaten itiraf edeceklerinden ve bu sözlerim Yakup Cemil'e bu meselede müşâreket değil tamamen muhalefet ibrâz eylediğimi ispat edeceğinden bu nokta hakkında da Şükrü ve Hakkı beyler ile muvâcehemizin icrasını talep ederim.

D- Sapançalı Hakkı, Yenişehirli Haydar, Nail, Hüsrev Sami, Mümtaz beyler ile bu işe temas olundu. Bütün muhâverelerimizde bu fikri kabul etmiş olsaydım tabiidir ki onların teklife ma'ruz kalmaları itibarıyla bilmeleri îcab ederdi ve muhâverelerde kendilerine ne suretle fikrin aleyhinde bulunduğum tahkik olunmalıdır. Bu noktada mumaleylehimün ile gerek münferiden ve gerekse müctemian muvâcehemizin icrasını talep ederim. [s. 414]

E- Bu fikri kabul etmiş olsaydım meseleyi İsmail Canbolat Bey'e; sâniyen Emniyet-i Umûmiye 1'inci Şube Müdürü Mehmet Bey'e; sâ-lisen, Şehremaneti Vezne Müdürü Osman Salahaddin Bey'e; râbian

Kısm-ı Siyasi Müdür-i sâbıkı Samuel Efendi'ye söylemekte bir mana kalmazdı, zannederim. Çünkü Hükûmet bu meseleyi takip etmeye başlamadan evvel bu meseleyi bu suretle haber verdim. Zannederim ki kanunen haiz-i salâhiyet olan heyet-i aliyyelerini meseleye vaziyet etmeden evvel benim Hükûmete ve arkadaşlarıma meseleyi haber vermekliğim adem-i kabul ve iştirakimin de en sarîh delilidir. Hatta bütün bu delâil-i masumiyet ve beraattan sarf-ı nazar olursa bile kable'd-dava meseleyi İsmail Canbolat Bey'e haber vermekliğim kanun-ı ceza ahkâmınca adem-i mes'ûliyetimi îcab etmez mi?

Mamafih heyet-i aliyyeleri böyle bir teklifi kabul edip etmeyecek bir kanaatte olup olmadığımı da bilmek isterler. Onun için hayat-ı siyasiyemi yakından tanıyan Dâhiliye Müsteşarı İsmail Canbolat, Emniyet-i Umûmiye 1'inci Şube Müdürü Mehmet, 2'nci Şube müdürü Hüsnü Zeki, Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi sâbık Kısm-ı Siyasi Müdürü Samuel ve Cağaloğlu'nda mukim mütekâidîn-i askeriyeden Naki, Teşkilat-ı Mahsûsaya memur Arif beylerin yevm-i tevkifime kadar perverde ettiğim kanaat-i siyasiyem ile bugün aleyhlerine teşebbüsâtta bulunduğum iddia olunan Harbiye ve Dâhiliye nâzırları hakkında ne fikir perverde eylediğimi öğrenecek olurlar ise -ki Miralay tekâüdü Naki Bey ile bu cihetleri çok defalar konuşmuşuzdur- meselenin cihet-i ahlakiyesi de tenevvür eder ki bu cihetin tenevvürü zannederim ki vaziyet-i âcizânemin taayyün etmesine çok yardım edecektir.

İşbu nukât-ı müdâfaâtla beraber itiraznâmemde serdeylediğim delâil-i sâirenin de nazar-ı dikkate alınarak men'-i muhâkemesi karar i'tâsını istid'â ve istirham eylerim.

İfadeni imza et.

Edeyim. [s. 415]

Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 3 Eylül

Nevzat Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 21 Ağustos 1332 [3 Eylül 1916].

Yüzbaşı Şükrü Bey sizi İki Numaralı Heyet-i Tahkikiye odasında görmeye geldi mi?

Geldi.

Birlikte dışarıya çıktınız mı?

Çıktık.

Konuştunuz mu?

Konuştuk.

Şükrü Bey size ne söyledi?

Bazı şeyler konuştuk fakat hatırlatın da tahattur edeyim.

Şükrü Efendi'nin ifadesine göre sizi Heyet-i Tahkikiyeden alarak dışarıya çıkarmış, İnzibat Bölüğü Kumandanlığı odası önünde size Yakup Cemil Bey'in harekât-ı vâkı'asının vatana karşı bir cinayet teşkil edeceğinden bahsederek nazar-ı dikkatinizi celbetmiş ve size nasihat eylemiş olduğunu söylüyor ne dersiniz?

Evet, Şükrü Bey bayramın dördüncü beşinci günü idi. Mezkûr mevkide Yakup'un denâetinden bahsetti ve fakat ben de daha evvel yani bayramın üçüncü günü ifadelerimde söylediğim gibi Mümtaz Bey'e Yakup'un denâetinden bahsetmiş idim. "Şükrü Bey zaten ben ona lanet ettim ve Mütaz Bey'e de meseleyi anlattım," dedim.

Üçüncü Ordu dâhilinde zâbitân tarafından bir ihtilâl grubu olduğunu işittiğinizi söylemişsiniz. Bunu ne suretle işittiniz ve bu bâbdaki malûmatınız nedir?

Bunu, Vehip Paşa Hazretleri aleyhinde bir grup olduğunu ihsas etmiş ve Merkez Kumandanı Bey'e meseleyi de bu yolda arz etmiştim. Kumandan Bey de "Evet, ben de böyle şeyler işitiyorum fakat hakikatte bir şey yok. Bu bir dedikodudan ibarettir," demiş ve kesmiştir.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 416]

Yüzbaşı Nevzat'ın ifadesi, 3 Eylül

Nevzat Efendi'nin tekrar alınan ifadesidir. 21 Ağustos 1332 [3 Eylül 1916].

Casus Heyet-i Tahkikiyesinin odasında yatmakta iken Yakup Cemil[’in], Murat Efendi ve beni Galata’da Abdullah Efendi Lokan-

tasında bekleyip istediğini haber verdiler. Bu ani davetin esbâbını anlamak üzere kalktım ve sabah saat sekiz erken olmak dolayısıyla Murat Efendi'yi bulamayıp yalnız olarak vazifeme avdet etmek üzere gittim ve Abdullah Efendi Lokantasında Sapançalı Hakkı Efendi'yle birlikte Yakup Bey'i buldum. Selamlaştıktan sonra "Nevzat niye böyle za'flaşmışsın?" dedi. Mukabeleten "Rahatsızım, neye çağır-dın? Esbâbını söyler misin?" dedim. "Şimdi söylerim. Bir kahve iç," dedi. Ba'dehu Hakkı Bey'in elinde bir gazete olduğu hâlde Yakup söze başladı: "Nevzat sen hakikaten Paşa'nın ve Halil Paşa'nın ha-kiki bir adamı olduğunu ispat ettin ve Halil Paşa Hazretlerinin sana olan emniyet ve itimadına aldanmadığını anladım. Şimdi de benim hakiki bir kardeşimsin," dedi. Mukabeleten "Bunlara lüzum yok. Söyleyeceğin nedir?" demekle "Hükûmet hakkında hayırlı bir teşeb-büsümüz vardır. Kimseye söyleme ve fakat şimdi sana burada aç-a-mayacağım," dedi. Mukabeleten "Yakup bu senin söyleyeceğin işte sakın Enver Paşa ve Talât Beyefendi'nin fenalığına bir şey olmasın?" dedim. "Hayır, sen beni tanımıyor musun ve i'timâd etmiyor mu-sun?" dedi. Ben de "Evet, tanır ve i'timâd ederim ve sen bilirsin ki Nâzır Paşa, Talât Bey, Halil Paşa ba'dehu sen gelirsın," dedim. "Tabii ben de öyle olduğunu biliyorum ve zaten onların reyile yapıyor," dedi. İşte bu sırada idi ki Hakkı Sapanca gazeteyi Yakup'un önün-de bırakıp kalktı ve Yakup, Hakkı Bey'in hareketi esnasında Hakkı Bey'e "Ben şimdi Paşa Hazretlerine gideceğim ve seni de Meser-ret Otelinde beklerim," dedi. Hakkı Bey gitti. Ba'dehu Yakup[']tan] Lokantada meseleden malûmat almak üzere her ne kadar istirham etmiş isem de bir türlü anlayamadım. Ve yalnız bir izahat kelimesini söylediği hatırımda kalmıştır. Bunun üzerine Murat'ı almak üzere merkeze geldim. Saat-i zevâlî zamanda Murat'ı merkezde buldum. "Yakup sabahleyin ikimizi aramış. Erken olduğu için seni bulama-dım. Yalnız olarak gittim. Bir şeyler söyledi ve izahat kelimesini zik-retti gibi sözler söyledi zannındayım ve şimdi Meserret Otelinde seni ve daha tanıdığımız birkaç arkadaş almaklığımızı söyledi ise de şimdi biz yalnız gidelim de meselenin ne olduğunu anlayalım," dedim ve merkezden ayrılmadan akdem vazifemizin reisi bulunan Binbaşı Nazım Bey'e [s. 417] hitaben "Yakup Cemil beni Galata'da Lokantaya istemiş. Burada bulunamadığınızdan dolayı şifahî olarak

emrinizi almadan gideceğimi arz ederim,” diyerek bir pusula yazdım, bıraktım ve gittik.

Murat Efendi’yle birlikte Meserret Oteline [gittik], Yakup az sonra geldi ve Meserret Otelindeki köşe odaya bizi çağırırdı. “İşte burada yine Halil Paşa Hazretleriyle merhum-ı muhterem Mustafa Necip Bey ile bulunurduk,” diye söze başladı ve nihayet Murat Efendi, “Beni niye çağırdın?” dedi. “Nevzat sana bir şey söylemedi mi?” diye Yakup sordu. Murat Efendi de “Hayır, anlayamadım,” dedi. Yakup “Hükûmet için hayırlı bir şey vardır,” diye söze başladı. “Hükûmet ve Kabine, Merkez-i Umûmî, Mümtaz ve Hakkı Bey gibi sâir tanıdığımız cümle arkadaşlar ki burada göreceğiniz arkadaşlarla işe başlayacağız,” dedi. “Ve Nevzat’a söylemediğim İtilâf hükûmâtıyla birlikte hareket edeceğiz. İtilâf tarafına döneceğiz,” demesi üzerine Murat Efendi “Bu bir kancıklık değil mi?” dedi. Buna mukabeleden “Siz anlayamadınız mı? Mekteb-i Harbiye görmediniz mi? Bu, hükûmetin bir siyasetidir. Tâli’leri yardım etmedi. Esbâbını sonra anlatırım,” dedi. Bana hitaben “Nevzat sen ne sükût ediyorsun?” “Meselenin ne olduğunu anlayamadım ve rahatsız olduğumdan sükût ediyorum,” dedim. “Yoksa sıkılıyor musun?” dedi. Ben de “Tabii meseleyi anlayamıyorum. Anlamak istiyorum,” dedim. “Ben sana söyledim. Hükûmetin reyile yapılacak ve siz de teknil arkadaşlarla beraber bulunacaksınız,” dedi.

Bu esnada Yenişehirli Haydar mı, Ata mı birisi geldi ve başka hoş beş sözler görüşürken Yüzbaşı Maçkalı Ahmet ve Bâbîâlî Jandarma Mülâzımı Hasan ve daha sonra Tahniyedeki Hakkı Bey gibi kimseler de birer birer gelip Yakup Cemil ihtimal benim namusumu tanıyan ve Paşa Hazretlerinin haberi olduğunu bilen ve isimlerini arz ettiğim kimseleri odada benimle görüştürmeden yalnız bir heykel gibi göstererek ayrı ayrı diğer odalarda kendilerine gizlice şeyler söyleyip ve onlar da odalardan çıkıp giderken benimle temas etmeden eyvallah deyip gidiyorlardı. Netice “Yakup nedir ben anlamıyorum?” dedim. “Ee sana söyledim. Blöf yapacağız. Sonra anlatırım. Şimdi meşgulüm. Daha vakit vardır.” Öyle bir şeyler söyledikten sonra “Sen git. Bana bir tabanca bul,” dedi. İşte Yakup ve Yakup’un bana olan itimadı dolayısıyla ve öteden beri bütün işlerini rü’yetimin esbâbı ki Halil Paşa Hazretlerinin bana tanıttırdığı ve kendisine her suretle yardım etmekliğimi şifahi olarak telakki ettiği emirleri

üzerine o itimadım dolayısıyla yine “Ne yapacaksın?” dedim ise de [s. 418] yine ısrar edip “Canım bulunsun. Sen git, al getir,” dedi. “Sonra sana anlatırım,” diyerek anlatmadı. Ben de meselenin pek açık bir surette Otelde deverânı ve böyle arkadaşların gidip gelmesi ve benimle görüşmemelerinden az iştibâh husûl etmiş isem de ne olduğuna hükmedemeyerek bilâ-pervâ “Peki,” dedim. “Ben tabancayı arkadaşım olan Hapishâne-i Umûmî Müdürü İbrahim Bey’den isterim,” dedim. “Evet, tanırım. Git, al getir,” dedi. İşte bundan da kendisinin gayet serbest bir harekâtıyla gittim. Her zaman olduğu gibi kendisine bu sefer de tabanca tedariki çaresini düşündüm. Mu-maileyh İbrahim Efendi’nin rahatsız olduğunu görerek tabancayı istedim, aldım. Kendilerine bir şey söylemeden getirdim. Yakup’a yalnız olarak verdim. İşte bu sırada olacak Tahniyeden sivil Hakkı Bey gelmiş ve onun elinde de döndüğüm zamanda bir tabanca gördüm. Bunun üzerine Yakup, “Nevzat sen daha bana iki bomba bul ve getir,” dedi. Benim yanımda bomba olduğu hâlde vermedim ve “Peki, bulurum,” diye ayrılmak üzere iken benim diğer odada bulunmağımı ve ba’dehu tekrar görüşeceğini söyledi. Bunun üzerine telaşlı olarak meselenin bir fena hâle ircâ edileceğini ve fakat Yakup Cemil Bey’den de demin arz ettiğim gibi böyle bir denâet irtikâb edeceğine tamamıyla hüküm veremeyerek, telaşlı olarak diğer odaya gittim. Odası açık olduğu için benim odaya gidip gitmediğimi görüyordu. Odaya girdim ve abdeste gitmek üzere vesile olarak ceketimi çıkardım. Abdeste girdim. Acele olarak çıktım. Oda kapalı idi ki bu esnada herhâlde bir başkaları daha içeriye gelmiş olacak ki beni odadan ayırttı ve telaş ettiğimi de gördü. Tekrar çağırmak üzere odaya haber gönderdi. Ben abdestten çıktığım sırada acele olarak gittim. Bu sırada Tahniyeden Hakkı’nın geldiğini gördüm. Tahniyedeki Hakkı’ya “Bu nedir?” dedim. Hakkı da “Anlayamadım. Tecrübe gibi bir şey söylediği hatırımdadır,” [dedi.]

Ben acele olarak Otelde dışarıya fırladım. Otele gelip odalarda ayrı ayrı görüştüğü diğer kimselere baktım. Bulamadım. Bunun üzerine en yakın olan Bâbiâliye gittim. Hasan Efendi’yi gördüm ve kendisine hitaben “Hasan, bu Yakup’un yaptığı ve sana söylediği nedir?” dedim. Hasan Efendi, “Vallahi Nevzat, ben de anlayamadım,” dedi. Ben de kendisine “Hasan bunun bir fenalık olacağına ben hükmediyorum. [s. 419] Sen dikkat et. Bir şey olmasın,” de-

dim. “Katiyyen Nevzat, merak etme,” dedi. Ben de oradan ayrılarak meseleyi anlamak üzere merkeze geldim.

Beni bu mesele hakkında malûmattar olarak bilen Yüzbaşı Halis Bey ki beni bekliyordu. Halis Bey’i buldum ve kendisine “Meselenin ne olduğunu yani İttifaktan ayrılıp İtilâfa geçileceğini ve Yakup’un da bu meseleden olduğunu anladım. Ne diyorsun, Yakup bir fenalık yapar mı?” dedim. Halis Efendi de “Tabii bilemem,” cevabını verdi. Ben yine Halis Efendi’ye “Sen biliyorsun kumandanımız Halil Paşa Hazretleri buradan hareket etmezden evvel Yakup’un her bir husûsâtına yardım etmekliğimi tavsiye buyurmuşlardı. Fakat ben bugünden itibaren Yakup’un fena bir fikirde bulunduğunu anladım. Bunun için canım çok sıkılıyor. Ne yapacağımı bilemiyorum,” dedim. Halis Efendi “Evet, Yakup ihtimal bir fenalık yapabilir ve aynı zamanda ben Yakup’un bu fikrini terviç etmemekle beraber Hükûmetin bir esrarı gibi telakki eder gibi bulunuyorum,” [dedi] ve nihayet Halis Bey benimle beraber aynı derecede bir sıkıntı ile ayağa kalkıp “Nevzat yarın bayramın birinci günüdür. Hem Halil Paşa Hazretlerinin evine gider hem de Derviş Bey’e yani Paşa Hazretlerinin malûmatı olup olmadığını anlar ve malûmatı yoksa malûmat vereyim,” diyerek beraber gittik.

Ertesi günü Halil Paşa Hazretlerinin hânelerine ve Derviş Bey’e birlikte gitmek üzere hânelerine gittik ve Yakup’un aleyhinde olarak söz söylemeye bu andan itibaren Halis Bey’e başladım. Birlikte Derviş Bey’i aradık, bulamadık. Ertesi günü bulmak üzere -çünkü rahat edemiyorduk meseleyi anlatmak istiyorduk- birlikte beraber gittik. Evine gittik. Bir müddet bekledikten sonra Derviş Bey geldi. Derviş Bey beni pek telaşlı olarak gördü. “Nevzat, nedir söyle?” dedi. Ben de “Derviş Bey Yakup dediğimiz adam bir fenalık yapmak istiyor ki İttifak’tan ayrılıp İtilâf’a geçmek üzere Merkez-i Umûmî ve Hükûmet birlikte olduğunu bana söyledi ve ben de bundan sıkılarak ne olduğunu anlayamadım. Paşa Hazretlerine malûmat vermek üzere sana geldik,” [dedim.] “Evet, bu olabilir fakat daha vakti değildir,” gibi ve Paşa Hazretlerinin de Yakup’un bu teşebbüsünden haberdar olduğunu söyledi. [s. 420] Bunun üzerine yine ben bunun etrafıyla harekâtını tamamıyla açmadık. Esbâbı bunu Paşa’nın malûmatı olmak dolayısıyla el’ân bir Hükûmetin esrarı imiş gibi yalnız Yakup’un bana söylediği ve benim anlayabildiğim Merkez-i Umûmî,

Hükûmet birlikte olarak İtilâf'a ayrılmak gibi bir kararları olduğunu söyledim. Derviş Bey de "Merak etme. Herhâlde Paşa Hazretleri meseleyi biliyor ki bir şey söylemiyor ve bir telaş da göstermiyor," diye söylerken mukabeleten ben de "Şimdi rahat ettim," diye cevap verdim ve nihayet Halis Bey ile beraber ayrıldık. Yolda daima bu gibi şeylerden bahsederek hânelerimize kadar geldik.

Ertesi gün rahat edemeyerek Yakup Bey'in söylediği ve benim göremediğim Mümtaz Bey'i görmek üzere gittim. Mümtaz Bey'i Seyr-i Sefâin İdaresinde buldum ve kendisini ayrı bir odada görüşmek üzere çağırdım ve bu sırada Hakkı Sapanca da birlikte geldiler. Üçümüz bir odada bulunduğumuz hâlde söze başladım. Mümtaz "Yakup'un yaptığı nedir, ben anlayamadım," [dedi.] "Sen nerede idin?" dedim. "Nevzat ben bugün geldim," [dedi.] "Sen nereden geldin?" dedim. "İzmit'ten geldim," dedi. "Sen burada değil mi idin?" dedim. O da "Burada değildim," demesi üzerine "Yakup bana senin burada olduğunu söyledi," dedim. Mümtaz Bey de "İşittim, öyle söylemiş, fakat ben burada yok idim. Sapançalı Hakkı Bey'den aldığım telgraf üzerine bugün buraya geldim ve anladım," [dedi] ve "Mesele nedir?" dedim. "Nevzat, ben senin Paşa'nın lehinde olarak Yakup'a idare-i kelim ettiğini işittim. Bunun için dikkat et. Yakup herhâlde Paşa'nın aleyhinde hareket ediyor ve bu mesele tamamıyla Paşa'nın aleyhindedir," dedi. Ben de "Ya!.." dedim; "Yakup böyle bir denâet irtikâb ediyor ve bizi de böyle aldatarak bir emr-i vâki'de mi bulundurmak istiyor?" "Evet, Yakup bugüne kadar arkadaşımız idi ve iyi bir adam olarak tanırdık. Fakat bugün her nedense böyle bir faaliyete cür'et ettiğini tamamıyla anladım," [dedi.] "Aman Mümtaz ne diyorsun? Bu Yakup'un yaptığı denâete biz şimdi sükût mu edelim?" dedim. "Evet, sükût edeceğiz ve sabredeceğiz. Çünkü Hükûmet ve dolayısıyla Paşa Hazretleri malûmat almışlardır. Herhâlde bir şey yaparlar," [dedi.] "Şu hâlde meseleyi Paşa Hazretleri tamamıyla biliyorlar mı?" dedim. "Evet, Paşa Hazretlerine evvela Hakkı söyledi ba'dehu ben, meseleyi anlattık. Sen acele etme. Sükût ve sabır eyle. Zira Maazallahi Teala [s. 421] memleketin böyle bir anında küçük bir şey olsa yani bir tüfek patlasa daha büyük bir fenalık yapmış olacağız ve mevcudu az bulunan arkadaşlardan yanlılıkla birkaçını gaib etmiş bulunacağız," dedi. "Müsterih ol," dedi. Ben de "Peki," dedim, çıktım.

İşte Halis Bey ile Hükûmetin bir esrarı diye telakki ettiğim bu lâin meseleyi yani Yakup'un bu denâetini ve maksadını Derviş Bey ile birlikte kendilerine söylemişim. Fakat aynı zamanda Mümtaz'dan aldığım ders üzerine hakikati yani bütün cereyan-ı hâli bu ana kadar bu hâli Mümtaz'dan gayri kimseye açamamış idim. Bundan sonra ferih fahur olarak buna dair bahisler yani Yakup'un meselesinden evvel ve âhir işittiğim şeylerden görüşür konuşur[duk] ve arife gününden itibaren Yakup'tan el çektim ve Mümtaz'la temastan sonra da bütün kalbimle lanetle yâd etmeye başladım. Ve nihayet bayramın dördüncü beşinci günü Yakup, Divan-ı Harb-i Örfi Reisi Nafiz Beyefendi'nin odalarına gelmiş ve beni Sâlih Muammer Bey istiyor, diyerek çağırdılar. Bunun üzerine hatta Binbaşı Nazım Bey'den müsaade istihsâl ederek Sâlih Muammer Bey'i görmek üzere Divan-ı Harb-i Örfi salonunun kapısına yanaşacağım anda "Buradadır," diyerek yani salona mülâsık Divan-ı Harb-i Örfi Reisi Nafiz Bey'in odasına girdim. Yakup'u, Murat'ı ve Veli Efendi'yi de orada birlikte olarak gördüm ve bilâhare arz ettiğim vecihle Mümtaz Bey'den aldığım ders icâbâtı Yakup'a karşı yalnız soğuk olarak bulundum ve bir şey söylemedim. O da mukabeleten "Nevzat ben, seni alay kumandanı yaptım ve şimdi de Paşa Hazretlerinden emir almak üzere gidiyorum. İşim çok ve aceledir," diyerek kalktı. Birlikte hepimiz dışarı çıktık. Arkasını takiben bizim daireden dışarıya çıktık ve biraz ilerledikten sonra Murat Efendi'yle beraber Yakup'u yakaladım. Veli Efendi ayrılmış idi. Ben Yakup'a hitaben "Gelemeyeceğim. Çünkü hem rahatsızım hem tehhül edeceğim," dedim. Cevaben "Sen bir ay iki ay sonra da iltihak edebilirsin," diye söyleyerek acele daire-i harbiyeye gitti. Ayrıldık. Bunun üzerine avdet ettim.

Ertesi günü hemen Mümtaz Bey'e meseleyi bildirmek üzere Seyri Sefâin İdaresine gittim. Mümtaz Bey'e hitaben "Yakup beni alay kumandanı yapıyor ve benim namıma adam toplayacaktır. Ben buna da sükût [s. 422] edeyim mi?" dedim. Buna karşı Mümtaz Bey "Sen gitmem, deme ve meseleyi o anlamasın. 'Peki, ever' ile geçiştir ve idare et. Zira geçen gün söylediğim gibi bir daha fenalığa meydan vermeyelim," dedi. Ben de Mümtaz Bey'in bu sözleri üzerine ayağa kalktım. "Mümtaz Bey ben bu meseleyi anlayamıyorum ve ben böyle ikiyüzlü şeye dayanamayacağım. Çünkü Yakub-ı lâin böyle bir fırka elde ederse daha büyük bir fenalığa cür'et ihtimali ziyade ola-

caktır. Ben buna nasıl sükût edeyim?” dedim. Mümtaz Bey, “Sen memleketin selâmetini düşünüyorsun. Ben bunu da Paşa Hazretlerine malûmat vereceğim ve sen mümkün mertebe idare et. Ba’dehu Hükûmet vazifesini yapacak ve sen anlıyorum ki dayanamayacaksın. Yakup’a görünme ve Yakup’la tanıdığın bildiğin adamları Yakup’tan uzaklaştırmak için düşün ve ona göre icra-yı hareket edersin,” dedi. Ben ayrıldım ve Yakup durmuyor, adam topluyor velhâsıl birçoklarını benim namıma alıyor ve bana da müracaat eden oluyor. İşte böylelikle on gün kadar mürur etti. Ve ben bu on gün zarfında başka başka yollardan dışarı girip çıkıyordum. Ve bunu da bütün daire arkadaşlarım biliyor fakat on gün kadar geçtiği hâlde el’ân Yakup’a bir şey yapılamadığını görünce canım daha ziyade sıkılmaya başladı ve nihayet Avrupa’dan yeni avdet eden ve pek iyi tanıdığım arkadaşım Emniyet-i Umûmiyede Çakır Mehmet Efendi’yi gördüm ve meseleyi baştan aşağıya anlattım. O da Yakup Bey’in bu denâetine dayanamayarak Dâhiliye Nâzırı Beyefendi’ye doğrudan doğruya anlatmak üzere gitti ve giderken Mehmet Efendi’ye hitaben “Bu haris-i lâin benim namıma on günden beridir adam topluyor. Mümtaz Bey’e söyledim. ‘Hükûmet icabına bakacaktır. Sen sabır ve sükût ve idare et,’ dedi. Hâlbuki bu sükûtun ne olduğunu anlayamıyorum. Yani ben yine diyeceğim ki herhâlde Yakup’a olan bu müsâmaha Hükûmet ve Merkez-i Umûmî dolayısıyla Talât Bey malûmatıyladır. Yoksa meselenin Paşa Hazretlerinin aleyhinde olduğuna ben de Mümtaz Bey’le görüştüğümde hükm-i kat’î vermiştim,” dedim. O da acele olarak Dâhiliye Nâzırı Bey’e gitti ve meseleyi anlatmış olmalı ki o gün akşamüzeri Mehmet Efendi’yi tekrar buldum, söyledim. “İşitmişlerdir ve Yakup’u fırka [s. 423] kumandanı yapmışlar ve senin namına adam topladığını da söyledim. ‘Zararı yok. Ben meseleyi ba’dehu Merkez-i Umûmîde halledeceğim,’ demiş.”

Bunun üzerine ertesi günü Merkez-i Umûmîye gitmekliğim için Memduh Şevket Bey Daireye, Heyet-i Tahkikiye odasına kadar geldi ve söyledi. “Peki,” demiş isem de Yakup’un merkezde bulunacağı ve bir fenalık çıkacağı korkusuyla Merkez-i Umûmîye gitmekten çekindim. Derken iki gün sonra Yakup taht-ı tevkife alındı ve taht-ı tevkife alındığında bâlâda arz ettiğim vecihle benim oraya buraya müracaatım dolayısıyla tevkif edildiğine hükmettim ve öyledir ve müracaat ettiklerim de yazdığım makamlardan ibarettir. Başka kim-

seye açmadım. Ba'dehu Heyet-i Tahkikiyeye celbolunup ifademe müracaat olunmadan akdem Nafiz Beyefendi'yi görmüş ve bu mese-
lenin suret-i cereyanının bu yolda olduğunu kendilerine arz ettim.
Ve ba'dehu Heyet-i Tahkikiyeye geldim ve ilk ve ikinci ifadelerim
de bunu müeyyedir. Fakat ba'dehu Yakup'un tevkifinden benim
tevkifime kadar dışarıda temas ettiğim en ziyade Derviş Bey'dir ve
meseleyi Derviş Bey'e açmış ve ilk ve ikinci ifademi söylemiştim.
O da "Pek açık söylemeye idin," diye söylemişti. Ertesi günü tekrar
"Zararı yok, îcab ettiği kadar açık söyle. Daha ne bildiklerin varsa
yazarsın," [dedi.] Yani ben bundan ürkmüş ve ba'dehu da bu heyete
karşı i'timâd edemeyerek duygu ve hislerimin ne olduklarını -yok-
sa ifâdâtımı değil- yazmaya başladım ki ifâdâtımda da bazı takdim
tehirlerden bu anlaşılır ve Yakup'un meselesinden sonra temas etti-
ğim Mümtaz Bey, Hakkı Bey, Çakır Mehmet Efendi, Halis efendiler
ve bilhassa en ziyade meseleyi izah ettiğim Derviş Bey'dir. Ve beni
en ziyade şaşalatan bu olmuştur. Yakub-ı laîn meselenin nüzzâr
ile ve Merkez-i Umûmî ile olan yakınlığı ve Merkez-i Umûmînin
İstanbul İttihâd ve Terakki müfettişi olmak dolayısıyla ve aynı za-
manda Halil Paşa Hazretlerinin bâlâda arz ettiğim vecihle tavsiye
ve i'timâdları olmak dolayısıyla, beni iğfale kalkmış olduğu hâlde
yine ben tanıdığım arkadaşlara temasım dolayısıyla az çok kavramış
olduğumdan Mümtaz Bey'le [s. 424] görüşünceye kadar kendisine
i'timâd ve aynı zamanda meseleyi anlayamazlık yine meselenin
bir fena olduğunu hükmettiğim anlaşılıyor.

Halis ile Derviş ile görüştüğümde Yakup'a ilk lanet ettim. Fa-
kat Mümtaz Bey ile görüştüğümde bütün bütün lanetle yâd etmeye
başlamıştım. İşte bu yazdıklarım ifâdât arasında isimleri zikredilen
kimselerle muvâcehe edilirim -ki edileceğimi ümit ediyorum-
bunun ve benim harekâtım meydana çıkar ve benim de böyle bir
denâete karışacağımı sizler değil bugün buradaki küçük çocuk ve
kadınlar bile ihtimal benim tevkifimden mütehayyir kalmışlardır.
Çünkü Nâzır Paşa Hazretleri ve Halil Paşa Hazretlerinin adamı diye
tanınmış ancak ben olmak bulunuyorum. Nasıl olur da o muhterem
zevât aleyhinde hareket ederim? Hatta bugüne kadar bile yanıma
gelip giden iyi kötü teveccühle arkadaş ve ashâb-ı mesâlihîn gerek
Paşa ve gerek Hükûmet[in] aleyhinde bir lakırdı bile söylemeye ce-
saret edememişlerdir. Nerede kaldı ki ben kendi kendime böyle bir

şeye sülûk edeyim ve bu denâeti irtikâb edeyim? Bunun için bundan evvel yazdığım birinci ve ikinci ifadelerimden sonraki ifadelerim arz ettiğim vecihle oradan buradan ve bu mesele-i lâinin evvel ve ahirinden duyduklarımın ibarettir. Çünkü temas ettiğim adamlardan edindiğim malûmat ve heyetin bana sorduğu suallerden ve nihayet Yüzbaşı Halis ve Hamdi Efendi'yle edilen muvâcehemden anladım ki benim bilâhare yani birinci ve ikinci ifademden sonraki ifâdâtım resmiyete girmiş ve sual-cevap ve muvâcehe edilmeye başlanmıştı. Maksadım daha bir hizmet olsun diye işittiğim şeyleri yazmıştım. Yoksa muvâcehe edileyim diye yazmadım. Benim birinci ve ikinci ifademden sonra yazdıklarım heyetin istemiş olduğu mesele harici olarak ihtisâsât beyrinde malûmat idi ve bu maksatla ilave olarak yazmış ve söylemişim. Birinci ve ikinci ifademden sonra vermiş olduğum ifadelerimi arz-ı malûmat olmak [üzere] vermişim. İptal buyurulmasını heyetten istirham eylerim. İhtisâsâtım ile harekâtım karıştırılmamasını ayrıca istirham eylerim. İfademde isimlerini dermeyan ettiğim zevât ile muvâcehe edilmemi istirham ederim.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 425]

Yüzbaşı Ahmet Efendi'nin maznûniyeti ve tevkifi hakkında mütâlaaları istifsar olunur. 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916].

Mumailayh Ahmet Efendi'nin maznûnen isticvâbı ve hakkında tevkif mütezekkiresi tas't'ri talep olunur. 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916].

Cereyan-ı tahkikata nazaran Yüzbaşı Ahmet Efendi'nin mevkûfen intâc-ı tahkikatı lüzumuna müttefikan karar verildi. 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916].

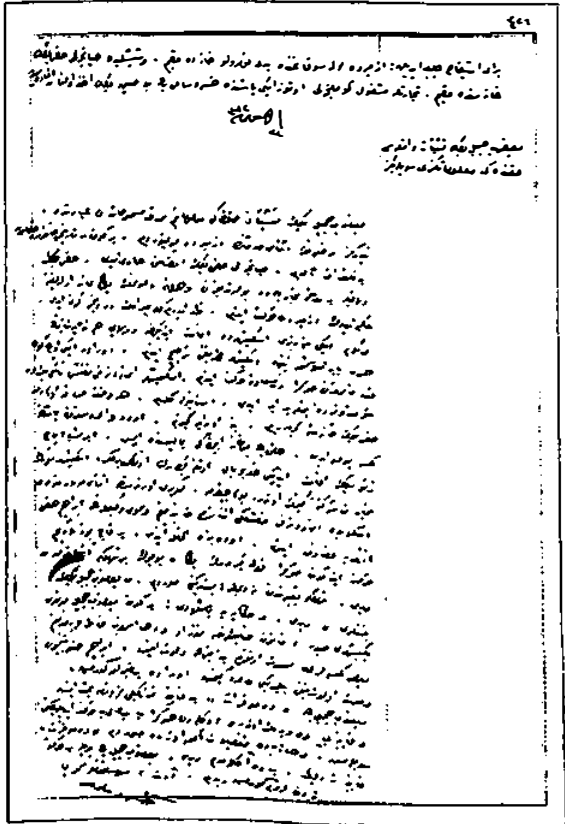
Tasdik olunur. 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916] [s. 426]

Hüsrev Sami'nin ifadesi, 4 Eylül

Berây-ı istizâh celbedilen İzmir'de Lale Sokağı'nda 7 numaralı hânede mukim ve Şişli'de Sapançalı Hakkı Bey'in hânesinde mukim ticaretle meşgul Gümülcineli 32 yaşında Hüsrev Sami Bey bin Hüseyin Bey'in ahzolunan ifadesidir. 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916].

Yakup Cemil Bey'in teşebbüsât-ı vâkı'ası hakkındaki malûmatınızı söyleyiniz.

Yakup Cemil Bey'in teşebbüsâtı hakkındaki malûmatım sırf mesmûâtтан ibarettir. Bendeniz vak'anın esnâ-yı hudûsünde İzmir'de bulunuyordum. Bir gün -tarihi hatırımda kalmamış- bir telgraf aldım. Sapançalı Hakkı Bey'in imzasını hâvi idi. Hakkı Bey'in delâletiyle bir muamele-i ticariyede bulunduğumuzdan vehleten davetin buna ait olduğuna hükmederek İzmir'den hareket ettim. Zannederim ki bayramın dördüncü günü idi. Ailem iki seneden beri Eskişehir'de ikâmet ettiğinden dolayı hem ziyaret etmek hem de bayramlaşmak niyetiyle Eskişehir tarikini tercih ettim. Orada iki üç gün kadar kaldıktan sonra Dersaadet'e hareket ettim. Eskişehir İttihâd ve Terakki Müfettişi Nail Bey de şimendiferde benimle beraber idi. İstanbul'a

geldim. Her vakit misafir olarak Hakkı Bey'in hânesine giderim. Yine oraya gittim. Evde validesinden başka kimse yok idi. Hakkı Bey, Boğaziçi'ndeki yalısında imiş. Ertesi sabah Nail Bey'in ikâmet ettiği Hidiyyal Oteline giderek onunla birlikte Eskişehir Türk Ticaret Şirketine gitmek üzere yola çıktık. Köprü ortasından esnâ-yı mürûrumuzda Üsküp'te İttihâd ve Terakki müfettişliği esnasında tanıdığım dava vekillerinden İbrahim Hakkı Efendi'ye tesadüf ettim. O da bize iltihak etti. Birkaç yüz adım hareket ettikten sonra koluma girerek bana "Büyük bir tehlike atlattık," dedi. Tehlike tabirinden ne demek istediğini sordum. "Yakup Cemil Bey'in cinnetleri" dedi ve hikâyeye başladı: Bir gün Yakup Cemil bunları Yenişehirli Haydar, Kanun zâbitlerinden Nevzat ve daha isimlerini hatırlamadığım bazı kimselerle Meserret Otelinde bir içtimâ'a davet etmiş. İbrahim Hakkı niçin davet olunduğunu bilmediği hâlde gitmiş, orada bir kalabalık görmüş. Yakup Cemil Bey "demokrat" bir kabine teşkili lüzumundan bahsetmiş ve kabineyi devirmek üzere öğleden sonra Bâbîâliye hareket edileceğini söylemiş. Daha ziyade tafsilat almak üzere sordum; "Demokrat kabine ne demek?" "Ben de anlamadım," dedi. "Yakup Cemil Bey böyle bir harekete neden lüzum görmüş?" dedim. "Evet, Moskoflar güya [s. 427] Sivas'a kadar memâlik-i Osmâniye'yi işgal etmişler. Vatan büyük bir istila tehlikesi altında bulunuyormuş. Alman İttifakı artık suya düşmüş. Binaenaleyh Hükûmet-i hâzıranın takip ettiği siyaset-i fikriye yerine İngiltere siyasetine rücu' etmek lüzumunu söylemiş. Hâlbuki Kabinede Enver Paşa ile Talât Bey Alman siyasetin âmillerinden olduklarından bunlar Kabinede kaldıkça düvel-i İtilâfiye siyasetine rücu' edilemeyeceğini söylemiş.

İçtimâ'ın esbâbı bu imiş.

İlk defa işittiğim bu sözlerden müteessiren "Ee sonra ne oldu?" dedim. İbrahim Hakkı Efendi bana cevaben "Ne olacak zaten böyle bir hareketin Devlet-i Osmâniye için bir izmihlâl olacağına kanaat getirdim. O aralık Sapançalı Hakkı Bey de davet edilmişti. Çünkü bu hareketin teskin edilmesi arkadaşlarımla gözlerinde, vicdanlarında görünüyordu. Hakkı Bey gelince çok memnun olduk. Sonra Hakkı Bey'le Yakup Cemil Bey görüştüler. Hiç kimsenin [buna] muvâfakat edemeyeceğini ve buraya toplanan kuvvetin dağılması lüzumunu söyledi ve biz de dağıldık," dedi. Ali Efendi Lokantasında yemek

yedikten sonra Hakkı Bey Şehremanetindeki vazifesine gittiler. Ben de vak'anın ehemmiyetini anlayarak Hakkı Bey'i görmeye gittim. Çünkü bana çekilen telgraf Meserret Otelinde yazılmış. Hatta, telgrafi İbrahim Hakkı'nın yazdığını kendisi bana söyledi. Acentehâne-ye gittim. Hakkı Bey'i orada buldum. O da meseleyi İbrahim Hakkı Efendi gibi anlattı. Yalnız Yakup Cemil Bey fazla olarak ona "Talât bizimle olur. Fakat Enver Paşa anuttur. Onu da vuracağım," demiş. "O hâlde bana ne telgraf çektiniz?" dedim. "Evet. Bu meseleyi teskin etmek için arkadaşların muvâfakati lazımdır. Memleketin saade-tiyle [ilgilenen] daha birçok arkadaşlarımız var. Gelsinler, müştereken düşünelim. Mademki vatan tehlikededir. Müştereken bir karar ittihaz edilsin," demiş. Bu suretle zaman kazanmak istemiş. Hakkı Bey'i bu muamelesinden dolayı tebrik ettim. Sonra muamele-i ticariyeye ait bazı mesâili rü'yet ettikten sonra yine Eskişehir tarikiyle bir hafta kadar ailem nezdinde kaldıktan sonra yine İzmir'e gittim. Divan-ı Harp Heyet-i Tahkikiyesinin vilayete çekilen telgrafi üzerine derhâl buraya hareket ettim. İşte Yakup Cemil Bey hakkındaki mes-mûâtım bundan ibarettir. Efendim. [s. 428]

Sonra Yakup Cemil Bey'i gördünüz mü?

Görmedim. Birkaç defa aradım, bulamadım.

[Telgrafnâme irâe olunarak] Bu mealde mi idi?

Evet, budur.

Yakup Cemil ile Bursa'da bulunmuş mu idiniz?

Evet.

Ne zaman idi?

Tarihi hatırımda değildir. Bursa vilayetinde elektrik tenviri hakkında çağrılmış olduğumdan giderken vapurda Yakup Cemil Bey'e tesadüf ettim. O da familyasıyla beraber gidiyor idi.

Yakup Cemil Bey ile Bursa'da bulunduğunuz zaman muma-ileyhle müctemian ve yalnız siz münferiden Vali Hakkı Bey'i ziyaret etmişsiniz. Bu ziyaretinizde geçen muhâvereyi ve es-bâb-ı ziyareti izah etmekle beraber Yakup Cemil Bey'in oradaki mülâkatlarınız esnasında fikren ve kavlen vukû' bulan musâha-bâtaki ahvâle göre ihtisâsâtınızı söyleyiniz.

Bursa'ya muvâsalatımızda Yakup Cemil Bey Servinaz Oteline gitti. Bendeniz de Kükürtlü Hamamına misafir oldum. Tabii elektrik mesâili hakkında ertesi gün Belediyeye gittim. Belediye reisinden

tafsilat aldıktan sonra Vali Bey'i gördüm. Macar Bankasının iktidar-ı mâli kağıdını kendisine ibrâz ettikten sonra gerek tenvirat ve gerekse tramvay inşası hakkında müzâkereye hazır bulunduğumu arz ettim. Vali Bey de ticarete sülûkûmdan memnun olduğunu ve teklifnâmemi tanzim ile takdim etmeliğimi söyledi.

O günlerde yolda Yakup Cemil Bey'e tesadüf ettim. Kulübe beraber gittik. Biraz oturduktan sonra Çekirge'ye gelmediğimden bahisle "Bir akşam gelsen de konuşsak," dedi. O akşam geleceğimi söyledim. Otele gittim. Orada Aka Gündüz'e tesadüf ettim. Onunla birlikte akşama kadar yalnızca Otelin bahçesinde oturduk. Kardeşi tarafından kendisine vasıta ile gönderilen bir miktar parayı mumai-leyhe teslim ettim. Akşamüzeri Yakup geldi. Her üçümüz oturduk. Yemek yedikten sonra Aka Gündüz telefona çağrıldı. Geldiği zaman Bilecik Mutasarrıflığı tarafın[dan] Yenişehirli tüccardan Mustafa namındaki birisinin mahfuzen Bursa'ya geldiğini ve bu adamın gayet namuskâr olduğundan bahisle vilayet nezdinde Yakup Cemil Bey tarafından afv talep edilmesini rica etti. Vakit geç olduğundan ve araba bulunmadığından o akşam Servinaz Otelinde kaldım. Yakup Cemil Bey [s. 429] "Yatak odasında biraz daha oturalım," dedi. Yakup Cemil Bey'le bir seneyi mütecaviz görüşemediğimden dolayı Kafkasya'daki harekât-ı askeriyesine dair izahat istedim. Ardahan Vak'ası'nı ve orada şehit düşen Âsım Bey'in suret-i şehâdetini anlattı. Sonra tekrar İstanbul'a gelerek ikinci defa gittiğini ve bu defasında da Van havâlisiyle Bitlis arasında bulunduğunu ve oradan Bağdat'a da indiğini söyledi ve dedi ki, "Bursa'dan avdetimde yine gideceğim. Artık hayat-ı askeriyeye yeniden rücu' ediyorum. 2 Haziran'da kaymakamlık irade-i seniyyem çıkacak. Uzunköprü'de bulunan fırkalardan birinin kumandanlığına tayin edilerek Kafkasya darü'l-harekâtına gideceğim," dedi. Artık askerlikte kalmakta karar kıldığını ve bu yolda kıdem kıdem süratle terfi ümit ettiğini de ilave etti. Bu tafsilat ve hikâyât için de vakit pek geç olduğundan artık uyumak zamanı geldiğini ihtar ile ailesinin odasına çekildi. Sabah kalktığımız zaman birlikte şehre indik. "Jandarma Kumandanı İsmail Hakkı Bey'i görelim," dedi ve "Akşamki Mustafa Efendi vak'asını anlayalım," dedi. Birlikte Jandarma Kumandanı'nın odasına gittik. Mustafa Efendi'nin vak'asını sordu. Jandarma Kumandanı bilmediğini söyledi. Oradan Vali'ye gittik. Vali Bey ona ait evrakı

okuyormuş. “Bu adam hakkında komitece bir karar verilmeli,” dedi. Sonra bu adamın mütegalibeden olduğunu, affedemeyeceğini söyledi. Nihayet Yakup Cemil Bey kable’l-isticvâb bu adamın haksız yere haps-i mağduriyetini mücib olacağına kendisinin kefaleti altında serbest bırakılmasını talep etti. Vali Bey muvâfakat etti. Yine Jandarma Dairesine gidilerek, kefaletnâme tanzim ederek herifi kurtardı. Sonra Kulübe gittik. Kendisinden Kafkasya Harekâtı’na dair Kulüp arkadaşları konferans istedi. O akşam konferans verdi. Hatta konferansa Vali Bey de gelmişti. Sonra elektrik işlerine ait Macar grubuyla müzâkere etmek üzere ben Bursa’yı terk ettim. Yakup Cemil Bey orada kalmıştı.

Vali Bey’le daha başka husûsâta dair görüşüldü mü?

Vali Bey’le ben işlerime dair hemen her gün görüşüyordum. Nelerle dair görüşüldüğü hatırımda değil fakat Yakup Cemil Bey’le birlikte gittiğimiz zaman Aka Gündüz’ün affına delâlet etmesini rica ettik. Bu keyfiyet hatırımdadır. [s. 430]

Seyr-i Sefâin İdarehânesinde Yakup Cemil Bey, siz, Mümtaz Bey ve Sapançalı Hakkı Bey birleşti mi ve ne konuşulmuş idi?

Bursa’dan avdetimde Seyr-i Sefâinde otururken -galiba öğleden sonra idi- Yakup Cemil Bey geldi. Kaymakamlık terfî’i çıkmadığından bahsetti. Bana “İhtiyat Zâbitân Kanunnâmesi’nin müsait olmadığından terfî ettirilmediğini söyledi ve “Bu kanun değişmelidir,” dedi. Ve bazı hevâiyâtta bahsettikten sonra gitti.

Yakup Cemil Bey’in istintâknâmesinin 163’üncü sahifesindeki ifâdâtını okuyorum, dinleyiniz. [İfadât-ı mezkûre okunmuştur.] Ne diyeceksin?

Okunan ifâdâtı kemal-i teessürle [dinledim]. Yakup Cemil Bey gibi bir arkadaşımın böyle isnâdâtta bulunmasını hayretle telakki eder ve kendisine acırım. Evet, belki esbâb-ı istifamı sorduğu zaman söylemişim. Evet, geçen sene İttihâd ve Terakki beni Trabzon’a müfettiş göndermişti. Nail Bey’le Vali arasında bazı âhenksizlik ve münasebetsizlik vardı. Bu meselenin tahkikine gittim. Vilâyetin ahvâlini pek fena buldum. Karadan yolsuzluktan, denizden düşmandan âdeta mahsur kalan bu vilayete Bâbiâlinin heyet-i teftişine göndermesini, birçok suiisti’-mâlâta tesadüf edileceğini -zannederim- [17 maddelik] bir mektupla Merkez-i Umûmîye arz etmiştim. Merkez-i Umûmî hiç cevap vermedi. “Beni buraya iş görmek için göndermiş

iseniz iş'ârâtımı dinleyiniz, dinlemeyecek iseniz buraya niçin gönderdiniz? O hâlde bu şerâit içinde ben ifâ-yı vazife edemeyeceğim. Herhâlde kalkıp geleceğim," dedim. Bu ifadelerimi aynen Kalem-i Umûmî Reisi Talât Bey'e de servis ile arz ettim. Merkez-i Umûmî'den cevaben "İstifanız kemal-i teessüfle kabul edilmiştir," telgrafını aldım ve oradan hareket ettim. Ailemin ikâmet ettiği Eskişehir'e geldim. [s. 431]

Trabzon vilayeti hakkında İstanbul'a geldiğim zaman da Merkez-i Umûmîye şifahen izahat verdim. Hatta benden sonra Bâbîâlinin gönderdiği heyet-i teftişiyenin de Trabzon vilayeti ahvâline dair verdiği raporlarda benden ziyade ta'mîkatta bulunduğunu bilâhare işittim.

Bu mesele-i istifadan dolayı Hükûmete ilan-ı husûmet ettiğimi Yakup Cemil Bey iddia ediyor. Hâlbuki ben terbiye-i siyasiye görmüş bir adamım. İctihat farklarından dolayı istifa etmek husûmet manasını istilzam etmez. Hatta istifa edip geldikten sonra yine Merkez-i Umûmîdeki arkadaşlarla eskisi gibi görüşmüş ve yine onlardan da eskisi gibi hürmet görmüşümdür. Hatta bana İzmir'de ticaret veren, işler bulan yine Merkez-i Umûmî âzâsıdır. Hatta buradan İzmir'e hareketimden evvel Millî Kantarya Şirketi namına yüz bin kıyye yağ toplamak [iş] verildi. Ve hâlen bu muamele-i ticariye ile meşgulüm. Binaenaleyh ben artık siyasetle değil, ticaretle ailemin şeref ve namusumu vikâye etmek mecburiyeti karşısında kaldığımdan on bir aydan beri bir ticari hayat geçirmekteyim. Yakup Cemil Bey gibi serseriyâne vakâyi'e terk-i nefis etmiş bir adam değilim. Hülâsa bu bedbaht arkadaşımın tâlî'ine acırım.

İfadenizde Avukat İbrahim Hakkı Bey dediğiniz zat Tahniye Müdürü Hakkı Bey midir?

Evet. Şehremaneti'nde memur imiş. Kendisi Üsküp'te dava vekili idi.

Sizin Yakup Cemil Bey'in teşkil etmek istediği kabineye dâhil bulunduğunuz söyleniyor. Ne diyeceksiniz?

Yakup Cemil Bey kabine teşkiline kadar sahib-i iktidar ise bu memleketin hâline şimdiden gözyaşları dökmek iktiza eder. Onun vatanı tahrip hususundaki kabinesine ancak delillerle şeytanlar girebilir. Binaenaleyh hayatımda değil kabineye girmek hatta Balkan Harbi kongresinde Merkez-i Umûmî âzâlığına tayin edilmekliğim

söylenildiği zaman onu bile kabul etmemiştim. Heyhat, zaten Yakup Cemil kabine teşkil ettikten sonra bu vatanda eser-i bekâ kalır mı?

Trabzon Valisi'nin hakkınızda şikâyet ettiği hakkında malûmatınız nedir?

Bilmiyorum.

Yakup Bey 113'üncü sahifedeki ifadesinde "Bu istifa meselesi Seyr-i Sefâin İdaresinde mevzubahis olduktan sonra sizin, "Hâlâ bu lara hizmet mi edeceksin?" [s. 432] diye kendisini teşvik ettiğinizi söylüyor. Ne diyeceksiniz?

Acentehânedeki istifama dair bir söz geçmemiştir. O zaten acentehânedeki askerlikten, terfî'inden bahsetmişti.

Acentehânedeki iken kimlerle buluşmuş idiniz?

Hakkı Sapanca, Mümtaz, ben ve daha hatırımda kalmayanlar vardı.

Sizi bir gün Merkez-i Umûmîye davet ettiler mi?

Davet etmiş değilse de bilhassa gidip görüştüm.

Sizin orada Kemal Bey'e hitaben "Siz Merkez-i Umûmîyi üç kişi idare edemediniz. Nerede kaldı ki otuz milyon halkı idare edeceksiniz?" gibi mübâhaseniz oldu mu?

Hayır.

Tokatlıyan'da Suriye Valisi Tahsin Bey ile görüşüldü mü ve ne gibi sözler geçti?

Tokatlıyan'a gitmeden evvel akşamüzeri Tepebaşı Bahçesi'nde Tahsin Bey'le Mümtaz, Eşref, Nail, Hakkı beyler oturduk. Ertesi gün öğle yemeğine Tahsin Bey davet etti. Tahsin Bey'in ifâdâtından anladığıma göre arada meyânecilik etmek istiyordu. Kendisi Talât Bey'le görüşüğünü mücib-i şikâyet ahvâl filhakika mevcut olduğunu, bunların ıslahına çalışılacağını ifade etti. Birleşmek iktiza ettiğini söyledi. Herkes muhtelif surette söyledi. Münâkaşanın umûmî neticesi şu idi ki: İttihâd ve Terakki içinde çıkan bu gibi şâyîât temassızlık neticesi idi. Yani üç seneden beri kongrenin in'ikad etmemesi, fikir ve kuvvetlerin dağılması ve netice[de] herkesin başka cereyanlara kapılması bugünkü şâyîâta sebebiyet verdiğini ve yekdiğerimize icra edilen isnâdâtın ancak temas ve müzâkere neticesi hallolunacağını ve ortada mücib-i iftirak hiçbir şey görmediğini ve memnunen bu akşam Talât Bey'e bu hareketi söyleyeceğini ifade etti.

Bursa'ya ne maksatla gitmiş idiniz?

Elektrik imtiyazı almak için gitmiştim.

Oradan iş'âr vâki' olmuş mu idi?

Evvelce istid'â etmiş idim. Bilâhare müracaatım hakkında telgraf geldi. Ben de Bursa'ya gittim.

Bu telgrafı ne vakit almış idiniz?

Mayıs ayı ibtidâsında olsa gerektir.

İfadenizi imza ediniz.

Edeyim. [s. 433]

Murat Bey ve Ali Haydar Bey'in maznûniyeti hakkındaki mütâlaaları istifsar olunur: 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916].

Mumailcîhânın maznûnen isticvâbları mütâlaasıyla tevdi olunur: 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916].

Ali Haydar'ın ifadesi, 4 Eylül

Talep üzerine Ali Haydar Efendi'nin maznûnen tekrar isticvâbıdır. 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916].

Yakup Cemil Bey'in harekât-ı ihtilâlkârâne teşebbüsâtına iştirak eylediğiniz dava olunuyor ve şimdiye kadar sebk eden muvâceheler ve ihbârât üzerine maznûniyetiniz iddia ediliyor. Ne diyeceksiniz?

İşbu meselede nazar-ı dikkate çarpan üç esâmî var. Biri bu fikri doğurmak, ikincisi terviç ve tahrik etmek, üçüncüsü de âmili bulunmaktır. Bu meseleye vukûfum en sonradır. İlk mülâkatta daha Yakup Cemil Bey'e bunun ağırlığını ve bu yükü taşıyamayacağımızı anlattığımı kabul ettiğini heyet-i âlînin huzurunda tasdik ve ertesi günkü mülâkatta da bunun Merkez-i Umûmîye gitmesine başlıca sebep bendenizle Sapançalı Hakkı Bey olduğumu itiraf eylemiştir. Şu vecihle esas-ı meselede medhalim olmadığı tahakkuk etmiştir. Bendeniz bu meseleyi işittiğim zaman evvelâ memleketi, sonra da kendimi düşünerek mümânaatı rehber ittihaz eyledim ve alakadar olduğum on sekiz saatlik bir müddet [s. 434] zarfında bu fikrin akim kalmasına hizmet ettim. Bu fiilen de meydandadır.

Hasan Hoca'yı davet ettiğim hakkındaki iddia vâki' ise lehimde tefsiri lazım gelir. Mademki esasâtta bu fikrin râvici değilim, aynı hâl Maçkalı Ahmet Efendi hakkında da vâki'dir. Çünkü o gün mumaiyleh Meserret'e gelirken Yakup Cemil Bey'in fikri hakkında birkaç söz söylemiştim. O da cevaben "Niye bunlarla başını derde sokuyorsun?" deyişine mukabeleten "isteyerek değil bu meseleyi bilmeyerek gittiğimi mamafih muhalefet etmek lazım geldiğini ve onun için uğraştığımı ve ertesi günü bunun akim kalacağını" söylemiş idim. Fakat bu sözler yalnız ikimiz arasında cereyan ettiği için makbul sayılamazlar. Ancak teâkub eden vak'alar nazar-ı dikkate alınırsa o vakit sabit olur ki ertesi günü meselenin Merkez-i Umûmîye gitmesiyle nihayetlenmiştir.

Maznûniyeti talep olunan ve o suretle isticvâb olunan Haydar Bey'in tevlifi hakkındaki mütâlaaları istisfar olunur: 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916].

Şimdilik aclem-i tevkifleri mütâlaa olunur: 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916].

Mahiyet-i ciirne nazaran mumaiyleh Haydar Efendi'nin dahi tevlifi ile hakkındaki tahkikatın bu suretle ikmâli lüzumuna müttefikan karar verildi. 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916].

Davet başka teklif başkadır. Yakup Cemil Bey'in davetini Hasan Hoca'ya iblağ etmek memur olmayan bir zat için mücib-i tevliif olamaz. Binaenaleyh tevkifine taraftar değilim. 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916]. [s. 435]

Yakup Cemil'in ifadesi, 4 Eylül

Yakup Cemil Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916].

Nâzır Paşa Hazretlerinin, fırka kumandanlığını reddetmesi üzerine müşarûniyleye karşı bir hiss-i iğbirâr hissettiniz mi?

Katiyyen hatırımdan bile geçmez. Kendilerine hürmet-i fevkaladem vardır ve harbe davet hususunda kendim gönüllü olarak kendilerine gitmiş ve Ruslara karşı hareket edecek kolların en önünde bulunanlar sırasında bulunmaklığımı bidâyet-i harpte rica etmiş-

tim. O vakit “Dersim Jandarma Alay Kumandanlığıyla seni istihdam edeyim,” buyurmaları üzerine beni Moskof’la temas edecek saflar arasında bulundurmalarını tekrar rica ettim ve hâlâ da kendi maiyetlerinde neferlikle istihdama hahiş-gerim. Başka diyecek bir şeyim yok.

Talât Beyefendi’nin sizinle mükâlemesi esnasında sandalyesini yan çevirdiğini beyan etmişsiniz. Mumaileyhe karşı bir hiss-i infial hâsıl oldu mu?

Talât Beyefendi Hazretlerine de ayrıca hürmet-i fevkaladem vardır. Bu sandalye meselesini ben söylemiştim. Hatta yalnız sandalye meselesini söylemedim. Arkama adam taktıklarını da söyledim. Sandalye meselesi farkında olmadıkları hâlde yapılmış bir şey olduğu gibi arkama adam takmaları da Hükûmetin riyâsetinde bulunmaları dolayısıyla olabilir. Pekiyi görüşürüz ve bendenizi çok severler. Her yerde iltifatlarına nâil olurum ve kendilerine de *Büyük Efendim* sıfatını her zaman veririm ve memlekette de gördüğü hidemâtı; bunlar arasında donanma, Müdâfaa-i Milliye, Hilal-i Ahmer ve asâkir ailelerine muâvenet gibi cemiyâtın memleketteki teşekküllerine sebep-i müstakil olup bu hidemâtı değil ben efrâd-ı milletten hiç kimse inkâr edemez.

“Benden başka muhalif varsa uzaklaştırdılar. Beni de uzaklaştırırlar,” sözünden maksat nedir?

Merkez-i Umûmî ve kongrelerde muhalif vaziyetlerde bulunduğum malûmdur. Fakat harp zamanında memlekette ne ef’âl ne efkârda muhalefet vatanın harabîsini bâdî olacağından böyle muhalefet edenler varsa herhâlde uzaklaştırılmaları iyidir. Bu meyanda benim de Lazistan, Ardahan, Erzurum, Malazgirt ve en son [s. 436] Irak’a Halil Bey’in yanına gönderilmekliğim ve keza Halep’ten Diyarbakir’e gönderilmekliğim bu esbâbdan ileri gelmektedir. Bilmiyorum arkadaşlarımin nazarında onları ne kadar rahatsız ediyorum ve yine bu mahpushaneye atmak yine uzaklaştırılmak değil midir?

“Ermeni öldürdü diye kollarını bağlayıp Cemal Paşa’ya gönderilen Ahmet gibi Yakup olmaz,” ne demektir?

Bu lakırdılar Hakkı Sapanca ve Hüsrev’in propagandalarıdır. Kulağımda kalmış, belki söylemiş olabilirim. Yoksa Yakup ateş olsa cürmü kadar yer yakar. Başka bir şey bilmiyorum.

“Onların kendilerine merbut zannettikleri fedaileri bile Ya-

kup, Merkez-i Umûmîde toplamış,” demiştiniz. Bunlar kimlerdir, bu cümleden maksat nedir?

Yakup Cemil, İttihâd ve Terakki Cemiyetine merbut fiilen çalışan insanların reisi gibidir. Yani onların Yakup Cemil’e keza Yakup Cemil’in de onlara karşı birtakım vezâîfi vardır. Bu vezâîf vatan tehlikeye girdiği zaman Merkez-i Umûmînin emriyle icra olunur. Hangi arkadaşı zikredeyim ki Yakup Cemil ile konuşmuş olmasın ve Merkez-i Umûmîde rast gelip de keza konuşulmuş bulunmasın?

Sadrazam Paşa ile mülâkat ne vakit olmuştur ve orada ne konuşulmuştur?

Sadrazam Paşa Hazretleriyle olan mülâkatımız yukarıda yazılmıştır. İsterseniz tekrar edeyim. Yalnız vakit ramazan içinde olup gününü bilmiyorum. Sadrazam Paşa’nın yaverlerince malûm olsa gerektir.

Bundan sonra Said Halim Paşa Hazretleriyle tekrar mülâkat olundu mu?

Bundan başka olmamıştır.

Heyet-i Vükelânın Fethi Paşa vesâireden ibaret olacağını, Nâzır Paşa Hazretlerine yazdığınız tezkirede bildiriyorsunuz. Hâlbuki ifadenizde kabinenin Sapançalı Hakkı Bey ve rüfekâsından ibaret olduğu[nu] [s. 437] söylemişsiniz. Bu iki ifadeyi te’lif ediniz.

Nâzır Paşa Hazretlerine yazdığım kâğıtta me’yûsen yazdığımı ve kendilerine karşı şimdiye kadar görmüş olduğum teveccühâta mukâbil şımarık çocuklar gibi bir şımarıklık olmak üzere telakki edilmesini ve hatta bu evraka dahi yazılmamasını rica etmiş; “Nâzır Paşa öyle emrediyor. İradeleri o yoldadır,” cevabına karşı yukarıya yazmıştık. Hakkı Paşa Kabinesine gelince: O da arkadaşlar arasında daima latife kılıklı konuşulan şeylerdir. Buraya yazılması bile fazladır. Değil şimdi bundan sonra da böyle bir şey olamaz. Başka bir diyeceğim yoktur.

Sulh kabinesinin teşkiline şimdiden ne lüzum var idi?

Bu bahis de nerede geçmiştir, bilmiyorum. 92’nci sahifede söylenilen aynı Nâzır Paşa’ya yazılan tezkireden yani me’yûsen yazılmış bir kâğıt olduğunu ve Yakup Cemil’in Harbiye Nezâreti sicilinde ve mekâtibde ve İttihâd ve Terakki Cemiyeti arasında geçirdiği hayatın mektepten başlayacak olursak izinsizlik veya mahpusluk ve kimse-

den kötü kelam ve hatta tevbih cezalarına bile layık olmamış bulunmasına binaen hemen böyle mahpus edilmesi dolayısıyla hâsıl olan me'yûsiyetten yukarıda sorulan sualler hâsıl olmuş ve cevaplarım da bundan ibaret bulunmuştur.

Mahpusluk ye'siyle kabine teşkiline dair bir mektup yazmaya kalkmak muvâfık olur mu?

Muvâfık olmaz. Bunu da ne addederlerse edebilirler.

Mümtaz Bey'in iğfalkârâne ve askerlikten nefret ettirici bazı beyanatı neden tehdit telakki eylediniz?

Mümtaz Bey'in askerlikten nefret ettirici lakırdılarına cevap verdiğim gibi tehdit kılıklı şimdiye kadar bana yapmadığı bir tavırla elini cebine sokarak "Senin de yiyeceğin bir arkadaş kurşunudur," lakırdılarını, muvâcehe olduğumuz zaman yüzüne karşı söylemiştim ve ne demek istediğini ve neden dolayı "ben arkadaş kurşununa [s. 438] layık olduğumu" Seyr-i Sefâinde söylemesi için üzerine yürümüştüm ve hâlâ da tekrar ediyorum, değil mi ki bunlar bir anda Cemiyetten istifa ettiler ve hariçte yaptıkları propagandanı dolayı Merkez-i Umûmînin emriyle Kemal Bey'den bir daha propaganda yapmamaları için tembihât-ı lâzıme aldılar ve ondan sonra yapılması tasavvur edilmemiş birtakım iftiralar[la] da beni buraya kadar sokurmaya sebep oldular. Elbette ben burada iken yani İttihâd ve Terakkiye kanıyla, canıyla çalışan bir adamın meydandan kalkmasıyla elbette bir hazırlıkları olsa gerektir. Bana kalırsa Hakkı'nın zâbitân ve asker arasında propaganda için adamlar gönderdiğini ümit edebilirim ve hatta Kemal Bey'e de söylediğim gibi vaktiyle Halâskârlarla beraber çalışmış Yüzbaşı Beşiktaşlı İbrahim Efendi, Hakkı'nın dairesine girip çıkıyor olduğunu söylemiştim. Daha Hakkı'nın işsiz böyle birçok adamları vardır. Ben içeride iken dahi bunu boş bırakmak muvâfık olmayacağını size söyleyebilirim ve bununla da "Memleketin köpeği mesabesinde bulunan Yakup Cemil bağlı iken koyunları, açık gezen kurtlardan sakının," derim.

Mümtaz Bey'in "Yiyeceğin bir kurşundur," sözünden ne anladın?

Herhâlde bunların beni ifnâ fikrinde olduklarını anladım.

Hakkı Bey Romanya'dan kendisine vâki' olan teklifâtan bahsettiği sırada bunun kat'î bir teklif olduğunu mu yoksa konuşulmuş bir sözden ibaret olduğunu [mu] söylemiş idi?

Namusuna tevdi ediyorum. Kimseye (Merkez-i Umûmî, İttihâd ve Terakkiye mensup zevâta demek istediğini) söyleme, demesinden herhâlde kat'î bir söz olmak ihtimali de var.

Arife günkü içtimâ'dan sonra "Merkez-i Umûmîye haber veriyim," diyerek ayrıldığınızı söylemiş idiniz? Ne için vak'ayı [s. 439] tafsilatıyla ihbar ve hikâye etmediniz?

Bana ne soruldu ise cevaplarını verdiğimi ve hiçbir şey saklamadığımı ve Merkez-i Umûmîden izinsiz hiçbir harekette bulunmadığımı ve bulunmayacağımı herkes bilir. Kemal Bey'e çağrılıp sordularsa kendileri söylerler.

Mümtaz, Hakkı, Hüsrev beylerin propaganda yaptığından bahsettiğiniz hâlde onlarla ne için teşrik-i mesai ettiniz?

Hakkı Bey ile teşrik-i mesai değil konuşmuş olabiliriz. Fakat Mümtaz ve Hüsrev beyleri yine söylerim. Propaganda yaparlar ve Merkez-i Umûmîden istifa ettikleri münasebetiyle ba'demâ konuşmayacağımız bile herkesçe malûmdur.

Mümtaz Bey'in bazı tefevvühâtını ve "Öldüreceğim," gibi tehdidâtını duyduktan sonra bu meseleye dair konuşmak üzere kendisine neden telgraf çektiniz?

Mümtaz Bey'in dahi Merkez-i Umûmî hakkında tiftik meselesinden dolayı gücendiklerini ve bu yolda bazı ileri geri sözler söylediklerini muvâcehe olduğumuz zaman saklamadılar, aynen söylediler. Telgraf meselesine gelince: Hakkı Bey telgraf çekmiştir. Ben telgraf çektiğimden bahsetmedim.

Bu defa kansız inkılâb yapacağını söylediğiniz hâlde ne için bomba ve revolver tedârikine teşebbüs ettiniz. Nevzat Bey'den adam istediğinizi ve size otuz kişi için teklif vâki' olunca "bir iki kişi kâfi" dediğinizi söylüyordunuz. İnkılâb kanlı olmaya-
cağına göre bu adamlar ve silah ve bomba ne maksat için idi?

Kansız inkılâb lakırdısı on beş maddelik ma'hud döneklik hakkındaki hayâlât sırasında rüyadan bahsedilmiş olsa gerektir. Nevzat Bey'den aldığım revolver ise evvelce kendilerinden istemiş olduğum bir revolvördür. [Sayfa 440] Bu zamanda, memleketin ateşle barut arasında bulunduğu bir zamanda Yakup Cemil'e acaba ne söylenilmek isteniyor, acaba muhalefetin müsellahân olacağı mı çıkarılmak isteniyor? Eğer maksadınız böyle bir şeyi anlamak ise bir tek revolver ile bir şey çıkmaz. Başka emâreler meydana çıkarınız ki Yakup

Cemil'i itham edebilesiniz. Yakup Cemil her yerde de arkadaşlarına; asılmanın her zaman için mevcut olduğunu ve inkılâb için çalışmış olan adamların memleket mezarlıklarında yerleri olmadığından ve sigortanın İttihâdcıları kabul etmediğinden ve beni burada yatıran Hükûmetin bile kuvvetli olduğuna Meserret'teki konuşulan sözlerden bile haberdar olması delâlet etmez mi ki bundan daha büyük-maksadım, zekâ, ilim, ahlak, tecârib- büyük adamlara memleket bir daha vâsıl olamaz. Bunu şimdi de söylerim, herkes de bilir. Mahpusum diye kurtulmak için dalkavukluk addolunmasın ve Hükûmetin kuvvetine istinaden burada bile söylerim. Bir parça rahatsızlıklarına sebep oluyorsam benim bile vücudumu izâle etmelidirler. Çünkü memleket bilhassa meşrutiyetle idare olunan mahaller fırka dâhilinde Merkez-i Umûmîsi tarafından veya Millet Meclisinde verilen kararlarla çalışabilir ve belki düşebilir. Yoksa Rus Muhârebesi'nde olduğu gibi bir sürü sarıklının Sultanahmet Meydanı'na toplanarak, palalarını çekerek "Harp isteriz," demesine mukâbil çalışmış olurum ki memlekette şimdiye kadar tarihimî lekeletmedim ve yine beni kündeden atmak isteyen bazı ahlaksız arkadaşlarımla fenalıklarına kapılmadım ve beni tanıyan arkadaşlarımı da kaptırmadım. Elhamdülillah.

Hakkı Bey'in ifadesine atfen Romanya'da Bulgaristan'ın terkiyle bir sulh-ı münferid akdinden bahsetmiştiniz. Sizin on beş madde ile Hakkı Bey'in işbu sulh-ı münferidi [s. 441] arasındaki münasebet nedendir?

Hakkı Bey ya sadrazam olmayı kurmuş veyahut Yakup'u bir an evvel feda etmeyi düşünmüş ve on beş maddelik döneklik hakkındaki zemine kendini uydurabilmiş; çok şükür ki bu Bulgaristan'ı bağışlamak hususunda İngilizlerden aldığı söze dahi kendisine bahsettiğim gibi düşmanlarımızın bizi birbirimizden ayırarak hatta tek mil Rumeli'yi va'd etmek gibi misal olarak söylüyorum bir teklifte bulunsalar mukâbillerinde herhangi bir Osmanlı ve belki mektep çocuğu "Bu bağışlamak hususundaki lütfunuzu ne ile te'yid edecek yahut sigorta edeceksiniz?" demek hakkını haizdir ve nasıl i'timâd olunabilir?

İfâdât-ı sâbikanızda "Ya on beş maddeyi kabul ettireceğim veya asılacağım," demenize nazaran bu işin cebren icrasına katiyyen azmedilmiş olduğu anlaşılmaz mı?

Beyler, on beş maddelik bir döneklik programı hazırlamış isem ve bunda ısrar edeceğimi söylemiş isem bunun ancak galip vaziyette bulunduğumuza nazaran Avrupa'ca belki kuvvetimizden ürkerek kabul edileceğini söylemiş olabilirim. Yoksa düşmanlarımızın adedinin dahi arttığı şu zamanda değil böyle söz söylemek, kadınlarımız çoluk çocuklarımızla beraber çalışmak ve mevcudiyet-i milliyemize hatta dünyanın yegâne Müslüman hükûmeti olmak dolayısıyla üç yüz milyon Müslüman'ın dayandığı makam-ı Hilafet ve tevâbi'ini müdâfaa ve muhâfaza için karınca kaderince hepimizin çalışması lazım olduğunu tekrar ederim.

Sadrazam Paşa Hazretleriyle konuşulduğu sırada zâbitânın terfî'âtında hak ve adl gözetilmediğinden bahsetmiş mi idiniz?

Böyle bir şeyden bahsetmedik. Zâbitânın memlekete gördüğü hidemâttan ve mukâbilinde gördükleri lütufların dahi azlığından bahsetmiş olabilirim. Bugün yine tekrar ederim, memleketin asilzadeleri sınıfına zâbitân ithal edilerek istikbalde de yetiştirecekleri çocuklar vasıtasıyla memleketin bihakkın müdafî'i olduğunu ve hatta hükûmetin fazla fazla [s. 442] iltifatlarına koşacağı vatan yolunda çalışan bu mümtaz sınıftır. Cümlemizden kendilerine ihtiram...

Cemal veya Fethi paşalardan birinin riyâsetindeki kabine tasavvurunda Sapançalı Hakkı Bey'e bahsetmiş mi idiniz?

Kimseye böyle bir şeyden bahsetmedim. Mücerret me'yûsiyet dolayısıyla yazıldığını da yukarıda söylemiş idim.

Hakkı Sapançalı'nın reis-i vükelâ olmak niyetinde bulunduğunu ve rüfekâsını size söylediği zaman kendisi ve arkadaşlarını İtilâf zümre-i düveliyesi tanıyacak mı imiş acaba?

Hakkı Sapançalı'nın reis-i vükelâ olması ve bizim de böyle düşünmemiz olabilir. İnsan düşünmekte ve konuşmakta muhtar olduğu gibi kendisi ve arkadaşlarının değil Avrupa'ca tanınmış ve hatta Divan-ı Harpte bile geçen safâhattan İttihâd ve Terakki Fırkasınca sıra denilecek bir numara bile verilmemiştir.

Binâberin Hakkı Bey kendisinin reis-i vükelâ olması meselesinde intihâb edeceği arkadaşlarının reylerini almış olduğuna dair bir şey söyledi mi?

Biz boşboğazlar rast geldiğimiz yerde kabine yaparız ve konuşuruz. Bundan belki Hakkı ile de konuşmuş olabiliriz. İntihâb edeceği

arkadaş meselesine gelince: Meydanda olmuş ve olacak bir şey yok ki bundan birçok mana çıkarılabilsin.

Sizin hakkınızda bazı eşhas celb ve cem' ederek Hükûmet aleyhinde ihtilâl çıkarmış olmak fiili dava olunuyor. Ne diyeceksiniz?

Hakkımda ihtilâl çıkaracağıma dair bazı eşhasın söyledikleri söz huzurunuzda ihtilâl denilince top, mitralyöz, tüfek, eşhas ve onların yanında bir sürü baldırı çıplaklar hatta bayraklar davul zurnası da dâhil böyle hazırlanmış bir şey varsa layık olduğum cezaya çarpılmalıyım. Çünkü ihtilâl ve ihtilâlcilik ve bu ihtilâlin kimler hakkında yapılabileceğini izah edeyim: Meşrutiyetle idare olunan memleketlerde bir defa bu söz olamaz. Çünkü pazısı kuvvetli gelen hükûmet [s. 443] kurmaya kalkarsa o vakit memleket meşrutiyet değil hatta -mutlaka bile değil- derebeylik olur ki elhamdülillah memleketimiz meşrutiyetle idare olunur bir memleket olduğu gibi onu idare eden hükûmetin de Meclis-i Mebûsân ve o fırkanın kalem-i umûmîsinde karar verilerek ve mebuslarının adem-i itimad rey beyan etmeleriyle hallolur. Başka türlü olmaz. Acaba benim düşünmekliğimden ihtilâlcilik mi murat olunuyor ve buna dair emâre nedir? Yine tekrar ediyorum, düşünülmemiş bir şey yoktur. Yalnız Merkez-i Umûmîye ihbar ve memleketin meşrutiyetle idare olunduğunu ve başında en büyük adamlarımızın bulunduğunu ve bunların dâhilde mevcut anâsır-ı sâire ve hariçte müttefik ve düşmanlarımıza karşı âhenîn bir kale olduğunu tekrar eder ve farz edelim ki düşmanlar bize dünyayı vermek suretiyle birçok mevâidde bulunabilsinler ve bunları sigorta ettiklerini bile ilan etseler yine bizim başımızdaki büyükler; onların hoca kıyafetinde şeytan gözüktüklerini görür, anlar, bilirler. Başka kimse bunlara o kadar vâkıf değildir. Çünkü kendilerinde mevcut tecârib ve zekâ ve Avrupalılarla temas ve geçirilen muhârebât dolayısıyla herkesin yani her düşmanın gizlediği makâsıd malûm olup başka bir kimse bu kabinenin oynadığı memlekete nâfi programını tedvire ne layıktır ne de muvaffak olabilir, bunu da böylece biliniz beyler. Şunu da hülâsa edeyim ki: Merkez-i Umûmînin haberi olmadan ve arkadaşların malûmatı olmaksızın böyle bir şey memlekette olmaz ve tekmil mevcudiyetimle böyle hareket etmek isteyen kuvvetlere karşı koyar ve hatta Hükûmete Hakkı Sapançalı'nın yaptığı gibi haber vermez, doğrudan doğruya ellerinden tutar kendim tes-

lim ederim. Ve şununla böyle bir şeyin yapılması bile düşünülmediğini tekrar ederim.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim. [s. 444]

Yaver Murat'ın ifadesi, 4 Eylül

Evvelce ifadesi zabtedilen Mülâzım-ı Evvel Murat Bey'in zabtedilen ifadesidir. 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916].

Yenibahçeli Yüzbaşı Şükrü Efendi'ye tramvayda ne vakit tesadüf ettiniz?

Bayramdan birkaç gün sonra...

Ne konuştunuz?

Ben Taşkasap'tan eve gitmek üzere geçiyordum. Tramvay mevkî'inde Yenibahçeli Şükrü Efendi tramvayda idi. Bana "Gel," diye işaret etti. Tramvaya bindim. Aramızda şu muhâvere geçti:

Şükrü:

• İştittim ki sizi de çağırmışlar; sakın hâ! Bunlara söz ve yüz verme.

Ben:

• Hiç ben böyle şeylere girer ve söz verir miyim?

Şükrü:

• Hâ, işte böyle. Sen benim arkadaşımsın. Sana biraderâne söylüyorum. Bunlara sokulma.

Ben:

• Zaten söyledim ya, benim bunlara sokulacağım yok.

Şükrü:

• Aferin. İyi hareket etmişsin.

Yaverlikten falan bahsedildi mi?

Hayır.

Sizin Yakup Cemil Bey tarafından takip edilen fikr-i ihtilâlkârâneye iştirak ve kendisiyle beraber bu teşebbüsü takip eylediğiniz iddia ediliyor. Ne diyeceksiniz?

Katiyyen. Evvelce ifade ettiğim vecihle mumaileyh bana ihtilâl-den vesâireden bahsetmedi. Kendisi ancak Alman'dan İngiliz'e dönüleceğinden bahsetti. Ben bunu da hoş görmeyerek, "Bu kancıklık

değil midir?” diyerek bu fikrini takbih ettim. Esasen benim Yakup Cemil ile münasebetim sırf kendisinin Hükûmet-i hâzıra adamı ve fedakâr bir mücahit olması itibarıyladır. Yoksa Yakup Cemil’in ednâ bir fikr-i fâsidine muttali olsa idim kendisinin semtine bile uğramaz ve Kafkas Harekâtı dolayısıyla teessüs etmiş olan münasebetimi dahi kat’ eder idim. Bu cihetin heyetinizce nazar-ı dikkate alınarak ona göre hakkımda bir fikir tevcih edilmesini talep ederim.

İfadenizi imza ediniz.

Edeyim.

[Kaynak: MSB. ATA., ATASE., BDH., 2318, 53/87A]

Hadice Baise Hanım’ın ifadesi, 29 Ağustos

[s. 1] Sarıyer’de Yeni Mahalle’de Bağlar Caddesi’nde 23 numaralı hânede müste’ciren sakine Şileli 25 yaşında Hadice Bâise Hanım bint Celil’in zabtedilen ifadesidir. 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916]

Şimdiye kadar kaç defa hapis ve tevkif oldunuz?

Mahmut Şevket Paşa vak’asında yirmi gün kadar taht-ı tevkife alındıktan sonra Sinop’a teb’iden gittim. Buraya idareten nefyedildiğim cihetle afv-ı umûmîde affedilerek geldim. Başka defa hapis ve tevkif olmadım.

Satvet Lütfi Bey’i ne suretle tanırsın? Kendisiyle derece-i münasebetin nedir?

Ben Satvet Lütfi Bey’i evvelce tanıımıyordum. Yalnız geçen şubat-ta banyo yapmak üzere Bursa kaplıcalarına gitmiş idim. Orada Bağdat Oteline nâzil olmuş idim. Burada bir hafta ikâmet ettiğim müddet esnasında otelci odama gelerek “Seni İstanbullu Enis Avni Bey isminde birisi tanıyormuş, görüşmek istiyor,” dedi. Bunun üzerine “ben böyle bir kimseyi tanımadığımı mademki görüşmek arzusunda bulunuyor gelip görüşmesi”ni otelciye söyledim. Mumaileyh odama geldi. Kendisinin Aka Gündüz olduğunu ve Tokatlıyan’ın camlarının şikesti meselesinden burada menfiyyen bulunduğunu ifade etti. Ben de kendisine menfiyyen Sinop’a gidip şimdi kurtulduğumu söyleyerek, kendisini teselli edip yanımdan ayrıldı. Bir gün arabaya râkiben

Çekirge'ye gideceğim esnada nereli olduğunu, ismini bilmediğim ve şahsen görsem tanıyacağım kereste tüccarlarından otuz-otuz beş yaşlarında kara bıyıklı, esmer çehreli, uzun boylu birisi kendisi Servinaz Otelinde oturduğunu ve gündüzleri oraya gidemediği için Bağdat Otelinde yemek yemekte olduğunu binaenaleyh banyo için Bağdat Otelinde kaldığı takdirde pek çok masârif ihtiyar edildiğini Servinaz Otelinde yatmak, banyosuyla beraber yemek ve otelin geceliği kırk beş kuruş olduğundan daha ehven geldiğini söyleyerek bana burasını tavsiye etti. Bunun şu tavsiyesini hesabıma muvâfık gördüğümünden hemen mezkûr Otele naklettim. Orada bir hafta kadar kaldığım esnada Otelin müste'ciri Satvet Lütî Bey olup burada menfiyyen bulunduğunu ve burnunda kemik hastalığı olup İstanbul'da tedavi ettirmek için Vali Bey'e istid'â ettiğini söyledi. [s. 2]

Devam et.

Ben de kendimi mumailayhe Aka Gündüz'e takdim ettiğim gibi takdim ettim. Bunun üzerine bana terahhum ederek Otelinde bulunduğum müddetçe masârif cihetinden muâvenette bulunarak teshilât irâe etti. Bu suretle kendisini tanıyorum. Hukuk-ı münasebetimin derecesi de bundan ibarettir.

Gerek mumailayhin Otelinde bulunduğunuz ve gerekse Aka Gündüz'le görüştüğünüz zaman aranızda cereyan eden hadiseler neye mütedair idi ve bu Otele Aka Gündüz de devam ediyor mu idi?

Evet. Aka Gündüz de bu Otele gece gündüz devam ettiği gibi evvelce Splendid Oteli olup şimdi hastahâne ittihaz edilen hastahânenin tabibleriyle nîsâ hastahânesinin ser-tabibi ismini bilmediğim bir efendi ile Bursa'da sahib-i fabrika Katolik Ermeni Köleyan gelirlerdi. Gece gündüz kumar oynuyorlardı. Çok kereler ben de yanlarında bulunuyor idiysem de aralarında kumara mütedair mübâhaseden başka bir şey cereyan ettiğini işitmedim. Yalnız birçok kereler bunların bir yerde işret ettiklerini gördüm.

Mademki Satvet Lütî Bey'le olan münasebetiniz az bir müddet Otelinde kaldığınızdan ibaret olduğunu söylüyorsunuz, neden bugün mumailayhin nerede mevkûf olduğunu öğrenmek için Polis Müdüriyetine gelip sormuşsunuz? Buna sâik ve sebep-i hakikî nedir? Bunun mevkûf olduğunu nereden biliyorsunuz?

Dün Eminönü'nde Mahmut Şevket Paşa hadisesinden dolayı birlikte Sinop'a nefyedilen ve bu suretle kendini tanıdığım Bağdatlı Şevket Bey'e tesadüf ettim. Hatırımı sorduktan sonra "Senin Bursa'da görüşmüş olduğun Satvet Lütfi Bey'i Bursa'dan buraya aldır-dılar," [deyip] birkaç gün serbest kaldıktan sonra şimdi tevkif et-tiklerini söyledi. Ben de "Gideyim de kendini göreyim. Bana iyilik, insaniyet yaptı. Bir şeye ihtiyacı olup olmadığını anlayayım," dedim. Bunun üzerine Şevket Bey bana hitaben "Onun meselesi büyük, sa-kın gitme," dedi. Ben de "Meselesinden bana ne?" diyerek yanından ayrıldım. Kendisini görmek üzere buraya gelerek tevkif edildim. Fa-kat ne meselesinden mevkûf olduğunu bilmiyorum. [s. 3]

Bursa'da başka kimlerle görüştün? Haziran zarfında Bur-sa'ya gitmişsin. Ol vakit hangi otele nâzil oldun ve ne kadar müddet kaldın? Bu Şevket Bey elyevm nerede mukim bulunur ve ne gibi iş yapıyor?

Başka kimselerle görüşmediğim gibi başka defa Bursa'ya gitme-dim. Yalnız burada Haseki Nîsâ Hastahânesinde yatmakta olan va-lidemın vefatı üzerine Şehremanetine müracaat ederek emlakimizi berây-ı muhâfaza nisan zarfında memleketim olan Şile'ye gittim. Tahminen burada üç ay kadar kaldıktan ve işlerimi tesviye ettikten sonra on beş gün evvelisi İstanbul'a avdet ettim. Şevket Bey'in Mak-riköy'ünde oturduğunu biliyor isem de mahallesi ve hânesinin sem-tini bilmiyorum. Hiçbir iş de yapmıyor. Kendisi çapkın bir şeydir.

İdare-i taayyüşünüzü ne suretle temin ediyorsunuz?

Memlekette arazi ve emlakım vardır. Buradan aldığım icar bedel-leriyle temin ediyorum.

İfadenizi imza ediniz.

Doğrudur. Parmak vurmak bildiğim için parmak işaretimi vaze-derim.

Bağdatlı Şükrü, Mahmut Şevket Paşa Hazretlerinin vakı'a-i müessifesinde alaka-dar bulunduğu cihetle Hadice Bâise'yi herhâlde bir maksada müsteniden Satvet Lütfi Bey'e gönderdiği anlaşılıyor. Herhâlde ta'mik hususunda mumaileyh celbe-dilecektir. 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916].

Bağdatlı Şevket'in ifadesi, 30 Ağustos

Makriköy'ünde Kartaltepe'de Mektupçu Sokağı'nda mutasarrıfen sakin olup Bağdatlı 46 yaşında mücerret Şevket Efendi bin Cemaleddin'in zabtedilen ifadesidir. 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

Şimdiye kadar kaç defa hapis ve tevkif oldunuz?

Mahmut Şevket Paşa hadisesinde “İtilâfçısın,” diyerek iki gün tevkif edildikten sonra Sinop’a idareten teb’id olunup burada on dört ay kaldım. Başka hiçbir suretle hapis ve tevkif edilmedim.

Hâl-i hazırda ne iş yapıyor ve idare-i taayyüşünü ne suretle temin ediyorsun?

Bağdat’ta emlakim, arazim olup buradan bedel-i icarla ve bazen komisyonculuk suretiyle idaremi temin ediyorum. Başka bir iş yapmıyorum. [s. 4]

Evraklarının tetkikinde birçok kadın adresleri görülmüştür. Bunlar kimdir? Üzerinde ne için bulunduruyorsun?

Bu kadınların satılık emlak arazileri vardır. Komisyonculuk suretiyle takip ettiğimden ve isimlerinin malûm olması îcab ettiğinden bu sebepten yanımda taşıyorum. Bunların bir kısmı Makriköy, bir kısmı da Kadıköy, İstanbul’da ikâmet ederler.

Şileli Hadice Bâise Hanım’ı ne vakitten beri ve ne suretle tanırırsın?

Ben Sinop’ta menfî bulunurken bir hafta sonra bu Hadice Hanım da oraya geldi. Bu suretle kendisini tanıyorsam da hiçbir münasebetim yoktur.

Geçenlerde kendisine tesadüf ettiniz mi? Etti iseniz aranızda ne gibi bir mübâhase cereyan etti?

Bundan tahminen üç gün akdem bu Hadice Bâise Hanım’a Eminönü’nde tesadüf ettim. Hatırlımı ve yazıhânemin nerede olduğunu sual ettikten sonra, ben de lazım gelen cevabı verdikten sonra mezbûre pederi vefat edip mirasa karıştığından Bursa’ya gideceğini söylemesi üzerine kendisine “Senin Satvet Lütî buradadır, mevkufmuş,” demekliğim üzerine hayretle “Vay kendisi burada mevkûf mudur? Gidip kendisini göreceğim,” dedi. Ben de “Sen bilirsin,” diyerek yanımdan ayrıldı gitti.

Satvet Lütî'nin mevkûf olduğunu anlatmak için neden Hadice Bâise Hanım'a "senin Satvet Lütî" diyorsun? Bundan Hadice Bâise Hanım ile Satvet Lütî arasındaki hukuk ve münasebetin kadîmi ve samimi olup sizin de alakanız bulunduğ[u] anlaşılıyor. Bunun esbâbını izah ediniz.

Dört-dört buçuk ay evvelisine kadar yanımda, yazıhânemde kitabet vazifesini îfâ edip şimdi Kadıköy'ünde Kışlık Tiyatro ve civarında sakın, Sinekli'de bir tüccar namına odun ahz ve i'tâsıyla mütevağgıl Salih Bey'i Satvet Lütî Bey tanıdığı cihetle bir gün mumailleyle görüşmek üzere Satvet Lütî Bey yazıhâneme geldi. Bu suretle Salih Bey tarafından Satvet Lütî Bey'e takdim edildim ise de kendisiyle bir samimiyet ve münasebetim yoktur. Hadice Bâise Hanım da Bursa'ya gidip geldikçe Satvet Lütî'den bu Salih Bey'e selam getiriyordu. Bize gülerdi. Biz de kendisine Satvet Lütî ile nasıl görüştüğünü ve münasebet peyda ettiğini sorar ve takılırdık. Bundan dolayı kendisine "seninki" tabirini kullandım. [s. 5]

Siz Hadice Bâise Hanım'a tesadüfünüzde Satvet Lütî Bey'in mevkûf bulunduğunu söylediğinizde mezbûre kendisiyle görüşmek arzusunu ihsas ettirdiği vakit kendisine hitaben ve görüşmeye gitmemesi için "Onun meselesi büyüktür. Sakın sakın, gitmeyiniz," diye ihtarâtta bulunduğunu söylüyor. Bunun için Satvet Lütî Bey'in ne suretle ve nereden mevkûf olduğunu ve meselenin büyüklüğünü nasıl ve kimden öğrendiğini ber-tafsil izah et?

Satvet Lütî Bey'in mevkûfiyetini Makriköy Sulh Hâkimi Sadreddin Bey'in biraderi Fahri Bey'den işittim ise de ben mezbûre Hadice Bâise Hanım'a Satvet Lütî Bey meselesinin büyük olduğunu söylemedim. "Sakın sakın," lakırdısını da kullanmadım. Mezbûre mübalağa etmiş. Katiyyen kabul etmem.

İfadenizi imza ediniz.

Doğrudur. İmza ederim.

Bağdatlı Şevket'in ifadesi, 30 Ağustos

Görülen lüzum üzerine Şevket Bey'in tekrar zabtedilen ifadesidir. 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

Hadice Bâise Hanım kaç defa Bursa'ya gidip gelmiştir?

İki üç defa gelip gitmiştir.

Bunu nereden biliyorsunuz ve bu mutlak mıdır?

Bursa'dan her avdetinde Kâtip Salih Bey'e Satvet Lütfi'den selam getiriyordu. Buradan biliyorum.

Mektup [gibi] bir şey getiriyor mu idi?

Hayır, görmedim.

İmza ediniz.

Doğrudur. İmza ederim. 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

Hadice Baise Hanım'ın ifadesi, 1 Eylül

[s. 1] Sarıyer'de Yeni Mahalle'sinde Bağlar Caddesi'nde 37 numaralı hânede sakine ve Şile'de mukim; ziraatle meşgul müteveffa Abdullah'ın zevcesi 20 yaşında Şileli Hadice Baise Hanım bint Halil'in ahzolunan ifadesidir. 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916].

Sizi Sinop'a teb'id ettiler mi?

Beşiktaş Donanma Cemiyeti bir kasa vermiş idi. İane topluyordum, kendilerine götürüyordum. Makriköy'ünden bir gün trene geç kalmış idim. Polise müracaat etmiş idim. Bu sırada "Sizi Müdüriyetten istiyorlar," dediler. Gittim, orada "Sahte kasa taşıyor," diyerek beni Sinop'a nefyettiler.

Siz aslen Şileli misiniz?

Şileliyim. Orada tevellüd ettim.

Kaç yaşına kadar orada oturdunuz?

Küçük iken büyük validem ile Sarıyer'e gelmiş idim. Şile'ye gittim. Teehhül etmiş idim. Esasen Şile'ye gider gelir idim. Kaç yaşında teehtül ettiğimi bilmiyorum. Zevcemle iki üç sene geçindik. Bir

sene kadar oldu; zevcem vefat etti. Ben Sinop'tan geldikten sonra bir sene oldu.

Zevceniz sizinle Sinop'a beraber mi gittiniz?

Hayır.

Zevceniz nerede vefat etti?

Şile'de vefat etti. Ben Sinop'tan avdet ettikten sonra vefat etti.

Ne zamandan beri İstanbul'dasınız?

Şile'de idim. On beş-yirmi gün kadar oldu; İstanbul'a geldim. Ziraat Bankasında işim vardı. Bu meseleden kendi ayağımızla tutulduk.

Bu meseleden niye tutuldunuz?

Ben Sarıyer'den geliyorum. Bebek'e indim; Bebek'ten tramvay ile Ziraat Bankasına giderken Şevket Bey'e rast geldim. "Nasılsınız?" diye sordum. O da "Neredesiniz?" diye sordu. Şile'den geldiğimi söyledim. "Haberiniz var mı? Servinaz Otelindeki Lütfi tutuldu," dedi. "Gitsem görebilir miyim?" dedim. Şevket Bey de "Gitme, başına iş açarsın," dedi. Ben de "Gidersem ne olur? Bana göre onun hiçbir şeyi yok," dedim. Polis Müdüriyetinden içeriye girdim. Taharri komiserine sordum. "O Bâise Hanım, gel," dediler. Üzerimde evin vergi kâğıtları var idi. Bunlara baktılar. Sonra "Tevfik Hâdi Bey seni istiyor," dediler. Gittim, "Senden ne çektik! Şimdiye kadar kadın asmaya alışmadık. Sen bizi alıştırıcaksın," dedi. Telefonla, "İfade-sini alınız. Memlekete gönderiniz," dedi. Ben de "Nefyedilmiş [s. 2] gibi göndermekten ise başka bir yere gönderiniz," dedim. Benim ifademi aldılar, hapis-hâneye getirdiler. Üç dört gecedir hapisim. Lütfi Bey'in hapsoldüğünü Şevket Bey'den işittim. Yoksa bilmiyordum. Sinop'tan geldikten sonra hasta idim. Bursa'ya banyolara gitmiş idim. Lütfi Bey'i orada görmüştüm.

Otelinde kaldınız mı?

Otelinde bir hafta kaldım.

Otele yalnız mı gitmiş idiniz?

Bağdat Otelinde oturmuş idim. Sonra Enis Avni Bey haber göndermiş. Servinaz Oteline gittim. Orada kendisiyle görüştüm. Menfi olduğumu işitmişler, sormuşlar idi. Bağdat Otelinde bir hafta kaldıktan sonra bir hafta da Servinaz Otelinde kaldım. Bu suretle ah-bap oldum. Satvet Lütfi Bey ile ah-bap oldum.

Şevket Bey'i nereden tanırırsınız?

Sinop'ta menfi idi. Oradan tanıyorum.

Şevket Bey evvelce ne işte imiş?

Bağdatlı Şevket Bey diyorlar. Bâbîâlîde mi imiş, ne işte imiş bilmiyorum.

Bursa'ya gittiğiniz hangi tarihtedir?

Geçen şubat ayında gittim. Hasta idim. Hastalığım için banyolara gittim.

Servinaz Otelinde bir hafta kaldığınızı söylüyorsunuz. Burada ne kadar masârifiniz oldu?

Otel parası alındı ise de ne kadar para verdiğimi bilemiyorum. Herhâlde diğer müşterilerden az bir para aldılar.

Enis Avni Bey sizi nereden tanıyormuş?

Ben bilmiyorum.

Satvet Lütfi Bey'i nereden tanıdınız?

Enis Avni Bey "Burada Prens'in [Sabahaddin] adamı var," demiş idi ve otelde gördüm. Lütfi Bey'i de orada gördüm. Evvelce görmemiş ve tanımadım. Enis Avni Bey[in] beni nereden tanıdığını da bilemiyorum.

Servinaz Otelinin geceliği kaç kuruş imiş?

Kırk beş kuruş imiş. Sonra altmış kuruşa çıkartmış. Otele mebuslar gitmiş, bir de Alman paşası gitmiş. Ücreti tezyid ettiklerini Şevket Bey'in yanında bir adamdan işittim. [s. 3]

Ne ile taayyüş edersiniz?

Şile'de arazimiz var; kiraya veriyoruz. Beş altı yüz kuruş alıyoruz. Evimizi kiraya veriyoruz; bir ağılımız vardır. Onlardan hâsıl olan mebâliğ ile geçiniyorum. Ne kadar meblağ alıyorum, bilemiyorum. "Siz menfîlerle görüşüyorsunuz. Bunlarla bir iş yapıyor," zehabında bulunuyorsunuz. Fakat öyle bir kadın değilim.

Bursa'ya şubatın kaçında gittiniz?

Bilmiyorum. Şubatta gittim ise de kaçında gittim bilemiyorum. On beş gün oturdum. Otelde kaydım vardır.

Rahatsızlığınız ne idi?

Böbreklerimden rahatsızım. Yoldan geldim. Sinop'tan buraya iki buçuk ayda geldim. Karadan geldim. Tifoya tutuldum, hastahânedeyattım.

Bursa'ya azimet ve avdet için kaç kuruş masraf ettiniz?

Bilemiyorum. Beş altı yüz kuruş param var idi. Ne masraf ettiğimi bilemiyorum.

Şubatta banyoyu hangi doktor tavsiye etti?

Doktorun tavsiyesiyle gitmedim. Kendim gittim.

Enis Avni Bey'in ailesiyle görüştünüz mü?

Ailesini görmedim. O zaman "Ailemi getirmeceğim," demiş idi.

Bu Enis Avni ve Satvet Lütü beyler aileleri için hiçbir şey söylemediler mi?

Hayır.

Mektup da verdiler mi?

Hayır.

Şimdilik ifadenizi imza ediniz.

Parmak basarım. [s. 4]

Bağdatlı Şevket'in ifadesi, 1 Eylül

Orta boylu, kırca saç ve sakallı ela gözü, buğday benzi, Makriköy'ünde Kartaltepe'de Mektupçu Sokağı'nda mutasarrıfen sâkin, Sadâret Mektubî Kalemi hulefâsından iken istifa ederek, birtakım imtiyazlarla beraber Bağdat ve Basra'dan hurma ve yağ celbederek ticaret ettiğini beyan eden Bağdatlı 46 yaşında Mehmet Şevket Efendi bin Cemaleddin Efendi'nin ahzolunan ifadesidir. 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916].

Siz Sinop'a nefyolundunuz mu idi?

Bağdat'ta idim. Basra'nın hava gazı, su, tramvay imtiyazlarını Nâfia Nezâret-i Celîlesinden talep etmiş idim. Buradan evrak Basra'ya gönderilmiş idi. Basra'daki şirketim bendeniz Basra'ya gitmedikçe mesele hallolunamayacağından bahisle keşide ettiği telgrafnâme üzerine Basra[ya] gittim. Orada imtiyaza müteallik muâmelâtı ikmâl ettirdikten sonra Bağdat'a avdet ettim. Orada dahi Kâzimiye kazasının su imtiyazını talep ettim. Evrak-ı lâzıme gerek Basra gerek Bağdat'ta ikmâl edilerek Nâfia Nezâret-i Celîlesine irsal edildi. Bendeniz müteakiben İstanbul'a hareket ettim. Muvâsalatımın ikinci günü merhum Mahmut Şevket Paşa Hazretlerinin vak'a-i şehâdeti üzerine birçok kimseler ile Divan-ı Harbe geldim ve bilâ-sual ve

cevap dört yüz kûsûr kimesneler ile Sinop'a gönderildim ve on dört ay sonra avdet ettim.

Mahmut Şevket Paşa merhum meselesine karışabilmek için sebep ne tasavvur ediyorsunuz?

İtilâf Fırkasına mensup idim.

Satvet Lütî Bey'i tanır mısınız?

Sinop'ta iken Salih Bey isminde bir zat var idi. Bu zat ile orada muârefe peyda ettim. Buraya avdetimi müteakip Salip Bey yanıma geldi. Ticaret işi harp dolayısıyla muattal olduğu için ufak tefek komisyonculuğa başladım. Salih Bey de "Kitâbet vazifesiyle refakat edeyim," dedi. Ben de "Aylık istemezsen gel," dedim. Bir gün Salih Bey ile Sirkeci'de Köprülü Han'da yazihânede otururken tanımadığım bir zat geldi. Bu esnada Salih Bey prezante etti. Satvet Lütî Bey, diye takdim etti. Orada gördüm. Sonra Salih Bey ile beraber gittiler. Tanıdığım bundan ibarettir. [s. 5]

Kaç gündür ve ne için mevkûfsunuz?

Üç gün mukaddem son tren ile Makriköy'üne avdet ettim. İstasyonda bir polis efendi bendenize seslendi ve "Ser-komiser bey seni istiyor," dedi. Birlikte gittik. Üzerimi taharri ettiler. Ba'dehu "İstanbul'a göndereceğiz," dediler. Esbâbını sordum. Telefonla "Sizi istiyorlar," dediler. Tren olmadığı için bir araba bulmalarını rica ettim. Yetmiş kuruş araba masârifi vererek Polis Müdüriyetine geldim. Orada bu Hadice Bâise Hanım'ı sordular. Bende kendisini Sinop'tan tanıdığımı [söyledim]. "Satvet Lütî Bey'in mevkûf olduğunu sen haber vermişsin," dediler. Bendeniz de "evet" dedim. Kendisi iki defa Bursa'ya gittiğini ve Satvet Lütî Bey'in Otelinde indiğini söylediğinden "Bu sefer gideceğim," demesi üzerine "Satvet Lütî Bey mevkûf imiş," dediğimi söyledim. Esbâbını bana sormuş idi. Ben de bilmediğimi söyledim. Gidip kendisini göreceğini söyledi. Ben de "Nene lazım, ne vazifen gideceksin?" dedim. Tekrar "Gideceğim," demesi üzerine "Sen bilirsin," demiş olduğumu zâbıtaya hikâye ettim.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Maznûnileri zımnında berây-ı mütâlaa tebliğ olunur. 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916].

Bu kısm-ı tahkikata nazaran Hadice Bâise Hanım'ın Yakup Cemil Bey ve rüfeskâsına ait husus ile alakadar olması cihetinden maznûnen isticvâbı ve ehemmiyet-i meseleye nazaran halkında tevkîf müzekkîleri tastiri talep ve Şevket Bey hakkında şimdilik bir günâ talep serdine lüzum-ı kanun görülemediği beyanıyla Heyet-i Aliyye-i Tahkikiyeye takdim. Fi 19 minhu. [1 Eylül 1916]. [s. 6]

Hadice Baise Hanım'ın ifadesi, 1 Eylül

Evvelce ifadesi alınan Hadice Bâise Hanım'ın maznûnen icra kılınan isticvâbıdır. 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916].

Satvet Lütî Bey'in mevkûf olduğu husustan dolayı sizin de alakanız olduğu iddia olunuyor. Ne diyeceksiniz?

Katiyyen kabul etmem.

İfadenizi imza ediniz.

Parmak basarım.

Mahiyet-i cürme nazaran mezbûrenin Enis Avni ve Satvet Lütî beylerle tevhi-den tahkikata ve mevkûfen icrası lüzumuna müttefikan karar verildi. 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916].

Tasdik olunur. 20 Ağustos 1332 [2 Eylül 1916].

Hadice Baise Hanım'ın ifadesi, 2/3 Eylül

[s. 7] Maznûnun aleyhâ Hadice Bâise Hanım'ın tekrar alınan ifadesidir. 20/21 Ağustos 1332 [2/3 Eylül 1916].

Bursa'da ne kadar müddet kaldınız?

On beş gün kaldım. Bir hafta Bağdat Otelinde bir hafta da Servinaz Otelinde kaldım.

Bağdat Otelinde kaplıca var mı?

Yoktur.

Servinaz'da kaplıca var mı?

Vardır.

Niçin bir hafta orada, bir hafta orada kaldınız?

Ben Bağdat Otelinde iken kereste tüccarlarından bir esmer zat “Tavsiye ederim, Servinaz Oteli daha ucuz,” dedi. Ben de oraya gittim. Tüccarın ismini bilmiyorum.

İfadeni imza eyle.

Parmak basarım.

Enis Avni'nin ifadesi, 2/3 Eylül

Enis Avni Bey'in tekrar alınan ifadesidir. 20/21 Ağustos 1332 [2/3 Eylül 1916].

Hadice Bâise Hanım'ı tanır mısınız?

Kendisini evvelâ Bağdat Otelinde tanıdım. Konya'dan Bursa'ya gelmiş idim. Bağdat Otelinde oturuyordum. Kânunusâni idi. Bir şal örtülü olarak gayet serbest bulunuyor. Yemek yedi. Sonra “Üşüyorum, bir konyak getir,” diyerek otelciye söyledi. “Kışın iyi olur, ilaç gibi kullanırım,” dedi. Otelciye sordum. “Bir Paşa kızı imiş,” dedi. “Zengin imiş,” dedi. Sonra beni görmüş sormuş. Otelci de hâlimi anlatmış. Bir Katolik Ermeni ile konuşuyormuş. Kîlûkâl olmuştu. Ermeni muhabbet tellalı imiş. Sonra odasına çağırdı. Ben de paşa kızını görmeye odasına gittim. Sordum menfi olduğunu, Refii Cevat'ı vesâireyi tanıdığını anlattı ve Köprübaşı'nda Vedat Bey'in kızının şapkasını yırtmış olduğunu ve Şevket Paşa meselesinden nefyolunduğunu anlattı. Birkaç gün sonra Servinaza nakletti. Gayet serbest, her söze karışır, erkek veya kadın olduğu meşkûk bir şahsiyette idi. Otelin salonuna gelirdi. Otelde kendisinden başka aile bulunmadığı ve erkeklerin salonuna muttasıl devam ettiği için diğer müşteriler arasında biraz kîlûkâl olmaya başladı. Nihayet bir akşam erkeklerin oturup eğlendikleri salonda her şeye karışmaya başladı. İhtârâtımızı dinlemedi ve nihayet münasip bir tarzda [s. 8] kendisini def ettik. Zannedersem bu hiddetle ertesi gün Otelden çıktı fakat İstanbul'a gidip gitmediğini bilmiyorum. Nihayet evâhîrinde idi. Zannederim, bir posta günü idi. Akşamüzeri Çekirge'de bakkal önünde tesadüf ettik. Pelerinli ve gayet şıktı. Bana iltifat etti ve bir gecelik geldiğini,

Sihhiye Müdürü Emin Bey'i görmek istediğini söyledi. O gece Otelde kalmış ve ertesi günü gitmiş, ondan sonra kendisini görmedim.

Satvet Lütfi'nin ifadesi, 2/3 Eylül

Satvet Lütfi Bey'in ahzolunan ifadesidir. 20/21 Ağustos 1332 [2/3 Eylül 1916].

Hadice Bâise Hanım'ı nasıl ve ne suretle tanıdınız?

331 senesinin nihayetine doğru Otelimize misafir olarak geldi. İki üç gün kaldı. Esasen bir an evvel gitmesini sabırsızlıkla bekliyordum. Çünkü Otele yakışmayacak bazı hâlleri var. Bilâhare nisan ayında bir gece Otelde kaldı. Ertesi sabah erkenden çıkıp tekrar İstanbul'a avdet etti. Esasen o akşam o kadar bârid bir muamele kendisine gösterilmiştir ki bir geceden fazla kalamazdı. Avdetini müteakip bir polis gelerek mumaileyhâ hakkında malûmat talep etti. Fakat polisin vürûdundan evvel Hadice Bâise Hanım Otelimizden infikâk etmişti.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Esasa müteallik mütâlaaları istifsar olunur. 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916].

Gönenli Bekir Sıdkı'nın ifadesi, 27 Ağustos

[s. 1] Berây-ı istizâh ve isticvâb olunan Makriköy'ünde Yeni Mahalle'de Üçüncü Sokak'ta numarasız hânede müste'ciren sakin 37 yaşında Gönenli Bekir Sıdkı Efendi bin Hasan Efendi'nin zabtedilen ifadesidir. 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916]

Tercüme-i hâlinizden biraz bahsediniz.

An-asl Gönenliyim. Orada tevellüd ettim. Evvelâ Gönen Rüşdiyesinde tahsil ettim. Pederim Kafkasyalıdır. Gönen'de rençberlik ettim, on yedi yaşına kadar. 314 senesinde Edirne'de gönüllü olarak piyade sınıfına asker oldum. Altı sene askerlik ettim. Tezkire aldım,

sonra Edirne Reji Nezâretine kontrol memuru oldum. Sekiz ay sonra Düyûn-ı Umûmiyeye tahvil-i memuriyet ettim. Sofulu'da harir kitabetinde bulundum. Düyûn-ı Umûmiyede iken hürriyet ilan olundu. Sofulu'da Firecik'te şubeler açtım. 31 [Mart] Vak'ası'nda dört yüz gönüllü ile İstanbul'a geldim. İttihâd şubesi olarak Firecik'te Mukavelât Muharriri Hasan Efendi, Kaymakam Necati Bey vesâir arkadaşlarım vardı. Burada polis oldum. Polislikte bir hâne taharri etmek meselesinden dolayı kıdem terkin edilerek evrakım cihet-i adliyeye tevdi olundu. Bi'l-muhâkeme beraat ettim. İade-i memuriyet istedim. Makriköy'üne Maliye tahsildarı oldum. Bu aralık Balkan Muhârebesi ilan olundu. Gönüllü süvari topladım. Harbe iştirak ettim. Süvari [olarak] matlub hizmeti göremediğimden terhis kılındım. Tekrar piyade olarak gönüllü topladım. Gelibolu'ya sevk edildim. Gelibolu kabul etmedi. Esbâb-ı vaziyet-i harbiye îcabı olarak Dersaadet'e avdet ettik. Bu aralık birçok meşakkat çektik. Diğer bazı çetelerle beraber Metris Çiftliği'nde içtimâ' ettik. Bu esnada Edirne sukût etti. Teesürât-ı vataniyemden müteessiren hatt-ı harbe yani düşmana doğru hareketim esnasında zat-ı akdes-i hazret-i hilâfet-penahiye bir telgraf keşide etmekliğim üzerine taht-ı tevkife alınarak bir buçuk seneye karib Harbiye Nezâreti Tevkifhânesinde mevkûf bulundum. Cereyan eden muhâkemem neticesinde vatan ve milletime olan fart-ı muhabbet ve sadakatım tahakkuk ederek [s. 2] -Daire-i Zâbitân Divan-ı Harbinde- beraat ederek tahliye kılındım. Tekrar aldığım müsaade-i resmiye üzerine teşkilat yaptım. Bir tabur kuvvetle Kafkas darü'l-harbine hareket ederek müteaddid muhârebeler neticesinde temin ettiğim muzafferiyet ve muvaffakiyet üzerine hatt-ı harpte alay kumandanı oldum. Yedi ay alay kumandanlığında, beş ay tabur kumandanlığında bilfiil bulunarak îfâ-yı vazife ettim. Mâ-fevk kumandanların mazhar-ı takdiri oldum. Harp ceridem son derece parlaktır ve emsaline taammüm etmiştir. Kuvvetim tükendi. Üçüncü Odu-yı Hümayun Kumandanlığının müsaade-i resmiyesiyle avdet ettim. Şimdilik bir vazifem yoktur. 16 Mart 1332 [29 Mart 1916] tarihinde avdet ettim. Bundan sonra asker firarilerin temini vazifesiyle Balıkesir'de bulundum. Sekiz yüze karib firari dehâlet ettirdim. Merkez Kumandanlığından aldığım emir üzerine avdet ettim.

Yukarıda “Piyade gönüllüleriyle Gelibolu’ya gittim, kabul etmedi,” [dedin], kabul etmediğinin sebebi nedir?

Vaziyet sükûn idi. Çete harekâtına müsait olmadığı için ordu kumandanı kabul etmedi.

Bu sefer Kafkas Cephesi’nde hangi mıntıkada bulundunuz? Kumandanınız kim idi?

İki buçuk ay Murgul sırtlarında bulunduk. Mütemâdiyen harp ettik. Kumandanımız Halit Bey idi.

Kumandanlığı deruhte ettiğiniz alay hangi alaydır ve hangi fırkaya mensuptur?

Alayın ismi Milo Hudut Taburu namıyla yâd olur. Milo Müfrezesi Kumandanı yine Halit Bey idi.

Anadolu’da temin-i [asker] vazifesini size kim temin etti?

Merkez Kumandanı temin etti, İstanbul Merkez Kumandanı. [s.

3]

Teşkilat-ı Mahsûsaya mensubiyetiniz var mıdır?

Teşkilat-ı Mahsûsaya alakam vardır.

Bu alakayı temin edecek vesikanız var mı?

Polis Müdüriyeti Kısım-ı Adlî Müdüriyetine elimde bulunan iki kıt’a vesikamı verdim. “Bulunamadı.”

Yakup Cemil Bey’i tanıyor musunuz?

Tanırım.

Ne vakitten beri tanıyorsunuz?

Dört seneden beri şahsen tanıyorum.

Kendisiyle münasebetiniz var mı ve bu münasebet ne vakit teessüs etmiştir?

Yakup Cemil Bey Kafkas Cephesi’ne alayıyla geldiğinde onun alayıyla benim alayımı birleştirerek bir müfreze teşkil ve Kaymakam Ali Bey kumandasında üç aya karib beraber bulunduk. Bundan birkaç gün evvel Harbiye Nezâreti Meydanı’nda tesadüf ettiğimde İran’a bir fırka teşkil ederek bu fırka kumandanlığına kendisinin tayin olunduğunu mezkûr fırkanın 1’inci Alay Kumandanlığına beni intihâb ettiğini beyan etmiştir ve kabul ve adem-i kabulümü teklif etmiş[ti]. Ben de kabul ettim. Her gün için Daireye gelip kendisinden talimat almaklığımı tembih etmiştir. Münasebetim bundan ibarettir.

Harbiye-i Nezâreti Meydanı'nda vukû' bulan mülâkatınızdan sonra Yakup Cemil Bey'le başka yerlerde birleşip görüştünüz mü?

Her gün için Kanun Dairesinde kendisi bulunurdu; gelir görüştüm. Başka yerde görüştüğüm yoktur.

Sizi nerede derdest ettiler?

Muradiye Suhûlet Otelinde derdest ettiler.

Muradiye Oteli nerededir?

Harbiye Nezâretinin Jandarma Dairesinin Mercan Kapısı'na inen yokuş başında soldaki oteldir. [s. 4]

Ne için derdest ettiler?

Bilmiyorum.

Siz Makriköy'ünde ikâmet ettiğiniz hâlde Muradiye Otelinde ne işiniz vardı?

Evim oturulacak bir hâlde değildir.

Şu hâlde evden başka Muradiye Otelinde de odanız var mı?

Haftada bir veya iki gün eve gidiyorum. Haftanın diğer günlerini Otelde geçiriyorum.

Muradiye Otelinde arkadaşlarınızdan sizden başka oturan var mı?

Vardır. Firari takibine gönderildiğim vakit beraberimde getirdiğim Mansur Efendi o Otelde yatarı.

Bu Mansur Efendi'nin sınıfı nedir?

Telefon memurudur.

Daha kim vardı?

Otelin müşterisi çoktur. Benim arkadaşım başka yoktur.

Velev ki misafirlik için arkadaşlarınızdan gelen giden olmaz mı?

Arkadaşlar her gün gelir giderlerdi.

Gelen giden arkadaşlarınız kimdir?

Birisi Teşkilat-ı Mahsûsa milis yüzbaşlarından ve firari derdestinde ve hatt-ı harpte refakatimde bulunan Adapazarlı Mehmet Bey'dir. Diğer Teşkilat-ı Mahsûsaya mensup Batumlu Haydar Bey, diğer Naci Efendi'dir ki Polis Taharri memurlarından kadro harici çıkmışlar, daha bazı tanıyan arkadaşlarım gelir. Dehalet etmek üzere firariler gelir, beni orada buluyorlar. Gelen olursa Merkez Kumandanlığa veyahut şubeye teslim ederiz.

Sizinle derdest edilenlerden Ali Faik Bey isminde biri vardır. Bu kimdir?

Bu Adapazarlı mütekâit Miralay Ali Faik Bey'dir. Cihet-i askeriye erzak vermek üzere müteahhit olmak ve bu hususta müştereken benimle bir kontrato yapmak üzere [s. 5] bir istid'âya ikimiz de imza ettik. Levâzimat-ı Umûmiyeye takdim ettim. Mühim miktarda teminat-ı nakdiye talep etmişler. Buna kadir olamamış, istid'â da öylece kaldı. Bu muamele cereyan ettiği dört beş gün zarfında gelip bendenizi sorar idi.

Sizinle derdest edilenlerden bir de Kâzım vardır. Bu kimdir?

Kâzım'ın kim olduğunu bilmiyorum ve evvelce de tanınmış bir adam değildir. Kendisi Otele geldi. Beni sordu ve görüştü. "Ben çete[ye] yazılmak için geldim ve af dahi oldum," dedi. Vesika sordum. Merkez Kumandanlığı Muâvini Rıza Bey'in imzasıyla bir vesika ibrâz etti. Görüşmemiz bundan ibarettir.

Bu yukarıdan aşağıya saydığınız efendiler Kafkaslı mıdır?

Faik Bey, Laz'dır. Haydar Bey Kafkasyalıdır. Mehmet Bey İstanbulludur. Babası Kafkasyalıdır. Mansur Bey İstanbulludur.

Yakup Cemil Bey'den başka belli başlı kimlerle görüşürsünüz?

Memurlar ile görüşmem.

Sapancalı Hakkı Bey'i tanır mısınız?

Tanırım.

Ne zamandan beri tanıyorsunuz?

Bundan iki mâh evvel Makriköy'ünde, trende evvelce tanıdığım Maliye kâtiplerinden bir zat -ki Makriköy müfredat kâtibi idi [ve] bugün terfi'en İstanbul maliyesine tahvil eden bir zat- şimendifer vagonunda murahhas Hakkı Bey diye tanıttırdı.

Bu tanışmadan sonra Hakkı Bey ile görüştünüz mü?

O günden sonra hiç görüşmedim. Yalnız o gün şimendiferden indikten sonra birlikte Bâyezid Meydanı'na beraber geldik. Hakkı Bey Maliye tarafına ben de otel tarafına ayrıldık. [s. 6]

İstasyondan Bâyezid Meydanı'na kadar gelinceye kadar Hakkı Bey'le ne görüştünüz?

Odun ve kömürden ve pahalılıktan görüştüm.

İsmi tahattur edemediğiniz müfredat kâtibi, Hakkı Bey'i size ve sizi Hakkı Bey'e ne nam ve sıfatla takdim etti?

Hakkı Bey'i Murahhas Hakkı Bey olduğunu ve bendenizi çete kumandanı olduğumu anlatarak takdim etti.

Muradiye Otelinde gerek derdest edildiğiniz gün ve gerekse bir gün evvel kırk-elli kişinin toplanmasına sebep ne idi?

Kırk-elli kişi doğru değildir. Esasen toplanmak gibi bir şey de yok idi. İran teşkilatı şüyû' bulduğu için hakikaten on-on beş kişi müracaat etmiş ve bazıları künyelerini vermiş. Bunlar meyanında birkaç da askerî firari var idi. Bunlar da dehâlet etmek üzere gelmişlerdi. Firarilerin künyesini çıkarttık. Bir varaka üzerinde Fatih şubesine göndererek teslim ettik. Diğer Faik Bey ise yukarıda arz ettiğim maksatla gelmiş idi. Bir milis yüzbaşı ile bir muvazzaf yüzbaşı var idi ki milis zâbit, İran'da merhum Ömer Naci Bey'in zâbitânından; diğer muvazzaf, Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi olup Teşkilat-ı Mahsûsa mensup geçenlerde müfrezesi lağvedilmiş, avdet etmiştir. Bu defa teşkilata dâhil olmak arzu ediyorsa da benim alayıma kaydolarak vücudu pek yorgun olduğundan hafif bir hizmette istihdamını arzu ediyordu. Diğer ikisi Haydar Bey ve yukarıda ismi geçen zevâttır.

Bu Edirneli Ekrem Efendi ile İsmail Hakkı Efendi'nin adreslerini biliyor musun?

Teşkilat-ı Mahsûsa biliyor, ben bilmiyorum. [s. 7]

Sizin bir de İnzibat memuru Tosyalı Mustafa Efendi isminde diğer bir arkadaşınız vardır. Bu kimdir ve nerelidir?

Bu benim alayımın milis zâbitânından olup kadro fazlası olarak terhis edilmiş, buraya avdetinde Merkez Kumandanlığınca İnzibat memuru olmuş ve Eyüp'te vazifededir. Ara sıra görüşürüz.

Kadıköy'ünde bir eve gittiniz mi?

Gittik. Mehmet Bey, Kâzım Bey ve ben.

Ne vakit gittiniz?

Tevkifinizden bir gece evvel.

Gece mi gündüz mü?

Gece, yatsı vakitleri.

Kimin evidir gittiğiniz ev?

Bir Hristiyan evidir. Fakat kimin evi olduğunu bilmem. Ben Kâzım ve Mehmet birlikte gittik.

Ne maksatla gittiniz?

Âlûfte varmış. Eğlenmek için gittik ve gece orada kaldık.

Sizi kim götürdü?

Mehmet Bey o evi tanırmış. O bizi götürdü.

Kâzım'ın Mehmet Bey'le bir arkadaşlığı var mı?

Bilemem fakat hemşeridirler.

Siz Muradiye Otelinde isimleri malûm olan arkadaşlarınızla ne gibi şeylerle hasbihâl ediyorsunuz?

Herkes kendi derdine göre söz söylüyordu.

Yakup Cemil Bey'e ait münâkaşanız cereyan etti mi?

Yakup Cemil Bey'e ait söz geçti. [s. 8]

Sözü kim açtı?

Yakup Cemil Bey'in mahpus olduğunu Ekrem Bey söyledi.

Ekrem Bey bu sözü açtığı vakit kimler vardı?

Kahvede oturan Ekrem kulağıma "Yakup Cemil Bey hapsoldu," dedi. Bendeniz de hayret ettim.

Siz kime söylediniz?

Zâbitândan Yakup Cemil Bey'in yanında gördüğüm ve isimlerini bilmediğim ve teşkilatına dâhil olacakları anlaşılan iki yüzbaşıya söyledim. "Kumandan niçin mahpus oldu?" dedim. Onlar da "Es-bâbını anlayamadık," dediler.

Yukarıda isimlerini zikrettiğiniz arkadaşlara söylemediniz mi?

Mehmet ve Haydar beylere açtım. Ötekiler neferdir, açmadım. Ali Faik Bey'e de açmadım.

Mehmet ve Haydar beyler bu haberi alınca ne söylediler?

Mehmet Bey benden memlekete gitmek üzere bir hafta izin istedi. Ben de "Kumandanımız tevkif olundu," dedim. Onlar da "Acaba ne yaptı?" dediler.

Bir para meselesi vardır. O nasıl iştir?

Böyle şeylerden haberim yoktur.

Şimdilik ifadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Ali Faik Bey'in ifadesi, 27 Ağustos

Berây-ı istizâh celb ve isticvâb edilen Adapazarı'nda mukim iken (Anadolu Otelinde ma-aile mukim) Galata Rıhtımı'nda Lazistanlı 72 yaşında jandarma alay beyliğinden mütekâit ve tüccarlıkla müştegil Ali Faik Bey ibn Mehmet Bey'in zabtedilen ifadesidir. 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916].

Esasen ikâmetiniz neredir?

Adapazarı'nda.

İstanbul'a ne için geldiniz?

Ağustosun dördünde geldim. Aileme ameliyat yaptırmak üzere geldim ve seyahat varakası dahi aldım. [s. 9]

Muradiye Oteline niçin gittiniz ya?

Bekir Bey'le görüşmek için.

Bekir Bey'i nereden tanıyorsunuz?

Bundan dört ay evvel Hendek nahiyesinde bulunuyordum. Ora eşrafi "Kahraman Bekir Bey geliyor," dediler. Harp zamanı olmak münasebetiyle böyle bir gaziyi görmek üzere ben de Nahiye müdürü ve eşraftan Ali Efendi ile birlikte kendisinin misafir olduğu Çerkes İdris Bey namında birinin evinde gördüm. Bundan bir ay evvel yine İstanbul'a gelmiş idim. Mumaileyhi Tepebaşı Bahçesi'nde gördüm. Bu kadar bir münasebetim vardır. Bu seferki gelişimde dahi ağustosun altıncı günü gördüm. "Benim ortaklarımdan Panayot ve Ahilya efendiler ağustosun beşinci gününde mumaileyhin Muradiye Otelinde bulunduğunu söylediler. Ben de oraya gittim. Şunu da söyleyeyim ki ortaklarım Panayot ve Ahilya efendiler beraberdirler.

Bu ilk mülâkatınızda yanında kimler vardı?

Yanında iki yüzbaşı, komiser olduğunu söyleyen bir sivil, bir de kanun ve bir polis vardı. Bunlardan başka kara gözlü, kara kaşlı, çukurca gözlü bir Kürt bulunuyordu ki Vanlı olduğunu söylüyordu. Birtakım başıbozuklar geldiler vesika istediler. Ben "Veremem," dedi. "Merkez kumandanından al," dediler. Ondan da "Alamam," dedi. Sonra Fatih fırkasına gönderdi, Çerkes Haydar Bey refakatiyle. Bunlardan başka Hacı Rıza Bey isminde kanunluktan çıkma Çerkes Adapazarlı bir adam daha var idi. Eşkiyadan Kâzım isminde bir adam da orada idi.

Bu kalabalık nerede oturuyordu?

Kendi odasında.

Ağustosun yedinci günü dahi buluştunuz mu?

Ortaklarımla beraber gittik. Odaya girdiğimiz vakit Haydar, Yüzbaşı Mehmet Bey, uzun bir kanun, bir kara bıyıklı, Düzceli Mansur bulunuyordu. Geçtik oturduk. Dünkü gün görmüş olduğum iki yüzbaşından biri ve biraz sonra diğeri geldi. Halit Bey isminde bir zatın fedakârlığından vesâiresinden bahsetti. Muhâvere Musul'a, İran'a gitmeye mütedairdir. [s. 10]

Ağustosun sekizinci günü mülâkat ettiniz mi? Söyleyiniz.

Evvelâ bana Bekir Bey'in odasına niçin gittiğimi sorunuz ki esası anlaşılsın?

Ben henüz İstanbul'a gelmeden evvel Bekir Efendi buradaki ortaklarımla buluşmuş ve kendilerine Harbiye Nezâretinde bir kontrat temin edeceğini söylemiş. Kendileri Faik Bey burada bulunmadıkça böyle bir işe giremeyeceklerini söylemişler. Bunun üzerine Bekir Bey "Öyle ise kendisine telgraf çekiniz," demiş. Ortaklarım telgraf çektiler. Zaten ben familyama ameliyat yaptırmak için İstanbul'a geleceğimden aynı zamanda bir ticaret maksadıyla gelmeyi münasip gördüm. Buraya gelince anladım ki Bekir Bey kendi menfaatini de temin etmek maksadıyla Levâzımat-ı Askeriyeye bir kontrat temin etmek istiyor. Bu hususta bir va'd olduğunu da söylüyordu. Fiyat pusulalarını getirdi, gösterdi. Sonra yüzde yirmi nakden teminat istediler, vazgeçtik. Sonra iki bin liralık kefil istenildi. İşte sekizinci gün bu iki bin liralık kefaleti bulamadığımızı geldik, [söyledik].

Sekizinci gün Muradiye Otelinin neresinde mülâkat edildiğini söyleyiniz?

Otelin kahvesinde buluştuk. Bekir Bey'den başka sivil elbiseli komiser, Faik, Mehmet Bey var idi. Kefaleti bulamadığımızı söyledikten sonra bazı işler için Fatih Ahz-ı Asker Reisi Mustafa Bey'in yanına gittim. Görüştim. Avdet ederken Muradiye Kahvesinin önünde bir kalabalık gördüm. "Acaba bu kalabalık nedir?" diye kalabalığa karıştım. Baktım ki bazı adamların üstünü başını arıyorlar, yukarı çıktım. "Bekir Bey nerededir?" diye sordum. Baktım ki Bekir Bey telaşlı telaşlı ayakkabılarını giyiyor. "Ne var Bekir Bey?" dedim. "Polis Müdüriyet-i Umûmiyesinden istiyorlar," dedi. Ayrılacak oldum. "Sen de bekle," dediler. Bekir Bey ve rüfekâsını sevk ettik-

ten sonra beni de götürdüler. İfademiz aldıktan sonra salıverdiler. Onuncu günü bir daha çağırdılar.

Orada görüştüğünüz eşhas arasında Çerkes falan var mı idi?

Otelin kahvesinde dört beş kalpaklı Çerkes var idi.

Mansur Efendi, Bekir Bey yakalandığı zaman size bir şey söylemedi mi?

Mansur Efendi bana “Vesikam yoktur, sen çıkarken ben arkadan çıksam olur mu?” [s. 11] dedi. Ben de “Böyle şeylere karışmam,” dedim.

Muhâvereleri neye dair idi? Odalarında bulunduğunuz zaman ne işittiniz?

Bunlar hep muhârebeye dair lakırdı söylerlerdi. Kesip biçtiklerini söylüyorlardı.

Yakup Cemil Bey vesâireden bahsedildiğini duydunuz mu?

Hayır, duymadım.

Siz Muradiye Otelinde bulunduğunuz zaman para tevzi edildiğini gördünüz mü veya hissettiniz mi?

Hayır ne gördüm ne de hissettim. Şu kadar ki Bekir Bey tevkif edilip sevk edildiği zaman kulağıma eğilerek “Paran var mı? Var ise bir lira ver,” dedi. Kendisini tevkif eden komiserin gözü önünde altın olarak bir Osmanlı lirası verdim.

İfadenizi imza ediniz.

İmza ederim.

Batumlu Haydar’ın ifadesi, 27 Ağustos

Berây-ı istizâh isticvâb olunan Beyoğlu’nda Faik Paşa Sokağı’nda Çukurcuma tarafında merhum Hasan Bey’in apartmanında 4 numaralı odasında sakin 30 yaşında Batumlu Haydar bin Halil Bey’in zabtolunan ifadesidir. 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916].

Ne işle meşgulsünüz?

Teşkilat-ı Mahsûsada bulunurum. Vesikam yoktur.

Ne kadar maaş alıyorsun?

Teşkilat-ı Mahsûsadan altı yüz kuruş maaşım vardır.

Ne vakitten beri Teşkilat-ı Mahsûsadasın?

Seferberlik ilanında Süleyman Askerî Bey'in emriyle yazıldım. İlk posta ile olarak üç kişi olmak üzere Batum'a gittik.

Seferberlikten evvel ne iş tutuyordun?

Emmizadem Rüştü Bey'in evinde idim. Mumaileyh elyevm Dücce'de Jandarma Yüzbaşı idi. Şimdi Diyarbekir'de Merkez Tabur Kumandanıdır. [s. 12]

Bir çeteci Bekir Bey vardır. Tanıyor musun?

Tanıyorum.

Ne vakitten beri tanıyorsun?

Dört beş aydır tanıyorum.

Nerede ve ne münasebetle tanıştın?

İstanbul'da Valide Kırathanesinde oturuyorduk. "Bekir Bey" dediler. "Kafkas cihetinde böyle yaptı," diyorlardı. Bu münasebetle görüştük.

Seni Bekir Bey'e Haydar Bey'dir [diye kim takdim etti]? Bekir Bey'i sana kim takdim etti?

Kimse takdim etmedi. Harp cephesinde ismini duyduğum için ben kendim gittim, kendimi takdim ettim.

Dört aydan beri hep birlikte düşer kalkar mısınız?

Ara sıra görüşürdük.

Muradiye Oteline gider gelir misin?

Birkaç gün evvel Muradiye Oteline gelirdim. Bekir Bey "Biz harbe gidiyoruz. Sen de gelir misin?" diyerek söyledi. Ben de dedim ki "Teşkilata söyleyin, verirlerse giderim," dedim.

Yakup Cemil'i tanıyor musun?

Hayır, tanımam.

Bekir Bey'in yanına kimler gider gelirdi?

Bekir Bey'in yanında Mehmet Bey isminde kendi zâbiti daha birçok asker firarileri gelirdi. Bir de kontrat meselesi için Faik Bey isminde birisi gelirdi. Mansur ve Mehmet Naci efendiler gelirlerdi.

Sizi ne diye tuttular?

Kahvede otururken memurlar sonra bizi Müdüriyete götürdüler. [s. 13]

Siz Bekir Bey'in odasında toplandığınız zaman ne konuştunuz?

Muhârebeden konuştuk.

Para dağıtılmış; bu meseleyi izah et.

Hayır. Öyle bir şey bilmiyorum.

İfadeni imza et.

İmza ederim.

Mehmet Naci'nin ifadesi, 27 Ağustos

Berây-ı istizâh ve isticvâb olunan Fener'de Tahta Minare'de Çorbacı Çeşmesi'nde müste'ciren sakin 33 yaşında Mustafa oğlu Mehmet Naci'nin zabtolunan ifadesidir. 14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916].

Seferberliğin ilanında nerede idiniz?

Seferberliğin ikinci günü Nûr-ı Osmâniye Camii içerisinde Süleymaniye Şubesinin 4'üncü Bölüğüne müracaat edip asker oldum. Edirne'de 15'inci Alayın 1'inci Taburuna sevk edildim. Taburla Çanak-kale'ye azimet ettim. Ağustosun onuna kadar Alayımda bulundum. Yaralandım. Akbaş'taki hastahâne[ye] yattım. On beş gün sonra yine kıt'ama iltihak ettim. Dizanteriden hastalanarak altı ay tebdil-i hava suretiyle terhis oldum. [Vesikasını ibrâz etti].

Tebdil-i havanız bittikten sonra ne yaptınız?

Şubeme müracaat ettim. on gün izin verdiler. Bu on gün mezu-niyetim esnasında Teşkilat-ı Mahsûsaya müracaat ettim. Bunlar da beni Bekir Bey'in maiyetine verdiler. Mayıstan beri Bekir Bey'in maiyetindeyim.

Bekir Bey nerede oturur?

Makriköy'ünde oturduğunu biliyorum fakat neresinde oturduğunu bilmiyorum. [s. 14]

Kendisiyle görüşmek için Makriköy'üne mi giderdiniz?

Hayır. Muradiye Otelinde görüşürdüm.

Bekir Bey'in Muradiye Otelinde ne işi var?

Bilmiyorum. Ailesi hasta imiş. Daima Muradiye Otelinde kalırdı. Eve gayet seyrek gider.

Bekir Bey'in Muradiye Otelinde odası mı var?

Bugün bir karyolada yatıyor. Diğer gün başka bir odada yatıyor. Şu suretle daimî bir odası yoktur.

Bunun yanına kimler gelir giderdi?

Beraber Balıkesir'de bulunmuş olan milis yüzbaşlarından Meh-

met Bey isminde birisi bir de Haydar Bey, Mansur Bey daima bulunurlardı. Biraderi polis memuru gelirdi. Bundan başka bazı adamlar gelir ve kendisini sorardı fakat isimlerini bilmem.

Bekir Bey hep burada mı kalacaktı?

Hayır. Bizde söylediği gibi gidecektmiş. Biz arife günü geldik. “Yakup Cemil Bey teşkilat yapıyor. İran cihetine gidecek, ben de 1’inci Alay Kumandanı oluyorum. Siz de birlikte gideceksiniz,” [dedi.] Buna karşı ben “Yeni bir kanun çıkmış çavuş olacağım. İstid’â verdim,” dedim. Diğer arkadaşlarına sordu.

Arife günü geldik, dedin. Nereden geldiniz?

Balıkesir’den geldik.

Balıkesir’e niçin gittiniz?

Firari asker toplamak için merkez kumandanının emriyle Balıkesir’e gittik.

Bekir Bey sizinle beraber mi döndü?

Bekir Bey’i telgrafla buradan istediler. Bizden on gün [evvel] geldi.

Onun avdeti için neresi emir vermiş?

Merkez Kumandanlığı Ordu Dairesinin emri üzerine avdetini tebliğ etmiş idi. [s. 15]

Yakup Cemil Bey’i tanır mısın?

İsmi işitirdim fakat şahsen tanımam ve şimdiye kadar görüşmedim.

Bekir Bey’den ismini işittin mi?

İşittim. “Fırkanın 1’inci Alayına kumandan tayin edildim, birlikte gideceğim,” derdi.

Sapancalı Hakkı Bey’i tanır mısın?

Hayır, tanımam.

Muradiye Otelinde toplanarak müzâkerede bulunmuşsunuz. Nasıl oldu?

Hayır, toplanmadık. Biz neferiz, biz onun başında itaat ederek dururuz. Riâyetimiz son derecedir.

Para falan tevzi edilmiş?

Haberim olmadığı gibi on parasını dahi görmedim. Kendisi[nin] paraya ihtiyacı vardı. Benden dahi yarım lira istedi, verdim.

İfadeni imza et.

İmza ederim.

Kâzım Bey'in ifadesi, 28 Ağustos

Maznûnun aleyh uzun boylu kumral saç ve enli kaşlı, sarı bıyıklı, sarı benizli, Bebekte Şehzade Abdülhalim Efendi Hazretlerinin köşklerinde misafir olduğunu söyleyen Adapazarlı 28 yaşında Kâzım bin Şahin'in ahzolunan ifadesidir. 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916].

Ne vakit İstanbul'a geldin?

Bir buçuk ay evvel geldim.

Bayramda burada mı idin?

Bayramdan iki gün evvel İstanbul'a geldim.

Ne iş için buraya geldin?

Bir iş için değil. Birtakım kaçaklar var. Benim de düşmanım olduğundan ben de İstanbul'a geldim. Şehzade Halim Efendi Hazretlerinin köşküne geldim. Paşa'ya malûmat verdi. Çete için ismim kaydolundu.

Düşmanların sana ne yaptılar?

Adapazarı'nda olan vukû'âtı. Ne vukû'ât olursa benim üstüme atarlar idi.

Sana ne gibi vukû'ât isnat ettiler?

Birisi adam soyuyorlarsa ve adam öldürüyor, ne yaparlarsa Kâzım yaptı, [s. 16] diye bana isnat ederler.

"Şehzade Abdülhalim Efendi'nin konağına git," diye sana kim söyledi?

Ben kendim geldim. Bir fenalık için değil ki ben kendim iltica ettim.

Nasıl öğrendin? Tanıdığın var mı?

Tanıdığım yok.

Sen geldiğin vakit Abdülhalim Efendi Hazretleri burada mı idi?

Burada idi.

Sen Abdülhalim Efendi'yi nereden biliyordun? Kim tavsiye etti?

Ben ismini işitiyordum. Kimse tavsiye etmedi.

İsmi kimden işittin ve ne diye işittin?

Şimdi işitmedim. Eskiden beri işitiyorum.

Sen evvelce mahkûm oldun mu?

İzmir’de ilan-ı hürriyetten evvel cerh meselesinden yedi sene yattım. Seferberlikten sonra çıktım.

Müddetin bitti de mi çıktın?

Seferberlikte altı sene yedi sene yattıktan sonra cezaların yarı yarıya ikmâl edilmiş olanları çıkardılar.

Kaç seneye mahkûm idin?

On bir seneye mahkûm idim.

Bekir Bey’i tanır mısın?

Tanımıyorum.

Bekir Bey seni tanıyor.

Bir gün burada bir defa gördüm. Kendisini evvelce tanımıyordum. İsmi işitiyordum.

Bekir Bey’in arkadaşlarından kimseyi tanır mısın?

Tanımıyorum.

Zenpareliğe gitmişsin?

Yalan.

Bekir Bey’in arkadaşlarından Mehmet Bey’i tanır mısın?

Mehmet Bey’i tanırım. Bizim büyük düşmanlardandır.

Neden senin düşmanın oluyor?

Benim pederimi vuranların akrabasıdır.

Pederini niçin vurdular?

Reji kolcusu idi. Onun için vurdular. On üç seneden fazla oldu pederim vurulalı.

Sen “Bekir Bey arkadaşım değil, Mehmet Bey düşmanım,” diyorsun. Sonra Muradiye Oteline gidiyorsun. Ne maksatla ve kimin yanına gittin?

Merkezden bana üç günde vesika verilmiş idi. Öğle vakitlerinde idi. Otele [s. 17] gittim. Yarım saat kadar oturdum. Ali Faik Bey, Bekir Bey vesâire var idi. Oturduk. Sonra ben gittim. Ertesi günü zâbıta beni karakola çağırdılar.

İfadeni imza eyle.

Parmak basarım.

Mehmet Sabri'nin ifadesi, 28 Ağustos

Maznûnun aleyh orta boylu, esmer benizli, çekme burunlu, çehresinde çiçek alâimi, Kadıköy'ünde Küçük Moda'da Mektep Sokağı'nda 23 numaralı hânede sâkin 42 yaşında Mehmet Sabri bin İshak-ı Kafkasya'nın zabtedilen ifadesidir. 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916].

Ne iş tutuyorsunuz?

Seferberlikte Düzce şubesine müracaat ettim. Gönüllü süvari sıfatıyla İstanbul'a geldim. O zaman Merkez Kumandanı olan Halil Bey'in emri üzerine taşralarda gönüllü toplayarak buraya getirdim. Geldiğim vakit vücuda getirilmiş olan bir gönüllü kıt'asına ilhak ettirilerek Kafkas Cephe-i harbine gittim. Bu senenin martı nihayetinde Adapazarı'na geldim. Kadro fazlası olarak kaldığımdan terhis edildim. On gün kadar Adapazarı'nda kaldıktan sonra İstanbul'a geldim. Merkez Kumandanlığı tarafından Balıkesir'de firari takibi-ne Bekir Bey'le beraber memur edildim ve gittim. Bayramın birinci günü -Merkez Kumandanlığından vârid olan telgraf üzerine- buraya avdet ettim.

Bekir Bey'i ne zamandan beri tanırırsın?

Seferberlik ilanında efrad ile buraya geldiğimde beni onun maiyetine verdiler. O zamandan beri tanıyorum.

Yakup Cemil Bey'i tanıyor musun?

Hayır. Yalnız Pasinler Ovası'nda şahsını gördüm.

Ağustosun onuncu günü Muradiye Suhûlet Otelinde siz bir içtimâ' yapmışsınız ve birtakım şeyler müzâkere etmişsiniz. Orada kimler var idi? Ne konuştunuz?

Ben Muradiye Otelinde evrakımın takibi için gidip geliyordum. Sebebi de Bekir Bey evvelce bizim alay kumandanımız olduğu için evrakımı ve firariler[in] künyelerini kendisine vermiştim. Bittabi o nokta-i nazardan gidip geliyordum. Yoksa içtimâ'dan falandan haberim yok.

Siz Bekir Bey'in yanına gittiğinizde Yakup Cemil Bey'den bahsedildiğini işittiniz mi?

Ben Bekir Bey'i otelde aramaya gittiğim vakit Bekir Bey yok idi. "Merkez Kumandanlığına [s. 18] gitti," dediler. Kahvede Ali Faik

Efendi ile tavla oynuyordum. Bekir Bey geldi. Kendisine “kontratları -galiba erzak kontratları idi- alamadın mı?” diye sordular. Bekir Bey “Hayır,” dedi. “Yakup Cemil Bey’i hapsedmişler, telaşları var idi; Alamadım,” dedi. Bu kadar işittim.

Muradiye Otelinde bir de para taksimi meselesi var. Ondan haberin var mı?

Hayır, yoktur.

Sizinle beraber tutulan bir Kâzım var. Onu tanıyor musun?

Firari olduğunu ve iltica ettiğini öğrendiğim Çerkes Kâzım’ı iki defa gördüm.

Bu adamı sen eskiden tanımaz mı idin?

Hayır, tanımazdım.

Kadıköy’ünde bir eve gittiniz mi?

Gittik.

Kaç arkadaş idiniz?

Kâzım, Bekir Bey ve ben idik.

Nereye gittiniz?

Bendeniz oraya her gün gidiyordum. Bekir Bey de galiba Haydarpaşa’da hastahânedede olan birisini ziyarete gidiyormuş. Beraber vapura bindik. Haydarpaşa’ya gittik. Oradan Kadıköy’üne giderek bir Hristiyan umumhânesine gittik.

Kâzım ile sizin aranızda bir düşmanlık var mı?

Benim şahsıma ait bir düşmanlık yoktur. Yalnız bizim sülaleden birisi pederini katletmiş olduğunu bilâhare öğrendim. Bu sebeple mumaileyh beni pek o kadar sevmez.

İfadeni imza et.

Mühürlerim. [s. 19]

Mansur Bey’in ifadesi, 28 Ağustos

Maznûnun aleyh orta boylu, buğday benizli, kara köz, kara kaş ve saçlı Sirkeci’de İzmir Otelinde mukim Teşkilat-ı Mahsûsa yazıcı efradından Düzceli 22 yaşında Mansur Bey bin Hacı Mustafa’nın zabtedilen ifadesidir. 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916].

Teşkilat-ı Mahsûsaya nasıl ve ne vakit girdin?

Bundan üç buçuk ay evvelisi girdim. Kemerburgaz'ında telefoncu idim. İnşaat Takım Kumandanlığı maiyetinde telefon neferi idim. İstanbul'a izinli geldim. İki üç gün kadar müddetim tecavüz etmiş olduğundan Bekir Bey'in maiyetine yazıldım.

Bekir Bey'in maiyetine yazıldığınızdan şubenizin ve kıt'anınızın malûmatı var mı?

Hayır. Gerek şubemin gerekse kıt'amın malûmatı yoktur.

Binaenaleyh bir vesikanız yok mudur? Yani Teşkilat-ı Mahsûsaya intisabınızı müeyyid yedinizde bir sened-i resmî olmadığı gibi bu hususta muamele-i resmiye dahi cereyan etmemiştir, öyle mi?

Evet. Bu surette bir muamele-i resmiye cereyan etmemiştir.

Bekir Bey'i sana kim tanıttı?

İzmitli Kâmil Bey tanıttı.

İzmitli Kâmil Bey kimdir?

Kahvede tanıdığım bir adamdır. Kendisiyle bir husûsiyetim yoktur.

Bekir Bey seni maiyetinde ne gibi hizmetlerde kullanıyor?

Bir defa kendisiyle beraber Balıkesir'e gittik. Orada bana yazıcılık vazifesi yaptırıyordu. Bilâhare başka bir vazife vermedi.

Sen İzmir Otelinde yattığın hâlde Muradiye Otelinde ne işin var idi?

Bekir Bey âmirim olmak hasebiyle gündüzleri kendisini görmeye giderdim.

Muradiye Otelinde para tevzi edilmiş. Bundan malûmatın var mı?

Hayır, yoktur.

Ağustosun onuncu günü orada bir içtimâ' akdedilmiş. Bu içtimâ'da kimler bulundu ve ne müzâkere edildi?

İçtimâ' falan değil idi. Her gün Bekir Bey'e gelen arkadaşları ber-mu'tadına gelmişlerdi, konuşuyorlardı. Bu konuşma da arkadaşlığa müteallik şeylerdi. Fevkalade bir şey [s. 20] konuşulmadı. Esasen benim mevki'im bir nefer mevki'idir. Olup biten şeylerden haberim yok.

Yakup Cemil Bey'i tanır mısın?

Hayır, tanımam.

Muradiye Otelinde Yakup Cemil Bey'e müteallik söz geçti mi?

Hayır, mumaileyhe müteallik söz geçtiğinin farkında değilim. Esasen ben odada oturmayıp gidip geliyordum.

İfadeni imza et.

Edeyim.

Tevkipleri hakkındaki mütâlaaları istifsar olunur. 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916].

Taraf-ı cereyan-ı tahkikata nazaran Bekir Sıdkı Efendi ile Kâzım ve Mansur hakkında tevkiş müzekkeresi tastiri ve diğerlerinin ise şimdilik tevkişlerine mahâl görülmediği mütâlaasıyla iade kılınır. 16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916].

Cereyan-ı tahkikata nazaran Bekir Sıdkı Efendi ile Mansur'un mevlâüfen; Mehmet Sabri, Kâzım, Mehmet Naci, Haydar, Ali Faik efendilerin gayr-i mevkûf olarak intâc-ı tahkikatları lüzumuna müttefikan karar verildi. 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

Tasdik olunur. 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

Gönenli Bekir Sıdkı'nın ifadesi, 4 Eylül

[s. 21] Evvelce ifadesi alınan Gönenli Bekir Sıdkı Efendi'nin tekrar alınan ifadesidir. 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916].

Yakup Cemil Bey'e sizi kim prezante etti?

Kendisi beni tanır. Prezanteye hâcet yoktur. Kafkasya Cephesi'nde beraber bulunduk.

Balkan Harbi'nde siz Balıkesir gönüllüleri kumandanı mı idiniz?

Balıkesir ve Bandırma gönüllüleri kumandanı idim.

Umum kumandan kim idi?

Halil Bey -şimdi Paşa- umum kumandanımız sayılıyordu ve Nail Bey de nevâkısımızı ikmâl ediyordu.

Metris Çiftliği'nde bulunduğunuz vakit bir hadise îkâ etmişsiniz. Neye dair idi?

Edirne'nin sukûtunda ileri harekât yapmış idim. Yani müfrezemi aldım, ilerideki orduya iltihak etmek üzere gidiyordum. Bunu bazı arkadaşlar başka suretle makamâta iş'âr ederek silah isti'mâl ettiler ve tevkif olundum. Netice-i Divan-ı Harpte masumiyetim tahakkuk ederek tahliye kılındım.

Evvelki ifadende “Zat-ı Şahane'ye telgraf çektim,” dediğin vak'a bu mudur?

Budur.

Yakup Cemil Bey ile ne vakit görüştün ve seni maiyetine ne vakit aldı?

Yakup Cemil Bey'e ben tevkif edilmeden altı yedi gün evvel Harbiye Nezâreti Meydanı'nda tesadüf ettim. İran'a müretteb bir fırka teşkil ederek gideceğine dair emir aldığını ve bu fırkanın 1'inci Alay Kumandanlığına beni tayin ettiğini ve kabul edip etmeyeceğini sordu. Ben de zaten hâhişger olduğumdan kabul ettim ve her gün için gelip kendisinden talimat almaklığımı tembih etti.

Bayramdan ne kadar sonra görüşmüş oldunuz?

Tahminen bayramdan on beş günü sonra görüştüm.

Sizin Muradiye Otelinde maiyetiniz var mı idi?

Maiyetim yoktu. Balıkesir'den bir iki kişi var idi. Mansur ve Mehmet Sabri idi.

Sizin orada bir maksad-ı hafîye tebaan bazı kimselere para dağıttığınız ihbar olunuyor. Ne diyeceksiniz?

Para yok ki dağıtayım.

Tevfik isminde kimseyi tanır mısınız?

Teşkilata mensup birisi idi. Bu bir seyahat vesikası aldı. Balıkesir'de firarileri toplamakta bulunduğum sırada Balıkesir'e geldi. Kendisine bir vesika verirsem Manisa'dan küllî miktarda firari dehâlet ettirip getireceğini söyledi. Vesika verdim. Vesikayı suiisti'mâl [s. 22] etti. Mahalli menzil nokta kumandanlığı tarafından tevkif ve hükûmete teslim edildi. Teşkilata mensup olduğunu bildiğim için bu vesikayı verdim. Hüviyeti ve husûsiyet-i ahvâli bendenizce tamam malûm değildir. Binaenaleyh iyi bir adam olmasa gerektir.

İfadenizi imza ediniz.

İmza edeyim.

Esasa müteallik mütealaalar istifsar olunur. 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916].

KARAR

Bâyezîd'de Muradiye Otelinde içtimâ'-ı haf' akdettikleri ihbar olunan Teşkilat-ı Mahsûsaya memur Miralay Bekir ve Ali Faik beylerle, Mehmet Naci, Mansur, Kâzım, Haydar ve Mehmet efendiler haklarında Yakup Cemil Bey'e ait husus ile tevhidden icrâ-yı tahkikat talebini hâvi Müdde-i Umumiğin talepnâmesi ve mütefferriâtı üzerine icra kılınan tahkikat-ı istintâkiye neticesinde bunlardan Bekir Bcy'den mâ'adâsının Yakup Cemil Bcy'e ait evrak ile bir günâ irtibat ve alakası görülememiş olduğundan Bekir Bey'e ait kısım işbu evraktan bi't-tefrik Ali Faik ve Mehmet Naci ve Mansur ve Kâzım ve Haydar ve Mehmet efendilerin müstelzim-i mücâzât bir günâ fiil ve hareketleri taayyün edemediğinden men'-i muhâkemelerine müttefikan karar verildi. 24 Ağustos 1332 [6 Eylül 1916].

Tasdik olunur: 25 Ağustos 1332 [7 Eylül 1916].

Divan-ı Harb-i Örfî Riyâset-i Aliyyesine takdim olunur: 25 Ağustos 1332 [7 Eylül 1916].

Diğer evrak ile birleştirilmesi. 25 Ağustos 1332 [7 Eylül 1916].

[Kaynak: MSB. ATA., ATASE., BDH., 2331, 100/34]

Müddeî-i Umûmînin İddianâmesi

[s. 445] Berây-ı mütâlaa tebliğ olunur. 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916].

İddianâme

İşbu iddianâme ve evrâk-ı mütefferri'ası mütâlaa ve tetkik olundu.

Meserret Otelinde Hükûmet-i hâzıra aleyhine içtimâ'-ı hafî akd ve müzâkerât-ı mefsedetkârâne icrasıyla bazı eşhası dahi teslim ettiği ihbar edilen Yakup Cemil Bey'le rüfekâsı olmak üzere taayyün eden ve bilâhare maznûniyetleri anlaşılan Tahniye Müdür Vekili İbrahim Hakkı ve Yüzbaşı Nevzat Bey'le Mülâzım Hasan ve Yüzbaşı Ahmet ve Doktor Safvet efendiler ve Yahya Kapudan ve Üsküplü Mehmet, Selim bin Şahin, Tramvaycı Tayyip, Hasan bin Hüseyin, Kâmil bin Receb, Sapançalı Hakkı Bey, Murat Bey ve Eczacı Vâsif Efendi ve Ali Haydar Bey ve işbu husus ile alakadar oldukları ahîren bildirilen Satvet Lütfi, Enis Avni ve Şevket beylerle Hadice Bâise

Hanım ve kezâlik Bâyezid'de Muradiye Otelinde içtimâ'-ı hafî akdettikleri ihbar edilen Teşkilat-ı Mahsûsaya memur Miralay Bekir Bey ile Ali Faik, Mehmet Naci, Mansur ve Kâzım ve diğer Haydar ve Mehmet efendiler haklarında tevhidten icra kılınan tahkikat-ı istintâkiye neticesinde maznûnun aleyhimden Erenköy'ünde Taşlıtarla ile Caddebostan'ındaki hânelerinde mukim olup müstakbel fırka kumandanı bulunan binbaşı 36 yaşında Yakup Cemil Bey'in harb-i hâzırda Devlet-i Aliyye'nin müttefikleriyle olan ittifakında devamı ahvâl-i hâzıranın kesbettiği vaziyet itibarıyla hükûmet ve millet aleyhinde görerek İttifak-ı vâkî'i terk ve İtilâf zümre-i düveliyesiyle birleşmek üzere -Rumeli-i Şarkî ve Selanik ve Epir ve Teselya ve Adaların iadesi ve Anadolu'nun taht-ı işgalde bulunan kısmının reddi ve İran'ın bir kısmının yed-i temellükümüze geçmesi ve Trablusgarp için İtalyanlar ile uyuşulması ve Rusya'nın bize hayvanât vermesi ve İngiltere'den gemi istenilmesi ve mühim bir istikrâz akdi ve Alman efrad ve zâbitânının esir-i harp addi ve Anadolu demir yolunun zabtı ve İngiltere ve Fransa'dan sabih havuzlar getirilerek inşaat-ı bahriyede bulunulması ve vilâyâtımızda fabrikalar tesisi ve demir yollarımızın tezyidi ve cesim toparlar tedâriki gibi- bazı tahayyülâtı muhtevi tefekkür ve cem' ve on beş maddeye hasrettiği esasâtı elde etmek maksadına ma'tuf olarak tarih-i vak'a olan geçen şehr-i Ramazan'dan dört ay mukaddem zabt ve tahrir ettiğini beyan eylediği efkârını ahîren [s. 446] terfi-i rütbesi için Harbiye Nâzırı Enver Paşa Hazretlerine vukû' bulan müracaatında ihtiyat binbaşısı olması dolayısıyla terfi'ine kanunun müsait olmadığına dair vukû' bulan tebliğden ve Dâhiliye Nâzırı Talât Beyefendi Hazretlerinin Merkez-i Umûmîde kendisine rûy-i iltifat göstermediğinden, Müsteşar-ı Nezâret Mahmut Kâmil Paşa'nın dahi kendisinin itaatsiz ve idaresizliğinden bahsetmelerinden nâşi hâsıl ettiği iğbirâr sâikasıyla Hükûmet aleyhinde isti'mâle teşebbüse bi'l-kıyam Hükûmetin Heyet-i Vükelâ-yı hâzırasını -[istifası] kâbil olamadığı surette- isti'mâl-i cebr suretiyle ıskât etmek fikr-i fesad-cuyânesi ve Hükûmet-i hâzıra aleyhinde müsellehan kıyam emeliyle işbu 1334 senesi ramazanının yirmi sekizinci ve yirmi dokuzuncu günleri Bâbıâli civarında Meserret Otelindeki husûsî odalarda rüfekâsıyla bi'l-içtimâ' bir ittifak-ı hafî teşkil ve Heyet-i Vükelâ-yı hâzıra ve ez-an cümle hâsıl ettiği iğbirâr sâikasıyla yegâne fikrine muhalif bulunduğunu

zanneylediği Enver Paşa Hazretleri aleyhinde müzâkerât-ı hafîye icra ve işbu kararın esbâb-ı icrâîyesini tehyie zımnında dahi maiyeti efradından olup esas-ı meseleden haberdar olmayan bazı kesan ile rûfekâsından diğer maznûnun aleyhim İbrahim Hakkı ve Nevzat ve Mülâzım Hasan ve Yüzbaşı Ahmet efendileri dahi harekât-ı mefse-detkârânesini teshil zımnında mahall-i mezkûra davet ve şu suretle madde-i fesadın husûlû emrinde bazı ef'âl ve tedâbir-i ibtidâîyeye mübâşeret ettiği ve diğer maznûnun aleyh Kadıköy'ünde Rıza Paşa Çeşmesi'sinde mukim Şehremanetinde Tahniye Müdür Vekili Üs-küplü 31 yaşında İbrahim Hakkı ve Maiyet-i Seniyye Bölük Kumandanı Nevzat beylerin kezâlik mezkûr günlerde vukû' bulan davet üzerine mahall-i mezkûrdaki içtimâ'-ı hafîye dâhil oldukları anlaşılmış ve teklifât-ı mezkûreyi kabul ettiklerine dair bir gûnâ esbâb-ı sübutiyeye destres olunamamış ise de bunlardan İbrahim Hakkı Bey'in o meyanda Yakup Cemil Bey'den revolver almak ve mumai-leyh Yakup Cemil Bey tarafından Nevzat Bey'le rûfekâsına tevzi edilen paranın suret-i tevzi'ine delâlet etmek ve Nevzat Bey tarafından dahi silah tedârik eylemek ve hizmetine mukâbil Hakkı Bey vedâa-tiyle bir miktar para almak suretleriyle mahkemenin takdirine ait sebk eden harekâtı mumaiyehimden Yakup Cemil Bey'in istintâk-nâmenin 71'inci sahifesinden bed' ile 109, 110, 114, 160, 187, 204, 218, 268'inci sahifelerde mazbut olup Kabine erkânı aleyhinde hâsıl ettiği iğbirârın esbâbına ve tarih-i vak'adan dört ay evvel tahayyül ettiği on beş maddelik projesinin kabul ettirilmesi sebebini ortaya koyarak işbu dönemlik keyfiyetinden dolayı cebir ile ıskât kaziyesi-nin husûlû emrinde vukû' bulan Meserret Oteli[nde] içtimâ' ve ih-zâr ettiği projenin tatbiki hâlinde mevki-i iktidara gelecek olan ka-bine âzâlarının kimlerden ibaret olacağından ve rûfekâsının zannı vechile kendisine sadık olduklarından ve bu kanaatinden kendisini vazgeçirecek bir kuvvet mevcut olmadığını ve arkadaşlarının kendi-sini men' değil bilakis teşci' ettiklerine ve Meserret'teki [s. 447] mülâkatın ayrı ayrı odalarda vukû' bulduğuna ve İbrahim Hakkı Bey'e talebi üzerine revolver verdiğine ve maznûnun aleyhimden Nevzat Bey'den silah istediğine dair tâyıan vukû' bulan ikrar ve itira-fi ve ahvâl-i sâire hakkında müevvel beyanatı ve kezâlik İbrahim Hakkı Bey'in müzâkerât-ı vâkı'aya iştirak ve silah tedârik ve para tevzi'i husûsâtına ictisâr eylediğine ve kendisine tevdi edilen mü-

him vazifeler olduğuna ve bu bâbda Hükûmetin tedâbir-i fevkalade ittihaz edip etmediğini istiknâh emrinde Yakup Cemil Bey'le müdâ-vele-i efkâr ettiğine dair târyan ve ahvâl-i sâire hakkında dahi kezâlik müevvelen ve Nevzat Bey'in dahi içtimâât-ı vâkı'ada hazır bulunarak silah tedârik eylemek hususunda müevvel beyanatı ve yekdiğerine atf-ı cürm eylemeleri ve maznûnun aleyhimden addolunan Murat ve Ali Haydar, Sapançalı Hakkı beylerle Mülâzım Hasan ve Maçkalı Yüzbaşı Ahmet efendilerin mumaileyhim aleyhlerinde istintâken mazbut ifadeleri ve berây-ı istişhâd celbedilen şühûdun ale'd-derecât vukû' bulan ihbarâtı ve mumaileyh Yakup Cemil Bey'in içtimâât-ı vâkı'ada muhataplarını ikna emrinde mezkûr teşebbüsâtın dolayı makamât-ı âliyenin haberdar edildiğine dair olan ifâdâtının inde'l-istizâh tekzip edilmesi taht-ı tevkife alınmasını müteakip Harbiye Nâzırı Enver Paşa ve Dâhiliye Nâzırı Talât Efendi hazerâtına irsal eylediği 9 Ağustos 1332 [22 Ağustos 1916] tarihli mektup ile terk-i mevki etmelerini ve Büyük Kabinenin mevki-i iktidara geleceğini ve zararın nere[sin]den dönülürse kâr olduğunu ve bunu becermek nasip olsaydı ekâbir-i ümmetten olacaklarını beyan ve Büyük Kabine diye talkib ettiği erkân-ı hükûmet listesini bildir-mesi ve kezâlik 8 Ağustos 1332 [21 Ağustos 1916] tarihiyle Enver Paşa Hazretlerine yazdığı bir mektup ile de ibtidâen istirham ve neticeten tehditkârâne bazı ibârât isti'mâl eylemesi ve inde'l-isticvâb işbu husûsâtın mevküfiyetinden mütevellid yeis mahsulü olduğunu beyan etmesi gibi delâil ile anlaşılmış ve bunlardan Yakup Cemil Bey'in hareket-i vâkı'ası Mülkiye Ceza Kanunnâme-i Hümayunu-nun 55'inci maddesinin 4'üncü fıkrasına atfen 58'inci madde hük-münü müstelzim ef'âl-i cinâiyeden ve diğerkaznûnun aleyhima İbrahim Hakkı ve Nevzat beylerin dahi takibât-ı adliyeye şürû'dan mukaddem Yakup Cemil Bey'in harekâtından ve teklifât-ı vâkı'adan erkân-ı Hükûmeti haberdar etmelerinden dolayı hareketleri Ka-nun-ı Ceza'nın 65'inci maddesini müstelzim ahvâlden bulunmuş olduğundan mumaileyhim Yakup Cemil ve İbrahim Hakkı ve Nev-zat beylerin ol vecihle Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfisinde icra-yı muhâkemeleri lüzumuna ve diğerkaznûnun aleyhime gelince, bunlardan Bekir Bey'le Ali Faik, Mehmet Naci, Mansur, Kâzım, Haydar, Mehmet efendilerin Muradiye Otelinde bir maksad-ı hafı zımında içtimâ' ve işbu hususun Yakup Cemil Bey'e mütedair ah-

vâl ile alakadar ve Hadice Bâise ve Şevket Bey'den [s. 448] esasen ahvâl-i mesrûde ile münasebetleri bulunduğuna ve Satvet Lütî ve Enis Avni beylerin ise Yakup Cemil Bey'e işbu fikri telkin eylediklerine ve Eczacı Vâsıf Efendi'nin dahi bir gûnâ medhal ve müşâreketi olduğuna ve Doktor Safvet ve Yahya Kapudan ve Üsküplü Mehmet ve Selim bin Şahin, Tramvaycı Tayyip, Hasan bin Hüseyin, Kâmil bin Receb ile Telgrafçı Fehmi Efendi'nin esasen Yakup Cemil Bey'le Teşkilat-ı Mahsûsa dolayısıyla alakadar olmasından dolayı münasebette bulunup Yakup Cemil Bey tarafından teşebbüsât-ı vâkı'anın merkûmuna tebliğ ve teklif-i vâkı'in kabulüyle her birbirlerinin birer vazife ile tavzif edildiğine ve hülâsa içtimâât-ı vâkı'ada bilerek bir maksad-ı nâ-meşru ile bulunduklarına dair bir gûnâ delil ve habere destres olunamadığı gibi diğer maznûnun aleyhimden Sapançalı Hakkı Bey'in Yakup Cemil Bey'in âmâl-i mefsedetkârânesine iştirak ve Mülâzım Hasan ve Maçkalı Yüzbaşı Ahmet ve Mülâzım Yaver Murat efendilerle Yenişehirli Ali Haydar Bey'in kezâlik içtimâât-ı vâkı'aya, Yakup Cemil Bey'in harekâtına iştirak suretiyle dâhil bulunduklarına dair sevke kâfi edille-i kanuniye tahassul edememesine mebni bunların dahi Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanunu'nun 123'üncü maddesi mûcibince men'-i muhâkemelerine karar-ı i'tâ talep ve iddia olunur. 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916].

[s. 449] [Bu sahife] sehven açık kalmıştır. 24 Ağustos 332 [6 Eylül 1916]. [s. 450]

Karar

Hükûmet-i hâzıra aleyhinde içtimâ'-ı hafî akdeylediği iddiasıyla maznûnun aleyh olan ihtiyat zâbit binbaşlarından Yakup Cemil Bey ile ahîren maznûniyetleri talep olunan Bursa'da Servinaz Oteli müste'ciri ve Sabahaddin Bey'in kâtibi Satvet Lütî ve Selanik Bankası dâhilindeki odasında ticaretle meşgul Sapançalı Hakkı ve Şehremamenti Tahniye İdaresi Müdür Vekili İbrahim Hakkı ve Bursa'da mukim Aka Gündüz nam-ı diğer Enis Avni ve Maiyet-i Seniyye Bölüğü Kumandanı Yüzbaşı Nevzat ve Yüzbaşı Maçkalı Ahmet ve Yenişehirli Ali Haydar ve Mülâzım-ı Evvel Murat ve Jandarma Mülâzım-ı Evveli Hasan Hoca, Doktor Safvet Nezihi Bey ve efendilerle çeteci Bekir ve Eczacı Vâsıf ve Kondüktör Tayyip ve Telgrafçı Fehmi ve Yahya Kapudan ve Feyzi Dede'nin Mehmet ve Selim ve Hasan ve Kâmil ile Hadice Bâise Hanım haklarında ezmine-i muhtelifede tevdi ve suret-i talep dairesinde bi't-tevhid cümlesi haklarında icra kılınan tahkikat-ı istintâkiye neticesinde İnkılâb-ı mesud-ı Osmânî'yi müteakip âmâl ve ihtirâsât-ı sefile saikasıyla vakit vakit tezahür eden harekât-ı bâğiyâne ve irticâ'kârânenin kal'ı ve vatan-ı Osmânînin zaman zaman izmihlâlîne bâdî olacak harekât-ı mütecâsirlerinden memleketin tathîri emrinde ruh-ı milletten istifâza ederek tahlis-i vatana teşmir-i sak-ı ihtimam eyleyen ve bu ef'âlî şekl-i meşruiyette icraı kendisine vazife-i esasiye addeyleyen zümre-i vatanperveran meyanında bulunmuş olmasından mütehassıl kibir ve gururu, tab'-ı hayalperestânesi itibarıyla ucb ve nahvetin derece-i gayesine îsâl eyleyen Yakup Cemil Bey'in ahîren İstanbul'a vürûdunu müteakip kaymakamlıkla bir fırka kumandanlığına tayini hakkındaki müracaat-ı mütevâliyesinin Nezâret-i Harbiye mukarreratı iktizasınca is'âf olunamayacağı ve fakat hizmet-i vataniyesini îfâ arzusunda bulunuyor ise Üçüncü Ordu Kumandanlığı maiyetine memur edilebileceği Enver Paşa Hazretleri tarafından beyan ve kendisine bu sureti nâtık bir kıt'a emirnâme tastir ve tevdi edilerek mahall-i memuriyetine gitmesi emir ve tembih olunmuş ve bu hâl Yakup Cemil Bey'in tahayyülât-ı vâkı'asına hâtime çekerek inkisâr-ı hayaline ve birkaç gün sonra bu şekilde yani Üçüncü Ordu maiyetinde istihdamını mutazammın emirnâmenin mutlak olarak bir gûnâ sıfat-ı tayinini hâvi bulunmaması serriştesiyle gidemeyeceği yolundaki müddeayâtına karşı da nihayet bir müddet için mezun addedilebilmekten başka bir

şey yapılamayacağı ifade kılınması üzerine izhâr-ı infial ile İttihâd ve Terakki Merkez-i Umûmîsinde bazı zevâta müracaat ve onlardan bu husus için tavassut ve delâlet emrinde talep ve muâvenet ettiği ve fakat istihsâl-i merama bu suretle de nâil olamayacağını cezm edince ve bu bâbda diğer makamâtta dahi rû-yi iltifat göremeyince kendi mahsûl-i kanaati olduğu veyahut bu aralık dâhilî veya haricî bir âmil-i mahsûsun eser-i telkin ve tertibi bulunduğu taht-ı müb-hemiyette kalan ve Hükûmet-i Osmâniyenin vaziyet-i harbiye-i hâ-zırası dolayısıyla ve güya müttefiklerinden ümit edildiği kadar müstefid olmak şöyle dursun bilakis mütefferid olduğu serriştesiyle zümre-i İtilâf'a hemen dönüldüğü takdirde mülk-i milletçe fevâid ve menâfi-i azîme temin edileceğini mutazammın bulunup metn-i istintâknâmede alâ-vechî't-tafsil musattar bulunup on beş maddelik projeyi evveleminde bazı rical ve memurîne müdâvele-i efkâr eder yollu serd ve ityan ve ba'dehu himem-i ahz-ı intikam ki mukadderrat-ı memleketi tedvir eden ve mumaileyhin âmâlini tatmin etmeyen zevâta müteveccihtir ve hem de fırka kumandanlığından [s. 451] daha fazla menâfi' istihsâli hırs ve hayali ve evsaf-ı mesrûdesi ilcâsıyla teşebbüsât-ı vâkı'asında kendisine yar-ı muvâfık olabileceklerini kaviyen ümit eylediği kimselerden ez-an cümle bazı husûsâtta dolayî mâ-fevklerine veya merbut bulundukları âmirlerine muğber ve münfail olanlarla memuriyet-i hâzırasından daha büyük makamâta geçebilmek ümniyesini perverde eyledikleri hâlde hâlen tarik-i imkân bulamayanların davetle teşrikini ve evvelce Ardahan ve Van ve Irak cihetlerinde maiyetinde dolaşarak yine böyle bir mahalle birlikte gidebilmek için elyevm İstanbul'da ikâmet etmekte bulunan efradın istihdamını tasmiîm ederek 1332 senesi temmuzunun on altıncı Cumartesi [29 Temmuz 1916] günü ile onu takip eyleyen eyyâm zarfında Meserret Otelinde akd-i ittifak ve istişâre için dört oda tahsisi ile evvelâ Sapançalı Hakkı Bey, Yüzbaşı Nevzat Efendi ve Tahniyecî İbrahim Hakkı Bey ve Ali Haydar Efendi ve Maçkalı Yüzbaşı Ahmet Efendi ve Yahya Kapudan ile münferiden ve ba'dehu Nevzat Efendi vasıtasıyla Mülâzım Murat Efendi'yi ve Ali Haydar ve Yüzbaşı Ahmet efendiler delâletleriyle Jandarma Mülâzımı Hasan Hoca Efendi'yi ve âdem-i mahsûs i'zâmıyla Fehmi Efendi ve Selim ve Mehmet ve Kâmil ve Tayyip'i celbederek kezâlik yine bunlarla hem münferiden ve hem de müctemian bi'l-müzâkere

vükelâ-yı hazirûnun İtilâf zümre-i düveliyesine döneklık politikasını tasvip ve icra edemeyeceklerinden bahis ile kendilerinin istifaya davet edilmeleri ve içlerinden Enver Paşa'dan mâadâsının bu istifa teklifini kabul edecekleri tabii olup ancak Paşa-yı müşarünileyh kabul etmeyeceği mahsûs olduğundan onun da katli ile ifnâsı ve Heyet-i Vükelânın Sapançalı Hakkı Bey'in riyâsetinde teşkili ve buna dâhil-i meşveret olanlardan Ali Haydar Efendi'nin Nâfia Nâzırı sıfatıyla ve ba'dehu davet edilmiş olanlardan Mümtaz ve Hüsrev Sami beylerin keza birer nâzır sıfatıyla ithalleri ve bizzat Yakup Cemil Bey'in dahi bir mevki-i mahsûs sahibi olmadığı ve İbrahim Hakkı Bey'in mukaddema Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi Kısım-ı Siyasi Müdüriyeti şuaâtında istihdam olunarak bilâ-mûcib azledilmiş bulunması serriştesiyle Polis Müdüriyetine ve Nevzat Efendi'nin Merkez Kumandanlığına ve Mülâzım-ı Evvel Murat Efendi'nin de Sadâret yaverliğine tayinleri va'd ve takrir olunduktan sonra Yahya Kapudan'ın dahi Yakup Cemil Bey [ile] görüştükten ve Telgrafçı Fehmi Efendi huzuruyla Selim ve Mehmet'in eskiden olduğu gibi mûti olup olmadıkları Fehmi Efendi'den sorularak itaat edecekleri Fehmi Efendi cânibinden temin olunduktan sonra Sapançalı Hakkı Bey'den alınan yirmi üç lira Yakup Cemil Bey tarafından otuz liraya iblağ olunarak İbrahim Hakkı Bey'e bi't-tevdi mumaileyh böyle on lirası Bâbîâli Muhafızı Hasan Efendi'ye verilmek ve diğer on lirası kendine ait olmak üzere cem'an yirmi lirasını "Nevzat Efendi'ye ver," veya iki lirasının dahi Murat Efendi'ye ve üç lirasının Fehmi Efendi'ye ve mütebâkisinin dahi orada bulunmakta olup şahıs ve hüviyetleri tayin kılınamayan ve sivil inzibat memuru oldukları muhtemel olan eşhasa tevzi edildiği ve Nevzat Efendi tarafından mücerrep ve iyi yetiştirilmiş otuz inzibat memuru istiksâr olunarak iki üç tanesinin kifâyet eyleyeceği [s. 452] Yakup Cemil Bey tarafından beyan edildiği ve Bâbîâliye vukû' bulacak hücum esnasında Tahniyecî Hakkı Bey, Merkez-i Umûmî binası etrafında bulunarak içeride bulunacak âzâların dışarıya çıkmalarına mümânaat eylemesi, Yakup Cemil Bey'den alacağı emre tevfiğ-i hareket etmesi için dahi mumaileyh Nevzat Bey vasıtasıyla tedârik olunan silahın kendisine tevdi edildiği ve Yakup Cemil Bey'e lüzumu olan bir adet bombanın da yine Nevzat Efendi tarafından tedârik ve i'tâ kılındığı ve Yakup Cemil Bey'in maiyeti efradından Selim'in yine Nevzat Efendi vasıta-

sıyla Mavzer revolveri ile teslih olunduğu ve 17 Temmuz 1332 [30 Temmuz 1916] tarihli içtimâ'da Kâmil için Yakup Cemil Bey'in, biraderi Serezli maslûb Ahmet'i kast ile "Kâmil biraderinin kâtillerine silah atarak intikam alacak," diyerek Selim ve Mehmet'i tahrik eylediği ve Kondüktör Tayyip'in dahi bu içtimâatta hazır bulunduğu anlaşılmış ve binâberin Yakup Cemil Bey Hükûmet-i Osmâniyyenin berren ve bahren müdâfaa ve muhâfaza-i vatan uğrunda müttefikleriyle birlikte meşgul olduğu esnada ber-minval-i muharrer eşhas ile müzâkere ve müşâvere ederek Heyet-i Vükelâyı ıskât ve içlerinden muhalefete kıyam edecekleri dahi katl ve ifnâ etmek üzere ittifak ve içlerinden bazılarını bu emrin husûlü için teslih eylediği ve Eczacı Vâsıf'ın dahi her ne kadar bu müzâkerâta iştiraki anlaşılamamış ise de merkûmun ötede beride Yakup Cemil Bey için "yakında İttihâd ve Terakki cemiyetleri kulüplerini ıslah edeceği" yolunda işâatta bulunması, teşebbüsât-ı mesrûdeden haberdar olduğuna dall bulunmuş ve maznûnun aleyhimin işbu hareketleri Yakup Cemil ve İbrahim Hakkı beylerle Nevzat ve Ali Haydar efendilerin tav'an ikrarları ve diğerlerinin işbu ifâdâtı müeyyid beyanatı ve şühûdun ale'd-de-recât ihbarâtı ve tahkikat-ı câriye evrakı münderecâtı delâletleriyle rehin-i sübut olmuş ve bunlardan Yakup Cemil Bey'in heyet-i ihtilâliyenin mürettibi olmakla beraber Nevzat Efendi'yi tavsît ederek silah ve bomba tedârik ve ahz ve ihfa eylemesi noktasından hareketi Kanun-ı Ceza'nın 58'inci maddesi 2'nci zeyline ve Nevzat Efendi'nin içtimâatta bulunduğu gibi Murat Efendi'yi Meserret'e götürmesi ve İbrahim Hakkı Bey ile Selim'i silahlandırması ve bu heyetin Merkez Kumandanlığını deruhde ve adam celb ve cemaati kabul eylemesi ve Yakup Cemil Bey'in talep ettiği bombayı nakl ve i'tâ etmesi itibarıyla fiili kezâlik mezkûr 58'inci madde 2'nci zeyline ve İbrahim Hakkı Bey'in işbu heyet-i ihtilâliye polis müdüriyetini kabul ile beraber ihtilâl günü vazife deruhde ederek Selim ile beraber silahlanmış olmalarından nâşi her ikisinin cürümleri yine 58'inci maddenin birinci zeyline ve Ali Haydar, Yüzbaşı Ahmet, Mülâzım-ı Evvel Hasan Hoca ve Murat ve Telgrafçı Fehmi ve Eczacı Vâsıf efendilerle Kondüktör Tayyip, Feyzi Dede'nin Mehmet ve Kâmil ve Yahya Kapudan'ın fiilleri dahi mârrü'z-zikr 58'inci madde metni fıkra-i ûlâsına muvâfık olarak mücâzât-ı terhibiye müstelzim ef'âl cümlesinden görülmüş olduğundan tevhidden Divan-ı Harb-i Örfice muhâ-

keme icra olunmak, Kâmil ve Tayyip ve Mehmet ve Vasıf Efendi'nin derece-i lühûk-ı ilm ve iştirakleri dahi nazara alınarak muhâkemenin takdir [s. 453] olunmak üzere cinayetle lüzum-ı muhâkemelelerine ve gerçi Sapançalı Hakkı Bey yukarıda zikrolunduğu üzere Yakup Cemil Bey ile mütevâli mülâkatta bulunmuş ise de Harbiye Nâzırı Paşa Hazretlerini ibtidâen haberdar etmesine ve bu mülâkatlarının mumailiyhi harekât-ı vâkı'asından alıkoymaya masruf bulunduğunu mutazammın ifâdâtının şimdilik aksini müeyyid delâil elde edilememesine ve Yakup Cemil Bey'in mumailiyhe atf-ı cürmü dahi şimdilik te'yid edememesine mebni mumailiyh Sapançalı Hakkı Bey'in ve müstelzim-i mücâzât bir gûnâ fiil ve hareketleri ve sâlifü'l-esâmî eşhas ile müşârekeleri hakkında delil ve habere destres olunamayan Satvet Lütfi ve Aka Gündüz nam-ı diğer Enis Avni beylerle Doktor Safvet Nezihî ve Tikveşli Hasan ve Hadice Bâise Hanım'ın dahi Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanunu'nun 123'üncü maddesine tevfikeyen men'-i muhâkemelerine Murat Efendi hakkında ekseriyet ve cihât-ı sâiresi hakkında ittifakla karar verildi. 24 Ağustos 1332 [6 Eylül 1916].

Kısmen muhalif âzâ: Murat Efendi mahall-i içtimâ'a götürülmüş ve esnâ-yı müzâkerede vâkı' olan daveti kabul etmemiştir. Eyyâm-ı âdiyede oraya gitmesi fiilin vukû' ve adem-i vukû'una ıttılâ' hâsıl etmekten ibarettir. Binaenaleyh fiilin ta'lik ve tehirine vâkıf olması cihetiyle keyfiyeti mâ-fevkine haber vermekte bir fayda olmayacağı nazariyesiyle sükût ettiği kanaati itibarıyla men'-i muhâkemesi taraftarıyım.

Satvet Lütfi Bey hakkında lüzum-ı muhâkeme kararı veril-melidir. Diğerleri hakkındaki men'-i muhâkeme kararı tasdik olunur. 24 Ağustos 1332 [6 Eylül 1916].

[s. 454] Riyâsetin Satvet Lütfi Bey'e müteallik men'-i muhâkeme karar-nâmesini adem-i tasdiki ve lüzum-ı muhâkeme kararı itası îcab eyleyeceğini mutazammın tahşiye mütâlaa kılındı.

Buna binaen, mumailiyh Satvet Lütfi Bey'in Yakup Cemil Bey ile Bursa'da Servinaz Otelinde bir müddet mülâki oldukları ve âhiren Yakup Cemil Bey'in teşebbüsât-ı ihtilâlkârânesi esnalarında yine Yakup Cemil Bey'in esaslarını andırır birtakım müracaat ve beyanatta bulunduğu ve mumailiyhin İsmail Canbolat Bey'e sulh-ı münferi-

de mütedair serdeylediği efkâr ve mütâlaâtın Yakup Cemil Bey'in efkâr ve mütâlaâtına temas eylediği ve tafsilatı metn-i istintâknâmede muharrer delâil ile her ikisi arasında nev'umma müşâbehet bulunduğu anlaşılmış ve hareket-i vâkı'ası Kanun-ı Ceza'nın 58'inci maddesi fıkra-i ûlâsına muvâfık olarak mücâzât-ı terhibiyeyi müstelzim efâl cümlesinden görölmüş olduğundan mumailayhin dahi diğerleriyle birlikte muhâkemesi tevhiden icra kılınmak üzere cinayetle lüzum-ı muhâkemesine müttefikân karar verildi. 24 Ağustos 1332 [6 Eylül 1916].

Müddei-i Umûmîlik memuriyet-i aliyyesine tevdi' olunur. 24 Ağustos 1332 [6 Eylül 1916].

Evrak-ı dava Divan-ı Harb-i Örfi Riyâset-i Aliyyesine takdim olunur. 24 Ağustos 1332 [6 Eylül 1916].

[Kaynak: MSB. ATA., ATASE., BDH., 2318, 53/87A]

YAKUP CEMİL MESELESİ İLE İLGİLİ MÜTEFERRİK EVRAK

Heyet-i Tahkikiyeden Dâhiliye Nezâretine gönderilen yazı

Divan-ı Harb-i Örfi
Adet: 362

Dersaadet, 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916]

Zât-ı Sâmi-i Nezâret-penâhîye

Ma'ruz-ı çâkerânemdir.

Yakup Cemil Bey ve rüfekâsı haklarında icra kılınmakta olan tahkikat-ı istintâkiye neticesinde ta'mikat ve tetkikat-ı vâkı'anın tenvir ve hakikat-i hâlin tezâhürü emrinde ber-vech-i âtî arz ve tezbîr kılınan husûsâta lütfen cevap i'tâ buyurmalarını istirham eylerim.

1- Yakup Cemil Bey'in teşebbüsâtına zât-ı âlî-i Nezâret-penâhî hangi tarihte ve ne vasıta ile muttali olmuşlardır?

2- Mahiyet-i teşebbüs hakkında muhbir ne suretle idare-i kelim etmiştir?

3- Yakup Cemil Bey, Nezâret-i Harbiye cânibinden bir gûnâ vaziyet-i şahsiye gösterilmeksizin Vehip Paşa nezdine memur edildiğinden şikâyeti mutazammın müracaatta bulundu mu?

4- Yakup Cemil Bey'e mahall-i memuresine gitmesi Paşa-yı müşarünileyh taraf-ı Nezâret-penâhîlerinden tavsiye edileceği va'd edildi mi?

5- Ber-minval-i ma'ruz mevâid-i Nezâret-penâhîye karşı Yakup Cemil Bey kanaat etmeyerek izhâr-ı infial etti mi?

6- Zât-ı Nezâret-penâhîlerine, Yakup Cemil Bey İtilâf zümre-i düveliyesine dönmek lüzumunu mutazammın proje okudu mu veya şifâhen arz etti mi?

7- Şekl-i ma'ruz vukû' bulmamış ise bu projeden zât-ı Nezâret-penâhî ne zaman ve kimin tarafından haberdar edildi?

8- Yakup Cemil Bey teşebbüsât-ı vâkı'ası sırasındaki ziyaretlerinde ve akvâlinde “iğbirâr, ihtiras” gibi husûsât-ı mahsûs oldu mu?

9- Satvet Lütî Bey, âhiren Bursa'dan geldiğinde sulh-ı münferid hakkında zât-ı Nezâret-penâhîye müracaat etmiş midir?

10- Suret-i müracaat vâkı' ise hakkında izahat.

Ferman veliyyü'l-emrindir.

Heyet-i Tahkikiye Reisi
Binbaş

Dâhiliye Nâzırı Talât Bey'in cevabı

Bâbîâli

Dâhiliye Nezâreti

Kalem-i Mahsûs

1- Yakup Cemil Bey'in teşebbüsâtına zât-ı âlî-i Nezâret-penâhî ne suretle muttali olmuşlardır?

1C- Yakup Cemil Bey'in teşebbüsâtından ve tasavvurâtından Enver Paşa Hazretleri vasıtasıyla haberdar oldum. Mumaileyhe de Sapançalı Hakkı Bey ihbarâtta bulunmuştur.

2- Mahiyet-i teşebbüs hakkında muhbir ne suretle idare-i kalam etmiştir?

2C- Yakup Cemil Bey'in İtilâf Devletleri'yle münferid bir sulh akdetmeyi tasavvur ettiğini ve bu suretle bir sulh akdedilirse İngilizlerin Bulgaristan'dan Devlet-i Aliyye'ye arazi terkini temin edeceklerini ve işin müsta'celiyetine binaen vakit gaib etmek caiz olmadığını ve binaenaleyh Bâbîâliye gidilerek Heyet-i Vükelâya teklifâtta bulunulmasını Sapançalı Hakkı Bey'e söylendiğini Enver Paşa Hazretleri ifade buyurmuşlardı. İşin ehemmiyetine binen bir taraftan Bâbîâli Muhâfaza Bölüğünce Heyet-i Vükelâ günü tedâbir-i lâzime ittihâzını Yaver Yüzbaşı Ömer Bey'e tebliğ ve Emniyet-i Umûmiyece de tahkikat-ı lazime icrasını Şube Müdürü Mehmet Bey'e ihtar etmiştim. Bayramdan sonra Mehmet Bey hülâsaten tahkikatını hâvi i'tâ ettiği raporda Yakup Cemil Bey'in bu tasavvurunu mevki-i icraya koymak üzere zâbitân ve sivillerden bazı kimselere teklifâtta bulunduğu ve bunlardan Yüzbaşı Nevzat Bey'in gelip kendisine bu ciheti ihbar eylediği beyan edilmiş ve başka bir muhbir tarafından bu meseleye dair tarafıma bir ihbar vâki' olmamıştır.

3- Yakup Cemil Bey, Nezâret-i Harbiye cânibinden bir gûnâ vaziyet-i şahsiye gösterilmeksizin Vehip Paşa nezdine memur edildiğinden şikâyeti mutazammın müracaatta bulundu mu?

3C- Epeyce zaman evvel bir gün Merkez-i Umûmîde Yakup Cemil Bey kendisinin Enver Paşa Hazretleri tarafından fırka kumandanlığına tayin olunmamasından ve hatta Vehip Paşa'ya hitaben yazılan emirnâmede binbaşılığından bile bahsedilmediğinden dolayı

müteessiren bahsetmiş ve Kâtib-i Umûmî Midhat Bey'in delâletini rica etmiş idi. Ayrıca bendenize müracaatta bulunmadı.

4- Yakup Cemil Bey'e mahall-i memuresine gitmesi Paşa-yı müşarûnileyh taraf-ı Nezâret-penâhîlerinden tavsiye edileceği va'd edildi mi?

4C- Böyle bir va'dde bulunduğumuz[u] tahattur etmiyorum. Kanuna muhalif olarak fırka kumandanlığına tayini mümkün olmadığına göre Enver Paşa Hazretleri tarafından verilecek herhangi bir vazife-i dâhiliyeyi kabul etmesi muvâfık olacağını söylediğimi zannediyorum.

5- Lüzum kalmamıştır.

6- Zât-ı Nezâret-penâhîlerine, Yakup Cemil Bey İtilâf zümre-i düveliyesine dönmek lüzumunu mutazammın proje okudu mu veya şifahen arz etti mi?

Yakup Cemil Bey bu tasavvurâtından bana hiç bahsetmediği gibi böyle bir tasavvurda bulunduğu işitildikten sonra yanıma da gelmemiştir.

7- Şekl-i ma'ruz vukû' bulmamış ise bu projeden zât-ı Nezâret-penâhî ne zaman ve kimin tarafından haberdar edildi?

7C- Böyle bir programdan Murahhas -Merkez-i Umûmî âzâsından- Kemal Bey bahsetti ve bir suretini de okudu.

8- Lüzum kalmamıştır.

9- Satvet Lütî Bey, âhiren Bursa'dan geldiğinde sulh-ı münferid hakkında zât-ı Nezâret-penâhîye müracaat etmiş midir?

9C- Satvet Lütî Bey bendenize değil Nezâret Müsteşarı İsmail Canbolat Bey'e sulh-ı münferidden bahsetmiştir. Müşarûnileyh bendenizi bundan haberdar edince iki mesele arasında bir münasebet tasavvur ederek mumaileyhin tahte't-tahaffuz İstanbul'a celbini ve Yakup Cemil Bey'le birlikte muhâkeme edilmek üzere ve Divan-ı Harbe sevkini Polis Müdüriyetine ihtar ettim. Yakup Cemil Bey'in sulh-ı münferid hakkındaki tasavvuruyla Satvet Lütî Bey'in beyanatı yekdiğerini pek müşâbihdir. Hatta İngilizlerin Bulgaristan'dan arazi terki meselesini de İsmail Bey'e söylemiştir.

Heyet-i Tahkikiyeden Dâhiliye Nezâretine gönderilen yazı

Divan-ı Harb-i Örfi

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi Müsteşarlığı Cânib-i Âlîsine

Ma'ruz-ı âcizânemdir.

Yakup Cemil Bey ve rüfekâsı haklarında icra kılınmakta olan tahki-kat-ı istintâkiyenin tarz-ı cereyanına nazaran ta'mîk emrinde ta'mi-kat-ı vâkî'anın tenvir ve hakikat-i hâlin tezâhürü emrinde ber-vech-i âti tezbîr kılınan es'ileye lütfen cevap i'tâ buyurmalarını istirham eylerim.

1- Tahniye Müdürü Hakkı Bey, Yakup Cemil Bey'in teşebbüsâtın-dan zât-ı âlîlerini haberdar etmiş midir?

2- Haberdar etmiş ise ne zaman haberdar etmiştir?

3- Mumaileyh şu tarz ihbarât-ta ne suretle idare-i kelim eyle-miştir?

4- Satvet Lütfi Bey sulh-ı münferid hakkında zât-ı âlîlerine müracaat etmiş midir?

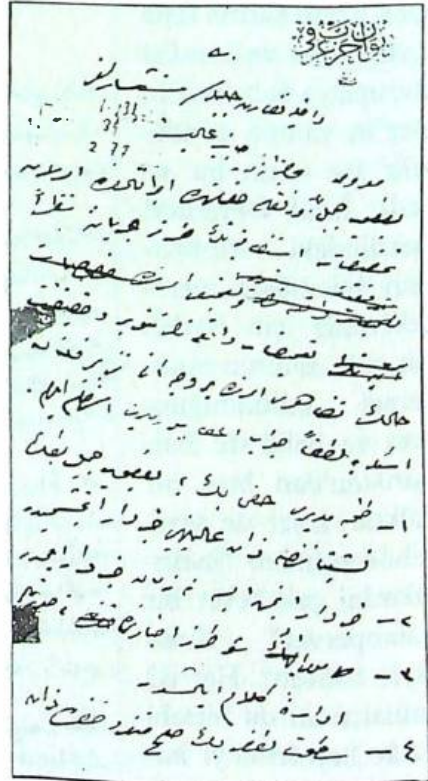
5- Mumaileyhin müracaatı vâkî' ise ne zaman ve ne suretle vukû'a gelmiştir? Tafsilat?

6- Yakup Cemil Bey ramazan esnasında ve bayramdan sonra zât-ı âlîleriyle mülâkî olmuş mu-dur?

7- Mumaileyh ile mülâkat vâ-ki' ise bu bâbda izahat i'tâsıyla beraber mumaileyhin tavır ve hâ-linden mahsûs olan ahvâlin izahı.

Emir ve irade efendimindir.

Yazıldı. 20 Ağustos 1332 [2
Eylül 1916]

Dâhiliye Nezâretî tarafından
cevaplanması istenen sorular

Bey İstanbul'a gelip gittikçe ekseriya bana uğrar. Bu defa İstanbul'a gelince de biraderiyle birlikte dareye geldi. Odamda komisyon var idi. Kendisini biraz Nâzır Bey'in intizar odasında beklettikten sonra kabul ettim. Yanımda komisyon âzâsından henüz gitmemiş bir iki âzâ da var idi. İki dakika oturduktan sonra gitti. Vaktini tayin edemem. Ya Ramazan'dan bir buçuk ay evveldir veyahut Ramazan ibtidâlarındadır. Ramazan'dan evvel bir ay mezunen Avrupa'da idim. Herhâlde İstanbul'a geldiğimden beş on gün sonra olacaktır. Efendim.

20 Ağustos 1332 [2 Eylül 1916]

Dâhiliye Nâzırı Müsteşarı
İsmail Canbolat

Heyet-i Tahkikiyeden Harbiye Nezâretine gönderilen yazı

Divan-ı Harb-i Örfi
Adet: 362

Dersaadet, 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916]

Zât-ı Celil-i Nezâret-penâhîye

Ma'ruz-ı çâkerânemdir.

Yakup Cemil Bey ve rüfekâsı haklarında icra kılınmakta olan tahkikat-ı istintâkiyede ta'mikâtın tevsî ve hakikatin tezâhürü emrinde âtiyyü'l-arz husûsâtın lütfen tenvirini istirhama cür'et eylerim.

1- Yakup Cemil Bey meselesini kim ve ne zaman ihbar etmiştir?

2- Ne şekilde ve ne suretle ihbar eylemiştir? [Muhbirin beyanatı imkân dairesinde aynen]

3- Yakup Cemil Bey meselesi meydana çıktıktan sonra Sapanca- lı Hakkı Bey'in -Hükûmetle mevcut on bin liralık muamelesini de bırakarak- Avrupa'ya azimet etmek istediği ve bunun için de zât-ı celil-i Nezâret-penâhîlerine müracaat ve hatta ayağa kapanmak suretiyle niyaz ve zarâat eylediği ihbar olunuyor, vâki' midir? Sıhhati hâlinde ne zaman ve ne suretle vukû'a gelmiştir.

4- Sapançalı Hakkı Bey, Yakup Cemil Bey'in çeteleriyle taarruzundan bahsederek Çerkesleriyle zât-ı sâmi-i kumadanîlerini muhâfaza eyleyeceği tarzında beyanatta bulunduğu kezâlik haber veriliyor, vâki' midir? Sıhhati takdirinde ne zaman ve ne suretle cereyan etmiştir?

5- Sapançalı Hakkı Bey Bükreş'te *Ajans Havas* Muhbiri Mösyö Motu ile görüşüğünü ve İtilâf zümre-i düveliyesi hakkında merkûmun kendisine teklifâtta bulunduğunu ifade ederek mülâkat-ı ma'ruzayı huzur-ı devletlerinde tekrar eylediğini söylüyor. Mumaileyhin bu ifadesi doğru mudur? Sıhhati doğru olduğu surette ne zaman ve ne suretle arz eylemiştir?

Ferman efendimindir.

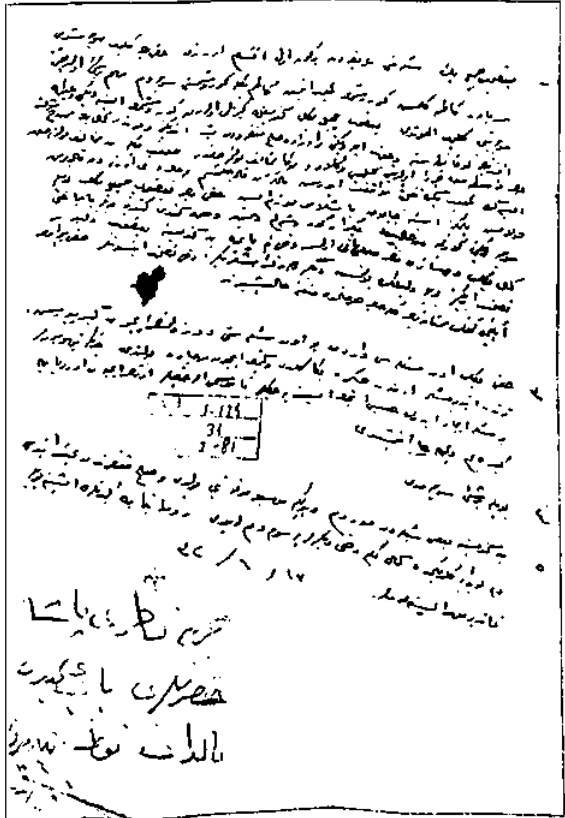
Divan-ı Harb-i Örfi Heyet-i Tahkikiye Reisi
Binbaşı

Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın cevabı

1- Yakup Cemil Bey meselesini arifeden bir gün evvel akşamüzeri Hakkı Bey gelip söylemişti.

2- Ser-yaver Kâzım'a gelmiş, görüşmek talep etmiş. Kâzım Bey'le görüşmesini söyledim. Mühim bir şey olduğunu söyleyince gelip anlattı. Yakup Cemil Bey'in kendisiyle gizli olarak görüşmek istediğini ve Abdullah Efendi Lokantasına davet eylediğini ve orada sulh-ı münferidden bahsettiğini ve bundan Kemal Bey'in Memduh Şevket Bey vasıtasıyla haberdar olduğunu Meclis-i Vükelâ da buna muhalif bulunmayacaktır. Talât Bey'le ben muhalif bulunacak isek de Talât Bey de neticeten muvâfakat etmişti. Yalnız ben kalacaktım. Bu hâlde beni ortadan kaldırmak kolaymış. Yalnız işe çabuk başlamak lazım imiş. Hakkı Bey, Yakup Cemil Bey'in böyle söylediğini görünce "Tekrar görüşelim," demiş ve "Sen kendi kendine böyle yapma hatta Kemal Bey'in vesairenin malumatı olsa dahi yine yapma," [demiş.] Ben kendisine "Yakup delidir. Nasihat ediniz. Böyle delilikte bulunmasın. Diğer arkadaşlarınız dahi nasihat etsinler," [dedim.] Hakkı, "Bayramın ertesi günü Mümtaz Bey gelecek. Herhâlde men'ine çalışırız," [dedi.]

3- Hakkı Bey'in un meselesi vardı. Bu un meselesini düzeltmek için gidiyormuş, tren-den indirmişler. Ondan sonra bana geldi

Enver Paşa'nın Yakup Cemil meselesi ile ilgili cevabı

ve gitmek için ricada bulundu. “Çünkü beni sevmiyorlar, bir mesele icat ederek hapsedmek isteyecekler, namusumu alacaklar. Onun için Avrupa’ya gideyim,” diye rica etmişti.

4- Böyle bir şey söylemedi.

5- Ben kendisine bazı şeylerden sordum. Dedi ki “Mösyö Motu beni buldu ve sulh-ı münferidden bahsetti. Buraya geldiğimde Kemal Bey’e dahi diğerlerine söyledim, dedi. Romanya’ya gidenleri işte böyle kandırmak istiyorlar.

17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

Harbiye Nâzırı Paşa Hazretleri Bâbîâlîde bizzat not ettirdi.

Heyet-i Tahkikiyenin Harbiye Nezâretine gönderilen yazı

Divan-ı Harb-i Örfi

Harbiye Nezâret-i Celîlesi Müsteşarlığı Cânib-i Âlîsine

Ma'ruz-ı âcizânemdir.

Yakup Cemil Bey ve rüfekâsı haklarında icra kılınmakta bulunan tahkikat-ı istintâkiye esnasında cereyan edip ta'mikat-ı vâkı'anın tenvir ve hakikatin tezâhürü zımnında ber-vech-i âtî tezbîr olunan husûsâta lütfen cevap vermelerini istirham eylerim.

1- Yakup Cemil Bey ramazan içinde ve ondan sonra nezd-i kumandanîlerine gelerek bazı ma'ruzâtta bulundu mu? Bulunduysa bu bâbdaki tarz-ı cereyan-ı müzâkerât (İmkân dairesinde mufasssal).

2- Yakup Cemil Bey'in bu ziyaretinden bir veya iki gün sonra bizim ve müttetiklerimizin vaziyet-i askeriyesi hakkında izahat almak üzere Midhat Şükrü Bey veya diğer bir zat müracaat etmiş midir? Bu müracaat vâki' ise tafsilat.

3- Yakup Cemil Bey'in tarz-ı müracaatında "iğbirâr ve ihtirasına ait" tahassul eden ihtisâsât-ı devletleri.

Ferman efendimindir.

Yazılmıştır.

19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916].

Harbiye Nezâreti Müsteşarı Mahmut Kâmil Paşa'nın cevabı

Divan-ı Harb-i Örfi Heyet-i Tahkikiye Riyâsetine

21 Ağustos 1332 [3 Eylül 1916]

Yakup Cemil Bey ve rüfekâsı haklarında icra kılınan tahkikatın tenviri maksadıyla 19 Ağustos 1332 tarihli tezkirenizde sorulan husûsâta cevap:

Madde 1- Yakup Cemil Bey bayramdan takrîben bir iki gün evvel biraderi Müteahhit Seyyid Efendi ile birlikte yanıma Daireye geldiler. Yakup Cemil Bey biraderi için bir avans verilmesini rica etti. Levâzım Reisi Paşa Hazretlerine müracaat etmesini söyledim. Müracaat ettiğini ve semere görmediğini beyan etti. Nâzır Paşa Hazretlerinden istirhamda bulunmasını söyledim. Nâzır Paşa Hazretlerinin Daireye daha teşrif buyurmadıklarını söyleyerek intizar ettiler. Bu intizar esnasında Yakup Cemil Bey harbe dair söz açarak düvel-i merkeziyenin vaziyet-i harbiyesi fenalaşıyor gibi görüldüğünü, bu takdirde döneklik ederek İtilâfçılarla uyuşmak, memleketin aksam-ı müstevliyesini kurtarmak hayırlı olacağı ve siyasette döneklik etmekte bir beis olamayacağı zemininde mütâlaatta bulundu. Gaye-i harbi memleketimizin zabtı olan Rusya ve müttefikleriyle uyuşmak, muhâsımların arzusunu yerine getirmek demek olacağını kendisine anlatarak açtığı zemin-i musâhabe kapatıldı ve kendisi ayrıldı, gitti.

Aradan birkaç gün geçtikten sonra Yakup Cemil Bey İran'a bir memuriyete tayin edilerek emr-i Nezâret-penâhî kendisine tebliğ edildi. Vazife-i cedîdesi îcab ettikçe bana müracaata başladı. Mükâleme de işine müteallik oluyordu. Yalnız Kafkas Cephe-i Harbi'nde maiyetimde bulunduğu zaman gördüğüm noksanlarını bir iki defa kendisine ihtar ve fi-mâ-ba'd içtinab etmesini tembih etmiştim. Bu ihtarâtımı hüsn-i telakki eder görünüyor.

Madde 2- Yakup Cemil'in birinci maddede zikrolunan ziyaretinden takrîben bir veya iki gün sonra Memduh Şevket Bey tanıdığı bir neferin muamele-i askeriyesi için bana Dairede müracaatta bulundu. Bu bâbdaki sözlerini bitirdikten sonra bizim Şark Cephesi hakkında fena havâdisler şâyi' olmakta olduğu, mesela Rusların Sivas'a yak-

laştığı söylenmekte olduğunu beyan etti. Bu havâdislerin aslı olup olmadığını, bir de Fransızlarla İngilizlerin Almanlara karşı topçu tefevvuku kazandıkları doğru olup olmadığını, kendisini bu hususta sevindirecek bir havâdis söyleyip söyleyemeyeceğimi sordu. Şarktaki vaziyetimizin fena olmadığını, fena şâyiâtın asılsız olduğunu, şâyân-ı endişe bir şey bulunmadığını, İngiliz ve Fransızların topçu tefevvukları da esassız olduğunu beyan ettim. Sevinçle ayrıldı. Kendisinde ne hafî bir maksad-ı istizâh ve ne de eser-i iğbirâr göremedim.

Madde 3- Yakup Cemil Bey'in müracaatına atf-ı ehemmiyet etmemiş ve mütâlaâtını alelade malûmat-füruşluk hissinden münbais telakki etmiştim. Muahharan Sapançalı Hakkı Bey'den anladığıma nazaran kendisinde mütekevvin bir kanaatin te'yidi için tanıdıklarının reyine müracaat etmekte imiş.

Harbiye Nezâreti Müsteşarı
Mahmut Kâmil Paşa

Heyet-i Tahkikiyeden Sadarete gönderilen yazı

Divan-ı Harb-i Örfi

Zât-ı Sâni-i Sadâret-penâhîye

Yakup Cemil Bey'in harekât-ı vâkı'asından dolayı icra kılınmakta bulunan tahkikat-ı istintâkiye esnasında ta'mikat-ı vâkı'anın ve bu itibarla hakikatin emr-i tezâhür ve tenvirine ait âti'l-arz husûsât üzerine lütfen i'tâ-yı malûmata inâyet-i hıdivânelerinin sezavâr buyurulmasını istirhama cür'et eylerim.

1- Yakup Cemil Bey zât-ı Sadâret-penâhîlerini nerede ve ne zaman ziyaret etmiştir?

2- Yakup Cemil Bey ile vukû' bulan işbu mülâkatta geçen musâhabât? [İmkân dairesinde aynen]

3- Mumaileyh Yakup Cemil Bey'in şu ziyaretinden maksadı hakkında tahassul eden kanaat-i hıdivîleri.

Ferman veliyyü'l-emrindir.

Yazılmıştır.

17 Ağustos 1332

Sadrizam Said Halim Paşa'nın Cevabı

Bâbıâli

Daire-i Sadâret

Kalem-i Mahsûs

Divan-ı Harb-i Örfi Heyet-i Tahkikiye Riyâsetine

11 Ağustos 1332 [24 Ağustos 1916] tarihli ve 362 numaralı tezkiye cevaptır.

1- Yakup Cemil Bey tahminen on beş-yirmi gün mukaddem Yeniköy'deki sahilhâneye gelmiştir.

2- Terfi'ât-ı askeriyede vukû' bulan haksızlıktan bahis ile şikâyet etmiş ise de kendisine suret-i münasibede cevap verilmiştir.

3- Hakkında bir gûnâ kanaat hâsıl olmayarak yalnız ziyaret-i vâkı'ası bâdî-i taaccüb olmuştur.

18 Ağustos 1332

Sadrizam

Mehmed Said Halim Paşa

Hülasa ve Müzakerât Neticesi

Hülasa

1- İçtimâ' bayramdan iki üç gün mukaddem Meserret Otelinin üçüncü katında 4/1, 8/5, 6/1 numaralı odalarında vukû' bulmuştur.

2- İçtimâ'ı Yüzbaşı Yakup Cemil Bey akdederek Yüzbaşı Nevzat Efendi ile Sapançalı Hakkı ve Bâbîâli muhafızlarından Jandarma Mülâzımı Hasan Hoca Efendi, Yaver Mülâzım Murat Efendi'yi davet etmiştir.

3- Bilâhare Mümtaz Bey'le Şehremaneti Tahniye memurlarından Hakkı Bey ve Yenişehirli Haydar Efendi iştirak ettirilmiştir.

4- Davet edilen eşhas Yakup Cemil Bey'i Hükûmet adamı ve İttihâd ve Terakki Cemiyetinin bu hususta murahhası olduğunu bildikleri cihetle bu işin Hükûmetin arzusuyla yapılmakta olduğuna hükmederek davet-i vâkı'ayı kabul ile işe girişmişlerdir.

5- Yakup Cemil Bey, Nevzat Bey'e teşebbüsât-ı vâkı'anın Talât Bey'in rızasıyla yapılmakta olduğunu imaen söylemiş ve diğerlerini bu suretle iğfal etmiştir.

6- İçtimâ'da ayak takımından maslûb Çerkes Ahmet'in kardeşi Kâmil ve Yakup Cemil Bey'in adamlarından Üsküplü Feyzi Dede'nin Mehmet ve Rahmanlılı Selim, tramvay kondüktörü Tayyip isminde üç cahil şahıs da iştirak ettirilmiştir. Köprülülü Yahya Kapudan ve telgrafçı sâbık İnöz Telgraf Memuru Debreli Fehmi'nin de bu hususta malûmatı vardır.

7- Bunlardan maslûb Çerkes Ahmet'in kardeşi bilhassa maslûb biraderinin intikamını almak sevda ve hülyasıyla bu işe ithal ve tahrik edilmiştir. Cahil ve fakat bu gibi inkılâb fikirlerinde hassas ve cür'etkâr olan bu üç şahıs Yakup Cemil Bey'in telkinât ve mefsedet-kârânesini ve fikr-i ihtilâl-cûyânesini kabul etmekle beraber işe girişmenin de pahalıya mal olacağını takdir ederek bazı tanıdıklarına hikâye-i hâl etmişlerdir.

Müzâkerât Neticesi

8- Mümtaz Efendi, Hakkı Sapanca bu işe muvâfakat etmemişler; Nevzat Bey bazı şerâit dermeyeran etmiş ve Tahniyedeki Hakkı Bey Kabineyi düşürdükten sonra kimlerin yeni kabine teşkil edeceğini sormuş; Mülâzım Murat Efendi'yle Hasan Hoca Efendi'den Yakup Cemil yüz bulamamıştır. Ve muahharan bunlar Yakup Cemil Bey'in bu teşebbüsünden Hükûmetin malûmatı olmadığını anlayarak kendisini akılsızlıkla ve namussuzlukla ithama başlamışlardır. Mamafih Yakup Cemil Bey'in fikrini kabul edenler mevcut olmakla beraber Selim, Tayyip, Mehmet ve Çerkes Ahmet'in kardeşi teslih ve Yakup Cemil Bey'in Hükûmetçe ve Cemiyetçe makbul olması itibarıyla fitne-i vâkı'a etrafa haylice işittirilerek tevsi edilmiştir.

9- Nevzat Bey, Hasan Hoca Efendi ve Murat Efendi'yle Tahniyedeki Hakkı Efendi'nin bu hususta malûmat-ı tammeleri mevcuttur.

10- İçtimâ'-ı vâkı' Yakup Cemil Bey tarafından ihzâr edilmiş ise de bunun tamamıyla fikr-i siyasisi neticesi olmadığı ve Millî Meşrutiyet Fırkası namıyla mevcudiyeti rivayet olunan fırkanın iğfâlâtıyla yapıldığı ve yeni kabineyi teşkil için tefrik edilmiş muayyen adamlar olacağı melhuz ve bu cihetler Yakup Cemil Bey[ce] tamamıyla malûmdur.

Divan-ı Harb-i Örfinin Kararı

Hükûmet-i hâzıra aleyhinde içtimâ'-ı hafî akdeylediği iddiasıyla maznûnun aleyh olan ihtiyat binbaşılardan Yakup Cemil Bey ile ahîren maznûniyetleri talep olunan Kadıköy'ünde Rıza Paşa Çeşmesi'nde sakın Tahniye İdaresi Müdürü Üsküplü İbrahim Hakkı Bey bin Kâmil, Maiyet-i Seniyye Piyade Bölüğü Kumandanı Yüzbaşı Üsküplü Nevzat Bey bin Şahin, Rumeli şimendiferi Jandarma Hatt-ı Muhâfaza Taburu 1'inci Bölük Kumandanı Mülâzım-ı Evvel Taşköprülü Hasan Efendi bin Ali, Divan-ı Harb-i Örfi Yaveri Piyade Mülâzım-ı Evveli Âsitâneli Murat Efendi bin Mustafa, Bursa'da Servinaz Otelî müste'ciri Hersekli Satvet Lütî Efendi bin Süleyman, ve Teşkilat-ı Mahsûsada müstahdem ve Sirkeci'de Mesudiye Otelinde mukim Üsküplü Selim bin Şahin, Sarıyer'de Orta Çeşme'de

Mahmut Bey'in hânesinde sakin ve ticaretle müştegil Yenişehirli Haydar Efendi bin Abdurrahman ve 58'inci Alaya Müretteb İtfaiye Taburunun 1'inci Bölük Kumandanı Yüzbaşı Ahmet Efendi bin Hacı Tevfik ve Sirkeci'de Liza Apartmanı'nda mukim Teşkilat-ı Mahsûsa efradından Debreli Fehmi bin Receb, Kasımpaşa'da caddede 33 numaralı dükkânda eczacılıkla müştegil Kasımpaşalı Vâsıf Efendi bin Ahmet, tramvay kumpanyasında 67 numaralı Vatman Trabzonlu Tayyip bin Hacı Ferhat, Teşkilat-ı Mahsûsa efradından Üsküplü Mehmet bin Feyzullah ve keza Teşkilat-ı Mahsûsa efradından Sirozlu [Serezli] Kâmil bin Receb, kezâ Teşkilat-ı Mahsûsa efradından Köprülülü Yahya bin Kerim, haklarında cinayetle lüzum-ı muhâkemelelerini mutazammın Heyet-i Tahkikiyeden verilen karara müteallik evrak-ı dava Müddeî-i Umûmî'nin olbâbdaki iddianâmesiyle Divan-ı Harb-i Örfiye tevdi olunmakla ba'de'l-mütâlaa husus-ı mezkûrun icra-yı muhâkemesi için [s. 2] tayin olunan günde Divan-ı Mezkûr Reisi Kaymakam Nafiz Bey'in taht-ı riyâsetinde a'za Kaymakam Seyfi, Binbaşı Muammer Sâlih, Yüzbaşı Mehmet Atâ, Selahaddin beylerden mürekkep olarak akd-i içtimâ' ile maznunların cümlesi mevkûfen bi'l-celb Müddeî-i Umûmî Muâvinini Cemil Bey hazır olduğu hâlde muhâkemelerine ibtidar olundu. Alelusûl icra kılınan tahkikat ve muhâkeme neticesinde muhâkemesi icra edilen husûsa dair mütâlaâtına müracaat edilen Muâvin Cemil Bey, Meserret Otelinde Hükûmet-i hâzıra aleyhinde akdi beyan olunan içtimâ'-ı hafî dolayısıyla Divan-ı Harb-i Örfi mahkemesine sevk edilen maznûnun aleyhimden Yakup Cemil Bey'in istihsâl-i Meşrutiyet emrinde yeğâne âmil olup ve ilan-ı Meşrutiyet'i müteakip keza âmâl-i sefilâne ve ihtirasât-ı nâ-meşru'a sâikasıyla vakit vakit zuhur eden harekât-ı bâgiyâneye karşı vahdet-i milliyenin ma'kesi olan ve ruh-ı milletten çıkan zümre-i vatanperveran meyanında bulunduğu hâlde tafsilatını iddianâmemizde tafsilen bildirdiğimiz esbâb-ı nâ-ma'küle sevkiyle Hükûmet-i hâzıra hakkında kendisinde hâsıl olan iğbirârın tevliid eylediği hiss-i intikam sâikasıyla tarih-i vak'a olan ramazanın yirmi yedi, yirmi sekiz, yirmi dokuzuncu günlerinden dört beş ay mukaddem tahayyül edip İtilâf zümre-i düveliyesine tevcih-i siyaset edilmek maksadına ma'tuf ve müretteb kelimât ve hayalî ve muğfel/muğfil bazı menâfi'in temininden bâhis olan on beş maddelik fikr-i mahsûsun Hükûmet-i hâzıra aleyhinde isyana kıyam ve Hükûmetin Heyet-i Vükelâsını isti'mâl-i cebr suretiyle ıskât etmek için müs-

lehan kıyam etmek emeliyle 1334 senesi ramazanının yirmi sekiz, yirmi dokuzuncu günleri Bâbiâli civarında mebnî Meserret Otelinde otelde kalmak mecburiyetini hissettikçe ikâmet eylediği odalarda refikleri ve maiyeti efradından birkaçıyla bi'l-içtimâ' [s. 3] bir meclis-i hafî teşkil ve Heyet-i Vükelâ-yı hâzıra ve ez-ân cümle bunlar meyanında yegâne kendi fikrine muhalif gördüğü Harbiye Nâzırı Enver Paşa Hazretleri aleyhinde müzâkere-i hafiye icra ve karar itti-hazla beraber kararın esbâb-ı icraiesini tehyie zımnında dahi mai-yeti efradından olup ve kezâlik rüfekâsından bulunup mahiyet-i kar-rar hakkında ve esas-ı meseleye dair malûmatları olmadığı anlaşılan ma'lûmü'l-esâmî kesanı mahall-i vak'aya davet ve şu suretle mad-de-i fesadın husûlû emrinde bazı ef'âl ve tedâbir-i ibtidâîyeye mübâ-şeret ve diğer maznûnun aleyhim İbrahim Hakkı ve Nevzat beylerin dahi mezkûr günlerde mahall-i vak'ada olan içtimâ'-ı hafiye dâhil ve Yakup Bey'in âmâline teba'iyet etmek suretiyle mumaileyhi teşci' ve o meyanda bunlardan Hakkı Bey revolver almak ve Nevzat Bey ve rüfekâsına para tevzi etmek ve Nevzat Bey'in dahi icra-yı mefsedet edilmek üzere silah tedârik etmek ve hizmetine mükâbil Hakkı Bey vedâetiyle bir miktar para almak suretiyle cürm-i vâkî'de hem-fil ve müşârik olmak ve ancak işin neticeten kesbedeceği vahâmeti derk ve esas-ı meselenin ehemmiyetini nazar-ı teemmüle alarak Yakup Cemil Bey'in işbu harekâtına iştirakten sarf-ı nazar ederek hak-larında takibat-ı kanuniyeye şüru'dan mukaddem işbu harekât ve teklifâtan dolayı erkân-ı Hükûmeti bi'l-vasıta haberdar ettikleri ve Yakup Bey'in Kabine erkânından bazıları hakkında hâsıl eylediği iş-birârın esbâbını ve mahsul-i fikri olan projesini mevzubahis ederek işbu "döneklik" keyfiyetinden ve cebir ile ıskât kaziyesinin husûlû emrinde vukû' bulan içtimâât-ı ma'lûmeden ve projesinin kabulü neticesinde mevki-i iktidara gelebilecek olan kabine [s. 4] erkânı-nın kimlerden ibaret olacağının ve intihâb ettiği rüfekâsının zan ve tahmini vechile çıktığı ve tahayyül ettiği ve kendisini vazgeçirecek hiçbir kuvvetin olmadığı ve refiklerinden Hakkı Bey'e silah verdiği ve Nevzat Bey'den silah aldığına dair inde'l-istintâk ve'l-muhâkeme vâzıh ikrar ve itirafı ve Hakkı Bey'in müzâkerât-ı vâkî'aya iştirak ve silah tedarik ve para tevzi'î hususlarına ve bu babda hükûmetin tedâbir-i fevkalade ittihaz edip etmediğinin istiknâhı hakkında Ya-kup Cemil Bey'e vukû' bulan sualine ve husâsât-ı sâireye ve Nevzat Bey'in ise Yakup Cemil Bey'in talebi vechile kendisine revolver tev-

zi' edilmekle beraber içtimâ'-ı hafîye dâhil bulunduğuna dair olan ikrar ve itiraflarıyla ve bunlardan başka makamât-ı âliye-i resmiyeye vukû' bulan isti'mâlâta vürud eden ecvibe ve evrak-ı tahkikiye müeddâsıyla Yakup Cemil Bey'in Hükûmet-i hâzıra aleyhinde içtimâ'-ı hafî akdi ve müzâkerât-ı mefsedetkârâne icra etmek fiilinin faili olarak ol vecihle mücrimiyetine ve Hakkı ve Nevzat beylere gelince: kendilerinin arz edildiği vecihle haklarında takibat-ı kanuniye icrasından mukaddem îcab eden mahallere ihbar-ı keyfiyet etmeleri dolayısıyla evvelemirde mumailayhimanın işbu fiilden failiyetlerine ve Yakup Cemil Bey'in fiil-i vâki'inin sübutuna mahkemece kanaat edildiği takdirde hareketine tevâfuk eden Kanun-ı Ceza'nın 55'inci maddesinin 4'üncü fıkrasına atfen 58'inci madde mûcibince tecziyesine ve Nevzat ve Hakkı beylerin ise Kanun-ı mezkûrun 65'inci maddesi mûcibince muafiyetlerine ve diğer maznûnun aleyhime gelince: bunlardan Mülâzım Hasan, Murat, [s. 5] Ali Haydar ve Ahmet efendilerin işbu maksad-ı nâ-meşru arzusuyla içtimâ'-ı hafîye dâhil olduklarına ve diğer maznûnun aleyhim Yahya Kapudan, Selim, Tayyip, Kâmil ile Vâsıf ve Mehmet ve Fehmi efendilerin esasen mahiyet-i meseleden haberdar olduklarına ve Satvet Lütî Bey'in işbu davada Yakup Cemil Bey ile alakadar bulunduğuna dair kanaat-bahş-ı vicdan olacak esbâb sübuta tahassül edemediğinden onların da beraatlarına karar i'tâsı talebinde bulundu.

Muâvin-i mumailayhin ber-vech-i bâlâda dermeyan eylediği mütalââtıyla maznunların ifâdât ve müdâfaâtının istimâ'ından ve evrak-ı mevcûdenin tetkik ve kıraatinden sonra îcab-ı keyfiyet lede't-tezekkür İttifak-ı Müselles ile Hükûmet-i Osmâniye arasında mün'akid ittifakı bozarak Hükûmet-i Osmâniyeyi düşmanlarıyla birleşmeye ve bazı menâfî-i mütehayyilesini temin suretiyle bu maksadını istihsâle cür'et eden maznunlardan Yakup Cemil Bey maksadının husûlü için vâki' olacak bilcümle muhalefeti akâmete duçar edeceğini celbettiği eşhasla maiyeti zâbitân ve efradına ayrı ayrı beyan ve Hükûmet-i seniyyece vâki' olacak muhalefeti izâle için îcab ederse silah isti'mâli suretiyle muhalifleri izâleden sonra yeniden teşkil edeceği hükûmetle İtilâf'a tevcih-i siyaset edeceğini ve memâlik-i Osmâniye'deki Alman efrad ve zâbitânını esir ve hatta Yavuz ve Midilli sefinelerinin vâki' olacak muhalefet ve tecavüzlerini izâle etmek suretiyle Hükûmetin siyasetini tebdile muvaffak olacağını beyan ve bazı rüfekâsına bu tebdil esasâtında Kabine

heyet-i muhteremesinin de muvâfakati olduğunu ihsas eyleyen ve bu maksat için de Meserret Otelinde bir içtimâ' akd ve mezkûr içtimâ'a sunuf-ı muhtelifeden birçok eşhas celb ve bazılarına karşı silah isti'mâlinden bahseden Yakup Cemil Bey'in işbu cürmü [s. 6] cinayet derecesinde görülerek ol suretle mücrimiyetine ittifakla ve Hakkı ve Nevzat beylere gelince bunların müzâkerâta iştirakle beraber neticeten ittihaz edilen mukarrerâtın isyan suretiyle emniyet-i hariciye-i memleketi ihlal maksadına ma'tuf olduğu ve bunun tatbiğinde memleket için mazarrat geleceği cihetine kanaat hâsıl ederek istiknâf ve îcab edenlere ihbar eylemelerinden dolayı ber-mûcib-i talep fâilîyetlerine kâil olmakla beraber Mülkiye Ceza Kanunu'nun 65'inci maddesine tevfikân muafiyetlerine ve Eczacı Vâsıf, Satvet Lûtfi, Yüzbaşı Ahmet efendilerin işbu cürümde alakaları görülemediğine ve Haydar Efendi'nin işbu mukarrerâtı terviç eylediği anlaşılamadığına ve diğer maznûnun aleyhim Yahya Kapudan, Selim, Tayyip, Kâmil, Fehmi, Mehmet ile Mülâzım Murat ve Hasan efendilerin gerçi mahall-i içtimâ'a geldikleri ve kendilerine bazı beyanat ve ifâdât-ı taarruzkârânede bulunulduğu anlaşıyorsa da kendilerinin Kabineyi ıskât ve isyan ve itaatsizliğe ve bi'n-netice Hükûmet-i hâzıranın siyaset-i hariciyesini tebdile ma'tuf makâsıddan tamamıyla habîr olamadıklarına mebni onların da beraatlarına kezâlik ittifakla karar verildikten sonra cihet-i cezâiyede tezekkür olundukta ber-vech-i muharrer mücrimiyeti takarrür eden mumaileyh Yakup Cemil Bey'in Devlet-i Osmâniye asâkirini düşman tarafına imâle ve Kabine heyet-i muhteremesinden bu imâleye muhalefet edecek olan Harbiye Nâzırı [Enver] Paşa Hazretlerinin ifnâsı suretiyle Hükûmetin siyaset-i hariciyesini tebdil ve İttifak-ı hâzırayı fesh ve iptal ve İtilâf hükûmetiyle uyuşmayı temin maksadına ma'tuf olan cürmü cerâim-i sâiresinden [s. 7] a'zâm bulunduğuna ve kaziye-i isyan ve fesat dahi Ordu-yı Hümayunun düşman tarafına geçmesi esâsâtına müstenid olduğuna binaen cürm-i vâkî'i Hıyanet-i Harbiye Kanunu'nun "Osmanlı veya müttefikleri askerini fesat ve isyana teşvik etmek; düşman kuvva-yı harbiyesine müzâheret veya Osmanlı ve müttefikleri kuvva-yı harbiyesine îras-ı mazarrat kasdıyla... icra edilen teşvikat, seferberlik ve harp esnasında hıyanet-i harbiye ad-dolunarak faili idam olunur," diye muharrer olan 14'üncü maddesinin 6'ncı fıkrasına muvâfık ef'âl-i cinâiyeden görüldüğünden fıkra-i mezkûre hükmüne tevfikân mumaileyh Yakup Cemil Bey'in idamı-

na ve kendisi ihtiyat binbaşı olmak itibarıyla işbu cezasının Askerî Ceza Kanunnâme-i Hümayununun 16'ncı maddesi tarifâtı vechile icrasına 24/25 Ağustos 1332 [6/7 Eylül 1916] tarihinde vicâhen ve müttefikan hüküm ve karar verilerek karar-ı vâki' taraf-ı riyâsetten madde-i kanuniyenin kıraatiyle beraber tefhim olundu. 25 Ağustos 1332 [7 Eylül 1916].

Divan-ı Harb-i Örfî Reisi
Kaymakam Osman Nafiz

Âzâ
Kaymakam Seyfi

Âzâ
Binbaşı Muammer Salih bin Mustafa

Âzâ
Yüzbaşı Mehmet Atâ bin Ahmet

Âzâ
Yüzbaşı Mehmet Selahaddin bin Mustafa Naili

Yakup Cemil'in idamı irâde-i seniyyesi

Harbiye Nezâreti

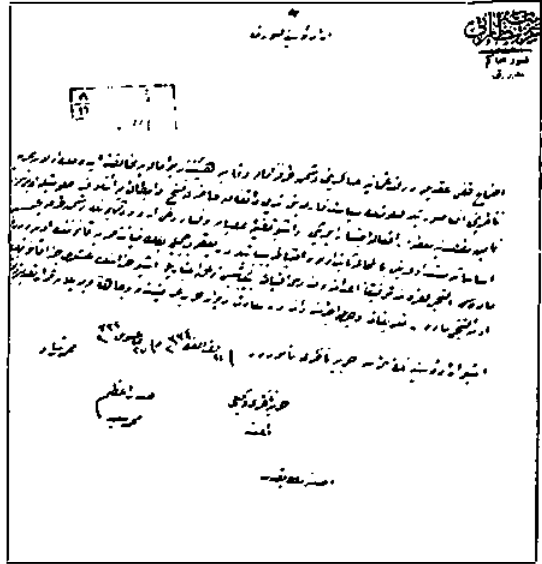
Umûr-ı Mehâkim Müdüriyeti

İrade-i Seniye Sureti

İçtimâ'-ı hafî akdiyle Devlet-i Osmâniye asâkirini düşman tarafına imâle ve Kabine heyetinden bu imâleye muhalefet edecek olan Harbiye Nâzırı'nı ifnâ suretiyle Hükûmetin siyaset-i hariciyesini tebdil ve İttifak-ı hâzır fesh ve iptal ile İtilâf hükûmetiyle uyuşmayı temin maksadına ma'tuf ef'âle ictisâr eylediği ve işbu kazıyye-i

isyan ve fesat dahi Ordu-yı Hümayunun düşman tarafına geçmesi esasâtına müstenid olduğu bi'l-muhâkeme sabit olan ihtiyat binbaşılarında Yakup Cemil Bey'in Hıyanet-i Harbiye Kanunu'nun 14'üncü maddesi 6'ncı fıkrasına tevfikân idamına ve kendisi ihtiyat binbaşısı olmak itibarıyla işbu cezasının Askerî Ceza Kanunu'nun 16'ncı maddesi tarifâtı vecihle icrasına dair Dersaadet Divan-ı Harbi-î Örfisinden vicâhen verilen karar tasdik olunmuştur.

İşbu İrade-i Seniyye'nin icrasına Harbiye Nâzırı memurdur. 11 Zilkade 1334/27 Ağustos 332 [9 Eylül 1916]

Mehmed Reşad

Harbiye Nâzırı Vekili Talât

Sadrâzam Mehmed Said Halim

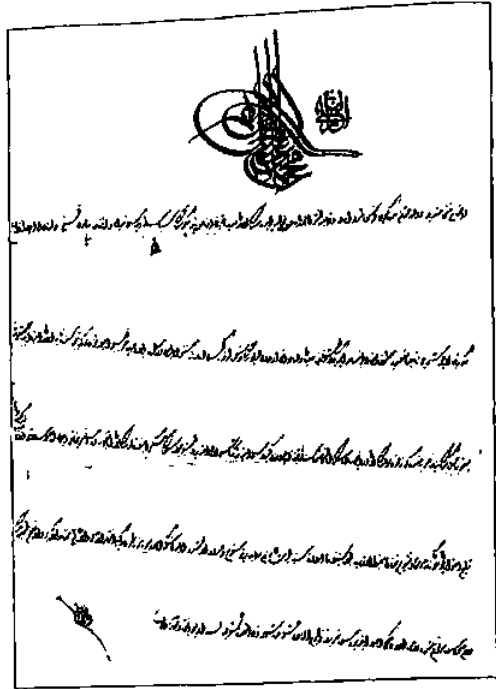
Aslına mutabıktır.

Yakup Cemil'in idam fermanı

İçtimâ'-ı hafî akdiyle Devlet-i Osmâniye asâkirini düşman tarafına imâle ve Kabine heyetinden bu imâleye muhalefet edecek olan Harbiye Nâzırı'nı ifnâ suretiyle Hükûmetin siyaset-i hariciyesini tebdil ve İttifak-ı hâzırı fesh ve iptal ile İtilâf hükûmatıyla uyuşmayı temin maksadına ma'tuf ef'âle ictisâr eylediği ve işbu kazıyye-i isyan ve fesat dahi Ordu-yı Hümayunun düşman tarafına geçmesi esasâtına müstenid olduğu Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfisinde icra kılınan muhâkeme neticesinde sabit olan ihtiyat binbaşılardan Yakup Cemil Bey'in Hıyanet-i Harbiye Hakkındaki Kanun-ı Muvakkat'ın 14'üncü maddesinin 6'ncı fıkrasına tevfikân idamına ve kendisi ihtiyat binbaşısı olmak itibarıyla işbu cezasının Askerî Ceza Kanunu'nun 16'ncı maddesi tarifâtı vechile icrasına dair Divan-ı Harb-i mezkûrdan tanzim ve huzur-ı hümayun-ı mülûkâneme arz ve takdim kılınan mazbata üzerine bi'l-istizan İrade-i Seniyye-i padişâhânem mehâbet riz-i sünûh ve sudur olmuştur. İmdi sen ki umûr-ı harbiyemiz nâzırı vekili iftihârü'l-eâli ve'l-eâzım muhtârü'l-ekâbir ve'l-efâhim Talât Bey dâme uluvvuhu-sun, merkûm hakkında lâhik olan hükmü icra etdiresin.

Tahrîren fi'l-yevmi'l-hâdi aşer min şehr-i zî'l-ka'detü's-şerife li-sene erba'a ve selâsin ve selâse-mi'ete ve elf.

Be-makam-ı darü'l-hilafeti'l-aliyye

Yakup Cemil'in idam fermanı

**Harbiye Nezâretinin Merkez
Kumandanlığından hükmün infazı talebi**

Harbiye Nezâreti ·
Umûr-ı Mehâkim Müdüriyeti
Nu: 1/326

27/28 Ağustos 1332 [9/10 Eylül 1916]
Dersaadet Merkez Kumandanlığına

25 Ağustos 1332 [7 Eylül 1916] tarih ve İrade-i Örfiye Kalemi 2605 numaralı tezkireye cevaptır.

Hükûmet-i hâzıra aleyhinde içtimâ'-ı hafî akdeylediği bi'l-muhâkeme sabit olan ihtiyat binbaşlarından Yakup Cemil Bey'in idamına dair Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfisinden vicâhen verilen kararın lede'l-arz tasdik-i âli-i hazret-i Padişahî'ye iktiran edildiği bâ-tezkire-i sâmiye iş'âr buyurulmuş ve bu bâbda mehâbet zîr-i sudur olan İrade-i Seniyye'nin suret-i musaddakasıyla tasdîr olunan emr-i âlî leffen tesyâr kılınmış olmakla hükm-i münîfinin tenfiziyle keyfiyetin inbâsı beyan olunur.

Harbiye Nâzırı Vekili
Talât

Merkez Kumandanlığından Divan-ı Harb-i Örfi Riyâsetine yazı

Dersaadet Merkez Kumandanlığı
İdare-i Örfiye Kalemi
Nu: 2625

28 Ağustos 1332 [10 Eylül 1916]
Divan-ı Harb-i Örfi Riyâsetine

İhtiyat binbaşlarından Yakup Cemil Bey'in içtimâ'-ı hafî akdiyle Devlet-i Osmâniye asâkirini düşman tarafına imâle ve Kabine heyetinden bu imâleye muhalefet edecek olan Harbiye Nâzırı'nı ifnâ suretiyle Hükûmetin siyaset-i hariciyesini tebdil ve İttifak-ı hâzır fesh ve iptal ile İtilâf hükûmâtıyla uyuşmayı temin maksadına ma'tuf ef'âle ictisâr eylediği ve işbu kazıyye-i isyan ve fesat dahi Ordu-yı Hümayunun düşman tarafına geçmesi esâsâtına müstenid olduğu bi'l-muhâkeme sabit olmasına mebni Hıyanet-i Harbiye Kanunu'nun 14'ncü maddesinin 6'ncı fıkrasına tevfikân idamına ve kendisi asker olmak itibarıyla işbu cezanın Askerî Ceza Kanunu'nun 16'ncı maddesi tarifâtı vechile icrasına dair Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfiginden vicâhen verilen karar tasdik-i âlî-i Cenâb-ı Padişahî'ye iktiran eylemiş olmakla mumaileyh hakkındaki hükm-i idamın Birinci Ordu-yı Hümayundan Kumandanlığınca icra edilmek üzere bu babdaki fermân-ı Hümayun Harbiye Nezâreti Celîlesine takdim kılınmış olmakla mârru'z-zikr Ordu-yı Hümayundan vâkî' olacak tebligata göre hareket edilmesi rica olunur, efendim.

Merkez Kumandanı
Cevat

Tahniyeci Hakkı'nın Dilekçesi

Divan-ı Harb-i Örfi Heyet-i Tahkikiyesi Riyâset-i Aliyyesine

Muhterem Efendiler,

Yakup Cemil Bey hakkında icra edilen tahkikat sırasında mumaileyh ile muvâcehemizden sonra bazı ifâdât-ı mücerredesi üzerine heyet-i aliyyeleri benim hakkımdaki tahkikatın mevkûfen devam-ı icrasına karar verilmesi ve tahminat-ı âcizâneme nazaran Yakup Bey'in "Hakkı her müzâkerede hazır idi. Kendisi polis müdürümüz idi ve kendisine bir tabanca verdim. On lirası Nevzat'a, onu Hasan Hoca'ya ve mütebâki onu arkadaşlarıma taksim edilmek üzere otuz lira da verdim. Beni vapura kadar teşyi' etti. Teklifimi kabul etti. Benim efkârıma iştirak etmeyeydi hiç beni vapura kadar teşyi' eder, verdiğim tabancayı alır ve otuz liranın emr-i tevzi'indeki tavassutu kabul eder mi idi?" tarzındaki ifâdâtı hadise-i tevkifin vücut bulmasını intaç ettiğinden ifâdât-ı mezkûrenin mukârin-i hakikat olmadığını ber-vech-i zîr delâil ile ispat ederim.

Evvelâ, ramazanın yirmi sekizinde müteaddid telefon davetlerinden sonra zevâlî saat dört buçukta Meserret'e gittim. İfade-i evveliyemde arz ettiğim vecih üzere Yakup Cemil Bey ile buradaki temasım iki üç fasıla ile altı buçuğa kadar devam etti. Altı buçukta o gün Emanet namına vürud eden on dokuz vagon kibriti boşaltmak üzere Meserret'ten infikâk eder iken kendisi de Erenköy'ündeki hânesine gitmek üzere yukarıdan iniyordu. Bana "Nereye gidiyorsun?" dedi. Evvela Galata'da çuval deposundaki izâa edilen sirkat fiilini tetkike ve oradan da kibrit vagonlarını boşaltmak üzere Sirkeci İstasyonu'na gideceğimi söyledim. "Ben de eve gidiyorum. Köprüye kadar beraber gideriz," dedi ve teklifi kabulde bir beis görmedim. Vapur iskelesine geldiğimiz vakit vapura epey vakit vardı. "Abdullah Efendi'nin lokantasına gideceğim," dedi ve beni de canının çok sıkıldığından dolayı musırrâne davet etti. Orada birer tabak yemek yedik. Vapur zamanı geldi. O hareket etti. Ben de çuval deposuna gittim. Vakıt geçtiği için kimseyi bulamadım. Doğruca Sirkeci'deki depomuza gittim ve gece geç vakte kadar kibrit vagonlarının boşaltılması için bizzat uğraştım. İdareimizin kamyonunu getirttim. Hamal postalarını tesis ettim ve nısfü'l-leyle karib bir zamanda Ak-

saray'daki kayınbiraderimin hânesine gittim. Kayınbiraderim Yusuf Paşa'da mukim Lâpseki kazası Kaymakam-ı sâbıkı Nusret Bey'dir. Cereyan-ı vak'a budur. Gelelim tetkikine: O gün Yakup Cemil Bey'in dediği gibi onun efkârına iştirak edeydim çuval deposunda çalınan dört eski çuvalın faili veya Şehremaneti namına vürud eden on dokuz vagon kibriti boşaltmak için geç vakitlere kadar hamalları İstanbul'da, depolarda dolaşmaya hâcet kalır mı idi? Kabinayı istifa veya ıskât ettirerek Polis Müdür-i Umûmîsi olmak niyet ve teşebbüsünde olan bir şahsın polis müdürü olacağından yirmi dört saat evvel Polis Müdüriyet-i Umûmiyesine nazaran hiçbir ehemmiyeti olmayan kibrit boşaltmak ve sirkat edilen dört çuvalın sârikini aramakla iştigal edecek vakti veya iştigale ihtiyacı olabilir mi? Eğer denildiği gibi polis müdüriyetini talep -ki iştirakin neticesidir- veya kendisinden vâki' olan teklifi kabul etmiş olsaydım pek tabii değil midir ki böyle tebeddül-i hükûmet zamanlarında Polis Müdüriyeti uhdesine mevdu' vezâif-i mühimmeyi ve muvaffak olamadığımız takdirde kaçmak çarelerini düşünecek ve taharri edecek değil mi idim? Yoksa kibrit vagonu boşaltmakla mı iştigal edecektim?

Beyefendiler!

Sizler de yakinen biliyorsunuz ki tebeddül-i hükûmet zamanlarında polis müdüriyeti yeni kabinenin en mühim memuriyeti olduğundan -Yakup Cemil Bey'in muvâcehemizdeki ifadesine yani Sapançalı Hakkı'nın sadrazam, Yenişehirli Haydar'ın bir zâbit ve Yüzbaşı Nevzat Efendi'nin Merkez Kumandanı olacaklarına nazaran- hiç olmaz ise heyet-i vükelâ erkânının yerinin ve yine hiç olmaz ise Merkez Kumandanının şerik-i mesaisi olacak olan polis müdüründen haberdar olması icâbât-ı ibtidâîyeden değil midir? Bendeniz maznun ve gerek şahit veya muhbir sıfatıyla istimâ' edilen Nevzat'ın ifadelerinde hiç böyle bir şeye rast gelmedim. Heyet-i aliyeleri lüzum görürler ise ramazanın yirmi sekizinci günü Yakup Cemil'den ayrıldıktan sonra vazifemle meşgul olup olmadığımı Sirkeci deposundaki memuriyetten ve kibrit meselesine dair Şehremi-ni Beyefendi ile muhâvere etmek üzere mezkûr depodan müteaddid defalar kendisini aradığımı şehir telefon santralinden ve Emanet kamyonunun Sirkeci deposuna gelerek kibritleri taşımak için Şehremaneti santrali marifetiyle kamyon şoförüne verdiğim emirlerden pek kolayca anlayabilirler. Ve yine Yakup Cemil Bey'in "Hakkı en iyi

arkadaşımızdı. Bütün müzâkerelerimizi biliyor,” sözü doğru ise hiç şüphesiz bütün işleri bilmek ve müzâkerelere iştirak etmek yalnız başına olamayacağından ve Yakup Cemil Bey’in ifadesine nazaran bu işe vâkıf diğer şahısların da bu müzâkerâtta bulunmaları lazım geleceğinden bu cihetler kendisinden sorularak ve hâzirûn kimler ise onlar ile muvâcehemiz icra edilerek müzâkerâta iştirak edip etmediğim ve bi’n-netice teşebbüs-i vâkî’de alakadar olup olmadığım meydana çıkmaz mı? Husûsan ki Yakup Cemil’i ramazanın yirmi dokuzuncu günü saat on ikiden tâ on gün sonraya gelinceye kadar görmediğim, görmediğime ve yalnız bir gün vapurda eve gider iken tesadüf ederek musâhabemiz doğrudan doğruya kendisine tavsiye edilen fırka kumandanlığına inhisar ettiğine nazaran Yakup Cemil Bey’in ifadesinde dediği gibi bana iftira edenlerin ve bu suretle Polis İdaresinden infikâkına sebep olanların intikamını almak için polis müdüriyetini kabul etmiş olaydım acaba bu dava-yı azimdeki temasım yalnız ve yalnız bir iki saate mi münhasır kalırdı? Teklifi[nin] kabulü yoktur. Hararetli olan bir şahıs teklifinin üçüncü veya dördüncü günleri olsun Yakup Cemil Bey’i görmek ve kendisini fikrinde ısrara teşvik olmasa bile vaziyetin ne renk aldığına dair malûmat almak istemez mi idi? Bunlardan sarf-ı nazar teklifi kabul edeydim, Sapançalı Hakkı Bey’e, “Yakup beni bir daha davet eder ise gitmeyeceğim,” sözünü söylemekte bir mânâ olur muydu? [s. 2]

Tabanca meselesine gelince: Yakup Cemil Bey’in bana verdiği tabanca onun değil, benimdir. Bu tabancayı ben Harb-i Umûmî’nin bidâyetinde bir gün Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi Kısım-ı Siyasi Müdür-i sâbıkı Samuel Efendi ile beraber Haydarpaşa’da akşam üzeri vapurdan çıkarken Yakup Cemil’in “Hakkı ufak bir tabancan var ise bana muvakkaten ver, sonra veririm,” demesi üzerine Samuel Efendi’nin yanında vermiştim. Bu tabancanın bana ait olduğunu mukaddema Polis Müdürü ve hâlen Şehremini olan Bedri Beyefendi bildikleri gibi Kısım-ı Siyasi Müdür-i sâbıkı Samuel Efendi ve tabancayı kendisinden aldığım Nibkîh/Nibkiç(?) silah fabrika ve ticaret-hanesi memurlarından İzak Menas Efendi ve bende tabancayı müteaddid defalar görmüş olan Emniyet-i Umûmiye 1’inci Şube Müdürü Mehmet beyler bilir. Bu zevâtın ifadesine müracaat ve tabanca kendilerine irâe olunur ise tabancanın Yakup Cemil’e mi bana mı ait olduğu tahakkuk eder. Farz-ı muhal olarak tabanca Yakup Cemil Bey’e

ait olsa bile acaba Yakup Cemil bana tabancayı ne vakit verdi? Beni Meserret'e davet edip efkâr ve teşebbüsâtından haberdar etmeden evvel mi yoksa sonra mı? Tabancayı kendisinden ben mi istedim yoksa kendisi mi verdi? Heyet-i aliyyelerine arz ettiğim vecihle Yakup Cemil efkâr ve teşebbüsâtına dair bana hiçbir şey haber vermeden "Hakkı senden iki sene evvel muvakkaten aldığım tabancayı iade ediyorum," dedi ve ben de tabancamı aldım. Yani şahsa ait ve iade edilen bir tabanca şeklinde aldım. Yoksa Yakup Cemil Bey'in dediği gibi mumaileyhin efkârına vâkıf olduktan sonra değil. Bu cihet Yakup Cemil Bey'in beni teşebbüsten ne vakit haberdar ettiği ve tabancayı ne vakit verdiği zamanların tahkiki ile pek kolay anlaşılır.

Amma denilecek ki "Teşebbüsten haberdar olduktan sonra ne için silahı iade etmedin?" Cevabım: Tabanca Yakup Cemil Bey'in değildir. Sâniyen, Yakup Cemil bana tabancayı "Bu işi kabul ettin ya! Al sana şu tabancayı ve şu işi göreceksin," diye vermedi ki mülkiyeti bana ait olan bir tabancayı Yakup Cemil'e iade edeyim. Hatta Yakup Cemil Bey ile muvâcehemizde tabanca meselesine dair kendisine îrad edilen bir sual-i mahsûsa karşı mumaileyh teşebbüsâtına müteallik bana bir vazife teklif etmediğini lehülhamd sarâhaten itiraf eylemiştir.

Yine tekrar ediyorum. Yakup Cemil Bey'in "Hakkı en iyi arkadaş[lar]ımızdan, kendisine bir de tabanca verdim," sözü mukârin-i hakikat olaydı bana bu derece itimadı olmasına rağmen bana da bu cidal-i azimde bir iş vermesi lazım gelmez mi idi? Yine mumaileyhin "Bu kadar beraber yedik içtik," sözü mukârin-i hakikat ise acaba Yakup Cemil Bey beni 28 Ramazan'da dört buçuktan altıya ve 29 Ramazan'da ondan on ikiye kadar olan zamandan sonra nerede gördü ve nerede yedi içti? Eğer görmüş ve yemiş içmiş ise tabii ki mahalli ne suretle yenilip içildiği hakkında malûmatı olmak lazım gelmez mi? Lütfen buraları tahkik olunsun ki benim bu meselede Yakup Cemil ile müşâreket-i şahsiyem değil hiç olmaz ise müşâreket-i hissiyem veya kendi tabirleri vechile hararetli taraftarlığım meydana çıksın. Ben ramazanın yirmi dokuzuncu günü on ikiden sonraya daha Yakup'u görmediğimi ve eyyam-ı mezkûreden sonra ne suretle iştigal ettiğimi delâil-i resmiye ile ispat edebilirim. Yine Yakup Cemil Bey'in dediği gibi teşebbüsünü kabul ve buna hâr ve samimî bir taraftarlık değil ufacak bir temâyül göstereydim adem-i

muvâfakati veya Hükûmetçe haber alınması kanunen pek ağır cezaları îcab ettirecek olan bu meselede gayet ketum davranmaklığım îcab etmez miydi? Meseleyi gidip iki üç gün sonra İsmail Canbolat Bey'e ve sonra bir iki aydır muârefem olan Şehremaneti Vezne Müdürü Osman Salahaddin Bey'e ve daha sonra yine Hükûmetçe mesele haber alınmadan evvel Emniyet-i Umûmiye 1'inci Şube Müdürü Mehmet Bey'e -ki mümâleyhin vazife-i resmiyesi bu işlere mütealliktir- ve Polis Müdür-i Umûmîsi ile hâl-i temasta olduğunu bildiğim Kısım-ı Siyasi Müdür-i Sâbıkı Samuel Efendi'ye ve sonra Hüsrev Sami Bey'e, Nail Bey'e söyler miydim? Böyle azim [bir meselede] alakadar olanlar bu kadarcık da ketum olmazlar ise acaba bu işlerin hüsn-i suretle hitâma ermeyeceğini takdir edemez mi idim? Ve bu hareket kendi elimle kendi kuyumu kazmak değil midir? Ve yine teşebbüs-i vâkî'i kabul etmiş olaydım ramazanın yirmi dokuzuncu günü Sapançalı Hakkı telefonla Emirgân'dan Yakup Cemil'i aradığı vakit telefona giderek Sapançalı'ya "Yakup'u ben teskin edemiyorum. Sen onun daha eski arkadaşısın. Mutlaka gel ve bu işi bastır," ve sonra Hakkı Meserret'e gelince kendisini Yenişehirli Haydar'la beraber Meserret Oteli kâtibinin odasına davet ederek tekrar tekrar "Ben kendisini vazgeçiremedim. Siz ısrar ediniz ve hiçbirimizin kendisiyle müşterek olmadığını söyleyiniz," der mi idim? Ve yine ertesi günü Sapançalı'nın alessabah bayram olmasına rağmen bütün aile ziyaretlerini bertaraf Sapançalı'nın Emirgân'daki yalısına giderek Yüzbaşı Şükrü Bey'in huzuruyla Yakup Cemil'i fikrinden vazgeçirmek için ne îcab eder ise yapmasını musırrâne Sapançalı'ya söyler mi idim? Hatta taraftar olaydım ramazanın yirmi dokuzuncu günü gerek vapur iskelesinde ve gerekse Seyr-i Sefâin İdarehânesinde saatlerce Hakkı Bey'i görerek meselenin bertaraf edilmesi için mumaileyhi arar mı idim? Hakkı Bey'i bir saat Boğaziçi vapuru iskelesinde bekledim. Yenişehirli Haydar da orada idi. Hakkı'nın Yakup'u bu fikrinden vazgeçireceğine kanaatim olduğu için Hakkı'yı vapurda beklemesini Haydar'a söyledim. İdarehânesinde isti'cal ile bekledi. O sırada orada bulunan biraderi Bâki, Yüzbaşı Maçkalı Ahmet, İtfaiye binbaşılığından mütekâit Yusuf beyler biliyorlar. Kendileri davet ve muvâcehe edildiğimiz takdirde bu cihetler meydana çıkar.

Yakup Cemil Bey tarafından verilen otuz lira meselesine gelince -ki şüphe hâsıl eden esbâbdan biridir- Yakup Cemil, Sapançalı

Hakkı ve Haydar'la müzâkereden sonra Sapançalı Hakkı'nın orada bulunduğu sırada beni aşağıdan yani Meserret'in kahvehânesinden çağırttı. "Mesele kaldı -veya- vazgeçtik." -tabiri aynen hatırlayamıyorum- dedi ve otuz lira vererek on lirasını Nevzat'a, on lirasını Hasan Hoca'ya ve on lirasını da kendi arkadaşlarına vermemi söyledi ve ben de meselenin bertaraf olmasından mütevellid neş'e ile derhâl parayı aldım, Nevzat'ı buldum. Sekizinci dairenin beş numaralı odasında iken hem kendisine ve hem de Hasan Hoca'ya [s. 3] verilmesini söylediği yirmi lirayı Nevzat'a ve mütebâki on liranın üç lirasını kendi emriyle hiç tanımadığım Fehmi Efendi ismi[nde] birine ve bir veya iki lirasını da Divan-ı Harb-i Örfi yaveri olup o sırada Yakup Cemil Bey'in yanında bulunan Murat Efendi'ye verdim. Esasen benim bu işe davet edilmiş arkadaşım yok idi ki kendisine para vereyim. Yalnız tramvay kumpanyasında müstahdem Tayyip namında birini oraya çağırttım. Sebebini arz edeyim. Yakup Cemil ifade-i ibtidâiyemde tasrih ettiğim vecihle bana ilk evvel Teşkilat-ı Mahsûsadan bahsetmişti. Bu Tayyip de benim Rumeli Teşkilat-ı Mahsûsasına memur bulunduğum sıralarda Doyran kazasındaki teşkilatta pek çok hizmeti sebk etmiş ve çok zaman bana Balkanlarda en iyi arkadaşlık etmiş olduğu için teşkilat münasebetiyle kendisini çağırttım. Fakat Yakup Cemil beni teşebbüsten haberdar edince kendisine ben haber gönderinceye kadar işine devam etmesini söyledim ve yolladım. Ve davetimi de kendisine açıkça söyledim. Yani çeteler işi için kendisini çağırdığımı söyledim. Ve kendisine cebimden üç lira para verdim. Bu zat zengin bir aileye mensuptur ve bana çetelerdeki sadakati yüzünden bütün servetini zâyî ettiği için kendisine her vakit para verir. Zannediyorum ki mevkûftur. Bi'l-muvâcehe kendisini ne için davet ettiğimi halledebiliriz. Şimdi verilen parayı tevzi'e tavassutu kabul şerâit-i hâzıra dâhilinde bir cürüm teşkil ediyor ise Sapançalı Hakkı'nın parayı vermesi tabii ki evvela bi't-tarik cürm olduğu gibi her ne için olur ise olsun Hasan Hoca'nın ve Nevzat Bey'in parayı almaları da bir cürüm teşkil etmez mi? Paranın Sapançalı tarafından verildiğini Sapançalı ile olan muvâcehemizde anladım.

Ümit ederim ki ma'ruzât-ı sâlîfe Yakup Cemil Bey'in hakkımdaki mukârin-i hakikat olmayan ifâdâtını bâliğan-mâ-belağ red ve cerh ve bendelerinin işbu meseledeki vaziyet-i kanuniyesini göstermeye kâfidir. Hatta Yakup Cemil Bey meseleden zannıma kalır ise Hükû-

meti ilk evvel haberdar ettiğimi bil-muvâcehe anlayınca bu sözleri söyledi. Yakup Cemil Bey'in tabancayı bendenize ne gibi bir his tah-tında iade ettiği vârid-i hâtırdır. Hisse kalır ise beni daha kolayca kendisine yaklaştırmak için ilk evvel bunu bir lütuf şeklinde yaptı. Harb-i Umûmî bidâyetinden beri Yakup Cemil ile bu meseleye ge-linceye kadar hemen de hiç görüşmediğiniz için bittabi tabancamı iade edemezdi.

Yakup Cemil Bey'in parayı Nevzat ve Hasan Hoca'ya ne için ver-diğini tariften âcizim. Yalnız kendisine para verdiğim Fehmi kendi hânesinde oturmuş.

Temâdi-i mevkûfiyetim mensup olduğum Şehremanetce hak-kımda idari bir karar ittihâzı suretiyle memuriyetten mahrumiyeti yani maddeten mutazarrır olmağımı ve öteden beri takip eyledi-ğim meslek-i siyasi hakkında rüfekâmda ve mazhar-ı teveccühleri olduğum rical-i Hükûmetin velev ki muvakkat bir zaman için olsun i'timâdlarının münselib olmasını intaç edeceğinden ve lüzum ve arzu buyurulduğu takdirde rical-i hâzıra-i Hükûmeti de kefil irâe edebilecektir. Mevzubahis eylediğim nukât hakkında ahvâl-i Muhâ-kemât-ı Cezâiye Kanunu'nun madde-i mahsûsu ahkâmınca müd-deî-i umûmîlik makamının ve mahkeme riyâset-i aliyyesinin mütâ-laât-ı kanuniyeleri bi'l-istimâ' hakkımdaki tahkikatın gayr-i mevkûf suretle icrasına karar i'tâsını istirham eyler ve hakk-ı müdâfaama müteallik bilcümle hukuk-ı âcizânemi muhâfaza ederim, efendim. 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916]

Tevkifhâne-i Örfide mevkûf
Şehremaneti Tahniye İdaresi Müdürü
Hakkı

Merkez Kumandanlığından Divan-ı Harb-i Örfi Riyâsetine yazılar

Dersaadet Merkez Kumandanlığı

İdare-i Örfiye Kalemî

Nu: 2442 (Mahremdir)

14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916]

Divan-ı Harb-i Örfi Riyâsetine

Yakup Cemil Bey'in teşebbüsât-ı ahîresinden malûmat alan Kasımpaşa'da Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Reisi Sâdık Efendi sivil inzibat memuru Rıza Efendi'ye ihbar-ı keyfiyet ettiği ve Rıza Efendi'nin dahi inzibat bölük kumandanı bulunduğu zaman Nevzat Bey'e malûmat verdiği ve Kasımpaşa'da Turan Eczahânesi sahibi Vâsıf Efendi mumaileyh Sâdık Efendi'ye Yakup Cemil Bey'i beklediklerini ve gelince umûr-ı câriyeyi hüsnühâle ircâ eyleyeceklerini beyan ettiği Sâdık Efendi'nin ifadesine atfen Rıza Efendi tarafından ihbar edilmekte bulunmuş ve Nevzat Bey'in mukaddema keyfiyetten suret-i mücevvez dairesinde haberdar olduğu hâlde malûmat vermemesi şâyân-ı nazar görülmüş olmakla cihât-ı mezkûre hakkında dahi ta'mik-i tahkikat edilmesi rica olunur, efendim.

Merkez Kumandanı

Cevat

Heyet-i Tahkikiyeye: 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916]

Dersaadet Merkez Kumandanlığı

İdare-i Örfiye Kalemî

Nu: 2474

16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916]

Divan-ı Harb-i Örfi Riyâsetine

–Mahremâne–

Üserâ karargahına memur Bahriyeli Mülâzım Mehmet ve Tercüman Şevki efendilere mezkûr karargâhta bulunan Hoca Tâhir Efendi Yakup Cemil Bey[in] çete kayıt ettiğinden bahisle kendilerinin dahi kayıt edilmelerinin ve bu suretle istifade ederek terfi eyleyeceklerini

bi'l-beyan mumaileyhimayı bu suretle teşvik ve tergîb eylediği istihbar kılınmış olmakla sâlif'ül-ism Hoca Tâhir Efendi mesele-i hadise malûmattar görülerek isticvâb edildiği takdirde bu cihetlerinin dahi istifsarı rica olunur. Efendim.

Merkez Kumandanı
Cevat

Dersaadet Merkez Kumandanlığı
İdare-i Örfiye Kalemî
Nu: 2475

16 Ağustos 1332 [29 Ağustos 1916]
Divan-ı Harb-i Örfî Riyâsetine

İnzibat Bölüğü Kumandan-ı sâbıkı Yüzbaşı Nevzat Efendi'nin eşyası meyanında inde't-taharri bir sepet sandık derûnunda dört muhtelif tüfek ve bir de Machine İnferral zuhur eylediği bildirilmiş ve görülüp iade olunmak üzere mezkûr makine mevcûden irsal kılınmış olmakla mumaileyhin mezkûr aleti nereden ve ne suretle aldığı ve neden dolayı nezdinde muhâfaza eylemekte olduğunun da tahkiki ve makinenin derkâr olan ehemmiyetine binaen şahsî olarak muhâfazası gayr-i mümkün ahvâlden görülmesine nazaran şimdiye kadar ait olduğu makama iade ve teslim edilmemesi esbâbının dahi ayrıca ta'mik ve istifsarı rica olunur efendim.

Merkez Kumandanı
Cevat

Dikkat: Makine beraberdir.

Harbiye Nezâretinden Divan-ı Harb-i Örfi Riyasetine yazı

Harbiye Nezâreti
Mu'âmelât-ı Zatiye Müdüriyeti
Nu: 2/3279

14 Ağustos 1332 [27 Ağustos 1916]
Divan-ı Harb-i Örfi Riyâsetine (Muhtıra)

13 Ağustos 1332 [26 Ağustos 1916] tarihli ve 262 numaralı muhtıraya cevaptır. Binbaşı Yakup Cemil Bey'in evvelce Teşkilat-ı Mahsûsaya memuren Lazistan ve Van havâlisinde müstahdem iken Dersaadet'e avdetle Nâzır Paşa Hazretlerinden fırka kumandanlığını talep eylemiş ise de "Olamaz," cevabı verildiği ve kendisinin mezun bulunduğu ve İran tarafında teşekkül edecek fırka kumandanlıklarından birine tayin edilmek üzere mahall-i mezkûra müteheyyi-i hareket bulunduğu taraf-ı sâmi-i Nezâret-penâhîden beyan buyurulmuştur. 3 Ağustos 1332 [16 Ağustos 1916] tarihinden itibaren bu vazifeye ait takrirleri Mu'âmelât-ı Zatiyeye gelmeye başlamış olmakla tevdi kılındı. (İmza)

Fezleke

İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi

Nu: 410

Câlib-i dikkat bir vaziyetle dün Taharri Dairesine gelerek Satvet Lüt-fi Bey'in nerede mevkûf bulunduğunu daireci efendilerden tahkik ve mumaileyhi görmek istemesinden hâsıl edilen şüphe üzerine hakkında bu noktadan ta'mik-i tahkikata ibtidârla isticvâb edilen Hadice Bâise Hanım, Satvet Lüt-fi Bey'i geçen sene şubatta banyo yapmak üzere Bursa'ya giderek, burada Bağdat Oteline nâzil olup ikâmet ettiği esnada otelcinin Avni Efendi isminde bir İstanbul-lunun kendisini tanıdığını ve görüşmek arzusunu ihsas eylediğini söylemesi üzerine mumaileyhi odasına kabul ettiğinde kendisinin Aka Gündüz olduğunu, İstanbul'da Tokatlıyan'ın camlarının şikeşti meselesinden burada menfiyyen bulunduğunu ifade etmesine karşı kendisi de mukaddema menfiyyen Sinop'a gidip şimdi kurtulduğunu ve müteselli-âميز sözler söyleyerek yanından ayrıldığını ve bir gün arabaya râkiben banyo yapmak üzere Çekirge'ye gideceği esnada mezkûr Otelde mukim olan nereli olduğunu, ismini bilmediği ve şahsen görse tanıyabileceği kereste tüccarlarından otuz-otuz beş yaşlarında kara bıyıklı, esmer çehreli, uzun boylu birisi bu suretle banyo yapmak birçok masârif ihtiyarına mütevakıf olduğunu, Servinaz Otelinde kaldığı takdirde banyonun daha ehven fiyatla yapılacağını bi'l-beyan kendisini ikaz ettiğinden mezkûr Otele nakil eylediğinde Otelin müste'ciri olmak dolayısıyla Satvet Lüt-fi Bey'le görüşerek kendisi burada menfiyyen bulunup burnunda kemik hastalığı olduğundan İstanbul'da tedavi ettirmek ve mezuniyet verilmek üzere Vali Bey'e istid'âda bulunduğunu söylemesiyle mezbûre de mumaileyh kendisini Aka Gündüz'e takdim ettiği vecihle takdim eylediğinden hâline terahhum eyleyerek kendisine muâvenet ve teshîlâtta bulunmasından, bu suretle mumaileyh Satvet Lüt-fi Bey'i tanımakta olduğunu ve lede'l-istizâh mumaileyhin Otelinde ikâmet ettiği müddetçe Aka Gündüz ve Bursa'da Splendid Oteli olup şimdi hastahâne ittihaz edilen hastahânenin tabibleriyle nîsâ hastahânesinin ser-tabibi bulunup ismini bilmediği bir efendi Bursa'da sahib-i fabrika, zengin, Ermeni Katoliklerinden Köleyan nam

şahıslar mezkûr Otele gece gündüz devamla kumar lu'biyâtı icra ve işret isti'mâl ettiklerini ve kendisi de çok defalar yanlarında bulunmuş ise de aralarında kumara mütedair mübâhaseden başka bir şey cereyan eylediğini işitmediğini ancak Satvet Lütî Bey Bursa'dan buraya aldırılarak birkaç gün serbest bırakıldıktan sonra şimdi taht-ı tevkife alındığını Mahmut Şevket Paşa hadisesinden dolayı mukaddema birlikte Sinop'a teb'id edildiğimizden kendini tanımakta olduğu Bağdatlı Şevket Bey'e evvelki gün Eminönü'nde tesadüfünde mumaileyhten haber alması üzerine Satvet Lütî Bey'in Bursa'da Otelinde kaldığı müddetçe kendisine karşı gösterdiği muâvenet ve teshîlâta bir mukabele olmak ve bir şeye ihtiyacı olup olmadığını anlamak üzere kendisiyle gidip görüşeceğini Şevket Bey'e söylediğinde "Onun meselesi büyüktür. Sakın sakın," diyerek kendisini men' etmek istemiş ise de "Onun meselesinden bana ne!" diyerek ve yanından ayrılarak Satvet Lütî Bey'i görmek üzere Taharri Dairesine geldiğinde tevkif olunduğunu ifade ve beyan etmiştir. Bunun üzerine Makriköy'ünde Kartaltepe'de Mektupçu Sokağı'nda mutasarrıfen ve mücerreden sakın 46 yaşında Bağdatlı Şevket Efendi bin Cemal Efendi, bi'l-celb istizâh-ı madde olundukta Satvet Lütî Bey'i dört dört buçuk ay evvelisine kadar nezdinde yazıhânesinde kitâbet vazifesini ifa edip elyevm Kadıköy'ünde Kışlık Tiyatro civarında sakın ve Sinekli'de bir tüccar namına hatap ahz ve itâsıyla mütevaggıl Sâlih Bey vasıtasıyla tanımış ise de kendisiyle bir gûnâ hukuk ve münasebeti olmadığı gibi mevkûfiyetini de geçen gün trende bulunan Makriköy Sulh Hâkimi Sadreddin Bey'in biraderi Fahri Bey'den işittiğini ve bundan tahminen üç gün akdem mezbûre Hadice Bâise Hanım'a Eminönü'nde tesadüfünde pederi vefat edip mirasa karışıldığından Bursa'ya gideceğini söylemesi ve mezbûrenin Bursa'dan avdetinde Satvet Lütî Bey'den Sâlih Bey'e selam getirerek bu suretle Satvet Lütî Bey'i tanıdığı ve aralarında münasebet malûm olması üzerine mezbûre Hadice Bâise Hanım'a hitaben Satvet Lütî Bey'in burada mevkûf olduğunu işittiğini söylemiş ve mezbûre de "Ben kendisini gidip göreceğim," diyerek yanından ayrılmış ise de Satvet Lütî Bey'in Bursa'dan buraya aldırılarak birkaç gün serbest kaldıktan sonra mühim bir meseleden dolayı mevkûf kaldığını söylemediğini ve meselenin derece-i ehemmiyetinden katiyyen malûmatı olmadığını ve bu bâbda Hadice Bâise Hanım'ın mübalağa ey-

lediğini serd ve ityan eylemiştir. Binaenaleyh Hadice Bâise Hanım Bursa'da kaplıcalar bahanesiyle gerek Aka Gündüz'le gerek Satvet Lütfi Bey'le temas peyda ederek Satvet Lütfi Bey'in müste'cir bulunduğ u Servinaz Otelinde haftalarca ikâmetle mumaileyh tarafından her cihetçe mazhar-ı muâvenet ve sahâbet olduğunu muterif bulunması ve Satvet Lütfi Bey'in akîb-i tevkifinde kendisinin suret-i tevkifi ve nerede mevkûf bulunduğ unu câlib-i ş üphe bir vaziyetle bizzat tahkik ve takip etmesi ve Bursa'ya bir defa gittiğ ini söyledig i hâlde mezbûrenin Bursa'ya müteaddid defalar gittiğ inin de Ş evket Efendi tarafından ifade edilmesi gibi delâil ve emâreye nazaran mezbûrenin de Satvet Lütfi ve hempası meselesinde medhal ve müşâreketi olduğ u ihtimal ve kanaati hâsıl edilmiş olduğ u gibi mâzisinin bu gibi siyasi meselelerle mülevves bulunması da bu ciheti takviye eylemiş olmasından ve Ş evket Efendi'nin de aynı mâziye mâlik bulunarak gerek mezbûre Hadice Baise Hanım ile ve gerek Satvet Lütfi Bey'le münasebeti itirâfla aralarındaki mübâhasâtın Satvet Lütfi'nin harekât-ı ahîresine müşâreketlerini ihsas eylemiş olduğ undan muktezası ifâ buyurulmak üzere işbu evrak-ı tahkikiye kendileriyle birlikte Kısım-ı Adli Müdüriyet-i aliyyesine takdim olunur, efendim. 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

Bursa Valisinden Divan-ı Harb-i Örfi Riyasetine yazılar

Bâbîâli

Dâhiliye Nezâreti

Şifre Kalemi

Mahreci: Bursa

Der-Aliyye Divan-ı Harb-i Örfi Riyâsetine

Cevap: 15/16 Ağustos 1332 [28/29 Ağustos 1916].

Yakup Cemil ve Hüsrev Sami beyler bir iki kişi hakkında şahâdet ve iltimasta bulundular. Hangisinin neye dair olan ifadesi hakkında malûmat ve izahat talep olunduğu kestirilemediği ve telgrafnâmede de buna dair bir işaret olmadığı cihetle arz-ı malûmat olunabilmek üzere talep olunan izahat neye dair olduğuna dair bir nebze malûmat i'tâsı mercûdur.

17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916]

Bursa Valisi

Hakkı

Bâbîâli

Dâhiliye Nezâreti

Şifre Kalemi

Mahreci: Bursa

Tarih-i keşîdesi: 19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916]

Divan-ı Harb-i Örfi Heyet-i Tahkikiye Riyâsetine

Cevap: 19 Ağustos 1332 tarih ve 362 numara

Yakup Cemil Bey buraya geldiği sırada bir gün Doktor Midhat Bey'le nezdime geldi. O gün Kutü'l-Amâre'ye dair kendisinin bir konferans vereceğini bildirdi. Mumaileyh o gün Van'da ve mevâki-i sâiredeki harekâtından bahsetti. O sırada burada bulunan Hüsrev Sami Bey yalnız olarak bir iki defa Bursa tramvay ve tenvirat-ı elektrikiye imtiyazı için geldi ve bir Macar kumpanyasının vekâletnâmesini gösterdi. Bir gün de Yakup Cemil Bey'le Hüsrev Sami Bey birlikte nezdime geldiler ve o gün bir gece evvel Ertuğrul livasından mahfuzen merkez vilayete gönderilen Yenişehirli Mustafa isminde birisinin

salıverilip iadesi için rica ve ziyadece ısrarda ve Bursa'da ikâmete memur Aka Gündüz hakkında da hüsn-i şahâdette bulundular ve kendisinin mağduriyetinden iftiraya uğradığından yakında Dersa-adet'e avdet etmesi me'mûl olduğundan bahsettiler. Levâzımat-ı Umûmiye reisinin yardım eylediği Habib Bolu, Hakkı Sapanca ve emsali gibi zevâtın pek az bir zaman zarfında pek çok paralar kazandıklarından ve Dâhiliye Nâzırı Talât Bey'in sadrazam olacağından, Paşa ile aralarının iyi olmadığından, Harb-i Umûmî ahvâlinden bahsettiler. Nezdimde kaldıkları esnada söylediklerin[den] hatırlayabildiğim şeyler bunlardır, efendim.

19 Ağustos 1332 [1 Eylül 1916]

Vali
Hakkı

Divan-ı Harb-i Örfi

Huzur-ı Âlî-i Cenâb-ı Kumandanîye

Nevzat Bey'in isticvâbı esnasında mumailayh tarafından memlekette Harbiye Nâzırı aleyhinde bir cemiyet teşkil edildiğinden ve bir vukuat zuhûru karibü'l-vukû' olduğundan bahisle zât-ı âlî-i kumandanîlerini haberdar ettiği ve taraf-ı kumandanîlerinden dahi kendisinin işbu cemiyete dâhil olması hakkında tavsiye olunduğu beyan edilmekte bulunduğundan efendi-i mumailayh tarafından da ne zaman, nerede ve ne vecihle ve bu mesele hakkında kaç defa müracaat ve i'tâ-yı malûmat edildiğinin ve bu husustaki ihtisâsât-ı kumandanîlerinin emr ve iş'ârı mercûdur. Efendim.

Yazıldı.

18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

İstanbul Polis Müdüriyetinden Divan-ı Harb-i Örfi Riyâsetine yazı

İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi

Tahrirat Kalemi

Umûmî: 4957

Husûsî: 1048

Divan-ı Harb-i Örfi Riyâset-i Vâlâsına

Mahremdir.

Yakup Cemil Bey meselesinden dolayı maznun olup da taht-ı tevkife alınarak Divan-ı Harb-i Örfiye sevk edilmiş olanlardan maznûniyeti teyyüd etmeyenlerin doğrudan doğruya tahliyeleri icra edilmeye-
rek mesâil-i sâireden dolayı alakalarının tetkik ve tahkiki için mah-
fuzen Müdüriyet-i Umûmiyeye gönderilmeleri mütemennâdır efen-
dim. 18 Ağustos 1332 [31 Ağustos 1916].

Polis Müdürü

Heyet-i Tahkikiye riyâsetine 20 Ağustos 1332 [2 Eylül 1916].

**Kızıltoprak Polis Merkezinden Divan-ı Harb-i Örfi
Riyasetine yazı**

Kızıltoprak Polis Merkezi Memurluğu

Adet: 2766

**Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfi Heyet-i Tahkikiye Riyâset-i
Aliyyesine**

10 Ağustos 1332 [23 Ağustos 1916] tarih ve 2538 numaralı müzekkere ile i'zam kılınan Binbaşı Yakup Cemil Bey'in neferleri Çerkes Kâmil tarafından Suadiye mevki'ine teslim kılınan maa-köstek zenneye mahsûs bir altın saat ile nefer Ahmet Hamdi'ye ait harp madalyası memur vedâatiyle irsal kılınmış olduğundan inbâsı muktezasına müsaade buyurulması arz olunur. 21 Ağustos 1332 [3 Eylül 1916].

Mühür

Bir saat maa-kordon ve Hamdi nâm nefere ait harp madalyasını teslim aldım. 23 Ağustos 1332 [5 Eylül 1916].

Yakup Cemil

Gönenli Bekir Sıdkı'nın Harbiye Nezâretine dilekçesi

Harbiye Nezâret-i Celîlesine

Ma'ruz-ı âcizleridir.

Polis Müdüriyetinden ve Divan-ı Harb-i Örfi Heyet-i Tahkikiyesinden sorulan suallere nazaran bir mesele-i siyasiyeden dolayı taht-ı tevkife alındığım anlaşılmıştır. Hükûmet böyle buhranlı zamanlarda birçok kimseleri haklı haksız tevkif eder ve bilâhare masumiyeti tahakkuk edenleri serbest bırakır ve bırakmaktadır. On üç gündür mevkûfum. Bu müddet zarfında muzır bir maksatta alakam olmuş olsaydı tezâhür eder idi. Benim hiçbir şeyden haber ve malûmatım yoktur. Ben fena bir kimse olsaydım şimdiye kadar yaşayamaz idim. Ben sağlam bir iman ile hükûmetime rabt-ı kalp etmiş ve hulus-i niyetle çalışır âciz bir ferdiyim. Benden fenalık me'mûl değildir. Bu hakikat meydanda iken şimdiye kadar sebk eden ve şimdiden sonra da edecek olan hizmetimin mükâfatını bekler iken mücâzât ile karşılığı hükûmetin şan ve şeref ve adaletiyle kâbil-i te'lif değildir. (Kesirü'l-ıyâlim). Başta aile gaillesi olup müşkülat ile geçiniyorum. Hiçbir günahım yoktur. Heyet-i muhteremenin tahkikatı neticesinde sâlifü'l-arz ma'ruzâtım vechile masumiyetime dair kanaat hâsıl oldu ise lütfen ve terhime-i keyfiyet Divan-ı Harb-i Örfi Riyâset-i Aliyyesinden sual buyurularak tahliye-i sebilime müsaade-i celîle Cenâb-ı Nezâret-penâhîlerinden bî-diriğ buyurulmasını arz ve istirham eylerim.

Ol bâbda emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir. 21 Ağustos 1332 [3 Eylül 1916].

Teşkilat-ı Mahsûsa Mülga Milo Alay Kumandan-ı sâbıkı
Divan-ı Harb-i Örfi Tevkifhânesinde mevkûf
Gönenli Bekir Sıdkı Efendi bin Hasan Efendi

Seyyid Mehmet ve Kemal'in Dâhiliye Nezâretine dilekçeleri

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Ma'ruz-ı çâkerânemizdir.

Elyevm vâdi-i fîrarda bulunan Sadr-ı esbak Talât ve Harbiye Nâzır-ı esbakı Enver ve Maarif Nâzır-ı esbakı Doktor Nazım ve Cerrahpaşa'da sakin Filibeli Hilmi ve Doktor Bahaeddin Şakir ile İttihâd ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umûmîsi âzâsından İaşe Nâzır-ı sâbıkı Kemal ve Arnavutköy'ünde sâkin Midhat Şükrü ve Kanlıca'da sakin Doktor Rüsûhî ve veznedarı Nihat ve Murahhas Trabzonlu Rıza ve Kızıltoprak'ta sakin Âtîf ve Cerrahpaşa'da sakin Ziya Gökalp ve Murahhas Küçük Talât Beyler ve sâir şerik-i cürümleri tarafından biraderimiz Asâkir-i Şahane binbaşılardan merhum Yakup Cemil Bey'in Çanakkale muzafferiyet-i kahramanânesini müteakip dest-i ittifakı uzatmak isteyen İngilizlerle namuskârâne bir sulh akdiyle duçar olduğumuz Harb-i Umûmî felaketinden milleti halas eylemek maksad-ı sulhperverâne-siyle sâlifü'z-zikr zevâta müracaatla efkâr ve mütâlaâtını ayrıca beyan etmiş idi. Edilen içtimâ'-ı umûmîlerinde merhum mumaileyhi teşvik ve tergîb ve hatta bu sulh meselesi hakkında kendisine Harbiye Nezâretinde İnzibat Dairesinde bir daire ifraz ile muâvenet ve müzâherette bulunacaklarını va'd ile harekât-ı sulhperverâne-i mezkûreyi suret-i zâhirede himaye ve tergîb ettikleri hâlde mumaileyhin bilâhare iktisab edeceği şân ve rifât-ı ahrarâneyi istirkâb eylediklerinden bi'l-iğfal hafıyyen tevkif ve gayr-i kanunî surette idam eyledikleri ol bâbda evrak ve dosyasının ve Divan-ı Harp mazbatalarının mütâlaasından rehini-i mertebe-i sübut olacağından Divan-ı Harb-i Örfi'yi karar-ı idamı vermeye icbar eden eşâmîsi muharrer merkûmînin hemen bi't-tevkif muhâkemelerinin icrasıyla tecziyelerini ve bu esnada şiddetli tarassut ve takip edilmekliğimizden dolayı bi'l-havf ticarethânemizin iki senedir kapalı kalmasından mütevellid yüz yirmi bin lira zarar ve ziyânımızın da merkûmlardan tahsilini talep ve dava eylerim.

Ol bâbda emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir. 30 Kânunusâni 1335 [30 Ocak 1919]

Erenköy'ünde Kozyatağı'nda Üsküdar Caddesi'nde köşkünde mukim tüccardan Seyyid Mehmet

Hasır İskeleyi'nde 1 numaralı dükkânda mukim Kemal

**Harbiye Nezâretinden Divan-ı Harb-i
Örfi Müddeî-i Umûmiliğine yazı**

Harbiye Nezâreti

Umûr-ı Mehâkim Müdüriyeti

Adet: 1025

15/3/1335 [15 Mart 1919]

Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfi Müddeî-i Umûmiliğine

Mahremdir.

15 Mart 1335 [15 Mart 1919] tarih ve 7 numaralı tezkireleri cevabıdır.

Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla idam edilen Yakup Cemil Bey'e ait evrak-ı hükmiye listesi mücibinde 115 kıt'a teferruatıyla birlikte leffen tesyâr kılınmış ve casusluk maddesinden dolayı kezâlik idam olunan Posta ve Telgraf memurlarından üç zâta ait evrakın doğruca memuriyet-i vâlâlarına irsali lüzumu dahi İstanbul Muhafızlığına yazılmıştır. Efendim.

Harbiye Nâzırı namına

**Dâhiliye Nezâretinden Divan-ı Harb-i Örfi
Müddeî-i Umûmiliğine yazı**

Bâbîâli

Dâhiliye Nezâreti

İdare-i Umûmiye Dâhiliye Müdüriyeti

Umûmî: 17421

Husûsî: 106

**İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisi Müddeî-i Umumiliği
Memuriyet-i Aliyyesine**

Saadetli Efendim Hazretleri,

Binbaşı Yakup Cemil Bey'in keyfiyet-i idamı tafsilatından ve tarasut ve takip altında bulundurulmalarından dolayı ticarethaneleri iki sene kapalı kaldığından bahisle muharrerü'l-esâmî müsebbiblerinin bi'l-muhâkeme cezalandırılmaları ve vukû'a gelen yüz yirmi bin liralık zarar ve ziyanlarının da tazmin ettirilmesi talep ve istid'âsını hâvi tüccardan Seyyid Mehmet ve Kemal imzalarıyla verilen arzuhâlin leffiyile icrâ-yı îcabı zımında ve keyfiyetin Divan-ı Harb-i Örfiye tevdi'ine dair sebk eden iş'âra cevaben Harbiye Nezâret-i Celîlesinden alınan tezkirede işbu arzuhal ile vukû' bulan talep ve dava Askerî Ceza Kanunnâme-i Hümayununun 7'nci maddesinde Divan-ı Harbin hukuk-ı şahsiye müdâfaası rü'yetine memuriyeti olmayıp bunun rü'yeti mehâkim-i şer'îye ve nizâmiyeye aittir," suretinde mevcut olan sarahate nazaran cihet-i askeriyece takip edilecek mevaddan olmadığı ve esas-ı dava müddeî-i aleyhimin sıfat-ı askeriyelerinden münbais bulunduğu cihetle dava-yı mezkûrenin mehâkim-i aidesince takibi muktezi bulunduğu bildirilmiş ve Nezâret-i müşarünileyhadan iade olunan sâlifü'z-zikr arzuhâl leffen irsal kılınmış olmakla ol bâbda irade efendim, hazretlerindir. 17 Mart 1335 [17 Mart 1919]

Dâhiliye Nâzırı namına
Müsteşar

**Divan-ı Harb-i Örfi Müddeî-i Umûmiliğinden
Heyet-i Tahkikiye yazı**

**Divan-ı Harb-i Örfi
Müddeî-i Umûmiliği
Nu: 322**

3'üncü Heyet-i Tahkikiye Cânib-i Behiyyesine

Yakup Cemil Bey davasına müteallik olup İstanbul Muhafızlığından celbedilmiş olan dosyanın Sapançalı Hakkı Bey'e ait ve heyet-i vâlâ-larınca derdest bulunan tahkikatla münasebetdâr görüldüğünden leffen tevdi ve irsal kılındığı beyanıyla müzekkere terkim kılındı.

8 Temmuz 1335 [8 Temmuz 1919]

Divan-ı Harb-i Örfi
Müddeî-i Umûmiliği

[Kaynak: MSB. ATA., ATASE., BDH., 2331, 100/34]

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

1. Politisches Archiv des Auswärtiges Amts (PA-AA) (Almanya Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi)

PA-AA, R 13800, Türkiye No: 159-No: 2, Bd. 15-16, Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliğinde görevli olan Dr. Weber'in Alman Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu rapor, Tarabya, 26 Ağustos 1916.

PA-AA, R 13800, Türkiye No: 159-No: 2, Bd. 15-16, *Osmanischer Lloyd* Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Max Übelhör'ün Elçilik Müşaviri'ne sunduğu rapor, Konstantinopel-Pera, 28 Ağustos 1916.

PA-AA, R 13800, Türkiye No: 159-No: 2, Bd. 15-16, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Metternich tarafından Almanya Şansölyesi von Bethmann Hollweg'e gönderilen rapor, Tarabya 7 Eylül 1916.

PA-AA, R 13800, Türkiye No: 159-No: 2, Bd. 15-16, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Metternich tarafından Almanya Şansölyesi von Bethmann Hollweg'e gönderilen yazı, Tarabya 15 Eylül 1916.

2. Millî Savunma Bakanlığı, Kara Harp Okulu Tarih Arşivi (MSB. KHO. TA.)

Künye Defteri, Nu: 27, s. 168.

Numara Defteri, Nu: 22, s. 43.

3. Millî Savunma Bakanlığı, Arşiv ve Askerî Tarih Başkanlığı (MSB., AATB.)

Lodumlu Arşivi'ndeki Emeklilik İşlem Dosyası, Sayı: 92375898-595.04-1471904, Tarih: 3 Ağustos 2022.

4. İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kitaplığı (İBB., Atatürk Kitaplığı)

Kuşçubaşı Eşref imzalı Yakup Cemil Bey Hadisesi başlıklı çalışma Bel_Mtf_047698.

Teşkilat-ı Mahsusa Ne İdi. Kuşçubaşı Eşref Sencer tarafından 1950'lerde yazılmış defter, Bel_Mtf_048021.

5. Marmara Üniversitesi Taha Toros Arşivi (MÜ., TTA.)

Satvet Lütfi Tozan tarafından gönderilen mektubun müsveddesi, 001570944009, s. 1-7.

6. Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)

Kutu Nu: 227, Belge Nu: 33, 28 Kânunusani 1327 [10 Şubat 1912].

7. İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM.)

Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı (İSAM., HHP.): 25/1666.

8. TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

8. 1. Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi (MSB. ATA-SE.,)

Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu (BDH.): 2317, 52/37; 2318, 53/87A; 2331, 100/34.

8.2. Osmanlı Arşivi Evrakı (BOA.)

Bâbîâlî Evrak Odası Evrakı (BEO.), 4429/332134; 4429/332147; 4553/341424; 4633/347426.

Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti Belgeleri (DH. EUM. KLH.), 3/2A; 5/18.

Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Birinci Şube Belgeleri (DH. EUM. 1. ŞB.), 11/34.

Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalemi Belgeleri (DH. EUM. EMN.), 27/25.

Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti İkinci Şube Belgeleri (DH. EUM. 2. ŞB.), 3/11.

Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi Belgeleri (DH. MKT.), 2810/45.

Dâhiliye Nezâreti Siyasî Kısım Belgeleri (DH. SYS.), 57/45, 119/1-5,

Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi Belgeleri (DH. ŞFR.), 49/23; 53/148; 53/180; 55A/95, 58/58; 58/117; 67/107; 67/108; 67/126; 67/257; 67/262; 71/166; 71/204; 71/225; 71/231; 73/75; 74/313; 74/314; 76/212; 79/160; 79A/42; 80/3; 80/24; 450/131; 453/90; 457/75; 457/93; 457/101; 461/34; 461/60; 488/120, 498/42; 500/73; 531/14.

Dâhiliye Nezâreti, İdare-i Umumiye (DH. İ. UM.), 19-4/1-74.

Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım Belgeleri (HR. SYS.), 43/50.

Hariciye Nezâreti, Sofya Sefareti (HR. SFR. (04), 460/67.

İradeler-Askerî (İ. AS.), 87/32.

İradeler-Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ. DUIT.), 172/79; 190/71.

İradeler-Harbiye (İ. HB.), 132/45.

İrade-Taltifat, (İ. TAL.), 498/67.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.), 244/95.

Satın Alınan Evrak, Hacı Adil Bey Evrakı (HSDHADB.), 2/55.
Şûrâ-yı Devlet Evrakı (ŞD.), 50/12.

Gazete ve Mecmualar

Akşam, 21 Nisan 1934, Sene: 16, Nu: 5577, s. 4; 27 Nisan 1934, Sene: 16, Nu: 5583, s. 4; 12 Mayıs 1934, Sene: 16, Nu: 5598, s. 4; 10 Haziran 1934, Sene: 16, Nu: 5627, s. 4; 29 Haziran 1934, Sene: 16, Nu: 5646, s. 4; 7 Temmuz 1934, Sene: 16, Nu: 5654, s. 4; 24 Temmuz 1934, Sene: 16, Nu: 5671, s. 4; 2 Ağustos 1934, Sene: 16, Nu: 5680, s. 4; 9 Ağustos 1934, Sene: 16, Nu: 5687, s. 4; 4 Eylül 1934, Sene 16, Nu: 5713, s. 4.

Alemdar, 30 Kânunuevvel 1328 [12 Ocak 1913], Nu: 152-261, s. 1; 8 Kânunusani 1335 [8 Ocak 1919], Nu: 25-1335, s. 1; 24 Kânunusani 1335 [24 Ocak 1919], Nu: 41-1351, s. 1; 23 Şubat 1335 [23 Şubat 1919], Nu: 95-1375, s. 1.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl: 59, S. 125, (Haziran 2010), Belge Nu: 1-2, s. 3-14.

Azm, 30 Haziran 1329 [13 Temmuz 1913], Nu: 59, s. 1.

Cumhuriyet, 3 Nisan 1926, Nu: 685, s. 1-2.

Dergâh, 5 Teşrinisani 1337 [5 Kasım 1921], Sene I, C. II, Nu: 14, s. 32.

Hukûk-ı Umûmiye, 21 Teşrinisani 1324 [4 Aralık 1908], Nu: 80, s. 4.

İdman, 14 Nisan 1330 [27 Nisan 1914], Nu: 28, s. 439.

İkdam, 31 Mayıs 1329 [13 Haziran 1913], Nu: 5859, s. 1; 30 Ağustos 1332 [12 Eylül 1916], Nu: 7035, s. 2; 17 Nisan 1335 [17 Nisan 1919], Nu: 7969, s. 1.

Kölnische Zeitung, 19 August 1911, (Mittags-Ausgabe), Nu: 918, s. 1; 13 Oktober 1911, (Morgen-Ausgabe), Nu: 1120, s. 1.

Renin, 29 Haziran 1327 [12 Temmuz 1911], Nu: 1028-13, s. 3.

Sabah, 29 Haziran 1327 [12 Temmuz 1911], Nu: 7834, s. 2; 11 Kânunusani 1328 [24 Ocak 1913], Nu: 8388, s. 1; 12 Kânunusani 1328 [25 Ocak 1913], Nu: 8389, s. 1; 30 Ağustos 1332 [12 Eylül 1916], Nu: 9636, s. 3.

Takvim-i Vekâyi, 30 Mayıs 1329 [12 Haziran 1913], Nu: 1490, s. 1; 4 Teşrinisani 1334 [4 Kasım 1918], Nu: 3385, s. 1.

Tanin, 26 Mart 1325 [8 Nisan 1909], Nu: 247, s. 2; 9 Şubat 1327 [22 Şubat 1912], Nu: 1248, s. 5; 11 Şubat 1327 [24 Şubat 1912], Nu: 1250, s. 5; 12 Şubat 1327 [25 Şubat 1912], Nu: 1251, s. 4; 13 Şubat

1327 [26 Şubat 1912], Nu: 1252, s. 1-2; 16 Şubat 1327 [29 Şubat 1912], Nu: 1255, s. 3; 17 Eylül 1327 [30 Eylül 1911], Nu: 1105, s. 3; 22 Şubat 1327 [6 Mart 1912], Nu: 1261, s. 5; 23 Şubat 1327 [7 Mart 1912], Nu: 1262, s. 4; 11 Mart 1328 [24 Mart 1912], Nu: 1279, s. 5; 31 Mayıs 1328 [13 Haziran 1912], Nu: 1360, s. 3; 30 Mayıs 1329 [12 Haziran 1913], Nu: 1629, s. 2; 31 Mayıs 1329 [13 Haziran 1913], Nu: 1630, s. 3; 5 Haziran 1329 [18 Haziran 1913], Nu: 1635, s. 5; 25 Haziran 1329 [8 Temmuz 1913], Nu: 1655, s. 5; 30 Haziran 1329 [13 Temmuz 1913], Nu: 1660, s. 1; 30 Ağustos 1332 [12 Eylül 1916], Nu: 2784, s. 3.

Tefsîr-i Efkâr, 11 Kânunusani 1328 [24 Ocak 1913], Nu: 2-646, s. 1.

Tesvîr-i Efkâr, 30 Ağustos 1332 [12 Eylül 1916], Nu: 1861, s. 2.

The Times, 19 September 1916, Nu: 41276, s. 7.

Volkan, 26 Mart 1325 [8 Nisan 1909], Nu: 98, s. 4.

Yeni İkdâm, 30 Kânunusani 1326 [12 Şubat 1911], Nu: 330, s. 1; 8 Nisan 1327 [21 Nisan 1911], Nu: 400, s. 1; 29 Haziran 1327 [12 Temmuz 1911], Nu: 483, s. 3.

Kitap, Makale ve Tezler

Abdülhak Hâmid, "Hürriyet Neşidesi", *Musavver Muhit*, 5 Mart 1325 [18 Mart 1909], c. 1, Nu: 19, s. 290.

Adil Hikmet Bey, *Asyada Beş Türk*, haz. Yusuf Gedikli, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.

Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010.

Ahmed Refik, *İnkılâb-ı Azîm (11 Nisan 1324)*, Asr Matbaası, Dersaadet 1324.

Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2014.

Alangu, Tahir, *Ömer Seyfettin, Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, May Yayınları, İstanbul 1968.

Ali Haydar Midhat, *Hatıralarım (1872-1946)*, Güler Basımevi, İstanbul 1946.

Ali Münif, *Ali Münif Bey'in Hâtıraları*, İsis Yayıncılık, İstanbul 1996.

Alkan, Ahmet Turan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Cedit Neşriyat, Ankara 1992.

Alkan, Necmettin, *Selanik'in Yükselişi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

_____, *İmparatorluğun Son Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'na Neden ve Nasıl Girdik?*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.

Arif Cemil, *Teşkilat-ı Mahsusa, Kafkasya ve Balkanlarda Operasyonlar*, Kronik Kitap, İstanbul 2020.

Atay, Falih Rıfkı, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları Mustafa Kemal'in Ağzından Vahdettin*, Pozitif Yayınevi, İstanbul 2021.

_____, *Batış Yılları*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2012.

_____, *Çankaya*, Bates Yayınları, İstanbul 1984.

Atılğan, Ömer Faruk, *Silahların Gölgesinde Siyaset: Bir Komitacı Olarak Yakup Cemil Bey*, (Yüksek Lisans Tezi) Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Fakültesi, Düzce 2022.

Atuk, M. Volkan, "İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin İran Politikası, *Belleken*, C. 83, S. 296, (Nisan 2019), s. 261-288.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul 2015.

_____, *Tek Adam, Mustafa Kemal 1881-1919*, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul 2017.

Ayvazoglu, Beşir, *Bozgunda Fetih Rüyası*, Kapı Yayınları, İstanbul 2018.

Bali, Rifat N., *Satvet Lütü Tozan, Büyük Bir Maceraperest, Koleksiyoner, Hayırsever*, Libra Yayınları, İstanbul 2016.

Bardakçı, Murat, *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi*, Everest Yayınları, İstanbul 2008.

Bayar, Celâl, *Ben de Yazdım*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2018.

_____, *Ben de Yazdım*, C. II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990.

_____, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. I-III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Beşikçi, Mehmet, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Bilgin, Mehmet, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

Binbaşı Mehmed Emin Bey, *Kütulamâre Hücum ve Muhasarası -Bir*

Osmanlı Subayının Hatıratı-, yay. haz. Sezai Dumlupınar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2016.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3'ncü Ordu Harekâtı Cilt II, Birinci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

Birinci, Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.

_____, *Tarihin Hududunda, Hatırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.

Borak, Sadi, *İktidar Koltuğundan İdam Sehпасına -Yakın Tarihimizde Siyasî Cinayetler ve İdamlar-*, İstanbul Kitabevi, İstanbul 1962.

Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, C. I, yay. haz. Hasan Babacan-Servet Avşar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

_____, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, C. III, yay. haz. Hasan Babacan-Servet Avşar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

Cemal Paşa, *Hatırat (1913-1922)*, haz. Ahmet Zeki İzgöer, Dün Bugün Yayınları, İstanbul 2012.

Cengizer, Altay, *Adil Hafızanın Işığında*, Doğan Kitap, İstanbul 2014.

Cezani, Bijan, *İran Meşrutiyet Devrimi, Güçler ve Amaçlar (1906-1911)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

Çakmak, Fevzi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005.

Çapanoğlu, Münir Süleyman, "Yakup Cemil Nasıl, Niçin idam edildi -1-", *Tarih Dünyası*, Y. 1, S. 1, (1 Aralık 1964), s. 74-78.

_____, "Yakup Cemil Nasıl, Niçin idam edildi -2-", *Tarih Dünyası*, Y. 1, S. 2, (1 Ocak 1965), s. 140-144.

_____, "Yakup Cemil Nasıl, Niçin idam edildi -2-", *Tarih Dünyası*, Y. 1, S. 3, (1 Şubat 1965), s. 276.

Çavdar, Tevfik, *Talât Paşa, Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1984.

Çolak, Mustafa, *Komitenin Ruhu Talat Paşa*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018.

Dilbaz, Mehmet, *Kaybolan Tarihin Peşinde*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.

Dinamo, Hasan İzzettin, *Kutsal İsyan, Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi*, C. 1, Tekin Yayınevi, Ankara 2010.

Duru, Kâzım Nami, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1957.

Ekdal, Müfid, *Eski Bir İhtilalciden Dinlediklerim*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.

Enver Paşa'nın Anıları 1881-1908, yay. haz. Halil Erdoğan Cengiz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Erdinç, Erol Şadi, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları, 8 Mart 1335 [1919] Tarihli Kararname ile Kurulan Dîvân-ı Harb-i Örfî Yargılaması*, C. II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

_____, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları, Ankara İstiklal Mahkemesi ve Siyasî Yargılama*, C. III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

_____, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları, Birinci Dünya Savaşı'nda İttihad ve Terakki Hükûmetlerinin Sorumluluğuna Dair Meclis-i Mebusan Soruşturması*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

Erkin, Behiç, *Hâtırat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Ertürk, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, Yazan: Samih Nafiz Tansu, Ararat Yayınları, İstanbul 1969.

Esatlı, Mustafa Ragıp, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi ve Yakup Cemil Niçin Öldürüldü?*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1975.

Fortna, Benjamin C., *Kuşçubaşı Eşref'in Eşi Pervin'in Savaşı*, çev. Hatice Aydın, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.

_____, *Kuşçubaşı Eşref, Efsane Teşkilat-ı Mahsusa Subayının Hayatı*, çev. Selçuk Uygur, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.

Güncü, Mustafa, "İkinci Meşrutiyet Gazetecilerinden Zeki Bey Suikastinin Kamuoyunda Yankıları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi/Journal Of Modern Turkish History Studies*, C. XVI, S. 33, (Güz 2016), s. 61-70.

Halil Paşa, *Kutü'l Amare Kahramanı Halil Paşa -Bitmeyen Savaş-*, yay. haz. Taylan Sorgun, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016.

Hanioğlu, M. Şükrü, "Enver Paşa", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA.)*, C. 11, İstanbul 1995, s. 261-264.

_____, "Notes on the Young Turks and the Freemasons, 1875-1908", *Middle Eastern Studies*, vol. 25, Issue 2, (April 1989), s. 186-197.

Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet-Yarıda Kalan İhtilal-Tehcirin İçyüzü, Nizamiye Kapısı, Prens Sabahattin ve Taklib-i Hükümet*, Alfa Yayınları, İstanbul 2013.

Hastaş, Mehmet T., *Ahmet Samim -II. Meşrutiyet'te Muhalif Bir Gazeteci-*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Hatemi, Hüsrev-Nil Sarı, "Enver Paşa'nın Apandisit Ameliyatı", *Tarih ve Toplum*, S. 22, (Ekim 1985), s. 65-67.

Hayta, Necdet-Togay Seçkin Birbudak, *Balkan Savaşları'nda Edirne*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.

Hiçyılmaz, Ergun, *Her Şafakta Ölürüm -Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İdamlar-*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009.

_____, *Teşkilat-ı Mahsusa-Yemin Billah Önce Vatan-*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2021.

Hurşit Paşa, *31 Mart İhtilali'nin Tarihçesi*, yay. haz. Hasan Ali Polat, Yarın Yayınları, İstanbul 2019.

Iacovella, Angelo, *Gönye ve Hilal, İttihad-Terakki ve Masonluk*, çev. Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.

İlden, Köprülülü Şerif, *Sarıkamuş*, yay. haz. Sami Önal, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

İlhan, Attilâ, *Kimi Sevsem Sensin*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

İlter, Aziz Samih, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları*, yay. haz. Zekeriya Türkmen-Elmas Çelik, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2007.

İrtem, Süleyman Kâni, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1908-1918)*, yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2004.

_____, *Yıldız ve Jön-Türkler İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Gizli Tarihi*, yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999.

Kansu, Aykut, *İttihâdcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi (1908-1913)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

Karabekir, Kâzım, *Günlükler (1906-1948)*, C. 1, haz. Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

_____, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

Karay, Refik Halid, *Bir Ömür Boyunca*, yay. haz. Yusuf Turan Günaydın, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Kaşıyuğun, Ali, *Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.

Kendi Mektuplarıyla Enver Paşa, yay. haz. M. Sükrü Hanioglu, Der Yayınları, İstanbul 1989.

Kırmızı, Abdulhamit, *Avlonyalı Ferid Paşa, Bir Ömür Devlet*, Klasik Yayınları, İstanbul 2014.

Kieser, Hans-Lukas, *Talat Paşa, İttihatçılığın Beyni ve Soykırımın Mimarı*, çev. Ayten Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.

Knight, E. F., *Türkiye, Bir Milletin Uyanışı, 1908 Devrimi*, çev. Mazhar Ersoylu, Özdemir Ofset, (y.y.)-1993.

Kocahanoğlu, Osman Selim, *Divan-ı Harb-i Örfi Muhakematı Zabıt Ceridesi, Tehcir Yargılamaları (1919)*, Temel Yayınları, İstanbul 2007.

Koloğlu, Orhan, *Trablusgarp Savaşı (1911-1912) ve Türk Subayları*, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara 1979.

Kuran, Ahmed Bedevî, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

_____, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul 1945.

Kutay, Cemal, *II. Dünya Harbi'nde Belgrad'ı Kurtaran Türk*, Büyükkervan Matbaası, İstanbul 1963.

Küçükkılınç, İsmail, *II. Meşrutiyetin İlanında Halk Unsuru*, Cedit Neşriyat, Ankara 2011.

_____, *Jön Türklük ve Kemalizm Kısacasında İttihadçılık*, Yarın Yayınları, İstanbul 2021.

Külçe, Süleyman, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, yay. haz. İsmail Dervişoğlu-İsmail Küçükkılınç, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.

Mahmud Muhtar [Paşa], *Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri*, yay. haz. A. Basad Kocaoğlu, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2012.

Mahmud Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü, yay. haz. Murat Bardakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Malatya Mebusu Doktor M. Hilmi, "Büyük Gazinin Hatıratı Münasebetiyle, Yakup Cemil Hadisesine Dair İzahat", *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Nisan 1926, Nu: 1704, s. 3-4.

Mango, Andrew, *Atatürk, Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2015.

Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, haz. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul 2016.

Mehmed Reşid Bey, *Osmanlı'nın Son Zaferi Kûtulamâre, Yarbay Mehmed Reşid Bey'in Savaş Günlükleri*, haz. İ. Bahtiyar İstekli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017.

Mehmetefendioğlu, Ahmet, "Sapancalı Hakkı'nın Kastamonu'dan Kaçması Olayı", *Tarih ve Toplum*, S. 114, (Haziran 1993), s. 15-19.

_____, "Yakup Cemil Olayına İlişkin İki Belge", *Tarih ve Toplum*, S. 111, (Mart 1993), s. 50-51.

Menteşe, Halil, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni -Siyasî Hatıralarım-*, C. 1, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

Öngün, Ali Şefik, 319 (1903)'de Harbiyeden Çıkan Subaylar için Kırk Yıllık Hatıra, Müdafaa-i Milliye Vekaleti Matbaası, Ankara 1943.

Özçelik, Selahittin, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Özdemir, Hakan, *Balkanları Şekillenme Sürecinde III. Ordu, Teşkilat, Toplum ve Siyaset (1878-1912)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2022.

Özkan, Asaf, "Mütareke Döneminde İttihatçı Karşıtlığına Bir Örnek: Yakup Cemil Meselesinin Yeniden Gündeme Getirilmesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 70, (Ocak 2021), s. 559-575.

Polat, Hasan Ali-Osman Akandere, "Yıldız Sarayı'nın Yağmalandığı İddiası, Mütareke Dönemindeki Yağma Davası ve Neticesi", *Vakanüvis*, C. 5, S. 1, (Bahar 2020), s. 339-389.

Ramsour, Ernest Edmondson, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, çev. Hacasan Yüncü, Etkin Kitap., İstanbul 2009.

Rey, Ahmet Reşit, *İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yapıtlarım (1890-1922)*, yay. haz. Nur Özmel Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Rıza Nur, *Hayat ve Hâtıratım*, C. I, Altındağ Yayınevi, İstanbul 1967.

Sabis, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım -Birinci Cihan Harbi-*, C. 2-3, Nehir Yayınları, İstanbul 1990.

Safi, Polat, *Eşref Kuşçubaşı'nın Alternatif Biyografisi*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

Sorgun, Taylan, *Devlet Kavgası -İttihad ve Terakki-*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2003.

Süreya, Cemal, *Sevda Sözleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Muhâlefetin İflâsı*, Hikmet

Matbaa-i İslâmiyesi, Kostantiniyye 1331.

Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922), yay. haz. Ali Suat Ürgüplü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Sıvgın, Hale, "Mustafa Kemal'in İlk Savaşı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 4, S. 10, (1987), s. 188, s. 187-196.

_____, Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989.

Tekir, Süleyman, Beyaz Harp, Kafkas Cephesi, Sarıkamış Harekâtı, Teşkilat-ı Mahsusa Operasyonları, Kronik Kitap, İstanbul 2021.

Tetik, Ahmet, Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi, Cilt I: 1914-1916, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Tevetoğlu, Fethi, Ömer Naci, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

Tokay, Gül, Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908), Afa Yayınları, İstanbul 1996.

Toprak, Seydi Vakkas, "Teşkilat-ı Mahsusa Komitacılığından İzmit Mebusluğuna: Sapançalı Hakkı Bey", Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu IV Bildirileri, C. I, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli 2018, s. 1135-1150.

Topuzlu, Cemil, İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım, haz. Hüsrev Hatemi-Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul 2017.

Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler -İkinci Meşrutiyet Dönemi-, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

_____, Türkiye'de Siyasal Partiler -İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi-, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Balkan Harbi, Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması, Cilt: II, Kısım 2, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1981.

Türkgeldi, Ali Fuat, Görüp İştittiklerim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

Ulunay, Refi Cevad, Sayılı Fırtınalar, Bolayır Yayınevi, İstanbul 1964.

Uzer, Tahsin, Makedonya Eşkîyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne

Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar”, *Belleten*, C. XX, S. 77, (Nisan 1956), s. 103-174.

Ünlü, Talha Burak, *İttihatçı Bir Fedai Mülazım Atıf Kamçıl*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.

Vardar, Galip, *İttihad ve Terakki İçinde Dönenler*, Yazan: Samih Nafiz Tansu, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1960.

Yalçın, Hatice, *Harp Ceridesi (I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi)*, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2008.

Yalçın, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, yay. haz. Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000.

_____, *Talât Paşa*, yay. haz. Göktürk Ömer Çakır, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.

_____, *Tanıdıklarım*, yay. haz. Göktürk Ömer Çakır, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.

Yalman, Ahmed Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1882-1922)*, C. 1, yay. haz. Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayınları, İstanbul 1997.

Yüksel, Çağdaş, *Teşkilat-ı Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki Faaliyetleri*, Gece Kitaplığı, Ankara 2020.

Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki -I-, Nasıl Doğdu?*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2014.

_____, *İttihat ve Terakki -II-, Nasıl Yaşadı?*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2014.

_____, *Mahmut Şevket Paşa*, haz. Serkan Erdal, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2011.

Zürcher, Eric Jan, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salihoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987.

YAKUP CEMİL (1884-1916)

Baba Adı: Mehmet Cemal Bey

Anne Adı: Servet Hanım

Doğum Yeri: Yenibahçe

Baba Annesi: Emine Hanım

Eşi: Fatma Hanım

Eşi: Ayşe Nevber

Kızı: Cemile

Kızı: Ülker

Kızı: Tomris

Kardeşi: Kemaleddin

Kardeşi: Seyyid Mehmet

1901'de Dersaadet İdadisinden (Kuleli Askerî İdadisi) mezun oldu.

1901'de başladığı Mekteb-i Harbiyeden 1903'te mezun oldu. (319-127 Piyade).

25 Ağustos 1903'te Üçüncü Orduda görevlendirildi. Üçüncü Ordunun muhtelif nizamiye ve redif kıtalarında görevler üstlendi; çete muharebelerine katıldı.

4 Eylül 1907'de mülazımı evvel [üstegmen] oldu.

1908 Haziran: İttihâd ve Terakki Cemiyetine katılarak fedai teşkilatı içerisinde yer aldı.

6 Temmuz 1908'de Alay İmamı Mustafa Efendi'ye suikast düzenledi. Şemsi Paşa'yı öldürmekle de vazifelendirildi; ancak bunda başarılı olamadı.

II. Meşrutiyetin ilanı akabinde Halil Bey ile birlikte İstanbul'a gönderildi.

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında askerlikten istifa etti.

1908 sonlarında Halil Bey ile birlikte İran'daki meşrutiyet mücadelesine desteğe gönderildi. 31 Mart Vakası çıkınca Erzurum üzerinden İstanbul'da geri döndü.

1910 yılında ordunun ıslahı için Afganistan'a gönderildi ve 7 Ocak 1911'de döndü.

1910-1912 yıllarında İttihâd ve Terakki Cemiyetinin Adana mu-
rahhas mesüllüğünü yaptı.

1911'de Trablusgarp Harbi çıkınca Mustafa Kemal, Ömer Naci
gibi isimlerle birlikte Ekim ayında Trablusgarp'a gitti. Burada Binga-
zi'de Enver Bey'in emrinde görev yaparken casus şüphesiyle Mülazım
Şükrü Efendi'yi öldürdü. 1912 Şubat ayında İstanbul'a döndü.

22 Şubat 1912'de Osmanlı İttihâd ve Terakki Kulübünde, 23 Şu-
bat'ta Bursa'da İkinci Kulüpte, 6 Mart'ta Kadıköy İttihâd ve Terakki
Kulübünde ve Mirgün [Emirgân] İttihâd ve Terakki Kulübünde Trab-
lusgarp Harbi üzerine konferanslar verdi.

Balkan Harbi çıkınca Yüzbaşı rütbesiyle Üçüncü Kolordu bünye-
sinde 24'üncü Alay, 2'nci Tabur, 5'inci Bölük'te görevlendirildi. Kırk-
lareli-Süloğlu ve Pınarhisar-Lüleburgaz Muharebelerine (18 Ekim-16
Kasım 1912) katıldı.

23 Ocak 1913'te Bâbîâli Baskını'nı gerçekleştirenler arasında yer
aldı ve Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'yı vurdu.

4 Şubat 1913'te askerlikle ilişkisi kesildi.

Bâbîâli Baskını sonrasında 7-8 Şubat 1913'te Bulgar sağ kanadı-
nın gerisine Kumburgaz mevkiine bir çıkartma yapan Halil Bey'in
kumandasındaki Mürettep Onuncu Kolorduda Gönüllü Müfrezesi
içerisinde yer aldı.

Balkan Muharebelerinin ikinci kısmında Kuşçubaşı Eşref Bey'le
beraber hareket etti.

30 Kasım 1913'te Teşkilat-ı Mahsusa kurulunca bu teşkilat içeri-
sinde yer aldı.

1914'te İzci Teşkilatı içerisinde Büyük Orta olarak yer aldı.

Kasım 1914'te Teşkilat-ı Mahsusa tarafından Kafkas Cephesinde
görevlendirildi. Stange Bey Müfrezesine katıldı ve bu Müfreze tara-
fından 29 Aralık 1914'te Ardahan ele geçirildi.

Ocak 1915'te İstanbul'a döndü. 12 Ocak 1915'te Ardahan'daki
başarısı dolayısıyla Gümüş Muharebe İmtiyaz Madalyası'yla taltif
edildi.

Mart-Nisan 1915'te hapishaneden topladığı mahkûmlarla tekrar
harbe dâhil oldu. Van Cenup Müfrezesi kumandanlığı yaptı.

10 Haziran 1915'te ihtiyat binbaşılığına terfi etti.

1915 Temmuz-Ağustos aylarında kuvvetleriyle Ali Bey Müfrezesi-
sine katıldı.

1915 Kasım ayında Mısır, Bağdat veya Rumeli cihetlerine tayinini istedi. Talebi kabul edilerek Aralık 1915'te Irak'ta Halil Bey'in yanına gönderildi.

Ocak 1916'da Elhan Cephesinin müdafaa eden 45'inci Fırka'nın 141'inci Alayı'nın kumandanı tayin edildi. 19-20 Ocak'ta İngiliz kuvvetlerine karşı başarısız bir gece baskını gerçekleştirdi. Şimşekleri üzerine çekince İstanbul'a sevk edildi.

İstanbul'a geldikten sonra kaymakamlığa terfi ve fırka kumandanlığına tayin taleplerinde bulundu.

1916 Mart ayının sonlarında on beş maddeden oluşan münferit sulh maddelerini tespit etti.

1916 Mayıs ayının ikinci yarısında Bursa'da Satvet Lütü'nin Servinaz Oteline gitti.

28-30 Temmuz 1916 arasında münferit sulh yönünde Meserret Oteli toplantıları yaptı.

1916 Ağustos'unun başında İran tarafına fırka kumandanı tayin edildi.

19 Ağustos 1916'da İstanbul Merkez Kumandanlığı tarafından tutuklandı.

23 Ağustos-4 Eylül 1916 arasında Divan-ı Harp tarafından sorgusu yapıldı.

7 Eylül 1916'da Divan-ı Harb-i Örfi tarafından idam ile cezalandırıldı.

9 Eylül 1916'da idam kararı Sultan Mehmet Reşat tarafından tasdik edildi.

11 Eylül 1916'da Kâğıthane'de kurşuna dizilmek suretiyle idam edildi.

Semboller

31 Mart Vakası 17, 36, 37, 38, 39,
48, 50, 743
93 Harbi 26

A

Abdurrahman Bey 71
Abdülaziz Mecdi Efendi 51
Abdülhak Hamid 47
Abdülkadir Bey 29, 44, 47, 316,
363, 401, 535
Adana 9, 17, 30, 39, 40, 41, 42, 43,
51, 53, 57, 61, 79, 108, 311,
411, 473, 474, 744
Adil Hikmet 87, 734
Adnan Bey 83
Afganistan 40, 549, 743
Afyonkarahisar 116, 118, 119, 220,
250, 307
Ahmet Bedevi 71, 173, 174, 176,
177, 222
Ahmet Cemalettin Efendi 62
Ahmet Muhtar Paşa 63
Ahmet Reşit Bey 71
Ahmet Samim 48, 49, 50, 51, 738
Akif Dadaş 37
Alay İmamı Mustafa Efendi 45,
743
Ali Bey 97, 99, 113, 190, 217, 221,
222, 280, 312, 459, 476, 491,
492, 499, 521, 550, 654, 744
Ali Efendi 47, 242, 523, 553, 624,
659
Ali Fuat Paşa 209

Ali Haydar 64, 114, 115, 116, 124,
133, 134, 135, 141, 143, 147,
153, 156, 227, 228, 271, 312,
344, 345, 346, 378, 390, 400,
402, 416, 433, 434, 435, 489,
509, 582, 630, 672, 675, 676,
677, 678, 679, 680, 702, 734
Ali İhsan 11, 89, 90, 97, 125, 495,
740
Ali Münif Bey 81, 734
Almanya 16, 26, 40, 88, 108, 122,
174, 184, 207, 211, 212, 214,
222, 227, 293, 305, 310, 314,
398, 411, 490, 491, 584, 585,
586, 594, 731
Antep 54
Aras Nehri 107, 309
Ardahan 17, 89, 90, 91, 92, 93, 94,
104, 105, 111, 187, 249, 255,
265, 301, 302, 304, 312, 337,
353, 460, 465, 552, 626, 632,
678, 744
Arif Bey 31, 280, 445, 446, 456,
523, 524, 525, 536, 739
Arnavutluk 62, 270
Artvin 90, 93, 95, 304
Âsitaneli Necati 12, 125, 550, 551
Âsitaneli Şerafettin 12, 125, 543
Âtîf Bey 29, 45, 46, 76, 80, 81, 83,
84, 85, 86, 87, 110, 113, 260,
298, 312, 347, 473, 474, 499,
522
Avusturyalı Lazar 173
Ayastefanos 26, 321, 543
Aydın 70, 87, 108, 122, 275, 311,

349, 377, 473, 737

Aydın sâbık valisi Celal Bey 70

BBâbüâli Baskını 9, 17, 30, 34, 51, 63,
64, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73,
74, 78, 137, 174, 186, 194,
200, 208, 225, 226, 744Bağdat 98, 104, 105, 108, 159, 228,
310, 364, 411, 461, 504, 542,
626, 640, 641, 643, 646, 648,
650, 651, 719, 745Bağdatlı Şevket 13, 125, 153, 642,
643, 645, 647, 648, 720Bahaeddin Şakir 11, 18, 89, 90, 91,
93, 94, 95, 111, 113, 124,
128, 131, 132, 141, 171, 178,
194, 216, 217, 222, 228, 297,
313, 445, 446, 465, 470, 494,
523-527, 727

Bahçekapı 48

Bahriye Nezâreti 79, 550

Bakırköy 51

Balkan Harbi 9, 17, 63, 67, 73, 76,
78, 87, 186, 194, 225, 249,
252, 255, 319, 628, 670, 741,
744

Batı Trakya 78, 106, 227

Batumlu Haydar 13, 125, 655, 661

Bedri Bey 120, 216, 259, 407, 428,
535, 540

Behiç Bey 28, 116, 119, 307

Bekir Ağa Bölüğü 117

Bekir Sıdkı 13, 14, 97, 118, 122,
125, 153, 652, 670, 726

Bender Abbas 107, 310, 490

Bender Büşeyr 107, 310, 490

Berlin 42, 53, 87, 586

Berlin Antlaşması 87

Besarya Efendi 70

Beyrutlu Hüsnü 44, 47

Binbaşı Mehmet Emin 100, 101

Binbaşı Muammer Salih 155, 704

Binbaşı Rıza Bey 124

Bingazi 52, 54, 55, 57, 58, 59, 60,
61, 62, 744Bitlis 97, 98, 99, 249, 250, 251, 252,
626

Bodrum 174

Borçka 90

Bursa 33, 53, 56, 103, 110, 111,
122, 125-127, 129, 131, 153,
155, 159, 174, 175, 177-185,
192, 199, 201, 208, 210, 212,
216, 218, 228, 233, 234, 235,
236, 237, 249, 258, 259, 260,
263, 264, 284, 349, 364, 366,
367, 372-374, 382, 394, 395,
398, 455, 469, 473, 474, 476,
492, 522-524, 526-528, 532,
533, 539, 600, 625-627, 630,
640-647, 649, 650, 651, 677,
681, 684, 686, 699, 719, 720-
723, 744, 745Bursa Valisi İsmail Hakkı 110, 260,
473**C**

Cavit Bey 80, 81, 88, 110, 196, 223

Cemal Azmi Bey 93, 97

Cemal Bey 29, 30, 39, 71, 72, 77,
80, 82, 487, 517, 743Cemal Paşa 51, 72, 79, 81, 85, 97,
121, 123, 138, 142, 146, 157,
158, 161, 162, 171, 196, 208,
209, 215, 218, 280, 306, 307,
316, 338, 427, 511, 632, 736

Cemil Paşa 82, 83, 149

Cenevre 149, 185

Ç

Çanakkale 106, 108, 109, 110, 171,
206, 227, 242, 255, 260, 263,
299, 308, 311, 313, 319, 348,
375, 406, 504, 534, 539, 578,
582, 663, 727

Çatalca 74, 75, 76, 77, 122, 741

Çemberlitaş 49

Çorum 95, 96, 99, 159

Çürüksulu Mahmut Paşa 70, 82

D

Dâhiliye Nezâreti 38, 42, 88, 93,
125, 148, 150, 170, 174, 176,
191, 227, 370, 401, 404, 406,
528, 535, 685, 687, 688, 722,
729, 732

Damat Salih Paşa 71, 72

Derne 58, 59

Dersaadet İdadisi 25

Derviş Mehmet Hilmi 12, 125, 529

Dilman 35

Divan-ı Harb-i Örfi 18, 19, 38, 78,
116, 137, 148, 153, 155, 156,
157, 158, 160, 161, 162, 173,
179, 193, 204, 236, 238, 242,
362, 374, 579, 619, 672, 682,
683, 687, 688, 690, 693, 694,
696, 697, 699, 700, 704, 708,
709, 714, 716-718, 722-730,
739, 745

Divan-ı Muhasebat Reisi Rifat Bey
70

Divanyolu 50, 240

Diyarbakır 97, 110, 200, 207, 208

Diyarbakır Mebusu Âsaf Bey 110

Doğu Rumeli 106, 153

Doktor Hilmi 12, 31, 103, 105, 117,
121, 125, 209, 210, 218, 220,
221, 227, 445, 523, 536, 537

Doktor Nazım 22, 46, 65, 80, 113,
117, 124, 133, 139, 141, 158,
171, 172, 187, 216, 217, 220,
221, 222, 229, 266, 270, 296,
297, 305, 312, 347, 369, 405,
411, 441, 444-446, 462, 463,
464, 499, 501, 524, 525, 537,
727

Doktor Rüşûhî 87, 113, 141, 312,
727

Doktor Safvet Nezihi 10, 12, 121,
124, 153, 282, 284, 360, 361,
557, 677, 681

Donanma-yı Osmanî Muavenet-i
Milliye Cemiyeti 61

Draç 23

E

Eczacı Vasıf 11, 12, 122, 124, 153,
156, 472, 547, 548, 551

Edirne 17, 23, 37, 63, 65, 73, 74,
76-78, 82, 85, 122, 137, 194,
226, 249, 271, 652, 653, 663,
671, 738

El Ezher 54

Elhan Cephesi 99, 100

Emanuel Karasu 11, 125, 131, 132,
494

Emin Beşe 65

Enis Avni 18, 33, 110, 111, 122-
124, 126, 127, 139, 153, 154,
159, 174, 176-178, 199, 211,
222, 234, 261, 364, 372, 374,
394, 400, 455, 476, 533, 534,
539, 640, 646, 647, 648, 650,
651, 672, 676, 677, 681

Enver Paşa 18, 23, 28, 34, 53, 65,
66-70, 73, 76-79, 82, 81,
83, 85, 86, 87, 92, 97, 98,
103-106, 108, 112, 116, 117,

119-125, 127-132, 135-137,
13-150, 153-155, 160, 167,
171, 175, 176, 188-190, 192-
197, 199-204, 206, 207, 208,
210-217, 219-223, 226-231,
235, 236, 243, 245, 264, 265,
274, 275, 277, 292, 303, 304,
306, 309, 312, 313-318, 337,
340, 341, 348, 353, 357, 358,
365, 377, 378, 383, 385, 386,
411, 414, 417, 427, 441-444,
453, 457, 458, 460-463, 466,
473, 475, 476, 478, 479, 491,
495, 507, 512, 514, 515, 522,
530, 531, 564, 565, 569, 573,
577, 595, 596, 614, 624, 625,
673-675, 677, 679, 685, 686,
691, 701, 735, 737-739, 744

Epir 106, 153, 227, 305, 309, 490,
673

Erzurum 9, 17, 35, 36, 37, 38, 64,
95, 96, 108, 249, 255, 302,
311, 313, 391, 448, 477, 517,
632, 743

Eşref Bey 10, 11, 18, 29, 33, 49, 50,
71, 74, 75, 78, 79, 87, 89,
123, 124, 134, 159, 163, 167,
193, 199-205, 210, 244, 275,
394, 438, 449, 744

Ethem Paşa 54

Eyüp 29, 46, 56, 77, 80, 87, 294,
548, 549, 551, 657

Eyüp Sabri 29, 46, 77, 80, 87, 548,
549, 551

F

Faik Bey 13, 125, 656, 657, 658,
659, 660, 662, 666

Falih Rıfka 49, 207, 209, 210, 221,
735

Fatma Hanım 42, 168, 169, 743

Fehim Paşa 47

Ferit Bey 113, 141, 312

Fethi Bey 65, 81, 85, 138, 142, 145,
196, 206, 208, 215, 221, 230,
306, 316

Filibeli Hilmi 29, 30, 35, 36, 44, 69,
72, 727

Fransa 108, 127, 149, 259, 263, 270,
310, 311, 467, 540, 541, 609,
673

G

Gazneli Ubeydullah Efendi 12,
125, 549

Girit 62, 106, 305, 309, 490

Giritli Bahaeddin Efendi 47

Gümnülcineli İsmail Hakkı 71

H

Hacı Adil 16, 70, 78, 80, 733

Hacı Serdarzade Sıtkı 173

Hadice Baise Hanım 13, 125, 153,
640, 645, 650, 721

Hafız Hakkı 93, 208

Halaskâr Zabitan Grubu 62

Halep 103, 105, 301, 632

Halil Bey 17, 29, 30, 34-39, 44, 49,
50, 53, 74-76, 82, 87, 98-100,
304, 530, 560, 561, 632, 661,
667, 670, 743, 744, 745

Halil Menteşe 43, 81, 740

Halit 50, 74, 90, 92, 93, 94, 546,
654, 660

Harbiye Nezâreti 13, 68, 95, 117,
125, 148, 150, 227, 270, 312,
337, 338, 370, 384, 416, 425,
435, 507, 572, 633, 653, 654,
671, 694, 695, 705, 707, 708,

718, 728
 Harold Parfitt 86
 Hasan Amca 25, 26, 48, 50, 68, 738
 Hasan bin Mehmet 10, 124, 287
 Hasan Fehmi 48, 49, 50, 51, 481,
 518, 520
 Hasan Hoca 114-116, 122, 124,
 127, 134, 136, 137, 139, 141,
 143, 153, 154, 156, 189, 200,
 203, 227, 228, 236, 240-242,
 258, 268, 274, 288, 312, 342-
 344, 352, 362, 363, 378, 400,
 406, 408, 409, 419, 423, 424,
 432, 435, 477, 478, 479, 480,
 513, 566, 576, 580, 582, 583,
 596, 601, 631, 677, 678, 680,
 698, 699, 709, 714, 715
 Hasankale 37, 96
 Hayri Efendi 70, 81, 82, 120, 222,
 223, 741
 Hizb-i Cedit 51
 Hurşit Paşa 5, 37, 38, 74, 738
 Hüdavendigâr 108, 122, 311
 Hüsametdin Bey 117, 217
 Hüseyin Avni Bey 61
 Hüseyin Bey 87, 623
 Hüseyin Emrullah Bey 87
 Hüseyin Kadri Bey 12, 68, 110,
 125, 128, 178, 207, 214, 234,
 446, 447, 470, 471, 525
 Hüseyin Salih Efendi 62
 Hüsrev Sami 18, 72, 76, 80, 85,
 110-112, 122, 124, 125, 128,
 129, 133, 134, 139, 142, 146,
 147, 158, 159, 188, 190, 191,
 193, 195, 197, 200, 201, 206,
 208, 209, 215, 216, 217, 231,
 244, 276, 290, 292, 353, 354,
 370, 372, 382, 384, 409, 440,
 443, 444, 446, 448, 449, 450,

454, 455, 468, 469, 470, 473,
 475, 477, 555, 556, 565, 566,
 611, 623, 679, 713, 722

I

II. Abdülhamid 22, 36, 37, 38, 67
 II. Meşrutiyet 17, 18, 22, 24, 29, 30,
 32, 34, 37, 47, 48, 52, 67, 89,
 736, 738, 743
 Irak 17, 98, 99, 101, 103, 108, 310,
 411, 552, 558, 606, 632, 678,
 745

İ

İhsan Adli 82
 İhsan Bey 76, 84, 430, 495, 568
 İkinci Kulüp 56
 İngiltere 28, 88, 108, 170, 175, 214,
 263, 310, 311, 386, 467, 497,
 575, 609, 624, 673
 İnzibat Memuru Nail 12, 125, 556
 İnzibat Memuru Refet 12, 125, 558
 İran 17, 34, 35, 36, 39, 40, 50, 107,
 110, 116, 117, 118, 119, 153,
 200, 216, 220, 225, 227, 228,
 236, 250, 252, 253, 255, 278,
 281, 304, 305, 307, 309, 310,
 490-492, 495, 503, 504, 604,
 606, 654, 657, 660, 664, 671,
 673, 694, 718, 735, 736, 743,
 745
 İran İnkılâp Cemiyeti 34
 İskenderun 108, 311
 İsmail Canbolat 13, 18, 22, 89, 93,
 111, 125, 131, 148-150, 155,
 158, 175, 176, 178, 184, 204,
 211, 212, 222, 227, 259, 261,
 263, 298, 370, 374, 404, 406,
 408, 466, 528, 532, 534, 540,

595, 597, 598, 599, 600, 608,
609, 611, 612, 681, 686, 688,
689, 713
İsmail Hakkı Paşa 122, 201, 584
İsmail Mahir Paşa 47, 48, 49, 50
İstanbul 16, 17, 21-23, 25, 26, 28-
34, 36, 37, 38, 39, 40, 42-46,
48-50, 52-56, 61, 62, 64-67,
70-75, 77, 79-81, 83, 85,
86-90, 92-95, 97, 99, 101,
103, 104, 111, 116, 118-120,
122, 123, 125, 126, 128, 129,
134, 146, 149, 151, 158-161,
165, 167, 170, 173, 174, 175,
180, 181, 185, 186, 189, 191,
193, 199-201, 203, 206, 207,
209-212, 214, 216, 219, 221,
222, 228, 234, 235, 236, 237,
241, 248-250, 252, 254, 255,
257, 259-264, 266, 267, 269,
270, 275, 277, 282, 287, 288,
299, 301, 303, 308, 320-323,
331, 333, 342, 348, 349, 353,
355, 369, 373, 374, 381-383,
386, 394, 397, 444, 448, 450,
451, 461, 468, 474, 475, 481,
487, 492, 494, 495, 515, 517,
518, 522-524, 528, 532, 533,
540-542, 552, 555-567, 578,
584, 586-589, 597, 598, 600,
601, 606, 621, 623, 626, 628,
641, 642, 643, 646, 648, 649,
651-654, 656, 659, 660, 662,
665, 667, 669, 677, 678, 686,
689, 710, 719, 724, 728-731,
734-745
İstanbul sâbık valisi İbrahim Bey
70
İsviçre 125, 175, 176, 184, 222, 261,
262, 398, 598

İşkodra 23, 298
İtalya 52, 56, 58, 59
İtilaf Devletleri 106, 111, 113, 114,
141, 149, 153, 175, 176, 183,
184, 219, 227
İttifak Devletleri 88, 105, 114, 153,
239
İttihâd ve Terakki 17, 18, 21, 24,
28-31, 35, 37-41, 43-46, 48,
50-53, 55-57, 61, 62, 64, 65,
67, 69, 72, 105, 112-114,
127, 130, 131, 141, 146, 158,
160,-163, 165, 167, 168, 172,
173, 175, 178, 181, 182, 186,
187, 191, 194, 196, 197, 199,
206, 213, 220, 222, 223, 225,
228, 231, 243, 248, 251, 258,
270, 298, 312, 313, 316, 322,
323, 338, 339, 365, 367, 368,
370, 375, 381, 384, 385, 390,
395, 447, 461, 468, 470, 484,
485, 538, 540, 548, 597, 599,
621, 623, 624, 627, 629, 633,
637, 678, 680, 698, 727, 743,
744

İzci Teşkilatı 86, 744

K

Kadıköy İttihâd ve Terakki Kulübü
744
Kafkas Cephesi 17, 86, 88, 89, 90,
94, 95, 97, 104, 111, 177,
238, 282, 301, 304, 366, 368,
375, 412, 504, 523, 606, 654,
736, 738, 741, 742, 744
Kâğıthane 9, 51, 160, 161, 162, 164,
321, 745
Kahire 54, 209
Kâmil Paşa 18, 37, 63-65, 67-70,
77, 96, 105, 117, 125, 130,

138, 139, 150, 154, 215, 227,
266, 271, 300, 301, 303, 304,
380, 382, 384, 385, 444, 445,
447, 464, 471, 477, 487, 495,
502, 673, 694, 695
Karadeniz 87, 313, 361, 439
Kara Emin 123
Kara Kemal 18, 65, 80, 105, 112,
113, 124, 127, 130-133, 138,
139, 141, 147, 149, 163, 187,
194, 197, 200, 215, 216, 217,
218, 222, 229, 456, 458
Kara Yusuf Paşa 37, 38
Kars 90, 92, 111
Karşı Şerif 12, 125, 547
Kaymakam Ali Bey 97, 99, 654
Kaymakam Nafiz 155, 156, 700
Kaymakam Seyfi 155, 202, 700,
704
Kâzım Bey 13, 94, 125, 153, 270,
530, 575, 586, 657, 665, 691
Keşiş Dağı 33, 110, 234, 261
Kıbrıs 106, 305, 309, 490
Kıbrıslı Tevfik 68
Kilis 54
Kolombo Oteli 45
Kosova 23
Kotur 35
Kör Ali 37
Kumburgaz 75, 744
Kutül-Amâre 109, 111, 227, 249,
250, 255, 722

L

Londra Antlaşması 76

M

Maarif Nâzırı Şükrü Bey 50, 82,
377

Macedonia Risorta 23
Mahmut Kâmil Paşa 13, 18, 96,
105, 117, 125, 130, 138, 139,
150, 154, 215, 227, 266, 271,
300, 301, 303, 304, 380, 382,
384, 385, 444, 445, 464, 495,
673, 694, 695
Mahmut Muhtar Paşa 73
Makedonya 5, 22, 23, 24, 28, 29,
45, 46, 65, 86, 106, 305, 309,
368, 490, 735, 741
Malazgirt 97, 104, 301, 632
Manastır 23, 29, 45, 46
Mansur Bey 13, 122, 125, 153, 656,
664, 668
Max Übelhör 122, 123, 173, 187,
212, 213, 214, 222, 731
Meclis-i Mebusan 38, 62, 63, 150,
151, 152, 737
Mehmet bin Yahya 13, 125, 595
Mehmet Cemal Efendi 25, 28
Mehmetçe 116, 193, 601, 602
Mehmet Esad Efendi 70, 79, 81
Mehmet Fuat Bey 125, 545
Mehmet Hilmi 12, 41, 42, 125, 523,
529, 537
Mehmet Lütü 11, 124, 393
Mehmet Naci 13, 125, 153, 662,
663, 670, 672, 673, 675
Mehmet Reşat 70, 72, 79, 81, 94,
97, 157, 160, 173, 745
Mehmet Sabri 11, 13, 118, 124,
394, 667, 670, 671
Mehmet Tevfik 12, 125, 538
Mekteb-i Harbiye 27, 30, 513, 571,
615
Memduh Şevket 18, 33, 112, 113,
117, 125, 127, 132, 133, 141,
187, 194, 218, 221, 266, 300,
312, 382, 411, 456, 457, 459,

462, 465, 476, 489, 495, 517,
521, 550, 620, 691, 694
Merkez Kumandanlığı 163, 559,
561, 562, 653, 656, 664, 667,
708, 716, 717, 745
Meserret Otelı 115, 118, 128, 190,
228, 257, 283, 286, 288, 674,
713, 745
Mesudiye Otelcisi Hacı Mustafa
10, 124, 332
Mısır 54, 61, 98, 184, 499, 745
Midhat Şükrü 11, 18, 22, 23, 32, 43,
65, 80, 104, 105, 117, 124,
131, 133, 187, 194, 215, 220,
221, 222, 229, 266, 267, 296,
297, 302, 347, 369, 405, 441,
444, 450, 451, 454, 455, 457,
458, 460, 465, 499, 522, 524,
693, 727
Milo Taburu 90
Miralay Sâdık Bey 51
Mirgün [Emirgân] İttihâd ve Terak-
ki Kulübü 744
Muammer Bey 42, 43, 142, 156,
251, 323, 425, 619
Muhammet Ali Şah 34
Muhtar Bey 48, 70, 524
Muradiye Otelı 118, 655
Mustafa Kemal 9, 53, 54, 119, 138,
142, 145, 163, 200, 206, 207,
208, 209, 210, 211, 214, 218,
220, 230, 316, 354, 473, 735,
741, 744
Mustafa Necip 30, 35, 36, 44, 51,
65, 66, 67, 68, 137, 165, 246,
376, 476, 513, 570, 615
Mustafa Şevket 9, 10, 11, 124, 257,
286, 288, 325, 328, 329, 332,
429, 488
Musul 103, 306, 660

Muş 97
Muşlu Sait 173
Müdafaa-i Milliye Reisi Mehmet
Sâdık 11, 124, 484
Müddeiumûmî Muavini Cemil Bey
153, 155
Müddeiumûmî Reşit Bey 162
Mülazım İrfan 44
Mülazım İsmail Bey 44
Mülazım Osman Nuri 12, 125, 573
Mülazım Siyami 44, 47
Mülazım Şükrü Efendi 54, 55, 744
Mümtaz Bey 18, 29, 44, 53, 67, 69,
71, 81, 83, 85, 124, 128, 129,
130, 134, 135, 138, 139, 146,
147, 158, 159, 187, 188-190,
193, 195, 197, 201, 215-217,
226, 227, 230, 231, 244, 245,
247, 265, 269, 274, 289, 293,
312, 336-339, 346, 347, 348,
349, 351-353, 363, 375, 377,
378, 380, 381, 387, 389, 401,
402, 414-416, 426, 427, 446,
448-450, 452, 468, 469, 470,
474, 475, 478, 493, 500, 515-
518, 526, 563, 565, 566, 572,
575, 582, 613, 618-621, 627,
634, 635, 691, 698

N

Nazım Paşa 17, 64, 67, 68, 69, 70,
71, 72, 73, 225, 238, 744
Necati Bey 113, 313, 485, 549, 550,
551, 653
Nevber Hanım 42, 121, 162, 163,
164, 165, 166, 168, 169
Nihat Bey 12, 113, 125, 153, 255,
313, 464, 499, 501, 522
Nur-ı Osmaniye Kulübü 62

O

- Ohri 23, 77
 Oltu 90, 92, 304
 Orhan Abdi 82
 Oskan Efendi 70, 82
 Osman Bey 67, 236, 245, 264, 265, 436
 Osmanlı 15, 17, 19-23, 25, 26, 29-31, 34, 38, 42, 43, 51-53, 56-58, 62, 63, 73-79, 87, 88, 89, 93, 99, 100, 101, 105, 106, 109, 111, 113, 127, 138, 151, 153, 156, 157, 175, 176, 187, 213, 215, 219, 227, 231, 286, 365, 398, 420, 545, 636, 661, 703, 732, 735-741, 744
 Osmanlı Hürriyet Cemiyeti 22, 23
 Osman Nizami Paşa 82

Ö

- Ömer Naci 22, 24, 32, 35, 36, 37, 50, 53, 67, 87, 89, 112, 137, 167, 168, 548, 549, 551, 657, 741, 744

P

- Pangaltı Kulübü 56
 Paris 22, 29, 174, 395
 Pervin Hanım 87, 167
 Prens Sabahaddin 22, 71, 110, 122, 126, 150, 172, 173, 174, 175, 176, 185, 213, 222, 229, 236, 262, 349

R

- Rauf Bey 79, 207-211, 292, 299, 318, 411, 412, 484, 608
 Refii Cevat 49, 50, 95, 171, 651

- Resneli Mehmet Ali 44
 Resneli Niyazi 29, 45, 46
 Reval 28
 Rıza Bey 22, 88, 90, 93, 94, 124, 125, 190, 221, 222, 235, 262, 263, 381, 411, 450, 464, 487, 499, 505-508, 528, 542, 560, 561, 562, 563, 569, 656, 659
 Rizeli Ahmet 12, 125, 544
 Romanya 106, 113, 127, 128, 147, 150, 183, 186, 187, 189, 192, 199, 217, 219, 222, 228, 270, 287, 305, 309, 312, 340, 341, 350, 353, 355-358, 385-387, 391, 393, 405, 451, 467, 496, 497, 500, 522, 534, 540, 545, 546, 566, 584-592, 595, 602, 634, 636, 692
 Rusya 26, 28, 89, 107, 126, 170, 175, 183, 262, 278, 305, 310, 490, 522, 575, 597, 598, 599, 609, 673, 694

S

- Sadaret Yaveri Nafiz 68
 Said Halim Paşa 17, 18, 40, 63, 65, 70, 76, 79-82, 125, 127, 136, 138, 148, 150, 157, 160, 188, 197, 215, 227, 230, 243, 313, 337, 369, 633, 697
 Sait Selmasi 35
 Salah Cimcoz 87
 Sami Bey 45, 87, 128, 129, 142, 200, 244, 276, 322, 353, 354, 372, 382, 440, 446, 448-450, 469, 470, 473, 475, 555, 556, 565, 566, 623, 713, 722
 Sapançalı Hakkı 12, 18, 29, 31, 42, 53, 54, 62, 69, 71, 72, 76, 77, 80, 83-86, 105, 112, 114-

116, 120-124, 127-129, 131,
133,-141, 143, 146-148, 150,
153, 154, 158-170, 186-193,
195, 197, 199-201, 203-208,
211-218, 220-223, 226, 227,
229-231, 244, 250, 255, 258,
265, 266, 275, 276, 278, 288,
290-292, 298, 299, 312, 314,
336, 346, 347, 350, 355, 361,
363, 370, 378-381, 385, 391,
393, 401, 402, 404-406, 409,
410, 414-416, 420, 421, 424,
432, 433-438, 440, 443, 444,
446, 462, 466, 467, 469, 470,
474-477, 480, 493, 494, 495,
496, 507, 514, 522, 526, 527,
536, 545, 546, 547, 554-557,
564, 574-576, 582, 584, 611,
614, 618, 623, 624, 627, 630,
633, 637, 656, 664, 672,
675-679, 681, 685, 690, 695,
698, 710, 711, 713, 714, 730,
740, 741
Satvet Lütfi 18, 33, 71, 110,-112,
122, 125-127, 131, 149, 153-
156, 159, 172-180, 183-185,
199, 211, 213, 216, 218, 222,
228, 229, 233, 236, 237, 258,
283-285, 288, 289, 349, 361,
364-366, 373, 394, 446, 455,
456, 466, 470, 471, 476, 526,
528, 532, 533, 539, 552, 597,
640-650, 652, 672, 676, 677,
681, 684, 686-688, 699, 702,
703, 719-721, 731, 735, 745
Selanik 21-24, 28, 29, 31, 32, 37,
41, 43-47, 51, 53, 106, 147,
153, 200, 208, 227, 245, 266,
270, 277, 309, 339, 356, 367,
368, 375, 377, 386, 389, 392,

523, 673, 677, 735
Selanik Merkez Kumandanı Nazım
Bey 45
Selas vilayeti 35
Selim Sami 29, 71, 87
Serez 23, 43, 44, 49, 249
Serezli Kâmil 10, 13, 121, 124, 153,
251, 319, 321, 604
Servet Hanım 25, 169, 743
Servinaz Oteli 174, 178, 233, 364,
651, 677, 699
Seyyid Tahir Efendi 124, 439, 520
Simko Ağa 35
Stange Bey 17, 90, 91, 92, 93, 744
Stange Bey Müfrezesi 17, 90
Sûdî Bey 12, 87, 90, 93, 125, 175,
235, 263, 527, 532, 553, 599
Sulh ve Selamet Fırkası 185
Sultan Vahdeddin 159, 185, 223,
226
Suriye 57, 125, 318, 448, 517, 629
Suriye Valisi Tahsin Bey 125, 629
Süleyman Askerî 29, 53, 76, 80,
83, 85, 86, 87, 189, 280, 282,
358, 388, 662
Süleyman Elbistânî Efendi 82
Süleyman Numan Paşa 525

Ş

Şakir Bey 90, 94, 313, 446, 470,
494, 523, 524, 525, 526, 527
Şemsi Paşa 45, 46, 86, 743
Şerif Paşa 71
Şeyh Sünusi 61
Şeyhülislâm Cemalettin Efendi 48,
69

T

Tahir Paşa 38

- Tahirpaşazade Cevdet 35
- Tahniyeci Hakkı 114-116, 121, 124,
128, 133, 136, 141, 143, 149,
150, 153, 154, 156, 159, 208,
228, 289, 293, 346, 367, 403,
418, 419, 420, 422, 432, 433,
434, 439, 478, 554, 556, 557,
558, 576, 607, 608, 679, 709
- Talât Paşa 18, 21, 23, 32, 37, 51,
62,-67, 69, 70, 72, 77, 79-82,
84, 85, 89, 91, 93-95, 98, 99,
104, 109, 111-113, 120, 122,
125, 126, 128, 129, 131, 132,
135, 136-139, 143-150, 154,
155, 157, 158-161, 163, 167,
170, 171, 174-177, 184, 185,
188, 190, 191, 194-200, 204,
206, 212-219, 222, 223, 226,
227, 230, 231, 243, 245, 247,
259, 261, 274, 300, 302-304,
306, 309, 312, 315, 316, 335,
337, 339, 344, 348, 349, 366,
372-374, 376, 377, 383, 385,
386, 402, 405, 413, 417, 442,
443, 455-457, 462, 466, 470,
473, 475, 476, 491, 499, 501,
506, 512, 516, 521, 534, 540,
553, 565, 569, 572, 596, 614,
620, 624, 628, 629, 685, 691,
698, 706, 723, 735, 736, 742,
- Talât Bey bin Tahir 12, 125, 521
- Tebriz 107, 310, 490
- Telgrafçı Fehmi 19, 118, 122, 124,
136, 156, 236, 249, 250, 253,
258, 287, 481, 498, 518, 520,
604, 607, 676, 677, 679, 680
- Teselya 106, 153, 227, 305, 309, 673
- Teşkilat-ı Mahsusa 17, 25, 28, 29,
63, 72, 74, 86-90, 97, 117,
119, 122, 153, 160, 165, 186,
252, 263, 280, 287, 393, 445,
523, 524, 536, 537, 543, 554,
608, 612, 654, 655, 657, 661-
663, 668, 669, 672, 673, 676,
699, 700, 714, 718, 726, 731,
735, 737, 738, 741
- Tikveş 23, 280
- Tikveşli Hasan 13, 121, 124, 153,
236, 250, 252, 255, 258, 280,
286, 323, 324, 482, 519, 604,
681
- Tiran 23
- Tobruk 54, 58, 59
- Topçu İhsan 29
- Trablusgarp 17, 18, 30, 39, 51-58,
60-62, 73, 86, 91, 107, 184,
186, 194, 225, 310, 490, 673,
739, 741, 744
- Trablusgarp Harbi 17, 18, 30, 39,
52, 56, 57, 61, 62, 186, 194,
744
- Trabzon 35, 36, 38, 89, 90, 93, 97,
129, 146, 216, 338, 354, 450,
453, 454, 500, 517, 627, 628,
629
- Tramvaycı Tayyip 121, 124, 153,
156, 285, 286, 361, 603, 672,
676
- U
- Umman Denizi 107, 310
- Ü
- Üçüncü Ordu 27, 28, 73, 91, 93, 97,
98, 104, 301, 312, 313, 460,
567, 613, 677
- Üsküp 23, 248, 321, 602, 624, 628
- Üsküplü Mehmet 121, 124, 153,
156, 237, 254, 281, 321, 322,

326, 327, 361, 384, 520, 601,
672, 676, 700
Üsküplü Selim 118, 121, 124, 153,
156, 248, 255, 323, 326, 329,
330, 332, 333, 371, 406, 429,
520, 603, 699
Üsküplü Sıdkı 10, 124, 328, 331

V

Vali Cevdet Bey 113, 312, 474
Van 17, 35, 36, 37, 94, 96, 97, 98,
99, 104, 249, 253, 255, 282,
301, 322, 517, 552, 571, 606,
626, 678, 718, 722, 744
Van Cenup Müfrezesi 96, 97, 104,
301, 744
Vehbi Bey 124, 137, 139, 140, 218
Vehip Paşa 104, 142, 196, 207, 211,
302, 303, 316, 349, 354, 368,
412, 460, 613, 683, 685
Vilâyât-ı Selâse 23

Y

Yahya Kapudan 74, 121, 124, 136,
137, 139, 153, 156, 236, 240,
250, 253-255, 280, 282, 286,
287, 323, 329, 330, 333, 361,
502, 503, 557, 596, 672, 676,
677, 678, 679, 680, 698, 702,
703
Yakup Cemil Müfrezesi 90, 91, 92,
98
Yanya 23
Yarbay Mehmet Reşit 99, 100
Yaver Murat 114, 124, 133-137,
141, 143, 147, 148, 153, 159,
238, 243, 272, 314, 399, 422,
426, 479, 502, 509, 576, 579,
639, 676

Yemenli Veysi 44
Yenibahçe 25, 27, 28, 166, 225, 277,
287, 574, 743
Yenibahçeli Nail 10, 11, 112, 124,
128, 159, 178, 216, 277, 439,
448
Yenibahçeli Şükrü 125, 370, 504,
507, 511, 514, 574, 639
Yıldız Sarayı 39, 740
Yusuf Rıza Bey 88, 90, 93
Yüzbaşı Ahmet 122, 125, 153, 154,
156, 240, 241, 246, 293, 314,
367, 402, 557, 569, 570, 573,
578, 581, 622, 672, 674-676,
678, 680, 700, 703
Yüzbaşı Arif 125, 536
Yüzbaşı Halis 12, 125, 419, 504,
511, 513, 558, 561, 562, 569,
617, 622
Yüzbaşı Hamdi 30, 44, 125, 558,
562, 569
Yüzbaşı İbrahim 47
Yüzbaşı Mehmet Atâ 155, 700, 704
Yüzbaşı Mehmet Selahattin 155
Yüzbaşı Nevzat 18, 114, 115, 117,
122, 124, 133-137, 139, 141,
153, 154, 155, 156, 158, 159,
227, 228, 238, 242-244, 258,
273, 293, 314, 363, 367, 415,
423-429, 431, 510, 542, 557,
562, 563, 567, 612, 613, 672,
677, 678, 685, 698, 710, 717
Yüzbaşı Ömer Abdülkadir 125, 535
Yüzbaşı Rıza 121

Z

Zeki Bey 48, 51, 52, 737
Ziraat Numune Mektebi 33
Ziya Gökalp 65, 80, 87, 171, 727

Yakup Cemil'in 1916'da İstanbul'da çektiği fotoğrafı

Yakup Cemil

Yakup Cemil'in 1916'da İstanbul'da çektiği fotoğrafı

Yakup Cemil'in 1916'da İstanbul'da çektiği fotoğrafı

Yakup Cemil'in 1916'da İstanbul'da çektiği fotoğrafı

Yakup Cemil'in 1916'da İstanbul'da çektiği fotoğrafı

Yakup Cemil'in 1916'da İstanbul'da çektiği fotoğrafı

"Yakup Cemil'i teşebbüslerinden vazgeçirecek hiçbir kuvvet mevcut değildir... Benim hakkımda kim ne derse desin; ya on beş maddelik bilinen fikrimi kabul ettireceğim yahut asılacağım. Belki harbin nihayetine kadar çıkarmayacaklar. Ben bu fikirde 'Türk'ün, taşım da taşım' dediği gibiyim."

Yakup Cemil

Bu kitap; İttihâd ve Terakki Cemiyetinin önemli ismi Yakup Cemil'in Cemiyetle öne çıkan ve Cemiyetin müdahalesiyle 11 Eylül 1916'da kurşuna dizilmek suretiyle sona eren hayat hikâyesini efsanelerden arındırarak arşiv vesikaları ve diğer kaynaklara dayanarak ortaya koyuyor ve ana baba adından başlayarak birçok hatayı da tashihi ediyor. Ayrıca Yakup Cemil'in baş kahramanı olduğu 1916'daki münferit sulh davasının Divan-ı Harp sorgu tutanaklarını içeriyor ve bu tutanakların çeviri yazımını gün yüzüne çıkararak okuyucuların dikkatine sunuyor.

Nihayetinde bu kitap, silah ve siyaset arasında tükenmiş bir ömrün, Yakup Cemil'in;

- Bursa seyahati ve Prens Sabahaddin'in hususi kâtibi Satvet Lütfi ile ilişkisini,
- Münferit sulh çerçevesindeki on beş maddelik manifestosunu,
- Meserret Oteli toplantılarını,
- Sapancalı Hakkı, Mümtaz Bey ve Hüsrev Sami ile ilişkilerini,
- Kara Kemal, Bahaeddin Şakir, Doktor Nazım ve Midhat Şükrü gibi isimlerle görüşmelerini,
- Enver Paşa ve Talât Bey hakkındaki değerlendirmelerini,
- Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nazırlığı meselesini,

imzalı ifadelerinden öğrenebilme imkânı sunuyor; Yakup Cemil meselesiyle ilgili Esatlı, Ertürk ve Vardar'ın yazdıkları bazı hususları tashihi etmenin yanında bu meselenin Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği raporlarına yansımaları da ele alıyor. Karanlıkta kalan pek çok meseleyi açıklığa kavuşturacağını umduğumuz bu çalışmayı Türk okurunun ve akademisinin dikkatine sunmaktan kıvanç duyuyoruz.

Tarih Araştırmaları-Biyografi

9 786254 084782

